ΛΟΓΟΙ
ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ

1878 - 1902

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

Ὁ σώζων ἑαυτὸν σωθήσεται.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
1902

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΓΕΩΡ. Ι. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΘΗΝΑΙ - 42 ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ 42

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΗι ΣΥΖΥΓΩι

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ
ΔΩΡΕΑ
ΑΝΑΣΤ. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ
ΑΡΙΘ. 60743
ΔΩΡΕΑ ΑΝΑΣΤ. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ

Τὸ βιβλίον τοῦτο περιλαμβάνει μέρος τοῦ βίου μου. Ἐθεώρησα πάντοτε χρέος μου νὰ μὴ περιορισθῶ εἰς τὴν αὐστηρὰν ἐπιστημονικὴν ἀσχολίαν, ἀλλὰ καὶ νὰ συντελέσω ὅση μοι δύναμις εἰς τὴν δημοποίησιν τῶν πορισμάτων τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης. Ἀφ' οὗ δὲ κυριώτατόν μου μέλημα ἐπὶ ἔτη ὅλα, ἅτινα βλέπω ἤδη σωρευόμενα εἰς δεκαετηρίδας, ὑπῆρξεν ἡ διατριβὴ περὶ τὴν πάτριον ἱστορίαν, τὸ καθῆκον τοῦτο τῆς εἰς τοὺς πολλοὺς διαδόσεως τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος τοῦ ἔθνους ᾐσθάνθην ὁσημέραι ἐπιβλητικώτερον. Διὰ τοῦτο οὐδέποτε ἠρνήθην τὴν ἀσθενῆ μου πνευματικὴν συνδρομήν, ὁσάκις ἐκλήθην νὰ λάβω τὸν λόγον δημοσίᾳ πρὸς πανηγυρισμὸν ἐθνικῶν ἀμφιετηρίδων, πρὸς ἐξύμνησιν τῶν ἄθλων ἢ θρηνῳδίαν τῶν συμφορῶν τοῦ ἔθνους ἢ ὁσάκις ὁ τύπος ἠθέλησε νά μοι ἀναθέσῃ τὴν ἐξιστόρησιν ἐπεισοδίων τῆς πατρίου ἱστορίας ἐν ἡμέραις μνημοσύνοις μεγάλων ἐθνικῶν συμβάντων.

Οὐχ ἧττον δὲ καθῆκόν μου ἐθεώρησα νὰ μὴ ἀρνηθῶ τὰς ὑπηρεσίας μου, ὅτε παρίστατο ἀνάγκη ἐπικαίρων λόγων ἢ ἄρθρων, προκαλουμένων ὑπὸ τῆς ἐπιβαλλομένης παρακολουθήσεως τῆς παρ' ἡμῖν ἐκπαιδευτικῆς, λογοτεχνικῆς ἢ κοινωνικῆς κινήσεως εἴτε καθ' ἑαυτὴν εἴτε συσχετιζομένης πρὸς τὴν παράλληλον ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ δρᾶσιν καὶ πρόοδον.

Κατὰ ταῦτα ὁ ἐπικρατῶν χαρακτὴρ τῆς συλλογῆς τῶν σποραδικῶν τούτων λόγων καὶ ἄρθρων εἶνε ἐθνικός, ἱστο-

ρικὸς καὶ ἐκπαιδευτικός. Καίτοι δ᾽ ἐγράφησαν κατὰ χρόνους καὶ περιστάσεις διαφόρους, ὑπάρχει τις ἑνότης ἐν αὐτοῖς, καὶ διὰ τοῦτο μετά τινος ἠθικῆς εὐχαριστήσεως καὶ οὐκ ἄνευ εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸ ὑποστηρίξαν τὴν περισυλλογὴν αὐτῶν κοινὸν βλέπω τὰ δημοσιεύματά μου ἐκεῖνα συνηνωμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ.

Ἤθελον δὲ παρασυρθῆ εἰς μακρηγορίαν περιττήν, ἂν συνώδευον τὰ ἐνταῦθα ἐκ φυλλαδίων, περιοδικῶν καὶ ἐφημερίδων· ἀνατυπούμενα ἔργα μου διὰ προσωπικῶν ἀναμνήσεων περὶ τῆς συγγραφῆς ἐνίων αὐτῶν. Τοῦτο δὲ μόνον ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω, ὅτι πολλῶν αὐτῶν ἡ ἀνάγνωσις ἀκόμη καὶ τώρα μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ἐτῶν ἀναγεννᾷ ἐν ἐμοὶ τὰς συγκινήσεις, αἵτινες συνεδόνουν τὴν ψυχήν μου, ὅτ᾽ ἔγραφον τὰς σελίδας ἐκείνας, συγκινήσεις, ὧν ἐνίοτε δέν με διελάνθανεν ἡ μετάδοσις καὶ εἰς τοὺς ἀκροατὰς τῶν ἐμῶν λόγων.

Οἱ ἀναγνῶσται τοῦ βιβλίου τούτου θὰ συνίδωσιν εὐκόλως, ὅτι τῶν συγκινήσεων ἐκείνων ἀφορμὴ ἦσαν δύο ἐπικρατεῖς ἰδέαι, αἵτινες ἀποτυποῦνται ἐν πλείσταις ὅσαις σελίσιν. Εἶνε δ᾽ αὗται ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν ὁ θαυμασμὸς πρὸς τὰς μεγαλοπραγίας τοῦ ἔθνους ἐν τῷ παρελθόντι καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη πρὸς τοὺς ἐργάτας τῆς ἐθνικῆς δόξης, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ἡ πεποίθησις περὶ τῶν ὑποχρεώσεων, ἃς ὀφείλει νἀρυσθῆ τὸ ἔθνος ἐκ τῶν διδαγμάτων ἐκείνων τῆς πατρίου ἱστορίας. Καὶ δὴ μόνον διὰ τῆς ἐπὶ ἐθνικῶν βάσεων ἀνασυντάξεως τῶν ἰδίων δυνάμεων καὶ τῆς τηρήσεως τῆς ἱερᾶς παρακαταθήκης τοῦ παρελθόντος δυνάμεθα νὰ ἐκπληρώσωμεν τὸν ἐθνικὸν ἡμῶν προορισμὸν καὶ συντελέσωμεν εἰς τὴν ποθητὴν ἕνωσιν τοῦ γένους.

Ταῦτα ᾐσθανόμην πάντοτε, ταῦτα ἐθεώρησα πρόγραμμα τοῦ ἔθνους, ταῦτα ἐνόμισα καθῆκόν μου ἐν πάσῃ ὥρᾳ νὰ ἐμπνεύσω καὶ εἰς τοὺς ἄλλους καὶ διδάσκων καὶ γράφων

καὶ ἐντελλόμενος νὰ δημηγορήσω. Ταῦτα δὲ καὶ ἐπανέλαβον πολλάκις, ὅτε μοι ἐδόθη ἀφορμὴ ἐν ἑορταῖς ἢ ἐν ἐκδρομαῖς νὰ εἴπω δημοσίᾳ καὶ ἐκ τοῦ προχείρου ἐν προσλαλιαῖς μὴ καταγραφείσαις καὶ μὴ περιλαμβανομέναις ἐν τούτῳ τῷ βιβλίῳ. Δὲν ἦτο δ' ἀληθῶς εὔκολον νὰ συντάξω ἐκ τῶν ὑστέρων χάριν ταύτης τῆς συλλογῆς ἐξ ὠχρῶν ἀναμνήσεων καὶ ταύτας διά τε ἄλλους λόγους καὶ διότι δὲν θὰ ἠδύνατο ὁ γραπτὸς λόγος νἀποδώσῃ τὴν θερμότητα καὶ τὸ αὐτόματον οὕτως εἰπεῖν, ὅπερ ἔχουσι πολλάκις ταὐτοσχέδια ἐκεῖνα ῥήματα, ὅσα ἐμπνέει πρόσφορος εὐκαιρία καὶ ἐπίκαιρος ἐνθουσιασμός.

Τὸ παρὸν ἀνυψούμενον διὰ τοῦ παρελθόντος, τὸ μέλλον προδιαγραφόμενον καὶ προπαρασκευαζόμενον ὑπὸ παρόντος στηριζομένου ἐπὶ τοῦ καθήκοντος ἐν τῇ εὐρυτάτῃ αὐτοῦ ἐννοίᾳ, ἐν τοῖς μικροῖς καὶ ἐν τοῖς μεγάλοις, ἰδοὺ ἡ γνώμη, εἰς ἣν συγκορυφοῦνται αἱ πλεῖσται σελίδες τῶν ἐνταῦθα ἀνατυπουμένων λόγων μου καὶ ἄρθρων. Ἐμφοροῦμαι δὲ τῆς ἰδέας ταύτης ὅλος καὶ ἐπέμεινα ἐν πάσῃ περιστάσει εἰς τὴν ἐμπέδωσιν αὐτῆς παρὰ τοῖς ἀκροαταῖς τῶν λόγων μου καὶ τοῖς ἀναγνώσταις τῶν ἄρθρων μου. Διὰ τοῦτο ὁ διεξερχόμενος τὸ βιβλίον τοῦτο δὲν δικαιοῦται νὰ ἐκπλαγῇ, ἂν ἐν συγγραφικῇ δράσει, ἐπεκτεινομένῃ ἐν τοῖς λόγοις καὶ ἄρθροις τῶν ἑπτακοσίων τούτων σελίδων εἰς εἰκοσιπενταετίαν σχεδὸν ὅλην ἀπὸ τοῦ 1878 μέχρι τῆς σήμερον καὶ ἀναφερομένῃ εἰς ταὐτὰ πολλάκις θέματα, ἐπανέλαβον ἐνίοτε ἐν ἡμέραις πολὺ ἀφεστώσαις ἀπ' ἀλλήλων οὐ μόνον τὰς αὐτὰς ἰδέας, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ τὰς αὐτὰς φράσεις ἢ σπανιώτερον γραμμάς τινας τὰς αὐτάς.

Ἐν ὀλίγαις τέλος λέξεσι θὰ ἐθεώρουν τότε κυρίως ἐπιτυγχάνοντα τὸν σκοπὸν τῆς ἐκδόσεως τῆς συλλογῆς ταύτης, ἂν ὁ ἀναγνώστης ἐνεστερνίζετο μετ' ἐμοῦ ὡς πρό-

γραμμα τοῦ ἔθνους τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει νἀναδείξῃ ἑαυτὴν δι' ἑαυτῆς. Οὐδὲ δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι τοῦτο τὸ Grecia farà da sè εἶνε ἁπλῆ μίμησις τοῦ Italia farà da sè. Πολὺ δὲ πρὸ τῆς ἐπιτεύξεως τῆς ἰταλικῆς ἑνότητος, τῆς στηριχθείσης εἰς τὸ δόγμα καὶ πρόγραμμα ἐκεῖνο, τὸ ἡμέτερον ἔθνος ἔδειξεν ἐπὶ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως, ὅτι, ἐρειδόμενον εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, ἀρυόμενον τὰς προσδοκίας αὐτοῦ καὶ τὰ διδάγματα ἐκ τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας καὶ τῆς πατροπαραδότου πίστεως, κατώρθωσε νὰ καταπλήξῃ τὸν κόσμον κατάγον εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος μετὰ αἰῶνας καὶ πάλιν τὴν φυγαδευθεῖσαν ἐλευθερίαν. Διὰ τοῦτο ἐπέγραψα ἐπὶ τοῦ ἐξωφύλλου τοῦ βιβλίου μου τὸ ῥητὸν *Ὁ σώζων ἑαυτὸν σωθήσεται.*

Ἐνέχει ἀληθῶς πολλὴν αἰσιοδοξίαν τοιοῦτον ἐθνικὸν πρόγραμμα, ἀλλ' ἐπιβάλλει καὶ μεγάλα, δυσυπολόγιστα καθήκοντα, ὧν ἡ ἐκτέλεσις καὶ μόνη δύναται νἀγάγῃ εἰς σωτηρίαν καὶ δόξαν.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 2 Νοεμβρίου 1902.

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ

ΛΟΓΟΙ ΕΘΝΙΚΟΙ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΠΙ ΤΗ ΕΒΔΟΜΗΚΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΙ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΣ (1891) [1]

Ἀναπετάσατε μεγάλας τὰς πύλας τοῦ Πανεπιστημίου, ὅπως ἑορτάσῃ τὸ ἐθνικὸν μνημόσυνον ἡ ἀκαδημαϊκὴ νεότης, μνήμων παραδόσεων ἱερῶν καὶ θεματοφύλαξ ἐπαγγελιῶν ἱερωτέρων.

Ἑπτὰ ὅλας ἤδη ἀνεκύκλησε ταχὺς ῥέων ὁ χρόνος ἐτῶν δεκάδας ἀπὸ τῆς μεγάλης ἡμέρας καθ' ἣν ἄγγελος Κυρίου ἔφερεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τῆς ἐλευθερίας τὸ κρίνον. Ἀλλ' αἱ τοιαῦται ἡμέραι δὲν λησμονοῦνται εὐκόλως, οὐδὲ παύουσιν ἑορταζόμεναί ποτε ἀμφιετηρίδες τοιαῦται.

Πεντακόσια ὅλα ἔτη καὶ πλέον μετὰ τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν, ἐν ᾧ ἤδη περιέσφιγγε τὸν τράχηλον τῆς Ἑλλάδος ὁ ῥωμαϊκὸς κλοιός, συνήρχοντο ἀκόμη οἱ Πλαταιεῖς τὴν δεκάτην ἕκτην τοῦ Ἀλαλκομενίου μηνός, ἐναγίζοντες τοῖς πεσοῦσι καὶ κειμένοις αὐτόθι τῶν Ἑλλήνων. Εὐθὺς ὡς ἀνέτελλεν ἡ ἡμέρα τῆς πομπῆς, προηγεῖτο μὲν σαλπιγκτὴς ἐγκελευόμενος τὸ πολεμικόν, εἵποντο δὲ ἅμαξαι μυρσίνης μεσταὶ καὶ στεφανωμάτων καὶ μέλας ταῦρος καὶ νεανίσκοι κομίζοντες χοὰς οἴνου καὶ γάλακτος ἐν ἀμφορεῦσι καὶ στάμνους ἐλαίου καὶ μύρου. Καὶ ἦσαν ὅλοι ἐλεύθεροι· διότι εἰς δοῦλον οὐδένα ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ βάλῃ χεῖρα εἰς τὰ περὶ τὴν διακονίαν ἐκείνην, ἀφ' οὗ ἡ πομπὴ ἐτελεῖτο μνημόσυνος ὑπὲρ ἀνδρῶν ἀποθανόντων ὑπὲρ ἐλευθερίας. Ἐπέστεφε δὲ τὴν πομπὴν ὁ ἄρχων τῶν Πλαταιέων· ἀλλ' ὁ ἀνήρ, εἰς ὃν τὸν ἄλλον χρόνον δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ ἐγγίσῃ σίδηρον μηδὲ νὰ φορέσῃ ἐσθῆτα ἑτέραν πλὴν λευκῆς, προσήρχετο τότε πορφυροῦν ἐνδε-

(1) Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, παρισταμένης συμπάσης τῆς Βασιλικῆς Οἰκογενείας, κατὰ παράκλησιν τῶν φοιτητῶν ἑορταζόντων τὴν ἑβδομηκονταετηρίδα τῆς ἐθνικῆς ἑορτῆς, καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Ἄστει τῆς 26 Μαρτίου 1891.

δυμένος χιτῶνα καί, ἀράμενος ἀπὸ τοῦ ἀρχείου ὑδρίαν, ξιφήρης προέβαινε διὰ μέσης τῆς πόλεως ἐπὶ τοὺς τάφους τῶν ὑπὲρ πατρίδος πεσόντων. Εἶτα δέ, λαβὼν ὕδωρ ἀπὸ τῆς κρήνης, αὐτῇ χειρὶ ἀπέλουε τὰς ἐπιταφίους στήλας καὶ ἔχριε διὰ μύρου, καί, σφάξας τὸν ταῦρον εἰς τὴν πυρὰν καὶ κατευξάμενος εἰς τὸν Δία καὶ τὸν Ἑρμῆν τὸν Χθόνιον, παρεκάλει τοὺς γενναίους, τοὺς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀποθανόντας, ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον δεῖπνον καὶ τὴν αἱμακουρίαν. Ἔπειτα δὲ πληρώσας οἴνου κρατῆρα καὶ καταχύσας πρὸς σπονδὴν ἐπέλεγε Προπίνω τοῖς ἀνδράσι τοῖς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων ἀποθανοῦσι.

Πόσον ὁμοία, ἀλλὰ καὶ πόσον διάφορος εἶνε ἡ σημερινὴ ἡμῶν ἑορτή. Ἡ νεολαία τῶν Πλαταιῶν, οἱ νεανίσκοι τῆς πόλεως, ἥτις εἶχε τὴν τιμὴν νὰ συναγωνισθῇ μετὰ τῶν Ἀθηναίων ἐν Μαραθῶνι, ἥτις εἶχε τὴν καύχησιν, ὅτι τὸ ἔδαφος αὐτῆς ὑπῆρξε τὸ θέατρον τῆς τελευταίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Πέρσας τιτανομαχίας, ἥτις μετὰ δικαίας ὑπερηφανίας ἐτέλει τὸν πενταετηρικὸν ἀγῶνα τῶν Ἐλευθερίων, δὲν ἐπέτρεπον εἰς τοὺς δούλους νὰ μετάσχωσι τῆς περὶ τὸ μνημόσυνον τῶν πεσόντων διακονίας. Ἔκτοτε ἡ ἀνθρωπότης δὲν διαιρεῖται πλέον εἰς ἐλευθέρους καὶ δούλους ὡς ὁ ἀρχαῖος κόσμος. Καὶ ὅμως, ἂν στρέψωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολήν, νομίζομεν, ὅτι ἐπανῆλθον οἱ χρόνοι τοῦ Χαιρωνέως φιλοσόφου, ὅςτις τόσον συγκινητικῶς περιέγραψε τὴν ἐνιαύσιον πομπὴν τῶν Πλαταιέων, οἷα ἐτελεῖτο μέχρι τῶν ἡμερῶν του. Ὑπάρχουσιν ἀκόμη ἐλεύθεροι καὶ δοῦλοι. Ἀλλ' εἰς τῆς νεολαίας τῶν Ἀθηνῶν, εἰς τῶν νεανίσκων τοῦ Πανεπιστημίου τὸν νοῦν δὲν ἐπῆλθε, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ ἡ σκέψις νὰ εἴπωσιν εἰς τοὺς δούλους· Θύραζε δοῦλοι· τελοῦμεν ἡμεῖς ἐδῶ τὰ Ἐλευθέρια.

Τὰ σημερινὰ Ἐλευθέρια τελοῦσι συγκεκινημένοι ὁμοῦ ἐλεύθεροι καὶ δοῦλοι, διότι ὁ ἀγών, οὗ πανηγυρίζομεν τὴν ἑβδομηκονταετηρίδα, ἐπολεμήθη ὑπὲρ μιᾶς ἐλευθέρας μεγάλης Ἑλλάδος, διότι οἱ ἄνδρες οἱ ὑπὲρ ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων ἀποθανόντες δὲν ἐφαντάζοντο, ὅτι ἄνω τοῦ χώματος τοῦ τάφου των θὰ σκιρτᾷ μικρὰ Ἑλλὰς ἐλευθέρα καὶ θὰ στενάζῃ μεγάλη Ἑλλὰς δούλη, διότι ἡ Χάρτα τοῦ Θεσσαλοῦ πρωτομάρτυρος δὲν εἶχεν ὅριά της τὸν Πηνειὸν καὶ τὸν Εὐρώταν, ἀλλ' εἰς τὰ ποιητικά του ὄνειρα ἐφαντάζετο γιγαντιαίαν Ἑλλάδα, Ἑλλάδα ἐρείδουσαν τὴν κεφαλήν της εἰς τὰς χιόνας τοῦ Αἵμου, στηρίζουσαν

τὴν δεξιάν της εἰς τὰς κορυφὰς τῶν Ἀκροκεραυνίων, βρέχουσαν τὴν ἀριστεράν της εἰς τοὺς ἀφροὺς τῶν κυμάτων τοῦ Εὐξείνου καὶ λούουσαν τοὺς πόδας της εἰς τὴν θάλασσαν τῆς Κρήτης.

Μὲ στεφάνους ἀνθέων ἐκοσμήσατε σήμερον τὰς κεφαλὰς τῶν πρωταθλητῶν τοῦ ἐθνικοῦ σας ἀγῶνος, οὓς ἔταξεν οἱονεὶ βωβοὺς τῶν νεκρῶν σας βημάτων ἐπισκόπους πρὸ τῶν πυλώνων τοῦ Πανεπιστημίου ἡ ἐθνικὴ εὐγνωμοσύνη. Ἀλλὰ τἄνθη σας δὲν εἶνε μόνον ἀττικά, οὐδ᾽ἐφύησαν μόνον ἐπὶ τῶν δειράδων, ἃς καταυγάζει τῆς ἐλευθερίας ἡ φαεινὴ αἴγλη. Οἱ θαλλοί σας εἶνε σύμβολα στέφους παμμεγέθους, ἐν ᾧ παρὰ τὰ ἴα τοῦ ἄστεως τοῦ ἰοστεφάνου καὶ τὴν πλάτανον τοῦ Εὐρώτα, παρὰ τὴν μυρσίνην τῶν Τεμπῶν καὶ τὴν λύγον τοῦ Ἀράχθου χλοερὰ συγκαταμίγνυται ἡ δρῦς τῆς Ῥοδόπης καὶ ἡ ῥοδοδάφνη τοῦ Ἀξιοῦ, ἡ ἐλάτη τοῦ Ὀλύμπου καὶ τοῦ Λάκμωνος καὶ ἡ καστανέα τῆς Ἴδης, ἡ δάφνη τῆς Χαλκιδικῆς καὶ ὁ σχοῖνος τῆς Χίου, τὰ λείρια τοῦ Βυζαντίου καὶ οἱ στάχυες τῆς Κύπρου, τὰ ῥόδα τῆς Λέσβου καὶ τἄνθεμα τῆς ἀσιάτιδος Ἑλλάδος. Ναί! Τὰ φύλλα τοῦ στεφάνου σας ἔβρεξε τὸ κῦμα τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τὸ κῦμα τοῦ Μυρτῴου καὶ ἠρωμάτισαν αἱ αὖραι τοῦ Βοσπόρου καὶ οἱ ζέφυροι τῆς Ἰωνίας.

Τοιοῦτοι ἐλαμπρύνοντο ἐν τῇ φαντασίᾳ σας οἱ στέφανοι, οὓς ἐπλέξατε σήμερον περὶ τὴν κεφαλὴν τῶν ἀγήρων ἐκείνων, οἵτινες ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι ἡγέται τοῦ μεγάλου χοροῦ τῶν ὑπὲρ πατρίδος μαρτυρησάντων. Κλίνοντες δὲ τὸ γόνυ πρὸ αὐτῶν, ἡνώσατε εἰς κοινὴν λατρείαν αἰσθήματα διάφορα, αἴσθημα χαρᾶς καὶ εὐγνωμοσύνης οἱ ἀπὸ πατρίδων ἐλευθέρων, αἴσθημα πόνου καὶ πόθου οἱ καταδεδουλωμένοι. Καὶ ἐν ᾧ ἀπὸ φαιδρᾶς ὄψεως ἠκτινοβόλει τῶν ἐλευθεροπαίδων ἡ εὐγνωμοσύνη, δακρυόεν ἐγέλων ἐκεῖνοι, ὅσων ἡ πατρὶς εἶν᾽ ἐλευθέρα μόνον ἐν τῇ ψυχῇ των καὶ μόνον ἐν τῇ καρδίᾳ των.

Καὶ ἠδύνατο νὰ παρομοιασθῇ τούτων ἡ πενθική, ἀλλ᾽ ἐλπιδοφόρος ἑορτή, ἅμα μὲν δεομένων ὑπὲρ ἐλευθερίας, ἅμα δὲ θρηνούντων τὴν ἀπώλειαν τοῦ ὑψίστου τῶν ἀγαθῶν, πρὸς τὴν θλιβερὰν ἐκείνην πανήγυριν τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἀρχαίας Ποσειδωνίας. Καὶ δουλεύοντες ἤδη ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους καὶ ἀπομαθόντες τὴν ἑλληνίδα φωνὴν καὶ μεταβαλόντες τὰ πάτρια ἤθη καὶ ἔθιμα, ἦγον ὅμως οἱ Ποσειδωνιᾶται ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς μίαν τινὰ τῶν ἑορτῶν τῶν ἑλληνικῶν, ἐκείνην καθ᾽ ἣν συνερχόμενοι ἀνεμιμνήσκοντο τῶν ἀρχαίων ὀνομάτων καὶ

νομίμων καὶ ἀπολοφυράμενοι πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀποδακρύσαντες ἀπήρχοντο.

Ὦ! ἀληθῶς διακρίνεσθε εὐκόλως ὑμεῖς, ὅσοι ἀπὸ πατρίδων ἐλευθέρων ἔρχεσθε σήμερον νὰ καταθέσητε τὸ θυμίαμά σας εἰς τὸν βωμὸν, νὰ προσφέρητε τὰς εὐχαριστίας σας εἰς τοὺς δημιουργοὺς τῆς περισσῆς σας ἐλευθερίας. Ἐλεύθερα τέκνα γονέων ἐλευθέρων ἀποβλέπετε ἄνευ κινδύνων, σχεδὸν ἀμέριμνοι εἰς τῆς αὔριον τὴν εὐεστώ. Ἀλλὰ πλησίον ὑμῶν εἶνε ἀδύνατον νὰ μὴ ἀκούητε τὸν ὑπόκωφον παλμὸν συναδέλφων σας ὁμοφύλων, οὓς δὲν θάλπει ὡς ὑμᾶς ἀγκάλη μητρὸς, ἀλλὰ σφίγγει κόλπος μητρυιᾶς, ψυχρὸν παραγκάλισμα. Ἀδύνατον νὰ μὴ ἀκούητε ἐγγύτατα ὑμῶν τὸν μύχιον στόνον ἀδελφῶν σας, οἵτινες δέν σας φθονοῦσιν, ἀλλὰ σᾶς ζηλεύουσι μόνον, ὅτι δύνασθε σήμερον νὰ παράσχητε εἰς αὐτοὺς τὴν χαρὰν νὰ ἴδωσιν ὑπερήφανον κυματίζουσαν εἰς τοὺς ἀέρας ἐπὶ τῶν στεγῶν σας τὴν ἐθνικὴν σημαίαν καὶ νὰ ψάλωσι μεθ' ὑμῶν ἀκωλύτως ἐν ταῖς ὁδοῖς ὑμῶν καὶ ταῖς πλατείαις τὰ ἐπινίκια, ἐν ᾧ ἐκεῖνοι ἀναλογίζονται, ὅτι βρέφη τὰ ἐβαυκάλησεν ἡ μήτηρ των μὲ ᾆσμα δούλης ὡσεὶ νοσταλγούσης, ὅτι οἱ πατέρες των κερδαίνουσιν ἐν ἱδρῶτι τὸν ἄρτον, βρεχόμενον μὲ δάκρυ καὶ περιφέρουσιν ἐν τῇ μητρίδι ὡς ἐν γῇ ξένῃ τὸ βλέμμα δειλὸν καὶ τὸν τράχηλον κεκαμμένον. Καὶ δὲν λησμονοῦσί ποτε, ὅτι, ἂν μὴ ἔλθῃ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, δούλειον χῶμα θὰ καλύψῃ καὶ αὐτοὺς ἡμέραν τινὰ ἐν μιᾷ γωνίᾳ ἔξω τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωρίου των, τῆς αὐτῆς ἐκείνης παλαιᾶς ἐκκλησίας, ἧς οἱ ἅγιοι δὲν ἔχουσιν ὀφθαλμοὺς, διότι ἔχει ἐξορύξει αὐτοὺς ἡ λόγχη τοῦ δυναστεύοντος, ὡς ἔμαθον περίτρομοι παρὰ τοῦ γεννήτορος ὅτε ἦσαν παιδία.

Ἀλλὰ σήμερον ἐδῶ ἀποσείουσι σὺν τοῖς ἐλευθέροις οἱ δοῦλοι πρὸς στιγμὴν τῆς πικρίας των τὸ ἄχθος καὶ συνεορτάζουσιν εὐέλπιδες μετὰ τῶν ἐλευθέρων ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν πτερύγων τῆς κοινῆς ποτνίας μητρός. Ὥς ποτε ἀπὸ πάσης τῆς Ἑλλάδος συνερχόμενοι ἐν τῇ ἱερᾷ Ἄλτει τῆς Ὀλυμπίας συνεπανηγύριζον οἱ λάτραι τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ὡς ἐν νέοις τισὶν Ὀλυμπίοις συναντῶνται ἐξ ἀπωτάτων συρρέοντες πατρίδων οἱ Πανέλληνες, ἐλεύθεροι καὶ δοῦλοι, καὶ, ἐμβάλλοντες τὴν δεξιὰν εἰς τὴν δεξιὰν ἀλλήλων, αἰσθάνονται ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ταύτῃ Ἄλτει τῶν Μουσῶν, ὅτι εἶνε πάντες Ἕλληνες, ὅτι εἶνε πάντες ἀδελφοί. Ἐδῶ ὑπὸ τὰς συμβολικὰς πτέρυγας τῆς ἀκαδη-

μαϊκῆς γλαυκὸς πάντοτε μὲν, μάλιστα δὲ σήμερον αἰσθάνεσθε, ὅτι δὲν ἑνόνει ὑμᾶς μόνον μία καὶ ἡ αὐτὴ ἀγάπη πρὸς τὴν σοφίαν, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἀνήκετε εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πατρίδα, εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἰδέαν, μὲ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀδιάλυτον ὑπὸ τοῦ χρόνου, ἀνέκπλυτον ὑπὸ τῶν καταιγίδων τοῦ βίου, ἀδιάπτωτον καὶ ἀναπαλλοτρίωτον στοργὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἐδῶ αἰσθάνεσθε, ὅτι, ἂν χωρίζῃ τὰς ἀφεστώσας ὑμῶν γενετείρας ἐπὶ τοῦ χάρτου ἑτερόχρους γραμμὴ, ἀλλὰ μίαν ἔχετε πάντες καὶ τὴν αὐτὴν ὁμόχρουν εὐρεῖαν σημαίαν, ὑφ' ἧς τὰς πτυχὰς θὰ ταχθῶσιν οἱ Πανέλληνες ὅλοι, ὅταν σημάνῃ ἐκείνη ἡ ὥρα, νικῶντες ὡς ἐγίνωσκον νὰ νικῶσιν οἱ πατέρες ἡμῶν ἢ θνήσκοντες μὲ τὴν ἐθνικὴν σημαίαν ὡς ἐντάφιον ὡς ἐγίνωσκον νὰ θνήσκωσιν οἱ πατέρες ἡμῶν.

Τίς ἐξ ὑμῶν πάντων ἀγνοεῖ τοὺς ἄνδρας, οἵτινες, καθ' ὃν χρόνον ἀχλὺς πυκνὴ ἦτο ἐπικεχυμένη ἐπὶ πᾶν τὸ ἑλληνικὸν, ἠγωνίσθησαν νὰ στήσωσι περιφανῆ ἐλευθερίας φάρον ἐπὶ τῶν ἐρειπίων καὶ τῶν τάφων καὶ νὰ φωτίσωσι διὰ τοῦ φωτὸς τῆς ἀνεξαρτησίας τὴν μακραίωνα τῆς δουλείας νύκτα; Ποία ἐθνικὴ πινακοθήκη θὰ δυνηθῇ νὰ περιλάβῃ πλήρη τὴν συλλογὴν τῶν ἁρματωλῶν, οἵτινες ὡς ἱερὸν παλλάδιον διέσωσαν εἰς τὰ κρησφύγετα τῶν ὀρέων τὴν ἐλευθερίαν, ἥτις ἐφαίνετο συνταφεῖσα μετὰ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ Δαυὶδ τοῦ Κομνηνοῦ; Ποῖον μουσεῖον θ' ἀναστυλώσῃ πρὸ τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν τὰς εἰκόνας λεγεῶνος ὅλου ἀρχιερέων, δι' οὓς ἡ πίστις ἦτο ἀδελφὴ τῆς πατρίδος, λογίων, δι' οὓς ἡ σοφία ἦτο μήτηρ τῆς ἐλευθερίας, μεγάλων διερμηνέων καὶ ἡγεμόνων, ὧν οἱ πλεῖστοι θεραπεύοντες τὸν ἐθνικὸν ἐχθρὸν παρεσκεύαζον τὴν παλιγγενεσίαν, καὶ τέλος τῶν ποιητῶν ἐκείνων ἀδελφῶν, εἰς οὓς παρεῖχε τὸ ἐπώνυμον ἡ Φιλία, ἀλλ' οἵτινες οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ μυστικοὶ ἱερεῖς θεᾶς μυστηριώτιδος, ἐν κρυπτῷ καὶ παραβύστῳ καταβάλλοντες τὰ θεμέλια τοῦ τεμένους τῆς ἐλευθερίας, ὅτε ὑπέφωσκεν ἤδη τὸ λυκαυγὲς τῆς ἀπολυτρώσεως;

Εἰς τοιούτων ἀνδρῶν στήθη ἔπαλλεν ἰσχυρὸς ὁ πόθος ἐλευθέρας πατρίδος πολὺ πρὶν ἢ ἔλθῃ ἡ ὥρα τῆς ἐθνεγερσίας. Δύο ὅλοι παρῆλθον μέχρι σήμερον αἰῶνες ἀπὸ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ὁ Κρὴς Φραγκῖσκος Σκοῦφος διετύπονεν ἐν τῇ Ῥητορικῇ του τοὺς πόθους τοῦ γένους ἐν τῇ μεστῇ πατριωτικοῦ πόνου ἐκείνῃ δεήσει του πρὸς τὸν Σωτῆρα, ἧς ἡ ἀνάγνωσις καὶ σήμερον ἀκόμη συγκινεῖ μέχρι δακρύων. «Ὡς φιλόδω-

ρος» ἐδέετο ἐκεῖνος πρὸς τὸν υἱὸν τῆς Παρθένου, «ὡς φιλόδωρος καὶ
« πλουσιοπάροχος ἀνταποδότης, ἀνοίγοντας τοὺς θησαυροὺς τῶν θείων
« σου χαρίτων, ὕψωσαι πάλιν εἰς τὴν προτέραν δόξαν τὸ γένος, καὶ
« ἀπὸ τὴν κοπρίαν, εἰς τὴν ὁποίαν κάθεται, δός του τὸ σκῆπτρον καὶ
« τὸ βασίλειον. Ναί, σὲ παρακαλῶ, μὰ τὸ Χαῖρε ἐκεῖνο, ὅπου ἔφερε
« τὴν χαρὰν εἰς τὸν κόσμον· μὰ τὴν θείαν σου ἐκείνην ἐνσάρκωσιν, εἰς
« τὴν ὁποίαν ὄντας Θεὸς ἐγίνηκες ἄνθρωπος, διὰ νὰ φανῇς μὲ τοὺς
« ἀνθρώπους φιλάνθρωπος· μὰ τὸ βάπτισμα ὁποῦ μᾶς ἔπλυνε ἀπὸ τὴν
« ἁμαρτίαν· μὰ τὸν σταυρόν, ὁποῦ μᾶς ἄνοιξε τὸν παράδεισον· μὰ
« τὸν θάνατον, ὁποῦ μᾶς ἔδωκε τὴν ζωήν· καὶ μὰ τὴν ἔνδοξον ἐκεί-
« νην ἔγερσιν, ὁποῦ μᾶς ἀνέβασε εἰς τὰ οὐράνια. Καὶ ἀνίσως καὶ ἡ
« φωναὶς τούταις δὲν σὲ παρακινοῦσιν εἰς σπλάγχνος, ἂς σὲ παρακινή-
« σουν τὰ δάκρυα, ὁποῦ μοῦ τρέχουν ἀπὸ τὰ ὄμματα, καὶ ἂν δὲν φθά-
« νουν καὶ ταῦτα, ἡ φωναίς, ἡ παρακάλεσαις τῶν ἁγίων σου, ὁποῦ
« ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς τρισαθλίας Ἑλλάδος φωνάζουσι... καὶ δεί-
« χνοντάς σου τοὺς λέοντας ὁποῦ τοὺς ἐξέσχισαν, ταὶς φλόγαις ὁποῦ
« τοὺς ἔκαυσαν, τὰ σίδερα ὁποῦ τοὺς ἐθέρισαν, ἐλπίζουσιν ἀπὸ τὴν
« ἄκραν σου εὐσπλαγχνίαν τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ ὅλης τῆς Ἑλ-
« λάδος τὴν ἀπολύτρωσιν.»

Ὄχι ἀδίκως ὁ Κρὴς διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς ἀνεμιμνήσκετο ἐν δεήσει ὑπὲρ ἀπολυτρώσεως τοῦ γένους τῶν βασάνων τῶν ὑπὲρ στερεώσεως τῆς χριστιανικῆς πίστεως μαρτυρησάντων, διότι μὲ τὴν θεόπνευστον ἐκείνων καρτερίαν ὡπλισμένοι ἦσαν καὶ ἐκεῖνοι, ὅσοι ἀνόνητον ἀνέλαβον πολλάκις ἀγῶνα, ὅπως ἐλευθερώσωσι τὸ γένος ἀπὸ τῆς μοχθηρᾶς δουλείας. Τὰ δὲ δεινά των ἦσαν τοιαῦτα, ὥστε οὐδὲ νὰ ταφῶσιν ἤθελόν τινες τῶν εὐγενεστέρων, ἐφ᾽ ὅσον ἦτο δυνατόν, ὑπὸ τὸ δοῦλον χῶμα τῆς πατρίδος, μάτην πολλάκις διαβραχὲν ὑπὸ δακρύων καὶ αἱμάτων. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ συγκινητικὴ παραγγελία τοῦ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1689 πληγωθέντος καὶ θανόντος ἐπισκόπου τῶν Σαλώνων Φιλοθέου, ἣν διὰ τῆς διαθήκης του ἐπαναλαβὼν ἐσύστησε καὶ δι᾽ ἑαυτὸν τοῦ ἱεράρχου ὁ ἀδελφός, θνήσκων μακρὰν τῆς γενετείρας ἐν Ζακύνθῳ. «Ἀφίνω τὸ τίποτές μου εἰς τὸ ἀδέρφι
« μου τὸν Γεώργη, καὶ θέλω νὰ μὲ θάψῃ χωρὶς καμμιὰ ἐξόδευσι καὶ
« κοσμοπομπὴ... καὶ νὰ μὲ ῥίξῃ 'ς ἕνα ταφί. Καὶ ἂν δώσῃ ὁ παν-
« άγαθος καὶ πανικτίρμωνας θεὸς καὶ καπιτάρῃ καὶ ἐλευθερωθῇ τὸ

« δυςτυχισμένο γένος μας ἀπὸ τὸν τρομερὸ καὶ ἀπάνθρωπο καὶ ἀντί-
« χριστον καὶ ἀνελεήμονον Ἀγαρηνὸν, νὰ ξεθάψη τὰ κόκκαλά μου
« καὶ τὰ κόκκαλα τοῦ μακαρίτου ἀδελφοῦ μας Φιλόθεου, 'ποῦ τὰ ἔχω
« κρυμμένα μὲ μιὰ σακκούλα 'ς τὴ σπηλιὰ ποῦ ἐγνωρίζει καὶ νὰ τὰ
« θάψη μαζὴ καὶ κοντὰ 'ς τὰ κόκκαλα τῶν γονιῶν μας εἰς τὴν ἐκ-
« κλησιὰ τῆς πατρίδος μας· μὰ τὸ ξαναλέγω, 'σὰν ἐλευθερωθῇ, καὶ
« ὄχι τώρα ποῦ εἴμαστε σκλάβοι. Καὶ ἂν κάμη ἔτζι, νἄχη τὴν εὐχὴ
« τοῦ Φιλόθεου καὶ ἐμένα, ἀλλέως τὴν κατάρα μας· γιατὶ ἔτζι μὲ
« ὥρκισε 'ς τὸ εὐαγγέλιο ὁ μακαρίτης Φιλόθεος ὡςὰν ἐξεψύχου».

Ὡς ἄλλοι Ἰξίονες, μάτην ἐκτείνοντες τὰς χεῖρας πρὸς τὴν θεὰν Ἐλευθερίαν, ἐξεψύχουν ἐπὶ αἰῶνας ὅλους μὲ τοιοῦτον ἐν τῇ καρδίᾳ πόνον οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ γένους. Ἀλλ' ἐσκίρτησαν βεβαίως ἐν τῷ βάθει τοῦ τάφου των αἱ ψυχαὶ τῶν ὑπὲρ πατρίδος ἀδικοθανατησάντων τὴν ἡμέραν καθ' ἣν τὸ ἔθνος σύσσωμον ἀνέστη ὡς εἷς ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ Προύθου μέχρι τοῦ Εὐρώτα, ἀνὰ τὰς φάραγγας καὶ ἀνὰ τὰ ὄρη, ἐν ταῖς πόλεσι καὶ ἀνὰ τοὺς ἀγροὺς, ἐν ταῖς ἠπείροις καὶ ταῖς νήσοις, πανταχοῦ ὅπου ἐλαλεῖτο ἡ πάτριος τῶν Ἑλλήνων γλῶσσα, πανταχοῦ ὅπου εἶχε χυθῇ δάκρυ, πανταχοῦ ὅπου εἶχε ῥεύσει αἷμα, πανταχοῦ ὅπου ὑπῆρχε πόνος, πανταχοῦ ὅπου ὑπῆρχον στήθη.

Ἀναμένετε νἀναμνήσω ἐγὼ ὑμᾶς τὰ ὀνόματα τῶν ἡρώων σας, ὧν στεφανοῦτε σήμερον τὴν μνήμην, νὰ στηλογραφήσω ἐγὼ τοὺς τόπους ὅπου ἐστήθησαν τὰ τρόπαια τῶν πάππων σας; Ἀλλ' ἂν αἱ ἑλληνίδες πόλεις τώρα μόλις ἤρξαντο ἀποτυποῦσαι εἰς χαλκὸν ἢ εἰς λίθον τὰς μορφὰς τῶν λυτρωτῶν των, εἰς τίνος ἐξ ὑμῶν τὴν καρδίαν δὲν εἶνε ἱδρυμένοι ἐφ' ὑψηλοῦ οἱ ἀνδριάντες τῶν δημιουργησάντων ἡμῖν ἐλευθέραν πατρίδα; Τίς ἐξ ὑμῶν δὲν ἐνθυμεῖται τὴν ἀγχόνην ἐκείνην, ἀφ' ἧς ἐδόθη ἡ μεγάλη τοῦ πρωθιεράρχου εὐλογία εἰς τὸ ἀγωνιζόμενον γένος; Ἀγνοεῖ κανεὶς τοὺς κασιγνήτους εὐπατρίδας, οἵτινες προςήνεγκον εἰς τὴν πατρίδα τὴν φιλοπατρίαν καὶ τὸν βραχίονά των, καὶ ὑφ' ὧν τὸν ἕτερον ἐτάχθη ἐν ἐνθουσιασμῷ τὸ ἄνθος τῆς ἑλληνικῆς νεότητος, ἄνθος πρωρισμένον δυστυχῶς νὰ μαρανθῇ εἰς τὴν πρώτην πνοὴν τῆς πυρίτιδος, ἀλλὰ παρασχὸν ποιητικήν τινα αἴγλην εἰς τὸ λυκαυγὲς τοῦ μεγάλου ἀγῶνος; Τίς δὲν γινώσκει τὴν διακονίαν τοῦ μάρτυρος, ὅστις ἀπέθανεν ὡς ἀρνίον ἐν ᾧ ἔψαλλε τὸ ἔαρ ὡς ποιητής; Εἰς τίνος τὴν φαντασίαν δὲν ἀναπλάσσονται λάσια

τὰ στήθη τοῦ ἥρωος, ὅςτις ἠδυνήθη νὰ μεταβάλῃ εἰς ἔρυμα δυςπόρθητον τὸ στενὸν πανδοκεῖον; Τίνος ἡ μνήμη δὲν διαφυλάσσει πιστῶς τὸ ὄνομα τοῦ γενναίου τέκνου τῶν ἡρωικῶν ἐκείνων ἠπειρωτικῶν βράχων, ὅπου ἄνδρες ἦσαν αἱ γυναῖκες, οἱ δὲ ἄνδρες λέοντες; Καὶ τίς θὰ λησμονήσῃ τὸ ἑλληνικὸν κάλλος τοῦ οἴκου, ὅςτις, τασσόμενος περὶ τὸν ἡγεμονικὸν γενάρχην, συμπαρέσυρεν εἰς τὸν ἀγῶνα λαὸν ὅλον μαχητῶν λεοντοθύμων; Τίς ἐξ ὑμῶν δὲν διηπόρησε πολλάκις εἰς ὁπότερον νὰ δώσῃ τὸ ἆθλον, εἰς τὸν στρατηγικώτατον υἱὸν τῆς μοναχῆς ἢ εἰς τὸν γέροντα τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς χερσονήσου, οὗ πᾶσα λέξις ἦτο καὶ ἀπόφθεγμα, πᾶσα πρᾶξις καὶ ἡρωισμός;

Καὶ ὅταν ἀπὸ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος στρέψητε τὸ βλέμμα εἰς τὸν στέφανον τῶν νησιωτικῶν ἡρωίδων τὸν καταγλαΐζοντα τὸ Αἰγαῖον, δὲν ἐπέρχεται ἀμέσως εἰς τὸν νοῦν ὑμῶν πρῶτος ὁ ἑτερόφθαλμος ἐκεῖνος Νέστωρ τῆς ἡρωοτόκου νήσου, ὅςτις ἀφ' οὗ ἀνέῳξεν ὑπὲρ τῆς πατρίδος τὰς δεξαμενὰς τῶν ταλλήρων του ἠδυνήθη καὶ μὲ τὸν ἕνα του ὀφθαλμὸν νὰ διαγνώσῃ τίς ἦτο ὁ μεγάθυμος, εἰς ὃν ἡ μαχομένη Ἑλλὰς ἠδύνατο θαρροῦσα νἀναθέσῃ τὴν ναυαρχίαν; Καὶ δὲν συνεπλήρονε τὸ ἔργον τῶν ἀκαταμαχήτων θαλασσοπόρων, δι' οὓς δὲν εἶχε μυστήρια ἡ Μεσόγειος οὐδ' ἄσυλα ὁ ἐχθρός, ἡ ἀτρόμητος ἐκείνη νησιῶτις Σεμίραμις τοῦ ἀγῶνος καὶ ὁ παράτολμος ἐκεῖνος νέηλυς, ὅςτις εἶχε τὴν θέλησιν καὶ τὴν τέχνην νὰ στυλόνῃ ἐπὶ τῶν πολεμίων ναυαρχίδων σημαίαν πυρίνην καὶ νὰ φωτίζῃ τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας διὰ τεραστίων λαμπάδων ἐξ ἐχθρικῶν πλοίων πυρπολουμένων;

Εἰς στρατηλάτας τοιούτους, εἰς τοιούτους ναυβάτας ἠδύνατο μετὰ πεποιθήσεως νἀναθέσῃ ἡ πατρὶς ὅπως διευθύνωσι τὸν ὑπὲρ πάντων ἀγῶνα, συμπράττοντες μετὰ τῶν ἀνδρῶν, οὓς πολιτικώτερος νοῦς ἐνεδείκνυεν ὡς ἱκανοὺς νὰ διαρρυθμίσωσι τὰ τῆς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος καθιδρυομένης πολιτείας. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι ἐνίοτε διάφορος ἐκτίμησις τοῦ συμφέροντος τῆς πατρίδος καὶ ὑπερβάλλων ἐν τῇ ἁμίλλῃ ζῆλος ἦγον εἰς ὑπερβασίας ὑπερμέτρου φιλοπρωτίας, ἀλλ' ἐν τῷ συνόλῳ εἶνε θαυμαστὴ ἡ καρτερία ἣν ἐπέδειξαν ἐν τῷ ὑπὲρ τῆς νεκραναστάσεως ἀγῶνι στρατηγοὶ καὶ στρατιῶται, ναύαρχοι καὶ ναῦται, πολιτικοὶ ἡγέται καὶ ἁπλοῖ πολῖται.

Ὁ κατακτητὴς ἐμάχετο ἀπὸ περισσείας δυνάμεων, διαθέτων ὄγκον αὐτοκρατορίας, πρὸ τῆς ὁποίας εἶχον καμφθῆ πολλάκις διὰ τῶν αἰώ-

νων οἱ ἰσχυρότατοι τοῦ κόσμου, θυσιάζων θησαυροὺς καὶ ἄνδρας, διοχετεύων εἰς τὴν στενὴν Ἑλλάδα χείμαρρον στρατιῶν ἐκ τριῶν ἠπείρων. Οἱ δὲ ἀμύντορες τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας εἶχον πενιχρὸν τὸ χρῆμα, δράκας ἀνδρῶν ἀντὶ στρατιῶν, δυςμήχανα τὰ ὅπλα, ὀλίγας τὰς τροφάς. Ἀλλ' ἐπιδεεῖς ὄντες περὶ πάντα, εἶχον διπλοῦν χρῆμα πάντων πολυτιμότατον, τὴν ἀφοβίαν πρὸς τοὺς κινδύνους, τὸ ἀχανὲς τῆς φιλοπατρίας. Ἀληθὴς μέθη ἐλευθερίας, ἀπὸ τῶν κορυφαίων τοῦ ἔθνους καταβᾶσα, συμπαρώρμησε μικροὺς καὶ μεγάλους, ἠπειρώτας καὶ νησιώτας, λαϊκοὺς καὶ λευίτας, ἀγρότας καὶ ἀστούς, πρεσβύτας καὶ νέους, καὶ μετεδόθη ἀπὸ τῶν ἀνδρῶν εἰς τὰς γυναῖκας, ἀπὸ τῶν γυναικῶν εἰς τὰ παιδία. Ἡ Ἑλλὰς ὅλη μετεβλήθη εἰς μέγα στρατόπεδον ἀνδρῶν, εἰς ἑκατόγχειρα Βριάρεων πολέμου, καὶ τὸ στρατόπεδον ἐκεῖνο ὅλον ἐζήτει τὴν ἀπολύτρωσιν, τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τῆς νίκης, εἰ δὲ μὴ τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ θανάτου.

Διὰ τοῦτο ἐστήθησαν εἰς τέλος νικηφόρα τὰ σήματα τῆς πατρίδος, ἀλλ' ἐστήθησαν ἐπὶ ἐρειπίων καὶ τέφρας καὶ αἱμάτων. Ἐστήθησαν, ἀφ' οὗ πρῶτον ἐπὶ τοῦ ἄκμονος ἐσφυρηλατήθησαν ὀστᾶ μαρτύρων, ἀφ' οὗ ὠπτήθησαν περὶ τὸν σκόλοπα αἱ σάρκες τῶν γενναίων, ἀφ' οὗ ἔβρεξεν αἷμα νηπίων τοὺς μαστοὺς τῶν μητέρων, ἀφ' οὗ ᾔσχυνε βαρβαρικὴ βία τὴν ἥβην τῶν παρθένων. Ἐστήθησαν, ἀφ' οὗ πρῶτον αἱ μοναὶ ἔγειναν ἄσυλα καὶ τὰ ἄσυλα ἀνετινάχθησαν εἰς τοὺς ἀέρας, ἀφ' οὗ εὐανθεῖς νῆσοι μετεβλήθησαν εἰς πεδία τοῦ Χάρωνος καὶ λειμῶνας ἀσφοδελούς, ἀφ' οὗ ὁ λιμὸς παρέδωκεν ἀκροπόλεις καὶ ὁ λοιμὸς ἔφθειρε στρατόπεδα, ἀφ' οὗ πόλεις ὅλαι ἔγειναν ὁλοκαύτωμα, ἀφ' οὗ ἐπλήσθησαν νεκρῶν τὰ βάθη τῆς γῆς καὶ οἱ πυθμένες τῆς θαλάσσης, ἀφ' οὗ ἠκούσθη φωνὴ ἐν Ῥαμᾶ, θρῆνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς πολύς. Καὶ ἐν μέσῳ τῆς φρικτῆς ἐρημώσεως ἐκείνης ἔβη ἡ Δόξα, ἐστεμμένη μὲ τὰ 'λίγα χορτάρια 'ποῦ εἶχαν μείνει 'ς τὴν ἔρημη γῆ.

Ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ θρόνου των, μονονοὺ κλονουμένου ἐκ τῆς βοῆς τῆς περὶ αὐτὸν συγκινήσεως τῶν λαῶν, συμπαθούντων πρὸς τὸν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων, εἰς ὃν μεγάτιμοι τῆς Ἑλλάδος φίλοι εἶχον συνεισφέρει τὸ ᾆσμα τῆς λύρας των ἢ τὸ πῦρ τῆς γραφίδος των, τὰς γνώσεις ἢ τὸ αἷμά των καὶ τέλος τὴν νίκην τῶν τηλεβόλων των ἐν Ναβαρρίνῳ, ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ θρόνου των κατένευσαν τέλος ἐπὶ τοὺς ἀγωνιζομέ-

νους οἱ ἰσχυροὶ τῆς γῆς. Ἡ κραταιά των χεὶρ ἐδεξιώθη τὴν ἄλλοτε μητέρα τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ, ἐξαγαγοῦσα ἐκ μέσου τοῦ καπνοῦ τῆς πυρίτιδος, ἔδωκεν εἰς αὐτὴν τὸ σκῆπτρον καὶ τὸ βασίλειον, ὅπερ εἶχεν ὀνειρευθῆ ὁ Κρὴς ῥήτωρ. Ῥακένδυτος καὶ μεμωλωπισμένη ἐξῆλθεν ἡ Ἑλλὰς βασίλισσα ἐκ τοῦ σωροῦ τῆς τέφρας καὶ τῶν ἐρειπίων. Πρὶν ἢ προφθάσῃ νὰ προφέρῃ τὴν λέξιν Εὐγνωμοσύνη, ἔτριψε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἵνα ἴδῃ περὶ αὐτὴν τὰ τέκνα της ὡς ὄρνις περισυνάγουσα τὰ νεόττια αὐτῆς, καὶ ἐξηπορήθη καὶ ἐξεπλάγη καὶ ἔκλαυσε, βλέπουσα πόσον ὀλίγα περιεστοίχιζον αὐτήν. Τἆλλα ἔβλεπε μένοντα μακράν της, δεδιωγμένα ἐκ τοῦ κόλπου της, ὅςτις εἶχε θρέψει καὶ αὐτὰ μὲ τὸ αὐτὸ γάλα, μακρὰν, ἐν ᾧ ἤκουε καὶ αὐτὰ λαλοῦντα τὴν γλῶσσαν ἣν εἶχεν ἐκείνη διδάξει, μακρὰν, ἐν ᾧ ἔφερον ἐπὶ τοῦ στήθους τὸν αὐτὸν σταυρὸν, ὃν εἶχε δώσει καὶ εἰς αὐτὰ ἐγκόλπιον ἐν ἡμέραις πονηραῖς. Καὶ φέρουσα τὰς χεῖρας ἐπὶ τὴν κεφαλὴν, ᾐσθάνθη πλῆσσον αὐτὴν ὡς ἀκάνθινον τὸ στέμμα τὸ βασίλειον. Φιλόστοργα περιέθαλψαν τὴν μητέρα τὰ περὶ αὐτὴν τέκνα, ἐζήτησαν νὰ καλύψωσι τὰ ῥάκη της, καὶ ὤρθωσαν εἰς μέγαρον τὴν καλύβην της, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ θεραπεύσωσι τοὺς μώλωπάς της μηδὲ νὰ ἰατρεύσωσι τὸν πόνον της. Χαίρουσα ἐπὶ ταῖς προόδοις τῶν περὶ αὐτὴν μεινάντων τέκνων της, φαίνεται ἐνίοτε ἀνακύπτουσα ἐκ τοῦ κατέχοντος αὐτὴν ἄλγους. Δὶς μάλιστα ἐγέλασαν τὰ χείλη της, ὅτι εἶδεν ἐπιστρέφοντα εἰς τὸν μητρικόν της κόλπον τέκνα προςφιλῆ ἐκ τῶν ξενιτευμένων. Ἀλλ' ἔπεσε πάλιν εἰς τὰς σκέψεις τὰς βαρυθύμους, καὶ φαίνεται ἐργαζομένη ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τῶν περὶ αὐτὴν, ἐν ᾧ τὴν εὐτυχίαν δὲν φαντάζεται πλήρη ἂν δὲν σφίγξῃ εἰς τὰς ἀγκάλας της καὶ τἆλλά της ἐκεῖνα θαλερὰ τέκνα, ἀφ' οὗ γινώσκει, ὅτι δὲν ἀπέθανον, γινώσκει, ὅτι ζῶσι καὶ θὰ ζήσωσι διὰ τὴν ἀγάπην της καὶ διὰ τῆς ἀγάπης της.

Καὶ θά τα σφίγξῃ εἰς τὰς ἀγκάλας της! Ἀλλὰ θά τα σφίγξῃ ὅταν εἰς μικροὺς καὶ μεγάλους, εἰς ἄρχοντας καὶ ἀρχομένους, εἰς ἐπιστήμονας καὶ στρατιώτας, εἰς ἐλευθέρους καὶ δούλους διειςδύσῃ μέχρι τῶν μυχιαιτάτων τῆς καρδίας σοβαρὰ, ἀκατανίκητος, ἀπαράκλητος μία ἰδέα, ἓν ἀναλλοίωτον καὶ ἀνεξάλειπτον πρόγραμμα, ἡ συναίσθησις τῆς μεγάλης δυνάμεως, δι' ἧς ὀρθοῦνται πόλεις καὶ κρατύνονται λαοὶ καὶ μεγαλύνονται κράτη, ἡ συναίσθησις τοῦ καθήκοντος, τοῦ καθή-

κοντος καθ' ὅλας τὰς τάξεις, καθ' ὅλας τὰς γραμμὰς, ἐν τοῖς μικροῖς καὶ τοῖς μεγάλοις, ἡ συναίσθησις τοῦ καθήκοντος ἡμέρας καὶ νυκτός.

Ὅταν καὶ ὑμεῖς, φωτιζόμενοι διὰ τοῦ φωτὸς τῆς ἐπιστήμης, ὅπερ μεταλαμπαδεύεται ἀπὸ τῆς ἱερᾶς ταύτης ἑστίας τῶν Μουσῶν, συντελέσητε εἰς ἐπίρρωσιν τοῦ ἔθνους διὰ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος, τότε θὰ σημάνῃ ἡ ὥρα καθ' ἣν ὁ ἑλληνισμὸς, μνήμων τῶν μεγάλων παραδόσεων τοῦ παρελθόντος καὶ θεματοφύλαξ τῶν μεγάλων ἐπαγγελιῶν τοῦ μέλλοντος, συγκεκινημένος, μὲ τὸ ὅπλον ἐπ' ὤμου ὑπὸ τὴν στρατηγίαν τῆς ἑλληνικῆς βασιλείας μὲ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐλπίδα ἐν τῇ καρδίᾳ, ἱερὰν ἐπιτελῶν ἐντολὴν καὶ εἰς τέλος καλλίνικος, θὰ δυνηθῇ, φαιδρύνων τὴν ἄλλοτε μητέρα τοῦ πολιτισμοῦ, νὰ εἴπῃ πρὸς αὐτὴν Ἐγείρου μῆτερ. Ἔγρεο μᾶτερ.

Η ΕΟΡΤΗ ΤΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΩΝ

(1899) [1]

Πρὸ τοῦ ἡρῴου τῶν γιγάντων, οἵτινες ἐκληροδότησαν εἰς ἡμᾶς πατρίδα ἐλευθέραν, πρὸ τοῦ ἡρῴου ἐκείνων ἀριπρεποῦς, σεμνοῦ, μεγαλείου ἔπρεπε νὰ προσέρχηται καθ' ἑκάστην εἰκοστὴν πέμπτην τοῦ Μαρτίου γονυκλινὴς ἡ γενεὰ ἡμῶν ἡ νάνος, ὅπως προσφέρῃ εὐγνώμων θυμίαμα καὶ λιβανωτόν. Ἐκεῖ ἀρέσκεται νὰ περιφέρηται ἡ φαντασία μου πλανωμένη καὶ νὰ θεῶμαι πανηγυρικὴν τὴν τέλεσιν τῆς ἑορτῆς τῶν Ἐλευθερίων. Ἐκεῖ θὰ ἐφανταζόμην ἡγούμενον τοῦ πλήθους τὸν βασιλέα τοῦ γένους καὶ μετὰ συγκινήσεως ἐνατενίζοντα πρὸς τὰς ἡλιοκαεῖς μορφὰς τῶν μεγαθύμων κατὰ γῆν ἀγωνιστῶν καὶ τῶν ναυμάχων, ὧν ἔπαθλον ἦτο ἡ νίκη καὶ σύμβολον ἡ ἐλευθερία. Ἐκεῖ θὰ ἐπεθύμει ἡ ψυχή μου νὰ βλέπω τοὺς γέροντας ἐξηγοῦντας εἰς τὰ πλήθη τοὺς πόνους καὶ τὰ μαρτύρια τῆς πατρίδος τῆς δεδουλωμένης, ἐξιστοροῦντας τὴν καρτερίαν καὶ τοὺς ἀγῶνας τῆς Ἑλλάδος τῆς ὑπὲρ ἐλευθερίας στρατευομένης. Ἐκεῖ θὰ ἤθελον νὰ παρίσταμαι εἰς τὸ θέαμα ἀνδρῶν ἐχόντων ἐν τῇ ψυχῇ τὸν φανατισμὸν ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς λυτρωτὰς καὶ ἐπὶ τῶν χειλέων λόγους ἐνθαρρύνσεως καὶ παρορμήσεως πρὸς τοὺς νέους, ἓν ἔχοντας ἐν τῷ ἱερῷ ἐκείνῳ χώρῳ ἰδεῶδες, τὴν ἀνάστασιν τῆς πατρίδος. Ἐκεῖ θὰ ἐτρύφα ὁ ὀφθαλμός μου εἰς τὴν σύνταξιν τῶν νέων, ἐπαναλαμβανόντων μετὰ καυχήσεως καὶ σεμνώματος ἐπ' ἀγαθοῖς οἰωνοῖς τὸν ὅρκον τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων ἐφήβων ὃν ὤμνυον ἐν Ἀγραύλου· «Οὐ καταισχυνῶ τὰ ὅπλα, οὐδ' ἐγκαταλείψω τὸν παραστάτην, ᾧ ἂν στοιχῶ, ἀμυνῶ δὲ καὶ ὑπὲρ

(1) Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου κατ' ἐντολὴν τῆς Ἀκαδημαϊκῆς συγκλήτου τῇ 25 Μαρτίου 1899 καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου ἐν ἰδίῳ τεύχει.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἱερῶν καὶ ὁσίων καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν, καὶ τὴν πατρίδα οὐκ ἐλάττω παραδώσω, πλεύσω δὲ καὶ καταρόσω ὁπόσην ἂν παραδέξωμαι». Ἐκεῖ θὰ ἐθέλγετο ἡ καρδία μου βλέποντος τὰς Ἑλληνίδας μητέρας προςαγούσας τὰς θυγατέρας, ὅπως ἐπιδείξωσιν εἰς αὐτὰς τὰ κειμήλια τῆς πατρίδος ὡς κειμήλια τοῦ ἰδίου οἴκου, τὰς στολὰς τοῦ ἀγῶνος ὡς τὸν ἄριστον τῶν κόσμων καὶ γαλουχούσας τὰ τέκνα διὰ τῆς ὑγιοῦς τροφῆς τῶν μεγάλων ἐθνικῶν ἀναμνήσεων, αἵτινες μόναι δύνανται νὰ παρασκευάσωσι ψυχὰς εὐρώστους καὶ μεγάλας. Ἐκεῖ τέλος θὰ ἤθελον συμπληρουμένην τὴν ἑορτὴν ὑπὸ τοῦ θεάματος τοῦ ἀγήματος τῶν Ἑλλήνων μαχίμων, καταθετόντων στέφανον θαυμασμοῦ πρὸς τοὺς ἥρωας τῆς ἀναστάσεως καὶ μεστῶν μένους πολεμικοῦ, ἀνανεούντων ἐν τελείᾳ συναισθήσει τοῦ καθήκοντος ἐν μέσῳ εὐλογιῶν τῶν Πανελλήνων τὸν ἐθνικὸν ὅρκον τοῦ Ἕλληνος στρατιώτου.

Ἀλλ' ἂν τοιοῦτον ἡρῷον, εἰς ὃ ὤφειλον νὰ προσέρχωνται ὡς εἰς προςκύνυμα οἱ Πανέλληνες, δὲν ἔστησεν ἀκόμη μετὰ ἑβδομήκοντα ἐτῶν ἐλεύθερον βίον ἡ ἐπίσημος Ἑλλάς, δὲν ἐσίγησεν ὅμως, δὲν ἐσίγησε ποτὲ ἡ ἐπιτακτικὴ φωνὴ τῆς καρδίας ἡ καλοῦσα ἡμᾶς ἑκάστοτε εἰς ἑορτασμὸν τῆς μεγάλης ταύτης ἡμέρας, καθ' ἣν ἄγγελος Κυρίου προςεῖπε τῇ Θεοτόκῳ τὸ Χαῖρε, τῆς μεγάλης ταύτης ἡμέρας, καθ' ἣν ἀνέστη ἐκ νεκρῶν ὁ λαὸς εἰς ὃν καυχᾶσθε, εἰς ὃν πρέπει νὰ καυχᾶσθε ὅτι ἀνήκετε. Καί την ἑωρτάσατε λοιπὸν χαρμόσυνοι πολλάκις ἐν ἡμέραις μεγάλων ἐθνικῶν προςδοκιῶν, καθ' ἃς ἠκτινοβόλει ὁ ὀφθαλμὸς καὶ εὐέλπιδες ὑπελαμβάνετε ἐν τῷ πανηγυρισμῷ τῆς ἡμέρας ταύτης συμβολιζόμενα καὶ προανακρουόμενα τῆς αὔριον τὰ ἐπινίκια. Καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον αἰσθάνεσθε τὴν ἀνάγκην νὰ πανηγυρίσητε καὶ πάλιν τὰ Ἐλευθέρια τὴν ὑστεραίαν δυςοιωνίστου ἐθνικῆς ἥττης, βεβαρημένοι ὑπὸ τῆς ὀδύνης τοῦ παρόντος, συντετριμμένοι ὑπὸ τῆς συμφορᾶς τῆς χθές, μὲ τὸ μέτωπον κεκυρτωμένον, ἀλλὰ συμπλέκοντες περὶ τὰς ταινίας τοῦ νωποῦ σας πένθους ὀλίγα φύλλα μεμαραμμένης τῶν πατέρων σας δάφνης. Καί την πανηγυρίζετε μὲν σεῖς καὶ εὐτυχοῦντες καὶ πονοῦντες τὴν ἡμέραν ταύτην τῆς ἀπολυτρώσεως οἱ ἔχοντες στέγην ἣν νὰ δύνασθε νὰ καλέσητε ἰδικήν σας, ἣν διαπνέει ἀὴρ ἐλεύθερος, οἱ ἔχοντες κοίτην ἐφ' ἧς νὰ ὑπνώσῃ ἄφοβος ἡ παρθένος ὑμῶν θυγάτηρ, οἱ ἔχοντες νόμον ἡγεμόνα, οἱ ἔχοντες ἀνεπιφύλακτον τὸ δικαίωμα νὰ βροντοφωνήσητε σήμερον Ζήτω ἡ πατρίς. Ἀλλά την ἑορτάζουσι

κρύφα καὶ ἐκεῖνοι οἵτινες τρέμουσι νὰ ὁμολογήσωσιν, ὅτι εἶνε ἀδελφοὶ ὑμῶν, τῆς αὐτῆς μητρὸς τέκνα· ἐκεῖνοι, οἵτινες φοβοῦνται σήμερον νὰ προςίδωσι τὴν σὺν τῇ ἐλεύσει τοῦ ἔαρος λυομένην λευκὴν χιόνα τῶν γειτόνων ὀρέων καὶ τὸν γλαυκὸν πέπλον τοῦ οὐρανοῦ τῆς γενετείρας καὶ τῆς πατρίου θαλάσσης τὰς κυανᾶς κελεύθους, μὴ φωραθῶσιν ἀναζητοῦντες ἐν ὀνείρῳ εἰς τῶν χιόνων τὴν λευκότητα καὶ τῶν ἀέρων καὶ τοῦ πόντου τὰς γλαυκὰς ἀνταυγείας τῆς ἐθνικῆς σας σημαίας τὰ χρώματα.

Σᾶς χωρίζει ἀπ' ἐκείνων διὰ παντὸς τοῦ χρόνου ἡ ἐλευθερία· σᾶς ἑνόνει σήμερον μετ' ἐκείνων ἡ πατρίς, καὶ ὑπὸ τὸ ἔμβλημα τῶν εὐαγγελίων τῆς Παρθένου εὐαγγελίζεται σήμερον μυστικῶς ἐν μυρίοις ναοῖς ἡ καρδία μυριάδων Ἑλλήνων σποράδων, ἐλευθέρων καὶ ἀλυτρώτων, βασιλευομένων καὶ δουλευόντων, ἕνα καὶ μόνον κοινὸν πόθον. Εἶνε ὁ πόθος ὅςτις ἤγαγε τὸν Γερμανὸν εἰς τὴν Ἁγίαν Λαύραν, ὁ πόθος ὅςτις ἀνεβίβασε τὸν Γρηγόριον εἰς τὴν ἀγχόνην, ὁ πόθος ὅςτις ὤθησε τοὺς τουρκομάχους εἰς τὰ πεδία μαχῶν περιδόξων, ὁ πόθος ὅςτις ἐνέβαλε τὸν πυρφόρον δαυλὸν εἰς τὴν δεξιὰν τοῦ Κανάρη.

Μακρὰν ἀπ' ἐμοῦ ἡ σκέψις νἀποστηθίσω ἐνώπιον ὑμῶν τὴν ἱστορίαν τῶν μεγάλων ἄθλων τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως. Τίς τῶν εἰςερχομένων εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου θὰ εἶχε τὴν ἀξίωσιν νἀκούσῃ ἀπαγγελλομένην ὅλην τὴν Καινὴν Διαθήκην; Καὶ εἶνε ἀληθῶς ἡ ἱστορία ἐκείνη ἡ Καινὴ Διαθήκη τοῦ ἔθνους· ὡς τοιαύτη δὲ ὀφείλει νὰ εἶνε διηνεκῶς τὸ ἐγκόλπιον παντὸς Ἕλληνος.

Ἐν αὐτῇ ὁ Ἕλλην βλέπει ἐπὶ ἑπτὰ μακρὰ ἔτη ἀγώνων ὑπερανθρώπων ἀντηχοῦσαν ἐν τῷ πεδίῳ μαχῶν μυριονέκρων κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν, περὶ τὰ φρούρια καὶ ἀνὰ τὴν ὕπαιθρον χώραν, ἐπὶ τῶν πεδιάδων καὶ ἐν τοῖς ἄντροις τῶν ὀρέων τὴν ἐνθουσιώδη, τὴν ποιητικὴν κραυγὴν Ἐλευθερία ἢ θάνατος. Καὶ εἶνε τόσῳ ποιητικωτέρα καθ' ὅσον δὲν ἐξῆλθεν ὡς ἔνθεον μουσοδόνημα ἐν ὥρᾳ μυστικοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἐκ τῶν χειλέων ἑνὸς μόνου ἐμπνευσμένου φοιβολήπτου, ἀλλ' ἐβροντοφώνησεν αὐτὴν μυριόστομος ἡ ποίησις τῆς φιλοπατρίας λαοῦ ὅλου θραύοντος ἁλύσεις χαλκευθείσας ἐπὶ αἰῶνας.

Ἦλθον ὧραι, καθ' ἃς τοῦ λαοῦ ἐκείνου ἐρρίγει τὸ σῶμα, καθ' ἃς τοῦ λαοῦ ἐκείνου ἔρρεε τὸ αἷμα ὡς ἀπὸ κρουνοῦ ἀπὸ τραυμάτων χαινόντων, καθ' ἃς ἐξώφθαλμος ὑπὸ τοῦ λιμοῦ εἶχε τὰ χείλη μελανὰ

ὑπὸ δυςέρωτος ἀνάγκης ἑνὸς βλωμοῦ ἄρτου. Καὶ ὅμως δὲν ἔφευγε, καὶ ὅμως ἐμάχετο, καὶ ὅμως ὁ ἄστεγος ἐκεῖνος, ὁ τραυματίας, ὁ ῥιγῶν, ὁ λιμαλέος ἐξηκολούθει βοῶν διὰ τῶν πελιδνῶν ἐκείνων χειλέων μὲ ὅλην τὴν δύναμιν τῶν ἐξηντλημένων πνευμόνων, μὲ ὅλην τὴν δύναμιν τῆς ἀνεξαντλήτου ψυχῆς Ἐλευθερία ἢ θάνατος.

Ἦλθον ἡμέραι, καθ' ἃς τοῦ λαοῦ ἐκείνου ἐπυρπολεῖτο ὁ οἶκος, ἐκαίοντο οἱ ἀγροί, ἐβαπτίζετο εἰς αἷμα τὸ χωρίον, ἐκρημνίζετο τῆς πόλεως τὸ τεῖχος, ἐσφάζετο τὸ βρέφος ἐπὶ τοῦ κόλπου τῶν μητέρων, ἐσύροντο εἰς βάρβαρον εὐνὴν αἱ θυγατέρες, ἐθυσιάζοντο οἱ υἱοὶ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν πατέρων. Τὰ πάντα μάτην. Ἡ σπινθηρακίζουσα πυρὰ τῶν δῃουμένων οἰκιῶν καὶ ἀγρῶν ἦτο θυσία τοῦ λαοῦ ἐκείνου ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς θεᾶς Ἐλευθερίας, περὶ ὃν τὸ ἔθνος ἐξηκολούθει ἔμπλεων πολεμικοῦ μένους ὀρχούμενον τὸν πυρρίχιον. Οἱ πατέρες, βλέποντες σφαγιαζομένους τοὺς υἱοὺς χάριν τῆς πατρίδος, ἐπαραμυθοῦντο, δυνάμενοι νὰ ἐπαναλάβωσιν ὅ τι ἔγραφεν ὁ Τζαβέλλας πρὸς τὸν Ἀλῆν· «ἂν νικήσωμεν, θέλει ἔχω ἄλλα παιδιά». Καὶ αἱ ἡρωοτόκοι μητέρες, ἀποβάλλουσαι τὰ τέκνα, ἔμενον ἀπαθεῖς πρὸ τῆς συμφορᾶς, καὶ ἠδύναντο νὰ ἐπαναλάβωσιν ὅσα ἡ Μόσχω Τζαβέλλα πρὸς τὸν Ἀλῆν, ἀπειλοῦντα νὰ ψήσῃ ζῶντα τὸν υἱόν Φῶτον· «παρακαλῶ στεῖλε καὶ εἰς ἐμὲ ἕνα μέρος ἀπὸ τὸ σῶμά του νά το φάγω παρὰ νά μου προδώσῃ τὴν πατρίδα μου. Ἐγὼ εἶμαι νέα καὶ κάμνω καὶ ἄλλα παιδιά». Ἀπὸ τοιούτων πατέρων, ἀπὸ τοιούτων μητέρων, ἀπὸ τοιούτων θυγατέρων καὶ υἱῶν, ἀπὸ τοιούτων μαχητῶν τῆς ἐλευθερίας, διαπνεομένων ὑπὸ φιλοπατρίας ἀγρίας, δὲν ἠδύνατο νἀκουσθῇ ἄλλο φώνημα πρὸς τὸν τύραννον παρὰ τὴν βοὴν Ἐλευθερία ἢ θάνατος.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἀργεῖοι, νικηθέντες παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν ἐν ἀγῶνι περὶ τῆς Θυρεάτιδος, ἔκειραν ἀπ' ἐκείνου τοῦ χρόνου τὰς κεφαλὰς καὶ ἔταξαν νὰ μὴ θρέψῃ μηδεὶς τῶν Ἀργείων κόμην μηδ' αἱ γυναῖκες αὐτῶν νὰ χρυσοφορήσωσι πρὶν ἀνακτήσωσι πάλιν τὴν Θυρεᾶτιν. Καὶ ἔπειτα δ' ἐν τοῖς ἀγῶσι τῶν Ἀργείων πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας παρουσιάζεται ἐνώπιον ἡμῶν ἡ ἡρωικὴ μορφὴ τῆς Τελεσίλλης, ποιητρίας ἅμα καὶ μαχητρίας, ἣν ἀπηθανάτισεν ἡ ἀρχαία τέχνη, κρατοῦσαν διὰ τῆς χειρὸς κράνος, ὅπερ μέλλει νὰ ἐπιθέσῃ εἰς τὴν κεφαλὴν, ἐν ᾧ παρὰ τοὺς πόδας κεῖνται ἐρριμμένα τὰ βιβλία τῶν ποιημάτων αὐτῆς. Ὅτε δὲ οἱ Σικελιῶται, καθ' ὃν χρόνον οἱ Ἕλληνες τῆς ἐντεῦθεν Ἑλ-

λάδος ἐπάλαιον πρὸς τοὺς Πέρσας, ἠγωνίζοντο βαρὺν ἀγῶνα πρὸς τοὺς Καρχηδονίους, Δαμαρέτη ἡ σύζυγος τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Γέλωνος παρέσχεν εἰς τὴν πατρίδα δῶρον τὰ κειμήλια αὐτῆς πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ πολέμου, καὶ αἱ γυναῖκες τῶν Συρακουσίων, μιμούμεναι τὴν βασίλισσαν, ἐδώρησαν τὰ κοσμήματα αὐτῶν, ἐξ ὧν ἐκόπη νόμισμα κληθὲν Δαμαράτειον πρὸς τιμὴν τῆς φιλοπάτριδος συζύγου τοῦ τυράννου. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς τοιαύτης γυναικείας φιλοπατρίας ὑπῆρξεν ἡ μεγάλη νίκη τῆς ἐν Σικελίᾳ Ἱμέρας.

Αἱ ἁπλοϊκαὶ γυναῖκες τῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἐγίνωσκον βεβαίως τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν τοῦ Ἄργους καὶ τῆς Σικελίας καὶ μόλις που εἶχον ἴσως ἀκούσει περὶ τοῦ τῶν Σπαρτιατίδων Τὰν ἢ ἐπὶ τᾶς. Αἱ ἀφελεῖς Ὀρεστιάδες τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Μάνης καὶ αἱ Νηρηΐδες τῶν Σπετσῶν καὶ τῆς Μυκόνου δὲν ἀντέγραφον τὴν ἱστορίαν τῆς Τελεσίλλης καὶ τῆς Δαμαρέτης. Ἀλλ' ὑπῆρχε μεταξὺ τῆς νέας ἡρωΐνης καὶ τῆς ἀρχαίας μαχητρίας διὰ τῶν αἰώνων ὁ σύνδεσμος τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς τῆς ἐξαναγκαζούσης εἰς τὴν ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ κινδύνου μεγαλοπραγίαν τῆς γυναικός. Θέλετε νὰ γνωρίσητε τὴν ψυχὴν ἑνὸς ἔθνους; Ἐξετάσατε τὴν ψυχὴν τῆς γυναικὸς ἐν αὐτῷ. Θέλετε νὰ ὑψώσητε ἓν ἔθνος; Ὑψώσατε τὴν γυναῖκα ἐν αὐτῷ. Οἱ ἥρωες εἶνε οἱ υἱοί, οἱ ἀδελφοί, οἱ σύζυγοι τῆς ἡρωΐδος. Ἡ γυνὴ εἶνε ἡ φρουρὸς τοῦ οἴκου, ἡ θεματοφύλαξ τῶν πατρίων παραδόσεων, ἡ Ἑστιὰς ἡ διατηροῦσα ἄσβεστον τὴν δᾷδα τῆς θρησκείας καὶ τῆς πατρίδος. Ἐν τῷ ἀδύτῳ τοῦ οἴκου ἡ μήτηρ ποτίζει τὸ τέκνον μετὰ καὶ τοῦ γάλακτος αὐτῆς διὰ τῶν ἀναμνήσεων καὶ πόθων τῆς πατρίδος. Ἂν εἶνε ἀληθές, ὅτι εὐχαὶ γονέων στηρίζουσι τέκνα, ἀλλ' εἶνε ἀληθέστερον, ὅτι ἡ φιλοπατρία τῶν μητέρων στηρίζει τὰ ἔθνη.

Τιμὴ εἰς τὴν Ἑλληνίδα, ὅτι ἐκείνη ἐν τοῖς πικροῖς χρόνοις τῆς λαβυρινθώδους δουλείας διεφύλαξεν ἐν τῷ εἰκονοστασίῳ τοῦ οἴκου παρὰ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας τὴν εἰκόνα τῆς Πατρίδος. Τὴν ἀνάστασιν τοῦ δουλεύοντος γένους δὲν την παρεσκεύασαν μόνον οἱ πατριάρχαι καὶ οἱ Φαναριῶται, ὁ κλῆρος καὶ οἱ στρατιῶται οἱ ἐν ταῖς στρατιαῖς τῆς Δύσεως ὑπηρετοῦντες, οἱ Ἕλληνες τυπογράφοι τῆς Βενετίας καὶ οἱ λόγιοι, οἱ ἁρματωλοὶ καὶ οἱ κλέφται, ὁ Ῥήγας καὶ οἱ Φιλικοί. Ἀλλὰ συγκατεσκεύασεν αὐτὴν καὶ ἡ Ἑλληνὶς δούλη, ἡ ἄσοφος μεσοδόμα τοῦ τουρκοκρατουμένου οἴκου, ἡ σώζουσα διὰ πά-

σης θυσίας τὴν τιμὴν τῆς οἰκογενειακῆς ἑστίας, ὅτ' ἐξήρχετο περιδεὴς ὑπὸ τοῦ φόβου τοῦ κατακτητοῦ, ἐλλοχῶντος, εἰς τὴν πηγὴν διὰ νὰ φέρῃ τὴν ὑδρίαν μεστὴν ὕδατος, ὅπως δροσίσῃ τὰ διψῶντα χείλη τοῦ ὑποδούλου συζύγου, ἢ μόνον ἐγκόλπιον ἔχουσα τὸν σταυρὸν, ἡ μήτηρ καὶ συναγωνιστὴς τοῦ μέλλοντος ἐλευθερωτοῦ.

Ἴδετε τὴν Μαροῦλαν τῆς Λήμνου, τὴν Μαρίαν Συγκλητικὴν τῆς Κύπρου ἀγωνιζομένας ἐναντίον τοῦ Τούρκου πατοῦντος τὸ πρῶτον τὸ πάτριον αὐτῶν ἔδαφος. Εἶνε αἱ πρόδρομοι τῶν ἡρωίδων τοῦ Σουλίου, τῆς μητρὸς τῶν Μαυρομιχαλαίων, τῆς Μπουμπουλίνας, τῆς Μαντοῦς Μαυρογένους, τῆς συζύγου τοῦ Κανάρη.

Τὴν δὲ ἀρρενωπὴν δρᾶσιν τῆς ὡραίας κόρης τῆς Μυκόνου ἥτις ἔβαινεν εἰς τοὺς ἀγῶνας ἐζωσμένη ξίφος φέρον τὴν ἐπιγραφὴν «Δίκασον Κύριε τοὺς ἀδικοῦντάς με, πολέμησον τοὺς πολεμοῦντάς με, βασιλεῦ τῶν βασιλευόντων», τοὺς ἡρωικοὺς ἄθλους τῆς μεγάλης καπετάνισσας τῶν Σπετσῶν προοδοποιοῦσι καὶ παρασκευάζουσιν οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ θυσίαι τῶν γυναικῶν τοῦ Σουλίου.

Ἡ δημώδης Μοῦσα ἐτόνισε τὰς μελῳδικωτάτας τῶν χορδῶν αὐτῆς διὰ νὰ ψάλῃ τὴν Μόσχω καὶ τὴν Δέσπω.

Ἕνα πουλάκι κάθονταν ἀπάνω 'ς τὸ γεφύρι,
μυρολογοῦσε κ' ἔλεγε, τ' Ἀλῆ πασᾶ τοῦ λέγει·
«Δὲν εἶν' ἐδῶ τὰ Γιάννενα νὰ φτιάσῃς σιντριβάνια,
«δὲν εἶν' ἐδῶ ἡ Πρέβεζα νὰ φτιάσῃς παλαιομέρι,
«μόν' εἶν' τὸ Σοῦλι ξακουστὸ, τὸ Σοῦλι ξακουσμένο,
«ποῦ πολεμοῦν μικρὰ παιδιὰ, γυναῖκες καὶ κορίτσια,
«ποῦ πολεμᾷ Τζαβέλλαινα μὲ τὸ σπαθὶ 'ς τὸ χέρι,
«μὲ τὸ παιδὶ 'ς τὴν ἀγκαλιὰ, μὲ τὸ τουφέκι 'ς τἄλλο,
«μὲ τὰ φυσέκια 'ς τὴν ποδιά...

Ἀχὸς βαρὺς ἀκούεται, πολλὰ τουφέκια πέφτουν.
Μήνα 'σὲ γάμο ῥίχνονται, μήνα κ' εἰς χαροκόπι;
Οὐδὲ εἰς γάμο ῥίχνονται, οὐδὲ κ' εἰς χαροκόπι.
Ἡ Δέσπω κάνει πόλεμο μὲ νύφαις καὶ μ' ἀγγόνια.
Ἀρβανιτιὰ τὴν πλάκωσε 'ς τοῦ Δημουλᾶ τὸν Πύργο.
—Γεώργαινα, ῥίξε τἄρματα· δὲν εἶν' ἐδῶ τὸ Σοῦλι.
Ἐδῶ 'σαι σκλάβα τοῦ πασσᾶ, σκλάβα τῶν Ἀρβανίτων.
—Τὸ Σοῦλι κι' ἂν προσκύνησε κι' ἂν τούρκεψεν ἡ Κιάφα,
ἡ Δέσπω ἀφέντες λιάπιδες δὲν ἔκανε, δὲν κάνει.
Δαυλὶ 'ς τὸ χέρι ἅρπαξε, κόραις καὶ νύφαις κράζει·
«Σκλάβαις Τουρκῶν μὴ ζήσωμε· παιδιὰ μαζί μου ἐλᾶτε».
Καὶ τὰ φυσέκια ἄναψε, κι' ὅλοι φωτιὰ γεννῆκαν.

Καὶ ἦσαν ὄχι ὀλιγώτεραι τῶν ἑπτὰ αἱ θυγατέρες καὶ αἱ νύμφαι καὶ ὄχι ὀλιγώτερα τῶν τριῶν τὰ παιδία ἐκεῖνα ὅσα προςήνεγκε πυρίκαυ-καυστον ὁλοκαύτωμα εἰς τὴν πατρίδα ἡ ἡρωίνη ἐκείνη τοῦ Σουλίου Δέσπω Μπότση.

Συγκορυφοῦται δὲ τῶν γενναίων Σουλιωτίδων ὁ ἡρωισμὸς εἰς τὸν συγκινητικὸν ἐκεῖνον χορὸν τοῦ Ζαλόγγου, τὴν μακκαβαϊκὴν ἐκείνην ὄρχησιν τῶν μελλοθανάτων, ἣν δι' ὀλίγων ἀλλ' ἐκφραστικῶν λέξεων περιγράφει δίκην μνημείου ἐς ἀεὶ ὁ Περραιβὸς, ὁ ἱστοριογράφος ἐκεῖνος τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας, ὃν εἷς τῶν μεγίστων τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος Γερμανῶν ἱστορικῶν ὠνόμασε τὸν Θουκυδίδην τῆς νέας Ἑλλάδος· «Αἱ γυναῖκες δὲ κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν, βλέπουσαι ταύτην «τὴν κινδυνώδη περίστασιν, ἐσυνάχθησαν ἕως ἑξήκοντα ἐπάνω εἰς ἕνα «πετρώδη κρημνόν. Ἐκεῖ ἐσυμβουλεύθησαν, καὶ ἀπεφάσισαν ὅτι κα-«λήτερα νὰ ῥιφθοῦν κάτω ἀπὸ τὸν κρημνὸν διὰ νὰ ἀποθάνουν, πάρεξ «νὰ παραδοθοῦν διὰ σκλάβαις εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων. Ὅθεν ἁρπά-«ξαντες μὲ τὰς ἰδίας χεῖρας τὰ ἄκακα καὶ τρυφερὰ αὐτῶν βρέφη, τὰ «ἔρριπτον κάτω ἀπὸ τὸν κρημνόν. Ἔπειτα αἱ μητέρες πιάνοντας μία «μὲ τὴν ἄλλην τὰ χέρια τους, ἄρχισαν καὶ ἐχόρευαν· χορεύουσαι δὲ «ἐπηδοῦσαν εὐχαρίστως μία κατόπιν τῆς ἄλλης ἀπὸ τὸν κρημνόν. Με-«ρικαὶ ὅμως δὲν ἀπέθανον, ἐπειδὴ ἔπιπτον ἐπάνω εἰς τὰ παιδία των «καὶ τοὺς συντρόφους, τῶν ὁποίων τὰ σώματα ἦτον καρφωμένα εἰς «ταῖς μυτεραῖς πέτραις τοῦ κρημνοῦ».

Τοιοῦτοι ἡρωισμοὶ προεκάλεσαν ἔπειτα ὅλην ἐκείνην τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ γυναικείου κατὰ τὸν ἀγῶνα πατριωτισμοῦ, οὗ κυριώτατοι ἀντι-πρόσωποι εἶνε ἡ Μπουμπουλίνα καὶ ἡ Μαντώ. Οὐδὲ δύναμαι νὰ παρίδω πρὸς συμπλήρωσιν τῆς εἰκόνος τῆς γενναίας ἐκείνης εἰς τὴν ἐπανάστασιν συμμετοχῆς τῶν γυναικῶν τὴν διήγησιν Σουηδῆς περιηγητρίας, ἥτις, τῷ 1859 περιηγηθεῖσα τὴν Ἑλλάδα, ἐθεώρησε χρέος αὐτῆς νὰ ἐπισκεφθῇ κατ' οἶκον τὸν γηραιὸν ναυμάχον τῶν Ψαρῶν. Συμπαθὴς καὶ ἐντείνουσα ὅλην αὐτῆς τὴν προσοχὴν ἠκροᾶτο ἡ ξένη τῶν μετριοφρόνων διηγήσεων τοῦ γηραιοῦ ναυάρχου περὶ τῶν ἄθλων αὐτοῦ, ἃς αὐτὴ μετὰ περιεργείας προεκάλει. Ὅτε δ' ἐν μέσῳ τῶν διηγήσεων ἠρώτησε τὸν πυρπολητήν· «Καὶ κατὰ τὰς περιστάσεις ἐκείνας δὲν «ᾐσθάνθητέ ποτε φόβον;» — Φόβον; ἀπήντησε μειδιῶν ὁ πρεσβύτης «ἥρως. Τοιοῦτον πρᾶγμα οὐδέποτ' ἐπῆλθεν εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν. Ὁ

« κίνδυνος ἀνεδαύλιζε τὸ πῦρ ἡμῶν. Οἱ πυροβολισμοὶ καὶ ὁ πολεμικὸς « ἀλαλαγμὸς ἦσαν δι' ἡμᾶς ἄλλη μουσική. Πᾶν ἀνδραγάθημα διὰ τοῦ « πυρπολικοῦ μου ἦτο δι' ἐμὲ οἱονεί τις ἑορτή, καὶ ἤμην πάντοτε ἕτοι- « μος ἐν πάσῃ στιγμῇ νὰ ἐπιχειρήσω ἄλλο νέον ».

Προςθέτουσα δέ, ὅτι καὶ ἡ ἀκτινοβολία τοῦ βλέμματος τοῦ γέροντος καὶ οἱ τρόποι αὐτοῦ ἐδείκνυον, ὅτι τὰ ῥηθέντα δὲν ἦσαν κενὴ καυχησιολογία, ἐξακολουθεῖ ὡς ἑξῆς τὴν διήγησιν αὐτῆς περὶ τῆς συζύγου τοῦ ἥρωος·

« Ἡ κυρία Κανάρη ἵστατο σιωπηλὴ καὶ ἠκροᾶτο τῆς διηγήσεως « ἁπάντων τῶν ῥηθέντων μετὰ συμπαθείας καὶ ἐνδιαφέροντος. Προε- « χώρησα πρὸς αὐτὴν καί την ἠρώτησα διὰ τοῦ διερμηνέως μου ὁποῖα « ἦσαν τὰ αἰσθήματ' αὐτῆς καθ' ὃν χρόνον ἐγίνωσκεν, ὅτι ὁ σύζυγος « αὐτῆς, ἀπὼν ἐκ τοῦ οἴκου, εἶχεν ἀναλάβει τὴν ἐπιχείρησίν τινος τῶν « κινδυνωδῶν αὐτοῦ ἄθλων. Ἀπήντησε δέ, ὅτι πολλάκις ᾐσθάνθη, ὅτι « θὰ ἦτο πολὺ προτιμότερον νὰ εὑρίσκηται καὶ αὐτὴ μετ' αὐτοῦ ἐπὶ « τοῦ πυρπολικοῦ μᾶλλον ἢ μόνη ἐν τῇ ἐρήμῳ οἰκίᾳ. Μόνη δὲ ἡ σκέ- « ψις περὶ τῆς πατρίδος αὐτῆς συνεκράτει αὐτήν. Τὴν νύκτα δ' ἐκεί- « νην, καθ' ἣν ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ἔβαλε πῦρ εἰς τὴν ναυαρχίδα τοῦ Καπε- « τὰν πασσᾶ, ἔτεκε μετὰ μεγάλας ὠδῖνας τὸν πρεσβύτατον τῶν υἱῶν. « Καὶ ὅτε ἤκουσεν, ὅτι ὁ λαὸς μετ' ἀνακραυγῶν ἐπινικίων καὶ λαμ- « παδηφορίας συνώδευε τὸν σύζυγον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν Ψαρῶν, « ὅπως ψαλῇ πρὸς τὸν θεὸν εὐχαριστία ἐπὶ τῇ ἐπιτυχεῖ ἐκβάσει τοῦ « τολμήματος αὐτοῦ, μετὰ δυςκολίας αἱ περιιστάμεναι γυναῖκες ἠδυ- « νήθησαν νὰ ἐμποδίσωσιν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ νὰ σπεύσῃ καὶ ἐκείνη εἰς « τὸν ναόν. Καὶ ὅτ' ἔπειτα ἦλθεν εἰς τὸν οἶκον, εἶπε, καὶ ἠδυνήθην « νὰ διαγνώσω ἐκ τῶν καυμάτων τοῦ δέρματος αὐτοῦ καὶ τῶν ὀφρύων « ὡς καὶ ἐξ ἄλλων τεκμηρίων τὸν κίνδυνον ὃν εἶχε πρὸ μικροῦ ἀπο- « φύγει, τότε δὲν ἠδυνήθην νὰ κρατηθῶ, καὶ δάκρυα ἔρρευσαν, καὶ « μόλις ἠδυνήθην ἐκ τῆς συγκινήσεως νὰ συμμετάσχω τῆς χαρᾶς μεθ' « ἧς ἔλαβεν εἰς τὸν κόλπον αὐτοῦ τὸν υἱόν του, τὸν πρωτότοκόν του ».

« Πάντα δὲ ταῦτα ἐλέχθησαν ὑπὸ τῆς εὐπρεποῦς, πρεσβύτιδος κυ- « ρίας μετὰ τῆς περιπαθεστάτης ἐκφράσεως ἀληθείας καὶ συναισθήσεως « μυχιαιτάτης.

« Δὲν δύναμαι δὲ νὰ περιγράψω, προςθέτει συγκεκινημένη ἡ ὑπερ- « βόρειος ξένη, τὸ μέγεθος τῆς εὐχαριστήσεως ἣν ᾐσθάνθην ἀπὸ ταύ-

« της τῆς ἐπισκέψεως πρὸς τὸ γηραιὸν καὶ ἡρωικὸν ἑλληνικὸν ζεῦγος,
« ἔστω καὶ μόνον ἄν με ἀνεμίμνησκε τώρα ἐν τῷ εἰρηνικῷ αὐτοῦ γή-
« ρατι τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο ζεῦγος τῶν Φρυγίων συζύγων, τὸ πρότυπον
« ἀπάντων τῶν εὐαρμόστων ζευγῶν, οἵτινες ἐζήτησαν παρὰ τῶν θεῶν,
« ὅτε ποτὲ ἐπεσκέφθησαν τὸν οἶκον αὐτῶν, μίαν καὶ μόνην χάριν, νὰ
« συναποθάνωσι τὴν αὐτὴν ἡμέραν » (1).

Τοιαῦται ἦσαν αἱ ἡρωίδες τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Τοιούτων δὲ γυναικῶν, αἵτινες ἦσαν ἄνδρες, οἱ σύζυγοι καὶ τὰ τέκνα ἓν καὶ μόνον ἄλλο ἔμενε νἀναδειχθῶσι, λέοντες. Εἶνε ἀληθῶς οἱ λέοντες, ὧν ὁ βρυχηθμὸς ἐσάλευσε τὰ ἑλληνικὰ ὄρη καὶ τὰ ἑλληνικὰ πελάγη ἀπ' ἄκρου ἕως ἄκρου, οἱ λέοντες ὧν οἱ ὄνυχες ἐσπάραξαν καὶ κατέσχισαν τὸν βαρὺν πέπλον τῆς δουλείας ἥτις ἐκάλυπτε τὴν ταλαίπωρον ἑλληνίδα γῆν ἐπὶ αἰῶνας.

Ἀλλ' ὅτε τέλος ἡ Εὐρώπη ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ θρόνου της κατέπεμψεν ἵλεως τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τὴν γῆν αὐτὴν τοῦ ἡρωισμοῦ καὶ τῆς ἀνδραγαθίας, τοῦ ἀφανισμοῦ καὶ τῆς ἐρημώσεως, τῶν μαρτυρίων καὶ τῶν αἱμάτων καὶ ὅτε εἰς τὰς δέλτους τῶν ἐλευθέρων ἀνεγράφη τὸ λησμονημένον ὄνομα τῆς Ἑλλάδος, οἱ συμμαχηταὶ τῆς χθὲς εἶδον ἑαυτοὺς χωριζομένους ἀπ' ἀλλήλων, καὶ οἱ ἐλευθερωταὶ εἶπον εἰς τοὺς συναγωνιστὰς κοινῶν ἀγώνων· « σεῖς εἶσθε ἐλεύθεροι, ἀλλὰ σεῖς μείνατε ἀκόμη δοῦλοι ».

Οἱ δοῦλοι ἔκυψαν κατὰ τὸ κέλευσμα τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς καὶ πάλιν τὸν αὐχένα καὶ ἐκύρτωσαν καὶ πάλιν τὸν ὦμον, ἀλλ' ὁ ὀφθαλμὸς αὐτῶν ἐφέρετο καὶ φέρεται πλάνης πρὸς τὴν γῆν εἰς ἣν ὡς ἐπὶ λίκνου χρυσοῦ ἐκομίσθη νεότευκτος θεά, ἡ Ἐλευθερία. Θεσμοὶ ἀνθρώπων δὲν δύνανται νὰ διασπάσωσιν ὅ τι ἐδημιούργησεν ἀδελφὸν ὁ θεός. Διὰ τοῦτο οὐδέποτ' ἐπίστευσεν ὁ ἑλληνισμός, ὅτι ἔληξεν ὁ ἀγών. Διὰ τοῦτο ἀνέλαβε χθὲς ἀκόμη ἐν σπουδῇ τὰ ὅπλα, τοῦτο καὶ μόνον θέλων νὰ δείξῃ, ὅτι ἡ λεγομένη Ἑλλὰς δὲν εἶνε ἀκόμη ἡ Ἑλλάς. Ἀνέλαβε νὰ δείξῃ, ὅτι πρόγραμμά της εἶνε τὸ πρόγραμμα τοῦ Ῥήγα, ἑλληνισμὸς ἑνιαῖος καὶ πλήρης, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ σημαία ὀφείλει νὰ θερμάνῃ πάντα τὰ ῥιγοῦντα ὑπὸ τὴν δουλείαν μέλη τοῦ ἑλληνικοῦ σώματος ἢ ἄλλως ὀφείλει νὰ εἶνε ἁπάντων ὁμοῦ τὸ κάλλιστον ἐντάφιον.

(1) *Fredrika Bremer* Greece and the Greeks, Translated by *Mary Howitt*. London. 1863. Τόμ. Α' σ. 154 κ. ἑ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ἀνέλαβεν ἀγῶνα ἄνισον καὶ ἡττήθη. Νὰ ἐπιφωνήσωμεν λοιπὸν εὐθὺς τὸ Οὐαὶ τοῖς ἡττημένοις; Μὴ σπεύσωμεν. Μὴ σκοτιζώμεθα ἐκ τῆς πρώτης παραζάλης τῆς ἥττης. Καθῆκον ἡμῶν εἶνε πρῶτον νἀναμετρήσωμεν τὰ περὶ ἡμᾶς.

Καὶ δὴ ἐν τοῖς πρώτοις τελέσωμεν τὰ ὅσια καὶ νόμιμα πρὸς τοὺς ἐν τῷ ὑστάτῳ πολέμῳ πεσόντας. Εἶνε καὶ ἐκείνων τῶν νεκρῶν ἡμέρα ἡ 25 Μαρτίου. Ἐν τῇ πανηγυρικῇ ἐπετηρίδι τοῦ μεγάλου ἀγῶνος μὴ φοβηθῶμεν ὅτι μολύνομεν τὴν δόξαν τῆς νίκης διὰ τῆς μνημοσύνου ἀναμνήσεως τῶν πεσόντων ἐν τοῖς πεδίοις τῆς ἥττης. Δὲν ὑπῆρξαν ὀλιγώτερον γενναῖοι διότι ὑπῆρξαν ἀτυχεῖς. Εἶνε διπλῶς μάρτυρες. Ἐγέρθητε καὶ εὐλογήσατε τὴν μνήμην αὐτῶν.

Ἔστω ἐλαφρὰ ἡ γῆ ἥτις καλύπτει τὰ λείψανα ὑμῶν, μάρτυρες τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας, εὐκλεεῖς νεκροὶ πολέμου ἀδόξου. Εἰς μνημόσυνον ὑμῶν ἂς ἐπαναλάβῃ ἡ ἑλληνικὴ πατρὶς εὐγνωμονοῦσα τοὺς στίχους οὓς περὶ τῶν ἐν Θερμοπύλαις θανόντων ἐποίησεν ἡ ἀθάνατος μοῦσα τοῦ Σιμωνίδου·

Τῶν ἐν Θερμοπύλαις θανόντων
εὐκλεὴς μὲν ἁ τύχα, καλὸς δ' ὁ πότμος,
βωμὸς δ' ὁ τάφος, πρὸ γόων δὲ μνᾶστις, ὁ δ' οἶτος ἔπαινος·
ἐντάφιον δὲ τοιοῦτον οὔτ' εὐρὼς
οὔθ' ὁ πανδαμάτωρ ἀμαυρώσει χρόνος.

Στρατιῶται τοῦ καθήκοντος, ἔστω εὐλογημένη ὑμῶν ἡ μνήμη.

Ἀλλὰ πῶς, ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ τεμένει τῶν Μουσῶν τελοῦντες τὸ μνημόσυνον τῶν χθεσινῶν θυμάτων, νὰ μὴ ἐνθυμηθῶμεν ἰδίᾳ τοὺς νεκροὺς ἐκείνους, ὦ σεῖς νεαροὶ τῆς ἐπιστήμης λευῖται, συναδέλφους ὑμῶν, οἵτινες δὲν συνεορτάζουσι σήμερον μεθ' ὑμῶν ἐνταῦθα τοῦ γένους τὴν ἀνάστασιν, ἀλλ' ὧν περιίπτανται ἡμᾶς ἐνταῦθα αἱ σκιαί, πεσόντων ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς νεότητος;

Ποῦ κεῖσθε λησμονημένοι, ἄγνωστοι, ἄταφοι ἴσως τῆς ποτνίας ταύτης τῶν γραμμάτων μητρὸς θαλεροὶ βλαστοί, τῆς πεφιλημένης Ἑλλάδος γενναῖα τέκνα, τῆς ἡττηθείσης πατρίδος μάρτυρες γόνοι, ὧν ἔρρευσε μάτην τὸ αἷμα, ὧν ὁ ὀφθαλμὸς σβεννύμενος τὴν λοισθίαν ὥραν ἐν τῷ πεδίῳ ἀγῶνος ἀνίσου δὲν προσεῖδε τὴν Νίκην μειδιῶσαν πρὸς τοὺς μελλοθανάτους; Ποῦ τῆς τουρκοπατηθείσης ἑλληνικῆς γῆς ἐσπάρησαν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τὰ νεανικὰ ὑμῶν ὀστᾶ, νά τα ῥαντίσῃ μὲ τὸ ἀδελφόν της δάκρυ ἡ ὁμῆλιξ ἀκαδημαϊκὴ νεότης, νά τα θυμιάσῃ συγκεκινημένη ἡ ἡττημένη πατρίς; Τίνα εἶνε τὰ ὀνόματά σας, ὦ πολύτιμοι νεκροί, νά τα ἐγγράψῃ εἰς μνημόσυνον αἰώνιον ἡ ἐθνικὴ εὐγνωμοσύνη ὡς τὰ ὀνόματα νέων Ἱερολοχιτῶν; Προσήκει εἰς ὑμᾶς νὰ στηθῇ παρὰ τοὺς πυλῶνας τοῦ πανελληνίου τούτου πανδιδακτηρίου εὐσχήμων στήλη, ὅπως τὰ ὀνόματα ὑμῶν καὶ ἡ ἐθελοθυσία ὑπομιμνήσκωσι τοὺς ἐνταῦθα προσφοιτῶντας νεαροὺς τῆς ἐπιστήμης μύστας, ὅτι καὶ Θεολογία καὶ Φιλολογία καὶ Θέμις καὶ τῶν Ἀσκληπιαδῶν ἡ ἱερὰ τέχνη εἶνε κόραι τῆς πατρίδος, ἐκείνης δ' ἀτυχούσης καὶ πενθούσης εἶνε καὶ αὐταὶ ὀρφαναί. Ἢ προτιμᾶτε νὰ μείνητε ἀνώνυμοι ὡς οἱ Θηβαῖοι ἐκεῖνοι οἱ τὸ πάλαι πεσόντες ἐν Χαιρωνείᾳ, ὧν τὸ πολυάνδριον οὐδὲν ἔφερεν ἐπίγραμμα, ἀφ' οὗ δὲν ὑπῆρξεν ἀνάλογος πρὸς τὴν νεαρὰν αὐτῶν τόλμην ἡ ἐκ τοῦ δαίμονος εὐτυχία;

Ἔστω εὐλογημένη ὑμῶν ἡ μνήμη, νεκροὶ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῆς Πατρίδος πολῖται.

Ῥίψαντες δὲ φύλλα δάφνης νωπῆς ἐπὶ τὴν σορὸν τῶν πεσόντων ἐν τῷ πολέμῳ, πῶς δυνάμεθα νὰ μὴ στρέψωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκείνην νῆσον, ἥτις, εἴπερ τις καὶ ἄλλη διὰ τῶν μακρῶν αἰώνων παλαίσασα ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ οἱονεὶ συναδελφωθεῖσα μετὰ τοῦ θανάτου, ἀνέκυψεν εἰς τὴν ζωήν, εὐγνωμονοῦσα εἰς τοὺς ὑπὲρ αὐτῆς καὶ χάριν αὐτῆς θανόντας, καὶ χαιρετίζει τώρα κυματίζουσαν τὴν κυανόλευκον σημαίαν ἣν κοσμεῖ ὁ ἀστὴρ τῆς Βηθλεέμ, ὁ προάγγελος τῆς πλήρους ἐλευθερίας;

Πῶς ἐν ἡμέρᾳ τοιαύτῃ ἐθνικῶν ἀναμνήσεων καὶ πόθων νὰ μὴ ἀναμνησθῶμεν τῆς προσφάτου αὐτῆς χαρᾶς καὶ νὰ μὴ διδαχθῶμεν ἐκ τῆς χαρᾶς αὐτῆς, εὐχόμενοι ὁμοίαν χαρμονὴν εἰς τοὺς λοιποὺς ἀλυτρώτους ἀδελφούς;

Πῶς νὰ μὴ πλανηθῇ ἡ φαντασία ἡμῶν εἰς τὰ θεάματα καὶ τὴν εὐφροσύνην τῆς ἡμέρας ἐκείνης, καθ' ἣν ἐδέχθη κατερχόμενον εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων τὸν υἱόν; Πτερνίσατε τὴν φαντασίαν σας καὶ δότε εἰς αὐτὴν πτερὰ καὶ μετάστητε εἰς τὴν αλησμόνητον ἐκείνην ἡμέραν· ἀναπολήσατε εἰς τὴν μνήμην ὑμῶν τὴν χαρὰν τοῦ κρητικοῦ λαοῦ, ἐπανερχομένου μετὰ μακραίωνας ἀγῶνας ἀπὸ τῆς δουλείας εἰς τὴν αὐτονομίαν. Φαντάσθητε τὰ ἐπινίκια, τὸν γέλωτα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἡνωμένον μετὰ τῶν δακρύων, τοὺς ζῶντας συναγαλλομένους μετὰ τῶν νεκρῶν, τὴν ὀχλοβοὴν τῶν ζώντων ἑνουμένην μετὰ τῆς ὑποχθονίου φωνῆς τῶν θανόντων, τῶν ἔκπαλαι ὑπὲρ ἐλευθερίας καὶ πίστεως κεκοιμημένων. Ἀναπλάσατε τὰς γενεὰς ἐκείνας τὰς δεδουλωμένας, φαντάσθητε ὅλην ἐκείνην τὴν αἴγλην καὶ τὴν λάμψιν ἣν δίδει εἰς τὸν ὀφθαλμὸν τὸν βλέποντα ἡ θέα τῆς πατρίδος ἐλευθέρας, ὅλον ἐκεῖνο τὸ στυγνὸν αἴσθημα τὸ γεννώμενον εἰς τὸν μὴ βλέποντα, εἰς τὰς κόγχας ἐκείνας ἀφ' ὧν ἔχει λείψει τὸ φῶς, διότι τὸ ἀφήρεσεν ἡ λόγχη τοῦ τυράννου. Ἐνωτίσθητε τῶν παλμῶν ἐκείνων τῶν καρδιῶν, αἵτινες δὲν ἔπαλλον τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἀλλ' ἐλάκτιζον ἀνυπόμονοι τὰ στήθη τὰ κρητικά. Μετάστητε εἰς τὸν ναὸν νὰ ἴδητε τὰ πλήθη δακρύοντα καὶ δεχόμενα ἀοράτως τὰς εὐλογίας τῶν ἀρχιερέων καὶ μοναχῶν τῶν πεσόντων ὑπὲρ πατρίδος ἀπὸ τοῦ Κυρίλλου τῆς Γόρτυνος μέχρις αὐτοῦ τοῦ Γαβριὴλ τοῦ Ἀρκαδίου. Φαντάσθητε ὡς τῆς ἀρχαίας ἐκείνης κρητικῆς πόλεως Ἀρκαδίας τὰς πηγὰς ἀναβλυζούσας τὰς ὑπὸ τῆς δουλείας ξηρὰς κρήνας τῆς νήσου νέον ὕδωρ καὶ νέον μέλι καὶ γάλα διασκεδαννύμενον πάλιν ἐπὶ τὴν Κρήτην ἐλευθέραν. Δὲν νομίζετε, ὅτι ἀντηχοῦσιν εἰς τὰ ὦτά σας ἀκόμη τὸ πανδαιμόνιον τῆς πατριωτικῆς μέθης, αἱ ἀλαλαγαὶ τῆς φιλοπατρίας, τὰ πυροβόλα τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς χαρετίζοντα τὴν νεορραφῆ σημαίαν ἑνὸς τέως ἐκφαυλιζομένου, λακπακτουμένου λαοῦ, ὅτι βλέπετε τὰ σύμβολα τῶν μοναρχῶν τῆς γῆς συναδελφούμενα μὲ τὸ σύμβολον τῶν ἀπελευθέρων τῆς χθὲς, τοὺς ὁπλίτας τῆς κραταιᾶς Εὐρώπης συνορχουμένους τὸν πυρρίχιον μετὰ τῶν ὀρεσιβίων τοῦ Μίνωος ἀπογόνων; Ὦ! εἴθε καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ ἀλυτρώτου ἑλληνισμοῦ νὰ πανηγυρισθῶσι ταχέως τοιοῦτοι ἀρραβῶνες μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος καὶ ἀκουσθῶσιν ὅμοια ἀλληλούια τῆς νίκης, ἀναμεμιγμένα πρὸς τὸν δακρύγελων τῆς χαρᾶς, πρὸς τἀπαράμιλλα ἐκεῖνα, τἀλησμόνητα, τὰ συγκινητικὰ ἐπινίκια ὡσαννὰ τῆς ἐλευθερίας.

Μὴ δειλιᾶτε. Μὴ νομίσητε εἰρωνείαν τὴν εὐχήν.

Ὅταν τὰ ἔθνη εὐρωστῶσιν, ἡ νίκη δὲν ἀργεῖ νὰ στέψῃ τοὺς κροτάφους τῶν ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἰδέας ἀθλούντων. Ἀλλ' ἡ ἐθνικὴ ἰδέα εἶνε φυτὸν δεόμενον καλλιεργείας μακρᾶς καὶ ὑπὸ πολλῶν χειρῶν. Πρέπει νὰ βλαστήσῃ ἐπὶ ἐδάφους καρπίμου, νὰ τύχῃ τῆς θεραπείας τῶν μικρῶν καὶ τῶν μεγάλων, νὰ ποτισθῇ μὲ δάκρυ καὶ αἷμα. Ὑψοῦται τότε δένδρον ἀμφιλαφὲς καὶ καρποβριθὲς, ὑφ' οὗ τὴν σκιὰν εὐδαι-

μονες συμπαρακάθηνται ἡγεμόνες μεγαλόφρονες καὶ λαοὶ εὐτυχεῖς. Τοὐναντίον δὲ ὑπὸ τῆς παραμελήσεως τοῦ εὐγενοῦς ἐκείνου σπόρου ἐκθαμνοῦνται αἱ ψυχαὶ καὶ γίνονται δρυμώδεις δίκην δάσους ὑλομανοῦντος οἱ λαοί, ἀπρόςβατοι πρὸς πᾶσαν ἔννοιαν γενναίαν, πρὸς πᾶσαν δρᾶσιν μεγάλην. Ὅπου ναρκᾷ ἡ ἐθνικὴ ἰδέα, ἐκλείπει πᾶσα ζωὴ ἀληθής, ἐπέρχεται ἡ παρακμή, κατασκεδάννυται ἡ ἀχλὺς τῆς ἀφανείας, πρὸς οὐδὲν λογίζεται ἡ τιμὴ καὶ τὸ μεγαλεῖον, ἡ αἴγλη καὶ ἡ γοητεία, ἐκπίπτει τὸ φρόνημα καὶ ἀποσβέννυται τὸ πῦρ. Ψυχρὰ εὐεστὼ παραπλανᾷ τότε τὰ πλήθη. Ἐπίπλαστος εὐζωία ἀποκοιμίζει τότε τὰς ψυχάς. Φῶς δάνειον τότε φωτίζει ἀμυδρῶς τρίβους σκολιάς, ἀγούσας ἀνεπαισθήτως εἰς τὴν δούλωσιν.

Ἀλλ' ἐκεῖ ὅπου τὰ ἔθνη ἀπερισπάστως ἔχονται τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως, τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἰδιοφυίας, τοῦ ἐθνικοῦ αὐτῶν προορισμοῦ, τῶν ἐθνικῶν αὐτῶν ὑποχρεώσεων, ἀδρύνονται αἱ ψυχαὶ καὶ εὐρύνεται ὁ ὁρίζων. Καρδίαι μεσταὶ ῥώμης λακτίζουσιν ἀνυπόμονοι στήθη λάσια· γυναῖκες ἀρρενωπαὶ συμβαδίζουσι μετὰ τῶν ἀνδρῶν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τοῦ καθήκοντος. Ὄχι τὸ ἡδὺ καὶ τὸ παρὰ πόδας, ἀλλὰ τὸ μέγα καὶ τὸ προςῆκον εἶνε τότε τὸ σταθερὸν πρόγραμμα τοῦ ἔθνους, πρὸς ὃ εἶνε προςηλωμένοι ἀτενῶς ἁπάντων οἱ ὀφθαλμοί. Τότε ἀρετῶσι λαοί, τότε μεγαλύνονται τὰ ἔθνη, τότε δοξάζονται οἱ ἡγεμόνες, τότε θριαμβεύουσιν αἱ στρατιαί. Τότε οἱονεὶ ὑπὸ τῆς ῥάβδου νέου Μωυσέως ἀποσύρονται ἔνθεν καὶ ἔνθεν τὰ ὕδατα τῶν θαλασσῶν, ὅπως ἀβρόχοις ποσὶν ἑνωθῶσιν ὑπερπόντιοι πρὸς τοὺς ἐλευθέρους αὐτῶν ἀδελφοὺς ἀδελφοὶ δεδουλωμένοι. Τότε πίπτουσι τὰ τείχη τῆς νέας Ἱεριχοῦς ὑπὸ τὴν κλαγγὴν τῆς σάλπιγγος τῶν ἱερέων τῆς ἐθνικῆς ἰδέας, περιφερόντων περὶ αὐτὰ κατὰ τὰ κελεύσματα τοῦ Κυρίου τὴν κιβωτὸν τῶν ἐθνικῶν πόθων. Τότ' εὐτυχίζει τοὺς λαοὺς ἡ εὐπραγία, στεφανόνει αὐτοὺς ἡ νίκη, αὐξάνει αὐτοὺς μεγάλους ἡ δόξα. Τότε τὸ ἠθικὸν ἐκεῖνο σθένος, ὁ ἐθνικὸς ἐκεῖνος φανατισμός, ἡ ῥώμη ἐκείνη ἀληθοῦς φιλοπατρίας παρέχει εἰς αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἀναγκαίας παρασκευῆς καὶ θελήσεως τὴν δύναμιν νὰ ὑπερπηδήσωσι πᾶν κώλυμα, νὰ νικήσωσι πᾶσαν ἀντίστασιν, νἀνορθωθῶσιν ἐκ τῶν ἐρειπίων, νὰ ὑψωθῶσιν ἐκ τῆς τέφρας. Τότ' εὐάγγελοι τοῦ καθήκοντος σκαπανεῖς, εὐέλπιδες τοῦ μέλλοντος ἐργάται δὲν θὰ ῥηγνύωσιν ἀναιμικοὶ καὶ λιπόψυχοι ἐπὶ τῇ πρώτῃ τυχούσῃ συμφορᾷ κραυγὴν ὀδύνης, δὲν θὰ ἐπι-

πάσσωσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σποδιὰν καὶ αἰθάλην, οὐδὲ θὰ ἐνδύωνται σάκκον, οὐδὲ θἀπαρνῶνται ἑαυτοὺς ἀπαρνούμενοι τὰς ἐθνικὰς αὐτῶν ὑποχρεώσεις καὶ καταρώμενοι ὅ τι ὤφειλον νὰ θεωρῶσιν ὡς τιμὴν αὐτῶν ἅμα καὶ καθῆκον. Τότε μᾶλλον, ἀντλοῦντες ὀργὴν καὶ μένος ἐκ τῶν παθημάτων τοῦ παρελθόντος καὶ ἀποβλέποντες εἰς τὰς δέλτους τῆς ἱστορίας, θὰ ἐκλάβωσι χρέος αὐτῶν, χρέος ἀναπότρεπτον νἀποπλύνωσι τὸν ῥύπον τῆς χθές, ἂν ὑπάρχῃ ῥύπος, νὰ ἐπανορθώσωσι τὴν ἀτυχίαν, ἂν ὑπέστησαν ἀναιτίους ἀτυχίας, καὶ βαπτισθῶσιν εἰς νέαν κολυμβήθραν, ὅπως ἐξέλθωσιν ἐξ αὐτῆς ἄσπιλοι καὶ ἀμόλυντοι, παρθένοι καὶ νεόκμητοι, παλαισταὶ νέου βίου ἐθνικῆς παλιγγενεσίας. Ὑπερήφανοι θὰ δυνηθῶσι τότε νὰ εἴπωσι πρὸς τοὺς κολαφίσαντας αὐτοὺς χθὲς Ἴδε ὁ ἄνθρωπος, πρὸς τοὺς νικήσαντας αὐτοὺς χθὲς Νενίκηκά σε Γολιάθ.

Διὰ τοὺς τοιούτους λαοὺς ἡ ἀνόρθωσις εἶνε ταχεῖα. Στρέψατε τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν Γερμανίαν, ἀπίδετε πρὸς τὴν Ἰταλίαν. Ὀλίγα μόνον ἔτη ἤρκεσαν εἰς τοὺς Γερμανοὺς νὰ γείνωσιν ἀπὸ τῶν ἡττημένων τῆς Ἰένης οἱ νικηταὶ τῆς Λειψίας. Ὀλίγα ἔτη ἤρκεσαν εἰς τοὺς Ἰταλοὺς νἀποτινάξωσι τὸ πένθος τῆς Νοβάρρας, περιβαλλόμενοι τὰς δάφνας τῆς Μαγέντας καὶ τοῦ Σολφερίνου. Ἀμφοτέρων τῶν λαῶν ἐκείνων ἡ ἧττα ἐχρησίμευσεν ὡς προάγων τῆς νίκης, καὶ ἐπὶ τῆς συμφορᾶς αὐτῶν ὡς ἐπὶ ἄκμονος ἐσφυρηλατήθη ἡ σθεναρὰ καὶ ἀκαταπόνητος ἐργασία πρὸς ἀνόρθωσιν καὶ συντέλεσιν τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἀποκαταστάσεως.

Ἀλλὰ πρὸς τί νἀρυώμεθα διδάγματα ἐκ τῆς ἱστορίας ἐθνῶν ξένων ἐν ἡμέρᾳ οἵα ἡ σημερινή; Μὴ δὲν ἀρκοῦσι τοῦ ἰδίου ἡμῶν ἔθνους αἱ μακραίωνες τύχαι, μὴ δὲν ἀρκοῦσι τῆς μεγάλης ἡμῶν ἐπαναστάσεως οἱ περιφανεῖς ἀγῶνες νὰ διδάξωσιν ἡμᾶς, ὅτι ὁ σώζων ἑαυτὸν σωθήσεται; Πρὶν ἢ ἡ νέα Ἰταλία κηρύξῃ περὶ τὰ μέσα τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος τὸ δόγμα ἐκεῖνο τῆς ἀνορθώσεως τὸ συγκορυφούμενον εἰς τὰς λέξεις Italia farà da sè, ἡ Ἰταλία θὰ παρασκευάσῃ ἐξ ἰδίων τὴν ἑαυτῆς ἀνόρθωσιν, τὸ αὐτὸ τοῦτο δόγμα ἔσχον ὡς σύνθημα οἱ ἡμέτεροι πατέρες οἱ στήσαντες τὴν σημαίαν Ἑλλάδος ἐλευθέρας ἐπὶ σωρῶν τέφρας καὶ ἐρειπίων, ἐν μέσῳ ποταμῶν αἱμάτων.

Ἂς μιμηθῶμεν τὴν φιλοπατρίαν ἐκείνων, τὴν ἀνδρείαν, τὸν ἐνθουσιασμὸν ἐκείνων. Ἂς ἀγωνισθῶμεν νἀνορθώσωμεν τὴν πεσοῦσαν Ἑλ-

λάδα, ὅπως ἑνώσωμεν καὶ ἀναστήσωμεν τὴν πανελλήνιον ἑλληνικὴν πατρίδα.

Μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ὑπάρχει Νέμεσις ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τιμωρὸς τῆς ὕβρεως τῆς ὑπερόγκου καὶ ἀχαλίνου, ἀλλ' ὑπάρχει Νέμεσις διὰ τοὺς σώφρονας καὶ τοὺς θέλοντας νὰ ἐργασθῶσιν. Οἱ ἱστορικοὶ ὅροι μεταβάλλονται πολλάκις καὶ οἱ ἡττημένοι μεταστρέφονται εἰς νικητάς, ὅταν τὰ ἔθνη ἀναφανῶσιν ἄξια τοῦ προορισμοῦ αὐτῶν, ὅταν ἀπαρεγκλίτως τηρῶσι τὸ ἐθνικὸν αὐτῶν πρόγραμμα, ὅταν ἀναδειχθῶσιν ἐν αὐτοῖς ἐκεῖνοι ἀφ' ὧν τὰ κεδνὰ βλαστάνει βουλεύματα, δι' ὧν καὶ μόνων ὑψοῦνται τὰ ἔθνη ὑπερήφανα, εὐτυχῆ καὶ μεγάλα.

Ἐγγὺς ἐδῶ τῶν Ἀθηνῶν ὑπάρχει ὁ Μαραθών, ἐγγὺς ἐδῶ τῶν Ἀθηνῶν, πρὸς ἃς στρέφει τοὺς ὀφθαλμοὺς ὁ ἑλληνισμὸς σύμπας, ὑπάρχει ὁ Ῥαμνοῦς. Τὸν Μαραθῶνα καὶ τὸν Ῥαμνοῦντα, εὐοίωνα εὐαγγελιζόμενος ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ γένους, θαρρῶ νὰ ὑπομνήσω ὑμᾶς τώρα, καταστρέφων τὸν λόγον. Εἰς τὸν Μαραθῶνα ἔσυραν οἱ Πέρσαι ἐκ τῆς μαρμαροβριθοῦς Πάρου τὸν μέγαν λίθον, ἐξ οὗ ἔμελλον, ὡς ἐφαντάζοντο, νὰ ἐγείρωσι τὸ τρόπαιον τῆς νίκης ἣν ἐκαραδόκει ἡ παραπλὴξ αὐτῶν φαντασία. Ἀλλ' ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐκείνου λίθου, ἐφ' οὗ δὲν ἦτο πεπρωμένον νὰ ἐπιγλυφῶσι θρίαμβοι τῆς Ἀσίας, μετὰ τὰς μεγάλας ἐθνικὰς τῶν Ἑλλήνων νίκας, καθ' οὓς χρόνους αἱ Ἀθῆναι τοῦ Περικλέους ἀνεδείχθησαν ἡ Ἑλλὰς τῆς Ἑλλάδος, τοῦ μεγάλου υἱοῦ τοῦ Ξανθίππου ὁ μέγας ἐν τῇ τέχνῃ παραστάτης, τοῦ Χαρμίδου ὁ υἱὸς Φειδίας ἐποίησε τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς Νεμέσεως τὸ ἱδρυθὲν οὐ μακρὰν τοῦ Μαραθῶνος ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἀττικοῦ Ῥαμνοῦντος. Καὶ ὕμνησαν εὐστόχως οἱ ποιηταὶ τῆς τύχης τοῦ λίθου τὴν ἐνδεικτικὴν μεταβολήν·

Πρίν με λίθον Πέρσαι δεῦρ' ἤγαγον, ὄφρα τρόπαιον
στήσονται νίκας· εἰμὶ δὲ νῦν Νέμεσις.
Ἀμφοτέροις δ' ἕστηκα, καὶ Ἑλλήνεσσι τρόπαιον
νίκας καὶ Πέρσαις τοῦ πολέμου Νέμεσις.

Ὦ σεῖς, αἱ ψυχαὶ τῶν ἡρώων τοῦ 21, ὦ σεῖς αἱ σκιαὶ τῶν μαρτύρων τοῦ 97, ὦ εἴδωλα τῶν πεσόντων ὑπὲρ τοῦ Σταυροῦ ἅμα καὶ τῆς Πατρίδος, ἐπιτρέψατε καὶ εὐχήθητε ἀπὸ τοῦ βάθους τοῦ τάφου ὑμῶν νὰ ἐπανέλθῃ ἀναβιοῦσα εἰς τὴν γῆν τοῦ Χριστοῦ ἡ ἀρχαία θεός. Ἐπάνελθε εἰς τὴν γῆν σου ἵλεως, ὦ Νέμεσις ἐκδικήτρια, ὦ Νέμεσις Ῥαμνουσία.

ΕΠΙ ΤΗ ΕΙΚΟΣΤΗ ΠΕΜΠΤΗ ΜΑΡΤΙΟΥ
(1900)[1]

Ὁπόσον θὰ προετίμων ἀντὶ λόγων καὶ πάλιν νὰ παριστάμην ἐνταῦθα, ἐν τῇ αὐτῇ ἐδῶ θέσει, θεατὴς ἄφωνος θεάματος πολὺ μεγαλειοτέρου καὶ συγκινητικωτέρου, θεώμενος ὑμᾶς ἅπαντας, ἀντιπροσωπεύοντας τὸ ἑλληνικὸν σύμπαν, ἀποκεκαλυμμένους τὴν κεφαλὴν ἐνώπιον τοῦ χώρου τούτου μεταβαλλομένου εἰς ἱερὰν Ἄλτιν τοῦ μεγάλου ἀγῶνος, εἰς ὃν χρεωστοῦμεν τὴν γωνίαν ταύτην ἐλευθέρας πατρίδος.

Ὁπόσον μεγαλοπρεπῆ θὰ ἦσαν ἀληθῶς τὰ Ἐλευθέρια τελούμενα ἐν τούτῳ τῷ χώρῳ ἐν μέσῳ τῶν ἀνδριάντων τῶν μεγάλων ἐκείνων ἀνδρῶν, ὧν ἡ γενναιότης καὶ αἱ θυσίαι ἐκληροδότησαν εἰς ἡμᾶς πατρίδα ἐλευθέραν. Ἐδῶ, ἐγγὺς καὶ πέριξ τοῦ ἀριπρεποῦς οἰκοδομήματος, ὅπερ προώρισεν ἡ φιλοπατρία εὐγενοῦς τῆς Ἠπείρου τέκνου πρὸς ἐπίδειξιν τῶν ἔργων τῆς ἐν εἰρήνῃ προόδου τοῦ ἔθνους, ὀφείλει νὰ στήσῃ ἡ Ἑλλὰς ἐπὶ βάθρων ὑψηλῶν τοὺς γενναίους, οἵτινες διὰ τῶν ὅπλων ἀποκατέστησαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ πρώην δούλου τὴν εἰρήνην καὶ τὴν εὐνομίαν.

Στήσατε τὰς ἡρωικὰς αὐτῶν μορφὰς ὑψηλὰς ἐδῶ νἀντιμετωπίζωσι τὴν Ἀκρόπολιν ἐκείνην, ἐφ' ἧς ἐν τῇ Ἑλλάδι ταύτῃ τῆς Ἑλλάδος ἐλατρεύετό ποτε ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ θεὰ τῆς σοφίας, ἡ θεὰ ἡ φυτεύσασα τὴν ἐλαίαν, ἀλλὰ καὶ πάλλουσα τὸ δόρυ, ἡ Ἀθηνᾶ ἐκείνη ἣν καὶ αὐτοὶ οἱ ἄνδρες τοῦ ἀγῶνος ἐξέλεξαν ὡς σύμβολον. Ἐδῶ, κάτω τῆς Ἀκροπόλεως ἐκείνης, ἐφ' ἣν ἀνεβίβασεν ἡ ἀρχαία θρησκεία τοὺς σε-

(1) Ἀνεγνώσθη κατὰ παράκλησιν τῆς Ἑταιρείας τῶν ἑορτῶν πρὸ τῶν προπύλων τοῦ Ζαππείου μεγάρου τῇ 25 Μαρτίου 1900 καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Σκρὶπ τῆς 26 Μαρτίου 1900.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

μνοτάτους τῶν θεῶν αὐτῆς, ἐφ' ἣν ὕψωσεν ἡ τέχνη τὰ θαυμασιώτατα τῶν καλλιστευμάτων τῆς ἀρχαίας σμίλης, ἣν περιίπτανται ἀκόμη αἱ σκιαὶ τοῦ Κίμωνος καὶ τοῦ Περικλέους, τοῦ Ἰκτίνου καὶ τοῦ Φειδίου, ἐφ' ἧς ζῶσιν ἀκόμη καλλιμάρμαροι αἱ ἀναμνήσεις τῶν Περσομάχων, ἱδρύσατε ἐν ὑπαίθρῳ τὸν ἀόρατον ναὸν τῆς πανελληνίου φιλοπατρίας μὲ ὁρατὰς γύρῳ γύρῳ τὰς λιθίνας εἰκόνας τῶν ἀγωνισθέντων καὶ πεσόντων ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος. Ἐδῶ, ἀπέναντι τῆς Ἀκροπόλεως ἐκείνης, ὑπὲρ ἧς ἠγωνίσθησαν ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ Γκούρας, ὁ Χορμόβας καὶ Φαβιέρος καὶ ὑπὲρ ἧς ἔπεσεν ὁ Καραϊσκάκης, ἀνεγείρατε ἀρρενωποὺς τοὺς ἀνδριάντας τῶν ὑπερμάχων αὐτῆς. Ἀναστυλώσατε ἐδῶ ἀπέναντι τῆς Ἀκροπόλεως τὰς εὐγενεῖς ὄψεις τῶν Φιλελλήνων, οὓς ἡ λατρεία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος κατεβίβασεν ἀπὸ τῶν ὑπερβορείων αὐτῶν πατρίδων, ἵνα συνταλαιπωρηθῶσι καὶ συνθριαμβεύσωσι, συναγωνισθῶσι καὶ πέσωσιν ὁμοῦ, δίκην ἀδελφῶν ὁμοφύλων, παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν ἡρώων τῆς νέας Ἑλλάδος, ἀγωνιζομένων τὸν ὑπὲρ ὑπάρξεως καὶ ἐλευθερίας ἀγῶνα. Ὑψώσατε ἐδῶ χαλκοῦς τοὺς χαλυβδίνους τῆς νέας πατρίδος θαλασσομάχους, νὰ ῥιπίσῃ αὐτῶν τὴν ὄψιν τὴν θαλασσοχαρῆ ἡ φίλη ἀπέναντι ποντιάς, νὰ περιψάλῃ αὐτοὺς δι' ᾀσμάτων περιπαθῶν τὸ γνώριμον τῆς Σαλαμῖνος κῦμα. Καὶ ἀντὶ τῆς ἐκλιπούσης Ἀθηνᾶς, ἣν ἐφαντάζοντο οἱ ἀρχαῖοι περιπολήσασαν ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ σώσασαν τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ἀλαρίχου, ἐγκαθιδρύσατε ἐδῶ τοὺς μεγαλουργοὺς ἡμιθέους τοὺς σώσαντας τὴν πατρίδα διὰ τοῦ στιβαροῦ αὐτῶν βραχίονος ἀπὸ τῶν μυριάκις ἀλαριχωτέρων βαρβάρων, οἵτινες ἐπίεζον ἐπὶ τέσσαρας βαρυπότμους αἰῶνας τὰ στήθη τὰ ἑλληνικά.

Εἶχες σύ, Μιλτιάδη, ὃν χαλκοῦν ἔστησεν ἐν Δελφοῖς ὁ Φειδίας, εἶχες σύ, νικῶν ἐν Μαραθῶνι, ἐλευθέραν πατρίδα, ἣν σώζων ἠγωνίσθης καὶ ἐνίκησας. Ἀλλ' οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, οὓς θὰ στήσῃ μίαν ἡμέραν ἐδῶ πέριξ ἡ νέα Ἑλλάς, δὲν εἶχον πατρίδα. Εἶχε δεσμίας τὰς χεῖρας ἡ συνταράξασα τὴν Ἀσίαν, εἶχε καθημαγμένους τοὺς πόδας ἡ βαδίσασα ὑπερήφανος εἰς τὴν Ἀσίαν, εἶχε κεκαλυμμένην ὑπὸ τέφρας καὶ αἰθάλης τὴν κεφαλήν, ἥτις ἔφερέ ποτε ἀγερώχως τὸ διάδημα τοῦ λόγου καὶ τῆς τέχνης. Ἡ στήσασά ποτε τὴν σημαίαν της ὑπὸ τὸν μέγαν υἱὸν τοῦ Φιλίππου ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῆς Βαβυλῶνος καὶ τῶν Σούσων, τῆς Περσεπόλεως καὶ τῶν Ἐκβατάνων καὶ μέχρι τῶν ποταμῶν

τῆς Ἰνδικῆς ἔκειτο χαμαὶ δούλη καὶ τεταπεινωμένη. Ἡ ἄρασα τὸν σταυρὸν παρὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου ἔκρυπτε τὸν καταδιωκόμενον σταυρόν της ἐν νυκτὶ ζοφερᾶς δουλείας. Ἡ βασίλισσα τῆς Ἀνατολῆς εἶχε καταπέσει ἀπὸ τοῦ θρόνου της, καὶ στέμμ' ἀκάνθινον εἶχε διαδεχθῆ τὸ στέμμ' αὐτῆς τὸ βασίλειον. Ὁ Ἕλλην ἔθαπτε τὸν καρπὸν τοῦ αἵματος καὶ τῶν ἱδρώτων εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς, τρέμων τὴν ἀκόρεστον πλεονεξίαν τοῦ δεσπότου, κατεβίβασεν ἀπὸ τοῦ κωδωνοστασίου τὸν κώδωνα τὸν καλοῦντα εἰς τὸν ναὸν τοὺς πιστούς, μὴ ταράξῃ τὴν ὀργὴν τοῦ ἀλλοπίστου δυνάστου, ἔκρυψεν εἰς τὰ μύχια τῆς οἰκίας τὴν σύζυγον καὶ τὴν παρθένον θυγατέρα ἀπὸ τῶν ἀπλήστων ὀφθαλμῶν τοῦ τυράννου, καὶ ἔκλινε τὴν κεφαλήν, βλέπων ἐρημουμένας τὰς πόλεις, χερσουμένους τοὺς ἀγρούς, πυρπολουμένους τοὺς οἴκους. Ὁ πατὴρ ἔτρωγεν ἀλγῶν ἄρτον μεμαγμένον μὲ δάκρυ καὶ αἷμα, καὶ ἡ μήτηρ ἐβαυκάλιζε θρηνοῦσα τέκνα δοῦλα. Ὁ Ἕλλην δὲν εἶχε, δὲν εἶχε πατρίδα.

Σεῖς, ὦ νέοι Ἡρακλεῖς, ἀνελάβετε τὸν ὑπεράνθρωπον ἀγῶνα. Σεῖς ἀπὸ τῶν ὀρέων καὶ τῶν δρυμώνων, ἀπὸ τῶν ἀγρῶν καὶ τοῦ ἀρότρου, ἀπὸ τῶν ἱστῶν καὶ τοῦ οἴακος ἐσπεύσατε δίκην ἄλλου Κάδμου εἰς τὴν πηγὴν τοῦ Ἄρεως καὶ ἐφονεύσατε τὸν δράκοντα τὸν λυμαινόμενον τὴν πατρίδα. Ἔστω εὐλογημένη εἰς ἀεὶ ἡ μνήμη ὑμῶν, ὦ ἐλευθερωταί.

Ἀλλ' ἡ νεογέννητος ἐκείνη ἐλευθερία ἡ μειδιάσασα τέλος εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπῆρξε τέκνον στεναγμοῦ καὶ ὀδύνης μακρᾶς. Νέα πλάσις ἐγεννήθη ἀληθῶς ἀποπνέουσα τὴν εὐωδίαν τοῦ κρίνου τοῦ ἀγγέλου, ὅστις εὐηγγελίσατο εἰς τὴν Παρθένον χαρὰν μεγάλην, κεκοσμημένη μὲ τῆς ἀνοίξεως τὰ ῥόδα καὶ τὰς δάφνας. Ἀλλ' ἡ νέα ἐκείνη πλάσις ἐγεννήθη ὡς μετὰ σεισμὸν καὶ κατακλυσμόν, καὶ τὰ ἄνθη ἐκεῖνα ἐβλάστησαν ἐπὶ ἐρειπίων καὶ τέφρας, ἐπὶ ὀστῶν κεκαυμένων, ἐπὶ πεδίων μυριονέκρων. Ὁ ἀρτιγενὴς ἑλληνισμὸς ἀνέθορεν ἐκ κολυμβήθρας αἱμάτων, καὶ τὰ μέλη αὐτοῦ τὰ κεκμηκότα ὑπὸ τοῦ πολέμου ἐκάλυπτον ῥάκη διάτρητα ὑπὸ τῶν σφαιρῶν, καὶ τὰ χείλη αὐτοῦ ἦσαν πελιδνὰ καὶ δὲν εἶχεν ἄρτου βλωμὸν καὶ δὲν εἶχε στέγην. Ἀλλ' εἶχεν ὅμως τὰ πάντα πλέον, διότι ὁ Ἕλλην εἶχεν, εἶχε πατρίδα.

Τοὺς γινώσκετε ὅλοι τοὺς καρτεροθύμους ἐκείνους, οἵτινες ἤγαγον νικηφόροι τὸ παλαιὸν ἔθνος εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν. Τοὺς γινώσκετε ὅλοι τοὺς γενναίους ἐκείνους, οἵτινες γυμνητεύοντες πρῶτοι πάντων, πρῶτοι πάντων διψήσαντες, πρῶτοι πάντων πεινάσαντες ἐδάγκασαν

πρῶτον τὸ βόλι πρὶν ἢ κατευθύνωσιν αὐτὸ βαρὺ κατὰ τοῦ στήθους τῶν τυράννων. Τοὺς γινώσκετε ὅλοι τοὺς ὑπερηφάνους υἱοὺς τῶν ἀρματωλῶν, τοὺς ἀδελφοποιτοὺς τῆς δόξης, τὰ τέκνα τῆς ἐκκλησίας, τοὺς υἱοὺς τῶν καλογραιῶν, τοὺς γίγαντας τῆς θαλάσσης, τὰς ἡρωΐδας τοῦ ἀγῶνος, τοὺς γινώσκετε ὅλοι τοὺς γόητας ἐκείνους, οἵτινες ἐφύτευσαν ἐπὶ τῆς γῆς τῆς ἠρημωμένης τὸ δένδρον τῆς ἐλευθερίας καὶ ἐπότισαν αὐτὸ διὰ τοῦ αἵματος αὐτῶν τοῦ πολυτίμου, ὅπως ἀμφιλαφὲς σκιάζῃ σήμερον ἡμᾶς διὰ τῆς μεγάλης του σκιᾶς.

Νομίζω, ὅτι τὰ βλέπω περιιστάμενα ἐδῶ τἀγάλματα ἐκεῖνα τοῦ ἔθνους μὲ τὴν ὄψιν αὐτῶν τὴν ἡλιοκαῆ, μὲ τὸ στῆθος τὸ λάσιον, μὲ τὴν γραφικὴν περιβολὴν τοῦ ἀγῶνος, μὲ τὸ τουφέκι εἰς τὸ πλευρόν των. Δὲν δύνανται νά το χωρισθῶσι καὶ νεκροί, δὲν πρέπει νὰ λείψῃ ἀπ' αὐτῶν, καὶ λίθινοι ἂν ὦσι.

Παιδιά μου μὴ σκανιάζεσθε καὶ μὴ παραπονιέστε.
Ἐγὼ δὲν ἔχω τίποτες, λίγο 'μαι λαβωμένος.
Πικρὸ εἶνε τὸ λάβωμα, γλυκό εινε τὸ μολύβι.
Τραβᾶτέ με νὰ σηκωθῶ καὶ βάλτέ με νὰ κάτσω.
Πάρτε με παλληκάρια μου 'λίγα κι' ἀντρειωμένα·
γιὰ πάρτε με καὶ βγάλτε με 'ςὲ μιὰ ψιλὴ ῥαχοῦλα,
καὶ στρῶστέ μου χλωριὰ κλαδιὰ καὶ βάλτε με νὰ κάτσω.
Καὶ φέρτε μου γλυκὸ κρασὶ ἀπὸ τοὺς Παπαδάδες
νὰ πλύνω τὴ λαβωματιὰ ὁποῦ 'μαι λαβωμένος.
Καὶ πάρτε τὸ μαχαῖρί μου, τάσημοχαντζαρό μου
καὶ φκιάστε μου τὸ μνῆμά μου καὶ φκιάστε τὸ κιβοῦρι
νἆνε πλατὺ, νἆνε μακρὺ, νὰ πέρνῃ δυὸ νομάτους,
νὰ στέκ' ὀρθὸς νὰ πολεμῶ, νὰ πέφτω, νὰ γεμίζω
Καὶ 'ς τὴ δεξιά μου τὴ μεργιὰ ἀφῆστε παραθύρι,
νὰ μπαινοβγαίνουν τὰ πουλιὰ, τῆς ἄνοιξις τἀηδόνια.

Ἔαρος χαρμοσύνη, πανήγυρις τοῦ βίου εἶνε ἀληθῶς ὁ θάνατος τοῦ κλέφτου τοῦ προδραμόντος τῶν ἀνδρῶν τοῦ ἀγῶνος.

Πικρὸ εἶνε τὸ λάβωμα, γλυκό εινε τὸ μολύβι.

Καὶ ὡς οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐστόλιζον τὸν τάφον διὰ κτερισμάτων ἐνθυμιζόντων τοῦ βίου τὰς ἡδονὰς, ὡς ἐν τοῖς Ἠλυσίοις πεδίοις ἐφαντάζοντο τοὺς νεκροὺς διατρίβοντας ἀκόμη περὶ τἀγαπήματα τοῦ βίου, οὕτω καὶ ὁ κλέφτης, οὕτω καὶ τοῦ ἀγῶνος ὁ ἥρως ἐφαντάζετο ἑαυτὸν καὶ μετὰ θάνατον ἀκόμη γεμίζοντα τὸ τουφέκι, ἐν ᾧ τοῦ ἔαρος τὰ

πτηνὰ περιβομβοῦσι τὰς ἀκοὰς αὐτοῦ μὲ τὸ κελάδημα τῆς ἐλευθερουμένης πατρίδος.

Μὴ στερήσητε λοιπὸν αὐτοὺς τοῦ ὅπλου των τοῦ τουρκομάχου, ὅταν ἀναβιβάσητε αὐτοὺς ἐδῶ ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν των βάθρων. Ἀφήσατέ τους νὰ ἐναγκαλίζωνται καὶ νεκροί, νὰ σφίγγωσιν ἐπὶ τοῦ κόλπου των καὶ λίθινοι τὸ ὅπλον ἐκεῖνο, ὅπερ ἐβροντοφώνησεν εἰς τὰ ἑλληνικὰ βουνὰ καὶ εἰς τὰ ἑλληνικὰ πελάγη τὴν ἐλευθερίαν.

Ἀποκαλύψατε τὴν κεφαλὴν πρὸ τοῦ ἀνδριάντος ἐκείνου. Ἂν δὲν τον ἀνεγνωρίσατε ἐκ τοῦ κάλλους τῆς μορφῆς του, ἐκ τῆς ἀστραπῆς τοῦ βλέμματός του, ἐκ τοῦ ξίφους του τοῦ τεθραυσμένου, ὁ ὀβελός, ὃν ἔχει πλησίον του ἕτοιμον ὁ τύραννος, θὰ σας δείξῃ τὸ ἀφανὲς ἴσως κάλλος τῆς ψυχῆς τοῦ ὡραίου ἥρωος τῆς Ἀλαμάνας.

Δὲν βλέπετε πέραν τὰ στήθη ἐκεῖνα τὰ λάσια, πύργο θεμελιωμένο; Δικαίως ἀπέστρεψεν ὁ τεχνίτης τοὺς ὀφθαλμούς του ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως τῆς προσφιλοῦς του, ἀλλὰ καὶ μοιραίας. Βλέπει πρὸς τὸ Χάνι τῆς Γραβιᾶς καὶ ἐνθυμεῖται τοὺς ὀλίγους περὶ αὐτὸν γενναίους καὶ τὸν Ὀμὲρ Βρυώνην δάκνοντα τὰ χείλη ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ του. Χαῖρε, ἡρωικὲ υἱὲ τοῦ Ἀνδρήτσου.

Τί νὰ θαυμάσω εἰς ἐκεῖνο τὸ σύμπλεγμα μᾶλλον, τὸ κάλλος τὸ ἑλληνικὸν ἢ τὴν γενναιότητα; Εἶνε γενεὰ ὅλη μαχητῶν, ἐπ' ἴσης ὡραίων, ἐπ' ἴσης ἀνδρείων. Ἆ· εἶνε τόσον ὡραῖοι ὅλοι των, περιστοιχίζοντες τὸν μεγαλοπρεπῆ, τὸν πολιὸν μπέην τῆς Μάνης, ὥστε ἔχει δίκαιον ὁ λαὸς πιστεύων, ὅτι πρόγονος αὐτῶν ὑπῆρξε μία Νεράϊδα. Εἶνε τόσον γενναῖοι ὅλοι, ὥστε βεβαίως θὰ ὑπῆρξε γενάρχης αὐτῶν ἥρως τις τῶν μύθων.

Εἶσαι πολὺ πλέον μελάγχρους τοῦ χαλκοῦ, ὅςτις ἀποτυπόνει τὴν εἰκόνα σου, γενναῖε υἱὲ τῆς καλογραίας. Ὁπλαρχηγὲ τῶν Ἀγράφων, σὲ γνωρίζει ὁ Κόζιακας καὶ τὸ Κομπότι ὄχι ὀλιγώτερον τῆς Ἄμπλιανης καὶ τῆς Δομβραίνης, τοῦ Διστόμου καὶ τῆς Ἀράχωβας, τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου, τῆς Σαλαμῖνος καὶ τοῦ Κερατσινίου. Ἔλεγες αὐτός, ὅτι ἠδύνασο νὰ εἶσαι καὶ διάβολος καὶ ἄγγελος, καὶ προετίμησες νὰ γείνῃς ἄγγελος, ἄγγελος τῆς ἐλευθερίας. Κοιμοῦ ἥσυχος, Καραϊσκάκη· σὲ βαυκαλίζει εὔγνωμον τὸ κῦμα τοῦ Φαλήρου.

Μή τον καταβιβάσῃς ἀπὸ τοῦ ἵππου του, γλύπτα, ἀπὸ τοῦ Κε-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

χαγιᾶ του, τὸν ἀπόγονον ἀρχαίων ἀρματωλῶν, τὸν γέροντα τοῦ Μοριᾶ. Οἱ Κολοκοτρωναῖοι

καβάλλα πᾶν 'ς τὴν ἐκκλησιὰ, καβάλλα προςκυνᾶνε,
καβάλλα τὸ σταυρὸ φιλοῦν καὶ τοῦ παπᾶ τὸ χέρι.

Παράστησον ἐπὶ τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλματος τὰ προεόρτια τῶν μεγάλων του ἀγώνων, ἑβδομήκοντα τοῦ οἴκου του νεκρούς, πεσόντας ἤδη πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως χάριν τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας. Παράστησον τὸ βλέμμα του τὸ ἀέτειον· δεῖξε αὐτὸν εἰς τὰ Δερβενάκια ἀπέναντι τοῦ Δράμαλη, δεῖξε αὐτὸν σωτῆρα τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ἰβραήμη. Πρόςεξε, τεχνῖτα. Ὁ ἀνδριὰς εἶνε τοῦ ἀνδρὸς ὅςτις εἶχε σύνθημα Φωτιὰ καὶ τσεκοῦρι.

Ἀλλὰ διὰ τί ὁ συνωστισμὸς ἐκεῖ κάτω; Ἔχουσι δίκαιον. Σπεύδουσι πρὸς τὸ σύμπλεγμα τῶν Σουλιωτῶν. Εἶνε τὸ Σοῦλι, τὸ ἔνδοξον Σοῦλι. Εἶχε δίκαιον ὁ γλύπτης. Ἔχει ἐνώπιόν του τὰς ἡρωίδας τοῦ Ζαλόγγου, κρημνιζούσας μετὰ χορὸν πυρρίχιον τὰ τέκνα καὶ ἔπειτα ἑαυτὰς ἀπὸ τῶν βράχων. Ἔχει ἐνώπιόν του τὴν Δέσπω καὶ τὴν Μόσχω. Ἔδωκεν εἰς τὰς γυναῖκας ὄψιν ἀνδρικήν. Δὲν ἔμεινεν εἰς αὐτὸν παρὰ νὰ δώσῃ ὄψιν λέοντος εἰς τὸν Βότσαρην καὶ τὸν Τζαβέλλαν.

Μὴ ἀπομακρύνητε ἀπὸ τοῦ ἥρωος τοῦ Μεσολογγίου, ἀπὸ τοῦ μεγάλου νεκροῦ τοῦ Καρπενησίου τὸν Μαυροκορδᾶτον. «Ἐν ὅσῳ μοι ἀπομένει εἷς καὶ μόνος στρατιώτης, εἶπεν ὁ Μαυροκορδᾶτος, ἀπειλουμένου τοῦ Μεσολογγίου, θὰ μείνω ἐδῶ διὰ νὰ θυσιασθῶ». Καὶ ὁ Μάρκος εἶπε δύο μόνας λέξεις «Καὶ ἐγώ». Ἀλλ' ὑπῆρξαν λέξεις Σουλιώτου.

Καὶ οἱ μεγαλόπλουτοι ἐκεῖ πέραν, οἱ κενοῦντες δεξαμενὰς ταλλήρων ὑπὲρ τοῦ ἀγωνιζομένου ἔθνους εἶνε τὰ ὠκύπτερα τοῦ νησιωτικοῦ ἐκείνου φωλεοῦ τῶν θαλασσίων ἡρώων, ὃν ὁ Ἰβραήμης ὠνόμασε μικρὰν Ἀγγλίαν. Χαίρετε, ἡγεμονικοὶ τῆς Ὕδρας βλαστοὶ Κουντουριῶται. Σὲ ἀναγνωρίζω ἐκ τῆς καλύπτρας, ἥτις σκεπάζει τὸν βεβλαμμένον σου ὀφθαλμὸν, μεγάλε Λάζαρε, ὁ ἑτερόφθαλμος σὺ, ὅςτις ἐν τούτοις τόσον ὀξυδερκῶς ἠδυνήθης νὰ διαγνώσῃς εἰς τίνα τῶν ναυμάχων της ὤφειλεν ἡ κατὰ θάλασσαν μαχομένη Ἑλλὰς νἀναθέσῃ τὴν ναυαρχίαν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Καὶ ἰδοὺ ἀληθῶς ἐκεῖ πλησίον του ὁ μέγας ναύαρχος τοῦ ἀγῶνος. Νωχελὴς κάθηται παρὰ τὴν πρύμνην τῆς μικρᾶς του ναυαρχίδος ὁ Μιαούλης· ἀλλὰ μὴ φοβήθητε τὴν νωχέλειάν του. Τὸ ὀξύ του βλέμμα ἐκσφενδονίζει κεραυνούς, καὶ εἶνε ἕτοιμος νὰ λάβῃ αὐτὸς τὸ τρομπόνιον ἀνὰ χεῖρας, εἶνε πρόθυμος νὰ δράξῃ αὐτὸς τὸν οἴακα πρὸ τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῶν Πατρῶν, τοῦ Ἀράξου καὶ τῆς Μεθώνης, τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου καὶ τῆς Χίου, τῶν Ψαρῶν καὶ τοῦ Γέροντα, τῆς Μυτιλήνης καὶ τῆς Κρήτης, ἁπανταχοῦ ὅπου ὁ μαχόμενος ἑλληνισμὸς ποθεῖ νἀκούσῃ τῆς κραταιᾶς βροντῆς τῶν τηλεβόλων τοῦ Μιαούλη της.

Ἀλλὰ τίς εἶν' ἐκεῖνος, πρὸς ὃν στρέφει τὸ βλέμμα ὁ ναύαρχος, τίς εἶνε ὁ νεαρὸς τολμητίας, ὅςτις κρατεῖ ἀνὰ χεῖρας τὸν πυρσόν; Αἲ! τὸν γνωρίζεις, Καραλῆ, καλλίτερον ἡμῶν τὸν πυρσοφόρον γόνον τῶν Ψαρῶν, τὸν ἰσάδελφον τοῦ Πιπίνου, τὸν ἥρωα τῆς Χίου καὶ τῆς Τενέδου, τῆς Σάμου, τῆς Μυτιλήνης καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας. Φιλῶ τὸν πυρσόν σου, γενναῖε Κανάρη, ὁ στήσας φλογερὰν τὴν σημαίαν τῆς ἑλληνικῆς ἐκδικήσεως ἐπὶ τῶν σκαφῶν τοῦ δυνάστου.

Καὶ σεῖς, εὐγενεῖς ἀδελφοί, τῆς Φιλικῆς εὐπατρίδαι ἀπόστολοι, ἀπόγονοι ἡγεμόνων, μὴ χωρίσθητε ἀπὸ τῶν συναγωνιστῶν, ὦ μεγάθυμοι Ὑψηλάνται. Διὰ σοῦ, ὦ Ἀλέξανδρε, ἤρχισεν ὁ ἀγών, φαλαγγάρχα τοῦ Δραγατσανίου. Σὲ ἀναγνωρίζω ἐκ τῶν δεσμῶν σου, σὲ ἀναγνωρίζω ἐκ τοῦ ἔαρος τῆς ἑλληνικῆς νεότητος, ὅπερ συνατυχῆσαν μετὰ σοῦ ἐσκόρπισεν εἰς τὴν μαχομένην Ἑλλάδα τὸ πρῶτον θυμίαμα εὐγενοῦς ἀπὸ εὐγενῶν τάφων λιβανωτοῦ. Διὰ σοῦ, Δημήτριε, νικητὰ τῆς Πέτρας, λήγει ὁ μέγας ἀγών, ὦ ἥρω τῆς Ναυπλίας καὶ τῆς Ἀργολίδος.

Ἀλλὰ δὲν ἐπιλαμβάνομαι νὰ γείνω ἐγὼ ξεναγὸς ἐν τῷ δάσει τούτῳ τῶν ἀνδριάντων, ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ Ὀλυμπίᾳ τῶν ἐλευθερωτῶν. Θὰ εὕρητε μόνοι τοὺς ἄλλους καὶ θἀναγνωρίσητε εὐκόλως πατριάρχας καὶ ἀρχιερεῖς ἐπὶ τῆς ἀγχόνης, μοναχοὺς καὶ ἱερεῖς ἐζωσμένους τὸ ξίφος, γυναῖκας ναυμάχους καὶ πεζομάχους· θὰ ἴδητε Ἕλληνας καὶ φιλέλληνας, ἐπιφανεῖς καὶ ἀσήμους, ἀλλὰ πάντας ἐθελοκινδύνους, πάντας διαπνεομένους ὑπὸ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ζήλου, μαχομένους πάντας μετὰ τοῦ αὐτοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἐμφορουμένους πάντας ἑνὸς ὀνείρου, τῆς ἀναστάσεως τῆς πατρίδος. Θὰ φαντασθῆτε τὰς πόλεις μεταβαλλομένας εἰς φρούρια, τὰς μονὰς εἰς ἐρύματα, τοὺς ἀγροὺς εἰς

πεδία μαχῶν μυριονέκρων, τὴν θάλασσαν καταφοινισσομένην ὑπὸ πτωμάτων.

Εὐγνωμοσύνη, εὐγνωμοσύνη ἀΐδιος εἰς τοὺς ἐλευθερωτάς. Μόνον ἔθνη εὐγνωμονοῦντα πρὸς τοὺς δημιουργοὺς τῆς ἐλευθερίας εἶνε ἄξια αὐτῆς. Μόνον οἱ θαυμάζοντες τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀρετῆς εἶνε ἄξιοι νὰ καλῶνται τέκνα αὐτῶν. Μόνον οἱ ἐνθυμούμενοι τὴν ἀνδραγαθίαν καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτῶν θὰ αἰσθάνωνται διπλῆν τὴν καταισχύνην, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἡ δι' αὐτῶν ἐλευθερωθεῖσα δὲν συνεπλήρωσε τὸ ἔργον αὐτῶν καὶ κατεβίβασε τὸ ὄνειδος τῆς ἥττης μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν τοῦ Λεωνίδου καὶ τοῦ Διάκου.

Ἀλλὰ θὰ ἦτο ἡ καταισχύνη τριπλῆ, ἂν ἑνὸς πολέμου αἱ συμφοραὶ ἐπέφερον τὴν ἀποκαρτέρησιν, ἔσπειρον τὸν ἀπελπισμὸν καὶ διέλυον τὴν θαυμασίαν ἐκείνην γοητείαν τοῦ μεγάλου ἀγῶνος, τῶν ἐπιβεβλημένων εἰς τὸ ἔθνος ὑποχρεώσεων τὴν κατανάγκην, ἀλλὰ καὶ τὰ θέλγητρα. Τὰ ἔθνη δὲν πίπτουσιν ἀτυχήσαντά ποτε ἐν πολέμῳ, ἀλλὰ θνήσκουσιν ἀποτινάσσοντα τὴν ἐλπίδα, ἀποβάλλοντα τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν. Εἶνε δὶς πικρὸς ὁ ἄρτος τοῦ ἐλευθέρου, ὅταν ἀναλογίζηται, ὅτι δουλεύει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἐκεῖνος ὁ ἐν ταῖς σκληραῖς ἡμέραις τῆς δουλείας ὁμοῦ μετ' αὐτοῦ ἀποσείσας τὸν ζυγόν, ἀλλ' ἀποσπασθεὶς ἔπειτα ἀπ' αὐτοῦ ἀπελευθερωθέντος καὶ διερχόμενος ἀκόμη ζοφερὸν καὶ δούλειον ἦμαρ.

Ἤλθετε σήμερον ἐδῶ ὡς εἰς προσκύνημα εἰς τὸν χῶρον τοῦ μέλλοντος ἡρῴου τῶν Πανελλήνων· ἐκλίνατε ἐδῶ νοερῶς τὰς σημαίας ὑμῶν πρὸ τῆς μνήμης τῶν ἐλευθερωτῶν ἐν τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ ἡμέρᾳ, ἥτις εὐηγγελίσατο εἰς τὸ ἔθνος τὴν ἐλευθερίαν. Ἀλλὰ μὴ λησμονήσητε, ὅτι ἡ θάλασσα ἐκείνη, ἥτις ἁπλοῦται ἐκεῖ κάτω μὲ ὅλην τοῦ ἔαρος τὴν γοητείαν, ἡ θάλασσα ἐκείνη, ἐφ' ἧς ἐκυμάτισεν ἄλλοτε νικηφόρος ἡ σημαία τῆς ἀγωνιζομένης Ἑλλάδος, περιβρέχει αἰγιαλοὺς δεδουλωμένους, ἐν οἷς σήμερον περιαλγεῖς κύπτουσι τὸν αὐχένα, συγκρύπτοντες τοὺς πόθους αὐτῶν πρὸ τοῦ δεσπότου, οἱ μὴ δυνάμενοι νὰ συμπανηγυρίσωσι σήμερον τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ γένους. Ἡ εἰκοστὴ πέμπτη Μαρτίου δὲν εἶνε μόνον ἡ πανήγυρις τῆς ἐλευθερίας, δὲν εἶνε μόνον τὸ μνημόσυνον τῶν ἐλευθερωτῶν, ἀλλ' εἶνε καὶ σταθμὸς τοῦ ἐθνικοῦ βίου ἀλησμόνητος, καθ' ὃν ὀφείλομεν νἀνασκοπῶμεν τὰς ἐθνικὰς ὑποχρεώσεις. Ῥάνατε μὲ ἄνθη καὶ κοσμήσατε μὲ στεφάνους τοὺς ἀν-

δριάντας καὶ τοὺς τάφους τῶν ἡρώων, ἀλλὰ φυλάξατε καὶ ἓν ἄνθος διὰ τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν. Ὁ ἀγὼν δὲν συνετελέσθη. Φυλάξατε τὸ ἄνθος ἐκεῖνο νὰ στολίσητε δι' αὐτοῦ τὰ τρόπαια ἢ τοὺς τάφους νέων ἀγωνιστῶν.

Δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ εἶνε πάντοτε ἥρωες. Ἡ ὁδὸς πρὸς τὸν ἡρωισμὸν εἶνε τραχεῖα καὶ βαίνει πολλάκις διὰ τῆς στενωποῦ τοῦ μαρτυρίου. Μόνον ἔθνη θέλοντα καὶ νὰ μαρτυρήσωσι δύνανται νἀνδραγαθήσωσι μίαν ἡμέραν. Διὰ τοῦτο μὴ λησμονήσωμεν σήμερον καὶ τοὺς ὀλίγους μάρτυρας ὅσοι ἐν πάλῃ ἀνίσῳ ἐτίμησαν χθιζὰ καὶ πρώιζα τὴν μνήμην τοῦ 21.

Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ μαρτύριον καὶ πρὸς τὸν ἡρωισμὸν ἀπαιτοῦνται ὄχι μόνον λόγοι, ἀλλὰ καὶ ἔργα, ὄχι μόνον ἐνθουσιασμὸς τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπίμοχθος ἐργασία τοῦ ὅλου ἔθνους. Νικήσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς πρὶν ἀξιώσωμεν νὰ νικήσωμεν τοὺς πολεμίους ἡμῶν. Ἡ ἀπογοήτευσις εἶνε εὔκολος καὶ τὰ θαύματα εἶνε σπάνια ἐν τοῖς ἡμετέροις χρόνοις, χρόνοις ἀγῶνος ὑπὲρ ὑπάρξεως τῶν ἀτόμων ὡς καὶ τῶν ἐθνῶν. Ἀλλ' ἡ ἐργασία εἶνε βαρεῖα καὶ ἐπίμοχθος, καὶ ἔχει ἀνάγκην ἀποτινάξεως παντὸς ἐγωισμοῦ καὶ πολλῶν θυσιῶν. Διὰ τοῦτο εἶνε πολλοὶ οἱ ἀπογοητευόμενοι καὶ ὀλίγοι οἱ ἐργαζόμενοι. Ἀλλὰ μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ἡ ἐργασία καὶ μόνον, ὅτι ἡ ἐπιτέλεσις τοῦ καθήκοντος καὶ μόνον δύναται νἀγάγῃ εἰς ἐπιτυχίαν. Ἂν οἱ προεξανιστάμενοι ῥαπίζονται κατὰ τὸ ἀρχαῖον ῥῆμα, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπολειπόμενοι οὐ στεφανοῦνται.

Ἴσως τέλος ποτ' ἐπιτρέπεται νὰ καταληφθῶμεν ὑπὸ ἀπογνώσεως ἡμεῖς, οἱ ἁμαρτωλοὶ τῆς χθές, ἀλλὰ μὲ ποῖον, μὲ ποῖον δικαίωμα θὰ σπείρωμεν τὴν ἀπογοήτευσιν καὶ τὸν μαρασμόν, τὴν νάρκωσιν καὶ τὴν νέκρωσιν εἰς τὴν εὔελπιν ἐκείνην γενεάν, ἣν ὅλοι ἐχαιρετίσαμεν σήμερον εὐσταθῶς ἐπαγγελλομένην νὰ ἐκπληρώσῃ εἴπερ ποτὲ τὰς ὑποχρεώσεις αὐτῆς, εἰς τὰς χιλιάδας ἐκείνας τῶν νέων βλαστῶν, οὓς ἔχομεν ἀπ' ἐναντίας καθῆκον νὰ θερμάνωμεν καὶ φρονηματίσωμεν, νὰ διδάξωμεν καὶ παρασκευάσωμεν, ὅπως ἀποβῶσιν οἱ θαρραλέοι ἐκδικηταὶ τῆς αὔριον [1];

[1] Ἀναφέρονται ταῦτα εἰς τὴν κατὰ τὴν πρωίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας τὸ πρῶτον γενομένην παράταξιν καὶ παρέλασιν τῶν πολλῶν χιλιάδων μαθητῶν τῶν σχολείων ὁμοιομόρφως ἐνδεδυμένων καὶ ἐν στρατιωτικῇ τάξει.

Ἐργασθῶμεν, ἐργασθῶμεν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους καὶ χάριν τοῦ ἔθνους. Μόνον τότε θὰ ἔχωμεν ἐν ἡμέραις, οἵα ἡ σημερινή, τὰς ἄνωθεν εὐλογίας τῶν δημιουργησάντων ἐλευθέραν πατρίδα.

Ὁ δέκατος ἔνατος αἰὼν ἀνατέλλων ἐχαιρέτισε τὴν ἐπιτολὴν τῆς ἡμετέρας ἀπολυτρώσεως. Ἐργασθῶμεν, ὅπως ὁ ἀρχόμενος εἰκοστὸς αἰὼν σελαγίζων φωτίσῃ τὴν παγίωσιν τοῦ ἔργου τῶν πάππων, τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας. Καὶ ἐν ἡμέραις καθ' ἃς ἐπιβάλλεται ἡ ἐργασία ὀφειλομένης ἀναπλάσεως καὶ ἡ καταδίκη πάσης ἀπογοητεύσεως θαρρήσατε ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἐπὶ τὸ μέλλον. Σεῖς οἱ ἐλεύθεροι νῦν καὶ ἔχοντες τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον νὰ πανηγυρίζητε τὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως, ἐμπλήσθητε τοὐλάχιστον τοῦ θάρρους ἐκείνου καὶ τῶν ἐλπίδων, ἃς δὲν ἐπαύετο ἔχων αὐτὴν τὴν ὑστεραίαν τῆς ἁλώσεως ὁ δεδουλωμένος, καί, ἀπευθυνόμενοι πρὸς τὴν Παρθένον, ἧς σὺν τῇ ἀπελευθερώσει τῆς Ἑλλάδος ἑορτάζετε σήμερον τὸν Εὐαγγελισμόν, παρηγορήσατε αὐτὴν μὲ αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς στίχους, οὕς, χαρμόσυνα μυχίως εἰς ἑαυτὸν εὐαγγελιζόμενος, ὑπέψαλλεν ὁ δουλεύων Ἕλλην·

Σώπασε, κυρὰ δέσποινα, μὴν κλαίγῃς, μὴ δακρύζῃς·
πάλε μὲ χρόνους, μὲ καιροὺς πάλε 'δικά μας θά εἶνε.

ΕΠΙ ΤΗ ΕΙΚΟΣΤΗ ΠΕΜΠΤΗ ΜΑΡΤΙΟΥ

(1901)[1]

———

Ὅταν συνέρχωνται οἱ πιστοὶ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Κυρίου, ὅπως εὐλογήσωσι τὴν μνήμην ἁγίου τινὸς ἢ μάρτυρος, εὐήκοον τείνουσι τὸ οὖς εἰς τὰ ἐπ' ἐκκλησίας ἀναγνώσματα ἐκεῖνα, δι' ὧν διατρανοῦται ἡ πρὸς τὸν θεὸν πίστις τοῦ ἁγιαζομένου, καὶ διὰ τοῦ μεγάλου ἐκείνου παραδείγματος ἐμπεδοῦται αὐτῶν τῶν ἐκκλησιαζομένων ἡ πίστις. Διὰ τί ἐν ἡμέρᾳ οὕτω μεγάλῃ, οἵα ἡ εἰκοστὴ πέμπτη Μαρτίου ἡ συμβολίζουσα τὴν ἐκ νεκρῶν ὡς ἐκ θαύματος ἀνάστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, διὰ τί ἐν πανηγύρει τοιαύτῃ, ἣν ἑορτάζουσι φανερῶς μὲν καὶ χαίροντες ἐκεῖνοι τῶν Ἑλλήνων ὅσους ῥιπίζει ἡ ζωογόνος πνοὴ τῆς ἐλευθερίας, μυστικῶς δὲ καὶ ὑποδακρύοντες οἱ περιβεβλημένοι τὸν πένθιμον σάκκον τοῦ δούλου, διὰ τί ἐν τῷ μεγάλῳ τούτῳ καὶ δισυποστάτῳ ναῷ, ἐν ᾧ θύουσιν οἱ Πανέλληνες εἰς δύο ὁμοῦ θεάς, τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἐπιστήμην, διὰ τί νὰ μὴ ἐπιτραπῇ εἰς ἐμέ, ὃν ἠθελήσατε νἀναβιβάσητε σήμερον ἐπὶ τοῦτο τὸ βῆμα λειτουργὸν καὶ ὑμνῳδὸν τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας, νὰ στηρίξω ὑμᾶς εἰς τὴν ἐθνικὴν πίστιν δι' ὁμοίων ἀναγνωσμάτων;

Ἂ ναί! Εἶμαι βέβαιος, ὅτι, ἂν ἀντὶ ἀσθενῶν λόγων ῥητόρων ἀπανταχοῦ ὅπου σήμερον συνέρχονται ἐν ὀνόματι τῆς Ἑλλάδος Ἕλληνες ἑορτασταὶ τῆς μεγάλης πανηγύρεως ἀνεγινώσκοντο ἁπλῶς οἱονεὶ ἐπ' ἐκκλησίας ὀλίγαι τῶν μεγάλων σελίδων τοῦ εὐαγγελίου τῆς ἀναστάσεως, ὅπερ διὰ γραμμάτων ἀνεξιτήλων ἐχάραξαν οἱ δημιουργήσαντες ἡμῖν ἐλευθέραν πατρίδα, θὰ μετεβάλλετο τὸ ἀκροατήριον εἰς ἐκκλη-

(1) Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου τῇ 25 Μαρτίου 1901 κατ' ἐντολὴν τῆς Ἀκαδημαϊκῆς συγκλήτου, παρισταμένης τῆς Βασιλικῆς Οἰκογενείας, οὐδαμοῦ δ' ἐδημοσιεύθη.

σιαζομένους, μετὰ στοργῆς ἐνωτιζομένους τῶν εὐαγγελικῶν ἐκείνων ρημάτων, θαυμάζοντας τοὺς ἡρωικοὺς τελεσιουργοὺς τῆς ἐλευθερίας καὶ εὐλογοῦντας τὸν θεόν, τὸν μέγαν τῆς Ἑλλάδος θεὸν τὸν ἐλευθερώσαντα τοὺς δεδουλωμένους, τὸν ἀναστήσαντα τοὺς πεπτωκότας.

Δὲν ἐκλέγω τὰς σελίδας. Λαμβάνω ὅ τι μοῦ ἔρχεται προχείρως εἰς τὴν μνήμην, καὶ ἀναγινώσκω. Ἀκολουθήσατέ με εἰς τὴν ἀκρόασιν τῶν ἱερῶν ἐκείνων ἀναγνωσμάτων. Ἀκούσωμεν τοῦ ἐθνικοῦ εὐαγγελίου.

Ἡ ἄλλη Ἑλλὰς κοιμᾶται ἀκόμη, καίπερ ὑποβρυχωμένη, ἀλλ' ἤδη πολεμεῖ πρὸς τὸν Ἀλῆν τὸ Σοῦλι. Ὁ Φῶτος, τοῦ καπετὰν Λάμπρου Τζαβέλλα ὁ υἱός, εὑρίσκεται ὅμηρος εἰς τὰς χεῖρας τοῦ τυράννου, παραδοθεὶς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πατρός, ὅστις διὰ τοῦ ἐνεχύρου ἐκείνου κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν Ἀλῆν νὰφήσῃ ἐλεύθερον τὸν γενναῖον ὑπέρμαχον τῶν σουλιωτικῶν βουνῶν. Ἐπιστρέψας δ' εἰς τὸν πάτριον φωλεὸν τῶν ἡρώων, ἔγραψεν ὁ Λάμπρος εἰς τὸν Ἀλῆν τάδε. Ἀκούσατε.

« Ἀλῆ πασᾶ, χαίρομαι ὁποῦ ἐγέλασα ἕνα δόλιον. Εἶμαι « 'δῶ νὰ διαφεντεύσω τὴν πατρίδα μου ἐναντίον εἰς ἕνα « κλέπτην. Ὁ υἱός μου θέλει ἀποθάνει, ἐγὼ ὅμως ἀπελπί- « στως θέλει τὸν ἐκδικήσω πρὶν νὰ ἀποθάνω. Κάποιοι Τοῦρ- « κοι, καθὼς ἐσένα, θέλουν εἰποῦν, ὅτι εἶμαι ἄσπλαγχνος « πατέρας, μὲ τὸ νὰ θυσιάσω τὸν υἱόν μου διὰ τὸν ἐδικόν « μου λυτρωμόν· ἀποκρίνομαι, ὅτι ἂν ἐσὺ πάρῃς τὸ βουνὸν, « θέλεις σκοτώσει τὸν υἱόν μου μὲ τὸ ἐπίλοιπον τῆς φαμε- « λίας μου καὶ τοὺς συμπατριώτας μου. Τότε δὲν θὰ ἠμπο- « ρέσω νὰ ἐκδικήσω τὸν θάνατόν του· ἀμὴ ἂν νικήσωμεν, « θέλει ἔχω ἄλλα παιδιά· ἡ γυναῖκά μου εἶνε νέα. Ἐὰν ὁ « υἱός μου νέος καθὼς εἶνε δὲν μένει εὐχαριστημένος νὰ « θυσιασθῇ διὰ τὴν πατρίδα του, αὐτὸς δὲν εἶνε ἄξιος νὰ « ζήσῃ καὶ νὰ γνωρίζεται ὡς υἱός μου, μήτε πρέπει νὰ « ὀνομάζεται ἄξιος υἱὸς τῆς Ἑλλάδος πατρίδος μας, ἐὰν « μὲ γεναιότητα δὲν ὑποφέρῃ τὸν θάνατον. Προχώρησε λοι- « πόν, ἄπιστε· εἶμαι ἀνυπόμονος νὰ ἐκδικηθῶ.

« Ἐγὼ ὁ ὠμοσμένος ἐχθρός σου
ΚΑΠΕΤΑΝ ΛΑΜΠΡΟΣ ΤΖΑΒΕΛΛΑΣ ».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη δὲν κατοπτρίζει ὅλον τὸν ἡρωισμὸν τῶν Σουλιωτῶν, τοὺς διωγμοὺς αὐτῶν καὶ τὴν ἄπελπιν πάλην, τοὺς ὑπερανθρώπους ἀγῶνας καὶ τὰ δάκρυα ἐπὶ τῇ ἁλώσει τῶν πατρίων βουνῶν, τὴν πικρίαν τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ ἡρωοτόκου Σουλίου καὶ ὅλον ἐκεῖνο τὸ σθένος, ὅπερ ἠρύοντο ἔπειτα ἐκ τῶν ἀναμνήσεων προγενεστέρων ἀγωνιῶν καὶ θυσιῶν ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως αἱ πατριαὶ τῶν Τζαβελλαίων καὶ τῶν Βοτσαραίων;

Ἀλλὰ στρέψατε τὰς σελίδας. Μετάβητε διὰ τῆς φαντασίας τέσσαρα ἔτη μετὰ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Λάμπρου Τζαβέλλα ἀπὸ τῶν βράχων τοῦ Σουλίου εἰς τὰς ῥύμας τῆς Βιέννης. Βυσσοδομεύει ἐκεῖ τοῦ γένους τὴν ἀνάστασιν ὁ μέγας Θεσσαλός. Ἔνθους ὑπὸ τῶν κηρυγμάτων τῆς μεγάλης γαλλικῆς ἐπαναστάσεως σχεδιάζει ἐν τῇ Δημοκρατικῇ του Προπαιδείᾳ τρίχρουν, ὀλίγον παρηλλαγμένην τῆς γαλλικῆς, τὴν σημαίαν τοῦ μέλλοντος νὰ πλαισίσῃ ἔθνους. Ἡ σημαία ἐκείνη φέρει τὸ ῥόπαλον τοῦ Ἡρακλέους μὲ τρεῖς σταυροὺς ἐπάνω. Τὰ χρώματ' αὐτῆς εἶνε τὸ λευκόν, τὸ μέλαν, τὸ ἐρυθρόν. Ἀκούσατε τὰς ὡραίας λέξεις, δι' ὧν ὁ Ῥήγας δικαιολογεῖ τὰ τρία χρώματα τῆς ἐθνικῆς σημαίας·

«Τὸ κόκκινον σημαίνει τὴν αὐτοκρατορικὴν πορφύραν «καὶ αὐτεξουσιότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ· τὸ ἐμεταχειρί«ζοντο οἱ προπάτορές μας ὡς ἔνδυμα πολέμου, θέλοντες «νὰ μὴ φαίνωνται αἱ πληγαὶ ὁποῦ ἔτρεχον αἷμα διὰ νὰ «μὴ δειλιῶσιν οἱ στρατιῶται.

«Τὸ ἄσπρον σημαίνει τὴν ἀθωότητα τῆς δικαίας ἡμῶν «ἀφορμῆς κατὰ τῆς τυραννίας.

«Τὸ μαῦρον σημαίνει τὸν ὑπὲρ πατρίδος καὶ ἐλευθερίας «ἡμῶν θάνατον.»

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγους μῆνας ὁ μέγας εἰσηγητὴς τῆς ἐλευθερίας συλληφθεὶς ἐν Τεργέστῃ ἄγεται πρὸ τοῦ Βιενναίου ἀνακριτοῦ. Ἡ εὐπαρρησίαστος αὐτοῦ κατάθεσις εἶνε ὁ μέγιστος τῶν ὕμνων τοῦ Θεσσαλοῦ πατριώτου, καὶ ἐκ τῶν κεκονιαμένων ἀρχείων τῆς Βιέννης, ἐκ τῶν πεπαλαιωμένων ἐγγράφων τοῦ ἀνακριτικοῦ γραφείου διαπηδῶσι πρὸς ἡμᾶς αἱ φωτοβόλοι γραμμαὶ αἱ περιβάλλουσαι δίκην στεφάνου δόξης τὴν κεφαλὴν τοῦ πρωτομάρτυρος, οὗ ἡ εὐθαρσὴς ὁμολογία ἦγε μετ'

οὐ πολὺ εἰς στραγγαλισμὸν ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τοῦ Βελιγραδίου αὐτόν τε καὶ τοὺς φιλοπάτριδας ἑταίρους.

« Ὁμολογεῖ ὁ Ῥήγας, λέγει τὸ ἔγγραφον τοῦ ἀνακριτοῦ, « ὅτι πάντοτε ἐπεθύμει τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος « ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, καὶ δὴ ὅτι μετὰ τὴν σωτηρίαν « τῆς ψυχῆς του τοῦτο ἔχει ὡς πρῶτον πόθον, νὰ ἴδῃ ἐκδι- « ωκομένους τοὺς Τούρκους ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος, ἐπειδὴ « προετίμα νὰ ἔχῃ κυρίαρχον τὸν διάβολον μᾶλλον παρὰ « τοιοῦτον τύραννον οἷος ὁ Τοῦρκος· καὶ προσθέτει ἀκόμη, « ὅτι, ἂν σήμερον ἐπρόκειτο νὰ φθάσωσι τὰ πράγματα μέ- « χρις ἀποστασίας ἐν Ἑλλάδι, θὰ ἦτο ἕτοιμος νὰ συνερ- « γασθῇ »

Ἀλλ' ὁ σπόρος ὃν ἔσπειρεν ὁ Ῥήγας ἐβλάστησε μετ' οὐ πολὺ, καὶ ἡ Φιλικὴ Ἑταιρία ἐξήγειρε τὰς κοιμωμένας ψυχὰς, παρεσκεύασε τοὺς βραχίονας τοὺς ναρκῶντας. Ὁποία ἡ δύναμις τῆς θελήσεως ἡ ἐμψυχοῦσα τοὺς κρύφα μυουμένους τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀναστάσεως τὸ μυστικῶς κηρυττόμενον ὑπὸ τῶν Φιλικῶν δεικνύει ἡ Ἀφιέρωσις τῶν εἰς τὴν Ἑταιρίαν προσχωρούντων.

« Φέρω μάρτυρα τὸν ἀλάνθαστον ὀφθαλμὸν τοῦ Δημιουρ- « γοῦ μας, εἰς τὸν ὁποῖον κανεὶς συλλογισμὸς καὶ ἐπιθυμία « δὲν εἶναι ἀπόκρυφος, ὅτι ἐπιθυμῶν τῆς ταλαιπώρου Πα- « τρίδος μας καὶ τοῦ δυστυχοῦς Γένους μας τὴν ἀνάστα- « σιν, ἐμβαίνω μέλος εἰς αὐτὴν τὴν Ἀδελφότητα· ὅτι ἡ « ἀφιέρωσίς μου γίνεται, χωρὶς νὰ παρακινηθῶ ἀπὸ καμ- « μίαν ἄλλην αἰτίαν, εἰ μὴ μόνον ἀπὸ ἀληθῆ πατριωτισμόν· « ὅτι ἔδοσα τὸν Ὅρκον μου μὲ ἐλευθέραν θέλησιν, εὑρι- « σκόμενος ὑγιὴς καὶ κατὰ τὸν νοῦν καὶ κατὰ τὸ σῶμα. « Τὸν Ὅρκον τοῦτον ὑπόσχομαι, ὡς τίμιος ἄνθρωπος, καὶ « ὀμνύω εἰς τὸ πανάγιον καὶ φοβερὸν Ὄνομα τοῦ Θεοῦ, « νὰ φυλάξω ἀπαρασάλευτον. Ἀνίσως ποτὲ λησμονήσω « τὴν ὑπόσχεσίν μου, καὶ δὲν φερθῶ ὡς πιστὸς Πατριώτης « καὶ ὡς ἀληθινὸς Ἀφιερωμένος, τὸ μὲν σῶμά μου ἀφίνω « εἰς ὅλα τὰ βάσανα καὶ δυστυχίας ταύτης τῆς προσκαίρου « ζωῆς καὶ εἰς τὸν σκληρότατον καὶ ἀτιμότατον θάνατον, « νὰ μὴν ἀξιωθῶ ταφῆς καὶ εὐλογίας τῆς ἁγίας μας Ἐκ-

«κλησίας, ἀλλὰ νὰ μείνῃ διὰ τροφὴν εἰς τὰ ἄγρια θηρία «καὶ ὄρνεα· τὴν δὲ ψυχήν μου παραδίδω διὰ αἰώνιον κό-«λασιν εἰς τὰς χεῖρας τῶν δαιμόνων, τῶν ἐχθρῶν τοῦ ἀλη-«θινοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Ἱερᾶς Πίστεώς μας, καὶ τὸ ὄνομά «μου νὰ γίνῃ τὸ ὄνομα τῆς κατάρας καὶ τοῦ ἀναθέματος, «ὡς τὰ ὀνόματα τοῦ Κάϊν καὶ τοῦ Ἰούδα. Σὺ λοιπόν, «Ἀδελφὲ, δέξου τὴν ἀφιέρωσίν μου, τὴν ὁποίαν τώρα καὶ «διὰ πάντα προςφέρω εἰς τὸ Γένος μου διὰ τὴν Ἐλευθε-«ρίαν του ὑπὸ τὰς προσταγὰς αὐτῆς τῆς κρυφῆς καὶ ἀγνώ-«στου Ἀρχῆς τῆς Ἑταιρίας μὲ τὰς χεῖράς μου, μὲ τοὺς «πόδας μου, μὲ τὴν γλῶσσάν μου καὶ μὲ ὅλον μου τὸ σῶμα, «τὴν ψυχὴν καὶ κατάστασιν, ἐνόσῳ ἡ ψυχή μου κατοικεῖ «εἰς τὸ σῶμά μου. Δέξου με Ἀδελφὸν Ἀφιερωμένον εἰς «αὐτὸν τὸν Ἱερὸν Δεσμόν».

Εἶνε ὅρκος ἢ διαθήκη τὸ θαυμάσιον κείμενον, ὅπερ ἀνέγνων ἐνώπιον ὑμῶν; Μόνον ὅταν τὸ σῶμα ὅλον καὶ ἡ ψυχὴ ὅλη ἀφοσιῶνται εἰς τὴν πατρίδα, καθ' ἃ ἀπῄτει ὁ ὅρκος τῶν Φιλικῶν, εἶνε δυνατὸν νὰ ἐγερθῶσιν ἐκ τῆς νάρκης τὰ ἔθνη.

Καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐσαλπίσθη πράγματι τὸ ἐγερτήριον. Ἀπὸ τοῦ Γενικοῦ στρατοπέδου τοῦ Ἰασίου, καταβαίνων ὡς ἡγέτης τοῦ μεγάλου ἀγῶνος ὁ ἡγεμονικὸς γόνος τῶν Ὑψηλαντῶν, ἐξεκάλεσε πρὸ τῶν ψυχῶν τῶν Ἑλλήνων τὰς σκιὰς τῶν μεγάλων προγόνων, καὶ παρέστησεν εἰς τοὺς ταλαιπωρουμένους, τοὺς συντετριμμένους, τοὺς ἀλυτρώτους τὰς σκιὰς ἐκείνας συναγωνιζομένας καὶ χαιρούσας ἐπὶ τῇ εὐαγγελιζομένῃ ἀπολυτρώσει.

. . . .

«Στρέψατε τοὺς ὀφθαλμούς σας, ὦ συμπατριῶται, καὶ «ἴδετε τὴν ἐλεεινήν μας κατάστασιν. Ἴδετε ἐδῶ τοὺς ναοὺς «καταπατημένους, ἐκεῖ τὰ τέκνα μας ἁρπαζόμενα διὰ χρῆ-«σιν ἀναιδεστάτην τῆς ἀσελγοῦς φιληδονίας τῶν βαρβά-«ρων τυράννων μας, τοὺς οἴκους μας γεγυμνωμένους, «τοὺς ἀγρούς μας λεηλατισμένους καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς ἐλε-«εινὰ ἀνδράποδα.

«Εἶναι καιρὸς νὰ ἀποτινάξωμεν τὸν ἀφόρητον τοῦτον «ζυγόν, νὰ ἐλευθερώσωμεν τὴν πατρίδα, νὰ κρημνίσωμεν

« ἀπὸ τὰ νέφη τὴν ἡμισέληνον διὰ νὰ ὑψώσωμεν τὸ ση-
« μεῖον, δι' οὗ πάντοτε νικῶμεν, λέγω τὸν Σταυρὸν, καὶ
« οὕτω νὰ ἐκδικήσωμεν τὴν πατρίδα καὶ τὴν ὀρθόδοξον
« ἡμῶν πίστιν ἀπὸ τὴν ἀσεβῆ τῶν ἀσεβῶν καταφρόνησιν.

« Μεταξὺ ἡμῶν εὐγενέστερος εἶναι ὅστις ἀνδρειοτέρως
« ὑπερασπισθῇ τὰ δίκαια τῆς πατρίδος καὶ ὠφελιμωτέρως
« τὴν δουλεύσῃ. Τὸ ἔθνος συναθροιζόμενον θέλει ἐκλέξει
« τοὺς Δημογέροντάς του, καὶ εἰς τὴν ὕψιστον ταύτην Βου-
« λὴν θέλουσιν ὑπείκει ὅλαι μας αἱ πράξεις.

« Ἂς κινηθῶμεν λοιπὸν μὲ ἓν κοινὸν φρόνημα! Οἱ πλού-
« σιοι ἂς καταβάλωσι μέρος τῆς ἰδίας περιουσίας· οἱ ἱεροὶ
« ποιμένες ἂς ἐμψυχώσωσι τὸν λαὸν μὲ τὸ ἴδιόν των παρά-
« δειγμα, καὶ οἱ πεπαιδευμένοι ἂς συμβουλεύσωσι τὰ ὠφέ-
« λιμα· οἱ δὲ ἐν ξέναις Αὐλαῖς ὑπουργοῦντες στρατιωτικοὶ
« καὶ πολιτικοὶ ὁμογενεῖς, ἀποδίδοντες τὰς εὐχαριστίας εἰς
« ἣν ἕκαστος ὑπουργεῖ δύναμιν, ἂς ὁρμήσωσιν ὅλοι εἰς τὸ
« ἀνοιγόμενον ἤδη μέγα καὶ λαμπρὸν στάδιον, καὶ ἂς συν-
« εισφέρωσιν εἰς τὴν πατρίδα τὸν χρεωστούμενον φόρον,
« καὶ, ὡς γενναῖοι, ἂς ἐνοπλισθῶμεν ὅλοι ἄνευ ἀναβολῆς
« καιροῦ μὲ τὸ ἀκαταμάχητον ὅπλον τῆς ἀνδρείας, καὶ
« ὑπόσχομαι ἐντὸς ὀλίγου τὴν νίκην καὶ μετ' αὐτὴν πᾶν
« ἀγαθόν. Ποῖοι μισθωτοὶ καὶ χαῦνοι δοῦλοι τολμοῦν νὰ
« ἀντιπαραταχθῶσιν ἀπέναντι λαοῦ, πολεμοῦντος ὑπὲρ τῆς
« ἰδίας ἀνεξαρτησίας; Μάρτυρες οἱ ἡρωικοὶ ἀγῶνες τῶν
« προπατόρων μας· μάρτυς ἡ Ἱσπανία, ἥτις πρώτη καὶ μόνη
« κατετρόπωσε τὰς ἀπττήτους φάλαγγας ἑνὸς τυράννου.

« Μὲ τὴν ἕνωσιν, ὦ συμπολῖται, μὲ τὸ πρὸς τὴν ἱερὰν
« θρησκείαν σέβας, μὲ τὴν πρὸς τοὺς νόμους καὶ τοὺς στρα-
« τηγοὺς ὑποταγὴν, μὲ τὴν εὐτολμίαν καὶ σταθερότητα, ἡ
« νίκη μας εἶναι βεβαία καὶ ἀναπόφευκτος. Αὐτὴ θέλει στε-
« φανώσει μὲ δάφνας ἀειθαλεῖς τοὺς ἡρωικοὺς ἀγῶνάς μας·
« αὐτὴ μὲ χαρακτῆρας ἀνεξαλείπτους θέλει χαράξει τὰ ὀνό-
« ματα ὑμῶν εἰς τὸν ναὸν τῆς ἀθανασίας διὰ τὸ παράδει-
« γμα τῶν ἐπερχομένων γενεῶν. Ἡ πατρὶς θέλει ἀνταμεί-
« ψει τὰ εὐπειθῆ καὶ γνήσιά της τέκνα μὲ τὰ βραβεῖα τῆς

« δόξης καὶ τιμῆς· τὰ δὲ ἀπειθῆ καὶ κωφεύοντα εἰς τὴν τω-
« ρινήν της πρόσκλησιν θέλει ἀποκρύξει ὡς νόθα καὶ ἀσι-
« ανὰ σπέρματα, καὶ θέλει παραδώσει τὰ ὀνόματά των, ὡς
« ἄλλων προδοτῶν, εἰς τὸν ἀναθεματισμὸν καὶ κατάραν τῶν
« μεταγενεστέρων.

« Ἂς καλέσωμεν λοιπὸν ἐκ νέου, ὦ ἀνδρεῖοι καὶ μεγα-
« λόψυχοι Ἕλληνες, τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν κλασικὴν γῆν
« τῆς Ἑλλάδος! Ἂς συγκροτήσωμεν μάχην μεταξὺ τοῦ
« Μαραθῶνος καὶ τῶν Θερμοπυλῶν! Ἂς πολεμήσωμεν εἰς
« τοὺς τάφους τῶν πατέρων μας, οἱ ὁποῖοι, διὰ νὰ μᾶς
« ἀφήσωσιν ἐλευθέρους, ἐπολέμησαν καὶ ἀπέθανον ἐκεῖ!
« Τὸ αἷμα τῶν τυράννων εἶναι δεκτὸν εἰς τὴν σκιὰν τοῦ
« Ἐπαμεινώνδου Θηβαίου καὶ τοῦ Ἀθηναίου Θρασυβούλου,
« οἵτινες κατετρόπωσαν τοὺς τριάκοντα τυράννους· εἰς ἐκεί-
« νας τοῦ Ἁρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος, οἱ ὁποῖοι συνέ-
« τριψαν τὸν Πεισιστρατικὸν ζυγόν· εἰς ἐκείνην τοῦ Τιμο-
« λέοντος, ὅστις ἀπεκατέστησε τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν Κό-
« ρινθον καὶ τὰς Συρακούσας· μάλιστα εἰς ἐκείνας τοῦ Μιλ-
« τιάδου καὶ Θεμιστοκλέους, τοῦ Λεωνίδου καὶ τῶν τριακο-
« σίων, οἵτινες κατέκοψαν τοσάκις τοὺς ἀναριθμήτους στρα-
« τοὺς τῶν βαρβάρων Περσῶν, τῶν ὁποίων τοὺς βαρβαρωτέ-
« ρους καὶ ἀνανδροτέρους ἀπογόνους πρόκειται εἰς ἡμᾶς
« σήμερον μὲ πολλὰ μικρὸν κόπον νὰ ἐξαφανίσωμεν ἐξ ὁλο-
« κλήρου.

« Εἰς τὰ ὅπλα λοιπὸν, φίλοι, ἡ πατρὶς μᾶς προσκαλεῖ. »

Τῶν νέων τριακοσίων τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ἡ μαρτυρικὴ παρὰ τὸ Δραγατσάνιον ἧττα δὲν ἠδυνήθη νἀναστείλῃ τὰς μελλούσας νίκας τοῦ ἀναστάντος ἔθνους, καὶ ὁ δεσμώτης τοῦ Μουγκάτζ καὶ τῆς Θηρεσιουπόλεως ἠδύνατο θνήσκων μετὰ μυρίας κακουχίας νὰ χαίρῃ τοὐλάχιστον βλέπων, ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἐκεῖνος ἐστέναζε μακρὰν τῶν ἀγωνιζομένων ἀδελφῶν ἐν ταῖς εἱρκταῖς τῶν ὑπερβορείων τὸ ἔθνος εἶχει θριαμβεύσει.

Ὅ τι εἶχεν ὀνειρευθῆ ὁ ἐλευθερωτὴς εἶχε συντελεσθῆ ἐν ἐπωδύνῳ ἀγῶνι ἑπτὰ μακρῶν ἐτῶν. Ὡς εἶχε προσδοκήσει καὶ παρορμήσει διὰ τῆς προκηρύξεως αὐτοῦ, εἶχε τὸ ἔθνος ὅλον ἐνοπλισθῆ ἄνευ ἀναβολῆς.

Οἱ Κροῖσοι τοῦ χρήματος εἶχον ἀνοίξει τοὺς θησαυρούς των, οἱ Κροῖσοι τοῦ πατριωτισμοῦ εἶχον ἀνοίξει τὰς φλέβας των, οἱ ἱεροὶ ποιμένες εἶχον ἐμψυχώσει τὸν λαὸν διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος, οἱ πεπαιδευμένοι εἶχον συμβουλεύσει τὰ ὠφέλιμα, οἱ ἐν ξέναις αὐλαῖς ὑπουργοῦντες εἶχον συνεισφέρει εἰς τὴν πατρίδα τὸν χρεωστούμενον φόρον. Γῆ και θάλασσα ἁπανταχοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ εἶχον καταφοινιχθῆ δι' αἵματος τιμίου, ἀνὰ γῆν καὶ θάλασσαν εἶχεν ἀκουσθῆ ἡ βοὴ τῶν ὅπλων, ὁ γόος τῶν μητέρων καὶ τῶν συζύγων θρηνουσῶν τοὺς πίπτοντας. Τί λέγω ὁ γόος; ἡ ἀγαλλίασις τῶν ἀπορφανουμένων, ἡ κραυγὴ τῆς ὑπερηφανείας τῶν χηρῶν, ὅτι περιενεδύοντο πέπλον χηρείας ἀποβάλλουσαι τοὺς φιλτάτους χάριν τῆς πατρίδος.

Μὲ τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ, μὲ τὴν ἀκράδαντον πίστιν εἰς τὸν θεὸν τῆς Ἑλλάδος, μὲ τὴν ὑψίστην ἀφοσίωσιν εἰς τὸν κοινὸν ἀγῶνα ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἠκολούθησε τὸ ἔθνος ὅλον τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτοῦ, ἐτήρησε τοὺς ὅρκους τοὺς ἐπιβληθέντας ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν συνελεύσεων.

« Ἐν ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος » ἐκήρυττεν ἡ πρώτη Ἐθνικὴ συνέλευσις δι' ἐγγράφου αὐτόχρημα μνημειακοῦ·

« Ἐν ὀνόματι τῆς ἁγίας καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος.

« Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, τὸ ὑπὸ τὴν φρικώδη Ὀθωμα-
« νικὴν δυναστείαν, μὴ δυνάμενον νὰ φέρῃ τὸν βαρύτατον,
« καὶ ἀπαραδειγμάτιστον ζυγὸν τῆς τυραννίας, καὶ ἀποσεῖ-
« σαν αὐτὸν μὲ μεγάλας θυσίας, κηρύττει σήμερον διὰ τῶν
« Νομίμων Παραστατῶν του, εἰς Ἐθνικὴν συνηγμένων Συν-
« έλευσιν, ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, τὴν Πολιτικὴν αὐ-
« τοῦ Ὕπαρξιν καὶ Ἀνεξαρτησίαν.

« Ἐν Ἐπιδαύρῳ τῇ α' Ἰανουαρίου ͵αωκβ' καὶ α' τῆς Ἀνεξαρτησίας ».

Τὸ κήρυγμα τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ συνελεύσεως ἦτο ἐγερτήριον ἅμα καὶ ὅρκος, ὅρκος ἱερός. Ὄπισθεν αὐτοῦ ἐκρύπτετο ὁ μέγας θεός. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Κρήτης ἐπέβαλλεν εἰς τοὺς Φροντιστὰς αὐτῆς τὸν συγκινητικὸν ὅρκον τόνδε·

« Ὁρκιζόμεθα ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων πίστιν πρὸς
« τὴν Πατρίδα, ὑποταγὴν πρὸς τὸν Ὀργανικὸν Νόμον, οἷον

« ἔδωκεν ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνικὴ Συνέλευσις, καὶ εὐπεί-
« θειαν πρὸς τὰς νομίμους ἀρχὰς τῆς Ἑλλάδος· παραβά-
« ται δ' ἑνὸς τούτων γινόμενοι, καὶ τῶν νόμων ἂν διαφύ-
« γωμεν τὴν αὐστηρότητα, νὰ ἔχωμεν τὴν Θεότητα ἐκδι-
« κήτριαν ».

Ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἐξήρτα τὸ παλαιὸν ἔθνος τῶν ἀπαραγράπτων αὐτοῦ δικαίων τὴν ἐπιτυχίαν ἐν μέσῳ μαχόμενον καὶ πάσχον καὶ νικῶν καὶ κλονούμενον, καὶ εἰς αὐτὸν ἀνέθετε τὴν ὑστάτην ἐλπίδα· ἐξ αὐτοῦ ἐκαραδόκει δόξαν αἰώνιον καὶ στέφανον ἀμάραντον, πρὸς ὃν παραβαλλόμεναι ἦσαν μικραὶ αἱ ἀμοιβαὶ καὶ αἱ τιμαὶ ἃς ἠδύναντο νὰ παράσχωσιν οἱ ἀγωνιζόμενοι εἰς τοὺς μαχομένους καὶ πίπτοντας ὑπὲρ πατρίδος. Ἐξόχως ἐκφράζεται ἡ ἰδέα αὕτη ἐν τοῖς συγκινητικοῖς νόμοις, οὓς ἐψήφισαν οἱ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας.

« Ὅποιος πολεμεῖ διὰ τὴν πίστιν καὶ διὰ τὴν ἐλευθερίαν
« τῆς Πατρίδος καὶ τοῦ Γένους, αὐτὸς θέλει λάβῃ ἀπὸ τὸν
« Θεὸν αἰώνιον δόξαν καὶ ἀμάραντον στέφανον. Εἶναι δί-
« καιον καὶ ἐδῶ εἰς τὸν κόσμον νὰ τιμᾶται· διὰ τοῦτο ἀπο-
« φασίζομεν καὶ ἐπισφραγίζομεν μὲ τὴν βοῦλλαν τοῦ Κοι-
« νοῦ τοὺς ἀκολούθους νόμους.

« α΄) Ἀπὸ τὴν σήμερον καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ὅποιος συμπα-
« τριώτης (ὃ μὴ γένοιτο) θανατωθῇ εἰς τὸν πόλεμον, ὁποῦ
« κάμνομεν ἐναντίον εἰς τοὺς Ἀγαρηνούς, ἡ φαμηλία του
« ἔχει νὰ τρέφηται ἀπὸ τὴν κάσσαν τῆς πατρίδος μας ἐν
« ὅσῳ ἡ χηρεμμένη γυναῖκά του μένει ἀνύπανδρος, καὶ τὸ
« ὄνομά του ἔχει νὰ μνημονεύηται παρρησίᾳ εἰς ὅλας τὰς
« ἐκκλησίας. Ἂν πληγωθῇ εἰς τὸν πόλεμον, ἔχει νὰ ἰα-
« τρεύηται μὲ ἔξοδα τῆς κάσσας τῆς Πατρίδος· καὶ ἂν (ὃ
« μὴ γένοιτο) σακατευθῇ, καὶ δὲν ἦναι πλέον εἰς κατάστα-
« σιν νὰ δουλεύῃ, ἡ φαμηλία του ἔχει ὁμοίως νὰ τρέφηται
« ἀπὸ τὴν κοινὴν κάσσαν. Ἡ Πατρὶς θέλει δώσει εἰς τὰ ἀρ-
« σενικά του παιδία ἓν γράμμα ἀποδεικτικὸν τῆς πατρικῆς
« ἀνδραγαθίας του. β΄) Ἂν ἐκεῖνος ὁποῦ ἤθελε θανατωθῆ
« εἰς τὸν πόλεμον ἦναι ἀνύπανδρος, καὶ ἔχῃ μητέρα ἢ πα-
« τέρα, οἱ γονεῖς του ἔχουν νὰ τρέφωνται μὲ ἔξοδα τῆς κοι-
« νῆς κάσσας. γ΄) Κάθε χρόνον θέλει γένηται τὴν τρίτην

«Κυριακὴν τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς μνημόσυνον εἰς «τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Μοναστηρίου μὲ τὸν ἀρχιερέα καὶ «ὅλους τοὺς ἱερεῖς διὰ τοὺς ἀποθανόντας εἰς τὸν πόλεμον, «δ') Ὅποιος πιασθῇ ἢ φανερωθῇ προδότης καὶ ἐπίβουλος «τῆς Πατρίδος νὰ ἀναθεματίζηται ἐκκλησιαστικῶς καὶ νὰ «κατατρέχηται ὡς ἀσεβὴς καὶ ἐχθρὸς τῆς κοινῆς ἀσφα-«λείας καὶ σωτηρίας. ε') Κάθε Καπετάνος νὰ γράφῃ τὸ «ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς, ὁ ὁποῖος ἤθελε κάμῃ κανένα ἡρωικὸν «ἔργον ἢ εἰς τὴν ξηρὰν ἢ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἡ Πατρὶς «νὰ δίδῃ εἰς ἐκεῖνον τὸν ναύτην ἀποδεικτικὸν τοῦ ἡρωι-«σμοῦ του, ὑπογεγραμμένον ἀπὸ τὸν Καπετάνον καὶ βουλ-«λωμενον μὲ τὴν βοῦλλαν τοῦ Κοινοῦ, διὰ νὰ παρρησιασθῇ «μίαν ἡμέραν εἰς τὸν ὀρθόδοξον βασιλέα μας, νὰ λάβῃ τὴν «πρέπουσαν τιμὴν καὶ δόξαν. ϛ') Οἱ ἀνωτέρω νόμοι νὰ «περάσουν εἰς τὸν Κώδικα τῆς Πατρίδος.

«Ὕδρα, τῇ 16 Μαΐου 1821

Οἱ κάτοικοι τῆς νήσου Ὕδρας».

Τοιαύτη πίστις ἀκράδαντος εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν Πατρίδα, τοιαύτη δύναμις φιλοπατρίας, τοιαύτη δίψα ἐλευθερίας, τοιαύτη μέθη θανάτου, δύναμαι νὰ εἴπω, ἐνέπνευσαν εἰς τοὺς μεγάλους ἐκείνους ἥρωας, εἰς τοὺς ἀκλονήτους ἐκείνους μαχητὰς τὴν ἀφοσίωσιν ἐκείνην καὶ τὴν αὐταπάρνησιν, δι' ἧς ἠδυνήθησαν νὰ δημιουργήσωσιν Ἑλλάδα ἐκεῖ ἔνθα ὑπῆρχον μόνον Ἕλληνες. Καὶ εἶχον τελείαν συναίσθησιν τοῦ τί ἤθελον, εἶχον τελείαν συνείδησιν τοῦ τί ἔπραττον. Ἀκούσατε τί ἔγραφον τῇ 26 Φεβρουαρίου τοῦ 1826 ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς ἀλησμονήτου ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου τὰ Ἑλληνικὰ Χρονικά. Ἀκούσατε τὸν ὑπέροχον ἀληθῶς πρὸς τὸ Μεσολόγγιον ὕμνον τῆς ἐφημερίδος ἐκείνης, τὸν συγκινητικὸν ἐπιτύμβιον τῶν μελλόντων νἀποθάνωσιν, ὅστις ἐξῆλθεν ἀπὸ τῶν πιεστηρίων αὐτῆς ὀλίγας ἡμέρας πρὶν ἢ ἡ βόμβα τοῦ Ῥεσὶτ θραύσῃ τὰ πιεστήρια ἐκεῖνα καὶ μετ' αὐτῶν μετ' οὐ πολὺ σιγήσῃ ἡ γλυκεῖα φωνὴ τοῦ φιλέλληνος Μάγερ, θνήσκοντος καὶ αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας.

«Δέκα ὁλόκληρες μῆνες ἐπέρασαν ἀφ' ὅτου ὁ Ῥούμελη «βαλεσῆς, Ῥεσὶτ Μεχμέτ-πασσας ἐπλησίασεν εἰς τὰ τείχη

«μας· μὲ 100 000 βόμβας καὶ κανονίων σφαίρας ἐκεραυ-
«νοβόλησεν ὁ Σερασκέρης οὗτος τὸ ὀχύρωμά μας εἰς τοῦτο
«τὸ διάστημα· ἔφοδοι συνεχεῖς καὶ μάχαι ἀπὸ ξηρᾶς καὶ
«θαλάσσης ἀλλεπάλληλοι δέν μας ἄφησαν νὰ λάβωμεν καθ-
«όλου τὴν ἀναπνοήν μας, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου 1500 ἀδελφοί
«μας κατέβησαν εἰς τοὺς τάφους. Καθ' ὅλον δὲ τὸ μέγα
«καὶ τρομερὸν τοῦτο στάδιον, ἡ Εὐρώπη ἐστάθη ἀτάραχος,
«καὶ ἴσως ἐχύθη ὑπὲρ ἡμῶν κανὲν κρυφὸν δάκρυον, ἀλλ'
«αἱ ἄκαμπτοι καρδίαι τινῶν διπλωματῶν τῆς Εὐρώπης
«δὲν ἐθεώρησαν παρὰ ὡς ἀπελπισμένους ὅλους αὐ-
«τοὺς τοὺς μεγάλους ἀγῶνάς μας. Ἀλοίμονον ὅμως! κατ-
«έστησαν σιδηροὺς τοὺς βραχίονάς μας, καὶ ἔδωκαν νέαν
«καρτερίαν εἰς τὰς ψυχάς μας, ὄχι ἡ ἀπελπισία, ἀλλ' ἡ
«ὑπὲρ Πατρίδος μας ἀγάπη, ὁ ὑπὲρ Χριστοῦ ἔρως καὶ ἡ
«σταθερά μας τελευταῖον ἀπόφασις τοῦ νὰ ζήσωμεν Χρι-
«στιανοὶ ἐλεύθεροι εἰ δὲ μὴ νὰ χαθῶμεν. Τὸ ὀχύρωμά
«μας κατεστράφη, αἱ οἰκίαι μας ἐκρημνίσθησαν, τὰ ὑπο-
«στατικά μας κατεδαφίσθησαν, οἱ ἀδελφοί μας ἐτάφησαν,
«ἀλλ' ἡ ἔνδοξος σημαία τοῦ Σταυροῦ μένει καὶ κυματεῖ
«ἐπάνω εἰς τὰ ἐρείπια καὶ εἰς τοὺς τάφους. Τὰ στήθη μας
«εἶναι οἱ νέοι προμαχῶνες, καὶ ἡ σταθερά μας τελευταῖον
«ἀπόφασις τοῦ νἀποθάνωμεν ὑπὲρ Πατρίδος, τὸ μόνον μας
«ὅπλον. Καὶ ἰδοὺ ὅτι ὁ Κιουταχῆς δὲν ἐστάθη ἱκανὸς νὰ
«μᾶς δαμάσῃ, ἡ Εὐρωπαία καὶ Ἀσιατικὴ Τουρκία ἐπρόσ-
«κρουσεν εἰς τὰ στήθη μας, καθὼς καὶ τἀφρίζοντα κύματα
«τῆς θαλάσσης προσκρούουν εἰς τοὺς βράχους· καὶ ἕνεκα
«τούτου ἔγεινε χρεία νὰ μετακαλεσθοῦν οἱ ἀπὸ τῆς Ἀφρι-
«κῆς, οἱ ὁποῖοι καὶ ἔφθασαν ἀμέσως. Ἀπέναντι λοιπὸν τοῦ
«ὀχυρώματός μας βλέπει σήμερον ὁ θεατὴς ἓν στρατόπε-
«δον ὡς ἐκεῖνο τοῦ Ξέρξου· ποικίλων χρωμάτων σημαῖοι
«ἐπαπειλοῦσαι κυματοῦν εἰς τὸν ἀέρα τῆς ἄρκτου, καὶ πε-
«ρισσότερα ἀπὸ τεσσαράκοντα πύρινα στόματα ξερνοῦν,
«διὰ νὰ εἴπω οὕτω, ἐκ νέου τὸν θάνατόν μας. Ἀκούομεν
«τὸν ἦχον τῶν τυμπάνων καὶ τὴν στρατιωτικὴν μουσικὴν
«τῶν διδαγμένων ὀρδῶν, καὶ ὑψώνοντες τοὺς ὀφθαλμούς

« μας πρὸς τὸν οὐρανὸν, ἐρωτοῦμεν ἂν τῷ ὄντι Χριστιανοὶ
« ἐδίδαξαν τοὺς Ἀφρικανοὺς τᾶσματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ποτὲ
« προηγοῦντο εἰς τὰ εὐγενῆ καὶ γενναῖα τῶν Γάλλων τά-
« γματα, O tempora, o mores!

« Ἀπὸ δὲ τῆς θαλάσσης πλῆθος καραβίων τοῦ Βυζαν-
« τίου, τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν λειψάνων τῆς Καρχη-
« δόνος μᾶς ἀποκλείουν τοὺς αὔλακας τῆς εἰσόδου· μία
« γέφυρα, ὡς ἐκείνη τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπέναντι τῆς Τύρου
« ἢ ὡς τὴν τοῦ Ῥισχελίου ἐνώπιον τῆς Ῥοσχέλης, μέλλει
« νὰ κατασκευασθῇ ἀπὸ τὸν Ἰμπραΐμ πασσα ἐπάνω εἰς τὴν
« θαλασσολίμνην μας· ὅλα τέλος πάντων, ὅσα διδάσκει ἡ
« πολεμικὴ ἐπιστήμη καὶ αἱ ἀνώτεραι δυνάμεις ἠμποροῦν
« νὰ φαντασθοῦν, ὅλα θέλουν βαλθῆ εἰς ἐνέργειαν διὰ τὴν
« καθυποδούλωσιν μιᾶς φούκτας Χριστιανῶν.

. . . .

« Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς δυνάμεις λοιπὸν ἔχομεν νἀντιπαρα-
« ταχθῶμεν, αἱ δὲ ἡμέτεραι δὲν εἶναι ἄλλαι εἰ μὴ ὁ Θεὸς,
« ἡ Πατρὶς καὶ οἱ βραχίονές μας. Ἡ Εὐρώπη θέλει ἰδεῖ τὴν
« μεγάλην αὐτὴν κρίσιν καὶ θέλει θαυμάσει διὰ τὸ ἄνισον
« αὐτὸ τῆς πάλης μας. Οἱ δ' Ἕλληνες, στηριζόμενοι εἰς
« τὴν ἐξ ὕψους βοήθειαν, ἐλπίζουν νὰ ματαιώσουν τὰ βου-
« λεύματα τοῦ ἐχθροῦ, καὶ διὰ τῆς συνδρομῆς τοῦ προστά
« του των, ὅςτις ἀπ' ἀρχῆς ἐνίσχυσε τοὺς βραχίονάς των,
« νἀναδειχθοῦν θριαμβευταὶ καὶ νὰ στέψουν τας κεφαλάς
« των μὲ νέους στεφάνους εὐκλείας καὶ δόξης ».

Ἂν εἴχομεν καὶ ἄλλα Ἑλληνικὰ Χρονικὰ ἐν ἄλλαις τῶν πόλεων, ἐν αἷς οὐχ ἧττον ἡρωικῶς ἢ ἐν Μεσολογγίῳ ἠγωνίσθη ὁ ἑλληνισμὸς ὑπὲρ ἐλευθερίας καὶ ἐτελεσιουργήθη ἡ ἰδέα τῆς ἀνεξαρτησίας, θὰ ἠδυνάμεθα δι' αὐτῶν νὰ παρακολουθήσωμεν ἡμέραν πρὸς ἡμέραν καὶ ὥραν πρὸς ὥραν τὰ δεινὰ τοῦ ἀγῶνος, τὸν θρῆνον καὶ τὰς κακουχίας, τὰς θυσίας καὶ τὰ μαρτύρια ἅτινα ἐπέστεψε τέλος ἡ Νίκη. Ἀλλὰ καὶ ὡς ἔχουσιν, ἐλλιπῆ καὶ σποραδικὰ, δύνανται τὰ περισωζόμενα ἀρχεῖα τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας νὰ μεταδώσωσιν εἰς ἡμᾶς τὰ μεγάλα ἐκεῖνα μαθήματα, τὰ ὑψηλὰ ἐκεῖνα διδάγματα, ὧν ἔχει πάντοτε ἀνάγκην ἔθνος μὴ συντελέσαν τὴν τελείαν αὐτοῦ ἀποκατάστασιν.

Τὰ ἔγγραφα ἐκεῖνα τὰ κονιορτοβριθῆ θὰ διδάξωσιν ἡμᾶς, τὰ διὰ γραμμάτων ἀπεριτέχνων γεγραμμένα ὑπὸ τῶν γραμματικῶν τοῦ ἀγῶνος κείμενα ἐκεῖνα, ὑφ' ἃ κοπιωδῶς κεχαραγμένη σύρεται ὡς τὸ πλεῖστον ἡ ὑπογραφὴ τῶν μεγάλων ἡρώων, θὰ συγκινήσωσι καὶ θὰ κεφρονηματίσωσιν ἡμᾶς. Διὰ τοῦτο προετίμησα σήμερον ἀντὶ ἄλλων κενῶν πανηγυρικῶν νἀναγνώσω ἐνώπιον ὑμῶν ὀλίγας ἐκ τῶν λαμπρῶν ἐκείνων σελίδων, αἵτινες ἀριπρεπέστερον παντὸς σχήματος ῥητορικοῦ δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὸν μεγαλοπρεπέστατον τῶν κόσμων τῆς σημερινῆς ἑορτῆς. Ἀληθῶς οὐδὲν κάλλος λόγου τετεχνημένου καὶ οὐδεμία δύναμις λαλιᾶς κατεσκευασμένης δύνανται νἀντιμετρηθῶσι πρὸς τὸ μέγα ὕψος τῶν κειμηλίων ἐκείνων, ἀφ' ὧν ἀντηχεῖ ἡ ῥητορεία τῆς στρατευομένης φιλοπατρίας, ἡ εὐστομία τοῦ καρυοφυλλίου καὶ ἡ εὐγλωττία τοῦ μαρτυρίου καὶ τῆς νίκης.

Τὰ τοιαῦτα λείψανα τοῦ ἀγῶνος εἶνε κατὰ μέγα μέρος αὐτὸς ὁ ἱερὸς ἀγών. Καὶ μετὰ τὴν πρὸ ὑμῶν ἐπίδειξιν τοιούτων σελίδων θὰ ἠδυνάμην νὰ ἐπαναλάβω τὸ τοῦ ἀρχαίου ζωγράφου Παρρασίου, ὅστις, γράψας τεχνικώτατα αὐλαίαν, πρὸς τὸν ἀπατηθέντα Ζεῦξιν, ζητοῦντα νἀνασυρθῇ ἡ αὐλαία, ὅπως ἴδῃ τὴν ὄπισθεν αὐτῆς κρυπτομένην εἰκόνα, εἶπεν· «ἡ αὐλαία εἶνε αὐτὴ ἡ εἰκών».

Ναί, Κύριοι, ἡ αὐλαία μου εἶνε αὐτὴ ἡ εἰκών, ἡ εἰκὼν τῆς Ἑλλάδος κραδαινούσης τὸ δόρυ ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων, ὅσα εἶχον σωρεύσει τέσσαρες αἰῶνες δουλείας πικρᾶς, λυσικόμου, μὲ τὴν ὄψιν στυγνὴν ὑπὸ τῆς ὀδύνης, μὲ τὰ χείλη πελιδνὰ ὑπὸ τῆς πείνης, αἰρούσης τὴν δεξιὰν πρὸς τὸν Ὕψιστον καὶ δεομένης αὐτοῦ νὰ συγκινήσῃ τέλος τοὺς ἰσχυροὺς τῆς γῆς καὶ βροντοφωνούσης ἐν μέσῳ δεινῶν μυρίων Ἐλευθερία ἢ Θάνατος.

Ὁπόσον θὰ ἦτο προτιμότερον, ἂν καθ' ἕκαστον ἔτος ἀντὶ τῆς ὠχρᾶς παρ' ἡμῶν τῶν ἀναξίων ἐπιγόνων θαυμαστώσεως τῶν ἀλησμονήτων κατορθωμάτων, δι' ὧν ἐπήχθη ἐπὶ τοῦ αἱματοβρέκτου τῆς Ἑλλάδος ἐδάφους ἡ γαλανή, ἀλλ' ἐρρακωμένη σημαία, ἥτις συμβολίζει τὴν ἐλευθερίαν τῶν ὀλίγων καὶ τὰς ματαίας θυσίας, τἀνωφελῆ δάκρυα τῶν πολλῶν, ὁπόσον, λέγω, θὰ ἦτο προτιμότερον, ἂν ἀντὶ λόγων τοιούτων ἀνεγίνωσκεν ἐπ' ἐκκλησίας ὁ ἱερεὺς τοῦ Ὑψίστου πρὸ ἀκροατῶν κλινόντων τὸ γόνυ καὶ εὐλογῶν τὸν θεὸν ἐπὶ τῇ ἀπολυτρώσει τῶν λυτρωθέντων, εἰς μνημόσυνον τῶν ἐλευθερωτῶν καὶ

εἰς παραμυθίαν τῶν ἀλυτρώτων, ἓν τῶν ἱερῶν ἐκείνων κειμένων, ἅτινα εἶνε βεβρεγμένα μὲ δάκρυα καὶ ἀποπνέουσιν ἀκόμη ὀσμὴν πυρίτιδος εὐλογηθείσης.

Τὸ ἱερὸν ἀνάγνωσμα θὰ κατέβαινε τότε κατὰ μικρὸν καὶ ἀνεπαισθήτως εἰς τὰ ἄδυτα τῆς ψυχῆς, καὶ θὰ ἐμεστοῦτο ὅλη θαυμασμοῦ πρὸς τὴν γενεὰν τῶν Τιτάνων, καὶ τὸ ἔθνος ὡς ἐν σώματι ἑνὶ θὰ συνείθιζε νὰ θαυμάζῃ τοὺς ἐλευθερωτὰς καὶ εὐγνωμονῇ πρὸς αὐτοὺς καὶ ἐπιδιώκῃ τὴν μίμησιν αὐτῶν ὄχι μίαν μόνην τοῦ ἐνιαυτοῦ ἡμέραν, ἀλλὰ θὰ ἐπανηγύριζε προςηκόντως καθ' ἑκάστην ἀνὰ μίαν εἰκοστὴν πέμπτην Μαρτίου. Καὶ θὰ συνεπλέκοντο τότε ἀοράτως καὶ ἀφανῶς ἐν τῇ ἑλληνικῇ καρδίᾳ αἱ ἀναμνήσεις πρὸς τὰς ἐλπίδας καὶ τὰ ὄνειρα πρὸς τὴν στερρὰν ἀπόφασιν περὶ ἐκπληρώσεως τοῦ πρὸς τοὺς Πανέλληνας καθήκοντος.

Τοιαύτην λειτουργίαν καὶ μόνον θεωρήσατε τὰ ῥήματά μου τὰ σημερινά, νεαροὶ τῆς ἐπιστήμης ἱεροφάνται, εὐέλπιδες τῆς πατρίδος ἀνορθωταὶ οἱ σήμερον μετὰ τῆς πολυπληθοῦς οὐραγίας τῆς ἡβώσης σχολικῆς νεότητος περιαγαγόντες εὐλαβῶς τὸ λάβαρον τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ἀπὸ τῶν προθύρων, ἅτινα φρουροῦσιν ὁ Ῥήγας, ὁ Γρηγόριος, ὁ Κοραῆς, μέχρι τῆς φλιᾶς τοῦ τάφου τοῦ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους ἀπαγχονισθέντος πατριάρχου. Ἀνορθώσατε σεῖς τὴν Ἑλλάδα, ἀνέλθετε σεῖς μέχρι τῆς πατρίδος, πίπτοντες ἐν προςηκούσῃ ὥρᾳ ὑπὲρ αὐτῆς, καθ' ἃ ἔπεσον οἱ γενναῖοι νεαροὶ ὑμῶν ἀδελφοὶ ἐκεῖνοι, ὧν ἡ σήμερον κάτωθεν τῶν προτομῶν τῶν ἡρώων τοῦ ἀγῶνος ἀποκαλυπτομένη στήλη, ἡ μέλλουσα νἀπαθανατίσῃ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν νῦν καὶ μελλόντων ἀκαδημαϊκῶν πολιτῶν τὰ ὀνόματ' αὐτῶν καὶ τὴν ἀρετήν, εἶνε μικρὸν μόνον δεῖγμα τῆς πρὸς αὐτοὺς ὀφειλομένης εὐγνωμοσύνης τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τοῦ ἔθνους. Καὶ ὅταν οὕτω μέχρις ἐνδοτάτου μυελοῦ τῶν ὀστέων διαπυρώσῃ ὑμᾶς ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα, διαθερμάνῃ ὑμᾶς ἡ ἰδέα τοῦ καθήκοντος, τότε θὰ δικαιώμεθα νὰ ἑορτάζωμεν ὑπερηφάνως καὶ ἡμεῖς οἱ γεραίτεροι μεθ' ὑμῶν τὴν εἰκοστὴν πέμπτην Μαρτίου, καὶ θἀναπάλληται ἡμῶν τὸ χεῖλος εἰς μεγαλόφθογγον ὕμνον πρὸς τὴν Ἑλλάδα τὴν ἠγαπημένην, καὶ ἡ ψυχὴ ἡμῶν θὰ συνδονῆται ὅλη ὡς ὑπὸ εὐέλπιδος σαλπίσματος πανελληνίου ἐλευθερίας, τοῦ γλυκέος τούτου ὀνείρου ἐγρηγορότων, ὅπερ βαυκαλᾷ τὸ Ἑλληνικὸν σύμπαν ἀπὸ τῶν ἄκρων αὐτοῦ ἐσχατιῶν μέχρι τῶν ὑψηλῶν βαθμίδων τοῦ βασιλείου θρόνου.

ΕΠΙ Τῌ ΕΙΚΟΣΤῌ ΠΕΜΠΤῌ ΜΑΡΤΙΟΥ (1902)[1]

Ἐκ τῆς μακραίωνος ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ δύο μάλιστα χρονολογίαι εἶνε εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλαι ἐγκεχαραγμέναι ἐν τῇ ψυχῇ παντὸς Ἕλληνος, ἡ 29 Μαΐου 1453 καὶ ἡ 25 Μαρτίου 1821, ἡ ἡμέρα τῆς πτώσεως, ἡ ἡμέρα τῆς ἀναστάσεως.

Κατὰ τὴν μοιραίαν ἐκείνην Τρίτην ἐστέναζε καθῃμαγμένος ὁ Βόσπορος, ἐκυριεύετο ἐξηντλημένη ἡ Πόλις, ἔπιπτε παλαίων ὁ βασιλεύς, ἐνεκροῦτο λιπόθυμον τὸ γένος. Ὅλην τὴν ἀγωνίαν τὴν ἀπερίγραπτον τοῦ μαρτυρίου, ὅλην τὴν ῥητορείαν τῆς ὀδύνης τοῦ ἔθνους τοῦ ἡττημένου, ὅλα τὰ δάκρυα τῶν δούλων τῆς αὔριον, δούλων ἐπὶ αἰῶνας, συνοψίζουσιν αἱ ὀλίγαι γραμμαὶ ἃς ἔγραψεν ἐπί τινος χειρογράφου ὅπερ εἶχεν ἐνώπιόν του Ἕλλην λόγιος τῶν τελευταίων ἐλευθέρων ἡμερῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀντιγράφων ἀρχαιοτέρους Βυζαντίνους ἱστορικοὺς κατ' αὐτὰς ἐκείνας τὰς ἡμέρας, καθ' ἃς ἐπολιορκεῖτο, κατ' αὐτὰς ἐκείνας τὰς λοισθίους ὥρας, καθ' ἃς ἔπιπτεν ἡ μητρόπολις τοῦ γένους. «Ὢ τῆς ἀνεκδιηγήτου, ἔγραφεν ὁ ἀνώνυμος βιβλιογράφος, ὢ τῆς ἀνεκδιηγήτου καὶ ἀνεννοήτου καὶ ἀφράστου συμφορᾶς. Ἡνίκα γὰρ ἐγὼ ὁ ἐλεεινὸς ταῦτα τὰ ῥήματα ἔγραφον, Τοῦρκοι τὴν Κωνσταντίνου πολιορκοῦσι, καὶ τὰς ἑλεπόλεις οὕτως ἐγγὺς ἤγαγον αὐτῆς, ὡς ἀπέχειν τῆς τάφρου μόλις δέκα πόδας. Καὶ τύπτουσι τὸ τεῖχος ἀδιαλείπτως διὰ τῶν καλουμένων σκευῶν. Πέτραι δέ εἰσιν ἁμαξοπληθεῖς, καὶ κλίμακας καὶ πύργους παρεσκευάσαντο, καὶ προσδόκι-

(1) Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου τῇ 25 Μαρτίου 1902 κατ' ἐντολὴν τῆς Ακαδημαϊκῆς συγκλήτου, ἐδημοσιεύθη δ' ἐν τῷ Φρουρῷ τῆς 26 Μαρτίου, τῷ Ἐθνικῷ ἀγῶνι 29 Μαρτίου καὶ 4 Ἀπριλίου καὶ τῇ Φωνῇ τῆς Ἠπείρου τῆς 29 Μαρτίου καὶ 4 καὶ 9 Ἀπριλίου 1902.

μοι εἰσὶ καθ' ἑκάστην ὥραν ἑλεῖν αὐτήν. Οἴμοι φιλτάτη πατρὶς τοῦ κινδύνου καὶ τῆς περιφρονήσεως ἣν ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν κατεφρονήθης. Ἀλλὰ φεῖσαι Κύριε, ἄνες Κύριε, σπλαγχνίσθητι, μόνε φιλάνθρωπε, ἐξελοῦ ἡμᾶς τῶν προσδοκωμένων κακῶν, ὅτι ἐπὶ σὲ μόνον τὰς ἐλπίδας ἔχομεν (¹).

Δὲν ἐξεύρω διὰ τί τὸ λανθάνον τοῦτο σημείωμα τοῦ ἀγνώστου τῆς ἁλώσεως θρηνῳδοῦ μοῦ συνεκίνησε πάντοτε τὴν καρδίαν.

Δὲν ἐξεύρω διὰ τί συνεδύασ' αὐτὸ πάντοτ' ἐν τῇ φαντασίᾳ μου ἀνεπαισθήτως πρὸς τὴν καλογραῖαν τῆς δημώδους Μούσης, ἥτις

....ἐμαγέρευε ψαράκια 'ς τὸ τηγάνι
καὶ μιὰ φωνή, ψιλὴ φωνὴ ἀπανωθειὸ τῆς λέγει·
«Πάψε, γρηὰ, τὸ μαγερειὸ κ' ἡ Πόλι θὰ τουρκέψῃ».
—«Ὅταν τὰ ψάρια πεταχθοῦν καὶ 'βγοῦν καὶ ζωντανέψουν,
τότες κι' ὁ Τοῦρκος θέλα 'μπῇ κ' ἡ Πόλι θὰ τουρκέψῃ».
Τὰ ψάρια ἐπεταχθήκανε, τὰ ψάρια ζωντανέψαν,
κι' ὁ ἀμηρᾶς εἰςέβηκεν ἀτός του καβαλλάρις.

Καὶ μεταφέρεται ὁ νοῦς μου εἰς τὸ ἑτοιμοθάνατον Βυζάντιον, καὶ φαντάζομαι τὴν φρίκην τὴν καταλαμβάνουσαν τὰ πλήθη, ὅτε ἠκούετο ὁ βρόμος τῶν τηλεβόλων τοῦ Οὐρβανοῦ καὶ μία μετὰ μίαν ἔπιπτον αἱ ὕσταται τῶν πολιορκουμένων ἐλπίδες. Ἐτελέσθη ἤδη ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ ἡ τελευταία λειτουργία, καὶ ἀντήχησαν οἱ θόλοι τῆς Ἁγίας Σοφίας τοὺς γόους τῶν παρισταμένων, ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ μετέλαβε τὸ ὕστατον τῶν ἀχράντων τοῦ θεοῦ μυστηρίων. Εἶχεν ἤδη προςφωνήσει συγκεκινημένος τὴν στρατιὰν τῶν μαρτύρων, εἶχεν ἤδη μετὰ τὴν θείαν κοινωνίαν ἀποχαιρετίσει ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἐν οἷς τότε τὸ ὕστατον ἠκούετο Ἕλληνος βασιλέως ἡ φωνή, δακρύων δακρύοντας τοὺς περὶ αὐτόν. Ἦτο σκηνὴ ἐξ ἐκείνων αἵτινες ῥηγνύουσι τὴν καρδίαν. «Εἰ καὶ ἀπὸ ξύλου ἄνθρωπος ἢ ἐκ πέτρας ἦν, οὐκ ἐδύνατο μὴ θρηνῆσαι», λέγει αὐτόπτης μάρτυς τῆς θλιβερᾶς σκηνῆς. Ἀλλὰ δὲν ἦτο ὥρα συγκινήσεων· ἦτο ὥρα ἐκπληρώσεως τοῦ τελευταίου καθήκοντος πρὸς τὴν πατρίδα. Τῆς τελευταίας νυκτὸς τὸ βραγχνὸν «Φύλακες γρηγορεῖτε» ἀντήχει ἀπὸ τῶν τειχῶν καὶ τῶν πύργων,

(¹) Τὸ σημείωμα τοῦτο εὕρηται ἐν τῷ κώδικι τοῦ Κιννάμου τῆς Βατικανικῆς βιβλιοθήκης ὑπ' ἀρ. 163 καὶ τὸ αὐτὸ ἐν τῷ κώδικι τῆς βιβλιοθήκης Νεαπόλεως III - Β - 26.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

οὓς ἐπεθεώρησε νύκτωρ ὁ βασιλεύς, καὶ ὅλοι ἀνέμενον ἐν συγκινήσει καὶ ταραχῇ ἐσχάτῃ παρὰ τὰς ἐπάλξεις καὶ τὰς πύλας ἄγρυπνοι τὴν ἀνατολὴν τῆς ἀποφράδος ἐκείνης ἡμέρας, ἥτις ἔμελλεν, ἐπισφραγίζουσα τοῦ ἔθνους τὴν δουλείαν, νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν ἐχθρὸν ἀνεκκλησίαστον τὴν Ἁγίαν Σοφίαν καὶ ἀβασίλευτον τὴν Πόλιν, κυλινδουμένην εἰς τὸ τίμιον αἷμα τῶν ὑπερμάχων τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος. Καὶ ὅμως τῆς ἐσχάτης θυσίας δὲν μετεῖχεν ὁ ἀντιγραφεὺς τῶν βιβλίων καὶ ὅμως ἀμέτοχος ἐτηγάνιζε τὰ ἰχθύδια αὐτῆς ἡ καλογραία.

Συγχωρήσατε τοὺς πλανηθέντας ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἐκείνῃ ὥρᾳ. Ἦσαν αἰσιόδοξοι λάτραι τῆς πατρίου θρησκείας, ἐμπεποτισμένοι μέχρι τῶν μυχιαιτάτων τῆς καρδίας τὴν πίστιν πρὸς τὸ μεγαλεῖον τοῦ Βυζαντίου, πρὸς τὰς παραδόσεις τῆς Ἑλλάδος, πρὸς τὴν ἄνωθεν ἀναπόφευκτον σωτηρίαν. Περιεπόλουν ἴσως τὴν μνήμην αὐτῶν αἱ παραδόσεις περὶ τῆς κτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ αἱ εὐοίωνοι προσδοκίαι περὶ ἀθανασίας αὐτῆς. Ὑπάρχουσιν ἀληθῶς πόλεις, ἃς θεωροῦσιν ἀθανάτους οἱ λαοί, ὧν τὴν κτίσιν πιστεύουσι συνδεομένην πρὸς θαύματα ὑπερκόσμια. Ὅτε ὁ ξανθὸς τοῦ Φιλίππου γόνος ἔκτισε τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ Ἀλεξάνδρειαν, ἐμυθεύετο, ὅτι ὄρνεα ἐπιπτάντα διέσπειραν τὰ ἄλφιτα, δι' ὧν ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ Ἀλεξάνδρου Δεινοκράτης εἶχε χαράξει τὸ περίγραμμα τῆς κτισθησομένης πόλεως, καὶ ἐθεωρήθη τοῦτο οἰωνὸς δεικνύων τὴν μέλλουσαν εὐρύτητα καὶ δύναμιν τοῦ κτίσματος τοῦ μεγάλου κατακτητοῦ. Ὅτε δὲ Κωνσταντῖνος ὁ μέγας ἔκτισε τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐχάραξε κατὰ τὴν παράδοσιν αὐτὸς διὰ τῆς αἰχμῆς τοῦ δόρατος τὴν γραμμὴν τοῦ περιβόλου τῆς νέας πόλεως, ἑπόμενος εἰς θεῖον ὁδηγὸν ἀόρατον εἰς τὴν συνοδίαν τοῦ βασιλέως, προπορευόμενον μὲν αὐτοῦ μυστηριωδῶς, διδόντα δὲ τὸ παράγγελμα διαστάσεων εὐρυτάτων καὶ ἐκτάσεως ἀπεράντου τοῦ βασιλείου κτίσματος. Τὴν δὲ πιστευομένην ἀθανασίαν καὶ εὐτυχίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως χαρακτηρίζει ἡ προσωποποίησις τῆς Τύχης αὐτῆς καὶ τὸ ἐπώνυμον αὐτῆς Ἀνθοῦσα.

Ἡ καρτερικὴ πεποίθησις εἰς τὴν τοιαύτην ἀθανασίαν, ἡ ἀκράδαντος προσήλωσις εἰς τὸν θεὸν τῶν πατέρων, ἰδοὺ οἱ λόγοι οἱ ἀποστήσαντες τὸν Βυζαντῖνον βιβλιογράφον ἀπὸ τῶν τειχῶν καὶ τοῦ στρατοπέδου, οἱ ἐγκλείσαντες τὴν καλογραῖαν εἰς τὴν κέλλαν αὐτῆς. Ἀλλ'

ὑπὸ ἄλλους ὅρους ἀνεμένομεν νὰ ἴδωμεν τὸν λόγιον ἀποπτύοντα τὸν κάλαμον αὐτοῦ καὶ τὰς δέλτους καὶ σπεύδοντα παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ μαχομένου βασιλέως του. Ὑπὸ ἄλλους ὅρους ἀνεμένομεν νὰ ἴδωμεν τὴν καλογραῖαν ἐπὶ τῆς στέγης μιᾶς τῶν οἰκιῶν τῶν ἐγγὺς τῶν τειχῶν, κατακρημνίζουσαν κεράμους ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τῶν εἰς τὴν πόλην εἰςελαυνόντων πολεμίων, ὡς ἡ ἀρχαία ἐκείνη Ἀργεία, ἡ φονεύσασα διὰ κεραμίδος τὸν Πύρρον τὸν ἀνταγωνιζόμενον πρὸς τὸν υἱὸν ἑαυτῆς, ἢ κείρουσαν τὴν ἰδίαν κόμην, ὡς αἱ ἀρχαῖαι γυναῖκες τῶν Καρχηδονίων, ὅπως χρησιμεύσῃ εἰς κατασκευὴν σχοινίων ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν τῆς πιπτούσης πατρίδος. « Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· ὕπαγε εἰς εἰρήνην » εἶπεν ἀληθῶς ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν θεραπευθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ γυναῖκα, ἀλλ' οὐδείς ποτε θεὸς ἢ δαίμων ἔδωκεν εἰς ἔθνη ἀγωνιζόμενα τὸν ἔσχατον ὑπὲρ ὑπάρξεως ἀγῶνα τὴν ὑποθήκην νὰναμένωσι τὰ πάντα ἄνωθεν, νὰ αἰσιοδοξῶσιν ἀναθέτοντα τὴν ἰδίαν διάσωσιν εἰς τὴν πεποίθησιν τῆς ἀπὸ τοῦ παρελθόντος δόξης. Ἡ πίστις εὐλογεῖ τὸν ἀγωνιζόμενον, δὲν ἀρκεῖ νὰ σώσῃ τὸν ἀπρακτοῦντα. Καὶ εἶχον δίκαιον οἱ ἀρχαῖοι λέγοντες· Σὺν Ἀθηνᾷ καὶ χεῖρα κίνει. Ἡ ἱστορία διδάσκει καὶ ποδηγετεῖ τὸν φρονηματίαν, ἀλλ' αἱ μαρανθεῖσαι δάφναι τοῦ παρελθόντος δὲν μεταβάλλονται ὡς ἐκ θαύματος εἰς χλωράς, ὅταν μαδῶσιν αὐτὰς χεῖρες ἀργαί. Καὶ ὁσάκις μὲν ὁ ἑλληνισμὸς εἴχετο τῶν ἀξιωμάτων τούτων, περιέστεψε τὸ μέτωπον αὐτοῦ ἡ νίκη, ἀλλ' ὁσάκις ἔγεινεν ἐπιλήσμων αὐτῶν, ἐθρήνησε πικρῶς.

Ἐνίκησαν οἱ Ἀθηναῖοι ἐν Μαραθῶνι καὶ ἐχάρησαν φανταζόμενοι, ὅτι συνηγωνίζετο μετ' αὐτῶν ὁ τραγόπους Πὰν καὶ ὁ ἥρως Ἐχετλαῖος, οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν κτηνοτρόφων καὶ τῶν ἀροτριώντων ἀγροτῶν τῆς Ἀττικῆς, διότι οἱ εὐλαβεῖς ἐκεῖνοι κτηνοτρόφοι καὶ ἀγρόται ἠγωνίσθησαν αὐτοὶ ἐναντίων τῶν Περσῶν ἐκθύμως ὑπὸ τὴν σημαίαν καὶ μὲ τὴν προστασίαν τῶν πατρώων θεῶν. Ἐνίκησαν δὲ καὶ ἐχάρησαν ἐν Σαλαμῖνι, διότι δὲν ἠρκέσθησαν εἰς τὴν συμμαχίαν τοῦ Αἰακοῦ καὶ τῶν Αἰακιδῶν, ὧν τἀγάλματα ἔφερον ἐξ Αἰγίνης, ἀλλ' ἐπέδειξαν αὐτοὶ τὸν ἀπαράμιλλον ἐκεῖνον ἡρωισμὸν τὸν ἀγαγόντα εἰς τὴν πολύκροτον νίκην. Ἐθριάμβευσε δ' ὁ βυζαντιακὸς ἑλληνισμὸς ἐναντίον τῶν πολιορκούντων τὴν Κωνσταντινούπολιν Ἀβάρων, διότι δὲν περιωρίσθη ἀγωνιζόμενος ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς ἀχειροποιήτου εἰκόνος τῆς Θεοτόκου, οὐδ' ἀνέμεινε τὰ πάντα ἐκ τῆς Παρθένου, ἣν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἐφαντάζετο συμμαχομένην μετὰ τοῦ στόλου καὶ βυθίζουσαν τὰ σκάφη τῶν πολεμίων, ἀλλ' ἠδυνήθη νὰ ψάλῃ ἀκάθιστος ὁ νικητὴς λαὸς τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια, ἀφ' οὗ πρῶτον διημφισβήτησε γενναίως πρὸς τοὺς βαρβάρους τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, ἣν δὲν ἤθελε νὰ ἴδῃ δουλουμένην, καὶ ἀφ' οὗ αὐτὸς ὁ πατριάρχης Σέργιος, τῶν ἱεραρχῶν ὁ πρῶτος, ἀλλὰ καὶ ὁ πρῶτος τῶν μαχητῶν, δὲν ὤκνησε καὶ αὐτὰ τῶν ἱερῶν ναῶν τὰ σκεύη νὰ μετασκευάσῃ εἰς ὅπλα χάριν τῆς κινδυνευούσης πατρίδος. Καὶ πάλιν δ' ἔπειτα ἡ ἐκκλησία ἔσωσε τὸ ἔθνος διὰ τῶν ἀπὸ τῶν ἱερῶν σκευῶν ληφθέντων χρημάτων, ὅτε Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς ἐνίκησε τοὺς Νορμαννοὺς δι' αὐτῶν ἅμα καὶ τῆς ἀνδρείας τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ καὶ προκινδυνεύσας τῆς πατρίδος αὐτὸς ἐν τοῖς πρώτοις ὡς ἀκαταπόνητος ἅμα στρατηγὸς καὶ καρτερικὸς στρατιώτης. Οὐδ' ἐσταύρωσεν ἔπειτα ὁ ἱπποτικὸς ἐκεῖνος αὐτοκράτωρ μικροψύχως τὰς χεῖρας, ὅτε, ἀγωνιζόμενος πρὸς τοὺς Πατζινάκας, ἀπέβαλε καὶ αὐτὸ τὸ ὠμόφορον τῆς Παναγίας, ὅπερ κρατῶν δίκην σημαίας προηγεῖτο τῆς στρατιᾶς, ἀλλ' ἀνδρωθεὶς ἐνίκησε τοὺς τέως νικητὰς καὶ κατέβαλε διὰ τῶν ὅπλων τοὺς πολεμίους τοῦ Βυζαντίου.

Ἀλλ' ἐθρήνησεν ὅμως ἡ Ἑλλὰς τὴν ὑποδούλωσιν αὐτῆς ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους, ὅτε ὁ τελευταῖος στρατηγὸς τῶν Ἀχαιῶν, ὁ Δίαιος, μετὰ τὴν ἀτυχῆ παρὰ τὴν Λευκόπετραν μάχην φυγὼν εἰς τὴν πάτριον Ἀρκαδίαν ὑπέλαβεν, ὅτι ἐκπληροῖ τελείως τὸ πρὸς τὴν Ἑλλάδα καθῆκον φονεύων τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα καὶ διὰ τῆς αὐτοκτονίας προςφέρων ἑαυτὸν ἱλαστήριον θῦμα εἰς τοὺς πατρίους θεούς. Ματαία καὶ ἄνανδρος θυσία, ἀναξία τῶν θεῶν τῆς Ἑλλάδος. Οἱ ἀθάνατοι δὲν ἤθελον τὴν ἄσκοπον χύσιν τοῦ αἵματος ἐκείνου τοῦ ἐκρεύσαντος ἀπὸ ψυχῆς λιποθύμου, καὶ τὸ καθῆκον τοῦ Διαίου ἦτο νὰ πέσῃ ἐκεῖ ὅπου εἶχε τάξει αὐτὸν ἡ ἑλληνικὴ πατρὶς καὶ ἀγωνισθῇ πρὸς διάσωσιν τῆς Κορίνθου, εἰς ἣν εἰσήλαυνε νικητὴς ὁ ὕπατος τῶν Ῥωμαίων. Αἱ δὲ φλόγες τῆς πυρποληθείσης ὑπὸ τοῦ Μομμίου Κορίνθου αἱ ὑπὸ τὸν ἦχον τῶν πολεμικῶν σαλπίγγων τοῦ νικητοῦ ἀναδίδουσαι τὰς πυρίνους αὐτῶν γλώσσας οἱονεὶ συναπετέφρονον μετὰ τῆς Κορίνθου αὐτὴν τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων, ἣν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ σώσωσι σκαιῶς μεγαλαυχοῦντες, ἀλλ' ἀνάνδρως πολεμοῦντες οἱ τελευταῖοι τῶν Ἀχαιῶν.

Καὶ ἐθρήνησαν ἔπειτα ὁμοίως αἱ Ἀθῆναι τὴν ἅλωσιν αὐτῶν καὶ δήωσιν ὑπὸ τοῦ Σύλλα, ὅτε οἱ πρεσβευταὶ τῶν πολιορκουμένων Ἀθηναίων ἐνόμισαν, ὅτι ἡ πόλις ἠδύνατο νὰ σωθῇ διὰ μόνων τῶν προγόνων, καὶ σεμνολογούμενοι ὑπεμίμνησκον τὸν ἀγέρωχον Ῥωμαῖον τὸν Θησέα καὶ τὸν Εὔμολπον, καὶ τὰ Μηδικά. «Ἐπάρετε ὀπίσω αὐτοὺς τοὺς λόγους, εἶπε τότε ὁ Σύλλας εἰς τὰ μεγαλαυχοῦντα ἐκεῖνα ἐξαμβλώματα τῶν ἡρώων τοῦ παρελθόντος. Ἐπάρετε ὀπίσω αὐτοὺς τοὺς λόγους καὶ πηγαίνετε εἰς τὸ καλόν, διότι ἐγὼ δὲν ἐπέμφθην ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων διὰ νὰ διδαχθῶ τὴν ἱστορίαν σας, ἀλλὰ διὰ νὰ ὑποτάξω τοὺς ἀποστάτας». Καὶ ἡ πόλις ἐκυριεύθη οἰκτρῶς, καὶ τὸ αἷμα ἔρρευσεν ἀπὸ τῶν περὶ τὴν ἀγορὰν τόπων μέχρι τοῦ Κεραμεικοῦ.

Θεωρῶ καθῆκον παντὸς Ἕλληνος νὰναμετρῇ τὴν πάτριον ἱστορίαν ἐν ἡμέραις τοιαύταις οἷα ἡ σημερινή. Αἱ μεγάλαι ἐθνικαὶ πανηγύρεις ἔχουσι τότε μάλιστ' ἀξίαν, ὅταν διδασκώμεθα ἐκ τῶν ἐπιτυχιῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν παθημάτων τοῦ παρελθόντος. Καὶ τὸ παρελθὸν διδάσκει ἡμᾶς ἀκλονήτως, καθ' ἃ εἴδετε ἐκ τῶν προεκτεθέντων παραδειγμάτων, ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς ἐμεγαλούργησε καὶ ἠνδραγάθησεν, ὁσάκις τὰς μεγάλας ἀναμνήσεις τῆς παροιχομένης δόξης καὶ τὴν ἀπὸ τῆς πατρίου θρησκείας ἐλπίδα συνέδεσε πρὸς ἰδίας ἑαυτοῦ θυσίας καὶ ἀνδραγαθίας· ὅτι δὲ πάντοτε, ὁσάκις ἀνέμενεν, αὐτὸς ἀδρανῶν, τὴν σύμπασαν σωτηρίαν ἀπὸ τῆς ἀλαζονικῆς πεποιθήσεως εἰς τοὺς προγόνους καὶ μόνων τῶν ἐλπίδων ἃς ἀνέθετεν εἰς τοὺς ῥεῖα ζώοντας Ὀλυμπίους ἢ τὸν θεὸν τῶν Χριστιανῶν, ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὄχι ἡ νίκη καὶ τὸ μεγαλεῖον, ἀλλ' ἡ συμφορὰ καὶ ἡ καταισχύνη.

Τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν ἐνόησεν, ὅτ' ἐδουλώθη, τὸ ἔθνος. Ἐν ταῖς πικραῖς ἐκείναις ἡμέραις εἶδεν ὁ Ἕλλην καταρρέουσαν τὴν δόξαν τοῦ παρελθόντος, βεβηλουμένους τοὺς ναοὺς αὐτοῦ, ἀποτεφρουμένας τὰς οἰκίας, ἐρημούμενα τὰ χωρία, ἁρπαζόμενα τὰ παιδία, αἰσχυνομένας τὰς γυναῖκας, ποδοπατουμένην τὴν ἐλευθερίαν.

Ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ὀδύνης ἀνεπόλησε τοὺς ἀρχαίους χρόνους, καὶ ὁ διδάσκαλος ἐψιθύρισε τὰς σεληνοφώτους νύκτας κρυφὰ εἰς τὸ οὖς τοῦ δεδουλωμένου παιδίου ἐντὸς τοῦ μυστικοῦ σχολείου κάτωθεν τῆς Παναγίας, κάτωθεν τῆς εἰκόνος τοῦ Ἐσταυρωμένου, ἣν ἐφώτιζε τὸ ἀμυδρὸν φῶς τῆς ἀνεσπέρου κανδήλας, ὅτι ὑπῆρχόν ποτε χρόνοι, καθ'

οὓς ἦτο βασίλισσα τῶν ἐθνῶν ἡ Ἑλλάς, ἧς τώρα τὸ μέτωπον καθήμασσε τὸ στέμμα τὸ ἀκάνθινον. Ἐδίδαξεν, ὅτι ἂν ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου διέτριβον οἱ ἀθάνατοι, πολὺ μᾶλλον αὐτῶν ἀθάνατος εἶχε στήσει τὸν θρόνον αὐτῆς ἐν αὐτῇ τῇ καρδίᾳ τῶν Ἑλλήνων ἡ θεὰ Ἐλευθερία. Ἔδειξεν εἰς τοὺς παῖδας τὴν θάλασσαν τῆς Σαλαμῖνος, τὸ πεδίον τοῦ Μαραθῶνος, τὸ ὄρος τῆς Βαλαθίστης, ὅπου ἐνίκησεν ὁ Βασίλειος τοὺς Βουλγάρους. Καὶ ἔδειξεν ἔπειτα ἐν ἀντιθέσει τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ, ὅπου ἔπεσεν ὁ Κωνσταντῖνος, τὴν ἡμισέληνον ἐπὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας, τὸν τουρκικὸν μιναρὲν ὑψούμενον ὑπὲρ τὸ ἀέτωμα τοῦ Παρθενῶνος τοῦ Ἰκτίνου καὶ τοῦ Καλλικράτους, τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Περικλέους. Αἱ Ἀθῆναι καὶ τὸ Βυζάντιον, οἱ δύο πόλοι τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀνεστήθησαν ζωντανοὶ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ὑποδούλου μαθητοῦ, ἀλλ' ὁ ὑπόδουλος διδάσκαλος δὲν εἶπεν εἰς αὐτόν· «Σταύρωσον τὰς χεῖρας· θά σε σώσῃ ὁ Μιλτιάδης καὶ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἡράκλειος καὶ Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος». Εἶπε μόνον· «Ἰδοὺ οἱ διδάσκαλοί σου καὶ διδάσκαλοί μου· ἐργασθῶμεν, ὅπως ἔλθῃ ἡ ὥρα νἀναδειχθῶμεν ἀντάξιοι αὐτῶν μαθηταί. Ὅταν ἔλθῃ ἐκείνη ἡ ὥρα καὶ ζωσθῇς σὺ τὸ ξίφος ὑπὲρ πατρίδος, θὰ σχίσω καὶ ἐγὼ τὸ βιβλίον τῆς ἱστορίας, καὶ εἰς τὰς σελίδας αὐτοῦ θὰ περιτυλίξω τὴν πυρῖτιν καὶ τὴν σφαῖραν, δι' ἧς θὰ πλήξω τὸ στῆθος τοῦ τυράννου».

Καὶ ὁ ἱερεὺς τοῦ Ὑψίστου, δούλειον περιβεβλημένος ῥάσον, ἐδάκρυεν ἐν τῇ λειτουργίᾳ βλέπων ἀομμάτους τὰς εἰκόνας τῶν ἁγίων, ὧν τὰς κόγχας εἶχε διατρυπήσει ἡ λόγχη τοῦ κατακτητοῦ, καὶ ἔτρεμεν εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ ὁ σταυρὸς ὁ ἄλλοτε νίκας τοῖς εὐσεβέσι κατὰ βαρβάρων δωρούμενος. Καὶ ὅτε ἀνεφώνει ἐν τῇ ἑβδομάδι τῶν Παθῶν, περιάγων τὸν Ἐσταυρωμένον, «Προσκυνοῦμέν σου τὰ πάθη, Χριστέ· δεῖξον ἡμῖν καὶ τὴν ἔνδοξόν σου ἀνάστασιν», δὲν παρίστατο πρὸ τῆς συγκεκινημένης αὐτοῦ ψυχῆς μόνον ὁ Ἐσταυρωμένος τοῦ Γολγοθᾶ, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐσταυρωμένος ἑλληνισμός, οὗ ἐμυρολόγει τὰ πάθη. Καὶ ὅτε μετέδιδεν ἔπειτα χαρμόσυνος εἰς τοὺς πιστοὺς τὸ φῶς τῆς Ἀναστάσεως, ἐσυμβολίζετο ἐν τῇ πατριωτικῇ αὐτοῦ καρδίᾳ τοῦ γένους ἡ μέλλουσ' ἀνάστασις. Ἀλλὰ δὲν ἔλεγεν ὁ φιλόπατρις λευίτης μόνον «Πιστεύετε καὶ ἀναμένετε», ἀλλ' ἀνέμενε τὴν ὥραν νὰ γείνῃ Γρηγόριος, Γερμανός, Διάκος καὶ Παπαφλέσσας.

Καὶ ἐπὶ τῶν ὀρέων πέραν ὁ κλέφτης καὶ ὁ ἁρματωλός, ἐν ᾧ ἔψαλλε

μὲ τᾄσματα ἐκεῖνα τὰ δημώδη τἀποπνέοντα ὅλην τὴν εὐωδίαν τοῦ θύμου τῶν βουνῶν τὰ κλέα τῶν πατρίων ἡρώων καὶ ἀνεκάλει εἰς νέαν ζωὴν τοὺς ἀρχαίους ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας, δὲν ἐκαραδόκει τὴν παλιγγενεσίαν ἀπὸ τῶν ἀποιχομένων σκιῶν τῶν χθὲς καὶ πρότριτα ἀνδρειωμένων, ἀλλ' εἶχεν, ὡς ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος Κρής, πρόβλημα τοῦ ἰδίου χρωτὸς τὸ καρυοφύλλι ἐκεῖνο, ὅπερ ἔμελλε νὰ βροντοφωνήσῃ μίαν ἡμέραν τὴν ἐλευθερίαν.

Οὕτως ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ σκλαβωμένου γένους ἐτελεσιουργήθη ἡ μεγάλη ἀναγέννησις, ἣν ἔμελλε νὰ ἐπιστέψῃ τὸ 1821, διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο ἐννοιῶν Πατρὶς καὶ Θρησκεία. Θρησκεία ἀπεκδεχομένη ἐν πίστει ἀκραδάντῳ τὴν ἄνωθεν ἀντίληψιν ἀναποσπάστως ἀπὸ τῆς ἰδέας τῆς Πατρίδος, τῆς Πατρίδος τῆς μιᾶς καὶ ἑνιαίας καὶ μεγάλης, ἣν τὰ διδάγματα τοῦ παρελθόντος ἀποδεικνύουσι μεγαλουργήσασαν μόνον ὅταν συμπαρομαρτῇ εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος φιλοτίμησιν ἡ μεγαλοπραγία τοῦ ἐνεστῶτος. Κατάρα, κατάρα αἰωνία εἰς τὴν μακραίωνα δουλείαν, ἀλλ' ἔστω καὶ εὐλογημένη ὡς πρὸς τοῦτο τὸ ἕν, ὅτι ἐσυνέτισε τὸ ἔθνος, ὅτι ἐδημιούργησε τὸ γένος. Ὅλη ἡ ἀπαράμιλλος δόξα τῆς ἀρχαιότητος μειοῦται, μειοῦται ἐπαισθητῶς, ὅταν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι Ἀθηναῖοι καὶ Σπαρτιᾶται, Αἰγινῆται καὶ Κορίνθιοι, Θηβαῖοι καὶ Κερκυραῖοι ἦσαν τέκνα τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης, τῆς Αἰγίνης καὶ τῆς Κορίνθου, τῶν Θηβῶν καὶ τῆς Κερκύρας πολὺ μᾶλλον ἢ Ἕλληνες, ὅτι ἡ βροτοκτόνος ἔρις ἐχώριζεν εἰς ἐχθρικὰ στρατόπεδα τοὺς πολίτας τῶν πόλεων, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἐνίοτε μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πόλεως τοὺς ἀστούς. Ὅλη ἡ τιτανομαχία τῶν περσικῶν πολέμων σμικρύνεται, ὅταν ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι ὑπὸ τὸν χρυσοῦν τρίποδα, ὃν ἀνέθηκεν ἐκ τῆς δεκάτης τῶν Πλαταιῶν ἡ νικήσασα Ἑλλάς, ἦσαν ἐγγεγραμμένα τὰ ὀνόματα τριάκοντα καὶ μιᾶς μόνον πόλεων συμμετασχουσῶν τῆς μάχης, ἐν ᾧ ἑκάστη πεδιὰς καὶ ἑκάστη κοιλὰς καὶ ἑκάστη φάραγξ τῆς ἑλληνικῆς γῆς εἶχε νὰ ἐπιδείξῃ καὶ μίαν πόλιν.

Τριάκοντα καὶ μία μόναι πόλεις ἀντεμετώπισαν τὸν βάρβαρον τὸν ἐλθόντα νὰ δουλώσῃ τὴν Ἑλλάδα, αἱ δὲ λοιπαὶ ἐμήδιζον ἢ ἠδιαφόρουν.

Ἢ μὴ ὅτε τὴν ἐξηντλημένην Ἑλλάδα τοῦ νότου διεδέχθη ἐν τῇ ἱστορικῇ σταδιοδρομίᾳ μετὰ δυνάμεων νεαλῶν ἀκμαία καὶ παρθένος

ἡ Μακεδονία, δὲν ἐθεώρησαν οἱ νότιοι Ἕλληνες τὴν μάχην τῆς Χαιρωνείας ὡς τάφον τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, μὴ ἀναλογιζόμενοι, ὅτι ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ διεκρίθη τὸ πρῶτον ὁ νεαρὸς ἐκεῖνος βλαστὸς τοῦ Φιλίππου, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ περιαγάγῃ νικηφόρα τὰ σήματα τοῦ ἑλληνισμοῦ μέχρι τῆς Ἰνδικῆς καὶ καταλύσῃ τὴν περσικὴν δύναμιν, ἐκπληρῶν πρῶτος αὐτὸς τὸν ὅρκον τῆς ὑστεραίας τῶν Πλαταιῶν, ὃν δὲν εἶχε θελήσει καὶ δὲν εἶχε δυνηθῆ νὰ ἐκπληρώσῃ ἡ Ἑλλάς, σπαρασσομένη ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτῆς χειρῶν;

Ἄς το εἴπωμεν καθαρά· ἡ ἐλευθέρα, ἡ μεγάλη ἐκείνη Ἑλλὰς δὲν ἔχει, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τελείαν τὴν ἔννοιαν τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς ἰδέας, ἥτις ὑποφαίνεται τὸ πρῶτον ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Βυζαντίου, ἥτις συντελεῖται ἐν τοῖς χρόνοις τῆς δουλείας. Ἡ χάρτα τοῦ Ῥήγα εἶνε πολὺ εὐρυτέρα τοῦ χάρτου τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τοῦ Δημοσθένους. Ὁ δὲ ἑλληνισμός, ἀνανήφων ἐκ τοῦ ἐφιάλτου τῆς δουλείας καὶ ἀναλαμβάνων νἀνακτήσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀγαρηνοῦ λακπατουμένην ἐλευθερίαν, ἐξεγείρεται μεγαλειότερος τοῦ μεγαλοδόξου ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν εἶνε ἑλληνισμὸς μόνον τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης, τῶν Θηβῶν καὶ τῆς Πέλλης, τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Ἀντιοχείας, τῆς Νικομηδείας καὶ τοῦ Περγάμου, ἀλλ' εἶνε ἑλληνισμὸς διήκων ἀνὰ πᾶσαν τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολήν, ἁπανταχοῦ ἔνθα ἔδρασε καὶ ἐμεγαλύνθη ἐν τοῖς ἀρχαίοις καὶ μεσαιωνικοῖς χρόνοις ἡ Ἑλλάς, ἁπανταχοῦ ἔνθα διέδωκαν οἱ ἀπόστολοι τὸν ἑλληνικὸν χριστιανισμόν, ἁπανταχοῦ ἔνθα ὁ ἑλληνισμὸς ἐμαρτύρησεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἔνθα ἠγωνίσθη ἐν τοῖς πεδίοις μυριονέκρων μαχῶν, ἔνθα ἠνδραγάθησαν Ἕλληνες βασιλεῖς καὶ ἑλληνικοὶ λαοί, ἁπανταχοῦ ἔνθα εὐστομεῖται ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἁπανταχοῦ ἔνθα τὸ ἔδαφος ἐβάφη δι' αἱμάτων ἑλληνικῶν.

Τοῦ τοιούτου μεγάλου καὶ ἑνιαίου ἑλληνισμοῦ τὴν ἐξέγερσιν παρεσκεύασεν ἡ δουλεία. Τοῦ τοιούτου μεγάλου καὶ ἑνιαίου ἑλληνισμοῦ τὴν ἀνάστασιν ἐπεχείρησεν ὁ μέγας ἀγών. Οἱ παῖδες μετεβλήθησαν εἰς μαχητάς, αἱ γυναῖκες εἰς ἄνδρας, οἱ ἄνδρες εἰς λέοντας, οἱ διδάσκαλοι εἰς στρατιώτας, οἱ καλόγηροι καὶ οἱ ἱεράρχαι εἰς μάρτυρας. Αἱ πόλεις ὠχυρώθησαν εἰς φρούρια, τὰ πεδία καὶ τὰ ὄρη ἀντήχησαν τοὺς ἀλαλαγμοὺς τῶν ἡττωμένων καὶ τὰς ἰαχὰς τῶν νικώντων, αἱ θάλασσαι ἐξήστραψαν ὑπὸ τῆς λάμψεως τῶν πυρπολικῶν καὶ ἐφοινίχθη-

σαν ὑπὸ αἱμάτων. Καὶ μετ' ἀγῶνας ὑπερανθρώπους, μετὰ θυσίας ἀπαραμίλλους, μετ' ἀνδραγαθίας πρωτοφανεῖς ἀνέπτη ἐκ τῆς τέφρας καὶ τῶν ἐρειπίων ὁ φοῖνιξ τῆς ἐλευθερίας.

Ἀλλὰ τοῦ νεογνοῦ πτηνοῦ ἡ κλαγγὴ δὲν ἠκούσθη ἐν ἁπάσαις ἐκείναις ταῖς ἠπείροις καὶ καθ' ἁπάσας ἐκείνας τὰς θαλάσσας, ἐν αἷς εἶχεν ἀγωνισθῆ τὸν μέγαν αὐτοῦ ἀγῶνα ἑνιαῖος ὁ ἑλληνισμός. Μεγάλα τοῦ ἑλληνισμοῦ τμήματα περιεβλήθησαν καὶ πάλιν τὰς ἁλύσεις τῆς δουλείας, καὶ ἡπλώθη καὶ πάλιν ἐπ' αὐτὰ δούλειον ἦμαρ.

Τῆς 25 Μαρτίου τὰ μεγάλα διδάγματα καὶ αἱ μεγάλαι ἐντολαὶ ἐλησμονήθησαν ἐπὶ μακρὸν καὶ πολλάκις, ἡ δ' ἐλευθέρα Ἑλλάς, τραπεῖσα ἐπὶ τὴν μακαριότητα τῆς ἐσωτερικῆς εἰρήνης καὶ τὴν αὔξησιν τῆς οἰκείας εὐεστοῦς, ἐφάνη πλέον ἢ ἅπαξ λησμονοῦσα τοὺς στενάζοντας, τοὺς οὐχ ἧττον τῶν ἐλευθερωθέντων ποθήσαντας καὶ ἀγωνισθέντας, νικήσαντας καὶ ἡττηθέντας, δακρύσαντας καὶ ἀναδουλωθέντας. Καὶ ὅμως ἐκεῖνοι πρὸς τὰς Ἀθήνας ἀποβλέπουσιν ὡς πρὸς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, καὶ ὅμως ἐκεῖνοι τὴν βασιλευομένην Ἑλλάδα θεωροῦσιν αὐτόχρημα ὡς τὸ στρατόπεδον ἁπλῶς καὶ τὸ ὁρμητήριον τῶν ἐλευθέρων, ἐξ οὗ θὰ προέλθῃ ἡ ἀπολύτρωσις τῶν ἀλυτρώτων.

Ἐπὶ τῶν πυλώνων τοῦ στρατοπέδου τούτου ἀναγράψωμεν διὰ γραμμάτων ἀνεξιτήλων τὰς λέξεις Θρησκεία καὶ Πατρίς. Ἃς ἀνυψόνωμεν καθ' ἑκάστην 25 Μαρτίου ἐπὶ τῶν σκηνῶν αὐτῶν, ἐν αἷς σκηνοῖ τώρα πρὸς ὥραν τὸ ἔθνος, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἔργου, πενθηφοροῦσαν τὴν σημαίαν τοῦ γένους, καὶ παύσωμεν περιοριζόμενοι εἰς παιᾶνας καὶ καίοντες μόνον λιβανωτὸν εἰς μνήμην τῶν ἀθανάτων δημιουργῶν τῆς νέας ἐλευθερίας. Ἃς θαυμάζωμεν, καθ' ὃ ἔχομεν καθῆκον, τὰς μεγάλας αὐτῶν εἰκόνας, ἀλλὰ καὶ ἂς ἐνστερνισθῶμεν τὰς μεγάλας αὐτῶν ἀρετὰς διὰ νὰ μὴ εἴπῃ εἰς ἡμᾶς αὔριον νέος Σύλλας· « Ἐπάρατε ὀπίσω αὐτοὺς τοὺς λόγους καὶ πηγαίνετε εἰς τὸ καλόν, διότι ἐγὼ δὲν ἐπέμφθην διὰ νὰ διδαχθῶ τὴν ἱστορίαν σας, ἀλλὰ διὰ νά σας ὑποτάξω ». Ἂν δὲ μὴ ἔχωμεν ἀπόφασιν νὰ ὑποταχθῶμεν εἰς τὰ ἐπιτακτικὰ κελεύσματα τοῦ καθήκοντος, ἂς μὴ ταράττωμεν τοὐλάχιστον τὴν κόνιν τῶν εὐκλεῶν νεκρῶν διὰ δαφνῶν, ἂς μολύνει ἡ σκιατραφουμένη χεὶρ ἀναξίων ἀπογόνων,

διὰ λόγων οἵτινες εἶνε ἀδύνατον νἀποδώσωσι τὸ ὕψος καὶ βάθος τῆς κολοσσικῆς αὐτῶν φιλοπατρίας.

Ἀλλ' ἐὰν θελήσωμεν νὰ ἐνωτισθῶμεν ἐν ἡμέρᾳ οἵα ἡ σημερινή, καθ' ἃ προςήκει, τῆς φωνῆς τῶν νεκρῶν, ἀπὸ μυριάδων τάφων ἐγκατεσπαρμένων ἀνὰ τὰς μυριωνύμους ἑλληνικὰς πατρίδας θὰ ἠχήσῃ εἰς τὰ ὦτα ἡμῶν τὸ παράπονον, ὅτι δὲν ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ τιμῶμεν αὐτοὺς καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ μεγαλαυχῶμεν ἐπ' αὐτοῖς ἐφ' ὅσον λησμονοῦμεν τὴν Ἑλλάδα, ἐφ' ὅσον ἀποσχοινιζόμεθα τῶν πρὸς τὴν πατρίδα καθηκόντων, καί, ἐκπατριζόμενοι, ἐκφυλιζόμενοι, ἀμεριμνοῦντες, τρίβομεν τοὺς ὀφθαλμοὺς μίαν κατ' ἔτος ἡμέραν διὰ νὰ στρώσωμεν ἐπὶ τῶν τάφων των δάφνας, ἃς ἐκεῖνοι ἐμεγάλυναν καὶ ηὔξησαν διὰ τοῦ τιμίου αὐτῶν αἵματος.

Καὶ ταῦτα λέγων δὲν παρορμῶ εἰς ἀθαρσίαν, ἀλλὰ προκαλῶ εἰς ἐργασίαν, ἐργασίαν ἀνένδοτον ἠθικῆς βελτιώσεως, ἐθνικῆς ἀναπλάσεως, πατριωτικῆς ἐνεργείας. Ἐπιτελέσωμεν τὸ ἐπιβαλλόμενον βαρὺ τοῦτο ἔργον μετ' ἐπιμονῆς, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάρρους.

Θάρρος, ναί· ἡ ἀθαρσία εἶνε οὐ μόνον τι ἄνανδρον, ἀλλὰ καὶ προδοτικόν. Θάρρος καθ' ἅπασαν τὴν γραμμήν. Παύσωμεν τὴν ἀνδραποδώδη μεμψιμοιρίαν, ἀλλὰ παύσωμεν αὐτήν, ἀπόφασιν ἔχοντες νὰ ἐργασθῶμεν. Δὲν εἶνε ἴδιον ἐλευθέρων τὸ κόπτεσθαι, ἀλλὰ τὸ δρᾶν. Ἀλγοῦμεν ἅπαντες ἐπωδύνως, ὅτι ἡ πολιτεία ἡμῶν νοσεῖ. Ἀλλ' ἡ ἐπανόρθωσις μόνον διὰ τοῦ θάρρους δύναται νὰ ἐπέλθῃ, ὄχι δὲ διὰ τῆς ἀργίας, εἰς ἣν ἄγει ἡ ἀπογοήτευσις καὶ ἡ ἀποκαρτέρησις. Πονοῦμεν ἅπαντες, ὅτι εἴδομεν τὰ ἐθνικὰ ἰδεώδη μαραινόμενα ἐν πολλοῖς, ὅτι παρέστημεν αὐτόπται εἰς τὴν ποδοπάτησιν τῆς ἐθνικῆς σημαίας, καὶ ἠρκέσθημεν νὰ περιβληθῶμεν τὸν σάκκον τοῦ πένθους, καί, ἐπιπάσσοντες σποδὸν καὶ τέφραν ἐπὶ τὴν κεφαλήν, ἤραμεν τὸν λίθον τοῦ ἀναθέματος, ἐτοξεύσαμεν κατάρας καὶ ἐρράγημεν εἰς κοπετούς.

Ἀλλὰ διὰ τί μας ἐγκατέλιπε τὸ θάρρος; Ἐφερόμεθα ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων, ἐβλέπομεν τὰ πάντα ῥόδινα, καί μας ἐφάνησαν τὰ πάντα μελανὰ ἐπὶ τῇ πρώτῃ ἐθνικῇ συμφορᾷ. Πόσον θυμοσοφώτεροι ἠθέλομεν ἀποδειχθῆ, ἂν ἀντὶ τούτων πάντων ἠνοίγομεν τὰς δέλτους τῆς ἱστορίας. Ποῦ ἠθέλομεν συναντήσει ἔθνος μὴ συντελέσαν τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, βαρείας ἔχον πρὸς στενάζοντας ἀδελφοὺς ὑποχρεώσεις καὶ μὴ ἀναλαβὸν ἔστω καὶ ἐπὶ ἰδίῳ ὀλέθρῳ νἀναρρίψῃ τὸν κύβον;

Ποῦ ἠθέλομεν συναντήσει κράτος ἐπὶ μακρὰς δεκάδας ἐτῶν ὑφιστάμενον καὶ μὴ ὀσφρανθὲν τὴν ὀσμὴν τῆς πυρίτιδος, ἀλλὰ κοιμώμενον ἐπὶ πτίλων καὶ φυτεῦον ῥόδα; Ποῦ ἠθέλομεν εὕρει λαὸν ἀπαρνούμενον ἑαυτόν, τὰς παραδόσεις του, τὰς περὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδας, αὐτὸν τὸν προορισμόν του ἅμα τῇ πρώτῃ ἀτυχίᾳ;

Αἱ συμφοραὶ διδάσκουσι καὶ μεγαλύνουσι τὰ ἔθνη ὡς τὰ ἄτομα. Εἶνε τόσον εὐχάριστος, τόσον ζωτικὴ ἡ ἀνάρρωσις μετὰ τὴν νόσον, ἡ ἀναθάρρησις μετὰ τὴν συμφοράν. Ζητήσωμεν νὰ θεραπεύσωμεν τὴν νόσον. Πράξωμεν ὅ τι ἔπραξεν ἡ Πρωσσία μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἰένας, ὅτι ἔπραξεν ἡ Ἰταλία μετὰ τὴν μάχην τῆς Νοβάρρας. Ἡ ἀπογοήτευσις δὲν ἀνορθόνει, ἀλλὰ ναρκόνει, δὲν ἐπουλόνει τὰ τραύματα, ἀλλ' ἄγει εἰς σηπεδόνα.

Ἀλλ' ἔχομεν καὶ τὸ δικαίωμα νὰ εἴμεθα αἰσιόδοξοι. Τοῦ ἀτυχοῦς, τοῦ ἀδόξου πολέμου ἡ τελευταία σκηνὴ κατέλαμψεν εὐοιώνως τὰς τελευταίας σελίδας τοῦ συγχρόνου ἑλληνικοῦ βίου μὲ τὰς φλόγας τῆς Κουτσούφλιανης. Ὑπῆρχε λοιπὸν ἔστω καὶ σμικρὸς σπινθὴρ ἐν τῷ ἔθνει· κρῖμα, ὅτι δὲν ἐφώτισεν ἐνωρὶς τὰς τρίβους τῶν φυγάδων. Ἡ Ἑλλὰς ἔπεσεν ἐν τῷ ἀγῶνι· καὶ ὅμως ἐστεφανώθη, ἰδοῦσα ἐπανακάμπτουσαν τὴν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς διὰ τῶν κοκκάλων ἀπειροπληθῶν μαρτύρων ἐσπαρμένους ἀγροὺς τῆς Κρήτης, καὶ τῆς ἥττης ἡ κατακλεὶς ὑπῆρξεν ἐπινίκιος ἑορτὴ τῶν ἀρραβώνων τῆς ἠγαπημένης νύμφης τοῦ Μυρτῴου μετὰ τῆς ἡττημένης μητρός.

Νοσεῖ ἡ πολιτεία; Ἐργασθῶμεν θαρροῦντες ὅπως ἀποτρέψωμεν τὰ ἕλκη αὐτῆς. Πίπτει ἡ κοινωνία; Ἀναλάβωμεν καρτερικῶς τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνυψώσεως αὐτῆς. Δὲν εἶνε ὥρα θρήνων καὶ ἀπελπισμῶν, ἀλλὰ καιρὸς ἔργων καὶ ἀγώνων καὶ θάρρους. Ἔχομεν πλεῖστα ὅσα τὰ τρωτά. Εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐπιληφθῶμεν δραστηρίως τῆς διορθώσεως αὐτῶν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ οὔτε διὰ θλιβερᾶς ἀπογοητεύσεως, οὔτε διὰ στυγνῆς ἀπαισιοδοξίας, οὔτε διὰ τῆς κατακυλίσεως τῶν εὐθυνῶν ἀπὸ ὤμου εἰς ὦμον.

Ἡ ἀπαισιοδοξία ἄγει εἰς τὴν μοιρολατρείαν, εἰς τὴν σταύρωσιν τῶν χειρῶν καὶ εἰς τὴν ἀπραγμοσύνην. Τὸ δὲ ἡμέτερον ἔθνος ἔχει εἴπερ ποτὲ ἀνάγκην ἐργασίας, ἐργασίας καρτερικῆς, συντόνου, ἀκοιμήτου. Εἰς τὸ μέγα οἰκοδόμημα τῆς ἐθνικῆς ἀνορθώσεως, τῆς ἐπιβαλλομένης ἀληθοῦς παλιγγενεσίας πρέπει νὰ συμβάλωσι πάντες,

μεγάλοι καὶ μικροί. Καὶ ὁ μικρότατος τῶν λίθων εἶνε εἰςφορὰ μεγάλη. Ἀλλὰ πρὸς τοιαύτην ἐργασίαν εἶνε ἀναγκαία ἡ ἐλπίς, ἡ αἰσιοδοξία, τὸ θάρρος. Ἐπιβάλλεται λοιπὸν ὀλιγωτέρα μεμψιμοιρία καὶ περισσοτέρα ἐργασία. Οἱ πολὺ ἐργαζόμενοι δὲν ἔχουσι περισσεύοντα καιρὸν πρὸς μεμψιμοιρίαν. Μόνον οἱ αἰσιόδοξοι, μόνον οἱ ἐργάται τοῦ θάρρους δύνανται νἀποβῶσιν αὐτόχρημα ἐθνικοὶ ἐργάται καὶ ἐκτελέσωσι τελεςφόρως τὸ πρὸς τὴν πατρίδα καθῆκον.

Τῆς τοιαύτης δ' ἀντιλήψεως τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντος τρανὸν ἔχετε δεῖγμα σεῖς οἱ νεώτεροι οἱ φοιτῶντες εἰς τὰς στοὰς ταύτας, ἃς ἀνέῳξεν εἰς τοὺς διψῶντας παιδείας Πανέλληνας ἡ ἑλληνικὴ πατρίς, τὴν ἀφοσίωσιν καὶ ἐθελοθυσίαν, μεθ' ἧς ἔχυσαν καὶ αὐτὸ τὸ αἷμα ὑπὲρ τοῦ ἔθνους οἱ νεκροὶ ὑμῶν συνάδελφοι, ὧν ἑκάστην ὥραν βλέπετε τὰ ὀνόματα ἐπιγεγραμμένα κάτω ἐδῶ ἐπὶ τῆς μνημοσύνου αὐτῶν στήλης. Ἔστω ἐλαφρὰ ἡ γῆ ἡ καλύπτουσα τὰ τίμια ὀστᾶ τῶν προμάχων ἐκείνων τῆς πατρίδος.

Ἂν τὸ νῆμα τῆς ζωῆς τῶν γενναίων ἐκείνων βλαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου ἐκόπη ἀνωφελῶς καὶ τὸ αἷμα αὐτῶν ἐχύθη ματαίως καὶ τὸ μέγα αὐτῶν ὄνειρον δὲν ἐπληρώθη, ἃς εὐελπίσῃ τὸ παράδειγμα αὐτῶν ὑμᾶς, καὶ ἃς θαρρήσωμεν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἐκ τῶν τάξεων ὑμῶν θὰ προέλθῃ ὁ εἷς ἐκεῖνος, οὗ ἔχει ἀνάγκην ἡ ἑλληνικὴ πατρίς, ὅπως ἀνυψώσῃ αὐτὴν εἰς νέαν δόξαν. Καὶ τὴν δόξαν αὐτὴν ἃς ἐπιδιώξωμεν ὄχι διὰ μεγαλαυχίας ἐπὶ τοῖς ἄθλοις τῶν πατέρων, ὄχι διὰ θρηνολογίας ἐπὶ τῇ ἐκπτώσει τοῦ ἐνεστῶτος, ἀλλὰ διὰ τῆς εὐοιώνου ἐθνικῆς ἐργασίας.

Ἃς φιλοτιμηθῶμεν τὸ ἑξῆς νὰ νομίσωμεν, ὅτι τότε μόνον ἑορτάζομεν προςηκόντως τὴν μεγάλην γενεὰν τοῦ ἀγῶνος, ὅταν καθ' ἑκάστην 25 Μαρτίου ἀντὶ λόγων κενῶν θὰ δυνάμεθα γρηγοροῦντες καὶ ἐργαζόμενοι νὰ ἐπιδεικνύωμεν ὡς ἀμφιέτηρον δωρεὰν πρὸς τὸ ἔθνος καὶ ἓν νέον ἔργον, μίαν νέαν πρόοδον, ἕνα νέον σταθμὸν πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἑλληνισμοῦ, τοῦ ἑνὸς καὶ ἀδιαιρέτου, τοῦ μεγάλου καὶ ἀθανάτου.

ΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΦΟΙΤΗΤΑΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΑΡΜΕΝΙΚΑ [1]

Ὑπάρχει ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ τεμένει τῶν Μουσῶν σχολή τις ἰδία, ἥτις δὲν συνδέεται πρὸς αἴθουσαν καμμίαν, σχολὴ ἥτις δὲν φέρει τὸ

[1] Ἀνεγνώσθη τὴν νύκτα τῆς 30 Ὀκτωβρίου 1895 ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἐδημοσιεύθη ὅλος μὲν ἐν τῷ «Ἄστει» καὶ τῇ «Ἐφημερίδι» τῆς ὑστεραίας, κατ' ἀποσπάσματα δὲ ἢ ἐν περιλήψει ἐν ἁπάσαις σχεδὸν ταῖς ἀθηναϊκαῖς ἐφημερίσι τῆς ἡμέρας ἐκείνης.

Ὁ λόγος οὗτος δὲν εἶνε ἐντελῶς ἄσχετος πρὸς τὴν νεωτέραν ἡμῶν ἱστορίαν, ἐπὶ μακρὸν δὲ σιγήσας περὶ αὐτοῦ ἀναγκάζομαι νῦν νὰ ἐκθέσω τὰ κατ' αὐτόν. Αἱ ἀρμενικαὶ σφαγαὶ ἐκράτουν μετέωρα παρ' ἡμῖν τὰ πνεύματα, καὶ εἰς τὴν ἔξαψιν τοῦ πλήθους καὶ ἰδίᾳ τῶν φοιτητῶν συνηρμόστει ὁ τύπος, ἰδίως δὲ ἡ «Ἀκρόπολις», ἥτις καὶ ἐδημοσίευσε μετ' ἄλλα ἐνθουσιώδη ἄρθρα ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 28 Ὀκτωβρίου 1895 πατριωτικὸν ἄρθρον γεγραμμένον μὲν παρὰ τοῦ ἰατροῦ κ. Λουκᾶ Μπέλλου, χῦσαν δ' ἔλαιον εἰς τὴν πυράν. Καὶ οἱ μὲν φοιτηταὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ἦσαν ἀκράτητοι ὑπὸ πατριωτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, δημαγωγοὶ δὲ εἰς ἴδια ἐποφθαλμιῶντες τέλη ἐπειρῶντο νὰ ὑπονομεύσωσί τινας αὐτῶν. Ἀλλὰ τὸ μέγα πλῆθος τῶν φοιτητῶν, ὑπὸ ἁγνῆς ἀγόμενον φιλοπατρίας, ἤθελε τὸν περιορισμὸν τῆς συμπάσης κινήσεως εἰς μόνην τὴν πατριωτικὴν ἰδέαν ἀνεξαρτήτως πάσης ἀναμίξεως εἰς διαβουκολήσεις συνδεομένας πρὸς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα. Πρεσβεία δὲ φοιτητῶν, ἰδίως ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ὁρμωμένων, προσῆλθε πρός με τὴν νύκτα τῆς 29 Ὀκτωβρίου, θερμῶς παρακαλοῦσα νὰ συγκρατήσω τὸν πατριωτικὸν ἐνθουσιασμὸν τῆς φοιτητικῆς νεολαίας καὶ ἐξαίρων αὐτὴν ἀποτρέψω ἀπὸ τῶν σκολιῶν ὁδῶν εἰς ἃς προσεπάθουν νὰ καταβιβάσωσι τοὺς ἁπλουστέρους οἱ δημαγωγοί. Καὶ ἐθεώρησα μὲν καθῆκον νὰ εἰσακούσω τῶν θερμῶν αὐτῶν δεήσεων, ἀλλ' ἠναγκάσθην μετὰ λύπης νἀρνηθῶ, ἅτε πάσχων ὑπὸ φαρυγγίτιδος, ἣν εἶχον ἀποκομίσει κρυολογήσας ἐν ἐκδρομῇ εἰς Μαραθῶνα, ἔνθα εἶχον μεταβῆ μετ' ἄλλων μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς τῶν παρασκευαζομένων Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων χάριν προμελέτης τῶν κατὰ τὸν τελεσθησόμενον ἐν αὐτοῖς Μαραθώνιον δρόμον. Ἤμην δ' ἄλλως καὶ κατάκοπος ἅτ' ἐπιστρέψας ἐκ Μαραθῶνος ὀλίγην μόνον ὥραν πρὸ τῆς πρός με ἀφίξεως τῆς ἐπιτροπῆς τῶν φοιτητῶν. Ἀλλὰ τὴν ὑστεραίαν, ἧς ἡ ἑσπέρα εἶχεν ὁρισθῆ πρὸς τὴν συγκληθεῖσαν σύνοδον τῶν φοιτητῶν, ἐπανελήφθη μὲν ἐπιμόνως ἡ παράκλησις τῶν φοιτητῶν, διακεκριμένοι δὲ πολῖται ἐλθόντες πρός με μοὶ παρέστησαν τὴν ὑποχρέωσιν ἣν εἶχον νὰ πεισθῶ εἰς τὸ αἴτημ' αὐτῶν πρὸς ἀποφυγὴν διαταράξεως τῆς τάξεως. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ

ὄνομα θεολογικῆς ἢ φιλοσοφικῆς, νομικῆς, ἰατρικῆς ἢ φαρμακευτικῆς· ὑπάρχει ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἐργαστήριον, ὅπου δὲν πειραματίζεσθε

πρύτανις κ. Ἀναστάσιος Διομήδης Κυριακός, φίλα φρονῶν πρὸς τὴν τότε κυβέρνησιν, μετακαλεσάμενός με τὴν μεσημβρίαν μ' ἐξελιπάρησε καὶ σχεδόν μοι ἐπέβαλε νὰ μὴ ἀφήσω τὸ Πανεπιστήμιον ἕρμαιον τῶν μελλόντων νὰ εἰσπηδήσωσιν εἰς αὐτὸ δημαγωγῶν. Οὕτω δ' ἐπειθαναγκάσθην νὰ ἐκφωνήσω τὴν αὐτὴν ἑσπέραν τὸν ἄνω παρατιθέμενον λόγον, προτάξας αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐπίμονον θέλησιν τῶν φοιτητῶν ψήφισμα, εἰς ὃ προσεπάθησα νὰ δώσω ὅσον τὸ δυνατὸν γενικὸν καὶ νομοταγῆ πατριωτικὸν τύπον. Εἶχε δὲ τὸ ψήφισμα τοῦτο, ὅπερ ὁμοίως ὁ κ. πρύτανις ἐπεδοκίμασεν, ὧδε·

ΨΗΦΙΣΜΑ

Οἱ φοιτηταὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου οἱ ἔκ τε τῆς δούλης καὶ ἐλευθέρας Ἑλλάδος συναισθανόμενοι τὸ κρίσιμον τῶν περιστάσεων καὶ τὰς ὑποχρεώσεις ἃς πρὸς σύμπαντα τὸν Ἑλληνισμὸν ἔχομεν ψηφίζομεν ὅτι καλούμενοι ἐν οἱαδήποτε ὥρᾳ

1) Προθύμως θέλομεν καταβάλει τὸν ὀβολὸν ἡμῶν ὑπὲρ πάσης ἐθνικῆς ἰδέας καὶ ἀνάγκης εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ Πανεπιστημίου συνισταμένης ἐπιτροπείας ἐκ τοῦ Πρυτάνεως καὶ τῶν κοσμητόρων τῶν σχολῶν.

2) Προθύμως θέλομεν ὑπακούσει εἰς τὴν φωνὴν τῆς πατρίδος διδόντες καὶ αὐτὸ τὸ αἷμα ἡμῶν ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου.

Αἱ νεανικαὶ καρδίαι τῆς φιλοπάτριδος φοιτητικῆς νεολαίας ὑπῆρξεν εὔκολον νὰ ἐνθουσιασθῶσιν ἐκ τοῦ ἐμοῦ λόγου ἐν ἡμέραις πατριωτικοῦ πυρετοῦ, ὅςτις ἦτο ἀδύνατον νὰ συγκρατηθῇ. Διὸ ἐχύθησαν μετὰ τὴν ἐκφώνησιν αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου εἰς τὴν πόλιν, παρελαύνοντες μέχρι βαθείας νυκτὸς διὰ τῶν ἀγυιῶν καὶ ψάλλοντες θούρια ᾄσματα, μετέβησαν δ' ἐν διαδηλώσει καὶ πρὸς τὴν Α. Β. Υ. τὸν Διάδοχον καὶ τὸν πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως κ. Θεόδωρον Δηλιγιάννην, ὅστις καὶ συνεχάρη αὐτοῖς διὰ τὰ αἰσθήματα αὐτῶν καὶ ἐζητωκραύγασεν ἐκ τοῦ ἐξώστου αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἀκαδημαϊκῆς νεολαίας, τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῆς Πατρίδος. Καὶ ἔξαλλος μὲν ὑπῆρξεν ἀληθῶς ἡ ἐκδήλωσις τοῦ πατριωτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῆς φοιτητικῆς νεολαίας, ὑπάρχοντος ἐν αὐτῇ τῇ καρδίᾳ τῶν φοιτητῶν καὶ ἄνευ τοῦ ἐμοῦ λόγου. Κύριος δὲ τούτου σκοπὸς καὶ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὄχι ἡ ἔξαψις τῶν πνευμάτων, ἅτινα ἦσαν ἀφ' ἑαυτῶν λίαν τεταραγμένα, ἀλλ' ἡ κατ' ὀλίγον κατὰ τὰ ποθούμενα καθησύχασις αὐτῶν καὶ τοῦ Πανεπιστημίου διὰ τῶν σωφρονεστέρων, ἀντιτασσόντων εἰς πᾶσαν δημαγωγικὴν ἐνέργειαν τὸ ψήφισμα τοῦ Λάμπρου, ὡς ἔλεγον, ἤτοι τὸ ψήφισμα τὸ ὁρίζον νομοταγῶς, ὅτι θὰ ἐκπληρώσωσι τὸ πρὸς τὴν πατρίδα καθῆκον ἐν οἱαδήποτε ὥρᾳ καλούμενοι καὶ ὅτι καὶ αὐτὸν τὸν ὀβολὸν αὐτῶν θὰ συνεισέφερον εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ Πανεπιστημίου συνισταμένης ἐπιτροπείας ἐκ τοῦ Πρυτάνεως καὶ τῶν κοσμητόρων τῶν σχολῶν. Ἐστήριξε δὲ τὸ τοιοῦτον ψήφισμα αὐτὸς ὁ λόγος, ἐν ᾧ ἐγίνετο λόγος περὶ πατρίδος ὅσον καὶ περὶ καθήκοντος καὶ προσετίθεντο αἱ παρ' ἐμοῦ κατὰ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ λόγου τονισθεῖσαι λέξεις **Ἡ ἑλληνικὴ βασιλεία, ἡ ἐπίσημος τῆς Ἑλλάδος ἀντιπροσωπεία καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις** εἶνε

δι' ὀργάνων ἐπὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ δὲν καλλιεργεῖτε τὴν φυσικὴν ἢ τὴν χημείαν, τὴν ὀρυκτολογίαν ἢ τὴν ἀνατομικήν. Εἶνε ἡ σχολὴ ἡ μεγάλη, ἧς τὸ ὄνομα πλανᾶται εἰς ὅλων ὑμῶν τὰ χείλη ταύτην τὴν στιγμὴν, εἶνε τὸ μέγα ἐργαστήριον, ἐν ᾧ χαλκεύεται ἡ ἐθνικὴ ἰδέα, εἶνε ἡ Πατρίς.

Ὑπάρχει μεταξὺ τῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα φυλλομετρεῖτε καὶ ὅταν αἱ λοιπαί σας μελέται στρέψωσιν ἀλλαχοῦ τὴν προσοχὴν καὶ τὰς ἀγρυπνίας σας, ἕν, τὸ μέγα βιβλίον τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας, τὸ ὁποῖον ψιθυρίζει εἰς ὅλων τὰ ὦτα μίαν γλυκεῖαν κολοσσικὴν λέξιν, τὴν λέξιν Πατρίς.

Ὑπάρχει ἐν τοῖς ἐγκάτοις τῆς νεαρᾶς ὑμῶν καρδίας, ἣν βαυκαλῶσι μυρίοι πόθοι χρυσοῖ, μία γωνία ἱερὰ, μία φωλεὰ χρυσόπλεκτος, ἐν ᾗ δὲν ἐγκατοικεῖ ἡ πρὸς τοὺς οἰκείους στοργὴ λησμονουμένη, δὲν ἐμφωλεύει ὁ ἔρως κοιμιζόμενος, δὲν ὀργᾷ ἡ φιλομάθεια· βωμός τις ἱερὸς, ἐφ' οὗ ἓν καὶ μόνον χωρεῖ μέγα, πολυσέβαστον, ἅγιον εἴδωλον, ἡ Πατρίς.

Διὰ νὰ προφέρω τὴν μεγάλην ταύτην, τὴν ἁγίαν, τὴν ἱερὰν αὐτὴν λέξιν, μ' ἐκαλέσατε ἀπόψε ῥήτορα τῆς τελευταίας ὥρας ἐνώπιον ὑμῶν.

Καὶ ἐδέχθην τὸν ἄριστον οἰωνὸν, καίπερ ἀσθενῶν. Δὲν ἔχω ἀνάγκην λόγων μακρῶν. Καὶ βωβὸς ἂν ἤμην καὶ πρὸς κωφοὺς ἂν ἐλάλουν, ἤρκουν ὅπως ἐννοηθῶμεν οἱ παλμοὶ τῶν καρδιῶν, ἤρκει ἡ εὐοίωνος μαραθώνιος αὔρα, ἣν ἀπολαύσας κατὰ σύμπτωσιν ἀγαθὴν χθὲς, σᾶς φέρω σήμερον ἐδῶ.

οἱ ἁρμόδιοι νὰ σκεφθῶσι περὶ τῆς ἱερᾶς παρακαταθήκης τοῦ παρελθόντος, περὶ τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ παρόντος, περὶ τῶν ἐλπίδων τοῦ μέλλοντος· ἀλλὰ σεῖς εἴσθε οἱ βραχίονες τῆς πατρίδος, σεῖς εἴσθε οἱ θεράποντες τῆς ἐθνικῆς ἰδέας.

Τοιαύτη ἡ μικρὰ ἱστορία τοῦ λόγου τούτου, ἣν ἠναγκάσθην νὰ συνοψίσω ἐνταῦθα, ἐπειδὴ, γινομένου ἐν ταῖς ἀθηναϊκαῖς ἐφημερίσι Πρωΐᾳ καὶ Μικρᾷ Ἐφημερίδι ἔπειτα δὲ κατὰ Μάρτιον τοῦ 1902 καὶ ἐν τῇ Βουλῇ λόγου περὶ εὐθυνῶν τοῦ πολέμου, μοὶ ἀπεδόθη παραδόξως ἡ μεγάλη τιμὴ νὰ θεωρηθῶ ὡς ὁ πρῶτος τῶν συνυπευθύνων ἐπ' αὐτῷ, ὁ δὲ λόγος μου παρεστάθη ὡς ἐκφωνηθεὶς κατ' ἐντολὴν τῆς Ἐθνικῆς ἑταιρείας καὶ ἐπὶ τῷ σκοπῷ διαταράξεως τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων, καὶ ἐλέχθη περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἦτο κατάμεστος ἐκφράσεων κατὰ τῶν τότε κυβερνώντων τὰ κοινά. Κατὰ πόσον τὰ τοιαῦτα εἶνε ἀληθῆ δύναται νὰ ἴδῃ ὁ διεξερχόμενος τὸν ἀπὸ τῶν ἐμῶν χειρογράφων δημοσιευθέντα ἀμέσως τὴν ὑστεραίαν ἐν ταῖς ἐφημερίσι λόγον, ὅστις καὶ ἀναδημοσιεύεται ἐνταῦθ' ἀπαραλλάκτως οἷος ἐγράφη καὶ ἐδημοσιεύθη τότε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ἀ! διακρίνεσθε ἀληθῶς εὐκόλως σεῖς, ὅσοι ἀπὸ πατρίδων ἐλευθέρων παρεκαθήσατε σήμερον ἐδῶ διὰ νἀκούσητε τὸν πόνον δούλων σας ἀδελφῶν. Ἐλεύθερα τέκνα γονέων ἐλευθέρων, ἀποβλέπετε μετὰ συναισθήσεως τῶν ἐθνικῶν κινδύνων καὶ ὄχι ἀμέριμνοι εἰς τῆς αὔριον τὴν κλῆσιν. Ἀλλὰ πλησίον ὑμῶν εἶνε ἀδύνατον νὰ μὴ βλέπητε τὴν ὠχρότητα, ἥτις καλύπτει τὸ πρόσωπον, νὰ μὴ ἀκούητε ἐγγύτατα ὑμῶν τὸν ὑπόκωφον παλμὸν συναδέλφων σας ὁμοφύλων, οὓς δὲν θάλπει ὡς ὑμᾶς ἀγκάλη μητρὸς, ἀλλὰ σφίγγει κόλπος μητρυιᾶς, καταπνίγων πάντα πόθον ἐθνικόν Ἀδύνατον νὰ μὴ ἀκούητε ἐγγὺς ὑμῶν τὸν μύχιον στόνον ἀδελφῶν σας, οἵτινες δέν σας φθονοῦσιν, ἀλλά σας ζηλεύουσι μόνον, ὅτι δύνασθε οἵαν ὥραν θελήσητε νἀναπετάσητε εἰς τοὺς ἀέρας κυματίζουσαν ἐπὶ τῶν στεγῶν σας τὴν ἐθνικήν σας σημαίαν. Ἀλλὰ τὴν σημαίαν αὐτὴν ἐκεῖνοι ἀναλογίζονται ὅτι τὴν ἔχουσι κεκρυμμένην ὑπὸ τὴν σποδὸν τῶν πατρῴων των ἐρειπίων, ὅτι αὐτοὺς ἐβαυκάλησεν ἡ μήτηρ των βρέφη μὲ ᾆσμα δούλης ὡσεὶ νοσταλγούσης, ὅτι οἱ πατέρες των κερδαίνουσιν ἐν ἱδρῶτι τὸν ἄρτον των βρεχόμενον μὲ δάκρυ καὶ περιφέρουσιν ἐν τῇ μητρίδι ὡς ἐν γῇ ξένῃ τὸ βλέμμα δειλὸν καὶ τὸν τράχηλον κεκαμμένον.

Καὶ δὲν λησμονοῦσιν ἐκεῖνοι ποτὲ, ὅτι, ἂν μὴ ἔλθῃ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, δοῦλον χῶμα θὰ καλύψῃ καὶ αὐτοὺς ἡμέραν τινὰ ἐν μιᾷ γωνίᾳ ἔξω τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωρίου των, τῆς αὐτῆς ἐκείνης παλαιᾶς ἐκκλησίας, ἧς οἱ ἅγιοι δὲν ἔχουσιν ὀφθαλμοὺς, διότι ἔχει ἐξορύξει αὐτοὺς ἡ λόγχη τοῦ δυναστεύοντος, ὡς ἔμαθον περίτρομοι παρὰ τοῦ γεννήτορος, ὅτε ἦσαν παιδία.

Ἐδῶ ὑπὸ τὰς συμβολικὰς πτέρυγας τῆς ἀκαδημαϊκῆς γλαυκὸς πάντοτε μὲν, μάλιστα δὲ σήμερον αἰσθάνεσθε, ὅτι δὲν ἑνόνει ὑμᾶς ἐπὶ τὸ αὐτὸ μόνον μία καὶ ἡ αὐτὴ ἀγάπη πρὸς τὴν σοφίαν, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἀνήκετε εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πατρίδα, εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἰδέαν, μὲ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀδιάλυτον ὑπὸ τοῦ χρόνου, ἀνέκπλυτον ὑπὸ τῶν καταιγίδων τοῦ βίου, ἀδιάπτωτον καὶ ἀναπαλλοτρίωτον στοργὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἐδῶ αἰσθάνεσθε, ὅτι, ἂν χωρίζῃ τὰς ἀφεστώσας ὑμῶν γενετείρας ἐπὶ τοῦ χάρτου ἑτερόχρους γραμμὴ, ἀλλὰ μίαν ἔχετε πάντες καὶ τὴν αὐτὴν ὁμόχρουν εὐρεῖαν σημαίαν, ὑφ' ἧς τὰς πτυχὰς θὰ ταχθῶσιν οἱ Πανέλληνες ὅλοι, ὅταν σημάνῃ ἐκείνη ἡ ὥρα, νικῶντες ὡς ἐγίνωσκον νὰ νικῶσιν οἱ πατέρες ἡμῶν ἢ θνήσκον-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τες μὲ τὴν ἐθνικὴν σημαίαν ὡς ἐντάφιον, ὡς ἐγίνωσκον νὰ θνήσκωσιν οἱ πατέρες ἡμῶν.

Εἶνε ἡ σημαία τοῦ 'Ρήγα καὶ τοῦ Γερμανοῦ, εἶνε ἡ σημαία τῶν ἐλευθέρων ὁμοῦ καὶ δούλων, ἡ σημαία τοῦ μεγάλου ἱεροῦ ἀγῶνος, ἡ σημαία τοῦ ἀγῶνος τοῦ μέλλοντος, τοῦ ἔχοντος πρόγραμμα μίαν ἐλευθέραν μεγάλην 'Ελλάδα. Διότι οἱ ἄνδρες, οἱ ὑπὲρ ἐλευθερίας τῶν 'Ελλήνων ἀποθανόντες, δὲν ἐφαντάσθησάν ποτε, ὅτι ἄνω τοῦ χώματος τοῦ τάφου των θὰ σκιρτᾷ μικρὰ 'Ελλὰς ἐλευθέρα καὶ θὰ στενάζῃ μεγάλη 'Ελλὰς δούλη· διότι ἡ χάρτα τοῦ Θεσσαλοῦ πρωτομάρτυρος δὲν εἶχεν ὅριά της τὸν Πηνειὸν καὶ τὸν Εὐρώταν, ἀλλ' εἰς τὰ ποιητικά του ὄνειρα ἐφαντάζετο ὁ 'Ρήγας γιγαντιαίαν 'Ελλάδα, ἐρείδουσαν τὴν κεφαλήν της εἰς τὰς χιόνας τοῦ Αἵμου, στηρίζουσαν τὴν δεξιάν της εἰς τὰς κορυφὰς τῶν 'Ακροκεραυνίων, βρέχουσαν τὴν ἀριστεράν της εἰς τοὺς ἀφροὺς τῶν κυμάτων τοῦ Εὐξείνου καὶ λούουσαν τοὺς πόδας της εἰς τὴν θάλασσαν τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κύπρου.

Αὐτὴ ἡ σημαία, ἡ μεγάλη σημαία τοῦ 'Ρήγα καὶ τοῦ Γερμανοῦ, εἶνε ἡ σημαία τοῦ 'Εθνικοῦ Πανεπιστημίου τῶν 'Ελλήνων. Αὐτῆς τῆς σημαίας αἱ πτυχαὶ σκεπάζουσι προφρόνως τὸ ἱερὸν ἔαρ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅπερ στέλλουσιν ἐδῶ νὰ καθήσῃ παρὰ τοὺς πόδας ἡμῶν μυρίαι ἑλληνικαὶ πατρίδες ὅπου ἡ γῆ εἶνε δούλη καὶ δέσμιος ὁ λόγος. Καὶ αὐτὴ ἡ σημαία ὑβρίζεται καὶ κηλιδοῦται ὅπου ὑβρίζεται καὶ πάσχει ὁ ἑλληνισμός.

Δέν μ' ἐκαλέσατε ἐνταῦθα οὔτε πρὸς πολιτικὴν μελέτην οὔτε πρὸς μακρὰς ἱστορικὰς ἐκθέσεις.

Δὲν ἤλθετε νὰ μάθητε παρ' ἐμοῦ ἐδῶ οἱ Μακεδόνες, ὅτι ἡ σημαία τῶν Μακεδόνων δὲν δύναται νὰ εἶνε ἄλλη παρὰ τὴν σημαίαν τοῦ μεγάλου 'Αλεξάνδρου, οἱ 'Ηπειρῶται καὶ 'Αλβανοί, ὅτι εἶσθε ἀκόμη καὶ τώρα τὰ ὠκύπτερα τοῦ 'Ηπειρώτου ἀετοῦ, οἱ Κρῆτες, ὅτι Κρήτη σημαίνει ἐλευθερία, οἱ Μικρασιᾶται, ὅτι ἐν τῇ χώρᾳ σας τῇ εὐλογημένῃ κεῖται ἡ Μίλητος, ἥτις ἐπάλαισεν ἐπὶ ἓξ ὅλα ἔτη πρὸς τὸν κολοσσὸν τῆς Περσίας, καὶ ἡ γῆ ὅπου ἐγεννήθη τῶν Σαρακηνῶν ὁ μέγας νικητὴς Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς, οἱ Θρᾷκες, ὅτι παρὰ τὰς χαριτωμένας σας ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου κεῖνται αἱ βάσεις τοῦ θρόνου τῶν αὐτοκρατόρων μας, τὰ ἐρείπια τῆς πύλης τοῦ 'Αγίου 'Ρωμανοῦ, παρ' ἣν ἔπεσεν ὁ Κωνσταντῖνος, ἡ 'Αγία ἐκείνη τοῦ θεοῦ Σοφία, ἧς τὰς ἀναμνήσεις

δὲν ἠδυνήθη νὰ λακπατήσῃ καὶ ἐκβάλῃ ἐκ τοῦ ἱεροῦ χώρου ποτὲ ὁ ποὺς τοῦ κατακτητοῦ, ἀναμνήσεις ἃς καθιστάνουσιν ἱερωτέρας καὶ ἐπιβλητικωτέρας τεσσάρων καὶ ἡμίσεος αἰώνων ἐλπίδες καὶ πόθοι καὶ δάκρυα.

Δὲν ἦλθον νὰ διδάξω, ἀλλ' οὔτε νὰ συγκινήσω ἦλθον. Ἦλθον νὰ συγκινηθῶ. Ἦλθον νὰ συγκινηθῶ, βλέπων τὴν νεότητα τὴν ἑλληνικὴν ἑνιαίαν μὲ ἕνα πόθον, μὲ μίαν θέλησιν, μὲ ἕνα ὅρκον, νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν Ἑλλάδα, ὅταν κληθῇ. Ἐδείκνυε γαυριῶν ὁ Μόλτκε τοὺς ἠλεκτρικοὺς κώδωνας τοῦ γραφείου του, οἵτινες ἤρκει νὰ σημανθῶσιν, ὅπως ἐντὸς ὡρῶν ὀλίγων στῶσιν ἐπὶ ποδὸς ἑτοιμοπόλεμοι μυριάδες ἀγωνιστῶν, προθύμων νὰ παλαίσωσιν ὑπὲρ τῆς γερμανικῆς πατρίδος. Ἡμεῖς οἱ μικροὶ δὲν ἔχομεν τὰ πλούτη τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς, δὲν ἔχομεν τὰς βαρείας των πολεμικὰς ἀποθήκας, δὲν ἔχομεν τὴν ἐκ μακρᾶς παρασκευῆς στρατιωτικὴν πεῖραν. Τὴν βαρεῖαν πλάστιγγα τῶν μεγάλων ἐκείνων ὑλικῶν ἀγαθῶν ἡμεῖς μὲ ἓν καὶ μόνον θὰ προσπαθήσωμεν νά την ἀντισταθμίσωμεν, μὲ τὸν ἐνθουσιασμόν μας ἡνωμένον, μὲ τὴν πεποίθησιν περὶ τοῦ δικαίου, συνδεδεμένου μὲ τὴν ἀτέρμονα ἀγάπην πρὸς τὴν πατρίδα. Ἰδοὺ ἡ ἁγία ἡμῶν τριὰς ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν κινδύνων. Ἡ ἑλληνικὴ βασιλεία, ἡ ἐπίσημος τῆς Ἑλλάδος ἀντιπροσωπεία καὶ ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εἶνε οἱ ἁρμόδιοι νὰ σκεφθῶσι περὶ τῆς ἱερᾶς παρακαταθήκης τοῦ παρελθόντος, περὶ τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ παρόντος, περὶ τῶν ἐλπίδων τοῦ μέλλοντος. Ἀλλὰ σεῖς εἶσθε οἱ βραχίονες τῆς πατρίδος, σεῖς εἶσθε οἱ θεράποντες τῆς ἐθνικῆς ἰδέας. Εἶνε δὲ παρήγορον τὸ θέαμα νεότητος, ὁμοθυμαδὸν δηλούσης τὴν πρόθυμον αὐτῆς ἀπόφασιν, ὅτι δὲν λησμονεῖ τοὺς ἱεροὺς λόχους τῆς Χαιρωνείας καὶ τοῦ Δραγατσανίου. Διπλᾶ θὰ νικήσῃ ὅστις νικήσῃ συμφώνως πρὸς τὰ κελεύσματα τῆς πατρίδος. Διπλῆς δόξης θὰ τύχωσιν ἐκεῖνοι, ὅσοι πίπτοντες θὰ δύνανται νὰ καυχῶνται, ὅτι ἔπεσον τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.

Ἀλλὰ δύναται νὰ εἶνε διπλοῦν καὶ πενταπλοῦν τὸ θάρρος καὶ ἡ παρρησία τῶν ἁρμοδίων, ὅταν γινώσκωσιν, ὅτι ἐδῶ μέσα, ὑπὸ τὰς συμβολικὰς πτέρυγας τῆς πανεπιστημιακῆς γλαυκός, ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς μεγάλης ἐθνικῆς σημαίας εἶνε ἕτοιμοι οἱ ἠλεκτρικοὶ κώδωνες, οἵτινες ἀρκεῖ νὰ κρουσθῶσιν, ὅπως, ὅταν παραστῇ ἡ ὥρα τοῦ κινδύνου καὶ τοῦ ἀγῶνος, μεταδώσωσιν εἰς τὰς ἐσχατιὰς τοῦ ἑλληνισμοῦ

σύμπαντος τὸν σπινθῆρα τὸν ἐκκρούοντα σπινθῆρας, τὸν ἐνθουσιασμὸν τὸν εὐλογοῦντα καὶ ἁγιάζοντα, τὸν ὅρκον τὸν ἄγοντα εἰς τὴν νίκην ἢ τὸν θάνατον.

Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκεῖ νὰ γνωσθῇ, ὅτι ὁ φάρος αὐτὸς ὁ πανελλήνιος, ἀνήφθη, ὅπως φωτίσῃ ἐν ὥρᾳ ἀνάγκης τοῦ ἔθνους τὰς νύκτας τὰς ἀνηλίους, ὅτι ὁ τηλέγραφος αὐτὸς τῶν καρδιῶν τῆς Ἑλληνίδος νεολαίας ἐτέθη εἰς κίνησιν, ἀγγέλλων εἰς τοὺς Κρῆτας, τοὺς Ἠπειρώτας καὶ Ἀλβανούς, τοὺς Μακεδόνας καὶ τοὺς Θρᾷκας, τοὺς Νησιώτας καὶ τοὺς Μικρασιάτας τὸ εὐοίωνον παράγγελμα Γρηγορεῖτε.

Ἡ ἱστορία τοῦ ἔθνους δὲν ἐκλείσθη· ὁ ἑλληνισμὸς ὁμοιάζει καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας πρὸς τὸν μυθολογούμενον Ἀνταῖον, ὅςτις, καταβαλλόμενος καὶ εἰς τὴν γῆν καταρριπτόμενος, ἀνέκτα καὶ πάλιν τὰς δυνάμεις του καὶ ὠρθοῦτο γίγας, κοσμῶν τοῦ πατρός του τὸν ναὸν μὲ τὰ κρανία τῶν νικωμένων πολεμίων. Εὐτυχὴς ὁ ἱστορικός, ὅςτις θὰ δυνηθῇ νὰ θέσῃ τὸν κολοφῶνα εἰς τὴν ἐθνικήν του ἱστορίαν, κλείων τὴν τελευταίαν αὐτῆς σελίδα μὲ τὴν εὐάγγελον λέξιν Νίκη. Τῆς δὲ μελλούσης ταύτης ἐθνικῆς νίκης βάσιν καὶ ἐλπίδος παρήγορον προάγγελμα θεωρήσατε τὸν ἀποψινόν σας ὅρκον.

Ἀλλ' ὅπως ὁ ὅρκος οὗτος ἀγάγῃ εἰς πέρας ἀγαθόν, δέον πάντων ὑμῶν τὰς καρδίας νὰ δονήσῃ, πάσας τὰς κεφαλὰς νὰ θερμάνῃ μία σκέψις, ἡ συναίσθησις τοῦ καθήκοντος. Ἀναλογίσθητε, ὅτι ὀφείλετε νἀναλάβητε τὴν ὑποχρέωσιν, ὅπως ὅταν κληθῆτε καὶ ὡς κληθῆτε, ὅπου ταχθῆτε ὑπηρετήσητε τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν ὁμοῦ καὶ τὴν ἰδέαν τοῦ καθήκοντος. Μόνον τότε θὰ εὐδοκιμήσῃ τὸ ἐθνικὸν ἡμῶν ἔργον. Μόνον τότε θὰ ἔχωσι τὴν χαρὰν οἱ πρεσβύτεροι νὰ μακαρίζωσιν ἐκείνους εἰς οὓς θὰ λάχῃ ἡ εὐγενὴς μοῖρα νὰ πέσωσιν ὑπὲρ πατρίδος. Μόνον τότε θὰ ἔχωμεν τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ ὑπάρξωσι μεταξὺ ἡμῶν οἱ εὐτυχεῖς, οἵτινες θὰ δυνηθῶσιν, ἐπιστρέφοντες εἰς τὰς ἑλληνικάς των πατρίδας ἐκ τοῦ πεδίου νέων μαχῶν, νὰ πέσωσιν ἐκεῖ ἐν μέσῳ ἀπελευθερωθείσης πατρίδος, φέροντες ὥς ποτε ὁ Μαραθώνιος ἐκεῖνος ἄγγελος τὸ χαρμόσυνον ἄγγελμα Ἐνικήσαμεν.

ΛΟΓΟΙ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΙ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΗΠΕΙΡΩΤΑΣ[1]

Ἠδύναντο οἱ Ἠπειρῶται καὶ ἄλλην νὰ ἐκλέξωσιν ἐπέτειον συνδέουσαν τὸ ὄνομα τῆς Ἠπείρου πρὸς τὴν ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ ἄθλησιν, ἂν ἤθελον συνερχόμενοι ἐνταῦθα μόνον τὸν θρησκευτικὸν αὐτῶν ζῆλον νὰ ἐπιδείξωσιν. Ἠδύναντο νἀνέλθωσιν εἰς χρόνους πολὺ παλαιοὺς καὶ νὰ ἑορτάσωσι τὴν κατ' αὐτὸν ἤδη τὸν τρίτον αἰῶνα μεσοῦντα ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ῥώμης Δεκίου διὰ τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου τοῦ Θερίνου πανηγυρικὴν στερέωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Ἠπείρῳ. Ἀλλά, συναγειρόμενοι εἰς τὴν μνημόσυνον πανήγυριν, δὲν ἀποσκοποῦσι μόνον εἰς τὸν ἑορτασμὸν τῆς παγιώσεως τῆς πίστεως, ἀλλὰ θέλουσι καὶ νὰ δείξωσιν, ὅτι ἅπαξ τοὐλάχιστον τοῦ ἐνιαυτοῦ καταθέτουσι τὰς βιωτικὰς αὐτῶν μερίμνας, ὅπως ἀναδράμωσιν εἰς παρελθὸν ὄχι πολὺ ἀφιστάμενον ἀπὸ τῶν ἡμετέρων χρόνων, εἰς ἡμέρας πονηρὰς πλὴν ἀλησμονήτους, καθ' ἃς ἡ ἠπειρωτικὴ πατρὶς ὑφίστατο θρησκευτικοὺς διωγμοὺς τείνοντας εἰς ἀπόσβεσιν τῆς πίστεως χάριν ἐξαλείψεως αὐτῆς τῆς ἐθνικῆς ἰδέας. Διὰ τοῦτο δὲ ὁ ἀνήρ, ὅστις ἐθάρρησε νἀντιτάξῃ εἰς τὴν ἐπιμονὴν καὶ τὰς βασάνους τῶν κρατούντων τὴν καρτερίαν τῆς πίστεως, ὁ μάρτυς, ὅστις δὲν ἐδίστασε νἀντιμετωπίσῃ ἄφοβος τὴν ἀγχόνην χάριν τοῦ Χριστοῦ, ὠρθώθη μέγας ἀπὸ μικροῦ, ἐθνικὸς καὶ θρησκευτικὸς ἥρως ἀπὸ ἁπλοῦ ἱπποκόμου ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν Ἠπειρωτῶν. Ὁ θάνατος αὐτοῦ ὁ μαρτυρικὸς ἀνέστειλε τὴν ἔμφοβον τῶν Ἠπειρωτῶν καθυπόταξιν εἰς τὰς αὐστηρὰς θελήσεις τοῦ κατακτητοῦ, εἰς τὴν κατηναγκασμένην ἐξωμοσίαν τὴν ἐξαλείφουσαν οὐ μόνον τῆς

[1] Ἀνεγνώσθη τῇ 17 Ἰανουαρίου 1892 ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Χρυσοσπηλαιωτίσσης, πανηγυριζομένης ὑπὸ τῶν Ἠπειρωτῶν τῆς ἑορτῆς τοῦ νεομάρτυρος Ἁγίου Γεωργίου, καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Φωνῇ τῆς Ἠπείρου τῆς 15 καὶ 22 Ἰανουαρίου 1893.

θρησκείας τὰς παραδόσεις τὰς σεβαστάς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἱερότητα τῶν ἀναμνήσεων καὶ ὑποχρεώσεων τῶν ἐθνικῶν. Ἡ Ἤπειρος ἐφάνη ἀνδριζομένη καὶ φρονηματιζομένη, ὅτε τὰ Ἰωάννινα, χοροστατοῦντος τοῦ ἱεράρχου αὐτῶν, ἐκήδευσαν πανηγυρικῶς, ἀπὸ τῆς ἀγχόνης ἀποκρεμάσαντα, τὸ ἄσηπτον σῶμα τοῦ νεομάρτυρος, καὶ ἡ ἐπιτάφιος ἐκείνη πομπὴ ὑπῆρξε θαρραλέα, ἐπιδεικτικὴ δοξολογία τῆς Ἠπείρου, ἐπανερχομένης εὐθαρσῶς εἰς τὴν πίστιν μὲ τὸ σθένος ὅπερ παρεῖχεν εἰς αὐτὴν τοῦ μάρτυρος ἡ ἐγκαρτέρησις, ἀναλαμβανούσης τὰς ἐθνικὰς αὐτῆς ὑποχρεώσεις, ἃς καθηγίασε τῶν ἠπειρωτικῶν δειράδων ὁ ὀρειτραφὴς βλαστὸς ἐκ νέου μετὰ τεσσάρων αἰώνων πόθους καὶ ἐλπίδας καὶ δάκρυα, ἅτινα εἶχον βρέξει τὴν γῆν τῆς Ἠπείρου. Διὰ τοῦτο δικαίως ἐνόμισαν οἱ Ἠπειρῶται, ὅτι τὸ μαρτύριον τοῦ ἐκ Γρεβενῶν ἀγρότου ἦτο οἱονεὶ σταθμός τις τοῦ ἐθνικοῦ βίου τῆς Ἠπείρου, καὶ ἡ ἡμέρα καθ' ἣν ἠξιώθη τοῦ μαρτυρικοῦ στεφάνου ἔμεινεν ἀνεπίληστος δίκην νέας τινὸς χρονολογικῆς ἀφετηρίας ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ ἱστορίᾳ.

Τὴν ἐπέτειον ταύτην πανηγυρίζοντες, ῥίπτομεν ἓν βλέμμα πρὸς τὸ παρελθὸν τῆς Ἠπείρου, καὶ ἐκφράζομεν ἕνα πόθον ὑπὲρ τοῦ μέλλοντος. Οὐδ' εἶνε χρεία μακρᾶς ἱστορικῆς ἐρεύνης καὶ ζητήσεως ἐπιμόχθου, ὅπως ἀναπολήσωμεν ἡμέρας ἀγώνων καὶ ἄλγους, καθ' ἃς ὁ ἠπειρωτικὸς λαὸς ἔβαψε διὰ τοῦ αἵματός του τὴν γῆν τῶν πατέρων ἢ ἐγέννησεν ἥρωας δίκην ἄλλων Σπαρτῶν ἀναφυέντας ἐκ τοῦ ἐδάφους ἀπὸ τῶν ὀδόντων αὐτῶν τῆς τυραννίδος.

Ὀλίγας ἡμέρας εἶδεν ἡ Ἤπειρος λαμπρὰς ὡς τὰς ἐπὶ Πύρρου, ὅτε, συναγείρων περὶ αὐτὸν ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀπειρωτᾶν τὰ ἔθνη ὅλα τῆς Ἠπείρου, ἔφερε τοὺς γενναίους του, τὰ ὠκύπτερά του, ὡς ἀπεκάλει τοὺς στρατιώτας του ὁ Ἠπειρώτης ἀετός, εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἵνα καταλάβῃ τὸν θρόνον τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἵνα προβῇ μόνος τῶν Ἑλλήνων μέχρις αὐτῶν τῶν προθύρων τῆς Ῥώμης. Ὀλίγαι μόνον ἐγαλήνισαν τὸ πολυκύμαντον καὶ πολυσάλευτον ἔδαφός της ἀλκυονίδες ἡμέραι, ὡς ἐκεῖναι ὅτε στιβαροὶ ἐπεκάθηντο ἐπὶ τοῦ θρόνου νέας ἠπειρωτικῆς ἡγεμονίας οἱ δεσπόται οἱ ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ἀγγέλων. Τὸ δὲ πλεῖστον τοῦ βίου τῆς Ἠπείρου εἶνε σειρὰ θυσιῶν καὶ ἀγώνων καὶ μαρτυρίων, ἧς τὴν ἀρχὴν ἔδωκεν ἡ Ῥώμη, ὅτε Αἰμίλιος Παῦλος ὁ Μακεδονικός, τιμωρῶν τὴν ἐπικουρίαν τῶν Ἠπειρωτῶν πρὸς τὸν τελευταῖον τῆς Μακεδονίας

βασιλέα, κατέστρεφεν ἑβδομήκοντα τῆς Ἠπείρου πόλεις καὶ ἀπῆγεν εἰς ἀνδραποδισμὸν δεκαπέντε ὅλας μυριάδας ἀτυχῶν τῆς ἠπειρωτικῆς γῆς τέκνων. Ἡ ὁρμὴ τοῦ πατρὸς τοῦ κατακτητοῦ τῆς Καρχηδόνος ἐκλόνησεν, ἀλλὰ δὲν ἠφάνισε τὴν Ἤπειρον. Ὡς ἄλλος Ἀνταῖος αἴρουσα τὴν κεφαλὴν ἐκ τοῦ ἐδάφους, ὅτ' ἐφαίνετο καταβληθεῖσα, εἶχεν ἀκόμη ἱκανὴν ἀκμήν, ὥςτε νὰ γείνῃ τὸ ἀντικείμενον νέων συμφορῶν, ὅτε ὁ Γότθος Ἀλάριχος ἐξέλεξεν αὐτὴν τελευταίαν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ὡς θέατρον τῶν ἀπηνῶν του δῃώσεων. Καὶ ὅμως ἀνέστη καὶ πάλιν, ὅπως ὑποστῇ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σέρβων τὴν δουλοσύνην. Καὶ μόνον τῶν Ἀλβανῶν τὰ δεσμὰ ἐφάνησαν πως ἀνεκτότερα, ὡς νὰ προῃσθάνετο ἡ Ἤπειρος, ὅτι ἔμελλε νὰ συναδελφώσῃ ἐν τῷ κατόπιν χρόνῳ Ἠπειρώτας καὶ Ἀλβανοὺς ἡ κοινὴ ὀδύνη ὑπὸ τὴν στυγερωτάτην τῶν τυραννίδων.

Τὸ ἀληθὲς μαρτυρολόγιον τῆς Ἠπείρου ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν τὰ Ἰωάννινα παρέδωκαν κατηναγκασμένα τὰς χρυσᾶς των κλεῖδας εἰς Μουρὰτ τὸν Β'. Μάτην ὑπεσχέθησαν οἱ Τοῦρκοι κατὰ τὰς συνθήκας νὰ μένωσιν ἔξω τῆς πόλεως, ἐγκαταστήσαντες ἐν Ἰωαννίνοις μόνον ὀλίγους φρουρούς. Ὁποία τῶν Τούρκων ἡ ἀληθὴς πρόθεσις ἀπεκαλύφθη μετ' ὀλίγον, ὅτε, ἀπορρίψαντες τὸ προςωπεῖον, ἀπήτησαν παρὰ τῶν Ἰωαννιτῶν συνεύνους, καί, μὴ λαβόντες, ἥρπασαν διὰ τῆς βίας τῶν Χριστιανῶν τὰς θυγατέρας.

Ἕνα ὅλον αἰῶνα καὶ ἥμισυν σχεδὸν πιέζουσα τὴν καρδίαν καὶ κρύπτουσα τὸ δάκρυ ἠνείχετο ἡ Ἤπειρος τὴν βίαν τοῦ κατακτητοῦ. Μάτην δ' ἤλπισε τελευτῶντος τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος ἐπὶ τὴν ἐπικουρίαν τῆς Βενετίας. Παροδικαὶ ὑπῆρξαν αἱ ἐλπίδες περὶ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τοῦ τυραννικοῦ ζυγοῦ, καὶ ἡ Ἤπειρος ἐπανέπεσεν εἰς τὴν δουλοσύνην. Ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων δὲν ἐφαίνετο ὑπάρχουσα ἐλπίς, ἀφ' οὗ τοσάκις διεψεύσθησαν τὰ πατριωτικὰ ὄνειρα τῶν Ἠπειρωτῶν. Ἔπρεπε νὰ ἐλπίσωσιν ἐπὶ τὸν θεόν. Καὶ ὅτε ὡς αὐτοκήρυκτος τοῦ θεοῦ ἀπεσταλμένος, ὡς θεόπεμπτος τῆς Ἠπείρου ἐλευθερωτὴς ἐξῆλθεν ἀπὸ τῆς μονῆς του μὲ τὸ κήρυγμα τῆς ἐλευθερίας εἰς τὰ ἠπειρωτικὰ ὄρη Διονύσιος ὁ ἐπονομασθεὶς Σκυλλόσοφος, ἤρκεσεν ἡ ἐμφάνισίς του νὰ τάξῃ ἐνόπλους περὶ αὐτὸν τοὺς ἀγρότας τῆς Ἠπείρου (1612). Ἀλλ' ἡ βασιλεία τῆς ἐλευθερίας κατέστησεν ἀπρονόητα τὰ βήματα τῶν ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνιζομένων, καὶ ὁ ἀτυχὴς ἐλευθερωτὴς ἔπεσε θῦμα ὑπὲρ τοῦ

ἱεροῦ ἀγῶνος. Ἡ Πύλη ἔλαβεν ἀσπάσιον δῶρον παρὰ τῶν Ὀθωμανῶν τῆς Ἠπείρου τὴν δορὰν τοῦ ἐκδαρέντος μάρτυρος, πληρωθεῖσαν ἀχύρων, καὶ οἱ Ἠπειρῶται ἐβυθίσθησαν ἔκτοτε εἰς λαβύρινθον δουλείας ὁσημέραι πονηροτέρας.

Τῆς δὲ ἠπειρωτικῆς δουλείας ἡ ἱστορία εἶνε τῶν συγκινητικωτάτων ὅσας δύνανται ποτὲ νὰ παρουσιάσωσιν αἱ τύχαι τοῦ τουρκοκρατουμένου ἑλληνισμοῦ. Οὐδεμία ἴσως χώρα τῶν ἑλληνίδων ὑπέστη δουλείαν βαρυτέραν τῆς τοῦ Ἀλῆ· σπανίως μικρὰ δρὰξ γενναίων ἔπληξε τὴν τυραννίδα κατὰ κόρρης δριμύτερον καὶ ἐδόξασε τὴν ἐλευθερίαν ἐνθεότερον ἀπὸ γῆς τόσον μικρᾶς ὅσον ἡ τοῦ Σουλίου· ὀλίγαι ἑλληνικαὶ πόλεις δύνανται νὰ καυχηθῶσιν ὅτι ἔγειναν πνευματικὰ καὶ φιλανθρωπικὰ κέντρα ἀνώτερα τῶν Ἰωαννίνων· ἐπὶ τῶν δακτύλων μετροῦνται ἑλληνόφωνοι ἐπαρχίαι θρέψασαι τόσους ἐπιστήμονας καὶ λογίους ὅσους τὸ Ζαγόριον. Καὶ μὴ ὑπελείφθησαν ἐν τῷ καθ᾽ ὅλου ἐθνικῷ ὀργασμῷ, συντελέσασαι διὰ τοῦ λόγου ἢ τοῦ ξίφους, τοῦ ἐμπορίου ἢ τῶν τεχνῶν, τῆς προστασίας τῆς παιδείας ἢ ἄλλων παντοίων ἐθνικῶν εὐεργεσιῶν, αἱ ἄλλαι τῆς Ἠπείρου χῶραι καὶ πόλεις καὶ κῶμαι;

Δὲν ὑπάρχει γωνία ἠπειρωτικῆς γῆς, ἥτις νὰ μὴ συνεισήνεγκεν εἰς τὸ ἐθνικὸν οἰκοδόμημα ὀγκώδη λίθον ἢ ψηφῖδα μικράν, θησαυροὺς ἀκενώτους ἢ τῆς χήρας τὸν οὐχ ἧττον πολυτίμητον ὀβολόν. Εἶνε τοιαύτη ἐν μιᾷ λέξει ἡ δρᾶσις τῆς Ἠπείρου καὶ συμμετοχὴ ἐν τῇ καθ᾽ ὅλου ἐθνικῇ ἐργασίᾳ, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἄνευ ὑπερβολῆς, ὅτι ἡ Ἤπειρος παριστάνει ἐν μικρῷ τὴν Ἑλλάδα ὅλην καὶ ὅτι ἄνευ τῶν Ἠπειρωτῶν ὁ πνευματικὸς καὶ πολεμικὸς τῆς Ἑλλάδος βίος, ἡ πολιτικὴ αὐτῆς ὀργάνωσις καὶ ἡ παιδεία ἐν αὐτῇ καὶ φιλανθρωπία θὰ παρουσίαζον χάσματα ἐπὶ τῶν περικαλλεστάτων αὐτῶν μετοπῶν ἐκεῖ ὅπου φαειναὶ τώρα λάμπουσι καὶ ἀνάγλυφοι αἱ εἰκόνες τῶν ἀρίστων τῆς Ἠπείρου τέκνων.

Δὲν θέλω νὰ ταράξω τοῦ οἴκου τοῦ θεοῦ τὴν ἠρεμαίαν γαλήνην μὲ τὴν ἀνάμνησιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνοσιουργοῦ, ὅςτις. ὡς δαίμων κακὸς ἐπικαθήσας εἰς τῆς δεδουλωμένης Ἠπείρου τὸν τράχηλον, ὑπῆρξε τῆς μακραίωνος καὶ ἀγρίας δουλικῆς νυκτὸς τὸ ἀποτροπαιότατον φάσμα. Ἀλλὰ δύναται καὶ πρέπει νὰ γείνῃ μνεία ἐδῶ τῶν μεγάλων τοῦ τυράννου ἀντιπάλων, τῶν ὀρεσιτρόφων τοῦ Σουλίου τέκνων. Τοιούτων μαχητῶν τὰ ὅπλα πρέπει τους 'ς τὴν ἐκκλησιά, κι' ἐκεῖ νὰ λει-

τουργιῶνται. Τίς δὲν γινώσκει τὸν βράχον, ὅςτις ἔτρεφεν υἱοὺς ὡς τὸν Φῶτον Τζαβέλλαν καὶ πατέρας ὡς τὸν Λάμπρον Τζαβέλλαν, τοῦ Φώτου τὸν γεννήτορα, τοῦ τυράννου τὸν ὡμοσμένον ἐχθρὸν, ὅςτις εἶξευρε νὰ γράφῃ ἐπιστολὰς τόσον καιρίας ὅσον ἦσαν αἱ σφαῖραί του εὔστοχοι; Τίς ἀγνοεῖ τὴν γενέτειραν τῶν Βοτσαραίων, οἵτινες ἐγίνωσκον νὰ μάχωνται ὡς λέοντες καὶ νὰ θνήσκωσιν ὡς μάρτυρες; Καὶ πῶς νὰ λησμονήσῃ ὁ Ἕλλην τὰ καυχήματα τῆς Ἠπείρου, τὰς ἡρωικὰς μητέρας καὶ τὰς ἀρρενωπὰς συζύγους ἐκείνων, οἵτινες, ζητοῦντές ποτε τῆς ἰσχυρᾶς Αἰκατερίνης τὴν προστασίαν, ἐμήνυον εἰς αὐτὴν, ὅτι δὲν ἤθελον τοὺς θησαυροὺς τῆς τσαρίνας, ἀλλὰ πυρῖτιν διὰ τὰς σφαίρας αὐτῶν; Ποσάκις δὲν ἐβάφη κατὰ τοὺς πολυθρυλήτους σουλιωτικοὺς πολέμους ὁ Ἀχέρων μὲ τὸ αἷμα τουρκικῶν θυμάτων, ἅτινα ἔπληξεν ἡ σφαῖρα ἢ ὁ λίθος μαχίμου Σουλιώτιδος; Δὲν εἶνε ἱστορία, εἶνε ποίησις ἀληθὴς, εἶνε σειρὰ περιπαθῶν δραμάτων ἡ διήγησις τῶν ἄθλων τοῦ μικροῦ ἐκείνου ἠπειρωτικοῦ λαοῦ. Μεταγόμεθα εἰς μυθικοὺς οἱονεὶ χρόνους ἄλλου κόσμου, βλέποντες τὴν Μόσχω καὶ τὴν Δέσπω, τὴν Χάϊδω καὶ τὴν Ἑλένην ἐκπληρούσας ἔργα ἡγεμόνων στρατιῶν, θεωροῦντες τὰς ἡρωίδας τοῦ Ζαλόγγου ἐν τῇ στιγμῇ τοῦ ὑστάτου ἀπελπισμοῦ κατὰ τῶν βράχων κρημνιζούσας εἰς τὸν Ἀχέροντα τὰ νήπια τέκνα καὶ ὀρχουμένας τὸν τελευταῖον ἐπιθανάτιον χορὸν τῆς ἐλευθερίας, ἐν ᾧ τὸ Κοῦγγι πέραν ἀντήχει ἐκ τῆς ἀνατινάξεως τῆς πυρίτιδος τοῦ Σαμουὴλ καὶ ἐτελεῖτο ἀληθῶς ἡ τελευταία κρίσις, ἧς φερώνυμον προάγγελον ἐκάλει ἑαυτὸν ὁ θεόπνευστος καλόγηρος τῶν σουλιωτικῶν ὀρέων. Καὶ ἐν ᾧ τὸ Σοῦλι καθῃμαγμένον, ἐξηντλημένον, ἄπελπι ἠρημοῦτο, καὶ δὲν ἔμενεν οἰκία πλησίον οἰκίας, δὲν ἔμενε σχεδὸν λίθος ἐπὶ λίθου, ἀκούσιοι τῆς πατρίδος φυγάδες ἐγκατέλειπον τὴν ἔρημον χώραν οἱ τελευταῖοι ὑπερασπισταὶ τῆς φωλεᾶς ἐκείνης τῶν ἡρώων διὰ νὰ εὕρωσιν ἕνα ἄρτου βλωμὸν καὶ στέγην φιλόφρονα ἐν τῇ Πάργᾳ ἐκείνῃ, ἥτις, ἀφ' οὗ τέσσαρας ὅλους αἰῶνας δὲν εἶχε μολυνθῇ ὑπὸ ποδὸς τουρκικοῦ, ἐπέπρωτο μετ' ὀλίγα ἔτη νὰ πωληθῇ ἀντὶ τριάκοντα ἀργυρίων εἰς τὸν ὠμὸν τοῦ Σουλίου νικητήν. Θλιβερὰ ὑπῆρξεν ἡ ὥρα, ὅτε ἀνηγγέλθη εἰς τοὺς τλήμονας τῆς Πάργας οἰκήτορας, ὅτι προεχώρει ἤδη ὅπως καταλάβῃ τὴν πόλιν ἡ στρατιὰ τοῦ ἀπανθρώπου ἀγοραστοῦ. Τῆς ἠπειρωτικῆς φιλοπατρίας ἡ στοργὴ ὅλη συνεκεντρώθη κατὰ τὴν φοβερὰν ἐκείνην στιγμὴν εἰς

μίαν γενναίαν ἀπόφασιν. Ἐψήφισαν νὰ φονεύσωσι τὰς ἰδίας γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα καὶ νἀφήσωσι νὰ παραληφθῇ ἡ πόλις, ἀλλ' ἀφ' οὗ πράξωσι τὸ μόνον ὅπερ ἠδύναντο νὰ πράξωσιν ἄνδρες ἄζυγες πλέον καὶ ἄτεκνοι, τὸ μόνον ὅπερ ἠδύναντο νὰ πράξωσιν ἐκεῖνοι εἰς οὓς ἐπεβάλλετο νὰ μὴ ἔχωσι πλέον ἐλευθέραν πατρίδα, ἀφ' οὗ πέσωσιν ὑπὲρ αὐτῆς ἐν ὑστάτῳ ἀγῶνι. Καὶ ὅτε δὲ φιλελληνικῆς λαλιᾶς ἡ πειθὼ ἀνέπεισε τοὺς Παργίους νἀποστῶσι τοῦ παρασκευαζομένου ὀλέθρου, ἔφυγον μακρὰν τῆς δουλουμένης πατρίδος, ἀφ'οὗ συμπαρέλαβον τὰς γυναῖκας αὐτῶν καὶ τοὺς παῖδας καὶ τὴν οὐσίαν τὴν κινητήν. Οἱ δύστηνοι! δὲν ἠδύναντο νὰ συμπαραλάβωσι καὶ τὰς οἰκίας, ἐν οἷς εἶχον γεννηθῆ καὶ τὸ χῶμα τῆς πεφιλημένης πατρίδος, καὶ ἀφῆκαν αὐτὰ ἕρμαιον εἰς τοὺς μετ' ὀλίγον εἰςελάσαντας Μωαμεθανοὺς τοῦ τυράννου τῆς Ἠπείρου. Οἱ ταλαίπωροι! δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συμπαραλάβωσι καὶ τὰ ὀστᾶ τῶν πατέρων, ἀλλὰ δέν τα ἀφῆκαν κτῆμα τοῦ ἀγοράσαντος τὴν πατρίδα των, καὶ ἐκθάψαντες ἔκαυσαν τὰ ὀστᾶ τῶν πατέρων.

Ἀνέσυρα μίαν καὶ μόνην γωνίαν τῆς αἱματοβαφοῦς πορφύρας, ἥτις καλύπτει τὴν πολεμικὴν τῆς Ἠπείρου ἱστορίαν. Ἔδειξα μίαν καὶ μόνην εἰκόνα ἐκ τῆς πλουσίας ἐθνικῆς τῶν Ἠπειρωτῶν πινακοθήκης. Ἀλλ' ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ Ἤπειρος ὅλη σκηνὰς ὁμοίας, αἵτινες δὲν ὑπολείπονται πολλάκις ἐκείνων αἵτινες συγκινοῦσιν ἡμᾶς ἐν τῇ ἀναγνώσει τῆς ἱστορίας τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας. Ὅταν εἶνε ὑγιὴς ἡ κεφαλή, εἶνε δυνατὸν νὰ μὴ εἶνε στιβαροὶ οἱ βραχίονες;

Καὶ ἦτο ὑγιὴς ἡ κεφαλὴ τῆς Ἠπείρου, τὰ Ἰωάννινα. Ἀπὸ τῶν χρόνων, καθ' οὓς τὸν δέκατον ἕβδομον αἰῶνα ἀρχόμενον ἡ συμμετοχὴ τοῦ ἐπισκόπου Σεραφεὶμ εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Σκυλλοσόφου ἐπήνεγκε τὸν μαρτυρικὸν μὲν αὐτοῦ θάνατον, τὴν στέρησιν δὲ τῶν προτέρων προνομίων τῶν Ἰωαννίνων, ἕν τι καὶ μόνον δὲν ἠδυνήθη νἀφαιρέσῃ τοὺς Ἰωαννίτας ὁ κυρίαρχος, τὴν περὶ τὴν ἐμπορίαν διατριβήν. Οἱ ἔμποροι ἐπλούτουν, καὶ οἱ πλούσιοι προήγοντο ἐκπολιτιζόμενοι, καὶ τοῦ ἐκπολιτισμοῦ ἐκείνου ἡ ἁγνοτάτη ἐκδήλωσις εἶνε ἡ ἐπιδειχθεῖσα προστασία καὶ διάδοσις τῆς παιδείας. Διὰ ταύτης ἡ κορυφὴ τῆς Ἠπείρου, τὰ Ἰωάννινα ἐκεῖνα, περὶ ὧν δικαίως ἔλεγεν ὁ Βύρων, ὅτι ὑπερεῖχον πάντων τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων, καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν, κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν ἁγνότητα τῆς διαλέκτου, κατέστησαν ἀληθὲς κέντρον ἑλληνικῆς φιλομαθείας καὶ

ἐπιστήμης ἐν τοῖς ζοφεροῖς τῆς δουλείας χρόνοις. Ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος μεσοῦντος διηνεκῶς δὲν παύει πλὴν ἢ ἐπὶ βραχύ, κατὰ τοὺς πολυθορύβους τῆς ἐπαναστάσεως χρόνους, ἡ ἵδρυσις, ἡ συντήρησις, ἡ οἰκοδόμησις σχολῶν ἐν Ἰωαννίνοις. Ὀνομαστῶν διδασκάλων τοῦ γένους χορεία κοσμεῖ τῶν σχολῶν ἐκείνων τὰς ἕδρας, καὶ ἀπὸ τῶν Ἰωαννίνων πληροῖ τὰ ὦτα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἡ φήμη ἢ φωτίζουσι τὴν διάνοιαν τῶν Ἑλλήνων αἱ συγγραφαὶ τοῦ Σουγδουρῆ καὶ τῶν Μπαλάνων, Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως καὶ τοῦ Ψαλίδα, ὧν τὸ ἔργον δὲν ἔπαυσαν συνεχίζοντες μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ὀτρηροὶ τῆς ἐπιστήμης θεράποντες. Εἰς τὸν φαεινὸν δ' ἐκεῖνον τῆς παιδείας λύχνον ἄπλετον τὸ ἔλαιον ἐπέχεε τῶν φιλογενῶν τῆς Ἠπείρου τέκνων ἄφθονον ἐρχόμενον τὸ χρῆμα ἀπὸ τῆς Ἠπείρου καὶ τῶν λοιπῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἀπὸ τῆς Βενετίας καὶ τῆς Ῥωσίας, ἀπὸ τῆς Ῥωμανίας καὶ τῆς Βιέννης. Ὁ Γκιούμας καὶ ὁ Ζώης Καπλάνης, οἱ Ζωσιμάδαι καὶ οἱ Μαροῦτσαι, ὁ Ζιούκας καὶ τόσοι ἄλλοι εἶνε οἱ μεγάλοι εὐεργέται, οἵτινες ἐθεώρησαν τὸ χρῆμά των ἀνῆκον εἰς τὴν ἐθνικὴν ἐκπαίδευσιν τῆς Ἠπείρου μᾶλλον ἢ εἰς ἑαυτούς. Οὐδ' εἶνε Ἰωαννῖται μόνον οἱ γενναῖοι τῆς παιδείας χορηγοί, ἀλλ' ἀνήκουσιν εἰς τὴν Ἤπειρον ὅλην, οὐδ' ἐπροικίσθησαν διὰ τοῦ χρήματος τῆς φιλοτιμίας ἐργασίας μόνον τῶν Ἰωαννίνων τὰ σχολεῖα καὶ τὰ φιλανθρωπικὰ καταστήματα, ἀλλὰ καὶ πλεῖσται τῶν ἄλλων πόλεων καὶ κωμῶν τῆς Ἠπείρου ἔχουσι νὰ εὐλογήσωσι τὴν ἀγήρω μνήμην ὁμοίων εὐεργετῶν.

Καὶ τί λέγω μόνον τῆς Ἠπείρου; Μὴ γὰρ οἱ Ζωσιμάδαι μόνον περὶ τῶν Ἰωαννίνων ἐφρόντισαν; Δὲν εἶνε ἡ γνωστὴ πλειὰς τῶν αὐταδέλφων, ἧς τὸ ὄνομα κοσμεῖ βιβλιοθήκην ὅλην βιβλίων χάριν τοῦ ἔθνους ἐκδοθέντων, δὲν εἶνε ἐκεῖνοι οἵτινες ἀνέῳξαν τὸ βαλάντιον αὐτῶν εἰς τὴν φαεινοτάτην τοῦ γένους διάνοιαν, τὸν Ἀδαμάντιον Κοραῆν; Μὴ ὁ Καπλάνης δὲν ἐφρόντισε διὰ τῆς διαθήκης του οὐ μόνον περὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐν Ἰωαννίνοις ἱδρυθείσης σχολῆς, περὶ τῶν πτωχῶν κορασίων καὶ τῶν δεσμωτῶν τῶν Ἰωαννίνων, ἀλλ' ἐπ' ἴσης περὶ τῶν σχολῶν τοῦ Ἄθωνος καὶ τῆς Πάτμου;

Δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ μακρηγορήσω περὶ τοῦ χαρακτῆρος ὃν εἶχε κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας ἡ ἠπειρωτικὴ εὐεργεσία, ἀφ' οὗ ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν αὐτὴ δύναται νὰ μαρτυρήσῃ, ὅτι τὸν ἄριστον

αὐτῆς κόσμον χρεωστεῖ εἰς τὰς δωρεὰς καὶ τὰ κληροδοτήματα φιλογενῶν Ἠπειρωτῶν. Ναί, τὸν ἄριστον αὐτῆς κόσμον· διότι δὲν κοσμοῦσι μόνον τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς πλατείας της τὰ πλεῖστα τῶν εὐπρεπῶν μεγάρων, ἐν οἷς ἠπειρωτικὴ φιλανθρωπία ἢ φιλομουσία παρέσχεν ἄσυλον εἰς τὰ ὀρφανὰ ἢ ἐστέγασε τοὺς μέλλοντας τοῦ ἱεροῦ κλήρου λευίτας, ἐδέχθη τὰς παρθένους εἰς ἃς τὸ ἔθνος ἀναθέτει τῶν ἡμετέρων τέκνων τὴν διαπαιδαγώγησιν, ἐγκατῴκισε τὰς καλὰς τέχνας ἢ τὴν ἐθνικὴν βιομηχανίαν. Τὰ ὑψηρεφῆ τῶν Ἠπειρωτῶν ἐν Ἀθήναις καθιδρύματα κοσμοῦσι καὶ ἄλλως διὰ πολλῷ ἀνωτέρου στολισμοῦ τὴν βασιλεύουσαν τῆς Ἑλλάδος, διότι παρέχουσι τρανὸν δεῖγμα, ὅτι ἡ πρωτεύουσα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ἵδρυσε καὶ πάλιν, ὡς αἱ ἀρχαῖαι Ἀθῆναι, βωμὸν τοῦ Ἐλέου, καὶ ἔχει μεγάλην τὴν καρδίαν, ἀφ' οὗ ἐγχωρεῖ εἰς αὐτὴν τόση εὐσπλαγχνία καὶ τόση φιλομουσία. Εἰς δὲ τὴν καρδίαν αὐτὴν τῶν Ἀθηνῶν τὸ πλεῖστον καὶ ζωηρότατον αἷμα ἔχυσεν ἡ φιλογένεια τῶν μεγάλων τῆς Ἠπείρου τέκνων. Ὅλοι γνωρίζομεν τὰ ὀνόματά των, καί τα γνωρίζουσιν ἀκόμη καλλίτερον οἱ ὀρφανοὶ καὶ οἱ φιλομαθεῖς, οἱ βιομήχανοι καὶ οἱ καλλιτέχναι, οἵτινες ἐστεγάσθησαν καὶ ἐτράφησαν, ἐφωτίσθησαν ἢ ἐθαυμάσθησαν ἐν τοῖς δόμοις ἐκείνοις τοῖς μεγαλοπρεπέσιν, ὧν τὰ ἀετώματα φέρουσιν ἀναγεγραμμένον τὸ ὑπερήφανον ὄνομα τῶν ἱδρυτῶν, ἀλλ' ὧν ἕκαστος λίθος εἶνε πολλάκις βεβρεγμένος διὰ τοῦ ἱδρῶτος βίου ἀφιερωθέντος εἰς ἔντιμον χάριν τῆς πατρίδος πλουτισμόν.

Οἱ Ἠπειρῶται, ἀναλογιζόμενοι κατὰ τὴν σημερινὴν ἑορτὴν τοὺς ἀγῶνας τῆς Ἠπείρου καὶ τῶν μεγάλων αὐτῆς τέκνων ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας, ὑπὲρ τῆς παιδείας τοῦ γένους, ὑπὲρ τῆς ἀναδείξεως τῶν Ἀθηνῶν ὡς ἀληθοῦς πρωτευούσης τοῦ ἑλληνισμοῦ διὰ τῆς ἐν αὐταῖς ἱδρύσεως βωμῶν τοῦ Ἐλέου καὶ τῶν Μουσῶν, δὲν λησμονοῦσιν, ὅτι πρέπει νὰ στρέψωσι τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ πρὸς τὸ μέλλον. Τὸ ἀποδεικνύουσιν αἱ ὑπὸ τύπον ἡμερολογίου γεγραμμέναι χρονικαὶ σημειώσεις ὑπερενενηκοντούτους γέροντος Ἰωαννίτου, πρὸ δεκαετίας ἀποθανόντος ἐν ἀποκέντρῳ τινὶ συνοικίᾳ τῶν Ἰωαννίνων. Αἱ σημειώσεις του ἀρχόμεναι τῷ 1821 ἔληξαν τῷ 1881, ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τοῦ θανάτου του. «1881», ἐνέγραψεν εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του ὡς τελευταῖον σημείωμα ὁ Γέρω-Καλαμένιος, «1881. Ἀλωνάρη 10. Ἐλευθερώθηκε ἡ Θεσσαλία. Ἡ δικαίς μας ἐλπίδες ἐσβύστηκαν».

Θὰ ἐσβέννυντο ἀληθῶς διὰ παντός, ἂν ἡ ἠπειρωτικὴ φιλοπατρία δὲν ἐκίνει καὶ αὐτὴ πάντα μοχλόν, ὅπως ὑποβοηθήσῃ τὸ ἔργον ὅπερ ἔμεινεν ἡμιτελές, ὑπὲρ οὗ εἰργάσθησαν μέχρι τοῦδε αἱ τρεῖς ἐπιφανεῖς τῶν μεγάλων Ἠπειρωτῶν χορεῖαι, ἡ χορεία τῶν ἡρώων, ἡ χορεία τῶν λογίων, ἡ χορεία τῶν ἐθνικῶν εὐεργετῶν. Ἡ Ἤπειρος δὲν ἔπαυσε νὰ εὐανδρῇ. Λείπει μόνον ἡ ἀναγκαία σύνταξις τῶν δυνάμεων. Ἂς ἑνωθῇ ὁ ἠπειρωτικὸς βραχίων, ὁ ἠπειρωτικὸς νοῦς, ὁ ἠπειρωτικὸς πλοῦτος, καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι παράγοντες θὰ συναποτελέσωσι δέσμην δυνάμεων ἀδιάσπαστον, ἥτις θὰ κορυφώσῃ ἐπιτυχῶς τὸ οἰκοδόμημα, ὑπὲρ οὗ εἰργάσθη τόση ἠπειρωτικὴ φιλοπατρία, ὑπὲρ οὗ ἐπόνησε τόσον πνεῦμα, ὑπὲρ οὗ κατεβλήθη τόσον χρῆμα, ὑπὲρ οὗ ἐχύθη τόσον αἷμα.

ΕΠΙ ΤΗ ΕΠΕΤΕΙΩ ΕΟΡΤΗ ΤΗΣ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΚΗΣ ΤΩΝ ΗΠΕΙΡΩΤΩΝ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΟΣ [1]

Δὲν ἐξεύρω διὰ τί πάντοτε, ὁσάκις παρίσταμαι εἰς ἑορτὰς ὁποία ἡ σημερινή, ἔρχεται εἰς τὴν μνήμην μου ἡ διήγησις ἐκείνη ἀρχαίου συγγραφέως περὶ τῶν κατοίκων τῆς ἑλληνικῆς πόλεως Ποσειδωνίας ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰταλίᾳ, οἵτινες καὶ μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐλευθερίας, δουλεύοντες ἤδη ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους καὶ λησμονήσαντες τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ μεταβαλόντες τὰ πάτρια ἤθη καὶ ἔθιμα, συνήρχοντο ὅμως ἐπὶ αἰῶνας μακρούς, ὅπως ἑορτάσωσι μίαν τῶν παλαιῶν ἑλληνικῶν των ἑορτῶν, καὶ ἄφινον τὸν νοῦν αὐτῶν νὰ στραφῇ πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ νὰ ἐνθυμηθῇ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἐλάλουν ἑλληνιστὶ καὶ εἶχον ἑλληνικὰ τὰ ἔθιμα. Ἦτο ἑορτὴ ἀναμνήσεων καὶ δακρύων, καὶ διὰ τοῦτο ἀπολοφυράμενοι πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀποδακρύσαντες ἀπήρχοντο.

Δὲν εἶνε ὁμοία καθ' ὅλα ἡ σημερινὴ τῶν Ἠπειρωτῶν ἑορτὴ πρὸς τῶν ἀρχαίων ἐκείνων Ποσειδωνιατῶν τὴν πένθιμον συνέλευσιν. Δὲν συνέρχονται ἐνταῦθα δοῦλοι μόνον διὰ νὰ ἐνθυμηθῶσι τοὺς χρόνους τῆς ἐλευθερίας καὶ κλαύσωσι τὴν ἀπώλειαν τῶν ἐθνικῶν αὐτῶν ἀγαθῶν· ἀλλ' ὑπὸ τὴν στέγην τὴν ἱερὰν τῆς ἐκκλησίας δίδουσιν εἰς ἀλλήλους τὴν χεῖρα ἐλεύθεροι ὁμοῦ καὶ δοῦλοι ὑπὸ μίαν ὅλοι σημαίαν τεταγμένοι, τὴν σημαίαν τῆς Ἠπείρου.

Δὲν εἶνε καθ' ὅλα ὁμοία ἡ ἀρχαία ἐκείνη ἑορτὴ πρὸς τὴν ἡμέραν τὴν σημερινήν, διότι καὶ οἱ δουλεύοντες αὐτοὶ δὲν ἔχουσιν ἀποβάλει τὴν φωνὴν τὴν ἑλληνίδα, δὲν ἔχουσιν ἀπομάθει τὰ πάτρια ἤθη καὶ ἔθιμα, ἀλλ' εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι τῶν Ἑλλήνων διατηροῦσιν ἐν τῇ καρδίᾳ θερμὴν τὴν ἀνάμνησιν τοῦ παρελθόντος καὶ ἐξακολουθοῦσι φέροντες ὡς καύχημα τὸ ὄνομά των τὸ ἠπειρωτικόν.

Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἀναλογία πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑορτὴν τῶν Ἰτα-

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Χρυσοσπηλαιωτίσσης τῇ 17 Ἰανουαρίου 1894 καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Φωνῇ τῆς Ἠπείρου τῆς 21 Ἰανουαρίου 1894.

λιωτῶν. Ἐλεύθεροι καὶ δοῦλοι Ἠπειρῶται ἀναμιμνήσκονται ὁμοῦ τῶν ἀρχαίων ὀνομάτων καὶ νομίμων, καὶ ἀπολοφυράμενοι πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀποδακρύσαντες ἀπέρχονται.

Ἔχουσιν ἀληθῶς τόσα νὰ ἐνθυμηθῶσιν οἱ δοῦλοι, ἀλλ' ἔχουσι καὶ τόσα νὰ ποθήσωσιν οἱ ἐλεύθεροι. Ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Ἠπειρώτου ἡ Ἤπειρος εἶνε πάντοτε μία, μία καὶ ἀδιαίρετος· ἀδιαίρετος ἐνώπιον τῶν εὐχῶν τοῦ παρόντος, ἀδιαίρετος ἐνώπιον τῶν πόθων τοῦ μέλλοντος. Εἶνε ἡ Ἤπειρος τῶν Σελλῶν καὶ τῆς Δωδώνης, ἐξ ἧς προῆλθον τὰ δύο ἐθνικὰ ὀνόματα τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὸ ὄνομα Ἕλληνες καὶ τὸ ὄνομα Γραικοί. Εἶνε ἡ Ἤπειρος, ἣν ἀνέστησε μεγάλην ἡ δόξα τοῦ Πύρρου. Εἶνε ἡ Ἤπειρος, ἣν περιέβαλλον δι' αἴγλης φαεινῆς οἱ Ἄγγελοι τοῦ μεσαιωνικοῦ δεσποτάτου. Εἶνε ἡ Ἤπειρος, ἧς καθῄμαξε τὴν κεφαλὴν ὁ ἀκάνθινος στέφανος, ὃν ἐπέθηκεν εἰς αὐτὴν ὁ δυςώνυμος σατράπης. Εἶνε ἡ Ἤπειρος τῶν Ἰωαννίνων, ὅπου ἔλαμψαν περιφανεῖς σχολαὶ καὶ κλειναὶ ἀγαθοεργίαι. Εἶνε ἡ Ἤπειρος τῆς Πάργας, ἧς ἐπωλήθησαν καὶ αὐτοὶ οἱ τάφοι, ἡ Ἤπειρος τοῦ Σουλίου, ὅπου πᾶς βράχος ἐνθυμίζει καὶ μίαν ἀνδραγαθίαν, ὅπου πᾶς βῶλος γῆς συνδέεται πρὸς ἕνα ἡρωισμὸν ἢ μίαν θυσίαν.

Πῶς νὰ λησμονήσῃ ὁ δουλεύων Ἠπειρώτης τῆς μεγάλης αὐτῆς Ἠπείρου, ἧς πᾶσα γωνία ἔχει βαφῆ μὲ αἷμα καὶ δάκρυ καὶ πᾶσα κορυφὴ ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ μίαν δόξαν καὶ μίαν δάφνην, πῶς νὰ λησμονήσῃ τὴν ἔνδοξον αὐτήν, ἀλλὰ καὶ ταλαίπωρον πατρίδα, ἧς τὸ μέγιστον μέρος στενάζει ἀκόμη καὶ πάσχει καὶ κλαίει; Καὶ πῶς νὰ λησμονήσῃ ὁ ἐλεύθερος Ἠπειρώτης, εἰς ὃν ἡ εὐρωπαϊκὴ χάρις ἐδώρησε δίκην ἐλέους μικρὰν γωνίαν αὐτόνομον, πῶς νὰ λησμονήσῃ, ὅτι ἡ στενὴ αὕτη λωρίς, ἡ μικρὰ αὕτη Ἤπειρος εἶνε τεμάχιον μόνον μικρὸν τῆς μεγάλης Ἠπείρου ὡς κορμὸς στερούμενος κεφαλῆς καὶ καρδίας; Καὶ τίς Ἠπειρώτης, διερχόμενος τὰς δειράδας τῶν Τζουμέρκων, δὲν ἤκουσεν ἀνὰ τὰ ὄρη τὴν μελαγχολικὴν στοναχήν, ἣν ἐκπέμπει ἡ ἐλευθέρα Ἤπειρος, θρηνοῦσα τὸν ἀποσχισμόν της ἀπὸ τῆς μεγάλης Ἠπείρου τῶν πατριωτικῶν ὀνείρων παντὸς Ἠπειρώτου;

Τ' εἶν' τὸ κακὸ ποῦ 'κάματαν 'ς ἐμᾶς τοὺς Ἠπειρώταις,
'π' ἀφήσεταν τὴν Πρέβεζα, καὶ 'πήραταν τὴν Ἄρτα
'π' ἀφήσεταν τὰ Γιάννενα καὶ 'πήραταν τὴν Λάρσα;
καὶ τοῦ Συρράκου τὸ χωργιὸ 'ς τὰ μαῦρα εἶνε 'ντυμένο.

Τοιούτων ἐθνικῶν σκέψεων πληροῦται ἡ καρδία παντὸς Ἠπειρώτου. Πατρὶς καὶ θρησκεία, Χριστὸς καὶ ἐλευθερία εἶνε τὰ σύμβολα τῆς ἠπειρωτικῆς σημαίας, εἶνε τὸ πρόγραμμα τοῦ Ἠπειρώτου. Τρανὴ δὲ ἀπόδειξις, ὅτι αἱ δύο αὗται ἰδέαι εἶνε ἀχώριστοι ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ ψυχῇ καὶ ὅτι αὗται συναποτελοῦσι παντὸς Ἠπειρώτου τὸ ὄνειρον, εἶνε καὶ αὐτὴ ἡ ἡμέρα, ἣν, ἀποφασίσαντες οἱ ἐν Ἀθήναις Ἠπειρῶται νὰ συνέρχωνται ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ, ὅπως συνεορτάζωσιν, ἀπὸ ἐτῶν ἤδη ἐξέλεξαν ὡς ἡμέραν τῆς ἑορτῆς.

Ἀληθῶς οἱ Ἠπειρῶται, τιμῶντες τὴν μνήμην τοῦ νεομάρτυρος Γεωργίου, ἀναμιμνήσκονται ἡμερῶν, καθ' ἅς, ἐξ ἴσου κινδυνευούσης τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐθνικῆς ἰδέας, ὁ εὐπαρρησίαστος υἱὸς ἀφανῶν χωρικῶν κώμης τινὸς τῶν Γρεβενῶν ἀντέταξεν ἐν Ἰωαννίνοις εἰς τὰς βασάνους καὶ τὰ μαρτύρια τοῦ Μουσταφᾶ πασσᾶ ἀκράδαντον τὴν ἐμμονὴν εἰς τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων καὶ τὴν ἰδέαν τῆς πατρίδος. Ὁ μαρτυρικὸς θάνατος τοῦ ἀγρότου τῶν ἠπειρωτικῶν ὀρέων ἀπέβη διὰ τοὺς Ἠπειρώτας τὸ σύμβολον δράσεως ἐθνικῆς καὶ θρησκευτικῆς, καὶ ἡ ἡμέρα τοῦ μαρτυρίου ἐθεωρήθη δικαίως ἀξία νἀντιπροσωπεύῃ τὸ πρόγραμμα τοῦ ἐθνικοῦ βίου τῶν Ἠπειρωτῶν.

Ἀλλὰ καὶ ὅτε οἱ Ἠπειρῶται τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν περιχώρων ἀπεφασίσαμεν νὰ συνδέσωμεν τὰς δυνάμεις ἡμῶν εἰς μίαν δέσμην, καὶ ἱδρύσαμεν τὴν Φιλανθρωπικὴν τῶν Ἠπειρωτῶν ἀδελφότητα, εὐλόγως τὴν αὐτὴν ταύτην ἡμέραν ὡρίσαμεν διὰ τοῦ κανονισμοῦ ἡμῶν ὡς ἐπέτειον τῆς ἐπ' ἀγαθῷ συστάσης ἀδελφότητος, συνεχίζοντες τῶν συμπολιτῶν ἡμῶν τὴν προτέραν ὡραίαν παράδοσιν.

Οὕτω λοιπὸν ἐφ' ὅσον ὑφίσταται Φιλανθρωπικὴ τῶν Ἠπειρωτῶν ἀδελφότης, ἐφ' ὅσον ὑπάρχουσι φιλοπάτριδες συμπολῖται ποθοῦντες τὴν Ἤπειρον, θὰ ἔχωσιν εὐκαιρίαν οἱ ἐν Ἀθήναις Ἠπειρῶται νὰ συνέρχωνται ταύτην τὴν ἡμέραν, ὅπως ἀπονέμωσι μὲν φόρον τιμῆς εἰς τὸν μάρτυρα τὸν διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐξάραντα τὴν θρησκευτικὴν πίστιν καὶ τοὺς πόθους τῶν Ἠπειρωτῶν, διατρανῶσι δὲ τὴν στοργὴν αὐτῶν καὶ ἀγάπην πρὸς τὴν πεφιλημένην πατρίδα.

Ἀληθῶς ἡ Φιλανθρωπικὴ τῶν Ἠπειρωτῶν ἀδελφότης δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς τοιοῦτο κέντρον τῶν ἐν Ἀθήναις Ἠπειρωτῶν, καὶ ἡ ἐπέτειος αὐτῆς δύναται νἀποβῇ ἀληθὴς ἠπειρωτικὴ ἀμφιετηρίς. Ἡ

ἐπιβολὴ αὐτῆς δὲν περιλαμβάνει μὲν τὴν ἐκπλήρωσιν ὅλων τῶν πόθων τῆς ἠπειρωτικῆς καρδίας. Ἡ σημαία αὐτῆς δὲν δύναται νὰ καλύψῃ μὲ τὰς πτυχάς της ὅλας τὰς γωνίας τῆς μεγάλης ἠπειρωτικῆς πατρίδος. Ὁ πόθος εἶνε μέγας, ἀλλὰ τὰ μέσα εἶνε ἀσθενῆ. Δὲν δύναται ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία νὰ ἐκτελέσῃ τὰ μεγάλα ἐκεῖνα ἔργα, ἅτινα δέονται τῆς ἐνεργείας τοῦ ἔθνους συσσώμου· δὲν ἐπιχειρεῖ ἡ μικρὰ ἡμῶν εταιρεία μὲ τὰς χεῖρας αὐτῆς τὰς ἀδυνάτους νὰ ἐπιθέσῃ τὸ ἐπιστέγασμα εἰς τὸ μακρὸν ἐθνικὸν ἔργον τῶν πατέρων. Ἕως οὗ δὲ κρίνωσι τὰς τύχας τῆς Ἠπείρου αἱ βουλαὶ τοῦ Ὑψίστου, ἀρκοῦν ἡμῶν πρόγραμμα ἐθεωρήσαμεν καὶ ἀνεγράψαμεν τὴν φιλανθρωπίαν. Ἀλλὰ τὸ ἄγαλμ' αὐτὸ τῆς νέας Ἠπείρου, ὅπερ ἐστήσαμεν ἐν μέσῃ τῇ πρωτευούσῃ τοῦ πανελληνίου κόσμου, τὸ ἄγαλμα τῆς Ἠπείρου, τεινούσης τὴν ἑτέραν τῶν χειρῶν ὅπως λάβῃ καὶ τὴν ἑτέραν ὅπως διανείμῃ ἐλέη, θεωροῦμεν δυνάμενον νὰ περισυναγείρῃ περὶ ἑαυτὸ τὰ τέκνα τῆς ἠπειρωτικῆς πατρίδος.

Ὅταν οἱ ἐν Ἀθήναις ζῶντες Ἠπειρῶται, ὅταν οἱ πανταχόθεν τῆς γῆς εἰς τὸ ἄστυ τῆς Παλλάδος συρρέοντες υἱοὶ τῆς εὐάνδρου Ἠπείρου ἴδωσιν, ὅτι ὑπάρχει ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς Ἀκροπόλεως νέος βωμὸς Ἐλέου, στέγη φιλόξενος, ἐξ ἧς θὰ δύναται νὰ λάβῃ βλωμὸν ἄρτου ὁ λιμώττων καὶ φάρμακα ὁ νοσῶν· ὅταν πεισθῶσιν οἱ ἀπάτορες καὶ ἀμήτορες, ὅτι δύνανται νὰ εὕρωσι παρ' ἡμῖν τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα τὴν φιλόστοργον, ὧν τοὺς ἐστέρησεν ἡ μοῖρα· ὅταν ἐκεῖνοι ὧν ἐσάλευσε τὰς φρένας ἡ συμφορὰ ἴδωσι δι' ἡμῶν ἐπανερχομένην εἰς τὸν τεταραγμένον αὐτῶν νοῦν τοῦ λόγου τὴν θείαν ἀκτῖνα· ὅταν εἰς διανοίας ἐσκοτισμένας δυνηθῶμεν νὰ ἐμβάλωμεν τὸ φῶς τῆς παιδείας καὶ ψυχὰς ἐρρυπωμένας κατορθώσωμεν νὰ βαπτίσωμεν εἰς λουτρὸν ἠθικῆς παλιγγενεσίας· ὅταν πλουτιζόμενοι δυνηθῶμεν νὰ σπείρωμεν τὸν ἠπειρωτικὸν τοῦτον πλοῦτον, τοὺς θησαυροὺς τοῦ ζαπλούτου Ἠπειρώτου τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Βοσπόρου, τῶν ὀχθῶν τοῦ Νείλου καὶ τοῦ Ἴστρου καὶ τὸν ὀβολὸν τῆς Ἠπειρώτιδος χήρας, μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς μεγάλης Ἠπείρου, σώζοντες τοὺς ὀρφανοὺς καὶ παιδεύοντες τοὺς ἀπαιδεύτους, στεγάζοντες τοὺς ἀδυνάτους καὶ ἀνορθοῦντες τοὺς πεπτωκότας, τρέφοντες τοὺς πεινῶντας καὶ ποτίζοντες τοὺς διψῶντας, ὢ τότε, τότε πᾶς Ἠπειρώτης θὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ποτνίαν αὐτὴν μητέρα τὴν θερμαίνουσαν εἰς τοὺς κόλπους της τὸ ῥῖγος τῆς

ταλαιπωρουμένης Ἠπείρου, καὶ θὰ εἴπῃ χαίρων μετὰ καυχήσεως· Ἰδοὺ ἡ ὄρνις ἡ περισυλλέγουσα τὰ νεόττια αὐτῆς. Οὐδ' εἶνε ὄνειρον ἁπλοῦν ὅσα ὀνειροπολῶ, ἀλλὰ μετὰ θάρρους δύναται πᾶς τις νὰ ἐλπίσῃ, ὅτι εἶνε δυνατὸν ἡ Ἀδελφότης, καλῶς διευθυνομένη καὶ προσηκόντως ὑποστηριζομένη, νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ὑψηλὸν ἐκεῖνο σημεῖον, ὅπερ δικαίως εὔχεται πᾶς φιλόπατρις Ἠπειρώτης. Τὴν πεποίθησιν δὲ ταύτην κορυφόνει αὐτὴ ἡ ἐπισκόπησις τῆς ἱστορίας τῆς ἠπειρωτικῆς φιλανθρωπίας.

Ἡ Ἤπειρος θὰ ἦτο βεβυθισμένη ἀπὸ τῆς μοιραίας ἡμέρας τῆς ἁλώσεως εἰς σκότος βαθὺ ἀμαθείας παχυλῆς, ἂν μὴ ἤδη ἐνωρὶς παρουσιάζετο ἡ ἠπειρωτικὴ φιλανθρωπία, διαχέουσα τὰ περισσεύματα τοῦ πλούτου τῶν Ἠπειρωτῶν ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῶν γραμμάτων. Ἡ ἠπειρωτικὴ πατρὶς θὰ ᾐσθάνετο βαρυτέρας τῆς δουλείας τὰς συμφορὰς ἐν ἡμέραις πονηραῖς καὶ τὴν πενίαν κακοδαιμονεστέραν, ἂν μὴ προςήρχοντο ἀπὸ μακροῦ ἐπίκουρα τὰ εἰς τὴν πάτριον γῆν ἀπὸ πασῶν τῶν χωρῶν, ὅπου κατῴκησαν Ἠπειρῶται, σωρευόμενα ἐλέη. Περὶ οὐδεμιᾶς ἀληθῶς ἄλλης χώρας ἑλληνικῆς ἠδυνήθησαν νὰ συνταχθῶσιν ὡς περὶ τῆς Ἠπείρου τόμοι ὁλόκληροι, ἀναγράφοντες τὴν ἱστορίαν τῶν πρὸς τὴν πάτριον γῆν ἀγαθοεργημάτων τῶν γενναίων αὐτῆς τέκνων. Ὁπουδήποτε γῆς καὶ ἂν ῥίψῃ ἡ τύχη τὸν Ἠπειρώτην, δὲν λησμονεῖ τὴν πατρίδα. Ὅταν ἡ μοῖρα εὐλογήσῃ ἐν τῇ ξένῃ τὸν φόρτον του καὶ χρυσώσῃ τὰς ἀποθήκας του, ὡς ἀρχαῖος εἰδωλολάτρης ἐννοεῖ νὰ προσφέρῃ τὰς ἀπαρχὰς τῶν καρπῶν του καὶ τὴν δεκάτην τοῦ ὄλβου του εἰς τὸ εἴδωλόν του, εἰς τὴν πάτριον θεάν, ἥτις φέρει τὸ γοητευτικὸν ὄνομα Ἤπειρος. Τοιαύτη ὑπῆρξε καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς τουρκοκρατίας, τοιαύτη ἐξακολουθεῖ νὰ εἶνε ἀκόμη καὶ σήμερον ἡ ἱστορία τοῦ Ἠπειρώτου. Μοναὶ καὶ ἐκκλησίαι, σχολαὶ καὶ νοσοκομεῖα ἐκτίσθησαν ἢ ἐκοσμήθησαν, ἐπλουτίσθησαν ἢ διατηροῦνται ὑπὸ τῆς ἀλήκτου ἐκείνης φιλανθρωπίας, ἥτις εἶνε τὸ ὡραιότατον κόσμημα τῶν Ἠπειρωτῶν ζώντων καὶ τὸ εὐωδέστατον ἄρωμα τὸ ἀρωματίζον τὸν τάφον αὐτῶν θνησκόντων. Πατριάρχαι καὶ ἀρχιερεῖς, διδάσκαλοι καὶ ἔμποροι τὴν Ἤπειρον ἔχοντες πατρίδα ἀντιφιλοτιμοῦνται καὶ ἁμιλλῶνται ἐπὶ αἰῶνας τίς θὰ ὑπερτερήσῃ τὸν ἄλλον ἐν τῇ ἀγαθοεργίᾳ καὶ τῇ μεγαλοδωρίᾳ. Εἶνε δὲ τόσον ἔμφυτον τὸ δῶρον τῆς φιλοπάτριδος ταύτης ἁμίλλης ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Ἠπειρώτου,

ὥςτε ἡ ἱστορία τῆς ἠπειρωτικῆς ἀγαθοεργίας ἔχει νἀναγράψῃ πλησίον δωρεῶν καὶ κληροδοτημάτων ἀληθῶς ἡγεμονικῶν καὶ μικρὰ ἐλέη, ἅτινα ὅμως ἡ διάθεσις, ὁ πόθος, ἡ εὐγένεια τῆς ψυχῆς τοῦ ἐλεοδότου ἀναδεικνύει μεγάλα καὶ βαρύτιμα, ἰσάξια τῶν πολυταλάντων εὐεργετημάτων τοῦ μυριοπλούτου. Δὲν ὑπάρχει πόλις τῆς Ἠπείρου, ἀλλ' οὐδὲ χωρίον, δὲν ὑπάρχει ἐκκλησία καὶ μονή, ἀλλ' οὐδὲ σχολὴ καὶ βιβλιοθήκη, ἥτις νὰ μὴ εἶνε ἀναγεγραμμένη ἐν τῷ μακρῷ καταλόγῳ τῶν κληροδοτημάτων, ἅτινα ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἕκτου ἰδίως αἰῶνος μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων δὲν ἔπαυσαν προςφέροντες οἱ Ἠπειρῶται ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς παιδείας, ὑπὲρ τῆς θρησκείας καὶ τοῦ γένους. Ἂν ἤθελεν ἡ ἡμετέρα Ἀδελφότης νὰ παραδώσῃ σήμερον εὐγνωμονοῦσα εἰς τὸν ἀρχιερέα τὰ ὀνόματα τῶν τοιούτων εὐεργετῶν τῆς Ἠπείρου πρὸς μνημόνευσιν, ὁ κατάλογος θὰ ἦτο μακρὸς καὶ ἀτελεύτητος, ἀλλὰ τὰ ὀνόματα ἐκεῖνα θὰ παρηκολούθει ὁμόθυμος βοὴ τῶν ἐκκλησιαζομένων Ἠπειρωτῶν, εὐλογούντων τὴν μνήμην μεγάλων τῆς Ἠπείρου υἱῶν, ὧν ἕκαστος λάμπει δίκην ἄλλου ἀστέρος ἐν τῷ στερεώματι τῆς ἠπειρωτικῆς φιλανθρωπίας. Ἀπὸ Ἰωάσαφ τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ μέχρι τῶν Μαρουτσαίων καὶ ἀπὸ τῶν Ζωσιμαδῶν καὶ τοῦ Καπλάνη μέχρι τῶν ἀδελφῶν Ῥιζάρη καὶ ἀπὸ τοῦ ζεύγους Χατζηκώστα μέχρι τοῦ Ἀβέρωφ θὰ διήρχετο ἡ μνήμη τοῦ Ἠπειρώτου ἑκατοντάδας ἀνδρῶν, ὧν ἡ μνήμη ἡ ἁγία φέρεται ἀνὰ τὰ στόματα παντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ, ἀπαθανατιζομένη ὑπὸ μυριάδων ἀσθενῶν νοσηλευομένων, πιστῶν ἐκκλησιαζομένων, παίδων ἐκπαιδευομένων, ἱερέων μορφουμένων, τεχνιτῶν διδασκομένων καὶ προστατευομένων. Ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία, ἡ ἑλληνικὴ παιδεία, ἡ ἑλληνικὴ βιομηχανία, ἡ ἐθνικὴ καλλιτεχνία ἂς ἑνώσωσι τοὺς ὕμνους των, τὸν κάλαμόν των, τοὺς βραχίονάς των, τὸν χρωστῆρα καὶ τὴν σμίλην των διὰ νὰ μεγαλύνωσι τοὺς ἀλησμονήτους ἐκείνους ἥρωας τῆς ἠπειρωτικῆς μεγαλοδωρίας.

Καὶ δὲν ἐθέρμανε μόνον ἡ ἠπειρωτικὴ φιλανθρωπία τὴν πίστιν τῶν ἐν αὐτῇ τῇ Ἠπείρῳ διαβιούντων διὰ τῆς ἐλεοδοσίας ἐκκλησιῶν καὶ τῆς προστασίας μονῶν, οὐδ' ἐφώτισε μόνον τὸν νοῦν τῶν ἀνὰ τὰς πόλεις καὶ κώμας τῶν ἠπειρωτικῶν ὀρέων παίδων, ἀλλ' ἡ ἀγαθοεργία τοῦ Ἠπειρώτου ἐπεξετάθη εἰς τὴν ἰδέαν τῆς καθολικῆς πατρίδος, τῆς γλυκείας Ἑλλάδος. Διὰ τὸν Ἠπειρώτην δὲν εἶνε μόνον ἡ Ἤπει-

ρος μία καὶ ἀδιαίρετος, ἀλλ εἶνε μία καὶ ἀδιαίρετος ὅλη ἡ Ἑλλάς. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν μητρόπολιν τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνισμοῦ συνέρρευσε τόσον ἠπειρωτικὸν χρῆμα καὶ συνεκεντρώθη τόση ἠπειρωτικὴ εὐεργεσία, ὥςτε θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὰς Ἀθήνας τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἠπείρου. Ποῖον ἐκπαιδευτικὸν κατάστημα, ποῖον φιλανθρωπικὸν ἵδρυμα τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἔχει ἀναγεγραμμένους ἐν τῇ στήλῃ τῶν εὐεργετῶν του μεγαθύμους Ἠπειρώτας; Καὶ πόσα δὲν ὑπάρχουσι κτίρια, δι' ὧν ἐκοσμήθη ἡ πόλις καὶ ἐστεγάσθη ἡ ἐθνικὴ πίστις, ἡ παιδεία ἢ ἡ τέχνη, ἅτινα δὲν εἶνε ἐκ θεμελίων μέχρι τοῦ ἀετώματος ἐκτισμένα ἢ δὲν ἱδρύθησαν ἢ συντηροῦνται διὰ τοῦ χρήματος καὶ τοῦ ἱδρῶτος μεγάλων τῆς Ἠπείρου τέκνων; Ἡ Ῥιζάρειος σχολὴ καὶ τὸ Ἀρσάκειον, τὸ Ὀρφανοτροφεῖον καὶ ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα, τὸ Πολυτεχνεῖον καὶ ἡ Σχολὴ τῶν Εὐελπίδων δὲν συνδέονται ὑπερηφάνως πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν ἀδελφῶν Ῥιζάρη καὶ τοῦ Ἀρσάκη, τοῦ Χατζηκώστα καὶ τοῦ Γεωργίου Σταύρου, τῶν Τοσίτσα, Στουρνάρη καὶ Ἀβέρωφ;

Τὰ ὀρφανά, ἅτινα βλέπετε σήμερον ἐδῶ ἐν μέσῳ ἡμῶν, τίνα ἄλλον γινώσκουσιν ἀντὶ πατρὸς καὶ μητρὸς ἢ τὸν φιλάνθρωπον ἐκεῖνον Γεώργιον Χατζηκώσταν καὶ τὴν σύζυγόν του Αἰκατερίνην, οἵτινες ἥπλωσαν πτέρυγας γονέων διὰ νὰ θερμάνωσιν ὑπ' αὐτὰς φιλοστόργως τόσα τέκνα ὅσα ποτὲ δὲν ηὐτύχησε νἀναθρέψῃ πρὸς ἀρετὴν καὶ φιλεργίαν ἓν μόνον γονέων ζεῦγος;

Καὶ οἱ μέλλοντες ἀπόστολοι τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν κλήρου πῶς νὰ μὴ εὐλογῶσι τὸ ὄνομα τῶν δύο ἐκείνων ἀδελφῶν Ῥιζάρη, ὧν ὁ τελευταῖος θανὼν Γεώργιος ὀρθῶς ἐτελείονε τὴν διαθήκην του μὲ τὰς ἀξιομνημονεύτους λέξεις· ἡ ἐπιθυμία μου εἶνε νὰ προκύψῃ ὠφέλεια εἰς τὸ κοινὸν ἀπὸ τοὺς ἱδρῶτας τοῦ προσώπου ἐμοῦ τε καὶ τοῦ μακαρίτου αὐταδέλφου μου. Ἓν ἑκατομμύριον καὶ πλέον ἐκληροδότησεν εἰς τὸ ἔθνος ὁ Γεώργιος Ῥιζάρης πρὸς ἵδρυσιν ἐκκλησιαστικῆς σχολῆς. Ἀλλὰ τὸ ἑκατομμύριον ἐκεῖνο δὲν ἀπεκτήθη μόνον διὰ τοῦ ἐμπορίου ὑπὸ τῶν δύο ἀδελφῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς οἰκονομίας, διὰ τῆς γνωστῆς φειδωλίας τῆς προβαινούσης μέχρι φιλαργυρίας τοῦ Γεωργίου Ῥιζάρη. Ὁ μέλλων εὐεργέτης τοῦ ἔθνους, ὁ ζάπλουτος γόνος τοῦ Μονοδενδρίου ἠρκεῖτο εἰς ἄρτον καὶ ἀνεπαρκὲς προςφάγιον διὰ νὰ μὴ τύχῃ καὶ ἐλαττώσῃ ἔστω καὶ κατ' ὀλίγα πεντάλεπτα τὴν περιουσίαν,

ἣν εἶχε περισυλλέξει ὀβολὸν πρὸς ὀβολὸν καὶ ἣν ἡ μεγάλη του καρδία προώριζεν ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τοῦ ἔθνους. Καὶ ὅτε οἱ ἰατροί, φροντίζοντες νὰ διατηρήσωσι δι' ὅλων τῶν μέσων τῆς ἐπιστήμης τὴν πολύτιμον ζωὴν τοῦ ἐθνικοῦ εὐεργέτου, συνεβούλευον αὐτὸν νὰ στηρίξῃ τὴν ἀτονίαν τῶν ἐντοσθίων, ὑφ' ἧς ἔπασχε, διὰ λουτρῶν γινομένων διὰ ζωμοῦ βοείου κρέατος, ἠρώτα φιλαργύρως ὁ μελλοθάνατος, ἂν δὲν ἦτο δυνατὸν χάριν οἰκονομίας νἀντικατασταθῇ τὸ κρέας διὰ ποδῶν[1]. Δὲν ἤθελεν ὁ Ῥιζάρης νὰ ζήσῃ κἄν, ἂν ἡ ζωή του ἔμελλε νὰ στοιχίσῃ τόσον εἰς τὴν πατρίδα. Εἶχε δίκαιον λοιπὸν γράφων μετὰ πόνου ἐν τῇ διαθήκῃ του περὶ τῶν ἱδρώτων ἑαυτοῦ καὶ τοῦ αὐταδέλφου, οἵτινες εἶχον βρέξει τὸ χρῆμα τὸ τόσον ἐλευθερίως παραδιδόμενον εἰς τὴν κοινὴν πατρίδα.

Τοιαῦτα ἔχοντες πρὸ ἡμῶν παραδείγματα ἀλησμονήτου ἠπειρωτικῆς φιλοπατρίας, μετὰ πεποιθήσεως καὶ ὑπερηφανείας δυνάμεθα νἀτενίζωμεν εὐέλπιδες εἰς τὸ μέλλον τῆς Ἠπειρωτικῆς ἀδελφότητος. Οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν, εἶπεν ὁ Ἰησοῦς. Ὅπου εἶνε συνηγμένοι δύο ἢ τρεῖς ἐν ὀνόματι τῆς Ἠπείρου, ἐκεῖ ὑπάρχει καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐν μέσῳ αὐτῶν, δύναται νὰ ἐπαναλάβῃ ἡ Ἀδελφότης. Ὅταν δὲ οἱ δύο ἐκεῖνοι καὶ τρεῖς γείνωσι δισχίλιοι καὶ τρισχίλιοι, τότε κραταιότερα θὰ σκορπίσῃ ἡ ἠπειρωτικὴ φιλανθρωπία τὴν παραμυθίαν αὐτῆς καὶ τὴν ἐπικουρίαν, καὶ τότε μετὰ πλειοτέρων δικαιωμάτων καὶ εὐσταλέστεροι θὰ δυνάμεθα νὰ ἑορτάζωμεν τὴν ἐπετήσιον ἡμῶν πανήγυριν ἐπ' ἐλπίσιν ἀγαθαῖς ἐν μέσῳ τῶν εὐλογιῶν εὐτυχεστέρας καὶ μεγαλειτέρας Ἠπείρου.

---

[1] Τοῦτο τοὐλάχιστον μαρτυρεῖ ὁ Ἠπειρώτης ἰατρὸς **Ἀναστάσιος Γούδας** ἐν Παραλλήλοις βίοις Τόμ. Β' σ. 61.

ΕΠΙ ΤΗ ΕΠΕΤΕΙΩ ΤΗΣ ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΟΣ ΚΟΝΙΤΣΗΣ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ[1]

Οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν. Τοιαῦτα παριστάνει ὁ Ματθαῖος λέγοντα τὸν Ἰησοῦν. Ἀλλὰ ταὐτὰ δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν προςφωνοῦσαν τὴν ἑλληνικὴν πατρίδα τὰ τέκνα αὐτῆς. Ἀληθῶς ὅπου δύο ἢ τρεῖς Ἕλληνες εἶνε συνηγμένοι εἰς τὸ ὄνομα τῆς πατρίδος, ἐκεῖ εὑρίσκεται καὶ ἡ Ἑλλὰς ἐν μέσῳ αὐτῶν.

Ἔχω δὲ τόσον περισσότερον τὸ δικαίωμα νἀναμνησθῶ τῶν λόγων ἐκείνων τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ τοῦ σώσαντος τὸν κόσμον καὶ νὰ παραλληλίσω αὐτοὺς πρὸς τοὺς λόγους, οὓς θὰ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ὁμοίως ἡ ἑλληνικὴ πατρίς, καθ' ὅσον ἄγει εἰς τὸν παραλληλισμὸν τοῦτον ἡ ἑορτὴ αὕτη, ἣν φιλοτίμως τὰ τέκνα τῆς Κονίτσης ἀφιέρωσαν κοινῇ εἰς τὴν λατρείαν τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠπειρωτικῆς αὐτῶν πατρίδος.

Θρησκεία καὶ πατρὶς ὑπῆρξαν πάντοτε ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς ὁ ἑλληνισμὸς ἐνεσαρκώθη τὴν χριστιανικὴν ἰδέαν καὶ ἐνεκολπώθη τὸν σταυρὸν δύο ἔννοιαι ἀχώριστοι ἀπ' ἀλλήλων. Τὸν σταυρὸν εἶδεν ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἐν τῷ οὐρανῷ πρὶν ἢ κτίσῃ τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων παρὰ τὰς χαριτωμένας ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου, καὶ τὸ οὐράνιον ἐκεῖνο σύμβολον τὸ περιλαμπόμενον ὑπὸ τῶν λέξεων Ἐν τούτῳ νίκα ὑπῆρξεν οἱονεὶ τὸ βασιλικὸν στέμμα τῶν Ἑλλήνων

[1] Ἀνεγνώσθη τῇ 6 Δεκεμβρίου 1898 ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Χρυσοσπηλαιωτίσσης καὶ ἐδδημοσιεύθη ἐν ἰδίῳ τεύχει ὑπὸ τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς ἀδελφότητος Κονίτσης ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ ναῷ Χρυσοσπηλαιωτίσσης ὑπὸ τοῦ Σπ. Λάμπρου Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἀδελφότητος Κονίτσης τῆς Ἠπείρου τὴν 6 Δεκεμβρίου. Ἐν Ἀθήναις. Τυπογραφεῖον καὶ Βιβλιοπωλεῖον Ἰωάννου Νικολαΐδου. 1898.

αὐτοκρατόρων. Βασιλεῖς καὶ μοναχοί, πατριάρχαι καὶ στρατηγοί, πολῖται καὶ στρατιῶται ἐγεννήθησαν καὶ ἐβαπτίσθησαν ὑπὸ τὰς εὐλογίας τῆς ἐκκλησίας, ἠγωνίσθησαν καὶ ἐπάλαισαν ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ, καὶ ἡ νίκη ἔστεψε τὰ ὅπλα αὐτῶν, ἢ καὶ νικώμενοι καὶ πίπτοντες εἶχον τὴν παρήγορον παραμυθίαν, ὅτι νικῶνται καὶ πίπτουσι χάριν τοῦ σταυροῦ. Καὶ ὅτε θείᾳ βουλήσει ἔπεσε τὸ Βυζάντιον καὶ ἦλθον ἡμέραι σκληραὶ διὰ τὸ ἔθνος, τοὺς αὐτοκράτορας ἀντικατέστησαν οἱ πατριάρχαι ὡς ἀντιπρόςωποι τοῦ ἔθνους καὶ ἀντὶ τῶν ἀετῶν τοῦ Βυζαντίου τῶν ἡττημένων καὶ συντετριμμένων ἥπλωσε τὰς πτέρυγάς της νὰ στεγάσῃ τὸ ταλαιπωρούμενον γένος ἡ ἐκκλησία. Ἡ ἐκκλησία ἀνέῳξε τοὺς κόλπους της νὰ περιθάλψῃ καὶ παραμυθήσῃ τοὺς ἀπάτριδας καὶ τεθλιμμένους, ἡ ἐκκλησία ἀνέῳξε τὰς πύλας της νὰ διδάξῃ πρώτη τοὺς ἀγραμμάτους, καὶ ὑπὸ τοὺς θόλους αὐτῆς ἀντήχησαν μετὰ τῶν ὕμνων πρὸς τὸν θεὸν καὶ τοὺς ἁγίους τὰ πρῶτα ψελλίσματα τῆς νεότητος τῆς μαθητιώσης, τῶν δουλευόντων Ἑλλήνων τῶν διδασκομένων τὸν Ἕλληνα λόγον.

Ἡ ἐκκλησία διεφύλαξε τὴν κιβωτὸν τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων καὶ ὑπὸ τὸ ῥάσον τοῦ πατριάρχου, τοῦ ἐπισκόπου, τοῦ ἱερέως, τοῦ καλογήρου ἐξηκολούθησαν πάλλοντες θερμοὶ οἱ ἐθνικοὶ πόθοι. Ὑπῆρξαν οἱ θεόπνευστοι εἰρηνικοὶ στρατιῶται τοῦ πάσχοντος ἑλληνισμοῦ πρὶν ἡ ἑλληνικὴ ἰδέα βροντήσῃ μάχιμος ἐπὶ τῶν ὀρέων.

Διὰ τοῦτο ἄνευ τῆς θρησκείας δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἐν τῷ ἔθνει, καὶ ἄνευ τῆς θρησκείας καὶ τῶν γραμμάτων δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν παλιγγενεσίαν. Ἐκκλησία καὶ σχολεῖον εἶνε οἱ δύο πόλοι περὶ οὓς στρέφεται ἡ ὕπαρξις αὐτοῦ τοῦ Ἕλληνος. Ἂν οἱ δύο οὗτοι παράγοντες εἶνε καὶ πρέπει νὰ μείνωσιν ἐξ εὐγνωμοσύνης, ἐξ ἐθνικῶν παραδόσεων, ἐκ λόγων ἠθικῆς διαπαιδαγωγήσεως τοῦ ἔθνους ἀναγκαιότατοι ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς ἐκείναις χώραις ὅπου διαγελᾷ περισσὴ ἡ ἐλευθερία, ἡ ἐκκλησία καὶ τὸ σχολεῖον εἶνε ἀπαραίτητα ἐκεῖ πέραν, ἐκεῖ ἐπάνω, ἐκεῖ κάτω, πανταχοῦ ὅπου ὁ Ἕλλην εἶνε ἠναγκασμένος ὑπὸ τῶν πραγμάτων νὰ περιέπῃ τὰ δύο ταῦτα ὡς τὰ μόνα δύο φυλακτά, ἐν οἷς, περισφιγγομένοις ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς του καρδίας, περισώζεται πολυτίμητος ἡ δίδυμος εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἑλλάδος.

Εἶνε τόσον ὡραῖα, εἶνε τόσον μεγάλα, εἶνε τόσον συγκινητικὰ τὰ

δύο ταῦτα αἰσθήματα τὰ συντρεφόμενα, τὰ συνηδελφωμένα ἐν τῷ βάθει τῆς ἑλληνικῆς καρδίας. Ὁ Ἕλλην, ἀγαπῶν ἀνέκαθεν διὰ τῶν αἰώνων τὰς ἀποδημίας καὶ μετὰ τόλμης ἐπιχειρῶν πλόας μακροτάτους εἰς χώρας ξένας μακρὰν τῆς ἰδίας πατρίδος καὶ πᾶν ὅ τι ὑπόσχεται νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν πλοῦτον ἢ δόξαν, δύναται νὰ στέρξῃ ἕνεκα τῆς τιμῆς ἢ τοῦ κέρδους μακρὰν διαβίωσιν ἔξω τῆς γενετείρας. Δύναται νὰ καθήσῃ ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ ἢ νὰ συνειθίσῃ εἰς τὴν γοητείαν καὶ τὰς ἀπολαύσεις τοῦ μεγάλου κόσμου τοῦ ἔχοντος περισσὰ τὰ φῶτα, περισσὸν τὸν πολιτισμόν, περισσὰς τὰς σαγήνας, δύναται νὰ θαυμάζῃ καὶ ἀγαπᾷ ἐπὶ τέλους τὴν νέαν του ἐκείνην πατρίδα, πρὸς ἣν συνδέει αὐτὸν τὸ συμφέρον ἢ ἡ φιλοτιμία, αἱ ἐμπορικαὶ ἢ αἱ πνευματικαὶ αὐτοῦ ἀνάγκαι. Ἀλλὰ δὲν δύναται ὁ ξενιτευμένος Ἕλλην νὰ λησμονήσῃ ἐν μέσῳ τῆς αἴγλης τοῦ πλούτου, τῶν ἡδονῶν τῆς νέας ἐκείνης γῆς, ἐφ' ἧς μετεφυτεύθη ὡς φυτὸν ἄλλων χωρῶν, τὴν ἀρχικήν του πατρίδα. Ὡς τὸ ἡλιοτρόπιον τρέπεται πρὸς τὸν ἥλιον, οὕτω καὶ τοῦ ξενιτευμένου Ἕλληνος ὁ ὀφθαλμὸς πρὸς ἕνα στρέφεται πάντοτε νοητὸν ἥλιον, πρὸς τὴν γενέτειραν αὐτοῦ τὴν ἠγαπημένην, τὴν ἀλησμόνητον. Ἂν δὲ τοῦτο εἶνε ἀληθὲς περὶ πάντων τῶν Ἑλλήνων, ἀληθεύει ἐξόχως περὶ τῶν Ἠπειρωτῶν.

Ὅπου καὶ ἂν μεταβῇ ὁ Ἠπειρώτης, ὅπου καὶ ἂν ζήσῃ, δὲν λησμονεῖ, δὲν λησμονεῖ ποτὲ τὴν γωνίαν ἐκείνην τοῦ ἀπομεμακρυσμένου πατρικοῦ χωρίου, ἔνθα εἶδε τὸ φῶς, τὴν στέγην ἐκείνην τὴν μικράν, ὑφ' ἣν ἠκούσθησαν τὰ πρῶτά του παιδικὰ ψελλίσματα, τὴν ἐκκλησίαν ἐν ᾗ τὸ πρῶτον ἐκοινώνησε τῶν μυστηρίων, τὰ βάθρα τοῦ μικροῦ σχολείου ἐφ' ὧν ἐδιδάχθη τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου. Δύναται νά τον τιμᾷ ἡ Τεργέστη ἢ ἡ Μασσαλία, νά τον δεσμεύῃ ἡ Βενετία ἢ ἡ Μεσσήνη, νά τον συγκρατῶσιν οἱ Παρίσιοι ἢ τὸ Λονδῖνον, νά τον ἀπομακρύνωσι τοῦ φιλτάτου ἐδάφους ἡ Πετρούπολις ἢ καὶ αὐτὴ ἡ ἀπωτάτη Ἀμερική. Δύνανται νὰ ἐπιβάλλωσιν εἰς αὐτὸν βίον πολυάσχολον μακρὰν τῆς Ἠπείρου τὰ πλούσια παρὰ τὸν Ποταμὸν ἐμπορικὰ κέντρα ἢ ἡ μεγάλη Πόλις παρὰ τὰ νερὰ τοῦ μαγικοῦ Καταστένου. Ἀλλὰ τοῦ κόσμου ὅλου τὰ κέρδη, τοῦ κόσμου ὅλου ἡ δόξα, τοῦ κόσμου ὅλου αἱ μαγεῖαι δὲν δύνανται νἀποσβέσωσιν ἀπὸ τῆς καρδίας του τὰς ἀναμνήσεις, τὴν ἀγάπην, τὴν λατρείαν πρὸς τὴν γενέτειραν. Ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ ἱερεὺς τοῦ χωρίου του ἐξακολουθοῦσι νὰ εἶνε αἱ φίλταται

τῶν εἰκόνων ἐν τῷ καλειδοσκοπίῳ τοῦ μεγάλου κόσμου, ἐν ᾧ αἰσθάνεται ἑαυτὸν οἱονεὶ ξένον. Ἐκ τῆς στοργῆς ἐκείνης πρὸς τὴν ἠπειρωτικὴν πατρίδα ἐξηγοῦνται αἱ μεγάλαι πρὸς τὴν πάτριον κώμην ἢ πόλιν εὐεργεσίαι τῶν Ἠπειρωτῶν, ἑρμηνεύεται ὁ κατάλογος ὁ μακρὸς τῶν δωρεῶν καὶ τῶν κληροδοτημάτων πρὸς συντήρησιν τῶν σχολείων καὶ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἠπείρου.

Ἡ φιλοπατρία τοῦ Ἠπειρώτου εἶνε ἀληθὲς ὅτι δὲν ἔχει μόνον τοπικὸν χαρακτῆρα· εἶνε καὶ φιλοπατρία καθολικῶς ἑλληνική. Ἀρκεῖ νὰ ρίψωμεν ἓν βλέμμα εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνικοῦ βασιλείου. Αἱ Ἀθῆναι δὲν θὰ ἦσαν ἀληθινὸν μουσεῖον περικαλλῶν κτισμάτων φιλεκπαιδευτικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν, ἂν δὲν συνετέλει πρὸς τοῦτο μάλιστα ἡ φιλανθρωπία, ἡ φιλοπατρία, ἡ φιλοκαλία μεγάλων Ἠπειρωτῶν. Ἀλλ' ὁ Ἠπειρώτης δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἔχει τρία ταμεῖα, ἓν δι' ἑαυτόν, ἓν διὰ τὴν μεγάλην ἑλληνικὴν πατρίδα, ἓν διὰ τὴν γενέτειραν. Πολλάκις τὰ δύο τελευταῖα εἶνε πολὺ μεγαλείτερα τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ταμείου. Ἐνίοτε δὲν ὑπάρχει κἂν ταμεῖον ἰδιωτικόν, ἀλλὰ ζῇ ὁ Ἠπειρώτης ἐν στερήσει καὶ στενοχωρίᾳ διὰ νὰ μὴ ἀφαιρέσῃ ἕνεκεν ἰδίας εὐμαρείας οὐδὲ ὀβολὸν ἐκ τοῦ ταμείου τοῦ προοριζομένου διὰ τὴν πατρίδα. Παράδειγμα ὁ Ῥιζάρης, ὅςτις ἔζη δι' ἄρτου ξηροῦ βρεχομένου εἰς τὰ δάκρυα τῆς πατριωτικῆς συγκινήσεως, ἣν ἀνεβίβαζεν εἰς τὴν μεγάλην του καρδίαν ἡ ἰδέα, ὅτι ἐκεῖνος ἐλιμώττεν ὅπως ἀναστηθῶσι διὰ τοῦ χρήματος, ὅπερ ἐκεῖνος πεινῶν συνεστοίβαζε, λευῖται προωρισμένοι νὰ κηρύξωσι τὸν θεῖον λόγον ἐν τῇ ἑλληνικῇ πατρίδι, ἥτις εὐλογεῖ τὸ ὄνομά του.

Τοιοῦτος ὁ Ἠπειρώτης. Τοιοῦτοι εἶσθε καὶ σεῖς οἱ συνελθόντες σήμερον εἰς τὴν ἱερὰν ταύτην πανήγυριν, ἐν ᾗ στεφανοῦτε δι' ἑλληνικῆς μύρτου δύο εἰκόνας, τὴν εἰκόνα τοῦ μεγάλου ἐπισκόπου τῶν Μύρων, ὡς ἀντιπροςώπου τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας, καὶ τὴν εἰκόνα τῆς Κονίτσης ὡς ἐκπροςωπούσης τὴν ἠπειρωτικὴν ἡμῶν πατρίδα.

Ζῶντες ἐν μέσῳ τῶν φώτων τῆς ἑλληνικῆς πρωτευούσης, δὲν ἐλησμονήσατε τὴν γενέτειραν. Πρὸς αὐτὴν στρέφεται ἡ καρδία σας, πρὸς αὐτὴν στρέφονται οἱ λογισμοί σας. Ὁ ἱερεὺς ὑμῶν, οὗ πρώτου ἠσπάσθητε τὰς χεῖρας παιδία, ὁ διδάσκαλος ὑμῶν, παρ' οὗ πρώτου ἀνεφώχθησαν πρὸς τὴν παιδείαν οἱ ὑμέτεροι ὀφθαλμοί, μένουσιν ἀλησμόνητοι ἐν τῇ μνήμῃ ὑμῶν. Καὶ ἐν μέσῳ τοῦ θορύβου τῶν Ἀθηνῶν, ἐν μέσῳ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τοῦ πολυδαιδάλου συμπλέγματος ὑπερηφάνων κτιρίων τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας, τῆς ἰδιωτικῆς φιλομουσίας καὶ φιλανθρωπίας, μετὰ ἰδίας τινὸς ὑπερηφανείας ἀποβλέπετε πρὸς τὰ ἱδρύματα ἐκεῖνα ἅτινα ἐδώρησεν εἰς τὸ γένος ἡ ἠπειρωτικὴ φιλοπατρία. Καὶ ἐφιλοδοξήσατε φιλοδοξίαν εὐγενῆ νὰ ἴδητε τὴν Κόνιτσαν θρησκευομένην καὶ παιδευομένην, νὰ στηρίξητε τὴν πίστιν τῶν συμπολιτῶν σας δι' εὐκόσμων ἐκκλησιῶν, νὰ ἐξάρητε τὴν ἑλληνικήν των παίδευσιν διὰ σχολείων εὐπρεπῶν. Θὰ το κατορθώσητε. Αἱ εὐλογίαι τῆς ἐκκλησίας θἀκουσθῶσιν εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς, ὅπου ὑπάρχουσι Κονιτσιῶται αἰσθανόμενοι ἐν τῇ καρδίᾳ των μεγάλους παλμοὺς ὁποῖοι οἱ ἰδικοί σας· αἱ ἠπειρωτικαὶ καρδίαι τῶν συμπολιτῶν σας θὰ συγκινηθῶσι· τὰ βαλάντια τῶν ἁπανταχοῦ Κονιτσιωτῶν θἀνοιχθῶσι, καὶ μετ' οὐ πολὺ θὰ ἴδητε συγκεκινημένοι μεταβαλλομένην τὴν Κόνιτσαν εἰς μικρὰς Ἀθήνας, καὶ τῶν χωρίων σας αἱ νεόδμητοι ἐκκλησίαι καὶ τὰ ἀρτιγενῆ σχολεῖα θὰ δύνανται νὰ μαρτυρήσωσι μίαν ἀκόμη φορὰν, ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς δὲν δύναται νὰ σβεσθῇ ὅπου ὑπάρχει ἡ μεγάλη, ἡ ἀκατάβλητος θέλησις καὶ δύναμις τῆς ἠπειρωτικῆς φιλοπατρίας.

ΛΟΓΟΙ ΚΡΗΤΙΚΟΙ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΠΙ ΤΗ ΕΙΚΟΣΙΠΕΝΤΑΕΤΗΡΙΔΙ ΤΗΣ ΟΛΟΚΑΥΤΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΡΚΑΔΙΟΥ [1]

Ἡ ἐκκλησία ἀνέπεμψε τὴν πρωίαν τῆς σήμερον τὰς εὐχάς της ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῶν ψυχῶν ἐκείνων, ὅσοι πρὸ ἐτῶν εἴκοσιν ἤδη καὶ πέντε προςηνέχθησαν θύματα ὑπὲρ ἐλευθερίας εἰς τὸν νέον τῆς Κρήτης Μινώταυρον. Τῶν Κρητῶν ἡ φιλοπατρία δὲν ἐλησμόνησεν οὐδὲ δύναται νὰ λησμονήσῃ ποτὲ τὴν ἡμέραν τῆς μεγάλης θυσίας, καὶ εὐλαβὴς προςήρχετο πάντοτε ἡ Κρήτη νὰ καταθέσῃ τὰ ἐπέτεια τοῦ σεβασμοῦ αὐτῆς καὶ τῶν δακρύων ἐπὶ τῶν τάφων τῶν ἀνδρῶν, ὅσων ὁ θάνατος πικρὸς διέκοψε τὸ ὄνειρον τὸ ἀρρενωπόν, τὸ ἐγχείρημα τὸ γενναῖον, τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως. Καὶ τί λέγω μόνον τῶν ἀνδρῶν; Μὴ γὰρ ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ Κρήτη μόνον ἥρωας πεσόντας ἢ ἔχει νὰ θρηνήσῃ καὶ παιδία συναπολεσθέντα καὶ νὰ συγκλαύσῃ γυναῖκας μαχίμους καὶ θυγατέρας ὁπλομανεῖς καὶ μητέρας ἡρωίδας ἡ νῆσος, ἥτις μόνη τῶν ἑλληνίδων καὶ αὐτὴν τὴν πατρίδα εἶχε καλέσει μητρίδα; Καὶ τί λέγω ἐπὶ τῶν τάφων, ἀφοῦ ἔχουσι νὰ κλαύσωσιν οἱ Κρῆτες καὶ μάρτυρας, ὧν ἀπέπτη μὲν πρὸς οὐρανὸν ἡ ψυχή, τὸ δὲ σῶμα τὸ ὑπὲρ πατρίδος αἰκισθέν, τὸ ὑπὲρ ἐλευθερίας μωλωπισθέν, τὸ ὑπὲρ τῆς Κρήτης θανὸν δὲν ἠξιώθη νὰ εὕρῃ ἐπὶ τῆς ἱερᾶς γῆς τῶν πατέρων δύο κἂν σπιθαμὰς ἐλευθέρου πατρίου χώματος, αἵτινες νὰ καλύψωσι τὰ ὀστᾶ τὰ σηπόμενα μέχρι τῆς μεγάλης ἡμέρας τῆς ἐθνικῆς νεκραναστάσεως;

Ποῦ τῆς κρητικῆς γῆς ἔχετε νὰ ἐπιδείξητε, ὦ Κρῆτες ταλαίπωροι, τοὺς τάφους ἐκείνων, ὅσοι τὴν 9 Νοεμβρίου τοῦ 1866 ἔπεσον ἐν τῇ

[1] Ἀνεγνώσθη τὴν ἑσπέραν τῆς 9 Νοεμβρίου 1891 ἐν τῷ Βαρβακείῳ, τελουμένου ὑπὸ τῶν Κρητῶν πολιτικοῦ μνημοσύνου κατὰ τὴν ἐπέτειον τῆς ὁλοκαυτώσεως τῆς ἱερᾶς μονῆς, καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Παλιγγενεσίᾳ τῆς 28, 29 καὶ 30 Νοεμβρίου 1891.

μονῇ τοῦ Ἀρκαδίου πυρίκαυστα θύματα τῆς ἐλευθερίας; Τίς ἐν τῇ ὁρμῇ τοῦ πολέμου τοῦ μαινομένου ἠδυνήθη νὰ συλλέξῃ τὰ ὑπὸ τῆς πυρίτιδος διαμελισθέντα σπαράγματα τῶν πεσόντων καὶ νὰ στολίσῃ μὲ προςήκοντα ἐντάφια τὸ σῶμα τῶν πυριφλεγῶν καὶ νὰ μυρώσῃ τὰ λείψανα τῶν μαρτύρων μὲ σμύρνην καὶ μὲ ἀλόην; Καὶ δὲν εἶνε εἷς, οὐδὲ δύο, οὐδὲ δέκα τοῦ ἡρωικοῦ θανάτου οἱ νυμφίοι, ἀλλὰ δύο σχεδὸν ἑκατοντάδες ἀνδρῶν καὶ τετράκις σχεδὸν ἑκατὸν αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδία.

Καὶ μάτην μὲν ἐνόμισαν, ὅτι ἡ ὀχυρὰ μονὴ ἠδύνατο νὰ σώσῃ αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ὁρμῆς τοῦ στρατηλάτου τῶν δυναστῶν. Ἀλλὰ δικαίως ἐπίστευσαν, ὅτι τὸ μνημεῖον τῆς πίστεως ἠδύνατο νὰ μεταβληθῇ καὶ εἰς ἐσχάραν βωμοῦ τῆς πατρίδος. Καὶ ὅτε μετὰ τριήμερον ματαίαν πάλην πρὸς τὰς χιλιάδας τοῦ Μουσταφᾶ εἶδον, ὅτι ὁ ἐχθρός, πατῶν ἐπὶ σωροῦ ὁμοφύλων πτωμάτων, εἰςῆγε διὰ τοῦ γενομένου ῥήγματος τὴν σημαίαν τῆς ἡμισελήνου εἰς τὸ ἄσυλον τοῦ σταυροῦ, ἤρκεσε μία εὐχὴ ὁμόθυμος ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, μία τῆς ἐκκλησίας εὐλογία ἐσχάτη, εἷς τοῦ ἡγουμένου σπινθὴρ διὰ νὰ μεταβάλῃ εἰς ἐρείπια τὸ εὐαγὲς τῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων κτίσμα, εἰς σποδὸν τὰ σεβάσματα τῶν πιστῶν, εἰς ἄμορφα ἐν μέσῳ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ καπνοῦ ἐκτιναστόμενα κεκαυμένων σαρκῶν τεμάχη ἐκείνους, αἵτινες χθιζὰ καὶ πρώιζα ἐδέοντο πρὸς τὸν θεόν, ἐκείνους, οἵτινες μέχρι τῆς ὑστάτης ὥρας ἐμάχοντο ὑπὲρ ἐλευθερίας, ἐκείνας, αἵτινες μέχρι τῆς ἐσχάτης κρισίμου στιγμῆς ἐγαλούχουν ἐπὶ τῶν μητρικῶν μαστῶν νεαροὺς βλαστοὺς προοριζομένους πρὸς μέλλοντας ὑπὲρ πατρίδος ἀγῶνας.

Ἔπρεπε νὰ κρατῶ τοῦ Βαλαωρίτου τὴν ἐμπνευσμένην λύραν εἰς τὰς χεῖρας, ἵνα ὑμνήσω προςηκόντως τὸν ἡρωισμὸν τοῦ Γαβριὴλ ἐν Ἀρκαδίῳ, ὡς ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς ἔψαλε τὴν θυσίαν τοῦ Σαμουὴλ εἰς τὸ Κοῦγκι, ὡς θὰ ἠδύνατο νὰ ψάλῃ τὸν ἡρωισμὸν τοῦ Γεωργάκη Ὀλυμπίου ἐν τῇ μονῇ τοῦ Σέκκου.

Τοιαῦτα ὁλοκαυτώματα οὐδέποτ' ἔπαυσε προςφέρων ὁ ἑλληνισμὸς εἰς τὸν ἄπληστον θεὸν τῶν μαχῶν καὶ τῆς ἐλευθερίας. Οἱονεὶ μοιραίως ἐχρειάσθη σχεδὸν πάντοτε καθ' ἕκαστον ἐθνικὸν ἀγῶνα νἀναφθῇ διὰ τοιαύτης πυρκαϊᾶς περίλαμπρός τις φάρος, φωτίζων τὰς τρίβους τῶν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγωνιζομένων, νὰ χαραχθῇ ἐπὶ τοῦ πατρίου οὐρανοῦ διὰ γραμμάτων πυρίνων τὸ Ἐν τούτῳ νίκα τῆς πατρίδος.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Οὕτω καὶ τοῦ Ἀρκαδίου αἱ φλόγες ἐφώτισαν τῆς Κρήτης ὅλας τὰς φάραγγας καὶ τὰς κοιλάδας ἀγωνιζομένης καὶ ἐλάμπρυναν δι' αἴγλης τινὸς ἱερᾶς τὸν ἀγῶνα ἐκεῖνον, ὅςτις συνήγειρε περὶ τὴν σημαίαν τῆς πατρίδος τοὺς Κρῆτας ὅλους, συνεκίνησε τὸν ἑλληνισμὸν σύμπαντα, συνετάραξε τὸν ἐθνικὸν ἐχθρὸν καὶ μόνον ἐκείνους δὲν ἐκλόνησεν, οἵτινες, ἔχοντες ἐν χερσὶ τὸ δεσμεῖν καὶ τὸ λύειν, πολλάκις ἀντὶ νὰ στέφωσι διὰ τῆς δάφνης καὶ τῆς ἐλαίας τὴν κεφαλὴν τῶν ὑπὲρ τοῦ δικαίου ἀθλούντων χαλκεύουσιν ἁλύσεις διὰ τοὺς ἀδυνάτους.

Διὰ τοῦτο ἡ Κρήτη ἔκλινε μὲν τὴν κεφαλὴν, ἀλλὰ δὲν ἔκαμψε τὸν τράχηλον, δὲν ἠδυνήθη μὲν μετὰ τὸν ἀγῶνα αὐτῆς καὶ τὰς θυσίας νὰ λαλήσῃ τὸν καλλίνικον, ἀλλὰ δὲν ἔπαυσεν ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ Ἀρκαδίου ψάλλουσα μνημόσυνα. Οὐδ' ἦτο μυρολόγιον θρήνων ἡ πένθιμος ἑορτὴ, ἀλλ' ἦτο ἀνανέωσις ὅρκου ἡ συνέλευσις ἡ ἱερὰ, καὶ ἀπέπνεεν ὀσμὴν πυρίτιδος ὁ ἐπιμνημόσυνος λιβανωτὸς, ὑπὸ δὲ τὰς λιτὰς τῆς θρησκείας ἐκρύπτετο ἡ εὐχωλὴ τῆς τεταπεινωμένης πατρίδος, μᾶλλον ὀργιζομένης ἢ πενθούσης, προςδοκώσης ὁμοῦ καὶ ἀναμιμνησκομένης.

Τοιοῦτον φέρει χαρακτῆρα καὶ ἡ σημερινὴ ἡμῶν συνάθροισις. Ναὶ, καθιστάνει αὐτὴν πενθιμωτέραν ἡ σκέψις, ὅτι εἰκοστὴν πέμπτην ταύτην φορὰν συνέρχεσθε οἱ Κρῆτες, ὅπως ἀναπολήσητε τὴν ἀρετὴν τῶν ὑπὲρ πατρίδος πεσόντων. Ναὶ, θλίβεσθε ἀναλογιζόμενοι, ὅτι μάτην ἐπὶ δύο ἐτῶν δεκάδας καὶ ἡμίσειαν ἠλπίσατε ἑορτάσιμον καὶ οὐχὶ πενθικὴν τὴν εἰκοσιπενταετηρίδα. Ναὶ, βαρύνουσι τὰ στέρνα ὑμῶν προςφάτων ἀκόμη πληγῶν, ἐπιπροςθέτων τῆς χθὲς καὶ ἔτι ἀλήκτων παθημάτων ἀλγηδόνες, καὶ ὀρφανὴν θὰ ἐνομίζετε καὶ ἄξενον τὴν μνημόσυνόν σας ταύτην συνέλευσιν τελουμένην ἐφέτος μακρὰν τῆς γῆς ἥτις σας ἐγέννησε καὶ σας ἔθρεψεν, ἂν δέν σας ἔλεγεν ἡ καρδία σας νὰ θεωρῆτε τῆς Ἀκροπόλεως τὴν σκιὰν ὡς τὴν σκιὰν τοῦ βράχου, εἰς ὃν οἱ Πανέλληνες ὅλοι ἔχουσιν ἐστραμμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς ὡς εἰς ἱερὰν τοῦ ὅλου ἑλληνισμοῦ ἄκραν.

Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα δὲν περιεστοιχίσατε στερνοκοπούμενοι τὸ πενθῆρες ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κενοτάφιον τῶν γνωστῶν ἢ ἀφανῶν νεκρῶν σας, οὐδ' ἐξεχύθητε εἰς γυναικώδεις θρήνους καὶ ἄνανδρον κωκυτὸν, οὐδ' ἐφορέσατε σάκκον, οὐδ' ἐσπαράξατε τὴν κόμην καὶ ἐφοινίξατε τὰς παρειὰς, οὐδὲ κατερρήξατε τὴν ἐσθῆτα ἐπιπάσσοντες κόνιν

ἐπὶ τῇ κεφαλῇ. Ἀλλ' ἐσφίγξατε σιωπηλοὶ τὴν χεῖρα ἀλλήλων πρὸ τῶν ἱερῶν ἀναμνήσεων, ἃς ἐξεκάλεσεν εἰς τὴν μνήμην ὑμῶν ἡ εἰκοσιπενταετηρίς. Καὶ εἰς τὴν ἄφατον ἐκείνην χειραψίαν ἀνταπεκρίθη πολυσήμαντος ἡ ἀκτινοβολία ὀφθαλμῶν περιστελλόντων τὸ δάκρυ, ὑπόκωφος τριγμὸς τῶν ὀδόντων, ἀκατάπαυστος παλμὸς τῆς καρδίας. Οὕτω μόνον στενάζουσιν οἱ ἄνδρες· τοιαῦτα εἶνε τὰ μνημόσυνα τῶν δούλων. Οἱ Κρῆτες ἠθέλησαν τοῦτο νὰ δείξωσι καὶ σήμερον, ὅτι ἀναμιμνήσκονται καὶ προςδοκῶσιν.

Ἀναμιμνήσκονται. Ἀναμιμνήσκονται τῶν χρόνων, καθ' οὓς τὸν πρῶτόν των βασιλέα παρίστανε νικῶντα τοὺς πειρατὰς τοῦ Αἰγαίου ἡ περισσόμυθος ἀρχαιότης. Ἀναμιμνήσκονται τῶν νόμων, οἵτινες ἐν τῇ ἀπωτάτῃ ἀρχαιότητι εἶχον μεταβάλει τὴν νῆσόν των εἰς κοιτίδα εὐνομίας. Ἀναμιμνήσκονται τῆς περισσῆς ἐλευθερίας τῶν ἑκατὸν ἀρχαίων πόλεων τῆς Κρήτης, ὧν ἦτο τόσον μεγάλη ἡ πρὸς αὐτονομίαν ὁρμή, ὥστε νὰ πολεμῶσι πρὸς ἀλλήλας, ὅταν δὲν ἠπείλει αὐτὰς ξένη ἐπιδρομή. Ἀλλ' ἀναμιμνήσκονται κυρίως τῶν μακρῶν των ἀγώνων ὑπὲρ πατρίδος καὶ ἐλευθερίας, τῶν αἱμάτων καὶ τῶν θυσιῶν, τῆς δόξης καὶ τοῦ μαρτυρίου. Δύο σχεδὸν χιλιάδες ἐτῶν δὲν ἤρκεσαν νὰ σβέσωσι τὸ πῦρ των τὸ ἱερόν, καὶ δὲν ἔπαυσαν τῆς Ἴδης αἱ χιόνες καὶ τῆς Δίκτης τὰ ἄντρα νὰ γεννῶσιν ἄνδρας, οἵτινες ἐγίνωσκον νὰ καταφέρωσι κολάφους εἰς τὰς παρειὰς τῆς Ῥώμης, νὰ περιστέλλωσι τὴν μανίαν τῶν Ἀράβων, νὰ περικόπτωσι τὰ πτερὰ τοῦ βενετικοῦ λέοντος τοῦ Ἁγίου Μάρκου, νὰ κρατῶσιν εἰς αἰωνίαν ταραχὴν τὸ σεράγιον τῶν σουλτάνων.

Ἡ εἰκὼν ἣν παριστάνει ἡ Κρήτη ἀγωνιζομένη πρὸς τὸν πρῶτον τῶν Ἑλλήνων δεσπότην, πρὸς τὴν Ῥώμην, εἶνε εἰκὼν ἣν δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε παριστάνουσα ἡ νῆσος. Μάτην ἐνόμισεν ὁ Μάρκος Ἀντώνιος, ὅτι ἤρκει νὰ ἐμφανισθῇ εἰς τὴν νῆσον, ὅπως ὑποτάξῃ τοὺς ἀδαμάστους νησιώτας, οὓς καθίστανεν ἔτι δεινοτέρους ἡ μετὰ τοῦ Μιθραδάτου φιλία καὶ ἡ μετὰ τῶν πειρατῶν σύμπραξις. Αἱ ἀλύσεις ἃς ἔφερεν, ὅπως δεσμεύσῃ τοὺς Κρῆτας, ἐχρησίμευσαν διὰ νὰ προσδεθῶσι δι' αὐτῶν ὑπὸ τῶν Κρητῶν νικώντων οἱ στρατιῶται τοῦ ἀλαζόνος Ῥωμαίου ἐπὶ τῶν ἱστῶν τῶν ἰδίων αὐτῶν πλοίων. Μόνον μετὰ μακρὰν ἀντίστασιν, ἀφ' οὗ ἡ γενναιότης τῶν Κρητῶν ἐξήντλησε τὰς δυνάμεις τοῦ Μετέλλου καὶ ἔπεισε τὸν μέγαν Πομπήιον, ὅτι ἠδύνατο

αὐτὸς νὰ φιλοδοξήσῃ τὴν νίκην, ἔκυψε τὸν αὐχένα εἰς τὴν Ῥώμην ἡ Κρήτη, παραδοῦσα τελευταία τῶν ἑλληνίδων τὰ σκῆπτρα εἰς τὴν νέαν τοῦ κόσμου δέσποιναν. Ἀλλ' ὁ Λασθένης καὶ ὁ Πανάρης, οἱ μεγάλοι ἀγωνισταί, οὓς ἀνέδειξεν ἡ Κρήτη κατὰ τὴν λοισθίαν ἐκείνην ὑπὲρ ἐλευθερίας πάλην, εἶνε οἱ προάγγελοι καὶ τὰ πρότυπα τῶν ἐθνικῶν ἡρώων, οὓς ἔθρεψεν ἡ σκληροτράχηλος νῆσος ἐν ἡμέραις συμφορῶν, ἃς διὰ τῆς ἀνδρείας της κατώρθωσε νὰ μεταβάλῃ εἰς ἡμέρας εὐκλείας.

Μάτην ἀνέπνευσεν ἡ Κρήτη ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων. Ἡ ἐπίκαιρος αὐτῆς θέσις, ἡ πλουσία αὐτῆς γῆ εἵλκυσαν ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ ἀσθενοῦς βασιλέως Μιχαὴλ τοῦ Β' (824) τὸ ἄπληστον ὄμμα τῶν Ἀράβων τῆς Ἀνδαλουσίας. Πῶς νἀποκρούσωσι θύελλαν τοιαύτην οἱ Κρῆτες, ἀφ' οὗ τῶν Ἀράβων ὁ στρατηγὸς ἐκήρυξε τὴν νῆσον ὡς τὴν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ προφήτου ἐπηγγελμένην γῆν, ἐν ᾗ ἔρρεε τὸ γάλα καὶ τὸ μέλι; Πῶς νἀντιστῶσιν εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν Ἑσπερίων ἐκείνων Σαρακηνῶν, ὧν ὁ στρατηλάτης εἰς τοὺς στρατιώτας του παραπονουμένους, ὅτι ἀφῆκαν μακρὰν γυναῖκας καὶ τέκνα, εἶπε· σᾶς δίδω ἐδῶ πατρίδα· αὐτὴ θά σας προμηθεύσῃ γυναῖκας· ἰδικόν σας ἔργον εἶνε νἀποκτήσητε τέκνα; Καὶ ἐν τούτοις, ἐν ᾧ ἀνωφελῶς ἠγωνίσθησαν πρὸς τὴν τοιαύτην λύσσαν τοῦ κατακτητοῦ οἱ στρατηγοὶ οἱ σταλέντες παρὰ τοῦ βασιλέως, εὑρέθη πόλις κρητική, ἥτις ἠδυνήθη νἀντιστῇ πρὸς τοὺς Μουσουλμάνους μέχρις ἐσχάτων, χωρὶς νἀνοίξῃ τὰς πύλας της εἰς τὸν κατακτητήν, χωρὶς νὰ προδώσῃ τὴν πίστιν της, χωρὶς νὰ μεταβάλῃ τὰ ἔθιμά της τὰ ἑλληνικά. Ἡ ἱστορία δὲν διεφύλαξε τὸ ὄνομα τῆς γενναίας πόλεως. Ἀλλ' ἦτο καὶ ἔμεινε φάρος τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ νήσῳ, ἧς δὲν ἠδυνήθη νὰ κάμψῃ τὸ φρόνημα ὁ Ἀνδαλούσιος Σαρακηνός. Καὶ ὅτε μετὰ ἑκατὸν τριάκοντα καὶ ἓξ ἔτη ἡ κρητικὴ γῆ ᾐσθάνθη βαρὺ τὸ βῆμα Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ, τότε, ἐξεγειρόμενον κατὰ τῶν ἐπιδρομέων τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα τῶν Κρητῶν, συνετέλεσεν οὐ μικρὸν εἰς τὰς μεγάλας νίκας τοῦ ἐλευθερωτοῦ, ὅστις ἀπέδιδε τὴν Κρήτην εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ ἐλακπάτει ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ αὐτοκράτορος, μέλλων αὐτὸς βασιλεύς, τὰς σημαίας τῶν ἡττημένων τῆς Κρήτης δυναστῶν.

Αἰῶνες παρέρχονται. Αὐτωνυμούμενοι ἐλευθερωταὶ τοῦ Παναγίου Τάφου, τὸν σταυρὸν φέροντες ἐπὶ τοῦ στήθους, δουλόνουσι τὸ Βυζάν-

τιον καὶ τὰς ἑλληνίδας χώρας καὶ νήσους, καὶ ὁ γαμψῶνυξ τοῦ Ἁγίου Μάρκου λέων τανύει τὰς πτέρυγάς του ἐπὶ τὴν Κρήτην. Ἂς εἴπῃ τῆς Βενετίας ἡ ἱστορία πόσον αἷμα ἐστοίχισεν εἰς τοὺς Βενετοὺς ἐπὶ τέσσαρας καὶ ἥμισυν αἰῶνας ἡ κυριότης τῆς Κρήτης. Οὐδαμοῦ τῶν εὐρειῶν αὐτῆς κτήσεων ἡ θαλασσοκράτωρ τοῦ Ἀδρίου καὶ τῆς Μεσογείου εἶχε νὰ ὑποστῇ τοιούτους ἀγῶνας οἵους ἐν Κρήτῃ. Ὅσοι δοῦκες, τόσαι καὶ ἐπαναστάσεις. Τοὺς γενναίους τῆς πατρίδος προμάχους νομίζεις ὅτι γεννᾷ καὶ τρέφει αὐτὸ τὸ αἷμα, οἱονεὶ πιαῖνον τὸν κῆπον τῆς ἐλευθερίας. Ὁ Μελισσηνὸς καὶ ὁ Ἀρκολέων διαδέχονται τοὺς Ἁγιοστεφανίτας, τοὺς ἀδελφοὺς Χορτάτση οἱ Ψαρομίλιγγοι καὶ οἱ Μουάτσοι καὶ ἐπὶ αἰῶνας τέλος βαστάζει τὴν κιβωτὸν τῆς ἐλευθερίας ὁ μέγας ἐκεῖνος οἶκος τῶν Καλλεργῶν, ὅςτις, ἂν ἐγέννησεν ἕνα ἢ δύο ἐπιλήσμονας τῶν πρὸς τὴν πατρίδα καθηκόντων, ἀλλ' ἔθρεψε καὶ τοὺς ἀριστεῖς τῶν κρητικῶν ὀρέων.

Πρὸ τοῦ ἀκατανικήτου ἐκείνου λαοῦ, πρὸ τῆς ἰσχυρογνώμονος ἐκείνης δρακὸς τῶν γενναίων ἔστη πολλάκις ἄναυδος ὁ ἄλλως μυκώμενος λέων τῶν βενετικῶν τελμάτων. Καὶ ὅτε τέλος ἀπέλπιδες οἱ ἐπὶ αἰῶνας ὅλους παλαίοντες Κρῆτες ἐσκέφθησαν, καθ' ἃς ἡμέρας ἐψυχομάχει τὸ Βυζάντιον, νὰ παραδώσωσι τὴν Κρήτην, ἐλευθερουμένην ἀπὸ τῶν Βενετῶν, εἰς τοὺς τελευταίους τῶν Παλαιολόγων γόνους, μόνον ἡ προδοσία ἑνὸς Ἰουδαίου καὶ ἡ φρίκη ἑνὸς ἱερέως τοῦ Ὑψίστου πρὸ τῆς μελετωμένης ὡς ἐν σικελικῷ τινι ἑσπερινῷ σφαγῆς ἁπάντων τῶν τῆς νήσου Βενετῶν, ἣν εἶχε σχεδιάσει ἓν ἄκαμπτον τῆς Ῥεθύμνης τέκνον, ὁ Σίφης Βλαστὸς, ἐκύλισε καὶ πάλιν τὴν Κρήτην εἰς τοὺς πόδας τῆς Βενετίας, ἀλλ' ἐξηντλημένην, ἀλγοῦσαν, αἱμόφυρτον. Καὶ ἡ κυρία τῶν θαλασσῶν ἐνόμισεν, ὅτι δύναται νὰ ξηράνῃ καὶ αὐτὸν τὸν σπόρον τῆς ἐλευθερίας τὸν αὐτόματον ἀναβλαστάνοντα ἐν τῇ πατρίδι τοῦ Λασθένους καὶ τοῦ Πανάρους, ἂν μόνον διέτασσε τὸν ἐν τῇ νήσῳ ἀντιπρόσωπόν της νὰ φονεύῃ ἀδιακρίτως ὅπου τύχῃ, ὅπως τύχῃ, ὅπως θέλῃ ἅπαντας τοὺς ἔχοντας ξίφος ἢ στῆθος, λόγον ἢ πόνον. Καὶ ἡ κυρίαρχος, ἧς πᾶσαν ῥύμην ἐστόλιζε καὶ μία ἐκκλησία, δὲν ᾐδέσθη νὰ μηνύσῃ εἰς τὸν δοῦκά της, ὅτι κυλίων τὴν Κρήτην εἰς τὸ αἷμα, πρὸς ἕνα μόνον εἶχε νὰ δώσῃ λόγον, πρὸς τὸν θεόν.

Ἡ Κρήτη ἐκυλίσθη καὶ πάλιν εἰς τὸ αἷμα. Ἀλλὰ καὶ ἡ Βενετία ἠναγκάζετο μετὰ διακόσια καὶ πλέον ἔτη νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν νῆσον

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

μετ' ἀτυχῆ ἀγῶνα πρὸς τοὺς νέους τοῦ ἑλληνισμοῦ βαρβάρους δεσπότας. Μιᾶς Κρήσσης, μεθ' ἧς Μωάμεθ ὁ Δ' συνεμερίζετο κλίνην καὶ θρόνον, αἱ δεήσεις ἤρκεσαν νὰ δώσωσι σθένος εἰς τὸν σουλτάνον καὶ νίκην εἰς τοὺς στρατηγούς του, καὶ ὁ βενετικὸς λέων ἔκλινε τὴν κεφαλὴν πρὸ τῆς ἡμισελήνου (1669). Ἡ Κρῆσσα ἀπήλλασσε τὴν Κρήτην ἀπὸ τῆς βενετικῆς τυραννίδος. Ἡ δύστηνος ἠγνόει ὁποία ἦτο ἡ ὑπηρεσία ἣν παρεῖχε πλανωμένη εἰς τὴν πατρίδα της!

Τὰ λοιπὰ δὲν ἀναμιμνήσκονται οἱ Κρῆτες σήμερον. Δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην νἀναμνησθῶσιν αὐτὰ, διότι, ὅπως ἀναπολήσωσι τὰ δεινὰ τῆς νέας των δουλείας, διότι, ὅπως ἀναπαραστήσωσι τὰς πικρίας τῶν δύο τελευταίων αἰώνων τῆς Κρήτης, δὲν ἔχουσι χρείαν παλινδρομικῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ παρελθόντος, ἀφ' οὗ τῶν μὲν γερόντων ἐλευκάνθη ἡ κόμη θεωμένων ἐν βίῳ μακρῷ τὴν Κρήτην ἐν πάλῃ διηνεκεῖ καὶ συνεχεῖ, οἱ δὲ νέοι ἡβῶντες ἐδιδάχθησαν, ὅτι καὶ τῶν πατέρων αὐτῶν καὶ τῶν πάππων ὁ ἄρτος ἦτο ὁμοίως μεμαγμένος μὲ αἷμα ὡς ὁ ἰδικός των. Μαύρη σκέπη ἐκάλυψε τὴν Κρήτην ἀφ' ἧς ἡμέρας ἐπάτησεν ἐπ' αὐτῆς τὸν πόδα ὁ Ἀγαρηνός. Ὅσας ἀκάνθας εἶχε σπείρει εἰς τοὺς ἀγροὺς τοὺς κρητικοὺς ἡ Ῥώμη, ὅσας ὀδύνας εἶχον σωρεύσει εἰς τὰ κρητικὰ στήθη οἱ Ἄραβες, ὅσον αἷμα εἶχε χύσει εἰς τὰς φάραγγας τῆς Κρήτης ἡ Βενετία, ταῦτα πάντα συνέλεξεν ὁ Ἀσιανὸς δυνάστης εἰς δαιμόνιον κρᾶμα συμφορᾶς καὶ καταισχύνης, ἣν ἐπέβαλεν εἰς τὴν δύσμοιρον νῆσον. Πρὸς τί νὰ ὑπομνήσω ἐγὼ ὑμᾶς οἰκεῖα κακὰ, σπαράσσοντα τὴν πατρίδα σας ἀπὸ διακοσίων ἐτῶν καὶ ὑπερέκεινα, ἀναλλοίωτα, ἄπαυστα, ἀλώφητα, ἀνήκεστα; Μὴ δὲν γινώσκετε καλλίτερον ἐμοῦ τὰ παθήματα τοῦ παρελθόντος ὅσοι χθὲς καὶ προχθὲς ἀκόμη ἀντετάξατε τὰ στήθη σας εἰς τὸν δυναστεύοντα; Καὶ εἶνε ἀνάγκη νἀνατρέξητε εἰς ἄλλους αἰῶνας διὰ νὰ φρίξητε ἐπ' ἐκείνοις, ἅτινα ἐτελέσθησαν πολλάκις πρὸ τῶν ἰδίων ὑμῶν ὀφθαλμῶν, διὰ νὰ ἴδητε λαφυραγωγουμένας τὰς ἐκκλησίας ὑμῶν, καταπατουμένας τὰς εἰκόνας, φονευομένους τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τοὺς υἱοὺς, σφαζομένας τὰς γυναῖκας, ἁρπαζομένας τὰς οὐσίας, πυρπολουμένας τὰς καλύβας, ἐκπαρθενευομένας τὰς ἀδελφὰς, ἐκσκαφόμενα ἐκ τῶν τάφων τὰ ὀστᾶ τῶν πατέρων; Καὶ πότε διακόσια ἔτη τώρα ἠδυνήθη ποτὲ ὁ Κρὴς νὰ ὑπνώσῃ ὕπνον ἥσυχον, καὶ ποσάκις δὲν εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπαναλάβῃ τοὺς

στίχους, οὓς ἔγραψε μακρὰν τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων δουλουμένης πατρίδος ὁ Τζάνες Μπουνιαλῆς πρὸ εἴκοσι δεκαετηρίδων·

Οὐδένας μὴ βαρυγνωμᾷ πῶς ἀναθεματίζω
γιατί κ' ἐγὼ 'ς τὴ ξενιτειὰ μὲ τὴ φτωχειὰ γυρίζω,
κ' ἐπῆρέ μου τὸ σπίτι μου κ' ἄλλος 'ς ἐκεῖνο μένει
καὶ τὴν πατρίδα δὲ θωρῶ τὴν πολυαγαπημένη.

Διακόσια ὅλα ἔτη, εἰς τὰ τάρταρα τῆς δουλείας ἐκπεσοῦσα ἡ Κρήτη, δίκην ἄλλου Ταντάλου τείνει τὰ διψῶντα χείλη πρὸς τὸ διαυγὲς τῆς ἐλευθερίας ὕδωρ, ἀλλ' ὁσάκις κύψῃ πρὸς αὐτό, ἀπόλλυται ἡ λίμνη, καὶ χαίνει ὑπὸ τοὺς πόδας της γῆ μέλαινα, ἣν ἀπεξήρανεν ὁ δαίμων. Καὶ ὅμως κύπτει πρὸς τὴν λίμνην πάντοτε ἡ Κρήτη, καὶ κύπτει καὶ κύπτει, καὶ δέν την πτοεῖ τοῦ Ταντάλου ἡ βάσανος.

Δέν την πτοεῖ, διότι οἱ Κρῆτες δὲν ἀναμιμνήσκεσθε μόνον, ἀλλὰ καὶ προσδοκᾶτε.

Προσδοκᾶτε τοῦ χρόνου τὸ πλήρωμα εὐέλπιδες. Ἐλπίζετε, καὶ ἐλπίζετε δικαίως, ὅτι, ἂν δὲν ὑπάρχῃ ἀνθρωπίνη τύχη, ἀλλ' ὑπάρχει δίκη θεία, ἥτις θὰ δώσῃ τέλος εἰς ὑμᾶς στέφανον, οὗ κατέστητε ἄξιοι διὰ μαρτυρίων ἑκατονταετηρίδων πολλῶν.

Προσδοκᾶτε, ὅτι εἰς τῶν ἀγώνων σας θὰ ὑπάρξῃ τέλος μέγας μέν, ἀλλὰ καὶ ὕστατος. Θὰ κινηθῇ μίαν ἡμέραν ἡ Κρήτη, μνήμων ἡμερῶν παλαιῶν καὶ ἡμερῶν νέων, ὁρκιζομένη εἰς τὸ ὄνομα τῶν ἡρώων καὶ μαρτύρων ὅλων τοῦ παρελθόντος ἀπὸ τοῦ Λασθένους μέχρι τοῦ Γαβριήλ, ἀπὸ ἄκρου ἕως ἄκρου. Οἱ γέροντες θὰ γείνωσι νέοι, καὶ θὰ φλεχθῶσιν αἱ παρειαί των ὑπὸ μένους πολεμικοῦ, οἱ νέοι θὰ γείνωσι γέροντες, συνετιζόμενοι ὑπὸ φρονήσεως πολιτικῆς. Εἷς γενναῖος παλμὸς ἀπὸ στηθῶν μυρίων θὰ ἀνακυκήσῃ δίκην βροντῆς τοῦ Μίνωος τὴν νῆσον, καὶ θὰ συναπηχήσῃ εἰς τῆς σάλπιγγός σας τὴν κλαγγὴν δίκην ὑποκώφου κελεύσματος ὡς ἐν δευτέρᾳ τινὶ παρουσίᾳ ἡ βοὴ μυριάδων νεκρῶν, ἀναφερομένων εἰς τὰς πληγάς των, δεικνυόντων τὰ αἵματά των, παραγγελλόντων τὸν πόθον των. Ἡ γῆ σας θὰ σεισθῇ καὶ τὰ ὄρη σας θὰ χορεύσωσι τὸν πυρρίχιον καὶ ἐν μέσῳ τοῦ ὀρυμαγδοῦ τῶν ὅπλων νέων τῆς Κρήτης Κουρήτων θ' ἀπαγγελθῇ εἰς τὸν κόσμον, ὅτι εἰς τὸ Ἰδαῖον ἄντρον κατάκειται ἐν λίκνῳ χρυσῷ, ὥς ποτε ὁ Ζεύς, νεογενὴς θεά, ἡ Ἐλευθερία.

Ταῦτ' ἀναμένοντες τελεῖτε κατ' ἐνιαυτὸν τῶν μεγάλων τοῦ παρελθόντος θυσιῶν τὰ μνημόσυνα. Μετὰ μακραίωνα τῆς ἐλευθερίας νηστείαν ἀναμένετε τὴν μεγάλην τῆς ἀναστάσεως ἡμέραν, ὡς ὁ πιστὸς, ὅτε τὴν νύκτα τῆς Μεγάλης Πέμπτης γονυπετὴς καὶ συγκεκινημένος ἀκούει τοῦ ἱερέως ἀναφωνοῦντος ἐν εὐλαβείᾳ, ἐν ᾧ περιφέρει τὸν Ἐσταυρωμένον Προσκυνοῦμεν σου τὰ πάθη, Χριστέ· δεῖξον ἡμῖν καὶ τὴν ἔνδοξόν σου ἀνάστασιν.

ΣΕΛΙΔΕΣ ΕΚ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ[1]

Εἰς τὸν στέφανον, ὃν ἔπλεξαν ἀπόψε συγκεκινημένοι τοῦ λόγου στεφανηπλόκοι περὶ τὴν κεφαλὴν τῆς μάρτυρος, συγχωρήσατε νὰ προςθέσω ὀλίγα ἀκόμη φύλλα· εἰς τὸν δίσκον, ὃν περιφέρομεν ὑπὲρ τῆς ἀπάτριδος ἐπαίτιδος, ἐπιτρέψατε νὰ ρίψω ὀλίγας σελίδας κιτρίνας ὑπὸ τοῦ χρόνου, νωπὰς ὑπὸ τοῦ αἵματος. Ὁ φυλλομετρῶν τὰς ἱστορικὰς δέλτους τῆς Κρήτης ἐξάγει πάντοτε αἱμοσταγεῖς τοὺς δακτύλους.

Δέσποτα καὶ πρωτοπαπᾶ βάλε τὸ πετραχεῖλι
νὰ ψάλωμε τὸ νεκρικὸ τοῦ λειονταριοῦ τῆς Κρήτης.

Ἀνοίξατε τὴν βίβλον τῆς ἱστορίας.

Ἔχουσι παρέλθει ὀγδοήκοντα ἤδη ἔτη ἀπὸ τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν αἱ φλόγες τῆς Κορίνθου ἐδήλωσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅτι εἶχε πέσει τῶν Ἀχαιῶν τὸ ὀχυρὸν προπύργιον, ἡ Κόρινθος, καὶ ὅτι ὁ τραχὺς τῆς Ῥώμης νικητὴς, ὁ Μόμμιος, εἶχε γείνει κύριος τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἦτο ἀκόμη ἐλευθέρα τοῦ Μίνωος ἡ κοιτὶς, ἡ νύμφη τοῦ Μυρτῴου. Μάτην εἶχεν ἀποπειραθῆ τὴν κατάκτησιν τῆς ἡρωΐδος νήσου ὁ Μάρκος Ἀντώνιος, ὁ υἱὸς τοῦ ῥήτορος. Ἡ νῆσος εἶχε μεταβληθῆ ὑπὸ τοῦ ἔρωτος πρὸς τὴν ἐλευθερίαν εἰς κρηςφύγετον τῶν πειρατῶν τῶν λυμαινομένων τὰς θαλάσσας ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου μέχρι τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους. Ὁ Μάρκος Ἀντώνιος ἔλαβε παρὰ τῆς Ῥώμης τὸ κέλευ-

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ, τελοῦντος κρητικὴν προεσπερίδα τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἑσπέραν τῆς 30 Ἰανουαρίου 1897, καθ' ἣν ἀπέπλευσεν εἰς τὰ κρητικὰ ὕδατα ὁ τορπιλλικὸς στόλος ὑπὸ τὴν Α. Β. Υ. τὸν πρίγκιπα Γεώργιον, καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν παραρτήματι τῆς Ἀκροπόλεως τῆς 31 Ἰανουαρίου 1897.

σμα νὰ ὑποτάξῃ τὴν νῆσον. Βέβαιος περὶ τῆς νίκης, ἀγέρωχος παρέλαβεν ἐπὶ τῶν τριήρων του ἁλύσεις, ὅπως δεσμεύσῃ τοὺς ἀτιθάσους νησιώτας. Ἀλλ' ὁ στόλαρχος τῶν Ῥωμαίων ἡττᾶτο μετ' οὐ πολὺ κατὰ θάλασσαν ὑπὸ τῶν Κρητῶν, καὶ διὰ τῶν ἁλύσεων ἃς ἔφερεν ἐδεσμεύοντο ἐπὶ τῶν ἰδίων αὐτῶν πλοίων οἱ Ῥωμαῖοι ὑπὸ τῶν νικητῶν. Κατησχυμμένος ἀπέθνησκε μετ' ὀλίγα ἔτη μακρὰν τῆς πατρίδος ὁ Ἀντώνιος, φέρων δίκην στίγματος τὴν εἰρωνείαν ἣν ἐνεκόλαψεν ἐπ' αὐτοῦ ἡ Ῥώμη, ἐπονομάσασα Κρητικόν. Οἱ κρητικοὶ ἥρωες οἱ σώσαντες τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς ἐξακολουθοῦσι τὸν ἀγῶνα ἀνυπότακτοι, καὶ οἱ παρὰ τὸν Τίβεριν κοσμοκράτορες φαίνονται ἐπὶ μακρὸν ἀνίσχυροι νὰ καταπαλαίσωσι τοὺς δύο ὀρεσιβίους τῆς Κρήτης ἀμύντορας, τὸν Λασθένην καὶ τὸν Πανάρην, καὶ ἐκπλύνωσι τὸ ἀπὸ τῆς ἥττης τοῦ Ἀντωνίου αἶσχος. Μάτην διατάσσονται οἱ Κρῆτες νὰ ἐκχωρήσωσι τὸν στόλον αὐτῶν, νὰ στείλωσι τριακοσίους ὁμήρους, νὰ πληρώσωσι βαρεῖαν πολεμικὴν ἀποζημίωσιν, νὰ ἐκδώσωσι τοὺς δύο ἥρωας. Ἡ Κρήτη δὲν ὑπακούει, καὶ ὁ Κόϊντος Καικίλιος Μέτελλος ἀποβιβάζεται παρὰ τὴν Κυδωνίαν μετὰ τριῶν λεγεώνων. Μετὰ μακρὰν πολιορκίαν ἁλίσκεται ἡ Κυδωνία, ἀλλ' οἱ ὑπερασπισταὶ αὐτῆς δὲν πίπτουσι μετ' αὐτῆς εἰς χεῖρας τοῦ ὑπερηφάνου νικητοῦ. Ὁ τελευταῖος αὐτῆς ἀμύντωρ, ὁ Πανάρης, παρέδωκε τὴν πόλιν ἐπὶ τῇ συνθήκῃ ἐλευθέρας ἐξ αὐτῆς ἐξόδου. Πόσον ἡμερωτέρα ἦτο ἡ πρώτη σου ἐκείνη δουλεία, ὦ Κυδωνία, τότε, ἑξήκοντα καὶ ὀκτὼ ἔτη πρὶν ἢ καταβῇ εἰς τὴν γῆν ὁ θεάνθρωπος, ἢ δύστηνος σὺ, ἥτις ἔμελλες αὐτὰς τὰς ἡμέρας ὑπὸ τὸ νέον σου ὄνομα τῶν Χανίων νὰ μεταβληθῇς εἰς ἐρείπια καὶ τέφραν, ὀλίγα ἔτη πρὶν ἢ συμπληρωθῶσι δεκαεννέα ὅλοι αἰῶνες ἀπὸ τῆς ὥρας καθ' ἣν ἐτέχθη εὐαγγελίζων εἰς τὴν γῆν ἐπαγγελίας ἀγάπης καὶ ἐλέους ὁ υἱὸς τῆς Παρθένου.

Ἡ Κυδωνία παρεδόθη, ἀλλ' ἤδη πρὸ τῆς παραδόσεως τοῦ Πανάρους ὁ Λασθένης, φυγὼν ἐξ αὐτῆς, εἶχε καταστήσει νέον ὁρμητήριον τῆς ἐλευθερίας τὴν Κνωσσόν. Καὶ ὅτε ὁ Μέτελλος μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κυδωνίας ἐπολιόρκησε τὸ νέον τοῦ Λασθένους κρησφύγετον, ὁ ἥρως τῶν κρητικῶν ὀρέων παρέλαβε τὴν πόλιν, ἀφ' οὗ πρῶτον ὁ Λασθένης κατέφλεξε τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ οἰκίαν καὶ πάντα αὐτοῦ τὰ ὑπάρχοντα καὶ ἔφυγεν, ὅπως πήξῃ ἀλλαχοῦ τὴν φωλεὰν τῆς κρητικῆς ἐλευθερίας. Καὶ τότε μόνον ὑπετάγη τέλος ἡ Κρήτη, ὅτε μετὰ

δύο ὅλα ἔτη ἐπολιορκήθη πόλις μετὰ πόλιν καὶ ὁ παροξυνθεὶς Ῥωμαῖος ἔσφαξε καὶ ἐπυρπόλησε καὶ πλεῖστοι τῶν Κρητῶν ηὐτοκτόνησαν, ὅπως ἀποφύγωσι τὴν ἐπαπειλοῦσαν αὐτοὺς σκληρὰν μοῖραν.

Ἡ Κρήτη πίπτουσα ἐνεδείκνυεν ἤδη τὸν ἡρωισμὸν ἐκεῖνον, ὃν εἶχε διατρανώσει ἐλευθέρα, ὃν ἔμελλε νὰ ἐπιδείξῃ ἔπειτα μετὰ αἰῶνας περιπεσοῦσα εἰς δουλείας δυσβαστακτοτέρας τῆς ῥωμαϊκῆς. Καὶ ἔκυψε μὲν τέλος τὸν αὐχένα εἰς τὴν Ῥώμην ἡ Κρήτη, παραδοῦσα τελευταία τῶν ἑλληνίδων τὰ σκῆπτρα εἰς τὴν νέαν τοῦ κόσμου δέσποιναν. Ἀλλ' ὁ Λασθένης καὶ ὁ Πανάρης, οἱ μεγάλοι ἀγωνισταί, οὓς ἀνέδειξαν τὰ κρητικὰ ὄρη κατὰ τὴν λοισθίαν ἐκείνην ὑπὲρ ἐλευθερίας ὥραν, εἶνε οἱ προάγγελοι καὶ τὰ πρότυπα τῶν ἐθνικῶν ἡρώων, οὓς ἔθρεψεν ἡ σκληροτράχηλος νῆσος ἐν ἡμέραις συμφορῶν, ἃς διὰ τῆς ἀνδρείας της κατώρθωσε νὰ μεταβάλῃ εἰς ἡμέρας εὐκλείας.

Μάτην ἀνέπνευσεν ἡ Κρήτη καὶ πάλιν αἰῶνάς τινας ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων. Μόλις εἶχον παρέλθει ὀκτακόσια ἐπὶ Χριστοῦ ἔτη, καὶ ἀπὸ τῆς ὡραίας Ἀνδαλουσίας καὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Κουαδαλκιβὶρ δίκην τυφῶνος ἐνέσκηψαν ἐπὶ τὴν νῆσον οἱ Ἄραβες. Πῶς νἀποκρούσωσι θύελλαν τοιαύτην οἱ Κρῆτες, ἀφ' οὗ τῶν Ἑσπερίων Σαρακηνῶν ὁ ἀρχηγὸς ἐκήρυξε τὸν νησιωτικὸν ἐκεῖνον παράδεισον ὡς τὴν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ προφήτου Μωάμεθ ἐπηγγελμένην γῆν, ἐν ᾗ ἔρρεε τὸ γάλα καὶ τὸ μέλι; Πῶς νἀντιστῶσιν εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν ἐπιδρομέων, ὧν ὁ στρατηλάτης εἰς τοὺς στρατιώτας τοὺς παραπονουμένους, ὅτι ἀφῆκαν μακρὰν ἐν ταῖς ἰδίαις ἑστίαις τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα εἶπε· σᾶς δίδω ἐδῶ πατρίδα· αὐτὴ θά σας προμηθεύσῃ γυναῖκας· ἰδικόν σας ἔργον εἶνε νἀποκτήσητε τέκνα. Καὶ ὅμως οἱ γενναῖοι νησιῶται ἀντέστησαν καρτερικῶς, ἀλλὰ ματαίως, αἱ πόλεις ἐκυριεύθησαν, οἱ ἀγροὶ ἠρημώθησαν, οἱ ὑπερασπισταὶ τῆς νήσου ἐμαρτύρησαν, καὶ οἱ στρατηγοὶ οὓς ἔστελλε τὸ Βυζάντιον πρὸς ἄμυναν τῆς Κρήτης ἐνικῶντο ὑπὸ τῶν ἐπιδρομέων καὶ ἀνεσκολοπίζοντο. Καὶ ὅμως, ἐν ᾧ ἀνωφελῶς ἠγωνίζοντο πρὸς τὴν ἀτέρμονα λύσσαν τοῦ κατακτητοῦ οἱ στρατηγοὶ οἱ στελλόμενοι παρὰ τῶν βασιλέων, εὑρέθη πόλις κρητική, ἥτις ἠδυνήθη νἀντιστῇ πρὸς τοὺς Μουσουλμάνους μέχρις ἐσχάτων χωρὶς νἀνοίξῃ τὰς πύλας αὐτῆς εἰς τὸν κατακτητήν, χωρὶς νὰ προδώσῃ τὴν πίστιν της, χωρὶς νὰ μεταβάλῃ τὰ ἔθιμά της τὰ ἑλληνικά. Ἡ ἱστορία δὲν διεφύλαξε τὸ ὄνομα τῆς γενναίας

πόλεως, ἀλλ' ἦτο καὶ ἔμεινεν ἡ πόλις ἐκείνη φάρος τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ νήσῳ, ἧς δὲν ἠδυνήθη νὰ κάμψῃ τὸ φρόνημα ὁ 'Ανδαλούσιος Σαρακηνός. Τιμὴ καὶ δόξα εἰς τὴν ἀνώνυμον ἡρωΐδα. Ἂς καίῃ ἐς ἀεὶ εἰς τὴν ἄγνωστον ἐκείνην κιβωτὸν τῆς ἐλευθερίας θυμιάματα ὁ κρητικὸς λαός, ὡς καίει λιβανωτὸν εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἐπισκόπου Γορτύνης Κυρίλλου, οὗ τὸ λείψανον ἐπιστεύετο ἀποπνέον μύρα καὶ θαυματουργοῦν. Εὐλαβεῖς ἐδείκνυον οἱ Κρῆτες αἰῶνας πολλοὺς ἐν τοῖς περὶ τὴν Γόρτυνα τόποις τοὺς σωροὺς καὶ τοὺς τάφους τῶν συμμαρτυρησάντων μετὰ τοῦ στρατιώτου ἐκείνου τῆς θρησκείας καὶ τῆς πατρίδος, ὅςτις, πρόδρομος τοῦ ἡγουμένου τοῦ 'Αρκαδίου Γαβριήλ, ἤρατο τὸν σταυρὸν καὶ ἔπεσεν ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῶν τιμιωτάτων. Εὐλαβῆ τὰ χρονικὰ τῆς ἐκκλησίας διέσωσαν τὴν ἀνάμνησιν τῆς θυσίας τοῦ ἡρωικοῦ λευίτου, διηγούμενα τὸν θάνατον αὐτοῦ μὲ ἀφέλειαν ἀνάλογον πρὸς τὴν εὐαγγελικὴν καρτερίαν, ἥτις χαρακτηρίζει τοὺς μάρτυρας τῶν μεγάλων ἰδεῶν. Πιασθεὶς παρὰ τῶν Σαρακηνῶν ἐπειδὴ οὐκ ἠρνήθη τὸν Χριστὸν ἐσφάγη. Ἔβρυε δὲ τὸ αἷμα αὐτοῦ μύρον, ὥςτε ἀπεσπόγγιζον μὲν τὸ αἷμα μὲ σπόγγους, ἀλλὰ τοῦ αἵματος τὸ χρῶμα ἔμεινεν ἀναλλοίωτον.

Γενεαὶ ὅλαι ἀντιπαρῆλθον δακρύουσαι κρύφα ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ μαρτυρήσαντος ἐπισκόπου, καὶ ὅμως τὸ θαυματουργὸν αὐτοῦ μύρον δὲν ἀπέδιδε τὴν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς Κρῆτας δουλεύοντας ὑπὸ τοὺς Σαρακηνούς. 'Αλλ' ὅτε μετὰ ἔτη ἑκατὸν τριάκοντα καὶ ἓξ τῷ 960 ἡ κρητικὴ γῆ ᾐσθάνθη βαρὺ τὸ βῆμα Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ, τότε, ἐξεγειρόμενον κατὰ τῶν ἐπιδρομέων τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα τῶν Κρητῶν, συνετέλεσεν εἴπερ τι καὶ ἄλλο εἰς τὰς μεγάλας νίκας τοῦ ἐλευθερωτοῦ, ὅςτις ἀπέδιδε τὴν Κρήτην εἰς τὸ Βυζάντιον, καὶ ἐλακπάτει θριαμβευτὴς ἐπὶ τῆς ἄμμου τοῦ ἱπποδρόμου τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ αὐτοκράτορος, μέλλων αὐτὸς βασιλεύς, τὰς σημαίας τῶν ἡττημένων τῆς Κρήτης Μουσουλμάνων.

Αἰῶνες παρέρχονται ἔκτοτε. Αὐτωνυμούμενοι ἐλευθερωταὶ τοῦ Παναγίου Τάφου, τὸν σταυρὸν φέροντες ἐπὶ τοῦ στήθους, δουλόνουσι τὸ Βυζάντιον καὶ τὰς ἑλληνίδας χώρας καὶ νήσους, καὶ ὁ γαμψῶνυξ τοῦ 'Αγίου Μάρκου λέων τανύει τὰς πτέρυγάς του ἐπὶ τὴν Κρήτην. Ἂς εἴπῃ τῆς Βενετίας ἡ ἱστορία πόσον αἷμα ἐστοίχισεν εἰς τοὺς Βενετοὺς ἐπὶ τέσσαρας καὶ ἥμισυν αἰῶνας ἡ κυριότης τῆς Κρήτης. Οὐ-

δαμοῦ τῶν εὐρυτάτων αὐτῆς κτήσεων ἡ θαλασσοκράτωρ τοῦ Ἀδρίου καὶ τῆς Μεσογείου ὑπέστη τοιούτους ἀγῶνας οἵους ἐν Κρήτῃ. Ὅσοι τοποτηρηταὶ τῆς γαληνοτάτης πολιτείας τῶν βενετικῶν τελμάτων, ὅσοι δοῦκες, τόσαι καὶ ἐπαναστάσεις. Τοὺς γενναίους τῆς πατρίδος προμάχους νομίζεις ὅτι γεννᾷ καὶ τρέφει αὐτὸ τὸ αἷμα, οἱονεὶ πιαῖνον τὸν κῆπον τῆς ἐλευθερίας. Ὁ Μελισσηνὸς καὶ ὁ Ἀρκολέων διαδέχονται τοὺς Ἁγιοστεφανίτας, τοὺς ἀδελφοὺς Χορτάτση οἱ Ψαρομίλιγγοι καὶ οἱ Μουάτσοι, καὶ ἐπὶ αἰῶνας τέλος βαστάζει τὴν κιβωτὸν τῆς ἐλευθερίας ὁ μέγας ἐκεῖνος οἶκος τῶν Καλλεργῶν, ὅστις, ἂν ἐγέννησεν ἕνα ἢ δύο ἐπιλήσμονας τῶν πρὸς τὴν πατρίδα καθηκόντων, ἀλλ' ἔθρεψε καὶ τοὺς ἐπὶ Βενετοκρατίας ἀριστεῖς τῶν κρητικῶν ὀρέων.

Δὲν ἔχει τις παρὰ νὰ φυλλομετρήσῃ τὰς σελίδας τῆς βενετικῆς ἱστορίας διὰ νὰ θαυμάσῃ τὸν ἡρωισμὸν τῶν Κρητῶν. Τῷ 1332 ἄρχει τῆς νήσου ὡς πεντηκοστὸς ὄγδοος Βενετὸς δοὺξ ὁ Βλάσιος Ζένος. Ὁ Βάρδας Καλλέργης καὶ ὁ Νικόλαος Προικοσυρίδης γίνονται οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἀνταρσίας. Ἡ ἐνετικὴ ἵππος διασπᾷ τοὺς ἀντάρτας. Ὁ Βάρδας Καλλέργης ζωγρεῖται καὶ καρατομεῖται, καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ στέλλεται αἱματοσταγὴς πρὸς τοὺς ἐλευθερωτάς. Ὁ Προικοσυρίδης ἐξακολουθεῖ μαχόμενος ὡς λέων, ἀλλὰ τέλος πίπτει ἐξηντλημένος εἰς τὰς χεῖρας τῶν νικητῶν, μετὰ δὲ φρικωδεστάτας βασάνους ἀναβιβάζεται εἰς τὴν ἀγχόνην. Οἱ νικηταὶ λαφυραγωγοῦσι τὴν κώμην Μαργαρίτας, πυρπολοῦσι τὰς οἰκίας, ἀποτεφροῦσι τοὺς ναούς. Ὁ πέλεκυς, τὸ ξίφος, ἡ μάχαιρα τοῦ Βενετοῦ στρώννουσι τὴν γῆν μὲ πτώματα γερόντων, γυναικῶν, βρεφῶν.

Ἀλλὰ κατὰ τὴν ὡραίαν ἔκφρασιν ἐνθουσιώδους ἱστορικοῦ τῆς βενετοκρατουμένης Κρήτης «ἡ ἀνάγκη τῆς ἐλευθερίας ἀναπηδᾷ, ὡς ἂν τις εἴποι, εἰς Κρήτην ἐκ τῶν σπλάγχνων αὐτῆς τῆς γῆς· εἶνε προϊὸν αὐτόφυτον, ἰδιογενὲς ὡς ὁ λαύδανος τοῦ Μυλοποτάμου καὶ τῆς Ἴδης ὁ δίκταμος».

Μεταξὺ τῶν θυμάτων τῆς ἀποστασίας ἐκείνης ἦσαν δύο ἀδελφοὶ Σμυρίλιοι, γενναῖα θρέμματα τοῦ Ἀποκορώνου. Ὁ υἱὸς καὶ ἀνεψιὸς τῶν μαρτύρων ἐκείνων ἀναλαμβάνει μετ' ὀλίγα ἔτη τὴν ἐκδίκησιν τοῦ Βάρδα Καλλέργη, τοῦ Προικοσυρίδου, τῶν Σμυρίλιων μεθ' ἑνὸς τῶν εὐγενεστέρων τῆς Κρήτης ἡρώων, τοῦ Λέοντος Καλλέργη. Ἡ ἀνάμνησις τῆς θυσίας τοῦ Βάρδα Καλλέργη ἐξαγριόνει τὸν Λέοντα· ἱερὸς

ὅρκος δεσμεύει τὸν Κώσταν Σμυρίλιον. Πρὸ τῶν ἁγίων εἰκόνων τοῦ ἐνδομύχου τοῦ οἴκου του προσκυνητηρίου ὀμνύει νὰ ἐξιλεώσῃ τὰς σκιὰς τῶν ὑπὲρ πατρίδος θανόντων συγγενῶν του, τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ θείου, διὰ τῆς σφαγῆς τριάκοντα Βενετῶν. Αἱ εἰκόνες ἀναστρέφονται ἐπὶ τοῦ τοίχου, ἕως πληρωθῇ ὁ ὅρκος. Ἐν τούτοις προδοθεὶς ὑπὸ συγγενῶν βενετοφρόνων ὁ Λέων καθείργνυται δέσμιος εἰς Χάνδακα, καὶ ἐπίκειται ἡ ἀποστολὴ αὐτοῦ εἰς Βενετίαν. Ἡ σύλληψις αὐτοῦ ἐπισπεύδει τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Οἱ ἀσύντακτοι ἐπαναστάται νικῶνται αὐθημερόν, καὶ αἱ κεφαλαὶ τοῦ Κώστα Σμυρίλιου καὶ τῶν λοιπῶν συναρχηγῶν κυλίονται πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ δουκὸς τῆς Κρήτης Ἀνδρέου Κορνηλίου. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ὡραῖος μῦθος διηγεῖται, ὅτι τὰ δεσμὰ τοῦ Λέοντος λύονται ὑπ' αὐτῆς τῆς θυγατρὸς τοῦ δουκὸς τῆς Κρήτης, τῆς Φιορέντζας, ἀνοιξάσης εἰς τὴν εἱρκτὴν διὰ μαγικοῦ κλειδίου. Ὁ Λέων ἐλεύθερος σπεύδει εἰς τοὺς ἀγρούς, περισυνάγει τὰ λείψανα τῆς πρὸ μικροῦ ἡττηθείσης στρατιᾶς τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἐκστρατεύει εἰς Μυλοπόταμον. Ἡ στρατιὰ αὐτοῦ ἡττᾶται, ὁ Λέων ἀγωνίζεται λυσσωδῶς, καὶ σώζεται μόνον ὡς ἐκ θαύματος ἀπὸ τοῦ θανάτου ἢ τῆς αἰχμαλωσίας. Ἤδη δύο ἀδελφοὶ αὐτοῦ ζωγρηθέντες ἔχουσι καταδικασθῆ εἰς θάνατον. Ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις τῆς ποινῆς αὐτῶν ἀναβάλλεται, ὅπως ἡ διατήρησις τῆς ζωῆς αὐτῶν χρησιμεύσῃ εἰς τὸν δοῦκα ὡς δέλεαρ διὰ τὴν ἀδελφικὴν στοργὴν τοῦ Λέοντος. Ἐπιστολὴ τοῦ Μάρκου Καλλέργη, τοῦ πατρὸς τοῦ Λέοντος, ἐξορκίζει τὸν υἱὸν νὰ σώσῃ τὸν πατέρα, τὴν μητέρα, τοὺς ἀδελφοὺς ἀπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ τυράννου. Ὁ δεσμώτης ἐλευθερωτὴς τῆς Κρήτης εὑρίσκεται εἰς τὸ δίλημμα, νὰ παραδώσῃ πατρίδα καὶ πόλιν εἰς τὸν Βενετὸν ἢ νὰ ἴδῃ ἐνώπιόν του τὰς κεφαλὰς τῶν οἰκείων πάντων, σφαγιαζομένων ὑπὸ τῶν δημίων τῆς Κρήτης. Ἡ φιλοστοργία ἐνίκησε τὴν φιλοπατρίαν, καὶ ὁ μὴ εὐτυχήσας ἐν τῷ ἀγῶνι ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἐνόμισεν, ὅτι ἀπαρνούμενος τὸ ὄνειρόν του ἀποδίδει τοὐλάχιστον εἰς ἑαυτὸν τοὺς γεννήτορας καὶ τοὺς ἀδελφοὺς ἀκαταδιώκτους. Πολυτελὲς συμπόσιον ἐν αὐτῷ τῷ παλατίῳ τοῦ δουκὸς ἐπισφραγίζει τὴν εἰρήνην. Ἀλλ' ἦτο συμφιλίωσις δολερά, καὶ ὁ ὑπὸ μόνης τῆς φιλοστοργίας ἡττηθεὶς ἀπάγεται ἐκ τῆς τραπέζης δέσμιος εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ μεγάρου τοῦ δουκός.

Ἡ θέα τῶν βασανιστηρίων δὲν κατέπληξεν αὐτόν. Θαρραλέος ἀπήντησεν εἰς τὰς ἐρωτήσεις τοῦ ἀνακριτοῦ ὁ Λέων, ὅτι ἕνα καὶ μόνον ἐξα-

κολουθεῖ νὰ ἔχῃ πόθον, τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος ἀπὸ τῶν Βενετῶν.

Ἡ τελευταία του ὁμολογία ὑπῆρξεν, ὅτι πρὶν ἢ παραδοθῇ εἶχεν ἤδη κοινωνήσει τῶν ἀχράντων μυστηρίων καὶ ὅτι ἓν μόνον ὑπελείπετο εἰς αὐτὸν, νἀναθέσῃ τὴν ψυχήν του εἰς τὸν εὔσπλαγχνον θεόν. «Τὴν ἑπομένην ἑσπέραν ὁ Λέων παρεδόθη πρὸς τοὺς δημίους, οἵτινες ἐναπέκλεισαν αὐτὸν ὁλόδετον ἐντὸς σάκκου μετὰ λίθου χονδροῦ καὶ διὰ λέμβου ἐκόμισαν παρὰ τὴν παράλιον πλευρὰν τοῦ δουκικοῦ παλατίου. Ἦτο ἀσέληνος ἡ νύξ· σκότος περιεκάλυπτε τὸ κακούργημα· μόνοι τοῦ θύματος οἱ ὑπόκωφοι γογγυσμοὶ διέκοπτον τοῦ τόπου τὴν ἠρεμίαν. Ὁ Κορνήλιος, συγκεκινημένος ἄχρι δακρύων, ἔχων δ' ἐξ ἀμφοτέρων τοὺς προβλεπτὰς, περιέμενεν εἰς τὸν ἐξώστην τὴν ἐμφάνισιν τοῦ πλοιαρίου. Ὁ ψόφος τῶν κωπῶν ἀνήγγειλε τέλος τὴν προσέλευσιν τῆς πομπῆς· ἡ λέμβος ἀπεμακρύνθη ἄχρι τόξου βολῆς. Τότε ἐπὶ μιᾷ κραυγῇ τοῦ προβλεπτοῦ ὁ σάκκος κατεβυθίσθη, ὁ δὲ μορμορυγμὸς τῶν ὑδάτων ἐσήμανεν, ὅτι καὶ ἕτερος μάρτυς τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἐξέλιπεν ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς» [1].

Ἡ θυγάτηρ τοῦ δουκὸς, ἡ Φιορέντζα, ἀπέθνησκε μετὰ τρεῖς ἡμέρας ὑπὸ τῆς ὀδύνης κατὰ τὸν ποιητικὸν θρῦλον τοῦ κρητικοῦ λαοῦ, ὅστις ὑπεγλύκανε τὴν μοῖραν τοῦ μάρτυρος διὰ τοῦ ἐρωτικοῦ ἐπεισοδίου.

Μετ' ὀλίγα ἔτη τῷ 1347 ἡ Κρήτη εὑρίσκετο πάλιν ἀνάστατος. Ὁ Ἀνδρέας Κορνήλιος εἶχεν ἐνώπιόν του ἀντὶ τοῦ Κώστα Σμυρίλιου καὶ τοῦ Λέοντος Καλλέργη τοὺς ἀδελφοὺς Ψαρομιλίγγους, τὸν Ἰωάννην καὶ τὸν Μιχαήλ. Ἦτο ἡμέρα Τρίτη, ἡμέρα ἀποφρὰς διὰ πάντ' ἄλλον πλὴν τῶν ἐπιχειρούντων νὰ δώσωσι τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν πατρίδα. Οἱ Ψαρομίλιγγοι δὲν ἤκουσαν τὴν κακὴν προμαντείαν, καὶ καταστρατηγηθέντες ὑπὸ τῶν Βενετῶν εἶδον τὴν στρατιὰν αὐτῶν καταβαλλομένην ὑπὸ τοῦ δουκός. Ἡ γῆ κατεφοινίχθη ὑπὸ τοῦ αἵματος τῶν ἐλευθερωτῶν, καὶ ἡ πεδιὰς ἐκείνη τοῦ Μιραβέλλου, ἔνθα συνέβη ἡ πανωλεθρία, ὠνομάσθη ἔκτοτε Βουλισμένη ὑπὸ τοῦ κρητικοῦ λαοῦ. Τῶν δύο ἀδελφῶν πρῶτος ἔπεσεν ὁ Ἰωάννης Ψαρομίλιγγος, γίγας ξιφιστὴς μάτην ἀγωνισθεὶς καὶ θανὼν ὑπὲρ τῆς κρητικῆς

[1] **Ζαμπελίου** Ἱστορικὰ σκηνογραφήματα σ. 61.

πατρίδος. Ἡ κεφαλή του ἀποτμηθεῖσα ἐνεπήχθη εἰς αἰχμὴν δόρατος καὶ ἐπεδείχθη εἰς τὰ πλήθη τοῦ ἡττημένου λαοῦ τῆς Κρήτης ὑπὸ τοῦ ἀνελεήμονος νικητοῦ, φέρουσα κόπρον ἐπὶ τῶν χειλέων ἐκείνων τῶν αἱμοσταγῶν, ἀφ' ὧν πρὸ μικροῦ ἀντήχει τὸ κέλευσμα τῆς ἐλευθερίας. Ἐν τούτοις ὁ Μιχαὴλ Ψαρομίλιγγος ἐξηκολούθει μαχόμενος. Τὸ σῶμα αὐτοῦ εἶχε διατρηθῆ ὑπὸ τῶν πολεμίων βελῶν. Ἀπὸ τῆς κεφαλῆς, ἀπὸ τῶν χειρῶν, ἀπὸ τῶν ποδῶν ἔρρεε τὸ αἷμα κρουνηδόν. Ἀλλὰ μάτην διατάσσεται ὑπὸ τῶν νικητῶν ἡ ζώγρησις αὐτοῦ. Ὁ Ψαρομίλιγγος διατάσσει τὸν ὑπασπιστήν του νὰ σώσῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς αἰσχύνης, φονεύων πρὶν ἢ πέσῃ εἰς χεῖρας τῶν Βενετῶν. Καὶ ἡ κεφαλή του ἔπιπτε μετ' ὀλίγον ὑπὸ τοῦ πιστοῦ θεράποντος, δακρύοντος ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ πολυτίμου, ἀλλ' ἀτυχοῦς ἐλευθερωτοῦ.

Ἐν ἄλλῃ κατὰ τῶν Βενετῶν ἐπαναστάσει, ἐν ᾗ πρωταγωνιστὴς ἦτο ὁ Γεώργιος Γανδανόλης, ἡ Βενετία ἠναγκάσθη νὰ στείλῃ ἔκτακτον προνοητὴν πρὸς καθησύχασιν τῆς νήσου. Καὶ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Βενετίας ὡς ἓν τῶν προσφορωτέρων μέσων ἐθεώρησε τὴν ἀπανθρωπίαν. Βενετὸς χρονογράφος διηγεῖται αὐτολεξεί, ὅτι «χάριν μείζονος ἐκφοβήσεως ὁ Καβάλλης διέταξε νὰ εὑρεθῶσι τέσσαρες γυναῖκες ἐγκύμονες, σύζυγοι ἀρχηγῶν, καὶ διὰ μαχαιριδίων διέταξε νἀνοιχθῶσι τὰ σπλάγχνα αὐτῶν καὶ νὰ ἐξαχθῶσιν ἐξ αὐτῶν τὰ ἔμβρυα. Καὶ αὐτὴ ἡ πρᾶξις πραγματικῶς ἐνεποίησε μέγιστον τρόμον εἰς ὅλην τὴν χώραν»[1].

Καμμία ἐπιφώνησις φρίκης δὲν συνοδεύει τὴν ἔκθεσιν τοῦ Βενετοῦ χρονογράφου. Μὲ τόσην ἀπάθειαν, μὲ τόσην ἀφέλειαν διηγοῦντο τὰ χρονικὰ τῶν νικητῶν τἀνήκεστα παθήματα τῶν ἡττημένων.

. . . . [2]

Αὐτὴ ἡ ἐπιβολὴ τῆς τουρκικῆς δουλείας ἠδύνατο νὰ πείσῃ τοὺς Κρῆτας, ὅτι ὁ Ἀγαρηνὸς ἦτο καὶ τοῦ Βενετοῦ πολὺ ἀγριώτερος. Δὲν ἐδουλοῦτο πλέον μόνον τὸ σῶμα, ἐγίνετο ἀπόπειρα νὰ δουλωθῇ καὶ αὐτὴ ἡ ψυχή. Τὸ γλυκὺ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος διεγράφετο ἐπὶ τῶν χειλέων ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ, καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ναῶν ἐκλείσθησαν. Ἑλλὰς καὶ θρησκεία κατεδιώχθησαν, καὶ οἱ κώδωνες τῶν ἐκκλησιῶν

[1] Pashley Travels in Crete Τόμ. Β' σ. 134.

[2] Ἕπονται ἐν συνεχείᾳ τὰ ἐν τῷ προηγουμένῳ λόγῳ ἀπὸ τῶν λέξεων Πρὸ τοῦ ἀκαταπονήτου ἐκείνου λαοῦ μέχρι τῶν στίχων τοῦ Μπουνιαλῆ (ἴδε σ.104-6).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

κατεβιβάσθησαν ἀπὸ τῶν κωδωνοστασίων, καὶ οἱ ἀγρόται ἔκρυψαν αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν. Ἡ καμπάνα ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ σημάντρου, ὁ γλυκύς της ἦχος ἐλησμονήθη, καὶ ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Κρητὸς ὁ κώδων ὁ ἄλλοτε καλῶν τοὺς πιστοὺς εἰς τὴν ἐκκλησίαν κατήντησε νὰ προςλάβῃ τὴν σημασίαν ἱεροῦ ἀντικειμένου, ὡς αἱ ἅγιαι εἰκόνες καὶ τὰ ἱερὰ βιβλία. Ὁσάκις ἐνέσκηπτε λοιμὸς, οἱ κώδωνες ἐξήγοντο ἐκ τῶν κρυπτῶν καὶ περιήγοντο ἐν λιτανείᾳ περὶ τὰ χωρία.

Ἐν τῷ δογικῷ παλατίῳ τῆς Βενετίας μεταξὺ τῶν εἰκόνων τῶν δογῶν λείπει ἡ τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου, ἧς τὴν θέσιν ἐπέχει ἐπὶ μέλανος πλαισίου ἡ ἐπιγραφὴ Hic est locus Marini Falethri decapitati pro criminibus. Τὴν ἀπουσίαν τῆς εἰκόνος ἐκείνης ἐν Βενετίᾳ ἐπιτρέψατε νὰ ἐνθυμηθῶ παραλείπων τὴν ἀφήγησιν τῆς μαύρης τύχης τῆς Κρήτης ὑπὸ τοὺς Τούρκους. Ῥίψατε πέπλον μελανὸν εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους καὶ ἐπιγράψατε ἁπλῶς Κρήτη τουρκοκρατουμένη· τοῦτο ἀρκεῖ.

Τίς νὰ γράψῃ τὴν μυριοσέλιδον ἱστορίαν τῶν κρητικῶν ἐξεγέρσεων ἐναντίον τῆς Τουρκίας; Ὅλαι αἱ σελίδες αὐτῆς εἶνε μεσταὶ ἡρωισμοῦ καὶ θυσιῶν ὑπερανθρώπων. Πᾶσα τῆς νήσου ἐπανάστασις εἶνε νέα εἰκὼν ἐμποιοῦσα τὴν φρίκην καὶ ἐμπνέουσα τὸν θαυμασμόν. Δέκα ποιηταὶ δὲν θὰ ἤρκουν νὰ ψάλωσι τὰ κλέα αὐτῆς.

Ἕκαστος στρατιώτης εἶνε ἄξιος ἰδίου ὑμνῳδοῦ, ἕκαστος ἥρως ἄξιος ἰδίου ἱστορικοῦ, πᾶς πύργος ἔχει τὴν δόξαν του, πᾶσα φάραγξ τοὺς ἥρωάς της, πᾶς οἶκος τοὺς μάρτυράς του. Εἶνε ἡ γῆ ἡ ἡρωοτόκος, ἧς πᾶσα σπιθαμὴ εἶνε βεβαμμένη μὲ αἷμα. Τὰ ὀστᾶ τῶν νεκρῶν τῶν κοιμωμένων ὑπὸ τὸ δούλειόν της χῶμα τὸν αἰώνιον ὕπνον εἶνε τὸ πλεῖστον ὀστᾶ μαρτύρων διεξιφισμένα ὑπὸ τῆς μουσουλμανικῆς λόγχης, διατετρημένα ὑπὸ τῆς τουρκικῆς σφαίρας, συντετριμμένα ὑπὸ τῆς σφύρας τοῦ Ἀγαρηνοῦ, φέροντα τὰ ἴχνη τῶν ὀδόντων τοῦ πρίονος τοῦ ἀσπλάγχνου κατακτητοῦ.

Ἡ τύχη ἑνὸς καὶ μόνου μάρτυρος τῶν κρητικῶν ἀγώνων δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς τρανὸν παράδειγμα τῶν τυχῶν τῆς ὅλης νήσου ἐπὶ τουρκοκρατίας. Μετὰ τὸ ἀτυχὲς πέρας τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770, ὅτε καὶ ἐν Κρήτῃ ὡς καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ὁ ἑλληνισμὸς ἐστήριξε ματαίας προςδοκίας εἰς τὴν δικβουκολήσασαν αὐτὸν Ῥωσίαν, ὁ ἡγέτης τῆς κρητικῆς ἐπαναστάσεως Δασκαλογιάννης ἠναγκάσθη μετὰ

καρτερικὸν ἀγῶνα τέλος νὰ παραδοθῇ. Δύο αὐτοῦ θυγατέρες εἶχον αἰχμαλωτισθῇ, ἡ ἡρωικὴ αὐτοῦ σύζυγος Σγουρομαλλίνη εἶχε τραυματισθῇ, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἦτο αἰχμάλωτος. Ἡ ἀπόφασις αὐτοῦ, πειθαναγκασθέντος εἰς τὴν παράδοσιν, ὑπῆρξεν ἡ μεγίστη ἴσως τῶν θυσιῶν ἃς προσήνεγκεν εἰς τὴν κρητικὴν πατρίδα. Ἀλλ' ἡ τουρκικὴ προδοσία δὲν ὑπεχώρησε καὶ μετὰ τὴν παράδοσιν Τῶν καθειρχθέντων τοῦ ἀρχηγέτου συναγωνιστῶν τινὲς μὲν ἀπηγχονίσθησαν, τινὲς δ' ἀπέθανον ἐν τῇ εἱρκτῇ, ὁ δὲ Δασκαλογιάννης αὐτὸς ὑπέστη τὸν μαρτυρικώτατον τῶν θανάτων, οὓς δύναται νὰ ἐπινοήσῃ ἡ ἀνθρωπίνη θηριωδία. Ἐξεδάρη ζῶν καὶ ἐν ᾧ τὸ δέρμα ἐκεῖνο ἐν μέσῳ ἀλγηδόνων ἀρρήτων ἀπεκολλᾶτο ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ μεγάλου ἀγωνιστοῦ, ἐν ᾧ αἱ σάρκες ἐκεῖναι ἐξεσπῶντο εἰς λακίδας αἱμασσούσας, ἡ Κρήτη ἐπανέπιπτε καὶ πάλιν δούλη εἰς τὸ φάσγανον τοῦ σφαγέως.

Διακόσια ὅλα ἔτη εἰς τὰ τάρταρα τῆς δουλείας ἐκπεσοῦσα ἡ Κρήτη δίκην ἄλλου Ταντάλου τείνει τὰ διψῶντα χείλη πρὸς τὸ διαυγὲς τῆς ἐλευθερίας ὕδωρ, ἀλλ' ὁσάκις κύψῃ πρὸς αὐτό, ἀπόλλυται ἡ λίμνη καὶ χαίνει ὑπὸ τοὺς πόδας της γῆ μέλαινα, ἣν ἀπεξήρανεν ὁ δαίμων. Καὶ ὅμως κύπτει πρὸς τὴν λίμνην πάντοτε ἡ Κρήτη, καὶ κύπτει καὶ κύπτει, καὶ δέν την πτοεῖ τοῦ Ταντάλου ἡ βάσανος ἡ ἀτελεύτητος.

Σύ, μῆτερ Ἑλλάς, ἡ τὸ βασίλειον περιβεβλημένη στέμμα κατάβα πρὸς στιγμὴν τοῦ θρόνου σου τοῦ ἡγεμονικοῦ καὶ κατάκλινον ἵλεως τὴν κεφαλήν σου τὴν μητρικὴν καὶ τεῖνον διὰ τῆς χειρός σου τὸ κύπελλον τὸ ἐλευθεροποιὸν καὶ παράσχου νὰ πίῃ εἰς τὴν κόρην σου, τὴν κόρην σου τὴν διψῶσαν. Ἐπίθες τὸ φίλημα τῆς στοργῆς σου εἰς τὸ μέτωπόν της τὸ αἱμόρρυτον, καὶ εἰς τὸν ἀσπασμόν σου αὐτὸν θἀνταποκριθῇ ἡ ἠχὼ τῶν κρητικῶν φαράγγων.

Δέονταί σου, μῆτερ Ἑλλάς, ἐκεῖνοι οἵτινες παρέμειναν ἐκεῖ κάτω φρουροὶ τῶν πόθων καὶ τῶν δικαίων των μὲ τὸ ὅπλον ἀνὰ χεῖρας μακρὰν τῶν μητέρων καὶ τῶν ἀδελφῶν, ἃς ἀπέστειλαν πρὸς σὲ νά τας φρουρήσῃς ἀπὸ τῆς σπάθης τοῦ δολοφόνου. Δέονταί σου, μῆτερ Ἑλλάς, αἱ σύζυγοι καὶ αἱ θυγατέρες, οἱ γέροντες καὶ τὰ ὀρφανά, δι' ἃ περιεφέραμεν ἀπόψε τὸν δίσκον φιλελεήμονος ἐπαιτείας. Ἄστεγοι ἀφῆκαν τὸν οἶκον αὐτῶν πυρπολούμενον, καὶ αἱ φλόγες τοῦ βαρβαρικοῦ δαυλοῦ ἐφώτισαν ἐπὶ τῶν κυμάτων τοῦ Μυρτῴου μίαν καὶ μόνην κέλευθον, τὴν ἄγουσαν εἰς τὰς ἀκτάς σου τὰς μητρικάς. Καθη-

μαγμέναι καὶ μελανείμονες, λιμώττουσαι καὶ φυγοπάτριδες, δύο καὶ μόνα ζητοῦσι παρὰ σοῦ, ἕνα βλωμὸν ἄρτου καὶ μίαν γωνίαν κρητικῆς πατρίδος, ἐφ' ἧς νὰ ὑψώσωσιν ἐπάνω τῶν συντριμμάτων τῆς ἀποτεφρωθείσης καλύβης των τὴν σημαίαν σου, ἥτις εἶνε ἡ σημαία τῶν ἀγωνιζομένων πατέρων καὶ ἀδελφῶν των.

Μὴ παρίδῃς, μῆτερ Ἑλλὰς, τοῦ πόνου των τὰς εὐχάς.

Σχίσε τὴν πορφύραν σου εἰς τεμάχη νὰ καλύψῃς τὰ ῥάκη τῆς σκλάβας. Εὐαγγελίσθητι ὑπερπόντιον ἐπὶ τοῦ ἀφροῦ τῶν ἑλληνικῶν κυμάτων τὸ ἔλεός σου, καὶ θὰ σεισθῇ ἡ Κρήτη ὁλόσωμος, μνήμων ἀρχαίων ἡμερῶν καὶ ἡμερῶν νέων, ὁρκιζομένη εἰς τὸ ὄνομα τῶν ἡρώων καὶ μαρτύρων ὅλων τοῦ παρελθόντος ἀπὸ τοῦ Λασθένους μέχρι τῶν ὁλοκαυτωμάτων τοῦ Ἀρκαδίου, ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον. Ἡ γῆ αὐτῆς θὰ δονηθῇ καὶ τὰ ὄρη της θὰ χορεύσωσι τὸν πυρρίχιον καὶ ἐν μέσῳ τοῦ ὀρυμαγδοῦ τῶν ὅπλων νέων τῆς Κρήτης Κουρήτων θὰ ἀπαγγελθῇ εἰς τὸν κόσμον, ὅτι ἐκεῖ εἰς τὸ Ἰδαῖον ἄντρον κατάκειται ἐν λίκνῳ χρυσῷ, ὥς ποτε ὁ Ζεύς, νεογενὴς θεά, ἡ θεὰ Ἐλευθερία.

Μετὰ μακραίωνα τῆς κρητικῆς ἐλευθερίας νηστείαν ἐλπίσωμεν τέλος τὴν μεγάλην τῆς ἀναστάσεως αὐτῆς ἡμέραν, ὡς ὁ πιστός, ὅτε τὴν νύκτα τῆς Μεγάλης Πέμπτης, γονυπετὴς καὶ συγκεκινημένος, ἀκούει τοῦ ἱερέως ἀναφωνοῦντος ἐν εὐλαβείᾳ, ἐν ᾧ περιφέρει τὸν Ἐσταυρωμένον· Προσκυνοῦμέν σου τὰ πάθη, Χριστέ· δεῖξον ἡμῖν καὶ τὴν ἔνδοξόν σου ἀνάστασιν.

ΕΠῚ ΤΗ͂Ι ΕΟΡΤΗ͂Ι
ΤΟΥ ΗΓΕΜΟΝΟΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ[1]

Ἐπὶ τῶν δελφίνων τοῦ Αἰγαίου μὲ τὴν λύραν ἀνὰ χεῖρας δίκην ἄλλου Ἀρίονος[2] ἐν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ τῶν Μουσῶν σᾶς ἤγαγον σήμερον οἱ ποιηταὶ διὰ τῶν γλαυκῶν κελεύθων τοῦ Μυρτῴου εἰς τὴν νῆσον ἣν κατηύγασαν πρὸ μικροῦ γλυκεῖαι αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἀστέρος τῆς Βηθλεέμ.

Δὲν ἔχω λύραν ἐγὼ νὰ δονήσω τὰς χορδὰς αὐτῆς καὶ δι' αὐτῶν νὰ συγκινήσω τὴν καρδίαν ὑμῶν τὴν παλλομένην. Βάλλω τὸν δάκτυλον εἰς τὰς σελίδας τῆς ἱστορίας, καὶ παρελαύνουσι πρὸ ἐμοῦ εἰκόνες δόξης καὶ μεγαλείου, εἰκόνες φρίκης καὶ ἐρημώσεως, καὶ τέλος φέρεται ὁ νοῦς μου εἰς τὴν τελευταίαν τῶν σελίδων, εἰκόνα γαλήνης μετὰ φοβερὰν πεντακυμίαν.

Ἀκολουθήσατέ με εἰς τῆς λευκοστόλου Ἴδης τὸ ἄντρον ἐκεῖνο, ἐν ᾧ ὑπὸ τῶν Νυμφῶν γαλακτοτροφούμενος καὶ φρουρούμενος ὑπὸ τῶν Κουρήτων κλαυθμυρίζει νεογέννητος ὁ μέγας τῶν Ἑλλήνων θεός. Χαῖρε, Κρήτη ἡ γενέτειρα τοῦ μεγάλου Διός.

Τοῦ Διὸς δ' ἐκείνου τὸ σκῆπτρον κρατεῖ ἔπειτα στιβαρὸν ὁ διογενὴς τοῦ Λαβυρίνθου δεσπότης, ὁ ναυπηγὸς κραταιοῦ στόλου, ὁ ἰσχυ-

[1] Ἀνεγνώσθη τῇ 25 Ἀπριλίου 1899 ἐν πανηγυρικῇ ἑσπερίδι τελεσθείσῃ ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Κρητικῆς ἀδελφότητος Ἡρακλειωτῶν τῆς προεδρευομένης ὑπὸ τοῦ κ. Ἰωάννου Δαμβέργη. Προηγήθησαν δὲ τοῦ λόγου τούτου λόγος τοῦ κ. Γεωργίου Σωτηριάδου καὶ ποιήματα τῶν κ. κ. Α. Προβελεγίου, Κωστῆ Παλαμᾶ, Ι. Πολέμη καὶ Γ. Σουρῆ. Ταῦτα δὲ πάντα μετὰ καὶ τοῦ λόγου τούτου ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τῆς Κρητικῆς ἀδελφότητος Ἡρακλειωτῶν ἐν ἰδίῳ φυλλαδίῳ φέροντι τὴν ἐπιγραφὴν Ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Κρήτης Γεωργίου πρίγκηπος τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστοῦ 1899.

[2] Ὑπαινιγμὸς τοῦ συμβόλου τῆς Μουσικῆς Ἑταιρείας, ἐν ᾗ ἐτελέσθη ἡ ἑορτή.

ρὸς θαλασσοκράτωρ ὁ ἐμβάλλων τὸν τρόμον εἰς τοὺς ἀπολιτίστους τοῦ Αἰγαίου πειρατάς. Χαῖρε, Κρήτη ἡ πατρὶς τοῦ Μίνωος.

Ἑκατόμπολις ὑψοῦσαι ἐν μέσῳ τῶν θαλασσῶν, καὶ ὅτε οἱ ἑλληνικοὶ λαοί, καταβαίνοντες ἀπὸ τοῦ ὕψους εἰς ὃ ἐπλάνα αὐτοὺς ἡ φαντασία, ἔπαυσαν πλαστουργοῦντες θεούς, μὴ δυναμένη νὰ γεννήσῃ πλέον ἄλλον Δία, ἔγεινες ὅμως σὺ κοιτὶς ἄλλου θεοῦ, θεοῦ μεγάλου, οὗ τὴν ἰσχὺν ᾐσθάνθη ἡ πατρὶς τοῦ Λυκούργου καὶ ἡ γενέτειρα τοῦ Σόλωνος, τοῦ Νόμου. Χαῖρε, Κρήτη ἡ πατρὶς τῆς ἀρχαίας εὐνομίας.

Ἀλλ' ὅπου οἱ νόμοι εἶνε σεβαστοί, εὐτυχοῦσιν οἱ λαοὶ καὶ μεγαλύνονται αἱ πόλεις καὶ κοσμεῖ ἡ τέχνη τὰ ἄστη καὶ τοὺς οἴκους. Διὰ τοῦτο εἶδες σὺ ἐπὶ τῆς γῆς σου, μετὰ τὸν Δαίδαλον, τὸν Δίποινον καὶ τὴν Σκύλλιν, ὧν ἡ φήμη ὑπερπόντιος διεπεραιώθη ἐκ τῆς Κρήτης εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὧν ἡ ἀριστοτεχνικὴ σμίλη ἐκόσμησε τοὺς ναοὺς καὶ τὰς ἀγορὰς τῶν πόλεων τῶν ἑλληνίδων. Διὰ τοῦτο οἱ νησιωτικοί σου βράχοι ἀντήχησαν ὑπὸ τῶν ἐμπνευσμένων πατριωτικῶν ᾀσμάτων τοῦ Ὑβρίου, καὶ ὁ πυρρίχιος ἐπτέρωσε τοὺς πόδας ἐνόπλων χορευτῶν, καὶ ὁ Θαλήτας ἐτόνισε τὰς χορδὰς τῆς λύρας του, πρόσχημα ἔχων τὴν ᾠδὴν καὶ πραΰνων τὰ ἤθη διὰ τῶν ἐμμούσων αὐτοῦ μελῶν δίκην ἄλλων νόμων. Χαῖρε, Κρήτη ἡ κοιτὶς τῆς τέχνης.

Ἀλλὰ διὰ τί σὺ ἡ μεστὴ τόσης ζωῆς, ἡ μήτηρ τέκνων γενναίων καὶ ἕδρα πόλεων ἀνθηρῶν σπαράσσεις τὰ στήθη διὰ τῶν ἰδίων σου χειρῶν; Δὲν εἶνε Κρὴς ὁ Κνώσσιος ὡς καὶ ὁ Γορτύνιος, δὲν εἶνε Ἕλλην ὁ Λύκτιος ὅσον καὶ ὁ Ἀπολλωνιάτης; Ἐναντίον τοῦ ἀδελφοῦ βάλλουσιν ἄστοργοι τὰ τόξα οἱ περίφημοι τῆς Κρήτης τοξόται καὶ εἰς αἵματος ἀδελφικοῦ χύσιν ἐξαντλεῖται τόσης γενναιότητος ἡ ὁρμή. Δὲν βλέπεις αἰωρούμενα μελανὰ ἐκ τῆς Ἑσπερίας νέφη καὶ τὸν Ῥωμαῖον βαρὺν καταπλέοντα ἐκ τοῦ Τιβέρεως, ὅπως σε δουλώσῃ;

Ὁ Κρὴς ὡπλίσθη τότε. Μόνον ὄχι δουλείαν, ὄχι δουλείαν, ἀνεκραύγασε. Καὶ οἱ χθὲς ἐναντίον τοῦ ἀδελφοῦ βάλλοντες ἄστοργοι τὰ τόξα ἔδωκαν εἰς ἀλλήλους τὴν δεξιάν, καὶ ἔστρεψαν τὸ τόξον ἐναντίον τοῦ Ῥωμαίου.

Ἠγωνίσθησαν γενναίως, ἔπεσον ἡρωικῶς. Ἐν Ῥώμῃ ἐθριάμβευεν ὁ Μέτελλος ἐπὶ τῇ μεγάλῃ νίκῃ, καὶ ἐπωνομάζετο Κρητικός. Ἀλλὰ τὸ ἐπώνυμον ἐκεῖνο ἦτο τὸ ἀντίτιμον τοῦ αἵματος τοῦ τετιμημένου,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τοῦ αἵματος τῶν ἀμυντόρων, τοῦ αἵματος τῶν πρώτων θυμάτων τῆς ἐλευθερίας. Ἐπὶ δύο σχεδὸν ἔτη ἐτελέσθη ἐπὶ τῆς νήσου κυνηγέσιον ἀνθρώπων· αἱ πόλεις ἔπιπτον μετὰ κρατερὰς πολιορκίας, αἱ οἰκίαι ἐπυρπολοῦντο, οἱ κάτοικοι ἐσφάζοντο, καὶ οἱ ἀετοὶ τῆς Ῥώμης ἐκλάγγασαν τὴν νικητήριον αὐτῶν κλαγγὴν ἐπὶ τῆς νήσου, ἀφ' οὗ πρῶτον εἶδον αὐτοκτονοῦντας διὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν χειρὸς ἐκείνους ὅσοι δὲν ἔπεσον ὑπὸ τῆς χειρὸς τοῦ νικητοῦ, ὅσοι δὲν ἐσφάγησαν ὑπὸ τῆς χειρὸς τοῦ Ῥωμαίου.

Οἱ ἀγῶνες ἐκεῖνοι εἶνε τὰ ἐγκαίνια τῆς μεγάλης ἡμέρας, καθ' ἣν ἡ Κρήτη ὡρκίσθη νἀγωνίζηται διαρκῶς ὑπὲρ ἐλευθερίας. Εἶνε ἡ πρώτη μεγάλη ὑπὲρ πατρίδος θυσία ἐπὶ τῆς νήσου ἐκείνης, ἥτις μετεβλήθη διὰ τῶν αἰώνων εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν, ἐν ᾗ εἷς καὶ μόνον ἐθρησκεύθη θεός, ἡ πατρίς. Εἶνε ἡ πρώτη αἱματηρὰ σελὶς τοῦ μεγάλου ἔπους, ἐφ' οὗ ὁ Κρὴς ἔγραψε διὰ δακτύλων αἱματοβαφῶν μίαν πάντοτε καὶ τὴν αὐτὴν ἐπῳδόν, τὸν θάνατον ὑπὲρ ἐλευθερίας.

Συνῳκειώθη μετὰ τοῦ ὅπλου. Τὸ ὅπλον ἔγεινε τὸ ὄργανόν του, τὸ κειμήλιόν του, ὁ θησαυρός του. Ὑπῆρξεν ὅπλον ὅπερ ὀλίγα μόνον ἔτη μακρῶν αἰώνων ἠδυνήθη νὰ στέψῃ μὲ τὴν μύρτον ἐλευθέρων τῶν κρητικῶν βουνῶν. Ἄλλοτε ἀνέθετε τὴν χαλκήν του ἀσπίδα ὁ ἀρχαῖος Κρὴς εἰς τὸν Δία ἐν τοῖς ἄντροις τῆς Δίκτης καὶ τῆς Ἴδης. Παρῆλθον οἱ χρόνοι τοῦ Διὸς καί το ἀνεκρέμασε δοῦλον πρὸ τῶν ἁγίων εἰκονισμάτων τοῦ οἴκου. Τοὺς Ῥωμαίους διεδέχθησαν μετὰ αἰῶνάς τινας ἐλευθερίας, καθ' οὓς ἡ Κρήτη ἀνέπνευσεν ἐλευθέρα ἀδελφὴ τῶν ὁμοφύλων Ἑλλήνων τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους, οἱ Ἄραβες· μετὰ τοὺς Ἄραβας ἦλθον, ὅτε ἡ Δύσις ἦρατο τὸν σταυρὸν κατὰ τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς, οἱ Γενουήνσιοι, ἔπειτα οἱ Βενετοί, κατόπιν οἱ Τοῦρκοι. Καλειδοσκόπιον εἰκόνων παντοδαπῶν, ὧν τὸ βάθος εἶνε πάντοτε τὸ αὐτό, ἡ δουλεία, ἡ στυγνὴ δουλεία, καὶ ἀπέναντι τοῦ δορικτήτορος ὁ Κρὴς ὄρθιος, δάκνων τὰ χείλη ἔξαιμα ὑπὸ τῆς ὀδύνης, βλέπων ἔνδακρυς τὴν γῆν του δῃουμένην, τὴν οἰκίαν του καιομένην, τοὺς οἰκογενεῖς του σφαζομένους, τοὺς ναούς του βεβηλουμένους, τὴν καρδίαν του τιτρωσκομένην, ἀλλὰ παλαίων, παλαίων μὲ τὸν πιστόν του σύντροφον, τὸ ἀκοίμητόν του ὅπλον, ἐναντίον τοῦ κατακτητοῦ. Οἱ αἰῶνες παρέρχονται, οἱ κατακτηταὶ γίνονται ἄλλοτε ἄλλοι, νέαι ἕξεις μεταβάλλουσι τὸν κόσμον, νέος πολεμικὸς τρόπος μεταρρυθμίζει τὰ ὅπλα

τῆς ἐπιθέσεως καὶ τῆς ἀμύνης. Ἓν δὲν μεταβάλλεται μόνον, ἡ φιλοπατρία τοῦ Κρητός. Ἐπὶ τῆς γῆς αὐτῆς, ἥτις ὑφίσταται τόσας καὶ τόσας μεταβολὰς ἐν διαστήματι δύο ὅλων χιλιετηρίδων καὶ πλέον, μία ἄπτωτος ἰδέα εἶν' ἐρριζωμένη δίκην δρυὸς αἰωνοβίου φυομένης ἐπὶ τῶν δειράδων τῆς κρητικῆς γῆς, ἡ ἀγάπη τῆς ἐλευθερίας. Στέναζε, στέναζε, Κρήτη δούλη.

Εἶνε ἡμέρα χαρᾶς σήμερον, καὶ τὴν χαράν σας αὐτὴν δὲν θέλω νὰ θολώσω ἀνασύρων τὸν πέπλον τὸν καλύπτοντα τοὺς τάφους τῶν μαρτύρων τῆς ἐθνικῆς ἰδέας. Εἶνε μαρτύρια ἀρχαῖα καὶ θυσίαι νέαι, αἵματα πεπαλαιωμένα καὶ αἵματα νεοσφαγῆ. Οἱ ἀρχαῖοι Μασσαλιῶται διηγοῦντο, ὅτι αἱ περὶ τὰ Σέξτια ὕδατα τῆς Γαλλίας γαῖαι, ἔνθα ὁ Μάριος ἐνίκησε τοὺς Τεύτονας, ἔγειναν εὔκαρποι ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν σεσηπότων ὀστέων τῶν ἐν τῇ μάχῃ πεσόντων. Τί νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς Κρήτης; Αἱ φυλλόκομοί της καστανέαι καὶ τῶν Ἑσπερίδων της τὰ χρυσᾶ μῆλα ἔχουσι χυμὸν πεποτισμένον δι' αἵματος μυριοπληθῶν θυμάτων. Ἑκάστη τῆς νήσου φάραγξ ἔχει ἀντηχήσει ὑπὸ τῆς κλαγγῆς τῶν ὅπλων, ἔχει στρωθῆ διὰ νεκρῶν. Ἑκάστη πόλις μετεβλήθη πολλάκις εἰς ἐρείπια. Ἡ θάλασσα ἡ περιβρέχουσα τὰς ἀκτὰς αὐτῆς τὰς ἡρωικὰς δὲν ἀνέδωκεν ἅπαξ μόνον τὴν ὑποβρύχιον βοὴν θύματος πνιγομένου ἐντὸς σάκκου ὡς ὁ Λέων Καλλέργης. Τὸ δὲ ὁλοκαύτωμα τοῦ Ἀρκαδίου εἶνε ἴσως τῶν συγκινητικωτάτων, ἀλλ' ὄχι, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ἡ μόνη σκηνὴ καθ' ἣν ἀνύψωσαν ἑαυτοὺς εἰς μάρτυρας ὅσοι δὲν ἠδυνήθησαν νἀναδειχθῶσιν ἥρωες. Ἐπανάστασις καὶ σφαγή, πυρπόλησις καὶ μαρτύριον εἶνε λέξεις πληροῦσαι πᾶσαν γραμμὴν τῆς ἱστορίας τοῦ Κρητὸς ὑπὸ τὴν μυριώνυμον δουλείαν. Καὶ πᾶς οἶκος κρητικὸς ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ σειρὰν ὅλην ἡρώων ἢ θυμάτων, μαρτύρων ἢ σφαγίων. Στέναζε, στέναζε, Κρήτη δούλη.

Δέν με ἀκούετε τὸ πρῶτον σήμερον, Κρῆτες ἀδελφοί, φυλλομετροῦντα μεθ' ὑμῶν τῆς ἐνδόξου, τῆς ἡρωικῆς, τῆς ταλαιπώρου σας πατρίδος τὴν ἱστορίαν. Μὲ ἀνεβιβάσατε καὶ ἄλλοτε ἐπὶ τὸ βῆμα νὰ ψάλωμεν ὁμοῦ τὸ μνημόσυνον τῶν νεκρῶν σας. Καὶ τελέσας μεθ' ὑμῶν τὰ νενομισμένα, σᾶς παρεκέλευσα τότε νὰ σπογγίσητε τὰ δάκρυά σας, εὐαγγελιζόμενος ἡμέρας χαρᾶς.

«Τὰ ἔθνη, σᾶς εἶπον τότε, κατορθοῦσι πολλάκις τὸ δίκαιον αὐτῶν, ὡς διδάσκει ἡ ἱστορία, διὰ τοῦ ἀγῶνος. Οὕτω θὰ κινηθῇ μίαν ἡμέραν

ἡ Κρήτη ὁλόσωμος, μνήμων παλαιῶν ἡμερῶν καὶ ἡμερῶν νέων, ὁρκιζομένη εἰς τὸ ὄνομα τῶν ἡρώων ὅλων καὶ μαρτύρων τοῦ παρελθόντος ἀπὸ τοῦ Λασθένους καὶ τοῦ Πανάρους μέχρι τοῦ ἡγουμένου τοῦ Ἀρκαδίου Γαβριὴλ, ἀπ᾽ἄκρου ἕως ἄκρου. Ἡ γῆ αὐτῆς θὰ σεισθῇ καὶ τὰ ὄρη της θὰ χορεύσωσι τὸν πυρρίχιον, καὶ ἐν μέσῳ τοῦ ὀρυμαγδοῦ τῶν ὅπλων νέων τῆς Κρήτης Κουρήτων θὰναγγελθῇ εἰς τὸν κόσμον, ὅτι εἰς τὸ Ἰδαῖον ἄντρον κατάκειται ἐν λίκνῳ χρυσῷ, ὥς ποτε ὁ Ζεὺς, νεογενὴς θεὰ, ἡ Ἐλευθερία.

«Μετὰ μακραίωνα τῆς ἐλευθερίας νηστείαν ἀναμένετε τὴν μεγάλην τῆς ἀναστάσεως ἡμέραν, ὡς ὁ πιστὸς, ὅτε τὴν νύκτα τῆς μεγάλης Πέμπτης γονυπετὴς καὶ συγκεκινημένος ἀκούει τοῦ ἱερέως ἀναφωνοῦντος ἐν εὐλαβείᾳ, ἐν ᾧ περιφέρει τὸν Ἐσταυρωμένον· Προςκυνοῦμέν σου τὰ πάθη, Χριστέ· δεῖξον ἡμῖν καὶ τὴν ἔνδοξόν σου ἀνάστασιν [1] ».

Παρῆλθον ἔκτοτε ὀκτὼ ἔτη ἀφ᾽οὗ χρόνου ἀνέγνων ἐνώπιον ὑμῶν ἐκ τῶν δέλτων τῆς ἱστορίας μεγάλων ἀγώνων καὶ μεγάλων θυσιῶν ἐξαγγελλομένην τὴν εὐοίωνον προφητείαν. Καὶ ἐσείσθη ἀληθῶς ἡ κρητικὴ γῆ, καὶ ἐποτίσθη τὸ ἔδαφος τῆς Κρήτης μὲ νέα αἱμάτων ῥεῖθρα, καὶ προςηνέχθησαν εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐλευθερίας νέαι ἑκατόμβαι, καὶ ἀνεπέμφθη πρὸς τὸν οὐρανὸν δίκην λιβανωτοῦ ἑνὸς ὅλου λαοῦ, ποιουμένου εὐσεβεῖς λιτὰς ὑπὲρ ἀπολυτρώσεως, ὁ καπνὸς νέων ἐρειπίων, καὶ ἐστομώθησαν πρὸς νέον ἀγῶνα τὰ ξίφη, καὶ ἐπένθησε καὶ πάλιν ὁ Κρὴς θρηνῶν ὄχι τόσον τὰ νέα θύματα, ὅσον τὸν βόμβον ἐκεῖνον τὸν συνοδεύοντα τὸ μοιραῖον Στῆτε, ὅπερ ἀνεφώνησαν εἰς τὴν ἑτοίμην πρὸς νέας θυσίας Κρήτην οἱ ἰσχυροὶ τοῦ κόσμου, ἐπιβάλλοντες εἰς αὐτὴν νὰ ἐπαναφέρῃ τὸ ξίφος εἰς τὴν θήκην, ὄχι τόσον τὰ νέα ἐρείπια, ὅσον τὸ ναυάγιον τῶν ὑπερποντίων ἀδελφῶν τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος, ἀναλαβούσης χάριν αὐτῶν ἄνισον πάλιν.

Ἀλλ᾽ ὁ τρώσας καὶ ἰάσατο. Τὰ ἔθνη κατορθοῦσι πολλάκις τὸ δίκαιον αὐτῶν διὰ τοῦ ἀγῶνος, καὶ ἡ ἧττα αὐτὴ ἄγει πολλάκις εἰς τὴν νίκην. Ἀπὸ τῶν βαθμίδων τοῦ θρόνου τοῦ βασιλέως τῶν ἡττημένων Ἑλλήνων ἀπέσπασεν ἡ εὐρωπαϊκὴ δικαιοσύνη δίκην νικητοῦ τὸν αἱρετὸν, εἰς οὗ τὰς χεῖρας παρέδωκε τὴν σημαίαν, ἀφ᾽ἧς ἀκτινοβολοῦν-

[1] Ἴδε ἀνωτέρω σ. 106-107. Πρβλ. σ. 118.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ται αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἀστέρος τῆς Βηθλεέμ. Καὶ ἡ κρητικὴ γῆ ἀνεσκίρτησεν, ὅτ' ἐπάτησεν ἐπ' αὐτὴν στιβαρὸν τὸν πόδα τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων ὁ υἱός, καὶ τὰ κρητικὰ στήθη ἀνέπαλλον, ὅτε ἡ Κρήτη περιερράντισε μὲ τὰ τελευταῖα δι' αἵματος βεβαμμένα τῶν λειμώνων της ἄνθη τὸν ἐλευθερωτήν.

Μετὰ μακραίωνα τῆς ἐλευθερίας νηστείαν ὁ κρητικὸς λαὸς εἶδε τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναστάσεως, καὶ χαίρων κοσμεῖ σήμερον τὰς ἐλευθέρας του πόλεις μὲ τὴν τρίδυμον σημαίαν τοῦ ἁγίου Τίτου τοῦ μάρτυρος τῶν ἀρχαίων ἡμερῶν, τοῦ ἀστέρος τῆς Βηθλεὲμ τοῦ προαγγέλου μέλλοντος εὐοιώνου καὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ πατάξαντος τὸν δράκοντα.

Χαῖρε, Κρήτη ἐλευθέρα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΛΟΓΟΙ ΖΑΚΥΝΘΙΑΚΟΙ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΠΙ ΤΟΙΣ ΣΕΙΣΜΟΙΣ ΤΗΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ[1]

Δὲν ἔσεισαν μόνον τῆς μυροβόλου Ζακύνθου τὸ ἔδαφος τὸ εὐανθὲς οἱ χειμέριοι σεισμοὶ τοῦ Ἰανουαρίου, ἀλλ᾽ ἐκλόνησαν τὴν γῆν ὅλην τὴν ἑλληνίδα καὶ ἔσπειραν τὸ πένθος εἰς πᾶσαν καρδίαν ἀπ᾽ ἄκρου ἕως ἄκρου σύμπαντος τοῦ Ἑλληνικοῦ. Συνέβη εἰς τὸ ἔθνος ὅλον ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι τῷ θλιβερῷ ὅ τι συμβαίνει εἰς πόλιν ἀποβαλοῦσαν ἐκ θανάτου τὴν εὐειδεστάτην καὶ καλλικομωτάτην τῶν παρθένων καὶ βλέπουσαν ὠχρὰν καὶ ἀκίνητον ἐπὶ φερέτρου νεκρικοῦ τὴν εὐθαλῆ τῆς χθὲς παιδίσκην, ἥτις ἦτο τὸ ἄριστον αὐτῆς κόσμημα καὶ ηὔφραινε διὰ τῆς ᾠδῆς της καὶ ἐγαλήνιζε διὰ τοῦ γέλωτός της. Ἡ Ζάκυνθος εἶνε ὁ κῆπος τοῦ Ἰονίου, εἶνε τὸ ᾆσμα καὶ ὁ γέλως τῆς Ἑλλάδος.

Πῶς νὰ λησμονήσωμεν, ὅτι ἐν τῷ ἀνθῶνι ἐκείνῳ, εἰς ὃν ἐνέπηξαν τὴν καλιὰν αὐτῶν αἱ Μοῦσαι, κεῖται ἡ ἀπέριττος στέγη, ὑφ᾽ ἣν ἐγεννήθη ὁ Φώσκολος, ὅστις θὰ διετήρει ἴσως τῆς νησιωτικῆς του πατρίδος τὴν φιλομειδῆ φαιδρότητα καὶ δὲν θὰ ἔψαλλε τοὺς Τάφους, ἂν δὲν ἐθόλονε τὴν ζακυνθίαν του ἱλαρότητα ἡ πολύφροντις σκέψις πολυκινήτων ἐν Ἰταλίᾳ ἡμερῶν, ἃς ἔτι μᾶλλον ἔπειτα συνεσκότασαν τῆς Ἀλβίωνος αἱ ὁμίχλαι; Πῶς νὰ μὴ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι, καθ᾽ ὃν χρόνον συνεκύκα τὴν ἀπὸ προαιωνίου νάρκης ἀνατινασσομένην Ἑλλάδα τῶν ὅπλων ὁ ὀρυμαγδός, τῆς νήσου ἐκείνης ὁ φοιβόληπτος βλαστὸς ἔλαβεν ἀνὰ χεῖρας τοῦ Τυρταίου τὴν λύραν, καὶ ἀπὸ τῶν ἐμμελῶν αὐτῆς χορδῶν ἐξαπέστειλεν εἰς τοὺς ὑπὲρ πατρίδος μαχομένους τὸ ἐγερτήριον ἐκεῖνο σάλπισμα τῆς ἐλευθερίας, ὅπερ ἔμελλε δικαίως νὰναδειχθῇ ὁ ἐθνικὸς ἡμῶν ὕμνος; Καὶ πῶς νὰ μὴ καυχᾶται ἡ Ζάκυνθος διὰ τὸ

[1] Ἀνεγνώσθη τῇ 1 Φεβρουαρίου 1893 ἐν τῷ Φιλολογικῷ Συλλόγῳ Παρνασσῷ, ἐν ποιητικῇ προεσπερίδι ὑπὲρ τῶν ἐκ σεισμοῦ παθόντων Ζακυνθίων, καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ περιοδικῷ Ἑστίᾳ 1893, τόμ. Α′ σ. 93.

τέκνον αὐτῆς ἐκεῖνο, ὅπερ μόνον οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἡμεῖς ἔχομεν ἀνάγκην νὰ ὀνομάζωμεν Σολωμόν, ἐκείνη δ'ἀρκεῖται καλοῦσα τὸν ποιητήν; Οὐδὲ εἶνε ὀλιγώτερον εὐώδη τὰ ζακύνθια ἄνθη, δι'ὧν ἔπλεξεν ὁ Κάλβος στεφάνους ἀθανάτους εἰς τὴν μνήμην τοῦ Ἱεροῦ λόχου, τοῦ Κανάρη, τῶν κατὰ τὸν ἀγῶνα θριάμβων τῆς πατρίδος. Ἑλλὰς καὶ Ζάκυνθος, ἰδοὺ αἱ δύο χορδαὶ τῆς κιθάρας τοῦ ἐμπνευσμένου Ζακυνθίου. Καὶ ἐν ᾧ μεγαλόφωνος ὑμνεῖ ἡ μοῦσά του ἀπὸ τῆς ξένης τὰς ἐθνικὰς νίκας, ἡ ψυχή του φέρεται ὅλη πρὸς τὴν γενέτειραν, καὶ, βρέχων τὴν λύραν μὲ τὸ δάκρυ τῆς νοσταλγίας, προσφωνεῖ φιλοστόργως τὴν πεφιλημένην Ζάκυνθον·

Ὦ φιλτάτη πατρὶς,
ὦ θαυμασία νῆσος,
Ζάκυνθε· σὺ μοῦ ἔδωκας
τὴν πνοὴν καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος
τὰ χρυσᾶ δῶρα.

Ποτὲ δὲν σὲ ἐλησμόνησα,
ποτέ. Καὶ ἡ τύχη μ' ἔρριψε
μακρὰ ἀπὸ σέ· μὲ εἶδε
τὸ πέμπτον τοῦ αἰῶνος
εἰς ξένα ἔθνη.

Ἀλλά εὐτυχὴς ἡ δύστηνος,
ὅταν τὸ φῶς ἐπλούτει
τὰ βουνὰ καὶ τὰ κύματα,
σ' ἐμπρὸς τῶν ὀφθαλμῶν μου
πάντοτε εἶχον.

Σὺ ὅταν τὰ οὐράνια
ῥόδα μὲ τὸ ἀμαυρότατον
πέπλον σκεπάζῃ ἡ νύχτα,
σὺ εἶσαι τῶν ὀνείρων μου
ἡ χαρὰ μόνη.

Τὸ κῦμα ἰόνιον πρῶτον
ἐφίλησε τὸ σῶμα·
πρῶτοι οἱ ἰόνιοι ζέφυροι
ἐχάϊδευσαν τὸ στῆθος
τῆς Κυθερείας.

Κι' ὅταν τὸ ἑσπέριον ἄστρον
ὁ οὐρανὸς ἀνάπτῃ
καὶ πλέωσι γέμοντα ἔρωτος
καὶ φωνῶν μουσικῶν
θαλάσσια ξύλα,

Φιλεῖ τὸ ἴδιον κῦμα,
οἱ αὐτοὶ χαϊδεύουν ζέφυροι
τὸ σῶμα καὶ τὸ στῆθος
τῶν λαμπρῶν Ζακυνθίων
ἄνθος παρθένων.

Μοσχοβολάει τὸ κλίμα σου,
ὦ φιλτάτη πατρίς μου,
καὶ πλουτίζει τὸ πέλαγος
ἀπὸ τὴν μυρωδίαν
τῶν χρυσῶν κίτρων.

Σταφυλοφόρους ῥίζας,
ἐλαφρὰ, καθαρὰ,
διαφανῆ τὰ σύννεφα
ὁ βασιλεὺς σοῦ ἐχάρισε
τῶν ἀθανάτων.

Ἡ λαμπὰς ἡ αἰώνιος
σοῦ βρέχει τὴν ἡμέραν
τοὺς καρποὺς, καὶ τὰ δάκρυα
γίνονται τῆς νυκτὸς
εἰς ἐσὲ κρίνος.

Ἄς μὴ μοῦ δώσῃ ἡ μοῖρά μου
εἰς ξένην γῆν τὸν τάφον·
εἶναι γλυκὺς ὁ θάνατος
μόνον ὅταν κοιμώμεθα
εἰς τὴν πατρίδα.

Ἡ γενέτειρα τοῦ Φωσκόλου, ἡ πατρὶς τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Κάλβου δὲν εἶνε σήμερον ἡ γῆ τῆς ἐπαγγελίας, ἣν περιγράφουσιν αἱ στροφαὶ τοῦ Ζακυνθίου ἀοιδοῦ. Τὸ κῦμα τὸ Ἰόνιον ἔπληξεν ὀργίλον, ἀντὶ νὰ θωπεύσῃ, τὴν σεισμόσειστον νῆσον, καὶ βαρέα ἀντὶ ἐλαφρῶν, μολύβδινα ἀντὶ καθαρῶν, τεφρόχροα ἀντὶ διαφανῶν ἐκάλυψαν τὰ σύννεφα τὸν οὐρανόν της, ὅπως μὴ ἡ λαμπὰς ἡ αἰώνιος ἡ βρέχουσα τὴν

ἡμέραν τοὺς καρποὺς τῆς εὐφόρου νήσου προςίδῃ τὸν στυγνὸν σωρὸν τῶν ἐρειπίων, δι' ὧν ἔσπειρε τὸ ἔδαφός της ὁ βασιλεὺς τῶν ἀθανάτων.

Τὸ ᾆσμα τῆς Ζακύνθου ἐσίγησε καὶ ὁ γέλως της ἐσβέσθη. Ἡ δ' Ἑλλὰς περιφέρει τὸν δίσκον τῆς φιλανθρωπίας διὰ νὰ δώσῃ ὀλίγα ψιχία εἰς τοὺς λιμώττοντας, καλύμματα εἰς τοὺς ῥιγοῦντας καὶ τοὺς ἀσθενεῖς, μικρὰν σκέπην εἰς τοὺς ἀστέγους καὶ διὰ νὰ ἐπαναφέρῃ ὄψιόν ποτε τὸ μειδίαμα εἰς τὰ χείλη ἐκεῖνα, παρ' ὧν παρελάβομεν τὸν γέλωτα καὶ τὸ ᾆσμα. Εἰς τὸν δίσκον αὐτὸν προςφέρει ὁ Παρνασσὸς ὅ τι μόνον δύναται νὰ προςφέρῃ, ὀλίγον ᾆσμα, ὀλίγους στίχους. Τὸ ᾆσμα δ' αὐτὸ, τοὺς στίχους αὐτοὺς ἡ ἐλεήμων καὶ φιλόμουσος ὑμῶν καρδία μεταβάλλει εἰς ἄρτον καὶ παραμυθίαν διὰ τὴν Ζάκυνθον.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΣΟΛΩΜΟΣ ΚΑΙ ΣΙΜΩΝΙΔΗΣ[1]

Ἀπέθανεν ὑπῆρξεν ἡ λέξις, ἡ λέξις ἡ μόνη μεθ' ἧς ἐπέστρεψε βαρυαλγὴς εἰς τὸν οἶκον ἡμῶν ὁ πατὴρ τῇ 9 Φεβρουαρίου τοῦ 1857. Δὲν ἠρωτήσαμέν τι περισσότερον. Εἶχον παρακολουθήσει τὴν ἀγωνίαν τοῦ ποιητοῦ οἱ πατριωτικοὶ οἶκοι τῆς Κερκύρας, οὓς ἡ ἰδέα τῆς ἑνώσεως, τὸ ὄνειρον τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως συνέδεε πρὸς τὸν ψάλτην τοῦ ἀγῶνος ὡς πρός τινα οἰκογενῆ, καὶ δὲν εἴχομεν ἀνάγκην νὰ μάθωμεν τίς ὁ κλείσας τοὺς γλυκεῖς ὀφθαλμούς· Ἦτο ἴδιον ἡμῶν πένθος τὸ πένθος τῆς Ἑπτανήσου, τὸ πένθος τοῦ ἔθνους. Καὶ ὅτε τὴν ὑστεραίαν διήρχετο ἡ πένθιμος πομπὴ ἐκ τῆς πατρικῆς μου οἰκίας, ἔβρεξε τοὺς ὀφθαλμούς μου, τοὺς ὀφθαλμούς μου τοὺς παιδικούς, τὸ πρῶτον δάκρυ ὅπερ ἔχυνον ἐπὶ τῇ θέᾳ νεκρικοῦ φερέτρου. Ἤμην παιδίον μόλις ἓξ ἐτῶν, ἀλλ' ἀκόμη ἐνθυμοῦμαι ζωηρῶς τὴν κηδείαν ἐκείνην τοῦ πρεσβύτου. Παρῆλθον ἔκτοτε τεσσαράκοντα καὶ πέντε ὅλα ἔτη, καὶ ὁ χρόνος, λευκάνας πλέον τὴν τότε ξανθὴν κόμην τοῦ παιδός, ἐσάρωσεν ἔκτοτε περὶ ἐμὲ προςφιλεστέρας ὑπάρξεις καὶ ἐρρίκνωσε νεανικὰς ἐλπίδας καὶ ἐλακπάτησεν ἐθνικὰ ἰδεώδη καὶ ἐδημιούργησεν ἄλλα περὶ ἐμὲ εἴδωλα, στηρίγματα τοῦ ἀρχομένου γήρατος. Ἀλλ' ὅμως δὲν ἀπεσβέσθη πρὸ ἐμοῦ ἡ ζωηρὰ ἀνάμνησις τοῦ ἡμικλείστου παραθύρου, ἐξ οὗ ἐν ἀλλοκότῳ καὶ ἐν μέρει ἀσυνειδήτῳ παιδικῇ συγκινήσει παρηκολούθουν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τὴν κηδείαν ἐκείνην, τὴν μεγάλην λοφιὰν τοῦ κράνους τοῦ ἀρχιμουσικοῦ μὲ τὴν ὑψωμένην του μουσικὴν ῥάβδον, τοὺς ἐπισήμους τοὺς συνηγμένους περὶ τὸν βραδέως φερόμενον νεκρικὸν κράββατον, ὃν ἐβάσταζον οἱ εὐσταλέστεροι τῶν νεανιῶν τῆς θρηνούσης Κερκύρας, τὰ πλήθη τῶν ἀστῶν

[1] Ἀνεγνώσθη τῇ 1 Ἰουνίου 1902 ἐν τῷ Δημοτικῷ θεάτρῳ Ζακύνθου κατὰ τἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Ἄστει τῆς 3 Ἰουνίου 1902.

καὶ τὰς γραφικὰς ἐνδυμασίας τῶν ἀγροτῶν. Ἀληθινὰ δὲν ἐκηδεύετο τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁ κόμις· ἡ νῆσος ὅλη, ἀντιπροςωπεύουσα τοὺς ἁπανταχοῦ Ἕλληνας, προέπεμπεν εἰς τὸν τάφον τὸν ποιητήν.

Ὁπόσον δίκαιον εἴχετε, ὦ Ζακύνθιοι, ὅτε ὀκτὼ ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, ἀνακομίζοντες τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ εἰς τὴν γενέτειραν, ἣν ἔσκεπεν ἤδη ἡ γαλανόλευκος σημαία τοῦ ἔθνους, οὗ τὴν ἐθνικὴν ἀνάστασιν εἶχε ψάλει ἐκεῖνος, καὶ καταθέτοντες αὐτὰ ἐν τῷ περιφανεστάτῳ κέντρῳ τῆς ἐλευθέρας Ζακύνθου, ἐκαλέσατε τὴν πλατεῖαν ἐκείνην Πλατεῖαν τοῦ ποιητοῦ. Δὲν εἴχετε ἀνάγκην νὰ ὀνομάσητε τὸ ὄνομά του, ὡς δὲν εἶχεν ἀνάγκην ὁ Ἰταλὸς νὰ ἐξηγήσῃ τίνα τῶν πατρίων ἀοιδῶν ἐνόει λέγων Onorate l'altissimo poeta.

Ὁ ποιητὴς τοῦ Ὕμνου τῆς ἐλευθερίας δὲν ἠδύνατο ἀληθῶς νὰ τύχῃ μεγαλειτέρας τιμῆς ταύτης, ἧς ἔτυχε παρὰ τῶν ἰδίων συμπολιτῶν. Ἡ μυροβόλος νῆσος τῶν ποιητῶν, ἡ μήτηρ τοῦ Φωσκόλου, ὅςτις ἔδρεψε ξένας δάφνας ἐγκολπωθεὶς τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἰταλοῦ πατρὸς, ἡ γενέτειρα τοῦ Κάλβου, ἡ πατρὶς τοῦ Τερτζέτη, ἔδωκε δικαίως τὰ σκῆπτρα εἰς τὸν ἡδύλαλον ὑμνητὴν τῆς ἐθνικῆς δόξης. Onorate l'altissimo poeta.

Ἀλλ' ὁ ποιητής σας, ὦ Ζακύνθιοι, εἶνε καὶ τοῦ ἔθνους ὁ ποιητής. Εἶχε δίκαιον ὁ Ἰούλιος Τυπάλδος, λέγων τῷ 1857, κατὰ τὴν ἐν Ζακύνθῳ ἐπιμνημόσυνον τελετὴν τοῦ ποιητοῦ· «Κατὰ βάθος ἐνόησε τὴν ἑλληνικὴν ζωὴν, καὶ εἶδε τὸ μέλλον ὁποῦ τὴν προσμένει καὶ μὲ τὸν δυνατόν του νοῦν, μὲ τὴν μεγάλην του ψυχὴν ἀγκάλιασεν ὅλον τὸ ἔθνος καὶ ἔγεινε πρῶτος καὶ μέγας θεμελιωτὴς τῆς νέας μας φιλολογίας». Διὰ τοῦτο παρὰ τὴν ψυχρὰν τοῦ τάφου του πλάκα, ὑπὸ τοὺς πόδας τῆς νέας γλυκείας λιθίνης του μορφῆς δὲν ἀπετίσατε μόνοι σεῖς τὸν φόρον τοῦ δικαίου σας θαυμασμοῦ πρὸς τὸν μελῳδικὸν συμπολίτην, ἀλλὰ συγκατέθηκε τοὺς στεφάνους αὐτῆς ἡ ὅλη Ἑλλὰς εὐγνωμονοῦσα καὶ ὑμνολογοῦσα τὸν ὑμνήσαντα τοὺς μεγάλους αὐτῆς ἀγῶνας. Ἡ ὅλη Ἑλλὰς, ἀντιπροςωπευομένη σήμερον ἐνταῦθα, δύναται νὰ ἐπαναλάβῃ πρὸς τὸν ποιητὴν τοὺς στίχους τοῦ Βαλαωρίτου

. . . . Ἦλθα νὰ γονατίσω
'ςτὸ μνῆμά σου καὶ νά σου 'πῶ νὰ μὴ καταφρονέσῃς
τὸ χάρισμά μου τὸ φτωχό.... Γιὰ τὸ μνημόσυνό σου
σώφερα νεκρολίβανο, σώφερα κι' ἀγιοκέρι.

Ἡ Ἑλλὰς ὅλη, ναί! Τῶν μεγάλων ποιητῶν ἡ γενέθλιος κοιτὶς μοιράζεται συνήθως τὴν δόξαν τὴν ἐξ αὐτῆς ἀπαστράπτουσαν μὲ τὰς μυριωνύμους πατρίδας, εἰς ἃς ἀπηχεῖ τὸ ᾆσμα τῆς ἐμπνευσμένης αὐτῶν μούσης, ὧν τὰς καρδίας συνδονεῖ ἡ μάγος αὐτῶν λαλιά. Ὁ δὲ στέφανος ὁ περιβάλλων τὴν μεμουσωμένην αὐτῶν κεφαλὴν ἀπαρτίζεται ἐκ φύλλων ἀμαράντων, ἅτινα συγκομίζουσιν ἅπασαι ὁμοῦ αἱ πόλεις τοῦ ἔθνους εἰς ὃ ἀνήκει ὁ ἐθνικὸς ποιητής. Διὰ τοῦτο οἱ ἀρχαῖοι παρίστανον ἑπτὰ πόλεις διαμφισβητούσας τὴν γέννησιν τοῦ Ὁμήρου. Διὰ τοῦτο πεντήκοντα καὶ πλέον τιμητικῶν ἐπάθλων εἶχεν ἀξιωθῇ ὁ ἀρχαῖος Σιμωνίδης.

Οὐδ' ἀναβαίνει τυχαίως ἐπὶ τὰ χείλη μου τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου ποιητοῦ τῆς Κέω. Εἶνε ἀληθῶς περίεργον, ὅτι ἐκ δύο νήσων, τῆς εὐφόρου καὶ ὑδατοπληθοῦς νήσου τῶν Κυκλάδων ἐξ ἀνατολῶν, τῆς ἀνθοσπάρτου τοῦ Ἰονίου πρασιᾶς, τῆς Ζακύνθου, ἐκ δυσμῶν, ἐξεβλάστησαν ἐν τῷ ἀρχαίῳ καὶ τῷ νέῳ ἑλληνικῷ κόσμῳ οἱ δύο μεγαλοφωνότατοι ὑμνῳδοὶ τῆς ἐλευθερίας, ὁ Σιμωνίδης καὶ ὁ Σολωμός.

Εἶνε δὲ περίεργοι ἀληθῶς αἱ ὁμοιότητες καὶ χαρακτηριστικαὶ αἱ διαφοραὶ τῶν δύο ποιητῶν.

Ἀμφότεροι ἐπιλαμβάνονται καθ' ὅλου σχεδὸν πάντων τῶν εἰδῶν τῆς λυρικῆς ποιήσεως. Εἰς ἀμφοτέρους δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν τουθ' ὅπερ ἐν τῷ Σιμωνίδῃ ἐπῄνουν οἱ ἀρχαῖοι τεχνοκρῖται, τὴν ἐκλογὴν τῶν ὀνομάτων, τὴν γλαφυρὰν καὶ ἀνθηρὰν σύνθεσιν. Ἀμφότεροι ἔχουσιν ὑπερόχως ἀνεπτυγμένην τὴν ῥυθμικὴν ποικιλίαν καὶ τὸν μελικὸν χαρακτῆρα. Καὶ ὁ μὲν ἀρχαῖος λυρικὸς ὑπῆρξεν αὐτὸς καὶ ὁ μουσικὸς συνθέτης τῶν ἰδίων μελῶν, ὧν ἡ γλυκύτης ἀνέδειξεν αὐτὸν ἄξιον τοῦ ἐπωνύμου Μελικέρτης. Τὸ δὲ μελῳδικὸν τῆς ποιήσεως τοῦ Σολωμοῦ, ἐν χρόνοις καθ' οὓς τὸ μέλος δὲν εἶνε πλέον ἀναποσπάστως συνδεδεμένον μετὰ τοῦ ποιήματος ὡς ἐν τῇ ἀρχαιότητι, κατέδειξεν ἡ εὔκολος εἰς τὴν μουσικὴν καθυπόταξις τῶν στίχων τοῦ Ζακυνθίου ποιητοῦ, ὅτ' ἐπελήφθη αὐτῶν ἡ δημώδης μουσουργία καὶ ὅτε ἐκ τῶν ἀθανάτων στροφῶν τοῦ Ὕμνου τῆς ἐλευθερίας ἐξέκρουσεν ἡ μεγαλουργὸς λύρα τοῦ Μαντζάρου τὸν ἐθνικὸν ὕμνον.

Καὶ ὁ βίος δὲ τῶν δύο ἀνδρῶν παρουσιάζει μεγάλας ὁμοιότητας παρὰ τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν, ἅτινα χωρίζουσιν αὐτούς, παρὰ τοὺς εἰκοσιτρεῖς καὶ πλέον αἰῶνας, οἵτινες παρῆλθον μεταξὺ Σιμωνί-

δου καὶ Σολωμοῦ. Ὁ Ζακύνθιος κόμις εἶνε ἐκπρεπὴς ἅμα εὐπατρίδης καὶ εὐπροςήγορος ἀστός, προθύμως συγκαταβαίνων μέχρι τοῦ πλήθους καὶ τῶν παιδίων αὐτῶν. Ὄχι δ' ὀλιγώτερον τοῦ Σολωμοῦ ἑταῖρος τῶν ὑψηλῶν κοινωνικῶν στρωμάτων καὶ δημοκηδὴς ἅμα εἶνε ὁ Κεῖος ποιητής, ὅςτις εἶχε τὴν τέχνην μετὰ τῆς αὐτῆς εὐκαμψίας νἀναστρέφηται ἐν ταῖς αὐλαῖς τῶν τυράννων τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Σικελίας καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν δημοκρατικῶν Ἀθηνῶν.

Κατὰ τρόπον δὲ ἀνάλογον, εἰ μὴ παντελῶς ὅμοιον, ἀμφοτέρων τὰς ἐκβεβακχευμένας ψυχὰς θολόνει ἡ σκέψις τοῦ χρήματος, τοῦ μὲν Σολωμοῦ κατερείπουσα τὴν φαιδρότητα διὰ δίκης μακρᾶς, τὸν δὲ Σιμωνίδην ἄγουσ' αὐτόχρημα εἰς φιλαργυρίαν καὶ ἐπιζήτησιν ὑλικῆς ἀμοιβῆς διὰ τὰ δημιουργήματα τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ μούσης. Ἀμφοτέρων ἡ φύσις ἔχει τι τὸ ἀνεκδοτικὸν καὶ τὸ φιλόσκωμμον, τὴν σπινθηρίζουσαν ἀγχίνοιαν καὶ τὸ δηκτικόν. Τέλος δ' ὡς ὁ Σιμωνίδης λέγεται ἀποπειραθεὶς νὰ γείνῃ ἀναμορφωτὴς τῆς ἀρχαίας ὀρθογραφίας διὰ τῆς εἰςαγωγῆς νέων γραμμάτων, τοῦ Η καὶ τοῦ Ω, εἰς τὸν ἑλληνικὸν ἀλφάβητον, οὕτως ὁ Σολωμὸς ἐπεζήτησε νἀποβῇ ἡγέτης γλωσσικῆς σχολῆς, ἧς τὰς ἀρχὰς διετράνωσε μὲν ἐν τοῖς ποιητικοῖς αὐτοῦ ἔργοις, ἐξέθηκε δ' ἐν τῷ διαλόγῳ μεταξὺ τοῦ Ποιητοῦ καὶ τοῦ Σοφολογιωτάτου.

Καὶ ὁ ποιητικὸς δὲ χαρακτὴρ τῶν δύο ἀνδρῶν ἔχει μεγάλας ἀναλογίας. Καὶ ἐξωτερικῶς ἀκόμη οἱ δύο ποιηταὶ ὁμοιάζουσι πρὸς ἀλλήλους διὰ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εὐστόχου ἐκλογῆς τῶν ἐπιθέτων, διὰ τῆς ἁπλότητος καὶ τῆς φυσικότητος τοῦ καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος. Τὸ οἰκτίζεσθαι μὴ μεγαλοπρεπῶς ἀλλὰ παθητικῶς, ὅπερ ἡ ἀρχαία κριτικὴ ἐθεώρει χαρακτηρίζον τὸν Σιμωνίδην, ἡ ἡδυμελὴς ἐκείνη ποίησις τοῦ Κείου λυρικοῦ, ἡ ζητοῦσα νὰ συγκινήσῃ ὄχι διὰ τοῦ δυςαναβάτου ὕψους τοῦ Πινδάρου, ὄχι διὰ τῆς πυργώσεως βιαίων διανοημάτων, ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος τῆς μαλακῶς συγκλονούσης τὰς ἶνας τῆς καρδίας, διὰ τῆς ἀπεριστρόφου ἁπλότητος, τοῦ ὁμαλοῦ κάλλους καὶ φυσικοῦ σθένους τῆς ποιητικῆς συνθέσεως, διὰ τοῦ ἐξόχως γραφικοῦ τῶν εἰκόνων προςιδιάζει καὶ εἰς τὸν Σολωμόν. Ἀμφοτέρων τῶν ποιητῶν ἡ μοῦσα εἶνε γραφική. Ἐφαρμόζεται καὶ εἰς τὸν Σολωμὸν ὅ τι ὁ Σιμωνίδης ἐξετέλει ἐν τῇ ποιήσει, προςαγορεύων τὴν μὲν ζωγραφίαν ποίησιν σιωπῶσαν, τὴν δὲ ποίησιν ζωγραφίαν λα-

λοῦσαν. Ἀληθῶς καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν σωζομένων ἀποσπασμάτων τοῦ μεγάλου ποιητοῦ τῆς Κέω δύναται ἡ γραφικὴ νὰ ἐξαγάγῃ σκηνὰς ἀπαραμίλλους. Πολὺ δὲ μᾶλλον ἐπέτυχε καὶ ἔτι ζωντανότερον δύναται νὰ ἐπιτύχῃ ἐν τῷ μέλλοντι ἡ νέα ἑλληνικὴ τέχνη, μετάγουσα εἰς ἐγχρώμους σιωπώσας ποιήσεις τὰς λαλούσας ζωγραφίας τοῦ Σολωμοῦ.

Ἀληθῶς τὰ σχεδιάσματα τῶν Ἐλευθέρων πολιορκημένων, πολὺ δὲ μᾶλλον τἀποσπάσματα τοῦ Λάμπρου, πολλαὶ τῶν ᾠδῶν αὐτοῦ, ἡ σκιὰ τοῦ Ὁμήρου, ἡ εἰς τὸν Μάρκον Μπότσαρην, ἡ ᾠδὴ εἰς τὴν Σελήνην, ὁ θάνατος τῆς Ὀρφανῆς, ὁ θάνατος τοῦ Βοσκοῦ, ἡ Ξανθούλα, ἡ Εὐρυκόμη - καὶ ἀναφέρω μόνον ὀλίγα τῶν ποιημάτων αὐτοῦ - εἶνε αὐτόχρημα ἕτοιμοι εἰκόνες. Λείπει μόνον τοῦ ζωγράφου τὸ χρῶμα διὰ νὰ κατατεθῶσιν εἰς μεγάλην πινακοθήκην, ἧς ἕκαστος πίναξ θὰ ἐξεικονίζῃ μίαν πολύχρωμον σκηνήν, μίαν νέαν φάσιν τῆς ποιητικῆς δημιουργίας τοῦ Σολωμοῦ.

Εἶνε δὲ οὕτω γραφικὴ ἡ ποιητικὴ ἀντίληψις τοῦ Σολωμοῦ καθ' ὅλου, εἶνε οὕτω πολλὴ ἡ περίσσεια τῶν εἰκόνων ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, ὥστε καὶ αὐτῶν τῶν ὀλιγοστίχων του ἀποσπασμάτων ἔνια φαίνονται γεγραμμένα ἐν βίᾳ μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ ἐμπεδώσῃ ἐπὶ τοῦ χάρτου δραπέτιδα ἀκτῖνα φωτός, ἥτις διέλαμψε τὴν γοργὴν φαντασίαν τοῦ ποιητοῦ, ἀνοίγουσα πρὸ τῶν ῥεμβῶν αὐτοῦ ὀφθαλμῶν γοητευτικὸν πανόραμα ὡραίων εἰκόνων.

Ἀλλ' ἰδίως ὁ ζωγραφικὸς χαρακτὴρ τῆς ποιήσεως τοῦ Σολωμοῦ διαπηδᾷ ἐνώπιον ἡμῶν ἐν τῷ Ὕμνῳ εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἐν τῇ ᾠδῇ εἰς τὸν θάνατον τοῦ Μπάϊρον. Ἑκάστη σχεδὸν στροφὴ τῶν δύο τούτων ποιημάτων εἶνε ἀξία τοῦ χρωστῆρος μεγάλου ζωγράφου. Αὐτὸς δὲ ὁ Λέσσιγκ τέλος ἤθελε καταθέσει τὴν γραφίδα μὴ δυνάμενος νὰ διαστείλῃ τὰ ὅρια τῆς ποιήσεως καὶ τῆς γραφικῆς ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τοῦ ἀριστοτεχνήματος ἐκείνου, δι' οὗ ὁ ποιητὴς τῆς ἀνθοπληθοῦς Ζακύνθου ἔψαλεν οὐκ ἄνευ ζηλείας τὴν μοῖραν τῆς ἡρωικῆς ἐκείνης νήσου, ἧς τὸ κατακεκαυμένον ὑπὸ τῶν ὑπὲρ πατρίδος θυσιῶν ἔδαφος ὀλίγα μόνον χορτάρια ἠδυνήθη νὰ παράσχῃ εἰς τὸν στέφανον τῆς δόξης τῆς περιπολούσης τὰ καπνίζοντα ἐρείπια τῶν Ψαρῶν.

Καὶ ὁ Σολωμός, ὡς ὁ Σιμωνίδης, ἔχει τὰς γλυκερὰς σελίδας του, καὶ αὐτὸς δύναται νὰ ἐπονομασθῇ ἡδυμελίφθογγος ὡς ὁ ἀρχαῖος Μελικέρτης. Ἔχει καὶ ὁ μελῳδὸς τῆς Ζακύνθου τοὺς θρήνους

καὶ τρόπον τινὰ τὰ παρθένιά του, ὡς ὁ Κεῖος ποιητής. Ἀλλ' ἡ μεγίστη τῶν δύο ἀοιδῶν ὁμοιότης ἔγκειται ἐν τοῖς ποιήμασιν ἐκείνοις ὧν θέμα εἶνε ἡ πατρίς. Οἱ ἡρωικοὶ πρόμαχοι τοῦ Μαραθῶνος, οἱ γενναῖοι ναυμάχοι τοῦ Ἀρτεμισίου οἱ μεγάλοι νεκροὶ τῶν Θερμοπυλῶν, οἱ νικηταὶ τῶν Πλαταιῶν καὶ τῆς Μυκάλης, οἱ ἔνδοξοι ἀγωνισταὶ τοῦ Εὐρυμέδοντος εἶνε τὸ θέμα τῶν ὑψηλῶν στροφῶν, τῶν συγκινητικῶν ἐλεγείων, τῶν πατριωτικῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ Σιμωνίδου. Ὀλίγοι στίχοι ἤρκεσαν εἰς τὸν μέγαν Κεῖον ποιητὴν ὅπως ἀπαθανατίσῃ τὴν θρησκευτικὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντος, τὴν εὐκλεᾶ τύχην, τὸν καλὸν πότμον, τὸν ἱερὸν τάφον τῶν θυμάτων τῆς ἐλευθερίας, ὅπως στεφανώσῃ τὴν ἀρετὴν τῶν περσοκτόνων τῶν ῥυσαμένων τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῆς δουλοσύνης. Ὡς οἱ ἀρχαῖοι δακτυλιογλύφοι ἐπέδειξαν ὅλην αὐτῶν τὴν τέχνην, σμιλεύοντες ἐν μικρῷ ἀριστοτεχνήματα ὄχι ἀνάξια τῶν μεγάλων ἔργων τῆς γλυπτικῆς, οὕτως ὁ Σιμωνίδης, ὁ ἀριστοτέχνης τῆς ἐπιγραμματικῆς ποιήσεως, κατώρθωσε νὰ μικροτεχνήσῃ μεγαλουργῶν ἢ νὰ μεγαλουργήσῃ μικροτεχνῶν τὰ βραχέα ἐκεῖνα ὑμνητικὰ τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων ἐπιγράμματα, ὧν ἕκαστος στίχος εἶνε ἄλλο μνημεῖον, ἑκάστη λέξις ἴση πρὸς ἀνδριάντα ὅλον.

Πρὸς τὴν ἐπιγραμματικὴν δ'ἐκείνην βραχύτητα τοῦ Σιμωνίδου ἀντιπαραβαλλόμενος ὁ Σολωμὸς φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ἀδυνατῶν νὰ μικροτεχνήσῃ ἐντὸς βραχείας στεφάνης τὴν μεγάλην δόξαν τοῦ ἀγῶνος. Ἀλλὰ τὸ ἐπίγραμμα εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν δεικνύει, ὅτι εἶχεν ὑπέροχον καὶ τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν ἐπιτέχνησιν τῆς σιμωνιδείου ἐπιγραμματοποιίας. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ δύο του μεγάλα ποιήματα δι' ὧν ἔψαλε τὸν ἀγῶνα, ὁ Ὕμνος εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἡ Ὠδὴ εἰς τὸν θάνατον τοῦ Μπάϊρον, καλῶς ἐξεταζόμενα, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἀναλύονται, ὡς εἰς χωριστὰς εἰκόνας, οὕτω καὶ εἰς χωριστὰ ἐπιγράμματα περὶ τῶν μεγάλων σκηνῶν τῆς ἐπαναστάσεως, περὶ τῶν καλλιστεφάνων ἡρώων τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος. Εἶνε δὲ πράγματι κρῖμα, ὅτι δὲν ηὐτύχησαν οἱ ἥρωες καὶ οἱ μάρτυρες, αἱ νῖκαι καὶ αἱ θυσίαι τοῦ μεγάλου ἀγῶνος νἀπαθανατισθῶσιν ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ Σολωμοῦ δι'ἐπιγραμμάτων ἀναλόγων πρὸς τὸ γραφὲν περὶ τῶν Ψαρῶν, ἅτινα θὰ ἦσαν ἐφάμιλλα πρὸς τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Σιμωνίδου. Ἡ νέα Ἑλλὰς βραδέως καὶ μόλις ἐν ταῖς καθ' ἡμᾶς ἡμέραις ἤρξατο ἀνεγείρουσα τοὺς ἀνδριάντας τῶν μεγάλων δημιουργῶν τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ

τῶν βάθρων τῶν ἀνδριάντων τούτων καὶ ἐπὶ τῶν ἀπερίττων πλακῶν, αἵτινες ἐκάλυψαν τὸ θνητὸν αὐτῶν σκήνωμα, ἐψέλλισε τὸ πλεῖστον ἀδέξια κωτίλματα χελιδόνων ἡ μοῦσα τῶν ἐπιγόνων, ὁσάκις, τοὔθ'ὅπερ ἔτι χεῖρον, δὲν ὤκνησαν οἱ ἀναθέσαντες τὰ μνημεῖα νὰ παραδώσωσιν εἰς τὸν λιθοξόον ὠχρὰ ἐλεγειακὰ ἐπιγράμματα ἐν ἀρχαίᾳ γλώσσῃ, στιχοπλοκικὰ δοκίμια ἀρχαιομαθῶν λογίων ψυχρότερα συνήθως καὶ αὐτοῦ τοῦ λίθου ἐφ'οὗ ἐχαράχθησαν.

Οὕτως οὐ μόνον ὁ βίος, ἀλλὰ καὶ τὰ ποιητικὰ θέματα καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ αὐτῶν ἐπεξεργασία ἔχουσιν ἱκανὴν ὁμοιότητα παρά τε τῷ Σιμωνίδῃ καὶ τῷ Σολωμῷ.

Καὶ ὅμως, ὅταν ἐξετάσωμεν ἐγγύτερον τὴν κατὰ τὸ φαινόμενον μεγίστην τῶν ὁμοιοτήτων περὶ τὰ ποιητικὰ θέματα, τὴν ἀναφερομένην εἰς τοὺς μεγάλους ἐθνικοὺς ἀγῶνας, ὧν τὴν ἐξύμνησιν ἀνέλαβον ἀμφότεροι οἱ ποιηταί, οὐ μικρὰν θὰ εὕρωμεν τὴν διαφορὰν τῶν ἀγώνων τούτων, διαφορὰν ἐξ ἧς ἐν μέρει ἐξηγεῖται καὶ ὁ διάφορος τρόπος τῆς ἐθνικῆς ὑμνῳδίας μεταξὺ Σιμωνίδου καὶ Σολωμοῦ.

Ναί. Εἶνε ἀληθές. Περὶ πατρίδος καὶ ἐλευθερίας ἠγωνίζοντο οἵ τε μηδοφόνοι τοῦ Σιμωνίδου καὶ οἱ τουρκομάχοι τοῦ Σολωμοῦ. Ἀλλ' ἡ πατρὶς τῶν περσικῶν πολέμων ὑπῆρχεν. Ὑφίσταντο πόλεις μεγάλαι καὶ ἀνθοῦσαι, μητροπόλεις λαμπρῶν ἀποικιῶν ἐγκατεστημένων ἁπανταχοῦ τῆς Μεσογείου καὶ τοῦ Πόντου, ἑστίαι εὐνομίας, πλούτου καὶ πολιτισμοῦ, ἂς ἦλθε νὰ καταπατήσῃ καὶ καταδουλώσῃ ὁ βάρβαρος. Εἰς τὸν Πέρσην ἐπιδρομέα ἠδύνατο νἀντιτάξῃ τὰς κραταιὰς αὐτῆς τριήρεις ἡ πλουσία Κόρινθος, ἡ πολυπίδαξ Ἐφύρη τοῦ Σιμωνίδου. Εἶχε σθεναροὺς βραχίονας ἡ εὔμηλος Τεγέα, ὁ Ὀποῦς, μητρόπολις Λοκρῶν εὐθυνόμων· ἡ εὐρύχορος Σπάρτη εἶχε βασιλεῖς, καὶ ὡς τοιοῦτος ἀπέθανεν ἐν Θερμοπύλαις ἡρωικῶς ὁ Λεωνίδας Σπάρτης βασιλεὺς, ἀρετᾶς μέγαν λελοιπὼς κόσμον ἀέναον κλέος τε. Καὶ ὑπὲρ πάσας ἐκείνας τὰς ἐλευθερίᾳ τεθαλυίας πόλεις συγκεντρόνοντες ἁπάντων τῶν Ἑλλήνων τὴν δύναμιν, τὸ κλέος καὶ τὸν πλοῦτον ὑπερεξεῖχον οἱ Ἀθηναῖοι, ἔχοντες πόλιν κραταιοτάτην καὶ τριήρεις ὑπερηφάνους, δι' ὧν ἠδύναντο νὰ δοξασθῶσι ῥυσάμενοι δουλοσύνας τὴν πατρίδα, ὅτε ἡ Ἑλλὰς ἐδέχθη τὴν τραχεῖαν τοῦ πολέμου νεφέλην, κατὰ τὴν ὡραίαν ἔκφρασιν τοῦ ἀρχαίου ποιητοῦ.

Ἀλλὰ τί πάντων τούτων εἶχεν ἡ Ἑλλὰς τοῦ 1821 ; Ποῦ ἦτο ἡ πατρὶς τῶν ἡρώων τοῦ Σολωμοῦ ;

Δὲν εἶχον ἐλευθερίᾳ τεθαλυίας, εὐρυχόρους, εὐθυνόμους, πολυπίδακας, πλουσίας πόλεις, ἀφ' ὧν νἀπαμύνωσιν ἐπιτρέχοντα τὴν γῆν αὐτῶν τὸν βάρβαρον. Τὰ πάντα εἶχε ξηράνει ὁ βαρβαρικὸς λίψ. Τὰς πόλεις αὐτῶν κατεῖχεν ὁ κατακτητής. Δὲν εἶχον τείχη, δὲν εἶχον στρατούς, δὲν εἶχον στόλους, δὲν εἶχον χρῆμα, δὲν εἶχον ἐλευθερίαν, ἣν νὰ διασώσωσι, δὲν εἶχον πατρίδα, ἣν ἀγωνιζόμενοι νὰ διαφυλάξωσι.

Πτωχοί, ἐξηντλημένοι ὑπὸ τῆς μακρᾶς δουλείας, τεταπεινωμένοι τὸ φρόνημα ὑπὸ κατακτήσεως μακραίωνος, ὤφειλον νὰ δημιουργήσωσιν αὐτοὶ πατρίδα. Βασίλισσα τοῦ κόσμου ἄλλοτε, εἶχεν ἀποβάλει ἡ Ἑλλὰς τὸ στέμμα τὸ βασίλειον καὶ περιβληθῆ στέφανον ἐξ ἀκανθῶν.

Καὶ ἀκαρτέρει καὶ ἀκαρτέρει
φιλελεύθερη λαλιὰ
ἕνα ἐκτύπαε τἄλλο χέρι
ἀπὸ τὴν ἀπελπισιά.
Πανταχοῦ φρίκη, θάνατος, ἐρμιά.
'Σὰν ποτάμι τὸ αἷμα ἐγίνη
καὶ κυλάει 'ςτὴν λαγκαδιά,
καὶ τἄθῷο χόρτο πίνει
αἷμα ἀντὶς γιὰ τὴν δροσιά.

Οἱ μαχηταὶ ἐκεῖνοι τῆς ἀνυπάρκτου, τῆς ὀνειροπολουμένης, τῆς πλασθησομένης πατρίδος ὤφειλον νὰ δώσωσιν εἰς αὐτὴν ἐλευθερίαν, ἣν αὐτοὶ ἔπρεπε νἀναστήσωσι, τεθαμμένην ἐντὸς τῶν τάφων, κρυπτομένην ἐν μέσῳ τῶν κοκκάλων. Αὐτὴν τὴν νεόπλαστον θεὰν τοῦ ἐξαναστάντος ἑλληνικοῦ γένους, αὐτὴν τὴν μεγάλην φυγάδα τῆς ἑλληνικῆς γῆς, ἐπανερχομένην εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος τὸ ἠρειπιωμένον, τὸ βεβρεγμένον ὑπὸ τῶν ἱδρώτων καὶ τῶν δακρύων τοῦ δούλου, τὸ καταπεπνιγμένον ὑπὸ τοῦ τιμίου αἵματος τῶν ἡρώων καὶ μαρτύρων τῆς πατρίδος, ἀλλὰ περισώζουσαν τὴν ἀρχαίαν ἀνδρείαν, περιβεβλημένην τὴν προτέραν δόξαν, ἐπαγγελλομένην τὴν ἐπάνοδον τῆς ἀποιχομένης αἴγλης χαιρετίζει ἔνθους ὁ ποιητής.

Ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερὰ
καὶ 'σὰν πρῶτ' ἀνδρειωμένη
χαῖρε, ὦ χαῖρ' Ἐλευθεριά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ἀπὸ τῶν ὄχθῶν τῆς γενετείρας, ἐφ' ἣν ἐπέρριπτε προστάτιν σκιὰν ἡ σημαία τῆς Ἀλβίωνος, ἀπὸ τῶν χαριτωμένων δειράδων τῆς πατρίου νήσου, ἐφ' ἃς εἶχε σωρεύσει πλούσια τὰ δῶρα τῆς φυσικῆς καλλονῆς ὁ δημιουργός, πλανώμενος ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ ποιητοῦ διὰ τῶν γλαυκῶν ὑδάτων τοῦ Ἰονίου ἐφέρετο ἐπὶ τὰς ἀντιπέραν ἀκτὰς τοῦ Χλεμουτζίου, ἠτένιζε τὴν γείτονα παραλίαν τοῦ Μεσολογγίου. Καὶ τὸ μὲν Χλεμοῦτζι ἐνθύμιζεν εἰς τὸν ποιητὴν τὸν ἀλησμονήτως πρὸς αὐτὸ συνδεδεμένον δεσπότην τῆς Πελοποννήσου Κωνσταντῖνον τὸν Παλαιολόγον, καὶ ἡ φαντασία αὐτοῦ ἔπειτα τὸν νικηφόρον ἐκεῖνον αὐθέντην τοῦ δυσαλώτου μεσαιωνικοῦ φρουρίου, τὸν εὐτυχῶς ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν ἐν ἀπόπτῳ κειμένων Πατρῶν πανηγυρίσαντα τοὺς ἡγεμονικούς του γάμους νυμφίον παρηκολούθει ἀπαίροντα χάριν τῆς κινδυνευούσης πατρίδος εἰς ἄλλους αἰγιαλούς, εἰς τὸ ἑτοιμοθάνατον Βυζάντιον καὶ φοροῦντα τὸ στέμμα τὸ ἀκάνθινον καὶ κλείοντα τοὺς ὀφθαλμοὺς μαρτυρικῶς παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ἁγίου Ῥωμανοῦ. Καὶ ἔπειτα ἀπὸ τῆς χθαμαλῆς ἐκείνης θινὸς τοῦ Μεσολογγίου, ἧς μόλις διεγράφετο ἀσαφὴς εἰς τὸν ὁρίζοντα ἡ γραμμή, ἤχει εἰς τὰ τεθαμβημένα αὐτοῦ ὦτα ὁ κρότος τῶν τηλεβόλων, ἀναγγέλλων, ὅτι, καὶ ἂν ἐσαλεύοντο τὰ τελευταῖα προπύργια, ἅτινα καρτερικῶς ὑπερήσπιζον οἱ λιμοκτονοῦντες ἀμύντορες, δαγκάνοντες τὸ βόλι ὅπερ ἐτόξευον κατὰ τοῦ τυράννου, εἶχον ὅμως ἀκόμη ἀκατάβλητον τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν οἱ Ἐλεύθεροι πολιορκημένοι.

Καὶ ὅτε ἀπὸ τῆς ἀγωνιζομένης τὸν ἀγῶνα ἡρωικῆς πόλεως ἔφερεν εἰς τὰς ἀκοὰς αὐτοῦ ἡ ποντιὰς τὰς στοναχὰς τῶν μητέρων καὶ συζύγων τῆς ἡρωικῆς ἐξόδου, καὶ ὅτε ἡ ὑπερπόντιος αὔρα προσεκόμιζεν εἰς αὐτὸν τοὺς θρήνους τῶν κηδευόντων τὸν λόρδον Μπάϊρον, τοὺς κοπετοὺς τῶν Σουλιωτῶν θαπτόντων τὸν Μάρκον Βότσαρην, ὁ Σολωμὸς δὲν ἐθρήνει ὡς ἐπὶ ποταμῶν Βαβυλῶνος, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἠρεμαίας ταύτης σκοπιᾶς, ἥτις ηὐτύχει δυναμένη νὰ παρέχῃ ἐσθῆτας καὶ ἄρτον εἰς τοὺς φυγάδας τῶν δηώσεων καὶ τῆς ἐρημώσεως καὶ συστρατιώτας, χρῆμα καὶ ἐνθάρρυνσιν εἰς τοὺς μαχομένους, δίκην ἄλλου προφήτου ἐμεγαλοφώνει εὔελπις καὶ πεποιθότως τὴν ἀνάστασιν τοῦ γένους. Καὶ τὸ ἔθνος ἐπανελάμβανε τὰς ᾠδὰς αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τῶν πτερύγων τῆς μούσης τοῦ Σολωμοῦ, ὡς ἐπὶ ἄλλης κιβωτοῦ τῆς σωτηρίας, ἐφέρετο πλησίστιον πρὸς τὴν ἐλπίδα, πρὸς τὸ θάρρος, πρὸς

τὴν νίκην. Τὸ ᾆσμά του ἐθαυκάλα τοὺς μαχομένους, ἐστήριζε τοὺς ναρκῶντας, ἠλέκτριζε τοὺς ἀπαυδῶντας. Καὶ ὅτε μετ' ἀγῶνας ὑπερανθρώπους, μετὰ μάχας πολυνέκρους, μετὰ καρτερίαν ἀξίαν θαυμασμοῦ, ἀφ'οὗ ἡ πεῖνα εἶχε ῥικνώσει τὸ βαμβαϊνον στόμα τῶν λιμωττόντων, ἀφ' οὗ ἡ δίψα εἶχε στεγνώσει τὰ ὠχρὰ χείλη τῶν αὐχμώντων, ἀφ' οὗ ὁ θάνατος εἶχε σαρώσει τοὺς οἴκους, ἀφ' οὗ ὁ πέλεκυς τοῦ τυράννου εἶχεν ἀποψιλώσει τὰ δάση καὶ γυμνώσει τὰς πεδιάδας, ἀφ' οὗ ὁ δαυλὸς τοῦ βαρβάρου εἶχε καύσει τὴν οἰκίαν τοῦ ἀστοῦ καὶ τὸ ἄροτρον τοῦ γεωργοῦ, ὅτε εἶχε παύσει ἡ ὥρα καθ' ἣν

Στέλνει ὁ ἄγγελος τοῦ ὀλέθρου
πεῖνα καὶ θανατικὸ
ποῦ με σχῆμα ἑνὸς σκελέθρου
περπατοῦν ἀντάμα οἱ δυό.
Καὶ πεσμένα εἰς τὰ χορτάρια
ἀποθαίνουνε παντοῦ
τὰ θλιμμένα ἀπομεινάρια
τῆς φυγῆς καὶ τοῦ χαμοῦ·

ὅτε μετὰ τὴν πεῖναν καὶ τὴν δίψαν, τὴν σφαγὴν καὶ τὸν ἀνδραποδισμὸν ἐπεφάνη καλλιστέφανος ἡ Νίκη ἐπὶ τῶν ἠρημωμένων ἐκείνων πεδίων καὶ ἐπὶ τῶν πορφυρῶν ὑπὸ τοῦ αἵματος ἐκείνων θαλασσῶν· ὅτε τέλος

Τὸ χάσμα π' ἄνοιξ' ὁ σεισμὸς
εὐθὺς ἐγέμισ' ἄνθη,

τότε τὸ ἔθνος, τρίβον τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ αἰσθανόμενον ἑαυτὸ χαῖρον ἀντὶ οἰμώζοντος, εὐτυχὲς ἀντὶ κακοδαίμονος, ἐλεύθερον ἀντὶ δούλου, καὶ καταγράφον εἰς τὰς δέλτους τῆς εὐγνωμοσύνης αὐτοῦ τοὺς μεγάλους του πεζομάχους καὶ τοὺς γενναίους ναυμάχους, τοὺς ἡρωικοὺς πορθητὰς πόλεων καὶ ἀκροπόλεων καὶ τοὺς ἀτρομήτους πυρφόρους τῶν θαλασσῶν ἠδυνήθη νὰ εἴπῃ· Ἔστω δεδοξασμένος ὁ Ὕψιστος· μὲ ἠλευθέρωσαν οἱ ἥρωές μου, μὲ ἠλευθέρωσεν ὁ ποιητής μου. Εὐγνωμοσύνη εἰς τὰ ὅπλα τῶν μαχητῶν, εὐγνωμοσύνη εἰς τὸν πυρσὸν τῶν πυρπολητῶν, εὐγνωμοσύνη εἰς τὴν λύραν τοῦ ποιητοῦ μου.

Τοῦ ποιητοῦ τούτου παρεδώκατε, ὦ Ζακύνθιοι, προχθὲς εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ ἔθνους τὴν γαληνιαίαν ὄψιν, ἣν ὡραίαν ἀνταπέδωκε πρὸς τὰ πρόσω βαίνουσα καὶ ὑπὸ τῆς μεγάλης του μορφῆς ἐμπνευ-

σθεῖσα ἡ νέα ἑλληνικὴ τέχνη. Καὶ ὅτε ὑπὸ τὸ ἐραστὸν φῶς τῆς εὐώπιδος σελήνης, ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Πίνδαρος, περιῇδον τὴν νῆσον ὑμῶν τὰς νύκτας οἱ ἐμμελεῖς χοροὶ τῶν πατρίων ὑμῶν νεανιῶν, πανηγυριζόντων τἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Ζακυνθίου βάρδου, ἀνεπόλησα τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους χοροὺς τοὺς περιᾴδοντας τὴν ἱερὰν τῆς Ὀλυμπίας Ἄλτιν κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν Ὀλυμπίων, ὅτε αἱ πόλεις ἑώρταζον τὰς ἐν τῷ πανελληνίῳ ἐκείνῳ ἀγῶνι νίκας τῶν τέκνων αὐτῶν. Ἀλλὰ τοὺς Ὀλυμπιονίκας δὲν ἐτίμα μόνον ἡ γενέτειρα. Ἦσαν λογάδες στεφανηφόροι τῆς Ἑλλάδος συμπάσης, ἥτις ἐπεδείκνυεν ἐν τῷ ἱερῷ ἐκείνῳ χώρῳ ὑπὸ τὴν εἰρηνικὴν ὄψιν τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς τοὺς ἀριστεῖς τῆς σωματικῆς εὐμελείας καὶ ἀρετῆς, τοὺς δυναμένους καὶ ὀφείλοντας νὰ τρέξωσιν, ὅταν ἐκάλει ἡ ἑλληνικὴ πατρίς, ἀπὸ τοῦ Σταδίου τῆς Ὀλυμπίας εἰς τὰ πεδία τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τῶν Πλαταιῶν.

Ὁμοίως ὁ Ζακύνθιος Ὀλυμπιονίκης τῆς λύρας δὲν ἀνήκει εἰς μόνην τὴν Ζάκυνθον, ἀλλ' ἀνήκει εἰς ὅλον τὸ ἔθνος. Ἡ μνήμη αὐτοῦ, ἣν ζωντανότερον ἀνεπολήσαμεν τὰς ἡμέρας ταύτας, ἀνέβη ζωηρὰ εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἔθνους ὅλου. Οἱ στέφανοι οἵτινες θὰ κοσμήσωσι τὴν ἑσπέραν ταύτην τὸν ἀγήρω αὐτοῦ τάφον δὲν προσεκομίσθησαν ἀπὸ μόνων τῶν λειμώνων τῆς πατρίου νήσου, οὐδὲ μόνον ἐκ τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἰλισσοῦ, ὅστις παραρρέει τὸ ἀνάκτορον τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἐπλέχθησαν ἐξ ἀνθέων φυομένων ἁπανταχοῦ, ὅπου ὑπάρχει βλάστησις ἑλληνικὴ ἐπὶ ἐδάφους ἐλευθέρου, ἐπλέχθησαν καὶ ἀπὸ τὰ 'λίγα χορτάρια 'ποῦ ἔχουν μείνει 'στὴν ἔρημη γῆ τῶν Ψαρῶν. Ὁ δὲ στέφανος ἐκεῖνος τῆς γενετείρας τῶν πυρσοφόρων θαλασσομάχων συμβολίζει τὸν ἀτέρμονα, τὸν ἀόρατον στέφανον, δι' οὗ ἄπειροι ἀλύτρωτοι ἑλληνικαὶ πατρίδες προσπαθοῦσι τρόπον τινὰ νὰ περιβάλωσι μὲ χλωρὰν ἄνθησιν νέου βίου τἄψυχα κόκκαλα τοῦ κοιμωμένου ψάλτου τῆς ἐλευθερίας.

Καὶ ἐν εἰκόνι ἐξάλλῳ, ἐνθυμιζούσῃ τὰς μεγάλας στροφὰς τοῦ ἐθνικοῦ ἀοιδοῦ, οἱονεὶ φαντάζομαι δίκην ἄλλων σκιῶν μελανειμόνων κατερχομένας εἰς τὴν Ζάκυνθον σήμερον τὰς ἑλληνίδας πόλεις τῶν δούλων, ἀπὸ τῶν ἐσχατιῶν τῆς Μακεδονίας μέχρι τοῦ Βοσπόρου καὶ ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου μέχρι τοῦ Παμφυλίου κόλπου.

Ὅλη μαύρη μυρμηγκιάζει,
μαύρη ἡ ἐντάφια συντροφιά,
'σὰν τὸ ῥοῦχο ὁποῦ σκεπάζει
τὰ κρεββάτια τὰ στερνά.

Καὶ ὅμως ὑποφέγγει ἐπὶ τῶν μετώπων τῆς πενθηφόρου ἐκείνης συνοδίας ἀκτὶς χαρᾶς, καὶ οἱονεὶ ἀκούω αὐτὰς ψαλλούσας ἐν χορῷ ἐπὶ τῇ προςδοκίᾳ εὐτυχισμένης τοῦ μέλλοντος μεγάλης ἡμέρας νέον τινὰ ἐθνικὸν ὕμνον·

Ἀπ'τὰ κόκκαλα βγαλμένη
τοῦ Σολωμοῦ τὰ ἱερὰ
καὶ 'σὰν πρῶτ' ἀνδρειωμένη
χαῖρε, ὦ χαῖρ' Ἐλευθεριά.

ΛΟΓΟΙ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟΙ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΕΙΣ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ[1]

Περὶ τὰ εἴκοσιν ἔτη καὶ ἑκατὸν πρὶν ἢ πέσῃ γενναίως ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ ἀγαθὸς βασιλεὺς Κωνσταντῖνος καὶ συμπέσῃ μετ' αὐτοῦ ἡ ἑλληνικὴ βασιλεία, ἀφικνεῖτο εἰς τὴν ὡραίαν γῆν τῆς Ἰταλίας εἷς τῶν πρώτων ἐξ Ἑλλάδος φυγάδων. Ἦτο ὁ κῶδιξ τοῦ Ὁμήρου ὃν ἔπεμπεν ὁ Βυζαντῖνος Νικόλαος ὁ Σιγηρὸς εἰς τὸν μέγαν Ἰταλὸν ὅςτις ἐκαλεῖτο Φραγκῖσκος Πετράρχης. Καὶ τιμᾶται τότε παρὰ τὸν Βιργίλιον ὁ ψάλτης τῆς Ἰλίου καὶ ἀναβαίνει εἰς τὴν ψυχὴν τῶν φιλομούσων ἡ ἀνάμνησις τῆς λησμονημένης Ἑλλάδος καὶ ἀκούεται ἀπὸ τῶν χειλέων τοῦ Πετράρχου καὶ Βοκκακίου ἡ γλῶσσα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ὁμήρου καὶ θερμαίνει ἡ διαπόντιος ἑλληνικὴ αὔρα ἡ πνέουσα ἀπὸ τοῦ ἑτοιμοθανάτου Βυζαντίου τὴν καρδίαν τῆς ἀναγεννωμένης Ἰταλίας. Ὅτε δὲ μετὰ πάροδον τινῶν δεκαετηρίδων τὰ ναυάγια τοῦ ἑλληνισμοῦ καταράσσονται εἰς τὰς ἰταλικὰς ἀκτάς, οἱ λόγιοι τοῦ Βυζαντίου γίνεται δεκτοὶ μετ'ἐνθουσιασμοῦ παρὰ τῶν διψώντων ἑλληνικῆς παιδείας Ἰταλῶν. Ἀνοίγονται δὲ σχολαὶ καὶ ἀκαδήμειαι καὶ παρακάθηνται πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ Χρυσολωρᾶ καὶ τοῦ Ἀργυροπούλου φιλακροάμονες ἄνδρες πάσης τάξεως καὶ πάσης ἡλικίας. Ἐπιχειροῦνται πλόες μακροὶ πρὸς συλλογὴν ἑλληνικῶν κωδίκων, ἀποτινάσσεται ἡ κόνις κεκρυμμένων βιβλιοθηκῶν, καὶ λευκαίνονταί ποτε ἀκμαίου φιλέλληνος αἱ τρίχες ἐπὶ τῇ λύπῃ τῆς κατὰ τὸν διάπλουν ἀπωλείας Ἑλλήνων συγγραφέων κομιζομένων εἰς Ἰταλίαν. Κυριακὸς ὁ ἐξ Ἀγκῶνος ἐπανειλημμένως ἔρχεται εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ θαυμάζει τοὺς τόπους καὶ ἀντιγράφει ἐπιγραφὰς καὶ συλλέγει νομίσματα. Οἱ ἀρχαῖοι

[1] Ἀνεγνώσθη τῇ 30 Μαρτίου 1878 ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τῶν μαθημάτων μου ὡς ὑφηγητοῦ, καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ περιοδικῷ Ἀθηναίῳ τόμ. Ζ' (1878) σ. 3-35 καὶ ἐν ἰδίῳ τεύχει, ἐξ αὐτοῦ ἀνατυπωθέντι.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ἕλληνες συγγραφεῖς ἀντιγράφονται, μεταφράζονται, ὑπομνηματίζονται. Τὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης ἀποκαλυπτόμενα προκαλοῦσι τὸν θαυμασμὸν τῶν θεωμένων, ἐν δὲ ἀκαδημείαις καὶ συλλόγοις συζητεῖται τοῦ Πλάτωνος ἢ τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ φιλοσοφία. Πρὸς τὰς αὐλὰς τῶν παπῶν καὶ τῶν Μεδίκων ἀνταγωνίζεται τὸ ἐλευθέριον τῶν ἰδιωτῶν· ἐν ᾧ δ' ἐκεῖνοι ἱδρύουσι πολυτόμους βιβλιοθήκας καὶ ἀνεγείρουσι πολυτάλαντα μουσεῖα, πίνουσιν οὗτοι εἰς τραπέζας κεκοσμημένας δι' ἀρχαίων σκευῶν ἀπὸ κυπέλλων ἑλληνικῶν. Ἁπανταχοῦ θαυμασμὸς καὶ λατρεία τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἀσχολία παντοειδὴς περὶ τὴν ἔρευναν αὐτῆς καὶ μελέτην. Ἀρχαῖαι εἰκόνες καὶ ἀγάλματα, νομίσματα καὶ σφραγῖδες, κώδικες καὶ ἐπιγραφαί, ἅπαντα συλλέγονται, μελετῶνται καὶ γίνονται ἀντικείμενα μιμήσεως.

Ἐν μέσῳ δὲ τῶν ποικίλων τούτων περὶ τῆς ἀρχαιότητος ἐρευνῶν ἀνεπτύχθη, ὡς εἰκός, τὸ διάφορον τῶν λογίων καὶ περὶ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλ' ἐπειδὴ κυριώτατος χαρακτὴρ ταύτης τῆς περιόδου εἶνε ἡ ἐνθουσιώδης ἐνασχόλησις περὶ τὰ παλαιὰ καὶ ἡ μίμησις τῶν ἀρχαίων, τοιοῦτόν τινα ῥυθμὸν περιβάλλεται καὶ ἡ ἱστορικὴ ἐξέτασις τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Οἱ δ' ἐπὶ τῆς Ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων κληθείσης φιλόλογοι σπουδάζουσι περὶ τὰ πρόσωπα μᾶλλον ἢ τὰ πράγματα καὶ ἐνασμενίζουσιν εἰς περίεργα μᾶλλον ἀνέκδοτα, εἰς ἀποφθέγματα καὶ παράδοξα τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν ἑκάστων πολλῷ μᾶλλον ἢ εἰς συνεχῆ καὶ καθολικὴν ἔρευναν περὶ τοῦ ὅλου πολιτικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ διανοητικοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Ἄλλην δὲ τροπὴν λαμβάνει ἡ περὶ τὴν ἀρχαιότητα διατριβὴ κατὰ τὴν ἑπομένην περίοδον, ἥτις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς κλασικῆς φιλολογίας ἐπωνομάσθη γαλλικὴ διὰ τὴν κατ' αὐτὴν ἐπικράτησιν Γάλλων μάλιστα φιλολόγων. Εἶνε δὲ κατ' αὐτὴν ἐπιφανὴς ἡ σπουδὴ περὶ τὴν συλλογὴν πασῶν πάντοθεν τῶν εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἀναγομένων εἰδήσεων καὶ ἡ τάσις πρὸς πολυμάθειάν τινα καὶ πολυιδρίαν. Καὶ δὲν ἔχει μὲν ἔτι ἀναπτυχθῆ ἡ κριτικὴ μέθοδος καὶ ἡ διάκρισις τοῦ γνησίου ἀπὸ τοῦ ὑποβολιμαίου, ἡ δ' ἀρχαιολογικὴ ἀσχολία περιορίζεται εἰς τὰ κείμενα μᾶλλον, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἐγεννήθησαν κατὰ τοὺς αἰῶνας τούτους, ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἕκτου μεσοῦντος μέχρι τοῦ δεκάτου ἑβδόμου τελευτῶντος, γενναῖά τινα ἔργα προοδοποιοῦντα τὴν ἱστορικὴν ἐξε-

ρεύνησιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου, ὧν ἐξέχουσι μάλιστα αἱ περὶ χρονολογίας μελέται τοῦ Σκαλιγέρου καὶ Πεταυίου καὶ αἱ ποικίλαι συγγραφαὶ τοῦ Ἀλλατίου, Spanheim, Περιζονίου, Μεουρσίου, Gerhard Voss, Montfaucon.

Ἀλλ' ἡ ἐξέτασις τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἔλαβε τότε μάλιστα πνεῦμα καὶ ζωὴν ἀληθῆ, ὅτε καὶ ἡ φιλολογία ὑψώθη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος εἰς ἐπιστήμην ἱστορικὴν περιλαμβάνουσαν ἐν τῇ ἐρεύνῃ αὐτῆς ὅλον τὸν ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ πολιτείᾳ βίον τῶν ἐκκρίτων τῆς ἀρχαιότητος ἐθνῶν. Ἡ δ' ἱστορία, ἡ ἑλληνικὴ καὶ ῥωμαϊκή, ἦγε θρίαμβον περιφανῆ, ὅτε ὁ κλεινοῦ διδασκάλου, τοῦ Φρειδερίκου Αὐγούστου Wolf, περικλεὴς μαθητής, Αὔγουστος Böckh, διδάσκων τὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν τῆς φιλολογίας, ἔνθα τοῦ μαθήματος αὐτοῦ ἐξήνεγκε τὸν διάσημον καταστάντα ὁρισμόν, καθ' ὃν ἡ φιλολογία εἶνε ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἐγνωσμένων (die Erkenntniss des Erkannten) ἔγραφε σοφὰ λόγια περὶ τῆς συγγενείας τῆς φιλολογίας πρὸς τὴν ἱστορίαν καὶ ἀνεκήρυττε τὴν ἐπιστήμην ἧς ἦτο μύστης ταὐτόσημον καὶ ἡ ἱστορία [1].

Εἶχε δὲ τότε σπουδαίως εὐρυνθῇ ὁ ὁρίζων τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης. Καθ' οὓς χρόνους ἤρξατο διδάσκων ὁ Böckh, ἦτο αὐτόχρημα ἱστορικὴ ἐποχή· διότι ἡ μεγάλη γαλλικὴ ἐπανάστασις καὶ τοῦ Ναπολέοντος αἱ νῖκαι, ἐξεγείρασαι παρὰ τοῖς εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς τὴν συνείδησιν τῆς ἰδίας οὐσίας καὶ τὸ αἴσθημα τῆς ἀντιστάσεως, ἔδωκαν κίνησιν ἀξίαν λόγου εἰς τὰς ἱστορικὰς ἐρεύνας. Οἱ δὲ λαοὶ ἐζήτησαν νὰ διακρίνωσιν ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ τιτανομαχίᾳ τοὺς ἰδίους ἕκαστος παλμοὺς καὶ ἀναδιφήσωσι διὰ τῆς ἱστορικῆς μελέτης τῆς ἰδίας αὐτῶν ὑπάρξεως τὸν λόγον καὶ τὸν σκοπόν, νἀνεύρωσιν, οἱονεὶ εἰπεῖν, τὸ ἐγὼ αὐτῶν. Τὸ δ' ἱστορικὸν ἐκεῖνο πνεῦμα τοῦ αἰῶνος, ἐπιδράσαν ἐπὶ τὰς ἐπιστήμας, ἐν μὲν τῇ θεολογίᾳ ἐγέννησε τὴν σχολὴν τῆς Τυβίγγης, ἐν δὲ τῇ νομικῇ μαθήσει τὴν ἱστορικὴν σχολὴν τοῦ Savigny, ἐν δὲ τῇ φιλολογίᾳ τὴν ἱστορικὴν σχολὴν τοῦ Βοικχίου.

Ἐν ᾧ δὲ ἡ μὲν μέθοδος εἶχε καταστῆ ἀσφαλεστέρα, ἡ δ' ἀσχολία ἐνθουσιωδεστέρα, ηὔξανεν ἡ ὕλη τῆς ἀρχαιότητος ἐπαισθητῶς. Ἡ μὲν κλοπὴ τοῦ Ἔλγιν διηυκόλυνε τὴν μελέτην τῶν ἔργων τοῦ Παρθενῶ-

[1] Böckh Encyclopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften. Ἐκδ. Bratuscheck σ. 10 κ. ἑ.

νος, ἐν δὲ Μονάχῳ ἐξενίζοντο ὑπὸ τοῦ Λουδοβίκου ἐν μουσείῳ καλῷ τἀγάλματα τοῦ αἰγιναίου ναοῦ, κατὰ δὲ νοτίαν τινὰ τῆς Ἀρκαδίας ἐσχατιὰν ἐχόρευον οἱ ἐγχώριοι περὶ τἀποκαλυπτόμενα λείψανα τοῦ ναοῦ τῆς Φιγαλείας. Ἐν Σικελίᾳ δ' ἀνευρίσκοντο τοῦ Σελινοῦντος αἱ ἀρχαιότροποι μετόπαι, δεικνύουσαι τὸ αὐστηρὸν τῆς δωρίδος τέχνης. Οὐ σπανίως δ' ἀνεβίου καὶ νέα τις δέλτος ἄγνωστος, ἐκ κωδίκων ἀφανῶν, ἐκ παλιμψήστων δυσαναγνώστων, ἐκ τῶν ἀπηνθρακωμένων παπύρων τοῦ Ἡρακλείου ἢ ἐκ τῆς λάρνακος αἰγυπτιακῆς μομμίας. Ἐν δὲ Μυκήναις ἀποκαθαιρομένη ἡ Πύλη τῶν λεόντων ἀνεβίβαζε τὴν περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας γνῶσιν εἰς χρόνους προελληνικούς, περὶ ὧν δὲν ἐσώθησαν μαρτυρίαι ἐν ταῖς βίβλοις τῶν ἀρχαίων. Ἔνθα δὲ ἀπέληγον καὶ τὰ μνημεῖα καὶ πᾶσα ἀνθρώπων μνήμη παρηκολούθει τοὺς πρώτους, παναρχαιοτάτους Ἕλληνας εἰς τὸ σκότος λαβυρίνθων ἄλλως ἀδιεξόδων καὶ εἰς χώρας ἀπωτάτας ἐπιστήμη νέα, τολμηρά, ῥιψοκίνδυνος, ῥηξικέλευθος, ἡ συγκριτικὴ γλωσσολογία, τοῦ Bopp τὸ στιβαρὸν τέκος.

Οὐδ' ἦτο ἀναξία λόγου ἡ παρὰ τῆς γεωγραφίας συμβολὴ ἐξ ὧν χρόνων αὕτη, εἰσηγουμένου τοῦ Ritter, εἶχεν ὑψωθῇ εἰς ἀληθῆ ἐπιστήμην, ἀναλαβοῦσαν ἔργον ἤδη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ Ἱπποκράτους δεδηλωμένον, τὸν σύνδεσμον τῶν ἀνθρώπων μετὰ τῆς χώρας, τὴν ἐξέτασιν δῆλα δὴ τῆς ἐπενεργείας τῆς φύσεως ἐπὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὰς τύχας τῶν ἐγκατοίκων. Ἐντεῦθεν δὲ προῆλθον πολλαὶ ἔρευναι ἐξετάζουσαι σὺν ταῖς ἄλλαις χώραις καὶ τὴν Ἑλλάδα, τὴν φυσικὴν αὐτῆς κατασκευὴν καὶ τὰς κατὰ τὴν φύσιν τῆς χώρας ἀσχολίας τῶν κατοίκων, τὴν ἐν πολλοῖς πολλάκις ἐξάρτησιν τῆς τύχης καὶ ἱστορίας τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἀπὸ τοῦ τοιοῦδε ἢ τοιοῦδε φυσικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς γῆς αὐτῶν.

Οὐ μόνον δὲ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ τέως γνωστὰ βιβλία τῶν ἀρχαίων ἐλάλησαν ὡςεὶ νέαν γλῶσσαν, βαθύτερον μελετώμενα ὑπὸ τῆς ἀναγεννηθείσης φιλολογίας. Ὅ τι δ' εἶχε πράξει ὁ Niebuhr διὰ τὴν ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν, ἐξετάζων τὰς πηγὰς μετὰ θαυμαστῆς δεξιότητος καὶ διακρίνων διὰ βλέμματος ὀξυδερκοῦς τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ μύθου, ἐγίνετο τότε κατὰ μικρὸν καὶ τμηματικῶς διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Παυσαμένης δὲ ἤδη τῆς τυφλῆς πίστεως εἰς τὰ παραδεδομένα, ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα, σύμβολον ποιησαμένη τὸ Ἐρευνᾶτε τὰς

γραφάς, ἤρξατο ἀναδιφῶσα κριτικῶς αὐτὰς τὰς πηγάς, διακρίνουσα τὰς ἀρχικὰς εἰδήσεις ἀπὸ τῶν ἐπιγενεστέρων, τὰ ἀξιόπιστα ἀπὸ τῶν ἀπιθάνων, ἀναλύουσα τὴν παράδοσιν εἰς τὰ στοιχεῖα αὐτῆς καὶ ἀναζητοῦσα ἐν ταῖς διηγήσεσι τῶν συγγραφέων τὸ ἴδιον καὶ τὸ δεδανεισμένον, τὸ γνήσιον καὶ τὸ ὑποβολιμαῖον. Οὐδὲ περιωρίζοντο τὸ ἐξῆς οἱ περὶ τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν σπουδάζοντες εἰς τὰς εἰδήσεις τῶν συγγραφέων, ἀλλ' ἤρχοντό που σποράδην χρησιμοποιοῦντες καὶ τὰς ἀρχαίας ἐπιγραφάς, διασαφηνιζούσας μέρη τῆς ἱστορίας καὶ γεγονότα περὶ ὧν οὐδεὶς λόγος παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς.

Οὕτως ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότης καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία ἐξητάζοντο ἤδη, μάλιστα ἐν Γερμανίᾳ, ὑπὸ πᾶσαν ὄψιν. Ἐγεννήθησαν δὲ τότε ἔργα διάσημα καὶ μονογραφίαι σκοπὸν ἔχουσαι τὴν παράστασιν τῆς τοπικῆς ἱστορίας πόλεων ἢ φυλῶν, ὧν μάλιστα ἐξεῖχον αἱ τοῦ K. O. Müller, καὶ τὴν ἔκθεσιν τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, τῶν θρησκευτικῶν, δικαστικῶν, οἰκονομικῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Ἀρκεῖ δὲ νὰ μνημονεύσω τῶν ὀνομάτων τοῦ Wachsmuth, K. F. Hermann, Schömann, Welcker, Meier, Platner, Ross. Ἰδία δὲ θέσις ἀνάγκη νὰ ἐπιφυλαχθῇ, οἱονεὶ ἐπὶ τοῦ κολωνοῦ τῆς φιλολογίας, διὰ τὸ περὶ Πολιτικῆς οἰκονομίας τῶν Ἀθηναίων γεραρὸν σύγγραμμα τοῦ Böckh.

Ἀλλ' ἡ ὅλη φιλολογικὴ καὶ ἱστορικὴ αὕτη ἐργασία εἶχε περιορισθῆ εἰς μονογραφίας, εἰς ἔργα εἰδικά, εἰς ἀρχὰς καμάτων. Μόνον δὲ δύναταί τις νὰ ἐξαιρέσῃ δύο ἔργα, τοῦ Niebuhr τὸ μέρος τῶν περὶ ἀρχαίας ἱστορίας μαθημάτων ὅσον ἐπραγματεύετο τὴν Ἑλλάδα, ἔχον ἐνίοτε πρωτοτυπίαν πολλὴν καὶ παρατηρήσεις ἀξίας λόγου, καὶ τοῦ Droysen, τοῦ ἐμοῦ διδασκάλου, τὴν Ἱστορίαν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ἔργον πλῆρες ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὸν νεαρὸν κατακτητὴν καὶ πραγματευόμενον ἐποχὴν κατακτήσεων καὶ πλάσεως κρατῶν οὐχ ὅλως ἀνομοίαν πρὸς τὴν τῶν χρόνων οἵτινες εἶχον ἀμέσως προηγηθῆ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ. Πλὴν δὲ τούτων τῶν δύο ἔργων ἡ Γερμανία μόλις ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ μέχρι τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τοῦ Κουρτίου ἔργον μέγα καὶ ἑνιαῖον διεξιὸν τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης.

Καὶ ὅμως τοῦτο συνέβαινεν ἐν χώρᾳ, ἐν ᾗ ἡ περὶ τὴν πάτριον ἱστορίαν, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν ρωμαϊκήν, ἐνασχόλησις εἶχεν ἤδη παραγά-

γει καρποὺς ἀγλαούς. Ἀλλ' ἐπ' ἐκείνην μὲν ἦγε τοὺς Γερμανοὺς ἐθνικὴ χρεία, ταύτην δὲ προεβίβαζον αἱ ἀνάγκαι τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ ἡ ἱστορικὴ μελέτη τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου.

Ἄλλως δ' εἶχε τὸ πρᾶγμα περὶ τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν. Αὕτη δὲν κατέτεινεν, οὕτως εἰπεῖν, τοὺς κλάδους αὐτῆς μέχρι τοῦ παρόντος, οὐδὲ παρεῖχεν, ὡς ἡ ἱστορία τοῦ ἑτέρου τῶν ἐκκρίτων ἐθνῶν τῆς ἀρχαιότητος, τῶν Ῥωμαίων, ζητήματα κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ ἐφαπτόμενα ἀμέσως καὶ ἀναποδράστως αὐτῆς τῆς σαρκὸς τῆς συγχρόνου κοινωνίας. Καθ' ἣν δ' ἐποχὴν ἔμελλον πολλὰ μὲν νὰ διαλυθῶσι, πλεῖστα δὲ νὰναπλασθῶσιν, ἐνίοτε δέ τινων κατασκευασμάτων κοινωνικῶν τε καὶ πολιτικῶν νὰ τεθῶσιν αὐταὶ αἱ βάσεις, ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία ἀληθῶς δὲν ἠδύνατο νὰ συνεισενέγκῃ πολλά. Διότι ὁ βίος ὁ ἑλληνικὸς παρὰ τὴν ἔκτακτον αὐτοῦ πλαστικὴν καλλονὴν ἦτο λίαν ἀπῳκισμένος· ὁ δὲ τρόπος αὐτοῦ καὶ ἡ ἀνάπτυξις, ἡ ἀκμὴ καὶ παρακμὴ ἠδύναντο μέν, φωτιζόμεναι ὑπὸ τεχνίτου δεξιοῦ, νὰ ῥίψωσι σκιὰν καλὴν καὶ εὐπερίγραφον οἷον ἀγάλματος ἀρχαίου, ἀλλ' ἡ σκιὰ αὕτη οὐδαμῶς ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὸ χρῶμα, τολμῶ δ' εἰπεῖν τὴν ζωὴν καὶ τὴν κίνησιν, ἣν ἐν περιστάσεσι συγγενέσι παρεῖχεν εἰς τὰ ὄμματα τοῦ νέου Εὐρωπαίου ἀπέκμαγμα τοῦ βίου τοῦ ῥωμαϊκοῦ. Καὶ χωρὶς τούτου, ὅτι ὁ ῥωμαϊκὸς πολιτισμὸς ἦτο ὁ ἄμεσος πρόδρομος τοῦ νεωτέρου· ἀλλ' ἦσαν ὁμογενῆ πολλὰ τῶν κατ' αὐτὸν φαινομένων πρὸς τὰ συμβάντα τῶν συγχρόνων ἡμερῶν· ἀλλ' ἐζητεῖτο ἐν τῇ μελέτῃ τῆς ῥωμαϊκῆς ἱστορίας πεῖρα πολιτική· ἀλλ' ἡ ἐξέτασις τῶν κατὰ τοὺς Ῥωμαίους πλεβηίους ἐδίδασκε πολλὰ περὶ τῶν συγχρόνων κοινωνικῶν στάσεων. Ἔπειτα δ' ἐν τῇ ἱστορικῇ σταδιοδρομίᾳ ἡ στήλη τοῦ τέρματος ἡ ἐπιγράφουσα διὰ τοὺς Ῥωμαίους τὸ κάμψον δὲν ἦτο ἡ ἀφετηρία ἡ παρορμῶσα τοὺς Γερμανοὺς τὸ ἀρίστευε; Ἔπειτα δὲν ἦτο ἡ Ῥώμη ἐκείνη ἡ μήτηρ ἢ ἡ ἀφορμὴ ὁμάδος ὅλης λαῶν, τῶν νεολατινικῶν φύλων, ἅτινα ὡς ἰδιόρρυθμον φαινόμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ θεωρεῖ καὶ ἐξετάζει ὁ σαξονικὸς γερμανισμός;

Ἀντὶ δὲ τούτων πάντων ὁ ἑλληνικὸς βίος ἦτο περὶ πολλὰ ἀρχαιότροπος, σχεδὸν ἀλλόκοτος διὰ τὸν νεώτερον ἐρευνητήν· πολιτικῶς μὲν ἄπειρος, περὶ δὲ τὰ νόμιμα σχεδὸν στοιχειώδης. Ἡ δ' ἑλληνικὴ ἱστορία ἦτο βραχυχρόνιος καὶ ὁ ὁρίζων αὐτῆς πολλῷ στενότερος τοῦ τῆς ῥωμαϊκῆς. Ἀλλ' ὅμως οἵα πρωτοτυπία· πανταχοῦ τὰ πάντα καλ-

λίχροα καὶ εὔπλαστα καὶ νεουργά, ἀγήρω περιβεβλημένα φύσιν. Στέφανοι κοσμοῦσι τὸν νεκρὸν καὶ τοὺς ζῶντας, τὸν ἄρχοντα τὸν λειτουργοῦντα ὡς τὸν βωμὸν καὶ τὸ ἱερεῖον. Οἷα ἁρμονία καὶ ἀκρίβεια καὶ τέχνη καὶ κάλλος ἀπὸ τῶν ὑποθετικῶν λόγων, ὡς ὀνομάζουσιν οἱ γραμματικοὶ ἓν τῶν λογικωτάτων καὶ καλλιτεχνικωτάτων προϊόντων τῆς ἑλληνικῆς διανοίας, μέχρι τοῦ Παρθενῶνος καὶ τοῦ Διὸς τοῦ χρυσελεφαντίνου.

Ἀλλ' ἂν ὁ ῥωμαϊκὸς βίος, πλήρης ὢν συνέσεως δικανικῆς, διδάσκαλος παντοδαπῆς πολιτικῆς σοφίας, κονίστρα στάσεων αἱματηρῶν καὶ ἀγώνων παγκοσμίων, ἐσαγήνευε τὸν ζῆλον τῶν πολυπραγμόνων ἱστοριογράφων καὶ ἔσχεν ἀναδιφητὰς αὐτοὺς ἐκείνους οἵτινες ὡς ἐνεργοὶ πολιτικοὶ ἄνδρες συνηύξανον τὰ νέα πολιτικὰ οἰκοδομήματα, ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία ὡς κόρη καλὴ ἀλλ' ἄνηβος ἔτι εἵλκυσεν ἐφ' ἑαυτὴν τὴν μητρικὴν στοργὴν τῶν φιλολόγων καὶ ἀρχαιολόγων, ὧν εἴδομεν ἀνωτέρω τὰ ἔργα.

Χρυσὸς λοιπὸν πολὺς ἔμενε συνεσωρευμένος οἱονεὶ ἀναμένων τὸν μέλλοντα νὰ καταστήσῃ αὐτὸν κοινὸν κτῆμα τοῦ κόσμου. Καὶ εὑρέθη τραπεζίτης, ὅστις, μὴ λησμονῶν τὴν πρώτην αὐτοῦ τέχνην, κόψας εἰς νόμισμα, παρέδωκεν εἰς τὴν συναλλαγὴν τὸν τέως ἄσημον χρυσόν.

Ὁ παλαιὸς δ' οὗτος τραπεζίτης ἐκαλεῖτο Γεώργιος Γρότε καὶ ἦτο Ἄγγλος. Οὐδὲ τοῦτο ἦτο τυχαῖόν τι· ἀναλογίαι δὲ πολλαὶ τῆς πατρίου ἱστορίας πρὸς τὴν ἑλληνικήν, ἰδίως τὴν ἀθηναϊκήν, πάντων δὲ μάλιστα ἡ κατὰ θάλασσαν ἀγγλικὴ ἡγεμονία, ἔχουσά τι τὸ παραπλήσιον πρὸς τὴν τῶν πάλαι Ἀθηναίων, εἶχον ἤδη ἐνωρὶς προκαλέσει τὸ περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας διάφορον τῶν λογίων παρὰ τοῖς ὁμοεθνέσι τοῦ Γρότε, παρ' οἷς ὁ εἰς τὴν κατανόησιν τῶν ἱστορικῶν φαινομένων ἀπαραίτητος πολιτικὸς βίος ἦτο ἰδιαζόντως ἀνεπτυγμένος.

Ἤδη δὲ πρὸ τοῦ Γρότε εἶχον γράψει ἑλληνικὴν ἱστορίαν ἐν Ἀγγλίᾳ ἐν μὲν παλαιοτέροις χρόνοις ὁ Goldsmith, ὁ Gillies, ὁ Mitford, ἐκ δὲ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ ὁ ἐν τῷ Trinity College τῆς Κανταβριγίας καθηγητὴς Connop Thirlwall, ἔπειτα γενόμενος ἐπίσκοπος ἐν St. Davis τῆς Οὐαλίας. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἐπίτομον ἔργον τοῦ Goldsmith μόνην ἀρετὴν εἶχε τὸ γλαφυρὸν αὐτοῦ ὕφος, αἱ δὲ συγγραφαὶ τοῦ Gillies καὶ Mitford τοῦτο μὲν ἔδιδον μείζω τοῦ δέοντος πίστιν εἰς τὴν παράδοσιν καὶ ἡ ἐν αὐτοῖς ἔρευνα δὲν διεπνέετο ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς

κριτικῆς, τοῦτο δὲ παρεβλάπτοντο ὑπὸ τῶν ὡρισμένων πολιτικῶν τάσεων ἃς ὑπέθαλπον οἱ συγγραφεῖς, ὁ μὲν Gillies συντασσόμενος εἰς τοὺς ούίγους, ὁ δὲ Mitford κηρύσσων μοναρχικὰς δοξασίας καὶ κρίνων τὴν ἱστορίαν τὴν ἑλληνικὴν ὥς τις τόρυς τοῦ ἀγγλικοῦ παρλαμέντου.

Πολλῷ δ' ἀνώτερον τούτων ἦτο τὸ σύγγραμμα τοῦ Thirlwall, ὅςτις, βασιζόμενος ἐπὶ τῶν μονογραφικῶν ἔργων τῶν Γερμανῶν καὶ κεκτημένος βαθεῖαν μὲν παιδείαν, ὀρθοτάτην δὲ κρίσιν καὶ ἱκανὴν ἀμεροληψίαν, ἐξέθηκεν ἐν ὀκτὼ τόμοις τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κορίνθου ὑπὸ Μομμίου, κατάγων ἔπειτ' αὐτὴν μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων διὰ γραμμῶν μεγάλων. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ φιλολάκωνος ἀρχιεπισκόπου ἐνεῖχε πλὴν ἄλλων ἀσυμβιβάστων πρὸς τὴν αὐστηρὰν τῆς νέας ἐπιστήμης μέθοδον τοῦτο μὲν ἐμμονὴν εἰς τὴν καθεστῶσαν παράδοσιν θαυμαστὴν, τοῦτο δὲ ἀμάρτυρον αὐθαιρεσίαν.

Ἀλλὰ πάντα τὰ πρότερα ἔργα ὑπερηκόντισε πολλῷ τὸ σύγγραμμα τοῦ Γρότε, ὅςτις, ἀσκήσας τὸν νοῦν καὶ τὴν πεῖραν εἰς τὰ σπουδαιότατα οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ ζητήματα τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ὡς τραπεζίτης καὶ βουλευτὴς, ἐπεδόθη μετὰ τὴν ἀποχώρησιν ἀπὸ τοῦ χρηματιστικοῦ καὶ πολιτικοῦ σταδίου εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ βίου μετὰ σπανίας ἐπιμονῆς καὶ πολυμαθείας. Τέλος δὲ μετὰ προηγηθεῖσαν μελέτην εἴκοσιν ὅλων ἐτῶν ἐξεδόθησαν οἱ δύο πρῶτοι τόμοι τῆς ἱστορίας αὐτοῦ τῷ 1846, μεθ' οὓς ἀνὰ δύο ἐδημοσιεύθησαν καὶ οἱ λοιποὶ δέκα ἐντὸς δεκαετίας.

Τὸ δὲ διακρῖνον τὸν Γρότε εἶνε ἡ βαθεῖα γνῶσις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ ἡ ἐκτεταμένη ἀσχολία περὶ τὰς νεωτέρας ἐπεξεργασίας τῶν μερῶν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἀλλὰ μετὰ τῆς ἀκριβείας ταύτης Γερμανοῦ καθηγητοῦ συνδέει τὰς πρακτικὰς γνώσεις Ἄγγλου gentleman καὶ τὸ διορατικὸν Βρεττανοῦ πολιτευομένου· ἐντεῦθεν δὲ προέρχεται ἡ ἰδιάζουσα θερμότης ἡ διαπνέουσα δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς συγγραφῆς.

Ὁ Γρότε ἠδυνήθη νὰ εἰςδύσῃ εἰς αὐτὸν τὸν βίον τοῦ ἔθνους οὗ ἐξέθετε τὴν ἱστορίαν καὶ ἐξηγήσῃ τὰ φαινόμενα τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, οὐχὶ ψυχρῶς αὐτὰ ἀνατέμνων ὡς οἱ πλεῖστοι τῶν προγενεστέρων ἐρευνητῶν, ἀλλὰ σταθμίζων δικαίως τὰ διανοήματα, τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς πράξεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἠδυνήθη δὲ οὕτω νὰ ἐκτιμήσῃ

μὲν ὀρθῶς τὸν νοῦν τῶν ἀρχαίων πολιτικῶν κατασκευασμάτων, νὰ δείξῃ δὲ τὴν σημασίαν τῆς ἀρχαίας θρησκείας καί, διεισδύων βαθέως εἰς τὸν ἐσωτερικὸν βίον τῶν Ἑλλήνων, νὰ ἑρμηνεύσῃ ἐπιμελῶς τὴν ἠθικήν, πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν οὐσίαν τῶν γεγονότων.

Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν μαρτυριῶν, τῆς ζωηρᾶς ἀντιλήψεως τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ ἠθικοῦ τρόπου τῆς τῶν συμβάντων ἑρμηνείας σπουδαία εἶνε παρὰ τῷ Ἄγγλῳ ἱστοριογράφῳ ἡ ἕνεκα τῆς παντοειδοῦς πολιτικῆς καὶ ἱστορικῆς αὐτοῦ παιδείας συχνὴ χρῆσις τῆς ἀναλογίας, ἥτις, παρεισαγομένη εἰς τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν ἐν μέτρῳ, εἶνε τῶν κυριωτάτων καὶ ψυχολογικωτάτων βοηθημάτων πρὸς ἐξήγησιν πράξεων καὶ γεγονότων, πρὸς ὧν τὴν ἐντελῆ παράστασιν δὲν ἀρκοῦσι πολλάκις αἱ σωζόμεναι ἐξωτερικαὶ εἰδήσεις. Ὑπεβοήθουν δὲ τὴν ἀκριβῆ χρῆσιν τῆς ἱστορικῆς ἀναλογίας αἱ πολλαὶ αὐτοῦ ὁδοιπορίαι ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις, πλὴν αὐτῆς δὴ τῆς Ἑλλάδος, ἔνθα καὶ θέλων δὲν κατώρθωσέ ποτε νὰ μεταβῇ. Καὶ τοὺς μὲν μύθους πραγματευόμενος ἐπάγεται ἀναλογίας ἐκ τῶν κύκλων τῆς ἱπποτικῆς μεσαιωνικῆς ποιήσεως καὶ τῶν χριστιανικῶν συναξαρίων· ἵνα δ' ἑρμηνεύσῃ τὸ ἀθηναϊκὸν πολίτευμα ποιεῖται χρῆσιν παραδειγμάτων ἐκ τῆς ἐλβετικῆς πολιτείας, ἡ δ' ἀγγλικὴ καὶ γερμανικὴ ἱστορία παρέχουσιν αὐτῷ πολλὰς ἀναλογίας πρὸς ἐξήγησιν ἄλλων γεγονότων. Τέλος δὲ τοῦ ὅλου ἔργου προφανὴς τάσις εἶνε ἡ ἐκχώρησις ἀπὸ τοῦ στενοῦ κύκλου φιλολογικῆς τῶν καθ' ἕκαστα γεγονότων ἑρμηνείας καὶ ἡ διασαφήνισις αὐτῶν ὡς ἀληθῶς πολιτικῶν συμβάντων. Καὶ ἡ μὲν μέθοδος αὐτοῦ εἶνε αὐστηρὰ καὶ ἀκριβής, τὰ δὲ πορίσματα τῆς ἐργασίας ἐκτίθενται οὕτως, ὥστε ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ Ἱστορία αὐτοῦ χρησιμεύει ὡς συνεχὴς καὶ διαρκὴς ὑπομνηματισμὸς τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, ἀφ' ἑτέρου δὲ δὲν γίνεται καταφανὴς ὁ κόπος καὶ ὁ ὄχλος τῆς ἐρεύνης.

Εἰς ταῦτα δὲ πάντα προςθετέα ἡ ἄκρα φιλαλήθεια καὶ εὐσυνειδησία τοῦ ἱστοριογράφου· διότι ὁ Γρότε δυνατὸν ἴσως νἀπατᾶται ὡς ἄνθρωπος ἀνθρώπινα πάσχων, ἀλλ' οὔτε ψεύδεται, οὐδὲ φιλοψευδεῖ. Ἀλλ' ὅμως ἀπατᾶται, καὶ ἀλλαχοῦ μέν, ἔνθα ἢ τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν πηγῶν παράγει τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ κρίσιν ἢ αἱ πηγαὶ ἐξετάζονται μονομερῶς, μάλιστα δ' ἐν τῇ ἐκτιμήσει τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας. Διότι ὁ Γρότε εἶνε φιλαθηναιότατος ἀνδρῶν ἁπάντων· εἶνε δὲ τοσούτῳ φιλα-

θήναιος, ὥςτε οὐκ ἀδίκως ἐρρήθη περὶ αὐτοῦ, ὅτι πολλάκις ἀπέβη μᾶλλον ὁ συνήγορος τοῦ ἀθηναϊκοῦ δήμου ἢ ἱστορικὸς ἡσύχως καὶ ἀμερολήπτως τὰ πράγματα σταθμίζων. Ζητῶν δὲ νἀπαλλάξῃ τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων ἀπό τινων κηλίδων, αἵτινες ῥυπαίνουσι τὸ πρόςωπον αὐτοῦ, καὶ ἀπὸ τῶν μομφῶν, αἵτινες ἐπερρίφθησαν κατὰ τῆς κεφαλῆς του ὑπὸ τῶν ἄλλων ἱστοριογράφων, δικαιόνει αὐτὸν καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀδικαιολογήτοις, καὶ καταναλίσκεται εἰς ὑπερκριτικὰς συζητήσεις καὶ ἐκεῖ ἔνθα ἄφευκτος καὶ ἀμείωτος ἀπαιτεῖται ἡ καταδίκη τῆς ἱστορίας, ὡς ἐν τῇ περιβοήτῳ δίκῃ τῶν ἐν Ἀργινούσαις στρατηγησάντων. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπεραπολογία τοῦ Κλέωνος εἶνε θερμοτέρα τοῦ προςήκοντος καὶ αἱ περὶ τῶν σοφιστῶν κρίσεις παράδοξοι, ἂν μή τι ἄλλο. Πολλαχῶς δ'ἐπεκρίθη τὸ μισαλέξανδρον φρόνημα τοῦ ἀνδρὸς, μάλιστα δὲ πάντων αἱ περὶ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν δοξασίαι αὐτοῦ καὶ τὸ ἀσυνεπὲς ἐν τῇ πραγματείᾳ τῶν μυθικῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων. Διότι, ἐν ᾧ διὰ τοὺς πρὸ τῆς καθόδου τῶν Δωριέων αἰῶνας περιορίζεται εἰς ἔκθεσιν τῶν μύθων οἵους ἐπίστευον οἱ Ἕλληνες, ἐπιλέγων τὸ τοῦ Ζεύξιδος ἐκεῖνο Ἡ αὐλαία εἶνε ἡ εἰκὼν ἣν ἐζωγράφησα, διὰ τοὺς χρόνους ἀπὸ τῆς δωρικῆς καθόδου μέχρι τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος παρέλαβέ τινα τῶν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων πιστευομένων ὡς ἱστορικὰ γεγονότα, καίπερ καταριθμῶν καὶ ταύτην τὴν περίοδον εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν λόγων.

Οὐδ'ἦσαν ταῦτα τὰ μόνα ἁμαρτήματα τοῦ ἔργου τοῦ Γρότε. Τινὲς μὲν τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ ἔψεγον τὸ ὕφος καὶ τὴν ἔλλειψιν χρωμάτων καὶ τὴν πολλὴν χρῆσιν νεολογιῶν, ἐκ τοῦ πολιτικοῦ μάλιστα βίου τῶν Ἄγγλων εἰλημμένων· οἱ δὲ Γερμανοί, ἐνδιατρίβοντες περὶ τὰ ειδικὰ, εὕρισκον καὶ παρανοήσεις τῶν ἐκκρίττων συγγραφέων καὶ παραμέλησιν τῶν πορισμάτων τῆς γλωσσολογίας ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Ἀλλ'ὅμως Ἄγγλοι τε καὶ ξένοι ὡμολόγουν τὴν ἐπιβολὴν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἔργου, ὅπερ δικαίως εἶχεν ἐπονομάσει ὁ John Stuart Mill τὸ *Opus magnum*.

Ἀλλὰ τὸ κυριώτατον ἐλάττωμα τῆς γροτείου συγγραφῆς εἶνε τὸ ἑξῆς, ὅτι, ἐν ᾧ ὁ ἱστοριογράφος ποιεῖται χρῆσιν ἀκριβεστάτην καὶ εὐφυεστάτην τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἱστορικοῖς μαρτυριῶν, οὐχ ἧττον δὲ καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν φιλοσόφων, ῥητόρων καὶ ποιητῶν, ἐλάχιστα ἐχρήσατο τοῖς λοιποῖς λειψάνοις τῆς ἀρχαιότητος, ἰδίως δὲ τοῖς νομίσμασι καὶ ταῖς ἐπιγραφαῖς. Τοῦτο δὲ εἶνε ἔλλειψις σπουδαία,

ἣν ὡς συνδεομένην πρὸς τὸ ζήτημα τῶν πρώτων πηγῶν τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀναγκάζομαι νὰ πραγματευθῶ διὰ μακροτέρων.

Καὶ τῷ ὄντι ἡ χρῆσις μόνων τῶν μαρτυριῶν τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν συνεπάγεται γνῶσιν τῆς ἱστορίας μονομερῆ καὶ ἀτελῆ. Διότι ἐπὶ τέλους κατὰ τί διαφέρουσι τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων ἱστοριογράφων ἀπὸ τῶν καθ' ἡμᾶς ἱστορικῶν ἔργων τῶν πραγματευομένων τοὺς ἀρχαίους χρόνους; Δὲν εἶνε ὡς ταῦτα καὶ ἐκεῖνα ἁπλαῖ παραστάσεις τῶν ἀρχαίων χρόνων, οὐχὶ δὲ αὐτὴ ἡ ἱστορία, οὐχὶ δὲ ἄμεσος ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων γνῶσις τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος; Τί δὲ ἄλλο ζητοῦμεν ἡμεῖς μάλιστα ἀλλ' ἢ τὴν κατὰ τὸ ἐνὸν προσέγγισιν εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχαιότητα, τίνος μάλιστα ἔχομεν χρείαν ἀλλ' ἢ τῆς ἱστορικῆς αὐτοψίας; Καὶ βεβαίως μὲν αὐτόχρημα αὐτόπται καὶ αὐτήκοοι χρόνων παρῳχημένων καὶ πραγμάτων ἀπῳκισμένων ἀδυνατοῦμεν νὰ γείνωμεν, ἀλλὰ πρῶτον χρέος τῶν φιλιστορούντων εἶνε ἡ ὡς πιστοτάτη ἀντίληψις τῶν στοιχείων τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, οἷα θὰ προσέπιπτον εἰς τὰς αἰσθήσεις ἀνδρὸς αὐτόπτου καὶ αὐτηκόου. Διότι, ὅταν γεγονός τι ἢ σειρὰ γεγονότων ἀναλυθῇ εἰς ταῦτα τὰ στοιχεῖα, ἡ ἐντεῦθεν γεννωμένη εἰς τὴν ἡμετέραν ψυχὴν αἴσθησις εἶνέ τις ἄμεσος καὶ βεβαιοτέρα. Ἐκ ταύτης δ' ἀφορμώμενοι ἡμεῖς θὰ ἐξηγήσωμεν μέν, ἐξετάζοντες τὸν προσωπικὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν φύσιν προγενεστέρου τινὸς ἱστοριογράφου, πῶς ἐκεῖνος ἔφθασεν εἰς τοιαύτην ἢ τοιαύτην παράστασιν τῆς ἱστορίας τῶν χρόνων οὓς ἐξιστορεῖ, ἀναλαμβάνοντες δὲ καὶ ἡμεῖς ἐξιστόρησιν τῶν αὐτῶν γεγονότων θὰ πράξωμεν τοῦτο ἐξ ἀμέσου καὶ ἰδίας ἀφορμῆς, συνῳδὰ δὲ πρὸς τὰς ἰδέας καὶ πεποιθήσεις τῶν χρόνων ἐν οἷς ζῶμεν καὶ κατὰ τὴν φύσιν τῆς ἰδίας ἡμῶν ψυχῆς. Καὶ δὲν εἶνέ τι ὅλως ἀνόμοιον ὁ ἀπαρτισμὸς τῆς εἰκόνος τῶν χρόνων οὓς ἐξιστοροῦμεν πρὸς τὴν σύνθεσιν ψηφιδώματος διανθοῦς ἐκ λίθων ποικίλων οἵτινες προεστάθησαν ἀναγκαίως ἐνώπιον ζωγράφου ψηφοθετοῦντος. Διότι ὁ μὲν καλλιτέχνης δύναται νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὸ ἔργον τὴν ἰδίαν ψυχὴν καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἑαυτοῦ διανοίας, ἀλλ' εἶνε ὡρισμένος αὐτῷ ἔξωθεν καὶ ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ μέγεθος καὶ ἡ ἀπόχρωσις τῶν ψήφων. Οὐδ' ἀποδεικνύεται ἀληθὲς τὸ ῥηθὲν ὑπό τινος τῶν ἐπιφανεστέρων Ἄγγλων ἱστοριογράφων, τοῦ James Froude, ὅτι ἡ ἱστορία πολλάκις φαίνεται αὐτῷ ὥς τις τῶν πρὸς χρῆσιν τῶν παίδων κατασκευαζομένων πυξίδων, ἐν αἷς περιέχον-

ται τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, ἐξ ὧν ποικίλως συντασσομένων δυνάμεθα παίζοντες νἀποτελέσωμεν κατὰ βούλησιν οἱανδήποτε λέξιν. Ἀρκεῖ δὲ πρὸς τοῦτο νὰ ἐξάρωμεν ὅσα γράμματα βουλόμεθα, νὰ τάξωμεν αὐτὰ κατ' ἀρέσκειαν καὶ παραβλέψωμεν ἐντελῶς ὅσα ἀντιτάσσονται εἰς τὰς ἡμετέρας προθέσεις[1]. Καὶ ἴσως μὲν ἦτο δυνατὸς κίνδυνός τις τοιοῦτος, οἷον ὑποδηλόνει ὁ Froude, παρ' ἀνεπιστήμονος ἱστοριογράφου· ἀλλ' εἰς τὸν εὐσυνείδητον ἐπιβάλλεται ἡ χρῆσις πάντων τῶν γραμμάτων, εἰς ἃ οὐδὲν δύναται νὰ προςθέσῃ, ἀλλὰ καὶ οὐδὲν αὐτῶν νἀφαιρέσῃ. Ἀπόκειται δὲ μόνον εἰς τὴν ἐλευθέραν αὐτοῦ βούλησιν ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη θέσις τῶν γραμμάτων, ἡ ἐπίδειξις αὐτῶν ἢ ἡ παρ' ἔργον θέσις· διότι τὰ στοιχεῖα τῆς ἱστορικῆς πραγματείας εἶνε δεδομένα αὐτῷ κατ' ἀνάγκην ἔξωθεν.

Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, ὕψιστον καθῆκον τοῦ ἱστοριογράφου εἶνε ἡ ὡς οἷόν τε πληρεστάτη γνῶσις τῶν πηγῶν, ἤτοι τῶν ἐν τῷ παρόντι λειψάνων τοῦ παρελθόντος, ἅτινα δυνάμεθα ἢ ἐξ αὐτῶν τῶν συγγραφέων νὰ πορισθῶμεν, ἀνευρίσκοντες ἐν αὐτοῖς ταῦτα διὰ τῆς ἀναλύσεως αὐτῶν εἰς τὰς πρώτας πηγάς, ἢ καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ νὰ περισυναγάγωμεν ἔξω τῶν ἀρχαίων συγγραφῶν.

Τοιαῦτα δὲ λείψανα τοῦ παρελθόντος ἐν τῷ παρόντι εἶνε κυριώτατα αὐτὰ τὰ ἀμέσως ἀπομένοντα ἔτι μέρη τοῦ σώματος τοῦ παρελθόντος, αὐτὰ τὰ σωζόμενα ἴχνη τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ἤτοι ἔργα τῆς ἀνθρωπίνης χειρός, ἠθικὰ κατασκευάσματα (ἤθη, νόμοι πολιτικοὶ καὶ θρησκευτικοὶ ὀργανισμοί), ἔγγραφα προελθόντα ἐξ αὐτῆς τῆς τελέσεως ἱστορικοῦ τινος γεγονότος, οἷον συνθῆκαι, ἐπιστολαί, ἐκθέσεις, ψηφίσματα καὶ τὰ τοιαῦτα, τέλος δὲ καὶ αὐταὶ αἱ ἐκ τοῦ παρελθόντος συγγραφαί, ἀλλ' ἐξεταζόμεναι οὐχὶ ὡς ἀποθῆκαι εἰδήσεων, ἀλλὰ μόνον ὡς ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ προϊόντα τῶν ἐν οἷς ἐγράφησαν χρόνων.

Τούτων δὲ τῶν ἀμέσων καὶ πρώτων πηγῶν εἶνε καὶ τὰ νομίσματα καὶ αἱ ἐπιγραφαί. Καὶ ὁποῖον μὲν ταμεῖον πλούσιον γνώσεων ἱστορικῶν εἶνε τὰ νομίσματα τῶν ἀρχαίων κατέδειξαν ἤδη ἐνωρὶς αἱ ἔρευναι τοῦ Eckhel, ἐν δὲ τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις πλὴν ἄλλων μά-

[1] Froude The science of history (Short studies on great subjects σ. 1).

λιστα τοῦ ἀώρως θανόντος Brandis ἡ ἀτυχῶς ἀτελὴς μείνασα συγγραφή.

Τί δὲ νὰ εἴπω περὶ τῶν ἐπιγραφῶν, ἃς κατὰ χιλιάδας καὶ μυριάδας ἐξάγει ἡ ἑλληνικὴ γῆ, οἱονεὶ ἀνοίγουσα εἰς τοὺς φιλαρχαίους τὰ κεκρυμμένα αὐτῆς μητρῷα; Τίς φάσις τοῦ οἰκογενειακοῦ ἢ κοινωνικοῦ βίου, τίς θεσμὸς πολιτικὸς δὲν διαφωτίζεται ὑπὸ τῶν στηλῶν ἐκείνων, ἐν αἷς ἐνεκολάφθησαν διὰ χαρακτήρων εὐγράμμων μονονοὺ πᾶσαι αἱ πράξεις καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν ἀρχαίων; Ἐπ' ἐκείνων ἀναγινώσκομεν καὶ ἀνευρίσκομεν τὰς ποικίλας ἀναγραφὰς τῶν ἐν ἀγῶσι νικητῶν, τῶν ἐν πολέμοις πεσόντων, τῶν ἀρχόντων καὶ ἱερέων. Ἐπὶ τῶν στηλῶν ἐκείνων ἀνεγράφησαν αἱ δαπάναι τῆς οἰκοδομῆς τειχῶν καὶ ναῶν, τὰ ὀνόματα τῶν ἐν τοῖς νεωρίοις νηῶν καὶ τὰ ἀναθήματα τῶν εὐλαβῶν καὶ οἱ θησαυροὶ τοῦ Παρθενῶνος. Ἐν αὐταῖς ἀναγράφονται αἱ διδασκαλίαι τῶν δραμάτων καὶ οἱ κατάλογοι τῶν βιβλιοθηκῶν. Ἐκεῖναι διαφυλάττουσιν ἡμῖν τὰ ψηφίσματα τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, τὰς ἐμπορικὰς καὶ πολιτικὰς συνθήκας τῶν διαφόρων ἑλληνίδων πόλεων, τοὺς φόρους τῶν συμμάχων τῶν Ἀθηναίων. Ἐπ' ἐκείνων ἐγκολάπτεται τὸ ὄνομα τοῦ θανόντος καὶ τὸ ἀνάθημα τοῦ ἀναρρώσαντος, αὗται χωρίζουσι τὰ ἴδια ἀπὸ τῶν δημοσίων, τὰ ἱερὰ ἀπὸ τῶν βεβήλων, τὰ θεῖα ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων. Ἐπ' αὐτῶν ἀναγράφονται πᾶσαι αἱ ἐν εἰρήνῃ πράξεις καὶ πάντα τὰ ἐπακόλουθα τῶν πολέμων· τέλος δὲ οὐδὲν πολυτιμότερον τῶν κοινῶν ἐκείνων λίθων. Ὅτι δὲ οὐδεμία ἐπιγραφή, καὶ ἡ κατ' ἐπιφάνειαν τὰ μάλιστα ἄσημος καὶ ἡ μέχρις ἀφανείας λελωβημένη καὶ ἀποκεκρουσμένη, εἶνε ἀπορριπτέα, ἀποδεικνύουσιν εὐγλώττως οἱ ὀρθότατοι λόγοι τοῦ σεβαστοῦ μου διδασκάλου Στεφάνου Κουμανούδη, ἐφ' ᾧ δικαίως καυχωμένη ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη ἀναγράφει τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τῶν τοῦ Böckh καὶ Ross, Kirchhoff καὶ Köhler, Le Bas καὶ Dumont. Τίς οἶδεν, λέγει ὁ σοφὸς καθηγητής, ἂν τριῶν μικρῶν στήλης τεμαχίων, σωζόντων νῦν ἀνὰ ἓν μόνον Ω χωριστά, δὲν εὑρεθῶσι τῷ χρόνῳ καὶ τὰ ἄλλα οἰκεῖα τεμάχια, εὐαρμοστοῦντα οὕτω κατὰ τὰς γραμμὰς τῶν θραύσεων, ὥστε νὰ ἔλθῃ εἰς ὄψιν ἡμῶν πλῆρες τὸ γεράσμιον ὄνομα ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΣΩΦΡΟΝΙΣΚΟΥ ΑΛΩΠΕΚΗΘΕΝ; Τότε ποῖον θὰ ἔχῃ κρατημὸν ἡ χαρὰ σύμπαντος τοῦ πολιτισμένου κόσμου καὶ πόσαι αἱ εὐλογίαι

εἰς τὸν διατηρήσαντα εὐλαβῶς τὰ τρία πρῶτα ἄσημα δῆθεν τεμάχια[1].

Τοιούτων δὲ οὐσῶν τῶν ἐπιγραφῶν εἶνε κρῖμα ὅτι ὁ Γρότε δὲν ἐποιήσατο τὴν προσήκουσαν χρῆσιν.

Πολλῷ δὲ μᾶλλον τοῦ Γρότε ἐμελέτησεν αὐτὰς ὁ ἕτερος τῶν συγγραψάντων ἀξίαν λόγου ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ὁ ἐν Βερολίνῳ καθηγητὴς καὶ ἐμὸς διδάσκαλος Ἐρνέστος ὁ Κούρτιος, οὗ ἡ συγγραφὴ ἐξεδόθη μετὰ τὴν τοῦ Γρότε τὸ πρῶτον ἀπὸ τοῦ 1857 ἕως τοῦ 1866 εἰς τρεῖς ὀγκώδεις τόμους.

Ὁ Κούρτιος δὲν μετέσχεν ὡς ὁ Γρότε τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, οὐδ' ἔχει τὰς οἰκονομολογικὰς ἐκείνου γνώσεις· ἀλλ' ἔχει ἄλλας τινὰς ἀρετὰς αἵτινες παρέχουσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην τῆς Ἱστορίας αὐτοῦ ἔκτακτον θυμηδίαν. Παρατηρητικώτατος ὢν περὶ τοὺς τόπους καὶ γινώσκων τὴν γῆν τῆς Ἑλλάδος ὅσον ὀλίγοι τῶν Ἑλλήνων, εἶχεν ἤδη πρὸ τῆς Ἱστορίας αὐτοῦ δημοσιεύσει μελέτας τοπογραφικάς, μάλιστα δὲ τὴν περὶ Πελοποννήσου δίτομον συγγραφήν, ὁμολογουμένως τὸ ἄριστον τῶν ἔργων αὐτοῦ, ἐν ᾗ συνδυάζει δεξιῶς τὴν περιγραφὴν τῶν τόπων μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας καὶ πειρᾶται ὡς μαθητὴς τοῦ Ritter νὰ ἐξηγήσῃ πολλὰ τῶν ἱστορικῶν καὶ ἐθνολογικῶν γεγονότων ἐκ τῆς φύσεως τῆς χώρας ἐν ᾗ διεδραματίσθησαν. Ἡ δ' ἀρετὴ αὕτη δηλοῦται πασιφανῶς καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ αὐτοῦ Ἱστορίᾳ εὐθὺς ἐν τῷ προλόγῳ, ἔνθα μετὰ χάριτος ἀπαραμίλλου καὶ γλαφυρότητος ἡδυτάτης ζωγραφίζει τοὺς τόπους οἵτινες ὑπῆρξαν ἡ σκηνὴ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἀλλ' ἡ θερμότης τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καὶ ἡ πρωτοτυπία τοῦ πνεύματος διήκουσι διὰ παντὸς τοῦ ἔργου. Καὶ ἔνθα μὲν ἡ ἱστορικὴ ὕλη εἶνε βασιμωτέρα καὶ ἀσφαλεστέρα, προέκειτο κυρίως περὶ ἐπιτηδείας ταξινομήσεως αὐτῆς, περὶ διακρίσεως τοῦ οὐσιώδους ἀπὸ τοῦ ἐπουσιώδους, περὶ καταλλήλου χρήσεως τῶν μαρτυριῶν. Ἀλλ' ὁ κίνδυνος ἦτο μέγας μάλιστα διὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, διότι ὁ Κούρτιος δὲν ἀκολουθεῖ τῷ Γρότε ἐν τῷ περὶ αὐτῶν λόγῳ, ἀλλὰ τὸ μὲν δὲν ἀπορρίπτει ὅλως τὴν ἱστορικὴν χρησιμότητα τῶν μύθων, τὸ δὲ ἠδυνήθη νὰ ποιήσῃ κατάλληλον χρῆσιν τῶν ἀνακαλύψεων τῆς αἰγυπτιακῆς καὶ φοινικικῆς ἀρχαιολογίας καὶ τῶν

[1] **Στεφ. Κουμανούδη** Ἀττικῆς ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιοι σ. η'.

πορισμάτων τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας πρὸς τὴν παράστασιν τῶν χρόνων καθ' οὓς λείπουσι ῥηταὶ ἱστορικαὶ εἰδήσεις. Ἐντεῦθεν δὲ προήχθη εἰς θεωρίας πρωτοτύπους, οἷα μάλιστα ἡ περὶ μεταναστάσεως τῶν Ἰώνων, εἰς οὓς ἀποδίδει σημασίαν μεγίστην, παριστάνων αὐτοὺς ὡς ἀρχῆθεν κατὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἱδρυμένους καὶ ὡς μεταβιβάσαντας εἰς τὴν Ἑλλάδα κατ' ὀλίγον τὰς τέχνας καὶ τὸν πολιτισμὸν τῆς Ἀσίας, ἰδίως δὲ τῆς Φοινίκης. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ παραστάσει τῆς ἱδρύσεως τοῦ σπαρτιατικοῦ κράτους νεωτερίζει ὁ Κούρτιος πολλαχῶς, θέλων νἀποδείξῃ ἀχαϊκὸν τὸ κοινῶς δωρικὸν νομιζόμενον ἐκεῖνο κράτος. Καὶ εἰς τὸ δελφικὸν δὲ μαντεῖον ἀποδίδει πλείω τοῦ πιστευτοῦ δύναμιν, καὶ περὶ ἄλλα δὲ πολλὰ ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν πρώτων αἰώνων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας εὗρε τοὺς ἀντιφρονοῦντας, τοῦθ' ὅπερ ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις ὀλιγώτερον συμβαίνει, περιοριζομένης τῆς ἀντιφωνίας εἰς τὰ καθ' ἕκαστα, καθ' ὅσον τὸ ἔργον προχωρεῖ πρὸς τὸ τέλος μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Φιλίππου καὶ τῆς σχεδὸν παγκοσμίας ἐπικρατήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος διὰ τῆς ἑλληνικωτέρας πολιτείας τῶν Μακεδόνων.

Ἡ γνῶσις τῶν χωρῶν καὶ ἡ μελέτη τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, καταστάντα δυνατὰ εἰς τὸν Κούρτιον ἕνεκα μακρᾶς ἐν Ἑλλάδι διαμονῆς, χρησιμεύουσι πολλαχῶς εἰς εἰκονικὴν καὶ ζωηρὰν παράστασιν τῶν σκηνῶν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας, τοῦθ' ὅπερ εἶνε τὸ διακρῖνον τὸν Κούρτιον ὑπὲρ τὸν Γρότε. Ἡ δὲ μελέτη τῶν ἐπιγραφῶν, ἡ ποιητικὴ ἀντίληψις τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἡ συνεχὴς καὶ θερμὴ μελέτη τῶν ἔργων τῆς ἀρχαίας τέχνης, μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν μικροτεχνημάτων, παρέσχον αὐτῷ τὴν δύναμιν τῆς ζωηρᾶς ἐξεικονίσεως πάσης φάσεως τοῦ πνευματικοῦ μάλιστα βίου τῶν Ἑλλήνων. Διὰ τούτους λοιπὸν τοὺς λόγους ἡ συγγραφὴ αὐτοῦ, ἔχουσα καὶ τὴν ἀρετὴν τῆς συντομίας καὶ ἐκθέτουσα τὰ γεγονότα χωριστὰ ἀπὸ τῆς περὶ αὐτῶν ἐρεύνης, ἥτις παραπέμπεται, ἀλλὰ καὶ τοῦτο μέχρι μέτρου, εἰς τὰς σημειώσεις, εἶνε ἀνάγνωσμα εὐαρεστότατον, ἀληθῶς μὲν παράγον συνεχῶς τὸν ἀναγνώστην διὰ τῆς γοητείας τοῦ λόγου ἐπὶ τὰ ἀμαρτύρητα καὶ τὰς εἰκοτολογίας, ἀλλὰ δυνάμενον, ὡς ὀλίγα ἔργα ἱστορικά, καὶ νὰ ὑψώσῃ καὶ νὰ θερμάνῃ καὶ νὰ γοητεύσῃ. Μετὰ μεγάλης δὲ ὀξυνοίας κατορθόνει ὁ συγγραφεὺς νὰ διακρίνῃ τοὺς χαρακτῆρας τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν φύλων,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

νάντιληφθῇ τῶν ποικίλων συμφερόντων τῶν ἑλληνίδων πόλεων, νὰ ὁρίσῃ τοὺς ῥυθμοὺς τῆς τέχνης, νὰ ψυχολογήσῃ περὶ τῶν διαφόρων προςώπων· ὑπὸ δὲ τῶν Μουσῶν ἐδόθη αὐτῷ ἡ δύναμις νὰ παραστήσῃ πάντα ταῦτα εὔγραμμα καὶ καλὰ ὡς εἰκόνας ἀττικῶν ἀναγλύφων διαπνεομένας ὑπὸ ἑλληνικῆς Σωφροσύνης. Μὴ ζητήσατε ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Κουρτίου βαθείας πολιτικὰς δοξασίας καὶ ἑρμηνείας πολιτειακὰς, ὡς παρὰ τοῦ Γρότε. Δὲν εἰςερχόμεθα ὡς μετ' ἐκείνου εἰς βουλευτήριον, ἐν ᾧ θὰ ἐπιδειχθῶσιν ἡμῖν τὰ βουλεύματα τῶν πολιτευομένων καὶ τὸ σύνθημα τῶν φατριῶν καὶ ἡ ὑψίστη πολιτικὴ ἰδέα τοῦ κράτους· ἀλλὰ πατοῦμεν τὸ τέμενος ναοῦ καλλιμαρμάρου ὑπὸ τὸν αἴθριον οὐρανὸν τῆς Ἑλλάδος, ἔνθα γινόμεθα θεαταὶ πανηγύρεων φαιδρῶν καὶ καλλινίκων ἀγώνων καὶ θαυμασταὶ ἀγαλμάτων καλῶν καὶ ἀκροαταὶ λόγων ἡδυεπῶν. Τοῦ δὲ καλοῦ τούτου ναοῦ τὸ ἀέτωμα κοσμοῦσιν ὡς ποικίλα ἑκατέρωθεν συμπλέγματα αἱ εἰκόνες τοῦ βίου τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν φύλων καθ' ἕκαστα, τῶν μητροπόλεων τῆς ἐντεῦθεν Ἑλλάδος καὶ τῶν πολυκινήτων ἐν ταῖς ἀκταῖς τῆς Μεσογείου ἀποικιῶν, εἰκόνες κορυφούμεναι καὶ ἀπολήγουσαι τέλος εἰς τὴν μεγίστην καὶ κυριωτάτην ἐν μέσῳ, τὴν εἰκόνα τῆς ἑνότητος τῆς Ἑλλάδος, οἵαν ἀπετέλουν ἡ κοινὴ γλῶσσα, τὰ κοινὰ ἤθη, οἱ κοινοὶ ἀγῶνες, ἡ κοινὴ πίστις καὶ τὸ ἐφ' ἅπαντας ἐπεκτεινόμενον κῦρος τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν. Οὕτω δὲ συνδεομένη διὰ δεσμῶν ἀρρήκτων ἐσωτερικῆς συγγενείας εὑρίσκεται ἡνωμένη ἡ Ἑλλὰς πρὸ τοῦ κοινοῦ βαρβάρου ἐχθροῦ καὶ νικᾷ διὰ τοῦ πνεύματος τὴν πολλὴν ὕλην. Ἐν μέσῳ δὲ τῆς πολυδαιδάλου εἰκόνος τῶν περσικῶν πολέμων ἐκλάμπει ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, πρὸς ἣν ἑλκύεται διὰ διπλῆς γοητείας ὁ Κούρτιος, οὐ μόνον διὰ τὴν φυσικὴν ὑπερτέρησιν τῆς πόλεως ἐν τῇ σταδιοδρομίᾳ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν θερμὴν αὐτοῦ ἀγάπην πρὸς τὰς τέχνας καὶ τὰ γράμματα τῆς Ἑλλάδος. Καὶ διὰ τοῦτο γίνεται ἔνθους, ὅτε καταφθάνει εἰς τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Περικλέους, ἡ δὲ περιγραφὴ τοῦ λαμπροῦ βίου τῆς μεγάλης πόλεως ἐν ἐκείναις ταῖς δυστυχῶς ὀλίγαις καὶ παροδικαῖς ἡμέραις εἶνε τὸ γραφικώτατον καὶ γλαφυρώτατον μέρος τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ. Εἶνε δ' ἅμα τοῦτο τὸ παρέχον τὴν ἀρίστην ἰδέαν περὶ τοῦ ἰδιάζοντος χαρακτῆρος τοῦ συγγραφέως, ἤτοι τῆς παραστατικῆς αὐτοῦ δυνάμεως καὶ τῆς θερμῆς φαντασίας. Ἐν γένει δὲ δύναται νὰ ῥηθῇ περὶ μὲν τῆς Ἑλλη-

νικῆς ἱστορίας τοῦ Γρότε, ὅτι εἶνε συγγραφὴ ἀνδρὸς οἰκονομολόγου καὶ πολιτευομένου, περὶ δὲ τῆς τοῦ Κουρτίου, ὅτι εἶνε ἔργον ἀρχαιολόγου καὶ ποιητοῦ.

Ἀλλὰ καὶ ἐν ταύτῃ τῇ συγγραφῇ δὲν γίνεται χρῆσις τῶν ἐπιγραφῶν τελεία, ὥςτε εἶνε ὀρθὸν τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Köhler, ὅτι ἀφόβως δυνάμεθα νἀποφανθῶμεν, ὅτι ἡ πλουσιωτάτη ὕλη ἣν εἶχε σωρεύσει ὁ Βοίκχιος ἐν τῷ Corpus inscriptionum Graecarum οὐδέποτε ἐχρησιμοποιήθη τελείως διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν [1]. Πολὺ δὲ μᾶλλον συμβαίνει τοῦτο διὰ τὴν πολλαπλασίασιν καὶ τὸν σκορπισμὸν τῶν ἐπιγραφῶν· διότι αἱ ἐπιγραφαὶ ηὔξησαν ἐπὶ τοσοῦτον διὰ τῶν νέων ἀνασκαφῶν, ὥςτε ἐν ᾧ ἐν τῷ Corpus τοῦ Böckh περιελαμβάνοντο ἐν συνόλῳ 1050 ἀττικαὶ ἐπιγραφαί, μόναι αἱ ἐπιτυμβίδιοι στῆλαι τῆς Ἀττικῆς ὑπερβαίνουσι νῦν τὰς ὀκτακιςχιλίας.

Μένει λοιπὸν ἔτι στάδιον εὐρὺ ἐνεργείας εἰς τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν τοῖς τελευταίοις ἔτεσιν ἀνεῴχθησαν πάλιν ὡς ὑπὸ μαγικῆς τινος ῥάβδου τὰ ἔγκατα τῆς γῆς καὶ ἐξεπήδησαν πρὸς ἔκπληξιν τοῦ κόσμου οἱ ἀρχαιότροποι θησαυροὶ τῆς Τροίας καὶ τῶν Μυκηνῶν, τῆς Κύπρου καὶ τοῦ Σπάτα, τὰ ἀριστοτεχνήματα τῆς Ὀλυμπίας, τὰ εὑρήματα τῆς Δωδώνης, αἱ καλαὶ κόραι τῆς Τανάγρας καὶ αἱ στῆλαι τῶν παρὰ τὸ Ἀσκληπιεῖον τόπων. Ὁποία πολύτιμος ὕλη πρὸς ἑρμηνείαν τῶν προϊστορικῶν αἰώνων τῆς Ἑλλάδος, πρὸς πλουτισμὸν τῶν σελίδων τῆς τέχνης, πρὸς ἀληθῆ ἐκτίμησιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

Τοιαῦτα τὰ δύο σπουδαιότατα ἔργα περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· κατ᾽ ἀνάγκην δ᾽ ἐξῄρεσα τοῦ ἐμοῦ λόγου τὴν ἐξέτασιν τῶν διαφόρων εἰδικῶν συγγραφῶν καὶ τῶν ἀτελῶν μεινάντων ἔργων, ἐν οἷς καὶ ἡ ἀξιολογωτάτη Ἱστορία τοῦ Duncker.

Ἀλλὰ τὰ συγγράμματα τοῦ Γρότε καὶ τοῦ Κουρτίου, τὰ δύο ταῦτα σπουδαιότατα ἔργα περὶ τῆς καθ᾽ὅλου ἱστορίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, περιλαμβάνουσι μόνον τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος, χρόνους πλήρεις μὲν εὐκλείας καὶ μεγαλείου, ἀλλὰ δυςτυχῶς βραχεῖς.

Ἀλλὰ μετὰ τὸν Περικλέα καὶ τὸν Ἐπαμεινώνδαν, μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον καὶ τοὺς μεγαλοπρεπεῖς αὐτοῦ διαδόχους εἵπετο ἐποχὴ μακρὰ

[1] Sybel Historische Zeitschrift Τόμ. XXXI, σ. 157.

ταπεινώσεως καὶ μαρτυρίων. Τὴν δ' ἑλληνικὴν γῆν πατοῦσι πόδες βαρβάρων, καὶ γίνεται δούλη τῆς ἐλευθερίας ἡ κοιτίς. Ταπεινοῦται δ' ἀπαρρησίαστον τὸ φρόνημα τὸ ἑλληνικὸν καὶ χαλαροῦνται αἱ τέχναι καὶ βαίνει ἡ ποίησις πεζῆ, ἡ δὲ φιλοσοφία βατταρίζει ἄσοφα καὶ ἡ θρησκεία ὑδαροῦται. Ὁ δ' ἑλληνισμὸς δὲν κλείει τοὺς κόλπους αὐτοῦ εἰς τοὺς ξένους, οὐδὲ φράττει τὴν ἑλληνικὴν αὐτοῦ ἁγνότητα ἀπὸ τῶν βαρβάρων ἐπιδρομῶν. Ἐκ δὲ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀσίας παρεισελαύνουσιν εἰς τὸν ἑλληνικὸν Ὄλυμπον θεοὶ ἐπήλυδες καὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηναίων σεβάζεται μᾶλλον τῆς Παρθένου ἡ μόνη στιβαρὰ θεὰ τοῦ τότε κόσμου, ἡ dea Roma. Μετ' ἐκπλήξεως δ' ἀκούουσιν αἴφνης ἡμέραν τινὰ ἐκ τοῦ Ἀρείου Πάγου αἱ πρεσβύτιδες τῶν Ἀθηνῶν καὶ οἱ σοφισταὶ καὶ τὰ θρᾳκικὰ καὶ ποντικὰ μειράκια τὰ χάριν σπουδῆς εἰςρέοντα εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅτι ὑπάρχει ἄγνωστος θεός, θεὸς ἀγάπης καὶ ἐλέους καὶ ὅτι πρὸ τῆς τούτου ἀγαθότητος οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος.

Ὁ δὲ χριστιανισμὸς ἀνανεόνει κατ' ὀλίγον καὶ βραδύτατα τὸ πνεῦμα τὸ ἑλληνικόν, ἀγωνιζόμενος κατὰ τοῦ κολοσσοῦ τῆς ἀρχαίας πίστεως καὶ τῆς ἀρχαίας παιδείας. Ἐν ᾧ δὲ ὁ ἀρχαῖος ἑλληνισμὸς τρέφει ἔτι καὶ θερμαίνει τὴν ἀνθρωπότητα, ἡ δὲ θαυμασία ἐξομοιωτικὴ δύναμις τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ἐξελληνίζει τὴν ἀνατολικὴν ῥωμαϊκὴν βασιλείαν καὶ ἀνθρωπίζει τοὺς βαρβάρους, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀπὸ ἀγῶνος μεθιστάμενος εἰς ἀγῶνα καὶ μεταμείβων ἀπὸ δεσπότου δεσπότην ἀνορθοῦται ὑπὸ τῶν διδαγμάτων τοῦ Ἰησοῦ καὶ πραΰνεται ὑπὸ τῆς δουλείας τῆς τὰ πάντα ἐξομοιούσης, ἀναμιγνυόμενος δὲ τὸ μὲν μετὰ τῶν δούλων ὧν ἦρχε, τὸ δὲ μετὰ τῶν δεσποτῶν ὧν ἐδέσποσε, μετουσιοῦται ἀπὸ ἐθνικοῦ λάτρου τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀθηνᾶς εἰς Ἕλληνα πιστεύοντα εἰς Χριστὸν καὶ Θεοτόκον ἀπὸ τῆς Ἀλβανίας μέχρι τῆς Τραπεζοῦντος καὶ ἀπὸ τοῦ Αἵμου μέχρι τῆς Αἰγύπτου οὐχὶ Ἀθηναῖος ἢ Σπαρτιάτης, οὐχὶ ἐλεύθερος καὶ δοῦλος, ἀλλὰ μία ποίμνη μὲ μίαν πίστιν καὶ ἕνα ποιμένα ἁπανταχοῦ ἔνθα λαλεῖται ἡ εὔηχος ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ πάλλουσι στήθη ἑλληνικά, ἁπανταχοῦ ἔνθα σώζεται ἡ μνήμη κοινοῦ κλέους παρελθόντος, τὸ ἄλγος παρῳχημένων, ἀλλὰ - φεῦ - καὶ παρόντων κοινῶν μαρτυρίων καὶ ἡ παρήγορος ἐλπὶς κοινοῦ μέλλοντος ἀγαθωτέρου.

Τῶν τυχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους κατὰ τὴν μακρὰν ταύτην περίο-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

δον ἡ μελέτη μοιράζεται εἰς πολλὰς καὶ ποικιλωτάτας ἐρεύνας. Ὁτὲ μὲν πρόκειται περὶ τῆς διαβιώσεως τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους, ὁτὲ δὲ περὶ τῆς βαθμιαίας ἐξελληνίσεως τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἄλλοτε περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ τὸν ἑλληνισμὸν καὶ τῆς διὰ τῶν χριστιανικῶν κηρυγμάτων, ἡνωμένων μετὰ τῆς ἐν τῇ δουλείᾳ ἰσομοιρίας τῶν δυναστευομένων, βαθμιαίας μετουσιώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἄλλοτε δὲ πρόκειται περὶ τῆς διοικητικῆς καὶ οἰκονομικῆς διοργανώσεως τοῦ μεγάλου βυζαντιακοῦ κράτους, ἄλλοτε περὶ τῶν τυχῶν τῆς ἐντεῦθεν Ἑλλάδος. Ἡ ἔρευνα διασχίζεται ὅτε πρόκειται περὶ τῶν ποικίλων πολέμων τῶν Βυζαντίνων πρὸς τοὺς Σλάβους καὶ τοὺς Μωαμεθανούς. Ὁποία ποικιλία ζητημάτων θρησκευτικῶν καὶ ὁποῖος ὁ πλοῦτος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Ὁποῖος λαβύρινθος ἀδιέξοδος δογματικῶν συζητήσεων μετὰ τῆς Ῥώμης. Ὁποῖον στάδιον ἐρευνῶν νομικῶν καὶ ὁπόσον κοπιώδης ἡ παρακολουθησις τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ βίου ἐν ταῖς ποικίλαις αὐτοῦ περιπετείαις κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τῆς βυζαντιακῆς ἱστορίας. Ὁπόσαι μελέται ἀπαιτοῦνται πρὸς ἀναδίφησιν τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους πρὸς τὰ τῆς Δύσεως καὶ τοὺς σλαβικοὺς καὶ ἀνατολικοὺς λαούς. Ὁπόσον εἶνε δυσχερής, ἀλλὰ θελκτικὴ ἡ ἔρευνα περὶ τῆς διατηρήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος οὐ μόνον παρὰ τοῖς ἀπογόνοις τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ τὸ μὲν ἐπὶ τοὺς Ἄραβας, τὸ δὲ ἐπὶ τὴν Δύσιν, ἔνθα ἔμελλέ ποτε νὰ φέρῃ εἰς τὴν Ἀναγέννησιν καὶ διὰ ταύτης εἰς τὴν Μεταρρύθμισιν. Ὅτε δὲ οἱ Νορμαννοὶ ὁρμῶσιν εἰς τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας καὶ καταλαμβάνουσι τὴν Σικελίαν, ὁποία θλιβερὰ ἀρχὴ συνεχοῦς ἔπειτα καὶ μακροτάτης κυριαρχίας τῶν Φράγκων ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς. Καὶ ἡ μὲν Κωνσταντινούπολις γίνεται καὶ πάλιν ἑλληνικὴ ἐπὶ δύο ἔτι αἰῶνας, ἀλλὰ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα καὶ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καταπλημμυρίζει ἑσμὸς παμπληθὴς ξένων ἀρχόντων, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός. Τίς θὰ ἀνεύρῃ τὰ στέμματα τῶν πολλῶν δεσποτίσκων, τίς θὰ ἐξαρτήσῃ τὴν σειρὰν τῆς ἀρχῆς αὐτῶν ἀπὸ τῶν διαφόρων μεγάλων ἐξουσιαστῶν τῆς γῆς εἰς οὓς ἀνέφερον τὸ κράτος, εἴτε ἦτο ἡ θαλασσοκράτειρα Βενετία, εἴτε ἡ Γένουα καὶ ἡ Πίσα, εἴτε οἱ εὐγενεῖς τῆς Καμπανίας, εἴτε οἱ Ἀνδηγαυοὶ ἡγεμόνες, εἴτε οἱ Καταλώνιοι ἐπιδρομεῖς, εἴτε τὰ γένη τῆς Φλωρεντίας; Καὶ ὁπόσος μόχθος νἀνευρεθῇ παρὰ τὴν αἴγλην τοσού-

των αὐλῶν ἡ πτωχικὴ καλύβη τοῦ συγχρόνου Ἕλληνος, παρὰ τὰ ᾄσματα τῶν τρουβαδούρων τὸ καταλόγιον τοῦ ἀπελάτου ἢ τὸ πρῶτον ἐθνικὸν ἐπύλλιον. Ὁπόση ἔντασις διανοίας χρειάζεται, ἵνα γείνῃ ἀκουστὸς ἐν τῷ μέσῳ τῆς μυριοφώνου κραυγῆς ποικίλων συμφερόντων ἀλλογενῶν δεσποτῶν ὁ παλμὸς τῆς καρδίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἐκείνου λαοῦ, ὅςτις δὲν λησμονεῖ ὁπωςδήποτε τὸ παρελθὸν καὶ μένει Ἕλλην καὶ ὑπ' αὐτὸν τὸν αἴσχιστον τῶν ζυγῶν, ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Τούρκου. Ἄλλη πάλιν μέριμνα ἡ συναγωγὴ τῶν ὀλίγων σπινθήρων οἵτινες συνήθως ἔξωθεν εἰςτινασσόμενοι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνάπτουσι τὴν πυρκαϊὰν τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τοῦ δεσπότου, προωρισμένης - φεῦ - νὰ σβεσθῇ πάλιν προώρως καὶ προκαλούσης νέα δεινά. Ἀλλ' ὁπόσον τέλος παρήγορος καὶ θυμηδὴς ἡ βαρεῖα ἐργασία τῆς ἱστορικῆς ἐξετάσεως τοῦ μεγάλου ἱεροῦ ἀγῶνος, ἡ συναγωγὴ τῆς διεσπαρμένης ὕλης, ἡ διὰ τῆς κριτικῆς ἀνακάθαρσις τῶν γεγονότων ἀπὸ τῆς ἀδιεξόδου ἐκείνης αἴγλης ἥτις περιβάλλει πάντοτε τὰς ὁμοίας ἐποχάς. Διότι θὰ ἐκλίπῃ μὲν οὕτως ἐν πολλοῖς ἡ γοητεία τοῦ μύθου, ἀλλὰ θὰ προέλθῃ γοητεία ἄλλη, ἡ τῆς ἱστορικῶς ἀληθοῦς καὶ ἀξίας θαυμασμοῦ ἀνδρείας καὶ τῆς ἀξιοπίστου μὲν ἱστορικῶς, ἀλλ' ἀνθρωπίνως μόλις πιστευτῆς καρτερίας δι' ἧς οἱ πατέρες ἡμῶν ἔδωκαν ἡμῖν τέμαχος γῆς ἐλευθέρας.

Ὁ δὲ παρ' ἐμοῦ λόγος περὶ τῶν ἱστορικῶν ἔργων τῶν πραγματευομένων τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τοὺς μακροὺς τούτους χρόνους γενήσεται συλλήβδην, ἔσται δὲ κατ' ἀνάγκην βραχύτερος καὶ ἐν ἀνίσῳ μοίρᾳ πρὸς τὰ περὶ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας εἰρημένα. Τοῦτο δὲ οὐ μόνον διότι δὲν εὑρίσκω ἔργα ἑνιαίως πραγματευόμενα τὴν δευτέραν ταύτην περίοδον τῆςἱ στορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὴν δευτέραν ταύτην φάσιν τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, ἤτοι τὴν μετὰ τὴν πάροδον τῆς παλαιᾶς ἀκμῆς διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν νεωτέρων κοινωνικῶν ἰδεῶν, συντεινούσης ἔπειτα καὶ τῆς δουλείας, μετουσίωσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου εἰς τὸν νεώτερον· οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ διότι ἕνεκα τῆς ἀτελείας τῆς ὕλης οἵα ὑπάρχει μέχρι σήμερον καὶ τῆς ἐπὶ μήκιστον χρόνον μονομεροῦς αὐτῆς ἐξετάσεως, τὸ δὲ καὶ διὰ τὴν ὑπὸ πολλῶν ὑποτίμησιν τῆς ἀξίας τούτου τοῦ μέρους τῆς ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων, ἡ περὶ τῆς ἱστορίας τῶν χρόνων τούτων ἔρευνα

εὑρίσκεται μόλις ἐν ᾧ σημείῳ ἡ ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος πρὸ τοῦ Thirlwall καὶ Γρότε.

Ἐξετάζων δὲ τοὺς τρεῖς τούτους λόγους τῆς ἀτελοῦς μέχρι τοῦ νῦν παραστάσεως τῆς δευτέρας ταύτης περιόδου τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, ἄρχομαι πρῶτον ἀπὸ τῆς ὑποτιμήσεως τῆς ἱστορικῆς ἀξίας τῶν χρόνων ἐκείνων. Καὶ τίς μὲν θάρνηθῇ, ὅτι ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους, ἔπειτα δὲ εἰς τὴν βυζαντιακὴν ἱστορίαν καὶ τὴν κυριαρχίαν τῶν Φράγκων καὶ Τούρκων δὲν φέρει ἄλγος εἰς τὴν ψυχήν; Καὶ βεβαίως τίς θάρνηθῇ, ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶνε προκριτοτέρα τῆς δουλείας καὶ ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς οὔτε τοὺς καλλιτέχνας, οὔτε τοὺς ποιητάς, οὔτε τοὺς φιλοσόφους, οὔτε τοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἔσχε ποτέ; Τίς θάρνηθῇ, ὅτι ἡ νεωτέρα αὕτη ἱστορία δὲν ἔχει οὔτε τὸ πλαστικὸν κάλλος τῆς ἀρχαίας, οὔτε τὸ ἐν μικρῷ ἐπιγραμματικόν, οὕτως εἰπεῖν, ἐκείνης μεγαλεῖον; Ἡ ἀρχαία ἱστορία εἶνε οἷον ὁ μικρόκοσμος τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, ἔχει δὲ καὶ ταύτην τὴν ἀρετήν, ὅτι εἶνέ τις τετελεσμένη, ὥςτ' ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὴν ὅλην πορείαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτοῦ καὶ δυνάμεθα εὐχερέστερον νὰ περιλάβωμεν καὶ πραγματευθῶμεν τὰς τύχας αὐτοῦ καὶ ἀναγνωρίσωμεν τὰ αἴτια τῆς ἀναπτύξεως, τῶν μεταπτώσεων καὶ τῆς παρακμῆς. Ὅ τι δὲ μάλιστα παρέχει ἠθικὴν ἀξίαν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶνε ἡ ἐν αὐτῇ ἐκφαινομένη δύναμις τοῦ ἀτόμου. Δὲν ἔχομεν ἐν αὐτῇ πλήθη λαοῦ ὡς μηχανὰς ὑπὸ μιᾶς χειρὸς περιαγομένας, ἀλλ' ἐνεργοὶ δυνάμεις εἶνε τὰ ἔθνη καὶ πάντες οἱ πολῖται μετέχουσι τῶν κοινῶν. Τὸ ἀληθῶς ἱστορικὸν στοιχεῖον εἶνε τὸ πνεῦμα· τὴν δὲ ὑπερτέρησιν ταύτην τοῦ πνεύματος εἴπερ τις ἄλλη διδάσκει ἡ ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Ἀλλὰ πλὴν τούτων τῶν ἀρετῶν ἡ ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἔχει καὶ κακίας, ἅς, φαίνεται, λησμονοῦσιν οἱ ὑποτιμῶντες τὴν ἀξίαν τῆς μεταγενεστέρας ἱστορίας. Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος ἔφθασεν εἰς ἠθικὴν μόνον ἑνότητα, ἡ δὲ πολιτικὴ ἑνότης τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξεν ἀνέφικτος καὶ μόλις που ἀνεφάνη ἐν ὥραις κοινοῦ κινδύνου καὶ ἀργά, ὅτε ἤδη αἱ μακεδονικαὶ σάρισαι κατέκλυζον τὴν Ἑλλάδα καὶ ἠκούετο ἤδη ὑπόκωφος ἡ σάλπιγξ τῶν εἰςελαυνόντων ῥωμαϊκῶν λεγεώνων. Ἀλλὰ πλὴν ταύτης τῆς κακίας ἥτις ἐπήνεγκε ταχύτερον τὸν

ὄλεθρον τὸν πεπρωμένον, αὐτὴ ἡ σύστασις τῆς ἀρχαίας κοινωνίας ἀπεκώλυε τὴν αὔξησιν τῶν ἀτόμων, ἅτιν' ἀπετέλουν τὴν κυριωτάτην αὐτῆς βάσιν, καὶ καθίστανεν ἀδύνατον τὴν ἀνανέωσιν αὐτῆς. Ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας, ἐν ᾧ ἀφ' ἑνὸς δυσκόλυνε τὴν εἰς τὰς καλὰς τέχνας καὶ τὰς πνευματικὰς ἀσχολίας ἐπίδοσιν τῶν ἐλευθέρων, ἦτο ἀφ' ἑτέρου λείψανον βαρβαρότητος καὶ ἓν τῶν κυριωτάτων κωλυμάτων τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναπτύξεως. Παραλλήλως δ' ἔβαινεν ἡ ταπεινὴ θέσις τῆς γυναικός, ἥτις εἶνε τὸ καλλίστευμα τῆς νεωτέρας κοινωνίας καὶ ἡ ἑστία τῆς οἰκογενείας, σεβαστὴ μὲν ὡς μήτηρ, ἐρασμία δὲ ὡς φίλη, ὡς δὲ σύζυγος περιπόθητος καὶ πανσθενής. Οὐδ' ἔλειπον ταῦτα μόνα ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου Ἕλληνος, ἀλλ' ἐστερεῖτο καὶ ἄλλων πολλῶν αἰσθημάτων, νῦν μὲν εἰς ἡμᾶς κοινῶν καὶ καθημερινῶν, εἰς δ' ἐκεῖνον ἀγνώστων.

Καὶ μόνη λοιπὸν ἡ παρακολούθησις τῶν στοιχείων τούτων ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνισμοῦ θὰ ἤρκει νὰ καταστήσῃ αὐτὴν ἀξίαν λόγου, ἐξετάζουσαν παραλλήλως πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν τὴν παρ' Ἕλλησι κατάργησιν τῆς δουλείας, τὴν ἀνύψωσιν τῆς γυναικὸς καὶ τὴν κατ' ὀλίγον ἀνάπτυξιν τῆς ἰδέας τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἑνότητος τῶν Ἑλλήνων ἁπάντων. Οὐδ' εἶνε ταῦτα τὰ μόνα ἄξια γνώσεως.

Τὸ βυζαντιακὸν κράτος ἔχει βεβαίως πλείστας κακίας· ἐν μέσῳ κείμενον δύο κόσμων, τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ, μετέχει περὶ πολλὰ τῆς ἀσιατικῆς βαρβαρότητος καὶ τῆς ἐκείνου ἐν τοῖς τότε χρόνοις ἀμαθείας· εἶνε μεστὸν βαρβάρου ἀγροικίας ἐν τῇ πολιτείᾳ, πλαδαρᾶς δὲ σοφιστείας καὶ ψυχρότητος ἐν τοῖς γράμμασιν, ἐν ταῖς τέχναις, ἐν τῷ βίῳ. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ὦμεν ἄδικοι, μᾶλλον δὲ νὰ ἐξετάσωμεν τὸ κράτος τοῦτο ἐν παραλληλισμῷ πρὸς τὸν τότε σύγχρονον κόσμον. Ὅταν δ' ἐξετάσαντες εὕρωμεν τὸν μὲν μωαμεθανικὸν καὶ σλαβικὸν πολιτισμὸν πολλῷ βαρβαρώτερον, τὰ δὲ κράτη τῆς Δύσεως πολλῷ ἀγροικότερα, δὲν θὰ μείνωμεν ἀδιάφοροι πρὸς τοὺς Βυζαντίνους, ἀλλὰ θὰ ἀγασθῶμεν καὶ τῶν λαῶν τὴν ἀγαθωσύνην καὶ τῶν ἀρχόντων τὴν αὐστηρότητα καὶ τῶν βασιλέων τὴν λαμπρότητα καὶ τὰς νίκας καὶ τοῦ κράτους τὴν ἀκμὴν καὶ τὸν πλοῦτον· θὰ εὕρωμεν δέ που καὶ ἄνδρας περιφανεῖς καὶ χρόνους εὐτυχεῖς, θὰ μάθω-

μεν δὲ τοῦτο μάλιστα, νὰ ὦμεν δίκαιοι, τὸ μέγιστον τοῦτο χρέος τῶν ἱστορούντων.

Ἔπειτα δὰ δὲν εἶνε ὅλως ἀναξία λόγου, λέγω δὲ καθ'ὅλου διὰ τοὺς περὶ τἀνθρώπινα διατρίβοντας, ἡ ἱστορία λαοῦ οὗτινος αἱ τύχαι συνδέονται καθ' ὅλους τοὺς μέσους αἰῶνας ἀναποσπάστως πρὸς μονονοὺ πάντας τοὺς τότε γνωστοὺς λαοὺς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης καὶ ὅςτις εἶχε τὴν δύναμιν διὰ μυρίων περιπετειῶν νὰ διασώσῃ τὴν ἰδίαν ὕπαρξιν καὶ ἀναστῇ καὶ πάλιν πρὸς τιμὴν ἑαυτοῦ καὶ σωτηρίαν, τίς οἶδε, τῆς Εὐρώπης καὶ πάλιν.

Ἀλλ' οὐχ οὕτως ἐνόμισαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον οἱ ἱστοριογράφοι τῆς Δύσεως, ταπεινώσαντες τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου χάριν ἰδίων παθῶν καὶ διὰ τὰς ἀντιπαθείας ἐκείνας ἃς ἀναγκαίως ἐπήνεγκε τὸ μοιραῖον ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα. Τὸ δὲ ὄνομα τῆς βυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας, κληθείσης κατωτέρας (lower empire, bas-empire) ὑπὸ χρονικὴν ἔννοιαν, οἷον μεταγενεστέρας τῆς ῥωμαϊκῆς ἧς ἐξάρτημα παρακμάσαν ἐθεωρήθη, κατήντησεν ἔπειτα νὰ μεταπέσῃ εἰς ὄνομα ὕβρεως καὶ ἐλέγχου ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς καταπτώσεως.

Ἀλλ' εἰς τοῦτο πταίει οὐ μικρὸν καὶ ἡ φύσις τῶν πηγῶν καὶ ἡ ἀτέλεια τῆς ἱστορικῆς ὕλης. Ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου ἐγίνωσκον οἱ λόγιοι μόνον παρὰ τῶν Βυζαντίνων χρονογράφων καὶ ἔκ τινων ὀλίγων εἰδήσεων τῆς δυτικῆς χρονογραφίας, καθ' ὅσον μάλιστα ἀνεφέρετο εἰς τὰ ζητήματα τὰ ἐκκλησιαστικά. Ἀλλ' αὗται μὲν ἦσαν, ὡς εἰκός, δυσμενεῖς πρὸς τοὺς Βυζαντίνους, ἡ δὲ βυζαντιακὴ χρονογραφία παρεῖχεν εἰκόνα ἀτελῆ καὶ ἀνακριβῆ τῆς ἱστορίας. Οἱ Βυζαντῖνοι δὲν ἔχουσι τὴν ἀκρίβειαν ἐκείνην καὶ τὴν πλήθουσαν ἀξίαν ἥτις διακρίνει τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων ἱστοριογράφων· κύριον μέλημα ἔχοντες τὴν παράστασιν τῶν αὐλικῶν σκευωριῶν καὶ τὰς πολεμικὰς διηγήσεις, ἀμελοῦσι πλείστων πραγμάτων ὧν ἔχομεν ἀπόλυτον χρείαν. Σπάνια δ' εἶνε ἔργα οἷα τὰ τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου καὶ τὰ ἀπανθίσματα τοῦ Κωδινοῦ, ἐξ ὧν μανθάνομεν οὐσιώδεις εἰδήσεις περὶ τῶν οἰκονομικῶν πραγμάτων, τῆς διοικήσεως τῶν θεμάτων, τοῦ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ κράτους. Ἀλλὰ καὶ τοιοῦτοι ὄντες οἱ Βυζαντῖνοι χρονογράφοι ἔχουσιν ἐκδοθῆ ἀτελῶς καὶ κακῶς, ἐνίοτε οἰκτρῶς. Τοῦθ' ὅπερ δ' εἶνε ἡ κυριωτάτη πηγὴ τῆς ἱστορίας τῶν λοιπῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν, ἡ δημοσίευσις καὶ

μελέτη τῶν διαφόρων ἐν τοῖς ἀρχαίοις ἀρχετύπων ἐγγράφων εἶχε σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν ἀμεληθῆ παρὰ τῶν ἀσχολουμένων περὶ τὴν βυζαντιακὴν ἱστορίαν. Τὰ μόνα συλλεχθέντα ἔγγραφα ἦσαν τὰ εἰς τὴν ἐν Ἑλλάδι φραγκοκρατίαν ἀναφερόμενα 83 τὸν ἀριθμόν, ἅτινα συναχθέντα ὑπὸ τοῦ Ducange ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει τῆς Histoire de Constantinople ὁ Buchon. Ἐλάχισται, καὶ τυχαίως μόνον, εἶχον ἐκδοθῆ βυζαντιακαὶ ἐπιστολαί, μόλις δέ πού τι πλὴν τῶν μακρῶν χρονογραφιῶν ἐκ τῶν βραχέων ἐκείνων ἔργων, τῶν μονῳδιῶν, τῶν ὑπομνημάτων, τῶν ἐκθέσεων, ἅτινα δικαίως θεωροῦνται ὡς αἱ πρῶται ἱστορικαὶ πηγαί. Οὐδ' ἦσαν ταῦτα αἱ μόναι πηγαὶ τῆς βυζαντιακῆς καὶ μέσης καὶ νεωτέρας ἑλληνικῆς ἱστορίας, αἵτινες ἔπρεπε νὰ γνωσθῶσιν· ὑπελείποντο οἱ Σλάβοι καὶ Ἄραβες χρονογράφοι, τὰ ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις καὶ τοῖς ἀρχείοις τῆς Δύσεως ἄπειρα ἔγγραφα, τὰ μολυβδόβουλλα, τὰ νομίσματα, ἑλληνικά τε καὶ λατινικά, τέλος πλεῖστα ἔτι βυζαντιακὰ χρονικὰ ἀνέκδοτα. Οὐδ' εἶχεν ἔτι συμπληρωθῆ ἡ μελέτη τοῦ βυζαντιακοῦ πολιτεύματος καὶ τῶν νόμων, ἥτις πλεῖστα ἠδύνατο νὰ δικαιώσῃ καὶ πολλὰ σκοτεινὰ νὰ διαφωτίσῃ.

Ἄρα καὶ μετὰ τὰ ἔργα τοῦ Ducange καὶ μετὰ τὰς συγγραφὰς τοῦ Γίββωνος καὶ τοῦ Lebeau, πρὸς ὧν τὴν μακροτέραν ἐκτίμησιν ἐπιλείπει με ὁ χρόνος, καὶ μετὰ τὰς ποικίλας περὶ τῆς συγχρόνου τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος μαρτυρίας τῶν διαφόρων περιηγητῶν, οἵτινες ἤρξαντο φοιτῶντες αὐτόσε, καὶ μετὰ τὰς πολλὰς περὶ Μωρέως καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος συγγραφάς, ἃς προεκάλεσεν ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μοροζίνη, καὶ μετὰ τὰ πολλὰ ὅσα ἐγράφησαν περὶ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἐργασία ἥτις ὑπελείπετο διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν ἀπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως αὐτῆς ἦτό τις τεραστία. Καὶ ἐδημοσιεύθησαν μὲν ἔργα πολλὰ πραγματευόμενα διάφορα τμήματα ταύτης τῆς περιόδου, ὧν ἐξέχουσι τὰ τοῦ Finlay, ἀλλὰ διὰ τὴν ἄνω δηλωθεῖσαν ἀτέλειαν τῶν πηγῶν τὸ ἔργον τῆς τελείας ἱστορικῆς παραστάσεως τῶν χρόνων ἐκείνων δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐπίκαιρον, κυριώτατον δὲ χρέος τοῦ ἱστορικοῦ εἶνε τὸ τῆς ἐρεύνης, τὸ τῆς ἐπανορθώσεως τῶν ἐσφαλμένων, ἀλλὰ μάλιστα τὸ τῆς συμπληρώσεως τῶν πηγῶν.

Πρόκειται δὲ μάλιστα περὶ ἀνευρέσεως καὶ ἱστορικῆς χρησιμοποιήσεως τῶν ἔτι ἀνεκδότων Βυζαντίνων χρονογράφων, τῶν ποικίλων

μονῳδιῶν, ἐπιστολῶν, ἱστορικῶν ποιημάτων, πανηγυρικῶν λόγων, βιογραφιῶν καὶ τοσούτων ἄλλων ἱστορικῶν πηγῶν· πρόκειται περὶ τῆς ὅσον οἷόν τε τελειοτάτης χρήσεως τῶν σλαβικῶν μαρτυριῶν· πρόκειται τέλος περὶ τῆς μόλις ἀρξαμένης ἐργασίας τῆς ἐξερευνήσεως τῶν ἰταλικῶν ἀρχείων, μάλιστα δ' ἐκείνου, ὅπερ, ἀπρόσιτον ἔτι μένον δυστυχῶς, τὰ μέγιστα θέλει διαφωτίσει τὴν βυζαντιακὴν ἱστορίαν ὅταν ἀνοιχθῇ τελείως εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἱστοριοδιφῶν, ἐννοῶ δὲ τὸ τοῦ Βατικανοῦ.

Πλεῖστοι δὲ εἶνε οἱ ἀσχοληθέντες περὶ τοιαύτας ἐρεύνας ὡς καὶ οἱ συγγράψαντες διαφόρους μονογραφίας περὶ τῆς μεσοχρονίου καὶ νεωτέρας ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἀλλὰ δὲν εἶνε τοῦ παρόντος νὰ καταντλήσω τῆς κεφαλῆς ὑμῶν τὸν μακρὸν τοῦτον κατάλογον ἐν βραχεῖ λόγῳ ἐναρκτηρίῳ, θὰ ῥηθῶσι δὲ περὶ αὐτῶν διὰ μακρῶν τὰ δέοντα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ μαθήματος, ὅπερ πρῶτον θὰ διδάξω, Περὶ τῶν πηγῶν τῆς καθ' ὅλου ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ παρέλθω ἀμνημόνευτα τὰ ὀνόματα δύο ἀνδρῶν οἵτινες ἐδαπάνησαν ὅλον τὸν βίον αὐτῶν περὶ τὴν μελέτην τῆς μεσοχρονίου ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων.

Πῶς νὰ μὴ ἀναφέρω τὸ ὄνομα τοῦ Γάλλου Buchon, ὅστις, ἀναλαμβάνων τὰς περὶ φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι μελέτας τοῦ συμπολίτου αὐτοῦ Ducange, κατέβαλεν ἐν τῇ τετρατόμῳ σειρᾷ τῆς Collection des Chroniques καὶ ἐν ταῖς Chroniques étrangères τὰς πρώτας βάσεις τῶν εὐρυτάτων αὐτοῦ ἐρευνῶν καὶ ἐδημοσίευσε τὸ Βιβλίον τῆς κουγκέστας, τὴν περιεργοτάτην ταύτην καὶ σπουδαιοτάτην πηγὴν τῆς ἱστορίας τῆς ἐν Ἑλλάδι φραγκοκρατίας; Τῷ δὲ 1840, ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα, ἵνα μελετήσῃ τὴν ἐποχὴν τῆς φραγκοκρατίας κατὰ χώραν, ἔστρεψε μὲν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὰ σωζόμενα παντοειδῆ μνημεῖα τῶν χρόνων ἐκείνων, τοὺς πύργους, τὰς ἐκκλησίας, τὰ οἰκόσημα, τὰ νομίσματα, μετὰ κόπου δ' ἀνεζήτησε νὰ εὕρῃ κώδικας ἀνεκδότους, ἀναφερομένους εἰς τὴν ἱστορίαν ἧς προέθετο τὴν ἐξέτασιν. Καὶ ὑπῆρξε μὲν ἡ ἐν Ἑλλάδι τοιούτων μνημείων περισυλλογὴ μικρά, πολλῷ δὲ πλουσιωτέρα ἡ ὕλη ἣν ἀπεκομίσατο ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς Ἰταλίας καὶ τοῦ τῆς Κερκύρας, μάλιστα δ' ἐκ τῶν τῆς Φλωρεντίας καὶ Νεαπόλεως.

Ἀλλὰ καὶ τοσοῦτον ὁ Buchon ἐργασθεὶς πολλῷ ἀπεῖχε τοῦ νὰ

ἐξαντλήσῃ τὴν ὑπάρχουσαν πλουσιωτάτην ὕλην. Τὰ μὲν ἐν Βενετίᾳ ἀρχεῖα φαίνεται ὅτι δὲν εἶχεν ἐξετάσει, ἀνεπαρκὴς δ' ὑπῆρξεν ἡ παρ' αὐτοῦ ἀναδίφησις τοῦ πλουσίου ἐν Νεαπόλει ἀνδηγαυικοῦ ἀρχείου.

Πολλῷ δ' ἐκτενέστεραι καὶ ποικιλώτεραι ὑπῆρξαν αἱ ἔρευναι τοῦ Γερμανοῦ Καρόλου Hopf. Πεπροικισμένος ὢν ὑπὸ θαυμαστῆς ἐπιμονῆς καὶ μνήμης, ἐπεκτείνας δὲ τὰς μελέτας αὐτοῦ εἰς βαθμὸν ἐκπληκτικὸν, κατώρθωσεν ἔπειτα διὰ δύο ταξιδίων εἰς Ἰταλίαν τῷ 1853 μέχρι τοῦ 1854 καὶ ἀπὸ τοῦ 1861 ἕως τοῦ 1863 καὶ κατελθὼν εἰς Ἑλλάδα νὰ περισυναγάγῃ πλείστην ὕλην καὶ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ κυριώτατα τῶν αὐτόθι ἀρχείων πρὸς συγγραφὴν πλείστων μονογραφιῶν καὶ ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Τὰ δὲ ὑπ' αὐτοῦ μελετηθέντα ἔγγραφα τῶν ἰδιωτικῶν καὶ δημοσίων ἀρχείων τῆς Βιέννης, Βενετίας, Μεδιολάνων, Ταυρίνου, Γενούης, Νεαπόλεως, Μελίτης, Κερκύρας, Ζακύνθου καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους δὲν ἀριθμοῦνται καθ' ἑκατοντάδας οὔτε κατὰ χιλιάδας, ἀλλὰ κατὰ πολλὰς μυριάδας. Ἡ δὲ μελέτη τοῦ εὐθαρσοῦς τούτου μεσαιωνοδίφου ὑπῆρξεν ἀδιάκοπος καὶ συνεχὴς μέχρις αὐτοῦ τοῦ θανάτου, ἐπελθόντος ἐν ἔτι νεαρᾷ ἡλικίᾳ τῷ 1874 καθ' ὃν χρόνον παρεσκευάζετο, ὥς μοι ἔγραφε, νἀπέλθῃ εἰς Γένουαν πρὸς ἀναδίφησιν νεωστὶ εὑρεθέντων ἀρχείων. Ὁ Hopf κατέλιπε μακρὰν ἱστορίαν τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος, δημοσιευθεῖσαν ἐν ταῖς κατακόμβαις, ὡς οὐκ ἀστόχως ἐκλήθησαν, τῆς μεγάλης Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Ersch καὶ Gruber. Ἀλλὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ, καρπὸς ἀγώνων καὶ ἐρεύνης μακρᾶς, εἶνε οὐδὲν πλέον ἢ ἡ ἔκθεσις τῶν πορισμάτων ταύτης τῆς ἐρεύνης. Εἶνε ξηρὸν καὶ ἄτεχνον μέχρις ἀνίας, εὑρετήριον μᾶλλον ἱστορικῶν εἰδήσεων καὶ χρονολογιῶν ἢ ἔργον διαπνεόμενον ὑπὸ θερμότητος καὶ γλαφυρότητος συγγραφικῆς. Καὶ ἐσκόπει μὲν ὁ συγγραφεὺς νὰ προβῇ ποτε εἰς τεχνικωτέραν ἔκθεσιν τῆς μεσοχρονίου ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἀλλ' ὁ θάνατος προέλαβεν αὐτόν· ἀλλ' ἀμφιβάλλω ἂν καὶ ἐπιζῶν θὰ συνέγραφεν ἔργον ἀληθῶς ἱστορικῆς ἀξίας, ἐπειδὴ ὁ Hopf στερεῖται ἱστορικοῦ πνεύματος, καίπερ ὢν θαυμαστὸς περὶ τὴν ἀναδίφησιν τῆς ἱστορικῆς ὕλης[1].

[1] Ὅ τι ἐσκόπει νὰ πράξῃ ὁ Hopf, ἂν ἐπέζη, ἐπεχείρησεν ὁ ἐν Χάλλῃ καθηγητὴς G. Hertzberg, γράψας Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς παρακμῆς τοῦ ἀρχαίου βίου μέχρι τῆς σήμερον, ἧς ἐξεδόθησαν ἤδη τρεῖς τόμοι, ὑπολείπεται

Εἶνε δὲ ταῦτα ἔργα δύο, πολλῷ ἀπέχοντα ἀλλήλων. Καὶ ὁ μὲν ἐπιστήμων ἱστοριογράφος ἔχει χρέος ἀναπόφευκτον τὴν ἔρευναν, ἀλλ' ὁ ἱστοριοδίφης δὲν ὑψοῦται πάντοτε εἰς τὸ μέγα ἔργον τοῦ ἱστοριογράφου. Ἀλλά, ἐπαναλαμβάνω, καὶ ὁ καλλιτεχνῶν ἱστορικόν τι ἔργον ὀφείλει νἀσχοληθῇ περὶ τὸ ταπεινὸν ἔργον τῆς ἱστορικῆς ἀναδιφήσεως. Ἰδοὺ δὲ τίνα λέγει ὀρθὰ περὶ τούτου ὁ διάσημος Γερμανὸς οἰκονομολόγος καὶ ἱστορικὸς Roscher·[1] Καὶ ὁ καλλιτέχνης πρέπει νὰ ὑπαχθῇ εἰς ταύτας τὰς ἐργασίας, εἰς τὰς ὑποχθονίους ταύτας δομήσεις, ὡς ἐκάλεσεν αὐτὰς ὁ Niebuhr· ἀλλά, τούτων γενομένων, ἐξεύρει νὰ ἐκχωρίσῃ διὰ τήξεως τὰς σκωρίας ἀπὸ τοῦ μετάλλου, νὰ παράσχῃ ἀκήρατον τὸ εὐγενὲς μέταλλον καὶ νὰ πλουτίσῃ δι' αὐτοῦ ἐν ἀληθείᾳ ἑαυτὸν καὶ τὸν κόσμον. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ προθυμώμεθα ἐν βίᾳ νὰ κηρύξωμεν τὸν ἱστορικὸν ἐρευνητὴν τοιοῦτον χειρώνακτα ἁπλοῦν. Π ᾶ σ α ι αἱ ἐργασίαι τοῦ χειρώνακτος ἐπιβάλλονται καὶ εἰς τὸν καλλιτέχνην, ὁμοίως ἐπίμοχθοι, ὁμοίως λεπτομερεῖς· μόνον δὲ πολλῷ ἀπέχει οὗτος τοῦ νὰ περιορίζηται εἰς ταῦτα τὰ ἔργα. Ἀλλὰ καὶ τὰ μηχανικώτατα ἔργα, ἡ ἀντιγραφὴ κωδίκων, ἡ ἔκδοσις τοιούτων ἀντιγράφων δύναται νὰ γείνῃ καθῆκον τοῦ γνησίου ἱστορικοῦ.

Δὲν πρέπει λοιπὸν νἀποθαρρυνθῆτε, ὅσοι ὑμῶν σκοπὸν ἔχετε τὴν ἐπίδοσιν εἰς τὰς τοιαύτας ἀναδιφήσεις, ὑπὸ τοῦ ἐπιμόχθου καὶ ἀχαρίστου τῆς ἐργασίας. Εἶνε μὲν ἀληθὲς, ὅτι πολλάκις παρὰ τὴν τῶν ἰδίων ὀφθαλμῶν καταπόνησιν καὶ τὴν ἐμμονὴν εἰς τὸ πονηρὸν ἔργον θὰ νομισθῶσιν οἱ τοιοῦτοι ἐνδιατρίβοντες περί τινα πρόχειρα καὶ κοινά, ἀλλ' ἐπ' ἴσης βέβαιον εἶνε, ὅτι καὶ μόνοι οὗτοι θὰ ἔχωσι τὴν χαρὰν τῆς ἀνακαλύψεως καὶ τὴν ἐνδόμυχον συνείδησιν ὅτι προήγαγον εἰς φῶς τὰ ἀγνοούμενα τέως. Δι' ἐκείνους δὲ ὅσοι σκοποῦσι ταῦτα, προστησάμενοι ὡς παράδειγμα μιμήσεως τοὺς πολλοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἀσχολη-

δ' ὁ τελευταῖος, [καὶ αὐτὸς ἐκδοθεὶς ἔκτοτε]· ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο, καίπερ εὐχαρίστως ἀναγινωσκόμενον, οὔτε εἰς ἰδίας ἐρεύνας στηρίζεται, οὐδ' ἐκπληροῖ τοὺς ὅρους περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος.

[1] R o s c h e r's Klio. Beiträge zur Geschichte der historischen Kunst. Göttingen. 1842 σ. 14.

θέντας ξένους, ἐκ δὲ τῶν ἡμετέρων τὸν Μουστοξύδην, Ζαμπέλιον, Σακελλίωνα καὶ Σάθαν, δι' ἐκείνους, ἀνάγκην ἔχοντας τῆς γνώσεως τῆς γραφῆς τῶν κωδίκων καὶ τῆς κριτικῆς αὐτῶν, ἀνέλαβον μετὰ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας τὴν διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς γραφογνωσίας.

Τοιαῦται εἶνε αἱ μονογραφικαὶ ἔρευναι αἱ ἐπιχειρηθεῖσαι περὶ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας ἐξ ἑνὸς καὶ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας ἐξ ἑτέρου. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἦτο τὸ πᾶν· ὑψίστη δὲ καὶ φιλοσοφικὴ ἀνάγκη ἦτο ἡ ἐξέτασις τῆς ὅλης ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, δι' ἧς ἔμελλε νὰ δειχθῇ ἡ διὰ τῶν αἰώνων διάσωσις τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τὸ πνεῦμα τὸ διῆκον διὰ πάσης τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Τοῦτο δ' ἐπεχείρησε τῷ 1832, ἀφορμώμενος ἀπὸ τῆς ἐπελθούσης ἀναγεννήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὁ Γερμανὸς Ἰωάννης Γουλιέλμος Zinkeisen· ἀλλ' ἀργότερον ἠναγκάσθη νὰ καταλίπῃ τὸ ἔργον ἀτελὲς μέχρι μόνον τῆς στρατείας τοῦ Ῥογήρου εἰς τὴν Ἑλλάδα, μεταχειρισθεὶς μέρος τῆς λοιπῆς ὕλης διὰ τὴν μακρὰν αὐτοῦ Ἱστορίαν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους.

Τὸ δ' ἔργον ἀνέλαβε καὶ συνεπλήρωσεν ὁ ἐμός τε καὶ πάντων ἡμῶν καθηγητὴς Κωνσταντῖνος ὁ Παπαρρηγόπουλος, οὕτινος καὶ ἡ διδασκαλία ἔτερψε καὶ ἐμὲ καὶ ὑμᾶς καὶ ἡ συγγραφὴ ἐδίδαξε καὶ διδάσκει. Ἐν τῇ πεντατόμῳ ἢ μᾶλλον ἑξατόμῳ αὐτοῦ Ἱστορίᾳ διέρχονται πρὸ ἡμῶν τριάκοντα ὅλοι αἰῶνες ἑλληνικῆς ἱστορίας. Τίς ἱστορία ἠδύνατο νὰ εἶνε μακροτέρα, τὰς δὲ ψυχὰς ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων τίς ἄλλη νὰ θίξῃ μᾶλλον καὶ νὰ θερμάνῃ ἀλλ' ἢ ἡ ἱστορία ἡ διδάσκουσα ἡμᾶς τὴν δόξαν τῆς εὐκλεοῦς Ἑλλάδος, τοὺς ἀγῶνας καὶ τοὺς ἄθλους τῆς παλαιούσης κατὰ τῶν ὄγκων τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Σκυθίας, τὰ μαρτύρια τῆς δουλευούσης καὶ τὰς ἀναλαμπούσας ἐλπίδας τῆς ἀναγεννωμένης πατρίδος; Ὁ Παπαρρηγόπουλος, λαμβάνων διὰ μὲν τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν ἀσφαλῆ ὁδηγὸν τὴν συγγραφὴν τοῦ Γρότε, ἀλλὰ διατηρῶν ἀπέναντι ἐκείνου τὴν ἰδίαν ἀνεξαρτησίαν, διὰ δὲ τοὺς μέσους καὶ νεωτέρους αἰῶνας χρησιμοποιήσας τὰς πολλὰς καὶ ποικιλωτάτας μονογραφίας, ἐν δὲ τῇ βυζαντιακῇ ἱστορίᾳ πολλαχῶς νεωτερίσας καὶ ἐκτιμήσας δικαίως τοὺς ἀγῶνας καὶ τὸν βίον τοῦ ἔθνους, συνέγραψεν ἔργον ἄξιον λόγου πολλοῦ, ὅπερ καὶ ἐξετιμήθη καὶ ἐκτιμᾶται δεόντως. Κατώρθωσε δὲ μετὰ χάριτος πολλῆς καὶ δυνάμεως λόγου νὰ παραστήσῃ

τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἑλληνικῶς, διότι δὲν εἶνε ξένη ἡ καρδία αὐτοῦ πρὸς τὰς τύχας τοῦ ἔθνους οὗτινος ἐκλήθη ἱστοριογράφος. Ἀνήκει καὶ εἰς αὐτὸν ἓν μικρὸν τμῆμα τῆς ἁλουργίδος ἥτις περιβάλλει τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ᾐσθάνθη καὶ αὐτὸς καὶ τὴν δόξαν καὶ τὴν ταπείνωσιν τοῦ ἔθνους κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας· μεταξὺ τῶν μαρτύρων τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος εὑρίσκετο πάντως καὶ εἷς τῶν οἰκείων αὐτοῦ καὶ πᾶς νυγμὸς νύσσων τὰ σπλάγχνα τῆς πατρίδος σήμερον κεντεῖ καὶ ἐκείνου τὰ στήθη καὶ πᾶσα ἐλπὶς ζωογονοῦσα τὸ πανελλήνιον μέλλον στέλλει μίαν αὐτῆς ἀκτῖνα καὶ εἰς ἐκείνου τὴν καρδίαν.

Τοιοῦτος εἶνε καὶ πρέπει νὰ εἶνε ὁ ἐθνικὸς ἱστοριογράφος· τοιοῦτος δὲ πρέπει νὰ εἶνε πᾶς ὁ διδάσκων ἀπὸ ταύτης τῆς ἕδρας τὴν πάτριον ἱστορίαν. Τοιοῦτος δ᾽ εὔχομαι ἀναδειχθεὶς κἀγὼ νὰ δικαιώσω μὲν τὴν ὁμόφωνον ψῆφον τῆς σεβαστῆς τῶν φιλοσόφων σχολῆς καὶ τὴν παρὰ τοῦ σεβαστοῦ ἐπὶ τῆς παιδείας ὑπουργείου ἐπίνευσιν, νὰ θερμάνω δὲ καὶ νὰ συγκινήσω ὑμᾶς διὰ τῆς ἐξιστορήσεως τῶν πατρίων καὶ νὰ σταλάξω ποτὲ χαρὰν εἰς τὴν καρδίαν ὑμῶν, χαρμόσυνα εὐαγγελιζόμενος.

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΝ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ[1]

Κληθεὶς ἐπὶ τὴν ἕδραν, ἀφ' ἧς ἠκούσθησαν τὰ σεμνὰ ἔπη τοῦ Σχινᾶ καὶ τοῦ Μανούση καὶ ἡ καλλιρρήμων λαλιὰ τοῦ Βερναρδάκη, κατέχομαι μὲν ὅλος ὑπὸ συγκινήσεως ἄκρας, ὀφείλω δὲ πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ ὁμολογήσω, ὅτι αἰσθάνομαι πληρέστατα τὸ μέγεθος τῆς εὐθύνης, τὴν ὁποίαν ἀναλαμβάνω.

Εἶνε μακρὰ ἡ ὁδός, ἣν ἐτάχθην νὰ διαδράμω μεθ' ὑμῶν καὶ εἰς ἣν καλῶ ὑμᾶς ἀκολούθους, ἡ ὁδὸς ἥτις ἄγει ἀπὸ τοῦ λαβυρινθώδους σκότους τῆς πολιᾶς ἀρχαιότητος εἰς τὸν πολυδαίδαλον κόσμον τοῦ ἐνεστῶτος. Θὰ ἐνωτισθῶμεν τῆς φωνῆς γενεῶν ἀπὸ πολλοῦ κεκοιμημένων, θὰ συναντήσωμεν λαοὺς γνωστοὺς καὶ ἀγνώστους, θὰ ἴδωμεν κράτη γεννώμενα καὶ κράτη πίπτοντα, θὰ ἐπισκεφθῶμεν πόλεις θνησιγενεῖς καὶ πόλεις ἀθανάτους, θὰ πατήσωμεν πολλάκις ἐπὶ ἐρειπίων καὶ αἱμάτων, θὰ παραστῶμεν εἰς νίκας καὶ θριάμβους, εἰς αἰχμαλωσίας καὶ κοπετούς, εἰς πανηγύρεις τοῦ πνεύματος καὶ ἀποθεώσεις τῆς ὕλης, θὰ γείνωμεν θεαταὶ τῆς συμπλοκῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς συγκρούσεως τῶν ἰδεῶν, θὰ ἐπευφημήσωμεν καὶ θὰ συγκινηθῶμεν, θὰ γελάσωμεν καὶ θὰ δακρύσωμεν, θἀποστρέψωμεν βδελυσσόμενοι τὸ ὄμμα ἀπὸ σκηνῶν ἀπανθρώπων καὶ θὰ κλίνωμεν τὸ γόνυ εὐλαβεῖς πρὸ τοῦ τάφου μεγάλων μαρτύρων.

Ἀληθῶς ἡ μελέτη τοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ διδασκαλία τῆς

[1] Ἀνεγνώσθη τῇ 18 Μαρτίου 1887 ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τῶν μαθημάτων μου ὡς καθηγητοῦ τῆς Γενικῆς ἱστορίας καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν ἰδίῳ τεύχει ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Λόγος εἰσιτήριος εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Γενικῆς ἱστορίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ ἐκφωνηθεὶς τῇ 18 Μαρτίου 1887. Ἐν Ἀθήναις. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἀλεξ. Παπαγεωργίου. 1887.

ἱστορίας καθιστάνει ἡμᾶς μάρτυρας τοῦ θαυμασιωτάτου, τοῦ μεγαλειοτάτου, τοῦ συγκινητικωτάτου, τοῦ διδακτικωτάτου τῶν θεαμάτων. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ γνωρίζει καὶ ἀναγνωρίζει ὁ ἄνθρωπος ἑαυτόν, παρακολουθεῖ τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματός του, διδάσκεται τὰς πτήσεις ἑαυτοῦ καὶ τὰς πλάνας, ἐπεξέρχεται τοὺς μακροὺς ἀγῶνας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀγῶνας πολλάκις κολοσσιαίους καὶ σχεδὸν πάντοτε αἱματηρούς, κατὰ τῆς φύσεως καὶ κατὰ τῶν ὁμοίων του, ἀγῶνας πρὸς ἀπόκτησιν ἰσχύος παροδικῆς πολλάκις καὶ ψευδομένης ἢ πρὸς ἐπικράτησιν τῆς ἀφθάρτου ἀληθείας καὶ τοῦ δικαίου τοῦ αἰωνίου.

Εἰς τὸ μέγα τοῦτο θέαμα τῶν αἰώνων ἐκλήθην νὰ ὁδηγήσω ὑμᾶς. Ἀλλ' ἡ ὁδὸς αὕτη πρὸς τὸ παρελθὸν εἶνε πολλάκις ἀνωφερής, καὶ θεωρῶ καθῆκόν μου, πρὶν ἢ ἐπιχειρήσωμεν τὴν ἀνάντη πορείαν, νὰ ἐκθέσω ὑμῖν, τοὐλάχιστον ἐξ ἐπιπολῆς, ἀπὸ ποίων ἐφοδίων στέλλονται τὴν μακρὰν ταύτην ὁδὸν οἱ σταδιοδρόμοι τῆς ἱστορίας.

Ἦν ποτε χρόνος, καθ' ὃν ἡ ἱστορικὴ ἐξέτασις περιελάμβανε μόνον τὰ ἔκτακτα φαινόμενα ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος, τοὺς πολέμους καὶ τὰς στάσεις, τὴν διαδοχὴν τῶν βασιλειῶν καὶ τὰς συνθήκας, τὰ κυριώτατα τέλος γεγονότα τῆς πολιτικῆς ἱστορίας. Δυνάμεθα, δανειζόμενοι ὅρον ἰατρικόν, νὰ εἴπωμεν, ὡς ἐξεφράσθην καὶ ἄλλοτε [1], ὅτι ἡ τοιαύτη ἱστορία ἦτο ἡ παθολογία τῶν κρατῶν. Ἀλλὰ σήμερον ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα κατέστη πολὺ εὐρυτέρα. Σήμερον μελετῶμεν μετὰ τοῦ αὐτοῦ διαφόρου πάσας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ βίου τῶν ἐθνῶν. Ὁ ἰδιωτικὸς καὶ κοινωνικὸς βίος, ἡ τέχνη καὶ ἡ γραμματεία, ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἐπιστήμη, τὸ ἐμπόριον καὶ οἱ ἐν εἰρήνῃ πολιτικοὶ θεσμοὶ ἑλκύουσι τοὺς ἐρευνητὰς ὅσον αἱ διασαλεύσεις τοῦ κανονικοῦ τῆς ἀνθρωπότητος βίου. Ἡ ἱστορία ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις δύναται κατὰ ταῦτα νὰ ὀνομασθῇ ἡ φυσιολογία τῶν λαῶν.

Ἀλλὰ δὲν ἔγεινε μόνον ὁ ὁρίζων τῆς ἱστορίας εὐρύτερος, ἀλλὰ καὶ ἡ μέθοδος τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης κατέστη ἀσφαλεστέρα. Μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ζῶμεν ἐν αἰῶνι ἐξόχως ἐμπειρικῷ, ὃν χαρακτηρίζει ἐμφαντικώτατα ἡ κατ' αὐτὸν τεραστία πρόοδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, αἵτινες βασίζονται ἐπὶ τοῦ πειράματος καὶ τῆς αὐτοψίας.

Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ ἐν τῷ χώρῳ εἰς τὰς αἰσθήσεις ὑποκειμένου, τὸ

[1] Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τὰ σωζόμενα. Τόμ. Α' σελ. ια'.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ὑπάρχει καὶ ἄλλος κόσμος φαινομένων, ὁ ἠθικός, τοῦ ὁποίου ἀντιλαμβανόμεθα ὡς ἐν τῷ χρόνῳ δρῶντος καὶ κινουμένου καὶ ὅςτις εἶνε τὸ ἀντικείμενον τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης. Ἀλλὰ καὶ τοῦ ἠθικοῦ τούτου κόσμου τὰ φαινόμενα δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξερευνήσωμεν εἰ μὴ καθ' ὅσον ὑποπίπτουσιν εἰς τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν. Μόνον ἐκ τοῦ ὑπάρχοντος, μόνον ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὰς μυχίας ἐνεργείας τοῦ πνεύματος, οἷαι ἐκδηλοῦνται ἐν τῇ ἱστορικῇ δράσει. Πῶς θέλετε νὰ ἐμβατεύσωμεν εἰς τὸ πνεῦμα ἀνθρώπου τινός, νὰ γνωρίσωμεν αὐτοῦ τὸν χαρακτῆρα, χωρὶς νὰ μάθωμεν ὅσον ἔνεστιν ἀκριβῶς ὁποῖοι οἱ λόγοι αὐτοῦ καὶ τὰ ἔργα; Δὲν εἴμεθα δὲ πολὺ ἀσφαλέστεροι, ὅταν διὰ τῶν ἰδίων ἡμῶν ὤτων ἀκούσωμεν τοῦ ἀνδρὸς λαλοῦντος, ὅταν ἰδίοις ὄμμασιν ἴδωμεν αὐτὸν πράττοντα, ὅταν ἔχωμεν ἐν χερσὶ πειστήρια τῆς δράσεως, ἂν δῆλα δὴ ὑποπέσῃ εἰς τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν ἀμέσως ἡ ἐξωτερικὴ ἐκδήλωσις τοῦ ἄλλως δυςεξιχνιάστου ἐκείνου ἠθικοῦ ὄντος; Εἶνε προφανές, ὅτι ἡ αὐτοψία καὶ τὸ αὐτήκοον προφυλάσσουσιν ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ποικίλων παρανοήσεων, ἃς ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ ἡ ἔμμεσος παρὰ τρίτου τινὸς ἔκθεσις, καὶ ἄγουσιν εἰς κρίσιν βεβαίαν, ἀρκεῖ νὰ ὑπάρχῃ ἀντίληψις ὀρθὴ καὶ θέλησις ἀγαθή, ἤτοι νὰ μὴ ὑπολανθάνῃ πρόθεσις ἢ συμφέρον πρὸς παραχάραξιν τῆς ἀληθείας.

Οἱ αὐτοὶ δὲ κανόνες οἱ ἰσχύοντες περὶ τῆς ὀρθῆς καὶ ἀκριβοῦς ἐκτιμήσεως τῶν λόγων καὶ τῶν πράξεων ἑνὸς ἀνδρὸς ἔχουσι κῦρος προκειμένης τῆς κατανοήσεως σκηνῶν πολυπροςώπων, συνθετωτέρων φαινομένων τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, πολυπλοκωτέρων ἐκδηλώσεων τῆς ψυχῆς τῆς ἀνθρωπίνης. Καὶ τότε οἱ ἴδιοι ἡμῶν ὀφθαλμοί, τὰ ἴδια ἡμῶν ὦτα εἶνε κριταὶ ἀσφαλέστεροι τῆς μαρτυρίας ἄλλων. Συνεδρίαν τινὰ κοινοβουλίου ἢ συμπλοκὴν ἢ θεατρικὴν διδασκαλίαν κατανοοῦμεν πληρέστερον, ὅταν παραστῶμεν θεαταὶ αὐτῶν καὶ μάρτυρες· περὶ πόλεώς τινος κρίνομεν βεβαιότερον, ὅταν ἴδωμεν αὐτὴν διὰ τῶν ἰδίων ἡμῶν ὀφθαλμῶν· τοῦ βίου καὶ τῶν ἰδιοτήτων ἔθνους τινὸς ἐχόμεθα ἐγγύτερον, ὅταν κατέχωμεν τὴν γλῶσσαν ἣν λαλεῖ καὶ ἐβιώσαμεν ἐν μέσῳ αὐτοῦ. Ὅταν δὲ ἡ ἄμεσος αὕτη γνῶσις δὲν εἶνε δυνατὴ δι' οἱονδήποτε λόγον, ἀναντιρρήτως, ὅπως διδαχθῶμέν τι βέβαιον καὶ ὀρθὸν περὶ λόγου τινὸς ἢ ἔργου ἀνθρωπίνου, ἀσφαλέστατα βαίνομεν ἐπιζη-

τοῦντες αὐτόπτας καὶ αὐτηκόους, ἅμα δὲ νοήμονας καὶ φιλαλήθεις καὶ ἀξιοπίστους μάρτυρας.

Τὰ ἀξιώματα ταῦτα φαίνονται οὕτως ἁπλᾶ καὶ ἀναμφήριστα, ὥςτε ἴσως τινὲς ὑμῶν διαποροῦσι πῶς ποιοῦμαι κἂν περὶ αὐτῶν λόγον. Καὶ ὅμως ἐπιμένω εἰς τὰ ἁπλᾶ ταῦτα καὶ εἰς ἅπαντας εὔληπτα καὶ ἀναμφισβήτητα, καθ' ὅσον ταῦτ' ἀποτελοῦσι τὴν στερεωτάτην κρηπῖδα τῆς ἀληθοῦς ἱστορικῆς μεθόδου, ἡ δὲ παράβασις τῶν θεμελιωδῶν τούτων κανόνων ἄγει εἰς ὁδοὺς σκολιὰς καὶ συνεπιφέρει οὐ σπανίως τὴν παντελῆ διαστροφὴν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας.

Τί ἐπιβάλλεται ὁ ἐρευνητὴς τῆς ἱστορίας; Τὴν γνῶσιν τοῦ παρελθόντος, τὴν ἐκμάθησιν τοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος. Εἴτε δὲ εἰς τὸ ὅλον ἀποβλέπει, εἴτε ἓν μόνον χρονικὸν σημεῖον ἢ μιᾶς μόνης φάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὴν ἐξερεύνησιν ἐκλέγει, ἡ μέθοδος εἶνε μία καὶ ἡ αὐτή.

Ἀλλὰ πῶς εἶνε δυνατὸν νὰ γείνωμεν αὐτόπται τῶν ἱστορικῶν ἐκείνων σκηνῶν, αἵτινες διεδραματίσθησαν μακρὰν τῆς ὄψεως ἡμῶν καὶ ἐν τῷ παρελθόντι; πῶς δυνάμεθα νὰ γείνωμεν αὐτήκοοι τῆς φωνῆς γενεῶν ἀποιχομένων; Τὸ πρᾶγμα φαίνεται τὸ πρῶτον παντελῶς ἀδύνατον, ἀλλὰ δὲν εἶνε ἀληθῶς τοιοῦτο. Καὶ δὲν πρόκειται μὲν περὶ μαγγανείας τινὸς καὶ ἐπῳδῆς, οὐδὲ περὶ ἱστορικοῦ τινος τηλεσκοπίου ἢ τηλεφώνου καὶ μικροφώνου, καὶ ὅπως ἂν ἄλλως καλῶνται τὰ μηχανήματα, δι' ὧν ὁ ἄνθρωπος φέρει πλησιέστερον εἰς τὸ οὖς ἢ τοὺς ὀφθαλμοὺς τὰ ἀντικείμενα, ἅτινα κεῖνται πόρρωθεν αὐτοῦ, ἢ τοὺς ἤχους τοὺς μεμακρυσμένους. Ἀλλὰ μὴ τὸ ἀπώτερον παρελθὸν τὸ ὑποκείμενον εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ἱστορικοῦ ἐξέλιπεν ἀνεπιστρεπτεὶ, πρόρριζον, χωρὶς νἀφήσῃ τὸ παρ' ἅπαν ἴχνη;

Δὲν εἶνε μὲν δεδομένον εἰς ἡμᾶς νἀναστήσωμεν αὐτοὺς τοὺς ἀπὸ αἰώνων κεκοιμημένους καὶ ἀποδώσωμεν εἰς τοὺς θανόντας ζωὴν καὶ λαλιάν. Ἀλλ' ἔχομεν ὅμως καὶ δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν αὐτοῖς ὄμμασι πολλοὺς νεκροὺς τοῦ παρελθόντος. Ἡ σκαπάνη τῶν Αἰγυπτιολόγων ἤγαγεν εἰς τὸ φῶς αὐτὸν αὐτότατον τὸν Σέσωστριν καὶ ἄλλους τῶν παρὰ τὸν Νεῖλον βασιλέων, οἵους διεφύλαξεν αὐτοὺς ἡ εὐλαβὴς τῶν Αἰγυπτίων ταριχεία. Ἀνεύρομεν ἐν τῷ πολυανδρίῳ τῆς Χαιρωνείας παρὰ τὸν μέγαν ἐκεῖ λίθινον λέοντα τοὺς σκελετοὺς τῶν πεσόντων ἐν τῇ μεγάλῃ μάχῃ Θηβαίων ἱερολοχιτῶν, καὶ εἴδομεν ἐπὶ τῶν ὀστῶν τῶν

γενναίων τὰς ὑπὲρ πατρίδος θανασίμους πληγὰς τῆς μακεδονικῆς σαρίσης. Ἂν τυχὸν ὁ χρονογράφος Μανέθων ἢ αὐτὸς ὁ Ἡρόδοτος ἢ ἄλλος τις τῶν ἀρχαίων τῶν ἱστορησάντων τὰ κατὰ τὴν Αἴγυπτον ἔλεγεν ἡμῖν, τίς οἶδε πόθεν παραλαβών, ὅτι ὁ Σέσωστρις ἦτο βραχύς τις ἀνὴρ καὶ γυναικώδης, ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ διαψεύσωμεν αὐτόν, ἐξ αὐτοψίας βεβαιοῦντες, ὅτι ὁ μεγαλώνυμος Φαραὼ ἦτο γέρων ὑψηλὸς καὶ εὐρύστερνος, ἐν τῇ ἀγερώχῳ αὐτοῦ ὄψει κατοπτρίζων τὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς. Ἂν αἱ ἀρχαῖαι διηγήσεις περὶ τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης ἀνέγραφον, ὅτι οἱ κατὰ τοῦ Φιλίππου ἀγωνισθέντες ἱερολοχῖται ἐτράπησαν εἰς φυγήν, πληγέντες τὰ νῶτα, διαμαρτύρονται τὰ ὀστᾶ τῶν πεσόντων.

Πολὺ δὲ μᾶλλον εἶνε δυνατὴ ἡ ἐξ αὐτοψίας ἄμεσος γνῶσις τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν ἄλλων αὐτοῦ πολυειδῶν λειψάνων τῶν ἐν τῷ παρόντι σωζομένων, εἴτε ταῦτα εἶνε φυσικὰ καὶ εἰς μικρὰς καὶ σπανίας ὑποκείμενα μεταβολάς, ὡς οἱ τόποι, ἐν οἷς ἐτελέσθησαν τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, εἴτε εἰς τὸ ἐνεστὼς κληροδοτηθέντα μόρια τοῦ παρελθόντος ἢ κατάλοιπα τῶν παρῳχημένων χρόνων σωζόμενα μέχρι τοῦ παρόντος, ὡς αἱ γλῶσσαι, τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, οἱαδήποτε λείψανα τοῦ παλαιοῦ βίου καὶ ἔργα τῆς χειρὸς ἢ τῆς διανοίας τοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ δρῶντος ἀνθρώπου. Ἐνταῦθα τέλος ἀνήκουσι τὰ ἄμεσα ἀπολείμματα τοῦ παρελθόντος τὰ προκύπτοντα ἐξ αὐτῆς τῆς τελέσεως τῶν γεγονότων, ὡς αἱ ἀρχαῖαι ἐπὶ λίθου ἀναγραφαὶ νόμων, ψηφισμάτων, συνθηκῶν καὶ τῶν τοιούτων καὶ τὰ κατὰ τοὺς ἔπειτα χρόνους διὰ τῆς γραφῆς μονιμοποιηθέντα μνημεῖα τῆς ἱστορικῆς ἐνεργείας.

Μελετῶντες ταῦτα πάντα, ἔχομεν ἱστορικὴν ὕλην ἀρχέγονον, τμήματα τοῦ παρεληλυθότος ὑποκείμενα ἀμέσως εἰς τὰς ἡμετέρας αἰσθήσεις, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ ἐξελέγξωμεν ἡμεῖς αὐτοί, ἀνερχόμενοι οὕτως εἰπεῖν κατ' εὐθεῖαν εἰς μέσον τὸ παρελθὸν καὶ καταβιβάζοντες αὐτὸ αὐτούσιον ἐνώπιον ἡμῶν.

Ἐν τούτῳ ἔγκειται ἡ μεγάλη σπουδαιότης, ἣν προσγράφουσιν οἱ ἱστοριοδίφαι εἰς τὴν μελέτην τῶν πρώτων πηγῶν. Ἐντεῦθεν ἀπορρέει ἡ μεγάλη σημασία, ἣν ἀπέκτησαν διὰ τὴν ἱστορικὴν ἐξέτασιν αἱ γλωσσολογικαὶ καὶ τοπογραφικαὶ μελέται, αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι, καὶ ἰδίως ἡ ἐπιγραφική, καὶ ἡ ἔρευνα τῶν ἐν τοῖς ἀρχείοις θησαυριζομένων πρωτοτύπων ἐγγράφων τῶν μέσων καὶ νεωτέρων χρόνων. Διὰ τῆς ἀνακαλύψεως καὶ μελέτης γλωσσῶν περιελθουσῶν εἰς λήθην ἢ ἀγνοου-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

μένων ἀπεδόθησαν εἰς τὴν ἱστορίαν λαοὶ τέως ἄγνωστοι, μεγάλως ἐπιδράσαντες εἰς τὸν πολιτισμὸν ἢ ἐπὶ αἰῶνας ὅλους κρατήσαντες τὰ σκῆπτρα ἰσχυρᾶς ὑλικῆς ἢ πνευματικῆς κυριαρχίας. Οἱ Ἄριοι καὶ ὁ πολιτισμὸς αὐτῶν εἶνε ἓν τῶν τοιούτων γενναίων δωρημάτων, τὰ ὁποῖα ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη χρεωστεῖ εἰς τὴν γλωσσολογίαν. Οἱ Ἀκκαδαῖοι, οἱ Χιττῖται ἢ Χετταῖοι τῆς Ἁγίας Γραφῆς, οἱ Ἰρλανδοὶ εἶνε χθεσινὰ ἀκόμη καὶ πρόςφατα ἀποκτήματα, τὰ ὁποῖα παρέλαβεν ἡ ἱστορία παρὰ τῆς γλωσσολογίας. Διὰ τῆς μελέτης τῶν γλωσσῶν καὶ τῆς τέχνης τοιούτων ἱστορικῶν λαῶν ἐλύθησαν ἢ βαίνουσι πρὸς τὴν λύσιν πολλὰ ἱστορικὰ προβλήματα, εὑρέθησαν μέχρι χθὲς καὶ πρώην ἀπολωλότες κρίκοι τῆς ἱστορικῆς ἁλύσεως, οὓς ἀνεπλήρονεν ἐνίοτε ἡ εὔπλαστος φαντασία ἢ ἡ τολμηρὰ εἰκασία. Εἷς πολλάκις ἁπλοῦς λίθος ἐνεπίγραφος ἀρκεῖ, ὅπως καταρρίψῃ μακρὰς καὶ ἐπιπόνους θεωρίας, μὴ στηριζομένας ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἢ ἀπορρεούσας ἐξ ἀταλαιπώρου μόνον παραδόσεως ἢ ἐκ παρερμηνείας τῶν ἀρχαίων. Ὁποίους νέους ὁρίζοντας ἐρεύνης δὲν ἀνοίγει ἐπὶ παραδείγματι ἡ ἐν τῇ νήσῳ Λήμνῳ, τῇ ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων γνωστῇ ἕδρᾳ Πελασγῶν διηκόντων καὶ εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, γενομένη πρὸ δύο ἐτῶν ἀνακάλυψις λίθου φέροντος δύο ἐπιγραφάς, γεγραμμένας διὰ τῶν γραμμάτων τοῦ τυρρηνικοῦ ἀλφαβήτου; Ἀλλὰ καὶ περὶ ἁπλούστερα γεγονότα εἶνε μεγάλαι αἱ ὑπηρεσίαι, ἃς παρέχει εἰς τὴν ἱστορίαν ἡ ἀκριβὴς γνῶσις τῶν γλωσσῶν. Ἀρκεῖ νὰναφέρω τὴν ἐξ ἐσπευσμένης ὑπὸ τοῦ Rafn ἀναγνώσεως τῶν ῥουνικῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἐν Βενετίᾳ ἐκ Πειραιῶς ἀρχαίων λεόντων ἀποδοχὴν καθυποτάξεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Νορμαννοῦ Ἀράλδου τῷ 1040, ἐν ᾧ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὁ ἄριστος τῶν συγχρόνων ῥουνολόγων, ὁ Νορβεγὸς Sophus Bugge, ἀπέδειξεν ἀναμφιλέκτως, ὅτι μία μόνον λέξις ἐκ τοῦ ὅλου δύναται νὰ γνωσθῇ ἀσφαλῶς, τὰ δὲ λοιπὰ γράμματα εἶνε ἀδιάγνωστα ὑπὸ τῆς ἐπηρείας τῶν χρόνων.

Ὁποία δὲ ἡ σημασία ἣν ἔχει διὰ τὴν ἱστορίαν ἡ γεωγραφία καὶ ἡ τοπογραφία θεωρῶ ἀρκοῦν νὰ ὑπομνήσω ἁπλῶς, φοβούμενος μὴ ἄλλως νομισθῶ φέρων γλαῦκας εἰς Ἀθήνας. Εἶνε φανερόν, ὅτι ἱστορικόν τι γεγονὸς κατανοεῖται εὐκολώτερον καὶ διαφωτίζεται πληρέστερον, ὅταν ἔχωμεν σαφῆ γνῶσιν τοῦ τόπου ἐν ᾧ διεδραματίσθη. Οὐ μόνον δὲ τὰ καθ' ἕκαστα συμβάντα σαφηνίζει ἡ γνῶσις τῶν τό-

πων, ἀλλὰ καὶ ἡ καθ' ὅλου ἐξέτασις τοῦ κλίματος, τοῦ ἐδάφους, τῆς φυσικῆς κατασκευῆς χώρας τινὸς συντελεῖ εἰς τὴν ἐμφανεστέραν ἀντίληψιν τοῦ χαρακτῆρος, τῶν τυχῶν καὶ τῶν πράξεων τοῦ ἐν αὐτῇ οἰκήσαντος λαοῦ. Ἀλλὰ δὲν εἶνε ἀφ' ἑτέρου ἄσκοπον νὰ σημειωθῇ, ὅτι αἱ τοιαῦται ἔρευναι δέον νὰ γίνωνται ἐν μέτρῳ, οὐδὲ πρέπει νὰ νομίζηται, ὅτι δύναται χώρα τις νὰ διαπλάσῃ ἐξ ὑπαρχῆς καὶ κατ' ἀνάγκην λαϊκόν τινα χαρακτῆρα τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον, ἐν ᾧ μόνον νὰ συντελέσῃ εἰς ἰδιόρρυθμον αὐτοῦ διατύπωσιν δύναται. Ἐναντία δὲ θεωρία οὐ μόνον ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς πείρας ἀποδεικνύεται ἀνακριβὴς, ἀλλὰ καὶ παράγει εἰς πορίσματα ὑπερβολικὰ καὶ ἐν πολλοῖς πεπλανημένα, οἷα ἐν μέρει τὰ τοῦ ἄλλως ἐπιφανοῦς Ἄγγλου ἱστοριοσόφου Buckle. Οὐδὲ εἶνε τὸ παρ' ἅπαν ἡ χώρα καὶ τὸ κλῖμα τόπου τινὸς ὁ μόνος παράγων τῆς ἐθνικῆς τῶν λαῶν ἰδιορρυθμίας. Ἄλλως ἔπρεπεν οἱ σημερινοὶ Φελλάχοι νὰ εἶνε ὅ τι οἱ πάλαι Αἰγύπτιοι, ἅτε οἰκοῦντες τὴν αὐτὴν ὑπὸ τῶν πλημμυρῶν τοῦ Νείλου εὐλογουμένην χώραν, καὶ ἡ σημερινὴ Τυνησία ἔπρεπε νὰ παράγῃ Ἀννίβας, Ἀσδρούβας καὶ Ἀμίλκας ὡς ἡ ἀρχαία Καρχηδὼν, ἧς τὴν θέσιν κατέχει.

Δυςυπολόγιστος δὲ εἶνε ἡ ὠφέλεια ἣν πορίζονται αἱ ἱστορικαὶ μελέται ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν περισωθέντων ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος λειψάνων τῆς τέχνης καὶ τοῦ βίου τῶν παρελθόντων αἰώνων, καὶ ἰδίως τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν νομισμάτων. Ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Φοινίκη, ἡ Ἀσσυρία καὶ ἡ Βαβυλωνία, ἡ Περσία καὶ ἡ Ἰνδία δὲν εἶνε πλέον διὰ τὸν ἱστορικὸν κολοσσιαῖοι ὄγκοι βαρβαρότητος ἀνεξερευνήτου, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς αὐτῶν ἀνέθορε τὸ φῶς τῆς περὶ αὐτῶν ἀληθοῦς γνώσεως. Καὶ δυνάμεθα σήμερον νὰ λαλήσωμεν περὶ τῶν βασιλέων αὐτῶν καὶ τῶν λαῶν, περὶ τῆς τέχνης αὐτῶν καὶ τῆς ποιήσεως, περὶ τῆς θρησκείας καὶ τῶν ἐθίμων ἐν πολλοῖς μετὰ μεγαλειτέρας ἀκριβείας ἢ περὶ λαῶν καὶ χωρῶν σημερινῶν. Τί δὲ νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ῥώμης, ὧν τὴν δόξαν καὶ τὴν ἰσχὺν, τὸν βίον καὶ τὰ θαυμάσια διηγοῦνται οἱ λίθοι καὶ τῶν λίθων τῶν χαράγματα, οἱ ναοὶ καὶ τὰ θέατρα, αἱ ἀγοραὶ καὶ οἱ λιμένες, αἱ ἀκροπόλεις καὶ τὰ τείχη, τὰ μέγαρα καὶ αἱ ὁδοί; ὧν τὸ παρελθὸν γίνεται τρόπον τινὰ παρὸν ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐν τῷ Forum Romanum, ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ἐν Πομπηίᾳ; ὧν τὰ μυστήρια προδίδει εἰς ἡμᾶς οἱονεὶ

φωνή τις γόησσα ἐξερχομένη ἐκ τῶν ὁσημέραι ἀνακαλυπτομένων ἐνεπιγράφων μνημείων;

Ὡς δ' αἱ πρωτότυποι ἐπιγραφαὶ τῆς ἀρχαιότητος γνωρίζουσιν ἡμῖν πλεῖστα ἄγνωστα καὶ εἰς λήθην παραδεδομένα καὶ ἀνάγουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν ἄμεσον γνῶσιν τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος, οὕτω τὰ περισωθέντα ἔγγραφα τῶν μέσων καὶ νεωτέρων χρόνων οἱονεὶ ἀφίνουσι φωνὴν περὶ τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν πράξεων εἰς ἃς ὀφείλεται ἡ γέννησίς των. Οἱ ἄνδρες ἐξέλιπον, αἱ πράξεις παρῆλθον, ἀλλ' οἱονεὶ ὑπελείφθη μόριόν τι τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν καὶ μετὰ θάνατον. Ἀναστρεφόμεθα ἀκόμη μετ' αὐτῶν ὡς εἰ ἔζων. Βλέπομεν τὰς ὑπογραφάς των ὡς εἰ ἐκινεῖτο ἡ γράφουσα χεὶρ πρὸ τῶν ἰδίων ἡμῶν ὀφθαλμῶν.

Κάτωθεν ταύτης τῆς περγαμηνῆς, δι' ἧς παραχωροῦνται τὸν Ἰούνιον τοῦ 1451 προνόμια ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τοὺς Ῥαγουσαίους, ἀναγινώσκομεν διὰ κινναβάρεως γεγραμμένας μεγάλας τὰς λέξεις Κωνσταντῖνος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Παλαιολόγος. Εἶνε ἡ ἐπίσημος ὑπογραφὴ τοῦ τελευταίου βασιλέως, ὅστις μετὰ δύο ἔτη ἔπιπτε, προσφωνῶν Ἕλληνας ἐκείνους οὓς παρεκέλευεν εἰς τὴν ὑστάτην ὑπὲρ πατρίδος θυσίαν. Καὶ αὕτη ἡ προσηρτημένη ἄτεχνος χρυσῆ βοῦλλα σώζει τὴν εἰκόνα τοῦ μάρτυρος.

Τίνος τὰς τελευταίας θελήσεις περιέχει ὁ ἔνσημος ἐκεῖνος χάρτης, ὃν ἐκηλίδωσαν ἐνιαχοῦ τῆς μελάνης αἱ περισσαὶ σταγόνες; Ὡς φιλόσοφος, λέγει ὁ μελλοθάνατος, ἐβίωσα καὶ ὡς φιλόσοφος θέλω νὰ ταφῶ, ἄνευ λαμπρότητος, ἄνευ πολυτελείας, ἄνευ πομπῆς. . . . Ὅταν θἀποθνήσκω, αἱ ὕσταταί μου εὐχαὶ θἀποβλέπωσιν εἰς τὴν εὐτυχίαν τούτου τοῦ βασιλείου. Εἴθε νὰ διοικῆται πάντοτε ἐν δικαιοσύνῃ, συνέσει καὶ ἰσχύι· εἴθε νὰ εἶνε τὸ εὐτυχέστατον τῶν κρατῶν διὰ τῆς πραότητος τῶν νόμων αὐτοῦ, τὸ δικαιότατα διοικούμενον διὰ τῆς διαρρυθμίσεως τῶν οἰκονομικῶν αὐτοῦ, τὸ γενναιότατα ὑπερασπιζόμενον ὑπὸ στρατοῦ οὐδὲν ἄλλο ἀποπνέοντος ἢ τιμὴν καὶ δόξης δίψαν· εἴθε νὰ ζήσῃ ἀκμαῖον μέχρι τῆς συντελείας τῶν αἰώνων. Τοιαύτη διαθήκη τίνος ἄλλου Φρειδερίκου ἠδύνατο νὰ εἶνε παρ' ἐκεῖνον ὅστις δικαίως ἐκλήθη μέγας;

Ἐν τούτῳ τῷ ἐρωτικῷ γραμματίῳ βλέπομεν Ἐρρῖκον τὸν Δ' γρά-

φοντ' ἀληθῶς διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ χειρῶν εἰς τὴν προςφιλῆ αὐτοῦ καὶ ὡραίαν ἐρωμένην, τὴν Gabrielle d'Estrées, λόγους μειρακίου ἐρωτύλου· σ' ἔχω ἐζωγραφημένην καθ' ὁλοκληρίαν τελείαν ἐν τῇ ψυχῇ μου, ἐν τῇ ψυχῇ μου, ἐν τῇ καρδίᾳ μου, ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς μου (vous ayant peynte an toute perfectyon dans mon ame, dans mon ame, dans mon coeur, dans mes yeux).

Καὶ ἐπὶ τοῦ ἄλλου ἐκείνου χάρτου, ὅςτις περιέχει τὸ πρωτότυπον σχέδιον τῆς διακηρύξεως τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, δι' ἧς ἐκρήγνυται δεκατρία ἔτη πρὸ τῆς μεγάλης γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ὡς ἀπὸ στηθῶν βεβαρημένων ἡ φωνὴ τῶν ἀπαραγράπτων τοῦ ἀνθρώπου δικαιωμάτων, ὁποῖα διδάγματα περιέχονται. Μὴ δὲν βλέπομεν ἐν αὐτῷ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ φράσει ἡ ἱστορία τῆς παρούσης μεγαλειότητος εἶνε ἱστορία ἀδικιῶν καὶ ἁρπαγῶν τὴν τὸ πρῶτον γραφεῖσαν λέξιν μεγαλειότητος διαγραφομένην καὶ ἀντικαθισταμένην διὰ τῶν λέξεων βασιλέως τῆς μεγάλης Βρεττανίας;

Ἀληθῶς λοιπὸν τὰ ἐν χερσὶν ἡμῶν πρωτότυπα ταῦτα πρακτικὰ τοῦ ἐν Βενετίᾳ συμβουλίου τῶν δέκα μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ τῆς παρὰ τὸν Ἀδρίαν θαλασσοκράτορος οὐ μόνον ὑπεστήριζεν, ἀλλὰ καὶ ἐμίσθονεν, ἀλλὰ καὶ ἀντήμειβε γενναίως τοὺς ἀναλαμβάνοντας νὰ δολοφονῶσι μεγιστᾶνας καὶ ἡγεμόνας ἐχθροὺς τῆς βενετικῆς πολιτείας ἢ ἐπικινδύνους εἰς αὐτήν;

Τίνες ἔγραψαν τὰς διατάξεις ταύτας;

Ἀπὸ τὴν σήμερον καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ὅποιος συμπατριώτης (ὃ μὴ γένοιτο!) θανατωθῇ εἰς τὸν πόλεμον, ὁποῦ κάμνομεν ἐναντίον εἰς τοὺς Ἀγαρηνούς, ἡ φαμηλία του ἔχει νὰ τρέφηται ἀπὸ τὴν κάσσαν τῆς πατρίδος μας ἐν ὅσῳ ἡ χηρευμένη γυναῖκά του μένει ἀνύπανδρος, καὶ τὸ ὄνομά του ἔχει νὰ μνημονεύηται παρρησίᾳ εἰς ὅλας τὰς ἐκκλησίας... Κάθε χρόνον θέλει γίνεται τὴν τρίτην Κυριακὴν τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς μνημόσυνον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ μοναστηρίου μὲ τὸν ἀρχιερέα καὶ ὅλους τοὺς ἱερεῖς διὰ τοὺς ἀποθανόντας εἰς τὸν πόλεμον... Κάθε καπετάνος νὰ γράφῃ τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρός, ὁ ὁποῖος ἤθελε κάμει κανένα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἡρωικὸν ἔργον ἢ εἰς τὴν ξηρὰν ἢ εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ ἡ πατρὶς νὰ δίδῃ εἰς ἐκεῖνον τὸν ναύτην ἀποδεικτικὸν τοῦ ἡρωισμοῦ του, ὑπογεγραμμένον ἀπὸ τὸν καπετάνον καὶ βουλλωμένον μὲ τὴν βοῦλλαν τοῦ κοινοῦ διὰ νὰ παρρησιασθῇ μίαν ἡμέραν εἰς τὸν ὀρθόδοξον βασιλέα μας καὶ νὰ λάβῃ τὴν πρέπουσαν τιμὴν καὶ δόξαν[1]. Πῶς ἀποπνέει τὸ ἡρωικὸν τοῦτο ἔγγραφον τοῦ Μαΐου τοῦ 1821 ὅλην τὴν ποίησιν, ὅλην τὴν ἁγνότητα, ὅλον τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ μεγάλου ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος. Εἶνε τῶν κατοίκων τῆς νήσου Ὕδρας αἱ ἀποφάσεις, τὰ δόγματα τῆς γενναίας συνόδου τῶν θαλασσομάχων ναυτίλων, οἵτινες, συνειθισμένοι νὰ παλαίωσι πρὸς τὰ πελάγη καὶ θεωροῦντες φυσικὸν τὸν θάνατον ἐν μέσῳ θυέλλης, ἔδιδον καὶ εἰς τὰς διακηρύξεις αὐτῶν τὰς ἀφορώσας εἰς τὴν θανὴν ἐν τῷ ὑπὲρ πατρίδος ἀγῶνι τὸν τύπον ψηφίσματος ἀνθρώπων ἠδελφωμένων μετὰ τοῦ θανάτου, καὶ μόνον ἐδείκνυον ἄριστα ὠργανωμένην τὴν φροντίδα περὶ τῶν ἀπορφανιζομένων ὡς εἰ προέκειτο περὶ τῶν ὑπολειπομένων οἰκείων συνήθων ναυαγῶν.

Βλέποντες ὁποῖον πλούσιον ἀμητὸν εἰδήσεων, ὁποῖα ἀσφαλῆ διδάγματα ποριζόμεθα ἐκ τῶν ἐν τοῖς ἀρχείοις συνειλεγμένων ἐγγράφων, κρίνομεν πόσον δίκαιον ἔχει ὁ ἐπιφανὴς Γερμανὸς ἱστοριογράφος Λεοπόλδος Ῥάγκε, οὗ τὸν θάνατον ἀπὸ ἑνὸς ἤδη ἔτους θρηνεῖ ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη, λέγων, ὅτι σαφῶς δυνάμεθα νἀναγνωρίσωμεν μόνον ἐκεῖνο τὸ μέρος τοῦ βίου ὅπερ διεφυλάχθη ἐγγράφως[2].

Τοιαῦτα πρωτόγραφα μνημεῖα, τοιαῦτα ἀρχέτυπα ἔγγραφα μετάγουσιν ἡμᾶς κατ' εὐθεῖαν εἰς χρόνους παρεληλυθότας, καθιστάνουσιν ἡμᾶς μάρτυρας αὐτῆς τῆς τελέσεως τῶν γεγονότων. Ἐν αὐτοῖς σφαδάζει ἀκόμη ἡ ὀργὴ τοῦ παρελθόντος καὶ σπαργᾷ ὡς ἐνεστὼς ὁ ἔρως ὁ παλαιὸς καὶ διατηρεῖ ὅλον αὐτῆς τὸ θάλπος στοργὴ ἣν τώρα ἔχει καλύψει πρὸ πολλοῦ τὸ ψυχρὸν τοῦ τάφου χῶμα καὶ εἶνε ἀκόμη ἑτοίμη πρὸς ἀνδραγαθήματα ἡ φιλοπατρία. Ἐν αὐτοῖς δὲν ἐξέλιπεν ἀκόμη ἡ βοὴ καὶ ὁ θόρυβος πολυκρότων σενεδρίων, δὲν ἐφιμώθησαν αἱ ἀντεγ-

[1] Ἰωάννου Φιλήμονος Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Τόμ. Γ' σελ. 426.

[2] Zur venezianischen Geschichte. 1878. σ. 173.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

κλήσεις ἀντιφερομένων μερίδων, δὲν κατεστάλη τῶν στάσεων ἡ μανία, δὲν διελύθη ὁ κονίσαλος καὶ ὁ καπνὸς τῶν μαχῶν τοῦ παρελθόντος. Ἔμειναν ἀκόμη πάντα ὁποῖα ἦσαν ἐν τῇ στιγμῇ καθ' ἣν συνετάσσοντο τὰ ἔγγραφα, καθ' ἣν ἐτελεῖτο ἡ δρᾶσις.

Ὁπόσα διδασκόμεθα ἐκ τῶν παλαιῶν ἐκείνων, ὑπὸ τοῦ χρόνου κιρρῶν, πολλάκις δὲ τιλφοβρώτων καὶ ἐφθαρμένων ἐγγράφων. Ὁπόσοι ψευδεῖς ἥρωες ἐξελέγχονται δειλόψυχοι θηλυδρίαι ἢ ἄξιοι στιγματισμοῦ προδόται, ἐν ᾧ ἄλλως ἔμελλον ἴσως νὰ διαλανθάνωσι τὴν νέμεσιν τῆς ἱστορίας. Ὁπόσοι κατερρίφθησαν ἀπὸ τῶν βάθρων, ἐφ' ὧν εἶχε στήσει αὐτοὺς ὑψηλὰ ἀνεξέλεγκτος παράδοσις ἢ τῆς ποιήσεως ὁ περισσόμυθος ἐνθουσιασμός. Ὁπόσοι καθαίρονται ἀπὸ τῶν ῥύπων ἀδίκου ἢ ὑπερβολικῆς δυςφημίας, οὓς εἶχον ἐπισωρεύσει ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτῶν αἰῶνες ἔχοντες μόνον ὦτα, ἀλλ' ὄχι καὶ ὀφθαλμούς. Οὕτως ἡ ἀρχειακὴ ἔρευνα ἀπήλλαξεν ἐπ' ἐσχάτων μόλις τὴν Λουκρητίαν Βοργίαν, τὴν θυγατέρα τοῦ ποντίφικος τῆς Ῥώμης Ἀλεξάνδρου τοῦ ἕκτου, ἀπὸ τῶν κηλίδων τὰς ὁποίας εἶχον περιάψει εἰς τὸ ὄνομα αὐτῆς αἱ ἐκ τῶν ζηλοτύπων ὑπονοιῶν τοῦ πρώτου αὐτῆς συζύγου Ἰωάννου Σφόρτσα τρεφόμεναι μυσαραὶ συκοφαντίαι. Ἡ ἐμβριθὴς μελέτη τῶν συγχρόνων ἐγγράφων ἔσωσεν οὕτω τὴν ἔπειτα δούκισσαν τῆς Φερράρας ἀπὸ τῆς ἐκ παραδόσεως κακοδοξίας, ἣν μετέδιδε περαιτέρω ἡ νεωτέρα ποίησις καὶ ἡ λαοφιλὴς μουσική, καὶ ὑποκατέστησεν εἰς τὴν Βοργίαν τοῦ Hugo τὴν Λουκρητίαν ἥτις ἐγοήτευε τὸ πνεῦμα ἐπιφανῶν τῆς γυναικὸς συγχρόνων, τοῦ Ἄλδου, τοῦ Βέμβου καὶ τοῦ Ἀριόστου.

Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ, ὅτι τὰ ἐν τοῖς ἀρχείοις ἀποθησαυριζόμενα ἔγγραφα παρέχουσι πλήρη καὶ ἀλάνθαστον τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν. Τὸ κοινὸν λόγιον, καθ' ὃ πᾶν ὅ τι λάμπει δὲν εἶνε χρυσός, οὐδαμοῦ ἴσως δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ εὐστοχώτερον. Ὁ ἱστοριοδίφης χρεωστεῖ νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ πολλῶν καὶ παντοίων κινδύνων ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν ἐγγράφων. Μὴ δὲν ὑπάρχουσι παλαιαὶ καὶ νεώτεραι παραχαράξεις, γενόμεναι χάριν συμφέροντος ἢ κέρδους; Καὶ ὅταν δ' ἔγγραφόν τι ἀποδειχθῇ ὑπὸ τῆς γραφογνωσίας γνήσιον καὶ ἀπαραχάρακτον, εἶνε ἆρα ἀληθές; Δὲν ὑπάρχουσι περιστάσεις, καθ' ἃς, καὶ μὴ ὑπαρχούσης ἐξωτερικῆς νοθείας, ὑφίσταται πραγματικὴ καὶ ἐσωτερική, σκόπιμος ἢ ἀθέλητος θόλωσις ἢ διαστροφὴ τῆς ἀλη-

θείας; Ἐν ταῖς τοιαύταις ἐρεύναις ἀνοίγεται εὐρὺ καὶ μέγα στάδιον εἰς τὴν ἱστορικὴν κριτικήν, τόσον εὐρὺ καὶ τόσον ποικίλον, ὅσον ποικίλαι εἶνε αἱ πράξεις, εἰς ἃς ἀναφέρονται τὰ ἔγγραφα, καὶ ὅσαι αἱ ἐκδηλώσεις τῆς ψυχῆς τῆς ἀνθρωπίνης. Ἐπιφανῆ ἐκ συνθήκης ἱστορικὰ ψεύδη, παραδιδόμενα πολλάκις εἰς γενεὰς ὅλας καὶ ἐπιδράσαντα οὐ μόνον εἰς τὴν στρεβλὴν ἀντίληψιν τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν δρῶσαν πολιτικὴν τῶν κρατῶν, ἀπεκαλύφθησαν οὐ σπανίως διὰ τῆς ἐρευνητικῆς δεξιότητος στοχαστικῶν παρατηρητῶν, οἵτινες ἀνέτεμον ἐν τοῖς ἀρχειοφυλακείοις τὴν ἀνεξερεύνητον παράδοσιν τῶν παρῳχημένων χρόνων καὶ δὲν ὤκνησαν νὰ βάλωσι τὸν δάκτυλον εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων. Ὀλίγα ἔτη πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐκήρυττεν ἐν Ῥώμῃ ὁ περιώνυμος Πλακεντῖνος Λαυρέντιος ὁ Βάλλας ὡς ἀνύπαρκτον τὴν φημιζομένην εἰς τὸν πάπαν Σίλβεστρον ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου κατὰ τὴν βάπτισιν αὐτοῦ δωρεάν, ἐφ' ἧς στηριζόμενοι οἱ πάπαι ἠξίουν ἐπὶ αἰῶνας ὅλους τὴν ἐπὶ τῆς Ῥώμης καὶ τῶν βασιλείων τῆς Νεαπόλεως καὶ τῆς Σικελίας, ἐπὶ τῆς Ἰταλίας καὶ ἐπὶ ἄλλων χωρῶν, ἰδίως δὲ τῶν νήσων, κοσμικὴν ἀρχήν. Ἡ θαρραλέα τοῦ ἐλευθερίου φιλολόγου καὶ ποιητοῦ ἱστορικὴ ἀπόδειξις μικροῦ δεῖν ἔφερεν αὐτὸν εἰς τοὺς ὄνυχας τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως, ἂν μὴ ἐτύγχανε τῆς κραταιᾶς προστασίας τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Ἀλφόνσου τοῦ Ἀραγωνίου. Τὴν δὲ σήμερον ἡ ἱστορικὴ κριτικὴ πανηγυρίζει πολλάκις ἴσους θριάμβους χωρὶς ὁμοίων κινδύνων. Ἡ περιώνυμος ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ πρὸς τὸν κόμιτα τῆς Φλάνδρας Ῥοβέρτον, δι' ἧς λέγεται κληθεῖσα ἡ ἑσπερία Εὐρώπη εἰς ἐπικουρίαν κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἥτις ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν ὅλην ἱστορίαν τῶν σταυροφοριῶν, ἰδίως δὲ διὰ τὴν πρὸς τοὺς σταυροφόρους διαγωγὴν τῶν Βυζαντίνων, δύναται σήμερον ἐν πεποιθήσει νὰ θεωρηθῇ πλαστὴ καὶ οὐδέποτε ὑπάρξασα συμφώνως πρὸς τὰς τελευταίας ἱστορικὰς ἐρεύνας. Ἡ λεγομένη διαθήκη Πέτρου τοῦ μεγάλου κατεδείχθη κατασκεύασμα τοῦ μεγάλου Ναπολέοντος, διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ χειλέων ὑπαγορεύσαντος τὸ πλαστούργημα καὶ φροντίσαντος περὶ τῆς δημοσιεύσεως αὐτοῦ. Τὰ δύο καὶ μόνα παλαιὰ ἔγγραφα, δι' ὧν πιστοῦται ἡ πραγματικὴ ὕπαρξις τοῦ Γουλιέλμου Τέλλου, ἐξηλέγχθησαν παρακεχαραγμένα, καὶ ὁ ἥρως τῆς ἑλβετικῆς ἐλευθερίας

ἀπεδόθη εἰς τὴν σφαῖραν τῶν μύθων, εἰς ἣν ἀνήκει, ἀποβληθεὶς τοῦ ἱστορικοῦ περιβόλου, ὡς οἱ ποιηταὶ ἐκ τῆς Πολιτείας τοῦ Πλάτωνος, μὲ τὴν κεφαλὴν ἐστεμμένην ἀκόμη ὑπὸ τῶν ῥόδων, δι' ὧν ἐκόσμησεν αὐτὴν τοῦ Σχιλλέρου ἡ μοῦσα.

Ἐκ τῶν ἀρχειακῶν ἐγγράφων ἰδιάζουσαν ἀξίαν ἔχουσιν αἱ ἐπίσημοι ἐκθέσεις πρέσβεων καὶ ἄλλων ἀρχόντων καὶ αἱ διπλωματικαὶ ἐπιστολαί. Ἐκ τοῦ μεγάλου βενετικοῦ ἀρχείου τοῦ ἐν τῇ διαλυθείσῃ μονῇ τῶν Φράρων ἐγκαθιδρυμένου ἤντλησεν ἤδη κατὰ τὴν τρίτην τοῦ αἰῶνος δεκάδα ὁ ἐπιφανέστατος τῶν καθ' ἡμᾶς ἱστοριογράφων Λεοπόλδος Ῥάγκε ἀπαραμίλλους ἱστορικὰς εἰκόνας, ὧν ἡ ὕλη καὶ τὰ χρώματα ἐλήφθησαν ἐκ τοιούτων ἐκθέσεων. Ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει νὰ εὐγνωμονῇ ἐς ἀεὶ εἰς τὸν ἄνδρα, ὅστις πρῶτος διελεύκανεν, ἐκ τῶν κατακομβῶν τῶν βενετικῶν ἀρχείων παραλαμβάνων τὸ φῶς, τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ τριακονταετοῦς βενετοκρατίας μετὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Μοροζίνη. Ἀλλ' ὅσον μεγάλη εἶνε ἡ ἀξία τῶν διπλωματικῶν ἐγγράφων διὰ τὴν ἱστορίαν, τοσούτῳ μεγαλειτέρα δέον νὰ εἶνε καὶ ἡ προσοχὴ περὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν. Οὐδεμία ἱστορικὴ πηγὴ εἶνε ἐπισφαλεστέρα ταύτης, ἂν μὴ νοῦς παρῇ. Ὁ εἰς τοὺς ἐντολεῖς αὐτοῦ ἐπιστέλλων ἀντελήφθη ἆρά γε καλῶς τῶν πραγμάτων, εἶχεν ἀκριβεῖς εἰδήσεις περὶ τῶν κινήσεων ἐν τῇ αὐλῇ, τῷ κοινοβουλίῳ, τοῖς πολιτικοῖς κύκλοις, τῷ λαῷ τῆς χώρας παρ' ᾗ ἦτο διαπεπιστευμένος; Ὁ διπλωμάτης ἦτο ὁ τακτικὸς πρεσβευτὴς τῆς ξένης κυβερνήσεως ἐν τῇ ξένῃ χώρᾳ καὶ ὡς τοιοῦτος ἐγίνωσκε καλῶς πάντα τὰ κατ' αὐτὴν ἢ ἦτο ἔκτακτός τις ἀπεσταλμένος; αἱ δὲ ἀνακοινούμεναι ὁμιλίαι μετὰ τοῦ ἡγεμόνος ἢ τῶν πολιτευομένων τῆς ξένης δυνάμεως, παρ' ᾗ ἀντεπροσώπευε τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ, ἔγειναν ἐν ἠρεμίᾳ καὶ πεφροντισμέναι ἢ ἐν σπουδῇ καὶ ἐπιπολαίως; Ὁ τὴν ἔκθεσιν πέμπων συνεκέντρονε πλήρη τὴν ἐμπιστοσύνην ἢ τὴν πεποίθησιν τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ καὶ τῆς ξένης αὐλῆς παρ' ᾗ ἀντεπροσώπευεν αὐτὴν ἢ πλὴν αὐτοῦ ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι ἔκτακτοι καὶ κρύφιοι ἀπεσταλμένοι, ὅτε ἡ διπλωματικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια ἔχει πολὺ ὀλιγωτέραν σημασίαν καὶ αἱ διπλωματικαὶ αὐτοῦ ἐκθέσεις πολὺ μικροτέραν ἀξίαν; Τοῦτο π. χ. ἀπεδείχθη πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὅτι συνέβαινε κατὰ τὴν ἐν Βιέννῃ τῷ 1811 πρεσβείαν Γουλιέλμου Οὐμβόλδου τοῦ πάνυ ὡς πρέσβεως τῆς Πρωσσίας παρὰ τῇ αὐστριακῇ αὐλῇ καθ' ὃν χρόνον ἀνεμένετο ἡ ἔκρηξις τοῦ πρὸς τὴν Ῥω-

σίαν πολέμου Ναπολέοντος τοῦ μεγάλου. Ὁπόσον δ' ἀσήμαντα, εἰ μὴ καὶ γελοῖα εἶν' ἐνίοτε διπλωματικά τινα ἔγγραφα καταδεικνύεται τρανότατα ἐκ τοῦ ἐν ἔτει 1828 παθήματος τῆς γαλλικῆς διπλωματίας. Ὁ αὐτοκράτωρ Ναπολέων ὁ Γ' εὑρίσκετο ἤδη ἐν Plombières, καὶ εἶχεν ἤδη καταβάλει μετὰ τοῦ Καβοὺρ τὰ θεμέλια τῆς προσεχοῦς συμπράξεως τῆς Ἰταλίας καὶ Γαλλίας, ὅτ' ἔλαβεν ἔγγραφον τοῦ ἐν Παρισίοις ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν Βαλεύσκη, ἀγγέλλοντος αὐτῷ, ὅτι κατὰ τὰς ἀπορρήτους εἰδήσεις τοῦ ἐν Ταυρίνῳ Γάλλου πρεσβευτοῦ ἐλέγετο, ὅτι ὁ Καβοὺρ ἔμελλε νὰ μεταβῇ εἰς Plombières. Γελῶν ἔδειξεν ὁ αὐτοκράτωρ πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν τῆς Σαρδινίας τὴν ἐπιστολὴν τὴν τρανῶς μαρτυροῦσαν ὁπόσον βραδύπους ἦτο ἡ ἰχνηλασία τοῦ ἐν Παρισίοις ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ τῆς παρὰ τῇ ἰταλικῇ αὐλῇ γαλλικῆς ἀντιπροσωπείας[1].

Τοιαῦται καὶ ἄλλαι δυσχέρειαι περὶ τὴν μεταχείρισιν τῶν διπλωματικῶν ἐγγράφων ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ταῦτα εἰς ἀδεξίους χεῖρας ἀνεπιστημόνων ἢ ἐμπαθῶν ἐρευνητῶν μεταβάλλονται εἰς εὔθηκτον ξυρὸν παραδιδόμενον εἰς ἀνήλικα παιδία.

Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ πρῶται καὶ ἄμεσοι πηγαί, πάντα ταῦτα τὰ κατάλοιπα τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος, περὶ ὧν ἐποιησάμην ἤδη λόγον διὰ μακροτέρων, δὲν ἀποτελοῦσιν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τὴν ἱστορίαν. Εἶνε μέρος τῆς ἱστορίας, εἶνε λείψανα τοῦ παρελθόντος, εἶνε ἐκδηλώσεις τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ δὲν εἶνε αὐτὴ ἡ ἱστορία, δὲν εἶνε αὐτὸ τὸ παρελθόν, δὲν εἶνε αὐτὸ τὸ πνεῦμα. Ἔχομεν τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ δὲν ἔχομεν πλέον τὸν Τριπτόλεμον τοῦ Σοφοκλέους. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἐσώζετο τὸ νεανικὸν τοῦτο δρᾶμα τοῦ καλλιστεφάνου ποιητοῦ τῶν Ἀθηνῶν, μόνον διότι θὰ εἴχομεν τὰ λείψανα ταῦτα τῆς δράσεως, τὴν τραγῳδίαν τὴν νικήσασαν καὶ τὸ θέατρον ἐν ᾧ αὕτη ἐδιδάχθη, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἀξιομνημόνευτον ἡμέραν, καθ' ἣν ὁ νεαρὸς ποιητὴς ἐνίκησε τὸν ἐστεμμένον δραματουργὸν τῶν Περσῶν, τὸν γηραιὸν Αἰσχύλον. Θὰ χρειασθῇ πολλὴ καὶ ἄλλη ἔρευνα, θὰ προσκομισθῶσι πολλαὶ καὶ ἄλλαι γνώσεις, θὰ ἐπαχθῇ καὶ ἄλλοθεν παντοειδὴς συμπλήρωσις καί τις μαντεία, ὅπως ἀναπλάσωμεν τὸ θέατρον ἐν

[1] Ἴδ. Ulmann Ueber den Werth diplomatischer Depeschen als Geschichtsquellen.

τῷ ἀρχικῷ αὐτοῦ κάλλει καὶ πληρώσωμεν αὐτὸ διὰ τῶν μυρτοστεφῶν Ἀθηναίων καὶ ἀντηχήσῃ ἡ μουσικὴ τῶν χορικῶν ᾀσμάτων καὶ ἀκουσθῇ ἡ φωνὴ τῶν ὑποκριτῶν ἐξαγγελλόντων τὰ χρυσᾶ ῥήματα τοῦ ποιητοῦ καὶ ἴδωμεν τοὺς θεατὰς στρεφομένους πρὸς τὸν Κίμωνα τὸν νεωστὶ ἐπιστρέψαντα ἐκ τῶν νικῶν τῆς Ἠιόνος καὶ τῆς Σκύρου καὶ ἐπευφημήσωμεν τὸν νικηφόρον στρατηγὸν στέφοντα τὸν νεανίαν, ὅστις ἐξύμνησε τὰ δῶρα τῆς ἀττικῆς χθονὸς καὶ τὸν πάτριον ἥρωα τῆς Ἐλευσῖνος.

Ὤ, ναί! ἐκ τῶν περισωθέντων εἰς ἡμᾶς στοιχείων τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας θἀναπλάσωμεν τὸ παρελθόν. Εἰς τὰ ἐρείπια θὰ δώσωμεν τὴν πρώτην μορφὴν τοῦ ἀρχαίου κάλλους, εἰς τὰ πτώματα θὰ ἐμφυσήσωμεν τὴν ζωὴν τὴν ἐκλιποῦσαν, εἰς τὸ νεκρὸν γράμμα θὰ ὑποκαταστήσωμεν τὸ πνεῦμα τὸ ζῶν. Ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν λείψανα τῆς δράσεως ὄντων ἐμψύχων ἔχομεν ἁπλῶς τὰς ἐκφάνσεις τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας. Ἐξ αὐτῶν θὰ ἑρμηνεύσωμεν τὸν ἄνθρωπον, ἐξ αὐτῶν θὰ ἐννοήσωμεν τὴν ψυχήν. Τὰ ἐλατήρια τὰ κινήσαντα τὴν ψυχὴν τῶν δρασάντων ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶνε αὐτὰ ἐκεῖνα τὰ ἐλατήρια τὰ κινοῦντα τὴν ψυχὴν τὴν ἡμετέραν, τὰ μυστήρια τὰ περιβάλλοντα τὴν ψυχὴν ἡμῶν εἶνε αὐτὰ ἐκεῖνα ἅτινα περιβάλλουσι καὶ τὴν ψυχὴν ἐκείνων, οἱ νόμοι οἱ διέποντες τὰς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις εἶνε αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ νόμοι, καθ' οὓς ἐλειτούργησε πάντοτε τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀλλὰ φανερὸν εἶνε, ὅτι πρὸς ἀσφαλεστέραν κατανόησιν τῆς ἱστορικῆς ψυχῆς εἶνε ἀπαραίτητος ἡ ὅσον ἔνεστι πληρεστέρα περισυναγωγὴ καὶ κριτικὴ ἐξέτασις τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν θὰ ἑρμηνεύσωμεν αὐτήν. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ λυσιτελεστάτη ἀποβαίνει ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐρεύνῃ ἡ πνευματικὴ συγγένεια ὁμοίων φύσεων καὶ ἡ ἐξεύρεσις παρεμφερῶν φαινομένων, δι' ὧν πολλάκις ἑρμηνεύονται δυσεπίλυτα ἱστορικὰ γεγονότα. Οὕτω δὴ ὁ φύσει δεξιῶς ἔχων πρὸς τὴν ποίησιν δύναται εὐκολώτερον νἀντιληφθῇ ποιητικῶν χαρακτήρων καὶ σκηνῶν διὰ τὴν ὁμοιοπάθειαν τῆς ψυχῆς, ὁ δικανικὸς κατανοεῖ πληρέστερον τὰς ἐνεργείας τῶν θεσμοθετῶν καὶ ὁ ζήσας ἐν μέσῳ τοῦ θορύβου τῶν μαχῶν καὶ τῆς βοῆς τῆς τρικυμίας μεταφέρεται εὐπετέστερον εἰς τὸ μέσον τῶν πολέμων καὶ τῆς θυέλλης τῶν ναυμαχιῶν. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον ἐπὶ ὅροις ἴσοις ὁ ἐνδιατρίβων περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἰδίου ἔθνους

δύναται νὰ ἐμβαθύνῃ περισσότερον εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ, εἰς ὃν καὶ αὐτὸς ἀνήκει, καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐκείνης ψυχῆς, ἧς καὶ αὐτὸς ἀποτελεῖ τὸ πολλοστὸν μέρος. Τέλος δ' ἐντεῦθεν δικαιολογεῖται ἡ ἐπαγωγὴ τῆς ἱστορικῆς ἀναλογίας, ἥτις πολλὰ δύναται νὰ ἐξηγήσῃ καὶ διαφωτίσῃ, ἀρκεῖ νὰ γίνηται ψυχολογικὴ αὐτῆς, προσήκουσα καὶ μετρία χρῆσις. Ἄλλως ἡ ἱστορικὴ ἀναλογία μεταπίπτει εἰς ἄκαιρον καὶ ἀπροσδιόνυσον ἐπίδειξιν πολυμαθείας καὶ περιπλανᾶται εἰς φαύλους ἐνίοτε κύκλους, σκοτίζοντας μᾶλλον ἐκεῖνον, ὃν ἐπιβάλλεται νὰ φωτίσῃ ὁ ποιούμενος αὐτῶν χρῆσιν, ὡς διδάσκει τὸ παράδειγμα τοῦ ἱστορικοῦ ἐκείνου, ὅστις τὸν μὲν Μιλήσιον Ἀρισταγόραν ἀπεκάλεσεν ἀρχαῖον Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, τὸν δὲ Ὑψηλάντην πάλιν ἐπωνόμασε Φαναριώτην Ἀρισταγόραν.

Ἡ ὅσον ἔνεστι πλήρης περισυναγωγὴ τῆς ὕλης, ἡ κριτικὴ αὐτῆς ἀνακάθαρσις, ὁ διὰ τῆς ἐν ἀνάγκῃ ἱστορικῆς ἀναλογίας πλουτισμὸς τῆς ὑπαρχούσης καὶ ἡ ψυχολογικὴ μελέτη τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν ἱστορικῶν φαινομένων, πάντα ταῦτα θἀποβῶσιν οὐδαμινά, ἂν λείψῃ ἀπὸ τοῦ ἱστοροῦντος ἡ δύναμις καὶ ἡ θέλησις νὰ εὕρῃ καὶ κηρύξῃ τὴν ἀλήθειαν. Ἡ ἀμεροληψία τοῦ ἐρευνητοῦ εἶνε τῶν δυσχερεστάτων ἴσως, ἀλλὰ τῶν ὑψηλοτάτων καθηκόντων ἐν ταῖς ἱστορικαῖς μελέταις. Καὶ λέγοντες ἱστορικὴν ἀμεροληψίαν, ἐννοοῦμεν τὴν ἀκριβῆ ἐν πᾶσι καὶ διὰ πάντων ἐξέτασιν, τὴν ἀδέκαστον δικαιοσύνην, τὴν ἀπαράκλητον ἐκείνην ἀρετήν, ἥτις ἀπονέμει ἑκάστῳ τὸ ἴδιον καὶ ἀποδίδει κατὰ τὸ προσῆκον τὸν ψόγον ἢ τὸν ἔπαινον εἰς ἄνδρας καὶ λαούς, εἰς συμπολίτας καὶ ξένους, εἰς νεκροὺς καὶ ζῶντας. Πρὸς τὴν τοιαύτην δ' ἀρετὴν δὲν εἶνε ἀσυμβίβαστος ὁ ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ὡραίου ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐνθουσιασμός, οὐδὲ ἡ ἀπαράμιλλος ἐκείνη ποίησις τῆς ἀληθείας, ἥτις σαγηνεύει τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν τῶν μελετώντων τὰ αἰώνια ἀριστοτεχνήματα τῆς ἱστοριογραφίας, ἅτινα δὲν θὰ παύσωσι θαυμάζοντες οἱ αἰῶνες ὡς κτήματα ἐς ἀεί.

Τοιούτων ἀριστοτεχνῶν τὰ ἔργα παρέχουσιν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα οἱονεὶ κάτοπτρον ἑαυτῆς. Τὴν διδάσκουσι καί την φρονηματίζουσι, τὴν ὑψόνουσι καί την θερμαίνουσι. Τοιούτων διδασκάλων αἱ συγγραφαὶ εἶνε οἱονεὶ μνημεῖα ἐκ λίθου ἀδιάφθορα, ἀνακεφαλαιοῦντα τὸν βίον τῶν αἰώνων, ὅστις ἄνευ αὐτῶν παρέρχεται ἢ παραγνωρίζεται καὶ λησμο-

νεῖται. Τοιοῦτοι ἄνδρες δύνανται νὰ ἐκφωνήσωσι τὸ τοῦ Λατίνου λυρικοῦ Exegi monumentum aere perennius.

Ἀναρρηθεὶς δ' ἐγὼ ἐπὶ τὴν διδασκαλίαν ἐπιστήμης, ἥτις ἔχει νὰ στέψῃ τοὺς κροτάφους τοιούτων κορυφαίων, πῶς νὰ μὴ εὐχαριστήσω ἐπὶ τῇ τιμῇ τοὺς αἰτίους τῆς τοιαύτης ἐντολῆς, ἥτις εἶνε καθῆκον, ἀλλ' ἅμα καὶ δικαίωμα, ἥτις εἶνε ὑποχρέωσις, ἀλλ' ἅμα καὶ εὐφροσύνη; Πῶς νὰ μὴ ἀποτίσω δημοσίᾳ εὐλαβοῦς εὐχαριστίας φόρον πρὸς ἐκείνους, οἵτινες, ψηφίσαντές με ἐν τῇ τῶν φιλοσόφων σχολῇ, ἐγένοντό μοι χορηγοὶ τῆς χαρᾶς νὰ καλῶ αὐτοὺς συναδέλφους ἀντὶ διδασκάλων; Καὶ πῶς νὰ παραλείψω τὴν ἔκφρασιν εὐγνωμοσύνης ἀνυποκρίτου πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ κράτους τὰς ἀνωτάτας, αἵτινες, κυρώσασαι τὰ δόξαντα τῇ σχολῇ, μοὶ παρέχουσι τὴν ἄρρητον ἀπόλαυσιν τῆς μεθ' ὑμῶν ἀναστροφῆς, ὁμιληταὶ πεφιλημένοι;

Εἶμαι λοιπὸν ὑμέτερος τώρα, καὶ εἰς τὴν ψυχὴν ὑμῶν θὰ σκοπῶσι τὴν νεαρὰν τῶν ἡμερῶν μου αἱ φροντίδες καὶ τῶν νυκτῶν αἱ ἀγρυπνίαι. Εὐγνωμονῶν θὰ αἰσθάνωμαι ἐμὲ αὐτὸν διδασκόμενον ἐκ τῆς διδασκαλίας ἣν θὰ παρέχω, καὶ θὰ δύναμαι ἡμέραν τινὰ πιθανῶς νὰ ἐπαναλάβω τοὺς λόγους οὓς ἔγραφεν ὁ Γερμανὸς Niebuhr περὶ τῶν ἀκροωμένων αὐτοῦ διδάσκοντος τὴν ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν. Ὅτι ἔλεγεν ὁ Πύρρος πρὸς τοὺς Ἠπειρώτας του· *δι' ὑμᾶς ἀετός εἰμι· πῶς γὰρ οὐ μέλλω, τοῖς ὑμετέροις ὅπλοις ὥσπερ ὠκυπτέροις ἐπαιρόμενος*; — λέγει ὁ Γερμανὸς ἱστοριογράφος, — τοῦτ' αὐτὸ αἰσθάνεται ὁ πρόθυμος διδάσκαλος πρὸς ἀκροατὰς οὓς ἀγαπᾷ καὶ οἵτινες ὁλοψύχως κοινωνοῦσι τῶν λόγων αὐτοῦ. Οὐ μόνον ἡ ἐπιθυμία νὰ εἶνε σαφὴς εἰς αὐτοὺς καὶ μηδὲν νὰ μεταδίδῃ ὡς ἀλήθειαν, ὅπερ ἠδύνατο νὰ εἶνε ἀμφισβητήσιμον, ἐπιταχύνει τὰς ἐρεύνας· ἀλλ' ἡ θέα τῆς συνελεύσεως αὐτῶν, ἀλλ' ἡ προσωπικὴ σχέσις πρὸς αὐτοὺς ἐξεγείρουσιν ἐν μέσῳ τῷ λόγῳ μυρίας ἰδέας. Καὶ πόσον διαφόρως καταγράφονται τότε ὅσα πρότερον αὐτομάτως ἐκφυέντα ἐλέχθησαν ζωντανὰ ἀπὸ στήθους.

Οὕτω καὶ ἐγὼ εἰς τὰς ὑμετέρας θὰ ἐπερείδωμαι πτέρυγας, ὅπως ἀνέλθωμεν ὁμοῦ εἰς τὸν κόσμον τοῦ παρελθόντος, χωρὶς νὰ φαντάζωμαι, ὅτι γίνομαι ἀετὸς ὡς ὁ Πύρρος. Καὶ θὰ εἶνε ἀγών μου καὶ χαρά μου καὶ καύχημα νὰ ἐλπίζω, ὅτι παραδιδομένους μετὰ τὰ χρυσᾶ τῶν

πανεπιστημιακῶν ὑμῶν σπουδῶν ἔτη εἰς τοῦ πρακτικοῦ βίου τὴν ζάλην τὴν πολύπλαγκτον θὰ δύναται ἴσως νὰ θερμαίνῃ ἀκόμη μία τῶν λόγων μου ἀπήχησις, μία τῶν διδαγμάτων μου ἀνάμνησις καὶ εἰ μή τι ἄλλο, ἀλλὰ τοῦτο τοὐλάχιστον τὸ ἓν καὶ τὸ μέγα, ἡ πεποίθησις, ὅτι τὸν βίον τῆς ἀνθρωπότητος, ὅτι τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου, ὅτι τὰς τύχας τῆς πατρίδος, ἥτις ἀνέῳξεν εἰς ὑμᾶς πάντας τοὺς πυλῶνας τούτους τῆς ἐπιστήμης, ταῦτα πάντα ἐδιδάχθητέ ποτε ἐπὶ τῶν προςφιλῶν τούτων ἀκαδημαϊκῶν ἑδωλίων παρὰ φίλου, ὅςτις, μεταξὺ μυσταγωγῶν ὑμᾶς εἰς τὸ θεῖον τῆς Κλειοῦς ἀνάκτορον, ἐθεώρει καὶ θὰ θεωρῇ ὑμᾶς πάντοτε τὰ ὠκύπτερά του.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΝΑΡΚΤΗΡΙΟΝ ΜΑΘΗΜΑ
ΕΙΣ ΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ[1]

Ἀντικείμενον τῶν μαθημάτων τοῦ ἐνεστῶτος ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους ἔσται ἡ ἱστορία τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους καὶ μετὰ ταύτην ἡ ἀρχαία ἱστορία τῆς Ἑλλάδος. Οἱ παρακολουθήσαντες τὰ μαθήματα τοῦ παρελθόντος θερινοῦ ἑξαμήνου ἐνθυμεῖσθε, ὅτι κατ' αὐτὰ ἐδιδάχθη ἤδη ἡ ἀρχαία ἱστορία τῆς Αἰγύπτου μέχρι τῆς καθυποτάξεως τῆς χώρας ὑπὸ τοὺς Πέρσας. Κατὰ τὴν ἀφήγησιν ταύτην εἴχετε εὐκαιρίαν νὰ γνωρίσητε οὐ μόνον τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τῆς μακραίωνος ἱστορίας τῶν Αἰγυπτίων καὶ τοὺς κυριωτάτους χαρακτῆρας τοῦ αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ ἀρχαιοτάτου τῶν ἀνθρωπίνων, ἀλλὰ καὶ τὰς προόδους, ἃς ἐπετέλεσεν ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἐν τῇ ἐξερευνήσει τῆς παναρχαίας ἱστορίας τῆς Ἀνατολῆς.

Ἐπὶ ταῖς προόδοις ταύταις εὐλόγως δύναται νὰ καυχηθῇ ὁ καθ' ἡμᾶς αἰών. Εἶνε ἀληθῶς ἀξιοθαύμαστος ἡ ἐπιμονὴ καὶ καρτερία, μεθ' ἧς οἱ ἐπιστήμονες τῆς Δύσεως καὶ τοῦ Βορρᾶ ἐπεδόθησαν εἰς τὴν μελέτην τῶν γλωσσῶν καὶ τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν τυχῶν τῶν λαῶν ἐκείνων, ὧν μέχρι πρὸ ὀλίγων δεκαετηρίδων ἠγνοεῖτο ἐνίοτε καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα καὶ αὐτὴ ἡ ὕπαρξις, ὧν ἡ ἱστορία ἐγινώσκετο ἀτελέστατα ἐξ ὀλίγων μόνον σποράδην περισωθεισῶν εἰδήσεων τῶν κλασικῶν συγγραφέων καὶ ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὧν τέλος ὁ ὅλος βίος συνήθως παρηρμηνεύετο ἢ ἠδικεῖτο. Οὐκ ὀλίγον δ' εἶχε συντελέσει εἰς τὴν ὑποτίμησιν ταύτην τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς πλὴν τῆς σπάνιος τῶν πηγῶν ἡ λεγομένη φιλοσοφία τῆς

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ τῇ 11 Ὀκτωβρίου 1887 καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι Καθημερινῇ τῆς 12 καὶ 15 Ὀκτωβρίου 1887.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἱστορίας, ἥτις ἐξήταζε τὰ ἱστορικὰ φαινόμενα ὡς τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν προτέρων, οἰκοδομοῦσα σχηματικόν τι οἰκοδόμημα ἐκ δεδομένων, ἅτινα δὲν ἠδύναντο πάντοτε νὰ ὑποστῶσι τὴν βάσανον τῆς κριτικῆς ἐξελέγξεως ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον καὶ ὅπερ ἠδύνατο νὰ σαλευθῇ, ἐνίοτε δὲ καὶ καθ' ὁλοκληρίαν νὰ καταπέσῃ εὐθὺς ὡς κατεδεικνύετο τὸ πολλάκις σαθρὸν τῶν βάσεων, ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο. Ἀλλὰ καὶ ἡ μελέτη τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ ἡ πρὸς τὸν λαὸν τῆς ἐπαγγελίας στοργὴ ἦγε τοὺς θεολόγους εἰς προκατάληψιν κατὰ τῶν ἄλλων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, παράγουσαν πολλάκις εἰς πεπλανημένας ἢ ἐσπευσμένας περὶ αὐτῶν κρίσεις. Οὕτω δ' ἐκ διαφόρων αἰτίων οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι ἐνομίζοντο καὶ περιεγράφοντο ὡς τελέως βάρβαροι, ὡς στάσιμοι, ὡς καταστρέψαντες μὲν, μονονοὺ δὲ οὐδὲν οἰκοδομήσαντες.

Ἡ δὲ ὁσημέραι προβαίνουσα ἀποκάλυψις τῶν κατὰ τὸν βίον τῶν λαῶν τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς ἐμετρίασεν ἢ ἐντελῶς ἐτροποποίησε τὰς περὶ αὐτῶν ἐν προτέροις χρόνοις κρατούσας γνώμας, γνωρίσασα ἡμῖν αὐτοὺς καλλίτερον. Τὴν σήμερον δὲν ζητοῦμεν νὰ ὁρίσωμεν τὴν θέσιν αὐτῶν ἐκ τῶν προτέρων ἐν ὑποδειγματικῷ τινι πίνακι μὴ πηγάζοντι ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἀπορρέοντι ἐκ φιλοσοφικῆς τινος, ἐν μέρει συνθηματικῆς προεξετάσεως τῆς πορείας τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ. Τὴν σήμερον δὲν ἀποδεχόμεθα τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς δράσεως αὐτῶν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ καὶ ἐν συμφωνίᾳ ἢ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς αὐτόν. Τὴν σήμερον τέλος εἴπερ ποτὲ ἡ ἐπιστήμη ἀναγνωρίζει τὴν ἀνθρωπίνην πρόοδον ὥς τι σχετικὸν καὶ εἶνε διατεθειμένη νὰ ἐξετάσῃ καὶ ἐπικρίνῃ τοὺς λαοὺς καὶ τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ ἱστορίᾳ οὐχὶ ἀπὸ δεδομένου τινὸς ἐκ τῶν προτέρων κριτηρίου, ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς τοὺς χρόνους καὶ τὰς χώρας καὶ νὰ στέρξῃ καὶ δικαιώσῃ τὴν πρόοδον ἐν πᾶσι τοῖς σημείοις τῆς ἀνελίξεως αὐτῆς. Ὑπὸ τοιαύτην δ' ἔποψιν ἐξεταζομένη καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς ἀποβαίνει οὐ μόνον δικαιοτέρα, ἀλλὰ καὶ ἀληθεστέρα. Δὲν πρέπει λ. χ. νὰ παραβάλλωμεν τὸ ἐν πολέμῳ κρατοῦν δίκαιον τῶν παναρχαίων ἐκείνων λαῶν πρὸς τὴν χριστιανικὴν φιλανθρωπίαν τοῦ ἐρυθροῦ σταυροῦ τῶν καθ' ἡμᾶς ἡμερῶν, διότι θἀδικήσωμεν πρὸς τοῖς λαοῖς ἐκείνοις χιλιετηρίδας ὅλας τῆς ἱστορίας τῶν ἀνθρώπων, καθ' ἃς τὸ πρὸς τὸν πλησίον αἴσθημα δὲν εἶχε φθάσει ἀκόμη εἰς τὴν ἱερὰν ἐκείνην φειδὼ τοῦ τραυματίου

καὶ εἰς τὴν εὐαγγελικὴν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου θεραπείαν πληγῶν ἃς αὐτὸς ἐκεῖνος ἐπήνεγκεν. Οὐδὲ δυνάμεθα νἀπαιτήσωμεν παρὰ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχομένων, τῶν ἰσχυρῶν καὶ τῶν πενήτων τῆς ἀνατολικῆς ἀρχαιότητος τὰς λεπτὰς ἐκείνας ἀρετάς, ἃς πολλάκις καὶ τὴν σήμερον ἀκόμη ἀποθαυμάζομεν ὅπου καὶ ὅταν τὰς εὑρίσκωμεν, εἰ καὶ κατέστησεν αὐτὰς κοινὸν τῆς ἀνθρωπότητος κτῆμα καὶ ἐπέβαλεν αὐτὰς ὡς καθῆκον ἱερὸν ἡ χριστιανικὴ ἠθική. Ἀλλ' οὐδὲ πρὸς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον εἶνε δίκαιον νὰ συγκρίνωμεν τοὺς λαοὺς ἐκείνους τῆς Ἀνατολῆς καὶ νἀναμένωμεν νὰ εὕρωμεν παρ' αὐτοῖς τὴν ἐλευθερίαν τῶν πολιτειῶν καὶ τῆς βουλήσεως ἐκείνην. ἣν ἀκόμη καὶ τὴν σήμερον θαυμάζομεν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, οὐδὲ τὴν ἐντέλειαν ἐκείνην καὶ τὸ ὕψος τῆς τέχνης, ἥτις ἀποτελεῖ ἀκόμη ἓν τῶν καυχημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, οὐδὲ τὴν πτῆσιν ἐκείνην τοῦ πνεύματος, ἣν ἡ θεία πρόνοια δὲν εὐηρεστήθη νὰ δωρήσῃ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας οὐδὲ εἰς πάντας τοὺς λαούς.

Τοιαῦται συγκρίσεις θὰ ἦσαν ἄδικοι. Πολὺ δὲ ὀρθότερον θὰ ἦτο, ὅπως κρίνωμεν δικαίως τοὺς λαοὺς ἐκείνους τῆς Ἀνατολῆς, νὰ στρέψωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν οὐχὶ πρὸς τὰ πρόσω, ἀλλὰ πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ νὰ ἴδωμεν ὁπόσον ἀφίσταται ὁ πολιτισμὸς τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Χαλδαίας, τῆς Περσίας καὶ τῆς Φοινίκης ἀπὸ τῶν πρώτων καταστάσεων τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀπὸ τῶν εἰς τὰ σκότη τῶν αἰώνων ἀπολλυμένων πρώτων ἀρχῶν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὅτε ὁ ἄνθρωπος, σκαιὸς καὶ βαρυκίνητος, μετριωτάτας ἔχων τὰς ἀνάγκας καὶ ἀτελέστατα τὰ μέσα, ἔζη τὸν ἁπλοῦν ἐκεῖνον βίον, ὃν περιεγράψαμεν ἐν τοῖς πρώτοις ἡμῶν μαθήμασιν. Ὁ Αἰγύπτιος αὐτῶν τῶν πρώτων δυναστειῶν καὶ πολὺ μᾶλλον ὁ Ἀσσύριος καὶ ὁ Βαβυλώνιος τῶν χρόνων τοῦ Σαρδαναπάλου καὶ Ναβουχοδονόσορος καὶ ὁ Φοῖνιξ τῆς Τύρου καὶ Σιδόνος ἀπέχουσιν οὐράνιον ὅσον ἀπὸ τοῦ τρωγλοδύτου καὶ τοῦ λιμνοδιαίτου τῶν προϊστορικῶν χρόνων, ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ κατὰ φύσιν ἀκόμη ζῶντος, ὅστις εἶχε μόλις τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Παρῆλθον χιλιετηρίδες πολλαί, ἐχρειάσθη μεγάλη δρᾶσις τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ὅπως ὁ ἄνθρωπος φθάσῃ ἀπὸ τῶν πρώτων ἐκείνων καταστάσεων μέχρι τοῦ σημείου εἰς ὃ εὑρίσκομεν αὐτὸν ἐληλακότα ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Χαλδαίᾳ, Περσίδι καὶ Φοινίκῃ, Ἰουδαίᾳ καὶ Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἡ ἀπόστασις τοῦ πρωθήβου ἐκείνου βίου

τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τοῦ κόσμου τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς, ὅςτις εἶνε τὸ θέμα τῶν πρώτων μελετῶν τοῦ ἱστορικοῦ, εἶνε ἀπείρως μεγαλειτέρα ἢ ἡ διαφορὰ τοῦ βίου τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ἀπὸ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ἡ ἀπόστασις εἶνε πράγματι οὕτω μεγάλη, ὥςτε, ἐπαναλαμβάνοντες τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Φίνλαϋ περὶ τῶν αἰώνων τῆς προϊστορίας τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἡμέρας τοῦ Ὁμήρου, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι, μεταβαίνοντες ἀπὸ τῆς μελέτης τῶν πρώτων καταστάσεων τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς, εἰςερχόμεθα τρόπον τινὰ εἰς τὴν ἐξέτασιν βίου συγχρόνου πρὸς τὰς ἡμέρας καθ' ἃς ἡμεῖς σήμερον ζῶμεν.

Ἀληθῶς ὁ σημερινὸς βίος τῶν πεπολιτισμένων λαῶν ἔχει μὲν μεγάλας διαφορὰς ἀπὸ τοῦ τῶν ἐθνῶν ἐκείνων τῆς παναρχαίας Ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ ὁμοιότητας πολλὰς πρὸς αὐτόν. Ἐν πλείστοις πράγμασι φαινόμεθα ἄμεσοι ἐκείνων ἀπόγονοι, ἂν μὴ ἀδελφοί. Ἡ τέχνη αὐτῶν δὲν εἶνέ τι ὅλως ἀλλότριον τῆς ἡμετέρας. Τὰς ἰδέας αὐτῶν καὶ τὰ αἰσθήματα εἰ μὴ συμμεριζόμεθα πάντοτε, ἀλλ' ὅμως κατανοοῦμεν χωρὶς νὰ δεώμεθα πολλῆς ἑρμηνείας. Ἐνθυμεῖσθε τὴν παράδοξον ἐκείνην δι' εἰκόνος αἴτησιν περὶ ἀποξηράνσεως ἑλῶν τὴν ἀπευθυνθεῖσαν πρὸς τὸν πρόεδρον τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ὑπὸ συγχρόνων ἀγρίων τῆς Ἀμερικῆς, ἣν ἐπέδειξα εἰς ὑμᾶς κατὰ τὰ μαθήματα τοῦ θερινοῦ ἑξαμήνου. Πρόκειται περὶ ἐννοιῶν καὶ παραστάσεων ἀνθρώπων συγχρόνων μὲν ἡμῖν, ἀλλ' εὑρισκομένων ἀκόμη εἰς ταπεινὸν βαθμὸν ἀνθρωπισμοῦ ἀνάλογον πρὸς τὸν τῶν παλαιοτάτων κατοίκων τῆς γῆς τῶν πρὸ τῆς ἱστορίας. Ἡ κατανόησις τῆς ἰδεογραφικῆς ἐκείνης ἀναφορᾶς εἶνε δ' ἡμᾶς δυςχερεστάτη, δυςνόητος, πάντη δυςερμήνευτος ἴσως ἄνευ ἰδίας ἐξηγήσεως καὶ διασαφηνίσεως. Ἡ ἔκφρασις τῶν διανοημάτων τῶν ἐν τῷ παρόντι προϊστορικῶν ἐκείνων ὡς πρὸς τὸν πολιτισμὸν ἀνθρώπων ἔχει δι' ἡμᾶς τι τὸ γριφῶδες. Οὕτω μεγάλη εἶνε ἡ ἀπόστασις τοῦ πνεύματος ἡμῶν ἀπὸ τοῦ πνεύματος ἐκείνων. Ἀλλὰ τὰς ζωγραφίας, ἀλλὰ τὰ ἀνάγλυφα τῶν Αἰγυπτίων, τῶν Ἀσσυρίων, τῶν Περσῶν καὶ αὐτῶν τῶν Χεττιτῶν κατανοοῦμεν εὐκόλως, καὶ ἂν δέν μας ἀρέσκωσιν, ἑρμηνεύομεν εὐκόλως, καὶ ἂν δὲν ὁμοιάζωσι καθ' ὅλα πρὸς τὰ ἔργα τοῦ χρωστῆρος καὶ τῆς σμίλης τῶν Ἑλλήνων ζωγράφων καὶ γλυπτῶν, ὅσον καὶ ἂν διαφέρωσιν ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν

ἐκτέλεσιν ἀπὸ τῶν δημιουργημάτων τῆς σημερινῆς τέχνης. Μεταξὺ τῶν ζωγραφημάτων τῶν αἰγυπτιακῶν τάφων ἐν Beni-Hassan, μεταξὺ τῶν ἀναγλύφων τῆς Νινευὶ καὶ τῆς Περσεπόλως καὶ τῶν καλλιτεχνημάτων τοῦ Ῥαφαήλου καὶ τοῦ Thorwaldsen, ἅτιν' ἀπέχουσιν ἀλλήλων χιλιετηρίδας ὅλας, ὑπάρχει πολὺ μεγαλειτέρα πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ συγγένεια ἢ μεταξὺ τῶν σημερινῶν δοκιμίων τῆς τέχνης τῶν ἀγρίων τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῶν συγχρόνων ἡμῖν ἀριστοτεχνημάτων τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐργασίας.

Ἐξετάζοντες τὸν σημερινὸν ἡμῶν πολιτισμόν, βλέπομεν αὐτὸν εὑρισκόμενον ἐν διαρκεῖ προόδῳ. Καθ' ἑκάστην ἀγγέλλονται νέαι ἀνακαλύψεις, νέαι ἐφευρέσεις, νέα μηχανήματα. Ἡ ἐπίδοσις τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ τοὺς σημερινοὺς χρόνους τελεῖται κατὰ γεωμετρικὴν οὕτως εἰπεῖν ἀναλογίαν. Ἐνώπιον δὲ τοῦ θαυμασίου τούτου θεάματος τῆς οἱονεὶ δι' ἀλμάτων συντελουμένης προόδου ἐνθυμούμεθα καὶ ἄκοντες τὸ σοφόκλειον ἐκεῖνο πολλὰ τὰ δεινὰ κ'οὐδὲν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει. Ἀλλ' ἡ ἀνθρωπότης προβαίνει σήμερον εἰς τὸν πολιτισμὸν μετὰ κεκτημένης οὕτως εἰπεῖν ταχύτητος, διότι ἔχει ἐνστερνισθῇ ὡς ἴδιον ἑαυτῆς κτῆμα τὴν μεγάλην καὶ πατροπαράδοτον κληρονομίαν αἰώνων ὁλοκλήρων, κληρονομίαν, ἥτις εἶνε τὸ προϊὸν τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ ἱδρῶτος καὶ τοῦ αἵματος γενεῶν καὶ γενεῶν, ἐργασίας μακρᾶς, παρατεταμένης, ἐπιμόχθου, ἱδρῶτος διαβρέξαντος τὰς αὔλακας, δι' ὧν διῆλθε βραδυκίνητος ἐπὶ μακρὰς χιλιετηρίδας ὁ ποὺς τῶν ἀνθρώπων, αἵματος ὅπερ ἔχει χαράξει διὰ σημείων ἀνεξιτήλων τὴν ἀνιαρὰν καὶ ἐπώδυνον διὰ τῶν αἰώνων πορείαν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ὁ πεπολιτισμένος ἄνθρωπος τῆς σήμερον εἶνε ἄθροισμα δύο παραγόντων, ὧν ὁ μέγιστος καὶ σοφώτατος εἶνε ἡ κληρονομία τοῦ παρελθόντος, ἡ μακρὰ ἐκπολιτιστικὴ ἐργασία τῶν ἱστορικῶν λαῶν τῶν ζησάντων χθιζά τε καὶ πρώιζα. Ὁ θέλων νὰ εἶνε δίκαιος πρέπει νὰ διακρίνῃ καὶ χωρίσῃ τὰ πολλάκις λανθάνοντα ταῦτα στοιχεῖα τοῦ παρελθόντος ἐν τῷ παρόντι. Ἐν δὲ τοιαύτῃ τινὶ ἱστορικῇ ἀναδρομῇ θἀποδοθῇ τὸ προσῆκον εἰς τὴν ἐπὶ τὸν σημερινὸν ἄνθρωπον ἐπίδρασιν τοῦ πνεύματος τῶν νεωτέρων χρόνων καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῆς μεγάλης ἐποχῆς ἣν χαρακτηρίζουσιν οἱ κλασικοὶ χρόνοι τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ῥώμης. Ὅταν δὲ οὕτως ἀναλυθῇ ἡ ἐν τῷ παρόντι κληρονομία τοῦ παρελθόντος, τότε

θὰ εὑρεθῇ ὁποῖα μεγάλα στοιχεῖα πολιτισμοῦ, ἁπλᾶ φαινόμενα τὴν σήμερον, ἀλλ' ἀξιολογώτατα ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὴν πρώτην αὐτῶν γένεσιν, χρεωστοῦμεν εἰς τοὺς λαοὺς ἐκείνους τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς, οὓς μόνον ἐσπευσμένη καὶ ἄδικος κρίσις δύναται νἀποκαλέσῃ ἄντικρυς βαρβάρους.

Ἀληθῶς δὲν δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν βαρβάρους λαοὺς παρ' οἷς βλέπομεν ἀνεπτυγμένην τήν τε κατ' ἰδίαν εὐεστὼ καὶ τῆς πολιτείας τὴν δύναμιν καὶ τὸ κράτος, παρ' οἷς εὑρίσκομεν ἀκμάζον τὸ ἐμπόριον καὶ θάλλουσαν τὴν ναυτιλίαν, προοδεύουσαν τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀστρονομίαν, τὴν ἰατρικὴν καὶ ἄλλας ἐπιστήμας, παρ' οἷς συναντῶμεν ἀκάματον τὴν βαναυσουργίαν καὶ ἐνεργοὺς τὴν ποίησιν καὶ τὰς εἰκαστικὰς τέχνας, τὸ ἄριστον τῶν κειμηλίων, ἅτινα τὸ παρελθὸν ἐκληροδότησεν εἰς τὸ ἐνεστώς.

Ὅπου ὑπάρχει τοιαύτη ζωή, συνυπάρχει καὶ ἡ πρόοδος, ἧς προϊὸν εἶνε ὁ πολιτισμός, ἐφ' ᾧ ἡμεῖς σήμερον καυχώμεθα. Ὅπου δὲ ὑπάρχει ζωὴ καὶ πρόοδος, δὲν χωρεῖ περιφρόνησις, ἀλλ' ἐπιβάλλεται ἡ μελέτη πρὸς κατανόησιν τοῦ σήμερον ὑπάρχοντος, ὅπερ τίς οἶδεν ἂν ἐν τῷ ἀδήλῳ μέλλοντι δὲν θὰ ἔχῃ ποτὲ τὴν αὐτὴν πρὸς τὸ σήμερον καθεστὼς σχέσιν, ἣν πρὸς τὸν καθ' ἡμᾶς πολιτισμὸν τὸ παλαιὸν ἐκεῖνο παρελθόν. Ὑπάρχει μεταξὺ τῶν διαφόρων λαῶν καὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν ἀλληλουχία τις καὶ διαδοχή, ἧς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ διασπάσωμεν τοὺς κρίκους, ἂν θέλωμεν νἀντιληφθῶμεν ἐν ἑνότητι καὶ ἀληθείᾳ τῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς.

Εἶνε λοιπὸν ἀληθὲς εὐτύχημα διὰ τὸν καθ' ἡμᾶς αἰῶνα, ὅτι κατ' αὐτὸν ἀνεῴχθη οὕτως εἰπεῖν ἀφ' ἑαυτοῦ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν λογίων ὁ θαυμάσιος κόσμος τῆς ἀνατολικῆς ἀρχαιότητος, ὅτι τὰ μυστηριώδη ἐκεῖνα ὄντα τῆς παμπαλαίας Ἀνατολῆς παρέστησαν καὶ πάλιν ἐνώπιον ἡμῶν οὐχὶ ὡς σκιαὶ τοῦ Ἅδου, ὡς κάρηνα ἀμενηνὰ καὶ εἴδωλα καμόντων, ἀλλ' ὁλόσωμα, λαλοῦντα τὴν ἀπ' αἰώνων λησμονημένην αὐτῶν γλῶσσαν καὶ γνωρίζοντα εἰς ἡμᾶς τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν πεποιθήσεις, τὴν πολιτικὴν αὐτῶν ἰσχύν, τὴν καλλιτεχνικὴν ἐνέργειαν, τὴν κοινωνικὴν δρᾶσιν, ἐφ' ὧν ἐν μέρει καὶ ἐμμέσως ἑδράζεται καὶ αὐτὸς ἡμῶν ὁ πολιτισμός.

Εἶνε ἀληθὴς κατάκτησις τῆς ἐπιστήμης ἡ βαθμιαία κατάληψις καὶ ἀνάγνωσις τῶν πρώτων ἀκατανοήτων ἐκείνων σημάτων, δι' ὧν μετέ-

διδον οἱ παναρχαιοι ἐκεῖνοι λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς τὰς ἰδέας αὐτῶν καὶ τὰ ὁποῖα ἔμελλον ὡς ἐκ θαύματος μετὰ χιλιετηρίδας ὅλας ἀποκτῶντα νέαν ζωὴν νὰ μαρτυρήσωσιν εἰς ἡμᾶς τὸν ἠγνοημένον ἐκείνων βίον ὡςεὶ διὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν φωνῆς, καὶ πέραν τοῦ τάφου ἀκουομένης.

Καὶ ἂν δὲν ἐγείρῃ ποτὲ ἡ ἀνθρωπότης μνημεῖον λίθου μεγαλοπρεπὲς εἰς τοὺς ἄνδρας, δι'ὧν τὸ πρῶτον ἡρμηνεύθη ἡ γραφὴ καὶ ἐγνώσθη ἡ γλῶσσα τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Φοινίκων, τῶν Ἀσσυρίων καὶ τῶν Βαβυλωνίων, τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἰνδῶν, τῶν Ἀκκαδαίων ἢ Σουμερίων, ἀλλ' ἑδραία καὶ ἀδιάλειπτος θὰ μείνῃ ἡ πρὸς αὐτοὺς εὐγνωμοσύνη τῆς ἐπιστήμης. Καὶ ἂν τὸ πολὺ πλῆθος θαυμάζῃ τοὺς δορικτήτορας τοὺς ἐπεκτείναντας τὰ ὅρια τῶν κρατῶν διὰ τῆς καθυποτάξεως χωρῶν νέων, καὶ ἂν ἡ πεπολιτισμένη ἀνθρωπότης ἀπονέμῃ δίκαιον εὐχαριστίας φόρον εἰς τοὺς τολμηροὺς ποντοπόρους καὶ ἐρευνητὰς τοὺς ἀνακαλύψαντας νέους κόσμους ἀγνώστους, θὰ ὑπάρξῃ πάντοτε ἐκλεκτὴ μερίς, ἥτις θὰ κηρύττῃ εὐεργέτας τῆς ἐπιστήμης τοὺς ἄνδρας, οἵτινες οἱονεὶ ἐκ νέου ἀπεκάλυψαν καὶ οἱονεὶ κατέλαβον διὰ πνευματικῆς οὕτως εἰπεῖν κατακτήσεως τὸν ἄγνωστον ἐκεῖνον κόσμον τὸν παλαιόν. Ὡς ἄλλον Βασκοδεγάμαν καὶ ὡς ἄλλον Κολόμβον ὀφείλει νὰ τιμᾷ ἡ ἀνθρωπότης τὸν Ghampollion καὶ τὸν Young, τοὺς διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἱερογλυφικῶν οὕτως εἰπεῖν ἀναγεννήσαντας τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον, καὶ τὸν Grotefend, ὅςτις πρῶτος εὗρε τὴν κλεῖδα τῆς ἀναγνώσεως τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν, δι' ἧς νέον φῶς ἐπεχύθη εἰς τὴν μελέτην τῶν γλωσσῶν καὶ τῆς ἱστορίας τῆς Περσίδος, τῆς Ἀσσυρίας καὶ τῆς Βαβυλωνίας διὰ τῶν γλωσσικῶν ἐρευνῶν Burnouf τοῦ πρεσβυτέρου καὶ τοῦ Lassen, τοῦ Rawlinson, τοῦ Oppert καὶ λοιπῶν.

Παρὰ δὲ τοὺς δεινοὺς τούτους στηλοκόπας πρέπει νὰ παραθέσωμεν τὰ ὀνόματα ἐκείνων τῶν ἀκαμάτων ἐρευνητῶν, δι' ὧν μνημεῖα, πλησίον τῶν ὁποίων ἐπὶ μακρὰς αἰώνων περιόδους ἀδιάφορος παρήρχετο ἡ ἀνθρωπότης, ἀπέκτησαν σημασίαν καὶ ζωήν, δι' ὧν πυραμίδες καὶ ναοί, ἀνάκτορα καὶ ἀκροπόλεις διελάλησαν εἰς τὴν ἐπιστήμην μυστήρια παλαιὰ καὶ ἠγνοημένα, δι' ὧν τύμβοι καὶ ὑπόγειοι κατακόμβαι ἀνέδωκαν θησαυροὺς κεκρυμμένους, τὰ ὀνόματα τέλος τῶν ἀνδρῶν, δι' ὧν ἐξηρευνήθησαν αἱ χῶραι, ἐμελετήθη ἡ τέχνη, διεφωτίσθησαν τὰ μνημεῖα, ἐγνώσθη ἡ ἱστορία τῶν ἀρχαίων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς.

Καὶ ἐγένετο φῶς διὰ τῶν διακεκριμένων τούτων ὑποφητῶν τῆς Κλειοῦς, ὧν τὰ ὀνόματα ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τοὺς διερευνήσαντας τὰ τῆς Αἰγύπτου ἀνεφέρομεν ἤδη ἐν τοῖς περὶ τῆς αἰγυπτιακῆς ἱστορίας μαθήμασι, τῶν δὲ περὶ τοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς διατριψάντων θὰ μνημονευθῶσιν ἕκαστα ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ. Ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ μὴ ἀναφέρω εὐθὺς ἐνταῦθα, ὅτι εἰς τὴν ἀρρενωπὴν ταύτην φάλαγγα τῶν ἐρευνητῶν τῆς παναρχαίας Ἀνατολῆς ἀνεμίχθη καὶ τὸ ὡραῖον φῦλον δι' ἐρασμίων ἀντιπροσώπων του. Εἴπερ τινὲς δὲ ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες, οἵτινες μέχρι τοῦδε δύο κυρίως μόνον ἔχομεν νὰ ἐπιδείξωμεν ἀνατολιστάς, ἐν μὲν ἀρχαιοτέροις χρόνοις τὸν Ἀθηναῖον Ἰνδολόγον Δημήτριον Γαλανόν, ἐν δὲ νεωτέροις τὸν ἐν Αἰγύπτῳ κ. Νεροῦτσον, περὶ τὰ αἰγυπτιακὰ ἀσχολούμενον, ὀφείλομεν, ἂν μὴ νὰ κλίνωμεν τὸ γόνυ, ἀλλὰ τοὐλάχιστον νὰ τείνωμεν εὐγενῶς τὴν χεῖρα πρὸς δύο κυρίας, τὴν Ἀγγλίδα Αἰγυπτιολόγον Ἀμαλίαν Edwards καὶ τὴν Γαλλίδα Dieulafoy, ἥτις οὐ μόνον συμμετέσχε τῶν ἐρευνῶν τοῦ Περσολόγου αὐτῆς συζύγου ἐν Περσίδι καὶ ὡς συγγραφεὺς διεκρίθη, ἀλλ' ἀφ' οὗ οὕτως ἀντήλλαξε πρὸς τὰ σοβαρὰ τοῦ ἐρευνητοῦ ἔργα τὰς συνήθεις τῆς γυναικὸς ἀσχολίας, συναπέβαλε καὶ αὐτὴν τὴν γυναικείαν ἐνδυμασίαν, περιβληθεῖσα τὴν ἀνδρικὴν κατά τε τὰς διὰ τῆς Ἀνατολῆς πορείας καὶ κατὰ τὴν ἐν Παρισίοις διατριβήν.

Χάρις εἰς τὴν εὐφυΐαν καὶ τὸν ζῆλον τοιούτων ἀνδρῶν, χάρις δὲ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἀγαθὴν τύχην, ἥτις καὶ αὐτὴ φαίνεται ἐνίοτε προωρισμένη νὰ συμπληρόνῃ τὰ ἔργα τῆς ἀγαθῆς βουλήσεως, ὁ βαρὺς καὶ σκοτεινὸς πέπλος ὁ ἐπικαλύπτων τὴν ἀρχαίαν Ἀνατολὴν ἤρθη πού μὲν παντελῶς, πού δ' ἐκ μιᾶς τοὐλάχιστον γωνίας, καὶ οἱ μῦθοι ἤρχισαν μεταβαλλόμενοι εἰς ἀλήθειαν καὶ τὸ χάος ἤρχισε πληρούμενον κατ' ὀλίγον διὰ μορφῶν γνωρίμων καὶ ἐνίοτε ἀξίων ἀγάπης ἢ κἂν ἐλέους.

Πρώτη δ' ἀνεβλάστησεν εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου ἐκ τῶν ὑδάτων τοῦ Νείλου ἡ θαυμαστὴ γῆ τῶν κροκοδείλων, ἧς αἱ ἱστορικαὶ ἀρχαὶ δὲν δύνανται ἀκριβῶς νὰ ὁρισθῶσι κατὰ ἔτη. Ἀλλ' ἡ Αἴγυπτος τοῦ Champollion καὶ τοῦ Rossellini, τοῦ Lepsius καὶ τοῦ Brugsch, τοῦ Mariette καὶ τοῦ Maspero δὲν ἦτο ἡ μυθώδης Αἴγυπτος τῶν παλαιῶν, ἀλλ' ἡ ἀληθὴς γῆ τοῦ Σούφιδος καὶ τοῦ Χεφρῆνος, τοῦ Ἀμενώφιος καὶ τοῦ Τουθμῆ, τοῦ Σεθώσιος καὶ

τῶν Ῥαμεσσιδῶν, τοῦ Ψαμμιτίχου καὶ τοῦ Ἀμάσιος, ὁποίαν ἐγνωρίσαμεν αὐτὴν κατὰ τὰ μαθήματα τοῦ διαρρεύσαντος ἑξαμήνου.

Πολλῷ δὲ βραδύτερον, μόλις πρὸ τεσσαρακονταετίας, ἤρχισεν ἡ ἀσφαλὴς ἀνάγνωσις τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν, ὧν αἱ πλεῖσται ἀνήκουσιν εἰς τὴν σημιτικὴν γλῶσσαν τῶν Ἀσσυρίων καὶ τῶν Βαβυλωνίων, πολλῷ δ' ὀλιγώτεραι εἰς τὸ πρὸς τὰς τουρκικὰς γλώσσας συγγενὲς ἰδίωμα τῶν προσημιτικῶν κατοίκων τῆς Μεσοποταμίας, τῶν καλουμένων Σουμερίων καὶ Ἀκκαδαίων. Ἀπὸ τῆς τετάρτης δὲ μόλις τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος δεκάδος χρονολογοῦνται αἱ μεγάλαι ἐν Χορσαβὰδ, Νιμροὺδ καὶ Κουγιουντζὶκ ἀνασκαφαὶ τοῦ Γάλλου Botta καὶ τοῦ Ἄγγλου Layard· ὀλίγον δὲ μετ' αὐτὰς ἔγειναν αἱ συμπληρωματικαὶ ἔρευναι τοῦ Χαλδαίου Rassam καὶ τοῦ Γερμανοῦ Ἰουδαίου Oppert καὶ τέλος αἱ τοῦ Ἄγγλου Ἀσσυριολόγου Γεωργίου Σμὶθ, δι' ὧν ἀπεκαλύφθησαν πολλὰ λείψανα ἀνακτόρων τῶν βασιλέων τῆς Ἀσσυρίας καὶ πλῆθος ἔργων τῆς γλυπτικῆς καὶ ἐπιγραφῶν. Ἀξία δὲ ἰδίας μνείας εἶνε ἡ ὑπὸ τοῦ Layard ἐν Κουγιουντζὶκ γενομένη ἀνακάλυψις τῆς ἐξ ὀπτῶν πλίνθων μεγάλης βιβλιοθήκης τοῦ Σαρδαναπάλου, ἥτις πολλαχῶς διεφώτισεν οὐ μόνον τὰ κατὰ τὴν γραμματολογίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀσσυρίας.

Ὀλιγώτερον δ' εὐρεῖαι ὑπῆρξαν αἱ ἐπὶ τοῦ βαβυλωνιακοῦ ἐδάφους ἀνακαλύψεις καὶ ἀνασκαφαὶ τοῦ Γάλλου Fresnel, τοῦ ἐκ Γερμανῶν Oppert καὶ τῶν Ἄγγλων Loftus, Taylor καὶ Rawlinson, ἀλλ' οὐχ' ἧττον σπουδαῖαι αἱ πρὸς τὰ εὑρεθέντα κείμενα συνδεθεῖσαι γλωσσικαὶ καὶ ἱστορικαὶ μελέται, ἰδίως μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Rawlinson ἐπιτυχοῦσαν ἀνάγνωσιν καὶ τῆς βαβυλωνιακῆς γραφῆς. Νέα δὲ ὤθησις ἐδόθη εἰς τὰς βαβυλωνιακὰς μελέτας διὰ τῶν ἀπὸ τοῦ 1876 μέχρι τοῦ 1881 ἀνασκαφῶν τοῦ Γάλλου Ἐρνέστου de Sarzec ἐν τῇ νοτίῳ Βαβυλωνίᾳ, αἵτινες ὑπῆρξαν μάλιστα σπουδαιόταται εἰς τὸν κλάδον τῆς κληθείσης Σουμερολογίας, ἤτοι τῆς γνώσεως τῶν προσημιτικῶν τῆς Μεσοποταμίας κατοίκων.

Πολὺ μικροτέρα ὑπῆρξεν ἡ πρόοδος ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῆς ἱστορίας τῶν ἄλλων σημιτικῶν λαῶν, ὧν ἐνδιαφέρουσιν ἡμᾶς μάλιστα οἱ τῆς Συρίας, οἱ Ἰσραηλῖται καὶ οἱ Φοίνικες. Καὶ ἡ μὲν ἰσραηλιτικὴ ἱστορία ὀλίγον προώδευσε, μὴ συμβαδίσασα καθ' ὁλοκληρίαν πρὸς τὴν ἐν τοῖς ἄλλοις κλάδοις τῆς ἀνατολικῆς ἱστορίας παρατηρουμένην κίνησιν ἕνεκα

τῆς φύσεως τῶν πηγῶν αὐτῆς, αἵτινες εἶνε κυρίως τὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἔγειναν μὲν ἐν τῇ κριτικῇ ἐξερευνήσει τῶν βιβλίων τούτων μεγάλα βήματα, ἰδίως δὲ ἄξιαι λόγου ἀπέβησαν αἱ μελέται περὶ τοῦ γενεαλογικοῦ πίνακος τῆς Γενέσεως καὶ τῆς Πεντατεύχου. Ἀλλ' ἐπειδὴ κυρίως περὶ τὰ κείμενα ταῦτα ἠσχολήθησαν θεολόγοι, δὲν ἐπετεύχθη ἀκόμη ἐν τῇ σπουδῇ τῆς ἰουδαϊκῆς ἱστορίας ἡ ἐλευθερία ἐκείνη κίνησις ἡ χαρακτηρίζουσα τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας τῶν ἄλλων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἀφ' οὗ μάλιστα δὲν ἐπῆλθέ τις ἀξία λόγου συμπλήρωσις τοῦ ὑπ' ὄψιν τῶν ἱστορικῶν ὑλικοῦ διὰ τῆς εὑρέσεως ἄλλων πηγῶν πλὴν τῶν εἰρημένων. Οὐχ ἧττον πτωχὴ εἶνε ἡ ἐργασία τῶν τελευταίων ἐτῶν ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Φοινίκων. Αἰτία δὲ τούτου εἶνε αὐτὸς ὁ βίος τῶν ἀρχαίων τούτων ναυτίλων καὶ ἐμπόρων, οἵτινες, διαπλέοντες μονονοὺ φερέοικοι τὰς θαλάσσας, δὲν ἀφῆκαν ἴχνη σπουδαῖα τῆς διαβάσεώς των, σπανιώτατα μάλιστα ἐν αὐτῇ αὐτῶν τῇ ἑστίᾳ, οὔτε φιλολογικὰ προϊόντα καταλιπόντες, οὔτε μνημεῖα πολλὰ διαφωτίζοντα τὴν φοινικικὴν ἱστορίαν. Ἀλλὰ κατ' ὀλίγον παρατηρεῖται καὶ περὶ τὰς φοινικικὰς ἀρχαιότητας κίνησίς τις, ὁποία ἐκδηλοῦται ἐν τῇ εἰσηγήσει τοῦ Ναπολέοντος Γ' γενομένῃ τῷ 1860 ἀποστολῇ εἰς τὴν Φοινίκην, τῇ δημοσιεύσει τῆς Συλλογῆς τῶν σημιτικῶν ἐπιγραφῶν (Corpus incriptionum Semiticarum), ἐκδιδομένης ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Renan, καὶ ἐν ταῖς κατ' αὐτὰς γινομέναις ἀνασκαφαῖς τῆς Σιδῶνος. Ἐν γένει ὅμως μικρὰ σχετικῶς ὑπῆρξεν ἡ εἰς τὴν Φοινίκην ἀναφερομένη ἐργασία τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων οὕτως, ὥςτε καὶ τὴν σήμερον ἀκόμη ὡς κυριώτατον σύγγραμμα περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ βίου τῶν Φοινίκων ἀναγκαζόμεθα νὰ μεταχειριζώμεθα τὸ τρίτομον τοῦ Γερμανικοῦ Movers, ἐκδοθὲν πρὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν καὶ ὑπερέκεινα, καίπερ ὂν ἀπηρχαιωμένον καὶ ἐν πολλοῖς ἤδη σφαλλόμενον, ἰδίως περὶ τὰ χαρακτηριστικώτατα σημεῖα τοῦ βίου τῶν Φοινίκων, τὰ τῆς θρησκείας δῆλα δὴ αὐτῶν καὶ τὰ τῶν ἀποικιῶν.

Πολλῷ περισσοτέρα εἶνε ἡ ἐργασία ἡ τελεσθεῖσα ὡς πρὸς τὴν Περσίαν, ἥτις ἤρχισεν ἐξεταζομένη καὶ πρὸ αὐτῆς τῆς Μεσοποταμίας. Ἤδη κατὰ τὴν τετάρτην τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος δεκάδα περιώδευσε τὴν χώραν ὁ Γάλλος Charles Texier, ὅςτις πολλὰ τῶν μνημείων αὐτῆς σχεδιάσας ἐδημοσίευσεν ἐν μεγάλῃ συγγραφῇ, ἐκδοθείσῃ ἀπὸ τοῦ 1842 μέχρι τοῦ 1849· ἔκτοτε δ' ἐπηκολούθησαν ἐπανειλημμέναι ἔρευ-

ναι, δι' ὧν ἐμελετήθη ἡ τέχνη καὶ ἡ ἱστορία τῶν Περσῶν ὑπὸ τοὺς Ἀχαιμενίδας καὶ τοὺς Σασσανίδας.

Σημαντικώταται δὲ ἀπέβησαν αἱ ἔρευναι ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, δι' ὧν ἐγνώσθησαν καὶ πολλαχῶς διεφωτίσθησαν τὰ κατὰ τοὺς οἰκοῦντας τὴν χώραν ἰθαγενεῖς λαούς. Ἄγγλοι καὶ Γάλλοι, Γερμανοὶ καὶ Ἀμερικανοί, Ῥῶσοι, ἐν μέρει δὲ καὶ Ἕλληνες, κυβερνήσεις καὶ ἰδιῶται εἰργάσθησαν ὡς ἐν διεθνεῖ τινι διαγωνισμῷ πρὸς ἐξερεύνησιν τῶν χωρῶν ἐκείνων. Ἡ γῆ καὶ τὸ κλῖμα, ἡ φύσις καὶ αἱ ὁδοί, τὰ μνημεῖα καὶ αἱ ἐπιγραφαί, ἡ τοπογραφία καὶ ἡ ἱστορία αὐτῶν ἔγειναν ἀντικείμενον εὐρείας μελέτης. Τῷ 1834 ἀνεκαλύπτοντο ἤδη τὰ ἐπὶ τῶν βράχων λελαξευμένα ἀνάγλυφα τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Πτερίας, ἅτινα ἔπειτα ἐπέσυρον τὰς εἰδικὰς μελέτας τῶν ἐπιστημόνων. Ἡ Λυκία ἀπεκάλυψε τὰς ὡραίας γλυφὰς τῶν ἐπὶ τῶν βράχων λελαξευμένων τάφων της καὶ τὰς δυσερμηνεύτους ἐπιγραφὰς τὰς γεγραμμένας δι' ἀλφαβήτου οὐ μακρὰν ἀπέχοντος τοῦ ἑλληνικοῦ. Ἡ Φρυγία ἔδειξε τοὺς βασιλείους τάφους, οὓς οἱ Ἕλληνες ἀνέφερον εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ Μίδα. Ἡ Κύπρος ἀπὸ τῶν νεκροπόλεων αὐτῆς ἐπλούτισε μουσεῖα ὅλα διὰ τῶν θησαυρῶν τῆς ἰδιορρύθμου, φοινικιζούσης αὐτῆς τέχνης καὶ παρήγαγεν εἰς μέσον τὴν γνῶσιν τοῦ ἐπιχωριάζοντος ἐν αὐτῇ συλλαβικοῦ ἀλφαβήτου, ὅπερ κατέχει οὕτως εἰπεῖν τὸ μέσον μεταξὺ τῆς φοινικικῆς καὶ ἑλληνικῆς γραφῆς. Ἡ Κιλικία καὶ ἡ Παμφυλία, ἡ Καρία καὶ ἡ Ἀρμενία ἐφωτίσθησαν διὰ φωτὸς νέου, εἰ καὶ ἀκόμη ἀνεπαρκοῦς. Ἐν ᾧ δὲ πλὴν τῶν εἰδικῶν κατὰ μέρος ἀνακαλύψεων τὰ μνημεῖα τῆς Μεσοποταμίας, τῆς Περσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου συνετέλουν εἰς συμπλήρωσιν τῶν ἡμετέρων γνώσεων περὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀνακάλυψις νέα καὶ μεγάλη ἐγνώρισεν ἡμῖν τέως ἄγνωστον λαόν, δεσπόσαντα διὰ τῆς τέχνης αὐτοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐφ' ἅπασαν σχεδὸν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τοὺς Χεττίτας, εἰς οὓς ἀποδίδεται ὁσημέραι μείζων προσοχὴ καὶ σημασία, ἐξικνουμένη μέχρις ὑπερβολῆς, καθ' ἧς ἤρχισεν ἤδη μόλις πρό τινων μηνῶν ἰσχυρὰ ἀντίδρασις.

Ἡ βραχυτάτη αὕτη ἐπιθεώρησις περὶ τῶν ἀνακαλύψεων, ὧν τὰ καθ' ἕκαστα θὰ ἐξελιχθῶσιν ἐν τοῖς ἡμετέροις μαθήμασιν, ἀποδεικνύει, νομίζω, ὁπόσον εἶχον δίκαιον εἰπὼν ἀνωτέρω, ὅτι ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη οὕτως εἰπεῖν ἀνεγέννησε καὶ κατέκτησεν ἐκ νέου τὴν ἀρχαίαν Ἀνατολήν, ἧς ἡ ἱστορία καὶ αὐτὴ ἡ ὕπαρξις εἶχε καλυφθῆ ὑπὸ τὴν κόνιν καὶ

τὰ ἐρείπια χιλιετηρίδων καὶ ὑπὸ τὸν βαρὺν πέπλον μακραίωνος ἀμαθείας.

Καὶ μόνον ἡ περιέργεια πρὸς γνῶσιν τῆς θαυμασίας ταύτης ἀποκαλύψεως κόσμου ἐπὶ μακρὸν λανθάνοντος ἢ παραγνωριζομένου, καὶ μόνη ἡ ἠθικὴ εὐχαρίστησις ἣν ὀφείλει νὰ αἰσθάνηται πᾶς εἰς τὴν ἐπιστήμην προαλειφόμενος ἐπὶ ταῖς μεγάλαις ταύταις πνευματικαῖς προόδοις τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος, καὶ μόνα ταῦτα, λέγω, θὰ ἤρκουν, ὅπως μοι ἐμπνεύσωσι τὴν πεποίθησιν, ὅτι μετὰ προσοχῆς καὶ ἐνδιαφέροντος θὰ παρακολουθήσητε τὴν ἔκθεσιν τῶν κατὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς. Ὁ λόγος, ὅτι καὶ ἡ ἱστορία τῶν λαῶν τούτων ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς γενικῆς ἱστορίας ὡς μαθήματος γενικοῦ καὶ ὑποκειμένου εἰς ἐξετάσεις, εἶνέ τι ὅπερ δὲν ἐπεθύμουν νἀναφέρω ὡς ταπεινοῦν τὸν ὑμέτερον ἀκραιφνῆ ζῆλον εἰς ἐπιστημονικὴν βαναυσουργίαν, ἧς θεωρῶ ὑμᾶς πολὺ ἀνωτέρους. Πέποιθα δέ, ὅτι πολὺ μᾶλλον θὰ ἑλκύσῃ ὑμᾶς εἰς τακτικὴν ἀκρόασιν καὶ τούτων τῶν περὶ τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς ἱστορικῶν διδαγμάτων ἡ συναίσθησις τῆς ὀφειλομένης τιμῆς πρὸς τοὺς μεγάλους ἐργάτας τοῦ πνεύματος, οἵτινες κατέστησαν διὰ μυρίων δυςχερειῶν, πολλάκις δὲ καὶ κινδύνων γνωστὸν τὸν τέως ἄγνωστον βίον λαῶν εἰς οὓς πολλὰ ὀφείλει ἡ ἀνθρωπότης, λαῶν προδρόμων τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἰδίων ἡμῶν προγόνων, ἐφ' ᾧ καυχᾶται καὶ δὲν θὰ παύσῃ καυχώμενος ὁ πεπολιτισμένος κόσμος.

Οὕτως ἡ ἱστορία τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους οὐ μόνον ὡς δεῖγμα καὶ ἀπάνθισμα ἀξίων τιμῆς ἐπιστημονικῶν ἀγώνων τῶν νεωτέρων χρόνων, ἀλλὰ καὶ καθ' ἑαυτὴν εἶνε ἀξία σπουδῆς. Ἀλλὰ καὶ διδακτικωτάτη καὶ εὐχάριστος εἶνε. ὅσον καὶ ἂν φαίνηται ἐκ πρώτης ὄψεως ἐνέχουσά τι τὸ ξένον καὶ ξενίζον. Οὐδεὶς δικαιοῦται νὰ θεωρήσῃ ὡς ἀδιάφορον ἢ ἀποστυφελίζουσαν τὴν γνῶσιν τοῦ βίου καὶ τῶν τυχῶν τῶν λαῶν ἐκείνων, οἵτινες περιστοιχίζουσι τὴν Μεσόγειον, ἥτις ὑπῆρξε τὸ θέατρον τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ῥώμης, ἢ τοὐλάχιστον μικρὸν ἀφίστανται ἀπ' αὐτῆς. Καλέσατε τοὺς λαοὺς τούτους ὅπως ἂν θελήσητε. Καλέσατε αὐτούς, ἂν θέλητε, διὰ τῆς ἐπωνυμίας ἣν ἔδωκαν εἰς αὐτοὺς παλαιαὶ προκαταλήψεις, βαρβάρους. Ἀλλ' οἱ βάρβαροι οὗτοι εἶνε οἱ πατέρες καὶ οἱ ἐργάται πολιτισμοῦ, ὅςτις οὐ μόνον καθ' ἑαυτὸν εἶνε ἀξιόζηλος, ἀλλὰ καὶ προέδραμε τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων καὶ ἔγεινεν οὕτως ἡ ἀρχὴ

τοῦ πολιτισμοῦ τῶν καθ' ἡμᾶς ἡμερῶν. Μὴ παύσητε θαυμάζοντες τὴν Ἀφροδίτην τῆς Μήλου, ἀλλὰ μὴ λησμονῆτε, ὅτι εἶνε θυγάτηρ τῆς φοινικικῆς Ἀστάρτης. Καὶ ὅταν τὸ ὑμέτερον βλέμμα πλανώμενον ἐπὶ τοῦ χάρτου ἐπισκοπῇ τὸ κράσπεδον εὐκόσμων ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, ὅπερ ἐπιστέφει τὰ παράλια τῆς Μεσογείου καὶ τοῦ Πόντου ἀπὸ τῆς Κριμαίας μέχρι τοῦ Γιβλαρτὰρ, ἐνθυμηθῆτε, ὅτι εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν Φοινίκων θαλασσοπόρων ἐχρεώστει ὁ Ἕλλην ναυτίλος τὴν γνωριμίαν καὶ περιφρόνησιν ἐκείνην τῆς θαλάσσης, ἥτις ἔγεινεν ἔπειτα ὁ φορεὺς τοῦ ἑλληνικοῦ πλούτου καὶ ὁ μάρτυς τῆς ἑλληνίδος δόξης. Μηδὲ περιφρονῆτε τὴν γηραιὰν Αἴγυπτον ἐκείνην, ἥτις, πολλαχῶς διδάξασα τὴν Φοινίκην, ἔγεινεν ἔπειτα ἐμμέσως ἐν πολλοῖς διδάσκαλος τῶν Ἑλλήνων, τὴν Αἴγυπτον, μεθ' ἧς Ἴωνες μισθοφόροι συνεπολέμησαν ἤδη κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα κατὰ τῆς Νουβίας, ἀφέντες ὡς ἀνάμνησιν τῶν μετὰ τοῦ Ψαμμιτίχου κοινῶν ἀγώνων τὰ ὀνόματά των ἐπὶ τῶν κολοσσῶν τοῦ Abusimbel, τὴν Αἴγυπτον, εἰς τῆς ὁποίας τὰς ἀκτὰς ἱδρύθη ἡ Ναύκρατις καὶ ἐμεγαλύνθη ἡ Ἀλεξάνδρεια, τὴν Αἴγυπτον, ἣν ἐθαύμασαν ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὁ Πλάτων. Τίς δὲ φιλίστωρ δύναται νὰ μείνῃ ἀδιάφορος πρὸς τὰς τύχας τῶν Ἀσσυρίων καὶ τῶν Βαβυλωνίων, παρ' οἷς θα εὕρωμεν μορφὰς ἐπιβαλλούσας, ὁποῖαι αἱ τοῦ Σάργωνος καὶ Σαρδαναπάλου, τοῦ Ναβοπαλασσάρου καὶ Ναβουχοδονόσορος, πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς Βαβυλῶνος ἐκείνης, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ πλουσιωτάτη καὶ τρυφηλοτάτη τῶν πόλεων τοῦ ἀρχαίου κόσμου; Τίς δὲ δύναται νὰ παραγνωρίσῃ τὴν ἀξίαν τῆς ἰουδαϊκῆς ἱστορίας καὶ παρίδῃ τὴν ἱστορικὴν σημασίαν τοῦ μικροῦ ἐκείνου λαοῦ, ὅστις μικρὸς ὢν ἐπάλαισε μακρὸν πρὸς μεγάλους γείτονας, καὶ δὲν ἀνῆλθε μὲν εἰς τὸ καλλιτεχνικὸν ὕψος τῶν Ἑλλήνων, οὐδ' ἔσχε τὴν νομοθετικὴν δύναμιν καὶ ἐπίδρασιν τῶν Ῥωμαίων, ἀλλ' ἀνέπτυξε μὲν αὐτὸς εἰς ὕψιστον βαθμὸν τὴν θρησκευτικὴν ἰδέαν, ἧς ἐπληρώθη ὅλος αὐτοῦ ὁ βίος, ἔγεινε δ' ἔπειτα ἡ κοιτὶς, ἐξ ἧς ἐξηπλώθη εἰς τὸν κόσμον ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἡ ἀναμορφώσασα τὰς νεωτέρας κοινωνίας, καὶ ἡ πηγὴ, ἐξ ἧς ἐπήγασεν ὁ μωαμεθανικὸς μονοθεϊσμὸς, τοῦ ὁποίου ἀπαραγνώριστος ἐπ' ἴσης εἶνε ἡ ἱστορικὴ σημασία καὶ ὅστις κατ' οὐσίαν εἶνε καὶ αὐτὸς προϊὸν τῆς ἐν τῇ γῇ τοῦ Ἰσραὴλ ἀκμασάσης μονοθεΐας.

Περιττὸν τέλος θεωρῶ νὰ ὑπομνήσω ὁποῖοι οἱ κρίκοι οἱ συνδέοντες πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐκκρίτων τῆς ἀρχαιότητος ἐθνῶν τοὺς λαοὺς τῆς

Μικρᾶς Ἀσίας, τοὺς Κᾶρας καὶ τοὺς Λυδούς, τοὺς Φρύγας καὶ τοὺς Λυκίους. Εἶνε οἱ κτήτορες καὶ κύριοι τῶν χωρῶν, εἰς ὧν τὰς ἀκτὰς εὗρε ζηλωτὸν ὅρμον ἡ ἑλληνικὴ τόλμη κατὰ τὴν αὐγὴν τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Εἶνε τὰ ἔθνη μεθ' ὧν ἐδέησε νὰ συνδεθῇ ὡς ἀδελφὸς ὁ ἑλληνισμὸς ἢ καθ' ὧν ἐχρειάσθη νὰ παλαίσῃ ἐπὶ μακρὸν ὡς πολέμιος, ὅπως λεληθότως τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας γείνωσιν ἑλληνικὰ ἀντὶ βαρβαρικῶν, ὅπως ἐν τῇ ἐπικοινωνίᾳ μετὰ τῶν γηραιῶν ἐκείνων ἰθαγενῶν ἁδρυνόμενος καὶ μεγαλυνόμενος ἀναλάμψῃ περίλαμπρος, ὡς ὁ σπινθὴρ ὁ ἐκ δύο ἀντιθέτων νεφῶν ἐκπεμπόμενος, ὁ πολιτισμὸς τῶν Ἰώνων τῆς Ἐφέσου καὶ τῆς Μιλήτου, τῶν Αἰολέων τῆς Σμύρνης καὶ τῆς Λέσβου, τῶν Δωριέων τῆς Ῥόδου καὶ τῆς Ἁλικαρνασοῦ. Πρέπει νὰ γνωρίσωμεν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ὑπὸ τοὺς Κᾶρας καὶ τοὺς Λυδούς, τοὺς Φρύγας καὶ τοὺς Λυκίους, πρὶν ἢ χαιρετίσωμεν ἐν αὐτῇ τὴν ὡραίαν γῆν τῆς Ἰωνίας καὶ τὴν λαμπρὰν Αἰολίδα, πρὶν ἢ ἐνωτισθῶμεν τῶν ἐπῶν τοῦ μεγάλου ἀοιδοῦ τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσείας, πρὶν ἢ ἠχήσῃ εἰς τὰ ὦτα ἡμῶν τῆς Λεσβίας μελῳδοῦ ἡ λύρα, πρὶν ἢ εὕρωμεν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς ἐκείναις πόλεσι τὸν λόγον ἀνθοῦντα καὶ τὴν τέχνην θάλλουσαν πρωίμως, πρὶν ἢ ἴδωμεν τὴν Φώκαιαν καὶ τὴν Μίλητον διαδιδούσας τὸν ἑλληνισμὸν διὰ τῶν ἀποικιῶν αὐτῶν μέχρι τῆς Σκυθίας καὶ μέχρι τῆς Ἱσπανίας. Δέον νὰ γνωσθῶσι πάντα ταῦτα πρὶν παραστῶμεν μάρτυρες τοῦ κατὰ τῶν βαρβάρων ἀγῶνος τῆς μικρασιατικῆς ἐκείνης Ἑλλάδος καὶ ἴδωμεν κατ' αὐτὸν τοὺς Φωκαεῖς ἐγκαταλείποντας πρὸ τῶν εἰσβαλλόντων εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν Περσῶν τὴν πατρίδα καὶ ἀναχωροῦντας εἰς τὴν Κύρνον, ἀφ' οὗ πρῶτον κατεπόντισαν εἰς τὴν θάλασσαν μύδρον σιδηροῦν καὶ ὡρκίσθησαν τότε μόνον νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν Φώκαιαν, ὅταν ἀναβῇ εἰς τὸ ὕδωρ ὁ βαρὺς ἐκεῖνος μύδρος, καὶ ὅμως ψευδορκοῦντας πολλοὺς ἐξ αὐτῶν καὶ ἐπιστρέφοντας εἰς τὴν Ἀσίαν ἐξ ἀγάπης πρὸς τὰ χαριτωμένα παράλια τῆς Ἰωνίας.

Οὕτως ἡ ἱστορία τῆς Αἰγύπτου, ἣν ἀφηγήθημεν ἤδη κατὰ τὸν παρελθόντα θερινὸν ἑξάμηνον, ἀποτελεῖ οἱονεὶ ἅλυσίν τινα μετὰ τῆς ἱστορίας τῆς Ἀσσυρίας καὶ Βαβυλωνίας, τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Ἰουδαίας καὶ τῶν λαῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Συγκορυφοῦται δὲ τέλος πᾶσα ἡ ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κράτους τοῦ περσικοῦ, ὅπερ ὑποτάσσει καὶ συγχωνεύει τοὺς λαοὺς ἐκείνους καὶ τὰ

βασίλεια εἰς μίαν μεγάλην μοναρχίαν, διήκουσαν ἀπὸ τῶν Ἰμαλαίων ὀρέων ἐν τῇ Ἰνδικῇ μέχρι τῆς μεγάλης Σύρτεως τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἀπὸ τοῦ Καυκάσου καὶ τοῦ ποταμοῦ Ἰαξάρτου πρὸς βορρᾶν μέχρι τῶν φύλων τῆς Ἀραβίας καὶ τῶν Αἰθιόπων τῆς Νουβίας πρὸς νότον. Τῆς Περσίας καὶ ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ μεγάλη αὔξησις καὶ τὸ οἰκτρὸν τέλος παρέχουσι διδάγματα ἱστορικά, ὧν ὑψίστη καὶ ἀπαραγνώριστος εἶνε ἡ σημασία. Ἀδύνατοι τὸ πρῶτον οἱ Πέρσαι ὄντες καὶ μικροὶ ἀναγκάζονται νὰ ταχθῶσιν ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν ἰσχυρῶν Μήδων. Ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Ἀχαιμένης ὁμολογεῖ πίστιν εἰς Φραόρτην τὸν υἱὸν τοῦ Δηιόκου, ὃν κηρύττει δεσπότην ἑαυτοῦ καὶ τῶν Περσῶν. Ἡ Μηδία ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Φραόρτου Κυαξάρην νικᾷ τοὺς Ἀσσυρίους καὶ καταστρέφει τὴν Νινευί, ὑποτάσσει τοὺς Πάρθους, ἐκδιώκει τοὺς Σκύθας ἐπιδρομεῖς, πολεμεῖ τοὺς Λυδούς.

Ἀλλ' ὁ υἱὸς τοῦ Κυαξάρου Ἀστυάγης δὲν ἔχει τὰς ἀρετὰς τοῦ πατρός. Ἐν ᾧ δὲ οἱ Μῆδοι πίπτουσι μετὰ τοῦ τρυφηλοῦ αὐτῶν βασιλέως εἰς χαύνωσιν καὶ ἀπόλεμον βίον, ὁ ἡττημένος καὶ ὑποτεταγμένος λαὸς τῶν Περσῶν ἀνηβᾷ, καί, ἀκολουθῶν εἰς τὸ πεδίον τῆς τιμῆς τὸν μέγαν τρισέγγονον τοῦ Ἀχαιμένους, τὸν Κῦρον, νικᾷ παρὰ τὰς Πασαργάδας τὸν Ἀστυάγην καὶ τοὺς Μήδους. Οἱ τέως δοῦλοι γίνονται δεσπόται, καὶ οἱ κύριοι τῆς χθὲς ὑποτάσσονται εἰς τοὺς νέους νικητάς. Αἱ ἀρεταὶ τοῦ περσικοῦ λαοῦ γίνονται ἡ βάσις, ἐφ' ἧς ὁ Κῦρος ἱδρύει μετὰ τὴν ἧτταν τῶν Μήδων κραταιὸν βασίλειον. Μία καὶ μόνη βασιλεία ἤρκεσεν, ὅπως οἱ Πέρσαι οὐ μόνον ἐλευθερωθῶσιν, ἀλλὰ καὶ γείνωσι κύριοι τῆς ἐνδοτέρας Ἀσίας μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ, ὑποτάξωσι τοὺς Λυδούς, νικήσωσι τοὺς Ἕλληνας τῆς Αἰολίδος καὶ τῆς Ἰωνίας, κυριεύσωσι τὴν Βαβυλῶνα καὶ μετ' αὐτῆς τὴν Ἀσσυρίαν, δουλώσωσι τὴν Συρίαν καὶ τὴν Φοινίκην. Οἱ Πέρσαι ἐδικαιοῦντο νὰ μὴ θέσωσιν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ μεγάλου ἱδρυτοῦ τοῦ περσικοῦ κράτους ἄλλο ἐπιτάφιον παρὰ τὴν ἁπλῆν, ἀλλὰ πολυσήμαντον ἐπιγραφὴν Ἐγὼ Κῦρος ὁ βασιλεύς, ὁ Ἀχαιμενίδης. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κύρου ὁ υἱὸς αὐτοῦ Καμβύσης συμπληρόνει τὸ ἔργον τοῦ πατρὸς διὰ τῆς καθυποτάξεως τῆς Αἰγύπτου. Αἱ νῖκαι τῶν Περσῶν καὶ ἡ μεγάλη εὔρυνσις τοῦ κράτους αὐτῶν δὲν ἦσαν δυναταὶ ἄνευ τῶν πολλῶν αὐτῶν ἰδιωτικῶν ἀρετῶν καὶ ἄνευ τῆς διοικητικῆς ἐκείνης ἑνότητος καὶ τοῦ συνετοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ βασιλείου, ὅστις ὠφείλετο εἰς τοὺς πρώτους αὐτῶν

βασιλεῖς καὶ κατακτητάς. Ὁ Δαρεῖος προβαίνει περαιτέρω. Διὰ τῶν δυνάμεων, ἃς παρεῖχεν αὐτῷ ἡ ὑπόδουλος Ἀσία καὶ ἡ ὑποτεταγμένη Ἀφρική, ἐπιχειρεῖ τὴν διάβασιν εἰς τὴν Εὐρώπην. Ὁ περσικὸς στρατὸς προχωρεῖ μέχρι τῶν ἐρήμων χέρσων τῆς σημερινῆς Μολδαυΐας καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς Τρανσυλβανίας, ἀλλὰ δὲν κατορθόνει νὰ ὑποτάξῃ τοὺς νομάδας Σκύθας. Αὐτὸς ὁ Δαρεῖος σώζεται μόνον διὰ τὴν φιλαρχίαν τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων τῶν φυλασσόντων τὴν γέφυραν τοῦ Ἴστρου. Ἀλλ' ἡ ἀπληστία τῆς περσικῆς βασιλείας ἐπιφέρει τέλος τὴν σύγκρουσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

Τίς ἐξ ὑμῶν δὲν γινώσκει τὴν κολοσσιαίαν ἐκείνην σύρραξιν τῆς Ἀσίας μετὰ τῆς Εὐρώπης, τὴν περιλάλητον ἐκείνην τιτανομαχίαν τοῦ ἀσιατικοῦ ὄγκου μετὰ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων, ὧν κατεγέλα ὁ Ξέρξης, μανθάνων, ὅτι ἀγωνίζονται ἐν Ὀλυμπίᾳ χάριν ἑνὸς ἁπλοῦ στεφάνου ἐλαίας; Ὁ εἷς τέλος οἰμώξας δὲν εἶνε ὁ μικρὸς ἑλληνικὸς κόσμος ὁ μέχρι τῆς χθὲς διεσπαρμένος καὶ ἀνίσχυρος, ὁ μάτην ἀντεπεξερχόμενος ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ κατὰ τοῦ περσικοῦ κράτους, ἀλλ' ὁ μέγας βασιλεύς, ὅςτις μόλις σώζεται φεύγων τὴν δίωξιν τοῦ ἐθναρίου ἐκείνου, ὅπερ ἐμεγαλούργησεν ἑνῶσαν τὰς μικράς του δυνάμεις. Ἐν ᾧ δὲ οἱ θρῆνοι καὶ κοπετοὶ πληροῦσι τἀνάκτορα τοῦ ὑπερφιάλου Πέρσου, τὰ ὑπὸ τῶν Ἀσιανῶν ἐπιδρομέων πυρποληθέντα ἑλληνικὰ ἱερὰ ἀνεγείρονται λαμπρὰ καὶ μεγαλοπρεπῆ καὶ ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, ὡςεὶ πιανθεῖσα ὑπὸ τῆς τέφρας τῆς βαρβαρικῆς πυρκαϊᾶς, ἀναφύει τὰ κάλλιστα τῆς τέχνης ἄνθη.

Ἐπέρχεται ἐν Ἑλλάδι ἐποχὴ μεγάλης ἀκμῆς, ἀλησμονήτου καλλιτεχνικῆς καὶ πνευματικῆς κινήσεως, ἥτις εἶνε τὸ αἰώνιον καὶ ἀειθαλὲς κληροδότημα τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ἀλλ' ἐν ᾧ οἱ Ἕλληνες, πρωτοστατούντων τῶν Ἀθηναίων, ἐργάζονται οὕτως εἰπεῖν διὰ τὴν ἀθανασίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος, ἀφ' ἑτέρου διὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν χειρῶν σχίζουσι τὰ σπλάγχνα ἀλλήλων καὶ κατεργάζονται τὸν θάνατον τῆς Ἑλλάδος δι' ἐμφυλίων σπαραγμῶν, οἵτινες ἀπολήγουσιν εἰς τὴν μάχην τῆς Χαιρωνείας. Ὁ μέγας υἱὸς τοῦ Μακεδόνος νικητοῦ ἀναλαμβάνει νὰ ἐκδικήσῃ τοὺς Ἕλληνας καὶ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς Πέρσας, οὓς ἡ διχονοοῦσα Ἑλλὰς εἶχεν ἀφήσει ἀτιμωρήτους, Δαρεῖος δὲ ὁ Κοδομαννὸς ἀποτίνει δίκην τῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας ὑβρισμάτων τῶν ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Ἀχαιμενιδῶν προκατόχων.

Ἡ Ἑλλὰς συναντᾶται οὕτω καὶ πάλιν μετὰ τῆς Ἀσίας ὑπὸ ἄλλον τύπον, ὑπὸ ἄλλους ὅρους, καὶ παρασκευάζεται οὕτω κατὰ μικρὸν τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ ἔμελλε νὰ βλαστήσῃ, ἀναμορφόνων τὸν ἀρχαῖον κόσμον ἐπὶ νέων βάσεων, ὁ χριστιανισμὸς καθ' ὃν χρόνον ἡ Ῥώμη διὰ τῶν λεγεώνων της ἐνίκα τὸν κόσμον καὶ ἐθεμελίονε τὸ δίκαιόν της ὡς νέον κοσμοπολιτικὸν παράγοντα παράλληλον πρὸς το φιλοσοφικὸν ὕψος καὶ τὸ ἐν τῇ τέχνῃ καὶ τῷ βίῳ κάλλος, ὅπερ εἶχεν ἀντιπροσωπεύσει ἡ Ἑλλάς.

Τοιαῦτα οἷα ἐχάραξα αὐτὰ δι' ὀλίγων μεγάλων γραμμῶν εἶνε τὰ θέματα ἅτινα μέλλουσι νὰ ἐπασχολήσωσιν ἡμᾶς κατὰ τὸ ἐνεστὼς ἀκαδημαϊκὸν ἔτος. Καλῶ ὑμᾶς νά με ἀκολουθήσητε εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Τίγριδος καὶ τοῦ Εὐφράτου, εἰς τὰ ἀνάκτορα τῆς Νινευὶ καὶ τῆς Βαβυλῶνος, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Λιβάνου καὶ τὰ ὕδατα τοῦ Ἰορδάνου, εἰς τὰς μαγικὰς ἀκτὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εἰς τὰ βασίλεια μέγαρα τῶν Πασαργαδῶν καὶ τῶν Ἐκβατάνων, τῶν Σούσων καὶ τῆς Περσεπόλεως. Ἀφ' οὗ δὲ ἴδωμεν πίπτουσαν τὴν Νινευὶ καὶ ἁλισκομένην τὴν Βαβυλῶνα, τοὺς Φοίνικας κλίνοντας γόνυ πρὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως, τὸν Κροῖσον καὶ τὸν χρυσὸν τοῦ Πακτωλοῦ πίπτοντας εἰς χεῖρας τῶν Περσῶν, ἀφ' οὗ θαυμάσωμεν τοὺς Ἀχαιμενίδας δεσπόζοντας τῆς ὅλης δυτικῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, θὰ παραστῶμεν ἔπειτα εἰς τὴν μεγάλην σύγκρουσιν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ θὰ ἔλθωμεν εἰς τὰς γνωστὰς ἀκτὰς καὶ τὰς φιλίους κοιλάδας, ὅπου θάλλουσιν αἱ ῥοδοδάφναι τοῦ Εὐρώτα καὶ ὅπου τὸ γνώριμον τῆς Σαλαμῖνος κῦμα βρέχει τὰ κράσπεδα τῆς ἰοστεφάνου ταύτης πόλεως τῆς Ἀθηνᾶς.

ΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΗΤΑΙ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ[1]

Ἡ σήμερον εἶνε ἀνέκαθεν ὡρισμένη κατ' ἔθιμον ἀρχαῖον τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ ὡς ἡμέρα ἑορτάσιμος τῆς παιδείας, τιθεμένης ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν τριῶν ἐκείνων μεγάλων ἁγίων ἀνδρῶν, οἵτινες εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι συμπαρέζευξαν τοῦ βίου τὴν ἁγιότητα καὶ τὴν χριστιανικὴν σοφίαν πρὸς τὴν παρὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων κληροδοτηθεῖσαν παιδείαν. Συνῳδὰ δὲ πατροπαραδότῳ δόγματι τῆς ἀκαδημαϊκῆς συγκλήτου, ἔκπαλαι υἱοθετησάσης τὴν πανελλήνιον ταύτην τῆς παιδείας ἑορτήν, ἀνέπεμψεν ἤδη τὰς εὐχὰς αὐτῆς ἡ ἐκκλησία ὑπὲρ τῶν ψυχῶν τῶν κεκοιμημένων ἱδρυτῶν, εὐεργετῶν καὶ καθηγητῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου. Ἐν μέσῳ τοῦ καπνοῦ τοῦ λιβανωτοῦ καὶ τῶν θυμιαμάτων ἀνέβη ἀπὸ τοῦ χείλους τῶν ἱερέων πρὸς τὸν Ὕψιστον τὸ προωνύμιον μόνον ἐκείνων, ὅσοι ἀφιέρωσαν εἰς τὸ ἀνώτατον τῶν Ἑλλήνων πανδιδακτήριον τὴν παιδείαν αὐτῶν ἢ τὸ χρῆμα. Καὶ ἀπὸ τοῦ ἀοράτου αὐτοῦ θρόνου κατέπεμψεν ὁ πατὴρ ὁ οὐράνιος τὴν θεϊκὴν Αὐτοῦ εὐλογίαν ἐπὶ τὰς ψυχὰς τῶν ἀποιχομένων, οὓς καὶ ἀνωνύμους πρὸ Αὐτοῦ ἐκφερομένους ἀνεγνώρισεν ὁ ἐτάζων καρδίας καὶ νεφρούς. Ἐκεῖ ἐν τῷ ναῷ δὲν ἐπιτρέπεταί τι πλέον τῆς μνείας τοῦ ὀνόματος, οὗ ἔλαχε βαπτιζόμενος εἰς Χριστιανὸν ὁ ἀναγεννηθεὶς ἐν τῷ

[1] Ἀνεγνώσθη κατ' ἐντολὴν τῆς ἀκαδημαϊκῆς συγκλήτου τῇ 30 Ἰανουαρίου 1896, ἑορτῇ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, καὶ ἐδημοσιεύθη αὐθημερὸν ἐν τῇ Ἑστίᾳ, εἶτα δ' ἐν ἰδίῳ τεύχει, φέροντι τὴν ἐπιγραφὴν Οἱ εὐεργέται καὶ καθηγηταὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου τῇ 30 Ἰανουαρίου 1896. Ἐν Ἀθήναις. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Ἑστίας. 1896.

ὕδατι τῆς πνευματικῆς κολυμβήθρας. Ἀλλ' ἐδῶ ἐν μέσῳ τῶν προτομῶν τῶν εὐεργετῶν τοῦ ἐθνικοῦ τούτου ἱδρύματος καὶ ἐν μέσῳ τῶν εἰκόνων τῶν ἡμετέρων προκατόχων οἱ ἀνώνυμοι ἐκεῖνοι δοῦλοι τοῦ θεοῦ οὐ μόνον ἐπιτρέπεται, ἀλλὰ καὶ ἐπιβάλλεται νὰ μνημονευθῶσιν ὡς ὡρισμέναι μορφαί, ὑπομιμνήσκουσαι ἡμᾶς διὰ τῶν σεπτῶν αὐτῶν ὀνομάτων αὐτὴν τὴν ἱστορίαν, αὐτὴν τὴν δρᾶσιν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου.

Καὶ εὐθὺς πρῶτος παρίσταται εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν αὐτὸς ὁ ἱδρυτὴς τοῦ Πανεπιστημίου τούτου. Τίς ἐξ ἡμῶν ἤδη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀκούων μνημονευομένου τοῦ Ὄθωνος δὲν ἀνεγνώρισε τὸν ἀγαθὸν πρῶτον βασιλέα τῆς νέας Ἑλλάδος, τὸν γόνον τοῦ Λουδοβίκου ἐκείνου, ὅςτις καὶ ἔψαλε ποιητικῶς καὶ ἠγάπησεν ἡγεμονικῶς τὴν Ἑλλάδα; Τίς ἐξ ἡμῶν δὲν συνεκινήθη ἀκούων τὸ ὄνομα τοῦ ἄνακτος, ὅςτις διετήρησε μέχρι καὶ τοῦ τάφου τὴν στοργὴν πρὸς τὴν δευτέραν αὐτοῦ πατρίδα, καίπερ ἐπιβαλοῦσαν εἰς αὐτὸν τὴν ἐξορίαν, καὶ ἠθέλησε νὰ ἔχῃ ἐντάφιον αὐτὴν τὴν στολὴν ἣν ἔφερεν ὡς βασιλεύς, τὴν στολὴν μὲ τὴν ὁποίαν ἐδοξάσθησαν οἱ ἥρωες τοῦ μεγάλου ἀγῶνος;

Δὶς ἐδάκρυσεν, ὁμολογεῖται, ὁ νεαρὸς τῶν Βιττελσβάχων γόνος παριστάμενος ὑπὸ τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως ἐν τῇ μισθωθείσῃ χάριν τοῦ ἀρτισυστάτου Πανεπιστημίου ἰδιωτικῇ οἰκίᾳ τοῦ Κλεάνθους κατὰ τὴν συγκινητικὴν ἑορτὴν τῶν ἐγκαινίων τῇ 3 Μαΐου 1837. Οὐδ' ἦσαν ὀλιγώτερον συγκεκινημένοι οἱ πληροῦντες τὴν οἰκίαν, ἥτις προώριστο νὰ στεγάσῃ πρώτη τὴν ἀνηβῶσαν τῆς Ἑλλάδος ἐπιστήμην, οἰκίαν τόσον μικράν, ὥςτε σήμερον μόλις ἤθελεν ἀρκέσει διὰ τὰ γραφεῖα τῶν Σχολῶν. Ὅτ' ἐνώπιον τοῦ βασιλέως ὡρκίσθησαν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου οἱ πρῶτοι καθηγηταί, ὅτε ἀπὸ τῶν χειλέων τοῦ ποιμενάρχου τῶν Ἀθηνῶν ἠκούσθη ψαλλομένη ἡ εὐχὴ Εὐλογητὸς εἶ Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ πανσόφους τοὺς ἁλιεῖς ἀναδείξας, ὅτε εἶδον οἱ παριστάμενοι ἀναβάντας ἐπὶ τὴν ἕδραν καὶ ὑμνοῦντας τὸ ἔργον τοῦ βασιλέως καὶ προςφωνοῦντας τοὺς πρώτους ὀλίγους φοιτητὰς τὸν Σχινᾶν καὶ τὸν Μισαὴλ Ἀποστολίδην, τὸν Ῥάλλην καὶ τὸν Λευκίαν, συνεδόνησε τὰς ψυχὰς κλόνος βαθύς, καὶ συνηρπάγησαν πάντες ὑπὸ εὐλόγου ἐνθουσιασμοῦ. Εἶχον δίκαιον. Τὸ ἵδρυμα ἐκεῖνο ἦτο τὸ πρῶτον ἐπιφανὲς μνημεῖον εὐγνωμοσύνης, ὅπερ ἵδρυεν ἡ ἀρτιλύτρωτος Ἑλλὰς ἡ ἀκόμη πρὸ ὀλίγων ἐτῶν στρατευομένη ὑπὲρ τῆς ἰδίας

ὑπάρξεως καὶ μόλις ἀναστᾶσα ἀπὸ τῆς τέφρας καὶ τῶν ἐρειπίων μακροχρονίου ἀγῶνος πρὸς τὸν προαιώνιον κατακτητήν. Καὶ δὲν ἠδίκει ἡ Ἑλλὰς ἑαυτὴν ἀπονέμουσα διὰ τῆς ἐγκαίρου συστάσεως Πανεπιστημίου τὰς ὀφειλομένας χάριτας πρὸς τὴν παιδείαν, ἀκόμη πρὶν ἢ σκεφθῇ νὰ ἱδρύσῃ εὐπρεπὲς ἡρῷον τῶν ἀνδρῶν οἵτινες εἶχον ἀπελευθερώσει αὐτὴν διὰ τοῦ ξίφους.

Ἀληθῶς ἀπὸ τῆς μοιραίας ἡμέρας καθ' ἣν εἶχε πέσει ἡ βασιλεύουσα τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους, τὸ προπύργιον τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἶχον ὑπάρξει ἡ ἱερὰ κιβωτός, ἣν ὡς τιμαλφὲς κειμήλιον εἶχε φυλάξει τὸ δουλεῦον ἔθνος. Ἀπάτριδες καὶ φυγάδες οἱ τελευταῖοι σοφοὶ τοῦ Βυζαντίου μετήγαγον τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν εἰς τὴν ἀναγεννωμένην Δύσιν. Ἔσχατοι κληρονόμοι τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος, δὲν ἠνείχοντο νὰ ἴδωσι καὶ αὐτὸ συγκαταφερόμενον εἰς τὴν πανωλεθρίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ ἀφῆκαν τὸν φοίνικα νἀναπτῇ ἐκ τῆς πυρπολούσης τὸν ἑλληνικὸν κόσμον πυρκαϊᾶς πρὸς χώρας ἐλευθέρας. Τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς φερεοίκους ἱεροφάντας τῆς Ἀναγεννήσεως, οἵτινες, ἀποβαλόντες αὐτοὶ ὑπὸ τῆς δουλείας τὴν πατρίδα, παρέσχον εἰς τὸν μετ' αὐτῆς συγκινδυνεύοντα ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν νέαν, εὐρυτέραν, αἰώνιον, μεγάλην πατρίδα, τὸν κόσμον ὅλον. Εἶνε οἱ πρῶτοι ἡμῶν μεγάλοι πρόδρομοι, ὧν τὰς σεπτὰς εἰκόνας ἔπρεπέ ποτε νἀναβιβάσῃ μεγάλας ἡ πανεπιστημιακὴ ἀρχὴ ἀπὸ τῶν ἰσογαίων δωμάτων τοῦ Πανεπιστημίου εἰς τὴν σεμνὴν ταύτην αἴθουσαν. Ὅταν ποτὲ γείνῃ τοῦτο, ἐμβλέποντες εἰς τὴν οὕτω συμπληρουμένην πινακοθήκην τῆς ποτνίας ταύτης μητρὸς τῶν ἐπιστημῶν, θὰ δυνάμεθα ἴσως νὰ λέγωμεν ὅ τι εἶπεν ὁ Niebuhr περὶ τῆς συγκλητικῆς αἰθούσης τοῦ Leyden, ἐν ᾗ εὕρηνται ἀνηρτημέναι αἱ εἰκόνες γενεῶν ὅλων καθηγητῶν ἀπὸ τοῦ Ἰωσὴφ Σκαλιγέρου μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐν Εὐρώπῃ τιμιώτερος τῆς αἰθούσης ταύτης χῶρος διὰ τὴν ἐπιστήμην.

Ἐν ᾧ δὲ γλυκεῖαι ἐπεφοίτων διὰ τῶν Ἑλλήνων φυγάδων εἰς τὴν Δύσιν αἱ ἑλληνίδες Μοῦσαι καὶ ἐκάλλυνον καὶ ἐκόσμουν τὰ νεοσύστατα τῆς Εὐρώπης Πανεπιστήμια, λαβόντα ἄλλως νέαν ζωὴν διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς τυπογραφίας βραχὺν πρὸ τῆς ἁλώσεως χρόνον, ἐν ᾧ

ἐπάνω τοῦ ὀδυνηροῦ ἡμῶν ἐπιτυμβίου
ὑπῆρξεν ἡ ἀνάγνωσις τῆς Δύσεως ἡ πρώτη

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

κατὰ τὴν ὑπερβολικὴν, ἀλλ' ὡραίαν ἔκφρασιν νεωτέρου ἡμῶν ποιητοῦ, ἡ πατρὶς τῶν Ἑλικωνιάδων ᾐσθάνετο ἤδη ἑαυτὴν πιεζομένην ὑπὸ τοῦ βαρέος βήματος τοῦ κατακτητοῦ, καὶ ἀχλὺς σκοτίας ἐσκεδάννυτο ἐπὶ τὴν πάλαι ἱλαρὰν γῆν τοῦ φωτός. Ἀλλ' ἡ ἀρχαία παράδοσις τῆς παιδείας δὲν ἠδύνατο νὰ σβεσθῇ καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἀνιαρωτάτων κακῶν, καὶ κατὰ μικρὸν ἀνέθαλε καὶ πάλιν τὸ ἄνθος τῆς μαθήσεως. Ἔκπληκτος δ' ἐμάνθανεν ἡ Δύσις διὰ τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου, τοῦ συγγραφέως τῆς Τουρκογραικίας, ὅτι ὑπῆρχεν ἀκόμη ὑπὸ τὴν Τουρκίαν Ἑλλὰς νεκροφανὴς, ὅτι ἔζων Ἕλληνες ζηλοῦντες τὴν ἑλληνικὴν καὶ καλλιεργοῦντες τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ὄχι μόνον ὡς ἀνάμνησιν παρελθόντος νεκροῦ, ἀλλ' ὡς ἀφετηρίαν μέλλοντος προωρισμένου εἰς ζωὴν νέαν. Ἡ ἱστορία τῆς νεκραναστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ γένους δὲν δύναται ἀληθῶς νὰ ἐννοηθῇ ἄνευ τῆς μελέτης τῆς βραδείας, ἀλλὰ συνεχοῦς καὶ καρτερικῆς παρασκευῆς τοῦ ἔθνους εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀπολυτρώσεως διὰ τῶν γραμμάτων. Τὰ ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα τῆς Βενετίας καὶ Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Μοσχοπόλεως καὶ Σμύρνης καὶ τὰ σχολεῖα τοῦ πατριαρχείου καὶ τῆς ἐν Βενετίᾳ ἑλληνικῆς κοινότητος, τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Μεσολογγίου, τῆς Δημητσάνης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, τοῦ Πηλίου καὶ τοῦ Τυρνάβου, τῆς Σμύρνης, τῆς Πάτμου καὶ τῶν Κυδωνιῶν, τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰασίου δὲν εἶνε μόνον φάροι ἀκτινοβολοῦντες τὴν παιδείαν ἐν μέσῳ τοῦ σκότους τῆς δουλείας, ἀλλ' εἶνε καὶ προμαχῶνες, ἐφ' ὧν ὁ δουλεύων ἑλληνισμὸς ἀσκεῖται πρὸς τὸν ἀγῶνα τὸν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος. Οἱ συγγραφεῖς καὶ ἀναγνῶσται τῶν βιβλίων ἐκείνων, οἱ διδάσκαλοι καὶ τρόφιμοι τῶν σχολείων ἐκείνων εἶνε οἱ μεταλαμπαδεύοντες εἰς τὴν Δύσιν τὴν ἰδέαν, ὅτι δὲν ἀπέθανεν ὁ μέγας Πὰν καὶ διατηροῦντες παρὰ τοῖς φιλέλλησι τοῦ μέλλοντος τὸ ζώπυρον τοῦ ἑλληνισμοῦ, εἶνε οἱ ἠθικοὶ οὕτως εἰπεῖν στρατηγοὶ τοῦ μεγάλου ἀγῶνος, εἶνε οἱ λογάδες στρατιῶται τῶν ὑπὲρ πίστεως μαχῶν. Ὁ διδάσκαλος συμπληρόνει τὸν κλέφτην καὶ τὸν ἁρματωλόν· τὸ βιβλίον ὀξύνει τὸ ὅπλον. Καὶ τοῦ μὲν κλέφτου καὶ ἁρματωλοῦ ὕμνησε τοὺς ἄθλους ἐμπνευσμένη ἡ Μοῦσα ἡ ὀρειπλανὴς, ἀλλὰ μὴ ἐλησμόνησεν ἆρα ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τὰς ὑπηρεσίας τοῦ λευίτου τῆς παιδείας τοῦ παρασκευάσαντος τὴν παλιγγενεσίαν διὰ τῶν γραμμάτων; Τίς ποτε ποιητὴς θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκβακχευθῇ ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ μείζονος τοῦ καταλαβόντος

τὴν ψυχὴν τοῦ πατρίου λαοῦ, ὅτε οὗτος ἐξέφραζε τὸν θαυμασμὸν αὐτοῦ καὶ τὴν τιμὴν πρὸς τὸν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς πατρίδος ἀφωσιωμένον ἄνδρα τοῦ λόγου καὶ τοῦ καλάμου, καλῶν αὐτὸν μεγαλορρημόνως διδάσκαλον τοῦ γένους;

Κραυγὴ ἀνακουφίσεως εἶχεν ἀκουσθῆ ἀπὸ τῶν σπλάγχνων τοῦ βεβαρημένου ἑλληνισμοῦ καὶ ὡς ἠὼς ὑπανατελλούσης ἐθνεγερσίας εἶχε χαιρετισθῆ ἡ ἐν γωνίᾳ τινὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐφ' ἧς ἐπὶ βραχύτατον μόνον εἶχε κυματίσει ἡ σημαία τῆς ἡμισελήνου, παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς δικορύφου ἀκροπόλεως τῆς Κερκύρας ὑπὸ τοῦ λόρδου Γκυίλφορδ ἵδρυσις τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας. Ἀλλ' ἤδη εἶχον ἀποτινάξει τὸν ζυγὸν οἱ Ἕλληνες, ὅτ' ἐθεμελιοῦτο διὰ τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας τοῦ Ἄγγλου εὐπατρίδου τὸ πρῶτον ἐκεῖνο ἐν ἑλληνικῇ γῇ ἀκαδημαϊκὸν καθίδρυμα, καὶ ἡ βασιλευομένη ἐλευθέρα Ἑλλὰς ηὐμοίρει νὰ τύχῃ δεκατρία ἔτη μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας ἐπισήμου πανελληνίου Πανεπιστημίου, ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, κηδεμονευομένου ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πρώτου τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων βασιλέως.

Ἐντεῦθεν ἡ χαρὰ καὶ ἡ συγκίνησις τῶν παραστάντων τὸν Μάϊον τοῦ 1837 εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν ἐγκαινίων, ἀναλογιζομένων μὲν τί ἐχρεώστουν εἰς τὴν παιδείαν οἱ Ἕλληνες, ἀπεκδεχομένων δ' ἀγαθὰ περὶ τοῦ μέλλοντος. Ἐντεῦθεν τὰ δάκρυα τοῦ ἡγεμόνος τὰ ἐξαίροντα καὶ καθωραΐζοντα τὴν τελετήν.

Οὐδὲ περιωρίσθη ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν ἐν συγκινήσει ἀκρόασιν τῶν λόγων τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ εἰς τὴν διὰ διαφόρων κανονισμῶν διάταξιν τῶν κατὰ τὸ ἀρτισύστατον Πανεπιστήμιον. Ἀλλ' αὐτὸς μὲν πρῶτος παρέστη χορηγός, ἀρξαμένης δύο ἔτη μετὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς μερίμνης περὶ τῆς οἰκοδομῆς εὐπρεποῦς κτίσματος, δυναμένου νὰ ἀρκέσῃ εἰς τὰς ὁσημέραι αὐξομένας ἀνάγκας τοῦ Πανεπιστημίου, αὐτὸς δὲ κατέβαλε τὰς πρώτας δαπάνας καὶ ἐποιήσατο τὰς πρώτας δωρεάς, ἱδρυομένης ἐν Ἀθήναις τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης. Διὰ δὲ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ καὶ τοῦ ζήλου, τῆς στοργῆς καὶ τῶν ἀόκνων προσπαθειῶν ἀνεδείχθη ἄξιος νὰ μνημονεύηται οὐ μόνον ὡς ἱδρυτής, ἀλλὰ καὶ ὡς εἷς τῶν μεγίστων εὐεργετῶν τοῦ Πανεπιστημίου.

Ἐν τούτοις δὲ κατὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ κτιρίου διετρανώθη τὸ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

πρῶτον ὅλος ἐκεῖνος ὁ πατριωτισμός, ὅλος ἐκεῖνος ὁ ἐνθουσιασμὸς ὁ συναρπάζων δίκην ψυχώσεως ἐνίοτε τοὺς Ἕλληνας. Εἰς τὴν ἐποχὴν δ' ἐκείνην ἀνέρχονται οἱ πρῶτοι ἔρανοι τῶν εὐεργετῶν καὶ συνδρομητῶν ἐκείνων τοῦ Πανεπιστημίου, δι' ὧν ἀπέβη δυνατὴ τελευτῶντος τοῦ 1841 ἡ ἐγκατάστασις αὐτοῦ εἰς τὴν τὸ πρῶτον περατωθεῖσαν προσθίαν πτέρυγα, ἥτις ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἀπετέλει μόνη τὸ νέον οἰκοδόμημα. Καὶ οἱ σύγχρονοι σπεύδοντες πρὸς τέρμ' ἀγαθὸν ἐπεδείκνυον ὅλην ἐκείνην τὴν ἀνυπομονησίαν καὶ μεμψιμοιρίαν, ἥτις συμπαρομαρτεῖ πολλάκις ἐν Ἑλλάδι εἰς πᾶν τὸ ἐν ἐκτελέσει καὶ προόδῳ εὑρισκόμενον, ἐν ᾧ ἐνίοτε οὐδεὶς οὐδαμῶς καθάπτεται ἀναγκῶν αἰσθητοτάτων, ὧν δὲν ἐτέθη εἰς ἐνέργειαν ἡ πλήρωσις. Ἀλλ' ἡμεῖς, ἐξ ὑστέρων κρίνοντες τὰ πράγματα, ὀφείλομεν νὰ ὦμεν δίκαιοι καὶ ἐπαινέσωμεν ἀπ' ἐναντίας τόν τε ζῆλον τῆς ἐπιτροπείας τῆς ἀναλαβούσης τὰ τῆς οἰκοδομῆς καὶ τὴν προθυμίαν τοῦ πτωχοῦ καὶ ἀπὸ μακραίωνος δουλείας μόλις ἀναστάντος ἔθνους, ἐκ τοῦ ὑστερήματος αὐτοῦ καταβαλόντος μυριάδας ὅλας ἀπαιτηθείσας χάριν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῆς πρώτης συστάσεως τῶν ἐπιστημονικῶν συλλογῶν καὶ παραρτημάτων αὐτοῦ. Ἀρκεῖ νὰ δείξῃ τὸν ζῆλον τοῦ ἔθνους τὸ γεγονός, ὅτι δεκατρεῖς μόνον ἡμέρας ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τῆς ἐκκλήσεως τῶν ἐπιτρόπων τῆς οἰκοδομῆς ἤρκεσαν, ὅπως εἰς τὸ ταμεῖον αὐτῶν εἰσρεύσωσι δεκαπέντε ὅλαι χιλιάδες δραχμῶν, ὅσαι καὶ σήμερον μετὰ δυσχερείας μεγάλης ἤθελον συναθροισθῇ ἐν χρόνῳ οὕτω βραχεῖ ὑπὲρ σκοποῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἢ φιλανθρωπικοῦ ἐν ταῖς πολλῷ πλουσιωτέραις Ἀθήναις τῶν καθ' ἡμᾶς ἡμερῶν. Ἀλλ' εἶχεν ἀκόμη ἀκμαῖον τὸν ἐνθουσιασμὸν τὸ ἔθνος καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ ἀνταποκριθῇ εἰς ἔκκλησιν, ἣν ἔβλεπε φέρουσαν οὐ μόνον ἐνθουσιώντων τοῦ Πανεπιστημίου καθηγητῶν τὰ ὀνόματα, ἀλλὰ καὶ τὰς ὑπογραφὰς Γεώργιος Κουντουριώτης, Ἀνδρέας Ζαΐμης, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Οὕτως ηὐρύνετο ἡ φιλογένεια τῶν Ἑλλήνων ὑπὲρ τοῦ νεοσυστάτου ἱδρύματος, βλεπόντων τὴν ἀρτιθαλῆ ἐπιστήμην τιθεμένην ὑπὸ τὴν προστασίαν κυριωτάτων ἀντιπροσώπων τῆς μεγάλης γενεᾶς τῶν προμάχων, οἵτινες εἶχον παράσχει εἰς τοὺς Ἕλληνας πατρίδα ἐλευθέραν. Διὰ ταῦτα αἱ πόλεις τοῦ βασιλείου καὶ αἱ ἔξω ἑλληνικαὶ κοινότητες, οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ ἰδιῶται, οἱ Ἕλληνες καὶ φιλέλληνες ἔσπευσαν νἀνοίξωσι τὸ βαλάντιον αὐτῶν, καὶ τὸ ἁπανταχόθεν εἰσρέον χρῆμα

μετεβλήθη σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὴν καλλιμάρμαρον ταύτην οἰκοδομήν, ἥτις ὑπῆρξε τὸ πρῶτον μετὰ τἀνάκτορα ἀρξάμενον, ἀλλ' εὐτυχῶς ὄχι καὶ τὸ τελευταῖον, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τοῦ ὡραίου κόσμου τῶν κτιρίων, ἅτινα διατρανοῦσιν ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ πρωτευούσῃ τοῦ ἑλληνισμοῦ· τὴν ἀγάπην τοῦ Ἕλληνος πρὸς τὴν παιδείαν καὶ τὴν φιλανθρωπίαν.

Εὐθὺς δ' ἐν τοῖς πρώτοις μεγαλοδώροις εὐεργέταις, ὧν τὸ χρῆμα συνετέλεσεν εἰς τὴν ταχυτέραν ἀποπεράτωσιν τοῦ κτιρίου τοῦ Πανεπιστημίου τάσσεται Ἀθηναῖος λόγιος, ὅςτις ἐπιζῶν ἤθελε πάντως κριθῇ ἄξιος νὰ τιμήσῃ τὸ Πανεπιστήμιον διὰ τῆς εὐρείας αὐτοῦ περὶ τὴν ἰνδικὴν γλῶσσαν σοφίας. Εἶνε ὁ Δημήτριος Γαλανὸς ὁ τὴν ἱερὰν τῶν Βραχμάνων ἐνδυθεὶς περιβολὴν ἐν τῇ ἀπωτάτῃ Ἰνδικῇ καὶ ἐπὶ τεσσαράκοντα ὅλα ἔτη σχολάσας παρὰ τὸν Γάγγην ἐν τῇ ἱερᾷ τῶν Ἰνδῶν πόλει Βεναρὲς περὶ τὴν ἰνδικὴν φιλολογίαν, ποίησιν καὶ φιλοσοφίαν. Ὁ σοφὸς Ἀθηναῖος Σανσκριτολόγος, ὅςτις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ Ἕλλην πρόδρομος τοῦ Bopp καὶ τοῦ Pott, τοῦ Benfey καὶ τοῦ Max Müller, δικαίως δύναται νὰ ὀνομασθῇ οὐ μόνον εὐεργέτης τοῦ Πανεπιστημίου, εἰς ὃ ἐκληροδότησε τριάκοντα χιλιάδας δραχμῶν, τὸ ἥμισυ τῆς ὅλης αὐτοῦ περιουσίας, πρὸς τοῖς βιβλίοις αὐτοῦ καὶ τοῖς χειρογράφοις, ἀλλὰ καὶ ἱδρυτής, διότι ἡ δωρεὰ αὐτοῦ παρείχετο εἰς τὴν πρώτην ἐν Ἀθήναις Ἀκαδημίαν τέσσαρα ὅλα ἔτη πρὸ τῆς συστάσεως τοῦ Πανεπιστημίου, ὅπερ οὕτως εἰπεῖν ἵδρυσεν ὁ Γαλανὸς ἐν ὀνείροις, πρὶν ἢ συστήσῃ αὐτὸ ὁ Ὄθων.

Πρῶτος δὲ μετ' αὐτὴν τὴν σύστασιν τοῦ Πανεπιστημίου εὐεργέτης αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας Μίλος Ὀβρένοβιτς, δι' ἡγεμονικῆς δωρεᾶς εἰκοσιπεντακιςχιλίων δραχμῶν ὑπὲρ τῆς οἰκοδομῆς διατρανώσας τὴν ἀμοιβαίαν ἐκείνην συμπάθειαν Σέρβων καὶ Ἑλλήνων, ἥτις δὲν ἔπαυσε μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς ἡμερῶν. Ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας ἀπεδείκνυεν οὕτω τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἱδρῦον πανδιδακτήριον, ὅπερ δὲν ἦτο διὰ μόνους τοὺς Ἕλληνας προωρισμένον, ἀλλ' ἔμελλε νὰ χρησιμεύσῃ ἐπὶ πολλὰς ἐτῶν δεκάδας ὡς τὸ μόνον ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου ἀκαδημαϊκὸν ἵδρυμα, εἰς ὃ ἐφοίτησαν ἐπὶ μακρὸν καὶ οἱ ἐκ τῶν λοιπῶν τῆς Ἀνατολῆς λαῶν ἐφιέμενοι ἀνωτέρας παιδεύσεως. Τὸ δὲ Πανεπιστήμιον τὸ φωτίσαν τοὺς ἀλλογενεῖς ἐκείνους, ἀποβλέπον εἰς τὸ ἀνώτερον τῆς ἐπιστήμης καθῆκον, ἀνεξικακοῦν δὲν μεμψιμοιρεῖ ἐπὶ τῇ ἀγνωμοσύνῃ ἣν τινες

τῶν τροφίμων αὐτοῦ ἐκείνων ἀπέδειξαν πρὸς τὸ ἔθνος οὗ ἐν μέσῳ ἀνεφύχθησαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί.

Εἰς δὲ τὰς πρώτας ταύτας δωρεὰς τὰς χρησιμευσάσας εἰς τὴν οἰκοδομὴν ἤρχισαν μετ' οὐ πολὺ εὐθὺς μετὰ τὴν σύστασιν τοῦ Πανεπιστημίου νὰ προστίθενται καὶ ἄλλαι, αἵτινες ἀπετέλεσαν τὴν πρώτην βάσιν ἰδίας περιουσίας τοῦ Πανεπιστημίου. Ἡ ἐν Ἀθήναις οἰκία τοῦ ἐν ἔτει 1839 θανόντος καθηγητοῦ τῆς ἀνατομίας Δ. Μαυροκορδάτου καὶ οἱ ἀγροὶ ἑνὸς δημοδιδασκάλου, τοῦ Χριστοδούλου Ῥωσσινοῦ, ὑπῆρξαν αἱ πρῶται ἀπαρχαὶ τῆς ἁγίας ἐκείνης μεγαλοδωρίας, εἰς ἣν χρεωστεῖ τὸ Πανεπιστήμιον τὴν σημερινὴν αὐτοῦ εὐπορίαν.

Οἰκίαι καὶ ἀγροί, κινητὰ καὶ ἀκίνητα, βιβλία καὶ ὄργανα προσετίθεντο ὁσημέραι, οὕτω δὲ τὸ Πανεπιστήμιον, ὅπερ ὀκτὼ ἀκόμη ἔτη μετὰ τὴν σύστασιν αὐτοῦ εἶχεν ἐτήσιον προϋπολογισμὸν μόλις ἑξακισχιλίων δραχμῶν, διὰ τῶν τοιούτων δωρεῶν καὶ τῆς ἀγαθῆς διαχειρίσεως εὑρίσκετο τῷ 1853 κάτοχον διακοσίων χιλιάδων δραχμῶν, καὶ ἔβλεπεν ὁσημέραι αὐξανόμενον τὸν πλοῦτον τῆς βιβλιοθήκης καὶ τῶν συλλογῶν αὐτοῦ. Ἀλλὰ διὰ μιᾶς ἡ περιουσία αὕτη ἐδιπλασιάζετο μετὰ δύο ἔτη διὰ τῆς γενναιοδωρίας φιλοπάτριδος τῆς Θεσσαλίας τέκνου, τοῦ Δημητρίου Πλατυγένους, ὅστις, πλουτήσας διὰ τοῦ ἐμπορίου καὶ θανὼν ἐν Τεργέστῃ, κατέλιπεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ὁλόκληρον τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, ἀνερχομένην εἰς 230000 δραχμῶν. Ὁποῖα τὰ αἰσθήματα τὰ πληροῦντα τὴν ψυχὴν τοῦ εὐγενοῦς Πηλιορείτου διδασκόμεθα ἐκ τῶν λόγων οὓς ἔλεγεν ἐν Τεργέστῃ τέσσαρα ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου πρὸς τὸν φίλον αὐτοῦ Φίλιππον Ἰωάννου. Ὀφείλω εὐγνωμοσύνην, μοὶ ἔλεγεν, διηγεῖται ὁ Φίλιππος, πρὸς τὴν πεφωτισμένην Κυβέρνησιν τῆς χώρας ταύτης, ὅπου καὶ ἐγὼ καὶ τόσοι ἄλλοι ὁμογενεῖς εὕρομεν πᾶσαν ἀσφάλειαν καὶ προστασίαν, ἀσκοῦντες τὸ ἐμπορικὸν ἡμῶν ἐπάγγελμα ἐν πάσῃ ἀδείᾳ. Καίπερ ἀλλογενὴς οὐδέποτε παρ' οὐδενὸς ἤκουσα ψυχρὰν καὶ ἀφιλόξενον λέξιν, ἀλλὰ πάντοτε παρὰ πάντων ἔτυχον φιλόφρονος προσφορᾶς. Καὶ ὅμως ἡ καρδία μου οὐδὲν ἀναπαύεται ἐνταῦθα· ἠθικοῦ τινος μαγνήτου ἡ μαγικὴ δύναμις μὲ ἕλκει ἰσχυρῶς πρὸς τὸ πάτριον ἔδαφος καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ ζῶντας ὁμογενεῖς μου. Αἰσθάνομαι τὸ ἐλατήριον τῆς ἐνεργείας μου ἀτονοῦν καθ' ἡμέραν πλειότερον καὶ τὸ ὡρολό-

γιον τῆς ζωῆς μου ἐγγίζον κατὰ μικρὸν εἰς τὴν τελείαν του στάσιν· ἀλλ' ἡ τῆς πατρίδος ἀγάπη παρέχει ἔτι τόνον τινὰ εἰς τὸ ἐλατήριον, καὶ ἡ ἐπιθυμία, ἵνα παρασκευάσω εἰς τοὺς ὁμογενεῖς μεγαλειτέραν τινὰ ὠφέλειαν, κινεῖ εἰσέτι τὸ ὡρολόγιον. Πᾶν ὅ τι ἐν τῷ βίῳ μου διὰ τῆς θείας βοηθείας ἀπέκτησα, καὶ πᾶν ὅ τι δυνηθῶ ἔτι νὰ ἀποκτήσω, διέθηκα ἤδη ὑπὲρ τῆς τοῦ φιλτάτου μου γένους παιδείας. Ναί, ὑπὲρ τῆς παιδείας τοῦ γένους μου διέθηκα πάντα, γινώσκων ὅτι ἡ παιδεία ἐνέπνευσεν εἰς αὐτὸ τὴν σωτήριον ἐκείνην φιλοτιμίαν, ὑφ' ἧς κινούμενον ὡπλίσθη καὶ ἐπολέμησε καρτερικώτατα ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ πολιτικῆς του ἀναγεννήσεως, καὶ πεποιθὼς ὅτι ἡ παιδεία θέλει ὁδηγήσῃ αὐτὸ καὶ τοῦ λοιποῦ πρὸς τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ ἰσχύν, εὐημερίαν καὶ δόξαν. Ἔστω αἰωνία ἡ μνήμη τοῦ πρώτου τῶν γενναιοδωροτάτων εὐεργετῶν τοῦ Πανεπιττημίου, οὗ τὴν ἔνθερμον πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπην δηλοῖ περιτράνως πλὴν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων λόγων αὐτοῦ, πλὴν αὐτῆς τῆς δωρεᾶς ἡ διάταξις τῆς διαθήκης του· ὁ ἐνταφιασμός μου νὰ γίνῃ μὲ ὅλην τὴν λιτότητα, εἰς ξένην γῆν εὑρισκομένου.

Τὸ δὲ μέγα παράδειγμα τοῦ Πλατυγένους ἔτυχε καὶ ἄλλων μιμητῶν, ἄφθονον χρῆμα δωρησάντων ἢ κληροδοτησάντων εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Οὕτως ὁ μὲν ἐκ Θρᾴκης ἐν Μανσούρᾳ ἔμπορος Ἐμμανουὴλ Κωνσταντίνου διέθηκε κτήματα πωληθέντα ἀντὶ ἐνενήκοντα δύο χιλιάδων δραχμῶν· ὁ ἐν Πετρουπόλει ὁμογενὴς Δημήτριος Μπερναρδάκης προσήνεγκε πλὴν ἄλλων εἰς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ τὸ ἔθνος δωρεῶν ἑκατὸν τεσσαράκοντα χιλιάδας, δι' ὧν συνετελέσθη τῷ 1864 ἡ ἀποπεράτωσις καὶ ἡ ἐπισκευὴ τοῦ κτιρίου, λαβόντος μετὰ μακρὰ ἔτη τὴν μορφὴν ἣν καὶ σήμερον ἔχει, ὁ Ἀθηναῖος Ἰωάννης Βαρύκας ἐκληροδότησε γήπεδα ἀξίας ἑκατὸν περίπου χιλιάδων· ὁ Ἁγιορείτης ἀρχιμανδρίτης Ἀνανίας ὁ Βατοπεδινὸς ἐδώρησε δώδεκα χιλιάδας ὁλλανδικῶν φλωρίων, ἀντιστοιχούντων πρὸς ἑκατὸν τεσσαράκοντα τέσσαρας χιλιάδας φράγκων χρυσῶν, καὶ ὁ ἐν Δρέσδῃ ἔμπορος Σ. Σφογόπουλος ἔγεινε δωρητὴς ἑξήκοντα καὶ τεσσάρων χιλιάδων δραχμῶν. Κορυφοῦνται δὲ αὗται αἱ δωρεαὶ εἰς τὰ κληροδοτήματα τοῦ Διονυσίου Αἰγινήτου, τοῦ Παύλου Παυλοπούλου καὶ τοῦ Δωροθέου Λαρίσης. Καὶ ὁ μὲν

Αἰγινήτης, ἀφ' οὗ ἐπὶ εἴκοσι καὶ ἑπτὰ ἔτη ἐτίμησε τὸ Πανεπιστήμιον διὰ τῆς ἐπιστήμης αὐτοῦ καὶ τῆς ἀρετῆς, θνήσκων κατέλιπεν εἰς αὐτὸ μετὰ τὸν ἔκτοτ' ἐπελθόντα θάνατον τῆς ἐπαξίας συζύγου πεντήκοντα μετοχὰς τῆς 'Εθνικῆς τραπέζης, ὅπως μετὰ τὸν διπλασιασμὸν αὐτῶν ἱδρυθῇ ἰδία φερώνυμος τοῦ διαθέτου κλινική. 'Ο δὲ Παυλόπουλος, διακριθεὶς ἐν μακρᾷ ὑπηρεσίᾳ ὡς εἷς τῶν ἀκεραιοτάτων τῆς Θέμιδος λειτουργῶν, ἐκληροδότησε κτηματικὴν περιουσίαν τριακοσίων περίπου χιλιάδων δραχμῶν. Τοῦ δὲ πρώην Λαρίσης Δωροθέου, ἱεράρχου διαπρεποῦς καὶ οὐχ ἧττον φιλομούσου καὶ φιλελεήμονος δι' ὅλου τοῦ βίου διατελέσαντος, ἡ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον κληροδοτηθεῖσα κτηματικὴ καὶ ἀκίνητος οὐσία ἀνέρχεται εἰς διακοσίας εἴκοσι χιλιάδας δραχμῶν.

'Αλλὰ τὰ κληροδοτήματα καὶ αἱ δωρεαὶ αὗται πᾶσαι, ὧν τῶν πλείστων, τῶν κτηματικῶν μάλιστα, ἡ ἀξία ηὔξησε μεγάλως σὺν τῷ χρόνῳ, ἃς εὔγνωμον ἀπεδέχθη τὸ Πανεπιστήμιον, τάξαν τοὺς γενναιοδώρους χορηγοὺς εἰς τὴν τάξιν τῶν μεγάλων αὐτοῦ εὐεργετῶν καὶ μνημονεῦον ἐς ἀεὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν εὐλαβῶς, παρευδοκιμοῦνται ὑπὸ δύο μεγίστων, ἀληθῶς βασιλικῶν κληροδοτημάτων. Εἶνε δὲ ταῦτα τὸ τοῦ 'Αντωνίου Παπαδάκη καὶ τὸ τοῦ Θεοδώρου 'Αρεταίου. 'Οκτακοσίας καὶ πλέον χιλιάδας δραχμῶν διέθηκεν ὁ Παπαδάκης, ὅπως διατηρῶνται ἐκ τῆς μεγάλης αὐτοῦ κληρονομίας δέκα ὑπότροφοι τῆς ἐπιστήμης νεομύσται ἐξ ὡρισμένων τῆς 'Ελλάδος χωρῶν, ἐν αἷς καὶ ἡ ἰδία αὐτοῦ πατρὶς Κρήτη, εἰς ἣν δουλεύουσαν παρέσχε τοῦτο τοὐλάχιστον τὸ δῶρον, νὰ πλουτίσῃ καὶ αὐτὴν διὰ τροφίμων τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου, συναισθανομένων σὺν τῇ εὐγνωμοσύνῃ πρὸς τὸν γενναῖον χορηγὸν τὰς πρὸς τὸ 'Εθνικὸν Πανεπιστήμιον καὶ τὴν καθ' ὅλου πατρίδα ὑποχρεώσεις. Τί δὲ νὰ εἴπω περὶ τῆς διαθέσεως ἑκατομμυρίου ὅλου, ἣν τόσον εὐστόχως διέταξεν ὁ φιλάνθρωπος τοῦ 'Ασκληπιοῦ θεράπων, ὁ χιλιάδας ἀσθενῶν ἰασάμενος διὰ τῆς χειρουργικῆς αὐτοῦ σμίλης, ὁ δύο γενεὰς 'Ελλήνων παιδεύσας περὶ τὴν χρῆσιν τῶν χειρουργικῶν ἐργαλείων; Τὸ νέον νοσοκομεῖον τῶν χειρουργικῶν καὶ γυναικολογικῶν νοσημάτων εἶνε ἡ πολυτιμοτάτη τῶν δωρεῶν, καὶ τὸ Πανεπιστήμιον θὰ ἐπιγράψῃ ἐπ' αὐτοῦ γαυριῶν τὰ ὀνόματα τοῦ Θεοδώρου καὶ τῆς 'Ελένης 'Αρεταίου, ὡς εἰ ἵδρυεν ἐπ' αὐτοῦ αὐτὰ τἀγάλματα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλανθρωπίας.

'Ανέμνησα ὑμᾶς τοὺς κυριωτάτους τῶν χορηγῶν, ἐκείνους ὅσοι κατέ-

λιπον ὑπὲρ τῆς ἀνωτάτης τοῦ ἔθνους παιδείας μυριάδας ὅλας, περιουσίας ὁλοκλήρους, εἴτε ἀμέσως αὐτὰς δωρούμενοι εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ἄνευ ὅρων, εἴτε πρὸς εἰδικὰς προορίζοντες τὰ κληροδοτούμενα χρήσεις διὰ τοῦ Πανεπιστημίου ὡς διαχειριστοῦ. Ἂς συγχωρήσῃ δὲ ἡ μνήμη τῶν λοιπῶν πολλῶν τοῦ Πανεπιστημίου εὐεργετῶν, συνδρομητῶν καὶ δωρητῶν, ἂν μὴ καταλέγω ἐνταῦθα τὰ τίμια αὐτῶν ὀνόματα, ἅτινα οὐχ ἧττον εὐλαβῶς ἀναγράφουσιν αἱ ἀκαδημαϊκαὶ δέλτοι. Ἀλλὰ πῶς θὰ μοι ἦτο ἐπιτετραμμένον νἀντιπαρέλθω ἐν σιγῇ τὴν μνείαν ἄλλης τάξεως δωρητῶν, οἵτινες ἐπ' ἴσης κατέθηκαν εὐλαβῶς εἰς τὸν βωμὸν τοῦτον τῶν Μουσῶν ὅλην αὐτῶν τὴν περιουσίαν ἢ τὸ πλεῖστον αὐτῆς; Εἶνε μεγάλη ἡ διαφορὰ τοῦ χρήματος τοῦ παρ' αὐτῶν δωρηθέντος ἀπὸ τῶν ἑκατομμυρίων τοῦ Ἀρεταίου καὶ τοῦ Παπαδάκη καὶ τῶν μυριάδων τῶν ἄλλων ἐλευθερίων εὐεργετῶν. Ἀλλ' ἡ μικρὰ τάξις τῶν τὰ ἐλάχιστα δωρησαμένων ἢ κληροδοτησάντων εἶνε οὐχ ἧττον σεβαστή, ὅταν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι καὶ ἐκεῖνοι ὡς οἱ μυριόπλουτοι πάντα τὸν καρπὸν τῆς ἰσοβίου αὐτῶν ἐργασίας, πᾶν ὅ τι εἶχον προςήνεγκον μεγαλοδώρως εἰς τὴν ἀκαδημαϊκὴν ἐκπαίδευσιν. Τὸ χρῆμα αὐτῶν ὑπῆρξεν ὥςπερ σταγὼν ἐν τῷ ὠκεανῷ, ἀλλ' ὑπῆρξε σταγὼν πολύτιμος, διότι ἀπέρρευσεν ἐκ τῆς μεγάλης αὐτῶν καρδίας.

Μετὰ δικαίας ὑπερηφανείας ἐγνώριζε τῷ 1857 εἰς τοὺς φίλους τοῦ Πανεπιστημίου ὁ πρύτανις Ὀλύμπιος τὸ μέγα κληροδότημα τοῦ Πλατυγένους, ἀλλ' ἐπέφερεν εὐθὺς μετὰ τὰ περὶ αὐτοῦ λεχθέντα καὶ τάδε· Δεύτερον δὲ οὐχ ἧττον κατανυκτικὸν κληροδότημα εἶνε καὶ τὸ ἑξῆς· κατὰ τὸν αὐτὸν σχεδὸν καιρὸν ἀπεβίωσεν ἐνταῦθα καὶ ὁ ἐκ Μετσόβου τῆς Ἠπείρου Δημήτριος Β. Ὄκα, ἀκονητὴς ξυραφίων τὸ ἐπιτήδευμα. Ἐκ τῆς εὑρεθείσης δὲ πενιχρᾶς αὐτοῦ περιουσίας, ἐξ ἑξακοσίων περίπου δραχμῶν συγκειμένης, ἣν ἀφῆκε τοῖς ἐν Μετσόβῳ οἰκείοις αὐτοῦ, διώρισεν ἐν τῇ ἑαυτοῦ διαθήκῃ νὰ προςενεχθῶσιν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον εἴκοσι δραχμαί. Προςήνεγκε λοιπὸν καὶ αὐτὸς ὁ ἀκονητὴς τῶν ξυραφίων τὸ λεπτὸν τῆς χήρας εἰς τὸ κοινὸν τοῦτο τοῦ νοὸς καὶ τῆς ψυχῆς τῶν Ἑλλήνων ἀκονητήριον. Ἀλλ' ὁποία σχέσις ὑπάρχει, παρακαλῶ, τοῦ πτωχοῦ τούτου καὶ βάναυσον ἔργον ἔχοντος ἀνθρώπου πρὸς τὸ Πανεπιστήμιον; τοῦ ἀκονητοῦ τῶν ξυραφίων πρὸς τὸν βαθύπλουτον

καὶ ἐλευθερόφρονα Ἕλληνα; οὐδεμία ἄλλη, εἰ μὴ ὁ ἱερὸς καὶ βαθέως ἐν τῇ καρδίᾳ παντὸς Ἕλληνος ἐρριζωμένος πρὸς τὴν παιδείαν ἔρως.

Χαίρω δὲ νῦν χαρὰν μεγάλην ἀναγγέλλων ὑμῖν, ὅτι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο τῆς πρυτανείας μου αἱ γενόμεναι πρὸς αὔξησιν τῆς περιουσίας τοῦ Πανεπιστημίου συνδρομαὶ ἦσαν ὡς οὐδέποτε μεγάλαι καὶ ἀναβαθμικῶς ἀπὸ τοῦ ἐλαχίστου ποσοῦ τῶν εἴκοσι δραχμῶν τοῦ Δημητρίου Ὄκα μέχρι τοῦ μεγίστου τῶν διακοσίων καὶ τριάκοντα χιλιάδων τοῦ Δημητρίου Πλατυγένους ἀνιοῦσαι καὶ ὅτι ἐκ τούτων τῶν ἀναβαθμικῶς γενομένων πρὸς τὴν ἀνέγερσιν, τὴν παγίωσιν καὶ τὴν διατήρησιν τοῦ ἀνωτάτου παιδευτηρίου συνδρομῶν ἀριδήλως καταφαίνεται ἡ κυρία τοῦ Ἕλληνος ἀρετή, ὁ ἀκάθεκτος δῆλα δὴ πρὸς τὰ γράμματα πόθος αὐτοῦ, οἵας δήποτε τάξεως καὶ καταστάσεως καὶ ἂν ᾖ οὗτος.

Ἡ δὲ λογοδοσία τοῦ 1845 ἀνέγραφε καὶ ἄλλην ἀνάλογον δωρεάν, τὴν τοῦ Δημητρίου Φάφαλη ἐκ δραχμῶν 28 καὶ λεπτῶν 5. Ὁ Δημήτριος οὗτος, προςέθετεν ὁ πρύτανις Νεόφυτος Βάμβας, εἶνε ὑπηρέτης καὶ ἐκ τοῦ μισθοῦ τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ προςήνεγκε ταύτας τὰς πολλοῦ ἀξίας 28 δραχμάς. Τί δὲν ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ ἔθνος ἔχον τοιαύτας ψυχάς!

Καί τις δὲ ὑπηρέτρια ἐξ Ὕδρας, Κιάρα Γκιώτου, ἀφῆκε διὰ διαθήκης ὑπὲρ τοῦ Πανεπιστημίου δραχμὰς διακοσίας.

Ἀλλὰ μὴ εἶνε ὀλιγώτερον συγκινητικὴ ἡ διήγησις τοῦ Ἰωάννου Σούτσου, διηγουμένου ἐν τῷ πρυτανικῷ λόγῳ τοῦ ἔτους 1848 τὰ ἑξῆς; "Εν τῶν πρώτων δωρημάτων τοῦ ἔτους τούτου εἶνε τὸ τοῦ γέροντος Βαρνάβα, Κρητὸς τὴν πατρίδα, καὶ λοχαγοῦ τῆς Β. φάλαγγος, ἀφιερώσαντος εἰς τὸ ἡμέτερον Πανεπιστήμιον τὸ τιμαλφέστερον χρῆμα δι' ἕνα ἀρχαῖον ἀγωνιστήν, τὴν σπάθην καὶ τὸ πυροβόλον δι' ὧν καὶ οὗτος κατεπολέμησε τὴν ἐπὶ τόσους αἰῶνας ἐπιβαρύνασαν τὴν ἑλληνικὴν γῆν δυςβάστακτον καὶ θηριώδη τῶν ἀλλοφύλων δεσποτείαν. Ὁ γηραιὸς οὗτος ἀγωνιστής, παρουσιασθεὶς ἐν πλήρει πανοπλίᾳ εἰς τὸ γραφεῖον τῆς πρυτανείας, ἀνέφερε μετὰ πολλῆς συγκινήσεως, ὅτι ἔρχεται νὰ καταθέσῃ εἰς χεῖρας ἡμῶν τὸν

πατριωτικὸν αὐτοῦ ἔρανον, χαίρων, διότι ἡ ἑλληνικὴ νεολαία δὲν ἀναγκάζεται νὰ προςέρχηται εἰς ξένα παιδευτήρια, ἀλλὰ λαμβάνει παρ' ἡμῖν ἀληθῶς ἑλληνικὴν καὶ χριστιανικὴν ἐκπαίδευσιν.

Τοὺς λόγους τούτους τοῦ πολιοῦ ἀνδρὸς τοῦ ἀγῶνος, τοῦ ὁποίου τὸν διακαῆ πατριωτισμὸν δὲν ἐδυνήθησαν νὰ ψυχράνωσιν οὔτε αἱ περιπέτειαι τῆς τύχης, οὔτε ἡ ψυχρὰ πνοὴ ἐνενήκοντα ὁλοκλήρων ἐνιαυτῶν, ἤκουσα, κύριοι, μετὰ πολλοῦ σεβασμοῦ. Καὶ ἀληθῶς οὐδεὶς πλέον ἄξιος παρ' ἐκεῖνον, ὅςτις, δυνηθεὶς νὰ συντελέσῃ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν αὐτονομίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς πατρίδος του, δὲν ἐπαναπαύεται εἰς τὰς δάφνας, τὰς ὁποίας δικαίως καὶ ἐπαξίως ἔδρεψεν ὑπηρετῶν αὐτήν, ἀλλὰ συναισθανόμενος, ὅτι ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν βίον τῶν ἐθνῶν εἶνε ὡς ἡ στιγμὴ πρὸς τὸ ἄπειρον τοῦ χρόνου, ἡ δὲ πατρίς, ἐπιζῶσα εἰς τὰ τέκνα της, ἔχει ἀδιαλείπτως ἀνάγκην τῆς σταθερᾶς αὐτῶν λατρείας καὶ ἀφοσιώσεως, ἐξακολουθεῖ ἐκπληρῶν πρὸς τὰς νέας αὐτῆς ἀνάγκας καὶ ἀξιώσεις νέα καθήκοντα, καὶ ἀναδεικνύμενος οὕτως οὐχὶ μόνον πατὴρ τῶν παρόντων, ἀλλὰ καὶ δημιουργὸς τοῦ μέλλοντος, καὶ προνοητικὸς αὐτοῦ προπαρασκευαστής.

Σὺ ἡ νεότης ἡ φοιτῶσα εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο τέμενος τῶν Μουσῶν ἀναλογίζου εἰςερχομένη διὰ τῶν προπυλαίων, ὅτι τὸ Πανεπιστήμιον τοῦτο εἶνε καθίδρυμα πανελλήνιον, ὑπὲρ οὗ κατέβαλον ἡγεμονικὰς δωρεὰς βασιλεῖς καὶ μυριόπλουτοι ἰδιῶται, εἰς ὃ προςήνεγκον τὸν τίμιον αὐτῶν ὀβολὸν ἀκονηταὶ ξυραφίων καὶ ὑπηρέται, εἰς ὃ ἦλθον νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα αὐτῶν ἐσχατογέροντες ἀγωνισταί, καὶ σέβου αὐτῶν τὴν μνήμην καὶ εὐλόγει τὸ ὄνομα, διότι ἄνευ αὐτῶν καὶ τῶν θυσιῶν αὐτῶν θὰ ἐξηκολούθουν νὰ μένωσιν ἀνέστιοι αἱ Μοῦσαι καὶ σὺ θὰ εἶχες ἀνελεύθερον τὸ πνεῦμα καὶ δούλην τὴν ψυχήν, ὡς εἶχε δοῦλον τὸ σῶμα τὸ ἔθνος πρὶν ἢ ἀπελευθερώσωσιν αὐτὸ τὰ ὅπλα τοῦ γηραιοῦ Βαρνάβα.

Ἀλλὰ σέβου καὶ εὐλόγει τὴν μνήμην καὶ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες ὑπῆρξαν ἐν τῷ τεμένει τούτῳ οἱ πρῶτοι διδάσκαλοι τῶν ἐπιστημῶν. Ἐν ἡμέρᾳ ἀφιερωμένῃ εἰς τὰς ὑπέρ τε τῶν εὐεργετῶν καὶ τῶν

καθηγητῶν εὐλογίας ἔπρεπε νἀντιπαρέλθῃ ἐνώπιον ἡμῶν τελεία ἡ μεστὴ διδαγμάτων δρᾶσις ἁπάντων ἐκείνων, οὓς ἔταξεν ἡ πολιτεία ἐπὶ ἑξήκοντα ἤδη ἔτη ποδηγέτας τῆς ἀκαδημαϊκῆς νεότητος ἐν τῇ ἀνάντει πρὸς τὰς ἐπιστήμας ὁδῷ. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτο θὰ ἦτο ἴσον πρὸς ἔκθεσιν αὐτῆς τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστήμης ἐν Ἑλλάδι· τοιαύτη δ' ἐπιβολὴ οὔτε τοῦ παρόντος εἶνε, οὔτε πρὸς τὰς ἐμὰς δυνάμεις ἐπιμεμετρημένη. Ἀλλ' ὅπως γνωρίσητε πάντες ὁποῖον τὸ ἔργον τὸ ἐπιτελεσθὲν ὑπὸ τῶν πρώτων γενεῶν τῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, ἀρκεῖ νἀναλογισθῆτε, ὅτι παρὰ πᾶσαν τὴν ἐκπαιδευτικὴν δρᾶσιν τῶν χρόνων τῆς δουλείας μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἔθνους καὶ τὴν σύστασιν τοῦ Πανεπιστημίου τὰ πάντα σχεδὸν ὤφειλον νἀναπλασθῶσι καὶ δημιουργηθῶσιν ἐν τούτῳ τῷ ἱερῷ τῶν Μουσῶν. Τὸ Πανεπιστήμιον εἶχε τὴν ἐντολὴν νὰ μεταδώσῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἐπιστήμην, νὰ παράσχῃ ἑνότητα εἰς τὰς παρὰ τοῖς δουλεύουσιν Ἕλλησι σποραδικὰς καὶ διεσπαρμένας μαθήσεις, μεταγγίζον δ' ἐκ τῆς Ἑσπερίας τὰς προόδους τῆς ἐπιστήμης νὰ στηρίξῃ καὶ ἐν μέρει πλάσῃ γλῶσσαν ἐπιστημονικὴν καὶ ἐν τῷ μέτρῳ τῶν ἀσθενῶν του δυνάμεων προαγάγῃ κατὰ μικρὸν τὴν ἐπιστήμην καὶ παρ' ἡμῖν, ἕως ποτὲ τὸ Πανεπιστήμιον τοῦτο δυνηθῇ νὰ γείνῃ ἐφάμιλλον τῶν γηραιῶν πανακαδημίων τῆς προηγμένης Εὐρώπης. Ἡ κοινωνία ἀνέμενε παρ' αὐτοῦ ἐπαΐοντας ἰατροὺς καὶ θεμιστοπόλους, ἡ πολιτεία ἀνέμενε παρ' αὐτοῦ πεφωτισμένους ἱερεῖς καὶ ἱεράρχας, λειτουργοὺς τῆς Θέμιδος καὶ διδασκάλους. Μεγάλων πρακτικῶν καὶ θεωρητικῶν ἀναγκῶν ἡ ἐπίλυσις ἐπεβάλλετο εἰς αὐτὸ ἐπιτακτική. Πῶς ἐπετέλεσε τοῦτον αὐτοῦ τὸν προορισμὸν τὸ ἐπ' ἀγαθοῖς οἰωνοῖς ἱδρυθὲν καὶ ὑπὸ τῶν εὐχῶν καὶ τοῦ χρήματος τῶν Πανελλήνων ὑποστηριχθὲν Πανεπιστήμιον;

Δὲν ἐπιτρέπεται δισταγμός, ὅτι πάντες οἱ ἀνελθόντες εἰς τὸ καθηγητικὸν ἀξίωμα ἐπειράθησαν νὰ ἐπιτελέσωσι τὸ καθῆκον αὐτῶν ἐκθύμως, οὐδὲ θἀπετόλμων νὰ ὑπομνήσω ὑμᾶς ὀλίγα ὀνόματα, ἂν οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι δὲν ἠδύναντο νἀρκέσωσιν ὡς τὰ τρανότατα δείγματα τῆς ἐνδελεχοῦς πρὸς τὸ καθῆκον πίστεως καὶ τῆς ἀνωτέρας παντὸς ἐγκωμίου ἀφοσιώσεως, μεθ' ἧς κατωρθώθη νὰ ἐπανέλθῃ καὶ πάλιν εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἑστίαν ἡ ἐπιστήμη. Ὁ Μισαὴλ Ἀποστολίδης καὶ ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης, ὁ Κωνσταντῖνος Κοντογόνης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος, ὁ Γεώργιος Ῥάλλης καὶ ὁ Μιχαὴλ Ποτλῆς, ὁ

Περικλῆς Ἀργυρόπουλος καὶ ὁ Βασίλειος Οἰκονομίδης, ὁ Σπυρίδων Πήλλικας καὶ ὁ Νικόλαος Σαρίπολος, ὁ Διομήδης Κυριακοῦ καὶ ὁ Ἰωάννης Σοῦτσος, ὁ Πέτρος Παπαρρηγόπουλος καὶ ὁ Ἐμμανουὴλ Κόκκινος, ὁ Γοδοφρεῖδος Φέδερ καὶ ὁ Κυριακὸς Δομνάνδος, ὁ Ἀλέξιος Πάλλης καὶ ὁ Δημήτριος Μαυροκορδάτος, ὁ Ἰωάννης Ὀλύμπιος καὶ ὁ Νικόλαος Κωστῆς, ὁ Ἰωάννης Βοῦρος καὶ ὁ Ἀναστάσιος Λευκίας, ὁ Χαράλαμπος Πρετεντέρης καὶ ὁ Διονύσιος Αἰγινήτης, ὁ Σπυρίδων Μπαλάνος καὶ ὁ Μιλτιάδης Βενιζέλος, ὁ Θεόδωρος Ἀφεντούλης καὶ ὁ Θεόδωρος Ἀρεταῖος, ὁ Κωνσταντῖνος Σχινᾶς καὶ ὁ Θεόδωρος Μανούσης, ὁ Γεώργιος Γεννάδιος καὶ ὁ Νεόφυτος Βάμβας, ὁ Λουδοβῖκος Ῥὸς καὶ ὁ Ἑρρῖκος Οὐλερῖχος, ὁ Φίλιππος Ἰωάννου καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος, ὁ Ἰωάννης Βενθύλος καὶ ὁ Εὐθύμιος Καστόρχης, ὁ Ἀλέξανδρος Ῥαγκαβῆς καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, ὁ Γεώργιος Παπασλιώτης καὶ ὁ Δημήτριος Μαυροφρύδης, ὁ Ξαβέριος Λάνδερερ καὶ ὁ Ἡρακλῆς Μητσόπουλος, ὁ Δημήτριος Στροῦμπος καὶ ὁ Θεόδωρος Ὀρφανίδης, ὁ Κωνσταντῖνος Νέγρης καὶ ὁ Ἰωάννης Παπαδάκης, ὁ Νικόλαος Νικολαΐδης καὶ ὁ Ἀθανάσιος Κυζικηνός· ἰδοὺ πεντηκοντὰς σεβαστῶν νεκρῶν, ὧν ἡ ῥητὴ μνεία τῶν ὀνομάτων ἐπιβάλλεται εἰς τὸν ἀναθεωροῦντα τὴν ἀρχαιοτέραν ἱστορίαν τοῦ Πανεπιστημίου.

Ἐν τῷ καταλόγῳ τούτῳ ἀντιπροσωπεύονται ἐπιστημονικαὶ δόξαι τῆς νέας Ἑλλάδος, εἰσηγηταὶ νέων παρ' ἡμῖν ἐπιστημῶν, συγγραφεῖς διαπρεπεῖς, ἱδρυταὶ ἐπιστημονικῶν παραρτημάτων καὶ συλλογῶν, κορυφαῖοι τοῦ θείου λόγου κήρυκες καὶ τῶν Γραφῶν διφήτορος, περιφανεῖς νομοδιδάσκαλοι, ὧν ἡ γνώμη ἀπετέλει νομολογίαν, διακεκριμένοι ἰατροί, ὧν ἓν βλέμμα ἤρκει πρὸς διάγνωσιν ἀκριβῆ, αἱμύλοι τοῦ λόγου χειρισταὶ καὶ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων σοφοὶ θεράποντες, ἐντρεχεῖς τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀριθμῶν ἐρευνηταί. Εἶνε οἱ διδάσκαλοι ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἔθνους διδάσκαλοι οἱ παγιώσαντες ἐν ἡμῖν τὴν ἐπιστήμην. Ἔστω αἰωνία ἡ εἰς αὐτοὺς εὐγνωμοσύνη.

Τοιαῦτα δ' ἔχοντες πρὸ ἡμῶν παραδείγματα, ὁποῖοι εἴμεθα ἡμεῖς οἱ διάδοχοι καὶ ἐπίγονοι αὐτῶν; Τηροῦμεν μετὰ τῆς αὐτῆς ἀφοσιώσεως τὸν ὅρκον ἡμῶν, ἐπιτελοῦμεν μετὰ τῆς αὐτῆς προκοπῆς τὸ καθῆκον ἡμῶν ἐν μέσῳ τῆς ἀενάως αὐξούσης προόδου τῆς καθ' ὅλου ἐπιστήμης, ἐν μέσῳ τοῦ ὁσημέραι προαγομένου ἔθνους; Ἂς ἀκουσθῇ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἀπὸ τῆς ἕδρας ταύτης ἐν τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ ἡμέρᾳ, καθ' ἣν βαρεῖα ἐπικάθηται ἐφ' ἡμῶν ἡ ἀνάμνησις τῆς δράσεως καὶ τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ παρελθόντος, ὅτι ἀγωνιζόμεθα πάντες νὰ ἐκπληρώσωμεν εὐόρκως τὸ πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἐπιστήμην καθῆκον. Ἀλλ' ἂς ἀκουσθῇ καὶ τὸ παράπονον, ὅτι ἀπό τινος χρόνου τὸ Πανεπιστήμιον ἀπέβη ἀδίκως ὁ σκοπὸς, καθ' οὗ πολλοὶ βάλλουσι, συνηθέστερον δὲ ὁ τύπος καὶ ἐνίοτε αὐτὴ ἡ πολιτεία.

Καὶ ἂν μὲν αὗται αἱ ἐπιθέσεις, ἂς εἴπω καθαρὰ τὴν λέξιν, προήρχοντο ἐκ πλήρους γνώσεως τῶν πραγμάτων, ἐκ συνεχοῦς καὶ ἀπὸ συνειδήσεως ἐποπτείας τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ κατάστασιν τοῦ Πανεπιστημίου, πρῶτοι ἡμεῖς ἠθέλομεν συνομολογήσει τὰς ἁμαρτάδας, ἅτε καὶ ἄριστα παντὸς ἄλλου ὄντες εἰς θέσιν νὰ ἔχωμεν συνείδησιν τοῦ περὶ τί πάσχομεν καὶ εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι πονοῦντες ὑπὲρ τοῦ Πανεπιστημίου τούτου, ἐν ᾧ καὶ δι' οὗ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν. Ἀλλὰ διότι ἀκριβῶς ἔχομεν πλήρη συναίσθησιν τῶν ἡμετέρων καθηκόντων καὶ τοῦ ὑφ' ἡμῶν ἐπιτελουμένου ἔργου, ἔχομεν τὸ θάρρος νὰ κηρύξωμεν, ὅτι τὸ Πανεπιστήμιον ἐκπληροῖ ἐκ τῶν ἐνόντων ἄριστα τὸν προορισμὸν αὐτοῦ ὑφ' οὓς ὅρους λειτουργοῦσι τὰ παρ' ἡμῖν. Δὲν ἔχομεν τὴν καύχησιν νὰ ἐπιζητήσωμεν πρὸς δικαίωσιν ἡμῶν διαγωνισμὸν πρὸς τοὺς παρ' ἡμῖν πολιτικοὺς καὶ κοινωνικοὺς θεσμοὺς καὶ ἐπιδιώξωμεν τὴν σύγκρισιν πρὸς τὴν παρ' ἡμῖν ἐκκλησίαν καὶ δικαιοσύνην, τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον, τὴν διοίκησιν καὶ τὸν τύπον. Ἠθέλομεν ἴσως οὕτως ἐπιρρίψει εἰς ἄλλους κλάδους τοῦ παρ' ἡμῖν βίου εὐθύνας ἀναιτίους, ἃς οὐδαμῶς διανοούμεθα νἀπεκκλίνωμεν ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν.

Ἀλλὰ θὰ ἤρκει πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ, ὅτι τὸ Πανεπιστήμιον τῆς σήμερον οὐ μόνον οὐδαμῶς εἶνε κατώτερον τοῦ τῶν παρελθουσῶν δεκαετηρίδων, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας, ὡς εἰκὸς, συμπροάγεται ὁσημέραι μετὰ τοῦ ἔθνους, ἀγωνιζόμενον νὰ προσπελάσῃ εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια, αὐτὴ ἡ ἐν ἐπιγνώσει ἐξέτασις τῶν πραγμάτων. Μὴ ζητήσητε νἀντιπαρατάξω πρὸς τὴν εὐγενῆ φάλαγγα τῶν νεκρῶν προμάχων τῆς ἐπιστήμης τὰ ὀνόματα σθεναρῶν τῆς σήμερον συναδέλφων, οἵτινες δύνανται μετὰ θάρρους νὰ διαμφισβητήσωσι τὴν δάφνην πρὸς τοὺς ἀποιχομένους ὡς ἐφάμιλλοι αὐτῶν συναγωνισταὶ ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἐπιστημονικῆς διαπαιδαγωγήσεως τοῦ

ἔθνους. Ἀφίνομεν εἰς ἄλλους ἔξωθεν νὰ κρίνωσιν, ἀλλὰ νὰ κρίνωσιν ἀπ' ἀγαθοῦ τοῦ συνειδότος καὶ δικαίως τὸ ποιὸν τῆς σημερινῆς διδασκαλίας, καὶ περιοριζόμεθα εἰς ὀλίγα γεγονότα, γεγονότα ἀριδηλότατα, εἰς ὀλίγους ἀριθμούς, ἀριθμοὺς ἀναμφιβητήτους.

Προκαλοῦμεν τὸν θέλοντα νὰ πεισθῇ περὶ τῆς ἀνεπαρκείας τῶν παλαιοτέρων μέσων τῆς διδασκαλίας τῆς φυσικῆς καὶ χημείας νὰ ἐπισκεφθῇ τὰ ὑπόγεια τῆς Σιναίας Ἀκαδημίας, ὅπως ἴδῃ ἐν ταῖς συλλογαῖς τῆς Ἑλληνικῆς Φαρμακευτικῆς Ἑταιρίας τὰ πρῶτα ὄργανα δι' ὧν ἐπὶ μακρὸν ἐδιδάχθη ἡ χημεία ἐν Ἑλλάδι, νἀνεύρῃ ἐν τῷ ταμείῳ τῆς φυσικῆς τὰ πρῶτα μηχανήματα, δι' ὧν ἐπειραματίζετο ἡ φυσικὴ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ. Ἂς στρέψῃ δ' ἔπειτα ὁ ἐπισκέπτης τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸ μέγαρον καὶ τὰς πλουσίας συλλογὰς τοῦ σημερινοῦ ἐργαστηρίου τῆς χημείας καὶ φυσικῆς, ἐν ᾧ ἐργάζονται ἑκατοντάδες φοιτητῶν.

Τίς ἐξ ἡμῶν τῶν ἐν παλαιοτέροις χρόνοις φοιτησάντων εἰς τὸ Πανεπιστήμιον δὲν ἐνθυμεῖται, ὅτι ἡ σπανιωτάτη, ποὺ καί που μόλις γινομένη πρακτικὴ διδασκαλία τῆς ἀνατομικῆς ἐξηγγέλλετο εἰς τοὺς φοιτῶντας ἐκ τῆς δυσοδμίας ἣν ἐξέπεμπον κακῶς παρεσκευασμένα πτώματα ἐξαπλούμενα ἐν τοῖς δυσμικοῖς ὑπογείοις τοῦ Πανεπιστημίου, καινὸν θέαμα τῶν πλανοδίων φιλοπεριέργων, στοιβαζομένων ἔξωθεν περὶ τὰ δικτυωτὰ παράθυρα καὶ ἐπαυξανόντων διὰ τοῦ συνωστιμοῦ αὐτῶν τὸ ἐν τῷ ὑπογείῳ διδακτηρίῳ κρατοῦν σκότος; Δύναται τὸ ἀπόκρυφον οὕτως εἰπεῖν ἐκεῖνο καταγώγιον τῆς νεκροτομίας νὰ συγκριθῇ ἔστω καὶ ἄποθεν πρὸς τὸ εὐπρεπὲς καὶ ὁσημέραι διὰ τελείων παρασκευασμάτων πλουτιζόμενον Ἀνατομεῖον τῆς σήμερον καὶ τὰ σπάνια πτώματα τῶν παρελθόντων χρόνων πρὸς τὴν σχετικὴν ἀφθονίαν τῶν σημερινῶν; Δύνανται νὰ παραβληθῶσιν αἱ ἀρχαιότεραι κλινικαὶ πρὸς τὰς σημερινὰς ὡς πρὸς τὴν καθαριότητα καὶ εὐμάρειαν, τὴν πολὺ ἐντελεστέραν ἐξάσκησιν τῶν ἰατρικῶν μεθόδων; Εἶχε τὸ Πανεπιστήμιον ἄλλοτε τόσας ἐπιστημονικὰς συλλογὰς καὶ μουσεῖα, ὅσα σήμερον, καθ' ἑκάστην αὐξανόμενα καὶ τελειοποιούμενα καὶ μεταβληθέντα εἰς ἀληθῆ ἐπιστημονικὰ ἐργαστήρια διὰ τακτικῶν ἀσκήσεων ἐπιμελῶς διεξαγομένων ὑπὸ τῶν διευθυνόντων αὐτὰ καθηγητῶν καὶ τῆς φάλαγγος τῶν ὑπ' αὐτοὺς ἐργαζομένων ἐπιμελητῶν;

Οὐδὲ περιορίζεται ἡ πρόοδος εἰς μόνας τὰς φυσικὰς καὶ ἰατρικὰς

ἐπιστήμας, ἀλλ' εἶνε καταφανεστάτη καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς σχολαῖς ἁπάσαις διὰ τῆς αὐξήσεως τῶν τε ἑδρῶν καὶ τῶν ὡρῶν τῆς διδασκαλίας, διὰ τῆς ἐπελθούσης κατανομῆς τῶν μαθημάτων ἐπὶ τὸ εἰδικώτερον, διὰ τῆς εἰςαγωγῆς τῶν φροντιστηρίων, δι' ὧν οἱ διδάσκοντες ἔρχονται εἰς ἄμεσον ἐπικοινωνίαν πρὸς τοὺς διδασκομένους καὶ χειραγωγοῦσιν αὐτοὺς ἐκ τοῦ πλησίον, μεταβάλλοντες οὕτω τὴν ἕδραν εἰς ἀληθὲς γραφεῖον ἐπιστημονικῆς ἐργασίας. Εἰς ταῦτα δὲ πάντα προςτίθεται ἡ καθημερινὴ αὔξησις τῶν δημοσίων βιβλιοθηκῶν συνῳδὰ πρὸς τὰς αὐξηθείσας ἐπιστημονικὰς ἀνάγκας. Δύναται σήμερον ἡ Ἐθνικὴ βιβλιοθήκη παρ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἀνεπάρκειαν νὰ ὑποστῇ οἱανδήποτε σύγκρισιν πρὸς τὴν παλαιὰν ἐκείνην συλλογὴν βιβλίων, ἥτις μέχρι τοῦ 1841 περιεῖχε μόνα ἀλλόγλωσσα βιβλία πεντήκοντα καὶ δύο τόμους ἀγγλιστὶ γεγραμμένων ἱστορικῶν καὶ γεωγραφικῶν βιβλίων, δωρηθέντων παρὰ φιλέλληνος Ἀμερικανοῦ; Μετὰ δὲ τῆς μεγάλης ταύτης προόδου τῶν παραρτημάτων, τοῦ πλουτισμοῦ τῶν συλλογῶν, τῆς αὐξήσεως τῆς βιβλιοθήκης, τῆς εὐρύνσεως τῆς διδασκαλίας συμβαδίζει ἡ ὁσημέραι μείζων συμμετοχὴ τῶν διδασκόντων εἰς τὴν καθ' ὅλου ἐπιστημονικὴν κίνησιν, ἡ μεγάλως αὐξηθεῖσα παραγωγὴ ἐπιστημονικῶν βιβλίων, ἡ συνεργασία Ἑλλήνων καθηγητῶν εἰς ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ τῆς ἀρκτῴας καὶ ἑσπερίας Εὐρώπης καὶ ἡ ἔκδοσις συγγραφῶν αὐτῶν ὑπὸ εὐρωπαϊκῶν ἀκαδημιῶν καὶ ἐκδοτικῶν καταστημάτων.

Διὰ τί λοιπὸν μεμψιμοιροῦσι κατὰ τοῦ Πανεπιστημίου; Ἄν τις ὑπῆρχεν ὁ ἔχων δικαίωμα νὰ μεμψιμοιρῇ, εἴμεθα ἡμεῖς αὐτοὶ οἱ διδάσκοντες ἐν τῷ ἀνωτάτῳ τούτῳ ἐκπαιδευτικῷ ἱδρύματι. Δικαιούμεθα νὰ μεμψιμοιρῶμεν ὄχι διότι παραγνωρίζεται ἀδίκως τὸ ἔργον ἡμῶν, ὄχι διότι κωλύει τις τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμετέρων καθηκόντων· οὐδεὶς ὑπάρχει τοιοῦτος· ἀλλὰ διότι ἕνεκα λόγων γνωστῶν οἰκονομικῆς δυςπραγίας δημοσίας τε καὶ ἰδιωτικῆς δὲν ἔχει τὸ Ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον νὰ διαθέσῃ ὅσον ἔδει ἀφθόνους πόρους, ὅπως ἐπιτελέσωμεν πλείονα, ὅσα καὶ ποθοῦμεν καὶ δυνάμεθα βεβαίως. Τὰ πάντα εἶνε παρ' ἡμῖν ἀνεπαρκῆ ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν διδασκόντων μέχρι τοῦ τῶν αἰθουσῶν, ἐν αἷς διδάσκομεν, καὶ τῶν βιβλίων καὶ τῶν περιοδικῶν, ἃ χρειαζόμεθα, καὶ τῶν μέσων, ἅτινα διαθέτομεν πρὸς διδασκαλίαν. Ἀριθμὸν φοιτητῶν ἀνώτερον τῶν εἰς τὸ ἡμέτερον Πανεπιστήμιον φοι-

τώντων ὑπερτρισχιλίων κατὰ χιλιάδας ἢ πολλὰς ἑκατοντάδας ἔχουσι μόνον τέσσαρα τῶν ἐν τῷ κόσμῳ Πανεπιστημίων, τὸ τῶν Παρισίων, τὸ τῆς Βιέννης, τὸ τοῦ Βερολίνου καὶ τὸ τοῦ Ἐδιμβούργου. Ἰσότιμα δὲ περίπου τὸν ἀριθμὸν ἢ κατά τινας μόνον δεκάδας ἢ μίαν καὶ δύο ἑκατοντάδας ὑπέρτερα εἶνε τὰ τῆς Λειψίας, τοῦ Μονάχου, τῆς Μόσχας καὶ τῆς Μαδρίτης. Καὶ ὅμως τὸ μὲν τῆς Λειψίας ἔχει (1895-6) καθηγητὰς 121, τὸ δὲ τοῦ Μονάχου (1895 - 96) 99, τὸ τῆς Μόσχας (1891 - 2), καίπερ μὴ ἔχον θεολογικὴν σχολήν, 79, καὶ τὸ τῆς Μαδρίτης ὁμοίως ἄνευ σχολῆς θεολογικῆς (1891 - 2) 80, τὸ δὲ ἡμέτερον μόνον 57. Ἔχομεν δῆλα δὴ ὀλίγῳ περισσοτέρους τῶν 47 καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Μεσσήνης, μὴ ἔχοντος μὲν σχολὴν θεολογικήν, ἀριθμοῦντος δὲ (1891 - 2) ἀκροατὰς 310, καὶ κατὰ δέκα ὀλιγωτέρους τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Καινιγσβέργης, ἔχοντος μόνον 682 φοιτητὰς (1891 - 2).

Καὶ ἄλλοι δὲ ἀριθμοὶ ἀποδεικνύουσι πόσον ἐπιδεὲς εἶνε τὸ ἡμέτερον Πανεπιστήμιον ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἄλλα ὁμότιμα.

Κραυγὴν ἀγανακτήσεως ἔρρηξε πέρυσιν ὁ πρύτανις τοῦ ἐν Ταυρίνῳ Πανεπιστημίου Κάρολος Φερράρης ἐν ἐξαιρέτῳ καταστατικῇ μελέτῃ ἐπὶ τῇ ἀνεπαρκείᾳ τῶν πόρων τῶν ἰταλικῶν Πανεπιστημίων ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ γερμανικά. Καὶ ὅμως οἱ ἡμέτεροι ἀριθμοὶ ὠχριῶσιν ἀπέναντι καὶ αὐτῶν τῶν ἰταλικῶν. Ἀναφέρω ὀλίγα παραδείγματα. Διὰ τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου ἐδαπανήθησαν κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1892 - 3 ὑπὸ τοῦ δημοσίου καὶ ἐκ τῆς ἰδίας περιουσίας τοῦ Πανεπιστημίου μάρκα 2476000, ἅτινα παρέχουσι κατὰ κεφαλὴν τῶν φοιτητῶν, ἀνελθόντων εἰς 4544, δαπάνην μάρκων 545. Ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ πολὺ μείζονες ἀναλογίαι δαπάνης ἐν ἄλλοις Πανεπιστημίοις τῆς Γερμανίας. Οὕτως ἐν τῷ τῆς Καινιγσβέργης ἀντιστοιχεῖ ἐτησία δαπάνη 1358 μάρκων κατὰ φοιτητήν, ἐν δὲ τῷ τῆς Γοτίγγης 1497 μάρκων. Ἐν δ' Ἰταλίᾳ ἀνωτάτη μὲν εἶνε ἡ διὰ τὸ Πανεπιστήμιον Μεσσήνης δαπάνη, ἐκ λιρῶν 654 κατὰ κεφαλήν, κατωτάτη δὲ ἡ διὰ τὸ τῆς Νεαπόλεως, ἐκ λιρῶν 187. Καὶ ὅμως πόσα εἶνε, κύριοι, κατὰ τὸν Πανεπιστημιακὸν προϋπολογισμὸν τοῦ ἐνεστῶτος ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους καὶ τὸν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἰς τὴν Βουλὴν ὑποβληθέντα προϋπολογισμὸν τοῦ κράτους τὰ χάριν τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου δαπανώμενα ὑπό τε αὐτοῦ τούτου ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ περιουσίας, ἐξαιρουμένων, ἐννοεῖται,

τῶν πρὸς εἰδικοὺς σκοποὺς προωρισμένων κληροδοτημάτων, καὶ ὑπὸ τοῦ δημοσίου; 670395 δραχμαί, ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς δραχμὰς 205 δι' ἕκαστον τῶν ἐφέτος ἐγγεγραμμένων 3258 φοιτητῶν. Ὁποία διαφορὰ δὲν λέγω ἀπὸ τῆς ἐν Νεαπόλει δαπάνης, ἥτις δικαίως θεωρεῖται κατωτέρα παντὸς λόγου καὶ ὅμως ἀντιστοιχεῖ πρὸς δραχμὰς 307 κατὰ φοιτητήν, δὲν λέγω ἀπὸ τῶν 1497 μάρκων, ἤτοι 3310 δραχμῶν τῆς Γοτίγγης, ἀλλ' ἀπὸ τῶν τοῦ Βερολίνου 545 μάρκων, δυναμένων δραχμὰς 1205, καὶ τῶν τῆς Μεσσήνης 654 λιρῶν, ἰσοδυναμουσῶν πρὸς δραχμὰς 1069.

Ὁμοία δ' ἤθελεν εὑρεθῇ ἡ δυσαναλογία τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων πρὸς τὰ τῶν γερμανικῶν καὶ αὐτῶν τῶν ἰταλικῶν Πανεπιστημίων, ἂν ἐγίνετο ἀκριβὴς ἀπολογισμὸς διαιρουμένης τῆς δαπάνης εἰς τρία μεγάλα κεφάλαια, εἰς τοὺς μισθοὺς τῶν διδασκόντων, τοὺς τοῦ λοιποῦ προσωπικοῦ καὶ τῆς ὑπηρεσίας καὶ τὰ δαπανώμενα χάριν τῶν ἀναγκῶν τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς συντηρήσεως τῶν συλλογῶν καὶ παραρτημάτων. Ἐν τοῖς πλείστοις τῶν γερμανικῶν Πανεπιστημίων ἡ συνήθης ἀναλογία τῶν δαπανῶν τούτων εἶνε $^2/_5$ διὰ τοὺς διδάσκοντας, $^1/_5$ διὰ τὸ λοιπὸν προσωπικὸν καὶ $^2/_5$ διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς διδασκαλίας· ἐν δ' Ἰταλίᾳ ἡ τελευταία αὕτη δαπάνη, κρινομένη τῶν ἀναγκαιοτάτων καὶ τελεσφορωτάτων διὰ τὴν πραγματικὴν τῶν Πανεπιστημίων λειτουργίαν, κακίζεται ὡς ὑπὲρ μέτρον ἀνεπαρκής, ἅτε ἀνερχομένη κατὰ μέσον μὲν ὅρον εἰς ὀλιγώτερον τοῦ $^1/_5$ τῶν ὅλων δαπανῶν, ἐν οὐδενὶ δὲ Πανεπιστημίῳ εἰς μεῖζον ποσὸν τοῦ $^1/_4$. Ἀρκείτω δ' ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς συμπλήρωσιν τῶν ἤδη παρατεθέντων ἀριθμῶν ἡ σύγκρισις τῶν ἐν τῷ ἡμετέρῳ Πανεπιστημίῳ ἱστορικῶν μαθημάτων πρὸς τὰ τοῦ τῆς Λειψίας, ὅπερ, ὡς ἔφθην εἰπών, ἔχει ὀλίγῳ μόνον ἀνώτερον ἀριθμὸν φοιτητῶν. Ἐνταῦθα μὲν διδάσκουσι τὴν ἱστορίαν καθηγηταὶ τρεῖς, ἐκεῖ δὲ τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς ἐπικουρικὰς ἐπιστήμας καθηγηταὶ ἕνδεκα, καὶ ἐνταῦθα μὲν τὰ ἐφέτος ἀναγεγραμμένα ἱστορικὰ μαθήματα μετὰ καὶ τῶν φροντιστηρίων ἀνέρχονται εἰς ἓξ ἐν ὅλῳ, ἐκεῖ δὲ εἰς εἴκοσι καὶ ἕξ. Ἐδῶ μὲν δαπανῶμεν ἐν ὅλῳ διὰ τὰ ἱστορικὰ φροντιστήρια δραχ. 3100, ἐκεῖ δὲ ἡ διὰ μόνην τὴν ἰδιαιτέραν βιβλιοθήκην τοῦ ἱστορικοῦ φροντιστηρίου, δι' ἣν ἐφ' ἅπαξ ἡ σαξονικὴ κυβέρνησις ἐχορήγησεν ὑπὲρ τὰς δεκατέσσαρας χιλιάδας δραχμῶν, ἐτησία δαπάνη ἀνήρχετο μέχρι τοῦ 1881 εἰς 4500 δραχμάς, ἐν ᾧ τὸ ἡμέ-

τερον Πανεπιστήμιον έχει εφέτος αναγεγραμμένην δαπάνην διὰ τὴν μεγαλώνυμον Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην δραχμῶν ἐν ὅλῳ 10700.

Ἡ γλῶσσα τῶν ἀριθμῶν τούτων εἶνε ἐπιβλητική. Εἶνε δὲ ἅμα ἡ ἀρίστη ἡμῶν δικαίωσις. Εἴμεθα καταδεδικασμένοι νὰνασκάπτωμεν τὴν ἄρουραν τῆς ἐπιστήμης διὰ τῆς δικέλλης καὶ τοῦ ἡσιοδείου ἀρότρου, ἐν ᾧ οἱ εὐτυχεῖς ἡμῶν συνάδελφοι τῶν ἀρκτῴων καὶ ἑσπερίων Πανεπιστημίων καλλιεργοῦσι τὴν πνευματικὴν γῆν διὰ τοῦ ἀτμοῦ καὶ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ. Μὴ ἀπαιτῆτε λοιπὸν παρ' ἡμῶν πλειότερα ἐφ' ὅσον τὸ Πανεπιστήμιον λειτουργεῖ ὑπὸ τοὺς σημερινοὺς ὅρους. Εὑρισκόμεθα ἐν ἐποχῇ μεταβατικῇ καὶ μετεώρῳ, ἧς ὑφιστάμεθα ἡμεῖς πρῶτοι τὰ ἐπακόλουθα. Ἀλλὰ δὲν εἶνε διὰ τοῦτο ἀνάγκη καὶ νἀδικώμεθα ἐφ' ὅσον ἐκπληροῦμεν εὐόρκως τὸ ἡμέτερον καθῆκον ἐν πλήρει συνειδήσει τῶν πρὸς τὴν πατρίδα ἡμετέρων ὑποχρεώσεων.

Ναί. Τεταγμένοι ἐνταῦθα ἔχομεν ὑποχρεώσεις οὐ μόνον πρὸς τὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν πατρίδα. Τὸ ἵδρυμα τοῦτο δὲν εἶνε μόνον Πανεπιστήμιον, ἀλλ' εἶνε καὶ Πανελλήνιον. Ὀρθῶς ὠνόμασεν αὐτὸ εἷς τῶν ῥητόρων τῆς πανηγυρικῆς ἡμέρας τῶν ἐγκαινίων, ὁ Κωνσταντῖνος Σχινᾶς, τὸν ἀμφικτυονικὸν δεσμὸν τῶν ἁπανταχοῦ ἐπιστημόνων ἢ φιλεπιστημόνων Ἑλλήνων. Ἐδῶ πρὸς ἡμᾶς στέλλει ὁ ἑλληνισμὸς συναπαξάπας τοὺς ἐπιλέκτους τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας ἐξ ἁπασῶν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἐδῶ σφύζει ἡ νεκρὰ καρδία τοῦ γένους ὅλου. Οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ὑπάρχει κέντρον τῆς πανελληνίου ἑνότητος γενικώτερον καὶ ἐπισημότερον. Ἐνταῦθα ὡς ἐν νέᾳ τινὶ Ὀλυμπίᾳ συναντῶνται οἱ εὐέλπιδες τῶν μυριωνύμων ἑλληνικῶν πατρίδων βλαστοί, καί, σφίγγοντες τὰς δεξιὰς ἀλλήλων, αἰσθάνονται, ὅτι εἶνε Ἕλληνες, ἀναγνωρίζουσιν, ὅτι εἶνε ἀδελφοί.

Λέγουσι περὶ τοῦ Περικλέους, ὅτι συνωφρυοῦτο πρὶν παραστῇ ὡς ῥήτωρ πρὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ ὅτι, βαδίζων πρὸς τὸ βῆμα, ηὔχετο εἰς τοὺς θεοὺς μηδὲ ῥῆμα ἓν νὰ ἐκπέσῃ ἄκοντος αὐτοῦ πρὸς τὴν προκειμένην χρείαν ἀνάρμοστον. Ὡς ἐκεῖνος, ἀναβαίνομεν ἡμεῖς καθ' ἑκάστην ἐπὶ τὴν ἕδραν μὲ πλήρη συναίσθησιν, ὅτι τὰ ῥήματα ἡμῶν πίπτουσιν εἰς τὰς καρδίας τῶν Πανελλήνων, ὅτι ἀπὸ τῶν ἀκροατηρίων τούτων ἐξορμᾷ, ἀλλὰ καὶ πρέπει νὰ ἐξορμᾷ εἰς τὰς ἐσχατιὰς τοῦ ἑλληνισμοῦ οὐ μόνον ἡ ἐπιστήμη, ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος.

Οὕτω καὶ μόνον οὕτω δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ Ἐθνικὸν Παν-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

επιστήμιον τὸν διττὸν προορισμόν του. Οὕτω καὶ μόνον οὕτως οἱ τρόφιμοι οἱ παρακαθήμενοι παρὰ τοὺς πόδας ἡμῶν θὰ δύνανται νὰ ἐνθυμῶνται καὶ λέγωσιν, ὅτι κατὰ τὸ χρυσοῦν τοῦ βίου των ἔαρ παρέστησαν ἐν τῇ ἱερᾷ τοῦ ἑλληνισμοῦ πόλει ἐντὸς τοῦ διςυποστάτου τούτου ναοῦ εἰς διπλῆν ἱεροτελεστίαν, εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς Ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς Πατρίδος. Οὕτως ἐκπληροῦντες τὸ διπλοῦν ἡμῶν καθῆκον, θὰ εὐελπιστῶμεν, ὅτι μίαν ἡμέραν θὰ ἐξέλθωσιν ἐκ τοῦ ἱεροῦ τούτου μεγαλοφυεῖς τῆς ἐπιστήμης ἱεροφάνται, μέλλοντες νὰ δοξάσωσι τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ καὶ ὁ εἷς ἐκεῖνος, ὅςτις τίς οἶδεν ἂν δὲν κρύπτηται ἀφανὴς τώρα ἐν μέσῳ τῶν νεαρῶν ἐκείνων κορυφῶν, ὁ εἷς ἐκεῖνος παρ' οὗ πάντες ἀναμένομεν νὰ δοξάσῃ τὴν ἑλληνικὴν πατρίδα.

ΕΠΙ ΤΟΙΣ ΕΓΚΑΙΝΙΟΙΣ
ΤΗΣ ΦΟΙΤΗΤΙΚΗΣ ΛΕΣΧΗΣ[1]

Ἤδη πρὸ ἐτῶν ὀκτώ, συνηγορῶν δημοσίᾳ ὑπὲρ τῆς ἀνάγκης τῆς συστάσεως φοιτητικοῦ κέντρου, ἔγραφον τάδε·

Δὲν ἀμφιβάλλομεν, ὅτι, ἂν οἱ φοιτηταὶ εἶχον κέντρον τι ἴδιον, εἰς ὃ νὰ φοιτῶσιν, ἀναστρεφόμενοι μετ' ἀλλήλων, συνεχίζοντες τὴν πνευματικὴν αὐτῶν ἐργασίαν, ἅμα δὲ μορφούμενοι κοινωνικῶς διὰ διαφόρων μέσων, ἤθελον εὐλογήσει τοὺς παρέχοντας αὐτοῖς τοιοῦτο κέντρον.

Τὸ κέντρον τοῦτο φανταζόμεθα εὐρύτατον, εὐάερον, πολύφωτον καὶ θερμὸν οἴκημα, ἔχον πλούσιον ἀναγνωστήριον οὐ μόνον ἐφημερίδων ἑλληνικῶν καί τινων ξένων, ἀλλὰ μάλιστα ἁπάντων τῶν ἑλληνικῶν περιοδικῶν καὶ τῶν κυριωτάτων ξένων, ἐπιστημονικῶν τε καὶ εἰκονογραφικῶν. Ἔστωσαν ὡς ὑπόδειγμα τοιοῦτον ἡ ἐν Βυρτσβούργῳ «Ἁρμονία» καὶ τὸ τῆς Ἰένης φοιτητικὸν ἀναγνωστήριον. Εἰς τοιοῦτον ἀναγνωστήριον, ἀνοικτὸν ἀπὸ τῆς πρωίας μέχρι τοῦ μεσονυκτίου, εὔκοσμον, ἀξιοπρεπές, εὐχαρίστως θὰ συνήρχοντο καὶ αὐτοὶ οἱ καθηγηταί, οἵτινες ἐπ' ἴσης στεροῦνται οἱουδήποτε μεταξύ των κέντρου. Ἐκ δὲ τῆς ἐπικοινωνίας ταύτης καθηγητῶν καὶ φοιτητῶν καὶ οἱ καθηγηταὶ θὰ εἶχον εὐκαιρίαν πολλαχῶς νὰ γίνωνται εὐεργετικοὶ πρὸς τοὺς ἀκροατάς των καὶ οἱ φοιτηταὶ θὰ ἀπέκτων καὶ γνώσεις ἐγκυκλοπαιδικὰς καὶ εὐκοσμίαν καὶ κοινωνικὰς ἀρετάς, ὧν ὁ προςπορισμὸς νῦν ἀφίνεται εἰς τὴν τύχην καὶ τὴν καλήν των θέλησιν καὶ φύσιν.

[1] Ἀνεγνώσθη τῇ 19 Φεβρουαρίου 1895 ἐν τῷ καταστήματι τῆς Ἀκαδημαϊκῆς λέσχης καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Ἄστει τῇ 20 Φεβρουαρίου 1895.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Πλὴν δὲ τοῦ ἀναγνωστηρίου τὸ κέντρον τοῦτο ὀφείλει νὰ ἔχῃ καὶ μικράν, καθ' ἑκάστην πλουτιζομένην, βιβλιοθήκην φοιτητικήν, κατὰ σύστημα διοργανουμένην καὶ περιέχουσαν ἀνὰ τρία ἢ τέσσαρα ἢ καὶ πλείον' ἀντίτυπα τῶν συγγραμμάτων τῶν διδασκόντων καὶ ἄλλα βιβλία, ὅσα θὰ θεωρηθῶσιν ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα πρὸς ἐπιστημονικὸν καταρτισμὸν τῶν φοιτητῶν ἁπασῶν τῶν σχολῶν. Καὶ τῆς ποιητικῆς δὲ καὶ πεζῆς λογογραφίας τῆς νέας Ἑλλάδος ἡ παραγωγὴ πρέπει νἀντιπροσωπεύηται ἐν τῇ τοιαύτῃ βιβλιοθήκῃ, ἐξ ἧς οὐδὲν θὰ ἐξέρχηται ἔξω τοῦ καταστήματος.

Ἀλλὰ τὸ φοιτητικὸν τοῦτο κέντρον δὲν φανταζόμεθα ὡς μόνον ἀναγνωστικόν. Ἐν αὐτῷ δύναται νὰ γίνηται καὶ τακτικὴ διδασκαλία ξένων γλωσσῶν εἰς τοὺς βουλομένους, ἐν ἰδίαις τάξεσι, καὶ χοροῦ καὶ μουσικῆς μαθήματα, ἂν ὑπάρχῃ χῶρος, καὶ ἀναγνώσματα δὲ νυκτερινὰ τῶν καθηγητῶν καὶ ὑφηγητῶν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν. Ἀπὸ τούτου δὲ τοῦ κέντρου δύνανται νἀπορρεύσωσι καὶ ἐκδρομαὶ καὶ μακρότεραι κατὰ τὰς διακοπὰς πορεῖαι τῶν φοιτητῶν καὶ καθηγητῶν ἀνὰ ὁμάδας καὶ ἄλλα παντοῖα ψυχαγωγήματα, συντελοῦντα εἰς τὴν ἐπίρρωσιν τῆς ὑγιείας καὶ εἰς μόρφωσιν καὶ ἀγωγὴν τῶν ἀκαδημαϊκῶν πολιτῶν.

Οἱ ἀναγινώσκοντες ταῦτα θὰ εὕρωσιν ἴσως εὐθὺς ἀμέσως δύο ἀντιρρήσεις, τὴν ἔλλειψιν πόρων καὶ τὸν κίνδυνον τῆς ἀποτυχίας τοιούτου ἱδρύματος ἕνεκα τοῦ ἀψικόρου τοῦ Ἕλληνος καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλαρχίας καὶ φιλοτιμίας, ἥτις μάλιστα ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ δύναται νὰ ἐπιφέρῃ διαιρέσεις καὶ τέλος τὴν διάλυσιν. Τοὺς τοιούτους κινδύνους δύναται νἀποφύγῃ ἡ ἀκαδημαϊκὴ νεότης, ἂν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς διαταχθῶσιν ὡς δεῖ τὰ πράγματα. Φοβούμεθα καὶ ἡμεῖς, ὅτι εἰς τέλος θἀποτύχῃ τοιαύτη τις ἐπιχείρησις, ἂν λάβῃ τὸν τύπον συλλόγου. Ἄλλως ὅμως θὰ ἔχωσι τὰ πράγματα, ἂν δοθῇ εἰς τὸ κέντρον τοῦτο ἐπίσημος τύπος καθιδρύματος πανεπιστημιακοῦ, καὶ ἀπορρεύσῃ μὲν ἡ πρωτοβουλία ἐκ τῶν φοιτητῶν τῆς σήμερον, ἀλλ' ἀνατεθῇ ἀμέσως εἰς τὴν ἀκαδημαϊκὴν σύγκλητον ὁ καθορι-

σμὸς καὶ ἡ διοργάνωσις τοῦ κέντρου ὡς μονίμου ἀκαδημαϊκοῦ θεσμοῦ [1].

Ταῦτα ἔγραφον τῷ 1887, καὶ χαίρω βλέπων ἐγκαινιζόμενον σήμερον ἐκεῖνο ὅπερ ἀπὸ ὀκτὼ ἐτῶν θεωρῶ φοιτητικὴν ἀνάγκην. Εἶνε ἀληθές, ὅτι ἄλλως ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον διετάχθησαν τὰ τοῦ ὑμετέρου κέντρου, καὶ ὅτι τὸ νεότευκτον ἵδρυμα ἐστηρίξατε εἰς τὸν ἕτερον μόνον τῶν παραγόντων, οὓς τότε ὑπέδειξα ὡς ἀναγκαιοτάτους πρὸς τὴν ἵδρυσιν, λέγω τὴν ὑμετέραν πρωτοβουλίαν. Ἐθεωρήσατε δ' ἐπὶ τοῦ παρόντος περιττὴν τὴν σύμπραξιν τῆς ἀκαδημαϊκῆς συγκλήτου, πεποιθότες εἰς τὰς ἰδίας ὑμῶν δυνάμεις. Ἐπὶ τούτῳ δὲν δύναμαι νὰ κακίσω ὑμᾶς, βέβαιος ὢν, ὅτι ἐπράξατε οὕτως, ἀναλογιζόμενοι τὴν εὐθύνην ἣν ἀνελάβετε καὶ ἐχόμενοι ὅλης τῆς τιμῆς, ἣν ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἔργου ὑμῶν δύναται νὰ παράσχῃ εἰς τὴν ἀκαδημαϊκὴν νεότητα, καὶ μετὰ νεανικῆς φιλοτιμίας εὐελπιστοῦντες, ὅτι θὰ δυνηθῆτε νὰ παραδράμητε πάντα σκόπελον, εὐπλοοῦντες πρὸς εὐφρόσυνον τέρμα. Ἡμεῖς δ' ἐπὶ τοιαύτῃ αἰσιοδοξίᾳ, προαγγέλῳ ἀγαθῶν, μόνον συγχαρητήρια καὶ εὐχὰς ἔχομεν νἀπευθύνωμεν. Ἄλλως δὲ τὴν μὲν πρὸς τοὺς ὑμετέρους διδασκάλους εὐλάβειαν διετρανώσατε θελήσαντες ἡμᾶς συμπαραστάτας τῆς σημερινῆς ὑμῶν ἑορτῆς καὶ κηρύξαντες τὸν ἀρτιπαγῆ ὑμῶν οἶκον ἀνοικτὸν εἰς τοὺς καθηγητὰς ὑμῶν, διὰ δὲ τοῦ Καταστατικοῦ τοῦ ψηφισθέντος ἀποφυγόντες ὅσον ἔνεστι τὸν ἐπικίνδυνον διὰ τὴν εὐέξαπτον καὶ ὑπέρθερμον νεότητα τύπον συλλόγου καὶ πτοηθέντες ἐκ τῆς ἀποτυχίας προτέρων τοιούτων ἀποπειρῶν.

Λέσχην ὠνομάσατε τὸ ὑμέτερον ἵδρυμα. Δὲν πιστεύω ἐν τῇ βαπτίσει αὐτοῦ νὰ ἐνδιετρίψατε περὶ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος, διότι, ἂν ἐνεμένετε εἰς αὐτὴν, ἴσως πολλοὶ ἠδύνασθε νὰ νομίσητε αὐτὸ μὴ ἐπαρκῶς δηλοῦν τὸν ὑμέτερον σκοπόν. Λέσχη εἶνε ὁ τόπος, ἐν ᾧ οὐδὲν πράττουσιν ἄλλο οἱ συνερχόμενοι ἢ νὰ λέγωσι, νὰ φλυαρῶσι, νὰ κατατρίβωσι τὸν χρόνον ἐν λόγοις κενοῖς. Ἡ θεὰ συζήτησις, τὸ κυριώτατον εἴδωλον τοῦ Ἕλληνος, ἰδοὺ ὁ σκοπὸς πάσης λέσχης, οἷον ὑποδεικνύει τὸ ἔτυμον τῆς λέξεως. Ἀπὸ τοιαύτης ἀπόψεως ὀρθῶς ἔτασσον οἱ ἀρχαῖοι εἰς τὰς λέσχας πάντας τοὺς τόπους, ἐν οἷς συζή-

[1] Ἴδε κατωτέρω ἐν τοῖς Ἄρθροις τὸ ἐπιγραφόμενον Ἀνάγκη φοιτητικοῦ κέντρου.

τησις καὶ φλυαρία, καὶ αὐτὰ τὰ λουτρά, τὰ φαρμακεῖα, τὰ ἐργαστήρια, καὶ ἰδίως τὰ κουρεῖα, ὅπου κυριαρχοῦσιν οἱ μάλιστα στωμύλοι τῶν ἀνθρώπων, οἱ κουρεῖς. Δὲν εἶνε θαῦμα λοιπόν, ὅτι ἐν ταῖς ἀρχαίαις Ἀθήναις ἠριθμοῦντο αἱ τοιαῦται λέσχαι εἰς τόσας, ὅσαι τοῦ ἔτους αἱ ἡμέραι, εἰς τριακοσίας ἐξήκοντα. Ὁποία δὲ ἡ ἀργολογία καὶ κενολογία ἐν ταῖς τοιαύταις λέσχαις ἄριστα διδάσκει ἡμᾶς εἷς τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὁ Αἰλιανός. Ἀξίζει νἀκούσητε τὸ ἀνέκδοτον. Ὁ Ἐπίχαρμος, πάνυ πρεσβύτης ὤν, ἐκάθητο ἔν τινι λέσχῃ μετ' ἄλλων συνομηλίκων γεροντίων. Μὴ ἔχοντες ἄλλο θέμα ὁμιλίας, συνεζήτουν περὶ τοῦ ὑπολειπομένου χρόνου τῆς ζωῆς των. Εἰς ἐμὲ ἀρκεῖ νὰ ζήσω πέντε ἔτη, ἔλεγεν ὁ εἷς. Εἰς ἐμὲ τρία, ἀντέλεγεν ὁ ἄλλος. Εἰς ἐμὲ τέσσαρα, εἶπε τρίτος. Καλότυχοι, ὑπέλαβε τότε ὁ Ἐπίχαρμος, τί στασιάζετε καὶ διαφέρεσθε περὶ ὀλίγων ἡμερῶν; Μοιραίως ὅλοι ἡμεῖς ἐδῶ εὑρισκόμεθα εἰς τὰς δυσμὰς τοῦ βίου· ὥρα λοιπὸν ὅλων ἡμῶν εἶνε νά τα τινάξωμεν μίαν ὥραν ἀρχήτερα, πρὶν ἢ καὶ πάθωμεν πρεσβυτικόν τι κακόν.

Τοιαῦται ἦσαν αἱ λέσχαι τῶν ἀρχαίων, ἀλλ' ὄχι πάντοτε καὶ πᾶσαι. Αἱ σπαρτιατικαὶ λέσχαι ἦσαν τὸ συμπλήρωμα τῆς γυμναστικῆς ἀγωγῆς τῶν Σπαρτιατῶν, ἐν αἷς οἱ γέροντες ἤσκουν τοὺς νεωτέρους ὄχι περὶ τοὺς λόγους, ἀλλὰ περὶ τὰ ἔργα. Εἰς τὴν λέσχην ἔφερεν ὁ Σπαρτιάτης τὸ ἀρτιγενὲς τέκνον, καὶ ἐν αὐτῇ ἐγίνετο οἱονεὶ ἐν σοβαρῷ συνεδρίῳ τῶν πρεσβυτέρων ἡ διάκρισις τῶν εὐπαγῶν βλαστῶν τῶν Σπαρτιατίδων μητέρων, οἵτινες ἐδικαιοῦντο νὰ τραφῶσι χάριν τῆς πατρίδος, ἀπὸ τῶν ἀγεννῶν καὶ ἀμόρφων, ὅσοι δὲν ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν Σπάρτην. Τοιαύτην σημασίαν εἶχεν ἡ λέσχη ἐν Σπάρτῃ, καὶ διὰ τοῦτο τὰς δύο σπαρτιατικὰς λέσχας, περὶ ὧν περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς γνῶσις, μανθάνομεν κειμένας πλησίον ἡρῴων καὶ ἐγγὺς τῶν τάφων τῶν Ἀγιαδῶν. Οὕτω δὲ συνεδέοντο τὰ ἱδρύματα ἐκεῖνα πρὸς αὐτὰ τὰ σεβάσματα τοῦ σπαρτιατικοῦ λαοῦ, πρὸς αὐτὰς τὰς πατρίους τῶν Λακώνων ἀναμνήσεις. Τοιοῦτον δὲ χαρακτῆρα ἔφερε καὶ ἡ περιώνυμος λέσχη τῶν Δελφῶν, ἡ διὰ περιλαλήτων εἰκόνων τοῦ Πολυγνώτου κεκοσμημένη, περὶ ἧς ῥητῶς μαρτυρεῖ ὁ Παυσανίας, ὅτι ὠνομάζετο Λέσχη, διότι ἐνταῦθα συνιόντες τὸ ἀρχαῖον τά τε σπουδαιότερα διελέγοντο καὶ ὁπόσα μυθώδη.

Κατὰ ταῦτα εἰς τὸ ὄνομα τῆς λέσχης δὲν συνυπακούεται μόνον ἡ

έννοια τῆς ἁπλῆς λεσχηνείας καὶ φλυαρίας. Ἐν μέσῳ λόγων ἡ διάνοια ὑψοῦτο πολλάκις μέχρις αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας, διὸ καὶ αὗται αἱ φιλοσοφικαὶ διδασκαλίαι ἐκαλοῦντο ἐνίοτε λέσχαι, πάντως δὲ μέχρι τῶν ἀναμνήσεων τοῦ παρελθόντος καὶ τῆς πατρίου δόξης, ἥτις ἐσέμνυνε καὶ ηὔξανε τὰς ἑλληνίδας πόλεις.

Τοιαύτην ὑψηλοτέραν ἔννοιαν ἐπιδιώκει πάντως καὶ ἡ ὑμετέρα ἀκαδημαϊκὴ λέσχη. Τοιαύτην τοὐλάχιστον πρέπει νὰ ἐπιδιώξῃ. Δὲν θὰ ἐπιζητήσητε ἐν αὐτῇ μόνην τὴν φυσικὴν ἀνάπαυλαν ἀπὸ τῶν κόπων τῆς ἀκαδημαϊκῆς σπουδῆς, ἀλλὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Πανεπιστημίου. Ἐξ ἐκείνου θὰ μεταγάγητε εἰς ταύτην καὶ κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς τὴν ἐμπρέπουσαν εἰς ἀκαδημαϊκοὺς πολίτας ἐμβρίθειαν· ἐκ ταύτης θὰ συναποκομίσητε εἰς τὰ φοιτητικὰ ἑδώλια τὸ ἀστικὸν τοῦ ἤθους, τὸ ἐλευθεριώτερον τῆς συμπεριφορᾶς, τὴν σεμνὴν ζωηρότητα τοῦ φρονήματος. Ἐκεῖ μὲν θἀπαρτισθῇ ἡ ἐπιστημονικὴ ὑμῶν μόρφωσις, ἐδῶ δὲ θὰ συμπληρωθῇ ἡ πανεπιστημιακὴ ὑμῶν ἀγωγή. Εὐτυχεῖς δὲ θὰ λογισθῆτε βεβαίως καὶ ἡμῶν πρώτων θὰ ἑλκύσητε τὰς εὐλογίας καὶ εὐφημίας, ὅταν ἴδωμεν τὸ νέον ὑμῶν τοῦτο ἵδρυμα ἀπεργαζόμενον ὑμᾶς χρηστοὺς καὶ εὐμούσους πολίτας ὡς τὰ ἀκαδημαϊκὰ ἀκροατήρια ἀπαρτίζουσιν ὑμᾶς εὐπαιδεύτους ἐπιστήμονας.

Μηδὲ νομίσητε, ὅτι διακρίνω τὰ πράγματα καὶ κατατέμνω τὴν ἐντολὴν τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τὴν ἐπιβολὴν τῆς ὑμετέρας λέσχης εἰς δύο διάφορα προγράμματα. Ἀπ' ἐναντίας καὶ τοῦ Πανεπιστημίου ἔργον θεωρῶ, καὶ δὴ τῶν σπουδαιοτάτων, καὶ τοῦ ἤθους τὴν μόρφωσιν, ὡς καὶ τῆς λέσχης προορισμὸς πρέπει νὰ εἶνε ἡ τελείωσις τῆς ἀκαδημαϊκῆς παιδεύσεως. Ἀλλ' ἐν μὲν τῷ Πανεπιστημίῳ τὸ ἦθος εἶνε ἡ ἀπόρροια τῶν μαθημάτων, ἐνταῦθα δὲ ἡ πνευματικὴ τελείωσις ἔσται ὁ σκοπὸς καὶ τὸ κέρδος τῶν ἐλευθερίων ψυχαγωγιῶν καὶ ἐνασχολημάτων. Διὰ τοῦτο κυριώτατον ὑμῶν μέλημα ἐν ταύτῃ τῇ λέσχῃ ὀφείλει νἀποβῇ ἡ συμπλήρωσις τῆς πανεπιστημιακῆς ἀγωγῆς.

Εἴπερ τι δὲ καὶ ἄλλο πρέπει νὰ προαχθῇ παρ' ὑμῖν ἐκεῖνο, ὅπερ δυνάμεθα προσφόρως νὰ καλέσωμεν πανεπιστημιακὴν ἀγωγήν. Ἂν ἠθέλετε ζητήσει νὰ ὁρίσω σαφῶς καὶ δι' ὀλίγων εἰς τί αὕτη συνίσταται, τὸ ἔργον μου θὰ ἦτο δυσχερές. Ἀλλ' ὅτι ὑμεῖς ὑπὲρ πάντα ἄλλον αἰσθάνεσθε τὴν ἀνάγκην αὐτῆς, ἀποδεικνύει τρανῶς αὐτὴ ἡ ἵδρυσις τῆς ὑμετέρας λέσχης. Αἰσθάνεσθε, ὅτι ὑπάρχει τι τὸ λεῖπον,

ὑφίσταταί τι κενὸν δεόμενον συμπληρώσεως. Δὲν ἔγκειται εἰς ἀτέλειαν τῆς ἐπιστημονικῆς ὑμῶν μορφώσεως τῆς ἐν αὐτῷ τῷ Πανεπιστημίῳ, διότι καὶ ἡ πολιτεία καὶ ἡ ἀκαδημαϊκὴ σύγκλητος φροντίζουσι περὶ τῶν τοιούτων καὶ τὸ πολύ, ἂν ἠσθάνεσθε τοιαύτην ἀνεπάρκειαν, ἠθέλετε εὐσχήμως ὑποβάλει τὴν εὐχὴν τῆς πληρώσεως τῶν τοιούτων ἀναγκῶν.

Οὐδ' ἔγκειται τὸ κενὸν εἰς τὴν ἔλλειψιν κέντρου αὐτόχρημα ψυχαγωγικοῦ, διότι θὰ ἤρκει ἐπιεικῶς νὰ κορέσῃ τὴν τοιαύτην ἀνάγκην ἡ φοίτησις ὑμῶν εἰς οἱαδήποτε ὑπὸ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν παρεχόμενα τοιαῦτα κέντρα, ὡς καὶ κατὰ τὸ παρελθόν. Οὔτε λοιπὸν ἁπλῶς νέα καὶ πληρέστερα μαθήματα, οὔτε ἁπλῶς καινήν τινα ψυχαγωγίαν ἐπιζητεῖτε. Τὸ κενόν, οὗ ἐπιδιώκετε τὴν συμπλήρωσιν, ἔγκειται ἐν τῷ μέσῳ, τὸ χάσμα εὑρίσκεται μεταξὺ τοῦ ἐνδιαιτήματος τῶν Μουσῶν καὶ τῆς ἀγυιᾶς. Καὶ οἱ ἄριστα ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ὑπὸ ἐπιστημονικὴν ἔποψιν καταρτιζόμενοι αἰσθάνεσθε, ὅτι κάτι σᾶς λείπει καὶ αὐτὸ τὸ κάτι εἶνε ἡ πανεπιστημιακὴ ἀγωγή, ἥτις εἶνε ἄθροισμα καὶ κρᾶμα κοινωνικῆς διαπαιδαγωγήσεως καὶ ἐλευθερίων διδαγμάτων καὶ ἐθνικῶν ἰδεωδῶν καὶ φρονήματος νεανικοῦ. Δὲν λείπουσι βεβαίως τὰ στοιχεῖα πάντων τούτων ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου ἤ, καὶ ἂν ὑποτεθῇ, ὅτι ἔλειπον, θὰ ἠδύνασθε νἀρυσθῆτε αὐτὰ ἐξ αὐτῆς τῆς ἀτμοσφαίρας τῆς ἐλευθέρας πρωτευούσης τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἰδέτε τὸν νέηλυν ἐπαρχιώτην φοιτητήν, ὅστις ἔρχεται ἄπειρος ἀκόμη καὶ ἀγροικικώτερός πως ἀπὸ τοῦ ἐπαρχιακοῦ του γυμνασίου εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ὅπως ἐγγραφῇ εἰς τοὺς ἀκαδημαϊκοὺς πολίτας. Ἰδέτε τὸν νεανίαν τὸν ἀνερμάτιστον, τὸν ἀκατάσκευον, τὸν περιδεᾶ, ὅστις εἰςέρχεται τὸ πρῶτον εἰς τὰ προπύλαια τοῦ Πανεπιστημίου ἅμα καταπλεύσας εἰς τὴν πόλιν τῆς Ἀθηνᾶς ἀπὸ μακρυνῶν ἀκτῶν, ὅπου ἑλληνικὴ εἶνε ἡ γλῶσσα καὶ ἑλληνικοὶ οἱ παλμοί, ἀλλὰ δὲν εἶνε, δὲν εἶνε ἀκόμη ἑλληνικὴ ἡ σημαία. Καὶ ἐκεῖνος καὶ οὗτος ἀπερχόμενοι τῶν Ἀθηνῶν μὲ τὸ πτυχίον εἰς τὸ θυλάκιον εἶνε πολὺ μεταβεβλημένοι.

Δὲν εἶνε μόνον πρεσβύτεροι κατὰ τέσσαρα ἢ πέντε ἔτη, δὲν εἶνε μόνον προηγμένοι εἰς λόγον παιδείας, ἀλλ' εἶνε καὶ ἄλλως πολὺ ἠλλοιωμένοι. Ἡ περιβολὴ αὐτῶν εἶνε κομψοτέρα, οἱ τρόποι ἀστικώτεροι, ἡ ἀγροικία ἔχει ὑποχωρήσει εἰς εὐγένειαν, τὸ περιδεὲς ἔχει μετα-

στραφῇ εἰς φρόνημα, πολλάκις τὸ ἦθος τὸ διάστροφον ἔχει τορνευθῇ εἰς ἀρετήν. Χαρὰ εἰς τοὺς γονεῖς, εἰς ὧν τοὺς κόλπους ἐπιστρέφουσιν οὕτω μεταβεβλημένα τὰ τέκνα. Χαρὰ εἰς τὰς ἑλληνικὰς πατρίδας, ἃς θὰ τιμήσωσι τοιοῦτοι διδάκτορες. Χαρὰ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ὅπερ κοσμεῖ μὲ τὸ δίπλωμα τοιούτους ἐργάτας τῆς ἐπιστήμης.

Ἀλλ' ἆρά γε ἀπαρτίζονται πάντες τοιοῦτοι; Ἀλλ' ἆρά γε ἀρκεῖ ἡ ἀκρόασις τῶν πανεπιστημιακῶν μαθημάτων νὰ τελειώσῃ τὸν ἀπόφοιτον τοῦ γυμνασίου ὄχι μόνον εἰς ἐπιστήμονα ἄρτιον, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀστὸν κοινωνικῶς μεμορφωμένον καὶ αὐτάρκη; Ἀλλ' ἆρά γε ἰσχύει ἡ ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀθηνῶν διαβίωσις νὰ μορφώσῃ εἰς πολίτην τέλειον, εἰς Ἕλληνα τέλειον; Αὐτὴ ἡ ἵδρυσις τῆς ὑμετέρας λέσχης φαίνεται παρέχουσα εἰς τὰ ἐρωτήματά μου ἀπάντησιν ἀρνητικήν. Ὑπάρχουσι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Πανεπιστημίῳ, ὑπάρχουσι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει τὰ στοιχεῖα τὰ δυνάμενα νὰ παράσχωσι πλὴν τῆς ἀναγκαίας ἐπιστημονικῆς παιδεύσεως τὴν ἀπαραίτητον ἐκείνην συμπλήρωσιν τῆς μορφώσεως, τῆς συμπεριφορᾶς, τοῦ ἤθους, τοῦ φρονήματος, ὧν ἄνευ καὶ ὁ σοφώτατος αὐτὸς δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ τέλειος ἄνθρωπος καὶ θὰ προςκρούσῃ ἡμέραν τινὰ ἂν μὴ ἐν τῇ ὁδῷ τῆς ἐπιστημονικῆς του εὐδοκιμήσεως, ἀλλὰ πάντως ἐν αὐτῇ τῇ κοινωνικῇ του προαγωγῇ ἐν γενικωτέρᾳ ἐθνικῇ δράσει.

Ἀλλὰ τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἶνε τοῦτο μὲν ἀνεπαρκῆ, τοῦτο δ' ἐγκατεσπαρμένα, καὶ διὰ τοῦτο μόνον οἱ ἀνωτέρας τυχόντες φύσεως, οἱ ἐπιμονώτεροι, οἱ εὐτυχέστεροι ὠφελοῦνται ἐξ αὐτῶν. Τὰ στοιχεῖα λοιπὸν ταῦτα πρέπει ναὐξηθῶσι καὶ ἑνοποιηθῶσιν, ὅπως ἀφ' ἑνὸς μὲν μείζων, ἀφ' ἑτέρου δὲ κοινοτέρα καὶ γενικωτέρα ἀποβῇ ἡ ἐξ αὐτῶν ὠφέλεια. Τὴν δ' ἑνότητα ταύτην τῶν μορφωτικῶν τούτων στοιχείων ἠθελήσατε πάντες νὰ ἐπιδιώξητε διὰ τῆς ἱδρύσεως τῆς ὑμετέρας λέσχης.

Ἡ ἑνότης ἀποτελεῖ τὴν δύναμιν, εἴπετε ἐν ἀλλήλοις. Καὶ εἴχετε δίκαιον. Ἡ ἑνότης θὰ καταστήσῃ ὑμᾶς ὄχι μόνον ἰσχυρούς, ἀλλὰ καὶ σεβαστούς. Ἀλλ' ὅπως ἡ ἑνότης ὑμῶν ἀποβῇ δύναμις, εἶνε ἀνάγκη νὰ ἑνώσητε ὅτι ἔχετε ἐν ὑμῖν ἀγαθὸν καὶ ὑψηλὸν καὶ μέγα. Ἑνώσατε τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἀρετήν, πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν πατρίδα, καὶ ἡ δύναμις ὑμῶν ἔσται ἀκαταγώνιστος. Εὑρίσκεσθε ἐν ἡλικίᾳ, καθ' ἣν τὸ αἷμα ὑμῶν βράζει καὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν περιπολοῦσι τὰ χρυσᾶ τῆς νεότητος ὄνειρα. Μὴ ἀφήσητε τὴν ἀνερμάτι-

στον ὑμῶν νεότητα νὰ ἐκκρούηται πρὸς σκοπέλους ἢ ἀκτὰς κινδυνώδεις. Βύσατε τὰ ὦτα πρὸς τὸ ᾆσμα τῶν φιλοπλάνων Σειρήνων. Μὴ ἐπιτρέψητε νὰ κοχλάσῃ τὸ αἷμα ὑμῶν ὑπὸ τοῦ βρασμοῦ τῶν παθῶν τῆς ἀγορᾶς, μὴ συγχωρήσητε νἀποψύξῃ τὸ αἷμα ὑμῶν τὸ κοχλάζον παγερὰ πνοὴ διαφθορᾶς ἀνηθίκου, μὴ συγχωρήσητε νὰ μολυνθῇ ἡ νεότης ὑμῶν ἡ παρθενικὴ ὑπὸ τῆς ἀναμίξεως εἰς ἀγῶνας ἀπαρθένους. Ὑψηλὰ τὴν σημαίαν σας, ὅσον καὶ ἂν εἶνε μικρά. Δὲν ἐπιβάλλεσθε βεβαίως νἀναγράψητε ἐπ' αὐτῆς τὴν διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ. Τοῦτο δὲν εἶνε ὑμέτερον ἔργον. Περὶ τούτων φροντισάτω ὁ πραίτωρ. Ὑμεῖς φροντίσατε περὶ τῶν ἐλαχίστων, περὶ ὧν δὲν ἐπιβάλλεται εἰς τὸν πραίτωρα νὰ φροντίσῃ. Ἐπιμελήθητε τῆς ἰδίας ὑμῶν ἀνατροφῆς καὶ μορφώσεως καὶ τελειώσεως. Καλλιεργήσατε τὸ σῶμα, οὗ ἔχει ἀνάγκην ὁ οἶκος ὑμῶν καὶ ἡ πατρίς, καλλιεργήσατε τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχὴν, δι' ὧν θὰ ὑπηρετήσητε τὴν ἐπιστήμην, τὴν κοινωνίαν, τὴν Ἑλλάδα. Πρόγραμμα ὑμῶν ἔστω, ὅτι πολλοὶ μὲν ναρθηκοφόροι, παῦροι δέ τοι Βάκχοι, ὅτι πολλοὶ μὲν οἱ κλητοί, ὀλίγοι δ' οἱ ἐκλεκτοί. Ὑμεῖς δ' ἐπιζητήσατε νὰ γείνητε οἱ ἐκλεκτοί. Ἡ στιγμή, καθ' ἣν ἀναβαίνετε τὸ πρῶτον τὰς βαθμῖδας τῶν προπυλαίων τοῦ Πανεπιστημίου, εἶνε ἱερά. Θά το ᾐσθάνθητε πάντες βεβαίως, ἀποκαλυπτόμενοι πρὸ τῶν φρουρῶν αὐτοῦ, τοῦ Ῥήγα, τοῦ Γρηγορίου, τοῦ Κοραῆ. Ἐκ μυριάδων Ἑλλήνων ὑμεῖς οἱ ὀλίγοι ηὐτυχήσατε νὰ ταχθῆτε ὑπὸ τὴν σκιάν των. Ἀνελογίσθητε βεβαίως, ὅτι ἐγγράφεσθε εἰς τοὺς λογάδας τοῦ ἔθνους. Ἀλλ' ἂν ἡ στιγμὴ τῆς εἰσόδου ὑμῶν εἰς τὸ ἱερὸν τέμενος τῶν Μουσῶν εἶνε ἱερὰ, ἔστω ἱερωτέρα ἡ ἔξοδός σας. Προσέξατε μὴ βεβηλώσητε τὰ φοιτητικά σας ἔτη, ὅπως, ἀπολείποντες τὰ πανεπιστημιακὰ βάθρα, παρερχόμενοι τοὺς χρυσοῦς τῆς ἀκαδημαϊκῆς νεότητος χρόνους, εἰσέλθητε ἁγνοὶ εἰς τὸν μέγαν ναὸν τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας. Νομοταγεῖς φρουροὶ τῆς τάξεως καὶ τοῦ καθήκοντος ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν νεανικῶν ὀνείρων, τῆς μελέτης, τῆς παρασκευῆς, ἐξέλθετε μὲ τὸ παράσημον τῆς τιμῆς ἐκ τοῦ ἱεροῦ τεμένους, καὶ ἐστὲ βέβαιοι, ὅτι θέλετε τότε μίαν ἡμέραν ἀναδειχθῇ τίμιοι πρωταγωνισταὶ ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς πατρίδος.

ΛΟΓΟΙ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΟΙ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΠΙ ΤΟΙΣ ΕΓΚΑΙΝΙΟΙΣ ΤΟΥ ΓΥΜΝΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ[1]

Δικαίας πληροῦται σήμερον χαρᾶς ἡ καρδία τῶν ἱδρυτῶν καὶ ἑταίρων τοῦ Πανελληνίου Γυμναστικοῦ Συλλόγου, ἀνοιγόντων εἰς τὸ δημόσιον τὰς πύλας τοῦδε τοῦ Γυμναστηρίου, ἐφ' ὃ κατέσπειρεν ἤδη τὰς εὐλογίας αὐτῆς ἡ ἐκκλησία. Εἶνε ἄξιοι διπλῆν νὰ αἰσθανθῶσι χαρὰν τοῦτο μὲν διότι ἐπετέλεσαν τὸ ἔργον δι' ἰδίων δυνάμεων καὶ πόρων ἐν ζηλωτῇ προθυμίᾳ καὶ μετὰ συμπνοίας ἀδελφικῆς, τοῦτο δὲ διότι κατώρθωσαν αὐτὸ ἐν χρόνῳ βραχυτάτῳ. Ἐπιστέφει δὲ τὴν χαρὰν αὐτῶν ἡ εὐγνωμοσύνη πρὸς μεγαλόδωρον ἀρωγὸν παντὸς ἐθνικοῦ ἔργου, τὸν Χρηστάκην Ζωγράφον, καὶ ἡ ἀληθῶς βασιλικὴ προστασία, ἧς ἠξιώθη ὁ Σύλλογος ὑπὸ σύμπαντος τοῦ οἴκου τοῦ λαοφιλοῦς ἡμῶν Ἄνακτος. Ἐπὶ γῆς βασιλικῆς ἱδρύθη τὸ Πανελλήνιον Γυμναστήριον, καὶ ὁ βασιλόπαις Γεώργιος, εὐαρεστηθεὶς νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐπὶ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ κτήματος ἀνέγερσιν αὐτοῦ, δικαιοῦται νὰ ὀνομάζηται ὄχι πλέον ὁ ἐπίτιμος πρόεδρος τοῦ Συλλόγου, ἀλλ' ὁ Ἡρακλῆς τοῦ νέου τούτου Ἡρακλείου. Οὕτω δὲ ἡ ἐθνικὴ βασιλεία καὶ ἡ πανελλήνιος σωματικὴ ἄσκησις συνεπλέχθησαν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἰδέαν, ἣν ἐκπροσωπεῖ τὸ πανελλήνιον τοῦτο γυμναστήριον.

Λίαν εὐλόγως καὶ συμφώνως πρός τε τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις τοῦ παρελθόντος καὶ τοὺς ἐθνικοὺς πόθους τοῦ μέλλοντος ἐδόθη ἡ τοιαύτη μεγάλη σημασία καὶ παρεσχέθη ἡ τοιαύτη ὑψηλὴ προστασία εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ Πανελληνίου Γυμναστικοῦ Συλλόγου. Ἐν ἡμέραις ἤδη

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Γυμναστηρίῳ τοῦ Πανελληνίου Γυμναστικοῦ Συλλόγου τῇ 8 Ἰανουαρίου 1895, καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Συζητήσεων τῇ 9 Ἰανουαρίου 1895.

παλαιαῖς, καθ' ἃς ἐκάλλυνον τὴν γῆν τὴν ἑλληνίδα σώματα ὡραῖα ἐγκλείοντα ψυχὴν ὡραίαν, τὸ γυμνάσιον ἐθεωρεῖτο τῶν οἰκοδομημάτων τῶν ἀπαραιτήτως ἀναγκαίων πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς πόλεως. Ὅτε ὁ ἀρχαῖος περιηγητὴς Παυσανίας, περιερχόμενος τὴν Ἑλλάδα, ἔφθασε μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης, τῶν Θηβῶν καὶ τῆς Κορίνθου εἰς τὴν Φωκίδα καὶ ἦλθεν εἰς τὸν μικρὸν Πανοπέα, ἀφ' οὗ πρῶτον τὸν ὠνόμασε πόλιν, προσθέτει ἔπειτα περὶ τῶν κατοίκων αὐτοῦ τὴν ἀμφιβολίαν, ἂν πρέπει νὰ παραδεχθῇ ἀποτελοῦντας πόλιν ἀνθρώπους, οἵτινες ἐστεροῦντο καταστημάτων διὰ δημοσίας ἀρχὰς καὶ γυμνασίου καὶ θεάτρου καὶ ἀγορᾶς καὶ ὕδατος κατερχομένου εἰς κρήνην.

Ἦτο λοιπὸν τὸ γυμνάσιον διὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἓν τῶν στοιχείων, ἓν τῶν προσόντων καλῶς ὠργανωμένης πόλεως, καὶ σῶμα μὴ ἀσκούμενον ἐθεωρεῖτο ἠμελημένον καὶ ἄχρηστον, ὡς τὸ ὕδωρ ὅταν χάνηται διὰ τῶν ἀγρῶν μὴ περισυναγόμενον εἰς κρήνην. Ἐν τοῖς γυμνασίοις ἐκείνοις τοῖς εὐρύθμοις καὶ καταδένδροις ἀπηρτίζετο τὸ σῶμα τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν εὐμέλειαν ἐκείνην καὶ εὐτονίαν τῶν μυώνων καὶ εὐστροφίαν, ἥτις οὐ μόνον σωματικὸν σθένος παρεῖχεν, ἀλλὰ προῆγε καὶ τῆς ψυχῆς τὴν ἁρμονικὴν διάπλασιν καὶ συγκατεσκεύαζε τὸ κάλλος τὸ ψυχικόν. Καὶ διὰ τοῦτο εἶχον δίκαιον οἱ Ἕλληνες θεωροῦντες ψυχὴν ὡραίαν ἐν σώματι ὡραίῳ ὡς τὸν ἰδεώδη τύπον τοῦ τελείου ἀνθρώπου, ἀφ' οὗ ἡ πολιτεία παρεῖχεν εἰς τὸν πολίτην τὰ μέσα τῆς ἐναρμονίου τελειώσεως τοῦ τε σώματος καὶ τῆς ψυχῆς.

Ἐν τοῖς γυμνασίοις ἐκείνοις καὶ ταῖς παλαίστραις ἐτελεῖτο ἡ προπαιδεία τῶν σωματικῶν ἐκείνων δεξιοτήτων, αἵτινες ἀνεδεικνύοντο ἔπειτα λαμπραὶ ἐν ταῖς πόλεσι κατὰ τὰς ἑορτὰς τῶν θεῶν καὶ ἐπεσώρευον ἐν τοῖς πανελληνίοις ἀγῶσι στεφάνους ἀμαράντους ἐπὶ τὰς κορυφὰς εὐτυχῶν νικητῶν. Ἐν τῇ ἐπιδείξει ἐκείνῃ τῆς γυμνῆς εὐμελείας ἠσκεῖτο τὸ ὄμμα τῶν καλλιτεχνῶν εἰς τὴν διαγραφὴν τῶν ἀθανάτων ἐκείνων τύπων τοῦ ἀνθρωπίνου κάλλους, οὓς ἐδημιούργησεν ἡ ἑλληνὶς σμίλη. Διὰ τῶν ἀσκήσεων ἐκείνων τοῦ σώματος ἐτονοῦντο οἱ βραχίονες οἱ μέλλοντες νὰ βαστάσωσιν ὑπὲρ πατρίδος τὴν ἀσπίδα καὶ νὰ κραδάνωσι τὸ δόρυ, ἠνδροῦντο τὰ στήθη, ἅτινα ἔμελλον νὰ ταχθῶσιν ἀντίμαχα τῶν πολεμίων, ἐπερρωννύοντο αἱ ψυχαί, αἵτινες ὤφειλον νἀναλάβωσι τὸν ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἑστιῶν ἀγῶνα. Οἱ τριακόσιοι ἐκεῖ-

νοι, οἱ μετὰ τοῦ Λεωνίδου τεταγμένοι ἐν Θερμοπύλαις ἐξέπληξαν τὸν κατάσκοπον ἱππέα τοῦ Ξέρξου, γυμναζόμενοι καὶ κτενιζόμενοι πρὸ τῆς μάχης καὶ τοῦ ἡρωικοῦ θανάτου ὡς γνήσιοι τρόφιμοι τῶν λακωνικῶν γυμνασίων. Προαλειφόμενοι πρὸς τὸν ὑπὲρ πατρίδος θάνατον, ἐπανελάμβανον παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Καλλιδρόμου τὰς ἀσκήσεις, ἃς εἶχον τελέσει ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν πατέρων παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Εὐρώτα. Ὁμοίως Μίλων ὁ Κροτωνιάτης ἀθλητής, ὅτε ἦλθεν ἡ ὥρα νἀναλάβῃ ἡ πατρὶς αὐτοῦ τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῆς ἐκτεθηλυμμένης Συβάρεως, ἥτις εἶχε τὰ σώματα τῶν κατοίκων ἐφθαρμένα ὑπὸ τῆς τρυφῆς, ἐνόμισεν εὐοίωνον προαγγελίαν νίκης νὰ φορέσῃ σκευὴν Ἡρακλέους, λεοντῆν καὶ ῥόπαλον καὶ κατακοσμήσῃ τὴν κεφαλὴν δι' αὐτῶν ἐκείνων τῶν στεφάνων, ὧν εἶχεν ἀξιωθῆ ἐν τοῖς Ὀλυμπίοις. Καὶ ἡ νίκη δὲν ἤργησεν ἀληθῶς νὰ στέψῃ τὰ ὅπλα τῶν πολιτῶν τῆς Κρότωνος, ὧν ἡγεῖτο τοιοῦτος Ὀλυμπιονίκης.

Οὕτω τὸ σῶμα ἅμα καὶ ἡ ψυχή, ἡ τέχνη ἅμα καὶ ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος προήγοντο ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσιν ἑκάσταις διὰ τῶν γυμνασίων πρὶν ἢ ὑπὸ τὸν τελειότατον, ἰδεώδη τύπον ἐπιδειχθῶσιν ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ Δελφοῖς, ἐν Μαραθῶνι καὶ Πλαταιαῖς.

Ἐν ὅσῳ ἤκμαζεν ἡ ἀρχαία Ἑλλάς, συνήκμαζον καὶ τὰ γυμνάσια αὐτῆς καὶ ἔθαλλον οἱ ἀγῶνες. Δὲν εἶνε λοιπὸν θαῦμα, ὅτι εἶχεν ἀρχίσει πρὸ πολλοῦ ἡ ἔκπτωσις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὅτε ἡ ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους δουλεύουσα Ἑλλὰς ἐπέτρεπεν εἰς μωρὸν ἅμα καὶ ὠμὸν τῆς Ῥώμης αὐτοκράτορα, τὸν Νέρωνα, νὰ περισυλλέξῃ ἀκονητὶ χιλίους ὀκτακοσίους στεφάνους ἀπὸ τῶν ἑλληνικῶν ἀγώνων. Τοιαύτη Ἑλλὰς ἠδύνατο ἔπειτα νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν τελευταίαν ὀλυμπιακὴν νίκην εἰς Ἀρμένιον πύκτην καὶ παρίδῃ καταργουμένους ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ τοὺς ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας.

Ἡ παρακμὴ τῆς γυμναστικῆς ἐπὶ τῶν βυζαντιακῶν χρόνων ἄγει τέλος εἰς τὴν μοιραίαν ὑποδούλωσιν τοῦ ἔθνους. Καὶ ὅμως ἔχουσι καὶ οἱ Βυζαντῖνοι τὸν Ἱππόδρομον, ἐν ᾧ ἀντήχησε ζωηρὰ πολλάκις ἡ βοὴ τῶν δήμων καὶ πρὸς ὃν συνδέονται αἱ ἀπαρχαὶ λαϊκῆς μουσικῆς καὶ ποιήσεως· ἔχουσι τὸ Τζυκανιστήριον, ἐν ᾧ ὁ μεσαιωνικὸς ἱπποτισμὸς τῆς Δύσεως ἐμελέτησεν οἱονεὶ κατασκοπεύσας τὰ ἱππικὰ ἐκεῖνα

ἀγωνίσματα, ὧν ὁ ἀντίλαλος ἀντηχεῖ γλυκὺς ἐν ταῖς ποιητικαῖς σελίσι τοῦ Ἐρωτοκρίτου.

Ἡ γυμναστικὴ προώριστο νὰ λάβῃ νέαν ζωὴν ἐν αἷς ἡμέραις ἐδούλευε τὸ ἔθνος. Εἶχον ἤδη πέσει τἀρχαῖα γυμνάσια, οὐδ' ἀντήχει πλέον τῶν δήμων ἡ βοὴ ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πλησίον τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἧς εἶχεν ἀπαλείψει τὰς ἁγίας εἰκόνας κονίαμα μωαμεθανικόν, καὶ ἐλακπάτει ὁ ποὺς τοῦ κατακτητοῦ τὸ χῶμα πόλεων ὑποδούλων. Ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἀπατήτων ὀρέων ἄνδρες ἐλεύθεροι, οἱ ἁρματωλοὶ καὶ κλέφται, ἐπεδίδοντο εἰς γυμνασίας λίαν ἀναλόγους πρὸς τὰς τῶν ἀρχαίων. Τὸ ἅλμα, ὁ δίσκος, ὁ δρόμος, ἀναμνήσεις ἡμερῶν παλαιῶν, συνεδυάζοντο πρὸς τὴν ἐν τῷ βάλλειν σκοπευτικὴν εὐστοχίαν καὶ τὴν διαβίβασιν τῆς τοξευομένης σφαίρας διὰ μικροῦ δακτυλίου. Ὁ Νικοτσάρας ἠδύνατο νὰ ὑπερπηδήσῃ ἑπτὰ ἵππους παρατεταγμένους μετωπηδόν. Περὶ τοῦ Ζαχαριᾶ ἔλεγον αἱ δημώδεις παραδόσεις, ὅτι, ὅτε ἔτρεχεν, αἱ πτέρναι αὐτοῦ ἐκτύπουν τὰ ὦτα. Ὁ Ἀνδρῆτσος ἠδύνατο τρέχων νὰ φθάνῃ ἵππον. Ἐν τοιούτῳ θαυμασίῳ γυμναστηρίῳ, ἐν τοιαύτῃ ἐπὶ τῶν ὀρέων ὑπαίθρῳ στρατιωτικῇ σχολῇ ἐμορφώθησαν οἱ ὀρεσίβιοι πατέρες τῶν ἡρώων, οἵτινες ἀπέδωκαν ἡμῖν ἐλευθέραν πατρίδα.

Τὴν ὑγίειαν τοῦ σώματος καὶ ἁρμονίαν τῆς ψυχῆς, τὰς ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος καὶ τοὺς πόθους τοῦ μέλλοντος ἔχει σκοπὸν νὰ διαδώσῃ διὰ τοῦ γυμναστηρίου τούτου ὡς προτύπου ὑποδείγματος διὰ πάσας τὰς ἑλληνικὰς πόλεις ὁ Πανελλήνιος Γυμναστικὸς Σύλλογος. Ἀπὸ μικρῶν ἀφορμηθεὶς μελετᾷ μεγάλα, ὀνειροπολεῖ νὰ συντελέσῃ κατὰ δύναμιν ἐκεῖνα, ὅσα καθορίζει ὡς πρόγραμμα εἰς πάντα Ἕλληνα ἡ ἐπιβλητικὴ φωνὴ τῶν τάφων καὶ ὁ παλμὸς μυριάδων ἑλληνικῶν καρδιῶν ἐν χώραις ὅπου εἶνε δεσμία ἡ ψυχὴ καὶ δεσπόζεται τὸ σῶμα. Θέλει νὰ δώσῃ σώματα εἰς τὴν Ἑλλάδα, δυνάμενα νὰ ἐγκλείσωσι ψυχὰς ὁποίων δεῖται ἡ πατρίς. Πρὸς τὸ μέγα τοῦτο ἔργον ἐπιβάλλεται νὰ παρασκευάσῃ ἀφανῶς διὰ τῶν εἰρηνικῶν, τῶν κατὰ τὸ φαινόμενον ἄνευ ἀξιώσεων τούτων ὀργάνων, ἅτινα ἔστησεν ἐν τούτῳ τῷ περιβόλῳ.

Τὸ ἔργον τοῦ Συλλόγου εἶνε ἀληθῶς ἐθνικόν, ἀφ' οὗ σύμβολα αὐτοῦ εἶνε αὐτὰ ἐκεῖνα, ἅτινα ὑπῆρξαν διὰ πάντων τῶν αἰώνων χαρακτηριστικὰ διὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ὁ ἀγὼν καὶ ὁ στέφανος. Ἐπι-

φανὴς τοῦ ἑλληνισμοῦ γνώστης εἶπεν ὀρθῶς· Ἂν ἤθελον νἀναφέρω εἰς ὑμᾶς μὲ μίαν λέξιν γνώρισμα τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, δι' οὗ διακρίνεται ἀπὸ πάντων τῶν ἄλλων λαῶν, θὰ ἔλεγον, ὅτι τὸ διακριτικὸν τοῦτο σημεῖον εἶνε ὁ στέφανος. Ναὶ, ὁ στέφανος εἶνε τὸ οἰκόσημον τῶν Ἑλλήνων, τὸ σύμβολον τῆς ἰδιαζούσης αὐτῶν ἰσχύος καὶ τοῦ μεγαλείου. Διὰ τί ἄλλως κατελήφθησαν ὑπὸ τρόμου οἱ ὑπερφίαλοι στρατηγοὶ οἱ συνακολουθοῦντες τὸν Ξέρξην, ὅτε ἤκουσαν, ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἐγίνετο ἡ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐπιδρομὴ τοῦ στρατοῦ τῶν Περσῶν καὶ τοῦ στόλου οἱ Ἕλληνες διηγωνίζοντο παρὰ τὸν Ἀλφειὸν περὶ τοῦ ἐκ κοτίνου στεφάνου; Κατελήφθησαν ὑπὸ τρόμου, ἐπειδὴ ταῦτα μαθόντες εὑρέθησαν ἐνώπιον νέας, ὅλως ξένης δι' αὐτοὺς ἐκτιμήσεως τοῦ βίου, ἐνώπιον ἀντιλήψεως μὴ ζητούσης τὴν ἀξίαν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ἐν τῇ εὐμαρεῖ κτήσει, ἐν τῇ ἠρεμαίᾳ ἀπολαύσει, ἀλλ' ἐν τῇ πάλῃ καὶ τῷ μόχθῳ· ἐνόουν δὲ, ὅτι ἐκ τοιαύτης τινὸς ἰδέας ἐπήγαζεν ἀναγκαίως ἔξοχός τις καὶ ἰδιάζων ἡρωισμός. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες δὲν ἐτέλουν μόνον ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ, οὐδὲ μόνον ἐν τοῖς ὁρίοις τοῦ ἱπποδρόμου τοὺς ἀγῶνας αὐτῶν· ὅλος αὐτῶν ὁ βίος, οἷος κατοπτρίζεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἦτο μέγας ἀγών [1].

Ὅ τι ἐλέχθη περὶ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ νέου. Εὑρισκόμεθα ἐν ἀγῶνι, ζῶμεν διὰ τοῦ ἀγῶνος, τὸ κυριώτατον, ζῶμεν ἐν πολλοῖς χάριν τοῦ ἀγῶνος. Πρὸς τὸν μέγαν δὲ τοῦτον ἐθνικὸν ἀγῶνα μία συμβολὴ εἶνε καὶ τὸ Γυμναστήριον τοῦ Πανελληνίου Γυμναστικοῦ Συλλόγου· εἶνε εἷς λίθος πρὸς τὸ μέγα ἐθνικὸν οἰκοδόμημα τοῦ μέλλοντος. Καὶ τίς οἶδεν ἂν δὲν πέπρωται ἐκ τῶν στοῶν τούτων νὰ ἐξέλθῃ ποτὲ ὁ ἀναμενόμενος Μίλων, ὅστις, περιβαλλόμενος σκευὴν Ἡρακλέους καὶ κατεστεμμένος τὴν κεφαλὴν ὑπὸ τῶν γυμναστικῶν στεφάνων, θὰ ἐξέλθῃ νὰ πλήξῃ νικηφόρος τοὺς ὑπὸ τῆς τρυφῆς διεφθαρμένους τὸ σῶμα Συβαρίτας.

---

[1] Ἐρνέστος Κούρτιος ἐν τῷ λόγῳ Περὶ τοῦ στεφάνου.

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΙΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΩΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ

ΕΝ ΤΩ

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΩ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΩ ΣΥΝΕΔΡΙΩ [1]

Ἡ σημερινὴ ἡμῶν συνέλευσις εἶνε μνημόσυνον ἐπιφανὲς τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου τοῦ προώρως ἐκ τοῦ μέσου ἡμῶν ἁρπαγέντος, ὅστις εἴπερ τις καὶ ἄλλος, δι' ὅλου τοῦ βίου ἐργασθεὶς, συνετέλεσε διὰ τῆς ἐπιμονῆς αὐτοῦ καὶ τῆς καρτερίας εἰς διάδοσιν τῆς γυμναστικῆς ἐν ἡμῖν. Τοῦ Ἰωάννου Φωκιανοῦ δὲν μνημονεύω ἐνταῦθα κατὰ καθῆκον, μόνον διότι ἡ σκιὰ αὐτοῦ πτερυγίζει πάντως σήμερον ἐν μέσῳ ἡμῶν τῶν μετ' ἐκείνου ζῶντος συνεργασθέντων ἢ παρ' αὐτοῦ αὐτόχρημα ἐμπνευσθέντων τὸν ἔρωτα πρὸς τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις. Δὲν μνημονεύω αὐτοῦ μόνον κατὰ καθῆκον, ἅτε κληθεὶς διάδοχος αὐτοῦ ἐν τῇ διευθύνσει τῶν ἔργων τοῦ Πανελληνίου Γυμναστικοῦ Συλλόγου, τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθέντος πρώτου τῶν ἑλληνικῶν γυμναστικῶν συλλόγων καὶ λαβόντος τὸ θάρρος νὰ καλέσῃ εἰς τὸ συνέδριον τοῦτο σύμπαντας τοὺς ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα γυμναστικοὺς καὶ ἀθλητικοὺς συλλόγους. Μνημονεύω δ' αὐτοῦ κυρίως, διότι ἐκείνου, ὡς νεκροῦ, τὴν πρωτοβουλίαν ἐστήσαμεν ζῶσαν, ἀναλαβόντες τὴν πρόσκλησιν ὑμῶν.

Ὅτε τὸ Ἑλληνικὸν οἱονεὶ ἐν μέθῃ ἐθνικῇ παρεσκεύαζε πέρυσι τοὺς Πανελληνίους ἀγῶνας ὡς προδρόμους τῶν Ὀλυμπιακῶν, ὁ μακαρίτης Φωκιανὸς ἐθεώρησε πλησιάζουσαν τὴν ὥραν τῆς ἑνώσεως τῶν ἑλληνικῶν γυμναστικῶν συλλόγων. Ἀρχομένου τοῦ Ἀπριλίου μετ' αὐτοῦ καὶ τοῦ κ. Κωνσταντίνου Λομβάρδου μετεβαίνομεν εἰς Πάτρας καὶ Μεσο-

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν συνεδριάσεων τοῦ Πανελληνίου Γυμναστικοῦ Συνεδρίου τῇ 12 Ἰανουαρίου 1897, καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῆς 13 Ἰανουαρίου 1897.

λόγγιον πρὸς συνεννόησιν μετὰ τῶν ἐν ταῖς πόλεσιν ἐκείναις γυμναστι-
κῶν σωματείων περὶ τῆς εἰς τοὺς Πανελληνίους ἀγῶνας ἀποστολῆς τῶν
ἀθλητῶν αὐτῶν μετὰ προδοκιμαστικοὺς ἐνώπιον ἡμῶν ἀγῶνας. Φαι-
δρὸς καὶ μεστὸς ζωῆς, ἔνθους πρὸ τῆς ἐκπληρώσεως μακρῶν του ὀνεί-
ρων, ἀνεκοίνωσεν αἴφνης εἰς ἡμᾶς ἐν τῇ σιδηροδρομικῇ ἁμάξῃ τὸ σχέ-
διον αὐτοῦ, νὰ μυήσῃ τὰς διοικήσεις τῶν ἐν Πάτραις καὶ Μεσολογγίῳ
γυμναστικῶν κέντρων εἰς τὴν ἰδέαν ἑνώσεως τῶν ἁπανταχοῦ ἑλληνι-
κῶν γυμναστικῶν συλλόγων χάριν εὐρυτέρας διαδόσεως καὶ προκοπῆς
τῆς γυμναστικῆς παρὰ τοῖς Ἕλλησι. Δὲν ἐχρειάσθησαν λόγοι, ὅπως
πείσῃ ἡμᾶς περὶ τοῦ τελεσφόρου τοιαύτης ἰδέας, εἰς ἣν ἄλλως εἶχεν
ἤδη προσχωρήσει μετὰ συνεννόησιν πρὸς τὸν Φωκιανὸν ὁ Ἐθνικὸς Γυ-
μναστικὸς Σύλλογος Ἀθηνῶν. Εὐκόλως προσηταιρίσθημεν τὰς Πάτρας
καὶ τὸ Μεσολόγγιον, καί, πρωτόκολλον συνταχθέν, φέρον τὰς ὑπογρα-
φὰς τοῦ Φωκιανοῦ ὡς προέδρου τοῦ Πανελληνίου Γυμναστικοῦ Συλ-
λόγου καὶ ἀντιπροσώπου τοῦ Ἐθνικοῦ Γυμναστικοῦ Συλλόγου Ἀθη-
νῶν, τοῦ κ. Χ. Κορύλλου ὡς προέδρου τοῦ Παναχαϊκοῦ Γυμναστικοῦ
Συλλόγου Πατρῶν, τοῦ κ Α. Γερούση ὡς προέδρου τῆς Γυμναστικῆς
ἑταιρίας Πατρῶν καὶ τοῦ κ. Σ. Νίδερ ὡς προέδρου τοῦ Παναιτωλι-
κοῦ Γυμναστικοῦ Συλλόγου, ἀνέθετεν εἰς τὴν Ὀλυμπιακὴν Ἐπιτρο-
πείαν πρὸς παρασκευὴν Ἑλλήνων ἀθλητῶν τὴν μετὰ τὸ πέρας τῶν
Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων σύγκλησιν συνεδρίου τῶν ἑλληνικῶν γυμναστι-
κῶν συλλόγων χάριν ἑνώσεως αὐτῶν. Εἰς τὴν ἰδέαν δὲ ταύτην προς-
εχώρουν ἀμέσως κατόπιν καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν συλλόγων Ἰφίτου
τοῦ Πύργου, Στράτωνος τοῦ Αἰγίου καὶ τοῦ ἐν Λεμησσῷ Κύπρου
Γυμναστικοῦ Συλλόγου Τὰ Ὀλύμπια.

Λαμπροὶ ἐτελοῦντο μετὰ μικρὸν οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες, ἐμπνέον-
τες φρόνημα καὶ πεποίθησιν εἰς τὸ ἔθνος. Ἀλλ' ὁ ἀνήρ, ὅςτις εἶχεν
ἴδει δι' αὐτῶν ἐκπληρούμενον τοῦ βίου του τὸ ὡραιότατον ὄνειρον,
ἔκλειε μετ' ὀλίγας ἡμέρας τοὺς ὀφθαλμοὺς διὰ παντός, ὡςεὶ κορεσθέν-
τας ὑπὸ τοῦ μεγαλοπρεποῦς θεάματος. Ὁ ἐπὶ τῶν στιβαρῶν αὐτοῦ
ὤμων βαστάσας τὴν γυμναστικὴν ἐν Ἑλλάδι, ὁ περιθάλψας αὐτὴν
νηπιάζουσαν ἐν τοῖς πατρικοῖς κόλποις, ἀπέθνησκε καθ' ἃς ἡμέρας
ἦσαν ἀκόμη νωποὶ οἱ στέφανοι, οὓς εἶχον χάριν τῆς Ἑλλάδος ἀποκο-
μίσει ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ Σταδίῳ οἱ τρόφιμοι αὐτοῦ, περιβομβούμε-
νος ἐπὶ τῆς νεκρικῆς αὐτοῦ κλίνης ἀκόμη ὑπὸ τῆς ἰαχῆς τῶν ὑμεναίων,

οὓς εἶχε τελέσει μετὰ τῆς Ἑλλάδος τῆς ἀρχαίας ἡ Ἑλλὰς ἡ νέα ἐν τῷ κτίσματι Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, κατενώπιον τῶν ὀμμάτων τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου. Ἀλλ' ἀπέθνησκε καὶ πρὶν ἢ δυνηθῇ νὰ χαρῇ τὴν γυμναστικὴν τῆς πατρίδος ἀνδριζομένην, πρὶν ἢ δυνηθῇ νὰ ποδηγετήσῃ αὐτὸς ἐκεῖνος μὲ τὴν σιδηρᾶν του θέλησιν καὶ τὴν ἀσφαλῆ του κρίσιν τοὺς φίλους τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων εἰς τὸ νέον στάδιον, εἰς ὃ ὤφειλε καὶ προώριστο νὰ εἰςέλθῃ ἡ Ἑλλὰς ἀμέσως μετὰ τὸ πέρας τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων.

Τῶν τέκνων του τὸ προσφιλέστατον, ὁ Πανελλήνιος Γυμναστικὸς Σύλλογος, ῥαίνων μὲ ἄνθη θαλερὰ τὴν μνήμην τοῦ γεννήτορός του, ἀνέλαβεν εὐλαβὴς τὴν κληρονομίαν, καὶ ἀμέσως μετὰ τὴν παῦσιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐπιτροπείας πρὸς παρασκευὴν Ἑλλήνων ἀθλητῶν, ἥτις διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Φωκιανοῦ ἀπώλεσεν ἓν τῶν κυριωτάτων αὐτῆς στηριγμάτων, ἀνεδέχθη τὴν σύγκλησιν τοῦ παρόντος συνεδρίου.

Ἀλλά, φόρον ὀφειλόμενον εὐγνωμοσύνης τελοῦντες, πρέπει νὰ μνησθῶμεν σήμερον καὶ ἄλλου ἀνδρός, μακρὰν μὲν τῆς Ἑλλάδος δράσαντος, ἀλλ' οὐχ ἧττον θερμῶς τὴν Ἑλλάδα ἀγαπήσαντος καὶ ὑπὸ τῶν Μουσῶν ἀγαπηθέντος, ὅςτις ἀνεξαρτήτως τοῦ Φωκιανοῦ, ἔστω καὶ μόνον κατὰ θεωρίαν, οὐ μόνον συνετέλεσεν οὐ μικρὸν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γυμναστικῆς ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ καὶ πρῶτος ἔρριψεν ἰδέαν ὄχι πολὺ ἀφισταμένην τοῦ συνεδρίου, εἰς ὃ σήμερον παριστάμεθα, πρὸ δεκαοκτὼ σχεδὸν ἐτῶν, ἐν χρόνοις καθ' οὓς ἐλάχιστος ἄλλως λόγος ἐγίνετο περὶ γυμναστικῆς· λέγω τὸν Ἡρακλέα Βασιάδην.

Ὁ Βασιάδης ὑπῆρξεν ὁ ἐν τῷ Συνεδρίῳ τῶν ἑλληνικῶν συλλόγων κατὰ Μάρτιον τοῦ 1879 διὰ σοφοῦ ὑπομνήματος Περὶ ἀναστάσεως καὶ ἀναγεννήσεως τῆς ἐθνικῆς γυμναστικῆς παιδαγωγικῆς τε καὶ δημοσίας ἐπιδείξας τὰ ἐκ τῆς διαδόσεως τῆς γυμναστικῆς ἀγαθὰ καὶ προκαλέσας τὸ Συνέδριον ἐκεῖνο νὰ προτείνῃ· 1) τὴν ἵδρυσιν ἐν Ἀθήναις κεντρικοῦ Γυμνασίου εἰς τρία διῃρημένου, ὧν τὸ κυριώτερον χρησιμεύει ὡς διδασκαλεῖον τῆς γυμναστικῆς πρὸς κατάρτισιν τῶν ἀναγκαίων τῷ ἔθνει γυμναστῶν καὶ γυμναστικῶν ἀνδρῶν, τὰ δ' ἕτερα δύο ὡς δημόσια γυμνάσια πρὸς σωματικὴν ἄσκησιν ἑκατέρων τῶν φύλων· 2) τὴν ἵδρυσιν γυμνασίων διμερῶν ἐν ταῖς

πόλεσι πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν· 3) τὴν ἵδρυσιν γυμνασίων ἐν τοῖς διδασκαλείοις πρὸς διδασκαλίαν τῶν θεωρητικῶν καὶ πρακτικῶν γνώσεων τῆς γυμναστικῆς· 4) τὴν ἵδρυσιν γυμναστηρίων ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις, τοῖς ἑλληνικοῖς καὶ τοῖς γυμνασίοις καὶ τὴν πρόςληψιν τακτικῶν γυμναστῶν ἐπὶ ἀγωγῇ καὶ ἀσκήσει τῶν σωματικῶν δυνάμεων τῶν ἐκπαιδευομένων συμφώνως τῇ ἡλικίᾳ, τῇ κράσει καὶ τῷ φύλῳ αὐτῶν, ἐλαφροτέρων ἀεὶ οὐσῶν τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων τοῦ γυναικείου φύλου.

Χαρακτηριστικὸν εἶνε, ὅτι αἱ προτάσεις αὗται τοῦ Βασιάδου, αἵτινες ἦσαν τόσον πρόωροι, ὥςτε τούτων τινὲς μὲν, μείνασαι μέχρι τοῦδε ἀνεκτέλεστοι ἀκόμη, θὰ ἐπασχολήσωσι τὸ καθ' ἡμᾶς συνέδριον, τινὲς δὲ οὐδὲ σήμερον δύνανται νὰ ἐκτελεσθῶσι, μετὰ ζωηρὰν συζήτησιν ὡς εὐχὴ μόνον τοῦ Συνεδρίου διετυπώθησαν, ἀποκρουσθείσης τῆς διατυπώσεως αὐτῶν ὡς ἀποφάσεως. Τόσον ὀνειρώδης ἐθεωρεῖτο πρὸ εἴκοσι μόλις ἐτῶν διὰ τὴν μεγάλην κατάπτωσιν τῆς γυμναστικῆς παρ' ἡμῖν πᾶσα πρότασις συντελοῦσα εἰς διάδοσιν τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων ἐν Ἑλλάδι.

Ἀλλ' οὐχ ἧττον ὁ Βασιάδης, βαίνων ἐν τῷ ὑπομνήματι αὐτοῦ ἔτι περαιτέρω καὶ περιλαμβάνων προτάσεις, ὧν οὐδ' ὡς εὐχῶν κἂν ἐπελήφθη τὸ Συνέδριον, ἐξέθηκε καὶ τὰ κατὰ τὴν ἀνάγκην τῆς συστάσεως μεγάλου γυμναστικοῦ συλλόγου. Μεταξὺ δὲ τῶν εἰς τοῦτον ἀνατιθεμένων πολλῶν ἔργων ἀνεγράφοντο καὶ τὰ ἑξῆς· Ὁ γυμναστικὸς σύλλογος συγκαλεῖ συνέδριον τῶν ἁπανταχοῦ Ἑλλήνων γυμναστῶν καὶ γυμναστικῶν κατὰ τετραετίαν μὲν ἐν Ἀθήναις, καθ' ὃν χρόνον γίνεται ἡ ἔκθεσις τῶν Ὀλυμπίων καὶ τελοῦνται οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες, κατὰ διετίαν δὲ ἐν ᾗ πόλει καὶ καθ' ὃν χρόνον συνέρχεται τὸ τῶν Ἑλληνικῶν Συλλόγων συνέδριον, κατ' ἔτος δὲ ἐπαρχιακὰς συγκαλεῖ συνόδους τῶν γυμναστῶν καὶ διδασκάλων τῆς γυμναστικῆς τῇ ἐπιμελείᾳ καὶ φροντίδι τῶν ἐν ταῖς πόλεσι διαρκῶν αὐτοῦ ἐπιτροπῶν.

Καὶ τὸ μὲν Συνέδριον τῶν ἑλληνικῶν συλλόγων τοῦ ἔτους 1879 ἐδείχθη ἐφεκτικὸν πρὸς τὰς προτάσεις τοῦ Βασιάδου καὶ μετὰ μεγάλου δισταγμοῦ ἀπεδέχθη τὴν πόρρωθεν προστασίαν τινῶν αὐτῶν,

'Αλλὰ μετ' οὐ πολὺ κατεφαίνετο ἡ ἠθικὴ τῶν ἐν τῷ Συνεδρίῳ ἐκείνῳ γενομένων θεωρητικῶν περὶ γυμναστικῆς συζητήσεων ἐπίδρασις, καθ-ότι ἐν μὲν τῷ συνεδρίῳ ἐκείνῳ συμπαρεκάθητο πεπαιδευμένος καὶ φιλόπατρις ἀνὴρ, ὅςτις μετ' ὀλίγους μῆνας ὡς ὑπουργὸς τῆς παιδείας εἴπερ τις καὶ ἄλλος εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς γυμναστικῆς, ἐν δὲ 'Αθήναις ἔζη ὁ πολύκλαυστος γυμναστικὸς ὁ προωρισμένος νὰ ἐργασθῇ ἀκαταπονήτως πρὸς ἀναβίωσιν αὐτῆς ἐν 'Ελλάδι. Εἰς τοὺς δύο ἐκείνους ἄνδρας, τὸν Νικόλαον Μαυροκορδάτον καὶ τὸν 'Ιωάννην Φωκιανὸν, καὶ τοὺς μετ' αὐτῶν ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι ἐργασθέντας πολιτευομένους, γυμναστικοὺς καὶ φιλάθλους, οὗ ἑνὸς, τοῦ μακαρίτου Κωνσταντίνου Λομβάρδου, ηὐτύχησα ἐκ τοῦ πλησίον νὰ γνωρίσω καὶ ὑπηρετήσω τὸν ὑπέροχον ὑπὲρ τῆς γυμναστικῆς ζῆλον, χρεωστεῖται ἡ ἐπ' ἀγαθῷ ἐπιτέλεσις καὶ ὑπερακόντισίς τινων τῶν προτάσεων ἐκείνων, ἃς ὡς εὐχὰς δειλῶς ὑπεψέλλιζε τὸ Συνέδριον τοῦ 1879.

'Αληθῶς σήμερον δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ εὐχηθῶμεν, ὡς πρὸ δεκαοκτὼ ἐτῶν, τὴν ἵδρυσιν γυμναστικοῦ συλλόγου. 'Υπερτεσσαράκοντα ἑλληνικοὶ γυμναστικοὶ σύλλογοι ἔν τε πόλεσι καὶ χωρίοις, ἔν τε τῇ ἐλευθέρᾳ καὶ δούλῃ 'Ελλάδι, μαρτυροῦσι πόσον ἡ ἀγάπη τῆς γυμναστικῆς ἐρριζοβόλησεν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἔθνους, ὑπερακοντίσασα τοὺς δειλοὺς πόθους τοῦ 1879, ὅτε καὶ ἑνὸς μόνου γυμναστικοῦ συλλόγου ἡ σύστασις ἦτο ὄνειρον. 'Η δὲ νεφελώδης εὐχὴ τοῦ Βασιάδου, ὅπως ὁ γυμναστικὸς αὐτὸς σύλλογος τοῦ μέλλοντος συγκαλέσῃ Συνέδριον τῶν ἁπανταχοῦ 'Ελλήνων γυμναστῶν καὶ γυμναστικῶν οὐ μόνον ἐπιτελεῖται σήμερον ὑπὸ οἰωνοὺς ἀρίστους, ἀλλὰ καὶ κατὰ τρόπον ἐμφαίνοντα πόσον προωδεύσαμεν ἐντὸς τῆς τελευταίας δεκαοκταετίας, ἀφ' οὗ ὑμεῖς τὸ Συνέδριον τοῦτο δὲν ἀποτελεῖτε ἐκ σποράδων γυμναστῶν καὶ γυμναστικῶν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀντιπροςώπων δεκάδων ὅλων σωματείων περιεχόντων φάλαγγας ὅλας γυμναστῶν καὶ γυμναστικῶν. Εὐοίωνον δὲ εἶνε, ὅτι τὸ Συνέδριον τοῦτο συνέρχεται κατ' ἀγαθὴν σύμπτωσιν ἐν ταῖς φιλοξένοις ταύταις αἰθούσαις αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ σωματείου, ὅπερ τῷ 1879 ἐν χώρῳ πολὺ στενοτέρῳ τοῦ σημερινοῦ ἐκάλεσε τοὺς ἀντιπροςώπους τῶν ἁπανταχοῦ γῆς οἱωνδήποτε ἑλληνικῶν συλλόγων εἰς τὰς κοινὰς ἐκείνας συσκέψεις, ὧν ἀπόρροια ὑπῆρξε πρὸς ἄλλοις πολλοῖς ἡ καὶ ἐν τῇ γυμναστικῇ κατὰ τἀνωτέρω ῥηθέντα ἐπιτευχθεῖσα προαγωγή. Εὔχομαι εἰς τὸν Σύνδεσμον,

οὗ ἤλθομεν σήμερον ἐνταῦθα νὰ καταβάλωμεν τὰ θεμέλια, νὰ εὐτυχήσῃ νὰ ἴδῃ ἑαυτὸν προκόπτοντα μετὰ τῆς αὐτῆς εὐτυχίας ἥτις ηὐλόγησε τὰ ἔργα τοῦ φιλοξενοῦντος ἡμᾶς Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ.

Τύχῃ ἀγαθῇ ἄρξασθε τῶν ὑμετέρων ἔργων. Ἡ προθυμία, μεθ' ἧς οἱ σύλλογοι οὓς ἐπαξίως ἀντιπροσωπεύετε ἔσπευσαν νἀνταποκριθῶσιν εἰς τὴν ἡμετέραν πρόσκλησιν, δεικνύει, ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἑνώσεως τῶν ἑλληνικῶν γυμναστικῶν καὶ ἀθλητικῶν συλλόγων ἦτο ὥριμος καὶ ὅτι ὁ Πανελλήνιος Γυμναστικὸς Σύλλογος οὐδὲν ὑπῆρξεν ἄλλο ἢ εἰσηγητὴς πόθου διακυμαίνοντος ἤδη τὰς ψυχὰς ἁπάντων τῶν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις φίλων τῆς γυμναστικῆς.

Ἱδρύοντες τὰ ὑμέτερα σωματεῖα διεπνέεσθε πάντες ὑπὸ τῆς σκέψεως, ὅτι ἀπαρτίζοντες τὰ σώματα εἰς εὐμέλειαν καὶ εὐτονίαν τῶν μυώνων καὶ εὐστροφίαν δὲν παρέχετε μόνον εἰς τὴν νεότητα σθένος σωματικόν, ἀλλὰ συμπροάγετε καὶ τῆς ψυχῆς τὴν ἁρμονικὴν διάπλασιν καὶ συγκατασκευάζετε τὸ κάλλος τὸ ψυχικόν. Θέλετε νὰ δώσητε σώματα εἰς τὴν Ἑλλάδα δυνάμενα νὰ ἐγκλείσωσι ψυχὰς ὁποίων δεῖται ἡ πατρίς. Θέλετε νὰ ἴδητε τὴν ἐθνικὴν ψυχὴν βαίνουσαν ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν ὀρέων καὶ ἐν ταῖς ἀγυιαῖς τῶν πόλεων καὶ ταῖς ῥύμαις τῶν χωρίων ὑπὸ τὴν περιβολὴν σώματος ἀρτίου καὶ περικαλλοῦς, δυναμένου νὰ συνοψίζῃ τὸν ἰδεώδη τοῦ ἑλληνικοῦ κάλλους τύπον καὶ νὰ ἐκπληρόνῃ τὰς πρὸς τὴν πατρίδα ὑποχρεώσεις.

Καθ' ἣν στιγμὴν ἱδρύετε τοὺς ὑμετέρους συλλόγους περιεπόλουν ὑμᾶς γλυκεῖαι καὶ μεγάλαι ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος. Ἐφαντάζεσθε τοὺς χρόνους, καθ' οὓς πᾶσα ἀρχαία ἑλληνὶς πόλις ἐν τοῖς γυμνασίοις αὐτῆς καὶ ταῖς παλαίστραις ἔβλεπε τὸ ὑπὸ τῶν ἐτῶν καμφθὲν γῆρας συναγόμενον ἐν χαρᾷ περὶ τὴν ἀνηβῶσαν νεότητα καὶ παρηκολούθει μεθ' ἡδονῆς τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις τῶν νέων καὶ ἔβλεπε κατὰ μικρὸν ἀναπτυσσομένας τὰς δεξιότητας ἐκείνας, αἵτινες ἔμελλον ἔπειτα νὰ σωρεύσωσιν ἐν τοῖς πανελληνίοις ἀγῶσι στεφάνους ἀμαράντους εἰς τὰς κεφαλὰς εὐτυχῶν νικητῶν.

Ἐφαντάζεσθε κρημνιζόμενα τὰ τείχη τῶν πόλεων, ὅπως δι' αὐτῶν εἰσελάσωσι δίκην θριαμβευτῶν ἀπὸ ἐθνικῶν πολέμων ἐπιστρεφόντων οἱ Ὀλυμπιονῖκαι οἱ τιμήσαντες τὴν γενέτειραν. Ἐφαντάζεσθε τὸν Ἀκραγαντῖνον Ἐξαίνετον ἐπιστρέφοντα νικητὴν ἐξ Ὀλυμπίας καὶ

προπεμπόμενον εἰς τὴν πλουσίαν αὐτοῦ πατρίδα κατὰ τὴν εἰς αὐτὴν πανηγυρικὴν εἴσοδον ὑπὸ τριακοσίων συνωρίδων ἵππων λευκῶν. Ἐφαντάζεσθε τὴν Ἐλάτειαν ὀνομάζουσαν Ὁδὸν δρομέως μίαν τῶν ὁδῶν της πρὸς ἀνάμνησιν τῆς νίκης τοῦ σταδιοδρόμου Μνησιβούλου, τοῦ μεγάλου της τέκνου, ὅπερ ἦτο προωρισμένον μετὰ τὴν νίκην ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας νὰ νικήσῃ τοὺς βαρβάρους Κοστοβώκους, ἐπιδραμόντας τὴν Ἑλλάδα. Ἐφαντάζεσθε Μίλωνα τὸν Κροτωνιάτην ὄχι μόνον νικῶντα ἐν τοῖς πανελληνίοις ἀγῶσιν, ἀλλ' ἐκ τῶν νικῶν αὐτοῦ ἐκείνων ἀρυόμενον τὴν δύναμιν νἀντεπεξέλθῃ ἔπειτα κατὰ τῶν πολεμίων τῆς γενετείρας, τῶν τρυφηλῶν Συβαριτῶν, περιβεβλημένος σκευὴν Ἡρακλέους, λεοντῆν καὶ ῥόπαλον καὶ κατακεκοσμημένος διὰ τῶν αὐτῶν ἐκείνων ὀλυμπιακῶν στεφάνων, οἵτινες ἐφαίνοντο προασφαλίζοντες καὶ τὴν ὑπὲρ πατρίδος νίκην ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης. Ἀνεπολεῖτε εἰς τὴν μνήμην ὑμῶν παρὰ τὰς Θερμοπύλας μικρὸν πρὸ τῆς μάχης, ἥτις οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρξεν ἢ ἡρωικὴ ἐθελοθυσία ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος, τοὺς περὶ τὸν Λεωνίδαν τριακοσίους γυμναζομένους καὶ κτενιζομένους ὡς γνησίους τροφίμους τῶν λακωνικῶν γυμνασίων.

Καὶ συνεπεραίνετε, ὅτι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ὀλυμπίᾳ καὶ τοῖς Δελφοῖς, ἐν Νεμέᾳ καὶ παρὰ τὸν Ἰσθμὸν δὲν ἐτελεῖτο μόνον ἡ ἀποθέωσις τῆς ῥώμης καὶ τοῦ κάλλους, ἀλλὰ καὶ ἐσφυρηλατεῖτο λεληθότως ἡ ἐθνικὴ ἰδέα, ἣν διετράνωσαν ἔπειτα οἱ καθ' ἑαυτοὺς διεσπαρμένοι Ἕλληνες ἐν τοῖς κοινοῖς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀγῶσιν. Οὕτως αἱ μεγάλαι μάχαι τῶν Θερμοπυλῶν, τοῦ Ἀρτεμισίου, τῆς Σαλαμῖνος ὑπῆρξαν οἱονεὶ ἡ συνέχεια τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων τῆς ἑβδομηκοστῆς πέμπτης Ὀλυμπιάδος, καὶ οἱ περικλεεῖς περσοκτόνοι ὑπῆρξαν αὐτοὶ οἱ νικηταὶ καὶ θεαταὶ τῶν ἀγώνων τῆς Ὀλυμπίας, μετάγοντες ἀπὸ τῆς ἱερᾶς Ἄλτεως εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν τὸν ἱερὸν ἐνθουσιασμὸν ὑπὲρ μιᾶς, ἑνιαίας, μεγάλης ἑλληνικῆς πατρίδος.

Ἐκάλυπτεν ἔπειτα ἐν τῇ ἱστορικῇ ὑμῶν ἐκείνῃ ἀναθεωρήσει πέπλος ξένης δουλείας τὴν γῆν τὴν ἑλληνίδα, καὶ ἐλησμονοῦντο καὶ κατεστρέφοντο τὰ κέντρα τῆς ἀρχαίας ἀγωνιστικῆς. Ὁ μέγας Πὰν ἀπέθνησκε, καὶ ἐκ τῆς σεισμοπλήκτου, τῆς ὑπὸ τῆς ἄμμου τοῦ Κλαδέου κατακαλυπτομένης Ὀλυμπίας ἀπήγετο τοῦ Φειδίου ὁ χρυσελεφάντινος Ζεὺς παρὰ τὰς χαριέσσας ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου εἰς τὴν πόλιν, ἥτις ἦτο προ-

ωρισμένη ἐπὶ μίαν καὶ πλέον χιλιετηρίδα νὰ ἐγκλείσῃ καὶ περιθάλψῃ ὑπὸ τὸ λάβαρον τοῦ σταυροῦ τὴν ἰδέαν τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ. Νέαι ἀναμνήσεις νέων ἀγώνων ἐξορμῶσιν ἀπὸ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐν ὁράματι μαγικῷ εἴδετε παρὰ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν Ἱππόδρομον, ἐν ᾧ συνεκορυφοῦτο ἡ ἀγωνιστικὴ τῶν Βυζαντίνων, γινόμενον τὸ θέατρον τῆς ἐθνικῆς δόξης καθ' ἃς ἡμέρας ἐπανηγύρισεν ἐν αὐτῷ πολλάκις ὁ βυζαντιακὸς λαὸς ἀλησμονήτους ἐθνικοὺς θριάμβους, βλέπων τὸν Βελισσάριον ἄγοντα πρὸ τοῦ αὐτοκράτορός του τεταπεινωμένον τῶν Βανδήλων τὸν βασιλέα καὶ ψάλλων ἐν συνοδίᾳ τῶν πολυαύλων τοῦ δήμου ὀργάνων ἐπινίκια ὡσαννὰ ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν ἐθνικῶν θριαμβευτῶν καὶ τῶν πομπευομένων Σαρακηνῶν αἰχμαλώτων τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ τοῦ Τζιμισκῆ.

Καὶ ἐδόξαζεν ἔξαλλος ἡ ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια τὸν θεὸν τῶν Χριστιανῶν ἐν τῷ θεάτρῳ ἐκείνῳ τῶν ἱππικῶν νικῶν καὶ τῶν ἐθνικῶν θριάμβων, βλέπουσ' ἀνατρεπομένας ἐπὶ τῆς ἄμμου τοῦ Ἱπποδρόμου ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν τῶν Βυζαντίνων αὐτοκρατόρων τὰς σημαίας τῶν ἡττημένων Μουσουλμάνων.

Τὸ ἔθνος ἐδουλώθη ἔπειτα· τὸ Βυζάντιον ἐκεῖνο, ἐν ᾧ τοσάκις ἀντήχησεν ἡ βοὴ τοῦ θριάμβου, περιεβλήθη σάκκον, καὶ τὸ κῦμα τοῦ Βοσπόρου, καταρραγὲν ἐπὶ γῆς δούλης, ἀφήρπασεν εἰς τὴν δίνην του τὸ στέμμα τῶν Ἑλλήνων βασιλέων. Ἀλλὰ καὶ δουλεύων ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δύο κειμήλια τοῦ παρελθόντος διετήρησεν ἄφθαρτα, ἀπὸ μὲν τῶν ἀπωτάτων χρόνων τῆς εἰδωλολατρείας τὴν γυμναστικήν, ἀπὸ δὲ τῶν χρόνων τῆς βυζαντιακῆς βασιλείας τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Ὁ σταυρὸς καὶ ὁ δίσκος, ἡ πίστις καὶ ὁ δρόμος εἶνε τὰ σύμβολα τοῦ Νικοτσάρα καὶ τοῦ Ζαχαριᾶ, τοῦ Μπουκουβάλα καὶ τοῦ Ἀνδρήτσου. Ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ ἀναφύονται κατὰ πᾶσαν σπιθαμὴν τὰ ἐρημοκκλήσια ἐκεῖνα, ἐν οἷς τρόπον τινὰ ἀνετώτερον λατρεύεται ὁ Χριστὸς καὶ ἀνέρχεται ἀπώτερον τῶν ὀμμάτων τοῦ κατακτητοῦ μετὰ τοῦ λιβανωτοῦ τῶν ἀγροτῶν πρὸς τὸν Ὕψιστον ἡ εὐχὴ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ γένους. Ἐπὶ τῶν ὀρέων τῆς δουλευούσης Ἑλλάδος ἐν ἀναπεπταμένοις ὑπὸ τὸν ἄπλετον ἑλληνικὸν ἥλιον ἀκατασκεύοις γυμναστηρίοις γυμνάζονται καὶ κτενίζουσι τὴν πλουσίαν των κόμην οἱ ἁρματωλοί, ὅμοιοι

πρὸς τοὺς τριακοσίους τοῦ Λεωνίδου, τὸ φυτώριον τῶν ἡρώων, ἐξ ὧν ἔμελλε νὰ στρατολογήσῃ ἡ πατρὶς τοὺς ἐλευθερωτάς της.

Ἡ ἱστορία εἶνε ἡ διδάσκαλος τῶν ἐθνῶν. Ἡ ἱστορία τῆς γυμναστικῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ πατρίδι ἔπεισεν ὑμᾶς, ὅτι εἰς αὐτὴν χρεωστεῖ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ὄχι μόνον ἀλησμονήτους ἡμέρας πανηγύρεων καὶ κάλλους ἐπίδειξιν καὶ ψυχικῆς ῥώμης παρασκευήν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἀπὸ μακρᾶς δουλείας ἀπελευθέρωσιν τοῦ γένους. Κτίζετε ναοὺς εἰς τὸν θεὸν τῶν πατέρων ὑμῶν, ἀλλὰ κτίζετε καὶ γυμνάσια χάριν τοῦ σώματος ἅμα καὶ τῆς ψυχῆς τῶν τέκνων ὑμῶν. Θέλετε τὸν χριστιανικὸν Ἕλληνα πλήρη, συγκεντροῦντα ὅλας τοῦ παρελθόντος τὰς ἀναμνήσεις, ὅλας τοῦ μέλλοντας τὰς ἐλπίδας; Ἀφιερώσατε εἰς τοὺς ναοὺς τὸν δίσκον τοῦ Ὀλυμπιονίκου, στήσατε ἐπὶ τῶν γυμνασίων τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ.

Αὗται αἱ ἀναμνήσεις ἤγαγον ὑμᾶς, κύριοι, εἰς τὴν ἵδρυσιν τῶν ὑμετέρων γυμνασίων ἐν ταῖς γενετείραις. Αὗται συνάγουσιν ἡμᾶς ἐνταῦθα ἐν τῇ πεποιθήσει, ὅτι ἡ ἕνωσις ἀποτελεῖ τὴν δύναμιν. Μέχρι τῆς ὥρας ταύτης, καθ' ἣν εἴμεθα μονάδες, ὑπήρξαμεν ὀνειροπόλοι, ἀναμιμνησκόμενοι τὸ παρελθὸν καὶ ποθοῦντες τὸ μέλλον. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης, καθ' ἣν συνήλθομεν καὶ δίδομεν εἰς ἀλλήλους τὴν δεξιάν, παρασκευαζόμεθα νὰ γείνωμεν οἱ τῶν ἀναμνήσεων τοῦ παρελθόντος ἐμπεφορημένοι στρατιῶται τοῦ ἐθνικοῦ μέλλοντος.

Ὁ πόθος μας εἶνε ἀδύνατον πλέον νὰ μὴ πραγματωθῇ. Καὶ εἶνε πόθος ὡραῖος. Φανταζόμεθα τὴν Ἑλλάδα τὴν ἀρχαίαν, ἐν ᾗ ἐθεωρεῖτο πόλις βάρβαρος καὶ μὴ ἑλληνικὴ ἡ μὴ ἔχουσα γυμνάσιον. Φανταζόμεθα τὴν νεότητα ὅλην τὴν ἑλληνικὴν τρέχουσαν εἰς τὰ γυμνάσια, ὅπως ἀσκήσῃ τὸ σῶμα καὶ ἁδρύνῃ τὴν ψυχήν. Φανταζόμεθα τοὺς ἀγῶνας χάριν τῶν ἀγώνων καὶ ἄνευ ἐπιδείξεως τελουμένους κατὰ πᾶσαν γωνίαν τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς χωρίοις, ἐν πάσῃ ἐσχατιᾷ, καὶ τὴν πάτριον γῆν ὅλην ἀντηχοῦσαν ὑπὸ κραυγῶν χαρᾶς καὶ τῆς βοῆς τῶν ἐπινικίων ὡς τὴν Ἑλβετίαν, καθ' ἃς ἡμέρας ἡ ἑλβετικὴ γῆ σκιρτᾷ ὅλη ὑπὸ τῆς εὐφροσύνης καὶ τῆς αὐτοπεποιθήσεως, ἣν ἐμπνέουσιν οἱ ἀγῶνες τῶν σκοπευτικῶν σωματείων.

Καὶ τέλος ὡς εἰκὼν γοητευτικὴ ἀντιπαρέρχεται πρὸ τῶν ὀμμάτων ἡμῶν, δεδακρυμένων ὑπὸ τῆς συγκινήσεως, ἐν τῇ Ἑλλάδι τοῦ μέλλοντος, τῇ Ἑλλάδι τῆς αὔριον, ἣν θὰ παρασκευάσωμεν διὰ τῆς ἑνώ-

σεως ἡμῶν, ὡς ἐν ἱερᾷ πομπῇ ἀρχαίων Παναθηναίων ἡ νεότης τῶν γυμνασίων, ἡ νεότης τῶν δισκοβόλων καὶ δρομέων, ἡ νεότης τῶν νικητῶν τῶν Πανελληνίων ἀγώνων, ἀπὸ τῶν χαλκείων ἐκείνων, ἐν οἷς θὰ παρασκευάσωμεν τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχήν των, μὲ τοὺς ἀγωνιστικοὺς στεφάνους ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐξορμῶσα εἰς μεγάλους, ἐθνικοὺς ἀγῶνας ὄχι περὶ δρόμου ἢ δίσκου, ἀλλὰ περὶ πατρίδος καὶ καταθέτουσα τοὺς στεφάνους της εἰς τὸ ἡρῷον ἐκεῖνο τῶν ἡνωμένων ἐλευθέρων Πανελλήνων, ἐφ' οὗ θὰ ἐπιγραφῶσιν αἱ λέξεις Ἑλλὰς ἐνίκα.

Μὲ τὴν εὐοίωνον ταύτην ἐλπίδα προςφωνῶ ὑμᾶς, κύριοι, διὰ τοῦ Ὡς εὖ παρέστητε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΛΟΓΟΙ ΔΙΑΦΟΡΟΙ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΑΘΗΝΑΙ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ [1]

Ἡ σημερινὴ ἑορτὴ τοῦ τῶν Ἀθηναίων δήμου ἔπρεπε κυρίως νὰ τελῆται παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς γεραρᾶς Ἀκροπόλεως, ἐπὶ τῶν βράχων τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἔνθα σώζονται τὰ ἐρείπια τῆς ἐπ' ὀνόματι Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου τιμωμένης παλαιοτάτης ἐκκλησίας. Ἐκεῖ συγκεντροῦνται αἱ παραδόσεις περὶ τῆς θαυμαστῆς ἑνώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐκεῖ ἔτεινε τὴν χεῖρα ἡ γεγηρακυῖα ἀρχαιότης πρὸς τὴν νεαρὰν θρησκείαν τοῦ Ναζωραίου. Ἐκεῖ ἐκήρυξε τὸν θεὸν τοῦ ἐλέους ὁ ἐκ τῆς Ἰουδαίας ἀγορητής, τῆς δ' ἐμπνευσμένης αὐτοῦ λαλιᾶς τὰ ῥήματα ἐνωτισθεὶς ὁ Διονύσιος ἀντήλλαξε τὴν ἕδραν ἀρεοπαγίτου πρὸς τὸν στέφανον τοῦ μαρτυρίου. Τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁ ἐκ τῆς Παλαιστίνης σεισμὸς θὰ ἐκλόνει ἐν Ἀθήναις ὁλοτελῶς τὰς βάσεις τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἂν ὁ Παῦλος, καίπερ μετὰ παροξυσμοῦ ἰδὼν τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν κατείδωλον, δὲν ἀνελογίζετο, ὅτι πατεῖ τὸν πόδα εἰς τὴν γῆν, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ κοιτὶς τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας, εἰς τὴν χώραν, ἣν ἐκόσμουν ἀκόμη ὡςπερεὶ ἀειθαλῆ καὶ νεουργὰ τὰ καλλιτεχνήματα τῶν ἀρχαίων χρόνων, εἰς τὰς ἀγυιάς, ὅπου ἀντήχουν ἀκόμη τὰ διδάγματα τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος, εἰς τὴν πόλιν, ἥτις ἐπρωτοστάτησε πάντοτε ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων, εἰς τὴν Ἑλλάδα τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Παῦλος ὡς γνήσιος μηθητὴς Ἐκείνου, ὅςτις δὲν ἦλθεν ἵνα καταλύσῃ τὸν νόμον, ἀλλ' ἵνα πληρώσῃ αὐτόν, ἥκιστα ἐφαντάσθη νὰ καταστρέψῃ τὸν θεσπέστιον ἐκεῖνον κόσμον, ὃν ἀντεπροσώπευεν ἀκόμη τότε

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν τῇ 3 Ὀκτωβρίου 1885 κατ' ἐντολὴν τῆς δημοτικῆς ἀρχῆς Ἀθηναίων ἑορταζούσης τὴν μνήμην Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῇ 5 Ὀκτωβρίου 1885.

ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, τὸ ἐπιφανὲς σχολεῖον τῆς ἀρχαιότητος ὁλοκλήρου. Διερχόμενος τὴν πόλιν καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματ' αὐτῆς, ἐμελέτα τὸ παρελθὸν καὶ ἀνελογίζετο ὁποῖοι ὑπῆρξαν οἱ θεοὶ ἐκεῖνοι καὶ οἱ ἥρωες, οὓς οἱ Ἀθηναῖοι παρίστανον ἐν χρυσοῖς καὶ λιθίνοις χαράγμασι τέχνης, εἰς οὓς ἐπὶ αἰῶνας ἤδη ὅλους ἔθυον μετ' εὐσεβείας καὶ ἀνήγειρον ναοὺς μυριοταλάντους καὶ καλλιμαρμάρους. Διαλεγόμενος δ' ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας, ἐμελέτα, ὅπως ἐννοήσῃ τὴν θρησκείαν τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐξεύρῃ τὸν τρόπον πῶς νὰ ἐξαγγείλῃ εἰς αὐτοὺς τἀληθῆ διδάγματα τοῦ θεανθρώπου.

Καὶ ἔβλεπε λοιπὸν ἄνωθέν του ἐπὶ τῶν πετρίνων τῆς Ἀκροπόλεως κρηπιδωμάτων ὑψηλὸν τὸ χαλκοῦν ἄγαλμα τῆς Προμάχου, ἣν ἔστησαν οἱ Ἀθηναῖοι ὡς ἀπαρχὴν ἀπὸ τῶν λαφύρων τοῦ ἐν Μαραθῶνι ἀγῶνος, ὡς ἐνθύμιον τῶν χρόνων τοῦ Μιλτιάδου καὶ Ἀριστείδου. Καὶ ἔβλεπε μεγαλοπρεπὲς τὸ Θησεῖον, τὸν ναὸν τοῦ νικητοῦ τῶν Ἀμαζόνων, οὗ τὰ ὀστᾶ εὐλαβῶς μετεκόμισεν ὁ Κίμων ἐκ τῆς ἡττημένης Σκύρου. Καὶ ἐθεᾶτο τὸ ἄντρον τοῦ Πανός, ὃν ἐτίμων οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ ἣν εἶπεν εἰς τὸν ἄγγελον Φιλιππίδην, ὅτι θὰ παραστῇ εὔνους αὐτοῖς καὶ θὰ συμπολεμήσῃ μετ' αὐτῶν ἐν Μαραθῶνι. Καὶ ἔβλεπεν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων καὶ τῆς τέφρας τοῦ Ἑκατομπέδου, ὃν εἶχε πυρπολήσει ὁ Πέρσης, ἀνεγηγερμένον μέγαν καὶ ἑδραῖον καὶ περικαλλῆ τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, τῆς πολιούχου, τὸν Παρθενῶνα, τὸ καλλίστευμα τοῦ Περικλέους. Καὶ ἐθεᾶτο ἐπ' αὐτοῦ τὰς ἀσπίδας τῶν ἐν Γρανικῷ ἡττηθέντων Περσῶν, τὸ ἀνάθημα τοῦ Ἀλεξάνδρου. Καὶ ἤκουεν, ὅτι πρὸ τῆς μάχης συνείθιζον οἱ προπάτορες τῶν Ἀθηναίων νὰ ἐρωτῶσι τὴν γνώμην τῶν θεῶν σκοποῦντες τὰ ἱερεῖα, καὶ ὅπου ἔστρεφε τὸ βλέμμα, ἐν τοῖς ναοῖς καὶ τοῖς περιπάτοις, συνήντα ἀνατεθειμένα εἰς τοὺς θεοὺς τὰ λάφυρα τῶν νικῶν. Καὶ ἐπείσθη ἀκούων καὶ βλέπων, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἐξόχως εὐσεβεῖς καὶ φιλόθεοι, ἀλλ' ὅτι εἰς τοὺς θεοὺς αὐτῶν δὲν ἀπέδιδον ὕπαρξιν ἀφῃρημένην. Δὲν ἦσαν οἱ ἀθάνατοι ὄντα ἀπροςπέλαστα καὶ ἀκατανόητα, ἀλλ' ἦσαν θεοὶ συγκαταβαίνοντες μέχρι τῶν θνητῶν. Ἦσαν οἱ θεοὶ τῆς πόλεως, ἔχοντες μετ' αὐτῆς κοινὰς τὰς τύχας, προκινδυνεύοντες αὐτῆς καὶ ἐν τῇ εὐημερίᾳ τῶν Ἀθηνῶν ἀπολαμβάνοντες ἀφθονωτέραν τὴν λατρείαν, μεγαλοπρεπεστέρους τοὺς ναούς, πλουσιωτέρας τὰς

θυσίας. Ἦσαν οἱ θεοὶ οἱ πατρῷοι, ὧν τὰ ἕδη, ὅτ' ἐπέκειτο ὑπὲρ πάντων ἀγὼν, προέκειτο ἀγωνιζόμενοι νὰ ἐλευθερώσωσιν ἐν ἴσῃ μοίρᾳ πρὸς τοὺς παῖδας καὶ τὰς γυναῖκας καὶ τὰς θήκας τῶν προγόνων. Ἦσαν οἱ θεοὶ οὓς ἔβλεπον κατὰ τὰς μάχας συναγωνιζομένους μετ' αὐτῶν καὶ εἰς οὓς ἀφιέρονον τὰς ἀπαρχὰς τῶν νικῶν. Ἦσαν θεοὶ κάτοικοι τοῦ Ὀλύμπου, ἀλλὰ καὶ πολῖται τῶν Ἀθηνῶν.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἡ θρησκεία τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλ' ὁ Παῦλος εὗρεν ἀληθῶς αὐτὴν διασεσαλευμένην. Ἀφ' ὅτου εἶχεν ἐκλίπει ἡ δύναμις τῆς πόλεως καὶ ἡ παλαιὰ αὐτῆς ἀκμὴ, εἶχε συνεκλίπει ἂν μὴ ἡ πίστις, ἀλλὰ κἂν ὁ ὀφειλόμενος σεβασμὸς πρὸς τοὺς ἀρχαίους προστάτας θεοὺς, οἵτινες δὲν ἴσχυον νὰ ἐπαναφέρωσι τὴν πόλιν εἰς τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς κλέος. Τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν ἐδίδοντο εἰς τοὺς ξένους στρατηλάτας, καὶ τῆς θεᾶς Ῥώμης ὁ ναὸς ἠγείρετο πλησίον τοῦ ἐνδιαιτήματος τῆς Ἀθηνᾶς. Οἱ παλαιοὶ θεοὶ δὲν ἦσαν πλέον πατρῷοι ἀφ' ὅτου ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἀποβαλοῦσα τὴν πανοπλίαν, ἔγεινε διεθνὲς πανδιδακτήριον, καὶ τὸ ὄνομα τῶν πάλαι στρατηγῶν ἔφερον οἱ παιδαγωγοὶ τῶν ἐφήβων. Ἦσαν ἀδύνατοι οἱ ἀστοὶ καὶ ἀσθενεῖς οἱ θεοί των. Ὡς δὲ οἱ πολῖται ἐδέχοντο εὐχαρίστως τὰ σμήνη τῶν προσερχομένων ξένων, οὕτω καὶ οἱ θεοί των ἠνείχοντο εἰς τὸ πλευρόν των τοὺς εἰσελαύνοντας ξένους θεοὺς, γνωστοὺς καὶ ἀγνώστους.

Εἶδεν ὁ Παῦλος πάντα ταῦτα· εἶδε τὴν πίστιν πρὸς τοὺς ἀρχαίους θεοὺς σεσαλευμένην, τοὺς σοφιστὰς ὑποσκάπτοντας τὰ θεμέλια τῆς ἀρχαίας θρησκείας, τὴν ἀδιαφορίαν ἐπιθέτουσαν ἁπανταχοῦ τοὺς παγεροὺς αὐτῆς δακτύλους, καὶ ᾐσθάνθη, ὅτι τὸ κενὸν ἐκεῖνο, τὸ μέγα ἐκεῖνο κενὸν, μόνον διὰ μεγάλου τινὸς καὶ θαυμασίου ἠδύνατο νὰ πληρωθῇ. Καὶ ἀνελογίσθη δικαίως ὅτι τὸ κενὸν ἠδύνατο νὰ πληρωθῇ διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅςτις ἐξῆγε τὴν γυναῖκα ἐκ τοῦ γυναικωνίτου, ὅπου ἐκράτει αὐτὴν ἔγκλειστον μυριοετὴς ἀρχαιότης, καὶ παρεκάθιζεν αὐτὴν ἰσότιμον πρὸς τὸν ἄνδρα· διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅςτις ἐχειραφέτει τοὺς δούλους καὶ ἠδελφοποίει αὐτοὺς μετὰ τῶν ἐλευθέρων· διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅςτις κατέρριπτε τὰ τείχη τὰ διαχωρίζοντα τοὺς λαοὺς ἀπ' ἀλλήλων. Ἀλλ' ἔμπνους ὑπὸ τῶν διδαγμάτων ὧν εἶχε κηρυχθῇ ἱεροφάντης ὁ Παῦλος ᾐσθάνθη, ὅτι εἰς τοὺς Ἀθηναίους, καίπερ ἤδη ἐκφύλους ὄντας καὶ παρηκμακότας, δὲν ἠδύνατο νὰ μεταβιβάσῃ διὰ μιᾶς καὶ

ἀκραιφνῆ ὅλως τὰ ῥήματα τοῦ Σωτῆρος, ἀλλ' ἔπρεπεν, ὅπως ἐπιτύχῃ, νὰ δώσῃ αὐτοῖς τύπον ἀσπάσιον εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἐπάτουν ἀκόμη τὴν αὐτὴν γῆν καὶ ἔπινον ἀκόμη τὸ αὐτὸ ὕδωρ, ἅπερ ζητούμενα οἱ προπάτορες αὐτῶν ἠρνήθησαν νὰ δώσωσιν εἰς τὸν Πέρσην, πεποιθότες εἰς τὴν προστασίαν τῶν θεῶν αὐτῶν. Καὶ παραστὰς λοιπὸν σύννους ἐπὶ τῆς πέτρας τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὅπου ἐκάλεσαν αὐτὸν οἱ Ἀθηναῖοι, ὑποφήτης νέας ἀποκαλύψεως, δὲν ἦλθε συσπῶν πρόρριζον τὸ παρελθόν, δὲν ἦλθε καταρρίπτων καὶ χλευάζων τὰ σεβάσματα τῶν Ἀθηναίων, ἀλλ' ἑρμηνεύων αὐτὰ καὶ ἐπικρίνων, καὶ κατέθηκε τὸν μέγαν τῶν Χριστιανῶν θεὸν εἰς τοὺς πόδας τοῦ βωμοῦ τοῦ ὑπ' αὐτῶν λατρευομένου ἀγνώστου θεοῦ, διὰ τῶν ῥημάτων τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν προςπαθῶν νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ θεοῦ του. Οὕτως ὁ χριστιανισμὸς ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου κατῆλθε μέχρι τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ὁ ἑλληνισμὸς ἀνῆλθε μέχρι τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἔστησεν ἡ νέα θρησκεία τὸν σταυρὸν αὐτῆς, καὶ ἐκεῖ ὅπου ποτὲ ἡ Ἀθηνᾶ ἐλέγετο δοῦσα τὴν πολυσήμαντον αὐτῆς ἀθωωτικὴν ψῆφον εἰς τὸν Ὀρέστην, τὸν υἱὸν καὶ ἄκαμπτον ἐκδικητὴν τοῦ φόνου τοῦ ἡγεμόνος τῶν ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατευσαμένων Ἑλλήνων, ἔγεινε τὸ συμβόλαιον τῆς συνενώσεως τῶν δύο κόσμων, τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ.

Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης εἶνε ὁ πρῶτος ἀράμενος τὸν σταυρόν, ὁ πρῶτος Ἀθηναῖος Χριστιανός, ὁ πρῶτος συνδυάσας τὰς ἀναμνήσεις καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀρχαιότητος πρὸς τὰς ἐπαγγελίας τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὴν δι' αὐτοῦ ἀναμόρφωσιν τοῦ καταρρέοντος ἑλληνισμοῦ, ὁ πρῶτος ποτίσας διὰ τοῦ μαρτυρικοῦ αὐτοῦ αἵματος τὴν γῆν τῶν νέων Ἀθηνῶν. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν πανηγυρίζουσα σήμερον τὴν μνήμην Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου τιμᾷ τὸν ἄνδρα, ὅστις, σταθεὶς ἐν μέσῳ σκέψεων ἐνδομύχων ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου ὑπὸ τὰς κολοσσιαίας σκιὰς τῶν ναῶν τῆς Ἀκροπόλεως, εἶχε τὸ ψυχικὸν σθένος ἄνευ ὑποκαρδίου λύπης νὰ εἴπῃ πρῶτος τὸ τελευταῖον χαῖρε εἰς τὴν χρυσελεφάντινον Ἀθηνᾶν τοῦ Φειδίου, εἰς τὸ θέατρον ὅπου ἐδιδάχθησαν οἱ Πέρσαι τοῦ Αἰσχύλου, εἰς τὸν Κεραμεικὸν ὅπου ἐτύγχανον ταφῆς δημοσίας οἱ πίπτοντες ὑπὲρ πατρίδος καὶ ὅθεν ἐξεκίνει κατὰ τὰ Παναθήναια ἡ πομπὴ δι' ἧς ἤγετο εἰς τὴν θεὰν ὁ πέπλος ἐκεῖνος, ἐφ' οὗ παριστάνοντο τὰ ἔργα τῶν ἀξίων τῆς πόλεως ἀνδρῶν. Κατὰ τὴν

σημερινὴν ἀμφιετηρίδα τιμᾷ ὁ τῶν Ἀθηναίων δῆμος τὸν ἄνδρα, ὅςτις παρὰ τοὺς πόδας τοῦ μεγάλου τοῦ Ἰησοῦ μαθητοῦ ἔβυσε τὰ ὦτα πρὸς τὰς πολυθελγήτρους σειρῆνας τοῦ παρελθόντος καὶ ἐνόησεν ἐνωρὶς, αἰῶνας ὅλους πρὸ τῶν συμπολιτῶν του, ὅτι ὁ θελκτικὸς ἐκεῖνος κόσμος εἶχε καταρρεύσει, ὅτι οἱ στέφανοί του εἶχον μαρανθῆ ὡς ἐπὶ τάφων καὶ ὅτι ἐπὶ τῶν βωβῶν τῆς ἀρχαιότητος λίθων μόνον διὰ τοῦ αἵματος νέων μαρτυρίων ἠδύναντο νἀναβλαστήσωσι νέα ἄνθη. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν τιμᾷ σήμερον τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ἀνεγνωρίσθη, ὅτι ἐπὶ μεγάλων ἐρειπίων ἔμελλέ ποτε νὰ βαΰζῃ τὸν πένθιμον αὐτῆς κρωγμὸν ἡ γλαῦξ ἐν μέσῳ σκυθικῆς ἐρημίας, ἂν εἰς τὸν τότε δεδουλωμένον ἑλληνισμὸν δὲν ἔτεινε χεῖρα σώτειραν ἡ μεγάλη τοῦ χριστιανισμοῦ ἐλευθερία, εἰςηγητὴς καὶ ποδηγέτις καὶ διδάσκαλος μελλούσης πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας, ἥτις καὶ πάλιν ἐκλιποῦσα ἀλλὰ διὰ τοῦ ζωπύρου τῆς θρησκείας ὑποθαλφθεῖσα ἐξεκολάφθη καὶ πάλιν καὶ ἐθαυμαστώθη.

Καὶ εἶχε δίκαιον Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης κατανοῶν, ὅτι οἱ Ὀλύμπιοι εἶχον ἤδη παρέλθει καὶ ὅτι ἡ νέα θρησκεία ὡς μόνον παρ' αὐτῶν κληροδότημα ἔμελλε νὰ παραλάβῃ τὴν προστασίαν τῶν πιστῶν ἐν τοῖς ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀγῶσι. Μίαν μόνην ἀκόμη φορὰν, τὴν τελευταίαν, προήσπισαν οἱ ἀρχαῖοι θεοὶ καὶ ἥρωες τὴν πόλιν. Ὅτε ὁ Ἀλάριχος, τῶν Γότθων ὁ ἀτρόμητος στρατηλάτης, φέρων τὴν δᾷδα καὶ τὸν πέλεκυν διὰ πάσης τῆς Ἑλλάδος, ἐπῆλθε κατὰ τῶν Ἀθηνῶν πανστρατιᾷ, εἶδε τὴν πρόμαχον Ἀθηνᾶν πάνοπλον περινοστοῦσαν τὸ τεῖχος καὶ ἐπὶ τῶν τειχῶν παρεστῶτα τὸν Ἀχιλλέα, οἷον ἔδειξεν αὐτὸν ὁ Ὅμηρος, ὅτ' ἐπολέμει ἐκδικῶν τὸν θάνατον τοῦ Πατρόκλου. Καὶ φοβηθεὶς πρὸ τοῦ θεάματος ὁ Γότθος ἀπέστη πάσης κακοπραγίας κατὰ τῆς πόλεως καὶ ἐπικηρυκευσάμενος εἰςῆλθε μετ' ὀλίγων ἀνδρῶν, ἀφεὶς τὴν πόλιν ἀβλαβῆ. Ἔκτοτε ὅμως ἐχάθη πλέον ἡ θεὰ, καὶ τὴν θέσιν αὐτῆς ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως κατέλαβεν ἡ Παναγία ἡ Ἀθηνιώτισσα. Ὁ ναὸς αὐτῆς μετεβλήθη εἰς περικαλλὲς, εὐφεγγὲς ἀνάκτορον τῆς φωτοδόχου παρθένου καὶ φωτοδότιδος.

Ἐκεῖ ἀνήρχετο πλέον ὁ Ἀθηναῖος κατὰ τὰς πονηρὰς τῶν μέσων αἰώνων ἡμέρας, ἵν' ἀντλήσῃ πρὸ τοῦ ἀκοιμήτου τῆς Παρθένου λύχνου παρηγορίαν καὶ ἐλπίδα. Ἐκεῖ προςήρχοντο ἐκ τῶν περάτων τοῦ βυ-

ζαντιακοῦ κράτους οἱ ἄρχοντες, ἵνα τελεσθῶσι τὰς χάριτας ἃς ἐθαλάμευε τὸ παρθενικὸν ἀνάκτορον. Ἐκεῖ τέλος ἀνῆλθεν ὁ βουλγαροκτόνος τοῦ Βυζαντίου βασιλεὺς, ἀποτινάσσων τὸν κονίσαλον τῶν μαχῶν καὶ ἀπομάσσων τὸν λύθρον τῶν αἱμάτων, ὅπως θύσῃ εἰς τὴν Θεοτόκον τὰ χαριστήρια καὶ κοσμήσῃ τὸν ναὸν δι' ἀναθημάτων νικητηρίων. Τίς οἶδεν ἂν ὁ δαφνηφόρος Χριστιανὸς νικητὴς δὲν κατέθηκε τὸ ξίφος τοῦ ἡττημένου τῶν Βουλγάρων βασιλέως ἐκεῖ, ἔνθα ἄλλοτε ἦτο ἀφιερωμένος ὁ θώραξ τοῦ Μασιστίου καὶ ὁ ἀκινάκης τοῦ Μαρδονίου, τὰ λάφυρα τῶν περσομάχων. Οὕτως ἐν ταῖς νέαις, ταῖς χριστιανικαῖς Ἀθήναις ἠγείροντο νέα τρόπαια, καὶ ἡ πίστις κατέθετεν εἰς τοὺς πόδας τῶν ἁγίων τοὺς στεφάνους τῶν νικῶν. Πατρὶς καὶ Πίστις ἔβαινον ἔκτοτε ὁμοῦ ὡς ἀδελφαὶ δίδυμοι.

Ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πυρσεύουσα κατὰ τὴν μακρὰν τῶν αἰώνων πορείαν εἰς ἅπαν τὸ ἑλληνικὸν τὰς τύχας τῶν διεσπαρμένων ἀδελφῶν καὶ ἀγγέλλουσα μέχρι τοῦ Αἵμου καὶ τῆς Ἴδης καὶ τοῦ Τμώλου, ἂν ἠγρύπνει διὰ τὴν Ἑλλάδα ὁ θεὸς τῶν Χριστιανῶν, ἂν ἦτο ἀναπεπταμένον τὸ λάβαρον τῆς ὀρθοδοξίας ἢ ἂν νὺξ σκοτίου δουλείας ἐκάλυπτεν οὐ μόνον τὰ ἕδη τῶν πάλαι θεῶν, ἀλλὰ καὶ τὸν νεώτερον χριστιανικὸν ἑλληνικὸν κόσμον. Ἀγήρως τοῦ Περικλέους ὁ ναὸς, σὺν τῇ φορᾷ τῶν ἐθνικῶν περιπετειῶν μεταβάλλων τὰ θρησκευτικὰ αὐτοῦ σήματα, ἀνήγγελλεν ἁπανταχόσε τῆς Ἑλλάδος, ὅτι ἐγρηγόρει ἡ πόλις τοῦ Βύζαντος καὶ τοῦ Κωνσταντίνου, ἐφ' ὅσον ἔλαμπον ἐπ' αὐτοῦ τἀναθήματα Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, ὅτι Φράγκων γένη κυριαρχοῦσι τῶν Ἑλλήνων, ἐφ' ὅσον ἠγείρετο ἐν αὐτῷ δυτικὸν ἁγίασμα. Καὶ ὅτε ὑψώθη παρὰ τὰ μάρμαρα τοῦ Ἰκτίνου δυσώνυμος μιναρὲς καὶ ἠκούσθη ἀπὸ τοῦ ναοῦ τῆς Παρθένου ἡ φωνὴ τοῦ ἰμάμη, ἐνεδύθη σάκκον ἡ Ἑλλὰς καὶ ἐπέθηκε τέφραν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν, ὅτι ἔπεσεν, ἔπεσεν, ἔπεσε τῶν πόλεων ἡ βασιλίς. Καὶ ὅτε πλέον, ἀναδιπλωθέντων τετράκις τῶν αἰώνων, ἡ γονυπετὴς, ἡ τεταπεινωμένη Νιόβη, περατώσασα τὴν προσευχήν της, ἐφίλησε τὸν σταυρὸν καὶ διέσεισε τὴν τέως τεφροσκεπῆ κόνιν καὶ ἀνετινάχθη ὡς λέων, τότε καὶ πάλιν ἀπ' αὐτῆς ταύτης τῆς χριστιανικῆς Ἀκροπόλεως ἤγγειλαν αἱ οἰμωγαὶ τῶν θνησκόντων, οἱ ἀλαλαγμοὶ τῶν νικητῶν, τὰ σταυροκόσμητα λάβαρα, ὅτι ἠλευθέρωται ἡ Ἑλλάς. Ἡ Ἑλλὰς, ἡ Ἑλλὰς ἡ Μεγάλη; ὄχι· ἡ Ἑλλὰς ἡ Μικρὰ, ἡ Ἑλλὰς, ἥτις ἐγκλείει τὸν τάφον

τοῦ Κόδρου καὶ τὴν τέφραν τοῦ Διάκου, ἀλλ' ὄχι καὶ τὸν τάφον τοῦ Κωνσταντίνου, ἡ Ἑλλάς, ἥτις ἔχει τὸν Ταΰγετον καὶ τὸν Παρνασσόν, ἀλλ' ὄχι τὸν Ὄλυμπον καὶ τὸν Τόμαρον καὶ τὴν Ῥοδόπην καὶ τὴν Ἴδην, ἡ Ἑλλὰς ἥτις ἔχει τὸν Ἀχελῷον, ἀλλ' ὄχι καὶ τὸν Ἁλιάκμονα καὶ τὸν Ἀξιόν· ἡ Ἑλλὰς ἥτις ἔχει τὸ ἄστυ τοῦ Κέκροπος, ἀλλ' ὄχι καὶ τὴν πόλιν τοῦ Φιλίππου.

Ἡ Μικρὰ Ἑλλάς, ἀναλογιζομένη, ὅτι ὀφείλει τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς εἰς δύο μεγάλους πατέρας, τὸν ἑλληνισμὸν καὶ τὸν χριστιανισμόν, ἀπέδωκε τὸν Παρθενῶνα τὸν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, εἰς δὲ τὴν Παρθένον ἵδρυσεν εὐλαβῶς τόνδε τὸν σεμνὸν ναόν. Εἰς αὐτὸν ἔρχεται καθ' ἕκαστον ἔτος ὁ δῆμος ὁ τῶν Ἀθηναίων νὰ ἑορτάσῃ τὴν μνήμην τοῦ πολιούχου του, ἀνενθυμούμενος παλαιῶν ἡμερῶν, ὁμοίως ὥς ποτε οἱ ἐν Ἰταλίᾳ Ποσειδωνιᾶται, Ἕλληνες ὄντες ἀλλ' ἐκβαρβαρωθέντες καὶ μεταβαλόντες τήν τε γλῶσσαν καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἐπιτηδευμάτων, συνήρχοντο ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἄγοντες ἑλληνικὴν ἑορτήν, καὶ ἀνεμιμνήσκοντο τῶν ἀρχαίων ἐκείνων ὀνομάτων τε καὶ νομίμων, ἀπολοφυράμενοι δὲ πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀποδακρύσαντες ἀπήρχοντο. Ἀπέλθωμεν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς σήμερον ἀπολοφυράμενοι καὶ ἀποδακρύσαντες, ἀλλ' εὐχόμενοι, ὅπως καὶ εἰς τοῦτον τὸν ναὸν εἰσέλθῃ μίαν ἡμέραν βασιλεὺς νικητὴς προσφέρων τῇ Θεοτόκῳ τὰ χαριστήρια.

ΕΠΙ ΤΗ ΕΙΚΟΣΙΠΕΝΤΑΕΤΗΡΙΔΙ ΤΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ[1]

Φέρεται μεταξὺ τῶν αἰσωπείων μύθων ὁ γνωστὸς ἐκεῖνος περὶ τοῦ γεωργοῦ καὶ τῆς δέσμης τῶν ράβδων, αἵτινες ἀθρόαι μὲν δὲν ὑπῆρξε δυνατὸν νὰ κατεαγῶσιν, ἀνὰ μίαν δὲ λαμβανόμεναι ἐθραύσθησαν ῥαδίως. Ἡ δυςκαταγώνιστος αὕτη δύναμις τῆς ὁμονοίας ἡ ὑπὸ τοῦ μύθου τούτου ἐμφαινομένη ἐπεφοίτησε, φαίνεται, ὡς ἀοράτου κόσμου παράγγελμα εἰς τὰς ψυχὰς τῶν τεσσάρων παίδων, τῶν τεσσάρων ἀδελφῶν, οἵτινες πρὸ ἐτῶν εἰκοσιπέντε ἵδρυσαν ἐν μέσῳ παίζοντες τὸν Φιλολογικὸν Σύλλογον Παρνασσὸν, καὶ ἔμεινεν ἔκτοτε ἡ ἀρχὴ αὕτη ἀληθὴς ὅρος τῆς ὑπάρξεως τοῦ Συλλόγου.

Ὀλίγα μόνον ἔτη εἶχον παρέλθει ἀπὸ τῆς ἀναιμάκτου ἐκείνης ἐπαναστάσεως, ἥτις, κρημνίσασα τὸν πρῶτον τῆς Ἑλλάδος θρόνον, μᾶλλον ὑπὸ τῆς συνδρομῆς ἐπιβλητικῶν ὅρων ἀναπλάσεως κοινωνικῆς καὶ ἐθνικῆς εἶχε προκληθῆ ἢ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης λόγων πολιτικῶν πρὸς ἔξωσιν βασιλέως τὴν μὲν Ἑλλάδα φιλοῦντος, τἆλλα δὲ ἀγαθοῦ. Ἐν δὲ τῇ ἀναζυμώσει, ἣν παρήγαγε τοῦ Ὄθωνος ἡ πτῶσις, πρωτίστην κατέλαβε θέσιν ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἐλευθέρου δικαιώματος τοῦ συνέρχεσθαι, ἡ προαγωγὴ τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας ἐν ζητήμασιν ἀποσκοποῦσιν εἰς τὴν πρόοδον τῆς κοινωνίας, εἰς πλήρωσιν προαιωνίων ἐθνικῶν πόθων. Ἡ μὲν ἑλληνικὴ κοινωνία ᾐσθάνετο τὴν ἀνάγκην ἀβιάστου προαγωγῆς τῶν γραμμάτων, ἀληθοῦς εἰς ἁπάσας τὰς κοινωνικὰς τάξεις ἐξικνουμένης διαδόσεως τῆς παιδείας, ἐλευθέρας τοῦ πνεύ-

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ τῇ 9 Ἀπριλίου 1892 καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Ἄστει τῆς 10 καὶ 11 Ἀπριλίου 1892, τῷ Παρνασσῷ Τόμ. ΙΔ´ (1891—2) σ. 457-471 καὶ τῇ Γενικῇ ἐπιθεωρήσει Ἔτ. Α´ (15 Ἀπριλίου 1892) σ. 167-180.

ματος καὶ τοῦ χρήματος συναναμίξεως, προοδευτικῆς τῶν ἠθῶν ἐπιλεπτύνσεως, μορφώσεως καὶ ἀναμορφώσεως. Τὸ δ' ἔθνος ᾐσθάνετο τὴν ἀνάγκην τῆς μακρᾶς ἐκείνης πρὸς τὴν μεγάλην ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν προπαρασκευῆς, ἥτις δὲν εἶνε ἔργον τῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ τῶν ἀτόμων, τῆς ἡσύχου καὶ ἀθορύβου, ἀλλὰ μεμελετημένης καὶ σκοπίμου μεταλαμπαδεύσεως τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐκεῖ ὅπου ἡ ἐθνικὴ πάλη τῶν φυλῶν πολλάκις ἐκδηλοῦται διὰ τοῦ ὑπὲρ τῆς γλώσσης καὶ παιδείας ἀγῶνος.

Ὁ ἐπισκοπῶν τὴν εἰκοσιπενταετῆ τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου ἱστορίαν θὰ συνομολογήσῃ μετ' ἐμοῦ, ὅτι τῶν αἰσθημάτων τούτων, ὅτι τούτων τῶν κοινωνικῶν καὶ ἐθνικῶν ἀναγκῶν γέννημα ὑπῆρξεν ἡ ἵδρυσις τοῦ Παρνασσοῦ. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ πιστευθῇ, ὅτι ἡ μεγάλη αὕτη ἐπιβολή, ὅτι αἱ πολύπλοκοι αὗται ἰδέαι εἶχον ἐπιφοιτήσει σαφεῖς καὶ διαυγεῖς εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας εἰς τὰς παιδικὰς κεφαλὰς τῶν πρώτων τοῦ Παρνασσοῦ ἱδρυτῶν. Ἂν τι τοιοῦτο ἤθελε παραδόξως συμβῆ, τὸ τερατούργημα τοιαύτης ἀπροσδιονύσου ἐπιβολῆς ἤθελεν ἀναγκαίως συνθλιβῆ μετὰ τῆς αὐτῆς ταχύτητος, μεθ' ἧς καὶ ἤθελε κυοφορηθῆ. Εὐτύχημα δὲ διὰ τὸν Παρνασσὸν ὑπῆρξεν, ὅτι ἡ ἀνέλιξις αὐτοῦ ἦτο βραδεῖα καὶ ἐσκεμμένη, ἄπαυστος, ἀλλὰ φυσικὴ καὶ ἄνευ ἁλμάτων, ἅτινα ἤθελον μὲν ἴσως προοδοποιήσει κατὰ τὸ φαινόμενον τὸ ἡμέτερον ἔργον, ἀλλὰ καὶ ἤθελον συντρίψει προώρως τοὺς πόδας πολυσπερχῶν μέν, ἀλλ' ἔτι ἀπαγῶν ἀθλητῶν.

Εὐτυχῶς ἡ πρόοδος ὑπῆρξε φυσική. Οἱ τέσσαρες ἀδελφοὶ ἐπὶ μακρὸν συνήρχοντο ἐν παραβύστῳ, ὡς εἰ ἐτέλουν τι ἔργον σκότιον, καὶ μόλις που οἱ γονεῖς ἐγίνωσκον, ὅτι τὰ ἴδια τέκνα ἀφῄρουν ἀπὸ τῶν εἰς τὴν ἡλικίαν αὐτῶν ἁρμοζόντων παιγνίων ὥρας τινάς, ὅπως συνερχόμενα ἐν γωνίᾳ τινὶ τοῦ πατρικοῦ οἴκου ἀναγινώσκωσι κοινῇ εἰς ἐπήκοον ἀλλήλων βιβλία ἐνδιαφέροντα ἢ ἀνακοινόνωσιν εἰς ἀλλήλους δοκίμια μικρῶν διατριβῶν, ἀποτόκων τῶν σχολικῶν διδαγμάτων.

Ἀλλὰ τὰ ἔτη παρήρχοντο. Οἱ μαθηταὶ μετέβησαν ἀπὸ τοῦ σχολείου εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, καὶ ὁ μικρὸς Σύλλογος ἐξῆλθε τῶν στενῶν ὁρίων τῆς πρώτης αὐτοῦ κρύπτης, καὶ εἰς τοὺς πρώτους ἐκείνους ἑταίρους προσετέθησαν κατ' ὀλίγον οἱ στενότατοι τῶν παιδικῶν φίλων. Ὁ Σύλλογος ηὔξανεν, ἀλλ' ηὔξανε βραδέως. Αἱ εἰσπράξεις τῆς πρώτης διμηνίας ἀνῆλθον εἰς δραχμὰς 6.30, καὶ αἱ δαπάναι εἰς λ. 30,

ἔμεινε δὲ περίσσευμα δραχμῶν 6. Ἐκ δὲ τῆς λογοδοσίας τῆς δευτέρας ἑξαμηνίας τοῦ δευτέρου ἔτους, τῆς πρώτης δι' ἐκτάκτου συνεισφορᾶς τῶν μελῶν ἐκτυπωθείσης, μανθάνομεν, ὅτι τὰ μέλη, μεσοῦντος τοῦ 1867, ἀνήρχοντο ἐν ὅλῳ μετὰ καὶ τῶν ἐκτάκτων καὶ ἐπιτίμων εἰς 62, ὅτι 62 βιβλία εἶχον δωρηθῆ ἐντὸς ἑξαμήνου εἰς τὴν μικρὰν τοῦ Παρνασσοῦ βιβλιοθήκην, καὶ ὅτι τὸ ταμεῖον εὑρίσκετο ἐν προόδῳ, διότι ὁ ταμίας εἶχε κατορθώσει νὰ διπλασιασθῶσιν αἱ τοῦ Συλλόγου εἰσπράξεις. Ἀνήρχοντο δὲ κατὰ τὴν ἑξαμηνίαν ἐκείνην τὰ μὲν ἔσοδα εἰς δρ 64.40, τὰ δ' ἔξοδα εἰς δρ. 35.90, ὥστ' ἔμενεν ἐν τῷ ταμείῳ καὶ περίσσευμα ἐκ δρ. 28.50. Λαμπρὰ ἀληθῶς οἰκονομικὴ κατάστασις σωματείου τόσον ἀνεπιδεοῦς, ὥστ' ἐπὶ ἓξ ὅλους μῆνας νὰ δυνηθῇ ἐκ δραχμῶν ἑξήκοντα καὶ τεσσάρων νὰ ἔχῃ σχεδὸν τὸ ἥμισυ ὡς περίσσευμα. Ἀλλὰ καὶ ὁποία ἀντίθεσις πρὸς τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς σήμερον, ἣν ἐπήγαγε μακρῶν ἐτῶν συνετὴ διοίκησις. Κατὰ τὸν ἀπολογισμὸν τοῦ ἔτους 1891 τὰ μὲν ἔσοδα ἀνῆλθον εἰς δρ. 52627.90, τὰ δ' ἔξοδα εἰς δρ. 21789.20.

Πράγματι ὁ μικρὸς Σύλλογος δὲν εἶχε κατὰ τὰς πρώτας αὐτοῦ ἀρχὰς μεγάλας ἀνάγκας. Ἐτελοῦντο μὲν ἤδη ὑπ' αὐτοῦ δημοσιώτερά πως ἀναγνώσματα καὶ ἐγίνοντο συζητήσεις, ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἐν κύκλῳ στενῷ. Ἐνοικίου ἀνάγκη δὲν ὑπῆρχε, διότι ἀντὶ αἰθούσης τῶν συνεδριῶν, τελουμένων κατὰ Κυριακήν, ἐχρησίμευεν — ὁ Σύλλογος, ὅστις ξενίζει ὑμᾶς σήμερον μετὰ εἰκοσιπενταετίαν ἐν τῷ εὐπρεπεῖ τούτῳ μεγάρῳ, δὲν ἔχει λόγον νὰ αἰσχύνηται διὰ τὰς πρώτας του εὐτελεῖς ἀρχὰς — ὡς αἴθουσα, λέγω, τῶν συνεδριῶν ἐχρησίμευε τὸ ἰσόγαιον δωμάτιον τῶν ὑπηρετριῶν τοῦ οἴκου τοῦ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη ξενίσαντος τὸν Σύλλογον, τοῦ οἴκου, ἐξ οὗ εἶχεν ἀπορρεύσει ὁ Παρνασσός. Ἀλλὰ καὶ κλητήρων καὶ ταχυδρομικῶν ἐξόδων δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη, διότι πᾶσα κοινοποίησις ἐγίνετο ἀπὸ στόματος εἰς στόμα ἐν τοῖς προαυλίοις τοῦ Πανεπιστημίου μεταξὺ τῶν ὀλίγων φίλων συμφοιτητῶν τῶν ἀποτελούντων τὸν Σύλλογον. Τὸ δ' ἀνεπιδεὲς τοῦ Συλλόγου ἔβαινε μέχρι τοσούτου, ὥστε οὐδὲ ὑπηρέτου ἢ κορηθροφόρου εἶχεν ἀνάγκην, διότι τὸ ἔργον τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ δωματίου, ὅπερ τὰς μὲν καθημερινὰς ἐχρησίμευεν εἰς τὰς μούσας τοῦ μαγειρείου, τὰς δὲ Κυριακὰς ηὐτρεπίζετο, ὅπως ὑποδεχθῇ τὰς Ἑλικωνιάδας, ἐπετέ-

λουν αὗται αἱ θεραπαινίδες τοῦ Παρνασσοῦ, συνεπιλαμβανομένων ἐνίοτε καὶ αὐτῶν τῶν μελῶν του.

Ὀλίγα μόνον ἔτη εἶχον παρέλθει, καὶ ὁ Σύλλογος ᾐσθάνθη τὴν ἀνάγκην καὶ τὰς δυνάμεις τὰ τανύσῃ τὰς πτέρυγάς του, ἐγκαταλείπων δὲ τὴν φιλόξενον καλιὰν, ἥτις εἶχε περιθάλψει τὸν ἀπτῆνα νεοσσόν, νὰ τραπῇ βίον δημοσιώτερον. Αἱ εἰςπράξεις ηὐξήθησαν, τἀναγνώσματα εἵλκυον ἤδη ξένους τινὰς ἀκροατὰς πλὴν τῶν ἑταίρων, αἱ προςτεθεῖσαι συζητήσεις ἐπιστημονικῶν θεμάτων ὤξυνον τὴν ἐπιμέλειαν τῶν νεαρῶν ῥητόρων, ἡ εἰς τὸ ἀναγνωστήριον καὶ τὴν βιβλιοθήκην φοίτησις ἐγίνετο ὁσημέραι πυκνοτέρα. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἐξηκολούθουν νὰ γίνωνται ἄνευ πατάγου, ἐν στενῷ οὕτως εἰπεῖν κύκλῳ, οὐχὶ μὲν πλέον οἰκογενειακῷ, ἀλλ' ὅμως πάντοτε φιλικῷ. Τὸ ἑλληνικὸν δημόσιον οἱονεὶ παντελῶς ἠγνόει καὶ αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν τοῦ κρυψιβίου Παρνασσοῦ, ὅτε Κυριακήν τινα τοῦ Ἰανουαρίου 1869 σεβαστὸς πρεσβύτης ἐπιφανεὶς ἐξαπίνης εἰς τὸν ὑπὸ τὸν Λυκαβηττὸν μικρὸν οἰκίσκον, ὃν εἶχε τότ' ἐκμεμισθωμένον ὁ Παρνασσὸς, καὶ εἰςελθὼν εἰς τὸ αἰθουσάριον αὐτοῦ, ὅπου μόλις τριάκοντα νεανίαι ἠδύναντο νὰ καθήσωσιν ἀνέτως, παρέστη εἴς τινα τῶν συζητήσεων ἐπιστημονικοῦ θέματος. Οἱ συλλαληταὶ ἐτιμήθησαν καὶ ἐξενίσθησαν βλέποντες τὸν λευκότριχα ἐπισκέπτην, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐκεῖνος ἐξενίσθη οὐ μικρὸν ὑπὸ τῶν θεαμάτων καὶ ἀκουσμάτων τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἀπεδείχθη μετ' οὐ πολὺ, ὅτε ἡ Πανδώρα, τὸ δημοσιογραφικὸν ὄργανον τοῦ ἐπισκέπτου ἐκείνου, ὅςτις ἦτο ὁ Νικόλαος Δραγούμης, ἐδημοσίευσεν ἴδιον ἄρθρον ἐπιγραφόμενον Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός [1].

Ὁ Δραγούμης ἐκήρυττεν, ὅτι σπανίως κατενύγη τοσοῦτον τὴν καρδίαν, ὅσον ὅτε εὑρέθη μεταξὺ νέων, τῶν ὁποίων καὶ οἱ λόγοι καὶ τὸ ἦθος ἐφαίνοντο προεξασφαλίζοντα ὁλόκληρον αὐτῶν τὴν συνδρομὴν εἰς τὴν πατρίδα.

Ἡ εἰςαγωγὴ, ἣν ὁ Δραγούμης προέταξε τῆς ἐκθέσεως τῶν κατὰ τὴν ἐν τῷ Συλλόγῳ συζήτησιν, εἰς ἣν παρέστη, συζήτησιν περὶ τοῦ θέματος Τίνα τὰ καθήκοντα τοῦ πολίτου, ἐπαρκῶς καὶ δικαίως χαρακτηρίζει τὴν θέσιν τοῦ Συλλόγου ἐν ἔτει 1869.

Πρὸ τεσσάρων ἐτῶν, ἔγραφεν, ἐλάχιστος ἀριθμὸς νεανίσκων, ἐπιθυμοῦντες ν' ἀποφύγωσι τὴν κακοσχολίαν καὶ

[1] Πανδώρας Τόμ. ΙΘ' σ. 421 κ. ἑ.

τὴν κοινὴν παρ' ἡμῖν πολιτικὴν ἀργολογίαν, τῆς ὁποίας ἡ ἐπὶ τὴν ἠθικὴν ἰδίως ἀγωγὴν ἐπιρροὴ εἶνε ὅσον δὲν φανταζόμεθα ὀλεθρία, συνέστησαν μικρὸν σύλλογον, οὗτινος τὰ μέλη συνερχόμενα ἐν παραβύστῳ κατὰ τὰς ἑορτὰς συνδιελέγοντο ἢ καὶ ἀνεγίνωσκον ἰσχνά τινα ἱστορικὰ καὶ φιλολογικὰ προγυμνάσματα. Καὶ ἐπειδὴ οὔτε ἐφήβου ἡλικίαν εἶχον, οὔτε τὴν ἀτέλειαν τῆς διανοητικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως ἠγνόουν, ἐφρόντιζον νὰ συνεδριάζωσιν ὅλως ἄγνωστοι· εἰ δέ τις μαθὼν τὴν ὕπαρξιν τοῦ παιδικοῦ συλλόγου ἔλεγέ τι εὐμενὲς, τὰ παρόντα μέλη ἠρυθρίων ἐκ δειλίας ἢ καὶ ἔσπευδον ν' ἀπαντήσωσιν ὅτι παιδιᾶς χάριν ἐγίνετο ὅ,τι ἐγίνετο. Ἀλλ' ὁ χρόνος παρήρχετο· οἱ νεανίσκοι προέκοπτον τῇ ἡλικίᾳ, μετ' αὐτῶν δὲ προέκοπτε καὶ ὁ σύλλογος· οἱ ἑταῖροι ἐδιπλασιάσθησαν, τὰ ἀθύρματα προεβιβάσθησαν εἰς γυμνάσματα, κατεβλήθησαν τὰ θεμέλια βιβλιοθήκης, καὶ τῇ συνδρομῇ τῶν μελῶν ἠγοράσθησαν περιοδικὰ συγγράμματα ἡμέτερά τε καὶ ξένα, ἅτινα ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν ἀναγνωστηρίου. Ἐπὶ τέλους οἱ ἔφηβοι γενόμενοι θαρραλεώτεροι μετεκομίσθησαν εἰς αἴθουσαν ἐπίτηδες ἐνοικιασθεῖσαν, καὶ ἀνεκήρυξαν τὴν ἵδρυσιν τοῦ *Παρνασσοῦ*. Καλὸν δὲ νομίσαντες καὶ νὰ περιβάλωσιν αὐτὸν διά τινος ἀρχαιοτέρου ἀξιώματος, προσέλαβον τιμῆς ἕνεκα καί τινας ἐκ τῶν πρεσβυτέρων καὶ γνωστῶν λογίων. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἐπλατύνθη καὶ τῶν γνώσεων αὐτῶν ὁ κύκλος, προσέθεντο εἰς τὰ ἀναγνώσματα καὶ τὴν συζήτησιν.

Ἰδοὺ πῶς ἐξ εὐτελοῦς μὲν ἀφετηρίας ὁρμηθέντες, πολλὴν ὅμως ἔχοντες τὴν καρτερίαν, καὶ — χρῆμα σπανιώτατον ἐν Ἑλλάδι — πλείονα τὴν ὁμόνοιαν, ὀργῶσι σήμερον πρὸς γενναιότερα καὶ σπουδαιότερα.

Καὶ ταῦτα μὲν ἔγραφεν ὁ Δραγούμης, ὁμόφρονας ἔχων ἐν ταῖς περὶ τοῦ Παρνασσοῦ κρίσεσιν αὐτοῦ πάντας τοὺς παρακολουθοῦντας τὰ ἔργα τῶν νεαρῶν αὐτοῦ ἑταίρων. Ὁ δὲ Σύλλογος, τοιαύτης τυγχάνων ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἐπαϊόντων ἐνθαρρύνσεως, ἀληθῶς ἔκτοτε ἤρχισε προβαίνων εἰς ἔργα γενναιότερα καὶ σπουδαιότερα, ἐν ᾧ συγχρόνως ηὐρύνετο ὁ κύκλος τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο δικαίως ὁ Μάρκος

Ῥενιέρης, ἀναλαμβάνων τὸ ἐπιὸν ἔτος, τὴν 10 Ὀκτωβρίου 1870, τὴν ἕδραν τοῦ ἐπιτίμου προέδρου τοῦ Παρνασσοῦ, ὑπεμίμνησκε τοὺς ἑταίρους ἐν μέσῳ γενναίων ἐνθαρρυντικῶν λόγων τὸν στίχον τοῦ Λατίνου ποιητοῦ

Homo sum et humani nihil a me alienum puto,

χορηγῶν τὴν συμβουλὴν, ὅτι ὀφείλουσι πρὸ πάντων, περὶ τὰ πάτρια καὶ ἑλληνικὰ ἀσχολούμενοι, ταῦτα πάντοτε ὡς ἴδιον αὐτῶν κτῆμα νὰ ἔχωσι πρὸ ὀφθαλμῶν. Ὑπὸ τοιαύτην δ' ἔννοιαν δικαίως προςέθετεν, ὅτι τὸν στίχον ἐκεῖνον τοῦ Τερεντίου ἔδει ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ἐν τῇ Ἑλλάδι ἡμῶν ὡς ἐν μικρᾷ ἀρτιπαγεῖ ἀνθρωπότητι οὕτω νὰ παραφράσωμεν· Ἕλλην εἰμὶ καὶ οὐδὲν ἑλληνικὸν ἐμαυτοῦ ἀλλότριον ἡγοῦμαι.

Οἱ λόγοι ἐκεῖνοι ὑπῆρξαν ἔκτοτε οἱονεὶ τὸ σύνθημα καὶ πρόγραμμα τοῦ Συλλόγου. Πᾶν ὅ τι ἑλληνικὸν καὶ πάτριον ὑπῆρξε τὸ ἔργον τοῦ Παρνασσοῦ, ὅςτις ἐξηκολούθησε μὲν νὰ ὀνομάζηται Φιλολογικὸς Σύλλογος, ἀλλὰ μόνον ἐξ εὐλαβείας πρὸς τὴν πρώτην ὀνομασίαν, ἣν ἔδωκαν αὐτῷ οἱ ἱδρυταί· ἀληθῶς δ' ἐτράπη ὁδοὺς πολλὰς, ἀγόμενος ὅπου ἔφερον αὐτὸν ὁτὲ μὲν κοινωνικαί, ὁτὲ δ' ἐθνικαὶ ἀνάγκαι, προςπαθῶν νὰ πληρώσῃ τὰ κενὰ, ὅσα εἶχεν ἀφήσει μακρὰ τοῦ παρελθόντος ἀμεριμνησία, εἰςηγούμενος πᾶσαν νέαν ἰδέαν, ἥτις ἐφαίνετο δυναμένη νὰ ὡριμάσῃ, τολμηρὸς ἐπιχειρῶν καὶ ἐπιτυγχάνων ὅσα εἶχον ἄλλοτε ἀποτύχει, θαρραλέος ἐνδεικνύων τὴν ὁδὸν τοῦ μέλλοντος εἰς πᾶν ὅτι ἄλλοι ἤθελον δειλιάσει νὰ ἐπιχειρήσωσιν. Ἐν τοιούτῳ δὲ σκεδασμῷ ἰδεῶν καὶ σχεδίων, ἐπιχειρήσεων καὶ πόθων ἤρχοντο ὧραι, καθ' ἃς ἠδύνατο νὰ νομισθῇ, ὅτι ὁ Παρνασσὸς δὲν ἦτο κἂν δίκρανος, ὡς τὸ ὁμώνυμον ὄρος τῶν Μουσῶν, ἀλλά τις μυριοκέφαλος. Καὶ ὅμως τὰ πράγματ' αὐτὰ ἀπέδειξαν, ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῇ ὅλῃ τοῦ Συλλόγου πολυποικίλῳ δράσει μία κεφαλὴ καὶ πρὸ πάντων μία καρδία, καὶ τὰ κατὰ τὸ φαινόμενον πολύπλοκα ἐκεῖνα νήματα συνεστρέφοντο εἰς μίαν ἀγαθίδα, συνήγοντο εἰς μίαν ἰδέαν, τὴν ἰδέαν τῆς κοινωνικῆς καὶ ἐθνικῆς προόδου.

Πρὸς κλεψύδραν σήμερον λέγων δὲν δύναμαι νἀποσχολήσω ὑμᾶς ἐνταῦθα ἐπὶ μακρὸν, ἀπαριθμῶν τὰ ποικίλα ἔργα, ὧν ἐπελήφθη ὁ Παρνασσὸς ἀπὸ τῶν ἡμερῶν, καθ' ἃς ἔγεινε δημοσιώτερος αὐτοῦ ὁ βίος, καὶ ἀναγράφων τἀγαθὰ, ὧν πρόξενος ἔγεινε τῇ παρ' ἡμῖν

ἐπιστήμῃ καὶ τῇ κοινωνίᾳ. Πολλὰ τῶν κοινωνικῶν ἐθίμων, ἅτινα, δι' αὐτοῦ τὸ πρῶτον εἰςήχθησαν, ἔγειναν ἔκτοτε κοινὸν τῆς κοινωνίας χρῆμα, ὥςτε οὐδέ τις γινώσκει πλὴν ἡμῶν τῶν πρώτων εἰςηγητῶν, ὅτι καὶ ταῦτα εἰς τὴν ἡμετέραν ὀφείλονται πρωτοβουλίαν. Ὅταν σήμερον, διὰ νἀναφέρω τινὰ μόνον τῶν ὅλως λανθανόντων, καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀσημοτάτου τῶν νεκρῶν τὸ φέρετρον καλύπτῃ ἀναξίων στεφάνων ἑσμός, δὲν λησμονοῦμεν ἡμεῖς, ὅτι ἡ εὐλαβὴς ἡμῶν νεότης κατέθηκε τὸ πρῶτον ἐν Ἀθήναις νεκρικὸν στέφος, καί το κατέθηκεν ἐκεῖ ὅπου ἤξιζεν, ἐπὶ τὴν σορὸν τοῦ μεγάλου ναυμάχου, ὅςτις, ἂν δὲν ἐκαλεῖτο Κανάρης, θὰ ἐκαλεῖτο Κεραυνός. Καὶ ὅταν σήμερον βλέπωμεν τὰς προθήκας τῶν ἐν ταῖς μεγάλαις ὁδοῖς τῆς πρωτευούσης ἐργαστηρίων μεταβαλλομένας εἰς πρόχειρα γραφικῆς μουσεῖα καὶ ἀκούωμεν, ὅτι διενεργοῦνται καλλιτεχνικαὶ ἐκθέσεις, ἐνθυμούμεθα χαίροντες, ὅτι ἡμεῖς ὑπήρξαμεν οἱ πρῶτοι σκευάσαντες ἐκ τῶν ἐνόντων εὐπρεπῆ στέγην, ὅπως συναγάγωμεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς κοινὴν θέαν τὰ προϊόντα τοῦ ἑλληνικοῦ χρωστῆρος καὶ τῆς ἑλληνίδος σμίλης καὶ δώσωμεν τὰ προςήκοντα ἀριστεῖα εἰς τοὺς δοκιμωτάτους τῶν παρ' ἡμῖν καλλιτεχνῶν. Ἀλλὰ μὴ καὶ οἱ φιλανθεῖς τοῦ ἰοστεφάνου ἄστεως δὲν χρεωστοῦσιν εἰς τὸν Παρνασσὸν τὴν μείζον' ἀνάπτυξιν τῆς πρὸς τἄνθη εὐγενοῦς ἀγάπης τὴν ἐπελθοῦσαν διὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ διοργανωθεισῶν ἐκθέσεων ἀνθέων; Καὶ ἄλλου δὲ ἀγαθοῦ εἰςηγητὴς ἔγεινεν ὁ Παρνασσός, τῶν εὐεργετικῶν χορῶν, δι' ὧν δὲν ἐπετεύχθη μόνον ἡ εὔκολος εἴςπραξις ἀφθόνου χρήματος ὑπὲρ σκοπῶν ἀγαθοεργῶν, ἀλλὰ πρὸς τῇ θεραπείᾳ τῶν ἀναγκῶν τῆς φιλανθρωπίας ἐλύθη καὶ ζήτημα κοινωνικὸν ἄξιον λόγου, καὶ προήχθησαν τὰ ἤθη τῆς κοινωνίας εἰς σημεῖον ἐμφαντικὸν μεγάλης προόδου.

Καὶ ταῦτα μὲν καὶ τὰ τοιαῦτα πράττων ὁδοῦ πάρεργον ὁ Παρνασσὸς συνήργησεν ἀνεπαισθήτως εἰς χειροηθεστέραν τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος εὐστροφίαν καὶ εὐκαμψίαν. Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα ἔργα ἐπεχείρησεν ἀποσκοποῦντα εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν παρ' ἡμῖν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν καλλιέργειαν τῶν τεχνῶν καὶ τὴν κοινωνικὴν εὐεστώ, ἅτινα φαίνεται ἔπειτα ἐγκαταλιπών. Ἀλλ' ἡ φαινομένη αὕτη ἐγκατάλειψις εἶνε δεῖγμα τρανὸν οὐχὶ τῆς ἀποτυχίας τῶν τοιούτων τοῦ Παρνασσοῦ ἐπιχειρήσεων, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον τῆς μεγάλης τοῦ Συλλόγου ἐπενεργείας καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἔργοις ὧν ἀκροθιγῶς μόνον ἥψατο.

Ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία ἐξεπλήσσετο ἴσως ἐνίοτε βλέπουσα τὸν Παρνασσὸν ὁτὲ μὲν ἀναλαμβάνοντα τὴν ἔκδοσιν ᾀσμάτων, παραμυθίων, παροιμιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἔπειτ' ἀφιστάμενον τοῦ ἔργου, ὁτὲ δὲ ἀνοίγοντα τὰς αἰθούσας αὐτοῦ εἰς μουσικὰς συναυλίας, αἵτινες κατόπιν διεκόπτοντο, ἄλλοτε μὲν προκαλοῦντα καταλόγους συνδρομῶν ὑπὲρ οἰκοδομήσεως φυλακῶν καὶ μὴ συντελοῦντα τὸ ἔργον, ἄλλοτε δ' αἴφνης συμμετέχοντα ἐφ' ἅπαξ τῆς πανηγυρικῆς τελέσεως μεγάλης ἐκθέσεως τῶν μνημείων τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, ὁτὲ μὲν πανηγυρίζοντα δραματικοὺς διαγωνισμοὺς ἢ ἱδρύοντα δραματικὴν σχολήν, ὁτὲ δὲ καταρτίζοντα μουσικοὺς θιάσους, ἄλλοτε καθιδρύοντα μετεωρολογικοὺς σταθμοὺς καὶ μὴ συνεχίζοντα ἐφεξῆς τὴν τοιαύτην δρᾶσιν.

Τοιαῦτα ἐπιχειρῶν ὁ Σύλλογος ἤθελε μόνον νὰ δείξῃ ὁπόσον εὐρὺ ἦτο τὸ πρόγραμμά του, ὁπόσον μεγάλα κενὰ ὑπῆρχον ἐν τῇ ἡμετέρᾳ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐπιστήμῃ. Ἐζήτει νὰ βάλῃ τὴν ἀφετηρίαν, νὰ ἐκκρούσῃ τὸν πρῶτον σπινθῆρα τοῦ θάρρους καὶ τὴν πρώτην ἐλπίδα τῆς ἐπιτυχίας, ἐπιτυχίας τόσῳ μᾶλλον ἀσφαλεστέρας, καθ' ὅσον ἡ κοινωνία ἀμέσως ἐνεστερνίζετο μετὰ πεποιθήσεως καὶ ἐνεκολποῦτο μετ' ἀγάπης τὰς ὑπὸ τοῦ Παρνασσοῦ εἰς τὸ μέσον ῥιπτομένας ἰδέας καὶ ἄσμενος καὶ εὐγνώμων ἀπεδέχετο ὡς ἀληθῶς πρακτέον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπεδείκνυεν ὡς πρακτέον ὁ Παρνασσός. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου πάλιν ὁ Παρνασσὸς χαίρων παρέδιδε πολλάκις τὰ ἔργα, ὧν εἶχε καταβάλει τὰ πρῶτα θεμέλια, εἰς χεῖρας ἐμπειροτέρας, καὶ κλῶνες μικροὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου διεκλαδοῦντο εἰς πολυζήλους ἀσχολίας σωματείων εἰδικῶν, ποιούντων ἔργον ἐκεῖνο, ὅπερ εἶχε πάρεργον ὁ Παρνασσός. Οὕτω δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὑπό τινα ἔποψιν ἀποφυάδες τοῦ Παρνασσοῦ ὑπῆρξαν ὁ Δραματικὸς Σύλλογος, ἡ Φιλαρμονικὴ Ἑταιρεία, ἡ Ἑταιρεία τῶν Φυλακῶν, ἡ Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἑταιρεία, ὁ γλωσσικὸς σύλλογος Κοραῆς καὶ ἡ Ἐπιστημονικὴ Ἑταιρεία. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἐπίσημος κυβερνητικὴ μέριμνα ἐπελήφθη πολλῶν ἔργων, ὧν τὴν ὁδὸν εἴχομεν κατὰ μικρὸν δι' εὐσταθοῦς προεργασίας προλειάνει. Πολλοὶ δὲ καὶ ἄλλοι τῶν ἐν Ἀθήναις, ἐν ταῖς ἐπαρχίαις καὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἑλληνικῶν συλλόγων προσήρμοσαν καὶ αὐτὴν τὴν δρᾶσιν αὐτῶν εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τοῦ κανονισμοῦ τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου.

Οὐδ' ἀνεγνωρίσθη ἡ συγκεντρωτικὴ αὕτη ἐνέργεια τοῦ Παρνασσοῦ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ὀψὲ καὶ μόλις, ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1879, ὅτε ὁ Παρνασσὸς ἐδεξιώθη τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ ὑπ' αὐτοῦ συγκληθέντος Συνεδρίου τῶν ἑλληνικῶν συλλόγων. Δὲν ἦτο εὔκολον βεβαίως νὰ μεταβληθῇ εἰς ἄφωνον μηχανὴν ἁπλῆς ἐγκρίσεως ἢ ἀποδοκιμασίας τῶν προταθέντων πολλῶν ζητημάτων ἡ κοινοβουλευτικὴ ἐκείνη ὁμήγυρις τῶν πληρεξουσίων ἑξήκοντα καὶ τριῶν συλλόγων καὶ ἑταιρειῶν τῆς ἔσω καὶ ἔξω Ἑλλάδος. Ἀλλ' αἱ ζωηραὶ τῶν ἀντιπροσώπων συζητήσεις ἐνεδείκνυον τὴν θερμότητα καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐπασχολούντων αὐτοὺς ζητημάτων, ὧν τινὰ μὲν εἶχον ἤδη ἑλκύσει τοῦ Παρνασσοῦ τὴν μέριμναν, τινὰ δ' ἔγειναν ἔπειτα ἀντικείμενον τῶν ἀγώνων αὐτοῦ.

Ἡ πανελλήνιος δ' ἐκείνη ὁμήγυρις ἔγεινεν ἀφετηρία οὐ μόνον τῆς συσφίγξεως στενοτέρων ἔκτοτε δεσμῶν μεταξὺ τῶν ἐνθερμοτάτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ παραγόντων τῆς ἐκπαιδευτικῆς καὶ ἐθνικῆς κινήσεως, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ βασιλείῳ νομοθετικῆς μερίμνης περὶ παντοδαπῶν ζητημάτων, ἅτινα συνεζητήθησαν καὶ ἐμελετήθησαν προσηκόντως ἐν τῷ Συνεδρίῳ. Πολλαὶ δὲ τῶν βελτιώσεων τῆς τε δημοτικῆς καὶ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, ἡ ἀνάπτυξις τῆς γυμναστικῆς καὶ ὁ στενότερος σύνδεσμος τῶν διδασκάλων τοῦ ἔθνους τῶν διδασκόντων ἔν τε τῷ ἐλευθέρῳ κράτει καὶ ἐν ταῖς ὑποδούλοις ἑλληνικαῖς χώραις ὑπῆρξεν ἀπόρροια τῶν ἡμερῶν καθ' ἃς ὁ ἔσω καὶ ἔξω ἑλληνισμὸς ἔτεινον τὰς χεῖρας πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀντήμειβον κοινὰς εὐχὰς καὶ κοινοὺς πόθους ὑπὸ τὴν φιλόξενον στέγην τοῦ Παρνασσοῦ.

Ὅτε δ' ἐκλείσθησαν τοῦ πανελληνίου ἐκείνου Συνεδρίου αἱ πύλαι, ὁ Παρνασσὸς δὲν ἐγαυρίασεν ἐπὶ ταῖς δάφναις, ἃς ἤρατο βλέπων προστρέχοντα εἰς τὴν φωνὴν τῆς κλήσεώς του ἁπανταχόθεν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν τὰ τέκνα τῆς πατρίδος. Εἴπερ ποτὲ καὶ ἄλλοτε συνησθάνθη τὰς πρὸς τὸ ἔθνος καὶ τὴν κοινωνίαν ὑποχρεώσεις αὐτοῦ, καὶ, σαφέστερον ἰδὼν διὰ τίνας λόγους ἐκτιμᾶται καὶ τί ὀφείλει ἀκόμη νὰ πράξῃ, ἐνέτεινε τὰς προσπαθείας αὐτοῦ, ὅπως τῆς μὲν ἐκτιμήσεως ἐκείνης ἀναδείξῃ ἑαυτὸν ὁσημέραι ἀξιώτερον, μὴ δειλιάσῃ δὲ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἐπαγγελιῶν, αἵτινες συνεδέοντο πρὸς τὴν ἐπιβολήν του. Μὲ τὸ δάκρυ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ μὲ τὴν λύραν εἰς τὴν χεῖρα ἔσπευσε πάντοτε πρόθυμος νὰ καταθέσῃ τὸν φόρον τοῦ σεβασμοῦ αὐτοῦ καὶ τῆς συγκινήσεως ἐν ταῖς ἡμέραις ταῖς μνημοσύνοις μεγάλων τοῦ ἔθνους νικῶν καὶ μαρτυρίων, ἀλλὰ καὶ δὲν ἔπαυσεν ἐργαζόμενος

ὅλῃ δυνάμει, ὅπως προαγάγῃ τὴν νεάζουσαν τῆς Ἑλλάδος ἐπιστήμην, ἐπικουρήσῃ εἰς τὴν ἀναστύλωσιν νόμων σωστικῶν καὶ ἀναδείξῃ πολίτας σεβομένους ἑαυτοὺς καὶ τὴν πολιτείαν ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πατρίδος.

Ὁ τριπλοῦς δ' οὗτος σκοπὸς ἐπεδιώχθη διὰ τῶν δημοσίων μαθημάτων, ἐπιστημονικῶν ἑσπερίδων καὶ δημοσιευμάτων καὶ τῆς ἐν τοῖς ἐπιστημονικοῖς τμήμασιν ἐργασίας, διὰ τῆς ἐν τῷ νομικῷ τμήματι νομοθετικῆς προπαρασκευῆς καὶ διὰ τῆς σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων.

Ἀληθῶς, ἐν ᾧ τὰ λοιπὰ τμήματα τοῦ Συλλόγου θεωρητικῶς ἐπιλαμβάνονται τῆς ἐπιλύσεως ἐπιστημονικῶν ζητημάτων, ἅτινα διὰ τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Συλλόγου καὶ ἄλλων δημοσιευμάτων γίνονται κοινὸν κτῆμα, τὸ νομικὸν ἔχει καὶ πρακτικὴν διὰ τὸ κράτος χρησιμότητα. Ἐν αὐτῷ πολλαὶ τὸ πρῶτον ῥίπτονται ἰδέαι καὶ συζητοῦνται προτάσεις καὶ παρασκευάζονται ἐργασίαι, δυνάμεναι νὰ χρησιμεύσωσι καὶ χρησιμεύσαι πολλάκις εἰς τὴν νομοθετικὴν μέριμναν τῶν ἐπιτετραμμένων τὴν κυβέρνησιν τῆς πολιτείας. Διὰ ταῦτα δὲ τὴν ἄλλως ἀφανῆ καὶ ἄνευ ἐπιδείξεως συμβολὴν ταύτην τοῦ νομικοῦ τμήματος εἰς τὴν συμπλήρωσιν καὶ βελτίωσιν τῆς νομοθεσίας τοῦ κράτους θεωρῶ ἀξίαν ἰδίας ἐξάρσεως καὶ προαγωγῆς ἐκ μέρους τῶν κυβερνώντων, ὅταν μάλιστα ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι τοῦ τμήματος τούτου μετέχουσιν ἔξοχοι τῶν παρ' ἡμῖν νομομαθῶν.

Ἀλλ' ἡ ἐπιστημονικὴ τοῦ Συλλόγου δρᾶσις δὲν περιορίζεται εἰς τὴν ἐργασίαν τὴν ἐν τοῖς τμήμασιν, ἐξ ὧν ἀπορρέουσιν εἰδικαὶ συγγραφαὶ καὶ ἐν οἷς ἀνακοινοῦνται τἀποτελέσματα πολλαπλῶν ἐρευνῶν ἀνδρῶν ἐπαϊόντων, ἀλλὰ συγκαταβαίνει μέχρι τοῦ πλήθους διὰ τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Παρνασσοῦ, τῶν δημοσίων ἀναγνωσμάτων καὶ τῶν λεγομένων ἐπιστημονικῶν ἑσπερίδων.

Τίς τῶν ἐν Ἀθήναις δὲν γινώσκει τὸ δημόσιον τοῦτο βῆμα τοῦ Παρνασσοῦ, ἐφ' οὗ ἐκ περιτροπῆς ἀντιπαρέρχονται οἱ ἀριστεῖς τοῦ λόγου καὶ οἱ ἐπίλεκτοι τῆς ἑλληνικῆς διανοίας καὶ καρδίας;

Πῶς ἐν τοιαύτῃ ἡμέρᾳ ἐπισήμῳ διὰ τὸν Παρνασσὸν δυνάμεθα νὰ λησμονήσωμεν τοὺς προσφιλεῖς μας νεκρούς, τοῦ ἔθνους ἐπιφανεῖς λογογράφους καὶ ποιητάς, ὧν ἠκούσθη ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου ἡ φωνὴ διδάσκουσα ἢ συγκινοῦσα;

Τίς ἐξ ἡμῶν θὰ λησμονήσῃ ποτὲ τὸν μελαγχολικὸν τῆς νεότητος

ἡμῶν φίλον, τὴν ποιητὴν, οὗ ἡ φωνὴ, ἐξερχομένη μυχία ἀπὸ ἐγκάτων τετρωμένων, ἔψαλλε χαρακτηριστικώτατα τὸν Φανὸν τοῦ κοιμητηρίου Ἀθηνῶν, τὸν Δημήτριον Παπαρρηγόπουλον;

Ποσάκις δὲν ἠκούσθησαν ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου οἱ ἁρμονικοὶ στίχοι τοῦ εὐγενοῦς Σπυρίδωνος Βασιλειάδου, οὗ ἡ ὡραία μορφὴ ἐφαίνετο ἀκόμη ὡραιοτέρα τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἐξήγγειλεν ἐν τῷ Παρνασσῷ τὸ ἄριστον ἴσως τῶν ποιημάτων του, τὴν καταλογάδην μὲν γεγραμμένην, ἀλλὰ θερμῆς ποιήσεως μεστὴν ἐκείνην ἔκκλησιν πρὸς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, ὅτε ὁ Παρνασσὸς ἀπεφάσισε νὰ σφίγξῃ εἰς τὰ στήθη μὲ στοργὴν γεννήτορος τοὺς ἀποβλήτους παῖδας τῶν ἀθηναϊκῶν ἀγυιῶν;

Καὶ δὲν ἐδόνει ἠχηρὸς ὁ γέλως τοὺς τοίχους τῶν αἰθουσῶν μας, ὅτε ἠκούομεν τῆς μενιππείου τοῦ Ὀρφανίδου μούσης τὰ σκώμματα, τοῦ Ὀρφανίδου, ὅςτις εἶχε τὴν δύναμιν, ὅταν ἤθελε, νὰ ἐκπέμπῃ αἴφνης φλόγας ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ νὰ ἐξαίρῃ ἀπὸ μέσου τοῦ γέλωτος τὰς ψυχὰς εἰς ὀργὴν καὶ μένος καὶ πόνον ἐθνικόν;

Καὶ δὲν μετῆγεν εἰς ἄλλας ἡμέρας ἀναμνήσεων μεγάλων ὁ Γεώργιος Παράσχος, οὗ ἡ μὲν περιβολὴ ἐνεθύμιζε τὸν ἀγῶνα, ἡ δὲ λύρα ἔψαλλεν αὐτοῦ τὰ κλέα [1];

Μὴ δὲν ἀνεπαύθη ἐδῶ, περιστοιχιζόμενος ὑπὸ τῆς ἀγάπης μας καὶ στηρίζων τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ δικαίου στεφάνου μας, ὁ ἐμπνευσμένος ψάλτης τῶν Μνημοσύνων καὶ τοῦ Διάκου τὴν ἡμέραν καθ' ἣν εἶχε συγκινήσει τὴν πόλιν ὅλην, ἐκφωνήσας πρὸ τῶν πυλώνων τοῦ Πανεπιστημίου τὴν Ὠδήν του πρὸς τὸν πατριάρχην;

Ἐδῶ ἠκούσθη ἡ αἱμύλη φωνὴ τοῦ Εὐσταθίου Σίμου ἀνακοινοῦντος συνετῆς πολιτικῆς πείρας τὰ πορίσματα, ἐδῶ ἀντήχησαν τὰ σοφὰ οἰκονομικὰ διδάγματα τοῦ Ἰωάννου Σούτσου, ἐδῶ ἀνεγνώσθησαν αἱ φιλοσοφικαὶ διατριβαὶ τοῦ Θεοδώρου Καρούσου, αἱ ἱστορικαὶ ἐκ τοῦ ἀγῶνος ἀναμνήσεις τοῦ Ἰωάννου Φιλήμονος καὶ τοῦ Νικολάου Δραγούμη, αἱ φιλοσοφικαὶ ἐπὶ τῶν νόμων μελέται τοῦ Νικολάου Σαριπόλου. Ἐνταῦθα ἀφιέρωσαν πολυτίμους ὥρας τοῦ εἰς τὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ ἔθνους ἀφιερωμένου βίου των ὁ Λέων Μελᾶς καὶ ὁ Δη-

[1] Ὁ Ἀχιλλεὺς Παράσχος δὲν μνημονεύεται ἐνταῦθα, ἅτε ζῶν ἀκόμη, ὅτ' ἐξεφωνήθη ὁ λόγος οὗτος, ἐν ᾧ μόνον περὶ τῶν νεκρῶν ῥητόρων τοῦ Παρνασσοῦ γίνεται λόγος.

μήτριος Μαυροκορδᾶτος, ἐδῶ ἐλάλησεν ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία διὰ τῶν χειλέων τοῦ Πέτρου Βραΐλα.

Ἀλλὰ πῶς νὰ λησμονήσωμεν μάλιστα τοὺς τρεῖς ἐκείνους ἄνδρας, οὓς μόνον ὁ θάνατος ἠδυνήθη νἀποσπάσῃ ἐκ τοῦ μέσου ἡμῶν, τὸν Κωνσταντῖνον Παπαρρηγόπουλον, τὸν Ἀλέξανδρον Πασπάτην, τὸν Ἀλέξανδρον Ῥαγκαβῆν;

Ἔτριζεν αὐτόχρημα τὸ ἔδαφος τῶν αἰθουσῶν τοῦ Παρνασσοῦ, ὅτε ἠγγέλλετο, ὅτι τὸν λόγον ἔχει ὁ ἱστορικὸς τοῦ ἔθνους. Οἱ φθόγγοι αὐτοῦ ἐξερχόμενοι ἠρεμαῖοι καὶ οἱονεὶ μυστηριώδεις ὡς ἀπὸ τάφων παλαιῶν ἐκορυφοῦντο βαθμηδὸν εἰς ὕψος καὶ ἐθέρμαινον καὶ ἐπάλλοντο καὶ συνεκίνουν, ὅτε παρίστατο ἐνταῦθα μυσταγωγὸς τοῦ παρελθόντος καὶ διηγεῖτο μακρῶν τοῦ ἔθνους αἰώνων τὰς νίκας καὶ τὰ μαρτύρια.

Οἱονεὶ δὲ παραλλήλως πρὸς τὸν Παπαρρηγόπουλον ἔβαινεν ὁ Πασπάτης, ὅστις ἐγκατεβίου ἐν τῷ Βυζαντίῳ τῶν αὐτοκρατόρων ὡς ἐν ἰδίῳ αὐτοῦ οἴκῳ, καὶ ἐγίνωσκε καὶ αὐτοὺς τοὺς μικροτάτους τῶν ναΐσκων καὶ πάντα πύργον τῶν τειχῶν καὶ πᾶσαν γωνίαν τῶν ἀνακτόρων καὶ εἴξευρε νὰ διηγῆται τὴν ἱστορίαν τῆς ἁλώσεως, ὡς ἂν εἶχε παραστῆ αὐτὸς μάρτυς αὐτόπτης τῆς μοιραίας ἡμέρας, καθ' ἣν ἔπιπτεν ὁ Κωνσταντῖνος πρὸ τῆς πύλης τοῦ Ἁγίου Ῥωμανοῦ.

Καὶ συνεπλήρονε τὴν τριάδα ὁ κορυφαῖος αὐτῆς, ὁ Ἀλέξανδρος Ῥαγκαβῆς, ὅστις ἔκρυπτεν ἀκόμη τῆς νεότητος τὸ πῦρ ὑπὸ τὰς λευκὰς χιόνας, αἵτινες ἐχείμαζον τὴν σοφήν του κεφαλήν. Ἀκούραστος καὶ ἀεικίνητος κατέβαινεν ἀπὸ τοῦ βήματος, οὗ ἦτο ὁ ἄριστος κόσμος, ἵνα τρέξῃ εἰς τὰ τμήματα, ἅτινα ἐκρέμαντο ἀπὸ τῶν χειλέων του ἐκείνων, ἐξ ὧν ἠκούετο ἡ αὐδὴ τριῶν ὅλων γενεῶν ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ ἐπιστήμης.

Βῆμα διατηροῦν ἐναύλους ἀκόμη εἰς τὰ ὦτα τοιαύτας ἀναμνήσεις δύναται δικαίως νὰ ὀνομασθῇ τὸ πρῶτον μετὰ τὸ τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ Πανεπιστημίου δημόσιον βῆμα τῶν Ἀθηνῶν. Τὰς παραδόσεις δὲ ταύτας συνεχίζει ἡ χορεία τῶν ἐπιζώντων ἑταίρων τοῦ Παρνασσοῦ, οὓς δρῶντας καὶ κινουμένους ἐν μέσῳ ἡμῶν εἶνε περιττὸν νὰ ὑπομνήσω ὀνομαστί. Ἄλλως τοὺς γινώσκετε καλῶς καὶ ὑμεῖς καὶ τὸ κοινὸν τὸ προςρέον ἐν συνωστισμῷ πυκνῷ πάντοτε εἰς τὴν αἴθουσαν ταύτην, ἧς ὁ μὲν φιλόκαλος ἀρχιτέκτων ηὔρυνεν ὅση δύναμις τὰ μέτρα, ἀλλ' ἣν

ὅμως ἀποδεικνύει στενὴν ἡ στοργὴ τῶν φιλακροαμόνων πρὸς τὰ ἄριστα τῶν ἀκουσμάτων. Καὶ δὲν εἶχον ἄδικον διὰ τοῦτο οἱ ἐφορεύοντες τοῦ Συλλόγου ἐπιγράψαντες ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου τοῦ εἰς τὸ ἀκροατήριον τοῦτο ἄγοντος πυλῶνος τὸ ἀρχαῖον ῥῆμα·

Τὰς μὲν πόλεις ἀναθήμασι, τὰς δὲ ψυχὰς μαθήμασι κοσμεῖν δεῖ.

Εἶνε ἀληθὴς χαρὰ ἡμῶν νὰ βλέπωμεν πληρουμένην ταύτην τὴν αἴθουσαν ὑπὸ τὸ ἄπλετον φῶς τῶν νυκτερινῶν αὐτῆς λαμπτήρων. Ἀλλ' ἔτι μᾶλλον χαίρομεν ἀναλογιζόμενοι οἵας πνευματικῆς πανδαισίας γινόμεθα χορηγοὶ εἰς τοὺς διψῶντας ἀκουσμάτων τερψιθύμων καὶ διδαγμάτων ἐπωφελῶν, κόπτοντες εἰς κέρματα τὸν ἄπεφθον χρυσὸν τῆς ἐπιστήμης καὶ παρέχοντες αὐτὸν εἰς τὰ πλήθη. Ἐν τῷ οὐδετέρῳ τούτῳ ἰατρείῳ τῆς ψυχῆς, οὗ τὰς πύλας οὐδέποτε ἠδυνήθη νὰ ἐκβιάσῃ ἡ ἀνὰ τὰς ὁδοὺς μαινομένη πολιτικὴ θύελλα, συναντᾶται ἡ γηραιὰ ἐπιστήμη μετὰ τῆς νεαζούσης φιλομαθείας, ὁ ἐργάτης ὁ ζητῶν πνευματικὸν ἐπιδόρπιον ὡς ἀνάπαυλαν κοπιώδους ἡμέρας μετὰ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ πολίτου τοῦ ζητοῦντος ἐνταῦθα τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ διδαγμάτων, τὸ φῦλον τῆς δράσεως μετὰ τοῦ φύλου τῆς καλλονῆς. Καὶ ὁτὲ μὲν κυμαίνει ἡ ποίησις στήθη εὐπαθῆ, ὁτὲ δὲ στάζει βάλσαμον παρηγορίας εἰς τὰς ψυχὰς κηρυττόμενος ὁ θεῖος λόγος, ὁτὲ δ' ἐκπλήττουσιν ἀποκαλυπτόμενα τὰ θαυμάσια τῆς φύσεως, ἄλλοτε δ' ἀναπτύσσονται τὰ σοφὰ διδάγματα τῆς Θέμιδος καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἢ ἐκτίθενται οἱ κανόνες τῆς στρατιωτικῆς τέχνης· ἄλλοτε μετάγουσιν οἱ ῥήτορες τὸ ἀκροατήριον εἰς χώρας ἀγνώστους ἢ εἰς ἀποκεκρυμμένας διὰ τὰ ὄμματα τῶν πολλῶν γωνίας τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος· ὁτὲ μὲν παρέχονται πρακτικαὶ ὁδηγίαι ἀπορρέουσαι ἐκ τῆς σοφίας τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ὁτὲ δὲ φρονηματίζονται οἱ ἀκροαταὶ ὑπομιμνησκόμενοι τὸ κάλλος τῆς ἀρχαίας ἑλληνίδος τέχνης, τὴν δόξαν καὶ τὰ μαθήματα τοῦ παρελθόντος, τὰς ἐπαγγελίας τοῦ παρόντος, τοῦ μέλλοντος τὰς ἐλπίδας. Τίς οἶδε δὲ πόσων πολλάκις ὑγραίνονται ἐνταῦθα νέων οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ ποῖον ἀφίνουσι τῶν ῥητόρων οἱ λόγοι κέντρον εἰς τὰς ψυχὰς νεαρῶν ἀκροατῶν συνερχομένων ἐνταῦθα ἐκ πάσης γωνίας τῆς ἑλληνικῆς γῆς, οἵτινες παριστάμενοι ἐνταῦθα φιλίστορες, φιλομαθεῖς, ὠχροί, συγκεκινημένοι θὰ ἐνθυμῶνται αὔριον, ἀπερχόμενοι εἰς ἑλληνικὰς πατρίδας,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ὅπου εἶνε δέσμιος ὁ λόγος, ὁποίων διδαγμάτων παρέστησαν ἀκροαταὶ ἀπὸ τοῦ ἐλευθέρου βήματος τοῦ Παρνασσοῦ ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ μητροπόλει τῶν Ἑλλήνων, συνακροωμένης πολλάκις αὐτῆς τῆς ἑλληνικῆς βασιλείας.

Ἐν ᾧ δ' ἐπὶ τῆς κορυφῆς ταύτης τοῦ Παρνασσοῦ προςφέρομεν τὴν εὐλαβῆ ἡμῶν θυσίαν εἰς τὰς ἀρχαίας Μούσας, κάτω ἐπὶ τῶν προπόδων προςεθήκαμεν εὐπαγῆ βωμὸν εἰς τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου τὴν μυρόβλητον Μοῦσαν, τὴν Φιλανθρωπίαν. Τίς Ἀθηναῖος ἀστὸς ἢ πάροικος Ἕλλην εἰςεχώρησέ ποτε εἰς τὸ ἰσόγειον τοῦ καθιδρύματος τούτου τῶν Μουσῶν τέμενος χωρὶς νὰ συγκινηθῇ; Ἡ ζωὴ τῆς πόλεως, ἡ ἀνερμάτιστος καὶ πολυθόρυβος παιδικὴ ἡλικία τῶν ἀθηναϊκῶν ῥυμῶν καὶ πλατειῶν σιγᾷ μετὰ τῆς ἡμέρας δυομένης, καὶ ὁ θόρυβος ἐκεῖνος ὅλος ὁ πολύθρους μεταβάλλεται κάτωθεν ταύτης τῆς αἰθούσης εἰς βόμβον ὑπόκωφον, βόμβον μελισσῶν προςκειμένων εἰς τῆς μαθήσεως τὰ ἄνθη. Εἶνε οἱ ἀπόβλητοι παῖδες τῶν ὁδῶν, εἶνε ἡ ἄνηβος θητικὴ πανσπερμία, ἣν ἐξερεύγεται τὸ Ἑλληνικὸν σύμπαν εἰς τὰς στενωποὺς καὶ τὰ καταγώγια τῶν Ἀθηνῶν, εἶνε οἱ ἐπίγονοι τῶν πλανοδίων, ἀνιπτοπόδων καὶ χαμαιευνῶν παροίκων τοῦ κρημνισθέντος Ὡρολογίου τοῦ Ἐλγίνου, εἶνε οἱ ἄποροι παῖδες, εἶνε τὰ τέκνα μας. Τὰ εὕρομεν γυμνὰ καί τα ἐνεδύσαμεν, τὰ εὕρομεν ἐσπιλωμένα καί τα ἐλούσαμεν· ἀνυπόδητα, τὰ ὑπεδήσαμεν· ἐσκοτισμένα τὴν διάνοιαν τὰ ἐφωτίσαμεν διὰ τοῦ φωτὸς τῆς παιδείας καὶ τῆς ἀληθείας, καὶ, πονοῦντες ὑπὲρ αὐτῶν, ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν, ὑπὲρ τῆς κοινωνίας, ἐκαθήραμεν τῆς ψυχῆς των τὸν ῥύπον. Χειροκροτήσατε τὸ ἔργον μας.

Τὰ παιδία ταῦτα, ἔγραφεν ὁ Βασιλειάδης πρὸς τοὺς πολίτας τῶν Ἀθηνῶν τῷ 1872 ἐντεταλμένος ὑπὸ τοῦ Συλλόγου, τὰ παιδία ταῦτα οὐδέποτε ἴσως ἐθέρμανε μητρικὴ ἀγκάλη· οὐδέποτε ἤκουσαν χρηστὸν ἕνα λόγον, οὐδέποτε ἐγνώρισαν τὴν εὐεργεσίαν τῆς πολιτείας, σπανίως τοῦ πολίτου τὸ ἔλεος.

Ἐν τούτοις τὰ παιδία αὐτὰ θὰ γίνωσι μίαν ἡμέραν εἰκοσαετῆ, τριακονταετῆ, τεσσαράκοντα ἐτῶν, ἐργάται τῆς κοινωνίας ὡς τεχνουργοί, ἐργάται τῆς πολιτείας ὡς ἐκλογεῖς, ἐργάται τῆς οἰκογενείας ὡς πατέρες· πολλάκις ἐργάται τῆς ἁπάσης πατρίδος ὡς στρατιῶται.

Ἡ ὡραία ἔκκλησις τοῦ Παρνασσοῦ συνεκλόνησε τὰς εὐαισθήτους ψυ-

χὰς τῶν ἀστῶν τῆς πρωτευούσης, καὶ τὸ παράδειγμα αὐτῆς ἠκολούθησαν πολλαὶ τῶν ἐπαρχιῶν, ἀναθέτουσαι τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἔργου εἰς τὸν Σύλλογον, ὅςτις ἀνεδείχθη ὁ πατὴρ τῶν ἐγκαταλελειμμένων παίδων. Ἡ δ' ἐπιμονὴ τοῦ Παρνασσοῦ ὑπερενίκησε τὰς δυςκολίας, δυςκολίας ἐξ ἐλλείψεως χρήματος, δυςκολίας ἐξ ἀντιδράσεως τῶν σωματεμπόρων, οἵτινες εἶχον συμφέρον νὰ πλουτίζωνται ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν ἀπροστατεύτων μικρῶν. Ἡ κυβέρνησις, οἱ πλούσιοι, οἱ δῆμοι, γενναῖοι διαθέται ἔδωκαν τὸ χρῆμα, καὶ ὁ Παρνασσὸς κατέβαλεν ἀληθῆ φιλοστοργίαν μητρός, ὅπως περισυναγάγῃ τοὺς ἀποκλήρους τῆς κοινωνίας τρωγλοδύτας ἀπὸ τῶν κρυπτῶν, ἐν αἷς ἐνεφώλευον, καὶ δώσῃ εἰς αὐτοὺς βιβλία καὶ διδασκάλους, ταμιεύσῃ ἐπικερδῶς τὸ περίσσευμα τῆς ἐντίμου αὐτῶν ἐργασίας, χορηγήσῃ εἰς αὐτοὺς παιδείαν ὅση ἀναγκαία καὶ ἠθικὴν ὅσον ἔνεστι πλείστην.

Ἡ δικαιοσύνη τῆς πατρίδος εὐεργετεῖ τὴν κοινωνίαν καὶ εἶνε ἀξία πάσης τιμῆς, ὅταν ἀνευρίσκουσα τιμωρῇ προςηκόντως καὶ ἕνα μόνον ἐγκληματίαν. Ἀλλὰ τί νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ ἡμετέρου ἔργου, δι' οὗ πλήσσεται αὐτὴ ἡ φωλεά, ἐξ ἧς ἔμελλον νὰ στρατολογῶνται ἀνεπαισθήτως κατὰ δεκάδας καὶ ἑκατοντάδας οἱ λυμεῶνες τῆς κοινωνίας; Τίς ἱεροκῆρυξ ἢ ποία φυλακὴ θὰ ἠδύναντο νἀποδεκατίσωσι τὸ ἔγκλημα διὰ τρόπου τόσον εὐαγγελικοῦ, τόσον ἐθνικοῦ, τόσον τελεςφόρου, ὅσον ἡ μέθοδος ἥτις ἐφαρμόζεται διὰ τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων Ἀθηνῶν; Τίς δύναται νἀναμετρήσῃ εὐκόλως ὁποίας πρακτικῆς καὶ ἐθνικῆς προόδου παράγοντες εἶνε οἱ χίλιοι κατ' ἔτος παῖδες οἱ φοιτῶντες εἰς τὴν ἡμετέραν ἐνταῦθα σχολήν, ὧν ἀνοίγομεν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ μαλάσσομεν τὴν καρδίαν; Καὶ δὲν εἶνε ἐπαρκὴς τοῦ κοινωνικοῦ τούτου εὐεργετήματος ἀναγνώρισις ἡ προθυμία, μεθ' ἧς αἱ ἐπαρχίαι ἔσπευσαν νἀποκτήσωσιν ἀφιδρύματα τῆς ἐνταῦθα σχολῆς; Καὶ δὲν εἶνε τιμὴ ἡμῶν καὶ χαρά, ὅτι μία τούτων τῶν ἐπαρχιακῶν σχολῶν, ἡ τῆς Σύρου, προήχθη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςτε ἠδυνήθημεν μετὰ πεποιθήσεως νὰ δώσωμεν τὰς εὐχὰς ἡμῶν καὶ τὰς εὐλογίας καὶ χειραφετήσωμεν ὡς αὐτοτελὲς καὶ αὔταρκες ἵδρυμα, ἀναγνωρίζον εὐλαβῶς, ὅτι εἶνε τέκνον ἡμῶν, ὡς θυγάτηρ, ἥτις εὐγνωμόνως ἐνθυμεῖται τὴν στοργὴν τῶν γονέων καὶ ὅταν πήξῃ ἴδιον οἶκον;

Διὰ ταῦτα, περάναντες βίον εἰκοσιπενταετῆ καὶ ἀναμιμνησκόμενοι σήμερον τῆς κοινωνικῆς προόδου, ἧς ἐγείναμεν εἰσηγηταί, καὶ τῶν ἐπι-

στημονικῶν ἔργων, ἅτινα ἐτελέσαμεν, δικαίως καὶ μετὰ καυχήσεως στρέφομεν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ πρὸς τὰς χιλιάδας τῶν τιμίων πολιτῶν, ἃς ἐσπείραμεν ἀνὰ πᾶν τὸ Ἑλληνικὸν, τελοῦντες εἰς τὴν κοινὴν πατρίδα τὸν εὐπροσδεκτότατον τῶν φόρων, καὶ ἐν μέσῳ τῆς χαρᾶς ἡμῶν λείβομεν δάκρυ εὐγνωμοσύνης ἀνυποκρίτου ἐπὶ τοῦ τάφου πάντων ἐκείνων, ὅσοι τὸν θάνατον ἑαυτῶν ἡρωμάτισαν διὰ τῆς πρὸς τοὺς ἀπόρους ἡμῶν παῖδας εὐεργεσίας.

Χαίρομεν δ' ἀναλογιζόμενοι, ὅτι μόνον ὁσίας δίκην παρέστη ἡ ἀνάγκη νὰ ὑπομνήσω ὑμᾶς ἐγὼ δι' ὀλίγων σήμερον τὸν βίον τῆς πρώτης τοῦ Παρνασσοῦ εἰκοσιπενταετίας. Ὅτι ἄριστα γνωρίζετε τί ἐπράξαμεν, μαρτυρεῖ ἡ πρόθυμος εἰς τὴν ἡμετέραν ἑορτὴν συμμετοχὴ ἁπάντων τῶν ἑλληνικῶν τε καὶ ξένων ἐν Ἀθήναις συλλόγων καὶ τῶν ἑταιρειῶν καὶ τοῦ ἀνωτάτου τῶν Ἑλλήνων πανδιδακτηρίου. Ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν σύμπαν ἐπευφημεῖ εἰς τὸ ἡμέτερον ἔργον ἀποδεικνύει ἡ ἐνταῦθα σήμερον συρροὴ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἔξω τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος σωματείων, μεθ' ὧν ἔχομεν παρεμφερῆ τὸν σκοπὸν καὶ κοινοὺς τοὺς πόθους. Ἐπιστέφει δὲ τῆς ἡμετέρας τελετῆς τὴν χαρμοσύνην ἡ ἐνταῦθα παρουσία τῶν ἀνωτάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν καὶ τοῦ εὐθαλοῦς ἐκείνου βλαστοῦ τοῦ ἡγεμόνος, ὃν καυχώμενος ὁ Παρνασσὸς δικαιοῦται νὰ καλέσῃ οὐ μόνον ἀντιλήπτορα τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ συνεργάτην.

Ἀλλὰ τοιαύτη συνέλευσις πάνδημος δὲν παρέχει μόνον τιμὴν εἰς ἡμᾶς· ἐπιβάλλει καὶ ὑποχρεώσεις. Τὰς δὲ ὑποχρεώσεις ταύτας καὶ ἐννοοῦμεν καὶ θέλομεν νὰ ἐκπληρώσωμεν, ἀναλογιζόμενοι, ὅτι τὰ ἰωβιλαῖα εἶνε σταθμοί, καθ' οὓς δὲν ἀνακεφαλαιοῦται μόνον τὸ παρελθὸν, ἀλλὰ καὶ προχαράσσεται τὸ μέλλον. Μικροὶ τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου καὶ τῆς κοινωνικῆς προόδου παράγοντες δὲν θὰ αἰσχύνωμεν τὸ παρελθὸν ἡμῶν, ἀλλὰ θὰ ἐκτελέσωμεν τὸ ἡμέτερον καθῆκον ὅπου ἐτάχθημεν καὶ ὅπου θὰ ταχθῶμεν πάσῃ δυνάμει καὶ μετὰ στοργῆς πάσης, διατηροῦντες τὴν νεανικὴν ἀκμὴν, ἣν εἶχεν ὁ Παρνασσὸς ἐν τῇ πρώτῃ του νεότητι, ἡνωμένην μετὰ τῆς δράσεως, ἣν ἐπιβάλλει ἡ μέση ἡλικία, καὶ συνδεομένην μετὰ τῆς συνέσεως καὶ τῆς πείρας, ἣν προσκομίζει τὸ γῆρας.

Εὐτυχῶς καὶ αἱ τρεῖς ἡλικίαι ἀντιπροσωπεύονται ἐν τῷ ἡμετέρῳ Συλλόγῳ. Ἡμεῖς οἱ παῖδες τῶν ἄλλοτε ἡμερῶν ἀντιπαρήλθομεν ἤδη

τὴν μέσην τοῦ βίου ὁδὸν, τῶν δὲ πρεσβυτέρων ἡμῶν τῆς χθὲς φίλων ἐλεύκανεν ἤδη τὴν κόμην ὁ χρόνος, ἀλλ' εἰς τὰς δύο ἡμῶν πρεσβυγενεστέρας ἡλικίας προςέρχεται ὁσημέραι πυκνότερος ὅμιλος σθεναρῶν τῆς ἐπιστήμης νεομύστων.

Καὶ ὁμοιάζει οὕτως ὁ ἡμέτερος Παρνασσὸς τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ ὄρος, ὅπερ ἐπὶ μὲν τῆς κορυφῆς ἐπιφαίνει λευκὸν στέφανον χιόνων, κατὰ δὲ τὰς κλιτύας φέρει ἁδροὺς λειμῶνας, τοὺς δὲ πρόποδας κομᾷ ὑπὸ θαλερῶν ἀνθυλλίων. Πρεσβύται δὲ καὶ ἄνδρες καὶ νεανίαι θὰ ἑνώσωμεν ἐν τῷ Παρνασσῷ τὰς δυνάμεις ἡμῶν εἰς μίαν δέσμην ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ Συλλόγου, μνήμονες τοῦ αἰσωπείου μύθου, ὡς ὑπήρξαμεν ἐπὶ εἰκοσιπέντε μέχρι τοῦδε ἔτη.

Τὴν ἡνωμένην δὲ ταύτην δύναμιν, ἣν προςφέρομεν εἰς τὴν πατρίδα, νομίζομεν μὲν ἀρκοῦσαν νὰ προαγάγῃ τὰ ἔργα ὧν ἔχομεν ἤδη ἐπιληφθῆ, εὐχόμεθα δὲ προοριζομένην νὰ θερμάνῃ καὶ θρέψῃ τὰς ἐλπίδας παντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ. Τοῦτο σκοποῦμεν νὰ κηρύξωμεν ἐν τῇ ἀφετηρίᾳ τοῦ νέου σταδίου, εἰς ὃ εἰςερχόμεθα σήμερον, ἐπιχειροῦντες τὸ προςεχὲς θέρος τὸν εὔελπιν ἡμῶν πλοῦν ἀνὰ τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολήν. Ὡς ἐπὶ νέας τινὸς Σαλαμινίας, πλέοντες δίκην θεωρῶν ἐστολισμένων διὰ μύρτου ἀθηναϊκῆς, θέλομεν νὰ κομίσωμεν εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς συλλόγους τῆς Ἀνατολῆς τὸ εὐαγγέλιον, ὅτι αἱ Ἀθῆναι θέλουσι νὰ εἶνε ἡ καρδία τοῦ ἑλληνικοῦ σύμπαντος, καὶ ὅτι τῆς καρδίας ταύτης τῆς ἑλληνικῆς καρδία ἔχει τὴν φιλοδοξίαν νὰ γείνῃ ὁ Παρνασσός. Τὸ εὐχόμεθα καί το θέλομεν, διότι βλέπομεν, ὅτι ἐγκλείομεν ἐντὸς τῶν κόλπων ἡμῶν ἀληθεῖς δυνάμεις, διότι αἰσθανόμεθα οὐκ ἄνευ τινὸς καυχήσεως, ὅτι ἐν τῷ Παρνασσῷ τῆς σήμερον ἀντιπροσωπεύεται ἡ Ἑλλὰς τοῦ παρόντος ἡ μνήμων τοῦ παρελθόντος καὶ παρασκευάζουσα τὸ μέλλον, ἡ Ἑλλὰς ἡ δρῶσα καὶ ἐργαζομένη, ἡ Ἑλλὰς ἡ θέλουσα νὰ ζήσῃ καὶ μέλλουσα νὰ ζήσῃ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΟΛΛΑΝΔΙΑ ΚΑΙ ΕΛΛΑΣ[1]

Χαίρω, ὅτι μοι παρέχεται σήμερον ἡ εὐχάριστος εὐκαιρία νὰ ἐκτελέσω τὸ πρῶτον τὸ ἀπὸ ἐτῶν ἤδη ἀνατεθειμένον μοι ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀμστελοδάμῳ Φιλελληνικοῦ Συλλόγου τιμητικὸν καθῆκον τῆς ἐπιτίμου αὐτοῦ ἀντιπροεδρείας. Ἡ εἰς Ἀθήνας ἔλευσις τοῦ γραμματέως τοῦ εἰρημένου Συλλόγου κ. Muller, ὅςτις μέλλει σήμερον νὰ λάβῃ τὸν λόγον, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπίσημος ἀνανέωσις τῶν μακρῶν φιλολογικῶν σχέσεων τῆς Ὁλλανδίας καὶ τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ Ὁλλανδία, ἡ πλουσία χώρα τῶν καλλιτεχνῶν, τῶν ἐμπόρων καὶ τῶν ἀποικιστῶν, ἡ γῆ, ἐν ᾗ διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν πολιτικῶν καὶ ἐμπορικῶν συμφερόντων καὶ τὴν ἀξιόλογον ἐν τῇ πολιτικῇ ἱστορίᾳ τῆς Εὐρώπης θέσιν ἐνωρὶς ἐδημιουργήθησαν αἱ ἀρχαὶ τοῦ διεθνοῦς δικαίου ἐν τῷ νεωτέρῳ κόσμῳ, ἡ Ὁλλανδία δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ ξένη πρὸς τὴν ἀνθρωπιστικὴν ἐκείνην ἐνέργειαν τὴν ἀπορρεύσασαν ἐκ τῆς ἀγάπης καὶ μελέτης τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἤδη δὲ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος ἤρχισεν ἡ περὶ τὴν φιλολογίαν τῶν δοκίμων τῆς Ἑλλάδος χρόνων διατριβή. Ἐνωρίς, καθ' ὃν ἤδη χρόνον διὰ τοῦ Reuchlin ἐδημιουργεῖτο ἐν Γερμανίᾳ ἡ μελέτη τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, ἀναφαίνεται ἐν Ὁλλανδίᾳ ὁ Ἀλέξανδρος Hegius, ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἐράσμου. Ὁ Ἔρασμος ὁ εἰσηγητὴς τῆς προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς τῆς ἀπ' αὐτοῦ ὀνομασθείσης εἶνε οὐ μόνον διὰ τὴν Ὁλλανδίαν ὁ δημιουργὸς τῆς περὶ τοὺς δοκίμους συγγραφεῖς διατριβούσης φιλολογίας, ἀλλὰ καὶ ὁ μέγιστος τῶν προμάχων τοῦ ἐκ τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἀπορρέοντος ἀνθρωπισμοῦ, τοῦ Humanismus, ἐν αὐτῇ τῇ Γερμανίᾳ. Ἐπὶ δὲ

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ τῇ 26 Ἰουλίου 1892 ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς εἰς Ἀθήνας ἐλεύσεως τοῦ ἐν Ἀμστελοδάμῳ καθηγητοῦ κ. H. C. Muller, γραμματέως τοῦ ἐν Ὁλλανδίᾳ Φιλελληνικοῦ Συλλόγου, καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Παρνασσῷ Τόμ. ΙΔ' (1891-2) σ. 585-589.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τὰ ἴχνη αὐτοῦ ἔδησαν κατὰ τὸν δέκατον ἕβδομον αἰῶνα ἐν Ὁλλανδίᾳ ὁ ἐγκυκλοπαιδικώτατος Hugo Grotius, γενάρχης οἰκογενείας ὅλης φιλολόγων, ὁ Gronovius, ὁ Hemsterhuis, ὅπως ἀναφέρω μόνον τοὺς ὀνομαστοτάτους. Διὰ τῶν τοιούτων ἀνδρῶν ηὐξήθη καὶ διεδόθη ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμόν, ἐξεδόθησαν καὶ ὑπεμνηματίσθησαν συγγραφεῖς, ἐδημοσιεύθησαν μνημεῖα τῶν ἀρχαίων χρόνων, ἀλλ' ἰδίως ἐπεκράτησεν ἡ ἀσχολία περὶ τὸ τυπικὸν μέρος τῆς φιλολογίας, τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ κειμένου, τάσεις χαρακτηριστικώταται διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῆς φιλολογικῆς μαθήσεως τὴν ἐπικληθεῖσαν ὁλλανδικήν. Κορυφαῖοι δὲ φιλόλογοι ἐφάνησαν συνεχίζοντες ἐν Ὁλλανδίᾳ κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα τὸ ἔργον τῶν προδρόμων αὐτῶν, καὶ ἐξέχουσιν ἐν αὐτοῖς ὁ Valkenaer, ὁ Ruhnken, ὁ Wyttenbach. Οὐδ' ἔπαυσέ ποτε ἡ περὶ τὸν Ἕλληνα λόγον καὶ τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς μελέτη ἐν Ὁλλανδίᾳ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἐράσμου μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς ἡμερῶν, τῶν ἡμερῶν τοῦ Cobet καὶ τοῦ Herwerden.

Ἀλλὰ καὶ ἡ νέα ἑλληνικὴ ἤδη ἐνωρὶς εἵλκυσεν ἐν Ὁλλανδίᾳ τὴν προσοχὴν τῶν λογίων. Ὀλίγον μετὰ τὸν χρόνον καθ' ὃν ἐπεσκέπτετο τὴν χώραν ὁ ἐπιφανὴς ἔπειτα πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος ὁ Λούκαρις, ὅστις εἰς πολλὰς εὑρίσκετο πρὸς τοὺς Καλβινιστὰς τῆς Ὁλλανδίας σχέσεις, θέλων δι' αὐτῶν νἀντιδράσῃ εἰς τὰς ὀλεθρίας διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν ἐνεργείας τῶν Ἰησουιτῶν, ἐξεδίδετο τῷ 1610 ἐν Leyden, τῷ βαταβικῷ Λουγδούνῳ, τὸ πρῶτον νεοελληνικὸν λεξικόν. Ἦτο ἔργον τοῦ Ἰωάννου Meursius, ὅστις ηὔρυνε τὰς νεοελληνικάς του μελέτας καὶ ἐπλούτισε τὸ γλωσσάριόν του διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Λουγδούνου φυλασσομένων ἐν χειρογράφῳ δημωδῶν κειμένων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὧν τινα μόλις ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἔμελλον νὰ ἐκδοθῶσιν[1]. Εἶνε ἀληθές, ὅτι ὁ Meursius ἀντελαμβάνετο τῆς νέας ἑλληνικῆς ὡς γλώσσης ἀποβεβαρβαρωμένης, ὡς ἐδείκνυεν αὐτὴ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ λεξικοῦ του Glossarium Graecobarbarum Κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ, ὡς διδάσκει ἡμᾶς ἐπίγραμμά τι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ συντεταγμένον καὶ ἐκδεδομένον ἐν τῷ Γλωσσαρίῳ, ὅτε ἡ Ἑλλὰς ἦλθεν ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν ἀλλογενῶν,

[1] Τὸ μὲν ἔπος Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη τῷ 1880 ἐν τοῖς ἐμοῖς Romans Grecs, τὸ δὲ πόνημα τοῦ Ἑρμονιακοῦ ἐν τῷ Ε´ Τόμῳ τῆς Bibliothèque Grecque vulgaire τοῦ *Legrand.*

ἔγχεσι βαρβαρικοῖς κάρτα δαμαζομένη
ἤθεσιν ὀθνείοις καὶ λέξεσι βαρβαροφώνοις
χώρα τε καὶ γλῶσσα φύρετο πασσυδίη.

Οὐχ ἧττον τὸ Γλωσσάριον ἐκεῖνο ὑπῆρξε διὰ τοὺς Ἑσπερίους καὶ Ἀρκτῴους ἡ ἀφετηρία τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν.

Αὐτὸς δ' ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Μητροφάνης ὁ Κριτόπουλος ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπενέγκῃ προςθήκας καὶ διορθώσεις εἰς τὸ ἔργον τοῦ Μεουρσίου, καὶ οἱ Ὀλλανδοὶ δὲν ἔπαυσαν ἐμμένοντες σποράδην εἰς τὴν μελέτην τῆς νεοελληνικῆς καὶ εἰς τὴν ἀγάπην τῆς νέας Ἑλλάδος, ὡς ἀποδεικνύει ὁ εἰς τὸ Αἰγαῖον πλοῦς τοῦ Pasch van Krienen ἐκείνου, τοῦ ἐνθέρμου θιασώτου τοῦ Ὁμήρου, ὅςτις καὶ αὐτὴν τὴν προφορὰν τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων ἐκήρυττε, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Ἔρασμον, ὁμοιοτάτην πρὸς τὴν τῶν ὁμηρικῶν χρόνων. Οὕτω τὸ Γλωσσάριον τοῦ Μεουρσίου συνετέλεσεν οὐ μικρὸν εἰς ἐπαύξησιν τοῦ περὶ τῶν νεοελληνικῶν μελετῶν ἐνδιαφέροντος ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ, ὅπου αὗται ἔμελλον ἔπειτα νὰ προαχθῶσι διὰ τοῦ Δουκαγγίου καὶ τοῦ Σομμαβέρα καὶ τῆς ἐξερευνήσεως τῶν δημωδῶν λέξεων καὶ τύπων ἐν τοῖς βυζαντιακοῖς κειμένοις, ἕως ἦλθεν ἡ ὥρα καθ' ἣν ὁ Κοραῆς ἔδωκεν ὅλως νέαν ὤθησιν εἰς τὴν μελέτην τῆς νέας ἑλληνικῆς.

Ἐν ἡμέραις καθ' ἃς ἡ μὲν μελέτη τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου προήχθη εἰς βαθμὸν λατρείας παρὰ τῷ πεπολιτισμένῳ κόσμῳ, αἱ δὲ νεοελληνικαὶ σπουδαὶ ἐτράπησαν μετ' εὐστοχίας τὴν ὁδὸν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, ἡ Ὀλλανδία δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ τὸ παρελθόν της. Τοῦτο δὲ ἀποδεικνύει ἡ ἐν ἔτει 1888 ἵδρυσις τοῦ ἐν Ἀμστελοδάμῳ Φιλελληνικοῦ Συλλόγου. Ἡ ἀγάπη τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν ὑπῆρξε τὸ ἐλατήριον τὸ ὠθῆσάν τινας τῶν πανεπιστημιακῶν καὶ γυμνασιακῶν καθηγητῶν τοῦ Ἀμστελοδάμου εἰς τὴν ἵδρυσιν τοῦ Συλλόγου ἐκείνου, ὅςτις ἔκτοτε οὐ μόνον ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ὀλλανδίαν ἀπέκτησε φίλους, ἀλλὰ καὶ συνέδεσε στενὰς σχέσεις πρὸς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας καὶ προςεπάθησε νὰ ἑνώσῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ τοὺς ἁπανταχοῦ φίλους τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ὁ φιλελληνισμὸς τῶν ἑταίρων τοῦ Συλλόγου δὲν περιορίζεται εἰς χρόνους τακτοὺς καὶ εἰς αἰῶνας εὐκλείας μόνον.

Ἡ ἑνότης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἶνε τὸ σύμβολόν του. Ἡ ὑπεράσπισις καὶ προστασία τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς ἐν τοῖς γυμνασίοις τῆς Εὐρώπης. διατρεχούσης πολλάκις κινδύνους πολλούς, εὑρίσκει ἐν Ἀμστελοδάμῳ ὑπερμάχους τῆς κλασικῆς παιδεύσεως ἐκ τῶν ἐνθερμοτάτων. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε τὸ μόνον ἀντικείμενον τῶν ἐργασιῶν των. Καὶ ἡ μὲν ἔκδοσις νέας γραμματικῆς τοῦ γραφομένου λόγου ἐξεπληρώθη ἤδη ἐν μέρει διὰ τῆς δημοσιεύσεως τῆς ἱστορικῆς γραμματικῆς τοῦ κυρίου Muller. Ἡ δ' ἐπιθυμία τῆς ἐκδόσεως λεξικοῦ συγκριτικοῦ τῆς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης ἔδει νὰ μὴ μείνῃ ὄνειρον μόνον. Ἡ τοιαύτη δὲ πεποίθησις περὶ τῆς ἑνότητος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης διὰ τῶν αἰώνων ἡ διὰ τῶν ἤδη εἰρημένων ἔργων ἐκδηλουμένη παρουσιάζεται καὶ διὰ τῆς δραστηρίας ἐνεργείας πρὸς διάδοσιν τῆς καθ' ἡμᾶς προφορᾶς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Οἱ τρώσαντες φιλοτιμοῦνται νὰ γείνωσι καὶ οἱ ἰατῆρες, καὶ ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ἀπογόνων τοῦ Ἐράσμου ἐβλάστησεν ὁ πόθος τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν προφορὰν τῆς ἑλληνικῆς, ἣν καθιέρωσαν αἰῶνες ὅλοι τῆς γλωσσικῆς συνηθείας ἑκατομμυρίων Ἑλλήνων. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τοῦτο τῆς προφορᾶς εἶνε διπλοῦν· εἶνε ἐπιστημονικὸν ἅμα καὶ πρακτικόν. Καὶ ἡ μὲν ἐπιστήμη, ὁσημέραι ἀσφαλεστέρα γινομένη καὶ βαθύτερον ἐγκύπτουσα εἰς τὸ δυσεπίλυτον τοῦτο πρόβλημα, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι εὑρίσκεται ἀκόμη εἰς θέσιν νὰ εἴπῃ ὁριστικῶς τὴν τελευταίαν της λέξιν. Ἀλλ' ἡ πρακτικὴ σημασία τῆς διαδόσεως τῆς καθ' ἡμᾶς προφορᾶς εἰς τὰ σχολεῖα τῆς ἑσπερίας καὶ βορείου Εὐρώπης εἶνε ἀναμφίλεκτος, καὶ ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα εὐγνώμονες πρὸς τοὺς ἀναλαβόντας τὸ βαρὺ ἔργον. Διὰ τῆς διαδόσεως τῆς ἡμετέρας προφορᾶς θὰ ἐκλίπῃ τὸ μεταίχμιον τὸ χωρίζον ἐν ταῖς σπουδαῖς τῶν Ἑλληνιστῶν τὴν ἀρχαίαν ἀπὸ τῆς νέας γλώσσης, καὶ ὁ ὑπερβόρειος ὁ ἐν τῷ γραφείῳ του ἐγκύπτων εἰς τὴν μελέτην τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Θουκυδίδου θὰ δυνηθῇ ἡμέραν τινὰ νὰ τείνῃ τὴν χεῖρα ἄνευ δυσκολίας εἰς τὸν πλανόδιον παῖδα τῶν ἀθηναϊκῶν ἀγυιῶν. Ὑπὸ τοιούτους δὲ ὅρους δύναται νὰ ῥηθῇ, ὅτι ἡ ἰδέα τῶν Ὁλλανδῶν ἡμῶν φίλων περὶ ἀνυψώσεως τῆς νέας ἑλληνικῆς εἰς γλῶσσαν διεθνῆ εἶνε ἐλπὶς νὰ μὴ μείνῃ εἰς τέλος ἀπραγματοποίητος. Ὅτε πρῶτος ἐν Παρισίοις ὁ μακαρίτης d'Eichthal ἐξήνεγκε ταύτην τὴν πρότασιν, ἡ ἰδέα αὐτοῦ ἐθεωρήθη ὄνειρον. Ἀλλὰ τὸ ὀνειροπόλημα φέρεται ἔκτοτε μετέωρον

διὰ τῆς Εὐρώπης, καὶ ἀπὸ τοῦ Σηκουάνα διεδόθη εἰς τὰς διώρυγας τοῦ Ἀμστελοδάμου καὶ ἐνεφανίσθη παρὰ τὰς ὄχθας τῆς Saale, ὅπου ἐν τῇ γερμανικῇ Ἰένῃ ὁ μέγας δαρβινιστὴς Häckel ἔγεινε καὶ αὐτὸς κῆρυξ τῆς αὐτῆς ἰδέας. Τίς δὲ οἶδε μὴ δὲν καταστῇ κατὰ τὸν προσεχῆ αἰῶνα πρᾶγμα τοῦθ' ὅπερ τελευτῶντος τοῦ δεκάτου ἐνάτου εἶνε μόνον εὐχὴ ὀλίγων ὀνειροπόλων; Τὴν δὲ ὑπὸ τοῦ νεωτέρου κόσμου αἴσθησιν τῆς ἀνάγκης γλώσσης τινὸς διεθνοῦς ἀπέδειξε τὸ γεγονός, ὅτι ἡ δημιουργία συνθηματικῆς γλώσσης ἀνυπάρκτου, ἧς καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα ἔδει νὰ πλασθῇ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, λέγω τὴν Volapük, οὐ μόνον δὲν κατεγελάσθη, ἀλλ' εὗρε καὶ ὀπαδούς [1]. Ἀλλ' οἵα διαφορὰ ἀπὸ τῆς βολαπυκικῆς νεφελοκοκκυγίας εἰς τὴν ζωντανὴν καὶ εὔφωνον καὶ εὔρυθμον γλῶσσαν ἑκατομμυρίων ὅλων Ἑλλήνων διεσπαρμένων ἁπανταχοῦ τῆς γῆς, εἰς γλῶσσαν ἥτις παρ' ὅλας τὰς μεταβολὰς ἃς ὑπέστη διὰ τῶν αἰώνων δὲν θεωρεῖται πλέον γραικοβάρβαρος, ἀλλ' εἶνε ἡ ἄμεσος διάδοχος τῆς γλώσσης τῶν ἐκκρίτων συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν μεγάλων πατέρων τῆς ἐκκλησίας.

Τοιούτων ἰδεῶν εὔγλωττος κῆρυξ ἔρχεται πρὸς ἡμᾶς ὁ κ. Muller, ὁ γραμματεὺς καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ Φιλελληνικοῦ Συλλόγου. Καὶ οἱ μὲν λόγοι αὐτοῦ δὲν θὰ εἶνε δύσκολον νά μας πείσωσιν, ἅτε λεγόμενοι κατὰ μέγα μέρος pro domo nostra. Ἡ δὲ παρουσία αὐτοῦ ἐν ἡμῖν θὰ συντελέσῃ πάντως εἰς σύσφιγξιν στενοτέρων δεσμῶν μεταξὺ δύο λαῶν ἐπ' ἴσης εὐγενῶν, ἐπ' ἴσης ἀγαπησάντων τὴν τέχνην, τὰ γράμματα καὶ τὴν ἐλευθερίαν, τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες πολλάκις κατεπάλαισαν τοὺς βαρβάρους, τῶν Ὀλλανδῶν, οἵτινες δι' ἀγώνων οὐχ ἧττον ὑπερανθρώπων τὴν ἄξενον τῆς χώρας αὐτῶν φύσιν ἠδυνήθησαν νὰ μεταβάλωσιν ἀπὸ μητρυιᾶς εἰς μητέρα φιλόστοργον.

---

[1] Ἔκτοτε εἰς τὸ Volapük προσετέθη καὶ ἡ συνθηματικὴ γλῶσσα Esperando.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΝΙΑ [1]

Τείνουσιν εἰς ἡμᾶς τὴν δεξιὰν καί την δεχόμεθα. Ἔρχονται νὰ ἐπισκεφθῶσι χαίροντες τὴν γῆν τῆς Ἑλλάδος, καὶ παρασκευαζόμεθα νὰ ἐπιδείξωμεν εἰς αὐτοὺς ὅλην τὴν γλυκύτητα τῆς πατρίου ἑλληνικῆς φιλοξενίας. Μᾶς συνδέουσιν ἀπ' αἰώνων τύχαι ἐν πολλοῖς κοιναὶ καὶ ἀναμνήσεις συγγενεῖς, καὶ κοινὰ συμφέροντα δύνανται νἀναδείξωσι φίλους καὶ ἀδελφοὺς ἐκείνους οἵτινες θὰ ἦτο κρῖμα νὰ τραπῶσιν ἑκάτεροι ὁδοὺς ἰδίας ἀντιμέτωποι ἀλλήλων δίκην ἐχθρῶν. Τείνουσιν εἰς ἡμᾶς τὴν δεξιὰν καί την δεχόμεθα.

Πρὸς τοὺς Ῥωμάνους ἔχομεν τύχας κοινὰς ἐν πολλοῖς ἀπὸ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἰσχύσασα μεγάλη ἡ Ῥώμη ὑπέταξεν ὑπὸ τὸ βαρὺ βῆμα τῶν λεγεώνων αὐτῆς πρὸς τῇ Δύσει σύμπασαν τὴν εἰς τοὺς ἀρχαίους γνωστὴν Ἀνατολήν. Περὶ σχέσεων τῶν προγόνων τῶν Ῥωμάνων, τῶν Δακῶν, πρὸς τοὺς ἡμετέρους προγόνους μόλις που δύναται νὰ γείνῃ λόγος. Οἱ Ἕλληνες ἔτασσον καὶ αὐτοὺς ὡς ἅπαντας τοὺς μὴ λαλοῦντας τὴν εὔστομον ἑλληνικὴν καὶ δι' αὐτῆς χαρακτηριζομένους ὡς ἐμφορουμένους τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τοὺς βαρβάρους. Ἀλλ' ἡ ἀντίστασις, ἣν οἱ βάρβαροι ἐκεῖνοι ἀντέταξαν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν δύναμιν, ὑπῆρξε γενναία, ἀξία λαοῦ μεγάλου. Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ ἐθνικοῦ τῶν Δακῶν ἥρωος Δακεβάλου δύναται νὰ ταχθῇ μεταξὺ τῶν μεγάλων ὀνομάτων ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ τὰς εἰκόνας τῶν ἐναντίον τοῦ ἡρωικοῦ βασιλέως καὶ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ἀγώνων ἐθεώρησε δικαίως ὁ τέλος ἐκνι-

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου τῇ 1 Σεπτεμβρίου 1901, δύο ἡμέρας πρὸ τῆς εἰς Ἀθήνας ἀφίξεως τῶν Ῥωμάνων φοιτητῶν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ καθηγητοῦ κ. Τοτσιλέσκου, κατὰ παράκλησιν τοῦ κ. Κυπαρίσσου Στεφάνου, προέδρου τοῦ Συλλόγου τῶν Ἑλλήνων διδασκάλων, διαθέσαντος τὰ ἐκ τοῦ τιμήματος τῆς εἰσόδου τῆς διαλέξεως ἐκείνης εἰσπραχθέντα ὑπὲρ δεξιώσεως τῶν Ῥωμάνων φοιτητῶν. Ἐδημοσιεύθη δ' ἐν τῷ Ἀγῶνι τῆς 7 Σεπτεμβρίου 1901.

κήσας τοὺς Δακοὺς Τραϊανὸς ἀξίας νὰ κοσμήσωσι τὸν ἀναμνηστικὸν τοῦ δακικοῦ πολέμου κίονα, ὃν ἔστησεν ὑψηλὸν ἐν μέσῃ τῇ Ῥώμῃ.

Οὕτω διακόσια πεντήκοντα ἔτη μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Ἀχαΐας ἔπιπτεν ἡ Δακία ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ἀετοὺς τῆς κοσμοκράτορος Ῥώμης, καὶ ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς πυρποληθείσης καὶ ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος ἀνακτισθείσης Κορίνθου ἐκυμάτιζεν ἡ αὐτὴ σημαία τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἣν ἐρρίπιζον οἱ ἄνεμοι ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῆς ἐκπολιορκηθείσης Σαρμισεγεθούσης. Κατὰ σύμπτωσιν δὲ περίεργον ὁ τελευταῖος ἥρως τῶν ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους ὑποταχθέντων Δακῶν, ὁ Δακέβαλος, πίπτει μετὰ τὴν δούλωσιν τῆς πατρίδος αὐτοκτονῶν καθ' ὃν τρόπον ὁ ἔσχατος στρατηγὸς τῶν Ἀχαιῶν, ὁ Δίαιος, μετὰ τὴν ἀτυχῆ μάχην τῆς Λευκοπέτρας.

Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους ὑποδουλώσεως διάφορος ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Δακίας. Οἱ μὲν Ἕλληνες κατώρθωσαν, καίπερ ὁπωσδήποτ' ἔκτοτε κατὰ πιθανὸν λόγον ὀνομασθέντες Ῥωμαῖοι, μόνον τὸ ὄνομα τοῦ κατακτητοῦ νὰ φορτωθῶσιν ἐπὶ αἰῶνας μετὰ τῶν βαρῶν ἅτινα ἐπέβαλεν ἡ κατάκτησις, ἀλλὰ δὲν συμμετέβαλον καὶ τὴν πάτριον γλῶσσαν, ἣν εἶχε δοξάσει αἰώνων ὅλων ἀνθηρὰ λογοτεχνία, διατρανοῦσα τἀνώτερα ἤθη καὶ τὴν ὑψηλοτέραν παίδευσιν, ἥτις ὑπεδούλωσε καὶ αὐτὸν τὸν ἄγριον νικητήν. Οἱ δὲ Δακοί, ὑποδεέστεροι ὄντες τῶν κατακτητῶν, ὑπέκυψαν εἰς τὸν ἀνώτερον αὐτῶν πολιτισμὸν καὶ δὲν ὠνομάσθησαν μόνον διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ νικητοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπεδέχθησαν οἱ ἡττημένοι τὴν γλῶσσαν τοῦ Λατίου, τασσόμενοι ἔκτοτε εἰς τὰ νεολατινικὰ ἔθνη.

Οὕτως ὑπὸ διαφόρους ὅρους ἀνομοίας ὑπὸ τὴν αὐτὴν κραταιὰν πολιτείαν ὑποδουλώσεως ἤθελον ἐντελῶς ἀποσχισθῆ τῶν Ἑλλήνων, ἂν μὴ εἰς τῆς γειτονίας τὴν πειθανάγκην προσετίθετο καὶ ὁ νέος σύνδεσμος, ὃν ἐδημιούργησεν ἡ νέα κοινὴ θρησκεία, ἥτις καὶ πρότερον μὲν ἤδη ἐπὶ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, συστηματικώτερον δὲ καὶ καταφανέστερον ἀπὸ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος συνήνωσε τὰ δύο ἔθνη ὑπὸ τὸ λάβαρον τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τὸ πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ὅτε δ' ἐπῆλθε τοῦ σχίσματος ἡ μοιραία ἡμέρα, οἱ Ῥωμάνοι δὲν ἐτάχθησαν μετὰ τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' οἱ Νεολατῖνοι ἐκεῖνοι συνδιεσπάσθησαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς Δύσεως καὶ ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὴν ὀρθόδοξον

ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς, μνήμονες τῶν κοινῶν ἐκείνων οἰκουμενικῶν συνόδων, καθ' ἃς ἐπίσκοποι τῆς Δακίας συμπαρεκάθησαν μετὰ τῶν μεγάλων πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Μεγάλαι ἔκτοτε κοιναὶ θρησκευτικαὶ ἀναμνήσεις συνδέουσι τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Ῥωμάνους, καὶ εἶνε κοινὴ εἰς τὰ δύο ἔθνη ἡ πορφύρα ἡ περιβάλλουσα τὸν θρόνον τῆς ὀρθοδοξίας.

Οὐδὲ ἠδύναντο νὰ λησμονήσωσιν οἱ Ῥωμάνοι, ὅτι τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἀπεῖχον ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςτε, ὅπως μὴ ὑποπέσωσιν εἰς αὐτὴν δελεαζόμενοι, καὶ αὐτὰ τὰ λατινικὰ γράμματα ἀπέβαλον οἱ Νεολατῖνοι ἐκεῖνοι ἀπὸ τῆς ἰδίας ἐκκλησίας, ἀντικαταστήσαντες αὐτὰ διὰ τῆς σλαβονικῆς γλώσσης, ἥτις καὶ ἐξηκολούθησε κρατοῦσα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μέχρις αὐτοῦ τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος. Καὶ ὅμως ἡ γλῶσσα τῶν Βουλγάρων, ἣν ἀπεδέχθη ἡ ῥωμανικὴ ἐκκλησία ἐπὶ ὀκτὼ ἴσως ὅλους αἰῶνας, οὐδαμῶς ἠδυνήθη νὰ ἐπιδράσῃ ἐπ' αὐτούς, οὐδεμίαν κατώρθωσε νὰ γεννήσῃ πνευματικὴν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ τῶν δύο ἐθνῶν. Ἡ σλαβονικὴ γλῶσσα δὲν ἠδυνήθη νἀναπτύξῃ τὸν νοῦν τοῦ Ῥωμάνου· ἀπ' ἐναντίας συνῳδὰ πρὸς τὴν ὁμόφωνον αὐτῶν τῶν Ῥωμάνων λογίων ὁμολογίαν ἐκώλυσε τὴν τοῦ ἐθνικοῦ λόγου καλλιέργειαν καὶ ἐπίεσε τὴν διάνοιαν τοῦ ῥωμανικοῦ λαοῦ. Ὀκτακόσια ὅλα ἔτη παρῆλθον χωρὶς νὰ καταλίπωσιν ἴχνος ζωῆς πνευματικῆς. Ὀρθῶς λέγει εὐπαίδευτος Ῥωμάνος κληρικός, πνευματικὸς τρόφιμος τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου, ὅτι ἡ τῶν Βουλγάρων δυναστεία ἐπὶ τῶν Ῥουμάνων ὁμοία ἐστὶ ταῖς ἐν ἀνυδρίᾳ πυκναῖς νεφέλαις ταῖς ἐπισκοτιζούσαις μὲν τὸν ἥλιον, μὴ ἐχούσας ὅμως οὐδεμίαν σταγόνα βροχῆς [1]. Πλὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων, ὅσα ἐγέννησεν ἡ ἀνάγκη τῆς λατρείας καὶ πλὴν ὀλίγων λέξεων σλαβικῶν, ἰδίως ἐν χρήσει ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς ἐκκλησίας, ἡ σλαβονικὴ ἐπίδρασις παρῆλθεν ἀνεπιστρεπτεὶ ἐπὶ τοῦ ῥωμανικοῦ ἐδάφους. Μόνον μεγάλοι πολιτισμοὶ δύνανται νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὰ ἔθνη καὶ ἀφήσωσιν ἴχνη ἐπιδράσεως εὐεργετικῆς. Καὶ τοιοῦτον ὑπῆρξε διὰ τοὺς Ῥωμάνους τὸ ἔθνος τὸ ἑλληνικόν.

Μετὰ τῶν Ἑλλήνων δὲν συνεδέοντο οἱ Ῥωμάνοι διὰ μόνης τῆς ἐκκλησίας. Ἡ πολιτικὴ ὑπὸ τὸ Βυζάντιον μετὰ τὴν διαίρεσιν τοῦ ῥω-

[1] Θεοδώρου Ἀθανασίου Περὶ τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων ἐν Ῥουμανίᾳ. Ἀθήνησιν. 1898.

μαϊκοῦ κράτους καθυπόταξις τῆς Δακίας, αἱ εἰς τὰς ρωμανικὰς χώρας ἐπὶ τῆς βυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας ἐποικήσεις Ἑλλήνων, ἡ κατάβασις εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας νομάδων Βλάχων εἶχον γεννήσει ἱκανῶς πυκνὴν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ τῶν δύο ἐθνῶν καὶ σχέσεις ὁμαλὰς καὶ μᾶλλον φιλίας. Παρουσιάζεται μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βλάχων κατὰ τοὺς ἀπωτέρους αἰῶνας τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων καὶ ἔπειτα μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς τὸ αὐτὸ φαινόμενον ὅπερ καὶ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν. Ἀνέχονται ἀλλήλους, ζῶσιν ἐν ἁρμονίᾳ πλησίον ἀλλήλων, διότι δὲν προσβάλλουσιν ἀλλήλους· οἱ Ἕλληνες κύριοι τῆς χώρας αἰσθάνονται, ὅτι οἱ ἐπήλυδες Ἀλβανοὶ γεωργοί, ὅτι οἱ πάροικοι Βλάχοι νομάδες δύνανται νὰ συμβιώσωσι μετὰ τῶν Ἑλλήνων αὐτῶν συναγροτῶν εἰρηνικῶς, διατηροῦντες μὲν τὴν ἰδίαν ἀτομικότητα, ἀλλὰ μὴ ποιούμενοι διάκρισιν ἐθνικὴν καὶ συσσωματούμενοι μετὰ τῶν Ἑλλήνων εἰς ἓν ὅλον δίκην ἀδελφῶν. Οὕτως ἀποβαίνει κοινὴ ἡ χώρα, χώρα ἑλληνική, οἰκουμένη ἀναμὶξ ἐνιαχοῦ ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν, ἢ Βλάχων καὶ Ἑλλήνων, καὶ ἐπὶ τῶν χειλέων ἐκείνων, ἐξ ὧν ψελλίζεται ἡ ἀλβανικὴ ἢ ἡ βλαχική, ἀναθάλλει ἑλληνικὸν μειδίαμα ἐπὶ ταῖς ἐθνικαῖς εὐτυχίαις καὶ τὸ μέτωπον συνοφρυοῦται ὑφ' ὁμοίων ῥυτίδων ἐπὶ πανελληνίοις συμφοραῖς, καὶ ἀπὸ τῶν καρδιῶν ἐκείνων τῶν συνηδελφωμένων ἐκκρούονται παλμοὶ κοινῶν ποθων καὶ εὐχῶν κοινῶν. Οὕτως ὑπῆρξε χρόνος καθ' ὃν ἡ Θεσσαλία ὑπὸ πλήθους πολλοῦ Βλάχων κατακλυσθεῖσα ὠνομάσθη Μεγαλοβλαχία, καὶ ὅμως ἦτο καὶ ἔμεινεν ἑλληνικωτάτη. Τίς δὲ ἡμῶν ἐφαντάσθη ποτὲ νὰ διχάσῃ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος τὴν μεγάλην κοινοπραγίαν εἰς χωριστὰς ἀνδραγαθίας Ἑλλήνων τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ Ἀλβανῶν τοῦ Σουλίου καὶ τῶν ἡρωικῶν νήσων; Ἢ τίς ἐχεφρονῶν θὰ ἠδύνατο νὰ διαγράψῃ ἀπὸ τῶν σελίδων τοῦ μεγάλου ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος τὰ μαρτύρια τῶν Κουτσοβλάχων τῶν Καλαρρυτῶν καὶ τοῦ Συρράκου;

Ἡ δ' εὔκολος ἐκείνη πνευματικὴ ἐπικοινωνία, ὁ μέγας ἐκεῖνος ἐθνικὸς σύνδεσμος ἐξηγεῖ τοὺς λόγους, δι' οὓς ἐν ταῖς πικραῖς ἡμέραις τῆς κοινῆς δουλείας ὁ ἑλληνισμὸς ἠδυνήθη νὰ ἐπιβληθῇ καὶ θαυματουργήσῃ ἀναπλάσσων τὴν Μολδαβίαν καὶ τὴν Βλαχίαν. Οἱ μεγάλοι ἐκεῖνοι ἀξιωματικοὶ τῆς Πύλης, οἱ ἰσχυροὶ ἐκεῖνοι Φαναριῶται ὁσποδάροι ἀνεγέννησαν ἀληθῶς ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας τὰς ρωμανικὰς χώρας. Τὸ Φανάρι ὑπῆρξε πράγματι ὁ φανὸς ἐξ οὗ ἐξετοξεύθη ἐπὶ τοὺς Ῥω-

μάνους τὸ φῶς τῆς γνώσεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ ἐκ τοῦ Κερατίου κόλπου Ἕλληνες εὐπατρίδαι ὑπῆρξαν οἱ ἡγεμόνες, οἱ νομοθέται, οἱ μεταρρυθμισταί, οἱ παιδαγωγοί, οἱ ἐκπολιτισταὶ τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν. Σὺν αὐτοῖς δὲ συνετέλει εἰς ἡμέρωσιν καὶ προαγωγὴν τῆς χώρας ὁ ἀνώτερος κλῆρος, ὅςτις τὸν δέκατον ἕβδομον μάλιστα αἰῶνα συνέκειτο ἐξ Ἑλλήνων, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου Ἕλληνες μοναχοὶ ἐπετρέποντο παρὰ τῶν ἡγεμόνων τῶν χωρῶν ἐκείνων τὴν διδασκαλίαν τῶν παίδων τῶν βογιάρων. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο ὄχι μόνον ἐπίσημος, ὄχι μόνον γλῶσσα τῶν ἐπιφανῶν, ἀλλὰ καὶ γλῶσσα ἐθὰς ἐν τῇ Οὐγγροβλαχίᾳ. Οὕτως αἱ παρίστριοι χῶραι κατὰ τὸν αἰῶνα τῆς φαναριωτοκρατίας ἀνήκουσιν οὐχ ἧττον εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἢ εἰς τὴν ῥωμανικὴν ἱστορίαν, καὶ οἱ Καλλιμάχαι ἐκεῖνοι καὶ Μαυροκορδᾶτοι καὶ Καρατζάδες καὶ Ὑψηλάνται καὶ Μουροῦζαι καὶ Σοῦτσοι καὶ Ῥωσσέτοι καὶ Μαυρογέναι ὀφείλουσι νὰ εἶνε, οἱαιδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν ἐνίοτε τυχὸν ὑπερφιάλου δεσποτείας παρεκτροπαί, ἐπ' ἴσης προςφιλεῖς εἰς τοὺς Ῥωμάνους, ὅσον ὀφείλουσι νὰ εἶνε γνωστοὶ εἰς ἡμᾶς οἱ Γκίκαι καὶ οἱ Στοῦρζαι, οἱ Φιλιππέσκοι καὶ Φλωρέσκοι, οἱ Μπραγκοβάνοι καὶ Βακαρέσκοι ἐκεῖνοι, οἵτινες ὡς ἰδίαν ἐλάλουν καὶ ἔγραφον τὴν ἑλληνικήν. Ὁ ῥωμανικὸς βίος καὶ ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ παιδεία τῶν χρόνων ἐκείνων δὲν δύνανται νὰ ἐννοηθῶσιν ἄνευ τῶν Φαναριωτῶν, καθ' ἃ ἐξ ἑτέρου ἡ ἑλληνικὴ γραμματεία τῆς τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος καὶ ὁ ἑλληνικὸς τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ τῶν ἔπειτα ἀποικισμὸς δὲν δύναται νὰ μελετηθῇ ἄνευ τῆς Ῥωμανίας.

Ἡ ἐπίδρασις ὑπῆρξεν ἑκατέρωθεν εὐεργετική, καὶ αἱ σελίδες τῆς κοινῆς ἐκείνης Ἑλλήνων καὶ Ῥωμάνων ἱστορίας εἶνε τῶν ὡραιοτάτων. Ὅταν βλέπωμεν τὰς ὀρθοδόξους μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὄρους βασιλικῶς φιλοδωρουμένας καὶ κοσμουμένας ὑπὸ παριστρίων μεγιστάνων· ὅταν ἀνοίγωνται πρὸ ἡμῶν αἱ δέλτοι τῆς ἱστορίας τῶν λαμπρῶν ἐκείνων ἐν ταῖς ῥωμανικαῖς χώραις ἑλληνικῶν παιδευτηρίων, ἀφ' ὧν μετελαμπαδεύετο ἡ παιδεία εἰς Ἕλληνας ἅμα καὶ Ῥωμάνοις· ὅταν διεξερχώμεθα τὰ βιβλία ἐκεῖνα τὰ ἑλληνιστὶ ὑπὸ Ἑλλήνων ἐκτετυπωμένα ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχαίᾳ τῆς Οὐγγροβλαχίας μητροπόλει, τῷ Τυργοβύσιῳ, ἧς τὸ τυπογραφεῖον ἡμιλλᾶτο πρὸς τὰ ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Βενετίας, τῆς Μοσχοπόλεως καὶ τῶν Κυδωνιῶν· ὅταν ἀκούωμεν ἐν ἀνθούσαις ἑλληνικαῖς παροικίαις παρὰ

τὰς ὄχθας τοῦ Ἴστρου λαλουμένην τὴν πάτριον γλῶσσαν τῶν Γραικῶν· τότε, ὢ τότε νομίζομεν, ὅτι διαπνέει ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ὀχθῶν τοῦ Ποταμοῦ, ὡς ἐκάλεσαν κατ' ἐξοχὴν ποταμὸν τὸν Δούναβιν οἱ Ἕλληνες ναυτίλοι, ὑπερπόντιός τις ἑλληνικὴ αὔρα καὶ ὅτι ὁ καταδιωκόμενος, ὁ δουλεύων, ὁ ἐν φυγαδείᾳ ταλαιπωρούμενος ἑλληνισμὸς εὗρεν ἐκεῖ δευτέραν πατρίδα, πλουτίζων ἅμα καὶ πλουτιζόμενος, ἐκπολιτίζων ἅμα καὶ φρονηματιζόμενος.

Εἶνε ἀληθῶς γωνία ἑλληνικῆς ἅμα καὶ ῥωμανικῆς γῆς τὸ Ἰάσιον ἐκεῖνο, ὅπερ βλέπομεν εὐδαιμονιζόμενον καὶ καλλωπιζόμενον ὑπὸ τοῦ ὑψηλοτάτου αὐθέντου καὶ ἡγεμόνος πάσης Μολδαβίας κυρίου κυρίου Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου Κωνσταντίνου Μουρούζη βοεβόδα, ὡς ὀνομάζεται ὁ φιλόκαλος ἐκεῖνος ἡγεμὼν ὁ σὺν τοῖς ἄλλοις μετοχετεύσας δι' ἰδίων ἀναλωμάτων τὰ ὕδατα εἰς τὸ Ἰάσιον, ἔν τινι χειρογράφῳ ἁγιορειτικῷ, ἐν ᾧ διεσώθησαν τὰ ἐπὶ τῇ μετοχετεύσει ἐκείνῃ γραφέντα ἐπιγράμματα ἐν ἀρχαίᾳ ἅμα γλώσσῃ καὶ ἐν ἀφελεῖ νεοελληνικῇ μεταφράσει.

Ἀκούσατε ἓν αὐτῶν·

Ἡ Αἴγυπτος τὸν Νεῖλον καυχᾶται σοβαρὰ
ποῦ πλημμυρεῖ τὴν γῆν της μὲ ῥεῖθρα δροσερά.
Κ' ἡ Μολδαβία τώρα καυχᾶται τὸν κλεινὸν
Ἀλέξανδρον Μουρούζην ὡς Νεῖλόν της κοινὸν,
ὁποῦ καθὼς ἐκεῖνος μὲ ῥεῖθρα δαψιλῆ
τὴν γῆν της καταβρέχει καί την κατακηλεῖ[1].

Ἢ μὴ δὲν δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν ἑλληνικὸν αὐτόχρημα τὸ Βουκουρέστιον ἐκεῖνο, οὗ τὸ φροντιστήριον ἐκόσμησαν ἐν τοῖς ἄλλοις ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς, ὁ Λάμπρος Φωτιάδης, ὁ Κωνσταντῖνος Βαρδαλάχος, ὁ Νεόφυτος Δούκας, ὁ Γεώργιος Γεννάδιος; Δὲν ἦτο ἑλληνική, ἑλληνικωτάτη ἡ πόλις, ὅτε διάθερμος ὑπὸ αἰσθήματος φιλοπατρίας τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Γεννάδιος ἀνεπτέρονε τὸ φρόνημα τῶν ἀκροατῶν τῶν κρεμαμένων ἀπὸ τῶν εὐγλώττων αὐτοῦ χειλέων; Τὸν ἐνθυμοῦμαι, γράφει μαθητής τις τοῦ διδασκάλου τοῦ γένους, ὅταν ἐν τῷ δημοσίῳ σχολείῳ τοῦ Βουκουρεστίου, ἐν

[1] Σπυρ. Π. Λάμπρου Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἑλληνικῶν κωδίκων. Ἐν Κανταβριγίᾳ τῆς Ἀγγλίας. 1900. Τόμ. Β' σ. 324.

πλήθοντι ἀκροατηρίῳ, ἐν ᾧ παρεκάθηντο καὶ οἱ τοῦ ἡγεμόνος υἱοί, διδάσκων τὸν Ἰσοκράτην πανηγυρίζοντα τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν τὴν λαμπρότητα καὶ εὔκλειαν, ᾐσθάνθη ἑαυτὸν ὅλον ὑπὸ τῶν μεγάλων ἐκείνων εἰκόνων ἐκβακχευόμενον, καί, διατάξας νὰ κλεισθῇ ἡ θύρα, ἤρξατο ἐν λέξεσι διαπύροις ἐκθέτων οἵα ἦν ἡ Ἑλλάς, διδάσκαλος καὶ κορωνὶς τῶν ἐθνῶν, ὅταν ἔλαμπεν ἐπ' αὐτῆς ὁ ἥλιος τῆς ἐλευθερίας, καὶ πῶς κατέστη τῶν λαῶν χλεύη καὶ ἐξουθένωμα, ἀφ' ὅτου ὑπέκυψεν εἰς δουλείας ζυγόν· καὶ τοσοῦτον συνεκινήθη περιγράφων τὴν ἔνδοξον ἐλπίδα, ἥτις ἦν τότε ἔγκλημα, ὥςτε τὴν φωνήν του διέκοψαν δάκρυα, τῶν δὲ νέων ἀκροατῶν του κορυφωθεὶς ὁ ἐνθουσιασμὸς ἐξερράγη εἰς κεραυνώδεις χειροκροτήσεις [1].

Καὶ πῶς νὰ μὴ ἀναμνησθῶ τῶν πατριωτικῶν στίχων τοῦ Θουρίου τοῦ Ῥήγα, ὅςτις τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ῥωμανικῶν κάστρων

Σιλίστρα καὶ Βραΐλα, Σμαῆλι καὶ Κιλὶ

ἐθεώρει συνυπακουομένην μετὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ γένους;

Παρῆλθον ἔκτοτε χρόνοι· ἔκλεισαν αἱ πύλαι τοῦ αἰῶνος, ὅςτις εἶδε τὸ λυκαυγὲς τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ῥωμανικῆς ἐλευθερίας καὶ ἱδρυομένους ἐπὶ ἐρειπίων αἱματοβρέκτων θρόνους βασιλέων. Ἀλλὰ δὲν ἐτέθησαν ἀκόμη ἑπτὰ σφραγῖδες ἐπὶ τοῦ ἀσυμπληρώτου ἀκόμη βιβλίου, ἐν ᾧ ἀναγράφονται αἱ σελίδες τῆς ἱστορίας τῶν δύο προςοίκων ἐθνῶν. Παρανοήσεις παλαιαὶ καὶ πρόςφατοι δὲν εἶνε δίκαιον νὰ διαστήσωσιν ἀπ' ἀλλήλων ἐκείνους οἵτινες ἐβάδισαν τοσάκις ἡνωμένοι ἐν ἡμέραις πονηραῖς. Γίνεται δὶς πολλάκις φίλος ὁ μετὰ τὴν διαλλαγὴν παροδικῶν παρεξηγήσεων κραδαίνων καὶ πάλιν ἀδελφικῶς τὴν δεξιάν. Πέραν νεφυδρίων εὐκόλως διαλυομένων προςίδωμεν ἡνωμένοι τὸν ἥλιον τὸν καταυγάζοντα τὰς χλοερὰς ὄχθας τοῦ Προύθου ἐκείνου τοῦ περιβρέχοντος τοὺς ῥωμανικοὺς ἀγρούς, οὗ ἡ εὐάγγελος διάβασις ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου ὀλίγας μόνον ἡμέρας προηγήθη τῆς ὑψώσεως τῆς ση-

[1] Σάθα Νεοελληνικὴ φιλολογία σ. 721.

μαίας τῆς Ἁγίας Λαύρας. Ἀλλ' ὁ Προῦθος ἐνθυμίζει τὸ Δραγατσάνιον, τὸν πρὸς ὥραν δυςοίωνον κοινὸν τάφον τοῦ ἔαρος τῆς ἑλληνικῆς νεότητος τοῦ ὑπὲρ πατρίδος ἡττηθέντος καὶ πεσόντος καὶ τῶν γενναίων αὐτῆς Ῥωμάνων συναμυντόρων. Ἄγοντες δὲ σεῖς μεθαύριον τοὺς εὐσταλεῖς νεανίσκους τοὺς φέροντας εἰς τὸ ἄστυ τῆς Παλλάδος τὸν φιλικὸν ἀσπασμὸν τῶν παριστρίων αὐτῶν συμπολιτῶν εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ μνημείου τῶν Ἱερολοχιτῶν, εὐχήθητε μετ' αὐτῶν, ὅπως ἡ ἧττα τοῦ Δραγατσανίου ὑπάρξῃ ἡ τελευταία κοινὴ συμφορὰ Ἑλλήνων καὶ Ῥωμάνων. Τύχῃ ἀγαθῇ.

ΛΟΓΟΙ ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΙ

ΚΑΙ

ΕΠΙΜΝΗΜΟΣΥΝΟΙ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΑΠΟΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΕΙΣ ΑΝΔΡΕΑΝ ΜΑΜΟΥΚΑΝ[1]

Βραχὺς θὰ εἶνε ὁ ἀποχαιρετισμὸς ὃν ἀπευθύνω ἐντολῇ τῶν συναδέλφων μου εἰς τὸν νεκρὸν τοῦ Ἀνδρέου Μάμουκα, ὡς βραχεῖαι εἶνε συνήθως αἱ προσφωνήσεις τοῦ σεβασμοῦ. Καὶ σεβασμοῦ εἶνε ἄξιοι οἱ ἀγωνισάμενοι νὰ δημιουργήσωσιν ἡμῖν ἐλευθέραν τὴν πατρίδα, οἱ ἐργασθέντες ὅπως στήσωσιν ἐν τῇ ἐλευθερωθείσῃ πατρίδι τῆς εὐνομίας τὸν θρόνον ἐπὶ τῶν ἐκ τοῦ πολέμου ἐρειπίων. Ἄλλοι ἐπελάβοντο νἀνελίξωσιν ἐνώπιον ὑμῶν τὰς κυριωτέρας σκηνὰς τοῦ μακροῦ καὶ πολυκυμάντου βίου τοῦ προκειμένου νεκροῦ. Ἐμὸν δ' ἔργον δὲν εἶνε νἀναπτύξω ὡς βιογράφος τὴν ἱστορίαν τοῦ μακροῦ του βίου, οὐδὲ δύναται νὰ γείνῃ τοῦτο διὰ βραχέων κατὰ τὰς τελευταίας στιγμάς, αἵτινες ὑπολείπονται πρὶν ἢ κατατεθῇ εἰς τὴν γῆν ὁ νεκρός. Ἄλλως δ' ἡμᾶς τοὺς νεωτέρους τοὺς γνωρίσαντας ἀπὸ ἐτῶν ἤδη τυμβογέροντα τὸν Μάμουκαν χρειάζεται γοητεία τις, οἷα ἡ ὑπὸ τῆς Μηδείας περὶ τοῦ Πελίου ὑπεσχημένη, ὅπως διὰ τῆς φαντασίας ἀποδώσωμεν εἰς τὸ ἄψυχον τοῦτο πτῶμα τὴν ζωὴν καὶ τὴν κίνησιν, εἰς τὴν πολιὰν τοῦ ἄκρου τούτου γήρατος τὴν κόμην τῆς πρώτης καὶ ἀκμαίας νεότητος, ὅπως ἴδωμεν ἀνοιγομένους τοὺς νῦν διὰ παντὸς κεκλεισμένους ὀφθαλμοὺς καὶ προσβλέποντας ἀπὸ τῶν σπετσιωτικῶν θεωρίδων ὁπλοχαρῆ πέριξ καὶ πολεμόφρονα ἀπ' ἄκρου ἕως ἄκρου τὴν Ἑλλάδα. Στρατιώτης ὑπάρξας ἁπλοῦς τῆς πατρίδος ἐν τοῖς μεγάλοις ἐκείνοις χρόνοις, ἕτοιμος νὰ θυσιάσῃ τὴν ζωήν του ἐν ἀνάγκῃ ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, ἴσως οὐδ' ἐφαντάζετο ἐν τῇ γλυκύτητι καὶ πραότητι τῆς μετριόφρονός του γνώμης, ὅτι μετὰ βίον ἐννέα ὅλων δεκάδων ἐτῶν

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ νεκροταφείῳ Ἀθηνῶν κατ' ἐντολὴν τοῦ κ. Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας καὶ τῶν ἐν τῷ ὑπουργείῳ συνυπηρετούντων συναδέλφων τμηματαρχῶν τῇ 14 Μαρτίου 1884, καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῆς 2 Ἀπριλίου 1884.

θὰ ἐθρηνεῖτο ἐνταῦθα ὑπὸ δύο γενεῶν ὡς ὁ ἡγέτης τοῦ κλάδου τῆς διοικήσεως, ὅςτις ἀνετέθη αὐτῷ μετὰ τὸ πέρας τῶν ἀγώνων καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς πατρίδος. Διότι πᾶς τις γινώσκει, βλέπων τοῦ Μάμουκα τὸν νεκρόν, ὅτι εἰς αὐτὸν ὀφείλομεν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν τάξιν καὶ τὰ νόμιμα, καθ' ἃ παρ' ἡμῖν διοικεῖται ἡ ἐκκλησία.

Ἦτο δὲ τὸ ἔργον ἐκ τῶν δυςχερεστάτων. Ὡς ἡ ἀποκατάστασις τῆς πολιτικῆς τάξεως μετὰ τὴν ἀποτίναξιν τῶν δεσμῶν τῆς δουλείας προςέκρουε κατὰ τῶν κακῶν ἕξεων τοῦ παρελθόντος, κατὰ τῶν τολμηρῶν πολλάκις ἀπαιτήσεων τῶν πρὸ τοῦ ἀγῶνος ἰσχυρῶν καὶ τῶν κατὰ τὸν ἀγῶνα μεγάλων, οὕτω καὶ τὰ τῆς ἐκκλησίας, ὅπως διαρρυθμισθῶσιν ἐν ἐννόμῳ τάξει, ἀνάγκην εἶχον καὶ γνώσεων πολλῶν καὶ περισκέψεως μεγάλης. Ἡ θρησκεία, ἀποτελέσασα κατὰ τοὺς μακροὺς τῆς δουλείας αἰῶνας ἕνα τῶν ἰσχυρῶν μοχλῶν τοῦ ἐθνισμοῦ, εἶχε περιβάλει τοὺς λειτουργοὺς αὐτῆς διὰ δυνάμεως μεγάλης καὶ γοητείας δυςκατανικήτου· ὁ ἱερεὺς τῶν χρόνων ἐκείνων δὲν ἦτο μόνον ὁ θεματοφύλαξ τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ οἱονεὶ δᾳδοῦχος μεταδίδων ὡς πνευματικὸς καὶ διδάσκαλος τὴν λαμπάδα τοῦ ἐθνισμοῦ ἐν τῇ μυστικῇ λαμπαδηδρομίᾳ τοῦ δουλείου σκότους.

Ὅτε δ' ἐξεῤῥάγη ὁ ἀγών, ὁ κλῆρος συμμετέσχεν αὐτοῦ οὕτως ἐνεργῶς καὶ ἐῤῥωμένως, ὥςτε τὰ ὀνόματα τῶν ἱερατικῶν ἀξιωμάτων ἔμειναν ὡς τίτλοι δόξης ἀναπόσπαστοι ἀπὸ τῶν ὀνομάτων πολλῶν μαρτύρων, ὧν μόλις πού τις πλέον ἐνθυμεῖται τὸ ὄνομα τὸ ἀληθές. Ἐννοῶ τὸν Διάκον καὶ Παπαφλέσσαν καὶ τοὺς πολλοὺς ἀρχιερεῖς τοὺς εὐλογήσαντας τὸν ἀγῶνα ἢ ἁγιάσαντας διὰ τοῦ αἵματός των τὴν γῆν τὴν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἐρειπιουμένην.

Ἀφ' ἑτέρου τὰ μοναστήρια κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας εἶχον ἀποβῆ ἐπ' ἴσης ἄσυλα καὶ κέντρα ἐθνισμοῦ. Ὁ κλῆρος ἔζη λοιπὸν καθ' ἑαυτὸν ἐν τοῖς χρόνοις τῆς δουλείας, ἀποτελῶν ἴδιον κράτος βασιζόμενον ἐπὶ τῶν κανόνων τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν Συνόδων καὶ τῶν Νεαρῶν τῶν αὐτοκρατόρων, ἀλλ' οὐδεμίαν σχεδὸν ἔχων ἢ ἀναγνωρίζων σχέσιν πρὸς τοὺς δεσπότας τῆς χώρας, οὐχὶ δὲ σπανίως εὑρισκόμενος ἐν φανερᾷ πρὸς αὐτοὺς διαμάχῃ.

Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας καὶ τὴν ἵδρυσιν τοῦ βασιλείου ἐγεννῶντο νέαι ἀνάγκαι, καὶ ἀναπόδραστος παρίστατο ἡ ἐπάνοδος τοῦ ἐπαναστατικοῦ οὕτως εἰπεῖν κλήρου εἰς τὴν ἔννομον τάξιν

καὶ ὁ κανονισμὸς τῶν σχέσεων τῆς πολιτείας πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, ἀκριβῶς ὁριζομένης τῆς δικαιοδοσίας ἑκατέρας, ὅπως ἑκάστη ἀποτελέσῃ ἴδιον ὅλον, ἁρμονικῶς συμβιοῦσα καὶ συνεργαζομένη ἐν ἀγάπῃ τοῦ ἔθνους μετὰ τῆς ἑτέρας. Τὸ βαρυσήμαντον τοῦτο ἔργον ὑπῆρξεν ἡ δι' ὅλου τοῦ βίου ἐνδελεχὴς μέριμνα τοῦ Μάμουκα, ἄριστα πεφυκότος πρὸς τοῦτο, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, ἕνεκα τῆς ἐμφύτου εὐσεβείας, τῆς κατὰ Χριστὸν ἀμώμου πολιτείας καὶ τῆς συγγενοῦς περισκέψεως καὶ προσηνείας.

Συναισθανόμενος δὲ τὸ μέγεθος τῆς ἐντολῆς τῆς αὐτῷ ἀνατεθειμένης, εἰργάσθη διηνεκῶς μετὰ ζήλου ἀμειώτου, παράδειγμα καὶ πρότυπον τιμίου καὶ εὐσυνειδήτου ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος γενόμενος τοῖς μετ' αὐτοῦ καὶ ὑπ' αὐτὸν ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως ἐργασθεῖσιν ἐπὶ δεκάδας ἐτῶν ὅλας, καθ' ἃς ἀλησμόνητος ἔσται ἡ φιλοπονία αὐτοῦ καὶ ἡ πρὸς τοὺς συναδέλφους πραότης, ὧν οὐδένα οὐδέποτε ἐλύπησεν.

Ἀλλ' ἡ ἐργασία αὐτοῦ αὕτη, καίπερ οὖσα πολλὴ καὶ μεγάλη, ἧς μικρὸν δεῖγμα πρόκειται τῷ δημοσίῳ ἐν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθεῖσι Μοναστηριακοῖς, δὲν εἶνε ἡ μόνη. Ὁ Μάμουκας δὲν ὑπῆρξε μόνον ἄριστος διαρρυθμιστὴς τῶν σχέσεων τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὴν πολιτείαν ἐν πληρεστάτῃ γνώσει τοῦ κανονικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, οὗ κατέστη οὕτως εἰπεῖν ζῶν ἀρχεῖον, ἀλλ' ἐπελήφθη καὶ ἄλλου ἔργου, δι' ὃ ἤδη νῦν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ εὐγνωμονῶμεν αὐτῷ, πολλῷ δὲ μᾶλλον εὐγνώμονες ἔσονται αὐτῷ οἱ μεταγενέστεροι. Εἶνε ἀληθῶς ἄξιον πολλῆς προσοχῆς πῶς ὁ Μάμουκας ἀνεπαισθήτως καὶ τὸ κατ' ἀρχὰς ἀσυνειδήτως, ὡς αὐτὸς ὁμολογεῖ, ὀλίγα ἀμέσως ἔτη μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων ἀνεγνώρισε τὴν σημασίαν, ἣν ἔμελλε νὰ ἔχῃ ἡ συλλογὴ τῶν περὶ τὴν ἀναγεννωμένην Ἑλλάδα πράξεων, ἤτοι τῶν ἐπισήμων κειμένων τῶν ἀφορώντων εἰς τὰ κατὰ τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα. Τὸ ἔργον τοῦτο, οὗ ἐξετυπώθησαν δώδεκα κυρίως εἰπεῖν τόμοι, ἔσται μνημεῖον εἰς ἀεὶ τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ ἀγῶνος. Ἀναλογιζόμενοι δὲ τὰς δυσχερείας καὶ τοὺς μόχθους, εἰς οὓς ὑπεβλήθη ὁ Μάμουκας συλλέγων καὶ ὑπομνηματίζων τὰ ἤδη κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον δυσεύρετα καὶ διεσπαρμένα κείμενα καὶ παραβάλλων αὐτὰ ἀκριβῶς πρὸς τὰ πρωτότυπα, αἰσθανόμεθα ἰδίαν τινὰ εὐγνωμοσύνην τὰ νῦν, ὅτε αἱ δυσχέρειαι τῶν τοιούτων ἐρευνῶν ηὐξήθησαν πολλῷ μᾶλλον. Τὰ κατὰ τὴν

ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἐκεῖνο ἀκριβῶς εἰς ὃ ἔτεινεν ὁ Μάμουκας. Συλλογὴ πλήρης τακτικὴ καὶ ἀσύγχυτος τῶν πράξεων τῆς ἀναγεννωμένης Ἑλλάδος, ἐπιθυμητὴ εἰς τὸν περίεργον παρατηρητὴν, χρήσιμος εἰς τὸν ἐπιμελῶς ἀνερευνῶντα καὶ ἐξετάζοντα τὰς τῶν ἐθνῶν προόδους πολιτικὸν καὶ φιλόσοφον, ἀναγκαιοτάτη τὰ μάλιστα εἰς τὸν φιλοπράγμονα καὶ ἀκριβολόγον ἱστορικὸν καὶ περισπούδαστος εἰς πάντα Ἕλληνα. Ὑπὸ τοιαύτην δ' ἔποψιν ὁ Μάμουκας, καίπερ μὴ δυνάμενος νὰ ὀνομασθῇ ὁ ζωγράφος τῆς ἐπαναστάσεως, εἶνε ὅμως ὁ ἐπιδέξιος παρασκευαστὴς ὁ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγαγὼν καὶ λειάνας τὰς ψηφῖδας, ἐξ ὧν συντίθεται τὸ ἀληθὲς καὶ συμπαγὲς μωσαϊκὸν τῆς ἐθνικῆς μεγαλοπραγίας.

Μετὰ τῆς αὐτῆς δ' ἐπιμονῆς καὶ θρησκευτικῆς εὐλαβείας, ἀφ' οὗ συνήγαγε τὰς πολιτικὰς καὶ πολεμικὰς πράξεις τοῦ ἀγῶνος, ἀνέλαβεν ἐντολῇ τῆς ἐν Μασσαλίᾳ συστάσης κεντρικῆς ἐπιτροπῆς Κοραῆ τὴν ἐπεξεργασίαν πρὸς τύπωσιν τῶν διασωθεισῶν περὶ παντοίας ὕλης ἀντιγράφων σημειώσεων τοῦ ἀδάμαντος τῆς Χίου.

Μετὰ στοργῆς δὲ περιθάλπων τὰ λείψανα τῆς πνευματικῆς ἐργασίας τοῦ μεγάλου πολίτου καὶ συμπολίτου του ἐξέδωκεν ἤδη τὴν ὕλην γαλλογραικικοῦ λεξικοῦ, προτάξας εὐλαβῆ βιογραφίαν τοῦ ἐθνικοῦ ἀνδρός, ὅστις ἀπέθανε Πατρὶς τελευταίαν λέξιν εἰπὼν· καὶ εἰς τὴν παρὰ τῷ κλινιδίῳ του ἀπηωρημένην εἰκόνα τοῦ Δημοσθένους τὸ ὕστατον ἐμβλέψας. Ὁ θάνατος, φεισθεὶς τοῦ Μάμουκα ἐπὶ αἰῶνα σχεδὸν ἕνα, ἐφθόνησεν αὐτῷ ὀλίγας ἀκόμη ἡμέρας ἀφαρπάζων αὐτὸν ἀπὸ τῆς προσφιλεστάτης λοισθίου ἐργασίας του, τῆς πρὸς ἔκδοσιν παρασκευῆς τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κοραῆ, ἥτις ὀψέποτε συντελεσθεῖσα ἔσται τὸ κορύφωμα τῶν πρὸς τὸ ἔθνος ὑπηρεσιῶν τοῦ ἀνδρός.

Οὕτως ὁ Ἀνδρέας Μάμουκας διὰ τῆς μελέτης καὶ ἀποταμιεύσεως τοῦ παρελθόντος παρεσκεύασεν ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἑαυτοῦ ἐνεργείας ἄριστα τὸ μέλλον, καταλείπων τοῖς ἐπιγενεστέροις μνήμην ἀγαθωτάτην τῆς φιλοπατρίας αὐτοῦ καὶ εὐσεβείας, ἀρετῶν διδύμων, ὧν καὶ μία μόνη θὰ ἤρκει νὰ ῥάνῃ τὸν νεοσκαφῆ του τάφον μὲ δάκρυα ἐπαρκῆ ἐπὶ τῇ πικρᾷ συμφορᾷ τῆς στερήσεώς του.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΣ ΑΠΟΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΕΙΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΝ [1]

Μόνον τὰ ἰδικά σου χείλη, Κωνσταντῖνε Παπαρρηγόπουλε, τὰ χείλη σου, ἅτινα ἔκλεισε τώρα διὰ παντὸς τοῦ θανάτου ἡ χεὶρ ἡ παγερὰ, θὰ ἠδύναντο νὰ ὑμνήσωσι προσηκόντως τὰς ὑπηρεσίας, ἃς παρέχει εἴς τι ἔθνος ὁ ἀναλαμβάνων τὴν βαρεῖαν ἐντολὴν νὰ προστήσῃ εἰς τὰς ὄψεις τῶν ὁμοφύλων τὸ κάτοπτρον τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας εἰς ἀνάμνησιν μὲν τοῦ παρελθόντος, εἰς ὁδηγίαν δὲ τοῦ παρόντος καὶ παρασκευὴν τοῦ μέλλοντος. Μόνον σὺ θὰ ἠδύνασο νὰ ἐγκαταμίξῃς τοῦ λόγου σου τὴν δύναμιν καὶ τοῦ σπινθηρίζοντος πνεύματός σου τὴν ἀκτινοβολίαν, ἵνα καταδείξῃς ὁποία ῥώμη προσγίνεται εἰς τὴν γραφίδα ἐκείνου, ὅστις μέλλει ἐπαξίως νὰ κληθῇ ὁ ἐθνικὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ ἱστοριογράφος, ὅταν εἰς τἆλλα ἐφόδια προστίθηται ἡ ἀπὸ οἰκείων αναμνήσεων καὶ παθημάτων ζωηρὰ συγκίνησις, ἡ ἀντίληψις τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας ὡς ἱστορίας τοῦ ἰδίου αἵματος, τοῦ ἰδίου οἴκου, τοῦ ἰδίου πόνου.

Καὶ ἀληθῶς ὁ βίος τοῦ μεταστάντος ὅλος φέρει ἀπαραγνώριστον τὴν σφραγῖδα τῶν ἐντυπώσεων, ἃς ἐνεποίησαν εἰς τὸν Παπαρρηγόπουλον παῖδα ἔτι ὄντα ἐν αὐτῇ τῇ ἄλλοτε βασιλίδι τῶν πόλεων τὰ αἱματηρὰ πρωτόλεια τοῦ μεγάλου ἀγῶνος. Εἶδε τότε κατὰ τὰς αὐτὰς ἡμέρας τὸ μὲν γένος στερούμενον τοῦ πατριάρχου του, ἑαυτὸν δ' ἀπορφανιζόμενον τοῦ πατρὸς, καὶ ἤκουσεν, ὅτι μονονοὺ πᾶς ἑλληνικὸς οἶκος εἶχεν ὁμοίας νὰ θρηνήσῃ συμφορὰς, ἀλλ' ὅτι, ἐν ᾧ ἐκείνου τὰ παιδικὰ βήματα ἀπῆγε συγγενικὴ μέριμνα μακρὰν τῆς γενετείρας πρὸς ξένους αἰγιαλοὺς, ἐκεῖ κάτω ἐν τῇ Πελοποννήσῳ, ὅπου εἶχε βλαστήσει τοῦ γένους του ἡ φύτλη, καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ἐπά-

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν τῇ 15 Ἀπριλίου 1891 κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Ἄστει τῆς 17 Ἀπριλίου 1891.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

λαιον ἄνισον ἀγῶνα οἱ ἐλευθερωταὶ τῆς πατρίδος, οἱ ἐκδικηταὶ τῶν φονέων τοῦ πατρός του καὶ τοῦ πατριάρχου του. Αἱ δὲ μελέται τῶν νεαρῶν του χρόνων, γενόμεναι ἐν αὐτῇ ἐκείνῃ τῇ πόλει, ἣν μετέβαλλεν οἱονεὶ εἰς ἀφίδρυμά τι τοῦ ἑλληνισμοῦ τὸ ἐν αὐτῇ κατατεθὲν σεμνὸν σκήνωμα τοῦ μαρτυρήσαντος ἱεράρχου, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐξαλείψωσι τὰς δεινὰς τῶν πρώτων του ἡμερῶν ἐντυπώσεις, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἐστήριξαν αὐτάς. Ἐπανελθὼν δ' εἰς τὴν ἐλευθερωθεῖσαν πατρίδα καθ' οὓς χρόνους ἐκράτει τῆς κυβερνήσεως τὰς ἡνίας χεὶρ στιβαρά, ἥτις ἐπέπρωτο νὰ νεκρωθῇ μόνον διότι ἦτο τόσον στιβαρά, ἐκράτυνεν ὁ Παπαρρηγόπουλος τὸ πνεῦμα, ἐν μέσῳ τῶν φροντίδων τοῦ βίου ἐξερευνῶν τὰ παρόντα καὶ ἀνερχόμενος διὰ τῆς μελέτης εἰς τὸ παρελθόν. Ἀκλόνητος δ' ἐσχηματίσθη ἐν αὐτῷ ἡ πεποίθησις, ὅτι τὸ συντελεσθὲν ὑπὸ τοῦ ἔθνους ἔργον δὲν ἦτο πλῆρες, ὅτι Noblesse oblige, ὅτι ἡ ἐκ μεγάλων καταγωγὴ ἐπιβάλλει ὑποχρεώσεις, ὅτι ἡ διὰ τῶν αἰώνων ἑνότης δὲν δύναται νὰ διασπασθῇ ὑπὸ καταδρομῆς μοιραίας, ὅτι πρέπει νὰ γνωσθῇ τὸ παρελθὸν τοῦ ἔθνους διὰ νὰ ὑπάρξῃ τὸ παρὸν καὶ προχαραχθῇ τὸ μέλλον. Καὶ εἰς τὸν φωτεινόν του νοῦν ἐνεχαράχθη ἔκτοτε δίκην προγράμματος τοῦ βίου τὸ ἀπόφθεγμα ἐκεῖνο τοῦ Γυιζώτου, ὅπερ ἔμελλεν ἀργότερον νὰ προτάξῃ τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ ἔργου ὡς τηλαυγὲς πρόσωπον· ὁ λαὸς ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ κρίνει σχεδὸν πάντοτε ἀσφαλέστερον καὶ ὀρθότερον περί τε τῶν παρόντων αὐτοῦ πραγμάτων καὶ περὶ τῶν ὅρων τῆς προόδου καὶ περὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ τύχης.

Εἰς τοῦ προγράμματος τούτου τὴν ἐκτέλεσιν ἀφοσιωθεὶς ἐπὶ τέσσαρας ὅλας ἐτῶν δεκάδας ὁ Παπαρρηγόπουλος, εἰς τίνα δὲν εἶνε γνωστὸς ὡς ἱστοριογράφος ἢ ὡς αἱμύλος τῆς Κλειοῦς ὑποφήτης ἐν τῷ ἀνωτάτῳ τοῦ ἔθνους πανδιδακτηρίῳ; Τίς ἐξ ἡμῶν δὲν διῆλθεν ὥρας μεστὰς διδασκαλίας ἐν τῇ ἀναγνώσει τῶν σοφῶν αὐτοῦ μονογραφιῶν καὶ τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ ἔργου, ἐν ᾧ πρῶτος αὐτὸς μετὰ τὸν Γερμανὸν Zinkeisen οὐ μόνον ἀντελήφθη τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὡς ἑνιαίας, ἀλλὰ καὶ ηὐτύχησε νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ Opus magnum, ὡς ἐκάλει τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ὁ Ἄγγλος Γρότε, ὃν ὁ θανὼν τόσον ἐξετίμησε καὶ ἠγάπησε; Δὲν ἔχω ἀνάγκην ν' αὐτοσχεδιάσω τώρα πρῶτον ἐγκώμια νεκρολόγου περὶ τοῦ ἐγκαλλωπίσματος τούτου τῆς

νεωτέρας ἡμῶν φιλολογίας, ὅπερ, κοσμοῦν τὴν βιβλιοθήκην παντὸς Ἕλληνος, ἤδη πρὸ ἐτῶν δεκατριῶν ἐχαρακτήρισα μετ' ἀγάπης καὶ ἐκτιμήσεως, ἀποτίνων ἐλάχιστον φόρον εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν ἄνδρα, οὗ ἡ διδασκαλία πάντοτέ μ' ἔτερψε καί με διδάσκει. Ἐν τῇ πεντατόμῳ ἢ μᾶλλον ἑξατόμῳ αὐτοῦ Ἱστορίᾳ, ἔγραφον τότε, διέρχονται πρὸ ἡμῶν τριάκοντα ὅλοι αἰῶνες ἑλληνικῆς ἱστορίας. Τίς ἱστορία ἠδύνατο νὰ εἶνε μακροτέρα, τὰς δὲ ψυχὰς ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων τίς ἄλλη νὰ θίξῃ μᾶλλον καὶ νὰ θερμάνῃ ἀλλ' ἢ ἡ ἱστορία ἡ διδάσκουσα ἡμᾶς τὴν δόξαν τῆς εὐκλεοῦς Ἑλλάδος, τοὺς ἀγῶνας καὶ τοὺς ἄθλους τῆς παλαιούσης κατὰ τῶν ὄγκων τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Σκυθίας, τὰ μαρτύρια τῆς δουλευούσης καὶ τὰς ἀναλαμπούσας ἐλπίδας τῆς ἀναγεννωμένης πατρίδος; Ὁ Παπαρρηγόπουλος λαμβάνων διὰ μὲν τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν ἀσφαλῆ ὁδηγὸν τὴν συγγραφὴν τοῦ Γρότε, ἀλλὰ διατηρῶν ἀπέναντι ἐκείνου τὴν ἰδίαν ἀνεξαρτησίαν, διὰ δὲ τοὺς μέσους καὶ νεωτέρους αἰῶνας χρησιμοποιήσας τὰς πολλὰς καὶ ποικιλωτάτας μονογραφίας, ἐν δὲ τῇ βυζαντιακῇ ἱστορίᾳ πολλαχῶς νεωτερίσας καὶ ἐκτιμήσας δικαίως τοὺς ἀγῶνας καὶ τὸν βίον τοῦ ἔθνους, συνέγραψεν ἔργον ἄξιον λόγου πολλοῦ, ὅπερ καὶ ἐξετιμήθη καὶ ἐκτιμᾶται δεόντως. Κατώρθωσε δὲ μετὰ χάριτος πολλῆς καὶ δυνάμεως λόγου νὰ παραστήσῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἑλληνικῶς, διότι δὲν εἶνε ξένη ἡ καρδία αὐτοῦ πρὸς τὰς τύχας τοῦ ἔθνους, οὗτινος ἐκλήθη ἱστοριογράφος. Ἀνήκει καὶ εἰς αὐτὸν ἓν μικρὸν τμῆμα τῆς ἁλουργίδος, ἥτις περιβάλλει τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ᾐσθάνθη καὶ αὐτὸς καὶ τὴν δόξαν καὶ τὴν ταπείνωσιν τοῦ ἔθνους κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας· μεταξὺ τῶν μαρτύρων τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος εὑρίσκετο πάντως καὶ εἷς τῶν οἰκείων αὐτοῦ καὶ πᾶς νυγμὸς νύσσων τὰ σπλάγχνα τῆς πατρίδος σήμερον κεντεῖ καὶ ἐκείνου τὰ στήθη καὶ πᾶσα ἐλπὶς ζωογονοῦσα τὸ πανελλήνιον μέλλον στέλλει μίαν αὐτῆς ἀκτῖνα καὶ εἰς ἐκείνου τὴν καρδίαν[1].

[1] Ἴδε ἀνωτέρω σ. 172-173.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Τί δὲ νὰ εἴπω περὶ τοῦ συγγραφέως τῆς Ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὡς διδασκάλου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ; Τίς, παρακαθήσας παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, δὲν παρηκολούθει ἀσκαρδαμυκτῶν τὸν γλυκὺν ἀγορητὴν, οὗ αἱ ῥήσεις ἐξήρχοντο τῶν χειλέων ὡς ἀπὸ τύπου τινὸς χάριτος καὶ γλαφυρίας, οὗ τὰς εἰκόνας ἐφαίνετο πλάσασα ἡ φύσις αὐτὴ, τὸν ῥήτορα, οὗ οἱ λόγοι προεχέοντο ἀβίαστοι, ὡς ἀπ' αὐτοῦ τοῦ στόματος τῆς Κλειοῦς, ἀλλ' οὗ ἡ διήγησις συνεκίνει καὶ ἡ συγκίνησις συνεκλόνει; Εἰς τίνος τὰ μυχιαίτατα δὲν ἀπετυποῦτο μεγάλη ἡ εἰκὼν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ ζωγραφία τῆς ἐποχῆς τῶν διαδόχων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, οἵαν ἐχάρασσεν ὡς ἀληθὴς τοῦ λόγου ἀριστοτέχνης; Εἰς τίνα δὲν ἐνέβαλλε τὴν πεποίθησιν, ὅτι ὁ βυζαντιακὸς ἐκεῖνος κόσμος, ὃν παρίστανεν ἐπὶ αἰῶνας ἡ Δύσις μισαλλόθρησκος καὶ ζηλότυπος ὡς παρηκμακότα καὶ σηπεδονώδη, κατέθετε πρὸ τοῦ θρόνου χιλιετοῦς βασιλείας οὐ μόνον τὰ σήματα θρησκείας νικηφόρως στρατευομένης, οὐ μόνον τὰ λάφυρα νικῶν ἐνδόξων ἐκ τριῶν ἠπείρων, ἀλλὰ καὶ τὰ εὐλαβῶς περισωζόμενα λείψανα τοῦ ναυαγίου τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ φιλολογίας, ἀλλὰ καὶ τὰ κειμήλια ἰδίας τέχνης παραγνωρισθείσης, τὰ προϊόντα ἰδίας λογοτεχνίας περιυβριζομένης, τὸ σθένος πολιτείας ἀδικηθείσης, τὴν ἀκμὴν ἰδιάζοντος πολιτισμοῦ οὔπω ἐννοηθέντος; Τίς δὲν ἀνετινάσσετο καὶ ἀκούσιος ἀπὸ τοῦ βάθρου του, ὅτε ἡ νεότης τοῦ Πανεπιστημίου ὁμοῦ καὶ τοῦ ἄστεως τὸ γῆρας συνήρχοντο ἐπὶ τὸ αὐτὸ, ὅπως ἀκούσωσιν αὐτοῦ ἀφηγουμένου ἐν συγκινήσει τὰς νίκας τοῦ Βελισσαρίου καὶ τοῦ Ἡρακλείου, τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ τοῦ Βασιλείου, ὅτε οἱονεὶ ἀνηρτημένοι ἀπὸ τῶν χειλέων τοῦ ἀφηγήτορος πάντες παρίσταντο εἰς τὰς τελευταίας ἐπωδύνους ἡμέρας τῆς βασιλευούσης καὶ εἰς τὰς ὑστάτας τοῦ ἐσχάτου βασιλέως στιγμὰς ἢ ἐνόμιζον ἄλλοτε χαίροντες, ὅτι ἀπηχεῖ εἰς τὰ ὦτά των ἡ βοὴ τῶν μαχῶν καὶ ὁ ἐπινίκιος ἀλαλαγμὸς τῶν ἐλευθερωτῶν τῆς πατρίδος;

Οὐδ' ἐπερατοῦτο τὸ ἔργον τοῦ Παπαρρηγοπούλου ἐπὶ τῆς ἕδρας ἢ ἐν τῷ γραφείῳ αὐτοῦ. Ἀλλ' ἀνακύπτοντ' ἀπὸ τῶν ἔργων, ἅτινα ἔφερον αὐτὸν πρὸς τὸ παρελθὸν, ἐκάλουν πολυμέριμνοι φροντίδες εἰς τὰ βασίλεια, ὅπου μετέδιδεν εἰς τὸν μέλλοντα τῶν Ἑλλήνων βασιλέα τὰ διὰ τὸ μέλλον πολύτιμα διδάγματα τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας, εἰς τὸν Σύλλογον, οὗ μέλημα ἦτο ἡ πατρὶς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου,

εἰς τὴν Ἐθνικὴν Ἄμυναν, ἥτις ἐμερίμνα ὑπὲρ τῆς δούλης Ἑλλάδος, εἰς τὸν Παρνασσὸν, ὅπου ἐτάσσετο περὶ αὐτὸν ἐν σεβασμῷ ἡ νεάζουσα ἐπιστήμη. Ἐν ἑνὶ λόγῳ ἡ παρουσία αὐτοῦ ἦτο ἀπαραίτητος ἀπανταχοῦ, ὅπου βαθεῖα γνῶσις τοῦ παρελθόντος ἦγεν εἰς ποδηγέτησιν τοῦ παρόντος ἢ προάσκησιν πρὸς τὸ μέλλον,

Ἀλλ' ὅτε ὁ πρεσβύτης, εἰς ὃν ὁ θεὸς ἐπεδαψίλευσε τοῦ πνεύματος τὰ δῶρα καὶ τῶν Μουσῶν τὴν εὐλογίαν, ἐπέστρεφεν εἰς τὸν οἶκον ἀπὸ τῶν τρίβων, αἵτινες ἦσαν δι'αὐτὸν πάντοτ' ἐστρωμμέναι διὰ δαφνῶν, δὲν ἦτο εἰς αὐτὸν εἱμαρμένον νὰ εὑρίσκῃ τῆς οἰκιακῆς χαρᾶς τὴν εὐδαιμονίαν. Πήματα φθιτῶν ἐπὶ πήμασι πίπτοντα ἐξηρήμονον τὸν οἶκόν του, καὶ ἐσάλευον ἀλλεπάλληλα τὴν πεπονημένην του καρδίαν, καὶ ὁ φιλοσοφῶν περὶ τῶν τυχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἠναγκάζετο βαρυαλγὴς νὰ φιλοσοφῇ καὶ περὶ τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ τύχης, βλέπων σειόμενον θεόθεν τὸν δόμον αὐτοῦ, βλέπων χεῖρα θεοῦ ἀφαιροῦσαν ὅσα ἔδωκεν ὁ θεὸς, υἱὸν, ὅστις, ἐν ᾧ ὑπῆρξε τὸ χάρμα τῆς γενεᾶς του, δὲν ἐπέπρωτο νὰ ζήσῃ χαρμονὴ καὶ πρεσβεῖον τοῦ γέροντος, σύζυγον, θυγατέρας καὶ τέλος τὸν πεφιλημένον ἐκεῖνον ὅμαιμον, ὃν οὐδέποτε χωρισθεὶς ἐπὶ ζωῆς συμπαρηκολούθησε σχεδὸν κατὰ πόδα καὶ εἰς τὸν τάφον.

Ἐπὶ τοῦ διστόμου των τάφου δισσὰς ἀνέτρεψε δᾷδας ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη, ἀπαρηγόρητος δ' ἡ Θέμις εἶδε πενθηφοροῦσαν τὴν Κλειὼ, καὶ συνεπλάκησαν εἰς ἕνα καὶ μέγαν οἱ δύο στέφανοι, οὓς ἀπεθέσαμεν οἱ συνάδελφοί των πενθοῦντες ἐπὶ τοὺς νεοσκαφεῖς αὐτῶν τάφους.

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΣΤΕΨΙΝ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΡΟΛΟΥ ΛΕΝΟΡΜΑΝ ΚΑΙ ΚΑΡΟΛΟΥ ΟΤΦΡΕΙΔΟΥ ΜΥΛΛΕΡΟΥ[1]

Ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις, καθ' ἃς ἀναγεννᾶται ὑπὸ τῆς θερμουργοῦ τῆς ἀρχαιότητος πνοῆς ὁ νέος ἑλληνικὸς βίος, συνεστεφανωμένα πλανῶνται ἀνὰ τὰ χείλη παντὸς τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου τὰ ὀνόματα τῆς Ὀλυμπίας καὶ τῶν Ἀθηνῶν· τῆς Ὀλυμπίας, ἥτις ἐδάνεισε τὸ μέγα της ὄνομα τὸ τραφὲν ὑπὸ τῆς ἀγωνιστικῆς δόξης εἰς τοὺς νέους ἀγῶνας· τῶν Ἀθηνῶν, αἵτινες ἐδώρησαν τὸ ἀπαράμιλλον αὐτῶν Παναθηναϊκὸν Στάδιον εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἀθλητικῆς καὶ τῆς γυμναστικῆς.

Παριστάμεθα ὑπὸ τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως εἰς τὴν ἐν μέσῳ ἡμῶν κατάβασιν τῶν φασμάτων τοῦ παρελθόντος, εἰς τὴν ἀναβίωσιν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, εἰς τὴν συνανάμιξιν ἀναμνήσεων κλασικῶν μετὰ τῆς πολυκινήτου δράσεως τοῦ τελευτῶντος δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος. Μεγάλαι σκιαὶ τοῦ ἐκκρίτου τῆς ἀρχαιότητος κόσμου, σκιαὶ μυστηριωδῶς ἀκτινοβόλοι, δίδουσι τὴν χεῖρα πρὸς τοὺς ἀγνώστους ἀκόμη ἥρωας τοῦ μετ' οὐ πολὺ ἐναρχομένου εἰκοστοῦ αἰῶνος, οὗ πρόδρομοι εἶνε ὁ Darwin καὶ ὁ Pasteur, ὁ Eddison καὶ ὁ Röntgen. Ὁ δυόμενος ἡμῶν αἰών, οἱονεὶ φοβούμενος τὴν ἐπικράτησιν τῆς ὕλης, τὴν προμηνυομένην ὑπὸ τοῦ ὁσημέραι προαγομένου πρακτικοῦ πνεύματος, ἔσπευσε τρόπον τινὰ ἀνυπόμονος νὰ σώσῃ τὸ πνεῦμα, ἐπανερχόμενος εἰς τῆς ἀρχαίας αἴγλης τὰς ἀθανάτους ἡμέρας, ὅτε τὴν ἁρμονίαν τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς ἐστεφάνονεν ἔξαλλος ὁ ἑλληνισμὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ.

[1] Ἀνεγνώσθη ἐπὶ τοῦ Κολωνοῦ κατὰ παράκλησιν τοῦ προεδρείου τῆς Ἑταιρίας τῶν Φιλοτέχνων τῆς τελεσάσης τὴν στέψιν τῶν μνημείων τῇ 30 Μαρτίου 1896, ὑστεραίᾳ τοῦ Μαραθωνίου δρόμου τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Ἄστει τῆς 1 Ἀπριλίου 1896.

Δυνάμεθα νὰ ψάλωμεν τὸ τοῦ Schiller·

Das Alte stürtzt, es ändern sich die Zeiten,
und neues Leben blüht aus den Ruinen.

Τἀρχαῖον ἀνατρέπεται, ἀλλάζουσιν οἱ χρόνοι,
καὶ νέος βίος ἐξανθεῖ ἀπὸ τῶν ἐρειπίων.

Ἀλλ' ἡ ἀναγέννησις αὕτη τοῦ νέου κόσμου διὰ τοῦ ἀρχαίου δὲν εἶνε ἔργον μιᾶς ἡμέρας, οὐδ' ἑνὸς ἀνδρός.

Ἐχρειάσθησαν αἰῶνες καὶ φάλαγγες ὅλαι ἀνδρῶν ἐμπνεομένων ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος. Εἰς τὴν τελεσιουργὸν αὐτὴν μνηστείαν παρόντος καὶ μέλλοντος μετὰ τοῦ παρελθόντος συνειργάσθησαν πάντες οἱ ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως μέχρι τῆς σήμερον μῦσται τῆς ἀρχαιολογικῆς σοφίας καὶ ἱεροφάνται τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἐργάται τοῦ μυχίου τούτου συνδέσμου εἶνε ὅλοι οἱ ἐνθουσιώδεις λάτραι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τέχνης, ὧν τὰ μνημεῖα καὶ μετὰ πάροδον αἰώνων πολλῶν διατηροῦσι τὸ κάλλος αὐτῶν ἐκεῖνο, ὅπερ ἦτο ἀρχαῖον εὐθὺς σὺν τῇ γενέσει, κατὰ δὲ τὴν ἀκμὴν ἀκόμη μέχρι τοῦ νῦν πρόςφατον καὶ νεουργόν, οἷον ἦτο καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Πλουτάρχου. Ἀκόμη ἐπ' αὐτῶν ἐπανθεῖ τις καινότης, ἀεὶ ἄθικτον ὑπὸ τοῦ χρόνου διατηροῦσα τὴν ὄψιν, ὥςπερ ἀειθαλὲς πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἀγήρω καταμεμιγμένην τῶν ἔργων ἐχόντων.

Τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τούτου πρὸς τὸ γόνιμον μεγάλων συγκινήσεων καὶ ῥωστικῆς δυνάμεως παρελθόν, ἅμα δὲ τῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς ἐμπνευσμένους ἑρμηνεῖς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος μέτοχοι ἠθελήσατε νὰ γείνητε σήμερον καὶ ὑμεῖς.

Ἰδοὺ λοιπὸν ἐδῶ ὁ Ἵππιος Κολωνός, τοῦ μεγάλου τῶν Ἀθηνῶν τραγικοῦ ἡ πατρίς, ἣν εὐμόλπως ἔψαλεν αὐτὸς ὁ Σοφοκλῆς·

Εἰς τὰ κάλλιστα ἔπαυλα
ἦλθες, ξένε, τῆς γῆς τῆς ἱπποτρόφου,
εἰς τὸν λευκαγῆ Κολωνὸν,
ὅπου ᾆσμα λιγύφωνον
ὑπὸ ἄλσους χλωροὺς μυχοὺς
στένουσιν ἀηδόνες
οἰκοῦσαι μελανὸν κισσὸν,
καὶ τὸ σύσκιον φύλλωμα

τὸ ἱερὸν μυριόκαρπον, ἄβατον
εἰς φῶς ἡλίου, χειμῶνος
τὴν πνοήν· ὁ θεὸς ἐδῶ
Βάκχος εὔθυμος εἰς χορὸν συνάγει
τῶν τροφῶν του νυμφῶν τὸ σμῆνος.

Ἐδῶ πίνει καλλίβοτρυς
πᾶσαν ὥραν τοῦ οὐρανοῦ τὴν δρόσον
ὁ νάρκισσος, ὁ στεφανῶν
πάλαι δύο σεμνὰς θεὰς
καὶ κρόκος ὁ χρυσοβαφής.
Ἄϋπνοι ἐδῶ τρέφουν
πηγαὶ τοῦ Κηφισοῦ τὸν ῥοῦν,
πᾶσαν ὥραν δὲ γόνιμον
φέρετ' ἀπαύστως τἀκήρατον νᾶμά του
εἰς τὰ εὐρέα στέρνα
τῶν ἀγρῶν. Τῶν Μουσῶν ἐδῶ
συγκροτοῦνται χοροί· ἐδῶ ἐλαύνει
χρυσοχάλινος Ἀφροδίτη.

Εἶνε δὲ καὶ φυτὸν
οἷον ἐγὼ οὔτ' ἐν Ἀσίᾳ
οὔτ' ἐν τῇ δωρικῇ
νήσῳ αὐτῇ ἤκουσα τοῦ Πέλοπος θάλλον,
αὐτοφυὴς καὶ ἀγήρως κλάδος,
εἰς τρόμον ὅπλων ἐχθρικῶν
ἐν ταύτῃ τῇ χώρᾳ μάλιστα θάλλων
παιδοτρόφος γλαυκόφυλλος ἐλαία.
Ποτὲ αὐτὴν ἐχθρὸς νεαρὸς ἢ γέρων
δὲν θὰ βλάψῃ κινῶν βέβηλον χεῖρα.
Βλέπει τ' ὄμμα τὸ ἀγρυπνοῦν
τοῦ Μορίου Διὸς αὐτὸν
καὶ Παλλὰς ἡ γλαυκῶπις[1].

Ἰδοὺ ἐδῶ που πλησίον ἡ Ἀκαδημία, τοῦ Ἀκαδήμου ὁ ἐπώνυμος χῶρος, ἡ ἱερὰ γῆ. Τὴν ἐτείχισαν οἱ Πεισιστρατίδαι· τὴν κατέστησε περιφανῆ ἡ ἱερὰ μορία, ἐξ ἧς ἐλαμβάνετο τὸ ἔλαιον τὸ πληροῦν τοὺς παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς τοὺς διδομένους ὡς ἆθλον εἰς τοὺς νικητὰς τῶν Παναθηναίων· τὴν ἐστόλισε τὸ δενδρόφυτον γυμνάσιον, ἐν ᾧ ἠσκοῦντο οἱ ἔφηβοι τῶν Ἀθηνῶν· τὴν ἐσεβάσθησαν, αὐτὴν καὶ μόνην, οἱ Λακεδαιμόνιοι, εἰςβαλόντες εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀλλά την ἠγλά·

[1] Σοφοκλέους Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῷ κατὰ μετάφρασιν Ἀγγέλου Βλάχου.

ϊσε μάλιστα τοῦ μεγάλου τῶν Ἀθηνῶν φιλοσόφου ὁ οἶκος, ἡ περιφανὴς σχολὴ τοῦ Πλάτωνος ἐκείνου, ὃν οἱ ἀρχαῖοι ἐφαντάζοντο γεννηθέντα τὴν αὐτὴν ἡμέραν τῶν γενεθλίων τοῦ Δηλίου Ἀπόλλωνος· τοῦ Πλάτωνος ἐκείνου, οὗ τὰ χείλη, κατατεθέντος βρέφους ὑπὸ τῆς μητρὸς ἐν μέσῳ τῶν μυρσινῶν τοῦ Ὑμηττοῦ, περιεκάθησαν μέλισσαι, μαντευόμεναι τὴν μέλλουσαν τοῦ παιδὸς εὐγλωττίαν· τοῦ Πλάτωνος, περὶ οὗ εἶδεν ὁ ἔνδοξος διδάσκαλος Σωκράτης τὴν προτεραίαν τῆς πρώτης πρὸς αὐτὸν προςελεύσεως νύκτα ὄνειρον, ὅτι εἰςπετᾷ εἰς τὸν κόλπον αὐτοῦ κύκνος, ὅςτις ἔπειτα αὐξηθεὶς τὰς πτέρυγας, ἀνέπτη ἐν μέσῳ ᾀσμάτων πρὸς τὸν οὐρανόν.

Τὴν ἱερὰν ταύτην γωνίαν τῆς Ἀττικῆς χθονὸς, τὴν περιλάλητον πατρίδα τοῦ εὐμόλπου Σοφοκλέους, πλησίον τῆς οἰκίας τοῦ μελισταγοῦς μύστου τῶν ὑψίστων ἰδεῶν Πλάτωνος ἐξέλεξεν ἡ ἑλληνικὴ πατρὶς, ὅπως στήσῃ εὐγνωμονοῦσα τοὺς τάφους δύο τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες ἀφιέρωσαν τὸν βίον αὐτῶν ὅλον εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος.

Ξανθὸν τέκνον τῆς σοφῆς Γερμανίας, Κάρολε Ὀτφρεῖδε Μύλλερε, τίς δὲν προέβλεπεν ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν εἰκοσαέτης μόλις τῷ 1817 ἐδημοσίευες τὴν διδακτορικήν σου διατριβὴν περὶ τῆς αἰγινητικῆς τέχνης, ὅτι εἶχες σύμφυτον τὴν αἴσθησιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου, ὅτι ἡ ψυχή σου ἔμελλε νὰ τραφῇ εἰς τὰ γενναῖα τῆς ἀρχαιότητος ἰδεώδη καὶ τὸ πνεῦμά σου νὰ ἐμβατεύσῃ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ; Αἱ καλλοναὶ τοῦ ἀρχαίου λόγου, τὰ μυστήρια τῆς ἀρχαίας τέχνης, τἀπόκρυφα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἀπεκαλύφθησαν φαεινὰ εἰς τὴν ψυχήν σου τὴν ἐμπνευσμένην καὶ ἐνθουσιώδη. Δίκην ἀρχαίου Ἕλληνος, περιβεβλημένου χλαμύδα, ἀνετρέφεσο μετὰ τῶν Δωριέων, εἰςήρχεσο εἰς τὸν βοιωτικὸν Ὀρχομενὸν καὶ κατώπτευες τοὺς παναρχαίους Μινύας, διεσαφήνιζες τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν ἀρχαιοτέραν ἱστορίαν τοῦ μακεδονικοῦ λαοῦ. Μὲ λεπτὸν βλέμμα παρατηρητοῦ ἐξηρεύνας τὴν ἀρχαιολογίαν τῆς τέχνης καὶ ἡρμήνευες τὰ μνημεῖα τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἡ ἀρχαϊκή σου βακχεία ἐξῄρετο εἰς ὕψος ποιητικὸν, ὅτε κατέγραφες τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας, καὶ ἀντιπαρήρχοντο πρὸ τῆς μουσοτραφοῦς σου ψυχῆς αἱ μεγάλαι μορφαὶ τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου, τοῦ Πινδάρου καὶ τοῦ Σιμωνίδου, τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Σοφοκλέους, τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Ἀρι-

στοφάνους, τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Λυσίου καὶ τοῦ Ἰσοκράτους. Εἰς σέ, ἕνα τῶν πρώτων, ἀπεκαλύφθη ἡ ἱστορία τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ ἑνιαία παρ' ὅλην τὴν διάσπασιν τῶν Ἑλλήνων εἰς φυλὰς καὶ πόλεις. Σοῦ ἡ ψυχὴ ἠδυνήθη νἀντιληφθῇ τῆς ἀρχαίας τέχνης ἐν ὅλῳ τῷ ἀρρήτῳ αὐτῆς μεγαλείῳ, συνηνωμένης μετὰ τοῦ Ἕλληνος λόγου ἐν ὅλῳ τῷ δυσεφίκτῳ αὐτοῦ κάλλει. Σοῦ καὶ τοῦ πνεύματός σου ὑπῆρξε μαθητὴς ὁ ἀνὴρ, ὃν ὑψόνει εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν ὁμοία ἀγάπη πρὸς τὴν διφυᾶ ταύτην, ἀλλ' ἑνιαίαν ὅμως ἔκφανσιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου, ὁ Ἐρνέστος Κούρτιος.

Τοιοῦτον τῆς Ἑλλάδος θερμὸν φίλον δὲν ἠδύνατο παρὰ νἀγαπήσῃ ὁ ἀκτινοβόλος Ἀπόλλων τῶν Δελφῶν, καί τον ἐτόξευσε μὲ τὰ πύρινά θερινὰ βέλη, ὡσεὶ θέλων νὰ δεσμεύσῃ ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς γῆς ἐςαεὶ τὸ θνητὸν σκήνωμα ἐκείνου, οὗ τὸ πνεῦμα εἶχεν ἀφοσιωθῇ ὅλον εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα.

Οὐδ' ἠγάπησας ὀλιγώτερον τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, μετ' αὐτῆς δὲ καὶ τὴν νέαν, θερμὲ τῆς Γαλατίας γόνε, σὺ Κάρολε Λενορμάν. Νεαρὸς ἀκόμη τῷ 1828 μετέσχες τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἐργασιῶν τοῦ μεγάλου Αἰγυπτιολόγου Champollion. Ἀλλ' οἱονεὶ νέος κόσμος ἀνεφάνη πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν σου, ὅτε τὸ ἐπόμενον ἔτος ἦλθες τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Συμμέτοχος τῶν ἐργασιῶν τῆς ἀρχαιολογικῆς ἀποστολῆς, ἥτις ἠκολούθησε τὸν Μαιζῶνα, περιώδευσας τὴν γῆν τῶν ἀρχαίων ἐρειπίων, συνειργάσθης ὑπὲρ τῆς μελέτης καὶ ἀποκαλύψεως τῶν μνημείων τῆς ἑλληνίδος τέχνης, συμπαρέστης εἰς τὰς πρώτας ἀνασκαφὰς, δι' ὧν ἀπεκαλύπτετο ὁ ναὸς τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ.

Ἀλλὰ περὶ ἕκαστον ἐρείπιον ἔβλεπες σφαδάζοντα τὸν νέον ἑλληνικὸν λαὸν, ἀνυπομονοῦντα νἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν του, καὶ περὶ πᾶν ἀρχαῖον ἀριστοτέχνημα ἤκουες ᾄσματα θριάμβων τῶν ὑπερμάχων τῆς ἀνεξαρτησίας. Ἡ φιλελληνική σου ψυχὴ ἐπληρώθη διπλῆς ἀγάπης, καὶ ἀχώριστος ἀπ' ἀλλήλων ἔμεινεν ἔκτοτε δι' ὅλου τοῦ βίου ὁ ἔρως πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν καὶ ἡ στοργὴ πρὸς τὴν νέαν Ἑλλάδα, αἰσθήματα ἅτινα ἐνέπνευσας ἐπίσης θερμὰ εἰς τὸν ἀντάξιον σοῦ ἀναδειχθέντα υἱόν. Σὺ αὐτὸς ἀνεκεφαλαίονες ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ τούτου χώρου τὸν βίον σου διὰ τῶν λέξεων ἃς ἐξεφώνεις πρὸς τοὺς μετὰ σοῦ ἐνταῦθα συμποσιάζοντας φίλους σου· Αἱ ἐντυπώσεις αἵτινες γεννῶνται ἐν ἐμοὶ ἐν τῷ τόπῳ ἐν ᾧ συμποσιάζομεν, ἔλεγες, καὶ ἐν

μέσῳ τῶν φίλων πρὸς οὓς λαλῶ συγκεφαλαιοῦσι κατά τινα τρόπον σύμπαντα τὸν βίον μου. Ἡ νεότης μου διῆλθεν ἐν τῷ μέσῳ τῆς γενεᾶς ἐκείνης τῆς τόσον πλουσίας εἰς μεγάλους φιλέλληνας, ἐν Αἰγύπτῳ, ἧς τόσον ἐξεθείαζον τότε τὸν γεννώμενον πολιτισμόν. Ἐγενόμην μάρτυς τῆς τυραννίας οὐχὶ πλέον Μουσουλμάνων πρὸς Χριστιανοὺς, ἀλλὰ Μουσουλμάνων πρὸς Μουσουλμάνους.

Τότε μετέβην εἰς Πελοπόννησον, τὸ πεδίον τοῦτο τῶν ὠμοτήτων τοῦ Ἰβραὴμ, τὸ θέατρον τῆς ἡμικατεστραμμένης ταύτης χώρας, τὸ θέατρον τοῦ λαοῦ αὐτῆς καταπεπτωκότος σχεδὸν εἰς ἀτονίαν καὶ ὅμως ἐν περιστάσεσιν οὕτω κρισίμοις ἀναδεικνύοντος τὰς ἀρετὰς τῆς πρὸς τὸν θεὸν ἐλπίδος καὶ ἀφοσιώσεως, ἀρετὰς ἰδίας αὐτῷ. Ἡ ἀνάστασις τέλος τῆς Ἑλλάδος, ἥτις μοι ἐπεφάνη κατὰ τὰς ἁγίας ἡμέρας τοῦ Πάσχα, ὅτε ὁ λαὸς ἐν θριάμβῳ ἐξεφώνει τὰς ἐπινικίους καὶ παρηγόρους λέξεις Χριστὸς ἀνέστη, ταῦτα πάντα μοι ἐπέβαλον τὴν ὑποχρέωσιν, ὅπως ἀφιερώσω πάσας τὰς δυνάμεις μου καὶ διαφωτίσω τὰ πνεύματα περὶ τῶν παθημάτων καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, εἰ μὴ ἠδυνάμην ἀμέσως νὰ συντελέσω εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῶν.

Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ διπλοῦν σύμβολον τοῦ βίου σου, ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς παρέχουσα δικαιώματα εἰς τὴν νέαν, ἡ νέα Ἑλλὰς ἐπεξηγοῦσα τὴν ἀρχαίαν. Σὺ αὐτὸς ἡρμήνευες τὴν διττὴν ταύτην ἐντολὴν, ἀποχωριζόμενος τῆς Ἀκαδημίας. Ὀφείλω, ἔλεγες, νὰ παραστήσω τὴν διπλῆν εἰκόνα ὑφ' ἣν ἐνώπιόν μου παρίσταται ἡ Ἑλλάς. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εἶνε πρεσβύτης σεβάσμιος, γλυκὺς καὶ μεγαλοπρεπὴς τὴν ὄψιν. Ἐπὶ τῶν γονάτων αὐτοῦ καθεζόμενοι ἀνετράφημεν οἱ πεπολιτισμένοι λαοί. Αὐτὸς ἐξήγησεν ἡμῖν τὰ μυστήρια πάντα τῶν τεχνῶν, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλ' ἡ Ἑλλὰς εἶνε συνάμα καὶ νήπιον ἐν τῇ κοίτῃ, ἀρκούντως ῥωμαλέον καὶ πλῆρες ἐλπίδων, ὅπως, ὥς ποτε ὁ Ἡρακλῆς τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, δυνηθῇ νὰ πνίξῃ ἐν τῇ παλάμῃ αὐτοῦ πολλοὺς ὄφεις· ἀλλὰ βρέφος σήμερον μόλις ἀποτολμῶν τοὺς πρώ-

τους αὐτοῦ βηματισμοὺς καθ' ὃ τυγχάνον ἐν τῇ πρώτῃ ἀναπτύξει τῆς ἐνηλικιώσεώς του.

Ταῦτα ἔλεγες, ὦ Λενορμάν, βραχὺν χρόνον πρὶν ἀποθάνῃς τῷ 1859 καὶ ταφῇς ἐνταῦθα πλησίον τοῦ μεγάλου σου ἐν ἀρχαιομαθείᾳ συναδέλφου. Ἀλλὰ στρέψατε τώρα τοὺς ὀφθαλμούς, ὦ κεκοιμημέναι ψυχαὶ τῶν δύο μεγάλων φιλελλήνων, ὧν τὰ λείψανα ἐλαφρὰ καλύπτει ἡ γῆ τοῦ Κολωνοῦ ἡ γαλουχήσασα τὸν Σοφοκλέα. Ἴδετε πέραν ἐκεῖ ὑπὸ τῶν τελευταίων ἀκτίνων τοῦ δυομένου ἀττικοῦ ἡλίου περιλουομένην τὴν Ἀκρόπολιν, ἣν ἐμελετήσατε, καὶ ὑπ' αὐτὴν τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, ἣν ἐλατρεύσατε. Τὸ βρέφος ἠνδρώθη. Αἱ Ἀθῆναι τελοῦσιν ὄχι πλέον τὰ Παναθήναια, ὡς πάλαι ποτέ, ὄχι τὰ Ὀλύμπια, ὄχι τὰ Πανελλήνια, ἀλλὰ τὰ Πανυφήλια. Πνοὴ ἀρχαίου πνεύματος ἀναζωογονεῖ τὴν ἀγαπητήν σας πόλιν. Ἡ Ἑλλὰς τῆς Ἑλλάδος ὁρμᾷ νὰ γείνῃ ἡ Ἑλλὰς τοῦ σύμπαντος. Εὐλογημένη ἡ γῆ ἐν ᾗ κοιμᾶσθε. Εὐλογημένη ἡ γῆ, ὑφ' ἣν κοιμῶνται πάντες οἱ μεθ' ὑμῶν ὀνειροπολήσαντες τὴν ἀνάστασιν τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Οἱαδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ γῆ ἥτις σᾶς ἐγέννησεν, μίαν ἔχετε πάντες κοινὴν πατρίδα. Εἴσθε συμπολῖται τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Πλάτωνος, ὧν αἱ σκιαὶ περιιπτάμεναι ἐδῶ που σᾶς εὐλογοῦσιν. Καὶ οἱ στέφανοι οὗτοι, οὓς ἡ ἑλληνικὴ εὐγνωμοσύνη καταθέτει ἐπὶ τῆς σοροῦ ὑμῶν, ἔστωσαν ἀμάραντοι, καὶ ἀθάνατος ἔστω ἡ εὐχή, ἣν ἀναπέμπομεν οἱ ἐνταῦθα συνελθόντες, ἣν ἀναπέμπει ἀπὸ τοῦ γηθοσύνως ἑορτάζοντος τὰς ἀρχαϊκάς του πανηγύρεις ἄστεως τῆς Παλλάδος ὁ πανηγυρίζων ἐλεύθερος καὶ ἀλύτρωτος ἑλληνισμὸς καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας συναρπασθεὶς νεώτερος πεπολιτισμένος κόσμος διὰ τῆς ἐνθουσιώδους βοῆς Εὐλογημένη ἡ μνήμη σας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΣ ΑΠΟΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΕΙΣ ΙΩΑΝΝΗΝ ΣΑΚΚΕΛΙΩΝΑ[1]

Δὲν εἶνε ἴσως πολλοί, σεβαστὲ ἅμα καὶ πεφιλημένε Σακκελίων, οἱ γνωρίσαντες παρ' ἡμῖν τὸ ὄνομά σου. Διότι ἐν τῇ δίνῃ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων τὴν προσοχὴν ἐπισύρουσιν ὅσοι θέλουσιν ἢ δύνανται εἰς ὄχλον δοῦναι λόγον, σὺ δὲ ἦσο τῶν ἐργατῶν ἐκείνων τοῦ γραφείου, ὧν ὀλίγοι γινώσκουσι τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν παιδείαν. Τοῦ παρελθόντος αἱ ἀμυδραὶ γραφαί, τῶν παρῳχημένων χρόνων αἱ μορφαὶ αἱ ἐξίτηλοι ἦσαν τὸ χάρμα τοῦ βίου σου ὅλου. Ἡ ἀνεύρεσις ἑνὸς ἀγνοουμένου τεμαχίου Βυζαντίνου συγγραφέως, μιᾶς ἀπολεσθείσης συγγραφῆς μεσοχρονίου τινὸς πατριάρχου, ὀλίγων γραμμῶν διαφωτιζουσῶν τὸν βίον ταλαιπώρου τινὸς λογίου τῶν χρόνων τῆς δουλείας ἦσαν ἡδοναὶ διὰ τὴν νεότητά σου καὶ εὐτυχίαι διὰ τὸ γῆράς σου. Δίκην Βενεδικτίνου τινὸς μοναχοῦ ἐνεκλείσθης ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις μετὰ τῶν χειρογράφων τῶν μέσων αἰώνων, καὶ ὁ εὐρὼς αὐτῶν, ὃν εἶχες ἀναπνεύσει ἀπὸ νεότητος, οἱονεί σε συνετήρει ἔτι ἐν τῇ ζωῇ καὶ ὅτε ὁ χρόνος ἐσώρευσε τὰς χιόνας του ἐπὶ τὴν γηραιάν σου κεφαλήν.

Ἡ μοναστηριακὴ βιβλιοθήκη τῆς Πάτμου ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία τῶν παλαιογραφικῶν σου μελετῶν, καὶ ὑπῆρξες εὐτυχής, ὅτι χάρις εἰς τὴν πρόθυμον εἰσήγησιν φίλων ἐκτιμώντων σε, ἠδυνήθης τέλος μετὰ δεκαετηρίδας πολλάς, ὅτε ἤδη εἶχες τὸν ἕτερον τῶν ποδῶν ἐν τῷ τάφῳ, νὰ ἴδῃς δημοσιευόμενα τὰ δύο κυριώτατα ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ μελετῶν σου ἐκπηγάσαντα ἔργα, τὴν Συλλογὴν τῶν ἐν Πάτμῳ αὐ-

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τῆς Μητροπόλεως τῇ 31 Ἰουλίου 1891 κατ' ἐντολὴν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Σωτῆρι Τόμ. ΙΔ' σ. 255-6 καὶ ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Τόμ. Γ' σ. 580-582.

τοκρατορικῶν χρυσοβούλλων, ἀποτελέσασαν ἴδιον τόμον τῶν Acta et diplomata τοῦ Miklosich καὶ τοῦ Müller, καὶ τὴν Πατμιακὴν βιβλιοθήκην, δι' ἧς ἠθέλησεν ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσὸς νὰ τιμήσῃ τὴν εἰκοσιπενταετηρίδα ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς του.

Τῶν πατμιακῶν σου δὲ μελετῶν φέρων τὰ διδάγματα, ἐκλήθης εἰς Ἀθήνας, ὅπως μετὰ τῆς αὐτῆς πολυμαθείας καὶ ἐπιμελείας ἀναγράψῃς καὶ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τὰ χειρόγραφα, ὅτε ταῦτα περισσῶς ηὐξήθησαν μετὰ τὴν προςάρτησιν τῆς Θεσσαλίας. Ἀλλ' ὁ θάνατος ἐπελθὼν δέν σε ἀφῆκε νὰ δημοσιεύσῃς τὸ ἤδη ἕτοιμον τοῦτο ἔργον καὶ νὰ προςθέσῃς εἰς τὰ πατμιακά σου μελετήματα συγγραφὴν ἰσότιμον ἐκείνων.

Ἀλλ' αἱ ἐν ταῖς δυσὶ μεγάλαις συλλογαῖς χειρογράφων, τῇ τῆς Πάτμου καὶ τῇ τῶν Ἀθηνῶν, παλαιογραφικαί σου ἐργασίαι ἦσαν οἱονεί τινες πολυχεύμονες πηγαί, ἀφ' ὧν ἀπέρρευσε πλῆθος ἄλλων μικρῶν ἔργων καὶ ἐκδόσεων, αἵτινες ἕνα εἶχον πάντοτε καὶ τὸν αὐτὸν σκοπόν, τὴν ἐξ ἐρειπίων καὶ θραυσμάτων, ἐκ τοῦ εὐρῶτος καὶ τοῦ κονιορτοῦ τῶν χειρογράφων ἀνάπλασιν καὶ ἀναδημιουργίαν τμημάτων τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος τοῦ ἔθνους ἐν τοῖς μακραίωσι χρόνοις τῆς βυζαντιακῆς βασιλείας καὶ τῆς τουρκοκρατίας. Εἴπερ τις δὲ καὶ ἄλλος δύναμαι νὰ ὁμολογήσω, ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο τὸ καθ' ἑαυτὸ νομιζόμενον ἀφανὲς ἐξεπλήρονες μετὰ θρησκευτικῆς ὄντως ἀφοσιώσεως, οἱονεί τις νέος Νικόδημος Ἁγιορείτης, προςπεφυκὼς μετὰ πίστεως καὶ ἀγάπης εἰς τὴν ἀνασκάλευσιν τῶν χειρογράφων καὶ ἐργαζόμενος χάριν αὐτῆς τῆς ἐργασίας ἐν μετριόφρονι ἀποχῇ ἀπὸ πάσης ἐπιδείξεως, καθ' ὃν χρόνον ἐπατάγει πολλάκις περὶ σὲ ἡ ματαιοφροσύνη τῶν ἀπὸ τῶν σῶν γνώσεων σοφιζομένων

Τοιοῦτον δ' ὄντα εὐλόγως σ' ἐθεώρουν πολύτιμον συμπράκτορα οὐ μόνον τῶν φίλων οἱ ἐν ταῖς ἰδίαις μελέταις μετὰ σοῦ συνταὐτιζόμενοι, ἀλλὰ καὶ πάντες ὅσοι δημοσίᾳ ἠθέλησαν νἀναλάβωσι τὴν συστηματικὴν μέριμναν περὶ τοῦ βίου τοῦ ἔθνους ἐπὶ τῶν βυζαντιακῶν χρόνων καὶ τῆς τουρκοκρατίας. Διὰ τοῦτο δ' ὑπῆρξε πολύτιμος ἡ συνεργασία σου ἀπ' αὐτῆς τῆς συστάσεως τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, ἧς καὶ ἀντιπρόεδρον ἀπὸ τριετίας ἀνεδείκνυόν σε οἱ ἑταῖροι, ἐκτιμῶντες τὰς πολυτίμους συμβουλάς, ἃς ἀνέκαθεν παρεῖχες ἐν τῇ διοικήσει τῶν τῆς Ἑταιρείας, καὶ τὴν ἀκατα-

πόνητόν σου ἐργασίαν πρὸς εὐόδωσιν τοῦ Δελτίου αὐτῆς. Ὁ δὲ θάνατός σου ἀνοίγει ἀληθὲς ἐν τῇ εὐρυτάτῃ τῆς λέξεως σημασίᾳ κενὸν ἐν ταῖς τάξεσι τῶν συμβούλων τῆς Ἑταιρείας ταύτης, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀραιόνει ἔτι μᾶλλον τὴν ἤδη καθ' ἑαυτὴν ἀραιὰν φάλαγγα τῶν μετ' ἐπιστήμης διατριβόντων περὶ τὴν μελέτην τοῦ ἐθνικοῦ παρελθόντος.

Ἡ τοιαύτη σου δὲ ἀγαθὴ μνήμη εἶνε ἡ μόνη κληρονομία, ἣν καταλείπεις εἰς τοὺς περιστοιχίζοντας τὸ φέρετρόν σου οἰκείους, κληρονομία πολυτιμοτέρα πολλῶν ἄλλων ματαίων ἀγαθῶν τῆς γῆς ταύτης, ἥτις εἴθε νὰ καλύψῃ ἐλαφρὰ τὸν νεκρόν σου τὸν πολυφίλητον.

ΕΠΙΜΝΗΜΟΣΥΝΟΣ
ΕΙΣ ΓΕΩΡΓΙΟΝ ΑΒΕΡΩΦ [1]

Οὔτε εἰς τοῦ πατρίου Μετσόβου τὸ χῶμα τὸ δούλειον, οὔτε εἰς τῶν μαρμαρολεύκων Ἀθηνῶν τὴν ἴσα πρὸς τὴν γενέτειραν φιληθεῖσαν γῆν ἤγαγον τὰ πενθοῦντα πλήθη εἰς τὴν ἐσχάτην κατοικίαν τὸ θνητὸν σκήνωμα τοῦ μεγάλου Ἠπειρώτου, οὗ τὴν εὐρεῖαν καρδίαν ἓν μόνον ἐπλήρου ἴνδαλμα, τὸ εἴδωλον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος. Ἀλλ' εἰς τὴν περίρρυτον χώραν τοῦ λωτοῦ καὶ τῶν φοινίκων, μακρὰν ἐκεῖ ἐκάλυψε παχεῖα τοῦ Νείλου ἡ ἰλὺς τοῦ Γεωργίου Ἀβέρωφ τὸν νεκρὸν τὸν τετιμημένον. Τὸν βασιλέα τῆς εὐσπλαγχνίας δὲν ἐσκέπασεν ἀλουργὶς οἵα ἡ περισκέπουσα τὸ σῶμα τῶν ἀνάκτων· βασιλικὴ αὐτοῦ πορφύρα εἶνε τὸ πένθος τὸ πανελλήνιον. Τὸν βασιλέα τῆς φιλοπατρίας δὲν κατώρυξαν ἐν τῇ γῇ τῶν πυραμίδων εἰς κρύπτην ὑπὸ πυραμίδα ὑψώροφον, οἷοι αἱ ἐγκατακρύπτουσαι τοὺς νεκροὺς τῶν ἀρχαίων Φαραώ. Ἀλλ' ἂν ἕκαστος τῶν Ἑλλήνων κατέθετεν ἐπὶ τὴν σορὸν τοῦ μεγάλου νεκροῦ ἕνα καὶ μόνον λίθον ἐκ τῆς πατρίου γῆς, θὰ ὠρθοῦτο ἐπὶ τῶν λειψάνων αὐτοῦ πυραμὶς ὑψηλοτέρα τῶν στηθεισῶν ὑπὸ τὴν μάστιγα τοῦ δεσπότου ἐπὶ τῶν τάφων τοῦ Χέοπος καὶ τοῦ Χεφρῆνος.

Ἆ Πλοῦτε, Πλοῦτε, πρὸς ὃν ζῶντα ὑποκλίνονται καὶ οἱ μισοῦντες καὶ οἱ καταρώμενοι πολλάκις, ἐλθὲ σὺ νὰ εἴπῃς πρὸ τῶν χειλέων τοῦ τάφου τούτου, ἂν ὑπάρχωσι πολλοὶ ἐκ τῶν τραφέντων ἐντὸς τοῦ μεγάρου σου πολυχρύσων θνητῶν, οἵτινες νἀπέρχωνται ἀπὸ τοῦ κόσμου τούτου ἀφίνοντες ὄπισθεν αὐτῶν καὶ μετὰ τὴν τελευταίαν πνοὴν καὶ ὅταν ἀντιπαρέλθῃ τῶν οἰκετῶν ἡ πληθὺς καὶ ὁ θόρυβος καὶ ἀποσβε-

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τῆς Μητροπόλεως κατ' ἐντολὴν τῆς τελούσης τὸ μνημόσυνον ἐπιτροπείας τῇ 25 Ἰουλίου 1899 καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Φωνῇ τῆς Ἠπείρου τῇ 30 Ἰουλίου 1899.

σθῇ τοῦ χρυσοῦ ἡ λάμψις τόσας εὐλογίας, τόσον θρῆνον ἄδολον, τοιοῦτον ὄνομα ἄσπιλον.

Ἀπὸ τῶν ὀρέων τῆς Ἠπείρου μέχρι τῶν προπόδων τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἀπὸ τοῦ Ἰλισσοῦ μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ Νείλου ἔσπειρες ὁ μεγαλόδωρος ἐπὶ ἥμισυν αἰῶνα τὴν εὐεργεσίαν. Ὁ Κερδῷος, ὅστις σου ἐμέστωσε χρυσοῦ τὸ βαλάντιον, ἐχρύσωσε καὶ τὴν καρδίαν σου, καὶ πᾶς παλμὸς αὐτῆς οἱονεὶ ἔθετεν εἰς κίνησιν πηγὴν πολυχεύμονα ποτίζουσαν τὸν οἶκον καὶ τὸν ἀγρὸν τοῦ πλησίον, ἀρδεύουσαν τοὺς διψῶντας παιδείας, δροσίζουσαν τοὺς νοσοῦντας, δημιουργοῦσαν ἄλση σκιερά, ἐν οἷς θρησκεύεται τὸ ἄγαλμα τῆς Ἑλλάδος.

Πόσοι ἔμποροι ὑφασμάτων, ὡς αὐτὸς ἐν ταῖς ἀπαρχαῖς τοῦ σταδίου ὅπερ ἤγαγεν αὐτὸν εἰς τὸν πλοῦτον, θὰ ὠνειροπόλησαν τὸν χρυσὸν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ χρυσὸς αὐτὸς ὑπῆρξε δι' ἐκεῖνον μόνον τὸ ὄργανον προγράμματος μεγάλου, ὅπερ δὲν ἐχώρει βεβαίως ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ ἐμπορικοῦ καταστήματος, οὐδὲ ἠδύνατο νὰ μετρηθῇ πρὸς τὸν πῆχυν, δι' οὗ ἐπωλοῦντο ἐν αὐτῷ τὰ ὑφάσματα. Ἦτο πρόγραμμα εὐρὺ φιλανθρωπίας ἅμα καὶ φιλοπατρίας ἐξ ἐκείνων, ἅτινα χρειάζονται, ὅπως ῥιζωθῶσι καὶ βλαστήσωσι καρποὺς εὐχύμους, ἔδαφος γόνιμον καὶ φύσιν πλουσίαν ἰδεῶν καὶ θελήσεως. Ἡ εὔανδρος Ἤπειρος, ἧς ὁ ἥλιος ἐφώτισε τὴν βρεφικήν του κοιτίδα, ὑπῆρξε κατὰ παράδοξον, ἀλλ' ὄχι δυσεξήγητον σύμπτωσιν ἡ γενέτειρα γενεᾶς ὅλης μεγαλοδώρων πατριωτῶν, οἵτινες ἐθεώρησαν χρέος ἑαυτῶν τὰς μὲν πατρίους πόλεις καὶ κώμας νὰ περιθάλψωσι καὶ φωτίσωσι καὶ ὑψώσωσι, τὴν δὲ πόλιν τῶν Ἀθηνῶν νὰ κοσμήσωσιν ὡς νύμφην πολυτάλαντον, τὴν δὲ μεγάλην ἑλληνικὴν πατρίδα νὰ στηρίξωσι κινδυνεύουσαν ἢ νὰ βοηθήσωσι πειρωμένην νὰ μεγαλοπραγήσῃ.

Ὑπῆρξαν μεταξὺ τῶν μεγάλων τούτων Ἠπειρωτῶν πολλοὶ οἱ λαβόντες ἐπ' ὤμου τὸ δισάκκιον τοῦ πλάνητος καὶ ἀνὰ χεῖρας τὴν βακτηρίαν τοῦ ὁδοιπόρου καὶ τραπέντες τὴν δυσάντη ὁδὸν ἐργώδους φιλοπονίας καὶ ζήσαντες μετὰ φειδωλίας, ἧς τὰ ὅρια ἠδύναντο εὐκόλως νὰ συγχυθῶσι πρὸς τὰ τῆς φιλαργυρίας, μέχρις ὅτου δυνηθῶσι νὰ καταλίπωσιν ὑπὲρ τῆς πατρίδος τἀποταμιεύματα βίου μακροῦ. Ἀλλὰ δυνάμεθα θαρρούντως νὰ εἴπωμεν, ὅτι οὐδεὶς τῶν μεγάλων τούτων εὐεργετῶν, ὧν ὑπῆρξαν ἅγιοι οἱ σκοποὶ καὶ ὧν ἔστω ἡ μνήμη αἰωνία, κατέδειξε διαύγειαν πνεύματος καθολικοῦ τοσαύτην καὶ κατέστρωσε

δι' ὅλου μὲν αὐτοῦ τοῦ βίου ἐμπράκτως, θνήσκων δὲ διὰ τῆς διαθήκης πρόγραμμα ἐνεργείας οὕτως ενιαῖον ὡς ὁ Γεώργιος 'Αβέρωφ.

Σπανίως πρόγραμμα εὐεργέτου περιέλαβε τόσα κεφάλαια ὅσα τὸ πρόγραμμα τοῦ 'Αβέρωφ. Σπανίως ἐν ταῖς μεγαλοδωρίαις βαθυπλούτου Ἕλληνος παρουσιάζονται τόσοι παράγοντες ὅσοι ἐν ταῖς τοῦ μεγάλου Μετσοβίτου. Καὶ ζῶν καὶ θνήσκων ἔστρεψεν ἀπερισπάστως τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τρία κέντρα, τὸ Μέτσοβον, τὴν 'Αλεξάνδρειαν, τὰς 'Αθήνας. Ἡ ὀρεινὴ γενέτειρα, ὀφείλουσα τὰ σχολεῖα αὐτῆς, τὸ νοσοκομεῖον, τὴν ἐκκλησίαν, τὴν προστασίαν τῶν πενομένων εἰς τὸν 'Αβέρωφ, ἀνέδειξεν αὐτὸν φιλόστοργον καὶ φιλόπατριν πατέρα τῆς γωνίας ἐκείνης τῆς δουλευούσης 'Ηπείρου, ἣν εὐεργετῶν καὶ προικίζων παρεσκεύαζεν ἀθορύβως, ἀλλὰ καὶ ἀνυποκρίτως, ὅπως παραδώσῃ μίαν ἡμέραν εὐσταλῆ, ἀνενδεᾶ, μεμορφωμένην, ἐλευθέραν εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος. Εὐεργετῶν δὲ τὴν 'Αλεξάνδρειαν, ἐν ᾗ ἔζησε καὶ ἐθησαύρισε καὶ ἠγάπησε καὶ ἠγαπήθη, γινόμενος προστάτης τῶν πτωχῶν καὶ τῶν χηρῶν καὶ τῶν ὀρφανῶν, ὑποστηρίζων χρηματικῶς τὸ πατριαρχεῖον, ἀναδεικνυόμενος ὁ ἀπελευθερωτὴς τῆς κινδυνευούσης νὰ πέσῃ εἰς τοὺς ὄνυχας 'Ιουδαίου δανειστοῦ ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, θεμελιόνων εὐπαγεῖς οἴκους χάριν τῶν σχολείων τῆς κοινότητος, στεγάζων ὑπὸ τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν τοὺς νοσοῦντας, παρέχων τὴν σφραγῖδα τῆς τιμιότητος εἰς την ἐμπορικὴν συναλλαγὴν, δὲν ἔπραττε ταῦτα πάντα μόνον ὑπὸ φιλανθρωπίας καὶ ἀγάπης πρὸς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν παιδείαν.

Τὸ ῥῆμα τοῦ γέροντος αὐτοδημιουργοῦ, ὅστις ἐξήρετο πολλάκις εἰς ἀποφθεγματικὸν φιλόσοφον, τὸ σοφὸν αὐτοῦ ῥῆμα Κάμετε παπάδες καὶ δασκάλους, μαρτυρεῖ, ὅτι ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ ἐνεργείᾳ ὑπεκρύπτετο καθολικώτερον πνεῦμα, ὅτι τὰς διαφόρους αὐτοῦ πρὸς τὴν κοινότητα τῆς 'Αλεξανδρείας συνδεομένας δωρεὰς συνέχει ὑψηλοτέρα τις ἑνότης, ὁ πόθος νὰ συγκρατήσῃ κραταιῶς ἐν τῷ κυριωτάτω τῆς Αἰγύπτου κέντρῳ τὸν ἑλληνικὸν ἀποικισμὸν ὡς παράγοντα σθεναρὸν τοῦ ἐθνισμοῦ, ὡς ἐθνικὴν δύναμιν παράλληλον πρὸς τὴν τῶν μητροπόλεων τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ ἔθνους.

Τοῦ φιλανθρωπικοῦ δὲ τούτου, ἐκπαιδευτικοῦ καὶ ἐθνικοῦ προγράμματος τοῦ μεγάλου πρεσβύτου ἡ τελείωσις παρουσιάζεται, ὡς εἰκός, ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῶν πόλεων ἐκείνων τῶν ἐλευθέρων, ἐν τῇ βασι-

βασιλευούσῃ πόλει τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ τρίτη του αὕτη, νοητή, μεγάλη πατρίς, ἡ καθέδρα τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου τῶν ἐλευθέρων ἅμα καὶ τῶν ἀλυτρώτων, ἡ πόλις ἡ ἀντιπρόςωπος καὶ ἐντολοδόχος τῶν ἀναμνήσεων, τῶν πόθων καὶ τῶν ἐλπίδων τοῦ ὅλου ἑλληνισμοῦ εὐτυχοῦντος ἢ δυςπραγοῦντος, ἡνωμένου ἢ διακεχυμένου καὶ σποράδος, συνεκέντρωσε τὰ εἴδωλα τῆς μεγάλης τοῦ γέροντος καρδίας. Ὑπῆρξεν ἡ διὰ βίου μνηστὴ τοῦ ἀνύμφου, ἐρωμένη ἣν ἠγάπα χωρὶς νὰ γνωρίσῃ, ἣν ἐλάτρευε χωρὶς κἂν νὰ ἴδῃ. Καὶ ὁ γηραιὸς τραπεζίτης, ὑπὸ ἔρωτος ἀλήκτου καὶ δυςέρωτος πρὸς αὐτὴν κατεχόμενος, ἀπέστελλε πρὸς αὐτὴν ἐπὶ δεκαετηρίδας ὅλας ἀντὶ μνήστρων κειμήλια περίβλεπτα, δωρεὰς βασιλικάς.

Νά μου χαιρετᾶτε τὴν Ἑλλάδα, νά μου χαιρετᾶτε τὰς Ἀθήνας, ἔλεγεν ὁ γέρων ἔνδακρυς πρὸς τοὺς ἐπιστρέφοντας εἰς τὰ χώματα τῆς ἐλευθέρας ἑλληνίδος γῆς μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ ἀπερίττου οἴκου, ἐν ᾧ ἐνδιέτριβεν ὁ μεγαλόπλουτος, μόνην ἀνταξίαν ἑαυτοῦ αἴγλην θεωρῶν τὸ νὰ σκορπίζῃ περὶ ἑαυτὸν χρυσᾶς ἀκτῖνας εὐεργεσίας.

Ἐν τῷ ὑπερποντίῳ τούτῳ χαιρετισμῷ, ὃν ἀπέστελλε πρὸς τὰς Ἀθήνας, ἐξεδηλοῦτο ὅλη ἡ στοργὴ ἣν ἔτρεφε πρὸς τὴν πόλιν τῶν ὀνείρων του, τὴν Ἑλλάδα τῆς Ἑλλάδος. Ἐκεῖ ἐφαντάζετο τὸν βασιλέα τοῦ γένους, πρὸς ὃν ἀπεριόριστον ᾐσθάνετο σεβασμόν, πρωτοστατοῦντα τῆς ἐθνικῆς ζωῆς ἐν ὅλαις αὐτῆς ταῖς ἐκφάνσεσι, καὶ ἔγεινεν ὁ ἐξ Αἰγύπτου ταμίας τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου, ὁ συντελῶν διὰ τοῦ πρακτικοῦ αὐτοῦ πνεύματος καὶ τοῦ ἁδροῦ χρήματος εἰς τὴν εὐόδωσιν τῶν ὑψηλῶν καὶ τῶν γενναίων καὶ ἀνοίγων ἐν πολλοῖς διὰ τῶν μεγάλων αὐτοῦ δωρεῶν νέους ὁρίζοντας εἰς τὴν δρᾶσιν τῆς βασιλείας καὶ τῆς πολιτείας.

Ὅτε τὸ καλλιμάρμαρον οἰκοδόμημα δύο μεγάλων Ἠπειρωτῶν, τοῦ Τοσίτσα καὶ τοῦ Στουρνάρα, ἐκινδύνευε νἀφήσῃ παρ' ὅλην αὐτοῦ τὴν πολυτέλειαν ἀσυντέλεστον καὶ πάλιν ἀστέγους τὰς καλὰς καὶ μηχανικὰς ἐν Ἑλλάδι τέχνας ὁ Ἀβέρωφ παρέστη γενναῖος χορηγός, ἄγων εἰς πέρας τὸ κτίριον τοῦ Πολυτεχνείου, καὶ διὰ γενναίου κληροδοτήματος ἔπειτα ἐπίστωσεν ὁ μελλοθάνατος τὴν ἀκράδαντον αὐτοῦ πεποίθησιν, ὅτι τῶν κυριωτάτων τῆς ἐθνικῆς εὐημερίας παραγόντων εἶνε ἡ ἀνάπτυξις τῶν νεαζουσῶν παρ' ἡμῖν εἰκαστικῶν τεχνῶν

καὶ τῆς μηχανικῆς. Οὐδὲ περιωρίσθη ἡ πρὸς τὰς τέχνας αὐτοῦ ἀγάπη εἰς μόνον τὰς εἰκαστικάς, ἀλλ' ἐπροστάτευσε καὶ τὴν μουσικὴν καὶ ζῶν καὶ θνήσκων, εὐλόγως πιστεύσας, ὅτι, ὡς τὸ πάλαι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡμῖν προγόνοις ἡ μουσικὴ ἐξηυγένιζε καὶ ἐξῆρε τὴν ψυχήν, οὕτω δύναται καὶ ὀφείλει καὶ παρ' ἡμῖν νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐξημέρωσιν τῶν ἠθῶν λαοῦ φέροντος δυστυχῶς ἀκόμη τὰ στίγματα τῆς μακραίωνος δουλείας καὶ εἰς τὸν φρονηματισμὸν τοῦ ἔθνους διὰ μελῳδιῶν ἀναλόγων πρὸς τὰς τοῦ Σόλωνος, τοῦ Τυρταίου καὶ τοῦ Τερπάνδρου.

Ἀλλ' ἔθνος ἔχον βαρείας ἐθνικὰς ὑποχρεώσεις δὲν δύναται νὰ παρασκευασθῇ πρὸς τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἐπιβολὴν ἄνευ προοδοποιήσεως τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς αὐτοῦ εὐπραγίας διὰ τῶν μηχανικῶν τεχνῶν, τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς γεωργίας. Διὰ ταῦτα, ὡς ἀνεδείχθη μεγαλοπράγμων τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορίου προστάτης ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὡς ὑπεστήριξε τὰς μηχανικὰς τέχνας ἐν τῷ Πολυτεχνείῳ τῶν Ἀθηνῶν, οὕτως αὐτὸς ὁ εἰς τὴν καλλιέργειαν μεγάλων ἐν Αἰγύπτῳ κτημάτων χρεωστῶν μέγα μέρος τοῦ ἰδίου πλούτου διέταξε νἀνοιχθῇ τὸ βαλάντιον αὐτοῦ μετὰ θάνατον πρὸς ἵδρυσιν καὶ προικοδόμησιν εὐέλπιδος Γεωργικῆς Σχολῆς ἐν Λαρίσσῃ.

Ἄλλον δὲ ἄξιον λόγου παράγοντα τῆς ἐθνικῆς εὐπραγίας θεωρῶν τὴν εὐνομίαν, καὶ εἰς ταύτην συνετέλεσε γενναιοδώρως διὰ τῆς κτίσεως τοῦ Ἐφηβείου, εὐελπιστῶν, ὅτι δι' εὐκόσμου σωφρονιστηρίου τῶν ἐν ἡλικίᾳ μὴ ἐπιδεχομένῃ καταλογισμὸν παραπαιόντων δύνανται νἀποδοθῶσιν εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ τὸ ἔθνος ἐπηνωρθωμέναι νεαραὶ ὑπάρξεις, ἃς ὁ συγχρωτισμὸς μετὰ πολυπαιπάλων καὶ ἐπιτρίπτων ἐκ φύσεως κακούργων ἦτο κίνδυνος νὰ καταβορβορώσῃ εἰς τὸ διηνεκές.

Οὕτω δὲ συναγωνισθεὶς μετὰ τῆς πολιτείας εἰς ἐπανόρθωσιν καὶ αὔξησιν τῶν ἠθῶν καὶ τῆς εὐνομίας, ἔστρεψε γενναίως τὸν νοῦν ἐπὶ τὴν συναρωγὴν πρὸς τὴν μόρφωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ὑπερμάχων τῆς μεγάλης πατρίδος στρατευομένης. Ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἄρεως εὔκοσμον ὑψοῦται τὸ οἰκοδόμημα, ἐν ᾧ διὰ τῆς μεγαλοδωρίας τοῦ Ἀβέρωφ κατηυλίσθη ἀξιοπρεπῶς ἡ στρατιωτικὴ ἐκείνη σχολή, ἀφ' ἧς τὸ ἔθνος καραδοκεῖ νὰ ἐξέλθωσιν οἱ εὐέλπιδες ἐκεῖνοι βαθμοφόροι τοῦ στρατοῦ τῆς αὔριον, εἰς ὃν ἡ πατρὶς θὰ δώσῃ ὡς σύνθημα τὴν Νέμεσιν. Ἐπὶ δὲ τῶν κυανῶν κελεύθων τοῦ πελάγους θὰ πλεύσῃ μετ'

οὐ πολύ, διὰ τοῦ χρυσοῦ τοῦ Ἀβέρωφ ναυπηγούμενον καὶ συντηρούμενον, τὸ σκάφος ἐκεῖνο, εἰς ὃ προώρισται νὰ εὕρῃ στέγην ἡ Ἀβερώφειος Ναυτικὴ Σχολή, ἡ πολύτιμος αὕτη φρουρίς, εἰς ἣν τὸ ἔθνος θὰ ἐμπιστευθῇ τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν, ὅπως περιαγάγῃ αὐτὴν ὑπερήφανον καὶ πάλιν εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐκείνας θαλάσσας, αἵτινες εἶχον τὴν ἀτυχίαν νὰ ἴδωσιν αὐτὴν τεταπεινωμένην καὶ κατῃσχυμμένην.

Τοιαῦτα ὄνειρα ἐπλανῶντο βεβαίως ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Ἀβέρωφ, οὕτω διαθέτοντος τὸν ἔντιμον αὐτοῦ πλοῦτον. Ἐφαντάζετο τὸ ἔθνος ἐμπορευόμενον, γεωργοῦν, καλλιτεχνοῦν, ἀλλὰ καὶ ἀγερώχως, ἐντίμως, νικηφόρως στρατευόμενον. Τὴν στρατευομένην δ' Ἑλλάδα ὑπεστήριξεν ἐν Κρήτῃ πρὸ τριακονταετίας, τὴν ὑπεστήριξε κρύφα κατὰ τὸν τελευταῖον ἄδοξον πόλεμον, καί, μὴ καταληφθεὶς ὑπὸ ἀπογνώσεως μετὰ τὰς συμφοράς, ἠθέλησε καὶ ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ θανάτου διὰ τοῦ ὑπὲρ τῆς ναυτικῆς σχολῆς κληροδοτήματος νὰ δείξῃ τὴν ἀκράδαντον αὐτοῦ πίστιν ἐπὶ τὸ μέλλον. Ἂς διδάξῃ ἡ εὔελπις φιλοπατρία τοῦ ἐμπόρου, τοῦ γεωπόνου, τοῦ τραπεζίτου τοὺς ἀποδυσπετήσαντας καὶ τοὺς λιποψύχους, ἂς διδάξῃ τοὺς φιληδοῦντας νὰ κοιμῶνται ἥσυχοι ἐπὶ τῶν ἐρειπίων καὶ τῶν ναυαγίων.

Ἰδοὺ λοιπὸν τὸ πρόγραμμα, τὸ τέλειον πρόγραμμα τοῦ Ἀβέρωφ. Ἐπεζήτησε τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἔθνους διὰ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς γεωργίας, διὰ τῶν γραμμάτων καὶ τῶν καλῶν τεχνῶν, διὰ τῆς εὐνομίας καὶ τῆς παρασκευῆς τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους. Ἠθέλησε τὸ Ἑλληνικὸν πλουτιζόμενον ἐντίμως διὰ τοῦ ἱδρῶτος, αὐξανόμενον διὰ τῆς τέχνης, μεγαλυνόμενον διὰ τοῦ πολέμου.

Τοῦ τοιούτου δὲ μεγάλου προγράμματος ἀποφυάς, στενῶς πρὸς αὐτὸ συνδεομένη, εἶνε ἡ ἀνακαίνισις τοῦ Παναθηναϊκοῦ Σταδίου καὶ ἡ εἰς αὐτὴν συμπαρομαρτοῦσα ἀναβίωσις τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων.

Ὁ καλλίπλουτος τῆς Ἀλεξανδρείας τραπεζίτης δὲν ἐφιλοδόξησε νὰ γείνῃ ἁπλοῦς μετ' αἰῶνας μιμητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Ἡρώδου. Τὸ καλλιμάρμαρον Στάδιον, ἐν ᾧ ἐπτερώθησαν πρὸς φρόνημα ἐθνικὸν αἱ καρδίαι τοῦ ἔθνους ἐν ἡμέραις ἀλησμονήτοις, προωρίσθη ὑπ' αὐτοῦ ὡς τὸ πανελλήνιον θέατρον, ἐν ᾧ ὁ ἁπανταχοῦ γῆς ἑλληνισμός, ὁ ἑλληνισμὸς τοῦ Ἀβέρωφ ὁ πλουτιζόμενος καὶ εὐνομούμενος, ὁ καλλιτεχνῶν ἅμα καὶ στρατευόμενος θὰ ἐπιδεικνύῃ τοὺς ἀριστεῖς ἐκείνους

τοὺς ἐπιρρώσαντας τὰ μέλη διὰ τῆς γυμναστικῆς, τοὺς προαγγέλους μεγαλειτέρων ἐν εὐρυτέρῳ σταδίῳ ἐθνικῶν νικῶν.

Καὶ ὑπὸ τοιαύτην ἔποψιν ὁ ἀναμαρμαρωτὴς τοῦ Σταδίου, ὁ ἀνακαινιστὴς τῆς γυμναστικῆς, ἑαυτοῦ μὲν ἔστησεν ἐκεῖ παρὰ τὸν Ἰλισσὸν μέγα καὶ ἀριπρεπὲς μαυσσωλλεῖον, εἰς δὲ τὰ στίλβοντ' αὐτοῦ μάρμαρ' ἀπετύπωσε τὴν αἰσθητὴν σφραγῖδα τοῦ εὐρέος αὐτοῦ ἐθνικοῦ προγράμματος.

Τοιοῦτον εὐεργέτην παρέστη συγκηδεύουσα παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Νείλου μητρικῶς ἡ Ἑλλὰς ὅλη. Τὴν σορὸν αὐτοῦ δὲν ἐκάλυψαν μόνον οἱ φοίνικες τῆς Αἰγύπτου, ἀλλὰ καὶ τὰ ορέσκια ἄνθη τῶν ἠπειρωτικῶν δειράδων καὶ αἱ δάφναι τῆς Ἀττικῆς. Τὸ νεκρικόν του φέρετρον δὲν ἐστόλισε μόνον ὁ ἀργυροῦς στέφανος τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν, ὁ σταλεὶς εἰς αὐτὸν ζῶντα μετὰ τὴν τέλεσιν τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων. Τὸ θνητόν του σκήνωμα περιέστεφον ἀοράτως καὶ οἱ στέφανοι τῶν δούλων ἑλληνικῶν πατρίδων

γεναμένοι ἀπ' ὀλίγα χορτάρια
πoῦχουν μείνει 'ς τὴν ἔρημη γῆ.

Εἰς τὰ χώματα τοῦ Νείλου κατεβίβασε πενθοῦσα ἡ Ἑλλὰς αὐτὴ ἕνα αὐτῆς μεγαλοπολίτην. Ἡ δὲ φιλόξενος Αἴγυπτος ἂς φυλάξῃ εὐλαβῶς τὸν πολυφίλητον νεκρὸν μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν θὰ θελήσῃ βεβαίως ἡ ἑλληνικὴ πατρὶς νὰ κοιμήσῃ αὐτὸν γλυκὰ γλυκὰ εἰς τοὺς μητρικοὺς αὐτῆς κόλπους. Ἂς ἀγάγωσιν αὐτὸν τότ' ἐκεῖ παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰλισσοῦ ἐγγὺς τῶν μαρμάρων τοῦ Σταδίου οἱ εὐσταλέστατοι τῶν Ἑλλήνων ἀθλητῶν, οἱ ἀριστεῖς τῶν Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν, οἱ μάλιστα εὐέλπιδες τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ μέλλοντος, οἱ θαλασσοχαρέστατοι τῶν ναυτικῶν δοκίμων. Εἶνε τιμὴ τῶν νέων τὸ αἴρειν ἐπὶ τῶν ὤμων τὸ σκήνωμα νεκροῦ τοιούτου. Ἔστωσαν δὲ βέβαιοι οἱ νεκροφόροι οὗτοι, ὅτι, οὕτω τελοῦντες πρὸς τὸν μέγαν νεκρὸν τὰ νενομισμένα, θὰ καταστήσωσιν ἀκόμη κουφοτέραν τὴν ἀττικὴν γῆν, ἥτις θὰ καλύψῃ ἐλαφρὰ τὰ τετιμημένα ὀστᾶ τοῦ Γεωργίου Ἀβέρωφ.

ΛΟΓΟΣ ΕΠΙΜΝΗΜΟΣΥΝΟΣ

ΕΙΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΝ[1]

Ὁποῖος ἐφαίνετο ὁ βίος τοῦ Κρυστάλλη, τοιοῦτον ἠθέλησαν νὰ τελέσωσι καὶ τὸ μνημόσυνόν του οἱ συμπολῖται αὐτοῦ καὶ φίλοι. Δίκην εἰδυλλίου συνεκλήθημεν νὰ θρηνήσωμεν ἐδῶ ἐν μέσῳ τῶν ἀγρῶν καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην ἐρημικοῦ μοναστηρίου, μακρὰν τοῦ θορύβου τῆς πόλεως, τὴν μνήμην τοῦ γλυκέος ψάλτου τοῦ ἀγροτικοῦ βίου, τοῦ ἐμπνευσμένου φίλου τῆς ἀνθούσης, τῆς σπαργώσης φύσεως. Ὁποῖον ἐφαίνετο, εἶπον. Ἀληθῶς, τίς μὴ γινώσκων ἐκ τοῦ πλησίον τὸν ἀποπτάντα νεανίαν θὰ ἠδύνατο νὰ φαντασθῇ, ὅτι ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἡ ἀναπεπταμένη πρὸς τὴν ἀπόλαυσιν τῆς μεγαλοπρεπείας, ἣν ἔχει ἡ φύσις κατὰ τὸ ἡλιοβασίλεμμα, πρὸς τὴν ζωήν, ἣν ἀποπνέουσιν οἱ ἀγροὶ κατὰ τὸν τρύγον καὶ τὸν θερισμόν, ὁ εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἐνωτισθεὶς τῆς φλογέρας καὶ τοῦ ἀχοῦ τοῦ ἀργαλειοῦ, τίς, λέγω, θὰ ἐπίστευεν, ὅτι ὁ ἀφελὴς τραγουδιστὴς τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης δὲν ηὐτύχησε νὰ ζήσῃ βίον εὐφρόσυνον εἰδυλλιακῆς χαρμοσύνης ἐν μέσῳ τῶν ποιμενίδων καὶ τῶν χωρικῶν, ὧν ἐγίνωσκεν ἄριστα τὰ μυχιαίτατα αἰσθήματα καὶ ἠγάπα ὡς ἴδιον τὸν βίον; Μόνον ἡ πρώτη νεότης τοῦ ποιητοῦ διέρρευσεν ἐπὶ τῶν ὀρέων καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἀγρῶν, καὶ εἰς τὴν θερμὴν τοῦ παιδὸς φαντασίαν ἐνεχαράχθησαν βαθύτατα αἱ ἀλησμόνητοι ἐκεῖναι ἐντυπώσεις ἐπὶ τῶν δειράδων τοῦ πατρίου Συρράκου, ὅπου ἐγεννήθη ὁ μικρὸς συμπολίτης τοῦ Κωλέττη καὶ τοῦ

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς ἱερᾶς μονῆς τῶν Ἀσωμάτων κατ' ἐντολὴν τῶν τελούντων τὸ μνημόσυνον φίλων τοῦ ποιητοῦ τῇ 7 Μαΐου 1894, καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Ἄστει τῆς 8 Μαΐου 1894 καὶ τῇ Φωνῇ τῆς Ἠπείρου τῆς 13 Μαΐου 1894.

Ζαλακώστα. Ἀλλὰ τὸ εἰδύλλιον ὑπῆρξε βραχὺ ἐν τῷ βίῳ τοῦ Κρυστάλλη, ὅσον χαριτωμένον καὶ ἂν διετηρήθη ἐν τῇ ἁβρᾷ αὐτοῦ ποιήσει. Ἦτο ἀκόμη μαθητὴς τοῦ γυμνασίου Ἰωαννίνων, ὅτε αἱ μεγάλαι μορφαὶ τῆς Ἐπαναστάσεως παρέστησαν εἰς τὴν νεαράν του φαντασίαν ὡς Σκιαὶ τοῦ Ἅδου. Τὸ ἔργον μόλις που ὑπέφαινε τὸν μέλλοντα ποιητήν, ἀλλὰ προέδιδεν ἤδη τὸν πατριώτην, καὶ ἡ ἰδιότης αὕτη τῶν Σκιῶν τοῦ Ἅδου ἔπεισε τὴν τουρκικὴν ἀρχὴν νὰ καταδιώξῃ τὸν νεαρὸν Ἠπειρώτην. Ὁ Κρυστάλλης, δικασθεὶς ἐπὶ τοῖς ποιητικοῖς ἐκείνοις πρωτολείοις, ἐν οἷς ἀπτόητος ἐξεδηλοῦτο ὁ θαυμασμὸς τοῦ νεανίσκου πρὸς τὸ μέγα ἐθνικὸν ἔργον τῶν πατέρων καὶ ἀνεπλάσσετο ἐν εἰκόσι ζωηραῖς ὁ ἁρματωλικὸς βίος τῆς Ἠπείρου, κατεδικάσθη εἰς ἀειφυγίαν ἐν Βαγδάτῃ. Φυγὰς ἔλαβε τὴν βακτηρίαν τῆς ἐξορίας ἀνὰ χεῖρας καὶ ἐτράπη τὴν ἄγουσαν εἰς τὴν γῆν τῶν ὀνείρων του, εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου θὰ ἠδύνατο νὰ ψάλλῃ ἐλεύθερος πάσης τυραννικῆς λογοκρισίας. Ἔκτοτ' ἐπάλαισε μέχρι τῆς μοιραίας τοῦ θανάτου ὥρας αὐτόχρημα ὑπὲρ τοῦ ἄρτου, ἀλλὰ καὶ παλαίων εἶχε τὰ χείλη πάντοτε ἀνοικτὰ πρὸς τὸ ᾆσμα, καὶ αἱ χορδαὶ τῆς λύρας του ἀντήχουν δύο πάντοτε ὀνόματα, τὴν Ἤπειρον καὶ τὸν ἀγρόν. Ἡ ποιητικὴ εἰκὼν τῆς δουλευούσης πατρίδος, τὸ ὄνειρον τῆς ἀπολυτρώσεως αὐτῆς καὶ ἡ ὀσμὴ τοῦ θύμου τῶν βουνῶν διετήρησαν τὸ ἐν μέσῳ τῆς κακουχίας μετεωριζόμενον ἀπαγὲς ἐκεῖνο σῶμα, ὅπερ ἔμελλε τέλος νὰ ῥίψῃ εἰς τὸν κράββατον τοῦ θανάτου ἀδυςώπητος νόσος φθινάς. Ἀπέθανεν ἀκόμη νέος καὶ ἀκμαῖος ἐν μέσῳ τῆς περὶ αὐτὸν ἀναθαλλούσης φύσεως, καὶ εἴ περ τις ἄλλος ἠδύνατο νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ δίστιχον τοῦ Διάκου·

> γιὰ ἰδὲς καιρὸ ποῦ διάλεξεν ὁ Χάρος νά με 'πάρῃ
> τώρα 'π' ἀνθίζουν τὰ κλαριὰ καὶ 'βγάζ' ἡ γῆ χορτάρι.

Ἀλλά, καίπερ ἀποθανὼν ἐν ἡλικίᾳ καθ' ἣν ἄλλοι ἄρχονται δρῶντες, ἀφίνει ὄπισθέν του ὡς γλυκεῖαν ἀνάμνησιν τὰ ἔργα του, ἐν οἷς ἀντικατοπτρίζεται πλήρης ἡ εἰκὼν αὐτοῦ. Ἡ εἰκὼν δὲ αὕτη εἶνε μία καὶ ἡ αὐτή, ἑνιαία ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας καθ' ἣν ἐτόνισε τὴν λύραν του. Ἀπὸ τῶν Σκιῶν τοῦ Ἅδου μέχρι τοῦ τελευταίου τῶν ἔργων του, τῶν Πεζογραφημάτων, παρουσιάζεται δρῶν καὶ κινού-

μενος ὡς ἀντιπρόςωπος τῆς ποιητικῆς σχολῆς τῆς ἀντιδράσεως. Οὕτως ἀληθῶς πρέπει νὰ καλέσωμεν τὴν φάλαγγα ἐκείνην τῶν νεαρῶν μουσολήπτων, οἵτινες ἀνέλαβον τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τῶν παλαιοτέρων ἐκείνων στιχοπλόκων, ὅσοι μόνον ποιητικὸν προςὸν εἶχον νὰ ἐπιδείξωσι τὸ ἔμμετρον τῶν κατασκευασμάτων τῆς γραφίδος αὐτῶν. Δὲν εἶνε καιρὸς ἐπὶ τοῦ χαίνοντος ἀκόμη τάφου τοῦ νεαροῦ ποιητοῦ νὰ ταράξωμεν τὴν γαλήνην τῆς ἐκκλησίας, ἐν ᾗ ἀντήχησαν αἱ ὑπὲρ τοῦ θανόντος εὐχαί, ὑποκινοῦντες ζητήματα, ἅτινα θὰ κρίνῃ ἐν εὐστοχίᾳ ἡ φορὰ τῶν πραγμάτων καὶ ἡ μέλλουσα πορεία τῆς νεαζούσης ἡμῶν φιλολογίας. Ἀλλ' ἐν μέσῳ τῆς ἀρξαμένης ἢ μᾶλλον ἐκ νέου ἀνακινουμένης πάλης, ἥτις παρουσιάζεται κατὰ περιόδους ἑκάστοτε ἐν τῇ φιλολογίᾳ τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, ἕν τί μοι φαίνεται, ὅτι παρανοεῖται, τοῦ λόγου ὄντος περὶ ποιήσεως. Οἱ τεχνοκρῖται διακρίνονται εἰς τοὺς φίλους τῶν καθαρογλωσσούντων καὶ τοὺς ἐκτιμητὰς τῶν γραφόντων τὴν δημώδη γλῶσσαν. Καὶ ὅμως ἡ διαφορὰ αὕτη δὲν εἶνε ἡ οὐσιώδης. Κατ' ἀλήθειαν δὲ πρέπει νὰ διαστείλωμεν τοὺς ποιητὰς καὶ τοὺς στιχιστάς.

Οἱ δεύτεροι προςέχουσιν εἰς μόνον τὸ μέτρον, ὅπερ ἐξικνεῖται ἐνίοτε παρ' αὐτοῖς εἰς σημεῖον ἁρμονίας καὶ κάλλους, ἀλλὰ στεροῦνται ἀληθοῦς ζωῆς καὶ αἰσθήματος καὶ πάθους. Προςέχουσιν εἰς μόνην τὴν ἐξωτερικὴν περιβολὴν τῶν διανοημάτων αὐτῶν καὶ στιχογραφοῦσι καθ' ὃν τρόπον θὰ ἠδύναντο νὰ ἀρθρογραφήσωσιν. Ἕνεκα δὲ τῆς προςοχῆς εἰς ταύτην τὴν ἐξωτερικὴν μόνον περιβολὴν οἱ πλεῖστοι τῶν ὑποψύχρων τούτων στιχοποιῶν ἀνήκουσιν εἰς τὰς τάξεις τῶν διατεινομένων, ὅτι καθαρογραφοῦσι. Τὰ θέματ' αὐτῶν εἶνε συνήθως τετριμμένα, αἱ εἰκόνες κοιναί, αἱ τρίβοι καθημαξευμέναι, ἡ ἔμπνευσις χαμαιπετὴς καὶ ἄπτερος ἡ φαντασία. Ἡ στιχουργία αὐτῶν στερεῖται χρώματος καὶ χαρακτῆρος, ἡ δημιουργία των οὐδὲν ἔχει τὸ καθαρῶς ἐθνικόν, τὸ χαρακτηριστικόν, τὸ πρωτότυπον. Ἀλλὰ μὴ τὸν τύπον τοῦτον δὲν ἔχουσι καί τινα τῶν στιχουργικῶν κατασκευασμάτων τῶν ἐπιπόνως πλεκόντων στίχους εἰς τὴν δημώδη; Δὲν ἔγκειται λοιπὸν ἡ διαφορὰ ἐν τῇ γλώσσῃ, ἐν τῷ ἐξωτερικῷ τύπῳ, ἀλλ' ἐν τῇ ἐσωτερικῇ οὐσίᾳ. Πρὸς τοὺς πολλοὺς ψυχροὺς ναρθηκοφόρους ἀντιτάσσονται ὀλίγοι Βάκχοι, ὀλίγοι ἀληθῶς ἐμπνευσμένοι ποιηταὶ λαλοῦντες εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἔθνους. Εἶνε

ἀδιάφορος ἡ γλῶσσα, ἣν λαλοῦσι, καὶ δὲν εἶνε παράδοξον, ὅτι μεταξὺ αὐτῶν εὑρίσκονται καὶ καθαρολόγοι, ἀλλ' εἶνε πολὺ φυσικόν, ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ἀληθῶν ἐκείνων φοιβολήπτων λαλοῦσι τὴν γλῶσσαν, ἣν ἐννοεῖ καὶ λαλοῦν μεταχειρίζεται τὸ ἔθνος ὅλον, τὸ πλῆθος ἅμα καὶ οἱ λογάδες. Ὄχι ἐν τῇ γλώσσῃ κυρίως λοιπόν, ἀλλ' ἐν τῇ ἀντιλήψει τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος, τοῦ ἐθνικοῦ βίου, τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς ἔγκειται ἡ διαφορὰ τῶν ψυχρῶν στιχοπλόκων καὶ τῶν ἀληθῶν ποιητῶν. Ἀληθινὰ καθαρολόγοι, ἀληθινὰ ἐθνικοὶ εἶνε οἱ γνήσιοι ποιηταί, ἂς λαλῶσι τὴν δημώδη, τὴν γλῶσσαν τῶν ὀρέων καὶ τῶν ἁρματωλῶν· ἀδιόρθωτοι χυδαιολόγοι εἶνε οἱ παρατάσσοντες στίχους ἄνευ ἐμπνεύσεως, ἄνευ αἵματος, ἄνευ καρδίας, ἂς πιθηκίζωσι τὴν γλῶσσαν τῆς ἀττικῆς μελίσσης.

Ἡ νέα ποιητικὴ σχολή, ἡ σχολὴ τῆς ἀντιδράσεως, ὡς ὠνόμασα αὐτήν, τοῦτο ἔχει τὸ χαρακτηριστικόν, ὅτι ἀρύεται τὴν ἔμπνευσιν αὐτῆς ἐκ τῆς ἀληθείας, ὅτι βαπτίζει τὸν κάλαμον εἰς τὰ καλλίρροα νάματα τοῦ γνησίου αἰσθήματος, ὅτι ἀντικατοπτρίζει τὸν ζωντανὸν βίον τοῦ ἔθνους, καὶ δίκην ἀποκαλύψεως ἀνοίγεται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῆς τὸ γοητευτικὸν θέαμα λαοῦ, οὗ συναισθάνεται τὴν ἐθνικὴν ψυχήν, οὗ συμμερίζεται τὰ ἰδεώδη, μεθ' οὗ συγχαίρει καὶ συμπάσχει. Διὰ τοῦτο τοιαύτη ποίησις παθαινομένη παθαίνει, συγκινουμένη συγκινεῖ, γοητευομένη γοητεύει. Τοιαύτη μόνον ποίησις ἠδύνατο καὶ ὤφειλε νἀντικαταστήσῃ στιχουργίαν νεκρὰν καὶ καλοβάμονα, ὁρμαθολογοῦσαν στίχους ψυχροὺς ἐξ ἀναμνήσεων σχολικῶν ἢ ἐξ ὀθνείας μιμήσεως.

Τοιαύτη μόνον ποίησις ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἔθνους τὴν γλῶσσαν, ἣν εἶχε λαλήσει εἰς αὐτὸ ὁ Σολωμὸς καὶ ὁ Κάλβος, ὁ Ζαλακώστας καὶ ὁ Βαλαωρίτης καὶ νὰ συγκινήσῃ αὐτὸ καὶ νὰ ὑψώσῃ καὶ νὰ φρονηματίσῃ, ὑμνοῦσα τὰ κλέα ἀνδρῶν ἢ εἰκονίζουσα τὸν βίον, ὃν δὲν μετέβαλε μακρῶν αἰώνων συμφορὰ καὶ ἀγωνία, ἢ ἀναπαριστάνουσα τὰς καλλονὰς τοῦ ἑλληνικοῦ οὐρανοῦ, τοῦ ὡραίου ἐδάφους τῆς πατρίου γῆς, τῆς περικλυζούσης τὴν ἑλληνικὴν πατρίδα γλαυκῆς θαλάσσης. Τοιαύτη ποίησις προσεπάθησε νὰ ἐνωτισθῇ τῶν παλμῶν τῆς ἐθνικῆς καρδίας, νἀκροασθῇ τῶν ἡδέων ἤχων, οὓς ἐκπέμπει ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς γῆς ἀπ' ἄκρου ἕως ἄκρου λαός, οὗ δὲν ἔσβεσαν τὸν βίον, τοὺς πόθους, τὰ ὄνειρα, τὴν γλῶσσαν αἰῶνες ὅλοι.

Τῆς τοιαύτης ποιήσεως ἀντιπρόσωπος εἶνε καὶ ὁ Κρυστάλλης, οὗ θρηνοῦμεν τὸν ἄωρον θάνατον. Ἐπὶ τῆς ἐρημικῆς του κλίνης ἠδύνατο, ἀνασκοπῶν τὸ βραχύ του παρελθόν, νὰ ἐλπίσῃ εἰς τὸ μέλλον τῶν ἰδεῶν, ὧν παρέστη ὑπέρμαχος, νὰ χαιρετίσῃ τὴν ἤδη ἐπελθοῦσαν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἔθνους νίκην τῆς σημαίας, ὑφ' ἣν ἐτάχθη, τῆς σημαίας τῆς ζωῆς τῆς ἀληθοῦς τῆς ἐθνικῆς ποιήσεως ἀδιαφόρως τοῦ γλωσσικοῦ τύπου, ὃν αὕτη περιβάλλεται, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν στιχουργίαν τὴν ἐψιμυθιωμένην καὶ νεκρογενῆ, ἣν δὲν δύναται νὰ σώσῃ οὔτε τῆς ἀρχαίας γλώσσης ἡ ψευδὴς ἀλουργίς, οὔτε τοῦ νέου ἰδιώματος ἡ ἀπροσδιόνυσος περιβολή.

Ἓν ὅμως ἄλλο ὄνειρόν του δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδῃ τελούμενον ὁ Κρυστάλλης, καὶ ἐκοιμήθη φέρων αὐτὸ μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὸν τάφον. Ἡ Ἤπειρος, ἡ Ἤπειρός του, ἐν ᾗ ἔκειτο τὸ Συρράκον του, δύο ἀληθινῶν ποιητῶν πατρίς, καὶ τὰ Ἰωάννινα, παρ' ὧν τὴν ποιητικὴν λίμνην ἐνεπνεύσθη τὴν θερμὴν ἀγάπην ἐκείνην πρὸς τὸν ἐθνικὸν βίον τὴν ἐκδηλωθεῖσαν ἐν τοῖς ἁρμονικοῖς του στίχοις, ἡ Ἤπειρος τῶν μεγάλων ἀναμνήσεων καὶ τῶν μεγάλων Σκιῶν τοῦ Ἅδου θρηνεῖ ἀκόμη τὴν δουλείαν της. Ὁ Κρυστάλλης δὲν ἐπρόφθασε νὰ πατήσῃ ἐλεύθερος τὸν πόδα εἰς ἐλευθέραν τὴν γῆν ἐκείνην, ἧς ψάλλων τὴν δόξαν ἠναγκάσθη νὰ μακρυνθῇ φυγάς.

Καὶ κεῖται τώρα νεκρὸς ἐν φίλῃ μὲν ἠπειρωτικῇ γῇ, ἥτις ἐκήδευσεν εὐλαβὴς τὸν κοιμηθέντα ἐν τοῖς κόλποις της[1], ἀλλὰ μακρὰν τῆς γενετείρας, ἣν ἐτίμησε, μακρὰν τῆς ποτνίας πόλεως, ἥτις ἐγαλούχησε τὸν νοῦν καὶ ἥδρυνε τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν, ἃς ὁ πρόσφυξ ἀντήμειψε διὰ τῆς γλυκείας του ᾠδῆς ἐπὶ τῷ ὀλίγῳ ἄρτῳ, ὃν εὗρεν ἐν τῇ μητροπόλει τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνισμοῦ μὴ μεμαγμένον μὲ αἷμα καὶ δάκρυ, ἀλλ' ὃν αὐτὸς πολλάκις ἴσως ἐπότισε διὰ τῶν δακρύων του.

Πλέξατε εἰς στεφάνους τὰ ἄνθη σας οἱ ποιηταὶ διὰ νὰ στέψητε τὴν μνήμην τοῦ πολυκλαύστου ὑμῶν συναοιδοῦ. Ἡ λύρα σας ἀπέβαλε μίαν τῶν ἁρμονικωτέρων αὐτῆς χορδῶν. Μὲ ὀλίγα χορτάρια τῆς ἀλυτρώτου ἠπειρώτιδος γῆς καλύψωμεν οἱ Ἠπειρῶται τὸ φιλόξενον χῶμα τὸ σκεπάζον τὸν ἐξόριστον νεκρόν. Ἡ πατρίς μας ἔχασε

[1] Ὁ Κωνσταντῖνος Κρυστάλλης ἀπέθανε καὶ ἐτάφη ἐν Ἄρτῃ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

μίαν τῶν μεγαλειτέρων της καρδιῶν. Ἐπὶ τοῦ τάφου του ἐπιγλύψατε ἀντὶ πάσης εἰκόνος ἄλλης καὶ πάσης ἐπιγραφῆς τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν Ποίησιν δεξιουμένας ἀλλήλας. Ἡ χειραψία των θὰ λέγῃ τὸ ἄγραφον ὄνομα τοῦ νεκροῦ, ὅςτις θὰναπαύηται ὑπὸ τὸ ἀνάγλυφον ἐκεῖνο· Κώστας Κρυστάλλης.

ΑΡΘΡΑ ΕΘΝΙΚΑ

29 ΜΑΪΟΥ 1454 [1]

Ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς ἀλησμόνητος εἶχε μείνει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ῥωμαίοις ἡ θλιβερὰ ἐκείνη 18 Ἰουλίου τοῦ 390 π. Χ., καθ' ἣν οἱ Γαλάται ὑπὸ τὸν Βρέννον ἐπόρθησαν καὶ ἐπυρπόλησαν τὴν Ῥώμην. Ἡ ἀπαισία ἐκείνη Ἀλλιὰς ἡμέρα ἐτάσσετο μεταξὺ τῶν ἀποφράδων καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς χρόνοις καθ' οὓς ἡ αἰωνία πόλις, ἐκπλύνασα παλαιὰς ἥττας, ἐκοσμεῖτο διὰ τῶν δαφνῶν τῶν μεγάλων ἐκείνων νικῶν, δι' ὧν ἡ Ῥώμη εἶχεν ἀναδειχθῇ κυρία τριῶν ἠπείρων. Τὰ ἔθνη ὅσα ἐνθυμοῦνται καὶ σέβονται τὸ παρελθὸν αὐτῶν, ἐκεῖνα καὶ μόνα εἶνε ἄξια νὰ παρασκευάσωσι τὸ μέλλον. Τὸ δὲ παρελθὸν δὲν σύγκειται μόνον ἐκ νικῶν καὶ δόξης, ἀλλὰ καὶ ἐκ συμφορῶν, ὧν ἡ ἀνάμνησις εἶνε ἀκόμη ἐπιβλητικωτέρα. Ἂν ἡ αἴγλη τῆς δόξης λαμπρύνῃ, ἀλλ' ἡ ἀναπόλησις παρελθούσης κακοδαιμονίας διδάσκει τὰ ἔθνη, καὶ πρὸς ἀποτέλεσιν τῆς ἐθνικῆς εὐτυχίας προαπαιτεῖται πλὴν ἀγῶνος μακροῦ καὶ ἐργασίας ἀνενδότου διδασκαλία πολλὴ καὶ συνεχής.

Τοιαύτας σκέψεις φέρει καὶ ὀφείλει νὰ φέρῃ εἰς τὸν νοῦν παντὸς Ἕλληνος ἡ σημερινὴ Ἀλλιὰς ἡμέρα τοῦ ἑλληνισμοῦ, καθ' ἣν ἔπεσε πρὸ τῆς πύλης τοῦ Ἁγίου Ῥωμανοῦ ὁ τελευταῖος τοῦ Βυζαντίου βασιλεὺς καὶ ἐπορθήθη τῶν πόλεων ἡ πόλις καὶ ἡ βασιλίς. Ἔληξεν ἀληθῶς τὴν ἀποφράδα ἐκείνην Τρίτην τὸ μαρτύριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς τελευτᾷ ὁ βίος ἑτοιμοθανάτου φθισιῶντος καθ' ἃς ἡμέρας διανοίγεται ἡ φύσις πρὸς τὸ ἔαρ καὶ τὴν ζωήν. Ὁ ἔσχατος τῶν Παλαιολόγων δὲν ἠδυνήθη νὰ περισώσῃ τὸ βασίλειον στέμμα τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἀπὸ τῆς ὕβρεως τῆς βαρβαρικῆς, καὶ φρυάττων εἰσήλασεν ἐν μέσῳ τῶν πτωμάτων τῶν τελευταίων τῆς βασιλίδος τοῦ Βοσπόρου ἀτυχῶν ἀμυντόρων ὁ Μωαμεθανὸς πορθητής.

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἑστίᾳ τῆς 29 Μαΐου 1894.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ἡ πόλις, ἣν ὁ αὐτοκράτωρ, ὀλίγας πρὸ τῆς μοιραίας τελετῆς ὥρας προσφωνῶν τὰ θύματα τῆς αὔριον, ἀπεκάλει βοηθὸν καὶ σκεπαστὴν τῆς πατρίδος, καταφύγιον τῶν Χριστιανῶν, ἐλπίδα καὶ χαρὰν ἁπάντων τῶν Ἑλλήνων καὶ καύχημα πᾶσι τοῖς οὖσιν ὑπὸ τὴν τοῦ ἡλίου ἀνατολὴν, ἔγεινε λεία τῶν βαρβάρων. Οἱ ὀλίγοι γενναῖοι, οἵτινες δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ περιφέρωσι τὴν εἰκόνα τῆς Ὁδηγητρίας περὶ τὰ τείχη τοῦ Βυζαντίου, ἀλλ' ἠγωνίσθησαν ἀγῶνα ὑπεράνθρωπον ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος, ὡς αὐτοὶ ἐφώνουν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ σώσωσι τὴν πόλιν ἀπὸ τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου, ὡς ἤλπισαν μὲν αὐτοὶ, ἤλπισε δὲ καὶ ὁ αὐτοκράτωρ. Ὁ ναὸς ὁ ἱερὸς, ὅστις εἶχε παραστῆ μάρτυς τόσης δόξης καὶ τόσης λαμπρότητος τῶν εὐκλεῶν ἡμερῶν τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, ἡ μητρόπολις τοῦ Βυζαντίου, ἡ μεγάλη ἐκκλησία τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐμολύνθη ὑπὸ ποδὸς βαρβαρικοῦ, καὶ τὸ κονίαμα τοῦ βαρβάρου νικητοῦ ἀπέσβεσε τὰς ἁγίας εἰκόνας, καὶ μεγάλα μεγαλωστὶ ἡπλώθησαν ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν τοίχων τὰ ῥητὰ τοῦ κορανίου, ὑψηλότερος δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ τρούλλου τοῦ Ἀνθεμίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου ἤρθη ἔξωθεν τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐν μέσῳ παντοίων βαρβαρικῶν προσαρτημάτων ὁ μιναρὲς τοῦ Μωαμεθανοῦ. Τέλος ὁ ὕστατος τῶν Παλαιολόγων ἔπεσε μάρτυς μετὰ τῆς πόλεως, ἣν εἶχεν ἐμπιστευθῆ εἰς αὐτὸν ὁ ἑλληνισμὸς, ὡς βασιλεὺς Ἕλλην καὶ Χριστιανός. Ἐν τῷ μαρτυρίῳ τοῦ Κωνσταντίνου εἶνε φανεροὶ καὶ εὐδιάκριτοι οἱ δύο οὗτοι χαρακτῆρες, ἐμφαινόμενοι προδηλότατα κατὰ τὰς τελευταίας ὥρας τῆς πόλεως καὶ τῆς βασιλείας. Ἐν τῇ τελευταίᾳ νυκτὶ τῇ πρὸ τῆς ἁλώσεως ὁ βασιλεὺς, πορευθεὶς εἰς τὸν μέγαν τῆς Ἁγίας Σοφίας ναὸν, ἔκλινε τὸ γόνυ προσευχόμενος, καὶ ἐκοινώνησε τῶν ἀχράντων μυστηρίων, οἱονεὶ καθιερόνων ἑαυτὸν ἐν τῇ ὑψίστῃ ἐκείνῃ ὥρᾳ εἰς τὸν θεὸν τῶν Χριστιανῶν. Ἀλλ' ἐν τῇ αὐτῇ νυκτὶ ἠκούσθη ἀπὸ τῶν βασιλικῶν χειλέων τοῦ προωρισμένου θύματος ἐξερχομένη ἡ λέξις Ἕλληνες, δι' ἧς προσεφώνησεν ὁ αὐτοκράτωρ τοὺς συναγωνιστὰς καὶ συμμάρτυρας. Αἱ δύο αὗται πράξεις τοῦ Κωνσταντίνου, ἡ κοινωνία ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐκείνῃ λειτουργίᾳ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τὸ γλυκὺ ὄνομα δι' οὗ ἐκάλεσε τοὺς περὶ αὐτὸν, εἶνε ἡ ἀλησμόνητος διαθήκη τῆς πιπτούσης αὐτοκρατορίας, ἥτις ἐχαρακτήριζεν ἑαυτὴν ὡς χριστιανικὴν ἅμα καὶ ἑλληνικήν. Τὸ Βυζάντιον δὲν ἔσχεν ἴσως πάντοτε σαφῆ, σαφεστάτην τὴν ἔννοιαν τοῦ ἑλληνικοῦ

του χαρακτῆρος· ἡ βασιλεία του ἐπὶ μακρὸν ἐπωνομάζετο βασιλεία τῶν Ῥωμαίων. Ἀλλὰ τὰ χείλη τῶν μελλοθανάτων δὲν ψεύδονται, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος διὰ τῶν τελευταίων αὐτοῦ πράξεων ἐκείνων καὶ λόγων ἀπέπλυνε πᾶσαν παραγνώρισιν, καὶ ἐπέθηκεν ἐπὶ τοῦ βίου τοῦ Βυζαντίου τὴν ἐπίσημον σφραγῖδα τοῦ ἀψευδοῦς αὐτοῦ χαρακτῆρος καὶ ἐξήνεγκε τὴν τελευταίαν λέξιν τοῦ βυζαντιακοῦ προγράμματος καὶ ἀνεπέτασε τὴν ἀληθῆ σημαίαν τοῦ Βυζαντίου, ἐφ᾽ ἧς συνηδελφωμένα ἀναγνωρίζονται τὰ ὀνόματα Ἑλλὰς καὶ Χριστός.

Ζοφερὰ καὶ καυσώδης ἦτο, συμφώνως πρὸς τὸ ἐπ᾽ ἐσχάτων ἀνακαλυφθὲν Σλαβονικὸν χρονικόν, ἡ ἑσπέρα τῆς 28 Μαΐου. Ὅτε δὲ προεχώρησεν ἡ νύξ, βαρέα καὶ μελανὰ νέφη ἠθροίσθησαν ἄνω τῆς πόλεως δίκην ἐπιταφίου σαβάνου ἐπικρεμαννυμένου ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τὴν μητρόπολιν τῶν Παλαιολόγων.

Ἄγρυπνος καὶ ἀνήσυχος ὁ Μωάμεθ κατελήφθη ὑπὸ δέους, ἐπισκοπήσας ἀπὸ τῆς σκηνῆς αὐτοῦ τὸν οὐρανόν. Καλέσας δὲ πρὸς ἑαυτὸν ἕνα τῶν δοκιμωτάτων του οὐλεμάδων, εἴπερ τινὰ καὶ ἄλλον εἰδότα τὰ μυστήρια τῶν οὐρανῶν, ἠρώτησεν ἂν τὰ πυκνὰ νέφη τὰ σωρευόμενα ὕπερθεν τῆς πόλεως προεμήνυόν τι. Ναί, ἀπεκρίθη ὁ οὐλεμᾶς, εἶνε μέγα προμάντευμα· προμηνύουσι τὴν πτῶσιν τῆς Σταμπούλ.

Καὶ τότε, προςθέτει τὸ Χρονικόν, ἀπὸ τῶν συννέφων δὲν προῆλθεν ὑετός, ἀλλὰ κατέρρευσαν μεγάλαι σταγόνες ὕδατος, ὧν ἑκάστη εἶχε μέγεθος σχεδὸν ὀφθαλμοῦ ταύρου. Ἔπειτα δέ, ὡς διηγοῦντό τινες τῶν ἐπιζησάντων εἰς τὸ τραγικὸν τέλος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, βροχὴ αἵματος ἐρράντισε τὴν πόλιν μικρὸν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ τελευταίου κρισίμου ἀγῶνος.

Οὕτως ἡ παράδοσις τῶν μεταγενεστέρων παρελάμβανεν εἰς τὰς διηγήσεις αὐτῆς τὴν ἀνάμνησιν τῆς καταπλήξεως καὶ τῶν δειμάτων ἅτινα εἶχον καταλάβει τὴν ψυχὴν τῶν ἀτυχῶν ὑπερασπιστῶν τῆς βασιλευούσης. Ἡ πτῶσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνεκίνησε μὲν βεβαίως τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐκίνησεν αὐτήν. Ἐν δὲ τῇ αὐλῇ τῶν παπῶν μάτην χάριν τοῦ ἔθνους περιβαλλόμενος τὴν πορφύραν τοῦ καρδιναλίου ὁ Τραπεζούντιος Βησσαρίων ἠγωνίζετο νὰ μετατρέψῃ εἰς ὅπλα τὰς εὐλογίας τῶν ποντιφίκων καὶ μεταβάλῃ

εἰς στρατευομένην ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς ἰδέας τὴν θεολογοῦσαν ἐκκλησίαν. Ἐν ᾧ δὲ τέλος ἡ μέλλησις τῆς Δύσεως μετεβάλλετο τέλος εἰς ἀδιαφορίαν, ὁ ἤδη δουλεύων ἑλληνισμός, πληγεὶς καιρίως καὶ στένων ἐθρηνώδει βαρύθυμος τὴν ἅλωσιν τῆς Πόλεως. Μακάριοι νῦν οἱ τεθνηκότες, ἐλεεινοὶ δὲ οἱ ζῶντες καὶ θρήνων ἄξιοι ἀνεβόα Ἀνδρόνικος ὁ Κάλλιστος. Ὁ δὲ ἀνώνυμος ποιητὴς τοῦ Θρήνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐγίνετο ἐν τοῖς στίχοις αὐτοῦ ἡ ἠχὼ τῶν πενθίμων σκέψεων, εἰς ἃς εἶχεν ἐμβάλει τὸ Ἑλληνικὸν σύμπαν ἡ ἀποφρὰς Τρίτη τῆς 29 Μαΐου 1453·

> Ἐκείν' ἡμέρα σκοτεινή, ἀστραποκαϋμένη
> τῆς Τρίτης τῆς ἀσβολερῆς, τῆς μαυρογελασμένης,
> τῆς θεοκαρβουνόκαυτης, πουμπαρδοχαλασμένης.

Ἀργότερον ἐθρήνει τὴν ἅλωσιν διὰ στίχων ἀρχαϊκῶν Ἀντώνιος ὁ Ἔπαρχος καὶ ἐν τῇ δημώδει ὁ Σερραῖος Παπᾶ Συναδινός. Ἀλλὰ πολὺ ἀνωτέρα τῶν ποιητικῶν τούτων θρήνων, οὓς ἔγραψαν λόγιοι κα ἡμιλόγιοι, ὑπῆρξεν ἡ ὀδύνη ἣν ἐξεδήλωσεν ὁ ἑλληνικὸς λαός, ὅστις ἐθρήνησε τὴν ἅλωσιν ποιητικώτατα, οἱονεὶ ῥαντίσας τοὺς αὐτομάτους αὐτοῦ στίχους δι' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ αἵματος, ὅπερ περιέβρεξε τὴν Κωνσταντινούπολιν τὴν τελευταίαν νύκτα κατὰ τὴν παράδοσιν, ἣν διεφύλαξεν εἰς ἡμᾶς ὁ χρονογράφος τοῦ Σλαβονικοῦ χρονικοῦ. Αὐτοσχέδιοι ποιηταί, ὧν τὸ ὄνομα ἐλησμονήθη, τέκνα γνήσια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὑψωθέντος εἰς ποιητικὸν Ἱερεμίαν τῆς ἐθνικῆς καταστροφῆς, ἐθρήνησαν συγκινητικῶς τὴν μνήμην τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων καὶ ἔρραναν μὲ ἄνθη ἐπιτάφια τὴν πορφύραν τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος.

Ὁ ἑλληνικὸς λαός, ψάλλων ἀκόμη ἐκείνους τοὺς στίχους, ἐνωτιζόμενος ἀκόμη ἐκείνων τῶν θρύλων, οἱονεὶ παρίσταται ἔτι εἰς τὴν τελευταίαν λειτουργίαν, οἱονεὶ ἀκροᾶται τῆς ἀπηχήσεως τῶν τελευταίων ἐν κινδύνῳ κρουομένων σημάντρων καὶ κωδώνων τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ἡ δημώδης παράδοσις καὶ ἡ ποίησις τοῦ λαοῦ περιέβαλον τὸν τελευταῖον μάρτυρα διὰ μυστηριώδους τινὸς αἴγλης καὶ τὴν ὥραν τῆς πτώσεως διὰ τραγικῆς τινος περιπαθείας. Ἡ τελευταία λειτουργία ἔμεινεν ἀτελείωτος. Ἡ εἰκὼν τῆς Παναγίας δακρύει, καὶ μόνον τὴν παραμυθεῖ φωνὴ ἐξ οὐρανοῦ λέγουσα·

σώπασε, κυρὰ δέσποινα, μὴν κλαίγῃς, μὴν δακρύζῃς.
πάλε μὲ χρόνους, μὲ καιρούς, πάλε 'δικά σου εἶνε.

Τίς δὲν ἐνθυμεῖται τὴν παράδοσιν περὶ τῆς καλογραίας, ἥτις ἐμαγέρευε ψαράκια 'ς τὸ τηγάνι ; Παρορμωμένη νὰ παύσῃ τὸ ἔργον διότι ἁλίσκεται ἡ Πόλις, ἀπεκρίθη·

Ὅταν τὰ 'ψάρια πεταχθοῦν καὶ 'βγοῦν καὶ ζωντανέψουν.
τότε κι' ὁ Τοῦρκος θὲ νὰ 'μπῇ κ' ἡ Πόλι θὰ τουρκέψῃ·

Ἀλλ' ἐν τούτοις

τὰ 'ψάρια πεταχθήκανε, τὰ 'ψάρια ζωντανέψαν
κι' ὁ ἀμηρᾶς εἰςέβηκεν ἀτός του καβαλλάρις.

Καὶ ὅμως ὁ βασιλεὺς δὲν ἀπέθανε· κοιμᾶται, κοιμᾶσαι ὕπνον βαθὺν καὶ μακραίωνα ἐν τῷ μυστηριώδει σπηλαίῳ ὑπὸ τὸν πύργον κατὰ τὴν Χρυσόπορταν. Τὸ σπήλαιον οὐδεὶς Τοῦρκος εἶδε", οὐδὲ γινώσκει. Τὸ γινώσκει μόνον ἡ εἰς τὴν νεκρανάστασιν τοῦ τελευταίου Παλαιολόγου τυφλὴ πίστις τοῦ ἀλυτρώτου γένους.

ΕΘΝΙΚΑΙ ΕΛΠΙΔΕΣ ΚΑΙ ΟΝΕΙΡΑ[1]

Τοῦρκοι κατέλαβον τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, τὸ λαμπρὸν κτίσμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὁ ναός, ἐν ᾧ ἐπὶ αἰῶνας ἐλατρεύθη ἡ Ἁγία τοῦ θεοῦ Σοφία, φέρει τὴν ἡμισέληνον ἐπὶ τοῦ τρούλλου καὶ μεγάλα μεγαλωστὶ ἐπιγράφονται ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν τοίχων αὐτοῦ τὰ ῥητὰ τοῦ κορανίου. Ἡ ἐκκλησία ἐκείνη, ἐν ᾗ ἐπανηγυρίσθησαν θριαμβευτικῶς νῖκαι ἐθνικαὶ κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Ῥώσων, τῶν Βουλγάρων καὶ ἄλλων πολεμίων τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ ἐκκλησία ἐκείνη ἐπομπεύθη ὑπὸ τοῦ ἰσλαμισμοῦ. Καθ' ἑκάστην Παρασκευὴν ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας μὲ τὸ ξίφος γυμνὸν ὑπεμίμνησκε τοὺς ἐν αὐτῇ προσευχομένους πιστοὺς τὸν κατακτητήν, τὸν Μωάμεθ, τὸν μεταβαλόντα εἰς μωαμεθανικὸν τέμενος τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας τοῦ θεοῦ Σοφίας. Παρὰ τὸν Βοσπορον δὲν ναυλοχοῦσι πλέον αἱ πυρφόροι τριήρεις τοῦ Βυζαντίου αἱ ἐνσπείρασαι τὸν ὄλεθρον εἰς τοὺς Σαρακηνοὺς καὶ τοὺς Βουλγάρους. Ἡ ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καὶ ἡ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης δὲν κρύπτουσι πλέον τοὺς τάφους τῶν αὐτοκρατόρων, καὶ ἐξέλιπον τὰ μνημεῖα τῶν πατριαρχῶν. Τὸ πατριαρχεῖον δὲν ἔχει πλέον τὴν παλαιὰν αὐτοῦ αἴγλην, τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ δόξαν, καὶ ἐν μέρει ζῇ ἀπὸ τῆς στοργῆς καὶ ἐν μέρει ἀπὸ τοῦ ἐλέους τοῦ ἀπ' αὐτοῦ ἐξηρτημένου χριστιανικοῦ ποιμνίου. Ἀλλ' ὁ ἑλληνισμὸς κινεῖται καὶ δρᾷ καὶ ἀνησυχεῖ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ πόλει, ὅπου ἑλληνικὴ ἀκόμη εἶνε τὸ πλεῖστον ἡ ζωή. Καὶ ὅμως τὰ πάντα καλύπτει ἡ σκιὰ τοῦ κολοσσοῦ τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας. Ὥς ποτε ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ῥώμῃ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων ἡ μεγάλη ἐκείνη

[1] Ἐπίλογος τῶν ἐν τῷ Φιλολογικῷ Συλλόγῳ Παρνασσῷ διαλέξεων περὶ Ἁγίας Σοφίας τῶν γενομένων κατὰ Νοέμβριον καὶ Δεκέμβριον 1900, στενογραφηθεὶς φροντίδι τῆς διευθύνσεως τῶν Παναθηναίων καὶ δημοσιευθεὶς ἐν αὐτοῖς Τόμ. Α' σ. 257 - 261.

Βαβυλὼν ὑπενομεύετο ἐν ταῖς κατακόμβαις ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἡ ἄνω πολυκύμαντος πόλις ὑπὸ τῆς κάτω πόλεως τῶν κρυπτομένων καὶ τῶν νεκρῶν, οὕτω καὶ ἡ σκιὰ ἐκείνη τοῦ τουρκικοῦ κολοσσοῦ ἀποκρύπτει ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν ἑλληνισμόν. Ἡ δὲ μεγάλη ἐκείνη ἐκκλησία, ἥτις εἶδεν ἄλλοτε τοιαύτην δόξαν καὶ διατηρεῖ ἀκόμη καὶ ὑπὸ τὸν πέπλον τῆς δουλείας τοσοῦτον πλοῦτον, περιφρουρεῖται μέχρι καὶ τοῦ νῦν ὑπὸ τῶν λαμπροτάτων ἀναμνήσεων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἡ Ἑλλὰς ζῇ, ἔλεγεν ὁ Μὰξ Νορδάου πρὸ ὀλίγου χρόνου, μὲ τὰς ἀναμνήσεις τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Πος επαθήσαμεν μετὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ ἔθνους τῷ 1821 νἀναστήσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἐπὶ τῶν ἀναμνήσεων καὶ ἐντυπώσεων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Βλέποντες ἐνώπιον ἡμῶν τοὺς ἀλησμονήτους πάππους, προςεπαθήσαμεν οἱονεὶ ἐξιστάμενοι νὰ λησμονήσωμεν τοὺς πατέρας ἡμῶν, καὶ ἀνεθεματίσαμεν αὐτοὺς μετὰ καὶ τῆς Δύσεως πολλάκις, μὴ ἐννοοῦντες, ὅτι ὁ λίθος ἐκεῖνος τοῦ ἀναθέματος ἦτο ἄδικος πολλαχῶς.

Ἀλλ' εἶνε καιρὸς νἀναστήσωμεν πρὸς τῇ λατρείᾳ τοῦ Παρθενῶνος καὶ τὴν λατρείαν τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ἂς παρακολουθήσωμεν τὰς ἀναμνήσεις, τὰς ἐντυπώσεις, τὰ ὄνειρα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὅςτις φαντάζεται, ὅτι δὲν ἀπεμαράνθησαν τὰ πάντα, ὅτι ἡ ἱστορία δὲν μετεβλήθη ἀποτόμως, ὅτι ἔχομεν ἀκόμη νἀναγνώσωμεν φαιδρὰς ἱστορικὰς σελίδας τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ὅτι μεταξὺ αὐτῶν θὰ παρουσιασθῇ καὶ πάλιν τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου, τὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Πράγματι ζωηρόταται καὶ συγκινητικώταται εἶνε αἱ ἀναμνήσεις τῆς ἡμέρας τῆς ἁλώσεως, οἱ πόθοι, αἱ ἐθνικαὶ ἐλπίδες, τὰ ὄνειρα, τὰ ὁποῖα συνέδεσεν ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὁ ἑλληνικὸς λαὸς πρὸς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν καὶ τὸν τελευταῖον αὐτοκράτορα[1].

Ἀλειτούργητος ἆρα ἔμεινεν ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἡ μεγάλη ἐκκλησία ἀφ' οὗ χρόνου ἐπετέθη ἐπὶ τῶν θόλων αὐτῆς ἡ ἡμισέληνος; Ὄχι· ὄχι, λέγουσιν αἱ ἐθνικαὶ παραδόσεις. Δέν το πιστεύει ὁ ἑλληνικὸς λαός.

Δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κυριευθῇ ἡ Πόλις. Ἦτο τότε ἀπίστευτον, ὅτι θὰ κατελάμβανον οἱ Τοῦρκοι τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν. Καὶ ἡ αἴσθησις ἡ κατέχουσα τότε τοὺς συγχρόνους κατέχει

[1] Αἱ παραδόσεις αὗται πολλῶν μὲν εἵλκυσαν τὴν προσοχήν, ἀλλὰ μάλιστα ἐμελετήθησαν ὑπὸ τοῦ συναδέλφου καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Ν. Γ. Πολίτου.

καὶ σήμερον ἀκόμη διὰ τῶν αἰώνων τὸ Ἑλληνικὸν σύμπαν. Αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς οἱ διηγούμενοι τὰ τῆς ἁλώσεως προςθέτουσιν, ὅτι οἱ ὕστατοι ἀμύντορες τῆς μετ' ὀλίγον πιπτούσης πόλεως δὲν ἐπίστευον, ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ κυριευθῇ ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἐπίστευον, ὅτι θὰ εἰςήρχοντο οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν Πόλιν, ὅτι θὰ προεχώρουν, ἀλλ' ὅτι, ὅτ' ἔμελλον νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Ταύρου, ἤ, κατ' ἄλλους χρονογράφους, ὅτ' ἔμελλον νὰ φθάσωσιν εἰς τὸν κίονα τοῦ Κωνσταντίνου, θὰ ἔπαυεν ἡ ἀντίστασις, διότι ἐπὶ τοῦ κίονος ἐκείνου εὑρίσκετο ἀνὴρ ἐπαίτης, βασιλεὺς λησμονημένος, ὅςτις ἀνιστάμενος θὰ ἐλάμβανε ῥομφαίαν παρ' ἀγγέλου αἴφνης παρουσιαζομένου καὶ θὰ ἀπεδίωκε τοὺς εἰςελάσαντας εἰς τὴν πόλιν Τούρκους καὶ θὰ κατεδίωκεν αὐτοὺς μέχρι τῆς πατρίδος τοῦ Μωάμεθ, μέχρι τοῦ Μονοδενδρίου.

Ποῦ εἶνε τὸ Μονοδένδριον, ἡ πατρὶς ἡ ὑποτιθεμένη τοῦ Μωάμεθ, μέχρι τῆς ὁποίας θὰ καταδιώξῃ, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ φύλακος ἀγγέλου, ὁ ἐπαίτης καὶ πενιχρὸς καὶ λησμονημένος βασιλεύς, ὁ Πτωχολέων, ὡς ὀνομάζουσιν αὐτὸν ἄλλαι παραδόσεις, τοὺς τολμήσαντας νὰ εἰςελάσωσιν εἰς τὴν πόλιν, ἧς ἐν μέσῳ ἵστατο ἡ Ἁγία τοῦ θεοῦ Σοφία;

Τὸ Μονοδένδριον τῶν ἡμερῶν τῆς ἁλώσεως εἶνε ἡ Κόκκινη Μηλιὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐν ἀγνώστῳ μέρει τῆς Ἀσίας ὑπάρχει μηλέα παράγουσα μῆλα κόκκινα, καὶ ἕως αὐτῆς θὰ διώξῃ τοὺς Τούρκους ὁ ἀνιστάμενος καὶ πάλιν ἑλληνισμός. Τὸ ἓν τρίτον αὐτῶν θὰ βαπτισθῇ, λέγει ἡ παράδοσις, τὸ ἄλλο τρίτον θὰ φονευθῇ καὶ τὸ ὑπόλοιπον τρίτον θὰ ἐπιζήσῃ, ἵνα ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα τοῦ Μωάμεθ, εἰς τὸ Μονοδένδριον τῶν Βυζαντίνων, εἰς τὴν Κόκκινην Μηλιὰν τῶν παραδόσεων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Καὶ δὲν θὰ εἶνε ἡ πρώτη φορὰ καθ' ἣν ἔκτοτε θὰ ἀνοιχθῶσιν αἱ πύλαι τῆς Ἁγίας Σοφίας. Μυστικῶς δὶς ἀνεῴχθησαν κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ· τῷ 1522, διηγεῖται χρονικόν τι [1], ἐν ᾧ μετέβαινον οἱ δερβίσαι κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν ἱεροσύλως, ἤκουσαν ἐντὸς τοῦ ναοῦ ψαλμῳδίας, τὸ Χριστὸς ἀνέστη, καὶ εἶδον φῶς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μέγα καὶ εὗρον τὰς πύλας αὐτῆς ἀνεῳγμένας. Ἔμφοβοι ἀνήγγειλαν τὸ θαῦμα εἰς τὸν σουλτάνον, ὅςτις

[1] Χρονικὸν σύντομον ἐν τῇ Βυζαντίδι τῆς Βόννης μετὰ τὸν Δούκαν σελ. 525-526.

σπεύσας ἐπὶ τόπου ἀνεβίβασεν ἄνδρας εἰς τὸν γυναικωνίτην, ἵνα ἴδωσι πόθεν ἠκούετο ἡ ψαλμῳδία καὶ πόθεν τὸ φῶς προήρχετο, διότι ὑπέθετεν, ὅτι ταῦτα ἦσαν ἀνθρώπινα ἔργα. Ἀλλ' ἐκ τῆς ἐρεύνης ἐκείνης ἐπείσθησαν, ὅτι δὲν προήρχοντο ἐκ τῶν Χριστιανῶν, καθ' ὧν ἕνεκα τούτου ἐξεμάνησαν. Μετὰ δὲ διακόσια τεσσαράκοντα καὶ δύο ἔτη, τῷ 1764, Ἄγγλος περιηγητής, ὁ Chandler, διηγεῖται, ὅτι ἐφάνη αἴφνης μαγικὸν μετέωρον ὑπὲρ τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας. Τοῦρκοι καὶ Ῥῶσοι εὑρίσκοντο τότ' ἐν διαστάσει καὶ αἱ στασιαστικαὶ κινήσεις ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Γεωργίας ἐν Ἀσίᾳ παρέσχον εἰς τοὺς ἀνεπτυγμένους τῶν Ἑλλήνων τὴν ἐλπίδα, ὅτι τὸ μετέωρον ἐκεῖνο ἦτο προαγγελία ἀπελευθερώσεως, ἡ δ' ἐνθάρρυνσις αὐτῶν εἶχε μεταδοθῇ ὄχι μόνον εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' εἰς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας. Ὡς δὲ τότε ἄγνωστοι μελῳδίαι ἠκούσθησαν καὶ φῶς μὴ ἀφθὲν ὑπὸ χειρὸς ἀνθρώπου ἐφώτισε τοὺς θόλους τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, οὕτω πιστεύει ὁ ἑλληνικὸς λαός, ὅτι μίαν ἡμέραν θἀνοιχθῇ ἡ μυστικὴ θύρα καὶ θὰ ἐξέλθῃ πάλιν ὁ ἱερεὺς ὁ ἀφήσας ἀσυντέλεστον τὴν τελευταίαν λειτουργίαν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ.

Ὅτε εἰσῆλθεν ὁ Μωάμεθ, λέγει ἡ παράδοσις, εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, παρέλαβεν ὁ λειτουργῶν ἱερεὺς τὸ δισκοπότηρον καὶ ἐκρύβη διὰ θύρας μυστικῆς, ἥτις ἐκλείσθη ὄπισθεν αὐτοῦ διὰ λιθίνου τοίχου. Ἐπὶ αἰῶνας ἐδείκνυον αὐτὴν οἱ Τοῦρκοι, καὶ ὅτε κατὰ τὰ ἔτη 1847-1849 ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Ἀβδοὺλ Μετζὶτ ἔγειναν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ αἱ ἐπισκευαὶ τοῦ Ἰταλοῦ ἀρχιτέκτονος Φοσσάτη, τότε ἡ θύρα ἐκείνη ἀνοιχθεῖσα εὑρέθη ἄγουσα εἰς μικρὸν παρεκκλήσιον καὶ κλίμακα μεστὴν ἐρειπίων.

Ὁ ἱερεὺς δὲν ἐξῆλθεν ἔκτοτε πλέον κατὰ τὴν παράδοσιν ἀπὸ τῆς θύρας ἐκείνης, ἀλλ' ὅταν ἐπὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀντικαταστήσῃ τὴν ἡμισέληνον ὁ σταυρός, τότε θὰ ἐξέλθῃ καὶ πάλιν ὁ κεκρυμμένος λειτουργὸς τοῦ Ὑψίστου καὶ θὰ συμπληρώσῃ τὴν διακοπεῖσαν λειτουργίαν.

Οὐδ' ἐκρύβη οὕτω κατὰ τὰς παραδόσεις μόνος ὁ λειτουργῶν ἱερεύς, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος σώζονται ἀνάλογοι παραδόσεις. Ἡ ἱστορία διηγεῖται ἀληθῶς, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἔπεσε τὴν ἡμέραν τῆς ἁλώσεως παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ἁγίου Ῥωμανοῦ καὶ

ὁ νεκρὸς αὐτοῦ ἔκειτο ἄταφος καὶ ἀδιάγνωστος μεταξὺ τῶν πεσόντων· τότε δὲ ὁ Μωάμεθ διέταξε νὰ εὑρεθῇ τοῦ αὐτοκράτορος τὸ πτῶμα. Ὁ δὲ ἠγαπημένος χρονογράφος τοῦ Κωνσταντίνου, ὁ Φραντζῆς, λέγει, ὅτι τρεῖς ἐκράτουν περὶ τοῦ βασιλέως διαδόσεις. Τινὲς μὲν ἔλεγον, ὅτι ἐφονεύθη μαχόμενος ὁ Κωνσταντῖνος, ἄλλοι διέδιδον, ὅτι εἶχε φύγει, καὶ ἄλλοι ἐπίστευον, ὅτι ἦτο κεκρυμμένος που ἐν τῇ πόλει. Ἐν τούτοις μαρτυρεῖται, ὅτι ὁ Μωάμεθ διέταξε νὰ ἐξετασθῶσι τὰ πτώματα, ὅπως διαγνωσθῇ ὁ νεκρὸς τοῦ Κωνσταντίνου. Διεγνώσθη δ' ἐκ τῶν ἐρυθρῶν βασιλικῶν πεδίλων, ἅτινα ἔφερον τοὺς χρυσοῦς ἀετούς. Ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ προσήχθη κατὰ τὸν Δούκαν πρὸς τὸν Μωάμεθ τὴν ὥραν καθ' ἣν συνεζήτει μετὰ τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ. Δύο γενίτσαροι παρουσιάσθησαν καὶ ἀντιδιετείνοντο χάριν ἀμοιβῆς, ὅτι αὐτοὶ εἶχον φονεύσει τὸν βασιλέα. Ὁ Μωάμεθ διέταξε νὰ φέρωσι πρὸς αὐτὸν ἀποτετμημένην τὴν κεφαλὴν ἀπὸ τοῦ πτώματος. Ἤχθη δὲ αὕτη πρὸς τὸν σουλτάνον, ὁ δὲ Λουκᾶς Νοταρᾶς καὶ ἄλλοι προύχοντες ἀνεγνώρισαν τὴν κεφαλὴν τοῦ βασιλέως. Ἀλλ' ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν πείθεται, ὅτι ἀπέθανεν ὁ βασιλεύς. Καὶ δὲν δύναται μὲν νὰ εἴπῃ, ὅτι ἔφυγεν, ἀλλὰ νεκρὸν δὲν δύναται νὰ φαντασθῇ αὐτόν.

Ὡς πολλοὶ τῶν μύθων παριστάνουσι τοὺς μεγάλους ἄνδρας μέλλοντας νἀναστηθῶσιν, ὡς οἱ Γερμανοὶ μυθολογοῦσι περὶ τοῦ Βαρβαρόσσα, ὅτι κοιμᾶται ἀναμένων καλλίτερον χρόνον, ἵνα ἐμφανισθῇ καὶ πάλιν, καὶ παραμένει αὐξομένης τῆς γενειάδος αὐτοῦ ὑπὸ τὴν τράπεζαν τὴν λιθίνην, οὕτω καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος διὰ τὸν ἑλληνικὸν λαὸν δὲν εἶνε νεκρὸς, ἀλλὰ κεκρυμμένος, ἢ μετεμορφώθη εἰς τὸν Πτωχολέοντα ἐκεῖνον τῶν ἀρχαιοτέρων μύθων, καὶ ἀναμένει βελτίονας χρόνους ἵν' ἀναστηθῇ ὁ μαρμαρωμένος, ὁ ἀναμενόμενος βασιλεύς.

Πέπλος μυστηρίου, ἄλυσις συνεχείας τῶν παραδόσεων τούτων πρὸς ἀρχαιοτέρους ἢ συγγενεῖς μύθους παρέχει εἰς αὐτοὺς ἀλησμόνητόν τινα γοητείαν, ὡς γοητείας πληροῦνται πᾶσαι αἱ παραδόσεις αἱ συνδεόμεναι πρὸς τὴν ἡμέραν τῆς ἁλώσεως, πρὸς τὰ ὄνειρα τῆς ἀναστάσεως.

Ἢ μὴ πιστεύει κἂν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς, ὅτι ἐχάθη ἢ κατεστράφη ἢ ὅτι ὑπάρχει κατὰ χώραν ἡ ἁγία τράπεζα τῆς Ἁγίας Σοφίας; Ὡς ὁ βασιλεὺς αὐτοῦ ἔμεινε κεκρυμμένος ἢ ἄγνωστος ἢ μαρμαρωμένος, ἵν' ἀναστηθῇ μίαν ἡμέραν χάριν τοῦ γένους, οὕτω καὶ ἡ ἁγία ἐκείνη

τράπεζα δὲν κατωρθώθη νὰ μετενεχθῇ εἰς Βενετίαν ἢ ἀλλαχοῦ κατὰ τὰς παραδόσεις, ἀλλὰ τὸ μεταφέρον αὐτὴν πλοῖον ἐναυάγησε καὶ ἔπεσεν ἡ ἁγία τράπεζα εἰς τὴν θάλασσαν κάπου τῆς Προποντίδος. Καὶ ὅταν μαίνηται ὁ βορρᾶς καὶ ἀφρίζῃ τὸ κῦμα, μόνον ἓν μέρος μικρὸν τῆς θαλάσσης ἐκείνης διαμένει πάντοτε γαλήνιον. Καὶ ἐκεῖ ἔνθα εἶχε πέσει ναυαγήσασα ἡ ἁγία τράπεζα τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἔρχονται τὰ περάματα εἰς τὸ γαλήνιον ἐκεῖνο μέρος τῆς Προποντίδος, ἐν ὥρᾳ τρικυμίας, καὶ λαμβάνουσιν εὐλαβῶς ἁγίασμα ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἐκείνης, ἥτις ἀναπνέει μύρον καὶ εἶνε θαυματουργός. Τόσον ὡραῖαι εἶνε αἱ παραδόσεις, δι' ὧν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς περιβάλλει πᾶσαν ἀνάμνησιν σχετιζομένην πρὸς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν καὶ τὴν ἀναμενομένην ἀνάστασιν.

Ἀληθῶς τὴν ἡμέραν τῆς ἁλώσεως δὲν ἐπίστευον εἰς τὸ συμβησόμενον μέγα κακόν. Οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ φαντασθῇ, ὅτι θὰ ἐκυριεύετο ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ὅτι θὰ περιήρχετο εἰς τοὺς Ἀγαρηνοὺς ἡ Ἁγία Σοφία.

Ὁ καλόγηρος ἢ ἡ καλογραῖα τοῦ Μπαλουκλῆ ἐτηγάνιζον ἰχθῦς. Ἔρχεται ὁ παραγυιὸς καὶ λέγει εἰς τὸν καλόγηρον· Ἄφες τὸ τηγάνιον καὶ τὰ ὀψάρια, διότι οἱ Τοῦρκοι εἰςῆλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν. Οὐδ' ἐκεῖνός το ἐπίστευσεν, ὅτι θὰ ἐκυριεύετο ἡ Πόλις, καὶ λέγει πρὸς τὸν παραγυιόν· Ἂν ἦτο δυνατὸν οἱ ἰχθύες αὐτοὶ ἀπὸ τοῦ τηγανίου νὰ πηδήσωσιν εἰς τὴν θάλασσαν ἢ τὸ ἁγίασμα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, τότε θὰ ἐκυριεύτο ἡ Πόλις. Καὶ πὼ τοῦ θαύματος! τὰ ὀψάρια τινάσσονται ἀπὸ τοῦ τηγανίου καὶ πίπτουσιν εἰς τὸ ἁγίασμα. Ἦσαν ἑπτὰ ἐν ὅλῳ τηγανισμένα μόνον ἀπὸ τοῦ ἑνὸς μέρους· πλέουσι δ' ἔτι καὶ σήμερον ἡμίοπτα ἐντὸς τοῦ ἁγιάσματος, ἀναμένοντα τὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως, ὅτε θὰ ἐγερθῇ ὁ καλόγηρος τοῦ Μπαλουκλῆ καὶ θὰ θέσῃ πάλιν αὐτὰ εἰς τὸ τηγάνιον, ὅπως τηγανισθῶσι καὶ ἀπὸ τοῦ ἄλλου μέρους.

Εἰς τὴν παράδοσιν ταύτην ἀναφέρεται τὸ ἑπόμενον δημῶδες ᾆσμα.

Καλόγρηὰ μαγείρευε 'ψαράκια 'ς τὸ τηγάνι,
καὶ μιὰ φωνή, ψιλὴ φωνὴ ἀπάνωθε τῆς λέγει·
— «Πάψε, γρηά, τὸ μαγειρειὸ κ' ἡ Πόλι θὰ τουρκέψῃ».
— «Ὅταν τὰ 'ψάρια πεταχτοῦν καὶ 'βγοῦν καὶ ζωντανέψουν,
τότες κι' ὁ Τοῦρκος θενὰ 'μπῇ κ' ἡ Πόλι θὰ τουρκέψῃ».
Τὰ 'ψάρια πεταχθήκανε, τὰ 'ψάρια ζωντανέψαν
κι' ὁ ἀμηρᾶς εἰςέβηκεν ἀτός του καβαλλάρις.

Ἐκ τῆς παραδόσεως ταύτης ἐνεπνεύσθη καὶ ὁ Βιζυηνὸς[1], οὗ δυστυχῶς ἡ δάφνη ἡ κοσμοῦσα τὴν ποιητικὴν κεφαλὴν ἐπέπρωτο νὰ ξηρανθῇ ἐντὸς τοῦ ἀσύλου τῶν παραφρόνων. Τὰ ὀψάρια τοῦ Μπαλουκλῆ, τοῦ ἁγιάσματος τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶνε μία τῶν ὡραιοτάτων παραδόσεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς θλιβερὰς ἐκείνας ἡμέρας καὶ ὑπεκκαιουσῶν τὴν ἐλπίδα τῆς ἀναστάσεως. Ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι παραδόσεις διαδεδομέναι πανταχοῦ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Παραδίδεται δ' εἰς ἡμᾶς, ὅτι, ἂν ἐκυριεύθη ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ἡ Ἁγία Σοφία, ἂν ἔπεσεν ἡ Τραπεζοῦς καὶ ἡ Θεσσαλονίκη, πάντα ταῦτα θὰ παρέλθωσι καὶ θὰ φαιδρυνθῇ ἡ ὄψις τῆς θρηνούσης Θεοτόκου.

Ἐπῆραν τὴν Πόλι, 'πῆράν την, 'πῆραν τὴ Σαλονίκη,
'πῆραν καὶ τὴν Ἁγιὰ Σοφιά, τὸ μέγα μοναστῆρι,
'ποῦχε τριακόσια σήμαντρα κ' ἑξῆντα δυὸ καμπάναις,
κάθε καμπάνα καὶ παπᾶς, κάθε παπᾶς καὶ διάκος.
Σιμὰ νὰ 'βγοῦν τὰ ἅγια κι' ὁ βασιλιᾶς τοῦ κόσμου
φωνὴ τοὺς ἦρθ' ἐξ οὐρανοῦ ἀγγέλων ἀπ' τὸ στόμα.
«Ἀφῆτ' αὐτὴ τὴ ψαλμῳδιά, νὰ χαμηλώσουν τἄγια,
καὶ στεῖλε λόγο 'ς τὴ Φραγκιὰ νἄρτουνε νά τα 'πάρουν,
νὰ 'πάρουν τὸ χρυσὸ σταυρὸ καὶ τἄγιο τὸ βαγγέλιο
καὶ τὴν ἁγία τράπεζα νὰ μὴν την ἀμολύνουν.
Σὰν τἄκουσεν ἡ Δέσποινα, δακρύζουν οἱ εἰκόνες.
«Σώπασε, κυρὰ Δέσποινα, μὴν κλαίγῃς, μὴν δακρύζῃς·
πάλε μὲ χρόνους, μὲ καιρούς, πάλε δικά μας θά εἶνε».

Τοῦ ποιήματος τούτου ἔχομεν πολλὰς παραλλαγὰς ἐκ διαφόρων ἑλληνικῶν χωρῶν. Τούτων ὡραῖον εἶνε τὸ τραπεζούντιον ποίημα, ἐν ᾧ λέγεται περὶ τῆς ἡμέρας τῆς ἁλώσεως·

'Στὴν ἔμπαν τοῦ ἡλίου μου στέκει ὁ βασιλέας,
'ς τὴν ἔβγαν τοῦ ἡλίου μου στέκει ὁ πατριάρχης,
ὁ βασιλιᾶς, ὁ βασιλιάς, ὁ Ἕλλεν Κωνσταντῖνος·
ψάλλουν τὸ Ἅγιος ὁ θεὸς καὶ τὴν Τιμιωτέραν.

Αἶφνης πουλὶν φέρει θλιβερὸν μήνυμα. Ἡ μία πτέρυξ τοῦ πτηνοῦ εἶνε βεβαμμένη εἰς τὸ αἷμα, ἡ ἑτέρα κρατεῖ χαρτὶν γεγραμμένον, ὅπερ οὐδεὶς κατορθόνει νἀναγνώσῃ. Καὶ ἐξακολουθεῖ τὸ ᾆσμα·

[1] Ἀτθίδες αὖραι σ. 46: Τὸ Μπαλουκλί.

'Ο βασιλιᾶς, ὁ βασιλιᾶς παρηγοριά 'κὶ [1] παίρει·
ἐπῆρεν τέλαφρὸν σπαθὶν, τέλλενικὸν κοντάριν·
τοὺς Τούρκους κρούει 'ς τὸ σπαθὶν, τζὶ Τούρκους 'ς τὸ κοντάριν
Τριακόσιους Τούρκους ἔκοψε καὶ δεκατρεῖς πασιάδες,
Τζακῶθεν τὸ σπαθὶν αὐτοῦ κ' ἐσκίεν [2] τὸ κοντάριν,
κι' ὄνταν ἐκαλοτέρεσεν [3] ἀπὲς [4] τζὶ Τούρκ'ς ἐπέμνεν,
κι' ὄνταν ἐκαλοτέρεσεν καὶ μοναχὸς ἐπέμνεν
κι' ἀτὶν [5] ἀτόναν [6] ἔθαψαν 'ς τὸ χλοερὸν τουσέκιν [7].

Θὰ ἦτο μακρὸν, ἂν τὴν ἱστορίαν τῆς ἁλώσεως, τὰς τελευταίας ὥρας τῆς 'Αγίας Σοφίας καὶ τὰς ἐλπίδας τῆς ἐθνικῆς ἀναστάσεως παρηκολουθοῦμεν περαιτέρω διὰ τῶν ἐξόχων ἡμῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων.

'Αλλὰ δὲν δύναμαι εἰ μὴ, ὡς ἤρχισα τὰς διαλέξεις μου διὰ τῶν στίχων τῆς τελευταίας λειτουργίας τοῦ Παράσχου, νὰ περατώσω αὐτὰς διὰ τῶν ὡραίων στίχων τοῦ Βιζυηνοῦ περὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου, οἵτινες ἀποτελοῦσιν ἓν τῶν ὡραιοτάτων ποιημάτων τοῦ νέου ἑλληνικοῦ Παρνασσοῦ [8]. Οἱ μουσικώτατοι οὗτοι στίχοι, οὓς ἐφιλοτέχνησεν ὁ ποιητὴς, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν αὐτόχρημα διερμηνεύοντες τὸ φρόνημα τῶν 'Ελλήνων καὶ 'Ελληνίδων·

—Τὸν εἶδες μὲ τὰ 'μάτια σου, γιαγιὰ, τὸν βασιλέα
ἢ μήπως καί σε 'φάνηκε 'σὰν ὄνειρο νὰ 'ποῦμε,
'σὰν παραμύθι τάχα;
—Τὸν εἶδα μὲ τὰ 'μάτια μου, ὡσὰν καὶ σένα νέα,
πα' νὰ γενῶ 'κατὸ χρονῶ, κι' ἀκόμα τὸ 'θυμοῦμαι
'σὰν νᾆταν χθὲς μονάχα.

. . . .

—Καὶ θᾆρθῃ, ναὶ, γιαγιάκα μου; —Θᾆρθῃ, παιδί μου, θᾆρθῃ
Καὶ ὅταν ἔρθῃ, τί χαρὰ 'στὴ γῆ, 'στὴν οἰκουμένη
'ς ὅποιους θὰ ζοῦνε τότε!
—Διπλὸ τριπλὸ θὰ 'πάρωμε αὐτὸ ποῦ μας ἐπάρθη,
κι' ἡ Πόλι κι' ἡ 'Αγιὰ Σοφιὰ 'δική μας θενὰ γένῃ.
—Πότε, γιαγιά μου; Πότε;

—Ὅταν τρανέψῃς, γυιόκα μου, κι' ἁρματωθῇς καὶ κάμῃς
τὸν ὅρκο 'ς τὴν 'Ελευθεριὰ, σὺ καὶ ἡ νεολαία,
νὰ σώσετε τὴ χώρα.
Τότε θὲ νᾆρθ' ὁ ἄγγελος κι' ἀγγελικαὶ δυνάμεις
νὰ 'μβοῦνε, νὰ ξυπνήσουνε, νὰ 'ποῦν 'ς τὸν βασιλέα
πῶς ἦλθε πιὰ ἡ ὥρα!

[1] (οὐ) κὶ = δέν. [2] ἐσχίσθη. [3] ἐκαλοτήρησε, παρετήρησε καλῶς. [4] ἐντός. [5] αὐτοί. [6] αὐτόν. [7] στρῶμα. [8] 'Ατθίδες αὖραι σ. 59 κ.ἑ.: 'Ο τελευταῖος Παλαιολόγος.

Κι' ὁ βασιλὲς θὰ σηκωθῇ τὴν σπάθα του νὰ δράξῃ
καί, στρατηγός σας, θενὰ 'μβῇ 'ς τὸ πρῶτό του βασίλειο
τὸν Τοῦρκο νὰ χτυπήσῃ.
Καὶ χτύπα χτύπα, θά τον πᾶ μακρὰ νά τον πετάξῃ
'πίσω 'ς τὴν Κόκκινη Μηλιὰ, καὶ 'πίσ' ἀπὸ τὸν ἥλιο,
'ποῦ πιὰ νὰ μὴ γυρίσῃ.

Μὲ πόθους ἐθνικῶν ὀνείρων, μὲ ἀραχνιὰς ἀναμνήσεων γλυκυτάτων εἶνε ὡς διὰ ψηφιδωτοῦ συνυφασμένον τὸ ποίημα τοῦ Βιζυηνοῦ.

Διὰ τί τὰ λεπτὰ νήματα τῆς ἀραχνιᾶς τοσούτων ὡραίων ἀναμνήσεων νὰ μὴ περιπλεχθῶσι περὶ τὴν ἡμετέραν καρδίαν;

Διὰ τί καὶ ἡμεῖς, ὡς ὁ νεαρὸς ἔγγονος τῆς φιλομύθου γραίας τοῦ Βιζυηνοῦ, νὰ μὴ θελήσωμεν νἀναχθῶμεν διὰ τῆς φαντασίας εἰς τὴν ἀπόκεντρον συνοικίαν τῶν σκυτοτόμων καὶ σαγματοποιῶν, εἰς τὸ Βεφὰ-Μεϊδὰν ἐκεῖνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου λέγεται σωζόμενος καὶ σήμερον ὁ πτωχότατος τάφος τοῦ τελευταίου βασιλέως, ἐφ' ὃν ῥίπτει ἀκόμη τὰ ἄνθη της ἡ φρουρὸς ἀκακία, ὁ μυστικὸς τάφος, ὃν φωτίζει κρυφὰ τὸ ἔλαιον φιλίστορος καὶ φιλέλληνος πατριώτου, ἀγνώστου τῆς πέριξ συνοικίας ὀνειροπόλου [1];

Διὰ τί νὰ μὴ ἐντρυφήσωμεν εἰς τὰς πεποιθήσεις, ἃς ἐμπνέει εἰς ἡμᾶς ὁ φιλόπατρις ποιητὴς οὗ ἀνέγνων τὸ ποίημα; Διὰ τί νὰ μὴ ἐλπίζω κἀγώ, ὁ τιμηθεὶς ἐπὶ δύο ὅλους μῆνας ὑπὸ τῆς πατριωτικωτάτης ὑμῶν ὁμηγύρεως, διὰ τί, λέγω, νὰ μὴ ἐλπίζω, ὅτι αἱ ἐθνικαὶ παραδόσεις εἰς ἃς ἐνετρυφήσαμεν ἐνταῦθα θὰ μεστώσωσιν ὁρμῆς ἐθνικῆς ἐκείνους εἰς οὓς ἐπιβάλλεται νὰ ἐκπληρώσωσιν εὐόρκως ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ ἔθνους τοὺς προαιωνίους πόθους τοῦ ἑλληνισμοῦ; Διὰ τί νὰ μὴ φαντασθῶ, ὅτι μεταξὺ τῶν παρακολουθησάντων τὰς διαλέξεις ταύτας κρύπτεται ἴσως καὶ ὁ εἷς ἐκεῖνος, οὗ ἔχει ἀνάγκην ἡ ἑλληνικὴ πατρίς, καὶ ὅτι μεταξὺ τῶν τρυφερῶν παρθένων, αἵτινες ἐφοίτησαν ἐνταῦθα, κρύπτεται ἐκείνη, ἥτις θὰ δυνηθῇ νὰ καυχηθῇ μίαν ἡμέραν, ὅτι ὑπῆρξεν ἡ μήτηρ τοῦ ἀποδώσαντος εἰς τὸν ἑλληνισμὸν τὰ ὄνειρα ἐκεῖνα, τοὺς πόθους ἐκείνους, τὴν ἀνάστασιν ἐκείνην, ὧν σύμβολον εἶνε ἡ Ἁγία Σοφία ἡ ἀποτελέσασα τῶν ἡμετέρων διαλέξεων τὸ θέμα;

---

[1] Κ. Ζησίου Ὁ τάφος τοῦ Παλαιολόγου ἐν τῇ Ἑβδομάδι τῆς 2 Ἰουνίου 1890.

Ο ΠΡΩΤΟΜΑΡΤΥΣ[1]

Τὴν 11 ἢ 12 Ἰουνίου ἀπαρατήρητος παρῆλθε μία μεγάλη ἐπέτειος, ἡ τοῦ θανάτου τοῦ Ῥήγα. Καὶ τὸ ἔτος, τὸ 1798, καὶ ἡ ἡμέρα καθ' ὅσον ἔνεστιν ἐγγύτερον προςδιορισμὸν ἐξηκριβώθησαν πρὸ τριῶν μόλις ἐτῶν καὶ πλεῖστα ὅσα τέως ἐσφαλμένα ἐν τῇ περὶ τοῦ πρωτομάρτυρος παραδόσει ἐξηκριβώθησαν καὶ ἐπηνωρθώθησαν. Ἀληθῶς ἡ ὑπὸ τοῦ ἐν Παρισίοις καθηγητοῦ κ. Αἰμιλίου Legrand ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Βιέννης εὕρεσις πολυτίμων περὶ τοῦ Ῥήγα ἐγγράφων, ἅτινα ἐδημοσίευσεν ἡ ἐνταῦθα Ἱστορικὴ καὶ ἐθνολογικὴ ἑταιρεία ἐν πρωτοτύπῳ καὶ μεταφράσει παρ' ἐμοῦ γενομένῃ, οὐ μόνον φῶς νέον ἐπέχυσεν εἰς τὸ μέγα μαρτύριον τοῦ Θεσσαλοῦ πατριώτου, ἀλλὰ καὶ ἤγαγεν εἰς ἀποκαλύψεις, αἵτινες ἐξέπληξαν ἅμα καὶ συνεκίνησαν τοὺς περὶ τὴν πάτριον ἱστορίαν ἀσχολουμένους.

Πολλοὶ τῶν ποιητικῶν θρύλων τῶν ἀγλαϊζόντων τὴν μνήμην τοῦ πρωτομάρτυρος διελύθησαν ὑπὸ τοῦ φωτὸς τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας. Αὐτὸ τὸ ὄνομά του εἶχε διαστραφῇ ἐπὶ τὸ ἀρχαιοπρεπέστερον εἰς τὸ τοῦ Ῥήγα Φεραίου, ἐν ᾧ αὐτὸς ὁ Ῥήγας οὐδέποτε εἶχε προσονομάσει ἑαυτὸν ἄλλως ἢ Βελεστινλῆν ἀπὸ τοῦ νέου ὀνόματος, ὅπερ ἔφερεν ἡ τουρκοκρατουμένη αὐτοῦ γενέτειρα. Ἀπὸ τοῦ πρώτου βιβλίου, ὅπερ ἐξέδωκε, μέχρι τῶν τελευταίων του δημοσιεύσεων τοῦτο ἔδιδεν εἰς ἑαυτὸν τὸ ἐπώνυμον, ὑπὸ τὸ ἐπώνυμον τοῦτο ἀνεκρίθη ὑπὸ τῆς αὐστριακῆς ἀρχῆς καὶ παρεδόθη εἰς τοὺς Τούρκους καὶ ἐμαρτύρησεν. Ἀφ' οὗ δὲ αὐτὸ τὸ ὄνομά του περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς μεταβεβλημένον, ὡς εἰκὸς πολὺ μᾶλλον εἶχον διαστραφῆ ἢ μείνει σκοτεινὰ τὰ κατὰ τὸν βίον καὶ τὸ μαρτύριόν του. Ἀλλ' ἡ δημοσίευσις τῶν ἐν ἔτει 1890 ἐν Βιέννῃ εὑρεθέντων ἐγγράφων ἀπεκάλυψεν εἰς ἡμᾶς φαεινῶς τὸν ἀκούραστον συγγραφέα ἔργων παρασκευαζόντων τὴν ἀνάστασιν τοῦ γένους, τὸν φιλόπατριν ἐπαναστάτην, τὸν μέγαν μάρτυρα. Ἡ δὲ ἀρχειακὴ ἔρευνα καὶ ἡ κριτικὴ ἀνάλυσις τοῦ ἔργου τοῦ πρωτομάρτυρος, ἣν ἐπεχείρησα

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἑστίᾳ τῆς 20 Ἰουνίου 1894.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἐν ταῖς ἐμαῖς Ἀποκαλύψεσι περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ῥήγα, ηὔξησαν τὰς δάφνας καὶ ἐμεγάλυναν τὴν ποιητικὴν δόξαν τοῦ Ῥήγα. Ὡς δ' εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ γράψω καὶ ἄλλοτε, δι' αὐτὸν ἡ Κλειὼ ἐξακολουθεῖ νὰ μένῃ Μοῦσα.

Ὁ πατριώτης, ὅςτις, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἀρχειακῶν ἐκείνων ἐγγράφων, εἶχεν ἡλικίαν μόνον τεσσαράκοντα καὶ ἑνὸς ἐτῶν, ὅτ' ἐμαρτύρησε τῷ 1798, ἅτε γεννηθεὶς τῷ 1757, δὲν ἔπεσε θῦμα παραφόρου καὶ ἀσυλλογίστου ἐνθουσιασμοῦ. Τὸ ἐπαναστατικὸν αὐτοῦ σχέδιον ἦτο λελογισμένον, ὅσον καὶ ἂν περιεκόσμει αὐτὸ ἡ θερμὴ φαντασία τοῦ ποιητοῦ, ὅςτις, μυῶν τοὺς συνεταίρους συνωμότας ἐν Βιέννῃ, ἔπαιζε πρὸς αὐλὸν κατὰ τὸν ἦχον τῆς Μασσαλιώτιδος τὸν Θούριόν του ἐκεῖνον, ὅςτις εἶχε τὸν προορισμὸν νὰ συγκινήσῃ συνελεύσεις συνωμοτικὰς καὶ συγκλονήσῃ τάξεις μαχομένων ἐλευθερωτῶν τῆς πατρίδος. Τὸ ὄνειρον τοῦ Θεσσαλοῦ ἐξηκολούθει νὰ εἶνε ποιητικὸν μόνον πλάσμα ἐφ' ὅσον, συγκεκινημένος ἀκόμη ὑπὸ τῶν καρπῶν τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἐσχεδίαζε τὴν ἀνάστασιν Ἑλλάδος δημοκρατουμένης κατὰ πρότυπον γαλλικόν. Ἀλλ' οἱαδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ πολιτεία, ἣν ἐφαντάζετο νὰ δώσῃ εἰς τὴν ἐλευθερωθησομένην πατρίδα, ὅσον καὶ ἂν ὡμοίαζεν ἡ τρίχρους αὐτοῦ σημαία πρὸς τὴν γαλλικήν, ἡ σημαία ἐκείνη ἦτο ἡ τῆς ἀναστάσεως τοῦ γένους καὶ τὰ χρώματ' αὐτῆς ἦσαν σύμβολον τῶν παθημάτων, τῶν ἀναμνήσεων καὶ τῶν ἐλπίδων τοῦ ὑποδούλου ἑλληνισμοῦ. Τὸ κόκκινον σημαίνει, ἔγραφεν ὁ εἰσηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς δημοκρατίας, τὴν αὐτοκρατορικὴν πορφύραν καὶ αὐτεξουσιότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ· τὸ ἐμεταχειρίζοντο οἱ προπάτορές μας ὡς ἔνδυμα πολέμου, θέλοντες νὰ μὴ φαίνωνται αἱ πληγαὶ ὁποῦ ἔτρεχον αἷμα διὰ νὰ μὴ δειλιῶσιν οἱ στρατιῶται. Τὸ ἄσπρον σημαίνει τὴν ἀθωότητα τῆς δικαίας ἡμῶν ἀφορμῆς κατὰ τῆς τυραννίας. Τὸ μαῦρον σημαίνει τὸν ὑπὲρ πατρίδος καὶ ἐλευθερίας ἡμῶν θάνατον.

Μοιραία τῆς τύχης φορὰ δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν μέγαν Θεσσαλὸν νἀναπετάσῃ τὴν σημαίαν ἐκείνην νικηφόρον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ παρὰ τὰς ῥοδοδάφνας τοῦ Εὐρώτα. Ἀντὶ δὲ τῆς μελετωμένης νίκης τῆς ἐθνικῆς ἰδέας, ἧς ἦτο πρωτεργάτης, εἶδεν ὁ Ῥήγας ἑαυτὸν καὶ τὸν πιστὸν περὶ αὐτὸν ὅμιλον τῶν ὀλίγων λογάδων

νεανιῶν καθειργμένον ἐν ταῖς φυλακαῖς τῆς Βιέννης. Ἡ ἀνάκρισις ἀπεκάλυψε τὰ βυσσοδομευόμενα, ἀλλὰ δὲν ἔκαμψε τὸ φρόνημα τῶν ἐλευθερωτῶν. Ἄφοβοι ὡμολόγησαν οἱ συστασιῶται τοῦ Ῥήγα, ὅτι ἐπόθουν τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ δουλείου ζυγοῦ, ὅτι εἰργάζοντο ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς πατρίδος. Πρωτοστατῶν δ' ἐν τῇ συναυλίᾳ ἐκείνῃ τῶν πατριωτικῶν φωνῶν ὁ Ῥήγας, μετὰ θάρρους ἀτρομήτου ἔφερεν εἰς τὸ στόμα τὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς του ὅλην, ὅπως μαρτυρήσῃ διὰ λέξεων οἱονεὶ ἐπιγραμματικῶν ὁπόσον βαθείας εἶχεν ἐν αὐτῷ τὰς ῥίζας ἡ ἰδέα τῆς ἐπαναστάσεως, ὁπόσον μέγα ἦτο τὸ πρόγραμμά του. Μετὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς μου, εἶπεν ἀπτόητος ὁ Βελεστινλῆς, τοῦτον ἔχω ὡς πρῶτον πόθον, νὰ ἴδω ἐκδιωκομένους τοὺς Τούρκους ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος, ἐπειδὴ προτιμῶ νὰ ἔχω κυρίαρχον τὸν διάβολον μᾶλλον παρὰ τοιοῦτον τύραννον οἷος ὁ Τοῦρκος.

Ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν τοιαύτην εὐπαρρησίαστον ὁμολογίαν ὁ Ῥήγας μετὰ ἑπτὰ τῶν ἑταίρων αὐτοῦ παρεδίδετο ὑπὸ τῆς αὐστριακῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν Πύλην, καὶ οἱ κατάδικοι ἐστραγγαλίζοντο νύκτωρ ἐν ταῖς εἱρκταῖς τοῦ Βελιγραδίου. Ἀλλὰ πρὶν ἢ παρέλθωσιν εἴκοσι καὶ τρία ἔτη ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης τοῦ μεγάλου μαρτυρίου ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἔψαλλε τὸ πολεμιστήριον τοῦ Θεσσαλοῦ ᾆσμα ὄχι πλέον κρύβδην ὑπὸ τοῦ φόβου τῶν δορυφόρων τῆς Τουρκίας, ἀλλὰ φανερῶς ἀνὰ τὰς κοιλάδας καὶ τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος, ἐν μέσῳ τῆς πολεμικῆς βοῆς τῆς ἐλευθερουμένης πατρίδος.

Δημοσιεύων τὰς περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ῥήγα Ἀποκαλύψεις, εἶχον ὑπομνήσει, ὅτι μετὰ χρόνον βραχὺν συμπληροῦται ἑκατονταετηρὶς ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ μεγάλου μαρτυρίου. Προέτεινα δὲ τότε, ὅπως ἡ Ἑλλὰς τελέσῃ ἀξιοπρεπῶς τὴν ἑκατοστὴν ἐκείνην ἐπετηρίδα, ἐγείρουσα ἐν τῇ ἐλευθερωθείσῃ πατρίδι τοῦ Θεσσαλοῦ ἐλευθερωτοῦ μνημεῖον ἀντάξιον τῆς μεγάλης του καρδίας. Ἂς στηθῇ, ἔγραφον, ὁ ἀνδριάς του σεμνὸς καὶ μεγαλεῖος ἐπὶ βάσεως πανελληνίου. Καὶ ἂς κτισθῇ ὁ στυλοβάτης ἐκεῖνος ὅπως ἡ βάσις τοῦ ἐν Βερολίνῳ ἀνδριάντος τοῦ Vater Jahn, τοῦ πατρὸς τῆς γυμναστικῆς ἐν Γερμανίᾳ, ὡς ἡ Παναγία τοῦ Καζὰν, ἡ μνημόσυνος τῶν ῥωσικῶν τροπαίων ἐκκλησία ἐν Πετρουπόλει. Ἂς στείλῃ δῆλα δὴ πᾶσα τῆς Ἑλλάδος πόλις ἕνα

τῶν χωμάτων της λίθον ὡς ἐνθύμιον τῆς εὐγνωμοσύνης της πρὸς τὸν πρωτομάρτυρα τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας. Καὶ ἂς ἀναγινώσκῃ ὁ διαβάτης ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ πανελληνίου ἐκείνου βάθρου ἐγκεχαραγμένην ἀντὶ πάσης ἄλλης ἐπιγραφῆς τὴν ὁμολογίαν τοῦ Ῥήγα πρὸ τοῦ βιενναίου ἀνακριτοῦ.

Ἀλλ' ἡ φωνή μου ἤχησεν εἰς ὦτα κωφά. Τοὐλάχιστον ἐν Ἑλλάδι. Μία μόνον ξένη, ἐγκλείουσα ἐν τῇ πρεσβυτικῇ της φιλελληνικῇ καρδίᾳ πῦρ ἀκμαίας νεότητος, ἐφάνη συγκινηθεῖσα. Ἡ Ἀγγλὶς κ. Edmonds, ἥτις εἶχε συγγράψει περὶ τοῦ Ῥήγα πρὸ τῆς εὑρέσεως τῶν τελευταίων ἐγγράφων, ἐδάκρυσεν ὅλην τὴν νύκτα, ὥς μοι ἔγραφεν, ὅτε ἀνέγνωσε τὰς Ἀποκαλύψεις μου, ἐμπνευσθεῖσα ἔγραψε συγκινητικοὺς στίχους ἀγγλιστί, οὓς ἐδημοσίευσε τὸ Ἄστυ, ἐκήρυξεν ἑαυτὴν πρόθυμον νὰ διοργανώσῃ ἀγορὰν ἑλληνικῶν τεχνουργημάτων ἐν Λονδίνῳ, νὰ δημοσιογραφήσῃ, νὰ κινηθῇ καὶ νὰ κινήσῃ χάριν τῆς ἰδέας ἀνεγέρσεως ἀνδριάντος τοῦ Ῥήγα ἐν Βελεστίνῳ, ἀποκαλυφθησομένου κατὰ τὴν 11 Ἰουνίου 1898. Ἀλλ' ἐχρειάζετο κυρίως ἐνέργεια ἐνταῦθα, τὴν ἐνέργειαν δὲ ταύτην παρεκώλυσαν μέχρι τοῦδε πολλὰ αἴτια, ἐν οἷς κυρίως αἱ οἰκονομικαὶ περιπέτειαι τοῦ κράτους καὶ τῶν ἰδιωτῶν καὶ οἱ σεισμοὶ τῶν δύο τελευταίων ἐτῶν. Οὐκ ἄνευ λύπης ὁμολογῶ, ὅτι καὶ εἰς τὴν ἀδιαφορίαν πολλῶν προσέκρουσα ὑποκινῶν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἰδέας, ἣν πρῶτον ἐξέφρασα τὸν Νοέμβριον τοῦ 1891. Ἀλλὰ δὲν ἀπηλπίσθην. Μένει ἀκόμη καιρός. Τέσσαρα ἔτη ἀρκοῦσιν, ἂν γείνῃ ἐνέργεια δραστηρία. Ὑπάρχει δὲ καὶ πρώτη τις ἀρχὴ κεφαλαίου, περισυνειλεγμένου ὑπὸ θεσσαλικῆς τινος ἐπιτροπείας καὶ κατατεθειμένου ἐν τῇ Ἠπειροθεσσαλικῇ Τραπέζῃ. Τὸ χρῆμα τοῦτο εἶνε δίκαιον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς πρώτη ἀπαρχὴ πρὸς ἵδρυσιν τοῦ ἀνδριάντος τοῦ μάρτυρος ἐν τῇ γενετείρᾳ αὐτοῦ. Ἂς ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν ἡ κυβέρνησις, ἅς την ἀναλάβῃ ἡ Θεσσαλία, ἡ Ἑστία, ἡ Ἱστορικὴ Ἑταιρεία, ὁ Παρνασσός, ὅςτις ἂν θελήσῃ. Ἀλλ' ἂς μὴ παρέλθῃ ἡ ἑκατονταετηρὶς τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ῥήγα χωρὶς νὰ συρρεύσῃ ἡ Ἑλλὰς ὅλη τῷ 1898 εἰς τὸ Βελεστῖνον, καταθέτουσα τοὺς στεφάνους της πρὸ τοῦ πρωτομάρτυρος. Θὰ εἶνε ἐντροπή.

---

[1] Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ῥήγα. Ἐν Ἀθήναις. 1892 σ. 96.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

25 ΜΑΡΤΙΟΥ 1894[1]

Στολίσατε μὲ σημαίας τοὺς οἴκους ἐπὶ τῇ φαιδρᾷ πανηγύρει, ᾄσατε τὰ Ἐλευθέρια ἐν τοῖς ναοῖς, ἀλλ' ἐπιρρώσατε κυρίως τὰς ψυχὰς πρὸς ἀληθῆ πανηγυρισμὸν τῆς μεγάλης ἡμέρας, ἥτις ἀπέδωκεν ἡμῖν ἐλευθέραν πατρίδα. Τεσσάρων αἰώνων αἵματα καὶ πόνοι καὶ δάκρυα ἐχρειάσθησαν, ὅπως παρασκευάσωσι τὴν νεκρεγερσίαν ἐκείνην τοῦ ἔθνους, ἥτις ἐξέπληξε τὸν κόσμον, κροτήσαντα δικαίως τὰς χεῖρας ἐπὶ τῷ λαμπρῷ θεάματι τῆς ἐκ τοῦ τάφου ἀνισταμένης Ἑλλάδος. Καὶ ἑπτὰ ὅλων ἐτῶν νῖκαι καὶ ὀδύναι, στέφανοι καὶ μαρτύρια ἐδέησε νὰ προσαυξήσωσι τῆς μακραίωνος δουλείας τὴν ἀγωνίαν, ἕως ἀκουσθῇ ὁ κρότος τῶν τηλεβόλων τοῦ Ναβαρρίνου, προαγγέλλων τὴν λύσιν τοῦ πάγου τοῦ περιβάλλοντος τὴν ψυχὴν τῆς ἐπισήμου Εὐρώπης, καὶ ἐπιτεθῇ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τῆς καθημαγμένης Ἑλλάδος τῆς ἐλευθερίας τὸ στέμμα τὸ βασίλειον.

Ἡ ἀκτὶς τῆς ἀπολυτρώσεως ἐφώτισε τέλος τὴν ἑλληνικὴν γῆν, ἀλλ' ἐφώτισε σκηνὴν ἐρειπίων καὶ τέφρας. Αἱ καλύβαι τῶν ἐλευθερωτῶν ἦσαν κεκαυμέναι ὑπὸ τοῦ βαρβαρικοῦ δαυλοῦ, τοὺς ἀγροὺς ἐκάλυπτον ὀστᾶ μαρτύρων, τὰ πάντα κατεφοίνισσεν αἵματος πυκνοῦ πορφυρὶς καὶ ἐν μέσῳ τοῦ νιφετοῦ τοῦ κατεσκεδασμένου ἐπὶ τῆς γῆς ἐν ᾗ δὲν εἶχε μείνει πέτρα ἐπὶ πέτρας, ἐν ᾗ δὲν ἐχρύσιζεν ὁ σῖτος οὐδ' ἐχλόαζεν ἡ ἄμπελος, ἔβαινον δίκην σκιῶν χῆραι καὶ ὀρφανοὶ θρηνοῦντες ἐπὶ τάφων νεοσκαφῶν. Ἀλλὰ κλαίοντες τοὺς πεφιλημένους, οὓς εἶχεν ἀφαρπάσει ἐν τῷ ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀγῶνι ἡ σφαῖρα τοῦ ἐχθροῦ, ἠδύναντο νἀναπαύσωσιν ἥσυχοι τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τοῦ λιθίνου αὐτῶν προσκεφαλαίου, ἀναλογιζόμενοι, ὅτι δὲν ἔμελλε νὰ ταράξῃ τὸν ὕπνον των

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἑστίᾳ τῆς 25 Μαρτίου 1894.

ἡ βοὴ μαινομένου πολέμου καὶ ὅτι ἦτο ἐλευθέρα πλέον ἡ γῆ, ἐν ᾗ εἶχε ῥιζώσει τὸ δένδρον τῆς ἐλευθερίας, ποτισθὲν διὰ τοῦ αἵματος τῶν ἀρίστων τῆς Ἑλλάδος τέκνων.

Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ἐκείνων ἐστήσαμεν νέους οἴκους, διὰ τῶν μαρτυρικῶν ἐκείνων ὀστῶν ἐπιάνθησαν οἱ ἀγροὶ ἡμῶν, καὶ τῆς νεκροπληθοῦς ἐκείνης Ἑλλάδος τοῦ 1821 εἶνε θυγάτηρ ἡ ζῶσα Ἑλλὰς τῆς σήμερον. Τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς δημιουργήσαντας ἡμῖν ἐλευθέραν πατρίδα.

Διὰ ταῦτα σήμερον δὲν ἑορτάζομεν μόνον τὰ Ἐλευθέρια, ἀλλὰ τελοῦμεν καὶ μνημόσυνον εὐλαβὲς ὑπὲρ τῆς μεγάλης μνήμης ἁπάντων ἐκείνων ὅσοι κατέβαλον ἔστω καὶ λίθον ἕνα εἰς τὸ οἰκοδόμημα τῆς πατρίδος. Δὲν εἶνε ἡ σήμερον μόνον ἡμέρα εὐαγγελισαμένη εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἐλευθερίαν καὶ πανήγυρις δαφνοστεφής, ἀλλ' εἶνε καὶ τὸ μέγα Ψυχοσάββατον τοῦ ἔθνους, ἡ μεγάλη ἡμέρα τῶν σκιῶν, καθ' ἣν ἀκούεται ἀπὸ τῶν τάφων ἡ φωνὴ γενεῶν ὅλων κεκοιμημένων μὲ τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν ἀντὶ σαβάνου.

Ἡ ἱστορία ὅλη τοῦ γένους ἐπὶ τῶν πικρῶν τῆς δουλείας ἡμερῶν ἀναγεννᾶται σήμερον ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι ἐπὶ τῇ ἀναμνήσει τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἐκήρυξεν ἑαυτὸν ὁ Ἕλλην καὶ πάλιν ἐλεύθερον μετὰ τέσσαρας ὅλους πικροὺς αἰῶνας. Καὶ πρὸ τῆς μνήμης ἡμῶν παρελαύνουσιν ἀναμὶξ μάρτυρες καὶ ἥρωες, ἁρματωλοὶ καὶ ἱεράρχαι, μαχηταὶ τῶν ὅπλων καὶ ἀγωνισταὶ τοῦ καλάμου ζήσαντες μὲ ἓν πρόγραμμα καὶ μὲ ἓν ὄνειρον θανόντες, τὴν ἀνάστασιν τῆς Ἑλλάδος. Τὴν πολυάριθμον δὲ ταύτην καὶ ἔντιμον πρωτοπορείαν των χρόνων τῆς δουλείας, ἧς φαεινὸς οὐραγὸς εἶνε ὁ Θεσσαλὸς πρωτομάρτυς, κλείουσιν οἱ ἐστεφανωμένοι λυτρωταὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἀγῶνος, οἱ Ἡρακλεῖς οἱ ἀπαλλάξαντες ἀπὸ τοῦ σπλαγχνοβόρου γυπὸς τὴν δίκην ἄλλου Προμηθέως ἐπὶ τῶν βράχων τῆς σκληρᾶς ὀδύνης δεδεμένην Ἑλλάδα.

Ψάλλοντες δὲ σήμερον ἐν τοῖς ναοῖς τὰ Ἐλευθέρια, τελοῦμεν ἅμα τὴν ἐπιμνημόσυνον ἑορτὴν ἁπάντων ἐκείνων τῶν μαρτύρων, ὧν σεπτὸν διεσώθη τὸ ὄνομα ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἁπάντων τῶν ἡρώων, ὧν ἡ Κλειὼ ἐδόξασε τὴν μνήμην, ἁπάντων ὅσοι ἐπαξίως ἔτυχον τῆς τιμῆς τοῦ ἔθνους ὅλου ἢ ἠξιώθησαν λαμπρῶν μαρμάρου μαυσσωλλείων καὶ ἀνδριάντων περιφανῶν, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν ἀμετρήτων ἀνωνύμων

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἡρώων, ὅσοι κοιμῶνται ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀλιβάνωτοι τὸν αἰώνιον ὕπνον.

Οἱ ἀγρόται τοῦ Μαραθῶνος ἀκόμη ἑπτακόσια σχεδὸν ἔτη μετὰ τὴν μεγάλην κατὰ Περσῶν νίκην τῶν Ἀθηναίων καὶ Πλαταιέων διηγοῦντο εἰς τοὺς ἐπισκεπτομένους τὸ πεδίον τῆς μάχης, ὅτι ᾐσθάνοντο κατὰ πᾶσαν νύκτα τὴν βοὴν ἵππων χρεμετιζόντων καὶ ἀνδρῶν μαχομένων. Ἐν ἡμέραις καθ' ἃς ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ μακροῦ ἤδη ἐδούλευεν ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους ἐνόμιζον οἱ εὐφάνταστοι ἀπόγονοι τῶν μαραθωνομάχων, ὅτι καθίστανόν πως ἐλαφροτέραν τὴν δουλείαν περικοσμοῦντες αὐτὴν διὰ τῶν πλασμάτων ἐκείνων τῆς τὸ παρελθὸν ἀνιστορούσης φαντασίας καὶ οἱονεὶ συμμετέχοντες τῆς εὐκλεοῦς μάχης διὰ τῶν νυκτερινῶν ἐκείνων δειμάτων. Ἡ φωνὴ τῶν τάφων ἦτο δι' αὐτοὺς παραμυθία ἐν ἡμέραις δουλοσύνης.

Ἀλλὰ δι' ἡμᾶς, ἐλευθέρους ὄντας, ἡ φωνὴ τῶν τάφων εἶνε δόξα ἅμα καὶ καθῆκον.

Εἶνε δόξα, διότι τοὺς πρωτουργοὺς ἐκείνους τῆς διὰ μυρίων ἀγώνων ὡς ἀπὸ θαύματος ἀνακτηθείσης ἐλευθερίας εἴπερ τινὲς ὀφείλομεν νὰ τιμῶμεν ἡμεῖς οἱ ἔκγονοι αὐτῶν. Καὶ πῶς ὄχι, ἀφ'οὗ θαυμάζοντες ἐτόνισαν τὴν λύραν των πρὸς ἐξύμνησιν αὐτῶν ἐστεμμένοι μονάρχαι καὶ δαφνοστεφεῖς ποιηταί· ἀφ'οὗ διαπρεπεῖς καλλιτέχναι ἐτίμησαν δι' αὐτῶν καὶ χάριν αὐτῶν τὴν σμίλην ἢ τὸν χρωστῆρά των, ἀφ'οὗ λαοὶ ὅλοι ἐχειροκρότησαν τὸ ἔργον των, καὶ οἱ ἆθλοι αὐτῶν ἐξέκαυσαν ἁπανταχοῦ πυρκαϊὰν ἀκράτου φιλελληνισμοῦ· ἀφ' οὗ τέλος αὐτοὶ οἱ ἰσχυροὶ τῆς γῆς εὑρέθησαν ἠναγκασμένοι νὰ στέψωσι τὸ ἔργον τῶν χειρῶν τῶν ἀσθενῶν ἐκείνων τιτανομάχων καὶ δώσωσι τέλος γωνίαν ἐλευθέρας γῆς εἰς τοὺς αἱμοφύρτους νικητάς, εἰς τοὺς τέως ἀπάτριδας ἀθλοφόρους.

Εἶνε καθῆκον, διότι τὰ ἔθνη δὲν εἶνε ἄξια νὰ ζήσωσιν, ἂν δὲν ὑψόνῃ καὶ φρονηματίζῃ τὸν βίον αὐτῶν ἡ ἰδέα σαφοῦς προγράμματος, ἐκ τῶν προτέρων ὡρισμένης ἀποστολῆς. Εἴπερ τινὸς δὲ καὶ ἄλλου, τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τὸ μέλλον προδιαγράφεται ὑπὸ τοῦ παρελθόντος. Ἡ δ' ἐκ τῶν τάφων ἐξερχομένη βοὴ εἶνε τοῦ παρελθόντος ὁ ἄριστος κῆρυξ. Εἰς τὴν βοὴν ἐκείνην ὑπήκουσαν οἱ ἐπιγράψαντες ἐπὶ τῆς σημαίας των τὰς λέξεις Ἐλευθερία ἢ θάνατος. Αἱ ὑποχρεώσεις τοῦ παρελθόντος ὑπῆρξαν αἱ ἐνισχύσασαι καὶ τονώσασαι τοὺς

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἐλευθερωτὰς τῆς πατρίδος καὶ καταστήσασαι δυνατὴν τὴν ἀπολύτρωσιν τῶν ὀλίγων μαχομένων πρὸς πολλούς, τῶν πτωχῶν καὶ ἀδυνάτων καταπαλαιόντων κολοσσὸν ἰσχύος καὶ ἐπιμονῆς καὶ πλούτου. Ἂν δὲν ἐξώγκονε τὴν φιλοπατρίαν εἰς δύναμιν ἀκατάβλητον, συμπαρασύρουσαν τὰ πάντα πρὸ ἑαυτῆς, ἡ συναίσθησις τῆς ἀρχαίας δόξης, ἴσως ἡ ἰδέα τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τοῦ βαρβαρικοῦ ζυγοῦ θὰ ἦτο κίνδυνος νὰ περιορισθῇ εἰς τοὺς ἀσθενεστέρους καὶ μᾶλλον καταδυναστευομένους, δὲν θὰ συμμετεῖχον δὲ τοῦ ἀγῶνος οἱ ἡγέται τῶν ἑλληνικῶν λαῶν, οἱ δυνάμενοι νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπωφελεῖς δι' ἑαυτοὺς συνθήκας πρὸς τὸν κατακτητήν.

Ἀλλ' ἡ ἀκαταμάχητος ἐκείνη δύναμις τῆς ὑπὸ τοῦ μεγάλου παρελθόντος ἐπιβεβλημένης ἐθνικῆς ἰδέας συνήνωσεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κορυφαίους καὶ ταπεινούς, μεγάλους καὶ μικρούς, νησιώτας καὶ ἠπειρώτας, καὶ τὸ Ἑλληνικὸν ὅλον κατελήφθη ὑπ' ἀληθοῦς μέθης ἐλευθερίας. Ἡ ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως ἀγλαϊζομένη ἐθνικὴ ἐκείνη ἰδέα ἔδωκε νεῦρα εἰς τὸ ἀγωνιζόμενον γένος, αὐτὴ κατέστησε τοὺς Ἕλληνας ἅπαντας ἱεροφάντας τῆς θεᾶς Ἐλευθερίας καὶ ἐπλήρωσε τοὺς μαχομένους ῥώμης ὑπερανθρώπου καὶ ἐμέστωσε τοὺς βασανιζομένους γαλήνης ἀμυθήτου.

Οὕτως ἠδυνήθησαν οἱ ἥρωες τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως δίκην ἄλλων Χριστιανῶν μαρτύρων νἀντιτάξωσιν εἰς τὴν ὁρμὴν τοῦ λυσσῶντος δεσπότου ἀναίσθητον πρὸς τὰς πληγὰς τοῦ ξίφους, χαλύβδινον πρὸς τοὺς ὀδόντας τοῦ πρίονος, ἀπαθὲς πρὸς τὰς γλώσσας τοῦ πυρὸς αὐτῶν τὸ σῶμα. Οὕτω κατώρθωσαν οἱ νεομάρτυρες ἐκεῖνοι τῆς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγωνιζομένης Ἑλλάδος νὰ ἐπιδείξωσιν οἱονεὶ φωτιζόμενον δι' αἴγλης τινὸς οὐρανοφοίτου τὸ μέτωπον, ὅπερ περιέβαλλεν ὁ ἀκάνθινος στέφανος τοῦ ἱεροῦ μαρτυρίου.

Ὡς δ' ἐκείνους ἐπέρρωσε πρὸς τὸν μέγαν ἀγῶνα ἡ ἀνάμνησις τοῦ παρελθόντος, ἡ καθολικὴ ἰδέα τῆς Ἑλλάδος, οὕτω καὶ εἰς ἡμᾶς τοιοῦτον ἐπιβάλλει ἱερὸν πρόγραμμα ἡ ἐκ τῶν τάφων αὐτῶν ἐξερχομένη φωνή.

Ἡ σημερινὴ ἑορτὴ δὲν εἶνε μόνον εὐχαριστήριος ἐπὶ τῇ κτηθείσῃ διὰ τοσούτων καὶ τηλικούτων θυσιῶν ἐλευθερίᾳ, εἶνε καὶ ὑπόμνησις τοῦ ἐθνικοῦ προγράμματος τῶν Πανελλήνων, εἶνε καὶ ἀνανέωσις τοῦ μεγάλου ὅρκου τῶν ἐλευθερωτῶν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

25 ΜΑΡΤΙΟΥ 1900 [1]

Τὸ πρῶτον ἐφέτος μετὰ τὸν πόλεμον ἥ τε πολιτεία καὶ ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία ἐπεβάλλοντο νἀποδώσωσιν εἰς τὴν σημερινὴν ἑορτὴν τὴν προςήκουσαν εἰς αὐτὴν αἴγλην. Καὶ δικαίως. Αἱ πολεμικαὶ συμφοραὶ δὲν εἶνε λόγος ἐπαρκής, ὅπως λησμονηθῶσι τὰ ὀφειλόμενα ὑπὸ τοῦ ἔθνους εἰς τοὺς δημιουργοὺς τῆς ἐλευθερίας, ἣν κεκτήμεθα, εἰς τοὺς ἀποδώσαντας εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅ τι ἐπὶ αἰῶνας ὅλους ἀποβαλοῦσα ἀντήλλαξεν ἀντὶ καταισχύνης καὶ συμφορᾶς. Ἡ νέα ἐκ τοῦ πολέμου αἰσχύνη δὲν εἶνε λόγος ἐπαρκής, ὅπως ῥιφθῇ λίθος ἀναθέματος εἰς τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν καὶ ἀθετηθῶσιν αἱ πρὸς τοὺς δουλεύοντας ἀδελφοὺς ὑποχρεώσεις καὶ καταδικασθῶσιν εἰς λήθην πόθοι προαιώνιοι καὶ παρήγοροι.

Ἀληθῶς ἀμφότερα ταῦτα ἐγκλείει ἡ μεγάλη ἡμέρα, ἣν πανηγυρίζει σήμερον τὸ ἔθνος, τὴν εὐγνωμοσύνην πρὸς τοὺς ἐνδόξους ἐλευθερωτὰς καὶ τὴν ἀνανέωσιν τοῦ ὅρκου πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἀσυντελέστου αὐτῶν ἔργου. Διότι πράγματι μάτην ἡ πρωτοφανὴς αὐτῶν ἀνδρεία, ἡ καρτερικὴ ἐθελοθυσία καὶ ἡ μεγαλόφρων καὶ πανελλήνιος αὐτῶν φιλοπατρία ἠγωνίσθη νὰ ἴδῃ ἐπισφραγιζόμενον διὰ τελείας ἐπιτυχίας τὸ ἔργον, ὅπερ ἐπόθησεν ἡ μεγάλη αὐτῶν καρδία καὶ ἐπεδίωξεν ὁ σθεναρὸς βραχίων.

Ἐνώπιον τῆς ψυχῆς τῶν ἐλευθερωτῶν δὲν ἐκυμαίνετο ἡ ἰδέα τῆς ἀπελευθερώσεως μόνης τῆς γενετείρας. Ὁ κλοιὸς τῆς δουλείας εἶχε συντελέσει εἰς τὴν εὔρυνσιν τῆς ἐθνικῆς ἰδέας. Ἡ Ἑλλὰς τοῦ 1821 δὲν εἶνε πλέον ἡ Ἑλλὰς τοῦ 145 π. Χ., ὅτε βαρεῖς οἱ νικηφόροι λεγεῶνες τοῦ Μομμίου ἐπέδραμον τὴν ἡττηθεῖσαν Ἑλλάδα. Ἡ χρι-

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Γουναράκη ἐκδιδομένῃ *Ἐργασίᾳ*, ἐν ἀρ. 3 τῆς 25 Μαρτίου 1900.

στιανικὴ Ἑλλάς, ἡ ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας μαχομένη, εἶνε εὐρυτέρα τῆς ἀρχαίας. Ἡ ρωμαϊκὴ κυριαρχία, ἡ βυζαντιακὴ βασιλεία καὶ ὁ χριστιανισμὸς ἥνωσαν τὰ διεστῶτα, ἐξωμάλυναν τὰς διαφοράς, κατεσίγασαν τὰ πάθη. Ἔτι δὲ μᾶλλον συνετέλεσεν ὡς ἑνωτικὸς δεσμὸς ἡ δουλεία. Κατάρα ἐπὶ τοὺς σπείραντας ἀκάνθας καὶ τριβόλους εἰς τοὺς εὐφόρους ἀγρούς, ἐπὶ τοὺς ἐρειπιώσαντας τὰς πόλεις, ἐπὶ τοὺς ἐκβαρβαρώσαντας τὴν χώραν, ἐπὶ τοὺς φθείραντας τοὺς χαρακτῆρας, ἐπὶ τοὺς ἐξολοθρεύσαντας τὰς οὐσίας, ἐπὶ τοὺς πειραθέντας νὰ μολύνωσι τὸ ἄρωμα τῶν δούλων παρθένων, ἐπὶ τοὺς τυφλώσαντας διὰ τῆς βαρβάρου αὐτῶν αἰχμῆς τὰς εἰκόνας τῶν ἁγίων, εἰς οὓς προςηύχετο καίων λιβανωτὸν ὁ δουλεύων Ἕλλην. Ἀλλὰ μὴ λησμονῶμεν καὶ τὸ μέγα εὐεργέτημα τῆς ἀνηκέστου τυραννίδος, τὴν ἕνωσιν τῶν ὑποδούλων.

Ἐν τῇ ζοφερᾷ νυκτὶ τῆς δουλείας ἐτελέσθη τὸ μέγιστον τῶν μυστηρίων. Οἱ Ἕλληνες ἐδουλώθησαν ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους, μόλις που ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς ἀχαϊκῆς συμπολιτείας, γενεήματος τῆς τελευταίας ὥρας τοῦ τὸ λοίσθιον ἐκπνέοντος ἑλληνισμοῦ, ἀποβαλόντες τὴν κατὰ πόλεις διάσπασιν, καὶ ἐν μέσῳ τοῦ ὀρυμαγδοῦ τῶν ὅπλων τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως ἀνεκήρυξαν τὴν ἐλευθερίαν ὄχι τῶν Ἀθηνῶν, ὄχι τῆς Σπάρτης, ὄχι τῶν Θηβῶν, ὄχι τῶν Ἀχαιῶν, ἀλλὰ τῆς Ἑλλάδος. Δὲν ἀνεβίου μετὰ μακρὰν δουλείαν ἡ Πολιοῦχος τῆς Ἀκροπόλεως, οὐδὲ ἡ Χαλκίοικος τῆς Σπάρτης, ἀλλ' ἡ Ἑλλάς, νέα θεά, ἔχουσα ὁμοῦ τῆς Ἀτθίδος θεοῦ τὸ πνεῦμα καὶ τῆς Σπαρτιάτιδος τὸ μένος τὸ πολεμικόν.

Ἐγίνωσκον ἄρα οἱ ὀρεσίβιοι μαχηταί, οἱ θαλασσοχαρεῖς ναυμάχοι, τὰ τέκνα τῶν τουρκομάχων ἁρματωλῶν τὰ ῥήματα τοῦ Ἰσοκράτους ἐκεῖνα, καθ' ἃ ἡ παίδευσις τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκε μηκέτι τοῦ γένους ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι καὶ μᾶλλον Ἕλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδεύσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας; Εἶχον ἔννοιαν τῶν πανελληνίων ἰδεῶν μεγάλων τῆς ἀρχαιότητος ἀνδρῶν, οἷοι ὁ Περικλῆς, ὁ Ἀγησίλαος, ὁ Ἐπαμεινώνδας, Ἰάσων ὁ Φεραῖος, ἰδεῶν, ὧν ἡ πραγμάτωσις ἐναυάγησε μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἐξήγαγεν ἑνιαῖον καὶ νικηφόρον τὸν ἑλληνισμὸν εἰς

τὴν Ἀσίαν Ἀλέξανδρος ὁ μέγας, καὶ αὐτὸς παραγνωριζόμενος ἐν τούτοις ὑπὸ τῶν συγχρόνων;

Ὄχι, βεβαίως ὄχι. Ἡ ἀρχαία ἱστορία ἦτο ἐντελῶς ἄγνωστος εἰς τοὺς πλείστους τῶν ἐλευθερωτῶν πλὴν τῶν ὀλίγων ἐν αὐτοῖς πεπαιδευμένων τῶν καὶ ἰδίαν οἱονεὶ ἐν αὐτοῖς τάξιν ἀποτελούντων· τὰ ὀνόματα τοῦ παρελθόντος ἦσαν ἀπήχησις κενή, οὐδ' εἶχον ἔννοιαν τοῦ πρὸς ἀλλήλας ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἀρχαίων πόλεων καὶ τῆς μόνον κατὰ μικρὸν μορφώσεως τῆς ἰδέας Ἑλλάδος ἑνιαίας, ὑπερυψουμένης τῶν μικρῶν τοπικῶν πατρίδων.

Καὶ ὅμως οἱ ἀνιστόρητοι καὶ ἄσοφοι εἶχον ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων τὸ ἄριστον τῶν διδαγμάτων, καὶ τὸ ὄνειρον ὑπὲρ οὗ ἠγωνίσθησαν ὑπῆρξε τὸ γένος, ὑπῆρξεν ἡ μεγάλη Ἑλλὰς τοῦ Φραγκίσκου Σκούφου καὶ τοῦ Ῥήγα. Καὶ ὡς ὁ Κρὴς διδάσκαλος παρέστησεν ἐν τῇ Ῥητορικῇ του ὅλους τοὺς ἁγίους τῶν ἀλυτρώτων ἁπανταχοῦ ἑλληνικῶν πατρίδων βοῶντας ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως τῶν δεδουλωμένων, οὕτως ὁ μέγας Θεσσαλὸς διέγραψεν ἐν τῇ Χάρτᾳ αὐτοῦ Ἑλλάδα μεγάλην καὶ γιγαντιαίαν, ἐρείδουσαν τὴν κεφαλὴν εἰς τὰς χιόνας τοῦ Αἵμου, στηρίζουσαν τὴν δεξιὰν εἰς τὰς κορυφὰς τῶν Ἀκροκεραυνίων, βρέχουσαν τὴν ἀριστερὰν εἰς τοὺς ἀφροὺς τῶν κυμάτων τοῦ Εὐξείνου καὶ λούουσαν τοὺς πόδας εἰς τὴν θάλασσαν τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κύπρου.

Ἐκείνη ἡ Ἑλλὰς ὅλη ἡ κατατετμημένη εἰς μυρίας πολιτείας ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἀρχαίων σοφῶν ὑπῆρξεν ἡ Ἑλλὰς ἡ μία τῶν ἀσόφων, ἡ πατρὶς ἡ μεγάλη τῶν ἀπατρίδων. Χάριν αὐτῆς ὡπλίσθησαν οἱ ἄοπλοι, χάριν αὐτῆς ἀνεκρεμάσθησαν πατριάρχαι καὶ περιεζώσθησαν ξίφος μαχητοῦ οἱ λευῖται καὶ ἀνέστη ὡς εἷς ἄνθρωπος τὸ Ἑλληνικὸν σύμπαν καὶ μετεβλήθησαν εἰς πυριτιδοβολὰς τὰ ὀλίγα βιβλία τῶν ἐγγραμμάτων καὶ ἔρρευσε δίκην ποταμῶν τὸ αἷμα καὶ ἐχερσώθησαν ὀστῶν μεστωθέντες οἱ ἀγροὶ καὶ μετετράπησαν εἰς φρούρια αἱ πόλεις, εἰς ἐρύματα ἐλευθερίας αἱ μοναί, εἰς νεκροταφεῖα αἱ ἤπειροι, εἰς πεδία μαχῶν τὰ πελάγη, καὶ ἐφόρεσαν σάκκον πένθους αἱ μητέρες καὶ αἱ σύζυγοι καὶ ἠνδρώθησαν εἰς μαχητὰς αἱ γυναῖκες καὶ ὑψώθησαν εἰς ἥρωας οἱ δοῦλοι.

Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις εἶνε ἀληθῶς τὸ θαυμασιώτατον τῶν κατορθωμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἂν οἱ περσικοὶ πόλεμοι,

πρὸς οὓς ἐν μέρει δύναται νὰ παραβληθῇ ὁ ἱερὸς ἀγὼν, ἔσωσαν τὴν ἑλληνίδα γῆν ἀπὸ τῆς αἰφνιδίας βαρβαρικῆς ἐπιδρομῆς, ὑπῆρχον τότε μεγάλαι καὶ ἐλεύθεραι ἑλληνίδες πόλεις συντάξασαι περὶ ἑαυτὰς δυνάμεις ἑλληνικὰς αἵτινες ἐπήρκεσαν εἰς ἀπόκρουσιν τῶν στρατιῶν τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ἀλλ' ἡ ἐξέγερσις δὲν ὑπῆρξε κοινὴ ἁπάντων τῶν Ἑλλήνων, ἡ ἄμυνα ἔγεινεν ἀπὸ περισσείας δυνάμεων, καὶ, παρελθόντος τοῦ κινδύνου, παρὰ τὰ τρόπαια τοῦ κατὰ τῶν βαρβάρων μεγαλοπραγήσαντος ἑλληνισμοῦ ἐστήθησαν καὶ πάλιν τρόπαια Ἑλλήνων καθ' Ἑλλήνων, σπαρασσόντων ἀλλήλους διὰ χειρῶν ἀδελφικῶν.

Ἀλλ' ὁ ἱερὸς ἀγὼν συνήνωσε τοὺς Ἕλληνας σύμπαντας, ἀλλ' ἡ ἐθνικὴ παλιγγενεσία τῆς χριστιανικῆς Ἑλλάδος ἐπετεύχθη μετὰ μακροὺς καὶ ἀπεγνωσμένους ἀγῶνας ὄχι πόλεων κραταιῶν καὶ πεπολιτισμένων καὶ ἀκμαίων, ἀλλὰ διὰ τῆς καρτερίας καὶ τοῦ πατριωτισμοῦ, τῆς γενναιότητος καὶ τῶν θυσιῶν ὀλίγων κατὰ μυρίων, πτωχῶν κατὰ μεγαλοπλούτων, ἀδυνάτων κατὰ πανισχύρων, δούλων κατὰ δεσποτῶν. Καὶ ἡ ἰδέα ἐνίκησε τὴν ὕλην, οἱ ὑπεράνθρωποι ἀγῶνες ἐκίνησαν τέλος τὴν συμπάθειαν τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς, καὶ ἐπὶ τῆς τέφρας καὶ τῶν ἐρειπίων ἐστήθη τέλος ἡ σημαία ἐλευθέρας ἑλληνικῆς πατρίδος.

Τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς ἐλευθερωτάς. Στήσατε εἰς αὐτοὺς ἀνδριάντας, κοσμήσατε διὰ στεφάνων τοὺς τάφους αὐτῶν, εὐλογήσατε τὸ ὄνομα τῶν τουρκομάχων. Ἀλλὰ πᾶσα τιμὴ τοιαύτη ἐπιβάλλει καὶ ὑποχρεώσεις Ἐξυμνοῦντες καὶ στεφανοῦντες τὴν μνήμην τῶν ἐλευθερωτῶν, μὴ λησμονῶμεν, ὅτι δὲν ἠγωνίσθησαν καὶ δὲν ἐθριάμβευσαν, δὲν ἔπλαισαν καὶ δὲν ἀπέθανον ἐκεῖνοι, ὅπως περιχορεύῃ τοὺς τάφους αὐτῶν μικρὰ Ἑλλὰς ἐλευθέρα, ἐν ᾧ ἐκεῖ μακρὰν στενάζει ὑπὸ τὸν βαρύτατον τῶν ζυγῶν μεγάλη Ἑλλὰς δούλη.

Οὐδεὶς ἀρνεῖται, ὅτι δύναται νὰ ὑπάρξῃ λαός τις εὐτυχὴς καὶ ἄνευ μεγάλων ἰδεωδῶν καὶ ἄνευ ἐθνικῆς ἰδέας. Ἀλλὰ δὲν ἐμπρέπει εἰς τοὺς Ἕλληνας τοιαύτη μακαριότης Ἀβδήρων. Ἐπιζητήσωμεν ἀπ' ἐναντίας τὴν εὐδαιμονίαν ἐκείνην, ἥτις ἐπαναπαύεται μόνον ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν ἡμετέρων ἐθνικῶν ὑποχρεώσεων, αἵτινες εἶνε ἅμα καὶ πόθοι ἐθνικοί. Εἶνε πολὺ προτιμοτέρα ἡ ὑψηλὴ ὑπερηφάνεια, ἣν θὰ αἰσθανώμεθα ἐκπληροῦντες τὸ ἡμέτερον καθῆκον ἐν τελείᾳ ἐπιγνώσει τῶν ἐπιμόχθων καὶ διαρκῶν ἀγώνων, οὓς ἐπιβάλλει εἰς ἡμᾶς, καὶ τῶν

ἀτυχημάτων, εἰς ἃ εἶνε ἐνδεχόμενον νὰ περιπέσωμεν μέχρι τῆς ἐπιτεύξεως αὐτοῦ. Δὲν εἶνε, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ἀκόμη καιρὸς νὰ κοιμηθῇ τὸ ἔθνος ἐπὶ ῥόδων, δάφνας δὲ δὲν ἔχομεν δυστυχῶς νὰ ἐπιδείξωμεν ἄλλας μετὰ τὰς τοῦ 1821.

Παρασκευασθῶμεν λοιπὸν δι' ἀκαταπονήτου ἐθνικῆς ἐργασίας, ὅπως καλλιεργήσωμεν νέας δάφνας δι' ὧν νὰ στέφωμεν τὸ μέτωπον τῶν δημιουργῶν τῆς ἐλευθερίας, ἣν ἐκληροδότησαν εἰς ἡμᾶς. Ἄλλως μετὰ χρόνον βραχὺν θὰ περιστῶμεν εἰς τὸ ὀδυνηρὸν θέαμα νὰ στέφωμεν κενολογοῦντες φιλαρέσκως διὰ τῶν τελευταίων πλέον λειψάνων τῶν μεμαραμμένων δαφνῶν τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος τὰς ἰδίας ἡμῶν ἀδόξους κεφαλὰς ἐν μακαρίῳ ἀβδηριτισμῷ.

---

25 ΜΑΡΤΙΟΥ 1901[1]

Αἱ μεγάλαι ἀμφιετηρίδες εἶνε σταθμοὶ μνημόσυνοι, καθ' οὓς τὰ ἔθνη ὀφείλουσι νἀναμετρῶσι μὲν τὸ παρελθόν, νὰ μελετῶσι δὲ τὸ μέλλον.

Τοιαύτη μεγάλη ἡμέρα εἶνε διὰ τοὺς Ἕλληνας ἡ εἰκοστὴ πέμπτη Μαρτίου. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι ἡ ἔκρηξις τῆς ἐπαναστάσεως προηγήθη τῆς εἰκοστῆς πέμπτης Μαρτίου κατά τινας ἡμέρας καὶ ὅτι ἄλλως ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ πρώτη ἐθνικὴ συνέλευσις ὡς ἐπέτειον τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας καθώρισε τὴν 1 Ἰανουαρίου. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου τὸ ἔθνος ἀπὸ μακροῦ ἤδη χρόνου συνείθισε νὰ συνδέῃ τὰς μεγάλας τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος ἀναμνήσεις πρὸς τὴν ἡμέραν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἥτις ὡρίσθη διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος τοῦ ἀειμνήστου βασιλέως Ὄθωνος πρὸς πανηγυρισμὸν τοῦ εὐτυχοῦς τῆς ἀπελευθερώσεως γεγονότος.

Οὐδ' εἶνε μοναδικὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ φαινόμενον τοῦ ἑορτασμοῦ μεγάλης τινὸς νίκης ἐν ἡμέρᾳ διαφόρῳ ἐκείνης καθ' ἣν ἐτελέσθη καὶ μάχη ἡ ἀγαγοῦσα εἰς τὴν νίκην Κατὰ περίεργον μάλιστα σύμπτωσιν αὐτῶν τῶν μαχῶν τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῆς Σαλαμῖνος τὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἀθηναίοις ἐπινίκια δὲν ἐτελοῦντο ἀκριβῶς καθ' ἃς ἡμέρας εἶχον πολεμηθῇ αἱ ἔνδοξοι ἐκεῖναι μάχαι.

Ἀλλὰ τί ἑορτάζομεν, πανηγυρίζοντες τὴν εἰκοστὴν πέμπτην Μαρτίου;

Ἂν ἀναμετρήσωμεν τὴν καθ' ὅλου ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς ἀγωνισθέντος χάριν τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ πρὸς βαρβάρους πολυωνύμους, τέσσαρες πρὸ πάντων μεγάλαι περίοδοι συγκεντροῦσι τὴν ἡμετέραν προσοχήν. Εἶνε δὲ αὗται οἱ περσικοὶ πόλεμοι, αἱ στρατεῖαι τοῦ Ἀλεξάνδρου, οἱ πρὸς τοὺς Βουλγάρους ἀγῶνες Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου καὶ ὁ ὑπὲρ παλιγγενεσίας ἀγών.

Τῶν τεσσάρων τούτων μεγάλων ἀνδραγαθιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τοῖς Παναθηναίοις Τόμ. Α' σ. 442 - 443.

κοινὸς εἶνε ὁ χαρακτήρ. Ὁ ἑλληνισμὸς ἀγωνίζεται μετ' ἐθελοθυσίας καὶ νικηφόρος, ἐν ἀμύνῃ ἢ ἐν ἐπιθέσει, πρὸς τοὺς βαρβάρους, καὶ νικῶν διασώζει τὴν ἐλευθερίαν ἢ ἐπιβάλλει καὶ διαδίδει τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν.

Ἀλλ' ὅμως τῶν παρεμφερῶν τούτων ἀνδραγαθιῶν εἶνε οὐχ ἧττον μεγάλαι αἱ πρὸς ἀλλήλας διαφοραί. Πρὸς μὲν τοὺς Πέρσας ὑπὲρ τῆς ἰδίας πατρίδος ἀμυνόμενοι οἱ Ἕλληνες ἔχουσι γῆν ἐλευθέραν, ὑπὲρ ἧς ἀγωνίζονται, καὶ ἀφορμῶνται ἀπὸ πατρίδων οὐ μόνον ἐλευθέρων, ἀλλὰ καὶ ἀκμαζουσῶν. Ἤρκει δὲ μόνον ἡ κοινὴ σύμπραξις καὶ ὁ περὶ τὸ μάχεσθαι ἡρωισμός, ὅπως ἀποκρουσθῇ ὁ βάρβαρος ὁ διανοηθεὶς καὶ ἀποτολμήσας νὰ χαλκεύσῃ τὰ δεσμὰ τῆς Ἑλλάδος. Καίτοι δὲ ἡ ἔννοια τῆς ἑνότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ, ἣν εἴπερ τις καὶ ἄλλη διατρανόνει ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ὑπ' αὐτὴν τὴν πίεσιν τοῦ κινδύνου μέχρι τινὸς μόνον ἀνεπτύχθη, οὐδ' ἐξυφάνθη τελεία, αἱ πολιτικαὶ ἀρεταὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης, αἵτινες πόλεις καὶ πρωταγωνιστοῦσιν ἐν τῷ ἀγῶνι, καὶ ἡ ἐθελοθυσία τῶν πολιτῶν αὐτῶν ἤγαγον εἰς τὴν μεγάλην νίκην ἐν τῷ δυςαναλόγῳ ἀγῶνι.

Ἡ δὲ ἀνὰ τὴν Ἀσίαν καὶ μέχρις Αἰγύπτου νικηφόρος προέλασις τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ἡ κατάλυσις τοῦ περσικοῦ βασιλείου καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ἵδρυσις ἑλληνικῶν πολιτειῶν καὶ καταπληκτικὴ διάδοσις τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ συνετελέσθη διὰ συνδρομῆς θαυμασίας περιστάσεων εὐνοϊκῶν. Τὰς ἐξηντλημένας καὶ ἐξανθούσας ἤδη πόλεις τῆς νοτιωτέρας Ἑλλάδος ἔχει ἐκνικήσει καὶ καταβάλει νέα ἑλληνικὴ δύναμις ἀπὸ βορρᾶ, νέος γενναῖος λαὸς εὑρισκόμενος ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἀναπτύξεως, ἡ κραταιὰ ἑλληνικὴ δυναστεία τῆς Μακεδονίας, ἐπωφελουμένη τά τε ἀγαθὰ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὰ πταίσματα τῶν Ἑλλήνων. Ὁ δ' ἑλληνισμὸς ὑπὸ τὸν νέον ἐκεῖνον πολιτειακὸν τύπον μετὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν μακεδονικῶν καὶ ἑλληνικῶν δυνάμεων ὑπὸ τοῦ Φιλίππου θαυματουργεῖ ἀληθῶς ἐν τῷ προςώπῳ τοῦ ἡρωικοῦ αὐτοῦ υἱοῦ καὶ ἐκδικεῖ διὰ τῆς ἐκνικήσεως τῶν Περσῶν μέχρις αὐτῆς αὐτῶν τῆς κοιτίδος τὴν πυρπόλησιν τῶν ἑλληνικῶν ἱερῶν ὑπὸ τοῦ Ξέρξου καὶ τοῦ Μαρδονίου. Οὕτω θριαμβεύει ἐπιφανῶς ὁ ἑλληνισμὸς ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῆς Μακεδονίας καὶ ἐκτελεῖται τότε πρῶτον ἡ ἐπαγγελία καὶ ὁ ὅρκος τῶν Ἑλλήνων, ὃν ὤμοσαν τὴν ὑστεραίαν τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν, ἀλλ' ὃν δὲν ἠδυνήθη-

σαν νὰ ἐκπληρώσωσιν ἐπὶ ἕνα ὅλον αἰῶνα καὶ ἥμισυν, ὑπὸ ὁμοφύλων συνεχόμενοι κακῶν. Καὶ ὅμως ἡ συμμετοχὴ τῆς ἐντεῦθεν Ἑλλάδος εἰς τὸ μέγα ἔργον εἶνε μικρὰ, καὶ ἐν ταῖς ἑλληνίσι πόλεσιν ἀπηχεῖ ἐν ἐθνικῇ παραφωνίᾳ ἡ δυσμένεια ἢ καὶ αὐτὴ ἡ βοὴ τῆς στάσεως ἐναντίον τοῦ νικηφόρου παμβασιλέως τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἄγοντος ὑπερήφανα μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς Ἀσίας τὰ σύμβολα τοῦ νικῶντος ἑλληνισμοῦ.

Τελευτῶντος δὲ τοῦ δεκάτου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος καὶ ἀρχομένου τοῦ ἑνδεκάτου νικᾷ τέλος μετ' ἀγῶνα τριάκοντα ἐτῶν καὶ ὑπερέκεινα τοὺς Βουλγάρους ὁ Βασίλειος καὶ ἐκδικεῖται τὴν νίκην τοῦ Κρούμμου, μεθυσκομένου ἀπὸ τοῦ ἀργυροδέτου κρανίου τοῦ ἡττηθέντος βασιλέως Νικηφόρου. Ὁ μέγας βασιλεὺς περιφέρει ἀνὰ τὴν Ῥοδόπην καὶ τὸν Ἴστρον τὸ σῶμά του τὸ γιγάντειον, ὅπερ δὲν ἠδυνήθη νὰ κάμψῃ τὸ βάρος ὑπερεξήκοντα ἐτῶν, καὶ αἱ στρατιαὶ αὐτοῦ καὶ τῶν μεγάλων του στρατηγῶν νικῶσι τέλος μετὰ μυρίας κακουχίας, μετ' ἀγῶνας ὑπερανθρώπους, μετὰ μάχας πολυνέκρους τοὺς ἐπιδρομεῖς τοὺς ἐγκαθιδρυθέντας ἐν ταῖς βορειοτέραις ἑλληνικαῖς χώραις ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τοῦ Ἀδρίου μέχρι τῆς Πιερίας καὶ τῶν Σερρῶν. Τελευτῶν δὲ καταλύει ὁ νικηφόρος αὐτοκράτωρ τὴν βουλγαρικὴν βασιλείαν καὶ θύει τὰ εὐχαριστήρια ἐπί τε τοῦ Παρθενῶνος εἰς τὴν Παναγίαν καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τὴν Ἁγίαν τοῦ θεοῦ Σοφίαν. Ἀλλ' αἱ μεγάλαι νῖκαι τοῦ Βουλγαροκτόνου ἐπετεύχθησαν ὑπὸ αὐτοκράτορος βασιλείου μεγάλου, ἐπεκτεινομένου ἐφ' ἅπασαν τὴν χερσόνησον τοῦ Αἵμου καὶ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ εἰς μέγα μέρος τῆς Ἀσίας, ἔχοντος δὲ πόρους παμπληθεῖς καὶ κεκτημένου παρ' ὅλας τὰς ἐπὶ προγενεστέρων βασιλέων ἀτυχίας δύναμιν μεγίστην καὶ τοιαύτην, ὥστε συγχρόνως νὰ νικᾷ μὲν τοὺς Ἄραβας, νὰ διαμφισβητῇ δὲ τὰ νότια τῆς Ἰταλίας εἰς τὸν γερμανικὸν αὐτοκρατορικὸν οἶκον.

Ἀλλὰ τίς ἦτο ἡ θέσις τοῦ Ἑλληνικοῦ, ὅτε ἀνυψώθη κατὰ τὴν τετάρτην περίοδον τῶν ἀνδραγαθιῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἡ σημαία τῆς ἐλευθερίας; Ἑλλὰς δὲν ὑφίστατο, ἀλλ' ὑπῆρχον μόνον Ἕλληνες. Πέπλος δουλείας τετρακοσίων ἐτῶν εἶχε καταβάλει τὰ πάντα. Ἁπανταχοῦ ἐρείπια καὶ διωγμὸς καὶ ταλαιπωρία καὶ καταισχύνη. Πᾶσ' ἀπόπειρ' ἀνατινάξεως τοῦ ἀλγεινοῦ ζυγοῦ διὰ τῶν πονηρῶν ἐκείνων αἰώνων εἶχε ναυαγήσει. Ἀλλ' ὑπὸ τὰ ἐρείπια καὶ τὴν τέφραν διεσώζετο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ὁ σπινθὴρ τῆς ἐλευθερίας, ὃν ὑπεδαύλιζον οἱ στρατιῶται τὸ πρῶτον οἱ φυγόντες μετὰ τὴν μοιραίαν δούλωσιν τοῦ ἔθνους καὶ διατηρήσαντες τὴν ἕξιν τοῦ μάχεσθαι ὑπὸ ἡγεμόνας ἀλλοφύλους ἐν τοῖς πεδίοις μαχῶν ξένων, οἱ κλέφται δὲ καὶ οἱ ἀρματωλοὶ κατόπιν. Ὑπεδαύλιζον τὸν σπινθῆρα ἐκεῖνον πλὴν αὐτῶν οἱ διακεκριμένοι τῶν Φαναριωτῶν διερμηνέων τῆς Πύλης καὶ ἡγεμόνων τῆς Μολδαβίας καὶ Βλαχίας, ὁ ἑλληνικὸς κλῆρος, κρύπτων ὑπὸ τὸ ῥάσον τὴν ἑλληνικὴν ἰδέαν καὶ συνδυάζων τὴν λατρείαν τοῦ ἐσταυρωμένου Ἰησοῦ πρὸς τὴν ἀγάπην τοῦ ἐσταυρωμένου ἔθνους, οἱ Ἕλληνες διδάσκαλοι, οἱ θεματοφύλακες τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων τῶν ἡμερῶν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς εὐκλείας ἐν ἡμέραις δυσμοίροις, οἱ Ἕλληνες ἔμποροι οἱ χάριν κέρδους φοιτῶντες εἰς ἀκμαίας τῆς Ἑσπερίας καὶ τῆς Ἄρκτου πόλεις ἢ παροικοῦντες ἐν αὐταῖς καὶ βρέχοντες τὸν χρυσὸν ὃν ἀπεκόμιζον ἐν ταῖς πεπολιτισμέναις ἐκείναις χώραις μὲ τὸ δάκρυ τοῦ θρηνοῦντος τὴν δουλείαν, εἰς ἣν ἦσαν βεβυθισμέναι αἱ γενέτειραι αἱ ἀτυχεῖς.

Ἅπαντες ἐκεῖνοι οἱ παράγοντες ὑπῆρξαν οἱ ἑνωθέντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τὴν ἱερὰν ἡμέραν ἣν ἀντιπροσωπεύει ἡ εἰκοστὴ πέμπτη Μαρτίου. Διὰ τῆς συνεργίας ἁπάντων ἐκείνων ἐδημιουργήθη ἡ ἐλευθερία ἐν μέσῳ ἀγώνων μακρῶν καὶ ὑπερανθρώπων. Ὡς οὐδέποτε ἄλλοτε παρουσιάσθη ἐκ τοῦ μέσου τῶν ἐρειπίων καὶ τῆς τέφρας, ἀπὸ τῶν κατακομβῶν τῆς δουλείας καὶ τῆς συμφορᾶς ἀναθρώσκουσα Ἑλλὰς ἡνωμένη, μεγάλη, μαχομένη ἐκεῖ ὅπου πρότερον δὲν ὑπῆρχεν Ἑλλάς, ἀλλὰ μόνον ἑλληνικαὶ ἀναμνήσεις, ἑλληνικαὶ παραδόσεις, ἑλληνικοὶ βραχίονες, ἑλληνικοὶ νόες, ἑλληνικαὶ καρδίαι. Καὶ ὁ θεός, ὁ μέγας τῆς Ἑλλάδος θεὸς ἐπέτρεψε τὴν θαυμασίαν ἀληθῶς ἐκείνην νεκρανάστασιν ἔθνους λακπατηθέντος, ἔθνους λησμονηθέντος, ἔθνους θεωρουμένου νεκροῦ. Καὶ ἡ θεὰ Ἐλευθερία ἐπέχυσε καὶ πάλιν τὸ μειδίαμά της, τὸ μειδίαμά της τὸ θεσπέσιον, ἐπὶ τὴν χώραν τοῦ σκότους καὶ τῶν αἱμάτων. Καὶ ἀπὸ τῆς χώρας τῶν λατρευτῶν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς σοφίας καὶ τέχνης κατῆλθε τοῦ φιλέλληνος Λουδοβίκου ὁ ξανθὸς γόνος ὡς πρῶτος τοῦ μικροῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου βασιλεύς, ὡς πρῶτος ἄναξ τῆς Ἑλλάδος ἐκείνης, ἧς ἐπιβολὴ ἦτο καὶ εἶνε νὰ γείνῃ ὁ πυρὴν τῆς ἑνώσεως τῶν Πανελλήνων.

Εὐλογημένη ἡ εἰκοστὴ πέμπτη Μαρτίου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΩΝ ΠΕΣΟΝΤΩΝ [1]

Ἐκεῖνοι ἔπεσον. Ἡ μοῖρα δὲν εἶχε δι' αὐτοὺς γραπτὸν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸ στρατόπεδον, ἡλιοκαεῖς καὶ κεκμηκότες, πλήρεις αἵματος καὶ λύθρου, ὄζοντες πυρίτιδος καὶ κόνεως, ἀλλὰ νικηταί. Ἐκεῖνοι ἔπεσον. Ἡ τύχη δὲν ἐπεφύλασσεν εἰς αὐτοὺς νὰ κομισθῶσιν ὑπὸ τῶν νοσοκόμων εἰς τὸ θεραπευτήριον ἀλγοῦντες καὶ μὲ πληγὴν ἀνοικτήν, αἱματοσταγεῖς καὶ πελιδνοί, ἀλλὰ ζῶντες καὶ μέλλοντες νὰ ζήσωσιν. Ἐκεῖνοι ἔπεσον. Ἡ μοῖρα ἔσωσεν αὐτοὺς ἀπὸ ζωῆς ἀτίμου μὲ πληγὴν ἄδοξον ἐπὶ τοῦ νώτου, ἀπὸ αἰχμαλωσίας ὑβριστικῆς, ἀπὸ λιποστρατίας ἐπαισχύντου. Ἐκεῖνοι ἔπεσον ὅπου ἔταξεν αὐτοὺς ἡ πατρὶς καὶ τὸ καθῆκον.

Μεταξὺ τῶν πεσόντων θὰ εἶνε ἴσως εἷς ἢ ὀλίγοι, οἵτινες ζῶντες δι' οὐδένα εἶχον νὰ μειδιάσωσι καὶ τοὺς ὁποίους οὐδεὶς εἶχε νὰ κλαύσῃ νεκρούς. Κανεὶς δὲν ἀναμένει τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν ἀνήσυχος καὶ δακρύων. Ὅταν οἱ ἐπίστρατοι ὅλοι ἐπιστρέφωσιν εἰς τὸν οἶκον, εἰς τὸν ἀγρόν, εἰς τὸ χωρίον, οὐδεὶς προσέρχεται εἰς τὸν ἔρημον καὶ κεκλεισμένον ἐκεῖνον οἰκίσκον, καὶ μόνη ἡ ἀράχνη ἐξακολουθεῖ ὑφαίνουσα ἡσύχως τὸν ἱστόν της περὶ τὸν μοχλὸν τῆς θύρας, ὃν ἔσυρεν, ὅτ' ἔφυγεν εἰς τὸ τάγμα του, ὁ στρατιώτης τῆς πατρίδος.

Ἀλλὰ πλησίον ἐκεῖ, εἰς τὸ πλευρὸν ἐκείνων, δι' οὓς πεσόντας οὐδὲν

[1] Ἀναφέρεται εἰς τοὺς πεσόντας κατὰ τὰ συνοριακὰ τῷ 1886 καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ τεύχει Ὑπὲρ πατρίδος 9-11 Μαΐου 1886. Ἀθήνησι. Μηνὶ Ἰουνίῳ 1886, ἐν ᾧ καὶ συμβολαὶ Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ο. Ἰαλέμου, Θ. Ἀφεντούλη, Α. Διομήδους Κυριακοῦ, Ε. Ῥοΐδου, Γ. Ν. Φιλαρέτου, Ἀγγέλου Βλάχου, Χ. Ἀννίνου, Δ. Κόκκου, Ἀρ. Προβελεγίου, Α. Παράσχου, Κ. Παλαμᾶ, Κ. Ξένου, Ἀρ. Κουρτίδου, Γ. Δροσίνη, Γ. Σουρῆ, Ι. Δαμβέργη, Μ. Μητσάκη καὶ Ι. Πολέμη.

ὑγράνθη ὄμμα, ἔπεσον ἐκεῖνοι, καὶ εἶνε οἱ πολλοί, οἵτινες, ἐνδυόμενοι τὴν στολὴν τοῦ στρατιώτου, ὅτ' ἐκλήθησαν ὑπὸ τῆς πατρίδος, δὲν ἐμανδάλωσαν τὸν οἶκον, ἀλλ' ἀφῆκαν ἐντὸς αὐτοῦ μητέρα μὲ λευκὰς τὰς τρίχας ἢ πατέρα, οὗ ἔτρεμον τὰ γόνατα κατὰ τὸν χωρισμόν, σύνευνον τρυφεράν, βρέφος νεογενές. Ἔπεσον ἐκεῖνοι, οἵτινες ἀφῆκαν χάριν τοῦ καθήκοντος χέρσον τὸν ἀγρόν, ἀπότιστα τὰ ποίμνια, ἀργοῦν τὸ ἐργαστήριον, κατάκλειστον τὸ γραφεῖον. Εἶνε ἐκεῖνοι οἵτινες κατὰ τὸν χρόνον πολυμήνου ἐπιστρατείας μακρὰν τῆς γῆς τῆς γενετείρας, μακρὰν τῶν οἰκείων, καθ' ἑκάστην νύκτα, πρὶν ἢ κατακλίνωσι πρὸς ὕπνον τὸ σῶμα αὐτῶν τὸ κατάκοπον, μεταξὺ ἐγρηγόρσεως καὶ ὀνείρου ἔβλεπον ἐνώπιόν των τὴν εἰκόνα τῆς στέγης τῆς πατρίου καὶ ἤκουον τὸν στοναχὸν τῶν ἐγκαταλελειμμένων γερόντων γονέων, τοῦ παραπόνου τῆς μεμονωμένης συζύγου, τοῦ κλαυθμυρισμοῦ τοῦ τρυφεροῦ νηπίου.

Τώρα οἱ συστρατιῶται, οἱ συμπολῖται τῶν πεσόντων ἐπιστρέφουσιν εἰς τὰς ἑστίας των. Εὔθυμοι καὶ ζωηροί, περιφέροντες εἰς τὰ χείλη λόγον καυχήσεως πολεμικῆς ἢ ᾆσμα ἐκ τοῦ στρατοπέδου, ἐπανέρχονται καθ' ὁμάδας πρὸς τοὺς οἰκείους, καὶ ἀνοίγονται ὅλαι αἱ θύραι καὶ σπεύδουσιν ὅλοι, μεγάλοι καὶ μικροί, καὶ ἀθροίζεται περὶ τοὺς ἐπιστρέφοντας τὸ χωρίον ὅλον. Ἀλλά τινες οἶκοι μένουσι κεκλεισμένοι, καὶ ἐντὸς αὐτῶν γίνεται μεγαλείτερον τὸ πένθος καὶ ἀντηχεῖ ἠχηρότερα ἡ ἔκφρασις τῆς λύπης ἐν μέσῳ τῆς πέριξ γενικῆς χαρᾶς. Ἐντὸς τῶν πενθίμων ἐκείνων οἴκων θρηνεῖ μήτηρ ἀπωρφανισμένη τὸν μονογενῆ της, τὸ στήριγμα τὸ μόνον τῶν ἐτῶν της τῶν γηραιῶν. Ἐκεῖ πενθεῖ γυνὴ νεαρὰ τὸν σύντροφόν της, τὴν μόνην αὐτῆς χαρὰν καὶ ἐλπίδα. Ἐκεῖ βρέφος ἀνήλικον κλαίει, διότι πίνει πικρὸν τὸ γάλα, ὅπερ παρέχει εἰς αὐτὸ μήτηρ δακρυρροοῦσα, κλαίει, διότι βλέπει κλαίουσαν τὴν μητέρα, ἀλλ' ἀγνοεῖ τὸ ταλαίπωρον, ὅτι ἡ μήτηρ του εἶνε χήρα καὶ αὐτὸ εἶνε ὀρφανόν.

Εἶνε ἡ μήτηρ ἀπωρφανισμένη, εἶνε χήρα ἡ γυνή, εἶνε ὀρφανὸν τὸ τέκνον τοῦ πεσόντος. Ἀλλὰ δὲν εἶνε ὄντα ἐγκαταλελειμμένα. Κατ' ὀλίγον προσέρχονται εἰς τὸν οἶκον τῶν θρήνων οἱ ἐπιστρέψαντες. Ἐπολέμησαν μαζί του, εἶδον αὐτὸν πίπτοντα, περιστεφανούμενον ὑπὸ τοῦ καπνοῦ τῆς μάχης ὡς ὑπὸ αἴγλης μυστηριώδους. Φέρουσιν εἰς τὴν μητέρα τοῦ πεσόντος τὴν παρηγορίαν, ὅτι ὁ υἱός ἔπεσεν ἐν

τιμῇ καὶ ἐνδόξως, εἰς τὴν σύζυγον τὸν ἀρραβῶνα τοῦ νεκροῦ, εἰς τὸ παιδίον τὴν τελευταίαν τοῦ μάρτυρος κληρονομίαν, τὸν θερμὸν ἀσπασμὸν τοῦ θανόντος πατρός. Διηγοῦνται, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ πεσόντος ἐγράφη ἐντὸς στεφάνου δάφνης εἰς στήλην ἀθανασίας, ὅτι ὁπόθεν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἂν διῆλθον, τὸ ὄνομά του ἦτο γνωστὸν, ὅτι ἐθρήνησαν αὐτὸν ἅπαντες, γνωστοὶ καὶ ἄγνωστοι, ὅτι ὅλοι συνεισέφερον τὸν ὀβολόν των ὑπὲρ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ. Καὶ γελᾷ δακρυόεν ἡ χήρα, θηλάζουσα τὸ ὀρφανόν της. Βλέπει, ὅτι δὲν εἶνε μόνη, ὅτι δὲν εἶνε ἡ χήρα ἑνὸς νεκροῦ, ἀλλ' ἡ χήρα τοῦ χωρίου, ὅτι τὸ ὀρφανὸν εἶνε τὸ ὀρφανὸν τῆς Ἑλλάδος ὅλης. Καὶ βλέπουσιν οἱ ἐπιζήσαντες ὁποῖαι τιμαὶ ἀποδίδονται εἰς τοὺς θνήσκοντας ὑπὲρ πατρίδος, ὁποίαν μέριμναν ἐπιδεικνύουσιν οἱ συμπολῖται ὑπὲρ τῶν οἰκογενειῶν ἐκείνων οἵτινες ἡγίασαν τὴν γῆν τῆς πατρίδος διὰ τοῦ αἵματός των, οἵτινες ἔσωσαν τὴν τιμὴν τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ θανάτου των, καὶ ζηλεύουσι τοὺς πεσόντας. Καὶ οἱ παῖδες τοῦ χωρίου, οἱ ἀγωνισταὶ τοῦ μέλλοντος, ὀνειρεύονται μάχας καὶ θάνατον ὑπὲρ πατρίδος. Καὶ αἱ γυναῖκες τῶν νεαρῶν πολεμιστῶν ὅσοι ἐπέστρεψαν ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτῶν, ἐν ᾧ περιπτύσσονται τοὺς ποθητούς των, γίνονται μίαν στιγμὴν κατηφεῖς, ἀναλογιζόμεναι μέλλοντας ἐθνικοὺς ἀγῶνας, νέους χωρισμοὺς, νέους κινδύνους, ἀλλὰ παρηγοροῦνται πειθόμεναι, ὅτι ἡ πατρὶς ἀμείβει τοὺς πίπτοντας, ὅτι οἱ συμπολῖται δὲν λησμονοῦσι τὰς χήρας καὶ τὰ ὀρφανά των, ὅτι ἐκ τοῦ αἵματος τοῦ θνήσκοντος ὑπὲρ πατρίδος δὲν βλαστάνει μόνον ἡ δάφνη τῆς δόξης, ἀλλὰ καὶ ὁ σῖτος τῶν ὀρφανῶν.

ΤΑ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ[1]

Ἡ 23 Ὀκτωβρίου πρέπει νἀναγραφῇ εἰς τὰς ἐπισήμους ἡμέρας τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας. Χαιρετίσωμεν τὰ Ἐλευθέρια τῆς Κρήτης, τοὺς ἀρραβῶνας τῆς ἀπὸ τῆς ἡμέρας ταύτης αὐτονόμου νήσου μετὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Εἶνε ἡ πρώτη ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ἡμέρα, καθ' ἣν ἡ ἑλληνικὴ πατρίς, ἀλγοῦσα, καθημαγμένη, λιπόψυχος, δικαιοῦται νὰ αἰσθανθῇ παλμοὺς χαρᾶς ἐν τῇ συντετριμμένῃ αὐτῆς καρδίᾳ καὶ τὴν αἰθρίαν διαχυνομένην ἐπὶ τοῦ μετώπου της τοῦ τεταπεινωμένου. Νέα Νιόβη ἡ μήτηρ Ἑλλὰς σαίρει τὸ χεῖλος, ὅπερ ἐφαίνετο τοῦ λοιποῦ κεκλεισμένον πρὸς πᾶσαν ἔκφρασιν θυμηδίας, πρὸς τὴν ἐκδήλωσιν παντὸς πόθου μητρικοῦ, καὶ στέλλει διαπόντιον τὸν ἀσπασμὸν αὐτῆς τὸν θερμὸν πρὸς τὴν ἐλευθέραν νύμφην τοῦ Μυρτῴου.

Εἶνε λοιπὸν ἀληθές; Δὲν εἶνε πλέον τῶν Τούρκων ἕρμαιον ἡ γενέτειρα τοῦ Διός, τοῦ Μίνωος ἡ πατρίς; Δὲν ἀντηχεῖ πλέον ἐπὶ τῆς νήσου βαρὺ τὸ βῆμα τοῦ στρατιώτου τοῦ Πατισάχ; Δὲν θὰ φωτίσῃ πλέον νέα ἐρείπια ὁ δαυλὸς τοῦ νιζάμη; Θὰ δυνηθῇ ὁ Κρὴς νἀναπνεύσῃ, θὰ δυνηθῇ νὰ ἔχῃ τιμήν, περιουσίαν, οἶκον, πατρίδα; Θὰ ἔχῃ τὸ δικαίωμα νὰ καταθέσῃ τὸ ὅπλον, ὅπερ μόνον ἠσφάλιζε τὴν ἡμέραν του καὶ ἐφρούρει τὰς νύκτας του, ἂν δὲν ἤθελε νὰ περιφέρῃ τοῦ πρόσφυγος τὸν εὐτελῆ δίσκον; Θἀναθάλῃ καὶ πάλιν ἡ κάρπιμος νῆσος, ἀρδευομένη διὰ τῆς χειρὸς ἀόπλων γεωργῶν καὶ μὴ ποτιζομένη ὑπὸ τῶν δακρύων τοῦ δούλου καὶ τῶν αἱμάτων τοῦ μάρτυρος;

Εὐγνώμονες ἂς ψάλωσιν οἱ Κρῆτες εὐχαριστήρια πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς τῆς γῆς τοὺς ἀπαλλάξαντας αὐτοὺς τῆς ξένης δεσποτείας καὶ ἂς ἀναρτήσωσιν ἐν τῷ εἰκονοστασίῳ τῆς ἐλευθέρας αὐτῶν καλύβης τὰ ὁμοιώματα τῶν ναυάρχων, εἰς οὓς ἀνέθηκαν τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μεγάλου ἔργου αἱ εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις.

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ἐθνικῇ Ἀγωγῇ τῇ 1 Νοεμβρίου 1898.

Ὁ τρώσας ἰάσατο. Ἦτο καιρὸς πλέον. Δὲν ἔπρεπεν ὁ δέκατος ἔνατος αἰὼν νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν εἰκοστὸν ὡς ἐσχάτην αὐτοῦ ἀνάμνησιν, ὡς λοίσθιον αὐτοῦ λόγον τὴν ἀπήχησιν τῶν ὀβίδων τοῦ Ἀκρωτηρίου.

Ἡ Εὐρώπη ἐπηνώρθωσε τὴν κακοφωνίαν ἐκείνην τῆς ὁμοφωνίας, ἐξέπλυνε τὴν κηλῖδα τὴν κατασπιλοῦσαν τὰς σελίδας τῆς πολιτικῆς ἱστορίας κρατῶν πεπολιτισμένων. Οἱ μεγάλοι ἰθύντορες τῶν τυχῶν ἐθνῶν ἐλευθέρων κατενόησαν εἰς τέλος, ὅτι ὤφειλον ἅμα καὶ ἐδικαιοῦντο νἀποδώσωσιν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοὺς δουλεύοντας Κρῆτας. Ἡ μεγάλη αὕτη ἐπιβολὴ τιμᾷ τὴν Εὐρώπην. Εὐγνωμοσύνη εἰς αὐτήν.

Ἀλλὰ τιμὴ καὶ εὐγνωμοσύνη μάλιστα εἰς αὐτοὺς τοὺς Κρῆτας, ἀναδειχθέντας εἴπερ τινὰς καὶ ἄλλους ἀξίους τῆς ἀπονεμομένης εἰς αὐτοὺς ἐλευθερίας.

Οὐκέτ' Ἀνθεστήρια ἐφώνουν οἱ κήρυκες τῶν Ἀθηναίων, ἐπιτρεπόντων κατὰ τακτὰς τοῦ ἔτους ἡμέρας καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς δούλους τὴν ἐλευθέραν συμμετοχὴν εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς ἀναγεννωμένης φύσεως. Τοιαῦτ' Ἀνθεστήρια τῆς ἐλευθερίας ἐπανειλημμένως ἠγωνίσθησαν νὰ ἑορτάσωσι καὶ οἱ δουλεύοντες Κρῆτες. Ἀλλὰ μοιραία, ἐπιβλητική, στυγνὴ ἠκούετο ἡ φωνὴ τῆς ἀτέγκτου εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας, ἀναφωνούσης Θύραζε Κᾶρες. Καὶ ἡ κρητικὴ γῆ, ἐμπεποτισμένη νέα αἵματα, ἐπανήρχετο καὶ πάλιν εἰς τὴν προτέραν δουλείαν, καὶ ἡ σπάθη ἐνεβάλλετο καὶ πάλιν εἰς τὴν θήκην, καὶ τὸ ὅπλον ἀνεκρεμᾶτο ἐκ νέου ἐγγὺς τῶν ἁγίων εἰκόνων, ὅπως μετ' οὐ πολὺ καὶ πάλιν ἠχήσῃ ἐπὶ τῆς Ἴδης καὶ τῶν Λευκῶν ὀρέων μετὰ τῆς αὐτῆς καὶ ἄλλοτ' εὐστοχίας, μετὰ τῆς αὐτῆς καὶ πρότερον ἀποτυχίας. Ἀτελεύτητος δίψα ἐλευθερίας, ἄληκτος ἀγὼν Ταντάλου.

Ἡ ἱστορία τῆς Κρήτης δὲν δύναται νὰ ἐννοηθῇ ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἄνευ τοῦ κρότου τῶν ὅπλων. Ἤδη ἐν αὐτοῖς τοῖς μύθοις οἱ κρητικοὶ Κουρῆτες ἀποκρύπτουσιν ἀπὸ τοῦ Κρόνου τοὺς κλαυθμυρισμοὺς τοῦ ἀρτιγενοῦς Διός, συγκρούοντες τὰς χαλκᾶς αὐτῶν ἀσπίδας ἐν μέσῳ τοῦ χοροῦ τῆς πυρρίχης. Στρατιωτικὴ δὲ ὡς ἡ τῶν Σπαρτιατῶν ἦτο ἡ σύνταξις τῆς χώρας, ὅτε προσέλαβε δωρικὸν χαρακτῆρα διὰ τῆς εἰς αὐτὴν μεταναστάσεως τῶν Δωριέων. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸν βίον ὅλον τῶν ἀρχαίων Κρητῶν χαρακτηρίζει τὸ ὡραῖον σκόλιον ποιητοῦ Κρητός, τοῦ Ὑβρίου, ψάλλοντος

Ἔστι μοι πλοῦτος μέγας δόρυ καὶ ξίφος
καὶ τὸ καλὸν λαισήιον, πρόβλημα χρωτός·
τούτῳ γὰρ ἀρῶ, τούτῳ θερίζω,
τούτῳ πατῶ τὸν ἀδὺν οἶνον ἀπ' ἀμπέλω·
τούτῳ δεσπότας μνοίας κέκλημαι.

Τὰ ὅπλα εἶνε κατὰ τὸν ποιητὴν τὸ ἄροτρον τοῦ Κρητὸς καὶ τὸ δρέπανον· εἰς αὐτὰ χρεωστεῖ τὴν χαρὰν ἣν παρέχει ὁ ἀπὸ τῶν ἀμπέλων πιεζόμενος γλυκὺς οἶνος· ἐξ αὐτῶν ἀπορρέει ἡ δύναμις αὐτοῦ ἐκείνη, δι' ἧς ὁ ἐλεύθερος ἐδέσποζε τοῦ δούλου. Καὶ ἀληθῶς μεταξὺ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὑρημάτων τῆς Κρήτης ἰδιάζουσαν ἐπέχουσι θέσιν αἱ περισσότεχνοι χαλκαῖ ἀσπίδες, ὡς εἰ τοῦτον μόνον εἶχε διὰ τὸ φιλοπόλεμον ἐκεῖνο γένος τὸν προορισμὸν ὁ χαλκός.

Τὸ φίλοπλον δ' ἐκεῖνο τῶν Κρητῶν δὲν κατέστησε μόνον αὐτοὺς ἰσχυροὺς ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις, ἀλλὰ καὶ ἐγέννησε τοὺς ἐμφυλίους ἐκείνους ἀγῶνας, ἐν οἷς ἐξέχουσιν ἡ Γόρτυν καὶ ἡ Κνωσός. Οἱ ἀγῶνες δ' ἐκεῖνοι, εἰς οὓς συμπαρεσύροντο οὐ μόνον τῶν νησιωτῶν οἱ πολλοί, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι τῶν Ἑλλήνων, παρέχοντες τὰς στρατιωτικὰς αὐτῶν ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἑτέραν τῶν διαμαχομένων πόλεων, εἶνε ἡ κυριωτάτη αἰτία, ἧς ἕνεκεν ἡ πλουσία καὶ ἑκατόμπολις Κρήτη δὲν ἔδρασεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ ὅσον ἠδύνατό τις νἀναμένῃ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν πόλεων αὐτῆς καὶ τῆς εὐπορίας καὶ τῶν δυνάμεων τῆς εὐκάρπου χώρας.

Ἀλλ' οἱ ἀγῶνες ἐκεῖνοι τῆς Κρήτης, σπαρασσούσης τὰ ἴδια ἑαυτῆς σπλάγχνα διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν ἐν οἷς χρόνοις ἦτο ἐλευθέρα, ἦσαν οὐδὲν ἄλλο ἢ ἔνδειξις τοῦ πλήθοντος αἰσθήματος τῆς ἐλευθερίας. Καὶ διὰ ταῦτα βλέπομεν ἐπιφανῆ καὶ περίτρανον τὴν ἐκδήλωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀγώνων ἐναντίον τῶν ξένων κατακτητῶν, ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν οἱ ἀλλόφυλοι ἐπάτησαν τὸν πόδα ἐπὶ τῆς ὡραίας νήσου. Δύναται δὲ νὰ ῥηθῇ, ὅτι εἴπερ τις καὶ ἄλλη τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἡ Κρήτη ἔζησεν ἔνοπλος ἐπὶ αἰῶνας μακροτάτους ἐν διαρκεῖ ἐπαναστάσει, ἐν διηνεκεῖ διαμαρτυρίᾳ κατὰ τῶν ξένων κατακτητῶν. Αἱμάσσουσα καὶ σπαρασσομένη, ἀλλὰ μὴ καμπτομένη, μὴ ἐξαντλουμένη, νέας πάντοτ' ἐν μέσῳ τῆς δουλείας ἠρύετο δυνάμεις καὶ πρὸς ἓν καὶ μόνον ἀπέβλεπεν εἰς ἀεὶ ἰδεῶδες, πρὸς τὴν ἐλευθερίαν.

Πράγματι, ἂν ἐξαιρέσωμεν μετὰ τὴν ἔκλειψιν τῆς ἀρχαίας ἐλευ-

θερίας ὀλίγους αἰῶνας, καθ' οὓς ἡ Κρήτη ἀνῆκεν εἰς τὸ βυζαντιακὸν κράτος ἀπὸ τοῦ 395 μέχρι τοῦ 823 καὶ ἀπὸ τοῦ 961 μέχρι τοῦ 1204, ὁ λοιπὸς βίος τῶν Κρητῶν ἀπὸ τοῦ 67 π. Χ. μέχρι τῆς σήμερον διέρρευσεν ἐν δουλείᾳ. Ἑξακόσια λοιπὸν καὶ ἑβδομήκοντα ἔτη ἐλεύθερα καὶ χίλια ἑκατὸν ἑβδομήκοντα ἔτη δουλείας.

Ἀλλ' ἡ δουλεία αὕτη ἡ μακραίων δὲν εἶνε ἀνδραποδισμὸς καὶ ἀπάρνησις τῆς ἀνεξαρτησίας. Πᾶς ἄλλος λαὸς ἤθελε μετὰ τοιαῦτα δεινὰ λησμονήσει τέλος τὴν ἀρχαίαν, τὴν σπανίαν διὰ τὴν ἀτυχῆ γενέτειραν ἐλευθερίαν καὶ ἀποπαυόμενος ἤθελεν ἀποδυςπετήσει καὶ κλίνει τὸν αὐχένα καὶ συνδιαλλαγῇ πρὸς τὸν νικητήν· καταβεβλημένος ὑπὸ τῆς μακρᾶς συμφορᾶς ἤθελεν ὑποστῇ ἀγογγύστως τὴν μεταλλαγὴν δεσπότου, ἀνεχόμενος καρτερικῶς τὸν κύριον τῆς ἡμέρας καὶ ἀναμένων θυμοσόφως τὴν αὔριον, μόνον ὅπως προσκυνήσῃ τὸν νέον ἐπιδρομέα. Ἀλλ' ὁ κρητικὸς λαὸς δὲν ὑπῆρξε τοιοῦτος, δὲν ἐκάμφθη, δὲν ἀπέβαλε τὸ παλαιὸν ὄνειρον. Ἡ κακοδαίμων χώρα εἶδε τὰς ποικιλωτάτας τῶν ἐπὶ γῆς μεταβολῶν. Εἶδον οἱ Κρῆτες ἐπὶ τῶν πατρίων αὐτῶν ἀγρῶν τὰς σκηνὰς τοῦ Ῥωμαίου, τοῦ Σαρακηνοῦ, τοῦ Φράγκου, τοῦ Βενετοῦ, τοῦ Τούρκου. Εἶδον ἐπὶ τῶν ὀχυρῶν τῆς νήσου φρουρίων τὰς σημαίας ἐναλλὰξ πέντε ἀλλοφύλων κατακτητῶν. Διὰ τῶν μακρῶν αἰώνων ἡ γενέτειρα τοῦ Διὸς εἶδε τὰ ἱερὰ τῶν ἑλληνικῶν θεῶν μεταβαλλόμενα εἰς ἱερὰ τῶν καισάρων, εἶδε τὰ τεμένη τῶν εἰδώλων ἀντικαθιστάμενα ὑπὸ τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Σταυροῦ, εἶδε τοὺς ναοὺς τῶν ὀρθοδόξων μεταπίπτοντας εἰς εὐκτηρίους οἴκους τοῦ Ἄραβος ἐπιδρομέως, εἶδεν ὑπὸ τὸν τροῦλλον τῶν καὶ πάλιν ἐπὶ τῆς νήσου ἐγκαθιδρυομένων βυζαντιακῶν ναῶν ἐγκολαπτόμενον τὸν λέοντα τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ἤκουσε τὴν φωνὴν τοῦ χότζα ἀπὸ τῶν μιναρέδων. Ἀλλὰ μάτην ἐθρησκεύθησαν ἐπὶ τῆς νήσου τόσαι πίστεις· μία θρησκεία ἔμεινεν ἀμετάβλητος, μία πίστις δὲν ἠλλοιώθη, ἓν εἴδωλον ἔμεινε πάντοτε ὄρθιον καὶ σεβαστόν, τὸ εἴδωλον τῆς θεᾶς Ἐλευθερίας.

Ὁ Κρὴς καὶ δουλεύων ὑπῆρξεν ἥρως ἢ μάρτυς. Ἡ χρῆσις τοῦ ὅπλου, τοῦ αἰωνίου αὐτοῦ διὰ τῶν αἰώνων συντρόφου, ἀπέβη δι' αὐτὸν παιδιά, σχεδὸν ἀπ' αὐτῆς τῆς γενετῆς. Νὰ παίξωμε μιὰ μπαλλοτιά, λέγει ἀκόμη σήμερον ὁ Κρής, ὡς ἄλλος τις τῶν Ἑλλήνων θὰ ὡμίλει περὶ παιγνιώδους ψυχαγωγίας. Συνῳκειώθη πρὸς τὸν θάνατον ὡς πρὸς φίλον πατροπαράδοτον καὶ ἔθαδα. Ὡραῖα εἶπε

τις τῶν νεωτέρων ἡμῶν ποιητῶν, ὁ Βασιλειάδης, ὅτι οἱ Κρῆτες θεωροῦσιν ὡς νύκτα γάμου τὸν θάνατον. Ὑπὸ τοιαύτους ὅρους οἱ μυριώνυμοι κατακτηταὶ πολλάκις ὑπῆρξαν μόνον ἐπ' ὀνόματι κύριοι τῆς νήσου ἢ ἡ σημαία τοῦ ξένου ἐκυμαίνετο μόνον ἐπὶ τῶν πεδίων, ἐν ᾧ ἐπὶ τῶν ὀρέων ἀντήχει ἡ βοὴ τοῦ ἐπαναστάτου, διασώζοντος ἐφ' ὑψηλοῦ τὸ παλλάδιον τῆς ἐλευθερίας μὲ τὸν δύςερων ἐκεῖνον ἔρωτα τὸν μεταδιδόμενον ἐν τοῖς κρητικοῖς οἴκοις ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Διὰ ταῦτα, ὡς ἡ δουλεία ὑπῆρξε διὰ τοὺς Κρῆτας διαρκὴς ἐπανάστασις, οὕτως ἡ κατάκτησις διὰ τοὺς κατακτητὰς διηνεκὴς ἀγών. Πᾶσα νέου κατακτητοῦ ἐπιδρομὴ γεννᾷ νέους κρητικοὺς ἥρωας, πᾶσα νέα ἐπανάστασις ἀναδεικνύει νέους μάρτυρας. Τὸ ἔδαφος τῆς νήσου, ὅταν τυγχάνῃ ἐλευθέρα, διαμφισβητεῖται πρὸς τὸν ἐπιδρομέα σπιθαμὴν πρὸς σπιθαμήν· μετὰ τὰς πόλεις οἱ ἀγροί, μετὰ τὰς πεδιάδας τὰ ὄρη, μετὰ τὰς καλύβας τὰ ἄντρα. Καὶ τότε μόνον ἐφησυχάζει ἡ χώρα καὶ ἐπιτυγχάνει ὁ κατακτητής, ὅταν στήσῃ τὴν σημαίαν αὐτοῦ ἐπὶ τέφρας καὶ ἐρειπίων, πατῶν ἐπὶ πτωμάτων, καὶ οἱ ἀγροὶ τελματῶνται ὑπὸ αἱμάτων νεοσφαγῶν. Ἀλλὰ τὸ αἷμα ἐκεῖνο εἶνε γόνιμον, καὶ ἐκ τῆς σπορᾶς ἐκείνης τῶν μαρτύρων ἀναβλαστάνει νέα γενεὰ σπαρτῶν ἡρώων ὡς ἐκ τῶν ὀδόντων τοῦ δράκοντος τοῦ μύθου. Καὶ ἄρχεται πάλιν ὁ ἀγὼν βαρύς, αἱματηρός, ἀτελεύτητος. Τοιοῦτο τὸ σχολεῖον, ἐν ᾧ ὁ Κρὴς ὁ δουλεύων διὰ τῶν αἰώνων διδάσκεται τὸν πόλεμον καὶ τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἐλευθερίαν ἐκείνην ἣν δὲν εἶδεν ἐκ τοῦ πλησίον οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ προπάτορες αὐτοῦ, δουλεύοντες ὡς ἐκεῖνος, ἀλλ' ἣν ὅμως διαβλέπει ἐν μέσῳ τοῦ ὀρυμαγδοῦ τῶν ὅπλων, οἵα εἶχε φοιτήσει ποτὲ ἐπὶ τῆς γῆς ἐκείνης τῶν ἡρώων καὶ τῶν μαρτύρων πρὸ χρόνων ἀμνημονεύτων ἄσπιλος, ἀμόλυντος, παρθενική.

Τοιαύτη ἡ ἱστορία τῆς κρητικῆς δουλείας ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἡμερῶν. Οἱ χρόνοι μεταβάλλονται, τὰ ὀνόματα ἐπαλλάσσουσιν, ἀλλ' ὁ ἀγὼν μένει ὁ αὐτός. Περὶ δύο ἑλληνικῶν χωρῶν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἔχουσι παρὰ τὰς μεταβολὰς τοῦ χρόνου ὅμοιον ἀνέκαθεν πρὸς ἑαυτὸν τὸν χαρακτῆρα, περὶ τοῦ Ἄθωνος καὶ περὶ τῆς Κρήτης. Ὅσον ἂν θέλῃ ἂς ἀλλοιῶται πέριξ ὁ κόσμος· ἡ ἀθωνικὴ χερσόνησος εἶνε ἀκόμη σήμερον ὁποία ἦτο περίπου τὸν δέκατον αἰῶνα, ὅτε μετεβλήθη εἰς Ἅγιον Ὄρος, ὁ δὲ θέλων νὰ μεταφερθῇ διὰ τῶν αἰώνων εἰς τοὺς χρόνους τοῦ βυζαντιακοῦ μοναχικοῦ βίου ἀρκεῖ νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν χερ-

σόνησον τῶν καλογήρων. Ἀνάλογόν τι συμβαίνει καὶ εἰς τὴν Κρήτην· ὁ θέλων νὰ σπουδάσῃ τὸν κρητικὸν ἡρωισμὸν δύναται νὰ μελετήσῃ ἐξ ἴσου τὴν ἱστορίαν τῆς καθυποτάξεως τῆς Κρήτης ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίου Μετέλλου ἢ νὰ ἴδῃ τὰς σελίδας τῶν ἀγώνων ἐναντίον τῶν Ἀράβων ἢ τὰς ἐπαναστάσεις ἐναντίον τῶν Βενετῶν ἢ τὰ μαρτύρια τῶν δύο καὶ ὑπερέκεινα αἰώνων τῆς τουρκοκρατίας. Εἴτε μὲ τὴν σφενδόνην καὶ τὸ τόξον μάχονται, ὡς οἱ ἀντιταχθέντες ἐναντίον τῶν Ῥωμαίων, εἴτε μὲ τὸ ἀπελατίκιον καὶ τὸ δόρυ ὡς οἱ διαμφισβητήσαντες τὴν κρητικὴν γῆν εἰς τὸν Σαρακηνόν, δὲν εἶνε διάφοροι τῶν θωρακοφόρων τῶν ἀγωνιζομένων πρὸς τοὺς Βενετοὺς καὶ ὁμοιάζουσιν ὡς δύο φύλλα πρὸς τοὺς εὐστόχους σκοπευτὰς τοὺς παλαίοντας θαρραλέους πρὸς τὸν Τοῦρκον. Εἶνε μαθηταὶ τῆς αὐτῆς πολεμικῆς σχολῆς, διαπνεόμενοι ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀκαταγωνίστου πόθου τῆς ἐλευθερίας, ἀριστοτέχναι τῆς ἀκροβολιστικῆς καὶ τῆς ἐνέδρας, λεοντόθυμοι ἐκ τοῦ συστάδην, ἀψηφοῦντες τὸν θάνατον, μαχηταὶ ἀπαράμιλλοι, συνωμόται ἐκ γενετῆς. Τὰ κενὰ μιᾶς αὐτῶν ἐπαναστάσεως δύνανται νὰ ἐννοηθῶσιν ἐκ πάσης ἄλλης· τὰ ἐκπεσόντα χρώματα τῆς εἰκόνος μιᾶς αὐτῶν ἀνδραγαθίας δύνανται νὰ ληφθῶσιν ἐξ ἄλλης ὁμοίας ζωγραφίας· τὰ χάσματα τῶν σελίδων ἑνὸς αὐτῶν ἀγῶνος δύνανται νὰ συμπληρωθῶσιν ἐκ παντὸς ἄλλου. Ἀρκεῖ νὰ μὴ λείπωσιν αἱ λέξεις πατρὶς καὶ ἐλευθερία. Δὲν θὰ εἶνε μέγα ἱστορικὸν λάθος, ἂν εἴπωμεν, ὅτι κατὰ Μετέλλου τοῦ Κρητικοῦ ἠγωνίσθη Μιχαὴλ ὁ Ψαρομίλιγγος ἢ τις Σκορδύλης ἢ Καλλέργης ἢ Βλαστός, οἱ δεινότατοι τῶν βενετομάχων, ὅτι κατὰ Βενετῶν ἠγωνίσθησαν ὁ Λασθένης καὶ ὁ Πανάρης, οἱ ἥρωες τοῦ κατὰ τῶν Ῥωμαίων ἀγῶνος, ὅτι εἶνε μαχηταὶ τῆς χθὲς ὁ Μελισσηνὸς ἢ ὁ Ἀρκολέων καὶ ἀγωνισταὶ τῶν μέσων αἰώνων ὁ Δασκαλογιάννης ἢ ὁ Μελιδώνης, ὁ Σήφακας ἢ ὁ Χατζημιχάλης, ὅτι τὰ χθιζὰ καὶ πρώιζα θρηνηθέντα θύματα τῶν σφαγῶν τῶν Χανίων καὶ τοῦ Ἡρακλείου ἐσφάγησαν κατὰ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα καὶ ὅτι ὁ ἡγούμενος Γαβριὴλ ἀνετίναξε τὸ Ἀρκάδιον τῷ 1896.

Οἱ αὐτοὶ πάντοτε ἡρωισμοί, ἀλλὰ καὶ αἱ αὐταὶ ἐρημώσεις διὰ τῶν αἰώνων. Ἂν εἴχομεν σωζομένας ἀκριβεῖς ἀπογραφὰς τῆς νήσου ἐκ πάντων τῶν χρόνων, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ κρίνωμεν ἐκ τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων τὰ ἔτη τὰ ἐπακολουθοῦντα εἰς μεγάλας καὶ μακρὰς [ἐπανα]στάσεις, ἐκ τῆς πολυανθρωπίας τὰς βραχείας περιόδους εἰρήνης.

Ἀλλὰ τίς θὰ εἴπῃ εἰς ἡμᾶς μετὰ τὸν μακρὸν κατὰ τῶν Ῥωμαίων ἀγῶνα, καθ' ὃν ἡ Κρήτη, ἀριθμοῦσα διακοσίας τοὐλάχιστον χιλιάδας οἰκητόρων, ἠδυνήθη νἀντιτάξῃ πρὸς τὸν Μέτελλον ἐν ἀναπεπταμένῳ πεδίῳ καὶ ἔπειτα ἐν τοῖς κρησφυγέτοις εἴκοσι καὶ τέσσαρας ὅλας χιλιάδας ἀνδρῶν, πόσοι ἀπέμειναν οἱ κάτοικοι τῆς νήσου; Εἰρηνεύσασα τέλος ἡ Κρήτη μετὰ τὴν πρώτην μακρὰν ἐναντίον τῶν Βενετῶν ἀντίστασιν ἀπέκτησε σὺν τῷ χρόνῳ ἑκατὸν ἐνενήκοντα χιλιάδας κατοίκων, ἀνελθόντων τελευτῶντος τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος εἰς διακοσίας εἴκοσι χιλιάδας ψυχῶν. Ἀλλὰ πόσοι εἶχον ἀπομείνει ἐν Κρήτῃ πρὸ τῆς εἰρηνεύσεως ἐκείνης μετὰ μακρὰ συνεχῶν ἐπαναστάσεων ἔτη; Μόνον πεντήκοντα χιλιάδες. Μὴ δὲν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ὁμοίαν ἄμπωτιν καὶ παλίρροιαν τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὰς τελευταίας ἐπὶ τῶν Τούρκων ἐπαναστάσεις;

Καὶ ὡς πρὸς τοῦτο δὲν πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὰς τύχας τῆς Κρήτης διαφόρους ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Ἀράβων, τῶν Βενετῶν καὶ τῶν Τούρκων. Καὶ ὅμως ἡ τουρκικὴ δεσποτεία κορυφόνει τὰ δεινὰ τῆς νήσου μέχρι τοῦ ἐσχάτου ὁρίου. Μαύρη σκέπη, ὡς ἔγραφον καὶ ἄλλοτε, ἐκάλυψε τὴν Κρήτην ἀφ' ἧς ἡμέρας ἐπάτησεν ἐπ' αὐτῆς τὸν πόδα ὁ Ἀγαρηνός. Ὅσας ἀκάνθας εἶχε σπείρει εἰς τοὺς ἀγροὺς τοὺς κρητικοὺς ἡ Ῥώμη, ὅσας ὀδύνας εἶχον σωρεύσει εἰς τὰ κρητικὰ στήθη οἱ Ἄραβες, ὅσον αἷμα εἶχε χύσει εἰς τὰς φάραγγας τῆς Κρήτης ἡ Βενετία, ταῦτα πάντα συνέλεξεν ὁ Ἀσιανὸς δεσπότης εἰς δαιμόνιον κρᾶμα συμφορᾶς καὶ καταισχύνης, ἣν ἐπέβαλεν εἰς τὴν δύστηνον νῆσον.

1642 Ἰουνίου 12 ἦλθαν οἱ Τοῦρκοι 'ς τὰ Χανία καὶ τὰ ἐπῆραν Αὐγούστου 12.

1646 ἐπῆραν τὸ Ῥέθεμνος.

1669 ἐπῆραν τὰ μεγάλα κάστρη.

1715 ἐπῆραν τὸν Μωρέα, τὴ Τῆνο, τὴν Σούδα καὶ τὴν Σπίνα Λόγκα καὶ ἔγεινεν μέγας αἰχμαλωτισμός.

Μὲ τὰς ὀλίγας ταύτας λέξεις ἀναγράφει ἰδίᾳ χειρὶ ἐν χρονικῷ σημειώματι, γραφέντι ἐν φυλακῇ, ὅπερ εὗρον πρὸ δύο μηνῶν λίαν ἐπικαίρως ἐν χειρογράφῳ μονῆς τινος τῆς Ἄνδρου, ἀμαθῶς καὶ ἀνορθογράφως, ἀλλὰ σαφῶς ὁ ἀρχιεπίσκοπος Αὐλοποτάμου ἐν Κρήτῃ Γεδεὼν τὰ κεφάλαια τῆς ὑπὸ τοὺς Τούρκους δουλώσεως τῆς νήσου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

'Αλλ' οπόση εγκρύπτεται εις τας ολίγας εκείνας λέξεις ιστορία, και οπόσον αίμα και δάκρυ και σπαραγμόν εμπεριέχει ο μέγας αιχμαλωτισμός εκείνος.

Ἡ ψυχὴ τοῦ Γεδεών, ἀπερίττου χρονογράφου κοιμηθέντος τῷ 1754 καὶ ταφέντος ἐν τῇ μονῇ τοῦ Ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου ἐν χωρίῳ Μελιδόνι, θὰ σκιρτήσῃ ἐν τῷ τάφῳ τώρα ἐπὶ τῇ ἀπελευθερώσει, ὡς θὰ σκιρτήσωσιν αἱ ψυχαὶ τῶν ἀπ' αἰώνων κεκοιμημένων ἀμυντόρων τῆς κρητικῆς πατρίδος τῶν ἀγωνισθέντων καὶ πεσόντων, σφαγέντων καὶ καέντων ὑπὲρ αὐτῆς. Ἂν εἶνε ἀληθές, ὅτι ἔχει δικαιώματα καὶ δικαιώματα μεγάλα ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἡ φωνὴ τῶν νεκρῶν, εἰς τὴν ἐκ τῶν τάφων βοὴν τοῦ ἀγήματος ἐκείνου τοῦ ἀπειροπληθοῦς μαρτύρων καὶ ἡρώων τῶν θανόντων μὲ τὸ ὄνειρον τῆς ἀπολυτρώσεως καὶ χάριν αὐτοῦ ἂς εὐγνωμονῶσιν οἱ ἐλεύθεροι Κρῆτες τῆς σήμερον ὄχι ὀλιγώτερον ἢ εἰς τὴν Εὐρώπην, ὄχι ὀλιγώτερον ἢ εἰς τὰ ὅπλα ἑαυτῶν καὶ τὰς θυσίας.

Καὶ τώρα ἂς ἀναπετάσῃ ἡ Κρήτη ἐλευθέρα τὴν σταυροφόρον σημαίαν τῆς αὐτονομίας αὐτῆς, πρόδρομον τῆς ἐπὶ τῆς νήσου ἀνυψώσεως τῆς ἐθνικῆς σημαίας, καὶ ἂς χαιρετίσῃ εὐφροσύνως τὸν νεαρὸν ἡγεμόνα ὡς προάγγελον τῆς ἑνώσεως τῆς ποθητῆς. Θὰ δυνηθῇ πλέον νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα, ἅτινα ἦσαν ἀναγκαῖα πρὸς ἄμυναν τοῦ Κρητὸς ἑπτὰ σχεδὸν ἤδη ὅλους συνεχεῖς αἰῶνας. Ἂς λικνίσῃ πλέον τοὺς Κρῆτας εἰς ὄνειρα χρυσᾶ ἡ εὐνομία καὶ ἡ εἰρήνη· ἂς παρασκευασθῶσι καὶ εὐτρεπισθῶσιν, ἀποβάλλοντες τὸν κονίσαλον τῶν ἐπαναστάσεων, δι' ἐσωτερικῆς εὐημερίας καὶ ἀγαθῆς διοικήσεως, ὅπως εὐσταλεῖς καὶ εὐσύντακτοι προσέλθωσι πρὸς τὴν μητέρα Ἑλλάδα καθ' ἣν ἡμέραν εἶνε ἀναγεγραμμένον ἐν ταῖς δέλτοις τῆς θείας προνοίας.

Ἔχουσιν οἱ Κρῆτες ἅπαντα τὰ προσόντα τῆς ἐν εἰρήνῃ προόδου. Εἶνε λαὸς νοήμων καὶ δραστήριος εἴπερ τις καὶ ἄλλος τῶν ἑλληνικῶν. Ἡ Ἀθηνᾶ καὶ αἱ Μοῦσαι ηὐλόγησαν αὐτοὺς ὄχι ὀλιγώτερον τοῦ Ἄρεως. Καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς πικροτάταις τῶν ἡμερῶν τῆς ὑπὸ τοὺς Βενετοὺς καὶ τοὺς Τούρκους δουλείας τὰ γράμματα, ἡ ποίησις, ἡ τέχνη ἤκμασαν ἐν τῇ νήσῳ. Μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ἡ Κρήτη ἐπέχει ἰδιάζουσαν θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς νέας ἡμῶν ποιήσεως ὡς πατρὶς τοῦ Βικεντίου Κορνάρου, τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ἐρωτοκρίτου, καὶ τοῦ Γεωργίου Χορτάτζη, τοῦ ποιητοῦ τῆς Ἐρωφίλης. Ἔγκριτον δὲ κατέχει

ἡ Κρήτη θέσιν καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς νέας ἑλληνικῆς ἁγιογραφίας ὡς κοιτὶς ἰδίου ἐργαστηρίου, ἐπιδράσαντος καὶ ἐπὶ τὴν Ἑπτάνησον, οὗ κυριώτατοι ἀντιπρόςωποι εἶνε ὁ Στέφανος Τζαγκαρόλος, ὁ Τζάνες Μπουνιαλῆς, ὁ Ἀνδρέας Ῥίκος. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἐπιφανὴς Ἕλλην ἱδρυτὴς τῆς γραφικῆς σχολῆς τῆς Μαδρίτης, ὁ Κυριακὸς Θεοτοκόπουλος, ἀπεδείχθη ἐπ' ἐσχάτων Κρὴς τὴν πατρίδα. Πλεῖστοι δὲ ὅσοι τῶν ἐπὶ τῆς Ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας λογίων ἀριθμοῦνται Κρῆτες, ἀπὸ τοῦ Μάρκου Μουσούρου, τοῦ φίλου τοῦ Ἄλδου, τοῦ τὸ πρῶτον ἑλληνιστὶ ἐκδόντος τὸν Ἀριστοφάνη καὶ τὸν Πλάτωνα, καὶ τοῦ Ζαχαρίου Καλλέργη, τοῦ ἐκδότου τοῦ Πινδάρου καὶ τοῦ Θεοκρίτου, μέχρι τοῦ λεξικογράφου καὶ ὑπομνηματιστοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους Γερασίμου Βλάχου. Καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον δὲ αἰῶνα ἀνέδειξεν ἡ Κρήτη πλείστους ἄνδρας διακριθέντας ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ τῇ διοικήσει, ὑπηρετήσαντας ἢ ὑπηρετοῦντας ἐν τιμῇ πανελληνίῳ τὴν ἑλληνικὴν πατρίδα.

Ἔχει λοιπὸν ἡ Κρήτη πάντα τἀπαιτούμενα στοιχεῖα, ὅπως ἐλευθερουμένη νῦν ἔτι μᾶλλον ἀναπτύξῃ τὸ πατρῷον τάλαντον τὸ μὴ κατακρυβὲν ὑπὸ τὰ ἐρείπια καὶ τὴν τέφραν τῆς δουλείας. Εἰς αὐτὴν ἀνοίγονται ὁρίζοντες εὐρεῖς. Ἔχει ἄνδρας δυναμένους νὰ διατάξωσι τὰ τῆς παιδείας καὶ φωτίσωσι τὸν κρητικὸν λαόν, ἔχει πολιτευτὰς διακεκριμένους, οἵτινες πρῶτοι αὐτοὶ θὰ ἐννοήσωσιν, ὅτι πρέπει νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς ἀλλήλους, διατηροῦντες τὴν λυσιτελῆ ἅμιλλαν, ἀλλὰ καταβάλλοντες τὸν σάρακα τῆς φιλοπρωτίας. Ἂς ἀρυσθῶσι διδάγματα ἐκ τῶν συμφορῶν τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου. Ἂς παραλάβωσιν ἐξ αὐτοῦ εἴ τι ἔχει ἀγαθόν, ἀλλ' ἂς φύγωσι τὰς ἁμαρτάδας αὐτοῦ τὰς ἐπιβαλλούσας νέον ἐδῶ ἐξ ἀρχῆς βίον. Ἐκεῖ ἐν τῇ νέᾳ τῆς Κρήτης ἐλευθέρᾳ γωνίᾳ δὲν εἶνε ἀνάγκη ἀναπλάσεως, ἀλλὰ πλάσεως. Ἔστω ἡ πλάσις αὕτη φιλόπατρις, γνησίως ἑλληνική. Ἂς διδαχθῶσι διὰ νὰ μας διδάξωσι μίαν ἡμέραν ἡμᾶς τοὺς ἀδιορθώτους. Ἂς ἀναδειχθῶσι μεγάλοι ἐν τῇ εἰρήνῃ, ὡς ἀνεδείχθησαν μεγάλοι ἐν τῷ πολέμῳ. Ἂς εὐτυχήσωσιν ἐλεύθεροι μακρὰν ἡμῶν, ἕως συνευτυχήσωσιν ἐν προσεχεῖ μέλλοντι ἀδελφοὶ ἡνωμένοι μεθ' ἡμῶν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΘΝΙΚΗ ΨΥΧΗ [1]

Δὲν θὰ μεγαλουργήσῃ πλέον ἡ Ἑλλάς, ἔγραφε πρό τινων ἡμερῶν εἴς τινα τῶν παρ' ἡμῖν λογίων ὁ Μὰξ Νορδάου. Ὁ εὐφυὴς καὶ ψυχολόγος συγγραφεὺς τῶν βιβλίων Περὶ τῶν κατὰ συνθήκην ψευδῶν καὶ Περὶ τῆς ἐκφυλίσεως ἐζήτησε νὰ εὕρῃ τὸν λόγον τοῦ ἱστορικοῦ τούτου ἀναθέματος ἐν τῷ περιβάλλοντι ἡμᾶς πολιτικῷ κόσμῳ καὶ ἐν τῇ πορείᾳ ἣν φαίνεται λαμβάνουσα ἡ εὐρωπαϊκὴ ἱστορία. Ἐν τῇ πολυδαιδάλῳ ταύτῃ κινήσει δὲν μένει τόπος διὰ τὴν μικρὰν Ἑλλάδα, οὐδὲ προώρισται εἰς αὐτὴν μέγα πολιτικὸν μέλλον. Ὑπολείπονται λοιπὸν μόνον εὐχαὶ καὶ ἐλπίδες περὶ πνευματικῆς ἀναδείξεως, περὶ καλλιτεχνικῆς ἐπιδόσεως, περὶ ἐμπορικῆς εὐδοκιμήσεως. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ συμπεράσματα ὅσα ἠδύνατο νὰ διίδῃ ὁ ἀναγνώστης διὰ τῶν γραμμῶν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Γερμανοῦ κοινωνιολόγου.

Οὐδεὶς ἐφάνη ταραχθεὶς ἐκ τῆς πολιτικῆς ἡμῶν ἐκείνης νεκρολογίας. Ἀπεδέχθημεν καὶ τὸν ἀφορισμὸν ἐκεῖνον μὲ τὴν αὐτὴν ψυχρὰν ἀδιαφορίαν, ἥτις, πολλαχῶς ἐκδηλουμένη παρ' ἡμῖν τοῖς νεωτέροις Ἕλλησιν, ἐκορυφώθη εἰς ἀξίωμα διὰ τοῦ Δὲν πειράζει ἐκείνου, ὅπερ ἡμεῖς μὲν ἀνεπαισθήτως ἐκφέρομεν κατὰ πᾶσαν ὥραν καὶ ἐμπράκτως διατρανοῦμεν ἐν μικροῖς καὶ μεγάλοις, ἀλλὰ τοὺς ἀλλογενεῖς δὲν διαλανθάνει ὡς εἴπερ τι καὶ ἄλλο χαρακτηρίζον τὸ ἡμέτερον ἔθνος. Καὶ ὅμως τοιαύτη προμαντεία, ἐκφερομένη ἐν ἄλλοις χρόνοις, ἤθελε πληρώσει τὰς ψυχὰς ἡμῶν μένους καὶ ὀργῆς. Δὲν ἦτο τὸ ἔθνος ἡμῶν πάντοτε ὅσον σήμερον δύσελπι καὶ ἀδιάφορον πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς πολιτικῆς μεγαλοπραγίας, ἀλλ' ἦν ποτε χρόνος, ὅτε εἰς οὐδενὸς Ἕλληνος τὸν νοῦν ἐπήρχετο νὰ μὴ φαντάζηται, ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶνε καὶ ἔσται ὁ ὀμφαλὸς τοῦ κόσμου. Μὲ τὴν στολήν, ἣν εἶχεν ἁγιάσει

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἑστίᾳ τῆς 11 Μαρτίου 1894.

ἀγὼν ἱερὸς, καὶ μὲ τὴν μεγάλην ἰδέαν, ἥτις ὑπῆρξε τοῦ βίου του ὅλου τὸ ὄνειρον, διέταξε νὰ ταφῇ ἐν τῇ πατρίῳ γῇ, ἥτις δι' αὐτὸν ὑπῆρξε γῆ ἐξορίας, ὁ ἔκπτωτος τῆς Ἑλλάδος πρῶτος βασιλεύς. Καὶ ὡς τὸν ἡγεμόνα ἐβαυκάλα ἡ ἰδέα μεγάλης καὶ ενιαίας Ἑλλάδος, πρωτοστατούσης ἐνδόξως ἐν τῇ Ἀνατολῇ, οὕτω καὶ τοῦ ἔθνους ὅλου ἦτο πρόγραμμα ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἡ ἕνωσις τοῦ γένους. Ὁ ἱστοριογράφος τοῦ μέλλοντος θὰ δυνηθῇ νὰ ἐπιγράψῃ ἁρμοδιώτατα τὴν βασιλείαν τοῦ Ὄθωνος Ἐποχὴν τῆς μεγάλης ἰδέας. Αὐτῆς γέννημα ἦσαν οἱ χρόνοι ἐκεῖνοι, εἰς αὐτὴν καὶ ἀνεφέροντο. Ἐξ αὐτῆς ἀπορρέει εἴ τι αὕτη ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ὡραῖον, ἐξ αὐτῆς τὰ ὀλισθήματα τῆς ἐσωτερικῆς τῶν χρόνων ἐκείνων πολιτικῆς. Ἂν ἐξαιρέσωμεν τὴν ἀνακήρυξιν τῆς αὐτοκεφάλου ἑλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ τὸν περὶ αὐτοχθόνων καὶ ἑτεροχθόνων ἀγῶνα, ὧν ἄλλα τὰ ἐλατήρια, ὁ πολιτικὸς καὶ κοινωνικὸς βίος τῶν ὀθωνείων χρόνων εὑρίσκεται ἐν τῷ μεταιχμίῳ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, τῆς μεγάλης ταύτης ἰδέας τοῦ παρελθόντος, καὶ τῆς μεγάλης ἰδέας, τοῦ ἱεροῦ τούτου ἀγῶνος τοῦ μέλλοντος.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τὸ ἔθνος ἐπεζήτησε ματαίως ἐπὶ τοῦ Ὄθωνος ἤρχισε κατὰ μέρος τελούμενον ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Γεωργίου.

Αἱ ἑπτὰ χαρίεσσαι νῆσοι τοῦ Ἰονίου καὶ ἡ Θεσσαλία μετὰ τμήματος μικροῦ τῆς Ἠπείρου, ἐπιστρέφουσαι εἰς τοὺς μητρικοὺς κόλπους, ἐπέστεψαν πόθους προαιωνίους. Ἀλλ' αἱ αὐξήσεις αὗται ἔγειναν μᾶλλον ἔξωθεν, δὲν ἐπῆλθον ἔσωθεν. Ἡ προσάρτησις δὲν ὑπῆρξε καρπὸς συστηματικοῦ ἀγῶνος προμεμελετημένης παρασκευῆς, ἀλλὰ νευρικῶν κινήσεων τοῦ ἔθνους, ἀντὶ δὲ, ὡς πᾶς τις ἐδικαιοῦτο νὰ ἀναμένῃ, ἡ ἐπελθοῦσα αὔξησις νὰ ὑψώσῃ τὸ φρόνημα τοῦ ἔθνους καὶ ἀδρύνῃ τὸ ἔργον τῆς καθολικῆς ἐθνικῆς ἰδέας, ἐμαράνθη πᾶς ζῆλος καὶ κατέπεσεν ἡ γοητεία καὶ ἠτόνησε τὸ καθῆκον, ὡς εἰ οὐδὲν πλέον ἐπεβάλλετο εἰς ἡμᾶς, ὡς εἰ εἴχομεν συμπληρώσει καὶ ἐν τοῖς ἔσω καὶ ἐν τοῖς ἔξω τὸν ἐθνικὸν ἡμῶν προορισμόν. Οἱονεὶ κοιμηθέντες ἐπὶ δαφνῶν, αἵτινες ὅμως δὲν ἦσαν δάφναι, παρέστημεν τὴν ὑστεραίαν νεναρκωμένοι ὑπὸ τῆς μεθυστικῆς ἀποπνοίας καὶ ἄτονοι ὑπὸ καμάτου ἀνυπάρκτου.

Ἂν ταῦτα ἀνεγινώσκοντο ἐν προλόγῳ πολιτικοῦ ἄρθρου ἐφημερίδος φατριαστικῆς, ὁ ἀναγνώστης θὰ παρεσκευάζετο νὰ εὕρῃ ὡς συμπέρασμα τῆς ἐθνικῆς ταύτης ἱερεμιάδος τὴν ὑπόδειξιν ἀνάγκης μεταβολῆς πολιτικῆς. Ἀλλὰ τὸ ἄρθρον ἡμῶν οὐδαμῶς ἀνάγεται εἰς τὴν πολιτι-

κὴν τῆς ἡμέρας, ἥτις οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἡμέτερον θέμα. Δὲν ὑποδεικνύομεν καχεξίαν πολιτικήν, δυναμένην νὰ θεραπευθῇ εὐκόλως διὰ τῆς ἀναπαυούσης μικροὺς πόθους καὶ ἀνταποκρινομένης εἰς ταπεινὰ πολλάκις συμφέροντα μεταβιβάσεως τῆς ἀρχῆς ἀπὸ μιᾶς χειρὸς εἰς ἄλλην. Ἀλλὰ προςπαθοῦμεν νὰ διαγνώσωμεν νόσον ἐθνικήν, ἧς συμμετέχουσιν ἐξ ἴσου ἡ πολιτεία καὶ ἡ κοινωνία, καὶ δι' ἣν οἱ ἄρχοντες εἶνε ἴσως ὀλιγώτερον ὑπεύθυνοι τῶν ἀρχομένων πολιτῶν.

Πάντες εἴμεθα συνυπεύθυνοι, ἂς εἴπω κάλλιον συνένοχοι διὰ τὴν μείωσιν τῆς πεποιθήσεως ἐπὶ τὸ μέλλον τῆς πατρίδος, διὰ τὴν ἀφροντισίαν πρὸς παρασκευὴν τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων ἀποβλέπουσαν εἰς πρόγραμμα εὐρείας, μονίμου, συστηματικῆς ἐνεργείας πρὸς παγίωσιν ἑδραίων θεμελίων τῆς ἐθνικῆς ὑπάρξεως.

Ὁ Ἕλλην καθ' ὅλα τὰ στάδια τῆς ἱστορίας του ἐζήτησε πάντοτε ἕνα ὑπεύθυνον ἐκεῖ ὅπου οὐδεὶς ἦτο ἀνεύθυνος. Πάντες πταίομεν, ἂν ἡ μεγάλη, ἡ ἀνέκφραστος, ἡ κολοσσιαία ἰδέα τοῦ Γένους ἐξέλιπε κατὰ μικρόν, ὑποχωρήσασα εἰς τὴν ἧττον βαρυσήμαντον ἰδέαν τοῦ Ἔθνους, καὶ αὕτη τέλος ἐσμικρύνθη εἰς τὴν ταπεινὴν ἀντίληψιν τοῦ Κράτους. Συνέβη εἰς τὴν σημαίαν ἡμῶν τὴν ἐθνικὴν ὅ τι εἰς τὸ μέγα μανδύλιον ἐκεῖνο τοῦ ταχυδακτυλουργοῦ, ὅπερ μεταξὺ τῶν δεξιῶν αὐτοῦ δακτύλων ἀπὸ μεγάλης ὀθόνης μεταβάλλεται κατ' ὀλίγον εἰς μικρὰν τολύπην καὶ ἔπειτα ἀφανίζεται ὅλως ἀπὸ τῶν ὄψεων τοῦ θεατοῦ. Σήμερον ἡμεῖς εὑρισκόμεθα εἰς τὸ στάδιον τῆς τολύπης. Προσοχὴ μὴ χάσωμεν καὶ αὐτὴν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν. Ἀλλὰ μὴ ζητήσητε νὰ εὕρητε τὸν χειροκλόπον. Εἶνε ματαιοπονία. Ὅλων ἡμῶν οἱ δάκτυλοι ἔχουσι συμμετάσχει τῆς κακομηχανίας. Τὸ κακὸν δὲν προέρχεται μόνον ἐκ τῆς αὐξούσης πολιτικῆς ἀσχημοσύνης, ἥτις, ἀποτρέπουσα τὸν νοῦν ἀπὸ τῶν ὑψηλῶν καὶ γενναίων, καταβιβάζει εἰς τὰ μικρὰ καὶ ταπεινὰ καὶ συμπαρασύρει εἰς τὸ αὐτὸ βάραθρον ἄρχοντας καὶ ἀρχομένους. Δὲν πταίει μόνον ἡ πολιτικὴ ἀκολασία καὶ ἡ οἰκονομικὴ δυςπραγία, ἂν κατερρίψαμεν ἀπὸ τοῦ ὑψηλοῦ αὐτοῦ βάθρου τὸν ἀνδριάντα τῆς Ἑλλάδος. Ἡ κοινωνικὴ διαφθορὰ εἶνε οὐχ ἧττον συνένοχος διὰ τὴν ἔκπτωσιν. Πολιτεία δὲ καὶ κοινωνία πάσχουσι καὶ συναμιλλῶνται ὁποτέρα μᾶλλον νὰ καταρρίψῃ τὴν ἐθνικὴν γοητείαν, διότι, ἀποβλέποντες εἰς μόνα τὰ πρὸ ποδῶν, ἀρκούμενοι εἰς πρόχειρον εὐδοκίμησιν, παρημελήσαμεν ἐκείνου, τὸ ὁποῖον συγκρατεῖ καὶ μεγα-

λύνει τὰς πολιτείας ἅμα καὶ τὰς κοινωνίας, ἐλακτίσαμεν τὴν ἐθνικὴν ψυχήν.

Ἐν τῷ ἱερῷ ἐκείνῳ χώρῳ ὅπου ἔπρεπε νὰ ἵσταται θυμιαμάτων μεστὸς ὁ βωμὸς τῆς ἐθνικῆς ἰδέας, περικεκαλυμμένος ὑπὸ τῆς σημαίας τῆς πατρίδος, ἂν ἐξετάσωμεν καλῶς, θὰ εὕρωμεν τὸ κενόν. Ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία ἀπέβαλε πᾶσαν ἀνάμνησιν τῶν πατρίων ἠθῶν, πάντα δεσμὸν παραδόσεων τοῦ παρελθόντος, καί, προσεταιριζομένη ἀσυζητητὶ πάντα νεωτερισμόν, ἐκλαμβάνει πολλάκις ἀντὶ χρυσῶν ψηγμάτων πολιτισμοῦ ὅ τι οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ σκύβαλα τοῦ συρμοῦ, καὶ φθείρεται καὶ φθείρει. Ἀπὸ τῶν τοίχων τοῦ οἴκου κατεβιβάσθησαν αἱ εἰκόνες τῶν πατέρων, καὶ εἰς τὴν αὐλὴν αὐτοῦ ἔστησαν χορὸν δαιμόνια καινά. Ἡ δ' ἑλληνικὴ πολιτεία ἐφόρεσεν ὑέλους μύωπος, μεγεθύνοντας τὰ πρὸ ποδῶν καὶ θολοῦντας τὴν θέαν τοῦ ἀναπεπταμένου ὁρίζοντος, μέχρις οὗ ἐξικνεῖτο ἄλλοτε ἡ ἑλληνικὴ ἰδέα. Ὅλα ἐκεῖνα τὰ σεβάσματα ἐθνικῶν παραδόσεων μεγατίμων, ὅλαι αἱ ἱεραὶ ἀναμνήσεις παρελθόντος ἀλησμονήτου καὶ ἐπιβάλλοντος ὑποχρεώσεις, ὅλοι οἱ πόθοι οἱ ἐξαίροντες καὶ μεγαλοποιοῦντες, ὅλα τὰ καθήκοντα τὰ βαρύνοντα διὰ τοῦ ἐπιβαλλομένου καμάτου, ἀλλὰ καὶ παρέχοντα σθένος καὶ τονοῦντα τοὺς μυῶνας, ὅλα τέλος ἐκεῖνα, ὅσα, ἁδρύνοντα καὶ φρονηματίζοντα, συναποτελοῦσι τὴν ἐθνικὴν ψυχήν, παρηγκωνίσθησαν ὡς ἄχρηστα ἢ καὶ καταγελῶνται ἀσεβῶς, καὶ ἡ ὅλη φιλοτιμία τοῦ ἔθνους περιωρίσθη εἰς τὴν πρὸς ὥραν εὐεστὼ ἀντὶ τῆς ἰδέας μεγάλης πατρίδος.

Ἐκ τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ταύτης νάρκης ἓν μόνον δύναται νὰ σώσῃ ἡμᾶς, ἐξαῖρον καὶ φρονηματίζον, ἡ καλλιέργεια τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς. Ὅταν αἰσθανθῶμεν καὶ πάλιν ταύτην ἐπιστρέφουσαν, θὰ γεννηθῇ ἐν ἡμῖν ἡ συναίσθησις μεγάλων καθηκόντων, ἅτινα σήμερον ὑπνώττουσι, γενναίων πόθων, οἵτινες φαίνονται ἐκλιπόντες, ἐθνικῶν ὑποχρεώσεων, αἵτινες τὴν μὲν ἐφήμερον δυσπραγίαν τοῦ παρόντος θὰ καταστήσωσιν εὐκολώτερον ἀνεκτήν, θὰ ἐμψυχώσωσι δὲ πρὸς συστηματικὴν στήριξιν τοῦ ἐθνικοῦ βίου καὶ ἐνίσχυσιν τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ μέλλοντος.

ΑΝΔΡΙΑΝΤΕΣ [1]

Δύο ἐδόθησαν ἐπ' ἐσχάτων εὐκαιρίαι εἰς τὴν ἑλληνικὴν πολιτείαν νὰ ἐπιδείξῃ φιλοτίμως τὴν μέριμναν αὐτῆς καὶ ἐθνικὴν ἀρωγὴν πρὸς πόλεις τῆς Ἑλλάδος ἀναλαβούσας νὰ διατρανώσωσι τὴν στοργὴν αὐτῶν καὶ τὸν σεβασμὸν πρὸς ἡρωικοὺς ἄνδρας τοῦ ἀγῶνος διὰ τῆς ἱδρύσεως ἀνδριάντων. Οἱ ἀνδριάντες τοῦ Διάκου καὶ τοῦ Κολοκοτρώνη θὰ κοσμήσωσι μετ' οὐ πολὺ τὴν Λαμίαν καὶ τὸ Ναύπλιον χάρις εἰς τὴν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν, τὴν συναντίληψιν τῶν δήμων καὶ τὴν προστασίαν τῆς κυβερνήσεως. Ἦτο ἀληθῶς καιρός. Δὲν ὑπάρχει ὡραιότερον κόσμημα διὰ τὰς πόλεις τῶν ἀνδριάντων ἐκείνων τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες διὰ τοῦ ἡρωισμοῦ αὐτῶν καὶ τῆς φιλοπατρίας, τῆς ἀρετῆς ἢ τῆς πνευματικῆς μεγαλοφυίας συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς δουλευούσης πατρίδος ἢ προήγαγον αὐτὴν ἄλλως, διὰ τῆς πολιτικῆς ἐμπειρίας ἢ τῆς ἐν τοῖς γράμμασι καὶ ταῖς τέχναις εὐδοκιμήσεως ἢ τῆς ὁπωσδήποτε διαδόσεως τῶν ἀγαθῶν τῆς εἰρήνης. Πολὺ βραδέως ἤρχισαν αἱ ἑλληνίδες πόλεις προσλαμβάνουσαι τὸν ὡραῖον τοῦτον κόσμον, ὅςτις ἐπιβάλλεται εἰς αὐτὰς ἅμα καὶ ὡς καθῆκον. Πρώτη δὲ πασῶν ἐβράδυνεν αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα τοῦ βασιλείου, ἀφ' ἧς ὤφειλε νἀπορρεύσῃ τὸ παράδειγμα τῆς διὰ τοῦ λίθου ἢ τοῦ χαλκοῦ διαιωνίσεως τῶν εὐγενῶν χαρακτήρων τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες ἐν τοῖς χρόνοις τῆς δουλείας παρεσκεύασαν διὰ τοῦ πνεύματος αὐτῶν καὶ τῆς φιλοπατρίας τὴν παλιγγενεσίαν ἢ διὰ τῶν ἄθλων ἤγαγον εἰς τὴν νίκην τὸ ἀγωνιζόμενον γένος ἢ διὰ τῆς ἐν εἰρήνῃ δράσεως αὐτῶν μετὰ τὴν παῦσιν τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος συνετέλεσαν εἰς τὴν πρόοδον τοῦ ἔθνους.

Εἰκοσιπέντε ἔτη μόλις παρῆλθον ἀφ' ἧς ἡμέρας συνεκίνει τὴν πόλιν σύμπασαν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Πατριάρχου ἡ ἐμπνευσμένη λύρα τοῦ Βαλαωρίτου. Συμπεριλαμβανο-

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἑστίᾳ τῆς 19 Μαρτίου 1894.

μένου δὲ τοῦ ἀνδριάντος ἐκείνου τοῦ Γρηγορίου Ε΄, ὀκτὼ μόνον ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἐν ὅλῳ ἀνδριάντας ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἂν συνυπολογίσωμεν καὶ τὴν ἐφ' ὑψηλοῦ βάθρου ἔν τινι γωνίᾳ τοῦ ἀνακτορικοῦ κήπου κεκρυμμένην προτομὴν τοῦ Κυβερνήτου καὶ τὴν ἐν αὐτῷ προτομὴν τοῦ Ἐϋνάρδου. Ἀλλὰ τῶν ἀνδριάντων τούτων οἱ τρεῖς, οἱ τῶν ἐξαδέλφων Ζάππα καὶ ὁ τοῦ Βαρβάκη, καίπερ δικαίως στηθέντες εἰς ἐθνικοὺς εὐεργέτας ἀξίους πάσης τιμῆς, συνδέονται τόσον ἀναποσπάστως πρὸς τὰ κληροδοτήματα, δι' ὧν κατωρθώθη ἡ ἵδρυσις, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν λάξευσιν αὐτῶν ὡς ἀπόρροιαν καθολικοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος. Περὶ οὐδενὸς τῶν λοιπῶν τὰς Ἀθήνας κοσμούντων ἀνδριάντων, τῶν τοῦ Γρηγορίου Ε΄, Ῥήγα τοῦ Βελεστινλῆ, Ἰωάννου τοῦ Καποδιστρίου καὶ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ ἄνδρες, ὧν τοὺς μεγάλους χαρακτῆρας ἀπετύπωσεν ὁ λίθος, δὲν ἦσαν ἐξ ἐκείνων, ὧν ἡ μνήμη καὶ ἡ μορφὴ δὲν ἔπρεπε νὰ διαιωνισθῇ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ἀπ' ἐναντίας δὲ, εἰ καὶ ἄνευ συστήματος καὶ οὐχὶ ἀπὸ προμεμελετημένης ἐκλογῆς ἐτελέσθη ἡ ἵδρυσις τῶν ἀνδριάντων, ἕκαστος τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἀντιπροσωπεύει κατὰ περίεργον σύμπτωσιν μίαν ἐποχὴν καὶ μίαν ἰδέαν.

Ὁ μὲν εὐγενὴς ἐκ Φερῶν Θεσσαλὸς ὑπῆρξεν ὁ πρωτομάρτυς τῆς ἀποτυχούσης μεγάλης πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ γένους ἀποπείρας, καὶ τὸ μαρτύριον αὐτοῦ ἀπέβη ὁ γόνιμος σπόρος τοῦ κολοσσιαίου ἀγῶνος. Ὁ Πατριάρχης ὑπῆρξεν ἓν τῶν πρώτων θυμάτων τοῦ ἐξεγερθέντος γένους, οὗ ηὐλόγησεν ἀπὸ τῆς ἀγχόνης τὸν ἀγῶνα. Τοῦ Κοραῆ ὁ κάλαμος καὶ ἡ ψυχὴ συνεισέφερον εἰς τὸ ἀγωνιζόμενον ἔθνος κραταιὰν δύναμιν ὡσεὶ στρατιᾶς ἀοράτου συνεπιτελεσάσης τὸ ἔργον τῶν διὰ τῶν ὅπλων μαχομένων, καὶ ὁ μέγας Χῖος εἶνε προσεπιτούτοις ὁ ὁδηγήσας τὸ ἔθνος εἰς τὴν ὀρθὴν ὁδὸν ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἀναγεννωμένης γλώσσης. Ὁ δὲ Καποδιστριας ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἀληθὴς τῶν ἀπελευθερωθέντων Κυβερνήτης ὁ μοχθήσας νὰ παγιώσῃ διὰ τῆς ἐννόμου τάξεως τὴν νεόκτητον ἐλευθερίαν καὶ μαρτυρήσας ὑπὲρ τῶν νόμων ὡς ἄλλοι εἶχον προμαρτυρήσει ὑπὲρ τῆς ἀποτινάξεως τοῦ βαρβαρικοῦ ζυγοῦ. Τέλος δὲ ὁ Ἐϋνάρδος εἶνε ἐπιφανὴς ἀντιπρόσωπος τοῦ φιλελληνισμοῦ. Ὡς δὲ διὰ τῶν πέντε ἐκείνων ἀνδριάντων ἀντιπροσωπεύονται πέντε μεγάλαι ἰδέαι, οὕτως ἄλλην ἕκτην ἰδέαν ἀντικατοπτρίζει ἡ θέα τῶν ἀνδριάντων τῶν ἐξαδέλφων Ζάππα καὶ τοῦ Βαρ-

βάκη, προτύπων τῆς ἐλευθερίου ἐκείνης φιλογενείας, ἥτις ἐσκόρπισε τὸ χρῆμα αὐτῆς ἀφθόνως ὑπὲρ τῶν ἔργων τῆς εἰρήνης ἐκείνων, ὅσα οὐχ ἧττον τῶν πολεμικῶν δαφνῶν στηρίζουσι καὶ προάγουσι τὰ ἔθνη. Εὐλόγως λοιπὸν ἐστήθησαν ἐπὶ βάθρων ὑψηλῶν ἐν τῇ μητροπόλει τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ οἱ ὀκτὼ ἐκεῖνοι ἀνδριάντες. Ἀλλ' εἶνε προφανές, ὅτι οὐ μόνον αὐτοὶ μόνοι δὲν ἐπιτροπεύουσιν ἐπαρκῶς τὰς ἰδέας ἐκείνας, ὧν διαπρεπεῖς ἀντιπρόσωποι εἶνε οἱ εἰς οὓς ἱδρύθησαν οἱ ἀνδριάντες, ἀλλὰ καὶ λείπει ἡ ἀντιπροσώπευσις ἑνὸς τῶν κυριωτάτων παραγόντων τῆς ἐθνικῆς ὑπάρξεως, τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος. Καὶ ὅμως οὐ μόνον πρὸς τοὺς ἄνδρας ἐκείνους ἑκάστους τοὺς δημιουργήσαντας ἡμῖν ἐλευθέραν πατρίδα ἔπρεπε νὰ εἶνε ἐκφανῶς δεδηλωμένος ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου ὁ σεβασμὸς τῶν ἐπιγενεστέρων, ἀλλὰ καὶ καθολικὸν μνημεῖον ἔπρεπε νὰ εἶνε ἱδρυμένον ἐν Ἀθήναις ἀναμιμνῆσκον εἰς τὰς νέας γενεὰς τὰς θυσίας καὶ τοὺς ἀγῶνας, δι' ὧν ἀπηλευθερώθη ὡς ἀφετηρία μεγάλης Ἑλλάδος ἡ μικρὰ αὕτη γωνία τῆς ἑλληνικῆς γῆς.

Τοιαύτη δὲ ἰδέα Πανελληνίου ἡρῴου ἐνωρὶς ἀνέθαλε μετ' αὐτὴν τὴν ἀπελευθέρωσιν ἐν τῇ πατριωτικῇ καὶ διαυγεῖ διανοίᾳ τοῦ Κυβερνήτου. Πρῶτος ὁ Καποδίστριας ἐν μέσῳ τῶν περὶ διατάξεως τῶν τῆς ἀρτιλυτρώτου ἑλληνικῆς πολιτείας πολλῶν αὐτοῦ μεριμνῶν ᾐσθάνθη τὴν ἀνάγκην τοιούτου μνημείου, καὶ ἀπέστειλε τὸ περὶ τούτου ἀναγκαῖον πρόγραμμα εἰς τὸν φιλέλληνα Ἐϋνάρδον. Παρὰ τούτου δὲ λαβὼν τὸ πρόγραμμα ἐκεῖνο ὁ τότε ἐν Ῥώμῃ σπουδάζων τὴν ἀρχιτεκτονικὴν Λύσανδρος Καυταντζόγλους, οὗ γνωστὸν εἶνε τὸ ἐν τοῖς ἀρχιτεκτονικοῖς ἔργοις μέγεθος τῆς ἐπιβολῆς, ὑπετύπωσε τὸ κτίριον, καὶ ἔστειλε τὸ διάγραμμα εἰς τὴν Ἑλλάδα μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Κυβερνήτου. Εὐπρεπὴς ἀρχιτεκτονικὸς κόσμος, ἀγάλματα καὶ ἀνάγλυφα, τρόπαια καὶ ἐπιγραφαὶ καθίστανον ἀντάξιον τῶν μεγάλων τοῦ ἀγῶνος θυσιῶν καὶ νικῶν τὸ μνημεῖον ἐκεῖνο, ὅπερ ἔτυχε τῆς ἐγκρίσεως καὶ τῶν ἐπαίνων τῶν καλλιτεχνικῶν ἀκαδημιῶν τῶν Παρισίων, τῆς Ῥώμης καὶ τῆς Βενετίας. Ὁ θάνατος τοῦ Καποδιστρίου ἀνέστειλε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μεγάλου ἔργου, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ εἰς τὸν Κυβερνήτην ἀποσταλὲν πρωτότυπον σχέδιον συναπωλέσθη μετ' αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ ἰδέα δὲν ἐγκατελείφθη κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος, καὶ νέον ἀντίγραφον, παρασκευασθὲν ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου, εἶχεν ἐκτεθῆ ἐν τῷ Θησείῳ, ὅπου εὑρίσκετο μέχρι τοὐλάχιστον τοῦ

1838. Καὶ λοιπὸν τὸ Ἡρῶόν του, ἔγραφε περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Καυταντζόγλου ὁ Μιχαὴλ Σχινᾶς κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1838 ἐν τῇ Ἀθηνᾷ, κείμενον ὑπεράνω ἄλλων του ποιημάτων, μένει, Θεὸς οἶδεν ἕως πότε, ἀργὸν καὶ ἀνοικοδόμητον ἐντὸς τοῦ ἀριστουργήματος τοῦ Μίκωνος (τοῦ Θησείου), ἀργοῦ καὶ τούτου λατρείας, ἀλλὰ κἂν μετεσχηματισμένου εἰς θήκην, ὅπου συνέρχεται ἤδη ὁ θάνατος τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος μὲ τὴν ζωὴν τῆς νεωτέρας, καὶ συλλέγεται ταύτης ἡ μεγαλοφυία εἰς τοὺς ἀείποτε ἀψυχράντους κόλπους τῆς μεγαλοφυΐας ἐκείνης. Ποία μοῖρα καὶ πόση μεταβολή! Καὶ πάλιν δ' ἐξετέθη ἡ ὑποτύπωσις ἐκείνη τοῦ Πανελληνίου ἡρῴου ὑπὸ τοῦ Καυταντζόγλου τῷ 1884 ἐν τῇ ἐκθέσει μνημείων τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, ἀλλ' ἐκ νέου ἄνευ ἀποτελέσματος.

Τὸ Θεὸς οἶδεν ἕως πότε ἐκεῖνο τοῦ Σχινᾶ ὑπῆρξε λοιπὸν ἀληθὴς προμαντεία. Πεντήκοντα σχεδὸν ἔκτοτε παρῆλθον ἔτη, καθ' ἃ πλεῖσται ὅσαι ἐτελέσθησαν ἐν τῷ ἔθνει πρόοδοι, ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως χρηματιστηρίου μέχρι τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ψευδαλωπεκοθηρίας, καὶ ὅμως οὔτε τοῦ Καυταντζόγλου τὸ Πανελλήνιον ἡρῷον ἐκτίσθη, οὔτε ἄλλο μνημεῖον, οὗ ἐνώπιον διερχόμενοι οἱ παροδῖται ἐν Ἀθήναις νὰ ἐνθυμῶνται, ὅτι ὑπῆρξε καὶ χρόνος, καθ' ὃν οἱ Ἕλληνες, ἀναβαίνοντες τοὺς ἵππους, ἔτρεχον εἰς ἄλλα κυνηγέσια ἢ τὰ τῶν ψευδαλωπέκων. Ἀλλ' ἰδοὺ ἤρχισαν αἱ ἐπαρχιακαὶ πόλεις δίδουσαι τὸ παράδειγμα εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἡ Ἑρμούπολις ἔστησε τὸν Μιαούλην, ἡ Λαμία θὰ ἱδρύσῃ τὸν Διάκον, τὸ Ναύπλιον θὰ χαιρετίσῃ τὸν Κολοκοτρώνην, ἡ Στερεὰ συλλέγει χρῆμα πρὸς ἀνέγερσιν ἀνδριάντος τοῦ Καραϊσκάκη. Τὰ εὐλαβῆ δὲ ταῦτα παραδείγματα θὰ ἐξυπνίσωσι μὲν καὶ τὰς Ἀθήνας, θὰ ἐξεγείρωσι δὲ καὶ τὸ ἐν ἄλλαις τῶν ἐπαρχιῶν ὑπνῶττον αἴσθημα. Πᾶσα ἵδρυσις τοιούτου ἀνδριάντος δὲν θὰ εἶνε μόνον δεῖγμα εὐσεβοῦς ἐπανόδου εἰς τὸ παρελθόν, ἀλλὰ θὰ εἶνε καὶ βῆμα παρασκευῆς τοῦ μέλλοντος. Μόνον διὰ τῆς συνεχείας τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως τὰ ἔθνη ἀναδεικνύονται αἰσθανόμενα τὰς εἰς αὐτὰ ἐπιβαλλομένας ὑποχρεώσεις καὶ μὴ λησμονοῦντα τὸν προορισμὸν αὐτῶν. Ἂν δὲ εἶνε ἀληθέστατον, ὅτι Noblesse oblige, οὐχ ἧττον ἀληθὲς εἶνε, ὅτι ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἐπιβαλλομένων ὑπὸ τοῦ παρελθόντος ὑποχρεώσεων προάγει τὸ μέλλον καὶ εἶνε ἡ βάσις τῆς ἀληθοῦς προόδου.

ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ[1]

Ἐκ Πετρουπόλεως ἠγγέλθη ἡ προςεχὴς ἔναρξις τῆς δημοσιεύσεως περιοδικοῦ συγγράμματος ἐπιγραφομένου μὲν Βυζαντινὰ Χρονικά, ἀναφερομένου δὲ εἰς τὴν ἱστορίαν, φιλολογίαν καὶ τέχνην τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους. Καὶ προςκλήσεις δ' ἀπεστάλησαν περὶ συνεργασίας εἰς τοὺς παρ' ἡμῖν περὶ τὰ βυζαντιακὰ πράγματα διατρίβοντας παρὰ τῆς ἐν Πετρουπόλει αὐτοκρατορικῆς τῶν ἐπιστημῶν ἀκαδημίας, ἥτις ἀνέλαβε τὴν ἔκδοσιν.

Τὸ πρόγραμμα τῆς περιοδικῆς ταύτης συγγραφῆς εἶνε εὐρύτατον. Αὕτη μέλλει νὰ περιλάβῃ πλὴν ἐπικρίσεων βιβλίων καὶ ἀγγελιῶν καὶ μικρῶν ἀνακοινώσεων πραγματείας περὶ τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους, ἐρεύνας περὶ τοῦ κυβερνητικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ διοργανισμοῦ αὐτοῦ, μελέτας περὶ νομοθεσίας, γραμματείας, γλώσσης καὶ τεχνῶν τῶν Βυζαντίνων καὶ ζητήσεις γεωγραφικάς, τοπογραφικάς, χρονολογικάς, νομισματικὰς ἀναφερομένας ὡςαύτως εἰς τὴν βυζαντιακὴν ἐποχήν. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα, ἑρμηνευόμενα διὰ σημειώσεων καὶ προλόγων, καὶ ὑπομνήματα παντοῖα θὰ συμπληρόνωσι τὴν πλουσίαν ὕλην τοῦ περιοδικοῦ τούτου, ὅπερ μέλλει νὰ ἐπιχύσῃ φῶς ἄπλετον εἰς τὰ τοῦ ἐν πολλοῖς ἀκόμη διαλανθάνοντος ἡμᾶς βίου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν τῇ βυζαντιακῇ περιόδῳ.

Τὸ περιοδικόν, οὗ τὴν δημοσίευσιν ἀνέλαβεν ἡ ἐν Πετρουπόλει ἀκαδημία, δὲν εἶνε τὸ πρῶτον τοιοῦτον βυζαντιακὸν δημοσίευμα. Ἤδη ἀπὸ διετίας ἐκδίδεται ἐν Λειψίᾳ τὸ Βυζαντιακὸν περιοδικὸν (Byzantinische Zeitschrift), ἄριστα διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ ἐν Μονάχῳ καθηγητοῦ τῶν βυζαντιακῶν καὶ νέων ἑλληνικῶν γραμμάτων κ. Κρουμβάχερ. Ἡ δὲ συμμετοχὴ ἱκανῶν Ἑλλήνων βυζαντιολόγων εἰς

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἑστίᾳ τῆς 14 Μαΐου 1894.

τὸ γερμανικὸν τοῦτο περιοδικὸν ἀποδεικνύει τὴν ἐκτίμησιν, ἣν οἱ ὁμοεθνεῖς λόγιοι ἠθέλησαν νὰ ἐπιδαψιλεύσωσι πρὸς τὸν ἀκάματον αὐτοῦ διευθυντήν, ὅστις, ἀξιωθεὶς τῆς καθηγεσίας διὰ τῶν ἐμβριθῶν αὐτοῦ περὶ τῆς βυζαντιακῆς καὶ νέας ἑλληνικῆς γραμματείας ἐρευνῶν, εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἦτο ἄξιος τιμῆς καὶ παρὰ τῶν Ἑλλήνων, ἅτε ἀναδείξας τὰς τοιαύτας μελέτας ἀξίας ἰδίας ἐν γερμανικῷ πανεπιστημίῳ ἕδρας, τῆς πρώτης ἐπίτηδες ἱδρυθείσης. Ἀλλ' ἡ πρὸς τὸν Κουμβάχερ τιμὴ δὲν ἦτο ὁ μόνος λόγος τῆς συμμετοχῆς τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων βυζαντιολόγων εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ διευθυνόμενον περιοδικόν. Ἠσθανόμεθα εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι τὴν ἀνάγκην εἰδικοῦ ὀργάνου σκοποῦντος τὴν μελέτην τοῦ βυζαντιακοῦ κόσμου ἐν ἡμέραις, καθ' ἃς τὸ μέχρι τινὸς ἀδίκως περιφρονούμενον Βυζάντιον ἤρχισε διὰ τῆς κριτικῆς ἐρεύνης ἀποκαθαιρόμενον νἀναλαμβάνῃ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ ὄψιν. Μακραίωνες πλάναι καὶ ταπεινὰ συμφέροντα τῆς Δύσεως εἶχον ἀμαυρώσει τὴν περὶ τῶν βυζαντιακῶν πραγμάτων ἡμετέραν γνῶσιν. Ἡ περὶ τὴν γραμματείαν καὶ τέχνην τῶν ἐκκρίτων τῆς ἀρχαιότητος ἐθνῶν καὶ χρόνων ἀσχολία καὶ ὁ δίκαιος πρὸς τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἀπωτάτου ἐκείνου παρελθόντος θαυμασμὸς εἶχον ἀποστήσει τὴν ψυχὴν τῶν ἐρευνητῶν ἀπὸ τῆς περὶ τοῦ Βυζαντίου ἀληθείας, ἐν μέρει δὲ καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐξετάσεως τῶν κατ' αὐτό. Διὰ δὲ τὸ θρησκευτικὸν σχίσμα τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως εἶχεν ἐπιρρίψει ἡ ἱστοριογραφία τῆς δυτικῆς Εὐρώπης τέφραν καὶ αἰθάλην ἐπὶ τὰς μορφὰς τῶν βυζαντιακῶν χρόνων. Μονονοὺ πᾶν ὅ τι βυζαντιακὸν ἐθεωρεῖτο ἠθικῶς ἀπόβλητον, πνευματικῶς στρεβλὸν, φέρον ἀπαραχάρακτον τὴν σφραγῖδα τῆς παρακμῆς καὶ τῆς ἐκπτώσεως. Ἀλλ' ἡ ἔρευνα ἤρχισεν ἀποδίδουσα εἰς τὸ Βυζάντιον τὴν ὀφειλομένην δικαιοσύνην. Ἡ γραμματεία, ἡ τέχνη, ἡ νομοθεσία τοῦ Βυζαντίου ἔχουσι σήμερον οὐ μόνον ἐρευνητάς, ἀλλὰ καὶ θαυμαστάς. Τὸ Βυζάντιον δὲν περιφρονεῖται πλέον, ἀλλὰ μελετᾶται, ἡ δὲ μελέτη ὀλίγον ἀπέχει τοῦ θαυμασμοῦ πρὸς κράτος ἐπὶ μίαν ὅλην χιλιετηρίδα καὶ πλέον διασῶσαν μὲν τὰς παραδόσεις καὶ τὰ μνημεῖα τοῦ παρελθόντος, χρησιμεῦσαν δὲ ὡς προπύργιον τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς Εὐρώπης ὅλης ἐναντίον τῶν βαρβάρων, δυνάμενον δὲ νὰ ἐπιδείξῃ πολιτισμὸν ἄξιον λόγου, προάγγελον τῆς εἰς τὴν Δύσιν ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς μεταλαμπαδευθείσης ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν. Μετὰ καυχήσεως δὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι εἰς

τὴν τοιαύτην παλινόρθωσιν τοῦ ἀδίκως πεπτωκότος οὐ μικρὸν συνετέλεσεν ἡ νέα ἑλληνικὴ ἐπιστήμη.

Δὲν εἶνε τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης πταῖσμα, ἂν ἡ Γερμανία καὶ ἡ Ῥωσία ἀνέλαβον οὕτως εἰπεῖν συστηματικῶς τὴν δικαίωσιν τοῦ Βυζαντίου δι' εἰδικῶν ὀργάνων, ἂν ἀλλογενεῖς ἐπεχείρησαν ἐκεῖνο ὅπερ ὤφειλε νὰ εἶνε ἐθνικὴ καὶ ἐπίσημος τῶν νέων Ἑλλήνων ὑποχρέωσις. Ὑπὸ ἐπιστημονικὴν ἔποψιν φθόνος οὐδείς. Ἡ ἐπιστήμη εἶνε διεθνὴς καὶ ἑνιαία, καὶ εἶνε ἀδιάφορον, ἂν τὸ βυζαντιακὸν λάβαρον δὲν ὑψοῦται ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς Ἀκροπόλεως, ἀλλ' ἐν ταῖς παρὰ τὸν Ἴσαρα Ἀθήναις καὶ παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ναίβιδος. Διὰ τοῦτο προθύμως παρέστησαν οἱ Ἕλληνες βυζαντιολόγοι συνεργάται τῆς Byzantinische Zeitschrift καὶ θὰ παραστῶσιν οὐχ ἧττον πρόθυμοι συναρωγοὶ τοῦ Βασίλιεφσκη καὶ Ῥέγκελ ἐν τοῖς Bizantijskij Bremennik. Τρανὴ δὲ ἄλλη ἀπόδειξις, ὅτι ἡ νέα ἑλληνικὴ ἐπιστήμη δὲν ὤκνησε νἀναλάβῃ τὸ πρὸς τὸ Βυζάντιον καθῆκον αὐτῆς ὡς ἔργον ἴδιον ἀποδεικνύει ἡ ἵδρυσις τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, ἧς τὸ Δελτίον εἶνε κατὰ μέγα μέρος ἀφιερωμένον εἰς τὸ Βυζάντιον. Καὶ σκέψις δ' ἔγεινε πρό τινων ἐτῶν παρά τινων τῶν ἐν Ἀθήναις βυζαντιολογούντων περὶ ἱδρύσεως ἰδίου βυζαντιακοῦ περιοδικοῦ, καὶ συνεννοήσεις ἀντηλλάχθησαν μετ' ἐκδοτῶν ἐν Ἀθήναις, ἀλλ' οἱ γενόμενοι ὑπολογισμοὶ ἀπεδείκνυον, ὅτι τοιοῦτό τι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρηθῇ ἄνευ κυβερνητικῆς χορηγίας, ἣν οὐδ' ἐπειράθησαν νὰ ζητήσωσιν οἱ εἰσηγηταὶ τῆς ἰδέας, ὄντες ἐκ τῶν προτέρων βέβαιοι, ὅτι, ὡς ἔχουσι τὰ παρ' ἡμῖν, δὲν περισσεύει χρῆμα πρὸς ἐκπλήρωσιν τοιούτων ὀνειροπολημάτων.

Ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὠνειροπόλησαν ματαίως οἱ ἐρευνηταὶ τῶν Ἀθηνῶν ἠδυνήθησαν νὰ καταστήσωσι πρᾶγμα οἱ βυζαντιολόγοι τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ῥωσίας, ἐπερειδόμενοι εἰς ἐπισήμους χορηγίας καὶ γενναίας ὑποστηρίξεις, ὧν ἄνευ δὲν εἶνε δυνατὴ ἡ συντήρησις ἰδίων ὀργάνων ἀναφερομένων εἰς ἐρεύνας, αἵτινες δὲν κινοῦσιν ἀκόμη δυστυχῶς τὸ ἐνδιαφέρον τῶν πολλῶν. Οὕτως οἱ ἀπώτερον ἡμῶν κείμενοι πρὸς τὸ Βυζάντιον ἔγειναν πλησιέστεροι αὐτοῦ, καὶ ἄνευ ὑστεροβουλίας οὐδεμιᾶς, ἐπειδὴ οὐδ' εἰς τοὺς Ῥώσους ἐρευνητὰς δικαιούμεθα νὰ προσγράψωμεν τοιαύτην, χάριν αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης ἀνέλαβον τὴν συστηματικὴν διαφώτισιν παρελθόντος, ὅπερ εἶνε τὸ παρελθὸν αὐτοῦ

τοῦ ἔθνους τοῦ ἑλληνικοῦ. Διὰ ταῦτα εἰς ἡμᾶς ἐπεβάλλετο κυρίως ἕνεκα λόγων οὐ μόνον ἐπιστημονικῶν, ἀλλὰ καὶ ἐθνικῶν ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ μεγάρου, εἰς ὃ σήμερον εἴμεθα εὐτυχεῖς συνεισφέροντες μικροὺς μόνον λίθους. Ἀλλ' ἂς ἐλπίσωμεν, ὅτι θὰ ἔλθῃ ἡμέρα νὰ ἐννοήσῃ τὸ ἔθνος ἢ μᾶλλον ἡ πολιτεία, ὅτι αἱ βυζαντιακαὶ μελέται πρέπει νὰ τύχωσι καὶ παρ' ἡμῖν ἐπισήμου ὑποστηρίξεως, ὡς εὐτυχῶς ἤδη κατενοήθη ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπισήμου ἀναγνωρίσεως τῶν πρὸς τὴν ἀπωτάτην ἀρχαιότητα ἡμετέρων ὑποχρεώσεων. Ἀλλ' ἀποκαλύπτοντες τὴν κεφαλὴν εὐλαβῶς πρὸ τῶν προπάππων, μὴ λησμονῶμεν τοὺς πατέρας, διότι ἄλλως κινδυνεύομεν, χωρὶς νὰ δύναταί τις νὰ κατηγορήσῃ ἡμᾶς ἐπὶ ἐπάρσει πατραγαθίας, νὰ παριστάνωμεν τὸ μωρὸν θέαμα λαοῦ κομπάζοντος ἐπὶ μόνῃ τῇ παππαγαθίᾳ.

ΦΩΝΗ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ [1]

Φωνὴ τῆς Ἠπείρου! Δὲν ἠδύνασθε βεβαίως νὰ ἐκλέξητε ὡραιότερον ὄνομα διὰ φύλλον, ὅπερ ἔχει τὸν προορισμὸν νὰ συγκεντρώσῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ τῶν ἁπανταχοῦ γῆς Ἠπειρωτῶν τὰς ἀναμνήσεις καὶ τὰ παράπονα, τὰς ἐλπίδας καὶ τοὺς πόθους. Ὅταν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι εἴπερ τις καὶ ἄλλος τῶν Ἑλλήνων ὁ Ἠπειρώτης ἐν οἱᾳδήποτε τῆς ἱστορίας περιόδῳ, ἐν οἱῳδήποτε χρόνῳ, ὁπουδήποτε καὶ ἂν εὑρίσκηται τῆς γῆς μένει στερρῶς προςκεκολλημένος εἰς τὴν ἰδέαν τῆς πατρίδος, οὐδὲν ἀληθῶς ἔχομεν ἄλλο νὰ πράξωμεν χάριν τῆς Ἠπείρου, ἀλλὰ καὶ χάριν τῆς Ἑλλάδος, ἢ νὰ ἐνωτισθῶμεν αὐτῆς τῆς φωνῆς τῆς Ἠπείρου. Ὁθενδήποτε καὶ ἂν προέρχηται, εἴτ' ἐκ τῶν ζώντων εἴτε ἀπὸ τῶν τάφων, εἴτε ἀπὸ τοῦ στήθους χλιδῶντος ἐλευθέρου εἴτε ἀπὸ τῶν στέρνων δούλου κάμπτοντος τὸν αὐχένα, εἴτε ἀπὸ τοῦ Ἀράχθου ἀκούεται, ὃν μονοσάνδαλος διέβη ἡ νεόκτητος ἐλευθερία, εἴτε ἀναβαίνει ἀπὸ τοῦ βάθους τῶν ὑδάτων τῆς Παμβώτιδος, ἅτινα ἔχει θολώσει τόσον αἷμα, εἴτε συναποστέλλεται μετὰ τοῦ πλουσίου φόρτου, ὃν ὄλβιοι Ἠπειρῶται παραδίδουσιν εἰς τὰ ῥεύματα τοῦ Ἴστρου, εἴτε ἀντηχεῖ ἐκ τῆς καρδίας ἠπειρωτικῶν τέκνων πλουτούντων παρὰ τοῦ Νείλου τὰς ὄχθας, εἶνε πάντοτε φωνὴ ὑπὲρ τῆς πατρίδος. Δὲν λησμονεῖ ὁ Ἠπειρώτης τὰς θυσίας τοῦ παρελθόντος καὶ τὰς ἐπαγγελίας τοῦ μέλλοντος. Ἐνθυμεῖται πάντοτε τὰς ἡμέρας, καθ' ἃς ἀπὸ τῶν ἠπειρωτικῶν ὀρέων ἐξεπήγασε κατὰ τὰς μαρτυρίας τοῦ Ἀριστοτέλους τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ὀνομασία τῶν Γραικῶν, ἣν ἐπὶ μακρὸν λησμονηθεῖσαν περιεβλήθη καὶ πάλιν τὸ ἔθνος δουλεῦον, τὴν Ἤπειρον ἔχει παλαιοτάτην πατρίδα. Οὐδὲ λησμονοῦσιν

[1] Ἐδημοσιεύθη ἔν τινι τῶν πρώτων φύλλων τῆς ὁμωνύμου ἐφημερίδος τῶν Ἀθηνῶν τῇ 2 Ὀκτωβρίου 1892.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

οἱ Ἠπειρῶται τῆς ἀρχαίας Ἠπείρου, τὸν ἔνδοξον βασιλέα τὸν ἀπὸ τῆς Μολοσσίδος περισυναγαγόντα περὶ αὐτὸν τοὺς Ἠπειρώτας ἅπαντας καὶ ἀναβάντα ἐπὶ βραχὺ αὐτὸν τῆς Μακεδονίας τὸν θρόνον καὶ καταστήσαντα σεβαστὸν εἰς αὐτοὺς τοὺς Ῥωμαίους τὸ ὄνομα τοῦ Πύρρου ἐκείνου, ὅςτις ὑπῆρξεν ὁ μόνος τῶν Ἑλλήνων ἀντιμετωπίσας αὐτὰ τὰ πρόθυρα τῆς Ῥώμης. Οὐδ' ὑπῆρξε μικροτέρα τῆς Ἠπείρου ἡ ἀκμὴ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, ὅτε ἀνέστησε μὲν λαμπρὰν ἡ προστασία τῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων, ἀνέδειξε δ' ἔπειτα τὴν Ἄρταν πρωτεύουσαν ἀκμαίου δεσπότου ὁ οἶκος τῶν Ἀγγέλων. Ὅτε δὲ τὰ νέφη τῆς ἐπιδρομῆς ἤρχισαν καταρρηγνύμενα κατὰ τῆς ἄλλως εὐτυχοῦς χώρας, ἤρκεσεν ὁ ξενικὸς ἀπὸ τῶν Σέρβων κίνδυνος νὰ μεταβάλῃ εἰς φίλους τοὺς πρώτους τῶν ἐπιδρομέων, τοὺς Ἀλβανούς, καὶ μετατρέψῃ αὐτοὺς σὺν τῇ φορᾷ τῶν αἰώνων εἰς συμμάχους τῶν Ἠπειρωτῶν καὶ ἀδελφούς. Τίς δὲ τῶν Ἠπειρωτῶν δὲν ἀναλογίζεται τὰς πικρὰς ἔπειτα ἡμέρας, τοὺς βαρεῖς ἐκείνους αἰῶνας τῆς Ἠπείρου, ὧν ἀρίστη παράστασις θὰ ἦτο μέλας πέπλος ὅμοιος πρὸς ἐκεῖνον, ὅςτις καλύπτει τὴν θέσιν τοῦ δόγη τῆς Βενετίας Φαλιέρου, ἐν τῷ πλαισίῳ ἐκείνῳ τῆς πινακοθήκης τῶν δογῶν ἐν τῷ δογικῷ παλατίῳ, ὅπερ ἔπρεπε νὰ κατέχῃ ἡ εἰκών του; Τοῦ μέλανος ἐκείνου πέπλου τοῦ ἐπὶ αἰῶνος καλύψαντος καὶ νῦν ἔτι ἐπὶ μέγα μέρος καλύπτοντος τὴν εὔανδρον τῆς Ἠπείρου γῆν μία μόνη ἀπεκαλύφθη μικρὰ γωνία, ἐφ' ἣν ἐξεφάνη ἀναλάμπον τὸ θεῖον τῆς ἐλευθερίας φῶς. Ἀλλ' οἱ Ἠπειρῶται ἄριστα γινώσκουσιν, ὅτι δὲν δύναται καὶ δὲν πρέπει νὰ ἀργήσῃ ἡ ὥρα, καθ' ἣν τὸ φῶς ἐκεῖνο δέον νὰ καταλάμψῃ τὴν Ἤπειρον ὅλην ἀπ' ἄκρου ἕως ἄκρου. Τοῦτο ἐπιβάλλουσιν αἱ θυσίαι καὶ τὸ αἷμα τοῦ παρελθόντος, εἰς τοιοῦτο μέλλον πρέπει νὰ ἀποβλέπῃ πᾶσα ἐνέργεια τοῦ ἐνεστῶτος. Τὸ ἠπειρωτικὸν χρῆμα, τὸ ἠπειρωτικὸν πνεῦμα, τὸ ἠπειρωτικὸν αἷμα πρέπει νὰ συντελέσωσι τὸ μέγα τοῦτο ἔργον, τὸ γλυκὺ τοῦτο ὄνειρον τῆς καρδίας παντὸς Ἠπειρώτου. Ὁποίαν δὲ δύναμιν ἐγκλείουσιν ἐν ἑαυτοῖς οἱ τρεῖς οὗτοι παράγοντες δύναται νὰ μαρτυρήσῃ ἡ ἱστορία σύμπαντος τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Ἀπὸ αἰώνων ἤδη τὸ ἠπειρωτικὸν πνεῦμα, καταλάμψαν τὰς ἠπειρωτικὰς δειράδας, ἀνέδειξε τὰ σχολεῖα τῆς πατρίδος, ἰδίως δὲ τὰ τῶν Ἰωαννίνων, φαεινὴν ἑστίαν παιδείας· αὐτοῦ δὲ τοῦ ἐθνικοῦ πανδιδακτηρίου ἀπ' αὐτῆς τῆς συστάσεώς του ἡ ἱστορία ἐνέχει λαμπρὰς σελίδας, ἃς φωτίζει τὸ ὄνομα ἐκ-

κρίτων Ἠπειρωτῶν τοῦ γένους διδασκάλων. Ὁ δὲ ἠπειρωτικὸς πλοῦτος ἔχει ἐξευγενισθῆ διὰ τῆς φιλοπάτριδος καὶ γενναίας ἐθελοθυσίας εὐγενῶν Ἠπειρωτῶν χορηγῶν, οἵτινες οὐ μόνον τὰ πάτρια σχολεῖα διετήρησαν καὶ διατηροῦσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν μητρόπολιν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐξωράϊσαν διὰ τῶν καλλίστων καὶ εὐεργετικωτάτων ἐνδιαιτημάτων τῆς παιδείας καὶ τῆς φιλανθρωπίας εἰς βαθμὸν τοιοῦτον, ὥςτε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι αὐτὴ ἡ καρδία τῶν Ἀθηνῶν εἶνε ἠπειρωτική. Τέλος δὲ τὸ ἠπειρωτικὸν αἷμα περιβάλλει ὡς πορφύρα δόξης τὰς μεγίστας τῶν θυσιῶν τοῦ δουλεύοντος ἑλληνισμοῦ καὶ κοσμεῖ τὰ ἄριστα τῶν τροπαίων τῆς ὑπὲρ ἐλευθερίας μαχομένης Ἑλλάδος.

Τῶν ἀναμνήσεων δὲ τούτων καὶ πόθων, τῶν τοιούτων θυσιῶν καὶ ἐλπίδων, αἵτινες εἶνέ τι οἱονεὶ ἔμφυτον ἐν ἁπάσαις ταῖς ἠπειρωτικαῖς καρδίαις, ἐπιβάλλεται νὰ γείνῃ κῆρυξ ἡ φωνὴ τῆς Ἠπείρου. Χαίρομεν διὰ τὸ ἐγχείρημα, καὶ εὐελπιστοῦμεν, ὅτι ἐν ταῖς στήλαις αὐτῆς θὰ ἀναγνωρίσωσιν ἀλλήλους ὡς ἀδελφοὺς ἀπομεμακρυσμένα νῦν ὑπὸ τῆς βιωτικῆς ἀνάγκης καὶ διεσκορπισμένα τῆς Ἠπείρου τέκνα, ἔχοντα πάντα ἕνα πόθον κοινόν, μίαν εἰς ἅπαντας ἐπ' ἴσης γλυκεῖαν ἐλπίδα, ἕνα σκοπὸν καὶ πρόγραμμα τὸ αὐτό, τὴν ἀληθῆ εὐημερίαν τῆς μιᾶς καὶ ἡνωμένης μεγάλης πατρίδος, τῆς πεφιλημένης Ἠπείρου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Η ΦΩΝΗ ΤΩΝ ΖΩΝΤΩΝ ΚΑΙ Η ΒΟΗ ΤΩΝ ΝΕΚΡΩΝ [1]

'Επιφανὴς τῆς Γερμανίας πολιτευτὴς καὶ ἱστοριογράφος, ὁ 'Ερρῖκος Τράϊτσκε, ἔλεγε κατὰ τὰ μαθήματα τῆς Πολιτικῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου, ὀλίγα ἔτη μετὰ τὸν γαλλογερμανικὸν πόλεμον, ὅτι ἐν τοῖς μεγάλοις πολιτικοῖς ζητήμασι δὲν πρέπει νἀκούηται μόνον ἡ γνώμη τῶν ζώντων, ἀλλὰ καὶ ἡ φωνὴ τῶν νεκρῶν.

'Ωρθώθη, ἐνθυμοῦμαι, ἀπὸ τῆς ἕδρας ὁ γλαφυρὸς καθηγητὴς καὶ δι' εὐροίας λόγου καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτάκτου καὶ ἀσυνήθους ὑπεστήριξε τὰ δικαιώματα τῆς Γερμανίας ἐπὶ τῆς 'Αλσατίας καὶ τῆς Λοθαριγγίας διὰ τῆς βοῆς τοῦ παρελθόντος, διὰ τῆς φωνῆς τῶν νεκρῶν.

Τί πρέπει λοιπὸν νὰ εἴπῃ ὁ Τράϊτσκε, τί πρέπει νὰ εἴπωσιν αἱ κραταιαὶ τῆς Εὐρώπης δυνάμεις, τί πρέπει νὰ εἴπωμεν ἡμεῖς καὶ νὰ πράξωμεν ὑπὲρ τῆς Μακεδονίας, ἣν κηρύττουσιν 'Ελλάδα καὶ τῶν νεκρῶν ἡ βοὴ καὶ τῶν ζώντων ἡ γνώμη; Κηρύττει 'Ελλάδα τὴν Μακεδονίαν ἡ φωνὴ τῶν ζώντων, ὁ ἀπὸ τοῦ Βοίου ὄρους μέχρι τῆς 'Ροδόπης συμπαγὴς ἑλληνικὸς πληθυσμός, τοῦ ὁποίου οὔτε τὴν γλῶσσαν οὔτε τὴν θρησκείαν οὔτε τὰ ἤθη, οὔτε τὸν βίον, οὔτε τὰς ἀναμνήσεις, οὔτε τοὺς πόθους ἠδυνήθησαν νὰ μεταστρέψωσιν οἱ αἰῶνες· τοῦ ὁποίου τὰ φρονήματα δὲν ἴσχυσαν νὰ μεταβάλωσιν αἱ σαγῆναι τοῦ φυλετικοῦ προσηλυτισμοῦ· τοῦ ὁποίου τὴν καρδίαν δὲν κατώρθωσαν νὰ ὑποδουλώσωσι τοῦ κατακτητοῦ αἱ πιέσεις καὶ τῆς πολιτικῆς αἱ διαστροφαί, ὅστις πρὸς τὰς 'Αθήνας ἀποβλέπει ὡς πρὸς μητρόπολιν, ἀφ' ἧς ἀπεκδέχεται διδασκάλους καὶ παραμυθίαν, ἐλπίδας καὶ ἐλευθερίαν. Καὶ γινώσκουσιν οἱ ἑλληνικοὶ λαοὶ τῆς εὐάνδρου Μακεδονίας, ὅτι τὸν μυριόφωνον αὐτῶν ὑπὲρ συνενώσεως μετὰ τῆς 'Ελλάδος πόθον ὑποστηρίζει ἡ ἀκατανίκητος βοὴ τῶν νεκρῶν, οἵτινες ἐγειρόμενοι

[1] 'Εν εἰδικῷ περὶ Μακεδονίας φύλλῳ τῆς 'Ακροπόλεως τῆς 10 'Ιανουαρίου 1886.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἐκ τῶν τάφων συγκροτοῦσι στρατιὰν δαιμονίαν προασπιστῶν τοῦ δικαίου τῆς Μακεδονίας. Θὰ προσέλθῃ πρῶτος ἐπίκουρος Ἀλέξανδρος ὁ Φιλέλλην, νομίζων, ὅτι πρόκειται περὶ νέων Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων καὶ περὶ νέων κατὰ Περσῶν μαχῶν· θὰ ἐξεγερθῇ σύννους ὁ μέγας φιλόσοφος τῶν Σταγείρων, καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἐνωτιζόμενος θὰναβῇ καὶ πάλιν τὸν δυσήνιον Βουκεφάλαν ὁ νικηφόρος τοῦ Φιλίππου υἱός, ὅστις μεταξὺ νικῶν εἶχεν ἐν τῇ λάρνακι τὰ ἔπη τοῦ Ὁμήρου καὶ ἐν τῇ καρδίῳ τὰ διδάγματα τοῦ Ἀριστοτέλους· θὰ ἐξυπνήσωσιν οἱ δισμύριοι τῆς Πύδνας ἡττημένοι καὶ θὰ περικυκλώσωσι πάλιν τὸν τελευταῖον αὐτῶν κακοδαίμονα βασιλέα, τὸν Περσέα, ζητοῦντες νὰ ἐκδικήσωσι τὴν πτῶσιν τῆς Μακεδονίας· θὰναπετάσῃ, ὡς ἄλλη κεφαλὴ Μεδούσης, βλοσυρὰ τὰ ὄμματα τὸ κρανίον τοῦ μάρτυρος τῶν Βυζαντίνων βασιλέως Νικηφόρου, ἀφ' οὗ ὁ Κροῦμμος, τῶν Βουλγάρων ὁ ὑβριστὴς ἡγεμὼν, ἔπιεν ὡς ἀπὸ κυπέλλου. Μετὰ μαρτύρων παλαιῶν θὰ ἑνωθῶσι μάρτυρες νέοι, πρὸς τὰ καρυοφύλλια καὶ τὰ φλάμπουρα τῶν ἁρματωλῶν τοῦ Ὀλύμπου θὰ συνδεθῇ ἡ ἑλληνικὴ γραφὶς καὶ ἡ ἑλληνικὴ λύρα νέων Μακεδόνων λογογράφων καὶ ποιητῶν. Ὁ Ζῆδρος καὶ ὁ Λάππας, ὁ Λάζος ὁ Ἐξάρχης καὶ ὁ Γέρω-Μπίτζος, ὁ Τότζκας καὶ ὁ Καζαβέρνης, ὁ Λιάκος καὶ ὁ Καρατάσσος θὰ δώσωσιν ἐν τῷ ἀγῶνι τὴν χεῖρα πρὸς τὸν Θεόδωρον Γαζῆν καὶ Δαμασκηνὸν τὸν Στουδίτην, πρὸς τὸν Παπαζώλην καὶ τὸν Ζαβίραν, πρὸς τὸν Καμαριώτην καὶ τὸν Δάρβαριν. Καὶ τοῦ χοροῦ θὰ ἡγῆται ὁ Μακεδὼν Ἀνακρέων, ὁ Ἀθανάσιος Χριστόπουλος, εὐχαριστῶν τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἄθωνος, ὅτι ἐν μέσῳ διωγμῶν παντοίων διέσωσαν ἐν ταῖς ἐσχατιαῖς τῆς Χαλκιδικῆς τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ τέχνην, καὶ τοὺς τυπογράφους τῆς Μοσχοπόλεως, ὅτι ἐν τοῖς πρώτοις ἐφρόντισαν νὰ μεταγάγωσι τὴν θείαν τοῦ Γουττεμβεργίου τέχνην εἰς τὴν μακεδονικὴν Ἑλλάδα, καὶ ἀνακρούων ὕμνους πολεμικοὺς ἐκεῖνος ὁ ἐπαφρόδιτος τοῦ Ἔρωτος καὶ τοῦ Βάκχου ψάλτης. Μετὰ τῆς φωνῆς τῶν ζώντων θὰ ἑνωθῇ ἡ βοὴ τῶν νεκρῶν, καὶ ἡ Μακεδονία ὅλη ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου μέχρι τῆς Λυχνιδοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ Κρουσόβου μέχρι τῶν Σερρῶν θὰ ἐπαναλάβῃ τοῦ ἀναζῶντος ἡρωικοῦ αὐτῆς Λιάκου τὴν ἀναφώνησιν

Ὄσῳ 'νε ὁ Λιάκος ζωντανὸς πασσᾶ δὲν προσκυνάει.
Πασσᾶ 'χει ὁ Λιάκος τὸ σπαθὶ, βεζύρη τὸ τουφέκι.

ΑΟΡΑΤΟΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ [1]

Καὶ ἐκοιμήθησαν ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον οἱ ἥρωες ἐγγὺς τῶν πατρίων δρυμώνων, μὲ περισσὰς ἕκαστος τετρωμένοι πολεμίας σφαίρας εἰς τὸ στῆθος τὸ ἀνδρικόν. Ἐπολέμησαν ὡς λέοντες, ἔπεσαν σιγῶντες ὡς θύματα τῆς ἐθνικῆς ἰδέας. Δὲν ὑπῆρξε φάραγξ, δὲν ὑπῆρξε πεδίον μακεδονικόν, ὅπου πρὸ τοῦ θανάτου αὐτῶν τοῦ ἡρωικοῦ νὰ μὴ ἠκούσθη τῆς σφαίρας αὐτῶν ὁ συριγμὸς, ὁρμώσης ἐναντίον τοῦ στήθους τῶν πολεμίων. Δὲν ἐπεζήτησαν δόξαν, δὲν ἐθήρευσαν πλούτη, δὲν ἔσπευσαν νὰ διαδώσωσι κἂν τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς τὰ μακεδονικὰ πεδία, διότι οἱ πλεῖστοι αὐτῶν πολεμοῦσιν ὑπὸ ψευδώνυμα. Ἀπηρνήθησαν τὰς συνεύνους ἐν ταῖς θεσσαλικαῖς κρύπταις, τὰ τέκνα αὐτῶν ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι, ἐπίδικά τινες τὰ μικρά των κτήματα, καὶ, φέροντες τὰς ζώνας καὶ τῆς φουστανέλλας αὐτῶν πάσας τὰς πτύχας μεστὰς φυσιγγίων, ἔσπευσαν νὰ ἐκτινάξωσι τὰς ἀνδροφόνους βολὰς ἐπὶ τὰ νῶτα τῶν φευγόντων πρὸ τοῦ ἡρωισμοῦ αὐτῶν πολεμίων τῆς πατρίδος.

Ἡ Ἑλλὰς ἐξύπνησε φρονήματος μεστὴ, ἐξερχομένη τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, οὓς ἐτέλεσεν ἔκθαμβος καὶ ἐνθουσιῶσα, οἱονεὶ ἐμβλέπουσα ἐν αὐτοῖς τὸ σύμβολον μελλόντων ἐθνικῶν ἀγώνων. Καὶ χαίρουσα ἔτριψε τοὺς ὀφθαλμοὺς μετὰ τὸ πανηγυρικὸν θέαμα τῶν σφαιροβόλων καὶ τῶν δρομέων, καὶ εὑρέθη κατενώπιον ἀθλητῶν ἐκτινασσόν-

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῆς 30 Αὐγούστου 1896 ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Ἀμύντας. Ἀλλ' ὅ τι τότ' ἐξέδωκα ὑπὸ ψευδώνυμον θαρραλέως ὑπογράφω σήμερον, θεωρῶν τοῦτο ὀφειλομένην καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων δικαίωσιν τοῦ πατριωτικοῦ ἔργου ὅπερ εἶχον ἀναλάβει ἐν Μακεδονίᾳ οἱ ὑπὲρ αὐτῆς ἐκθύμως ἐργασθέντες. Οἱ ἆθλοι τοῦ Μπρούφα καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἔτυχον μὲν δικαίας ἐκτιμήσεως ὑπὸ τῶν ξένων, ἐν οἷς μάλιστα ὁ Γάλλος Bérard, καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἐν τῷ τότε χρόνῳ ἐν Μακεδονίᾳ προξενικῶν ἀρχῶν τῆς Α. Μ. τοῦ βασιλέως, μονονοὺ δ' ἐχλευάσθησαν καὶ ἐπροπηλακίσθησαν ὑπό τινων πολιτευτῶν καὶ δημοσιογράφων φερόντων ὄνομα ἑλληνικόν.

των σφαίρας ὅλως διαφόρους τῶν τοῦ Γκάρετт καὶ Γούσκου καὶ τελούντων δρόμους οὐχὶ εἰρήνης, ἀλλὰ πολέμου ἐπὶ τῶν ὀρέων τῆς Κρήτης καὶ τῆς Μακεδονίας. Μετὰ τὸ Στάδιον ὁ Βάμος καὶ τὸ Καρατσαίρ. Μετὰ τοὺς κροτοῦντας πυραύλους τοὺς ἀγγέλλοντας τὴν ἄφιξιν τῶν μαραθωνοδρόμων, τὰ πυροβόλα τἀγγέλλοντα, ὅτι φρυάσσει ἡ Κρήτη καὶ ἀνέστη ἡ Μακεδονία. Μετὰ τὸν θρίαμβον τοῦ Λούη αἱ νῖκαι τῶν Κρητῶν καὶ ἡ δόξα τοῦ μόνου Ἕλληνος, ὅςτις ἠδυνήθη νὰ ὑπερευδοκιμήσῃ ἐν ἀκαρεῖ διὰ τοῦ ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας μέχρι τοῦ Καρατσαὶρ ἀνυπερβλήτου Μαραθωνίου δρόμου, ἐκεῖνον, ὅςτις εἶχε κατορθώσει νὰ γείνῃ δημοφιλὴς ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα διὰ τῆς ταχύτητος τῶν ποδῶν του. Ὁ Μπρούφας ἐπεσκίασε διὰ μιᾶς τὸν Λούην, καὶ ἡ Ἑλλὰς ὅλη ἐπανέλαβε τὸ ὄνομα τοῦ τολμητίου, ὅςτις, ἔχων περὶ αὐτὸν δράκα ὀλίγων πιστῶν, ἐβροντοφώνησε διὰ τοῦ πυροβόλου του εἰς τὸν κόσμον ὅλον, ὅτι ὑπάρχει ἑλληνικὴ Μακεδονία.

Ἡ Ἑλλὰς ὅλη ὅση ἔχει ἀκόμη εἰς τὰ στήθη πόθους μυστικούς, ὅση τρέφει ἀκόμη εἰς τὴν καρδίαν ὄνειρα ἐθνικά. Ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ ὀνειροπόλοι, ὅλοι οἱ ἀδιάφθοροι, δι'οὓς ἡ ἑλληνικὴ σημαία ἔχει τὴν μαγικὴν δύναμιν νὰ ἐκδιπλόνηται ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ κατακαλύψῃ ὄρη καὶ πελάγη, ἐπεκτεινομένη ἁπανταχοῦ ὅπου πάλλουσιν ἑλληνικαὶ καρδίαι καὶ λαλεῖται ἡ εὔφωνος γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων, ὅλοι ὅσοι ἔχουσι πρὸ παντὸς Τούρκου ἐνώπιόν των ζωηρὰν τὴν εἰκόνα Μωάμεθ τοῦ πορθητοῦ καὶ πρὸ παντὸς Βουλγάρου τὴν εἰκόνα τοῦ Κρούμμου, ἀνεσκίρτησαν ἐπὶ τῷ ἀκούσματι ἐθνικῶν νικῶν ἐν Μακεδονίᾳ ὑπὸ τὸν ἦχον ἑλληνικῶν σαλπίγγων.

Εἶχεν, ἐλέχθη, ἐπὶ τοῦ στήθους ὡς σύμβολον χάρτην ἐπιτετυπωμένον διὰ σφραγῖδος ἐρυθρᾶς καὶ φέροντα τὸν σταυρὸν καὶ τὰς λέξεις Ἐν τούτῳ νίκα ὁ πρῶτος αἰχμάλωτος, ὃν συνέλαβον οἱ Τοῦρκοι.

Ἔπεσεν ὡς λέων, βεβαιοῦσι, μὲ δεκατέσσαρας πληγὰς ἐπὶ τοῦ στήθους ὁ Παπαδῆμος. Δίκην ἄλλου Ῥήγα Φεραίου ἔδειξε τὸ μεγαλεῖον τῆς ψυχῆς του ὁ Μπαφάλης, ἀνακρινόμενος ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς Λαρίσης, αἵτινες παρεκώλυσαν τὴν ἔξοδόν του. Ἁπανταχοῦ καὶ παρὰ πᾶσιν ἕνα εὑρίσκομεν καὶ τὸν αὐτὸν τύπον, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἰδέαν, ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόγραμμα, τὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ τὴν ἐθελοθυσίαν τοῦ ἐλευθερωτοῦ. Δὲν ἐξῆλθον ὡς λησταί. Οὐδεὶς ἐτόλμησε νὰ εἴπῃ τὸ τοιοῦτον, οὐδ' ἠδύνατο νά το εἴπῃ. Ἂς ἐπιδείξωσιν ἕνα καὶ μό-

νον μετελθόντα μίαν καὶ μόνην πρᾶξιν ληστρικὴν, ἃς εἴπωσι περὶ ἑνὸς καὶ μόνου, ὅτι ἐδειλίασεν, ὅτι δὲν ὑπῆρξε γενναῖος πρὸς τοὺς ἡττημένους, μεγαλόφρων πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους, συμπαθὴς πρὸς τοὺς ὁμοφύλους καὶ αὐτοὺς δὲ τοὺς Τούρκους ἀγρότας. Ἐπλήρωνον τὰ ἐπιτήδεια ἁπανταχοῦ, εἶνε ἡ ὑπὸ πασῶν τῶν ἀνταποκρίσεων διαβιβασθεῖσα ἀλήθεια. Ὑπῆρξαν μεγάλοι μαχηταὶ, ἀριστοκρατικοὶ ἱππόται ἁπανταχοῦ ὅθεν διέβησαν. Ζῶντες καὶ κρυπτόμενοι, ὅπως ἀναφανῶσιν αὔριον πάλιν νικηταὶ, ἐμέστωσαν φρονήματος τὴν Μακεδονίαν. Ἐν Βιτωλίοις ἐξήρχοντο οἱ ἐνθαρρυνθέντες κάτοικοι καὶ ἡρώτων φανερὰ ἐν αὐτῇ τῇ πλατείᾳ νέα περὶ τοῦ Μπρούφα καὶ τῶν συντρόφων του. Ἐν Νιαούσῃ, ἐν Βοδενοῖς αἱ βουλγαρικαὶ καὶ ῥωμανικαὶ προπαγάνδαι ἐσίγησαν καὶ ἐκρύφθησαν, οἱονεὶ ἀποκρυσταλλωθεῖσαι. Θανόντες δὲ λατρεύονται ὡς ἥρωες ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας, καὶ εὐλογεῖται ἡ μνήμη αὐτῶν, διότι ἔδωκαν νέον θάρρος, ἐγκατέσπειραν νέαν ζωὴν εἰς τὴν χώραν. Ὡς ἐν ὀνείρῳ θερινῆς νυκτὸς ἡ Μακεδονία τῶν ἐθνικῶν πόθων ἀνεφάνη πάλιν ἐπὶ τοῦ ὁρίζοντος μαγικὴ, λάμπουσα, ἀκτινοβόλος. Ὅ τι δὲν κατώρθωσεν ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη ὁ Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν γραμμάτων, ὅ τι δὲν ἐπετεύχθη ἐπὶ δεκαετηρίδας διὰ τῶν ἑλληνικῶν γυμνασίων τῆς Μακεδονίας, τὸ ἐπέτυχον διὰ μιᾶς φαεινῆς ἐκλάμψεως τῶν ὅπλων των οἱ γενναῖοι τοῦ ἐφετεινοῦ θέρους ὁπλαρχηγοί. Τιμὴ εἰς τὰς νίκας των, δόξα εἰς τὸν θάνατόν των.

Μὴ ζητήσητε τίς ὤξυνε τὰ ὅπλα των, τίς ἐπλήρωσε βολῶν τὰς πυριτοθήκας των, τίς ἐνέπνευσεν εἰς αὐτοὺς τόσον ἐνθουσιασμὸν, τόσην ἀγάπην πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὸν πλησίον, τόσην εὐγένειαν αἰσθημάτων καὶ μεγαλοφροσύνην ψυχῆς, τόσην αὐταπάρνησιν καὶ ἐθελοθυσίαν. Ψυχή των καὶ χορηγός των ὑπῆρξεν ἡ πατρίς. Τοιοῦτο μέγα ἀληθῶς ἐλατήριον, ἀνώτερον παντὸς κομιτάτου, δὲν εἶχεν ἀνάγκην τῶν ἑξακοσίων χιλιάδων τοῦ ἀγγλικοῦ χρυσοῦ, ὅσας πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν μία ἀθηναϊκὴ, μάλιστα, φίλε ἀναγνῶστα, ἀθηναϊκὴ ἐφημερὶς ἔγραφε διατεθείσας ὑπὲρ τῆς μακεδονικῆς ἐξεγέρσεως. Ἀλλ' ἐλησμόνησεν ὁ μυθεύσας τὰ τοιαῦτα, ὅτι ὁ χρυσὸς ὑποτάσσει μισθίους, δὲν γεννᾷ ἥρωας καὶ ἐλευθερωτάς. Τοιοῦτο κομιτᾶτον δὲν ἠδύνατο νὰ εἶνε ἄφρον, ὡς προχθὲς ἀκόμη ἔγραφεν ἄλλη ἐφημερὶς, ἀναλογιζομένη τὰς θυσίας καὶ τὰς ζημίας τὰς προκληθείσας ὑπὸ τοῦ μακεδονικοῦ κινήματος, διότι, ὅταν ἡ ἐνεργοῦσά τι εἶνε ἡ πατρὶς, εἶνε αὐτονόητον, ὅτι δὲν

πτοεῖται πρὸς τὰς θυσίας καὶ τὴν ἀπώλειαν ὀλίγων της γενναίων τέκνων, διότι ἄνευ θυσιῶν δὲν αὐτοδημιουργεῖται ἡ ἐλευθερία. Οὐδὲ δύναται νὰ κληθῇ ἀσύνετον καὶ πρόωρον τὸ κίνημα, διὰ νὰ ἀντικρούσωμεν καὶ τὸν τελευταῖον τοῦτον ἰσχυρισμόν, ἐπειδὴ αἱ ἀνταρτικαὶ ὁμάδες τοῦ ἐφετεινοῦ θέρους δὲν ἤγαγον ἀμέσως εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Μακεδονίας, ἀποτυχούσης οὕτω τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλ' εἶνε φανερόν, ὅτι οὔτε ἐπανάστασις ὑπῆρξεν ἡ αὐτόματος ἐφετεινὴ ἐξέγερσις, οὔτε δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀποτυχία ἡ ἀνάπτυξις τόσου φρονήματος, τόσου θάρρους, τόσου ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἡ ἀληθὴς καὶ πρώτη ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις τῆς ἑλληνικῆς Μακεδονίας.

Ὁποίαν σημασίαν ἔχει τὸ ἐφετεινὸν κίνημα, δύνανται νὰ μάθωσιν οἱ ὀλίγοι παρανοήσαντες αὐτὸ ἢ οἱ ἐθελοτυφλοῦντες ἐκ τῶν γραφέντων πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν περὶ τῶν ἐκθέσεων τῶν ἐν Μακεδονίᾳ προξένων τῶν μεγάλων δυνάμεων πρὸς τὰς κυβερνήσεις των. Πόρισμα τοῦ παρόντος ἐπαναστατικοῦ κινήματος, ἔγραψεν ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ πρόξενος τῆς Αὐστρίας, εἶνε, ὅτι ἡ δύναμις τοῦ ἑλληνισμοῦ εἶνε ἀκαταμάχητος ἐν Μακεδονίᾳ, καὶ ὅτι ἐν δεδομένῃ περιστάσει πολλὰ δυναταί τις νάναμένῃ, καὶ μάλιστα ὅταν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι τριακόσιοι μόνον Ἕλληνες ἐπαναστάται κατώρθωσαν νὰ θέσωσιν εἰς κίνησιν καὶ ἀντιμετωπίσωσι πολυάριθμον τουρκικὸν στρατόν, ὅςτις εἶνε καὶ ὁ ἐκλεκτότατος τῆς Τουρκίας.

Τοῦτο βεβαίως εἶνε τὸ μέγα κέρδος, ἡ μεγάλη ἐπιτυχία, ἀλλὰ καὶ ἡ μεγίστη δικαίωσις τῶν ἐφετεινῶν ἀγωνιστῶν καὶ τῶν ὑποκινησάντων αὐτούς. Τὸ μακεδονικὸν ζήτημα ἐτέθη ἤδη ἐπὶ τοῦ τάπητος. Ἡ ἑλληνικὴ Μακεδονία δὲν εἶνε εἰς τὸ ἑξῆς ἀόρατος ὡς τὸ πρίν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ο ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΔΙΑΔΟΧΟΥ[1]

Ἀπὸ τῶν στοῶν τοῦ καλλιμαρμάρου κτιρίου, δι' οὗ ἐκόσμησεν ἐπιφανῶς τὰς Ἀθήνας ἡ φιλογένεια ἑνὸς τῶν μεγάλων τῆς Ἑλλάδος τέκνων, ἀντήχησεν εὐοίωνος χθὲς πάλιν ἡ φωνὴ τοῦ Διαδόχου τοῦ θρόνου, κηρύττοντος τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς ἐπιτροπείας τῶν διεθνῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων. Ὅτε πρὸ τριῶν ἐτῶν, τῷ 1892, ἠκούσθη τὸ πρῶτον ὁ Κωνσταντῖνος προςφωνῶν τοὺς ἑταίρους τοῦ Παρνασσοῦ ἐν τῷ πρὸς ἑορτασμὸν τῆς εἰκοσιπενταετηρίδος τοῦ Συλλόγου τελεσθέντι συμποσίῳ, ὁμόθυμος ἠκούσθη χαρὰ ἀγαλλιάσεως ἐπὶ τοῖς ῥήμασιν ἐκείνοις, δι' ὧν τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων ὁ υἱὸς ἐχαιρέτιζε καὶ ηὐλόγει τὸ ἔργον σωματείου, ἐν ᾧ ἐξεδηλοῦτο ἀκμαία δρᾶσις κοινωνικῆς προόδου. Πολὺ μείζονα σημασίαν ἔχει ὁ χθὲς ἐκφωνηθεὶς δεύτερος λόγος τοῦ Διαδόχου ὡς προέδρου καὶ προστάτου τοῦ πολυμελοῦς συνεδρίου, εἰς ὃ ἀνετέθη ἡ ἐκτέλεσις τῆς εὐχῆς τῶν γυμναστικῶν ἑταιρειῶν καὶ συλλόγων τῆς Εὐρώπης, οἵτινες ἠθέλησαν νὰ δώσωσι πλείονα αἴγλην εἰς τοὺς διεθνεῖς ἀθλητικοὺς ἀγῶνας τοῦ μέλλοντος, περιβάλλοντες αὐτοὺς διὰ τοῦ σεμνοῦ ὀνόματος Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων.

Καὶ τὸ ὄνομα τὸ ἐκλεχθὲν πρὸς δήλωσιν τῶν ἀγώνων τούτων καὶ ἡ πόλις πρὸς ἣν ἐστράφησαν ἐν ἀνευφημίαις τὰ ὄμματα τῶν διοργανωτῶν ὡς πρὸς πρῶτον τόπον τῆς τελέσεως αὐτῶν δεικνύουσιν, ὅτι ἡ προηγμένη Εὐρώπη τοῦ λήγοντος δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος δὲν λησμονεῖ, ὅτι ἡ γυμναστικὴ ἔσχεν ἑστίαν τὴν Ἑλλάδα καὶ ὅτι ἀμάραντοι μένουσιν ἀκόμη οἱ στέφανοι, δι' ὧν περιέβαλόν ποτε οἱ Πανέλληνες τὰς

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἑστίᾳ τῆς 15 Ἰανουαρίου 1895 ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ ἐν τῇ πρώτῃ συνελεύσει τῆς μεγάλης ἐπιτροπείας τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων ἐν τῷ Ζαππείῳ ἐκφωνηθέντος λόγου τῆς Α. Β. Υ. τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου, δι' οὗ προςεφώνησε τοὺς ἀποτελοῦντας ταύτην τὴν ἐπιτροπείαν.

κορυφὰς τῶν νικητῶν τῆς ἀρχαίας Ἄλτεως. Κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων σὺν τῇ νέᾳ πνοῇ, ἥτις ἐζωογόνησε τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τῆς γνώσεως καὶ μελέτης τῶν ἀριστουργημάτων τοῦ Ἕλληνος λόγου καὶ τῆς τέχνης τῆς ἑλληνίδος, ἡ προσοχὴ τῶν λογίων ἐστράφη πρὸς τὴν σύγχρονον τότε Ἑλλάδα, ἐφ' ἣν νεωστὶ εἶχεν ἁπλωθῆ ὁ πέπλος τῆς δουλείας. Ὁμοίως καὶ τώρα, ὅτε αἱ πρόοδοι τῆς γυμναστικῆς ὑπὸ παντοίας μορφὰς ἤγαγον εἰς τὴν συναίσθησιν τῆς ἀνάγκης διεθνοῦς ἑνώσεως τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς καὶ ἀναβιώσεως ἀρχαιοπρεπῶν ἀγώνων, τὰ ὀνόματα Ὀλυμπία καὶ Ἀθῆναι διέδραμον διὰ πάντων τῶν χειλέων. Ἡ Εὐρώπη ἐθεώρησεν εὐλαβὲς αὐτῆς καθῆκον νὰ ἐπιδείξῃ τὰ ἀσκούμενα αὐτῆς σώματα ἐν τοῖς αὐτοῖς ἐκείνοις ἱεροῖς χώροις ἐν οἷς ἐτελοῦντο τὰ Παναθήναια καὶ ἐστέφοντο οἱ Ὀλυμπιονῖκαι. Καὶ ἡ μὲν Ἑλλὰς τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος ἐν μέσῳ τῶν στοναχῶν τῆς προσφάτου δουλείας οὐδὲ νὰ στρέψῃ κἂν τὸ ὑπὸ τῆς ὀδύνης καθημαγμένον αὐτῆς πρόσωπον ἠδυνήθη πρὸς τὴν Δύσιν καὶ ἐνωτισθῇ τῆς παρηγόρου φωνῆς, ἥτις ηὐλόγει τοὺς προγόνους τῶν ἀτυχῶν ἐκείνων οἵτινες ἐβυθίζοντο εἰς τὴν σκοτίαν, ἐν ᾧ τὸ πατρῷον φῶς ἀνέσπερον εἶχεν ἀρχίσει φωτίζον εὐγνώμονας ἐν ἀπωτάταις χώραις μαθητάς. Ἀλλ' ἡ ἐλευθέρα Ἑλλὰς τῆς σήμερον θὰ ἦτο καὶ ἀχάριστος καὶ ἄλογος, ἂν ἠρνεῖτο τὴν ξενίαν εἰς τοὺς λάτρας τῆς ἀρχαίας αὐτῆς δόξης, εἰς τοὺς ζητήσαντας τὴν σκιὰν τῆς Ἀκροπόλεως ὡς βωμόν, ὅπως καύσωσιν ὀλίγον λιβανωτὸν εἰς τὴν μνήμην τῶν μεγάλων τῆς γυμναστικῆς πατέρων. Θὰ ἦτο ἀχάριστος πρὸς εὐγνώμονας· θὰ ἦτο ἄλογος, ζητοῦσα νὰ ἐπιδειχθῇ ὡς πτωχαλαζὼν περιβεβλημένη ψευδεῖς ἀδάμαντας πρὸς τοὺς εἰθισμένους νὰ μὴ πτοῶνται καὶ πρὸς ἀληθῶν ἀδαμάντων τὴν λάμψιν.

Ἀλλ' ὁ Διάδοχος, ἀναλαβὼν τὴν προστασίαν τῆς ξενίας, ἣν τὸ Ἑλληνικὸν σύμπαν οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν μίαν ἐφάνη φαντασθὲν νὰ μὴ παράσχῃ, ἔθηκε τὸ ζήτημα ὀρθῶς. Μὲ γλῶσσαν μεστὴν παρρησίας ὡμολόγησεν, ὅτι δὲν ἀμφισβητεῖ τὸ ἐν γένει μὴ ἀνθηρὸν τῶν οἰκονομικῶν περιστάσεων τῆς σήμερον, ἀλλὰ καὶ ἔδειξεν, ὅτι αἰσθάνεται, ὅτι ἄνευ ἐντροπῆς δυνάμεθα νὰ ἐπιδείξωμεν τὰς κοινωνικὰς καὶ πνευματικὰς ἡμῶν προόδους, ὅσας ἐπετελέσαμεν ἐν μέσῳ παντοίων κωλυμάτων καὶ περιστάσεων δυσαρέστων. Ἀληθῶς οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει, διότι δὲν εὐπλοεῖ ἡ πολιτεία, νὰ παίζῃ πρόσωπον ναυαγοῦ ἡ κοινωνία, διότι δὲν

δύναται νὰ ἐπιδειχθῇ εὐπρόσωπος ἡ αὐθεντικὴ Ἑλλάς, νὰ φανῇ ἀφιλόξενον πρὸς τοὺς ἀλλογενεῖς, ἄστοργον πρὸς τὰς ἰδίας ἑαυτοῦ παραδόσεις καὶ ἐπιλήσμον τῶν ἰδίων ἑαυτοῦ πόθων τὸ ἔθνος. Ἐν πολλοῖς καὶ πολλάκις ἡ πολιτεία ἀπέδειξεν, ὅτι ἀμεριμνεῖ περὶ τῶν ἠθικῶν ἀγαθῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅτι οὐδαμῶς φροντίζει περὶ ἄλλου τινὸς ἢ περὶ τοῦ ἄρτου. Ἀλλὰ τὸ ἔθνος μυριόστομον βοᾷ καὶ ἐπαναλαμβάνει, ὅτι οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος. Τὸ ἔθνος ἔχεται τῶν ἀναμνήσεων αὐτοῦ καὶ περιθάλπει τοὺς πόθους του μετὰ στοργῆς. Οὐδεὶς δικαιοῦται νἀποψιλώσῃ αὐτὸ τῶν ὀνείρων του, τῶν παραδόσεών του, τῶν ἐλπίδων. Ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου πᾶσαν ἀπάρνησιν τῆς ἀναζωογονήσεως τόσων καὶ τόσων παραδόσεων, ἣν ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ ἡ καὶ πάλιν ἐν τῇ ἑλληνικῇ γῇ τέλεσις ἀγώνων συνδεομένων πρὸς παρελθὸν ἀπώτατον καὶ μέλλον ἅμα οὐ μακρὰν κείμενον, ὁ Ἕλλην ἤθελε θεωρήσει ὡς ἀπογύμνωσιν μέρους τῆς ἰδίας του ὑπάρξεως.

Εὖγε καὶ τρὶς εὖγε εἰς τὸν Διάδοχον Κωνσταντῖνον, ἀνυψώσαντα διὰ τῆς χθεσινῆς προσφωνήσεως τὸ ζήτημα εἰς τὴν ἐμπρέπουσαν περιωπήν. Εὐφραδῶς ἀνακεφαλαιώσας τὴν σημασίαν τῶν παραδόσεων τοῦ παρελθόντος, ἔδειξεν, ὅτι συναισθάνεται πλήρη τὴν εὐθύνην τῆς μεγάλης κληρονομίας, ἥτις βαρύνει τὸ ἑλληνικὸν στέμμα. Ἑλληνικώτατα δὲ ὀνομάσας τὴν προσφιλῆ ἡμῶν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν πρωτεύουσαν τῆς ἐλευθέρας μερίδος τῆς ἑλληνικῆς χώρας, συνεκίνησεν ἡμᾶς μέχρι δακρύων ὁ πορφυρογέννητος τοῦ θρόνου βλαστός, ἐνδείξας ὁποῖον δικαιούμεθα νὰ προιωνιζώμεθα ὡς μέλλοντα βασιλέα ἐκεῖνον, ὅστις δὲν παύεται ἀναλογιζόμενος, ὅτι ἡ πορφύρα ἣν θὰ περιβληθῇ μίαν ἡμέραν ἔχει βαφῆ εἰς τὸ αἷμα καὶ ἔχει βραχῆ διὰ τῶν δακρύων γενεῶν ὅλων Ἑλλήνων.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ [1]

Τίς ἐξ ἡμῶν κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν μεγάλων ἑορτῶν δὲν αἰσθάνεται διπλῆν τὴν χαρὰν, οὐ μόνον αὐτὸς φαιδρυνόμενος, ἀλλὰ καὶ ἀναμιμνησκόμενος τῶν παιδικῶν χρόνων, καθ' οὓς ἔτι μᾶλλον ἑώρταζεν ἡ ἄπειρος κακῶν ἡλικία καὶ οἱονεὶ εἰςδύων εἰς τὴν ἄκακον ψυχὴν τῶν μικρῶν καὶ μετ' αὐτῶν καὶ πάλιν συνεορτάζων ; Τὸ φυσικὸν τοῦτο εἰς πάντας μάλιστα τοὺς εὐτυχήσαντας νὰ ἔχωσι τέκνα αἴσθημα τοῦ ἐξ ἀντανακλάσεως ἑορτασμοῦ, ἂν δύναμαι νὰ ἐκφρασθῶ οὕτως, ὁμοιάζει πρὸς τὸν ὅλον ἰδιάζοντα χαρακτῆρα, ὃν φέρει ἐν ὁλοκλήρῳ ἡμῶν τῷ ἔθνει ὁ πανηγυρισμὸς τῆς ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος. Δὲν ἑορτάζει μόνον ὁ Χριστιανὸς, ἀλλὰ συνευφραίνεται καὶ ὁ Ἕλλην, ἀναδρομικῶς ἐπανερχόμενος εἰς τὴν χαρὰν, ἣν ᾐσθάνετο πανηγυρίζων τὴν Ἀνάστασιν ὁ ὑπόδουλος ἑλληνισμὸς ὡς συμβολίζουσαν τὴν παλιγγενεσίαν.

Ὑπῆρξεν ἀληθῶς σωτηρία τοῦ γένους, ὅτι ὁ κατακτητὴς ἐπισήμως καὶ κατ' ἐπίφασιν τοὐλάχιστον δὲν κατεδίωξε τὴν θρησκείαν τῶν ἡττημένων. Ὁ πατριάρχης ἀπέβη ὁ ἐθνάρχης τῶν δεδουλωμένων Ἑλλήνων, καὶ ὑπὸ τὰς πτέρυγας τῆς ἐκκλησίας ἐσκιάσθη τὸ γένος. Διὰ ταῦτα αἱ μοναὶ ὑπῆρξαν ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας οὐ μόνον τὸ καταφύγιον τῶν βεβαρημένων τὴν ψυχὴν καὶ φευγόντων τὰ ἐγκόσμια καὶ ἀποβλεπόντων εἰς ἄλλην πέραν τῶν γηίνων νοητὴν πατρίδα, ἀλλὰ καὶ οἱ ξενῶνες καὶ τὰ νοσοκομεῖα, αἱ βιβλιοθῆκαι καὶ τὰ ἄσυλα τῶν συντετριμμένων ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ, τῶν ἀποτροπιαζομένων τὴν ὑποδούλωσιν τοῦ γένους. Ἐν δὲ τοῖς ναοῖς δὲν ἐσεβάζετο μόνον ὁ θεὸς τῶν Χριστιανῶν, ἀλλὰ συνάμα διὰ τῆς εἰς τὴν πίστιν ἀφοσιώσεως, τῆς ἀναμνήσεως τοῦ ἐνδόξου τῆς ἐκκλησίας παρελθόντος, τῆς ἐν συντριβῇ καρδίας πρὸ τῶν πιστῶν παρελάσεως τῶν ἀγώνων καὶ τῶν μαρ-

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι Κράτος τῆς 11 Ἀπριλίου 1902, ἡμέρας τοῦ Πάσχα.

τυρίων, δι' ὧν ἐστερεώθη τὸ οἰκοδόμημα τῆς ἐκκλησίας, συνεστερέοῦτο ἡ ἐπὶ τὴν καρτερίαν πεποίθησις, ἐγεννᾶτο ἡ ἐπὶ τὸ μέλλον προσδοκία καὶ ἐσφυρηλατεῖτο κατὰ μικρὸν ἡ ἐθνικὴ ἰδέα.

Ὁ ἱερεὺς δὲν ἐνθύμιζε μόνον τὰ μεγάλα διδάγματα τοῦ Σωτῆρος, δὲν παρίστανε μόνον τὴν ἐποικοδομητικὴν δρᾶσιν θρησκολήπτων ἁγίων. Τόσαι καὶ τόσαι ἑορταὶ συνεδέοντο πρὸς ἐθνικὰς νίκας κατὰ βαρβάρων, καθ' ἃς ἡ ἐκκλησία ἐπανηγύριζε κοινῇ μετὰ τῆς πολιτείας. Ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος ἦτο ἐπινίκιος ᾠδὴ ἐπὶ τῇ ἀπὸ τῶν Ἀβάρων ἐλευθερώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ἑορτὴ τῆς ἀνυψώσεως τοῦ Σταυροῦ ἦτο συγχρόνως ὁ θρίαμβος τοῦ Βυζαντίου κατὰ τῶν Περσῶν. Τόσων καὶ τόσων μαρτύρων καὶ νεομαρτύρων ὁ βίος ἦτο εἰκὼν ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ἀγωνιζομένου χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ σελὶς ἀπεσπασμένη ἐξ αὐτῶν τῶν τυχῶν τοῦ βίου τοῦ μαρτυροῦντος ἔθνους.

Ἐκκλησία καὶ ἔθνος εἶχον ὑποστῇ διὰ μακρῶν αἰώνων τὰς αὐτὰς τύχας, εἶχον ὁμοῦ δοξασθῇ καὶ πέσει. Τὰ ἐπινίκια δὲν εἶχον ἀκουσθῇ ἐν μόνῳ τῷ Ἱπποδρόμῳ, ἔνθα οἱ αὐτοκράτορες ἐλακπάτουν νικηφόροι τοὺς ἡττημένους Βανδήλους καὶ Ἄραβας καὶ ἀνετρέποντο ἐπὶ τῆς ἄμμου αἱ σημαῖαι τῶν ἡττημένων βαρβάρων, ἀλλ' εἶχον ἀντηχήσει καὶ ὑπὸ τοὺς θόλους τῆς ἐκκλησίας. Οἱ γόοι τῶν Βυζαντίνων ἀτυχούντων δὲν εἶχον πληρώσει μόνον τὰς ἀγυιὰς καὶ τὰς πλατείας τῆς βασιλευούσης, ἀλλ' εἶχον ὄχι ὀλιγώτερον βίαιοι ἐκραγῇ ὑπὸ τὰς ὄψεις τῶν ψηφιδωτῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ. Καὶ δὲν εἶχεν ἄδικον τὸ ἔθνος, ὅτε ἡπλώθη ἐπ' αὐτὸ ὁ μελανὸς μανδύας τῆς δουλείας καὶ ἤρχισε ψάλλον ἀντὶ τῶν ἐπινικίων τῆς χθὲς τοὺς πρώτους θρήνους τοῦ δεδουλωμένου, φανταζόμενον καὶ αὐτὰς τὰς εἰκόνας δακρυούσας.

Μεταξὺ τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ θεοῦ του, μεταξὺ τοῦ γένους καὶ τῶν ἁγίων του εἶχε διὰ μακρῶν αἰώνων πίστεως ἑδραιωθῇ ἀδιάσχιστος ὑπὸ τῶν περιστάσεων ἀλληλεγγύη. Διὰ τοῦτο ὁ δουλεύων ὑπελάμβανεν, ὅτι δὲν ἠδύνατο ὁ θεός του, δὲν ἠδύναντο οἱ ἅγιοί του νὰ ἐγκαταλίπωσιν αὐτὸν εἰς τέλος, ἂν ἤθελεν ἀνδριζόμενος ἀναλάβει τὸν ἀγῶνα. Τὸν ἐπαραμύθουν λοιπόν, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνος ἐπαραμύθει αὐτούς. Καί, φανταζόμενος διακρυούσας τὰς εἰκόνας, προςέθετεν ἐξ ἑτέρου

Σώπασε, κυρὰ δέσποινα, μὴν κλαίγης, μὴν δακρύζῃς·
πάλε μὲ χρόνους, μὲ καιροὺς πάλε 'δικά μας θά εἶνε.

Ἦσαν ὁμοιοπαθεῖς, ὁμοῦ δεδοξασμένοι τῆς χθὲς, ὁμοῦ δεδουλωμένοι τῆς σήμερον, ὁμοῦ ἐλεύθεροι τῆς αὔριον.

Ὑπὸ τοιούτους ὅρους τὸ δουλεῦον γένος καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Σωτῆρι ἐθάρρει νὰ εὕρῃ τὴν εἰκόνα ἑαυτοῦ. Ἐν τῷ μαρτυρίῳ Ἐκείνου καὶ τῇ σωτηρίῳ αὐτοῦ Ἀναστάσει ἐνυπῆρχε τὸ σύμβολον τῆς ἐξελίξεως τῶν τυχῶν αὐτοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Εἶχε καὶ ὁ ὑπὸ τὸν ζυγὸν ἑλληνισμὸς τὸ φραγγέλιον αὐτοῦ καὶ τὸν σταυρὸν, ἐποτίζετο καὶ ἐκεῖνος ὄξος, ἐκεντεῖτο καὶ ἐκεῖνος διὰ λόγχης τὰ πλευρὰ, εἶχε καὶ ἐκεῖνος τὸν Γολγοθᾶν αὐτοῦ. Ἀλλὰ πέραν τῶν παθῶν ἔβλεπεν ὁ Χριστιανὸς τὴν Ἀνάστασιν ἐν δόξῃ, τὴν Ἀνάστασιν ἐν χαρᾷ. Καὶ ἡ Ἀνάστασις τοῦ Σωτῆρος ἦτο ἡ εἰκὼν τῆς ἀναστάσεως τῶν ὑπὸ τὸν ζυγὸν κεκυφότων.

Ὦ! πόσον ὡραῖαι ἦσαν αἱ σεληνοφεγγεῖς νύκτες, καθ' ἃς ὁ παῖς μετέβαινεν εἰς τὸ σχολεῖον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ.

Φεγγαράκι μου λαμπρὸ,
φέξε μου νὰ περπατῶ,
νὰ πηγαίνω 'ς τὸ σχολειὸ,
νὰ μαθαίνω γράμματα,
τοῦ θεοῦ τὰ θάμματα.

Ὦ! πόσον ὡραῖον ἦτο το ἀστροφεγγὲς ἐκεῖνο μεσονύκτιον, ὅτ' ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ χωρίου ἀντήχει ἀπὸ τῶν χειλέων τοῦ ἱερέως τὸ Χριστὸς ἀνέστη καὶ διεδίδετο ὁ ἀσπασμὸς ἀπὸ στόματος εἰς στόμα. Οἱ ὀφθαλμοὶ ἐξήστραπτον ὑπὸ χαρᾶς ἐπὶ τῇ λυτρώσει τοῦ λυτρώσαντος τὸν κόσμον, καὶ ὑποκάρδιος ὑπεθάλπετο τῶν δεδουλωμένων ἡ ἐλπὶς, ὅτι μίαν ἡμέραν θἀσπασθῶσιν ἀλλήλους τρὶς, ἐπιφωνοῦντες Πατρὶς ἀνέστη.

Μὴ καὶ σήμερον ἀκόμη ὁ αὐτὸς δακρύγελως δὲν ἐπιστέφει τὰ χείλη τῶν ἀλυτρώτων τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναστάσεως, οἱ αὐτοὶ κρύφιοι πόθοι δὲν θερμαίνουσιν αὐτῶν τὴν καρδίαν;

Ἐπὶ τῆς κατοχῆς τῆς Θεσσαλίας ὑπὸ τῶν νικητῶν μετὰ τὸν ἀτυχῆ πόλεμον ὑπῆρξαν οἱ ἀφήσαντες ἄθραυστον κατὰ τὸ Πάσχα τὸ κόκκινον αὐγὸν διὰ νὰ συγκρούσωσιν αὐτὸ μετὰ τὴν ἐκκένωσιν τῆς τουρκοπατημένης πατρίου γῆς. Μόνον δὲ ὅτε εἶδον ὑποχωροῦντα καὶ τὸν τελευταῖον Τοῦρκον, συνέκρουσαν τὰ αὐγὰ, καὶ τότε μόνον ἑώρτασαν χαίροντες ἐν καθυστερήσει τὴν Ἀνάστασιν.

Τίς οἶδε πόσοι καὶ πόσοι ἀνὰ τὰς ἀλυτρώτους ἑλληνικὰς πατρίδας ἑορτάζοντες τὸ Πάσχα περιμένουσι νὰ ἑορτάσωσι τρόπον τινὰ χωριστὰ τὴν καθυστεροῦσαν Ἀνάστασιν ;

Ἂς ἐνθυμηθῶμεν αὐτοὺς καὶ χαιρετίσωμεν μακρόθεν συμπονοῦντες σήμερον, ὡς ἀδελφὸς ἐν εὐμαρείᾳ τρυφῶν ἀδελφὸν δεσμώτην, ὡς ὁ πατὴρ ὁ ἐν μέσῳ τοῦ ἀφρώδους οἴνου καὶ τῶν ἠχηρῶν γελώτων ἑορτασίμου πανδαισίας μὴ λησμονῶν ἀπωρφανισμένον, ξενιτευμένον του τέκνον. Τοὺς δύο ἐκείνους ἀδελφοὺς χωρίζουσι τὰ κιγκλιδώματα τῆς εἱρκτῆς, τὸν πατέρα ἐκεῖνον καὶ τὸ τέκνον χωρίζουσι θάλασσαι καὶ ὄρη. Ἡμᾶς καὶ ἐκείνους χωρίζουσιν ἐλευθερία καὶ δουλεία, ἑνόνουσι θρησκεία καὶ πατρίς.

ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ [1]

Εὐχάριστος εἶνε ἡ ἀπόφασις, ἣν ἔλαβεν ἀπό τινος ὁ ἑλληνικὸς τύπος, νὰ στρέψῃ τὴν προςοχὴν τῶν ἀναγνωστῶν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς πατρίου ἱστορίας. Ἄξιον δὲ μόνον συστάσεως εἶνε ὅπως ἥ τ' ἐκλογὴ τῶν θεμάτων γίνηται καταλλήλως καὶ ἡ διαπραγμάτευσις αὐτῶν ἐκτελῆται sine ira et studio. Δὲν πρέπει νὰ καταβιβάζωμεν τυχὸν τὴν ἱστορίαν πρὸς τὰ αἰσθήματα καὶ πάθη τῆς ἡμέρας, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας νἀναβιβάζωμεν τὸν ἀναγνώστην, κατευθύνοντες αὐτὸν εἰς τὰ ἐκ τοῦ παρελθόντος διδάγματα, ἐκτιθέμενα ἀπαθῶς καὶ ἀμερολήπτως. Προκειμένου δὲ περὶ τῆς ἀποφάσεως τοῦ Σκρὶπ νὰ ἐκτυλίξῃ πρὸ τῶν ἀναγνωστῶν αὐτοῦ τὰς μεγάλας σκηνὰς τῶν πολέμων τοῦ Βυζαντίου πρὸς τοὺς Βουλγάρους, αἰσθάνομαι τὴν εὐχάριστον ἀνάγκην νὰ ἐπαινέσω ἀπροκαλύπτως τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ διὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἐκλογὴν τοῦ θέμχτος. Εὔχομαι δὲ, ὅπως καὶ ἡ ἱστορικὴ ἔκθεσις ἀποβῇ ἀναλόγως ἐπιτυχὴς καὶ ἀνταξία τῆς ἐπιβολῆς.

Εἶνε ἀληθῶς διὰ πολλοὺς λόγους ἀναγκαιοτάτη καὶ μάλιστα ἐπίκαιρος ἡ ἔκθεσις τῶν κατὰ τὰς μεσαιωνικὰς σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων. Ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι οἱ πολλοὶ δὲν ἔχουσι παρ' ἡμῖν σαφῆ ἔννοιαν τοῦ μεγάλου διὰ τῆς ἱστορίας ἀνταγωνισμοῦ τῶν δύο ἐθνῶν. Οἱ ἀναγινώσκοντες τὰς σημερινὰς βιαιοπραγίας καὶ ἀπανθρωπίας τῶν Βουλγάρων ἐν Μακεδονίᾳ, οἱ βλέποντες τὰ μέσα, δι' ὧν πειρῶνται νὰ γεννήσωσι Μακεδονικὸν ζήτημα, οἱ παρακολουθοῦντες τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν μόνον διὰ τῆς ἱστορίας δύνανται νὰ φωτισθῶσι περὶ τῶν ἀξιώσεων τούτων, νὰ καταμάθωσι τὸν ἔκπαλαι χα-

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Σκρὶπ τῆς 6 Ὀκτωβρίου 1902.

ρακτῆρα τῶν Βουλγάρων καὶ νὰ διδαχθῶσιν, ὅτι ἀπὸ μακροῦ ἤδη παραλλήλως πρὸς τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ δολοφόνου καὶ τὰ στύγια ἔργα τοῦ ληστοῦ βαίνει ἡ δολοφονικὴ διαστροφὴ τῆς ἱστορίας.

Ὑπάρχουσιν οἱ φρονοῦντες παρ' ἡμῖν, καί το ἐπαναλαμβάνομεν ἐνταῦθα, ἀφ' οὗ ἀνεγράφη καὶ δημοσίᾳ, ὅτι εἷς τρόπος ἀποφυγῆς τῶν δεινῶν, ἅτινα οἱ Βούλγαροι τῶν κομιτάτων ἐπισείουσι καὶ σωρεύουσι κατὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας, θὰ ἦτο ἡ πρὸς αὐτοὺς ἀντιμέτρησις διὰ τῶν αὐτῶν ὅπλων. Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος.

Ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ πολὺ εἰρηνικώτερα μέτρα πρὸς δικαίωσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ, πρὸς ἐπίδειξιν τῶν ἐπὶ τῆς Μακεδονίας δικαιωμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Καταστρώσωμεν τὴν ἀπογραφὴν τῶν ἡμετέρων σχολείων καὶ ἀντιπαραβάλωμεν τὴν διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ παιδείας πρὸς τοὺς ψευδαρίθμους τῶν Βουλγάρων. Ἀναπτύξωμεν τὰς δέλτους τῆς ἱστορίας καὶ ἐπιδείξωμεν τὰς σκηνὰς τῶν μεγάλων ἀγώνων τοῦ Βυζαντίου πρὸς τὸ βουλγαρικὸν ἔθνος. Οἱ ἀληθεῖς ἀριθμοὶ τῶν σχολείων, αἱ ἀληθεῖς ἱστορικαὶ διηγήσεις θὰ εἶνε ἡ ἀρίστη ἡμῶν ὑπεραπολογία, ἡ ἐναργεστάτη ἡμῶν δικαίωσις.

Οἱ Βούλγαροι χειρίζονται καὶ τὴν ἱστορίαν κατὰ τὸν αὐτὸν ταχυδακτυλουργικὸν τρόπον, καθ' ὃν οἱ χειροκλοπικοὶ αὐτῶν δάκτυλοι αὐξάνουσιν εἰς μυριάδας τὰς ἑκατοντάδας τῶν μαθητῶν, εἰς χιλιάδας ἐλευθερωτῶν τὰς δεκάδας τῶν ληστρικῶν ὁμάδων, ἃς ἐξεμοῦσι τὰ βουλγαρικὰ κομιτᾶτα εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἐδάφη τῆς Μακεδονίας.

Ὁ Βούλγαρος μαθητὴς ἐπὶ τῶν σχολικῶν βάθρων δὲν διδάσκεται μόνον, ὅτι ἡ Μακεδονία εἶνε τὴν σήμερον βουλγαρική, ἀλλ' ὅτι ἀνέκαθεν ἦτο τοιαύτη. Μοὶ εἶχεν ἐπιδειχθῆ πρό τινων ἐτῶν διδακτικὸν βιβλίον βουλγαρικόν, ἐν ᾧ παριστάνετο Βούλγαρος καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος. Ἴσως δὲ ἡ αὐτὴ λογικὴ θάπτῃ ἐπεὶ νὰ μεταβαπτίσωμεν εἰς Βούλγαρον καὶ αὐτὸν τὸν Ἀριστοτέλην, ἅτε ὑπάρξαντα διδάσκαλον τοῦ υἱοῦ τοῦ Φιλίππου, καὶ αὐτὸν τὸν Ὅμηρον, ἀφ' οὗ περιέφερεν αὐτὸν ἐν νάρθηκι ὁ μέγας στρατηλάτης εἰς τοὺς πολέμους.

Δὲν προτείνω νἀντιπολεμήσωμεν τοὺς Βουλγάρους διὰ τῶν αὐτῶν ὅπλων. Δὲν ἔχομεν ἀνάγκην, διότι ἡ ἀκραιφνὴς ἱστορικὴ ἀλήθεια εἶνε ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ δὲν παρίσταται χρεία τῶν βουλγαρικῶν τεχνασμάτων. Διὰ μόνης τῆς ἱστορίας, ἀπερικόσμως ἐκτιθεμένης, δύναται νὰ φανῇ

ὁποῖος ὁ χαρακτὴρ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὁποῖος ὁ τῶν Βουλγάρων, τίς ἦτο ὁ κύριος τῆς Μακεδονίας καὶ τίς ὁ ἐπιδρομεύς, ὁποῖοι οἱ βασιλεῖς τοῦ Βιζαντίου ἐν ταῖς νίκαις καὶ αὐταῖς ταῖς ἥτταις, ὁποῖοι οἱ τσάροι τῶν Βουλγάρων ἐν τῇ ἀπιστίᾳ καὶ τῇ παρασπονδίᾳ, τῇ ἀγροικίᾳ καὶ τῇ ὑπερφροσύνῃ τῆς νίκης, ποῦ ἦτο ὁ πολιτισμὸς καὶ ποῦ ἡ βαρβαρότης.

Ἀλλ' ἕν τι δυνάμεθα νὰ διδαχθῶμεν ἐκ τῶν Βουλγάρων, δίδαγμα ἀναγκαῖον καὶ λυσιτελὲς ἐν τῷ σημερινῷ νέῳ ἀγῶνι, δι' οὗ ἀνανεοῦνται ἀγῶνες παλαιοὶ τῶν δύο ἐθνῶν. Δυνάμεθα καὶ ὀφείλομεν νὰ διδαχθῶμεν ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐργάζονται, τὸν ἐθνικὸν φανατισμὸν ὅςτις λείπει ἀφ' ἡμῶν. Ὁ φανατισμὸς ἐκείνων εἶνε οὕτω μέγας, ὥςτε χάριν ἐπιδιώξεως τῶν πολιτικῶν αὐτῶν σκοπῶν διαστρέφουσι τὴν ἱστορίαν καὶ πλήσσουσι διὰ τοῦ φασγάνου. Ἡμεῖς δὲ ἀφίνομεν μὲν νὰ πλήσσῃ τοὺς ὁμοφύλους Μακεδόνας τὸ φάσγανον τοῦ δολοφόνου, ἀφίνομεν δὲ τὴν ἱστορίαν νὰ διαστρέφηται ὑπὸ τῆς δολοφονίας τοῦ Βουλγάρου διδασκάλου. Φανατισθῶμεν ὡς ἐκεῖνοι. Χωρὶς νὰ μεταβάλωμεν τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, διδάξωμεν τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμούς, ὅσους φαίνεται συγκινοῦσα μόνον τῆς κάλπης ἡ μακαριότης, ὅτι οἱ μακεδονικοὶ δρυμῶνες, ἐν οἷς σήμερον ἀσχημονεῖ ἡ βουλγαρικὴ μάχαιρα, ὑπῆρξαν τὸ θέατρον μεγάλων ἀγώνων καὶ μεγάλων νικῶν βασιλέων περιδόξων, οὓς ἔχει καθῆκον ἐπιβλητικὸν νὰ μὴ λησμονῇ ὁ ἑλληνισμός.

ΕΠΙ ΤΟΙΣ ΣΕΙΣΜΟΙΣ ΤΗΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ (1886)[1]

Ὅτε ἡ Ἑλλὰς ἦτο διῃρημένη εἰς πολιτείας πολλὰς καὶ πολλάκις πολεμίας πρὸς ἀλλήλας, ὠχρός, φορῶν τὴν στρατιωτικήν του φοινικίδα παρέστη τῷ 464 π. Χ. εἰς τὰς Ἀθήνας ἐπὶ τῶν βωμῶν τῶν θεῶν δίκην ἱκέτου ὁ πρέσβυς τῆς Σπάρτης Περικλείδας, προςαιτῶν στρατιάν. Σεισμὸς φοβερός, τοῦ ὁποίου ὅμοιον δὲν ἐνθυμοῦντο οἱ Ἕλληνες, εἶχε κλονήσει τὴν Λακωνικὴν καὶ εἶχε κρημνίσει τὴν Σπάρτην, ἧς πέντε μόνον οἰκίαι ἐλέγοντο σωθεῖσαι. Οἱ εἵλωτες, ἐπωφελούμενοι τὴν θεομηνίαν, εἶχον ἀποστῇ κατὰ τῶν δεσποτῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔσπευσαν νὰ βοηθήσωσι τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν ἐπὶ τῇ συμφορᾷ των. Ἔσπευσαν, καθ' ὅτι ἐν τῇ ἀγορᾷ αὐτῶν πρὸς τοῖς ἄλλοις οἰκοδημήμασιν ὑπῆρχε καὶ Ἐλέου βωμός, ᾧ μάλιστα θεῶν, ἐς ἀνθρώπινον βίον καὶ μεταβολὰς πραγμάτων ὅτι ὠφέλιμος, μόνοι τιμὰς Ἑλλήνων νέμουσιν Ἀθηναῖοι.

Σήμερον, ὅτε ἡ Ἑλλὰς εἶνε μία, δὲν ζητεῖ βοήθειαν μία πόλις ὑπὸ σεισμοῦ ἠρειπιωμένη, ὅπως δουλώσῃ ὁμοφύλους, ἀλλὰ βοᾷ ὁλόκληρος ἡ Μεσσηνία, ζητοῦσα ἄρτον καὶ ἅλας. Αἱ Ἀθῆναι δὲν ἐκώφευσαν. Ὑπὸ τὸ χῶμα τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς σώζονται πάντως ἀκόμη συντρίμματα τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἐλέου.

---

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ ἐκτάκτῳ ὑπὲρ τῶν παθόντων φύλλῳ τῆς Ἀκροπόλεως τῇ 3 Σεπτεμβρίου 1886.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΑΡΘΡΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΔΥΟ ΛΕΟΝΤΕΣ [1]

Α΄

Ὁ λέων τῆς Λυκέρνης.

Τὴν 30 Ἰουλίου τοῦ 1792 οἱ Παρίσιοι κατέρριπτον ἕνα θρόνον. Μάτην Λουδοβῖκος ὁ ΙϚ΄ εἶχεν ἀγωνισθῆ διὰ παντὸς τρόπου ἐν μέσῳ τοῦ ὑψωθέντος φρονήματος καὶ τῶν ἀχαλινώτων παθῶν τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως νὰ συντηρήσῃ τὴν καταρρέουσαν βασιλείαν. Ἡ τελευταία αὐτοῦ ὥρα εἶχεν ἤδη σημάνει. Ἤδη τὴν 9 Ἰουνίου εἶχεν ὑποστῆ ὁ βασιλεὺς τὸν μυκτηρισμὸν τοῦ πλήθους εἰςελάσαντος εἰς τὸ Κεραμεικόν, ὑπὸ ὀλίγων μόνον θεραπόντων περιστοιχιζόμενος καὶ αὐτὸς διατάξας νἀφήσωσιν ἐλευθέραν τὴν εἰς τἀνάκτορα εἴςοδον τοῦ ὄχλου.

Ἀλλά, διαφυγὼν τότε τὸν κίνδυνον διὰ τοῦ θάρρους τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ ἀξιοπρεπείας, δὲν ἠδυνήθη νὰ σωθῇ ἀπὸ τῆς μανίας τῆς ὑπὸ τῶν Ἰακωβίνων διενεργηθείσης στάσεως τῆς τριακοστῆς Ἰουλίου.

Ὁ ἐγερτήριος κώδων τῶν ἐπαναστατῶν ἐσήμαινεν ἤδη ἐν τῇ πόλει ἀπὸ τοῦ μεσονυκτίου τῆς προτεραίας, ἀλλὰ βραδεῖα καὶ μετὰ δισταγμοῦ ἐφαίνετο τελουμένη ἡ προςέλευσις τῶν μελλόντων νἀνατρέψωσι τὸν θρόνον. Ἀλλ' ὅμως μάτην οἱ ἐν τῷ Κεραμεικῷ ἀνεφώνουν μετ' εἰρωνείας Ὁ ἐγερτήριος κώδων δὲν εἰςακούεται (*Le tocsin ne rend pas*).

Ὁποία ἦτο ἡ ἀληθὴς θέσις τῶν πραγμάτων κατεφάνη, ὅτε ὁ γενικὸς ἐπίτροπος καὶ σύνδικος τοῦ νομοῦ Παρισίων Roederer, μετακληθεὶς εἰς τἀνάκτορα, εἶπεν εἰς τὸν βασιλέα· ὅλοι οἱ Παρίσιοι εὑρίσκονται ἐν πορείᾳ. Αἱ λέξεις αὗται ὑπῆρξαν τὸ σύνθημα τῆς ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐγκαταλείψεως τοῦ Κεραμεικοῦ. Ἀποκαρτερῶν ὁ Λουδοβῖκος, ἐπείσθη εἰς τὴν συμβουλὴν τοῦ Roederer, καὶ ἀπεφά-

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῆς 25 καὶ 28 Νοεμβρίου καὶ τῆς 3 Δεκεμβρίου 1886 πλὴν μέρους τινὸς ἐκ τοῦ τέλους, μείναντος ἀνεκδότου.

σισε τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ καὶ τὴν προσφυγὴν εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐθνικῆς συνελεύσεως, μὴ ἀκούων τὴν Μαρίαν Ἀντωνιέττην, κραυγάζουσαν μετ' ἀγανακτήσεως· καρφώσατέ με εἰς τούτους τοὺς τοίχους πρὶν ἢ συναινέσω εἰς τὴν ἐγκατάλειψιν αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ σύζυγος τοῦ Λουδοβίκου δὲν ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὸν ἄνακτα, ὡς εἶχε σώσει κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Νίκα τὸν πρὸς ἐγκατάλειψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως προθυμούμενον Ἰουστινιανὸν ἡ Θεοδώρα, στερρῶς ἐχομένη τῆς ἁλουργίδος καὶ ὑπομνήσασα τὸ ἀρχαῖον λόγιον, ὅτι εἶνε ὡραῖον ἐντάφιον ἡ βασιλεία.

Μετ' ὀλίγον ὁ Λουδοβῖκος ἐγκατέλειπε μετὰ τῆς οἰκογενείας τὸ Κεραμεικόν, ἐπιζητῶν σωτηρίαν ἐν τοῖς κόλποις τῆς Ἐθνικῆς συνελεύσεως. Ἀλλὰ τὴν ὑστεραίαν ἤγετο αἰχμάλωτος εἰς τἀνάκτορα τοῦ Λουξεμβούργου, καὶ ἐκεῖθεν τὴν 7 Αὐγούστου εἰς τὸν ὀχυρὸν πύργον τὸν οἰκοδομηθέντα τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα μετὰ τῶν συναφῶν οἰκοδομῶν ὑπὸ τῶν ἱπποτῶν τοῦ τάγματος τῶν Ναϊτῶν καὶ ἐντεῦθεν γνωστὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα Temple. Μάτην ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ δεσμωτηρίου ἐν τῷ μεταξύ, ὅπως ἀπολογηθῇ πρὸ τῆς καθαιρεσάσης αὐτὸν νέας ἐθνικῆς συνόδου τῆς φερούσης τὸ ὄνομα Convention. Καταδικασθεὶς τὴν 6 Ἰανουαρίου 1793 εἰς θάνατον διὰ τριακοσίων ἑξήκοντα καὶ μιᾶς ψήφων, ἐξήχθη τὸ τελευταῖον ἐκ τῆς εἱρκτῆς, ὅπως ἀναβῇ τὴν 10 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς τὸ ἰκρίωμα καὶ ἴδωσι τὰ πλήθη τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ πίπτουσαν ὑπὸ τὸ πλῆγμα τῆς γκιλλοτίνης.

Ὑπεμνήσαμεν τὸν ἀναγνώστην τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Λουδοβίκου, ὅπως σταματήσωμεν εἰς ἓν τῶν ἐπεισοδίων τῆς στάσεως τῆς 30 Ἰουλίου. Ὁ βασιλεύς, μὴ δυνάμενος νἀντιστῇ εἰς τὴν ἐθνικὴν θέλησιν, ἀνεχώρησεν ἐκ τοῦ Κεραμεικοῦ οἰκειοθελῶς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κινδύνου, πειθόμενος εἰς τὰς συμβουλὰς τοῦ Roederer. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἡ πρώτη βραδύτης τῆς συναθροίσεως τῶν ἐπαναστατῶν κατὰ τὴν νύκτα τῆς προτεραίας εἶχεν ἐκλίπει τὴν ἐπιοῦσαν. Δὲν εἶχεν ἄδικον ὁ σύνδικος Roederer, λέγων, ὅτι ὅλοι οἱ Παρίσιοι ἔβαινον κατὰ τοῦ Κεραμεικοῦ. Γενναιότατον δὲ στήριγμα τῶν στασιασάντων ἦσαν οἱ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν σπεύσαντες, καὶ ἰδίως τὸ μασσαλιωτικὸν λεγόμενον τάγμα, συνιστάμενον ἐκ τῶν λογάδων τῆς ἐθνοφυλακῆς τῆς Μασσαλίας, γενναίων νεανιῶν ἐξ ἀρίστων οἴκων, ὁπλισθέντων ἰδίαις ἑαυτῶν δαπάναις. Οἱ Μασσαλιῶται εἶχον φθάσει εἰς Παρισίους ἤδη πρὸ δέκα

ἡμερῶν, ἀφ' οὗ εἶχον διατρέξει ὅλην τὴν Γαλλίαν, ᾄδοντες τὸν ἐπαναστατικὸν ὕμνον ἐκεῖνον, ὃν πρὸ μικροῦ εἶχε ποιήσει ἅμα καὶ μελίσει μιᾷ νυκτὶ καὶ μόνῃ ἐμπνευσθεὶς μετὰ συμπόσιον Γαλάτης ποιητὴς καὶ στρατιώτης, ὁ Rouget De Lisle. Καὶ εἶχε μὲν ποιηθῇ τὸ ᾆσμα ἐν Στρασβούργῳ, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ὑπὸ τοῦ μασσαλιωτικοῦ τάγματος πρώτης αὐτοῦ χρήσεως καθ' ἅπασαν τὴν Γαλλίαν ἐν τῇ πρὸς τοὺς Παρισίους πορείᾳ ἔλαβε τὸ ὄνομα Μασσαλιῶτις, ὑφ' ὃ ἔκτοτ' ἐγνώσθη. Οὕτω σθεναρὰ ἦτο πράγματι ἡ κατὰ τοῦ Κεραμεικοῦ ἐγκαίρως παρασκευασθεῖσα καὶ ἀπὸ πρωίας τῆς 30 Ἰουλίου ἀρξαμένη ἐπίθεσις. Ἀλλὰ καὶ τὸ Κεραμεικὸν δὲν ἦτο ἀνυπεράσπιστον. Ἀπετέλει ὀχυρὸν φρούριον δυςκόλως προςιτὸν ἕνεκα τῶν παρακειμένων οἰκοδομῶν, αἵτινες ἦσαν οἱονεὶ προπύργια τῆς ἀκροπόλεως ἐκείνης τῆς βασιλείας. Ἡ δὲ ἄμυνα τοῦ Κεραμεικοῦ εἶχεν ἀνατεθῇ εἰς ἑξακιςχιλίους περίπου ἄνδρας, περιφρουροῦντας τὸν βασιλέα. Συνέκειτο δὲ ἡ δύναμις αὕτη μεταξὺ ἄλλων ἐκ διςχιλίων ἐθνοφυλάκων, χιλίων διακοσίων χωροφυλάκων καὶ χιλίων Ἑλβετῶν.

Ἀλλ' ἅμα τῇ πρὸς τἀνάκτορα προςεγγίσει τῶν ἐπαναστατῶν μέγα μέρος τῶν φρουρῶν τοῦ βασιλέως μετέστη πρὸς αὐτούς. Δὲν εἶνε ἡμέτερον ἔργον νὰ παρακολουθήσωμεν διὰ μακρῶν τὴν ἐκπολιόρκησιν τοῦ Κεραμεικοῦ καὶ τὴν ἀντίστασιν τῶν λοιπῶν αὐτοῦ ἀμυντόρων. Ἀλλ' αὐτῶν ἰδίᾳ ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα ἡ τύχη τῶν Ἑλβετῶν μισθοφόρων.

Οἱ ἀναγνῶσται γινώσκουσιν ὁποίαν διέξοδον εὗρε τὸ φιλοπόλεμον τῶν Ἑλβετῶν, οἵτινες, μορφωθέντες εἰς ἀρίστους στρατιώτας διὰ τῶν πολλῶν ὑπὲρ τῆς ἰδίας χώρας πολέμων, ἀπὸ τοῦ δεκάτου πέμπτου ἤδη αἰῶνος, ὅτε ἤρχισε καθησυχάζουσα ἡ χώρα, ἤρχισαν παρέχοντες τὰς στρατιωτικὰς αὐτῶν ὑπηρεσίας εἰς τοὺς ξένους, πολλάκις διαπρέψαντες ὡς γενναῖοι ἀγωνισταί. Εἶνε οἱ Ἀρκάδες τῶν μέσων αἰώνων καὶ τῶν νέων χρόνων. Ἑλβετοὶ μισθοφόροι μέχρι καὶ τῆς σήμερον δὲν παύουσι παρέχοντες τὴν πιστὴν αὐτῶν ὑπηρεσίαν εἰς τοὺς θέλοντας νὰ χορηγήσωσιν εἰς αὐτοὺς μισθὸν καὶ εὐκαιρίαν ἀνδραγαθίας. Καίτοι δὲ ἡ ὁμοσπονδιακὴ κυβέρνησις τῆς Ἑλβετίας διὰ νόμου ἐξαιρέτως αὐστηροῦ, ἐπιβάλλοντος ποινὰς βαρυτάτας, ἀπηγόρευσε τῷ 1859 τὴν διὰ τοιούτου τρόπου ἀφαίμαξιν τῆς Ἑλβετίας, τὰ ῥιψοκίνδυνα αὐτῆς τέκνα ἐν οὐ μικρῷ ἀριθμῷ ἀντιπροσωπεύουσι τὴν πατρίδα τοῦ Τέλ-

λου ἐν ξέναις στρατιαῖς, ἰδίως δ' ἐν τῇ ὀλλανδικῇ ἀνατολικῇ Ἰνδίᾳ καὶ τῷ ἐν Γαλλίᾳ λεγεῶνι τῶν ξένων.

Ὁποία δὲ ἡ ἐθελοθυσία καὶ ὁ ἡρωισμός, μεθ' ὧν οἱ Ἑλβετοὶ μισθοφόροι μάχονται ἐν πίστει ὑπὲρ τῶν κυρίων, ὑφ' οὓς τάσσονται, ἐπιφανῶς δεικνύει ὁ τρόπος καθ' ὃν ἠγωνίσθησαν ἐν τῷ Κεραμεικῷ καὶ περὶ αὐτὸ τὴν 30 Ἰουλίου 1792. Ἰδόντες ἀποχωροῦντα αὐτὸν τὸν βασιλέα, ὃν ὑπηρέτουν, δὲν ἠθέλησαν τὸ πρῶτον νὰ ὠθήσωσι τὰ πράγματα εἰς τὰ ἔσχατα, καὶ ἔρριψαν πρὸς τοὺς πολιορκητὰς φυσίγγια, ὄχι ἐκτοξευόμενα ἀπὸ τῶν ὅπλων, ἀλλὰ διὰ τῶν χειρῶν ἀπὸ τῶν παραθύρων, ἐνδεικνύοντες, ὅτι δὲν προτίθενται νὰ μεταχειρισθῶσι τὰς ἐν αὐτοῖς θανατηφόρους σφαίρας. Ἀλλ' οἱ πολιορκηταὶ ἠδιαφόρησαν πρὸς τὸ εἰρηνικὸν ἐκεῖνο δεῖγμα, καὶ προεχώρησαν ἔσω. Τότε ἓν καὶ μόνον ἐπεβάλλετο εἰς τοὺς ἐκ τῆς ξένης πιστοὺς στρατιώτας τοῦ καθήκοντος, ἡ εἰς αὐτὸ ἐμμονή. Οἱ πολιορκηταὶ προχωρήσαντες εὗρον ἐπ' αὐτῆς τῆς μεγάλης κλίμακος τῶν Τυλλεριῶν τῆς ἀγούσης εἰς τὸν ἐν αὐταῖς ναΐσκον τοὺς Ἑλβετοὺς ἐν τάξει ἀναμένοντας τὴν ἔφοδον. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀπὸ τῶν ἄνω παραθύρων καὶ ἀπὸ τῆς κλίμακος ἐξερρήγνυτο τὸ πῦρ κατὰ τῶν ποιουμένων τὴν ἐπ' αὐτὸ ἔφοδον. Τριακόσιοι ἐπαναστάται ἔπεσον ὑπὸ τοῦ πυρὸς τῶν ἐπὶ τῆς κλίμακος ἱσταμένων. Ἀλλ' οἱ ἐπαναστάται ὥρμησαν παμπληθεῖς. Μάτην οἱ Ἑλβετοὶ ἐπεχείρησαν δὶς ἔξοδον. Ἐν μέσῳ τοῦ καπνοῦ τῆς ἀρχομένης πυρκαϊᾶς τῶν ξυλίνων οἰκοδομῶν τοῦ Καρρουσὲλ καὶ τοῦ καπνοῦ τῆς πυρίτιδος πολεμεῖται τότε μάχη δεινὴ καὶ περιπετειώδης, καὶ βροντῶσι τὰ πυροβόλα καὶ μόλις ἀκούεται ἡ φωνὴ τῆς Σιβύλλης τῶν πολιορκητῶν, τῆς demoiselle Theroigne ἀνακραυγαζούσης Νίκην ἢ θάνατον.

Ἡμίσειαν ὥραν, ἀλλ' ὥραν, καθ' ἣν πᾶς ὁ περὶ τὸ Κεραμεικὸν χῶρος μετεβλήθη εἰς πανδαιμόνιον, διήρκεσεν ὁ στυγνὸς ἀγών. Αἴφνης ἐν μέσῳ τῆς χαλάζης τῶν σφαιρῶν ἔρχεται ἀγγελιαφόρος τοῦ βασιλέως, διατάσσων τοὺς Ἑλβετοὺς νὰ παύσωσι πῦρ. Πιστοὶ εἰς τὸ καθῆκον, ὑπήκουσαν εἰς τὸ κέλευσμα καὶ ἔπαισαν φονεύοντες, ἀλλ' ὄχι καὶ φονευόμενοι. Ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ ζητοῦσι σωτηρίαν, εἰς τρεῖς διαιρούμενοι ὁμάδας. Ἡ μία προχωροῦσα πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς Κλίμακος φονεύεται ὅλη. Ἡ δευτέρα καταφεύγει ὡς εἰς ἄσυλον εἰς τὴν Ἐθνικὴν συνέλευσιν καὶ εὑρίσκει ἔλεος ἐν ταῖς ὀπισθίαις ἕδραις τοῦ κοινοβουλευτικοῦ σώματος. Ἡ τρίτη ἐπιχειρεῖ ἔξοδον πρὸς τὰ Ἠλύσια

πεδία. ἀλλὰ καὶ αὐτῆς ἡ τύχη εἶνε οἰκτρά· οἱ πλεῖστοι φονεύονται μετὰ γενναίαν ἀντίστασιν. Ὀλίγοι μόνοι περὶ τοὺς ἑκατὸν ὀγδοήκοντα εὑρίσκουσι σωτηρίαν ἐν ἰδιωτικαῖς οἰκίαις. Ἀλλ' ὁ ἀφηνιάσας ὄχλος ζητεῖ θύματα, καὶ οἱ ξένοι μισθοφόροι ἀναλγήτως πλήσσονται ὅπου ἂν εὑρεθῶσιν. Ἑξήκοντα Ἑλβετοὶ ἀχθέντες εἰς τὸ Δημαρχεῖον καὶ ἀφοπλισθέντες σφάζονται ἀνηλεῶς δίκην προβάτων.

Τοιαύτη ὑπῆρξε κατὰ τὴν ἀξιομνημόνευτον ἐκείνην ἡμέραν ἡ τύχη τῶν γενναίων στρατιωτῶν τοῦ καθήκοντος. Εἰκοσιὲξ ἀξιωματικοὶ καὶ ἑπτακόσιοι ἑξήκοντα στρατιῶται ἔπεσον νεκροί. Καὶ ἡ μὲν ὑπὸ τῆς ὁρμῆς τῆς ἐπαναστάσεως κορυβαντιῶσα Γαλλία δὲν εἶχε λόγον νἀλγήσῃ ἐπὶ τῇ θυσίᾳ τῶν μισθοφόρων τοῦ ἀποκεφαλισθέντος βασιλέως. Ἀλλ' ἡ Ἑλβετία δὲν ἐλησμόνησε τὸν ἡρωισμὸν τῶν γενναίων αὐτῆς τέκνων τῶν θανόντων μακρὰν τῆς πατρίδος ἐν πίστει πρὸς τὸ καθῆκον, καὶ τῷ 1821 διὰ τῆς ἐνεργείας καὶ τῶν φροντίδων τοῦ συνταγματάρχου Pfyffer ἱδρύετο ἐν Λυκέρνῃ μνημεῖον ἐπάξιον τῶν πεσόντων.

Οὐ μακρὰν τῆς ὡραίας Hofkirche εὑρίσκεται ὁ περιώνυμος λέων τῆς Λυκέρνης, τὸ ὡραῖον ἀνάγλυφον τὸ καλλιτεχνηθὲν κατὰ σχέδιον τοῦ Thorwaldsen. Καὶ ὁ μὲν διάσημος Δανὸς καλλιτέχνης κατεσκεύασε τὸ πρόπλασμα ἐκ γύψου τῷ 1819. Ἑλβετὸς δὲ γλύπτης, οὗ δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα, ἐσμίλευσε τὸν λέοντα ἐν Λυκέρνῃ ἐπὶ βράχου ἐκ ψαμμίτου λίθου.

Εἶνε δὲ γεγλυμμένον τὸ ἀνάγλυφον ἐν σπηλαίῳ, ἔχοντι μῆκος μὲν δεκατεσσάρων μέτρων, ὕψος δὲ ὀκτὼ καὶ ἑβδομήκοντα ἑκατοστῶν. Ὁ λέων παρίσταται διατετρημένος ὑπὸ λόγχης τεθραυσμένης καὶ ἐκπνέων, ἐν ᾧ ὑπερασπίζει διὰ τῶν γαμψῶν ὀνύχων ἀσπίδα κεκοσμημένην διὰ κρίνων, συμβόλου τῆς βασιλείας, ὑπὲρ ἧς μαχόμενοι ἔπεσον οἱ λεοντόθυμοι Ἑλβετοί. Τὸ διάγραμμα τοῦ καλλιτεχνήματος εἶνε ἁπλούστατον, ἀλλ' ἐμποιεῖ ὅμως ἐν τῷ συνόλῳ αἴσθησιν βαθυτάτην εἰς τὸν θεατήν. Καὶ ὁ μὲν συμβολισμὸς τῆς ἰδέας, ἣν ἐκφράζει ὁ καλλιτέχνης, εἶν' εὐνόητος ἀμέσως εἰς πάντα καὶ οὐδὲν ἔχει τὸ μυστηριῶδες· ἡ δ' ἐκτέλεσις τῆς ἰδέας ἔχει τοιαύτην ἐντέλειαν καὶ τοσοῦτον μεγαλεῖον, ὥστε καταπλήσσεται αὐτόχρημα ὁ θεώμενος. Διὰ ταῦτα οὐδεὶς τῶν ἐπισκεπτομένων τὴν ὡραίαν Λυκέρνην ὑπάρχει ὁ ἀμελῶν νὰ ἐπισκεφθῇ τὸ μνημεῖον.

Ἀλλ' ἡ θέα αὐτοῦ δὲν ἀνακινεῖ μόνον ἐν τῇ ψυχῇ αἴσθημα θαυμασμοῦ πρὸς τοὺς πεσόντας ὑπὲρ τοῦ καθήκοντος καὶ καλλιτεχνικῆς ἅμα ἀπολαύσεως. Τὸν ξένον θεατὴν συναρπάζει καί τι ἄλλο αἴσθημα, ἡ ἀρίστη ἐντύπωσις, ἣν ἐμποιεῖ ἡ στοργή, μεθ' ἧς τὸ ἱστορικὸν ἅμα καὶ καλλιτεχνικὸν ἐκεῖνο μνημεῖον μετέβαλεν αὐτόχρημα εἰς ἱερὸν ἡρῷον ἡ εὐλάβεια τοῦ ἑλβετικοῦ λαοῦ τῆς Λυκέρνης. Ὁ βράχος, ἐφ' οὗ εὕρηται γεγλυμμένος ὁ λέων, περιβάλλεται ὑπὸ δένδρων εὐκόμων καὶ φυτῶν ἀναρριχωμένων, ὧν γραφικὴ εἶνε ἡ ἄποψις καὶ ἅτινα ἀποτελοῦσι χλοῶδες πλαίσιον περὶ τὸ ἀριστοτέχνημα τοῦ Δανοῦ γλύπτου. Δεξαμενὴ δ' ὕδατος, πλησίον κειμένη καὶ τρεφομένη ὑπὸ διαρκῶς εἰς αὐτὴν διοχετευομένων δροσερῶν ναμάτων, μεταβάλλεται εἰς λίμνην διαυγῆ, ἀντανακλῶσαν τὸ διάγραμμα τοῦ μνημείου, ὅπερ εὐλαβὴς ἀνήγειρεν ὁ ἑλβετικὸς λαὸς εἰς τὴν μνήμην τῆς πίστεως καὶ ἀνδρείας τῶν Ἑλβετῶν (Helvetiorum fidei ac virtuti), ὡς λέγει τὸ ἄνωθεν τοῦ ἄντρου γλυφὲν ἐπίγραμμα.

Μέγα δίκαιον εἶχεν ὁ περιφανὴς Σκῶττος ἱστοριογράφος τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως Καρλάϋλ, περατώσας τὸ περὶ τῆς 30 Ἰουλίου 1692 κεφάλαιον διὰ τῶν ἑξῆς·

Τιμὴ εἰς ὑμᾶς, ὦ γενναῖοι, ἔντιμον ἔλεος μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων. Δὲν ὑπήρξατε μάρτυρες καὶ ὅμως σχεδόν τι πλέον ἢ μάρτυρες. Δὲν ἦτο βασιλεὺς ὑμῶν ὁ Λουδοβῖκος ἐκεῖνος, καὶ ἐγκατέλιπεν ὑμᾶς δίκην βασιλέως ἐκ λακίδων καὶ ῥακῶν· εἴσθε πωλημένοι μόνον εἰς αὐτὸν ἀντὶ ὀλίγων κερματίων καθ' ἑκάστην, ἀλλ' ἠθελήσατε νὰ ἐργασθῆτε χάριν τοῦ μισθοῦ ὑμῶν, νὰ τηρήσητε τὸν δεδομένον παρ' ὑμῶν λόγον. Ἔργον δ' ὑμῶν ἦτο τώρα τὸ θανεῖν, καὶ τοῦτο ἐπράξατε. Ὄχι νόθοι, ὄχι· γνήσιοι ἀπόγονοι ὑπήρξατε καὶ οἱ υἱοὶ τῶν ἀνδρῶν τοῦ Σέμπαχ καὶ τοῦ Μοῦρτεν, οἵτινες ἔκλιναν μὲν τὸ γόνυ, ἀλλ' ὄχι πρὸ σοῦ, ὦ Βουργουνδία.

Οὕτω δὲ ἂς τρέψῃ καὶ σήμερον ἀκόμη ὁ ὁδοιπόρος ὁ διερχόμενος διὰ τῆς Λυκέρνης τὰ βήματά του πρὸς τὸ λεοντοκόσμητον μνημεῖον τῶν ἀνδρείων, καὶ ἂς ῥίψῃ ἓν βλέμμα ἐπ' αὐτὸ ὄχι μόνον χάριν τοῦ καλλιτέχνου, τοῦ μεγά-Thorwaldsen. Ἐπ' αὐτοῦ τοῦ αὐτοφυοῦς βράχου λελαξευμένος ἀναπαύεται ἐκεῖ παρὰ τὸ γαλήνιον ὕδωρ τῆς λίμνης,

καταβαυκαλώμενος ὑπὸ τῶν μεμακρυσμένων ἤχων τοῦ κωδωνισμοῦ τῶν ἀγελῶν, περιφρουρούμενος ὑπὸ ὀρέων ἐκ γρανίτου ὁ κολοσσιαῖος λέων, εἰκὼν βωβή, νεκρὰ καὶ ὅμως εὐγλωττοτάτη.

Ἀληθῶς καὶ αὐτὸς ὁ ξένος αἰσθάνεται οἱονεὶ τὴν ἀνάγκην νἀποκαλυφθῇ πρὸ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου τῆς ἑλβετικῆς εὐγνωμοσύνης. Ἀλλ' ἕκαστος δύναται νὰ φαντασθῇ ὁποῖα αἰσθήματα δεσπόζουσι τῆς ψυχῆς τοῦ Ἑλβετοῦ τοῦ βλέποντος ἀντικατοπτριζομένην ἐν τῇ λίμνῃ τὴν ἀλγηδόνα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποκαρτέρησιν τοῦ λέοντος τοῦ συμβολικῶς ἐξεικονίζοντος τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀνδρείαν τῶν ὁμοφύλων. Εὐτυχεῖς οἱ λαοὶ ὅσοι ἔχουσι νὰ ἐπιδείξωσι μέγα παρελθόν, ἀλλὰ μεγάλοι ἐκεῖνοι ὅσοι τοῦ παρελθόντος τὰς ἀναμνήσεις περιφρουροῦσι ζηλότυποι διὰ τῆς στοργῆς αὐτῶν καὶ τῆς λατρείας.

Β΄

Ὁ λέων τῆς Χαιρωνείας.

α΄. Ἐν τῇ ἀρχαιότητι.

Περὶ τὴν μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τῆς Λεβαδείας κεῖται τὸ μικρὸν χωρίον Κάπραινα τὸ διαδεχθὲν ἐν τῇ φορᾷ τῶν χρόνων τὴν ἀρχαίαν Χαιρώνειαν. Ἡ ἔνδοξος πόλις, ἥτις ἔσχε τὴν τιμὴν νὰ ὑπάρξῃ ἡ γενέτειρα τοῦ Πλουτάρχου, τρὶς ὑπῆρξε τὸ θέατρον μαχῶν πολυθρυλήτων ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Καὶ τῷ μὲν 87 π. Χ. ἀντεμετρήθησαν παρ' αὐτὴν ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἡμέρας αἱ στρατιαὶ τοῦ τυράννου τῶν Ἀθηνῶν Ἀριστίωνος καὶ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Μιθραδάτου Ἀρχελάου πρὸς τὸν Ῥωμαῖον Βρούττιον Σούραν. Τὸ δ' ἑπόμενον ἔτος, τὸν Μάρτιον τοῦ 86 π. Χ., ὁ Σύλλας ἐνίκα τέλος περιφανῶς τὸν Ἀρχέλαον πλησίον τῆς Χαιρωνείας μετὰ τὴν ἤδη ἐπελθοῦσαν ἅλωσιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλ' ἡ γνωστοτάτη καὶ ἐπισημοτάτη τῶν περὶ τὴν Χαιρώνειαν πολεμηθεισῶν μαχῶν ὑπῆρξεν ἡ τοῦ 338 π. Χ. τὴν ἑβδόμην τοῦ Μεταγειτνιῶνος, ἤτοι ἴσως τὴν πρώτην Σεπτεμβρίου.

Ἡ μάχη ἐκείνη ἦτο τὸ ἐπιφανέστατον κατόρθωμα τοῦ Δημοσθέ-

νους, ὅςτις μετὰ μακρὸν πρὸς τὸν Φίλιππον ἀγῶνα εἶχε κατορθώσει νὰ συναγείρῃ κατὰ τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων τὰς τελευταίας τῶν Ἀθηνῶν δυνάμεις καὶ συντάξῃ μετ' αὐτῶν χάριν τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας καὶ τοὺς ἀγωνιστὰς αὐτῶν ἐκείνων τῶν Θηβῶν, αἵτινες αἰῶνας ὅλους εἶχον ὑπάρξει ἀντίπαλοι πρὸς τὴν ἀθηναϊκὴν πατρίδα. Ἀλλ' ἦτο καὶ κατόρθωμα τοῦ Φιλίππου, ὅςτις διὰ τῆς μάχης ἐκείνης ἠδυνήθη νὰ θραύσῃ πᾶσαν ἀντίστασιν τῶν Ἑλλήνων.

Ἀγαθῇ τύχῃ ἐπέγραψεν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος του διὰ γραμμάτων χρυσῶν ὁ Δημοσθένης, σπεύδων νἀγωνισθῇ ἐν Χαιρωνείᾳ ὑπὲρ ἐλευθερίας. Ἀλλ' ἡ τύχη, ἣν ἐπεκαλέσθη, δὲν ὑπῆρξεν ἀγαθὴ καὶ εὔνους εἰς τὸν μέγαν ῥήτορα καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ συναγωνισθέντας. Τριάκοντα χιλιάδες πεζῶν καὶ ὑπερδιςχίλιοι ἱππεῖς τοῦ Φιλίππου, ἠσκημένοι ἐν τοῖς ἀγῶσιν ἐναντίον τῶν βαρβάρων καὶ τῆς ἀγρίας φύσεως ἐν ταῖς στενοπορίαις τοῦ Αἵμου καὶ παρὰ τὰς ὄχθας ποταμῶν ὁρμητικῶν καὶ ἐντὸς δασῶν ὑλομανούντων, παρετάσσοντο θαρραλέοι ἐν ταῖς εὐκράτοις τοῖς Βοιωτίας πεδιάσι κατὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Θηβαίων.

Ἡ μακεδονικὴ βασιλεία, ἐκπροςωπουμένη ὑπὸ ἀνδρὸς κραταιοτάτου οἷος ὁ Φίλιππος, μεγάλου στρατηγοῦ καὶ μεγάλου διπλωμάτου, καὶ τοῦ ξανθοῦ αὐτοῦ γόνου, ὅςτις τὸ πρῶτον ἤδη ἔμελλε νἀγωνισθῇ παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ πατρός, παρίστατο ἐν τῇ πεδιάδι τῆς Χαιρωνείας ἀντιμέτωπος πρὸς τὴν ἀβασίλευτον Ἑλλάδα, πρὸς τοὺς ἐλευθέρους πολίτας τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν Θηβῶν. Ἡ φιλοπατρία ἀντετάσσετο πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἡγεμονίας. Ὁ κολοσσὸς τῆς ἑνιαίας μακεδονικῆς δυνάμεως, ἄριστα συντεταγμένης καὶ ὑπὸ στρατηγῶν ἀρίστων διοικουμένης, ἔμελλε νὰ συγκρουσθῇ πρὸς τοὺς τέως διεστῶτας ἀπ' ἀλλήλων στρατιώτας τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν Θηβῶν, χεῖρον μὲν τῶν Μακεδόνων ὡπλισμένους, στερουμένους δ' ἑνότητος πολεμικῆς καὶ ἑνιαίου τρόπου στρατιωτικῆς ἐνεργείας.

Μάτην λοιπὸν παρεκελεύετο ὁ Ἀθηναῖος στρατηγὸς Στρατοκλῆς τοὺς συμμαχομένους νὰ διώξωσι τοὺς πολεμίους μέχρις αὐτῆς τῆς Μακεδονίας. Χίλιοι Ἀθηναῖοι νεκροὶ πεσόντες ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἔδειξαν, ὅτι ἐγίνωσκον τοὐλάχιστον τὴν θυσίαν τοῦ εὐκλεῶς θνήσκειν, ἂν μὴ τὴν τέχνην τοῦ νικᾶν. Γενναίως ἀγωνισθέντες οἱ ἀποτελοῦντες τὸν ἱερὸν λόχον τῶν Θηβῶν παρέσχον τὴν ἐσχάτην ὑπὲρ

τῆς πόλεως θυσίαν, πίπτοντες ὑπὲρ ἐλευθερίας. Ἀλλ' αἱ θυσίαι ἀπέβησαν μάταιαι. Ἡ ἑλληνικὴ στρατιὰ ἡττήθη, καὶ ὁ νεαρὸς Ἀλέξανδρος, διελαύνων πρῶτος αὐτὸς νικητὴς διὰ στοίχων ὅλων πτωμάτων, ἔσπευσε νὰ συναντήσῃ ἤδη νικῶντα ἐπὶ τοῦ ἑτέρου κέρατος τὸν πατέρα. Ἡ ἑλληνικὴ ἐλευθερία ἐθάπτετο κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων διὰ τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ νίκης τοῦ Φιλίππου, καὶ ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων ἀνηγορεύετο μετ' οὐ πολὺ ἐν Κορίνθῳ στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων.

Ἔξαλλος ὑπὸ χαρᾶς ὁ Φίλιππος ἐκώμασε μεθύων ἐν μέσῳ τῶν νεκρῶν κατὰ τὴν ὑπερβολικὴν διήγησιν τῶν ἀρχαίων, καὶ ἐν τῇ παροινίᾳ ἐνεθυμήθη τὸν πολέμιον ἐκεῖνον, ὃν εἴπερ τινὰ καὶ ἄλλον εἶχε φοβηθῆ ἐπὶ μακρὰ ἤδη ἔτη. Καὶ ὅμως ὁ ἐπικίνδυνος ἐκεῖνος ἀντίπαλος δὲν ἦτό τις τῶν στρατηγῶν τῆς ἀντιμετώπου στρατιᾶς, ἦτο ἁπλοῦς ἀδέξιος αὐτῆς στρατιώτης, ὁ Δημοσθένης.

Οἱ Ἀθηναῖοι τεσσαράκοντα ἔτη μετὰ τὸν πικρὸν θάνατον τοῦ Δημοσθένους ἐν τῇ νήσῳ Καλαυρείᾳ, ἱδρύοντες ἐν τῇ ἀγορᾷ χαλκοῦν αὐτοῦ ἀνδριάντα, ἐχάραξαν ἐπ' αὐτοῦ τὸ ἐπίγραμμα

Ἂν, ὦ Δημόσθενες, εἶχες ὁμοίαν τῇ γνώμῃ τὴν ῥώμην,
ἄρχων Ἑλλήνων ποτὲ Ἄρης δὲν ἦν Μακεδών.

Ἀλλ' ὁ νικητὴς τῆς Χαιρωνείας, ὁ Μακεδὼν Ἄρης, ἀνελογίσθη ἀμέσως μετὰ τὴν νίκην, ὅτι εἶχε καταβάλει τὸν ἥκιστα ῥωμαλέον ἐκεῖνον ἀνταγωνιστήν, τὸν σθεναρὸν ῥήτορα, οὗ ὁ καυτὴρ τῆς γλώσσης εἶχε πλήξει αὐτὸν ἐπὶ ἔτη μακρὰ δεινότερον παντὸς δόρατος. Καὶ ἐν μέσῳ κωμάζων ἔψαλλε δίκην ἐπινικίου, διαιρῶν εἰς ἰαμβικοὺς πόδας καὶ ὑποκρούων τὰς λέξεις Δημοσθένης Δημοσθένους Παιανιεύς, τὴν ἀρχὴν τοῦ δημοσθενικοῦ ψηφίσματος, δι' οὗ εἶχε κατορθωθῆ ἡ ἐπὶ τὸν Φίλιππον συμμαχία τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Θηβαίων.

Θλιβερὰ ὀδύνη κατέλαβε τὰς Ἀθήνας ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ ἥττης. Ἡ ὅλη πόλις ἵστατο ἐπὶ ποδός, εἰς μόνους τοὺς ὑπὲρ πεντήκοντα ἔτη γεγονότας στηρίζουσα τὰς ἐσχάτας ἐλπίδας. Πλησίον δὲ τῶν προθύρων τῶν οἰκιῶν ἵσταντο παρὰ τὰ ἔθιμα τῶν ἀρχαίων γυναῖκες περίφοβοι, κατεπτηχυῖαι, ἐρωτῶσαι ἂν ζῶσιν, ἄλλαι μὲν περὶ τοῦ ἀνδρός, ἄλλαι δὲ περὶ τοῦ πατρός, ἄλλαι δὲ περὶ τῶν

ἀδελφῶν, καὶ ἐπιδεικνύουσαι οὕτως ὑπὸ τοῦ μεγέθους τῆς ἀνησυχίας ἑαυτὰς εἰς θέαν ἀναξίαν ἑαυτῶν καὶ τῆς πόλεως.

Οἱ ἐγκαταμείναντες ἐν τῇ πόλει ἄνδρες, ὧν τὸ γηραιὸν σῶμα δὲν εἶχεν ἐπιτρέψει τὴν εἰς Χαιρώνειαν ἔξοδον καὶ οἱ νόμοι τῆς πατρίδος εἶχον ἀπαλλάξει τῆς στρατείας, καθ' ὅλην τὴν πόλιν ἐφέροντο τῇδε κἀκεῖσε περιβεβλημένοι στρατιωτικὴν διπλοΐδα πρὸς ἔνδειξιν, ὅτι αὐτοὺς πλέον καὶ μόνους ἔχει ἀμύντορας ἡ πατρίς. Ὁ δὲ δῆμος ἔντρομος ἐψήφιζε νἀναγραφῶσιν οἱ δοῦλοι εἰς τοὺς ἐλευθέρους καὶ οἱ μέτοικοι εἰς τοὺς Ἀθηναίους καὶ οἱ ἐστερημένοι τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων εἰς τοὺς ἐντίμους χάριν τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως, ἣν ἀντὶ πάντων τούτων ἔσωζε μετ' ὀλίγας ἡμέρας αὐτὴ ἡ μεγαλοφροσύνη καὶ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἐπιδεικνυομένη τιμὴ τοῦ Μακεδόνος νικητοῦ.

Ἀλλ' ἡ σωτηρία τῆς πόλεως δὲν ἀπήλλασσε τοὺς Ἀθηναίους τῆς ὑποχρεώσεως νὰ ἐνδείξωσι πανηγυρικῶς τὴν τιμὴν αὐτῶν πρὸς τοὺς ἐν Χαιρωνείᾳ θανόντας συμπολίτας. Πικρὰ ὑπῆρξεν ἡ τελετὴ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, καθ' ἣν τὰ ὀστᾶ τῶν ὑπὲρ πατρίδος πεσόντων ἐτάφησαν ἐν τῷ ἔξω Κεραμεικῷ, καὶ ὁ Δημοσθένης ἐξεφώνησε τὸν ἐπιτάφιον, ὡς ἄλλοτέ ποτ' ἐν ἄλλῃ περιστάσει ὁ Περικλῆς. Ὁποία ἀτυχία, ὅτι δὲν περιεσώθη μέχρις ἡμῶν γνήσιος ὁ ἐπιτάφιος ἐκεῖνος τοῦ μεγάλου ῥήτορος. Ἀλλ' ὁποῖα ἦσαν τὰ αἰσθήματα τὰ πληροῦντα τὴν ψυχὴν τοῦ Δημοσθένους καὶ τῶν Ἀθηναίων ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν στίχων, οὓς ἐπέγραψεν ἡ πόλις ἐπὶ τῆς στήλης τῆς στηθείσης ἐπὶ τοῦ τάφου, ἐφ' οὗ ἐνεγράφησαν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν πεσόντων,

Μηδὲν ἁμαρτεῖν ἐστι θεῶν καὶ πάντα κατορθοῦν
ἐν βιοτῇ, μοῖραν δ' οὔ τι φυγεῖν ἔπορεν.

Ἡ ἐν τῇ μάχῃ ἀτυχία δὲν ἠλάττονεν ἀληθῶς τὴν δόξαν τῶν πεσόντων, ἥτις ἔμενεν ἔμπεδος εἰς αἰῶνας.

Ἀλλ' ἂν διετέθησαν οὕτως ἀλγεινῶς μετὰ τὴν μάχην οἱ Ἀθηναῖοι, παρ' οἷς ὑπέφωσκε καί τις ἐλπὶς ἀναδόσεως, ἡ κατάπληξις ἐπὶ τῇ ἥττῃ ἔμελλε νὰ εἶνε, ὡς εἰκός, μεγίστη παρὰ τοῖς Θηβαίοις. Τούτων ἡ πόλις παρήκμαζεν ἄρδην μετὰ τὸ ἐν Χαιρωνείᾳ τραῦμα καὶ ὑφίστατο τὴν ἐσχάτην ζημίαν καὶ ταπείνωσιν, ἀποβάλλουσα τὴν ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Διοσκούρων αὐτῆς ἡρώων, τοῦ Ἐπαμεινώνδου καὶ τοῦ

Πελοπίδου, ἱδρυθεῖσαν ἡγεμονίαν, καὶ κατέπιπτεν εἰς μοῖραν ἴσην πρὸς τὰς λοιπὰς βοιωτικὰς πόλεις, καὶ ταῦτα ἐπὶ βραχὺ ἀκόμη μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν αἱ Θῆβαι ἐπέπρωτο νὰ καταστραφῶσι καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τοῦ 'Αλεξάνδρου. Βαρὺ δὲ ἦτο καὶ τὸ ἄλγος τῶν Θηβαίων ἐπὶ τῇ ἐν τῇ μάχῃ ἀπωλείᾳ τοῦ ἄνθους τῆς θηβαϊκῆς νεότητος, τοῦ ἱεροῦ λόχου, ὃν καταπολεμῶν καὶ καταθρυμματίζων εἶχε τὸ πρῶτον θριαμβεύσει ἐν Χαιρωνείᾳ ὁ ἔφηβος υἱὸς τοῦ Φιλίππου.

Μέλλοντες δ' οἱ Θηβαῖοι νὰ θάψωσι κατὰ καθῆκον εὐσεβὲς καὶ ἱερὸν τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς τοὺς πεσόντας ἐν τῇ μάχῃ, ἀπεφάσισαν τὴν ἵδρυσιν μνημείου ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτῶν. Ὁ Στράβων, ποιούμενος μνείαν τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἐπιφέρει· δείκνυται δὲ κἀνταῦθα ταφὴ τῶν πεσόντων ἐν τῇ μάχῃ. Ὁ δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ δευτέρου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος ἐπισκεφθεὶς τὴν Χαιρώνειαν Παυσανίας περιγράφει τὸ μνημεῖον τοῦτο διὰ τῶν ἑξῆς· Προσιόντων δὲ τῇ πόλει πολυάνδριον Θηβαίων ἐστὶν ἐν τῷ πρὸς Φίλιππον ἀγῶνι ἀποθανόντων· ἐπιγέγραπται μὲν δὴ ἐπίγραμμα οὐδέν, ἐπίθημα δὲ ἔπεστιν αὐτῷ λέων· φέροι δ' ἂν ἐς τῶν ἀνδρῶν μάλιστα τὸν θυμόν· ἐπίγραμμα δὲ ἄπεστιν, ἐμοὶ δοκεῖν, ὅτι οὐδὲ ἐοικότα τῇ τόλμῃ σφίσι τὰ ἐκ τοῦ δαίμονος ἠκολούθησε.

'Εν ταῖς ὀλίγαις λέξεσι, δι' ὧν συνοδεύει τὴν περὶ τοῦ πολυανδρίου τούτου εἴδησιν ὁ περιηγητής, ἀνεγνώρισε τὴν ἠθικὴν σημασίαν τοῦ καλλιτεχνήματος καὶ τὰ αἰσθήματα τὰ κατέχοντα τὴν ψυχὴν τῶν Θηβαίων, ὅτ' ἔστησαν τὸ μνημεῖον. 'Επὶ τοῦ τάφου τῶν πεσόντων ἀνήγειραν λέοντα ἀντὶ πάσης ἄλλης εἰκόνος, ὅπως δείξωσιν, ὅτι ὁ ἀξιομνημονευτότατος τῶν θανόντων χαρακτὴρ ἦτο τὸ θάρρος καὶ ἡ γενναιότης, ὁρμὴ λέοντος. 'Αλλὰ τοὺς λεοντοθύμους ἐκείνους ἥρωας ἐσκέφθησαν νὰ καταλίπωσιν ἀνωνύμους, ἀφ' οὗ δὲν ἠθέλησεν ὁ θεὸς νἀναδείξῃ καὶ τὴν τύχην αὐτῶν ἴσην πρὸς τὴν τόλμην. Καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲν ἐπίγραμμα ἐτέθη ἐπὶ τοῦ μνημείου.

Τοιαῦται εἶνε αἱ παρατηρήσεις, ἃς ἐπάγει ὁ Παυσανίας, σκέψεις ἀποπνέουσαι εἰδυλλιακήν τινα μελαγχολίαν, καταλαβοῦσαν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ὅτ' ἐκ Λεβαδείας ἐρχόμενος εἶδε πρὸ τῆς Χαιρωνείας τὸν κολοσσικὸν ἐκεῖνον μαρμάρινον φύλακα τῶν ὀστῶν ἀνωνύμων ἡρώων. Τίς οἶδε δὲ μὴ ὑπὸ τὰς κρίσεις ἐκείνας κρύπτεται ἡ κοινὴ γνώμη τῶν

Χαιρωνέων, οἵαν ἐξήνεγκον αὐτὴν τὰ χείλη γηραιοῦ ἐξηγητοῦ τῶν τόπων, ἑρμηνεύοντος εἰς τὸν ξένον ἐκεῖνον τἀξιοθέατα τῆς χώρας; Τίς οἶδε μὴ αἱ λέξεις ἐκεῖναι δὲν ἀναγράφουσι τὸ μυστήριον καὶ τὴν σημασίαν τοῦ ἐν τῇ ἐρημίᾳ βωβοῦ ἐκείνου μάρτυρος παλαιῶν χρόνων, οἵαν διετύπωσεν αὐτὴν ἀπὸ στόματος εἰς στόμα ἤδη πέμπτον αἰῶνα ἡ παράδοσις τῶν ἐγχωρίων;

Ἡ σιγὴ ἣν ἐπέβαλεν εἰς τὸν ψυχρὸν λίθον ἡ πόλις τῶν Θηβαίων εἶνε μεγαλοπρεπὴς σιγὴ ἀποκαρτερήσεως. Μετὰ τῶν ταφέντων συνετάφη καὶ ἡ πατρίς· οἱ νεκροὶ ἐκεῖνοι ἦσαν οἱ τελευταῖοι ὁπλῖται τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος· ὡς ἠκολούθησε τὰ ἐκ τοῦ δαίμονος, ἡ τόλμη αὐτῶν ἦτο ἀναξία ἰδιαιτέρας μνείας, ἡ δὲ ἧττα ἀπέβη καὶ παρὰ τὴν θέλησιν τῶν πεσόντων βαρὺ κατὰ τῆς Ἑλλάδος τραῦμα. Τοιαύτη ἦτο ἡ περὶ τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης ἀντίληψις τῶν ἡττηθέντων. Καὶ λοιπόν, ἐσκέφθησαν οἱ Θηβαῖοι περὶ τῶν νεκρῶν αὐτῶν, non ragionam di lor, ma guarda e passa, ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Δάντης.

Καὶ ἡ μὲν πόλις τῶν Θηβαίων δὲν ἔδωκεν εἰς τὸν λιθοξόον κατάλογον τῶν νεκρῶν αὐτῆς, ὅπως λαξεύσῃ τὰ ὀνόματα ἐπὶ τοῦ λίθου· ἡ πόλις δὲν ἤθελε νἀντιστῇ πρὸς τὴν ἄγνωστον Νέμεσιν τὴν καταδικάσασαν τοὺς ἄνδρας εἰς ἀγῶνα ἄγονον καὶ τόλμην ἄτολμον. Ἀλλ' ἡ σμίλη τοῦ καλλιτέχνου δὲν ἠδυνήθη νὰ μὴ δημιουργήσῃ διαμαρτυρίαν τινὰ κατὰ τοῦ δαίμονος, νὰ μὴ ἐπιμείνῃ καταδεικνύουσα τὴν τόλμην τῶν ἀνδρῶν ὡσεὶ πιεζομένην ὑπὸ τοῦ πεπρωμένου. Καὶ παρέστησεν ὁ γλύπτης τὸν λέοντα μεγαλοπρεπῶς ἱδρυμένον καὶ καταστέλλοντα μόλις ἀκούσιόν τινα βρυχηθμόν. Νομίζει τις, ὅτι ὁ γλύπτης, ἄλλος Αἰσχύλος τῆς σμίλης, ἠθέλησε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τοῦ λέοντός του τὸ στόμα μυχίαν κραυγὴν ὀδύνης ὁμοίαν πρὸς τὸ τοῦ δεσμώτου Προμηθέως ἐκεῖνο, τὸ Ἴδεσθέ μ' οἷα πρὸς θεῶν πάσχω θεός.

β'. Ἐν τοῖς νέοις χρόνοις.

Ὁ γλύπτης τοῦ λέοντος τῆς Χαιρωνείας δὲν εἶνε γνωστός. Ἔμεινεν ἀνώνυμος, ὡς ἔμειναν καὶ οἱ πεσόντες ἐν τῇ μάχῃ. Ἀλλ' ἡ κατασκευὴ τοῦ ἔργου δεικνύει, ὅτι ὁ καλλιτέχνης ἦτο τῶν ἐπιφανῶν. Κατὰ τὴν ὁμόφωνον μαρτυρίαν τῶν ἀρχαιολόγων καὶ τὴν αἴσθησιν, ἣν ἐμποιεῖ ἡ κατεργασία αὐτοῦ εἰς πάντα ἐπισκέπτην τῆς Χαιρω-

νείας, εἶνε καλλιτέχνημα ἐξαίρετον. Καὶ ἡ μὲν κεφαλὴ ἐμφαίνει θλῖψιν ἅμα καὶ ὑπεσταλμένην μανίαν, τὸ δὲ σῶμα εἶνε νευρῶδες καὶ φυσικώτατον, τὸ δὲ ὅλον ἔχει τὴν σφραγῖδα τοῦ μεγαλείου. Διὰ τοῦτο μόνον τις τῶν ἐγκρίτων γλυπτῶν τοῦ τελευτῶντος τετάρτου π. Χ. αἰῶνος δύναται νὰ εἶνε ὁ κατασκευάσας τὸ μνημεῖον. Ἴσως δὲ ἠδύνατο καὶ εἰδικώτερον νἀποδοθῇ, ὡς ἄλλοτε προέτεινα [1], εἴς τινα τῶν περὶ τὸν Σκόπαν τεχνιτῶν, οἷον δὴ τὸν Βρύαξιν, ὅστις εἶχεν ἐργασθῇ παντοῖα ἔργα ἐν πολλαῖς τῶν ἑλληνίδων πόλεων, οἷον ἐν Ῥόδῳ, Κνίδῳ, Μεγάροις καὶ Ἀντιοχείᾳ· τοὐλάχιστον μεταξὺ τῶν εἰς αὐτὸν προςγραφομένων ἔργων ἀναφέρονται καὶ λέοντες ἀνακείμενοι ἐν Πατάροις τῆς Λυκίας. Οὐδαμῶς θεωρῶ ἀπίθανον, ὅτι ὁ ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ μετὰ τοῦ Σκόπα συνεργασθεὶς ἐν τῷ Μαυσσωλλείῳ τῆς Ἁλικαρνασοῦ Ἀθηναῖος καλλιτέχνης παρέσχε τὰς ὑπηρεσίας τῆς σμίλης αὐτοῦ εἰς τοὺς μετὰ τῶν συμπολιτῶν συναγωνισθένας ὑπὲρ ἐλευθερίας Θηβαίους, ἱδρύοντας τὸν μνημόσυνον τοῦ ἡρωισμοῦ αὐτῶν λέοντα.

Παρίστατο δ' ὁ λέων ἐπὶ βάθρου ὑψηλοῦ καθήμενος ἐπὶ τῶν ὀπισθίων ποδῶν, ἔχων τὴν οὐρὰν ἐν μέσῳ τῶν σκελῶν, τελευτῶσαν εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων φυσιοδιφῶν ὀνομαζομένην ἀλκαίαν, τὸ κέντρον δῆλα δὴ ἐκεῖνο, δι' οὗ ἐλέγετο ὁ λέων αὐτὸς ἑαυτὸν παροξύνων· ἀλλ' ἡ στάσις τῆς οὐρᾶς ὁπωςδήποτε φαίνεται δεικνύουσα, ὅτι ὁ τεχνίτης δὲν διενοεῖτο νὰ παραστήσῃ τὸν λέοντα ἐν ὀργῇ. Ἦτο λέων μὲν πάντως, ἀλλά τις μόλις βρυχώμενος καὶ ὑποστέλλων τὴν ὀργὴν ἕνεκα βίας ὑπερτέρας.

Δυςτυχῶς τοῦ λέοντος δὲν ἐφείσθη ἡ ἐπήρεια τῶν χρόνων. Μακροὶ παρῆλθον αἰῶνες ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ πολυανδρίου, καὶ ἡμέραι πονηραὶ ἀνέτειλαν καὶ ἔδυσαν πολλαὶ πρὶν ἢ γείνῃ πάλιν λόγος περὶ τοῦ ἀρχαίου μνημείου. Φαίνεται δὲ, ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ εἶχε καὶ ὁλοτελῶς καλυφθῇ κατ' ἄγνωστον ἐποχήν. Ὅτε δὲ ἤρξαντο οἱ ἀλλογενεῖς περιηγούμενοι τὴν Ἑλλάδα, καὶ πάλιν μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος οὐδεὶς γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἐν Χαιρωνείᾳ λέοντος. Οὔτε ὁ Dodwell, οὔτε ὁ Clarke, οὔτε ὁ Holland εἶδον αὐτὸν [2]. Καὶ ὁ ἡμέ-

[1] Ἐν τῷ περιοδικῷ Πλάτωνι Τόμ. Β' σ. 102.

[2] Ὅτ' ἔγραφον ταῦτα τῷ 1896, δὲν ἐποιούμην μνείαν καὶ τοῦ Pouqueville, εἰ καὶ ἐν τῇ ὑπ' ὄψιν μου ἐκδόσει τοῦ Voyage de la Grèce τοῦ ἔτους 1820 δὲν γίνεται λόγος περὶ τοῦ λέοντος, ἅτε μὴ περιλαμβανομένης ἐν τῇ ἐκδόσει ἐκείνῃ τῆς Βοιωτίας. Ἀλλὰ

τερος δὲ Μελέτιος ὁ τὰ τῆς Ἑλλάδος γεωγραφήσας, καίπερ ποιούμενος λόγον περὶ Χαιρωνείας, δὲν ἀναφέρει τὸν λέοντα. Ὁ δὲ Βύρων λέγεται ὅτι ἐσκέφθη νὰ ἐνεργήσῃ ἀνασκαφὰς πρὸς εὕρεσιν τοῦ λέοντος, ὃν ἐσκόπει νἀνορθώσῃ καὶ στήσῃ ἐν τῇ θέσει ἐκείνῃ, ἔνθα ἔμελλε νὰ συνέλθῃ τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον τῶν ἀναστάντων Πανελλήνων. Ἀλλ' ὅσον ὡραία καὶ ἂν ἦτο ἡ ἰδέα τοῦ φιλέλληνος λόρδου, θέλοντος νὰ ἴδῃ τὴν Ἑλλάδα ἀναλαμβάνουσαν μετὰ μακραίωνα ὑποδούλωσιν τὸν ἐθνικὸν αὐτῆς βίον ἐκεῖ ἔνθα ἀπώλεσε τὴν ἐλευθερίαν, τὸ σχέδιον αὐτοῦ δὲν ἐπραγματώθη.

Τέλος τῷ 1818 τελευτῶντος τοῦ Μαΐου ὁ Ἄγγλος Crawford, διερχόμενος ἐκ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ Λεβαδείας εἰς Κάπραιναν μετὰ τριῶν συμπατριωτῶν του καὶ ἰδὼν προέχον τοῦ ἐδάφους τμῆμα μαρμάρου, ἐνόησεν, ὅτι ἦτο μέρος μεγαλειτέρου γλυπτικοῦ ἔργου, καὶ ἐπεχείρησε πρόχειρον ἀνασκαφήν, δι' ἧς ἀπεκαλύφθησαν ἡ κεφαλὴ καὶ διάφορα ἄλλα τεμάχια τοῦ λέοντος, ἅτινα πάλιν ἐσκεπάσθησαν ἐπιμελῶς διὰ χώματος ὑπὸ τῶν Ἄγγλων ἐκείνων περιηγητῶν. Ἀλλὰ μετά τινα ἔτη ἀπεσκεπάσθησαν καὶ πάλιν τὰ τεμάχια ἐκεῖνα τὰ σωζόμενα καὶ ἀπεσπασμένα, καίτοι περὶ τοῦ τρόπου καὶ χρόνου τῆς ἀποκαλύψεως οὐδεμίαν που εὑρίσκομεν εἴδησιν σαφῆ. Μόνον δὲ τοῦτο γίνεται δῆλον, ὅτι ἀπὸ τοῦ 1837 οἱ ἐπισκεπτόμενοι τὴν Βοιωτίαν ἀναφέρουσιν ἤδη ἐν τοῖς περιηγητικοῖς αὐτῶν ἀπομνημονεύμασι καὶ τὸν κατὰ γῆς κείμενον τεθραυσμένον λέοντα τῆς Χαιρωνείας.

Καὶ πῶς μὲν καὶ πότε ἐκαλύφθη τὸ ἀρχαῖον μνημεῖον εἶνε ἄγνωστον. Ἀλλὰ πῶς καὶ ἐκ τίνος λόγου κατεθρυμματίσθη; Εἷς τῶν περιηγητῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος, ὁ Γερμανὸς Göttling, ἀνέγραψε τῷ 1851, ὅτι κατὰ τὴν εἰς Χαιρώνειαν ἐπίσκεψιν αὐτοῦ οἱ κάτοικοι τῆς σημερινῆς Καπραίνης διηγήθησαν εἰς αὐτὸν, ὅτι τὸν λέοντα ἐτίναξεν εἰς τὸν ἀέρα διὰ πυρίτιδος ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδρῆτζος, ὑποτοπάζων, ὅτι ἐνεκρύπτετο ἐν αὐτῷ θησαυρός, καὶ ἐντεῦθεν κατάκειται νῦν ὁ λέων διερρηγμένος καὶ τεθραυσμέ-

βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς προκειμένης διατριβῆς ὁ τότε μὲν ἀντισυνταγματάρχης, νῦν δ' ὑποστράτηγος κ. Τιμολέων Βάσσος κατέστησέ με προσεκτικὸν εἰς τὴν μνείαν τοῦ λέοντος παρὰ τῷ Pouqueville ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει τοῦ Voyage de la Grèce, τῇ τοῦ ἔτους 1826, ἐν τόμῳ Β'. Ἀλλ' εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο θέλω ἐπανέλθει ἐπ' ἄλλῃ εὐκαιρίᾳ.

νος εἰς τεμάχια πολλά. Τὸ αὐτὸ δ' ἀνέγραψε καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ μακαρίτης Ῥαγκαβῆς, ὅστις ὅμως ὄχι εἰς τὸν Ὀδυσσέα, ἀλλ' εἰς τὸν Ἀλῆν πασσᾶν προσγράφει τὴν καταστροφήν.

Τὴν γνώμην δὲ ταύτην τῆς καταστροφῆς τοῦ λέοντος σκοπίμως ἕνεκα φιλοκερδείας ἐπανέλαβεν ἔπειτα ὁ Γάλλος Isambert καὶ ὁ Ἄγγλος Mahaffy, ὅστις καὶ ἔγραψε τῷ 1879 ἐν τῷ ἀγγλικῷ περιοδικῷ «Ἀκαδημίᾳ» τὰ ἑξῆς· Εἶνε γνωστόν, ὅτι πρὸ μιᾶς ἢ δύο γενεῶν ἀπειρόκαλος καὶ ἀμαθής τις Ἕλλην ἀνετίναξε τὸν λέοντα διὰ πυρίτιδος ἐπὶ τῇ ἐλπίδι εὑρέσεως θησαυροῦ. Ἀλλ' εὐτυχῶς, συγκείμενος οὗτος ἐκ διαφόρων τεμαχίων, διεσπάσθη χωρὶς νὰ διαρραγῇ βιαίως· τὰ δὲ τεμάχια, ὄντα εὐμεγέθη, δύνανται εὐκόλως νἀνιδρυθῶσιν εἰς τὴν οἰκείαν θέσιν. Οὐδὲν τεμάχιον φαίνεται ἀπολεσθέν, ὀλίγαι δὲ λίραι στερλῖναι θὰ ἐξήρκουν, ὅπως ἀνιδρυθῇ τὸ μνημεῖον, οἷον ἵστατο τὸ πρῶτον. Καὶ προσέθηκεν ὁ φιλάρχαιος Ἄγγλος, τελευτῶν τὸν περὶ τοῦ λέοντος λόγον· ἐπὶ πᾶσιν ἐπικρατεῖ τὸ αἴσθημα τῆς λύπης, ὅτι τοιοῦτο λείψανον ἡρωισμοῦ καὶ μαρτύριον τῆς ἱστορίας κατάκειται ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις μόνον φύλακα ἔχον τὴν ἐσχάτην ὀλιγωρίαν καὶ σύντροφον τὴν ἐρημίαν.

Καὶ τὴν μὲν διήγησιν περὶ τῆς σκοπίμου χάριν χρηματισμοῦ διασπάσεως ἐνωρὶς διέψευσεν αὐτὸς ὁ τἀπαγγελθέντα εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῶν νέων Χαιρωνέων ἀναγράψας Göttling. Ἡ πυρῖτις θὰ ἐπέφερε τελείαν καταστροφὴν, κατασύντριψιν τῶν τεμαχίων καὶ ἀπώλειαν πολλῶν μερῶν, ὄχι δ' ἁπλῆν διάρρηξιν, οἵα ἡ νῦν παρατηρουμένη, καὶ διάσωσιν τῶν τεμαχίων, δυναμένων καὶ πάλιν νὰ συγκολληθῶσιν. Ὄχι λοιπὸν πυρῖτις εἶνε ἡ διαρρήξασα τὰ μέλη τοῦ λέοντος, ἀλλὰ πιθανῶς ὁ μακρὸς αἰών, διαλύσας τοὺς συνδέοντας ἴσως τὰ τεμάχια πρὸς ἄλληλα μεταλλίνους γόμφους. Ταῦτα δὲ ἰσχυρίσθη καὶ ἐβεβαίωσε διὰ νέων ἐπιχειρημάτων καὶ ὁ κ. Στέφανος Κουμανούδης ἐν ὡραίῳ ἄρθρῳ, δι' οὗ ἀπήντησε πρὸς τὸν Ἄγγλον Mahaffy ἐν τῷ ἑλληνικῷ περιοδικῷ Ἀθηναίῳ.

Ἡ ἐλευθερωθεῖσα Ἑλλὰς ἅμα τῇ ἀποκαλύψει τοῦ τέως ὑπὸ τῶν χωμάτων ἐπικρυπτομένου μνημείου ὡς ἓν τῶν πρώτων αὐτῆς ἔργων ἐθεώρησε τὴν συγκόλλησιν καὶ ἀναστύλωσιν αὐτοῦ. Ἤδη τῷ 1840 ἡ

ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ ἑταιρεία ἐσκέφθη νὰ συνθέσῃ καὶ ἐκ νέου ἀνεγείρῃ τὸν λέοντα ἐφ' οὗ χώρου ἔκειτο. Καὶ δὴ ἔγειναν μὲν αἱ δέουσαι προπαρασκευαστικαὶ ἐργασίαι, κατεμετρήθησαν οἱ λίθοι καὶ διεγράφη ἐν σχεδίῳ ὁ τρόπος τῆς προσαρμογῆς αὐτῶν, ἀλλὰ τὸ πολὺ τῆς δαπάνης, ἡ μεγάλη ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν ἀπόστασις καὶ ἡ παντελὴς ἔλλειψις τεχνιτῶν καὶ μηχανῶν ἐν Χαιρωνείᾳ, εἰς ἣν τὰ πάντα ἔπρεπε νὰ μετακομισθῶσιν ἐξ Ἀθηνῶν, ἀπεκώλυσε τὴν τέλεσιν τοῦ ἔργου.

Ὁπωσδήποτε μετὰ τῶν τότε ἐνεργειῶν καὶ τοῦ ὑποκινηθέντος ζητήματος συνείχοντο καὶ τὰ μετά τινα χρόνον, περὶ τὸ 1842, τελεσθέντα ὑπὲρ τῆς ἀνιδρύσεως τοῦ λέοντος ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ ἀρχαιολόγου Welcker καὶ τοῦ γλύπτου Siegel, ὅστις διέμενε τότ' ἐν Ἀθήναις. Ἔγειναν δὲ τότε ὑπὸ τοῦ καλοῦ ἐκείνου τεχνίτου αἱ προσήκουσαι μελέται, ἀπηυθύνθη δὲ πρὸς τὸν βασιλέα Ὄθωνα κατάλληλος ἔκθεσις, ἐν ᾧ συγχρόνως κατεβάλλοντο ἐνέργειαι ἐν Γερμανίᾳ πρὸς συναγωγὴν τῶν ἀπαιτουμένων διὰ τὴν ἀνόρθωσιν χρημάτων, ἅτινα ὑπελογίσθησαν εἰς εἴκοσι καὶ τέσσαρας χιλιάδας δραχμῶν. Ἀλλ' ἡ ἐπελθοῦσα κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1843 μεταπολίτευσις ἐματαίωσε τὰς γενομένας ἐνεργείας, καὶ τὸ σχέδιον τῆς ἀνορθώσεως τοῦ λέοντος ἐκοιμήθη κατ' ἀνάγκην. Μόνον δὲ πρακτικὸν πόρισμα τῶν ἐνεργειῶν ἐκείνων ἔμεινεν ἡ τότε σχεδιαγραφηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Siegel ἀναπαράστασις τοῦ λέοντος ἀνωρθωμένου, ἣν καὶ ἐδημοσίευσε κατόπιν ὁ Welcker, ἐκ δὲ τῆς οἰκείας συγγραφῆς αὐτοῦ παραλαμβάνων ἐδημοσίευσα κἀγὼ ἐν τῇ ἐμῇ Ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ δὲ δημοσίευσις ἐκείνη τοῦ Welcker ὑπεκίνησε καὶ πάλιν τὸ ζήτημα τῆς ἀνορθώσεως τοῦ λέοντος παρὰ τοῖς ἰθύνουσι τὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῷ 1858. Καὶ δὴ ὁ τοῦ Συμβουλίου αὐτῆς μετέχων ἰατρὸς τοῦ Ὄθωνος Röser προέτεινεν εἰς αὐτὸ καὶ πάλιν τὴν συγκόλλησιν τῶν μελῶν τοῦ λέοντος, καὶ ὑπεσχέθη τὴν ἀρωγὴν τοῦ βασιλέως τῆς Ἑλλάδος ἢ τοῦ τῆς Πρωσσίας Γουλιέλμου τοῦ Δ', ὅστις ἦτο ἐπίτιμος ἀντιπρόεδρος τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Καὶ οἱ μὲν σύμβουλοι ἀπεδέχθησαν τὴν πρότασιν μετὰ προθυμίας, ἀλλὰ πολλαὶ δυσχέρειαι καὶ πάλιν ἐπιπροσθήσασαι ἐπήγαγον νέαν ἀναβολὴν τῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ ἔργου. Ἀλλὰ καὶ πάλιν εἴπερ ποτὲ δραστηρίως ἐπελήφθη ἡ Ἀρχαιολογικὴ ἑταιρεία τῆς σκέψεως περὶ τῆς ἐπισκευῆς καὶ ἀνορθώσεως τοῦ ἐν Χαιρωνείᾳ λέοντος τῷ 1879. Τὸν Ἰούλιον τοῦ

ἔτους ἐκείνου ἐστάλη εἰς Χαιρώνειαν ἐπιτροπεία ἀρχαιολόγων καὶ καλλιτεχνῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Γερμανὸς Siegel, αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ πρὸ τριάκοντα καὶ ἑπτὰ ἐτῶν προμελετήσας ἤδη τὸ ζήτημα καὶ διαγράψας τὸ σχέδιον ἐκεῖνο τῆς ἀναπαραστάσεως τοῦ λέοντος οἷος ἦτο τὸ πάλαι. Συμπεριληφθέντος δ' εἰς τοὺς ἀναλαβόντας τὴν μελέτην καὶ τοῦ γλύπτου Λαζάρου Φυτάλη, ἐξηρευνήθησαν μὲν εἴπερ ποτὲ ἀκριβέστερον τὰ τοῦ λέοντος, συνεδέθη δὲ ἡ μελέτη αὕτη καὶ μετὰ τῆς ὑπὸ τοῦ ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων Σταματάκη ἀνασκαφῆς τοῦ πολυανδρίου τῶν ἐν Χαιρωνείᾳ πεσόντων Θηβαίων.

Καὶ αἱ μὲν ἀνασκαφαὶ τοῦ Σταματάκη ἀπεκάλυψαν πλησίον τοῦ λέοντος τὸ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου μνημονευόμενον πολυάνδριον τῶν Θηβαίων, ὅπερ ἦτο περίβολος ἄξιος λόγου περιέχων τετράπλευρον χῶρον, ἐν ᾧ ἦσαν τεθαμμένοι οἱ Θηβαῖοι νεκροὶ τῆς μάχης. Ἄριστα διὰ τῶν ἑξῆς περιγράφει ὁ Κουμανούδης τὴν ἐξαίρετον σημασίαν τῶν σκαφῶν ἐκείνων ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1880-1881· Χρέος δὲ εἶχε νῦν τὸ Συμβούλιον, λέγει, νὰ ἀνερευνήσῃ καὶ τὸν ἐντὸς τοῦτον χῶρον, ἵνα ἴδῃ πῶς καὶ πόσοι ἦσαν οἱ ἐνταφιασμένοι νεκροὶ καὶ ἂν εἶχον κτερίσματα καὶ ὁποῖα· Πρὸς δὲ τῷ κυρίως ἀρχαιολογικῷ σκοπῷ τῆς ἐρεύνης προσετίθετο καί τις ἄλλος σπουδαῖος, ὁ ἀνθρωπολογικὸς καὶ ἐθνολογικός. Ἡ ἐπιστήμη ἡ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ὑπὸ διαφόρους ἐπόψεις ἐρευνῶσα ἀπῄτει παρ' ἡμῶν νὰ μὴ χωρήσωμεν ἀτάκτως καὶ ἐπιπολαίως εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν νεκρῶν, ἀλλὰ νὰ περισώσωμεν κατὰ τὸ δυνατὸν τοὺς σκελετοὺς ὁλοκλήρους καὶ πρὸ πάντων τὰ κρανία διὰ μελλούσας μελέτας τῶν ἐπιστημόνων.

Εὗρε δ' ὁ Σταματάκης δι' ἀνασκαφῶν πολυμήνων, καθ' ἃς ἅπαξ καὶ δὶς προσεβλήθη ἡ ὑγίεια αὐτοῦ, διακοσίους πεντήκοντα τέσσαρας νεκροὺς ἐν ἑπτὰ στίχοις τεταγμένους. Ἀξία δὲ λόγου εἶνε ἡ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ταφῆς φανερὰ γενομένη στοργὴ τῶν Θηβαίων, θαπτόντων τοὺς προσφιλεῖς νεκρούς. Ὄχι σωρηδόν, ἀλλὰ καθ' ἕνα εὐσεβῶς τηρήσαντες τὰ θρησκευτικὰ νόμιμα ἔχωσαν εἰς τὴν γῆν οἱ Θηβαῖοι τοὺς πρὸς τὸν Φίλιππον ματαίως ἀγωνισθέντας συμπολίτας. Ὁ Σταματάκης ἐσχεδίασεν ἐπιμελῶς ἐν τῷ ἡμερολογίῳ αὐτοῦ τὰς θέσεις ἑκά-

στου τῶν νεκρῶν, ὧν τινες ἦσαν λίαν περίεργοι, καὶ ἐσημείωσε τὰς πληγὰς ἃς ἔφερον τὰ ὀστᾶ ἑκάστου τῶν πεσόντων. Ὀλίγα δὲ ἦσαν τὰ κτερίσματα ἅτινα εὑρέθησαν συντεθαμμένα μετὰ τῶν νεκρῶν, στλεγγίδες μόνον καὶ κομβία, ἐν οἷς πολλὰ ὀστέϊνα, ἀγνώστου χρήσεως καὶ ἀγγεῖα πήλινα μικρά. Καὶ τὰ μὲν πλεῖστα τῶν εὑρεθέντων λειψάνων ἐπεκάλυψε πάλιν διὰ λεπτοῦ στρώματος γῆς, ὀλίγα δὲ κρανία καὶ ἄλλα ὀστᾶ τὰ κριθέντα περιεργότερα ἐκόμισεν εἰς Ἀθήνας. Ἐκτεθέντα δὲ ταῦτα ἔπειτα ἐν τῷ Κεντρικῷ μουσείῳ εἶνε τῶν μάλιστ' ἀξιοθεάτων λειψάνων τῆς ἀρχαίας ἱστορίας. Ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν σαιρόντων καὶ τετρωμένων ἐκείνων κρανίων, ἅτινα φέρουσι φανερὰ ἔτι τὰ πλήγματα τῶν μακεδονικῶν σαρισῶν, οἱονεὶ ἀναβιβαζόμεθα εἰς τὸ παρελθὸν καὶ συμπαριστάμεθα θεαταὶ τῆς μεγάλης ἐκείνης συγκρούσεως, καθ' ἣν τὸν ἐκλελυμένον ἑλληνισμὸν τοῦ νότου ἐξενίκα καὶ διεδέχετο ὁ ἀκμαῖος ἔτι ἑλληνισμὸς τοῦ βορρᾶ, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ δώσῃ νέαν καὶ πάλιν περίοδον αἴγλης καὶ νέους τύπους ζωῆς εἰς τὴν κατάκοπον Ἑλλάδα.

Προκειμένου δὲ περὶ τῆς ἀναστυλώσεως τοῦ λέοντος ἐδιχάσθησαν αἱ γνῶμαι τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Καὶ οἱ μὲν πλείονες τῶν συμβούλων ἐθεώρουν καλὸν νὰ γείνῃ πλήρης ἀνοικοδόμησις τοῦ ὅλου μνημείου, τελεία ἐπισκευὴ κατὰ τοὺς κανόνας τῆς τέχνης, ἵνα ἔχῃ πρὸς τῇ στερεότητι καὶ τὸ καλὸν καὶ τὴν ἐπίδειξιν παντὸς τοῦ δυνατοῦ γενέσθαι τὴν σήμερον παρ' ἡμῖν. Διάφορος δὲ ἦτο ἡ γνώμη τοῦ Κουμανούδη, ὅστις ἐγνωμάτευε νὰ ἐκτελεσθῇ κυρίως εἰπεῖν μόνη ἡ συναρμογὴ καὶ ἀνίδρυσις τοῦ λέοντος, καταβαλλομένης τῆς δεούσης φροντίδος περὶ στερεότητος μόνου τοῦ κρηπιδώματος, ἄνευ δὲ κατασκευῆς ἄλλου ἐπ' αὐτοῦ βάθρου ἀρχιτεκτονικῶς κεκοσμημένου κατὰ τὰς ἐνδείξεις τὰς τυχὸν ὑπαρχούσας περὶ τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ ὕψους καὶ σχήματος καὶ ὑλικοῦ, ἔτι καὶ ἄνευ συμπληρώσεως καὶ ἐπικοσμήσεως ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ περιβόλου τοῦ πολυανδρίου.

Ἡ διαφωνία δὲ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ κυρία αἰτία, δι' ἣν καὶ τότε, καίτοι τὰ πράγματα ἔφθασαν μέχρι παρασκευῆς προϋπολογισμοῦ καὶ διαφημίσεως τῆς μελλούσης ἀνιδρύσεως τοῦ λέοντος, καὶ ἀργότερον ἡ Ἀρχαιολογικὴ ἑταιρεία δὲν προέβη εἰς ἀναστύλωσιν αὐτοῦ. Ἀνα-

κινουμένου δὲ νῦν καὶ πάλιν τοῦ ζητήματος, ἂς ἐλπίσωμεν, ὅτι δὲν θὰ περιορισθῶσι τὰ πάντα μέχρι σκέψεων καὶ λόγων μόνον, ἀλλὰ, λυομένων ὁπωσδήποτε τῶν τεχνικῶν καὶ οἰκονομικῶν ζητημάτων θὰ ἴδωμεν ἀνιδρυόμενον ἐφ' ὑψηλοῦ τὸν λέοντα ἐκεῖνον, ὅστις δὲν εἶνε μόνον ἔργον περιφανὲς τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἀλλ' ἀποτελεῖ οὕτως εἰπεῖν καὶ τὸ μεταίχμιον μεταξὺ δύο μεγάλων περιόδων τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας καὶ συνδυάζει τὴν Ἑλλάδα τὴν διὰ τῶν ἰδίων πταισμάτων πίπτουσαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα τὴν διὰ τῆς Μακεδονίας ἀνορθουμένην.

393-1896[1]

Μία τῶν πρώτων σκέψεων, ἃς φέρει εἰς τὸν νοῦν ἡ τέλεσις τῶν νέων Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, εἶνε ἡ σύγκρισις τῆς Ἑλλάδος τοῦ 393, τοῦ τελευταίου ἔτους, καθ' ὃ ἐτελέσθησαν τἀρχαῖα Ὀλύμπια, καὶ τῆς τοῦ 1896, ὅτε ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἔγεινε τὸ πρῶτον θέατρον τῆς νέας πανηγύρεως.

Πεντεκαίδεκα ὅλοι αἰῶνες διῆλθον ἐν τῷ μεταξὺ, χρόνος μακρὸς, καθ' ὃν ἐν μέσῳ περιπετειῶν ποικίλων καὶ ἀλησμονήτων ἡ ἑλληνικὴ πατρὶς μετέβαλε πολλαχῶς τὴν ὄψιν. Ἡ Ἑλλὰς τοῦ 393, τῆς διακοσιοστῆς ἐνενηκοστῆς τρίτης Ὀλυμπιάδος, εἶνε ὅλως διάφορος τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1896, τῆς διακοσιοστῆς ἐνενηκοστῆς τετάρτης Ὀλυμπιάδος. Ἐκείνη μὲν εἶνε ἡ πρεσβῦτις ἡ γεγηρακυῖα ὑπὸ τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τῶν συμφορῶν, ἀλλὰ περισώζουσα καὶ ὑπὸ τὰς ῥυτίδας τοῦ γήρατος τῆς ἀρχαίας αὐτῆς καλλονῆς τἀπαράφθορα ἴχνη. Αὕτη δὲ ἡ νεάζουσα καὶ ἄπηκτος ἀκόμη κόρη ἡ ὀλισθαίνουσα κατὰ τὰ πρῶτα αὐτῆς βήματα καὶ μετεωριζομένη καὶ σφαλλομένη μὲν ὑπὸ τῶν ταλαντεύσεων τῆς ἀπειρίας, ἀλλὰ βαίνουσα ὅμως οὐχ ἧττον σθεναρῶς πρὸς τὰ πρόσω. Ὡς δ' ἡ ἀρχαία ἐκείνη Ἀνδρομάχη ἡ πρὸς τὸν Ἕκτορα συχνῶς ἐντροπαλιζομένη, οὕτω στρέφει καὶ ἡ νέα Ἑλλὰς διηνεκῶς τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸ ἀπώτερον καὶ ἐγγύτερον παρελθὸν, ἡ δὲ συχνὴ αὕτη πρὸς τὰ παρελθόντα ἐπιστροφὴ αὐξάνει μὲν ἐνίοτε τοῦ βήματος τὸ ἀσταθὲς, ἀλλὰ καὶ κανονίζει συνάμα τὴν πορείαν, οἱονεὶ ἐπιβάλλουσα εἰς αὐτὴν πρόγραμμα ὡρισμένον.

Καταργῶν ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας, ἤθελε καὶ διὰ τούτου τοῦ μέσου νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἡμερολογίῳ Κωνστ. Φ. Σκόκου τοῦ 1897 ἐν σ. 85-88.

χριστιανισμοῦ. Ὁ δὲ χρυσελεφάντινος Ζεὺς τοῦ Φειδίου, ἀπαγόμενος ἐξ Ὀλυμπίας καὶ μεταφερόμενος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔπαυεν ὢν τὸ σέβασμα τῶν Ἑλλήνων ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ μετεβάλλετο ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους εἰς ἀξιοθέατον μόνον ἔργον τέχνης, εἰς ἁπλοῦν ἀντικείμενον μουσείου. Ἐκεῖ δὲ ὅπου ἐπὶ δώδεκα σχεδὸν ὅλους αἰῶνας ἀντήχει ἡ ζωὴ καὶ ἡ κίνησις, ἤρχιζεν ἡ διάλυσις καὶ ἡπλοῦτο ἡ ἐρημία. Ἐν ᾧ δὲ οἱ σεισμοὶ ἠρειπίουν τὸν ἀρχαῖον κόσμον τῆς Ὀλυμπίας καὶ ἡ ἄμμος τοῦ Κλαδέου ἐκάλυπτε τὴν ἱερὰν Ἄλτιν, ἤρχιζον σιγῶντα τἀρχαῖα μνημεῖα καὶ ὁ χρησμοδότης Φοῖβος τῶν Δελφῶν ἔπαυεν ἔχων καλύβην καὶ μάντιδα δάφνην. Μάτην ὁ ὀνειρόπληκτος Ἰουλιανὸς ἐφαντάζετο καὶ ἐνήργει τὴν ἀνάστασιν τῶν πεπτωκότων εἰδώλων. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος εἶχεν ἐκλίπει, αἱ ἀρχαῖαι πόλεις εἶχον πέσει, οἱ ἀρχαῖοι θεοὶ εἶχον φυγαδευθῇ ὑπὸ τοῦ Ναζωραίου. Ἡ γλαῦξ ἔκρωζεν ἐπὶ τῶν ἠρημωμένων ναῶν τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, καὶ εἶχον ξηρανθῇ αἱ πλάτανοι τοῦ σπαρτιατικοῦ Πλατανιστᾶ. Ἡ Ἑλλὰς εἶχε μεταβληθῇ εἰς μέγαν ἐρειπιῶνα.

Πενιχρὸς καὶ ταλαίπωρος εἶνε ὁ μακραίων βίος τῆς ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαίου κόσμου κατὰ μικρὸν ἐξανισταμένης νέας Ἑλλάδος. Τὸ κέντρον τοῦ πολιτικοῦ βίου ἔχει μετατεθῇ παρὰ τὰς χαριτωμένας ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου, καὶ ἐκεῖ αὐτοκράτορες πανίσχυροι κράτους, ὅπερ ἀποβαίνει μὲν ἑλληνικὸν σὺν τῷ χρόνῳ, ἀποβαλὸν πάσας τὰς ῥωμαϊκὰς παραδόσεις, ἀλλὰ καὶ διατηρεῖ ἐν μέρει χαρακτῆρα οὕτως εἰπεῖν πανανατολικόν, συγκρατοῦσι μετὰ σθένους τὰς ἡνίας τῆς ἀρχῆς ἐπὶ μίαν ὅλην χιλιετηρίδα καὶ πλέον, παλαίοντες πρὸς μυρίους πολεμίους. Ἀλλ' ἐν ᾧ οἱ πορφυρογέννητοι τοῦ Βυζαντίου πανηγυρίζουσι τὰς μεγάλας αὐτῶν βασιλικὰς νίκας ἢ δαμάζονται ὑπὸ τῆς μοιραίας ἰσχύος τοῦ πεπρωμένου. αἱ χῶραι τῆς ἐντεῦθεν Ἑλλάδος τίθενται οἱονεὶ ἐν μοίρᾳ Καρός. Δίκην Κορυβάντων ἐπεισβατοῦσιν εἰς τὰ τεμένη τῆς ἀρχαίας δόξης τοῦ ἑλληνισμοῦ οἱ ἐπιδρομεῖς τοῦ Βορρᾶ καὶ τῆς Δύσεως, καὶ τέλος ὁ χριστιανικὸς ἑλληνισμὸς μετ' ὀδύνης βλέπει ἐγκαθιδρυομένην ἐν μέσῳ τῶν ἀρχαίων ἐρειπίων τὴν σημαίαν τῆς ἡμισελήνου.

Ἀλλ' οὔτε ἡ μακρὰ παρακμή, οὔτε ὁ βάρβαρος κατακτητὴς ἠδυνήθησαν νὰ καταπνίξωσι τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας ἐν τῇ γῇ ἥτις εἶχε γαλουχήσει αὐτήν. Αἱ συμφοραὶ καὶ ἡ δουλεία ἐδίδαξαν καὶ ἐφρονημάτισαν τὸν Ἕλληνα. Κυρίαρχοι καὶ ὑπόδουλοι ἔμειναν ἀσύνδετοι καὶ

ἀκατάμικτοι πρὸς ἀλλήλους ὡς τὸ ἔλαιον καὶ τὸ ὕδωρ· κατὰ τὴν ὡραίαν ἔκφρασιν τοῦ Παπαρρηγοπούλου. Καὶ ὅτε τὸ ἔθνος ἐξῆλθε τέλος καθημαγμένον ἀλλ' ἐλεύθερον ἐκ τοῦ μακροῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος πρὸς τὸν κατακτητὴν, ἐφάνη εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ κόσμου οἱονεὶ νέα τις πλάσις μετὰ τὴν διπλῆν βάπτισιν εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὸ λουτρὸν τῶν αἱμάτων.

Τοιαύτη ἡ σημασία τῆς νέας ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας.

Διὰ ταῦτα τὸ 393 ἀντιπροσωπεύει τὸ γῆρας καὶ τὴν παρακμὴν, τὸ δὲ 1896 τὴν ἀνηβῶσαν νεότητα. Ἡ Ἑλλὰς τῆς διακοσιοστῆς ἐνενηκοστῆς τρίτης Ὀλυμπιάδος εἶνε ἡ Ἑλλὰς τῶν ἐρειπίων τοῦ παρελθόντος, τῶν μεγαλοδόξων ἀναμνήσεων, ἀλλὰ καὶ τῆς πάλης μεταξὺ εἰδώλων καὶ Χριστοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀσυντελέστου ἐθνικῆς ἑνότητος. Ἡ δ' Ἑλλὰς τῆς σήμερον εἶνε ἡ χριστιανικὴ πατρὶς πάντων τῶν Ἑλλήνων, ἡ κοιτὶς καὶ ἑστία ὅλου τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἔχοντος πρὸς αὐτὴν ἐστραμμένους τοὺς ὀφθαλμούς. Μνήμων τῆς δόξης τῆς ἀρχαίας τηρεῖ ἱερὰς τὰς μεγάλας τῆς ἀρχαιότητος ἀναμνήσεις, ἀλλὰ περιφρουρεῖ ἀκοίμητος καὶ τὰς ἐπιβλητικὰς ἀξιώσεις τῆς ἐθνικῆς ἰδέας, ἣν ἐχάλκευσαν αἰῶνες ὅλοι συμφορῶν καὶ κοινῆς δουλείας καὶ κοινῶν ἐλπίδων καὶ πόθων κοινῶν. Ἐκ τῶν ἐρειπίων καὶ τῆς τέφρας ἀνέθαλον πόλεις ὡραῖαι, τὴν μακραίωνα πτωχείαν ἤρχισεν ἀντικαθιστῶσα ἐθνικὴ εὐπορία, ἀγαπωμένη βασιλικὴ δυναστεία συναγωνίζεται πρὸς τοὺς ἐκλεκτοὺς τῆς ἐλευθέρας πανδήμου ψήφου τοῦ λαοῦ πρὸς ἔξαρσιν τῶν δυνάμεων τῆς χώρας καὶ περιφρούρησιν τοῦ ἐθνικοῦ ἰδεώδους. Μάτην μεμψίμοιροι κατακρίνομεν τὰ πάντα, ἀνυπόμονοι καταδικάζομεν ἡμᾶς αὐτούς, σπεύδοντες γινόμεθα αὐτοκατήγοροι τῆς ἐθνικῆς προόδου. Εἰσερχόμενοι τὴν 25 Μαρτίου εἰς τὸ Παναθηναϊκὸν στάδιον ἔπρεπε νὰ ἀναλογισθῶμεν, ὅτι εἴμεθα ὡς ἔθνος ἐν ὅλῳ εὐτυχέστεροι τῶν ἐξελαυνομένων τῷ 393 ἐκ τῆς ὀλυμπιακῆς Ἄλτεως ὑπὸ τῶν μαστιγοφόρων τοῦ Θεοδοσίου.

ΜΑΡΑΘΩΝΙΟΣ ΔΡΟΜΟΣ[1]

Α΄

Ψυχολογία τοῦ Μαραθωνίου δρόμου.

Τῶν προκηρυχθέντων ἀγωνισμάτων κατὰ τοὺς προςεχεῖς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας οὐδὲν φαίνεται κινῆσαν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν πολλῶν ὅσον ὁ Μαραθώνιος δρόμος. Τοῦ φαινομένου τούτου αἴτια φαίνονται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ εἰς πάντας προςιτοτέρα ἀντίληψις τῶν δρομικῶν ἀγωνισμάτων, μὴ δεομένων τεχνικῶν ὁπωςδήποτε γνώσεων, οἵων χρῄζει μέχρι τινὸς ἡ κατανόησις καὶ ἀπόλαυσις τῶν ἄλλων, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ συγκεχυμένη τις ἱστορικὴ ἀνάμνησις, πρόςθες δὲ καὶ ἐθνική τις μεγαληγορία πρὸς αὐτὴν συνδεομένη. Τοῦ Μαραθῶνος τὸ ὄνομα φέρεται ἀνὰ τὰ στόματα πάντων. Ἡ μεγάλη ἐν τῷ πεδίῳ ἐκείνῳ συγκροτηθεῖσα μάχη ἦτο οὐ μόνον ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις ἡ δημοτικωτάτη οὕτως εἰπεῖν τῶν ἀναμνήσεων τοῦ παρελθόντος, ἣν ἐμεγαλοποίησε καὶ τρανοτέραν κατέστησεν ἡ ἀθηναϊκὴ μεγαλοφημία, ἀλλὰ καὶ τὴν σήμερον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ μόνον τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν γεγονότων, ὅπερ ἡ κοινὴ ἀντίληψις τάσσει παράλληλον πρὸς τὰ γνωριμώτερα πρόςφατα συμβάντα τοῦ μεγάλου ἱεροῦ ἀγῶνας.

Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι τῆς ἐν Μαραθῶνι νίκης ἡ μνήμη δὲν διεσώθη μέχρις ἡμῶν ὑπὸ τῆς δημώδους παραδόσεως τῶν αἰώνων. Οἱ εὐφάνταστοι ἀγρόται τοῦ Μαραθωνίου ἄλσους οἱ διηγούμενοι περὶ τὰ τέλη τοῦ δευτέρου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος εἰς τοὺς περιηγητὰς τοὺς μεταβαίνοντας πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἑπτὰ σχεδὸν αἰῶνας μετ' αὐτήν, ὅτι ἠσθάνοντο ἀνὰ πᾶσαν νύκτα τὴν βοὴν ἵππων χρεμετιζόντων καὶ ἀνδρῶν μαχομένων, ἐξέλιπον ἀπὸ πολλῶν ἤδη ἑκατονταετηρίδων.

Ὁ Παυσανίας ὑπῆρξεν ἴσως εἷς τῶν τελευταίων διὰ τῶν ἰδίων ὤτων ἀκουσάντων τοὺς εὐφαντάστους Μαραθωνίους διατηροῦντας μνημόσυνα παλαιῶν ἡμερῶν δόξης ἐν ἡμέραις καθ' ἃς ἡ Ἑλλὰς ἐδούλευεν

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἑστίᾳ τῆς 8, 9, 20, 21, 22 καὶ 27 Μαρτίου 1896 ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων.

ἤδη ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους. Ἔκτοτε μακρὰ δουλεία ἐσάρωσε τὰς παλαιὰς ἀναμνήσεις, καὶ οἱ Ἀλβανοὶ περίοικοι οἱ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας διαδεχθέντες τοὺς ἀρχαίους ἀγρότας τῆς μαραθωνικῆς τετραπόλεως μόνον ἐν τῷ ἑλληνικῷ ὀνόματι τοῦ Σωροῦ διετήρησαν πατροπαράδοτόν τινα, ἀλλ' ἀόριστον καὶ συγκεχυμένην μνήμην τοῦ χώματος ἐκείνου γῆς, ὑφ' ὃ εἶχον ταφῆ οἱ ἐν τῇ μάχῃ πεσόντες Ἀθηναῖοι.

Ἀλλ' ὅμως καὶ παρὰ τὸν ἀφανισμὸν πάσης δημώδους ἱστορικῆς συνεχείας τῶν πρὸς τὸν Μαραθῶνα συνδεομένων ἀναμνήσεων ἐπῆλθε ζωηρά πως ἡ διὰ τοῦ σχολείου ἀναβίωσις τῶν κατὰ τὴν μάχην, τοὐλάχιστον ἡ ἐξ αὐτῆς καθολικὴ ἐντύπωσις. Σὺν τῷ χρόνῳ δ' ἀρχαῖοι καὶ νεόπλαστοι θρῦλοι συνυφάνθησαν περὶ τὸ ὄνομα τοῦ Μαραθῶνος. Τὸ δὲ γενικὸν ἐνδιαφέρον ἐκορυφώθη, ὅτε ὁ Γαλάτης καθηγητὴς Μπρεὰλ ἔσχε τὴν ὡραίαν ἐπίνοιαν νὰ συνδυάσῃ τὴν κατὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας δολιχοδρομίαν, δυναμένην ἄλλως καὶ καθ' ἑαυτὴν νὰ ἑλκύσῃ τὴν προσοχὴν τοῦ πλήθους διὰ τὴν κατ' αὐτὴν γενησομένην ἐπίδειξιν τῆς μεγάλης ἀντοχῆς εὐδοκίμων δρομέων, πρὸς τὸ ἔνδοξον ὄνομα τοῦ Μαραθῶνος καὶ τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ μετὰ τὴν μάχην ἀγγείλαντος τὴν νίκην εἰς τοὺς ἐν τῇ πόλει Ἀθηναίους.

Οὕτως ἐν τῇ εὐεξάπτῳ φαντασίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὁ νέος Μαραθωνοδρόμος παριστάνεται οἱονεὶ ἐπαναλαμβάνων τὸν δρόμον τοῦ ἀρχαίου ἀγγέλου καὶ συμβολίζων νέαν τινὰ νίκην ἐν ὁρίζοντι ἀκόμη ἀφανεῖ, πληροῦσαν οὐχ ἧττον θυμηδίας τὰς καρδίας ἐν εὐέλπιδι προσδοκίᾳ.

Β΄

Ὁ Μαραθώνιος ἄγγελος.

Ἀλλὰ τίς εἶνε ἡ παράδοσις περὶ τοῦ ἀρχαίου ἀγγέλου τοῦ ἐκ Μαραθῶνος εἰς Ἀθήνας ἐνεγκόντος τὰ εὐαγγέλια τῆς νίκης; Παρὰ τίνος πρώτου κατεγράφη αὕτη δὲν γινώσκομεν. Παρουσιάζεται δὲ τὸ πρῶτον δύο σχεδὸν αἰῶνας μετὰ τὴν μάχην παρὰ συγγραφεῖ φιλοσόφῳ καὶ ἱστορικῷ, οὗ τὰ ἔργα ἀπωλέσθησαν, σώζονται δὲ μόνον ἀποσπάσματα. Εἶνε δ' οὗτος Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, οὗ τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου μαρτυρίαν μεταδίδει εἰς ἡμᾶς ὁ Πλούταρχος ἐν τῇ συγγραφῇ τῇ ἐπιγραφομένῃ Πότερον Ἀθηναῖοι κατὰ πόλεμον ἢ κατὰ σο-

φίαν ἐνδοξότεροι. Ὁ Χαιρωνεὺς λέγει περὶ τούτου τὰ ἑξῆς αὐτολεξεί· Τὴν τοίνυν ἐν Μαραθῶνι μάχην ἀπήγγειλεν, ὡς μὲν Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς ἱστορεῖ, Θέρσιππος ὁ Ἐρωεύς. Οἱ δὲ πλεῖστοι λέγουσιν Εὐκλέα, δραμόντα σὺν τοῖς ὅπλοις θερμὸν ἀπὸ τῆς μάχης καὶ ταῖς θύραις ἐμπεσόντα τῶν πρώτων, τοσοῦτο μόνον εἰπεῖν Χαίρετε καὶ χαίρομεν (ἤ, ὡς ἔχουσιν ἄλλα χειρόγραφα, Χαίρετε καὶ νικῶμεν), εἶτ' εὐθὺς ἐκπνεῦσαι.

Αἱ λέξεις αὗται τοῦ Πλουτάρχου δεικνύουσιν, ὅτι εὗρε τὴν περὶ τοῦ Μαραθωνίου ἀγγέλου διήγησιν ἱκανῶς διαδεδομένην παρὰ συγγραφεῦσι προγενεστέροις μὴ περισωθεῖσιν εἰς ἡμᾶς, μὲ διαφορὰς μάλιστα καὶ περὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀγγείλαντος τὴν νίκην. Καὶ ὁ μὲν Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς ὠνόμαζεν αὐτὸν Θέρσιππον καὶ προσέθετεν, ὅτι ἦτο Ἐρωεύς, ἤτοι ἐκ τοῦ δήμου τῆς Ἀττικῆς Ἐροιαδῶν ἢ Ἐρωιδῶν.

Ἄλλα ὅμως διηγοῦντο οἱ πλεῖστοι τῶν ἄλλων συγγραφέων, οὓς εἶχε πρὸ αὐτοῦ ὁ Πλούταρχος. Τὸν μὲν ἄγγελον ὠνόμαζον Εὐκλέα, ἔλεγον δὲ καὶ λεπτομερείας, ὅτι ὁ Εὐκλῆς οὗτος ἔδραμεν ἅμα τῇ νίκῃ θερμὸς ἔτι ἀπὸ τῆς μάχης μὲ τὴν πανοπλίαν ἣν ἔφερε κατ' αὐτήν, καί, εἰςελθὼν εἰς τὴν πόλιν, ἐπρόφθασε μόνον νἀγγείλῃ εἰς τοὺς ἄρχοντας τὰς λέξεις Χαίρετε καὶ χαίρομεν ἢ Χαίρετε καὶ νικῶμεν, ἐνδεικτικὰς τῆς μεγάλης νίκης, μεθ' ὃ ἐξέπνευσεν ἀμέσως. Ἡ ταχύτης τῆς πορείας τοῦ ὁπλιτοδρόμου, κεκοπιακότος ἤδη ἐκ τῆς μάχης, ἐν ᾗ εἶχε νικήσει μετὰ τῶν συμπολιτῶν, ἐπήνεγκε τὸν θάνατον, ἐπιστέψαντα τὴν ἐκτέλεσιν διπλοῦ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντος, τῆς νικηφόρου ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης ἀντιστάσεως πρὸς τὸν βάρβαρον ἐπιδρομέα καὶ τῆς εἰς τὴν πάτριον πόλιν μεταδόσεως τῶν εὐαγγελίων τῆς νίκης.

Οὐδ' εἶνε πολὺ διάφορος ἡ διήγησις, οἵαν διατυπόνει αὐτὴν συγγραφεὺς αἰῶνα ὅλον μεταγενέστερος τοῦ Πλουτάρχου, ὁ Λουκιανός, ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ τῇ ἐπιγραφομένῃ Ὑπὲρ τοῦ ἐν τῇ προσαγορεύσει πταίσματος. Ἰδοὺ πῶς διηγεῖται τὸ πρᾶγμα ὁ Σαμοσατεύς· Πρῶτος δ' αὐτὸ Φιλιππίδης ὁ ἡμεροδρομήσας λέγεται ἀπὸ Μαραθῶνος ἀγγέλλων τὴν νίκην εἰπεῖν πρὸς τοὺς ἄρχοντας καθημένους καὶ πεφροντικότας ὑπὲρ τοῦ τέλους τῆς

μάχης, Χαίρετε, νικῶμεν, καὶ τοῦτο εἰπὼν συναποθανεῖν τῇ ἀγγελίᾳ καὶ τῷ χαίρειν συνεκπνεῦσαι.

Ἦσαν ἆρά γε πλὴν τοῦ πολὺ μεταγενεστέρου τῆς μάχης Ἡρακλείδου πλησιέστεροι αὐτῆς οἱ ἄλλοι ἱστορικοί, οὓς εἶχεν ὡς πηγὰς περὶ τῶν κατὰ τὸν Μαραθώνιον ἄγγελον ὁ γλυκὺς Χαιρωνεὺς καὶ ὁ εὐφυὴς ἐκ Σαμοσάτων συγγραφεὺς Λουκιανός; Πάντως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι εἶχον γράψει μετὰ τὸν Ἡρόδοτον, ὅςτις, ἐκθέτων τὰ κατὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος πεντήκοντα μετ' αὐτὴν ἔτη, οὐδὲν περὶ τοιούτου ἀγγέλματος ἀναφέρει. Ἀλλ' εἶνε διὰ τοῦτο ἀνάγκη καὶ νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ παράδοσις ἐγεννήθη βραδύτερον καὶ νὰ δισχυρισθῶμεν, ὅτι ἦτο πλάσμα τῶν μεταγενεστέρων χρόνων;

Ἔχει μὲν ὅλον τὸν τύπον τῶν θρύλων ἐκείνων, οἵτινες πολλάκις πλάσσονται ὑπὸ τῆς φαντασίας τοῦ λαοῦ πρὸς διακόσμησιν μεγάλων ἱστορικῶν γεγονότων, ἔχει ὅλον τὸν χαρακτῆρα παραδόσεως δημώδους.

Ἀλλὰ μή τι ὑπάρχει ἐν τῇ ἀρχαίᾳ παραδόσει τὸ ἀπίθανον καὶ ἄξιον διαμφισβητήσεως; Τί φυσικώτερον τοιαύτης πρεσβείας πρὸς τοὺς ἐν τῇ πόλει Ἀθηναίους τῶν ἐν τῷ Μαραθωνίῳ πεδίῳ νικηφόρων αὐτῶν συμπολιτῶν τῶν ἀποκρουσάντων τοὺς βαρβάρους, ὧν ἡ εἰς τὸν Μαραθῶνα ἀποβίβασις εἶχεν ἐμπλήσει τρόμου τὴν πόλιν; Δὲν ἦτο χαρὰ μόνον, ἦτο ἀνάγκη διὰ τοὺς στρατηγοὺς νὰ στείλωσιν εἰς τοὺς ἐμφόβους Ἀθηναίους, μόνους αὐτοὺς μετ' ὀλίγων Πλαταιέων ἀναλαβόντας τὴν ἄμυναν τῆς ἀττικῆς χθονός, τὸ ἄγγελμα τῆς μεγάλης νίκης, μηνυόμενον ἐν εὐφροσύνῃ εἰς τοὺς πρυτάνεις τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ ἂν δὲν ἦτο ἐντολὴ τῶν στρατηγῶν, δὲν ἠδύνατο νὰ τολμήσῃ ὑπὸ τοῦ μεγέθους τῆς χαρᾶς ὁ τυχὼν ὁπλίτης νἀφήσῃ τὰς τάξεις μετὰ τὴν ἐκνίκησιν τοῦ ἐχθροῦ καὶ σπεύσῃ πρὸς τὴν πόλιν αὐτάγγελος τῆς σωτηρίας;

Ἀλλά, θὰ σκεφθῇ ὁ ἀναγνώστης, δὲν ἠδύναντο οἱ στρατηγοὶ νὰ στείλωσι ταχύτερον καὶ ἐπισημότερον τὴν περὶ τῆς νίκης ἀγγελίαν δι' ἐφίππου; Διὰ πεζῶν μὲν καὶ μόνον ἐπολέμησαν ἐν Μαραθῶνι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀλλὰ δὲν εὑρίσκετο οὐδὲ εἷς ἵππος ἐν τῷ στρατοπέδῳ; Δὲν κρίνομεν ἀναγκαῖον νἀπαντήσωμεν εἰς τοιαύτην ἐρώτησιν, οὐδὲ νὰ διατρίψωμεν περὶ πολλὰς ἄλλας ἀντιρρήσεις, ἃς θὰ ἠδύνατο νἀντιτάξῃ ὁ θέλων νὰ διαμφισβητήσῃ τὴν παράδοσιν. Τί θὰ ἠθέλομεν παραδείγματος χάριν εἴπει εἰς τὸν διαποροῦντα διὰ τί ἄρα νὰ δράμῃ ὁ ἀγγε-

λος σὺν τοῖς ὅπλοις καὶ εὑρίσκοντα, ὅτι πολὺ ἁπλούστερον καὶ εὐκολώτερον διὰ τὴν πορείαν ἦτο νἀποβάλῃ τὸ κράνος, τὸν θώρακα, τὰς κνημῖδας καὶ τὴν ἀσπίδα; Ἴσως εἶνε πάντα ταῦτα διακοσμήσεις τῆς παραδόσεως, ἐπὶ τὸ μεγαλειότερον καὶ ποιητικώτερον διαμορφωθείσης σὺν τῷ χρόνῳ ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ. Ἀλλὰ δὲν βλέπω τὸν λόγον διὰ τί καὶ πῶς νὰ διαψεύσωμεν κατ' ἀρχὴν τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν τῆς ἀφίξεως ταχυδρόμου ἀγγέλου τῆς νίκης εἰς Ἀθήνας, ἀδιάφορον ἂν ὠνομάζετο Εὐκλῆς ἢ Θέρσιππος ἢ Φιλιππίδης, ἂν ἤγγειλε τὴν νίκην διὰ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς λέξεως, ἂν πράγματι ἐξέπνευσεν ἀμέσως ὑπὸ τῆς κοπώσεως ἅμα καὶ συγκινήσεως.

Ἡ παράδοσις εἶνε ὡραία. Ἂς ἐμμείνωμεν εἰς αὐτήν, ἀφ' οὗ κατ' οὐδὲν διαστρέφει τὴν ὀρθὴν περὶ τῶν ἐπακολουθημάτων τῆς μάχης κρίσιν. Δὲν χρειάζεται δὲ βεβαίως πολλὴ φαντασία διὰ νὰ παρακολουθήσωμεν τὸν δρομέα ἐρχόμενον οἱονεὶ ὑπόπτερον ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης εἰς τὴν πόλιν, ἡλιοκαῆ, μεστὸν ἴσως αἵματος καὶ λύθρου, πνευστιῶντα, παρακολουθούμενον ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ εἰς τὴν πόλιν διὰ τῶν ῥυμῶν τῶν ἀγουσῶν πρὸς τὰς θύρας τῶν ἀρχόντων ὑπὸ τῆς ἀνυπομονησίας, τῆς χαρᾶς, τῶν ἀλαλαγμῶν τῶν παίδων καὶ τῶν γυναικῶν, τῶν γερόντων καὶ τῶν ἀσθενῶν, τῶν μόνων ὅσοι εἶχον μείνει ἐν τῇ πόλει, ἐν ᾧ οἱ ἐν ἡλικίᾳ πατέρες, οἱ σύζυγοι, οἱ υἱοὶ εὑρίσκοντο ἀκόμη ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἐκεῖ πέραν, ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ ἀγῶνος καὶ τῆς δόξης. Εἰκὼν ἐξαισία, ἣν ἄπορον εἶνε πῶς δὲν ἐζωγράφησεν ἀκόμη γραφὶς καλλιτέχνου· ποίημα αὐτόπλαστον, ὅπερ εὐλόγως μετέγραψεν εἰς στίχους ἁρμονικοὺς ὁ Ἀριστομένης Προβελέγγιος, σμιλεύσας τὸν Ἄγγελον τοῦ Μαραθῶνος.

Γ'

Ἡ ὁδὸς τοῦ Μαραθωνίου ἀγγέλου.

Διὰ τίνος ὁδοῦ ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ὁ ἄγγελος τῆς νίκης; Εἰς πόσας ὥρας ἔφθασεν εἰς τὴν πόλιν ὁ ἀρχαῖος Μαραθωνοδρόμος; Τὴν πρώτην ἐρώτησίν μοι ἀπηύθυνε πρὸ καιροῦ λόγιος φίλος, ὅστις ἐλπίζω, ὅτι δὲν θὰ ἀργήσῃ νὰ δημοσιεύσῃ ἣν ἤρχισε παρασκευάζων φανταστικὴν μελέτην περὶ τοῦ ἀρχαίου ἀγγέλου. Τὸ δεύτερόν μ' ἐρωτῶσι πολλοὶ

ταύτας τὰς ἡμέρας, θέλοντες νὰ συγκρίνωσι τὰς ἐπιδόσεις τῶν νέων ἀγωνιστῶν τοῦ Μαραθωνίου δρόμου πρὸς τὰς τοῦ Μαραθωνομάχου. Εἶπον εἰς τὸν πρῶτον, ὅτι εἶνε ἐλεύθερος νὰ φέρῃ τὸν ἄγγελόν του εἰς Ἀθήνας δι' ἧς αὐτὸς ἤθελε προτιμήσει ὁδοῦ, διότι οὐδαμῶς δεσμεύει αὐτὸν ἡ παράδοσις τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ ἀναγνώστης εἶδεν, ὅτι οὐδεμίαν τοιαύτην λεπτομέρειαν περιέσωσαν εἰς ἡμᾶς οἱ ἀρχαῖοι. Ἀλλὰ βεβαίως δὲν θὰ θελήσῃ νὰ φέρῃ τὸν ἄγγελον ὁ φίλος μου διὰ τῆς βραχυτέρας τῶν ὁδῶν τῶν ἀπὸ Μαραθῶνος ἀγουσῶν εἰς Ἀθήνας, διότι θά τον ἠνάγκαζε νὰ ἐκπνεύσῃ ταχύτερον καὶ αὐτῆς τῆς ἀρχαίας παραδόσεως. Βραχυτάτη τῶν ὁδῶν εἶνε δῆλα δὴ ἡ ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ χωρίου Βρανᾶ, τοῦ πιθανώτατα ἐπέχοντος τὴν θέσιν τοῦ ἀρχαίου Μαραθῶνος, οὗ ἄλλως τὸ ὄνομα διέσωσεν ἀναλλοίωτον τὸ περαιτέρω κείμενον χωρίον Μαραθῶνα, ἄγουσα εἰς Ἀθήνας διὰ τοῦ ὄρους τοῦ λεγομένου Ἀφορισμοῦ, ἀνήκοντος εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ Πεντελικοῦ.

Καὶ ἡ μὲν ἀπὸ τῶν κλιτύων τοῦ ὄρους διὰ τοῦ πεδίου κατάβασις εἰς τὴν Σταμάταν καὶ δι' αὐτῆς καὶ τῆς Κηφισίας εἰς τὰς Ἀθήνας εἶνε πάντως καὶ εὐχερὴς καὶ ταχεῖα. Ἀλλ' ἀπόκροτος εἴπερ τις καὶ ἄλλη καὶ δύσβατος εἶνε ἡ διάβασις διὰ τῶν στενωπῶν τοῦ Ἀφορισμοῦ, ὡς δεικνύει καὶ αὐτὸ τοῦ ὄρους τὸ ὄνομα. Πάνοπλος δρομεύς, οἷον παριστάνει τὸν Μαραθώνιον ἄγγελον ἡ ἀρχαία παράδοσις, μετὰ μεγάλου κόπου, ἐπιβραδύνοντος τὴν πορείαν μάλιστα μετὰ μάχην, θὰ ἠδύνατο βεβαίως νὰ διανύσῃ ὁδὸν ἐν μέσῳ τῶν θάμνων τοῦ ὑλομανοῦντος, πετρώδους καὶ ὀλισθηροῦ Ἀφορισμοῦ. Διὰ τοῦτο πιστεύω, ὅτι θὰ προτιμήσῃ ὁ φίλος μου νὰ φέρῃ τὸν ἄγγελον εἰς Ἀθήνας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διὰ τῆς σημερινῆς περίπου λεωφόρου, συντέμνων τὴν ὁδὸν αὐτοῦ διὰ τοῦ Γέρακα.

Ἐκ δὲ τοῦ ζητήματος περὶ τῆς ὁδοῦ, ἣν ἐτράπη τρέχων εἰς Ἀθήνας ὁ ἄγγελος τῆς Μαραθωνίου νίκης, ἐξήρτηται καὶ ἡ λύσις τοῦ ζητήματος περὶ τοῦ χρόνου ὃν ἐχρειάσθη, ὅπως φθάσῃ εἰς τὴν πόλιν. Ἀλλὰ περὶ τούτου οὐδὲν οὐδαμῶς παρεδόθη ἡμῖν, πᾶσα δὲ εἰκασία εἶνε περιττή, καὶ μόνον ἐκ συμπερασμοῦ δυνάμεθα ἴσως νὰ κρίνωμεν, παραβάλλοντες τὰς γνωστὰς ἡμῖν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος παραδόσεις περὶ ἄλλων ἡμεροδρόμων καὶ περὶ θαυμαστῶν τινων πορειῶν ἀρχαίων στρατιῶν. Διὸ συμπεριλαμβάνομεν καὶ τὰ περὶ τούτων κατωτέρω εἰς ταύτην τὴν μελέτην.

Δ´

Χαίρετε καὶ χαίρομεν.

Εἴδομεν ἀνωτέρω, ὅτι ὁ ἕτερος τῶν ἀρχαίων συγγραφέων τῶν ἀναγραφόντων τὰ κατὰ τὸν Μαραθώνιον ἄγγελον, ὁ Πλούταρχος, παριστάνει αὐτὸν προςφωνήσαντα τοὺς ἄρχοντας τῶν Ἀθηναίων διὰ τοῦ ἀγγέλματος Χαίρετε καὶ Χαίρομεν. Ἀντὶ δὲ τούτων τῶν λέξεων φέρεται ἔν τισι τῶν χειρογράφων ἡ διάφορος γραφὴ Χαίρετε καὶ νικῶμεν. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Λουκιανὸς Χαίρετε, νικῶμεν λέγει ὅτι εἶπεν ὁ ἐκ Μαραθῶνος ἀγγείλας τὴν νίκην. Ἐκ τῶν δύο τούτων διαφόρως ἐκφερομένων ἀγγελμάτων προςφορώτερον πρὸς τὴν παράδοσιν τῶν Ἀθηναίων φαίνεται τὸ πρῶτον. Ὑπὸ τὸν τύπον Χαίρετε καὶ χαίρομεν εἶχεν ἀπαθανατισθῆ τὸ ἄγγελμα παρὰ τοῖς ἀπογόνοις τῶν Μαραθωνομάχων. Τρανὴν δὲ περὶ τούτου ἀπόδειξιν ἔχομεν ἐπιγραφὴν ἐπὶ λίθου ἀξίαν πολλοῦ λόγου. Εὑρέθη δῆλα δὴ πρὸ ἐτῶν ἐπίθημα βάθρου ἐκ πεντελησίου λίθου, φέρον δίστιχον ἐπιγραφὴν, ἧς μόνον ἡ ἀρχὴ σώζεται, λέγουσα, ὅτι ὁ Μαραθώνιος Ἀπφιανὸς ὁ υἱὸς τοῦ Ἀπφιανοῦ ψηφίσματι τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ἀνέγραψε τοὺς συνάρχοντας. Ἦτο δὲ οὗτος ὁ Ἀπφιανὸς, καθ' ἃ φαίνεται, ὁ ἐπώνυμος ἄρχων τοῦ 239 μ. Χ. Ἀλλὰ τὸ περίεργον τοῦ λίθου δὲν εἶνε τοῦτο. Ἐπὶ τῆς ἑτέρας συνεχοῦς πλευρᾶς τοῦ τετραγώνου ἐπιθήματος ἀναγινώσκονται ὑψηλὰ εὐθὺς ὑπὸ τὸ γεῖσον, δι' οὗ ἐκοσμεῖτο τὸ πρὸς ἄλλας ὕστερον χρήσεις μεταποιηθὲν βάθρον, ἐν ἑνὶ καὶ μόνῳ στίχῳ διὰ γραμμάτων τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων μεγαλειτέρων, ἀραιοτέρων καὶ εὐπρεπεστέρων αἱ λέξεις Χαίρετε καὶ χαίρομεν.

Ζήτημα γεννᾶται διὰ τί ἐν τοῖς ῥωμαϊκοῖς χρόνοις, ἑπτὰ καὶ ἥμισυν ὅλους αἰῶνας μετὰ τὴν μάχην, ἀνεγράφη τὸ πρόςφθεγμα τοῦτο τοῦ Μαραθωνίου ἀγγέλου ἐπὶ τοῦ λίθου. Τίνες δ' αἱ περὶ τούτου τοῦ ζητήματος δυνάμεναι νὰ προςενεχθῶσι γνῶμαι διδασκόμεθα ἐκ τῶν ἑξῆς λόγων τοῦ σοφοῦ ἐκδότου τῆς ἐπιγραφῆς κ. Στεφάνου Κουμανούδη· Πρόχειρον εἶνε νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἀνέστησάν ποτε οἱ Ἀθηναῖοι ἀνδριάντα τοῦ ἐκ Μαραθῶνος εὐφήμου ἀγγέλου καὶ ἀνέγραψαν καὶ τὸ πρόσφθεγμά του μετὰ καὶ ἄλλων ἴσως

ἐγκωμιαστικῶν εἰς αὐτὸν ἢ τὴν νίκην φράσεων καὶ πιθανῶς δι' ἐμμέτρου λόγου. Γνωστὸν δὲ πρὸ ἐτῶν κατέστη ἐκ τῶν ἐφηβικῶν ἐπιγραφῶν, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, μάλιστα ὅτε ἦσαν δοῦλοι τῶν Ῥωμαίων κατὰ τὸν α' καὶ μέρος τοῦ β' π. Χρ. αἰῶνος, καθῆκον ἑαυτῶν ἐθεώρουν νὰ ἐναγίζωσιν ἐπισήμως τοῖς ἐν Μαραθῶνι καὶ Σαλαμῖνι ἀποθανοῦσιν ὑπὲρ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας. Ἀλλ' εἶναι ἔτι ζητήσιμον, ἂν ἡ ἐπὶ τῆς ἑτέρας πλευρᾶς δίστιχος ἐπιγραφὴ θεωρητέα ὁμόχρονος τῇ Χαίρετε καὶ χαίρομεν, καὶ ἂν ὁ Ἀπφιανὸς, ἁπλῶς ὡς Μαραθώνιος ὢν τὸν δῆμον, ἐκινήθη εἰς ἀνέγερσιν ἀνδριάντος τοῦ ἀγγείλαντος τὴν Μαραθωνίαν νίκην. Τοιαύτη τις εἰκαστικὴ παρατήρησις ὑπεβλήθη μοι παρὰ φίλου ἀνδρὸς, ἣν ἀσμένως ἀναφέρω, καταλείπων τὸ ἐπ' ἐμοὶ ἀδιάκριτον τὸ τοῦ ὁμοχρόνου τῶν δύο ἐπιγεγραμμένων ἐπιφανειῶν τοῦ βάθρου. Ἐπεθύμουν ὅμως, ὁμολογῶ, νὰ μὴ ἔχῃ οὕτω τὸ πρᾶγμα καὶ νὰ ἠδύνατο νὰ συσχετισθῇ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Χαίρετε καὶ χαίρομεν μὲ τὸ κατόρθωμα τοῦ Ἑρεννίου Δεξίππου, ἐπιφανοῦς ἱστορικοῦ καὶ ἄρχοντος ἐπωνύμου τῶν Ἀθηναίων (τιθεμένου συνήθως μεταξὺ τοῦ 261 καὶ 266 μ. Χ.), ὅςτις ἐνίκησε τοὺς τὴν Ἀττικὴν ἐπιδραμόντας βαρβάρους Ἐρούλους, καὶ ἐκ τούτου νὰ ἐδόθη ἀφορμὴ τοῖς Ἀθηναίοις νὰ μνησθῶσιν ἡμερῶν ἀρχαίων καὶ προβῶσιν εἰς ἀνδριάντων ἱδρύσεις καὶ ἐπιγραφὰς ἀναμνηστικὰς παλαιᾶς ἀκηράτου δόξης. Εἰ δὲ ταῦτα παρακεκινδυνευμένως λέγω, ἔστω μοι συγγνώμη παρὰ τῶν ἐπιεικῶς κρινόντων τὰ ἐν τοῖς ἀδήλοις τολμώμενα ὑπὸ τῶν πάλαι καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς φιλολόγων.

Ε'

Ὁ ψευδὴς Μαραθωνοδρόμος.

Θὰ ἐνθυμῶνται βεβαίως οἱ νεώτεροι Ἀθηναῖοι μέχρι πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν ἐκτεθειμένον ἔν τινι προθήκῃ τοῦ κατὰ τὴν γωνίαν τῶν ὁδῶν Ἑρμοῦ καὶ Νίκης ἀρχαιοπωλείου τῆς Μινέρβας ὡραῖον γύψινον

απέκμαγμα αρχαίου αναγλύφου, επισύροντος την κοινήν προσοχήν διά την ζωηρότητα της παραστάσεως και το θαλερόν των χρωμάτων.

Ήτο εκμαγείον επιτυμβίου στήλης ευρεθείσης τω 1838 κατά την Βελανιδέζαν εν τοις ανατολικοίς της Αττικής ου μακράν της αρχαίας Βραυρώνος και αποκειμένης πρότερον μεν εν τω Θησείω, από ετών δε ήδη εν τω κατά την οδόν Πατησίων Κεντρικώ μουσείω των αρχαιοτήτων. Παριστάνει δε η στενόμακρος αύτη στήλη γενειοφόρον οπλίτην βαίνοντα προς τα δεξιά και διά της αριστεράς κρατούντα δόρυ στηριζόμενον επί του εδάφους, την δε δεξιάν ερείδοντα παχέος παρά μηρού. Φέρει δε ο εικονιζόμενος οπλίτης χιτώνα και επ' αυτού θώρακα, φορεί δε και κράνος και κνημίδας. Ήτο δε πάλαι επικεκοσμημένον το ανάγλυφον και διά χρωμάτων, επαυξανόντων ήν γεννά πλαστικήν εντύπωσιν, ών όσημέραι αμυδρότατα κατέστησαν τα ίχνη. Και το μεν έδαφος του αναγλύφου ήτο ερυθρόν, κυανούς δε ο θώραξ, ερυθρά δε τα επ' αυτού κοσμήματα.

Η στήλη αύτη, ως παρατηρεί επιφανής αρχαιολόγος, είνε αξιολογωτάτη διά την τέχνην, διότι και παρά τας παρατηρουμένας επί μέρους ελλείψεις το όλον διατηρεί το πλήρες θέλγητρον όπερ παρέχει καλόν αρχαϊκόν ανάγλυφον. Ο γλύπτης κατώρθωσε να εμποιήση εις το καλλιτέχνημα αυτού την αίσθησιν της ηρεμίας και της ενότητος, είνε δε πασιφανής η αρμονία η παρατηρουμένη εν τη επινοήσει και τη εκτελέσει του έργου. Ο καλλιτέχνης περιορίζεται μεν έν τε τη καθ' όλου παραστάσει και εν τω σχηματισμώ των μερών, ιδίως της κομμώσεως και των πτυχώσεων, μεταξύ ορίων τινών επιβεβλημένων υπό της εθάδος των χρόνων αυτού τεχνοτροπίας, αλλ' η εμμονή αύτη εις τα παραδεδομένα συντελεί μόνον εις την απαλλαγήν του τεχνίτου από αξιώσεων και επιδεικτιώσης αυτοβουλίας, κατά δε τάλλα δεν δεσμεύει την ελευθερίαν αυτού και συναπεργάζεται το βαθείαν εις τον φίλον και εκτιμητήν της αρχαϊκής τέχνης εμποιούν αίσθησιν κάλλος της επιταφίου στήλης.

Τοιούτον είνε το ωραίον αρχαϊκόν έργον του γλύπτου Αριστοκλέους, όν δεν πρέπει να συγχέωμεν προς τον ομώνυμον Αριστοκλέα, τον αδελφόν του Σικυωνίου Κανάχου, το παριστάνον τον πάνοπλον Αριστίωνα. Του τε τεχνίτου και του παριστανομένου νεκρού οπλίτου τα ονόματα μανθάνομεν εκ των κάτωθεν του αναγλύφου επιγραφών. Επί

πολὺν χρόνον ἦτο μοναδικὸν δεῖγμα τῆς ἀρχαϊκῆς ἐπιτυμβίου τέχνης τῶν Ἀθηναίων, ὥστε ἀσαφὴς καὶ ἀμφισβητούμενος ἦτο ἀκριβῶς ὁ χρόνος καθ' ὃν ἐσμιλεύθη. Ἀλλὰ σήμερον μετὰ τὴν εὕρεσιν καὶ ἄλλων ἀξιολόγων ἀναγλύφων ἀναμφηρίστως πιστεύεται, ὅτι εἶνε ἔργον τῶν πρὸ τῶν Περσικῶν χρόνων. Καὶ ὅμως τοῦτο δὲν ἐκώλυε τοὺς ἀρχαιοτέρους ἀρχαιολόγους νὰ συσχετίζωσι τὴν περιβολὴν καὶ στάσιν τοῦ Ἀριστίωνος πρὸς τὴν τῶν Μαραθωνομάχων καὶ πιστεύωσιν, ὅτι ἡ στήλη ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ζωηρὰν αὐτῶν παράστασιν ἣν παρέχει ὁ Ἀριστοφάνης, εἰρωνευόμενος μὲν τὸ ἀρχαιότροπον τῆς ἐνδυμασίας, ἀποθαυμάζων δὲ τὴν ἀρετὴν τῶν ἀνδρῶν.

Ἐκ τοιούτων δ' ἀντιλήψεων ὁρμώμενα καὶ ἔτι περαιτέρω παραγόμενα τὰ πλήθη, συνέχυσαν τέλος τὸν ὁπλίτην τῆς στήλης πρὸς τὸν Μαραθώνιον ἄγγελον, καὶ ἡ σύγχυσις ἔγεινεν ἀκόμη μεγαλειτέρα, ὅτε τινὲς ἐνόμισαν, ὅτι οὗτος ὠνομάζετο Ἀριστίων, ἐπειδὴ τοῦτο τὸ ὄνομα ἔβλεπον ἐπιγεγραμμένον ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου. Προῆλθεν οὕτω νέος λαϊκὸς θρῦλος περὶ τοῦ ἀγγέλου, ὃν ἐμμέσως μόνον προεκάλεσεν ἡ ἀπειροτέρα τῶν προτέρων χρόνων ἀρχαιολογία, ἰδίως δ' ἐξέθρεψεν ἡ φαντασία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐξόχως ἤδη ἔκπαλαι σαγηνευθεῖσα ὑπὸ τῆς διηγήσεως περὶ τοῦ ἐκ Μαραθῶνος ἀγγείλαντος τὴν μεγάλην νίκην.

ϛ'

Η ἀργυρᾶ φιάλη τοῦ Μαραθῶνος.

Περιέγραψεν ἤδη ὁ τύπος τὸ πρό τινων ὀλίγων ἡμερῶν ἀφιχθὲν εἰς Ἀθήνας παρισιακὸν κομψοτέχνημα ὅπερ προωρίσθη ὡς ἆθλον τοῦ νέου Μαραθωνοδρόμου.

Εἶνε, γράφουσι, κύπελλον ἐκ καθαροῦ ἀργύρου. Ἔπρεπε νὰ ῥηθῇ μᾶλλον, ὅτι εἶνε φιάλη. Φέρει δὲ αὕτη κατὰ μὲν τὸ ἄνω περίζωμα τὴν ἐπιγραφὴν Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες 1896, ἐπὶ δὲ τῆς κάτω ζώνης τὰς λέξεις Μαραθώνιον ἆθλον· ἔδωκε Μιχαὴλ Μπρεάλ. Κοσμεῖ δὲ τὴν κατωτέραν ταύτην ζώνην παράστασις πτηνῶν ἱπταμένων καὶ φυτῶν ὑδροβίων, ἀναφερομένων εἰς τὰ γνωστὰ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἕλη τοῦ Μαραθωνίου πεδίου, ἅτινα συνδέονται ἀναποσπάστως πρὸς αὐτὴν τὴν ἱστορίαν τῆς μάχης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ἀλλὰ διὰ τί εἶνε φιάλη τὸ ἆθλον, ὅπερ ἔστειλεν ἐκ Παρισίων ὁ εἰσηγητὴς τοῦ Μαραθωνίου δρόμου καθηγητὴς Μπρεὰλ καὶ διὰ τί ὡρίσθη ἀργυρότευκτον τὸ βραβεῖον; Οὐδεὶς μὲν ἐπεξήγησε τοὺς λόγους, ἀλλὰ βεβαίως δὲν εἶνε τυχαία ἡ ἐκλογὴ οὔτε τοῦ δώρου οὔτε τῆς ὕλης, ἐξ ἧς τοῦτο κατεσκευάσθη. Πάντως δὲ ὁ Γαλάτης φιλέλλην εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοὺς ἑξῆς στίχους τοῦ Πινδάρου

οἷον δ' ἐν Μαραθῶνι συλαθεὶς ἀγενείων
μένων ἀγῶνα πρεσβυτέρων ἀμφ' ἀργυρίδεσσιν

καὶ τὸν σχολιαστὴν τοῦ Πινδάρου λέγοντα Ἡ πλουσία Μαραθών, ἔνθα ἐτελεῖτο τὰ Ἡράκλεια· ἦν δὲ τὸ ἆθλον ἀργυρᾶ φιάλη.

Ἐκ τῶν στίχων τούτων τοῦ μεγάλου ποιητοῦ, οὓς εὑρίσκομεν ἐν τῇ ἐνάτῃ ᾠδῇ τῶν Ὀλυμπιακῶν, δι' ἧς ἐξυμνεῖ τὸν Ὀλυμπιονίκην παλαιστὴν Ἐφάρμοστον τὸν Ὀπούντιον, καὶ τῆς ἑρμηνείας τοῦ σχολιαστοῦ μανθάνομεν, ὅτι ἐν Μαραθῶνι ἐτελοῦντο τὰ Ἡράκλεια, ἀγῶνες πανηγυριζόμενοι πρὸς τιμὴν τοῦ Ἡρακλέους, ὧν τὸ ἆθλον ἦτο ἀργυρίς, ἤτοι ἀργυρᾶ φιάλη. Σημειωτέον δὲ, ὅτι ὁ Ἡρακλῆς μεγάλως ἐτιμᾶτο παρὰ τῶν Μαραθωνίων, καὶ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παυσανίου, ὡς αὐτοὶ ἔλεγον, πρῶτοι ἐλάτρευσαν αὐτὸν ὡς θεόν. Γνωστὸν δὲ εἶνε καὶ τὸ Ἡράκλειον, τὸ ἱερὸν τέμενος τοῦ Ἡρακλέους, ἐν ᾧ ἐνεστρατοπέδευσαν οἱ Ἀθηναῖοι πρὸ τῆς μάχης. Ἀντιστοιχεῖ δὲ τοῦτο πρὸς τὴν θέσιν, ἣν κατέχει ἡ φάραγξ ἡ σήμερον λεγομένη Αὐλῶνα πρὸς ἀνατολὰς τοῦ χωρίου Βρανᾶ καὶ μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ σημερινοῦ χωρίου Μαραθῶνος.

Οἱ ἐν Μαραθῶνι πρὸς τιμὴν τοῦ Ἡρακλέους τελούμενοι ἀγῶνες οὗτοι, ὄντες πιθανῶς ἀρχαιότατοι, οὐδεμίαν τὸ κατ' ἀρχὰς εἶχον πάντως σχέσιν πρὸς τὴν ἐν τῷ πεδίῳ νίκην. Ἀλλ' ἴσως ὅμως ἀργότερον παρεισήχθη εἰς αὐτοὺς ποιός τις ὑπαινιγμὸς ἤ τις ἀνάμνησις σχετιζομένη πρὸς τὴν μάχην. Ἄλλως δὲ ἡ ἐπέτειος αὐτῆς ἐπανηγυρίζετο ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις τὴν ἕκτην τοῦ μηνὸς Βοηδρομιῶνος. Ὁ τόπος τῶν Ἀθηνῶν, ἐν ᾧ ἐτελεῖτο ἡ ἐπιμνημόσυνος τῆς νίκης θυσία, ἦτο τὸ προάστειον τὸ λεγόμενον Ἄγραι κατὰ τοὺς σημερινοὺς παριλισσίους κήπους, ἐν ᾧ ἔκειτο ναὸς τῆς Ἀγροτέρας Ἀρτέμιδος. Προσεφέρετο δ' εἰς αὐτὴν ἐτησία θυσία πεντακοσίων αἰγῶν, περὶ ἧς ἐφέρετο ὁ ἑξῆς θρῦλος. Ἐλέγετο δῆλα δή, ὅτι πρὸ τῆς

ἐν Μαραθῶνι μάχης οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον τάξει νὰ θύωσιν εἰς τὴν θεὰν τόσας αἶγας ὅσους βαρβάρους ἤθελον φονεύσει. Ἀλλὰ διὰ τὸ ἀνάριθμον τῶν φονευθέντων Περσῶν εἶχεν ὁρισθῆ διὰ ψηφίσματος τῆς πόλεως νὰ θύωνται μόνον πεντακόσιαι κατ' ἔτος αἶγες.

Καὶ τοιαῦτα μὲν τὰ εἰς τοὺς θεοὺς ἐπινίκια εὐχαριστήρια τῶν Ἀθηναίων. Ὁ δὲ εἰσηγητὴς τοῦ νέου Μαραθωνίου δρόμου λίαν εὐλόγως ἠθέλησε νὰ ἐνθυμίσῃ τὴν ἀρχαίαν τῶν Μαραθωνίων τοπικὴν ἑορτήν, ἥτις οὐκ ἀπιθάνως ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις δὲν ἦτο ἄσχετος πρὸς τὰς ἀναμνήσεις τῆς μεγάλης μάχης, παρέχων ἀργυρίδα ὡς ἔπαθλον τοῦ νέου Μαραθωνοδρόμου. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ἐπιγραφῇ τῆς ἀργυρᾶς φιάλης, καίπερ φερούσης τύπον ὅλως νεωτερικόν, ὑπακούεται ἀμυδρά τις ἀνάμνησις τῶν παναθηναϊκῶν ἐκείνων ἀμφορέων οἵτινες ἔφερον τὴν ἁπλῆν καὶ ἀρχαΐζουσαν ἐπιγραφὴν ΤΩΝ ΑΘΗΝΗΘΕΝ ΑΘΛΩΝ.

Πᾶσαι αὗται αἱ ἀναμνήσεις τῆς ἀρχαιότητος, ἀπὸ τῆς ἐπινοίας τοῦ δρόμου μέχρι τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἄθλου, ἦτο φυσικὸν νὰ ἐπέλθωσιν εἰς τὸν νοῦν τοῦ γηραιοῦ καθηγητοῦ τοῦ τιμῶντος τὴν γαλατικὴν ἐπιστήμην. Ὁ ἐπιφανὴς ἐρευνητής, ὅςτις καθ' ὅλον τὸν βίον ἠσχολήθη περὶ τὴν μελέτην τῶν γλωσσῶν καὶ τοὺς μύθους τῶν ἀρχαίων, δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ τὰς ἐνδόξους σελίδας τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, καὶ ἡ ὡραία ἀργυρίς, ἣν προςφέρει ὡς ἆθλον τοῦ νέου Μαραθωνίου δρόμου, τεκμηριοῖ ὅλην ἐκείνην τὴν στοργὴν πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, ἥτις, ἀναδείξασα αὐτὸν ἐν τῇ νεότητι, εἶνε καὶ τώρα τὸ ὡραιότατον κόσμημα τῶν ἑξήκοντα καὶ τεσσάρων ἐτῶν, ἅτινα λευκαίνουσι τὴν σοφήν του κεφαλήν.

Ζ'

Ταχεῖς ἡμεροδρόμοι τῆς ἀρχαιότητος.

Ἡ διήγησις περὶ τοῦ Μαραθωνίου ἀγγέλου ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν ἀναζήτησιν ἄλλων ἀρχαίων ταχυδρόμων, ἀνάλογον ἐπιδειξάντων κατὰ τὸν δρόμον ταχύτητα ἅμα καὶ ἀντοχήν. Πρῶτος δ' ἔρχεται εἰς τὴν μνήμην ὁ ἄγγελος, ὃν ἔστειλαν οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὴν Σπάρτην μετὰ τὸ ἄγγελμα τῆς ἁλώσεως τῆς Ἐρετρίας καὶ ἀμέσως πρὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, ὅπως ἐπικαλεσθῶσι τὴν βοήθειαν τῶν Σπαρτιατῶν.

Ὀνομάζει δὲ αὐτὸν ὁ Ἡρόδοτος Φειδιππίδην, καὶ προςεπιλέγει αὐτὸν ἡμεροδρόμον, οἷον ὄνομα ἥρμοζεν εἰς τοὺς δρομεῖς ἀντοχῆς τοὺς δυναμένους νὰ τρέχωσι καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν. Τὸν αὐτὸν δὲ δρομέα ἄλλοι τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, οἷον ὁ Πλούταρχος, ὁ Παυσανίας, ὁ Λουκιανός, ὀνομάζουσι Φιλιππίδην, ὡς ὠνόμαζε, καθ' ἃ εἴδομεν, ὁ Σαμοσατεὺς καὶ τὸν Μαραθώνιον ἄγγελον ἐκ προφανοῦς συγχύσεως πρὸς τὸν εἰς Σπάρτην σταλέντα ἡμεροδρόμον.

Ἐν ᾧ δὲ περὶ τοῦ ἀγγείλαντος τὴν νίκην ἐκ Μαραθῶνος οὐδεμίαν ἔχομεν κατὰ τἀνωτέρω εἰρημένα μαρτυρίαν ὡς πρὸς τὸν χρόνον ἐν ᾧ ἐτέλεσε τὸν ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης εἰς Ἀθήνας δρόμον, περὶ τοῦ Φειδιππίδου γίνεται παρ' Ἡροδότῳ ῥητὴ μνεία, ὅτι δευτεραῖος ἐκ τοῦ Ἀθηναίων ἄστεος ἦν ἐν Σπάρτῃ. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ὁ Φειδιππίδης εἶχε φθάσει εἰς τὴν Σπάρτην τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς ἐξ Ἀθηνῶν ἀναχωρήσεως.

Τὸ πρᾶγμα φαίνεται ἀπίθανον ἐκ πρώτης ὄψεως. Ἀλλὰ δὲν εἶνε καὶ πράγματι τοιοῦτο. Τὴν ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Σπάρτην ἀπόστασιν ὁρίζουσιν εἰς χίλια διακόσια στάδια ὁ Ἰσοκράτης καὶ ὁ Πλίνιος. Χίλια δὲ καὶ διακόσια στάδια ἀρχαῖα, διότι δὲν πρόκειται, ὡς εἰκός, περὶ τῶν κακῶς σήμερον ὀνομαζομένων σταδίων, ἤτοι τῶν χιλιομέτρων, ἀντιστοιχοῦσι πρὸς διακόσια εἴκοσι καὶ δύο χιλιόμετρα, ἐπειδὴ ἕκαστον ἀρχαῖον στάδιον περιλαμβάνει ἑκατὸν ὀγδοήκοντα καὶ πέντε μέτρα. Ἀλλ' ἡ ἀπόστασις αὕτη νοεῖται πάντως διὰ τῶν μεγάλων ὁδῶν, ἐν ᾧ τὸν εἰς τὴν Σπάρτην σπεύδοντα ἡμεροδρόμον πρέπει ἀναμφηρίστως νὰ φαντασθῶμεν συνταμόντα τὴν ὁδὸν δι' ἀτραπῶν, οἷαι αἱ τοῦ Ἀχλαδοκάμπου καὶ τῆς Λαγκάδας. Τοιοῦτό τι καθιστᾷ πιθανώτατον ἥ τε σπουδή, μεθ' ἧς ἦτο ἠναγκασμένος νὰ φθάσῃ ὁ Φειδιππίδης εἰς Σπάρτην, καὶ ἡ διήγησις τοῦ Ἡροδότου περὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἀναβοήσεως τοῦ Πανὸς ἐν τῇ διαβάσει αὐτοῦ διὰ τοῦ Παρθενίου ὄρους, δι' οὗ ἐτράπη χάριν ἐπιβραχύνσεως τῆς ὁδοῦ. Οὕτως ἐν συνόλῳ ἡ ὁδὸς ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Σπάρτην δὲν εἶνε μακροτέρα τῶν ἑκατὸν ὀγδοήκοντα περίπου χιλιομέτρων, καὶ οὐδαμῶς ἦτο δυςεπίτευκτον νὰ διανύσῃ αὐτὴν ὁ Φειδιππίδης ἐντὸς δύο ἡμερῶν. Ἀλλ' ἀξιοθαύμαστον εἶνε πῶς μετὰ διαμονὴν μιᾶς ἡμέρας ἐν Σπάρτῃ, λαβὼν τὸ ἄγγελμα, ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται ἐκωλύοντο νὰ παραστῶσιν ἐπίκουροι τῶν Ἀθηναίων ἀμέσως, ἐπέστρεψεν εἰς Ἀθήνας τὴν πέμπτην ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του

ἐκ τῆς πόλεως ἡμέραν. Καὶ ταῦτα βεβαίως ἄνευ ἀποθεραπείας καὶ ἐντριβῶν καὶ τῶν παντοίων ἐκείνων μέσων προπονήσεως, ἅτινα ἐπιβάλλει ἡ διαιτητικὴ τῆς νεωτέρας ἀθλητικῆς.

Ὡς δὲ πρὸς τὸν Μαραθῶνα τοῦ 490 π. Χ., οὕτω καὶ πρὸς τὰς Πλαταιὰς τοῦ 479 π. Χ. συνδέεται διήγησις περὶ ἐκτάκτου δρόμου. Ὅ τι ἔπραξεν ὁ Μαραθώνιος ἄγγελος ἐπανέλαβεν ὑπὸ πολλῷ δυςχερεστέρους ὅρους μετὰ ἕνδεκα ἔτη ὁ Εὐχίδας. Εἶχον νικήσει ἐν Πλαταιαῖς ὑπὸ τὸν Παυσανίαν οἱ Ἕλληνες καὶ διανεμηθῆ ἐν ἀλλήλοις τὰ πλούσια λάφυρα τῆς νίκης καὶ θάψει τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς. Ψηφίσαντες δὲ πανελλήνιον θυσίαν εὐχαριστήριον ἐπὶ τῇ νίκῃ, ἠρώτησαν τὸν ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνα πῶς νὰ διατάξωσι τὰ κατ' αὐτήν. Ἡ δὲ Πυθία ἀπεκρίθη εἰς τοὺς Ἕλληνας νὰ θύσωσιν εἰς τὸν Δία τὸν Ἐλευθέριον, ἀλλ' ἐπέβαλεν ὅμως εἰς αὐτοὺς καθαρτήριόν τινα ὅρον. Ἡ θυσία ἔπρεπε νὰ γείνῃ διὰ πυρὸς καθαροῦ, ἀλλὰ τὸ πῦρ τὸ κατὰ τὴν χώραν τῶν Πλαταιῶν εἶχε μιανθῆ ὑπὸ τῶν βαρβάρων. Διὰ τοῦτο δ' ἔπρεπε νὰ λάβωσιν οἱ Ἕλληνες ἄλλο καθαρὸν ἐκ Δελφῶν ἀπὸ τῆς κοινῆς ἑστίας. Περιῆλθον λοιπὸν τὴν χώραν καὶ τὸ στρατόπεδον οἱ ἄρχοντες τῶν Ἑλλήνων, ἀναγκάζοντες τοὺς ἔχοντας πῦρ νἀποσβέσωσιν αὐτό, ἐφρόντισαν δὲ νὰ στείλωσιν εἰς τοὺς Δελφοὺς ἄνδρα, ὅςτις ταχέως λαβὼν νὰ φέρῃ πάλιν εἰς Πλαταιὰς τὸ πῦρ ὡς τάχιστα. Εἶχε δὲ τοῦτο διπλῆν καὶ βαθεῖαν θρησκευτικὴν σημασίαν· ἔπρεπεν ὁ ἀναλαμβάνων τὸ ἔργον νὰ σπεύσῃ ἐκ Δελφῶν, ὅπως κομίσῃ τὸ πῦρ ὡς καθαρώτατον ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγωτέρας ὥρας μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς κοινῆς ἑστίας μετάδοσιν αὐτοῦ, νὰ τρέξῃ δὲ πολύ, ἵνα ὁ ἐν τῷ μεταξὺ χρόνος ὑπάρξῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ἐλάχιστος καὶ θεωρηθῇ τὸ ἱερὸν πῦρ οἱονεὶ συνεχές.

Τὸ ἔργον ἀνέλαβεν ὁ Πλαταιεὺς Εὐχίδας. Τρέξας δὲ οὗτος εἰς Δελφούς, ἥγνισε μὲν τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ περιερράντισεν αὐτό, ἐστεφανώθη δὲ μὲ δάφνην, καί, λαβὼν ἀπὸ τοῦ βωμοῦ τὸ πῦρ, δρομαῖος πάλιν ἐπέστρεψεν εἰς τὰς Πλαταιάς, καὶ ἐπανῆλθε πρὸ ἡλίου δυσμῶν. Ἀσπασάμενος δὲ τοὺς πολίτας καὶ τὸ πῦρ παραδούς, εὐθὺς ἔπεσε καὶ μετὰ μικρὸν ἐξέπνευσεν. Οἱ δὲ Πλαταιεῖς, τιμῶντες τὴν μνήμην αὐτοῦ, ἔθαψαν ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος, ἐπιγράψαντες τὸ ἑξῆς τετράμετρον

Εὐχίδας Πυθῶδε θρέξας ἦλθε τᾷδ' αὐθημερόν.

Ἐν τῷ δρόμῳ τούτῳ τοῦ Εὐχίδου, μεμαρτυρημένῳ διὰ τοῦ ἐπισήμου ἐπιταφίου ἐπιγράμματος τῶν Πλαταιέων, ἔχομεν τὴν μεγίστην τῶν γνωστῶν ἐπιδόσεων δρομέων, πολὺ μὲν ἀνωτέραν καὶ τῆς τοῦ Μαραθωνίου ἀγγέλου, πάντως δὲ καταπληκτικήν. Προςυπάρχει δὲ καὶ τοῦτο τὸ εὐχάριστον, ὅτι δυνάμεθα οὕτως εἰπεῖν νὰ ἔχωμεν κατὰ προςέγγισιν καταμέτρησιν τοῦ δρόμου. Ἡ ἀπὸ Πλαταιῶν εἰς Δελφοὺς ἀπόστασις εἶνε κατ' ἐλάχιστον ὅρον ἑξήκοντα χιλιομέτρων. Ἄρα ὁ Εὐχίδας διέτρεξεν ἀπὸ Πλαταιῶν εἰς Δελφοὺς καὶ τἀνάπαλιν ἑκατὸν εἴκοσι χιλιόμετρα, ἐπεράτωσε δὲ τὸν δρόμον, ἐπανελθὼν εἰς τὴν πάτριον πόλιν πρὸ ἡλίου δυσμῶν. Σημειωτέον δὲ, ὅτι ἡ ἐν Πλαταιαῖς μάχη ἐπολεμήθη κατὰ Σεπτέμβριον, ὅτε ἡ ἡμέρα ἔχει κατὰ μέσον ὅρον ὥρας δώδεκα ἀπὸ ἀνατολῆς μέχρι δύσεως ἡλίου. Καὶ δύο δὲ ὥρας πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου ἂν ἀποδεχθῶμεν ἐκκινήσαντα ἐκ Πλαταιῶν τὸν Εὐχίδαν, ἀφαιρέσωμεν δὲ μίαν μόνον ὥραν διὰ τὴν ἐν Δελφοῖς ἐργασίαν καὶ ἀνάπαυσιν αὐτοῦ, ἀγόμεθα εἰς τὸν ὑπολογισμὸν, ὅτι τὰ ἑκατὸν εἴκοσι χιλιόμετρα διήνυσεν ἐντὸς δεκατριῶν ὡρῶν, πρᾶγμα ἄξιον θαυμασμοῦ ἀληθῶς ὑπὸ ἔποψιν ταχύτητος καὶ ἀντοχῆς.

Οὐχ ἧττον δὲ θαυμαστὴ ὑπῆρξεν ἡ ταχύτης καὶ ἀντοχὴ τοῦ ἐν τοῖς Ὀλυμπιακοῖς ἀγῶσι νικήσαντος δολιχοδρόμου Ἀργέως. Περὶ τούτου διηγοῦντο οἱ ἀρχαῖοι, ὅτι εὐθὺς μετὰ τὸ ἀγώνισμα ἀνεχώρησεν ἐσπευσμένως εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, τὸ Ἄργος, καὶ ἔφθασεν αὐθημερὸν αὐτάγγελος τῆς νίκης. Καὶ ὅμως τὸ Ἄργος ἀπέχει τῆς Ὀλυμπίας κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν ἑβδομήκοντα καὶ πέντε χιλιόμετρα. Τοιαύτην δ' ἀπόστασιν δὲν δύναται κοινὸς πεζοπόρος, δὲν ἐννοῶ δρομέα, συνεχῶς ἄνευ τινὸς διακοπῆς βαίνων διὰ τοῦ συνήθους βήματος, νὰ διανύσῃ ἐντὸς χρόνου ὀλιγωτέρου δεκαὲξ ὅλων ὡρῶν, χωρὶς νὰ ὑπολογίσωμεν τὰς ἕνεκα τῶν μεταξὺ Ὀλυμπίας καὶ Ἄργους ἐπιπροσθούντων ὀρέων παρεμβαλλομένας δυςκολίας.

Οὐδ' ἦτο ὁ Ἀργεὺς ὁ μόνος Ἀργεῖος δρομεὺς ὁ αὐτάγγελος τῆς ὀλυμπιακῆς αὐτοῦ νίκης σπεύσας. Τὸ αὐτὸ μαρτυρεῖ ἐπιγραφὴ ἐξ Ἐπιδαύρου περὶ τοῦ Ἀργείου Δρύμου τοῦ υἱοῦ Θεοδώρου, ὅςτις, νικήσας ἐν δρόμῳ κατὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας, ἐπρόφθασε νἀγγείλῃ αὐθημερὸν τὴν νίκην εἰς Ἐπίδαυρον, τρέξας μακρότερον καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀργέως. Ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλου οἱ Ἀργεῖοι ἦσαν περιώνυμοι ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὡς δρομεῖς μετὰ καὶ τῶν κατοίκων τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἑλλη-

νικῆς πόλεως Κρότωνος, τῆς ἀντιπάλου τῶν Συβαριτῶν. Διὸ μεταξὺ τῶν ἐπιφανεστάτων ἐν τῷ δρόμῳ Ὀλυμπιονικῶν εὑρίσκομεν ἀναφερόμενον πλὴν τῶν ἤδη εἰρημένων καὶ τὸν Ἀργεῖον Δάνδην.

Τοιούτους ἔχοντες οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δρομεῖς, εὔλογον εἶνε πῶς μετὰ τὴν προςθήκην πολυπλοκωτέρων καὶ πολυδαπανωτέρων ἄλλων ἀγωνισμάτων εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας, ἐξηκολούθουν θεωροῦντες τὸν δρόμον ὡς τὸ ἐπισημότατον τῶν ἀθλημάτων. Οἱ δρομεῖς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἦσαν οἱ κυρίως Ὀλυμπιονῖκαι, καὶ ἐκεῖνοι ἐθεωροῦντο οἱ ἐπώνυμοι τῶν Ὀλυμπιάδων. Ἐν μέσῳ δὲ τοῦ δάσους τῶν ἀνδριάντων τῶν κοσμούντων τὴν ἱερὰν τῆς Ὀλυμπίας Ἄλτιν διέπρεπον οἱ τῶν ἐπιφανῶν δρομέων, οὓς εἶχον θαυμάσει οἱ Ἕλληνες ἐν τῷ Σταδίῳ, πλήρεις ἐλπίδων ἀναπάλλοντας εἰς ὕψος ἀπὸ τοῦ ψαμμώδους ἐδάφους τοὺς πτηνοὺς πόδας καὶ μὲ τάχος ἀνέμου διελαύνοντας πρὸ τῶν ἐπευφημούντων θεατῶν.

Οὐδεὶς δὲ λόγος ὑπάρχει διαμφισβητήσεως τῆς ἀρχαίας περὶ τῶν ἐκτάκτων ἐκείνων δρομέων παραδόσεως. Νεώτεραί τινες ἐπιδόσεις ἀποδεικνύουσι τὸ μέτρον τοῦ δρόμου, εἰς ὃ δύνανται νὰ φθάσωσιν εὔδρομοι πεζοπόροι καὶ ταχεῖς δολιχοδρόμοι. Κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1882 διέτρεξεν ἐν Ἰταλίᾳ ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Σωτήριος Μαρσάλας τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀλητίου (Lecce) εἰς Τάραντα ὁδὸν καὶ τἀνάπαλιν, ἤτοι διάστημα ἑκατὸν ἑξήκοντα χιλιομέτρων, ἐντὸς εἴκοσι καὶ τεσσάρων ὡρῶν. Κατὰ δὲ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν ἐν Παρισίοις ὁ ἡμεροδρόμος ὁ κληθεὶς ἀτμάνθρωπος (homme vapeur) διέτρεξε τὸν περίβολον τῶν Παρισίων, ἤτοι ἀπόστασιν τεσσαράκοντα καὶ τεσσάρων χιλιομέτρων, ἐντὸς τριῶν ὡρῶν. Ἀλλὰ καὶ ἄλλων νεωτέρων δρομέων αἱ ἐπιδόσεις εἶνε λόγου ἄξιαι. Οὕτω δρόμον τεσσαράκοντα καὶ ὀκτὼ χιλιομέτρων καὶ διακοσίων ἑβδομήκοντα μέτρων ὁ μὲν Ἄγγλος φίλαθλος J. A. Squires διέτρεξεν εἰς ὥρας 3.17′.36′′$^1/_2$ τῷ 1885, ὁ δ' ἐξ ἐπαγγέλματος δρομεὺς G. Mason τῷ 1881 εἰς 3. 15′. 9′′. Δρόμον δὲ χιλιομέτρων ἑκατὸν ἑξήκοντα ὁ μὲν Ἄγγλος φίλαθλος J. Saunders διήνυσε τῷ 1882 εἰς ὥρας 17. 36′ 14′′, ὁ δ' ἐξ ἐπαγγέλματος δολιχοδρόμος C. Rowell κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος εἰς 13.26′.30′′. Ἀρκεῖ δὲ τέλος νἀναφέρωμεν, ὅτι ὁ ἡμέτερος Παρασκευαΐδης, καίπερ μὴ ἔχων ἐντολὴν νἀγάγῃ ἐπικούρους τοὺς Σπαρτιάτας εἰς τὰς ἀπειλουμένας Ἀθήνας ἢ νὰ κομίσῃ τὸ ἱερὸν πῦρ ἐκ Δελφῶν εἰς Πλαταιάς,

πλέον ἢ ἅπαξ διήνυσεν ὄχι τροχάδην, ἀλλὰ διὰ ταχέος βήματος πεζοπόρου ἀκουράστου ἐνενήκοντα χιλιόμετρα καθ' ἑκάστην.

Η΄

Θαυμασταὶ πορεῖαι ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις.

Πρὸς ὅσα ἤδη διηγήθημεν περὶ ἐκτάκτων δρόμων περιωνύμων ἡμεροδρόμων πρέπει νὰ παραβληθῶσιν ὅσαι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ ἀναφέρονται θαυμασταὶ πορεῖαι στρατειῶν.

Δὲν εἶνε δὲ αὗται ὀλίγαι. Πρὸς ἐξήγησιν δὲ τῆς ταχύτητος τῆς ἐκκινήσεως καὶ πορείας τῶν ἀρχαίων στρατιῶν παρατηρητέα δύο τινά, πρῶτον μὲν τὸ συνήθως ὀλιγάριθμον τῶν ἀρχαίων στρατιῶν ἐν σχέσει πρὸς τὰς τῶν νεωτέρων πολέμων, δεύτερον δὲ τὸ αὔταρκες καὶ πρόχειρον τῆς ἀρχαίας ἐπιμελητείας. Εἰς τὰ δάκτυλα μετροῦνται αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ στρατιαὶ αἱ ὑπερβαίνουσαι δεκατέσσαρας χιλιάδας ἀνδρῶν. Ὁπόσον δὲ μικραὶ ἦσαν αἱ ἀνάγκαι ἀρχαίας ἐπιστρατείας δεικνύει τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους λεγόμενον περὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐστρατήγει ἐν Ἀθήναις ὁ Μυρωνίδης πρὸ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅτι ἐξήρχετο ἕκαστος τῶν Ἀθηναίων εἰς πόλεμον φέρων ἐν ἀσκιδίῳ τὰ πρὸς πόσιν καὶ ἄρτον ξηρὸν καὶ δύο κρόμμυα καὶ τρεῖς ἐλαίας. Ἀλλὰ καὶ ὅτε αἱ στρατιαὶ δὲν ἦσαν ὀλιγαρκεῖς, μικρὰ ἦτο ἡ προμήθεια τῶν συμπαραλαμβανομένων τροφῶν πλὴν ἢ ἐν ταῖς ὑπερποντίοις στρατείαις. Διὰ τούτους δὴ τοὺς λόγους εὔκολος ἦτο ἡ ἐπιστράτευσις, ἐν δὲ ταύτῃ τῇ εὐκολίᾳ διεκρίνετο ἰδίως ἡ Σπάρτη. Μετὰ δὲ τῆς εὐκολίας ταύτης τῆς ἐπιστρατεύσεως συνεβάδιζε καὶ ἡ ταχύτης τῆς πορείας τῶν ἐκκινούντων στρατῶν παρισταμένης ἀνάγκης.

Των θαυμασιωτάτων πορειῶν ἀρχαίας στρατείας εἶνε ἡ ἐκ Σπάρτης εἰς Ἀθήνας ἄφιξις τῶν δισχιλίων ὁπλιτῶν, οὓς ἔστειλαν οἱ Σπαρτιᾶται ὡς ἐπικούρους τῶν ἐν Μαραθῶνι παρατεταγμένων κατὰ τῶν Περσῶν Ἀθηναίων, εὐθὺς ὡς ἔλειψαν τὰ κωλύματα τἀναγκάσαντα αὐτοὺς νὰ πέμψωσιν ἄμεσον βοήθειαν ἅμα τῇ εἰς τὴν Σπάρτην ἀποστολῇ τοῦ ἡμεροδρόμου Φειδιππίδου. Καὶ ἔφθασαν μὲν οἱ Σπαρτιᾶται οὗτοι, ὡς γνωστόν, ἀργά, ὅτε ἤδη οἱ Ἀθηναῖοι μόνοι μετὰ τῶν Πλαταιέων εἶχον νικήσει ἐν Μαραθῶνι τοὺς Πέρσας. Ἀλλ' ἡ ἐντὸς

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τριῶν καὶ μόνον ἡμερῶν ἐκ Σπάρτης εἰς Ἀθήνας ἄφιξις τοῦ στρατιωτικοῦ ἐκείνου σώματος, καίπερ ἐκ δισχιλίων μόνον ἀνδρῶν ἀποτελουμένου, εἶνε ὁπωσδήποτε ἀξία θαυμασμοῦ, ὅταν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι στρατιὰ πανόπλων ἀνδρῶν διήνυσεν ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν ὁδὸν μακροτέραν ἑκατὸν ὀγδοήκοντα χιλιομέτρων, ὅση εἶνε, καθ' ἃ εἴδομεν, ἡ δι' ἀτραπῶν πάντως μὴ βατῶν εὐκόλως εἰς ὁπλίτας ἀπ' εὐθείας βραχυτάτη ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Σπάρτην ὁδός.

Καὶ περὶ τῶν Ἀθηναίων δὲ μαρτυρεῖται, ὅτι εὐθὺς μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην, ἰδόντες, ὅτι οἱ Πέρσαι διηυθύνοντο πρὸς τὸ Σούνιον, ὅπως, παρακάμψαντες αὐτό, καταπλεύσωσιν εἰς τὸν τότε λιμένα τῶν Ἀθηνῶν, τὸ Φάληρον καὶ τολμήσωσιν ἀπόβασιν κατὰ τῆς στερουμένης τῶν ἀμυντόρων πόλεως, ἔσπευσαν καὶ προέλαβον τὸν Πέρσην. Καὶ διαμφισβητοῦσι μὲν πολλοὶ τῶν νεωτέρων τὴν τοιαύτην πορείαν, ἰσχυριζόμενοι, ὅτι οἱ κατάκοποι ἐκ τῆς μάχης Ἀθηναῖοι δὲν ἠδύναντο νἀναχωρήσωσιν ἐκ τοῦ πεδίου ἀμέσως μετὰ μεσημβρίαν καὶ φθάσωσιν εἰς τὰς Ἀθήνας τὴν αὐτὴν νύκτα. Ἀλλ' ἱστορικαὶ ἀναλογίαι πείθουσιν, ὅτι ἡ πορεία δὲν ἦτο ἀδύνατος, καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ διαμφισβητηθῇ.

Ἰδίως δὲ πειθόμεθα περὶ τούτου, βλέποντες τὴν ταχύτητα πορείας, ἣν ἀνέπτυξεν ὁ στρατὸς τοῦ Ἐπαμεινώνδου κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐν Μαντινείᾳ μάχης τῷ 362 π.Χ. περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου. Αἱ ἀντίπαλοι στρατιαὶ ὑπὸ τὸν Ἀγησίλαον καὶ τὸν Ἐπαμεινώνδαν εὑρίσκοντο ἀντιπαρατεταγμέναι ἐν Ἀρκαδίᾳ, ἕτοιμοι νἀναλάβωσι τὸν ὑπὲρ τῶν ὅλων ἀγῶνα. Καὶ ὁ μὲν Ἐπαμεινώνδας κατεῖχε τὴν Τεγέαν, ἐν δὲ τῇ Μαντινείᾳ ἐστρατοπεδεύοντο οἱ περὶ τὸν γηραιὸν τῆς Σπάρτης βασιλέα. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ὁ τολμηρὸς Θηβαῖος, ἀντὶ νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῆς Μαντινείας, ἐπεχείρησε τόλμημα, ὅπερ, ἂν ἤθελεν ἐπιτύχει, ἔμελλε νὰ δώσῃ πέρας αἰφνίδιον καὶ ὁριστικὸν εἴς τε τὸν πόλεμον καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν τῶν Λακεδαιμονίων. Ἐβάδισε δῆλα δὴ νύκτωρ ἀνελπίστως ἐναντίον αὐτῆς τῆς Σπάρτης, ἥτις εἶχε μείνει ὀρφανὴ τῶν εἰς Ἀρκαδίαν ἐπὶ τὸν πολέμιον ἐκδραμόντων κυριωτάτων αὐτῆς ὑπερασπιστῶν. Καὶ τὸ μὲν τόλμημα τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἀπέτυχε, τῆς Σπάρτης σωθείσης διὰ τῆς ἐξαιρέτου τόλμης τῶν ἐν τῇ πόλει ἐναπομεινάντων, πρωταγωνιστούντων Ἀρχιδάμου τοῦ γενναίου υἱοῦ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ παρατόλμου Ἰσάδα τοῦ υἱοῦ τοῦ Φοιβί-

δου. Ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας, ἀποτυχὼν ἐν Σπάρτῃ καὶ μανθάνων, ὅτι ὅλος ὁ ἐν Μαντινείᾳ ἐχθρικὸς στρατὸς ἐβάδιζε κατ' αὐτοῦ, ἀπεχώρησεν ἐκ τῆς Λακωνικῆς ἀπαρατήρητος διὰ νυκτός, καὶ ἐπανήγαγε τὴν στρατιὰν ἀβλαβῆ εἰς τὴν Ἀρκαδίαν. Αἱ δύο αὗται, ἐπάλληλοι μάλιστα, πορεῖαι τοῦ γενναίου βοιωτάρχου εἶνε ἀληθῶς θαυμασταί. Καὶ ἡ μὲν πρώτη αὐτῶν, ἡ ἀπὸ Τεγέας εἰς Σπάρτην, ἐπιχειρηθεῖσα μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς νυκτός, ἐπερατώθη τὴν τρίτην ὥραν τῆς ἡμέρας, ἤτοι τρεῖς ὥρας μετὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου, καθ' ἃ ὑπελόγιζον οἱ ἀρχαῖοι. Ὥςτε ἡ στρατιὰ τοῦ Ἐπαμεινώνδου διήνυσε πεντήκοντα περίπου χιλιόμετρα ἐντὸς δέκα ὡρῶν. Οὐχ ἧττον δὲ ταχεῖα ὑπῆρξεν ἡ πορεία τῆς ἐπιστροφῆς, διανυθέντων ἀπὸ Σπάρτης εἰς Μαντίνειαν ἑξήκοντα καὶ πέντε χιλιομέτρων ἐντὸς δεκαπέντε περίπου ὡρῶν.

Καὶ ὁ Κλεομένης δέ ποτε ἤγαγε στρατιὰν ἀπὸ Σπάρτης εἰς Μεγάλην πόλιν ἀπὸ δυσμῶν ἡλίου μέχρι τῆς πρωίας κατὰ μῆνα Μάϊον, ἤτοι διέτρεξεν, ὡς ὁ Ἐπαμεινώνδας, πεντήκοντα χιλιόμετρα ἐντὸς δέκα περίπου ὡρῶν.

Τέλος δ' εἰς τὰς θαυμαστοτάτας πορείας ἀρχαίων ἑλληνικῶν στρατιῶν τακτέαι αἱ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Καταπληκτικὴν ἤδη ταχύτητα παρουσιάζουσιν αἱ πορεῖαι τοῦ μεγάλου υἱοῦ τοῦ Φιλίππου ἐν ὅλῳ τῷ πολέμῳ αὐτοῦ πρὸς τοὺς Θρᾷκας καὶ τοὺς Τριβαλλούς, τοὺς Γέτας καὶ τοὺς Ἰλλυριοὺς πρὸ τῆς εἰς Ἀσίαν διαβάσεως. Ἀλλὰ πασῶν τούτων καταπληκτικωτάτη εἶνε ἡ τελευταία αὐτοῦ κατὰ τὸν πόλεμον ἐκεῖνον πορεία. Ὡς ὑπὸ πτερύγων φερόμενος, ἐκ τῶν πλησιοχώρων τῆς λίμνης τῆς Ἀχρίδος, ὅπου ἐπολέμει, εὑρέθη ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ τῆς Ἑλλάδος, ἵνα καταστείλῃ τὴν ἀποστασίαν τῶν Θηβαίων. Δύο δὲ μόλις ἑβδομάδας μετὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ παρὰ τὸ ἰλλυρικὸν Πήλιον νίκην κατὰ τῶν Ἰλλυριῶν τοῦ Κλείτου καὶ τοῦ Γλαυκίου εὑρίσκετο ἐστρατοπεδευμένος, τελευτῶντος τοῦ Σεπτεμβρίου 335 π. Χ., ἔξω τῶν Θηβῶν, αἵτινες μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐκπολιορκηθεῖσαι μετεβάλλοντο εἰς ἀξιοδάκρυτον σφαγεῖον.

Εἰς τοῦτο τὸ ὀξυπετὲς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἔγκειται ἡ μεγίστη ἐπιτυχία τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς στρατηλάτου. Διετράνωσε δὲ τὴν τοιαύτην ἔκτακτον περὶ τὰς πορείας ταχύτητα ἐν Ἀσίᾳ, ἰδίως ὅτ' ἐδίωκε τὸν Βῆσσον, σύροντα δέσμιον Δαρεῖον τὸν Κοδομαννόν. Ἀπὸ τῆς Περσεπόλεως μέχρι τῆς ἀφίξεως εἰς τὴν Παρθυαίαν οὐ μακρὰν

τῆς πόλεως Ἑκατομπύλου, ὅπου κατέφθασε τοὺς φυγάδας, ἐν πλήρει θέρει, κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 330 π. Χ., ἔσπευσεν ἄνευ ἀναπαύσεως ἐν τῇ διώξει. Ἡ δὲ ἀπὸ τῆς πόλεως Ῥαγῶν μέχρις Ἑκατομπύλου δίωξις ὑπῆρξε τῶν σπανίων ἐν τῇ ἱστορίᾳ διὰ τὴν ταχύτητα. Ἐντὸς πέντε καὶ μόνων ἡμερῶν ἡ ὑπὸ τὸν Ἀλέξανδρον στρατιὰ διέτρεξεν ὁδὸν δισχιλίων καὶ πεντακοσίων ἀρχαίων σταδίων, ἤτοι τετρακοσίων ἑβδομήκοντα περίπου χιλιομέτρων.

Κατὰ ταῦτα ὁδὸς ἐνενήκοντα τεσσάρων συνήθων ὁδοιπορικῶν ὡρῶν διηνύθη ἐντὸς πέντε μόνον ἡμερῶν χάρις εἰς τὴν ταχύπτερον σπουδὴν καὶ τὴν ἀπαράμιλλον γοργότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἄνδρες καὶ ἵπποι ἀποκάμνοντες καὶ πίπτοντες καθ' ὁδὸν δὲν ἀνεχαίτιζον τὰς ὑπὸ τὸ θερινὸν καῦμα ἢ κατὰ τὰς νυκτίους ὥρας ἐσπευσμένας πορείας. Ἐπιζητῶν τὰς βραχυτάτας ὁδούς, δὲν ὤκνησε νὰ διαβῇ οὐδὲ χώρας παντελῶς ἀνύδρους. Ἀλλ' ἡ καρτερία καὶ ἐγκράτεια τοῦ βασιλέως ἐχρησίμευον εἰς τοὺς στρατιώτας ὡς παράδειγμα ἄξιον μιμήσεως. Εἰς ταύτην δὲ τὴν πορείαν ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος διήγησιν, ἣν ἄλλοι τῶν ἱστορησάντων τὰ κατ' Ἀλέξανδρον μεταθέτουσιν εἰς ἄλλην περίστασιν, ἀλλ' ἥτις, ὁποτεδήποτε καὶ ἂν συνέβη τὸ πρᾶγμα, δεικνύει δι' ὁποίων τρόπων ἐγίνωσκεν ὁ Ἀλέξανδρος νὰ σαγηνεύῃ τοὺς περὶ αὐτόν. Κομισθέντος εἰς τὸν βασιλέα ἐν μέσῳ τόπων ἀνύδρων ὀλίγου ὕδατος ἐντὸς κράνους, ὁ Ἀλέξανδρος, ἰδὼν τοὺς περὶ αὐτὸν κλίνοντας τὴν κεφαλὴν καὶ ἀτενίζοντας πρὸς τὸ ποτόν, ἀπέδωκε τὸ ὑδροφόρον κράνος χωρὶς νὰ πίῃ, εἰπών, ὅτι, ἂν ἔπινεν αὐτὸς μόνος, ἔμελλον νὰ ἀθυμήσωσιν οἱ στρατιῶταί του. Οἱ δὲ Μακεδόνες, ἰδόντες τὴν ἐγκράτειαν καὶ μεγαλοψυχίαν τοῦ βασιλέως, ἀνεκραύγασαν, παρακελεύσαντες αὐτὸν νὰ ὁδηγήσῃ πάλιν αὐτοὺς εἰς τὰ πρόσω, διότι οὔτε κάματος, οὔτε δίψα, οὔτε ἡ ἰδέα ὅτι εἶνε θνητοὶ ἠδύνατο νὰ καταλάβῃ αὐτούς, ἐφ' ὅσον εἶχον τοιοῦτον βασιλέα. Καὶ οἱ ἱππεῖς ἀλαλάζοντες ἐμάστιξαν πάλιν τοὺς ἵππους καὶ ἠκολούθησαν μετὰ νέων δυνάμεων τὸν ἀπροσδεῆ στρατηλάτην.

Τοιαῦτα θαυμαστὰ πρότυπα ὀξυπετῶν δολιχοδρόμων καὶ στρατιῶν ταχυπτέρων ἐν ταῖς ἀρίσταις ἡμέραις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἂς ἔχωσιν ὑπ' ὄψιν οἱ νέοι Ἕλληνες ἀγωνισταὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ φιλέλληνος Μπρεὰλ ὡς ἀθλοθέτου εἰς τοὺς νέους Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας εἰσαχθέντος Μαραθωνίου δρόμου. Ταῦτ' ἀντιτάσσοντες εἰς τοὺς

ἰσχυριζομένους, ὅτι τὸ ἀγώνισμα εἶνε ἀφιλάνθρωπον καὶ βάρβαρον, ἂς ἐπιδιώξωσι τὴν νίκην. Εἰςερχόμενοι δὲ στεφανηφόροι, ὡς εὐχόμεθα, εἰς τὸ Στάδιον, ἂς προςείπωσι τοὺς ἐπευφημήσοντας αὐτοὺς θεατὰς διὰ τοῦ προςφθέγματος τοῦ ἀρχαίου ἀγγέλου Χαίρετε καὶ χαίρομεν.

ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΝ ΑΙΓΥΠΤΩ[1]

Ὁ αἰγυπτιακὸς κόσμος μὲ τὰς ἀνθρωπίνους μομμίας καὶ τὴν τεταριχευμένην ἶβιν, μὲ τοὺς σοφοὺς ἱερεῖς καὶ τὰ ἱερογλυφικά του, μὲ τὰς πυραμίδας καὶ τὰς πλημμύρας τοῦ ποταμοῦ, οὗ δῶρον εἶνε τῆς Αἰγύπτου ἡ γῆ, δὲν ἔχει πλέον δι' ἡμᾶς τὸ μυστήριον, δι' οὗ περιεβάλλετο πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ Ἡροδότου καὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου καὶ τοῦ Πλουτάρχου.

Καὶ ἀληθῶς σήμερον αἱ ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ καθ' ὅλους τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ τοὺς ἔπειτα χρόνους μέχρι τῆς τρίτης δεκάδος τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος ἀπόπειραι πρὸς ἑρμηνείαν καὶ ἀνάγνωσιν τῶν ἱερογλυφικῶν δύνανται νὰ θεωρηθῶσι γελοῖαι, εἰ μὴ παιδικαί. Ἡ τελευτῶντος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐν τῇ πόλει τῆς κάτω Αἰγύπτου Ῥοζέττης ἀνακάλυψις τῆς περιωνύμου διγλώσσου ἐπιγραφῆς τῶν πτολεμαϊκῶν χρόνων τῆς γεγραμμένης εἰς τὴν αἰγυπτιακὴν ἅμα καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἔγεινεν ἀφορμὴ τῆς μετ' ὀλίγας δεκαετηρίδας ὑπὸ τοῦ πολλοῦ Champollion εὑρέσεως τῆς κλειδὸς πρὸς ἀνάγνωσιν τῆς αἰγυπτιακῆς γραφῆς.

Οὕτως οἱ ἐπὶ τῶν ναῶν καὶ τῶν ἀνακτόρων, τῶν πυλώνων καὶ τῶν τάφων γρῖφοι ἤρχισαν λυόμενοι, αἱ εἰκόνες ἤρχισαν μεταβαλλόμεναι εἰς λέξεις, διὰ δὲ τοῦ εὐφυοῦς συνδυασμοῦ τῆς ἀναγινωσκομένης γραφῆς πρὸς τὴν ἐπιχώριον κοπτικὴν γλῶσσαν, ἥτις διεσώθη ὡς τελευταία φάσις τῆς ἀρχαίας αἰγυπτιακῆς, ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος παρέστη διὰ τῶν αἰώνων οὕτως εἰπεῖν αὐτήκοος γλώσσης παναρχαίας καὶ ἀπὸ δύο σχεδὸν χιλιετηρίδων σιγησάσης.

Ἡ δὲ ἀποκάλυψις τῆς γλώσσης ἤγαγε κατὰ μικρὸν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν μυστηρίων τοῦ αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ, ὅτε ἤρχισαν μελετώ-

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Νεολόγῳ Κωνσταντινουπόλεως (Ἀθηνῶν) τῆς 9 Νοεμβρίου 1897.

μενα τὰ ὀλίγα τέως ἐμφανῆ λείψανα αὐτοῦ καὶ καθαιρόμενα ἀπὸ τῆς καλυπτούσης αὐτὰ ἄμμου τῆς ἐρήμου τὰ πολλὰ μνημεῖα ἅτινα ἡ σκαπάνη τῶν ἀρχαιολόγων ἐπανήγαγεν εἰς τὸ φῶς τοῦ θερμοῦ τῆς Αἰγύπτου ἡλίου.

Ἀπὸ τῆς τρίτης τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος δεκάδος τελεῖται ἐπὶ τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἐδάφους διεθνὴς οὕτως εἰπεῖν ἀρχαιολογικὸς διαγωνισμός. Γάλλοι καὶ Ἄγγλοι, Γερμανοὶ καὶ Ἰταλοὶ πρωταγωνιστοῦσιν ἐν τῇ μετὰ ζήλου ἀνασκαλεύσει τῆς γῆς. Ἐκ τῶν ἐγκάτων τῆς ψάμμου ἀνέθορον τὰ κολοσσιαῖα ἀρχιτεκτονήματα τῆς αἰγυπτιακῆς ἀρχαιό-τητος, τὰ ἰδιόρρυθμα κατασκευάσματα τῆς γλυπτικῆς τῶν Αἰγυ-πτίων, αἱ ζωγραφίαι αἱ κοσμοῦσαι τἀνάκτορα, τοὺς ναοὺς καὶ τοὺς τάφους, τὰ κινητὰ κειμήλια τἀφιερούμενα εἰς τοὺς θεοὺς ἢ ἐγκαλλω πίζοντα τὸν βίον τῶν βασιλέων καὶ τῶν ἰδιωτῶν. Οὐδὲ περιῆλθον εἰς ἡμᾶς ταῦτα μόνα, ἀλλ' ἡ εὐλαβὴς τῶν Αἰγυπτίων ταριχεία περιέ-σωσε μέχρις ἡμῶν καὶ εἰς ἀεὶ αὐτοὺς τοῦ παρελθόντος τοὺς νεκρούς. Καὶ γινόμεθα αὐτόπται τῆς σοβαρᾶς ὄψεως τῶν ἀρχιερέων, καὶ παρι-στάμεθα πρὸ τῆς αὐστηρᾶς μορφῆς Ῥαμεσσῆ τοῦ Β', τοῦ Σεσώ-στριος τῶν Ἑλλήνων, καὶ τῆς φιλοπολέμου βασιλίσσης Χατσεψοῦ, τῆς Αἰγυπτίας ταύτης Σεμιράμιδος, ὡς εἰ χθὲς μόλις εἶχε ψυχράνει τὰ μέλη αὐτῶν ἡ πνοὴ τοῦ θανάτου. Ἀρκεῖ νὰ ἐθισθῶμεν εἰς τὴν μέλαιναν χροιὰν ἣν ἐνέσπειραν κατὰ τοῦ σώματος τῶν τριπαλαίων ἐκείνων νεκρῶν αἱ χημικαὶ ἐνέσεις τῶν παρασχιστῶν αἱ καταμε-λάνασαι τὴν φύσει ὑπομέλαιναν ἀπόχρωσιν τῶν Αἰγυπτίων.

Θὰ ἦτο μακρὸς ὁ κατάλογος τῶν ὀνομάτων τῶν ἐρευνητῶν δι' ὧν ἀπεκαλύφθησαν τὰ μυστήρια τῆς αἰγυπτιακῆς γλώσσης, ἥτις ἔχει σή-μερον τὰ λεξικά της ὡς ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ γαλλική, καὶ ὑφ' ὧν ἐμελε-τήθη ἡ πλουσία τῶν Αἰγυπτίων λογοτεχνία ἀπὸ τῶν ἐπῶν καὶ τῆς βίβλου τῶν νεκρῶν μέχρι τῶν ὀφθαλμολογικῶν συγγραφῶν καὶ τῶν μυθιστοριῶν. Δὲν εἶνε τοῦ παρόντος ἡ ἀπαρίθμησις τῶν ἀρχαιολόγων καὶ τῶν ἱστορικῶν, δι' ὧν ἀπεκαλύφθησαν τὰ μνημεῖα, ἱδρύθησαν εἰ-δικὰ μουσεῖα τῆς αἰγυπτιακῆς ἀρχαιότητος ἔν τε αὐτῇ τῇ Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Λονδίνῳ, Παρισίοις, Βερολίνῳ, Ταυρίνῳ, Λουγδούνῳ τῷ ὁλ-λανδικῷ καὶ ἀλλαχοῦ, διεφωτίσθησαν οἱ χαρακτῆρες τῆς αἰγυπτια-κῆς τέχνης, ἐγνώσθησαν αἱ τύχαι τοῦ αἰγυπτιακοῦ βασιλείου, ἐμελε-τήθησαν τὰ τοῦ βίου τῶν Αἰγυπτίων.

Ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ παρέλθω ἐν σιγῇ τὸ ὄνομα ἑνός, τοῦ μόνου Ἕλληνος Αἰγυπτιολόγου, τοῦ Τάσσου Νερούτσου, τοῦ πρὸ ὀλίγων μόλις ἐτῶν θανόντος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σοφοῦ Ἀθηναίου ἰατροῦ. Εἰδικῶς δὲ μνείας ἀξία εἶνε καὶ μία κυρία Αἰγυπτιολόγος, ἡ πρὸ δύο περίπου ἐτῶν μεταστᾶσα Ἀμαλία Edwards, ἥτις ὑπομιμνήσκει ἡμᾶς τὴν Περσολόγον κυρίαν Dieulafoy, τὴν σύζυγον, συνοδὸν καὶ συνεργάτιν τοῦ ἀνασκαφέως καὶ ἐρευνητοῦ τῶν Σούσων. Μεταξὺ δὲ τῶν αἰγυπτιακῶν μουσείων ὄχι διὰ τὸν πλοῦτον βεβαίως ἐν συγκρίσει πρὸς τἀνωτέρω μνημονευθέντα ἐπιφανέστατα τῶν ἐν Εὐρώπῃ, ἀλλὰ διὰ τὴν φιλογένειαν, μεθ' ἧς προσηνέχθη εἰς τὸ ἔθνος, ἂς ἀναγραφῇ ἐνταῦθα καὶ ἡ αἰγυπτιακὴ συλλογὴ τοῦ Ἰωάννου Δημητρίου, ἡ ἀποκειμένη ἐν εἰδικαῖς αἰθούσαις δεξιόθεν τῶν συλλογῶν τοῦ μυκηναίου πολιτισμοῦ ἐν τῷ Κεντρικῷ μουσείῳ τῆς ὁδοῦ Πατησίων.

Ἀλλὰ, λέγοντες ἀρχαίαν Αἴγυπτον, πρέπει νὰ διακρίνωμεν σαφῶς δύο μεγάλα ὑπὸ τῆς περσικῆς κυριαρχίας διακοπτόμενα τμήματα τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ βίου τῆς χώρας, τὴν Αἴγυπτον τὴν ἐλευθέραν καὶ τὴν Αἴγυπτον τὴν δουλεύουσαν, τὴν Αἴγυπτον τῶν Φαραὼ καὶ τὴν Αἴγυπτον τῶν Πτολεμαίων καὶ Ῥωμαίων, τὴν Αἴγυπτον τῶν Θηβῶν, τῆς Μέμφιδος, τῆς Σάϊος, τῆς Τάνεως καὶ τὴν Αἴγυπτον τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἐν ἐκείνῃ γινώσκομεν τὸν ἐπιχώριον βίον τῶν Αἰγυπτίων ὑπὸ τὴν κραταιὰν δεσποτείαν τῶν ἰθαγενῶν βασιλέων πλὴν τῶν πέντε αἰώνων, καθ' οὓς ἦρξαν τῆς Αἰγύπτου οἱ αἰνιγματώδεις Ὕκσως, οἱ βασιλεῖς τῶν ποιμένων. Τῆς Αἰγύπτου δ' ἐκείνης τῶν Φαραὼ τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν βίον διακόπτει ἐπερχομένη διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Καμβύσου κατακτήσεως τῷ 525 π. Χ. ἡ περσοκρατία. Ἡ δ' εἰς τὸ Δέλτα ἐμφάνισις τοῦ νεαροῦ ἥρωος τῆς Μακεδονίας μεταφέρει ἡμᾶς εἰς τὴν δευτέραν ἱστορικὴν περίοδον τῆς Αἰγύπτου, καθ' ἣν νέος ἀκμάζει βίος καὶ ἀπὸ τῆς φερωνύμου τοῦ μεγάλου υἱοῦ τοῦ Φιλίππου νέας πρωτευούσης, τῆς Ἀλεξανδρείας, ἀκτινοβολεῖται ἡ νέα ἐκείνη φάσις τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὃν καλοῦμεν ἀλεξανδρινόν. Τῆς ζωογόνου δ' ἐκείνης ἀναμίξεως τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος, πνεύματος καὶ βίου μετὰ τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ ἐπιχωριάζοντος ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων, οἱονεὶ συνέχεια εἶνε μετὰ τὴν αὐτοκτονίαν τῆς τελευταίας τῶν Λαγιδῶν ἐκγόνου, τῆς δυσέρωτος Κλεοπάτρας, ἡ νέα ὄψις, ἣν παραλαμβάνει ἡ ὑπὸ τοῦ Ὀκταβίου κατακτηθεῖσα Αἴγυπτος, ὑποτασσομένη

μὲν ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν τῶν παρὰ τὸν Τίβεριν κυριάρχων ἀρχήν, ἀναμοχλευομένη δ' ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἡ ἑλληνορωμαϊκὴ αὕτη περίοδος τῆς αἰγυπτιακῆς ἱστορίας, τέχνης, λογοτεχνίας καὶ τοῦ βίου εἶνε οὐχ ἧττον ἀξιοσπούδαστος τῆς τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων τῶν ἰθαγενῶν δυναστειῶν. Ὁ μὲν ἐπιχώριος βίος δὲν ἔχει ἐκλείψει, ἀλλὰ προσαρμόζεται εἰς τὰς νέας ἀνάγκας καὶ κοινὰς ἀντιλήψεις τοῦ ἑλληνισμοῦ, τοῦ ῥωμαϊσμοῦ, τοῦ χριστιανισμοῦ, ἰδίως ὑπὸ ἔποψιν διοικητικὴν καὶ θρησκευτικήν. Τελείως δ' ἀναμορφοῦται ἡ φιλολογικὴ παραγωγὴ τοῦ δαιμονίου ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἀπαυγάζοντος ἀπὸ τοῦ Μουσείου καὶ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ οἱονεὶ διὰ μυρίων ἀρτηριῶν κατασκεδαννυμένου εἰς τὰ ἔσχατα τῆς χώρας.

Οἱ πνευματικοὶ θησαυροὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος συλλέγονται δίκην κειμηλίων ὑπὸ τῶν μουσοτραφῶν Πτολεμαίων, οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς μελετῶνται καὶ ὑπομνηματίζονται, καὶ νέοι τοῦ λόγου δεξιοὶ χειρισταὶ ἀναθάλλουσι, καταλαμπόμενοι ὑπὸ τοῦ φωτὸς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἡλίου τῆς ἐκκλησίας.

Μέχρι τινὸς ἡ ἔρευνα περὶ τὴν ἰθαγενέστερον ἔχουσαν τὸν χαρακτῆρα καὶ κολοσσικωτέραν καὶ μᾶλλον ἐκπληκτικὴν τὴν ὄψιν ἀρχαιοτέραν ἐκείνην περίοδον τῆς αἰγυπτιακῆς ἱστορίας, τέχνης καὶ γραμματείας ἀραιότερον ἐφείλκυσε τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς ἑλληνορωμαϊκοὺς χρόνους ἐπὶ τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἐδάφους. Καὶ ἐκ τύχης δὲ ἦσαν σπανιώτερα μέχρι τινὸς τὰ ἐκ τῶν τελευταίων τούτων χρόνων εὑρήματα. Πάπυροι περιέχοντες ὀλίγας ἑκατοστύας στίχων τοῦ Ὁμήρου, περὶ τὴν τετάρτην τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος δεκάδα εὑρεθέντες, ἄλλοι πάπυροι ἑλληνικοί, ἐφ' ὧν ἦσαν ἀναγεγραμμένα ἔγγραφα δημόσια ἢ ἰδιόγραφα, ὑπῆρξαν αἱ πρῶται σαφεῖς ἐνδείξεις, ὅτι ἡ ἄμμος τῆς Αἰγύπτου ἔκρυπτεν οὐ μικρὰ λείψανα τοῦ ἐν τῇ χώρᾳ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ βίου. Ἀλλ' ἔτι μᾶλλον εἵλκυσεν ἔπειτα τὴν προσοχὴν ἡ ἀνακάλυψις τῶν πρώτων εὑρεθέντων λόγων τοῦ Ὑπερείδου, τοῦ μεγάλου Ἀθηναίου ῥήτορος, τοῦ συγχρόνου τοῦ Δημοσθένους καὶ ἀντιπάλου τῶν Μακεδόνων, ὅστις ἐφονεύθη κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἀντιπάτρου τῷ 322 π.Χ. μὴ προφθάσας ναὐτοκτονήσῃ ὡς ὁ Δημοσθένης. Ἡ ἑλληνικὴ γραμματεία ἐπλουτίζετο ὑπὸ τοῦ ἑρμαίου τούτου διὰ τέως παντελῶς ἀγνώστων καλλιστευμάτων ἑνὸς τῶν πρώτων ῥητόρων τῶν Ἀθηνῶν.

Παρῆλθον ἔκτοτε δεκαετηρίδες ὅλαι, ἕως ἡ γῆ τῆς Αἰγύπτου ἀποδώσῃ εἰς τοὺς φίλους τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων νέους θησαυροὺς καὶ καταπλήξῃ αὐτοὺς δι' ἀνακαλύψεων θαυμασίων καὶ καταμεστώσῃ παραβόλων περὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδων. Μεγάλα εὑρήματα ἐπλήρωσαν αἴφνης περγαμηνῶν, ἀλλὰ μάλιστα παπύρων τὰς εὐρωπαϊκὰς βιβλιοθήκας, τὴν τῆς Βιέννης, τὴν τῶν Παρισίων, τὴν τοῦ Βερολίνου. Ἀλλ' ἡ πασῶν εὐτυχεστάτη ὑπῆρξεν ἡ τοῦ Λονδίνου. Ὁ ἀγγλικὸς χρυσὸς ἀπέσπασεν ἀπὸ τῶν κατατεμαχιζόντων συνήθως τὰ ἐκ παπύρων εὑρήματα Φελλάχων τοὺς πολυτιμοτάτους τῶν κυλίνδρων. Ἀποσπάσματα τοῦ Ἀλκμᾶνος καὶ τῆς Σαπφοῦς, τοῦ Εὐριπίδου, τοῦ Ἀριστοτέλους, νέων λόγων τοῦ Ὑπερείδου πιστῶς μέχρις ἐσχάτων καλυπτόμενα ὑπὸ τῶν ἄμμων τῆς ἐρήμου, ἤρχισαν διαδεχόμενα ἄλληλα κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαπενταετίαν. Χρυσοῦν δὲ τέλος μειδίαμα τῆς Τύχης ἐπέστεψε τοὺς μόχθους τῶν ἐρευνητῶν διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τῆς Ἀθηναίων πολιτείας τοῦ Ἀριστοτέλους, τῶν μιμιάμβων τοῦ Ἡρώνδα, τῶν ᾠδῶν τοῦ Βακχυλίδου. Τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Πέτρου, ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ αὐτοῦ Ἀποστόλου, τὰ ἐπ' ἐσχάτων εὑρεθέντα καὶ δημοσιευθέντα Λόγια τοῦ Ἰησοῦ ὑπῆρξαν ἀνακαλύψεις ἐκ τῆς γραμματείας τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἐφάμιλλοι κατὰ τὴν σημασίαν τοῦ μεγάλου πλουτισμοῦ τῆς ἐγκρίτου φιλολογίας διὰ τῆς εὑρέσεως πολυτίμων λογοτεχνικῶν προϊόντων τῶν κλασικῶν χρόνων.

Καὶ μέχρι μέν τινος μία ἦτο κυρίως ἡ πηγὴ τῶν εὑρημάτων τῶν τελευταίων χρόνων, τὰ ἐρείπια τῆς Κροκοδειλοπόλεως ἢ Ἀρσινόης, ἥτις, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν πραγμάτων, ἐκέκτητο βιβλιοθήκην πλουσιωτάτην. Ἀλλ' ἐγίνοντο καὶ ἄλλα εὑρήματα σποράδην, ἄλλαι δὲ πηγαὶ ἀπεκρύπτοντο ἐπιμελῶς εἴτε ὑπὸ τῶν κερδοσκόπων Φελλάχων, φοβουμένων τὴν ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων ἔρευναν, εἴτε ὑπ' αὐτῶν τῶν ἐρευνητῶν καὶ ἀγοραστῶν, ἀντιφιλοτιμουμένων πρὸς ἀλλήλους. Οὕτω τὰ κυριώτατα τῶν νεωτάτων εὑρημάτων ἐδημοσιεύθησαν χωρὶς νὰ δηλωθῇ ἀκόμη τῆς εὑρέσεως ὁ τόπος. Τέλος δ' ἐπ' ἐσχάτων ὅλως ἐγνώσθη νέα μεγάλη, ἀξία λόγου πηγή, ἀπεκαλύφθη νέα νεκρόπολις βιβλιοθηκῶν καὶ ἀρχείων, τὸ νέον χωρίον Μπενέσα, ἐπέχον τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Ὀξυρρύγχου, τῆς πρωτευούσης τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰγυπτιακοῦ νομοῦ. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἤγαγον εἰς φῶς μέγα πλῆθος παπύρων. Καὶ ἑκατὸν μὲν πεντήκοντα αὐτῶν παρεδόθησαν ὑπὸ τῶν ἀνα-

καλυψάντων εἰς τὴν αἰγυπτιακὴν κυβέρνησιν, διακόσια δ' ὀγδοήκοντα κιβώτια παπύρων μετηνέχθησαν εἰς Λονδῖνον.

Πάντες οὗτοι σχεδὸν οἱ πάπυροι εἶνε γεγραμμένοι ἑλληνιστί, τινὲς δ' ὀλίγοι λατινιστί, κοπτιστὶ καὶ ἀραβιστί. Καὶ τὸ μὲν πλεῖστον ἀποτελεῖται ἐκ συμβολαίων, ἐπιστολῶν, διαθηκῶν, λογαριασμῶν καὶ ἄλλων ἐπισήμων ἢ ἰδιωτικῶν ἐγγράφων.

Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ μέγα πλῆθος κυλίνδρων περιεχόντων ἔργα τῆς κλασικῆς καὶ χριστιανικῆς φιλολογίας. Μεταξὺ τούτων εὑρέθησαν ἤδη τὰ Λόγια τοῦ Ἰησοῦ, μέγα μέρος τοῦ πρώτου κεφαλαίου τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου, γεγραμμένον τὸν τρίτον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα, ἀποσπάσματα τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους, τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Δημοσθένους, πέντε στροφαὶ ποιήματος ἀγνώστου ἐντεταμένου εἰς μέτρον σαπφικόν, ἀνήκοντος δὲ ἴσως εἰς αὐτὴν τὴν Σαπφώ, καὶ μέρος χρονικοῦ θέμα ἔχον τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος. Ὁ ἀμητὸς εἶνε ἀληθῶς πλούσιος, ἀλλὰ τίς οἶδε τίνας ἐκπλήξεις ἐπιφυλάσσει ἀκόμη εἰς τοὺς λογίους ἡ τελεία ἐξέτασις καὶ πλήρης μελέτη ἁπάντων τῶν εἰς Λονδῖνον ἀποκομισθέντων παπύρων.

Ὀφείλονται δ' αἱ νεώταται αὗται ἀνακαλύψεις εἰς νέον κέντρον αἰγυπτιακῆς ἐρεύνης ἑδρεῦον ἐν Λονδίνῳ, τὸ Egypt Exploration Fund. Τοιοῦτοι ἰδιωτικοὶ ἐπιστημονικοὶ σύνδεσμοι εὐδοκιμοῦσι μεγάλως ἐν Ἀγγλίᾳ, στερουμένῃ ἀκαδημιῶν κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ἐν Γερμανίᾳ καὶ Γαλλίᾳ, ἃς καὶ ἀναπληροῦσιν ἐν μέρει.

Τὸ χρῆμα τῶν λογίων καὶ τῶν φιλομαθῶν προστατῶν τῶν γραμμάτων εἰςρέει ἄφθονον εἰς τὰ ταμεῖα αὐτῶν καὶ εὐκολύνει τὰς ἐρεύνας τῶν τοὺς συλλόγους συνιστώντων εἰδικῶν ἐπιστημόνων. Σκοπὸς δὲ τοῦ Egypt Exploration Fund, ἱδρυθέντος τῷ 1883, εἶνε ἡ διὰ συστηματικῶν ἀνασκαφῶν προαγωγὴ τῶν αἰγυπτιακῶν ἀρχαιολογικῶν σπουδῶν. Ἐπὶ δεκατέσσαρας δ' ἔκτοτε χειμῶνας εἰδικοὶ Αἰγυπτιολόγοι, στελλόμενοι ὑπὸ τοῦ συνδέσμου τούτου, προήγαγον πολλαχῶς τὴν αἰγυπτιολογίαν διὰ τῶν μελετῶν καὶ τῶν ἀνακαλύψεων αὐτῶν.

Πρὸς ἔνδειξιν δὲ τῆς ἀξίας τῶν ἔργων τοῦ συνδέσμου ἀρκεῖ νὰ μνημονευθῇ τὸ ὄνομα τοῦ ὑπ' αὐτοῦ πολλάκις εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀποσταλέντος Flinders Petrie, ἑνὸς τῶν εὐτυχεστάτων ἐρευνητῶν, οὗ τὸ

ὄνομα συνδέεται πρὸς τὴν ἀνακάλυψιν σπουδαιοτάτων παπύρων. Εἴπερ τι δὲ καὶ ἄλλο εἶνε μνείας ἄξιον καὶ ἓν τῶν ἀξιολογωτάτων ἔργων τῶν ἐπιχειρηθέντων δαπάναις τοῦ συνδέσμου, ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ναυκράτεως, τῆς αἰγυπτιακῆς ἐκείνης πόλεως, ἥτις ἀντιπροσωπεύει καὶ ἐν τῇ ἀρχαιοτέρᾳ ἤδη περιόδῳ τῆς αἰγυπτιακῆς ἱστορίας τὸν ἐν Αἰγύπτῳ ἑλληνισμὸν ἀπὸ τῶν ἡμερῶν καθ' ἃς οἱ φιλέλληνες βασιλεῖς τῆς τελευταίας αἰγυπτιακῆς δυναστείας, οἱ Ψαμμίτιχοι καὶ ὁ Ἄμασις, ἀνέῳξαν εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὸν πολιτισμὸν τῶν Ἑλλήνων τοὺς λιμένας τῆς Αἰγύπτου.

Λίαν δ' εὐχάριστον εἶνε τὸ ἄγγελμα, ὅτι ὁ τοσαύτας ἤδη εἰς τὴν αἰγυπτιολογίαν παρασχὼν ὑπηρεσίας σύνδεσμος οὗτος ἀπεφάσισε τὴν ἵδρυσιν ἰδίου τμήματος, τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ κλάδου (Graeco-Roman branch), προωρισμένου εἰς τὴν εἰδικὴν μελέτην τῆς ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς περιόδου ἐν Αἰγύπτῳ. Ἔργον τοῦ τμήματος τούτου τῶν κυριωτάτων ἔσται ἡ δημοσίευσις τῶν ἀνευρισκομένων ἑλληνικῶν παπύρων. Ἐτήσιοι δὲ τόμοι, ἐκ τριακοσίων ἕκαστος σελίδων εἰς τέταρτον μετὰ πινάκων πανομοιοτύπων, θέλουσι περιλάβει ταύτας τὰς δημοσιεύσεις, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἐν τῇ ἐτησίᾳ ἐκθέσει τῆς ἑταιρείας ἴδιον τμῆμα θέλει ἀφιερωθῆ εἰς χωριστὰς ἐκθέσεις περὶ τῶν ἐρευνῶν τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κλάδου.

Φοβούμεθα, ὅτι δὲν θὰ ὑπάρξωσι πολλοί, ὡς ἔδει, οἱ Ἕλληνες οἱ μέλλοντες νὰ θυσιάσωσι μίαν κατ' ἔτος γυινέαν ὡς συνδρομὴν τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κλάδου τοῦ Egypt Exploration Fund. Ἀλλ' εὐχόμεθα ὅμως, ὅπως ἐν προσεχεῖ μέλλοντι ἴδωμεν ἀνακαλυπτόμενα ὑπ' αὐτοῦ καὶ δημοσιευόμενα . . ., ἀφ' οὗ εἶνε εὐχή, ἃς εἴπωμεν διὰ μιᾶς τι μέγα, τὰς ἱστορικὰς συγγραφὰς τοῦ Ἐφόρου καὶ τοῦ Θεοπόμπου ἢ . . . μίαν τοὐλάχιστον κωμῳδίαν τοῦ Μενάνδρου.

ΕΠΙΘΑΛΑΜΙΑ ΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ [1]

Καθ' ἣν ἡμέραν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας αἱ εὐλογίαι ἑνοῦσι διὰ δεσμοῦ ἀδιαρρήκτου τοὺς βασιλικοὺς οἴκους τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ῥωσίας πόσαι σκέψεις ἐπέρχονται αὐθόρμητοι εἰς τὸν νοῦν τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες συγκεκινημένοι ἀπεχαιρέτισαν χθὲς ἀκόμη καὶ πρότριτα τὸ περικαλλὲς τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου θάλος, ἀπερχόμενον ἐν δακρύοις εἰς τὴν γῆν τῶν Ὑπερβορείων! Τίς δὲν θὰ ἐνθυμηθῇ τοῦ παλαιοῦ τῆς Ῥωσίας χρονογράφου, τοῦ λεγομένου Νέστορος, τὴν διήγησιν ἐκείνην, ἥτις, καίπερ εἰς πάντη διαφόρους ἀναφερομένη χρόνους καὶ εἰς ἀλλοίους ὅρους, δὲν στερεῖταί τινος μεμακρυσμένης ἀναλογίας πρὸς τὴν σημερινὴν περίστασιν; Ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκάθητο Βασίλειος Β΄ ὁ Βουλγαροκτόνος μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Η΄, ὅτε ὁ ἡγεμὼν τῶν Ῥώσων, τοῦ Σβιατοσλάβου ὁ υἱός Βλαδίμηρος, καταλαβὼν ἐξαπίνης τὴν εἰς τοὺς Βυζαντίνους ἀνήκουσαν Χερσῶνα τῷ 988, ἐμήνυσεν εἰς τοὺς βασιλεῖς τοῦ Βυζαντίου, ὅτι θὰ καταλάβῃ καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἂν δὲν ἐκδώσωσιν αὐτῷ εἰς γάμον τὴν ἀδελφήν των Ἄνναν. Καὶ ὁ Βλαδίμηρος, κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ Νέστορος ἣν ἐπαναλαμβάνω αὐτολεξεί, ἔστειλε πρέσβεις εἰς τοὺς αὐτοκράτορας Βασίλειον καὶ Κωνσταντῖνον, λέγων· Ἰδοὺ κατέλαβον τὴν περιώνυμόν σας πόλιν· ἔμαθον δὲ, ὅτι ἔχετε ἀδελφὴν παρθένον· ἂν δέν μοί την δώσητε, θὰ ἐπεξέλθω τὴν πόλιν σας ὡς ἐπεξῆλθον ταύτην τὴν πόλιν. Οἱ αὐτοκράτορες ἐθλίβησαν ἐπὶ τῷ ἀγγέλματι τούτῳ, καὶ ἔπεμψαν αὐτῷ τὴν ἑξῆς ἀπάντησιν· Δὲν εἶνε πρέπον νὰ συζεύγνυνται οἱ Χριστιανοὶ μετὰ τῶν ἐθνικῶν.

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῇ 4 Ἰουνίου 1889 ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν γάμων τῆς βασιλόπαιδος Ἀλεξάνδρας.

Ἂν βαπτισθῇς, θὰ λάβῃς ὅ τι ζητεῖς καὶ πλὴν τούτου τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν καὶ θὰ ἔχῃς τὴν αὐτὴν καὶ ἡμεῖς πίστιν· ἀλλ' ἂν δὲν θέλῃς νὰ βαπτισθῇς, δὲν δυνάμεθα νά σοι δώσωμεν τὴν ἀδελφήν μας. Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Βλαδίμηρος, εἶπεν εἰς τοὺς ἀποστόλους τῶν βασιλέων· Εἴπατε εἰς τοὺς βασιλεῖς, ὅτι θὰ βαπτισθῶ· μὲ κατήχησαν ἤδη τὴν θρησκείαν σας, καὶ ἀγαπῶ τὴν πίστιν σας καὶ τὴν λειτουργικήν σας τάξιν, οἵαν μοι ἐξέθηκαν αὐτὴν ἄνδρες σταλέντες παρ' ὑμῶν. Οἱ δὲ αὐτοκράτορες, ἀκούσαντες ταῦτα, ἐχάρησαν, ἔπεισαν τὴν ἀδελφὴν αὐτῶν, καλουμένην Ἄνναν, νὰ στέρξῃ τὸν γάμον τοῦτον καὶ ἀπέστειλαν ἀγγέλους εἰς τὸν Βλαδίμηρον λέγοντες Βαπτίσθητι καὶ θά σου δώσωμεν τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν. Ὁ δὲ Βλαδίμηρος εἶπεν· Ἂς ἔλθωσι μετὰ τῆς ἀδελφῆς σας νά με βαπτίσωσιν. Οἱ δὲ βασιλεῖς, ἀκούσαντες ταῦτα, ἔστειλαν τὴν ἀδελφήν των μετά τινων ἱερέων καί τινων ἀρχόντων. Ἀλλ' ἐκείνη δὲν ἤθελε ποσῶς νἀναχωρήσῃ. Θὰ ὑπάγω, ἔλεγεν, εἰς τὴν γῆν τῶν ἐθνικῶν ὡς εἰς δουλείαν· προτιμῶ νἀποθάνω ἐνταῦθα. Καὶ οἱ ἀδελφοί της εἶπον εἰς αὐτήν· Διὰ σοῦ θὰ φέρῃ ὁ θεὸς τὸ ῥωσικὸν ἔθνος εἰς μετάνοιαν καὶ θὰ σώσῃ τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον ἀπὸ πολέμου σκληροῦ· βλέπεις πόσα κακὰ προεξένησεν ἤδη ἡ Ῥωσία εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ θὰ πράξῃ καὶ ἄλλα τώρα, ἂν σὺ δὲν ἀναχωρήσῃς. Καὶ κατέπεισαν αὐτὴν μετὰ δυσκολίας. Ἐπέβη λοιπὸν πλοίου, ἠσπάσθη τοὺς συγγενεῖς της μετὰ δακρύων, καὶ ἀπῆλθε διὰ θαλάσσης. Ὅτε δ' ἔφθασεν εἰς τὴν Χερσῶνα, οἱ Χερσονήσιοι ἐξῆλθον εἰς προσκύνησιν αὐτῆς, ἤγαγον αὐτὴν εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐγκαθίδρυσαν εἰς τὸ ἀνάκτορον.

Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ διηγήσει τοῦ Ῥώσου ἱστοριογράφου διαφαίνεται ἡ συγκίνησις μεθ' ἧς ἐγκατέλιπε τὴν παρὰ τὸν Βόσπορον βασιλίδα τῶν πόλεων ἡ Ἑλληνὶς ἡγεμονόπαις, εἰς ἣν ἐπεφυλάσσετο ἡ δόξα τῆς ἐντελοῦς ἐκχριστιανίσεως τοῦ ῥωσικοῦ θρόνου καὶ λαοῦ, ἧς ἔναρξις εἶχεν ἤδη γείνει ἀπὸ τῶν ἡμερῶν, καθ' ἃς ἡ ἀρρενωπὴ τοῦ Σβιατοσλάβου μήτηρ Ὄλγα, ἐλθοῦσα εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 954, ἐδέχθη τὸ βάπτισμα, βασιλεύοντος Κωνσταντίνου τοῦ Πορ-

φυρογεννήτου, ὅςτις καὶ διηγεῖται ἐν τῇ Βασιλείῳ τάξει τὴν γενομένην εἰς τὴν ἀρχόντισσαν τῆς Ῥωσίας λαμπρὰν δεξίωσιν. Καὶ ἀληθὲς μὲν εἶνε, ὅτι ἄλλαι ἱστορικαὶ πηγαὶ ἐπ' ἐσχάτων εὑρεθεῖσαι παριστάνουσιν ἄλλως τὰ κατὰ τὸν γάμον τῆς Ἄννης. Τὸ νεωστὶ ἀνακαλυφθὲν καὶ ἐκδοθὲν χρονικὸν τοῦ Σύρου Γιαχία τὸν γάμον τῆς θυγατρὸς Ῥωμανοῦ τοῦ Β' παρουσιάζει ὡς ἐπακολούθημα τῶν ὑποχρεώσεων τῆς βυζαντιακῆς βασιλείας πρὸς τὸν Βλαδίμηρον, ἀπαλλάξαντα τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τὸν Βασίλειον, διὰ βοηθείας σταλείσης εἰς αὐτούς, ἀπὸ τῆς ἐπικινδύνου ἀποστασίας τοῦ Βάρδα Φωκᾶ. Οὐδεὶς δὲ παρ' αὐτῷ γίνεται λόγος περὶ τῶν ἀντιρρήσεων καὶ τῶν δακρύων τῆς κόρης. Ἀλλ' ὁ Νέστωρ, ὅςτις οὐ σπανίως εἶχεν ὑπ' ὄψιν πηγὰς ἑλληνικάς, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου διεφύλαξεν ἐν ταῖς ἁπλοϊκαῖς του σελίσιν ἀντίκτυπόν τινα τῆς αἰσθήσεως, ἣν ἐνεποίησεν εἰς τὸν βυζαντιακὸν κόσμον ὁ γάμος τῆς Ἄννης μετὰ τοῦ ἐγγόνου τῆς ἀρχοντίσσης τῆς Ῥωσίας. Ὑπὸ τὰς ἐπανειλημμένας ἐκείνας πρεσβεύσεις καὶ ἀντιπρεσβεύσεις, ὑπὸ τοὺς λόγους τῶν βασιλέων πρὸς τὴν ἀδελφὴν καὶ ὑπὸ τὰ δάκρυα τῆς ἀποπλεούσης Ἄννης διαφαίνεται ἰδέα ἐθελοθυσίας τινὸς τῆς βασιλόπαιδος τοῦ Βυζαντίου. Τίς οἶδεν ὁπόση ποίησις καὶ ὁπόσαι παραδόσεις ἐπτερύγισαν ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὸ ὄνομα τῆς ἐκπατριζομένης κόρης τοῦ Ῥωμανοῦ, ἃς ἀπολεσθείσας πλέον δι' ἡμᾶς εἶχεν ἀκόμη πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Ῥῶσος ἱστοριογράφος τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος ὁ συντάξας τὸ χρονικὸν τὸ φέρον τὸ ὄνομα τοῦ Νέστορος.

Ὄχι μόνον τότε, ἐν τοῖς βασιλικωτάτοις ἐκείνοις χρόνοις τῆς βυζαντιακῆς μοναρχίας, ἀλλὰ πανταχοῦ καὶ πάντοτε, ὑπὸ τοὺς ποικιλωτάτους τῶν ὅρων, ὑπὸ τὰς διαφορωτάτας τῶν περιστάσεων, ἡ ἑλληνικὴ φαντασία μετ' ἰδιαιτέρας τινὸς ἀγλαΐας περιεκόσμησε τὴν ἰδέαν τῆς κόρης τοῦ βασιλέως, προσεκολλήθη μετὰ στοργῆς ἰδιαζούσης εἰς τὴν βασιλόπαιδα ὡς εἰς τύπον ὀνειρώδη, καὶ ἐρράντισε μὲν μὲ ῥόδα τὴν εὐτυχοῦσαν, κατέσπειρε δὲ μελιχράν τινα μελαγχολίαν εἰς τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἀναξιοπαθούσης. Τοιοῦτοι ἀλησμόνητοι τύποι βασιλοπούλας εἶνε ἤδη ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις τῶν Ἑλλήνων μύθοις ἡ Ἠλέκτρα καὶ ἡ Ἀντιγόνη, ἡ Ἰφιγένεια καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ Μεσσηνίου Ἀριστοδήμου. Μὲ ποίαν χάριν δὲν περιγράφει αὐτὸς ὁ Ἡρόδοτος τοὺς γάμους τῆς Ἀγαρίστης, τῆς βασιλοπούλας τῆς Σικυῶνος, τῆς

θυγατρὸς τοῦ τυράννου Κλεισθένους. Καὶ τὴν ἄλλην δὲ ἡγεμονίδα, τὴν θυγατέρα τοῦ τυράννου τῆς Ἐπιδαύρου Προκλέους, τὴν γνωστὴν Μέλισσαν, τὴν σύζυγον τοῦ Περιάνδρου, ὑφ' οὗ σκληρῶς ἐφονεύθη, μὴ δὲν προετίμα ἡ ἀρχαία παράδοσις νά την ἐνθυμῆται βασιλοποῦλαν ἀκόμη τρυφερὰν ἐν τοῖς ἀγροῖς τῆς Ἐπιδαύρου, πρὶν ἀναβῇ εἰς τὸν μοιραῖον τῆς Κορίνθου θρόνον, ὅτ' ἐκαλεῖτο ἀκόμη μὲ τὸ παιδικόν της ὄνομα Λυσίδη καὶ περιεφέρετο πελοποννησιακῶς ἠσθημένη, ἀναμπέχονος καὶ μονοχίτων, οἰνοχοοῦσα εἰς τοὺς ἐργαζομένους ; Πόσα καὶ πόσα ἀποφθέγματα δὲν ἀπέδιδεν ἡ Σπάρτη εἰς τὸ μικρὸν στόμα τῆς Γοργοῦς, τῆς εὐφυοῦς θυγατρὸς τοῦ Κλεομένους, ἥτις καὶ αὐτὸν τὸν πατέρα ἐλέγετο προτρέψασα νὰ μὴ διαφθαρῇ ὑπὸ τῶν ταλάντων τοῦ Μιλησίου Ἀρισταγόρου ; Καὶ ἐν τοῖς πολυκινήτοις τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου χρόνοις ποσάκις ἐν μέσῳ τῶν πολέμων καὶ τοῦ ὀρυμαγδοῦ τῶν ὅπλων, ἐν μέσῳ τῆς μεγάλης καλλιτεχνικῆς καὶ πνευματικῆς κινήσεως δὲν ἱστάμεθα πρὸ ἐπεράστου τινὸς βασιλοπούλας, ἥτις περιβάλλει διὰ μυστηριώδους τινὸς ἀρώματος τἀνάκτορα τῶν βασιλέων ; Ἡ δὲ βυζαντιακὴ βασιλεία ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ καὶ αὐτὴ θυγατέρας βασιλέων καλλυνούσας τὸν θρόνον καθ' ἣν ἐποχὴν ἤδη ἡ ἐρωτικὴ τοῦ μεταγενεστέρου ἑλληνισμοῦ μυθιστοριογραφία, τὸ ἐκκλησιαστικὸν συναξάριον, ἡ δημώδης ποίησις καὶ τέλος αὐτὸ τὸ παραμύθιον τοῦ λαοῦ εἶχον περιβάλει τὴν ἰδέαν τῆς βασιλοπούλας διὰ γοητείας ἐπιχάριτος καὶ ἀκαταμαχήτου. Αὐτὸν τὸν Ἀχιλλέα παριστάνει ἡ ποίησις τοῦ λαοῦ ἐν μέσῳ τῶν πολεμικῶν του ἄθλων τιθασευόμενον ὑπὸ τοῦ ἔρωτος πρὸς τὴν πορφυρογέννητην βασιλοποῦλαν, τὸ ἀγάπημα τοῦ βασιλέως πατρός της, ὅστις ἐκ τῆς πολλῆς ἀγάπης χάριν αὐτῆς

Χρυσὸν ὀλιθομάργαρον ἐποίησεν κουβοῦκλιν

καὶ περιεστοίχισεν αὐτὸ μὲ πάντερπνον περιβόλιν.

Ὁπόσην δὲ γοητείαν περιῆψε καὶ αὐτὴ ἡ θρησκευτικὴ πίστις εἰς τὸν τύπον τῆς εὐσεβοῦς βασιλοπούλας δεικνύει τὸ τρυφερὸν συναξάριον περὶ τῆς Δροσίδος, ἣν ἡ παράδοσις ἔπλασε θυγατέρα βασιλέως Τραϊανοῦ καὶ περιεκόσμησε διὰ περισσῆς φιλανθρωπίας καὶ βαθείας εὐλαβείας. Πᾶς τις δὲ γνωρίζει μὲ ὁποῖα ἄνθη περιερράντισεν ἡ δημώδης μοῦσα καὶ ἡ γόησσα τῶν παραμυθίων στωμυλία τὴν ἰδέαν τῆς βασιλοπούλας, καὶ ποσάκις ἐφαντάσθη τὴν ὡραίαν τῶν βασιλέων

κόρην κεκλεισμένην ἐντὸς μυθώδους παλατίου, ὅπως μὴ την ἴδῃ βάσκανον ὄμμα καὶ μὴ ἀμαυρώσῃ ὁ ἥλιος τὴν κρινόχρουν αὐτῆς ὄψιν. Καὶ εἶνε τοιαῦτα τὰ βασιλικὰ ταῦτα δημιουργήματα τῆς λαϊκῆς φαντασίας, ὥςτε καὶ ἄκων ἐνθυμεῖταί τις τὴν κόρην ἐκείνην τοῦ μύθου, ἧς ἀπὸ τῶν παρειῶν κατέπιπτον δύο τριαντάφυλλα ὁπόταν ἐγέλα καὶ μαργαρῖται ἔτρεχον ἀπὸ τῶν ὀμμάτων ὁπόταν ἐδάκρυε.

Τοιαῦτα λοιπὸν αἰσθήματα, διακυμαίνοντα τὸ στῆθος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας ὅλας, ἐνέπνευσεν εἰς τὸν βυζαντιακὸν λαὸν ἡ ἀναχώρησις τῆς Ἄννης, καὶ ταῦτα, διατυπωθέντα ἴσως εἰς παραδόσεις καὶ στίχους, εἶχε πρὸ αὐτοῦ ὁ Νέστωρ γράφων ὅσα ἔγραφε περὶ τοῦ γάμου τῆς Βυζαντίδος κόρης μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Ῥώσων. Ἀλλ' ἡ νυμφικὴ παστὰς τῆς Ἄννης καὶ τοῦ Βλαδιμήρου ὑπῆρξεν οἱονεὶ βωμός, ἐφ' οὗ κατετέθησαν ὅρκια πιστὰ περὶ εἰρήνης μεταξὺ Βυζαντίου καὶ Κιέβου. Ὁ Βλαδίμηρος δὲν ἔγεινε μόνον εἰσηγητὴς τοῦ νέου θρησκεύματος τῆς ἐρασμίας του ὁμεύνου εἰς τὴν Ῥωσίαν, οὐδ' ἀπέδωκε μόνον τὴν Χερσῶνα εἰς τοὺς Βυζαντίνους, ἀλλ' ἐτήρησε καὶ τὴν πρὸς τὸ Βυζάντιον πίστιν καὶ εἰρήνην, καὶ παρέδωκε τὴν οὕτως ἐπὶ τῶν θελγήτρων τῆς Ἑλληνίδος συζύγου στηριζομένην φιλίαν σεβαστὴν εἰς τοὺς διαδόχους του, σεβαστοτέραν ἐκείνης ἣν ὑπέσχετο νὰ ἱδρύσῃ ἡ μετὰ τῶν Βυζαντίνων ἐπίσημος συνθήκη τοῦ πάππου του Ἰγόρ, ἣν δὲν ἐσεβάσθη ὁ πατήρ του Σβιατοσλάβος.

Ἔκτοτε παρῆλθον ἐννέα βαρυσημάντων διὰ τὸν ἑλληνισμὸν ἐτῶν ἑκατοντάδες. Ὑπὸ τὸν βαρὺν δοῦπον τῶν ὅπλων τῶν ἀσιατικῶν ἔπεσεν ἡ βασιλὶς τῶν πόλεων, καὶ ἐθρυμματίσθη ὁ θρόνος τοῦ Βυζαντίου, καὶ ἡ ἀράχνη ὕφανε τὸν ἱστόν της εἰς τἀνάκτορα, ἅτινα εἶχον κοσμήσει τόσαι κόραι ἀντάξιαι τῆς Ἄννης, ἣν ἔστειλεν ὁ Βόςπορος εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Βορυσθένους.

Ἐν τῇ φορᾷ τῶν αἰώνων ἐναλλὰξ Ῥωσία καὶ Ἑλλὰς συνεπλησίασαν ἢ ἀπεμακρύνθησαν, ἀπέσχισαν ἢ συνεταύτισαν τὰς συμπαθείας των. Τὸ μέλλον εἶνε ἄδηλον, ἀλλ' οἱ καρποὶ τῆς ἑνώσεως τῆς Ἄννης καὶ τοῦ Βλαδιμήρου ἀποδεικνύουσιν, ὅτι πολλάκις ὁ σύνδεσμος τῶν καρδιῶν εἶνε ἀνώτερος καὶ τῶν συνθηκῶν αὐτῶν. Ὅ τι δήποτε ὅμως καὶ ἂν ἐπικλώσῃ ὁ χρόνος, ἡ νέα Ἑλλὰς δὲν θέλει λησμονήσει ποτὲ τὴν γλυκεῖαν κόρην τῶν Ἀθηνῶν, ἥν, συνοδευομένην ὑπὸ θερμῶν εὐχῶν περὶ εὐτυχίας, ἔστειλεν ἡ Ἀκρόπολις εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ναίβιδος.

ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ ΣΕΡΒΙΑ[1]

Α΄

Ἡ χθὲς δημοσιευθεῖσα ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀξία πολλοῦ λόγου συνέντευξις μετὰ τοῦ ἐπιτετραμμένου τῆς Σερβίας εὐλόγως πρέπει νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς πολλὰς σκέψεις καὶ συζητήσεις ἐν ἡμέραις καθ' ἃς εἴπερ ποτὲ ἀνακινοῦνται τὰ τῶν σχέσεων Ἑλλάδος καὶ Σερβίας ἕνεκα τοῦ ζητήματος τῶν Σκοπίων.

Εἴπερ τις καὶ ἄλλος τῶν λαῶν τοῦ Αἵμου οἱ Σέρβοι συνδέονται πρὸς ἡμᾶς διὰ σχέσεων φιλικῶν. Δὲν ἔλειψαν βεβαίως ἀγῶνες τοῦ σερβικοῦ ἔθνους πρὸς τοὺς Βυζαντίνους, οὓς ἐπέβαλλεν ἡ γειτονία καὶ ἡ ἐπιθυμία ἐπεκτάσεως τῶν Σέρβων. Δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν, ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου κατέλαβον τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα. Ἀλλ' οἱ ἀγῶνες ἐκεῖνοι, ὅσον αἱματηροὶ καὶ ἂν ὑπῆρξαν, δὲν ἔφθασάν ποτε εἰς τὴν ἀγριότητα τῶν μεταξὺ Βυζαντίνων καὶ Βουλγάρων Ὁ φυλετικὸς ἐκεῖνος ἀγὼν δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ σκηνὴν ὁποία ἡ ὑπὸ τοῦ Κρούμμου ὠμὴ χρῆσις τοῦ ἀποψιλωθέντος κρανίου τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Νικηφόρου ὡς ποτηρίου ἀργυροδέτου, ἐξ οὗ ὁ Βούλγαρος νικητὴς ἔπινε μετὰ τῶν μεγιστάνων αὐτοῦ ἐν τοῖς συμποσίοις. Αἱ σχέσεις ἐξηκολούθησαν παρ' ὅλους τοὺς πολέμους οὖσαι τοιαῦται, ὥστε νὰ μὴ καθίσταται ἀδύνατος ἡ συνεννόησις καὶ ἡ συνδιαλλαγή.

Αὐτὸς ὁ τὰ βόρεια τῆς Μακεδονίας ἐπιδραμὼν βασιλεὺς τῶν Σέρβων Οὔρωσις Β΄ (1282 - 1321) ἦτο γαμβρὸς ἐπὶ θυγατρὶ Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου. Ὁ δ' ἐπιφανέστατος τῶν Σέρβων βασιλέων Στέφανος Δουσὰν (1331 - 1355), ἐφ' οὗ ἡ Σερβία ἠξιώθη τῆς μεγίστης ἐκτάσεως, ἀνεκήρυσσεν ἑαυτὸν αὐτοκράτορα τῶν Σέρβων ὁμοῦ

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῆς 14 καὶ 16 Δεκεμβρίου 1896 πρὸς ἀντίκρουσιν ἰσχυρισμῶν τινων τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐπιτετραμμένου τῆς Σερβίας κ. Μαρίγκοβιτς, ἐξενεχθέντων ἐν συνεντεύξει πρὸς συντάκτην τῆς Ἀκροπόλεως, ἥτις ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ αὐτῇ ἐφημερίδι τῆς 13 Δεκεμβρίου 1896.

καὶ Ἑλλήνων, οὐχὶ τόσον ἀξιῶν διὰ τῆς ἐπὶ τοιούτῳ ὀνόματι στέψεως τὴν ἔνδειξιν καταπαλαίσεως τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους, ὅσον θέλων νὰ δείξῃ τὸ δυνατὸν τῆς ὑπὸ ἓν σκῆπτρον συνενώσεως δύο λαῶν, οἵτινες, καὶ ἀντιπολεμούμενοι, δὲν ἦσαν ἀδιάλλακτοι πρὸς ἀλλήλους. Ἔτι δὲ μᾶλλον συνήνωσε τοὺς δύο λαοὺς ἡ κοινὴ δουλεία ὑπὸ τὸν αὐτὸν βάρβαρον κατακτητὴν, ἐν ᾗ Σέρβοι καὶ Ἕλληνες ὑπέστησαν ὁμοίως δύςποτμον μοῖραν.

Ἡ μάχη τοῦ Κοσσυφοπεδίου (1389) εἶνε ἡ παράλληλος τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ὁ βασιλεὺς Λάζαρος εἶνε ὁ πρόδρομος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ὁριστικὴ καθυπόταξις τῆς Σερβίας ὑπὸ τοὺς Τούρκους εἶνε κατὰ ἓξ μόνα ἔτη μεταγενεστέρα τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου. Τὸν ἐθνικὸν ἡμῶν πρωτομάρτυρα Ῥήγαν τὸν Φεραῖον, ὅςτις ὑπέστη μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν τὸ πικρὸν μαρτύριον ἐν Βελιγραδίῳ, ἐθρήνησαν οἱ Σέρβοι ὡς ἴδιον ἑαυτῶν ἥρωα, ἀκόμη δὲ καὶ τὴν σήμερον ἐν Βελιγραδίῳ δὲν ἔπαυσαν ποιητικοὶ θρῦλοι περιβάλλοντες τοῦ πρωτομάρτυρος τὴν μνήμην, ὡς εἰ Σερβία καὶ Ἑλλὰς συνηνοῦντο ἐν τῷ προςώπῳ τοῦ Βελεστινλῆ. Οἷος δ' ὁ ἐν τῇ δουλείᾳ σύνδεσμος Ἑλλήνων καὶ Σέρβων ἀποδεικνύει ἡ προθυμία ἣν ἔδειξαν οἱ Ἕλληνες ἁρματωλοὶ, ὅπως συμμετάσχωσι τῆς ἐθνικῆς ἐπαναστάσεως τῶν Σέρβων, κατὰ περίεργον πάλιν σύμπτωσιν ὀλίγα μόνον ἔτη προηγηθείσης τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν ἀγῶνος.

Τὰς αὐτὰς δὲ συμπαθείας ἐξηκολούθησε διατρανῶν πρὸς τοὺς Σέρβους ὁ ἑλληνικὸς λαὸς μέχρι καὶ τοῦ νῦν, ἐπιδειχθείσας ἐν πολλαῖς περιστάσεσιν. Ἄριστα δὲ γινώσκουσιν οἱ Σέρβοι, ὅτι τὸν σύνδεσμον τῶν δύο λαῶν οἱ Ἕλληνες ἐπεθύμουν πάντοτε νὰ ἴδωσιν ἄγοντα εἰς συμπαγεστέραν καὶ πραγματικωτέραν συνένωσιν. Ἡ δὲ πρὸς τοὺς ἐνταῦθα κύκλους τῶν πολιτευομένων καὶ τῶν λογίων στενὴ συνάφεια καὶ φιλικὴ ἀναστροφὴ τῶν διακεκριμένων ἀνδρῶν, οὓς ἡ σερβικὴ κυβέρνησις περιέβαλεν ἑκάστοτε διὰ τοῦ ἀξιώματος πρεσβευτοῦ τῆς Σερβίας ἐν Ἀθήναις, ἔτι μᾶλλον συνετέλεσεν εἰς αὔξησιν τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης.

Ἐν μέσῳ τοιαύτης εἰρήνης τὸ ἐπεισόδιον τῶν Σκοπίων ἔρχεται νὰ ἐμβάλῃ τὰ σκάνδαλα τῆς διχονοίας. Ἀλλὰ κοινὸν συμφέρον ἀπαιτεῖ τὴν εἰρηνικὴν αὐτοῦ διαρρύθμισιν. Αὕτη δὲ δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ μόνον, ὅταν ἐννοήσωσιν οἱ Σέρβοι, ὅτι πάσης πολιτικῆς ὑποχωρήσεως

ἑκατέρωθεν πρέπει νὰ μείνῃ ἀμέτοχος καὶ ξένη ἡ ἐκκλησία, ὑψοῦ θεωρουμένη σεβαστὴ καὶ ὡς δεσμὸς συναφείας, οὐχὶ δὲ πέτρα σκανδάλου. Ἔχει μέγα δίκαιον ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Σερβίας Νοβάκοβιτς, εἰπὼν ἐν τῇ Σκουψίνᾳ· Ὑπάρχει μέγα δόγμα, εἰς τὸ ὁποῖον ὀφείλομεν σεβασμὸν καὶ δικαιοσύνην, καὶ τὸ δόγμα αὐτὸ ὀνομάζεται Ἑνότης τῆς ὀρθοδοξίας. Ἡ δ' ἑνότης τῆς ὀρθοδοξίας ἐκπροσωπεῖται καὶ πρέπει νὰ ἐκπροσωπῆται ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Πάντες οἱ ὀρθόδοξοι λαοὶ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου διακαῶς ἐπιθυμοῦσιν, ὅπως ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία ἀποτελῇ ἓν ὅλον.

Ἂν ὁ Σέρβος πολιτευτὴς δὲν ἤθελε προςθέσει εἰς τὴν ἀναμφισβήτητον ταύτην ἀλήθειαν, εἰς τὴν ἐνδεδειγμένην ταύτην ἀνάγκην τὰς ἐκ τοῦ ἐκραγέντος σκανδάλου ἀπορρεούσας ἀντιπαρατηρήσεις, τίς Ἕλλην δὲν ἤθελε συνυπογράψει τάξιώματα ἐκεῖνα τοῦ Σέρβου πρωθυπουργοῦ; Αἱ λέξεις ἐκεῖναι ἠδύναντο νἀντηχήσωσι μετ' ἴσου κύρους καὶ νὰ δονήσωσιν ἐπ' ἴσης τὰς ψυχὰς ἐν Ἀθήναις ὡς καὶ ἐν Βελιγραδίῳ, παρὰ τὸν Ἰλισσὸν ὡς καὶ παρὰ τὴν συμβολὴν τοῦ Σάου καὶ τοῦ Ἴστρου.

Ἀλλὰ τὸ δεύτερον μέρος τοῦ λόγου τοῦ Σέρβου πρωθυπουργοῦ δὲν δύναται νὰ τύχῃ ἐπιδοκιμασίας ἐν Ἀθήναις, ὡς οὐδ' ἐν Κωνσταντινουπόλει. Χαίρομεν δὲ μανθάνοντες ἐκ τῆς μετὰ τοῦ κ. Μαρίγκοβιτς συνεντεύξεως, ὅτι δὲν εἶνε ἀληθῆ τὰ κατὰ τὴν ὕψωσιν σερβικῆς σημαίας ἐν τῇ μητροπόλει τῶν Σκοπίων, καὶ ὅτι δὲν παρεξετράπησαν οἱ Σέρβοι δημοσιογράφοι κατὰ τῆς Ἑλλάδος.

Δὲν προτιθέμεθα νὰ πραγματευθῶμεν ἐνταῦθα τὸ ζήτημα τῶν νεωτάτων σχέσεων τῆς σερβικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχεῖον. Δὲν ἀμφιβάλλομεν δ' ἄλλως, ὅτι τοῦτο δὲν θὰ ὀκνήσῃ νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς πᾶσαν ἀξίωσιν δικαίαν, ἀναφερομένην εἰς τὴν ἀναγνώρισιν πραγματικῶν ἀναγκῶν τῶν σλαβογλώσσων πιστῶν τῆς Σερβίας, οὐδεμίαν δὲ θὰ θετήσῃ ἀληθῆ τυχὸν ὑπόσχεσιν, πράγματι γενομένην ἄνευ πιέσεως ἐξωτερικῆς ἐν ὥραις κρισίμοις, ἀλλὰ προελθοῦσαν ἐξ ἐπιγνώσεως καὶ μετὰ καταλογισμοῦ. Οὐδὲ πρέπει νὰ ἐκλαμβάνωνται ὡς ὑποσχέσεις ἀόριστοι τυχὸν φιλοφροσύνης ἐκφράσεις. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ λεγομένου πατριαρχείου Πεκίου ἂς ἐπιτραπῇ νὰ ἐπανορθώσωμεν ἀνακριβείας τινὰς ἱστορικὰς παρεισφρησά-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

σας εἰς τὴν χθεσινὴν ἔκθεσιν τῆς Ἀκροπόλεως περὶ τῆς μετὰ τοῦ κ. ἐπιτετραμμένου τῆς Σερβίας συνεντεύξεως.

Αἱ ἀνακρίβειαι ἀνάγονται τοῦτο μὲν εἰς τὰς χρονολογίας, τοῦτο δ' εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς ἐννοίας τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς ἐν Σερβίᾳ ἐκκλησίας. Τὸ αὐτοκέφαλον τῆς ἐκκλησίας Πεκίου ὡς καὶ τῆς Ἀχρίδος καὶ τοῦ Τερνόβου δὲν σημαίνει τὴν ἀπόσχισιν ἀπὸ τοῦ πατριαρχείου, δὲν συνυπακούεται δ' ἐν αὐτῷ ἡ ἔννοια ἐκκλησιῶν ὁμοταγῶν πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τὰ λοιπὰ πατριαρχεῖα, οὐδ' ἐνέχει τὴν σημασίαν ἰδιορρύθμου ἐκκλησίας, ἀλλὰ μόνον τὴν αὐτόνομον ἐκκλησιαστικὴν ἐνέργειαν ἐν τῇ διοικήσει τῇ ὑποκειμένῃ εἰς τοὺς αὐτοκεφάλους ἐκείνους θρόνους. Αὐτοκέφαλος ἐκκλησία εἶνε καὶ ἡ τῆς Κύπρου, ἀλλ' οὔτε ἴδιον πατριαρχεῖον ἀποτελεῖ, οὔτε χωριστὴν ἐθνικὴν ἐκκλησίαν σημαίνει

Β΄

Τοιαύτη μόνον, οἵαν ἐνεδείξαμεν ἐν τῷ πρώτῳ ἄρθρῳ, ἦτο καὶ ἡ ἐσωτερικὴ αὐτονομία τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου Πεκίου καὶ τῶν εἰς αὐτὸν ὑποκειμένων ἐπισκοπῶν καθ' ὃν χρόνον ὁ θρόνος ἐκεῖνος δὲν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Πατριαρχεῖον δὲ δὲν ὠνομάσθη ἡ αὐτοκέφαλος ἐκκλησία Πεκίου, εἰς ἣν ἄλλως δὲν ὑπεῖκον μόνον Σέρβοι, ἀλλὰ πολλοὶ περισσότεροι Ἕλληνες καὶ Ἀλβανοί, ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Σέρβων Στεφάνου Δουσάν.

Οὐδ' εἶνε ἀκριβῆ πάντα τὰ λεγόμενα ἐν τῇ συνεντεύξει περὶ τῶν χρόνων ταύτης τῆς αὐτονομίας. Ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία μόλις τῷ 1375 ἀνεγνώρισε τὸ αὐτοκέφαλον τοῦ θρόνου Πεκίου, ὅπερ ἄλλως μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάκτησιν τῆς Σερβίας τὴν ἐπελθοῦσαν τῇ 1459 ἐξέλιπε, τοῦ θρόνου ἐκείνου ὑπαχθέντος εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Ἀχρίδος, ἔτυχε δὲ καὶ πάλιν ἀνεξαρτησίας τῷ 1554 διὰ τοῦ μεγάλου βεζύρου Μεχμὲτ Σοκόλοβιτς ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Σουλεϊμὰν Β΄.

Ἄλλως δὲ τὸ αὐτοκέφαλον τοῦτο κατηργήθη μὲν ἀληθῶς καὶ πάλιν μόλις τῷ 1766, ἀλλ' ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία ἤδη βραχὺν χρόνον μετὰ τὸ 1557, τῷ 1570, ἀπεφάσισεν ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Μητροφάνους Γ΄ διὰ συνόδου συγκροτηθείσης ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν ἐκ

νέου ὑποταγὴν τοῦ Πεκίου ὡς καὶ τῆς Ἀχρίδος καὶ τοῦ Τερνόβου εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Καὶ τὸ μὲν Τέρνοβον ἔπαυσε πράγματι ἔχον ἀρχιεπισκοπικὴν αὐτοκέφαλον. Αἱ δὲ ἀρχιεπισκοπαὶ Πεκίου καὶ Ἀχρίδος διετήρησαν τὸ αὐτοκέφαλον, ἐκείνη μὲν μέχρι τοῦ 1766, αὕτη δὲ μέχρι τοῦ 1767, καὶ ταῦτα διότι, ὑποσχεθεῖσαι τῷ σουλτάνῳ φόρους κατ' ἰδίαν ἴσχυσαν τῇ ἐξωτερικῇ βίᾳ μεῖναι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τάξει καὶ σχήματι, ὡς ἀφηγοῦνται τὰ χρονικὰ τῆς ἐκκλησίας.

Οὐδένα δὲ πάντως ἰδιάζοντα ἐθνικὸν χαρακτῆρα δύναται νὰ θεωρηθῇ ἔχουσα ἡ ἐκκλησία Πεκίου, οὐ μόνον διότι πλεῖστοι ὅσοι Ἕλληνες καὶ Ἀλβανοὶ ἐτάσσοντο ὑπ' αὐτήν, ἀλλὰ καὶ διότι οὔτε αὐτοῦ τοῦ Πεκίου οἱ μητροπολῖται, οὔτε οἱ ὑπ' αὐτῶν χειροτονούμενοι ἐπίσκοποι ἀνῆκον εἰς τὸ σερβικὸν ἔθνος ἐν διακρίσει πρὸς τοὺς λοιποὺς ὀρθοδόξους καὶ ἰδίως τοὺς Ἕλληνας τούς, ὡς εἰκός, διὰ τὴν μείζονα αὐτῶν μόρφωσιν καὶ παιδείαν καταλαμβάνοντας συνήθως τὸν θρόνον. Ἀρκεῖ δὲ τῶν Ἑλλήνων μητροπολιτῶν Πεκίου ἐκ τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ταύτης νἀναφέρωμεν ἐνταῦθα ἕνα τῶν ὀνομαστοτάτων, τὸν πολεμικώτατον Ἰωαννίκιον τὸν Καρατζᾶν (1739-1746), ἀδελφὸν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰατροῦ Σκαρλάτου Καρατζᾶ, πρώτου διερμηνέως τῆς ἐν τῇ βασιλευούσῃ τοῦ σουλτάνου ὀλλανδικῆς πρεσβείας.

Ἀλλὰ καὶ ἀπογραφικαὶ ἀνακρίβειαι περὶ τῶν ἐθνολογικῶν ἀριθμῶν τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς Σκοπίων περιλαμβάνονται ἐν τῇ περὶ τῆς συνεντεύξεως ἐκθέσει. Ὁ κ. Μαρίγκοβιτς φέρεται εἰπών, ὅτι ὁ μὲν ἀριθμὸς τῶν Σλάβων κατοίκων, οἵτινες μάλιστα λέγονται ἀποτελοῦντες τὸν ὅλον χριστιανικὸν πληθυσμόν, ἀνέρχεται εἰς δεκαπέντε χιλιάδας οἰκογενειῶν, οἱ δ' Ἕλληνες τῶν Σκοπίων περιορίζονται εἰς δεκαοκτὼ μόνον ψυχάς. Ἀλλ' ἐπίσημοι καὶ ἀκριβεῖς εἰδήσεις ἀποδεικνύουσιν ὅλως ἐσφαλμένην τὴν τοιαύτην ἀπογραφήν. Μόνον ὁ ὁλικὸς ἀριθμὸς δὲν ἀστοχεῖ τοῦ ἀκριβοῦς. Ἀλλ' ἐκ τῶν 63530 κατοίκων τῆς διοικήσεως Σκοπίων ἐν ἔτει 1894 τελευτῶντι, παραλειπομένων τῶν Ὀθωμανῶν, Ἀλβανῶν καὶ λοιπῶν Σλάβων καὶ ἄλλων κατοίκων, οἵτινες, ὁμοῦ λαμβανόμενοι, ἀποτελοῦσι τὸ ἐπικρατέστατον στοιχεῖον ἐν τῇ διοικήσει, ἡ ἀναλογία τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Σέρβους εἶνε διπλασία, ὡς ἀποδεικνύει ὁ ἑξῆς πίναξ.

Σέρβοι		Ἕλληνες	
ἄνδρες......	1108	ἄνδρες......	2076
γυναῖκες.....	1100	γυναῖκες.....	2261
Τὸ ὅλον....	2208	Τὸ ὅλον....	4337

Μηδὲ ἀντιλέξῃ τις, ὅτι εἰς τοὺς Ἕλληνας περιλαμβάνονται καί τινες τῶν Κουτσοβλάχων, διότι παρ' ὅλας τὰς μελέτας καὶ ἀντιρρήσεις τοῦ Weigand εἶνε γνωστὰ τά τε αἰσθήματα καὶ ἡ μετὰ τῶν Ἑλλήνων σύμπραξις τῶν Κουτσοβλάχων τῆς Μακεδονίας καὶ Ἠπείρου, οὓς μακραίων συμβίωσις καὶ κοινὴ συναδέλφωσις συνέζευξαν ἀδιασπάστως μετὰ τῶν Ἑλλήνων.

Ἂν δ' ἐτύγχανε τοῦ ὀρθοῦ ἡ βεβαίωσις ὅτι δεκαοκτὼ μόνον Ἕλληνες ἐν ὅλῳ διαβιοῦσιν ἐν Σκοπίοις, ἐκ τίνος τότε ἔθνους στρατολογοῦνται οἱ μαθηταὶ καὶ αἱ μαθήτριαι τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, τοῦ παρθεναγωγείου καὶ τοῦ νηπιαγωγείου τῆς πόλεως, ὧν ὁ ἀριθμὸς ὑπερβαίνει ἐν ὅλῳ κατὰ πολὺ τοὺς διακοσίους;

Δὲν εἶνε δὲ λίαν ἐνδεικτικόν, ὅτι, ἐν ᾧ τὰ σχολεῖα ταῦτα ὑφίστανται ἀπὸ μακροῦ καὶ διατηροῦνται ἄριστα δι' ἁδρᾶς δαπάνης τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος Σκοπίων, τὰ σερβικὰ σχολεῖα, ὧν τὰ δύο τῶν ἀρρένων ἱδρύθησαν χάριν σκοποῦ καθαρῶς προπαγανδικοῦ καὶ σαγηνεύουσι διὰ τῶν παρεχομένων ὑποτροφιῶν τοὺς περιοίκους Σέρβους, συνεστάθησαν μόλις τῷ 1890 καὶ διατηροῦνται ὑπ' αὐτῆς τῆς σερβικῆς κυβερνήσεως; Καὶ ὅμως ὁ ἀριθμὸς τῶν δύο σερβικῶν σχολείων τῶν ὑπαρχόντων ἐν τῇ πόλει, ἐξαιρουμένων τῶν δύο προπαγανδικῶν οἰκοτροφείων τῶν ἀρρένων, ὁ ἐμφαίνων ἑπομένως τὰς πραγματικὰς ἀνάγκας τοῦ σερβικοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως καὶ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ μόρφωσιν, ἀνέρχεται ἐφέτος εἰς μόνον πεντήκοντα καὶ πέντε. Καὶ τὰ οἰκοτροφεῖα δέ, καίπερ ἐκ τῶν περιχώρων ὡς τὸ πλεῖστον περισυλλέγοντα τοὺς μαθητάς, φοιτῶνται ὑπὸ μόνον ἑκατὸν εἴκοσιν ἐν ὅλῳ.

Ἂς λεχθῇ δ' ἐν παρόδῳ, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ νῦν πρωτοστατοῦντες ἐν τῷ ζητήματι τῆς εἰςαγωγῆς τῆς σλαβονικῆς γλώσσης εἰς τὴν λειτουργίαν εἶνε ἑλληνόφωνοι, τοῦθ' ὅπερ δεικνύει τὴν μεγάλην ἐπενέργειαν τοῦ περιβάλλοντος καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἑλληνικῶν σχολείων τῆς πόλεως καὶ τὴν ποιότητα τῶν Ἑλλήνων κατοίκων τῶν Σκοπίων, ἀποτελούντων τὴν ἀρίστην καὶ ἐξαιρέτως μεμορφωμένην κοινω-

νικὴν τάξιν, μεθ' ἧς ἀναγκαία ἡ ἐπικοινωνία, ἐπιβάλλουσα τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Σλάβους κατοίκους.

Ὁποία δ' ἡ ἐπέκτασις καὶ δύναμις τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ἐν Σκοπίοις δύναται νὰ γείνῃ καταφανὲς καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι καὶ αὐτῶν τῶν ὑπὸ τῶν σχισματικῶν Βουλγάρων καταληφθεισῶν ἐκκλησιῶν τῶν Σκοπίων μία, ἡ τῆς Θεοτόκου, διατηρεῖται ἐξ ὀκτὼ κτημάτων, ὧν πέντε εἶνε ἀφιερώματα Ἑλλήνων, τρία δὲ μόνον σλαβικά, καὶ ὅτι ἐκ τοῦ ἐτησίου αὐτῶν εἰσοδήματος, ἑκατὸν τριάκοντα τεσσάρων λιρῶν, μόνον εἴκοσι καὶ μίαν ἀποφέρουσι τὰ σλαβικὰ ἀφιερώματα.

Ἡ ἀνωτέρω ἱστορικὴ ἔκθεσις καὶ οἱ παρατεθέντες ἀριθμοὶ δεικνύουσι, νομίζω, ἐναργῶς, ὅτι μόνον ἐξ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως τῶν πραγμάτων καὶ μελέτης τῆς ἀληθοῦς σχέσεως καὶ τῶν πραγματικῶν ἀναγκῶν τῶν παραλλήλως πρὸς τοὺς Τούρκους, Ἀλβανούς, Βουλγάρους καὶ λοιποὺς κατοίκους τῶν Σκοπίων συμβιούντων ἐν τῇ πόλει Ἑλλήνων καὶ Σέρβων εἶνε δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ ἡ εὐκταία συνεννόησις.

Ἡ δ' ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πεδίου εἰρήνη εἶνε βάσις ἀναπόφευκτος πρὸς συνεννόησιν πολιτικήν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ μόνον ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς δικαίας ἐκτιμήσεως τῆς ἐθνολογικῆς εἰκόνος τῆς χώρας δύναται νἀπορρεύσῃ. Ὁ χάρτης τοῦ Συλλόγου τῶν γραμμάτων δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἔχων ἐπίσημον κῦρος, οὐδ' ἀποτελεῖ ὑπογεγραμμένον ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους συμβόλαιον μετὰ τῶν περιοίκων λαῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου. Ἀλλὰ καὶ τοιοῦτος ἂν ἐκληφθῇ, δὲν ἔχει βεβαίως κεχρωσμένα πράσινα τὰ Βιτώλια καὶ τὸν Πρίλαπον, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον τὴν Θεσσαλονίκην. Καὶ παρέχεται μὲν εἰς ἡμᾶς διὰ τῆς συνεντεύξεως ἡ βεβαίωσις, ὅτι οἱ Σέρβοι δὲν ἐποφθαλμιῶσι τὴν Θεσσαλονίκην. Λογικώτατα, ἀφ' οὗ ἐπείσθησαν βεβαίως πόσον ἄσκοποι ἀποβαίνουσιν αἱ προπαγανδικαὶ αὐτῶν ἐνέργειαι ἔν τε αὐτῇ τῇ Θεσσαλονίκῃ καὶ τοῖς περιχώροις, καίπερ μὴ παύσασαι. Ἀλλ' ἡ πληρεστάτη ἀποτυχία πάσης προπαγανδικῆς αὐτῶν ἐνεργείας καὶ ἐν Βιτωλίοις δὲν πείθει αὐτούς, αἰσθανομένους, ὡς λέγουσι, τὴν ἀνάγκην διεξόδου πρὸς τοὺς μέλλοντας λιμένας τῆς Σερβίας, οἵους θέλουσι τὴν ἀλβανικὴν Λίσσον καὶ τὸ Δυρράχιον, ὅτι πρὸς τὰ παράλια τῆς Ἀλβανίας, ἂν ὑποτεθῇ, ὅτι θὰ ἐπιδικασθῶσί ποτε εἰς αὐτούς, ἄγουσιν εὐθύτερον καὶ εὐκολώτερον ἄλλαι ὁδοὶ ἢ ἡ διὰ τῆς ἑλληνικωτάτης Πελαγονίας;

Η ΕΝ ΧΑΛΕΠᾼ ΜΟΝΗ ΤΩΝ ΚΑΛΟΓΡΑΙΩΝ[1]

Ἡ ἱστορικὴ συνθήκη τῆς οὐ μακρὰν τῶν Χανίων κειμένης Χαλέπας κατέστησε τὸ ὄνομα αὐτῆς γνωστότατον εἰς πάντα παρακολουθοῦντα τὰ τῆς τλήμονος Κρήτης. Ἀλλ' οὐχὶ πάντες γινώσκουσιν, ὅτι παρὰ τὴν Χαλέπαν εὕρηνται τρεῖς μοναί, ἡ Ἁγία Τριὰς τῶν Τσαγκαρόλων, ἔχουσα τεσσαράκοντα ὀκτὼ μοναχούς, ἡ μονὴ Γουβερνέτου ἢ Κυρία τῶν Ἀγγέλων, ἐν ᾗ διαιτῶνται εἴκοσι μοναχοί, καὶ ἡ γυναικεία μονὴ τῶν Καλογράδων, ἐν ᾗ μονάζουσιν εἴκοσι μοναχοί.

Ἡ ἱστορία τῶν μονῶν τούτων δὲν ἐγράφη ἀκόμη. Ἴσως δὲ καὶ εἶνε δύσκολον νὰ γραφῇ, διότι τῶν πλείστων κρητικῶν μονῶν κατεστράφησαν τἀρχεῖα ἐν μέσῳ τῶν περιπετειῶν τῶν ἐπανειλημμένων καὶ μακρῶν ἐπαναστάσεων τῆς νήσου.

Τίς οἶδε τίνα καὶ ὁποῖα θλιβερὰ ἐπεισόδια τοῦ διὰ τῶν αἰώνων μάτην ὑπὲρ ἐλευθερίας πρὸς Βενετοὺς καὶ Τούρκους ἀγωνιζομένου γενναίου κρητικοῦ λαοῦ συνδέονται πρὸς ταύτας τὰς μονάς.

Τίς οἶδεν ὑπὸ τίνων γόων ἀντήχησαν οἱ τοῖχοι αὐτῶν, ὑφ' ὁποίων αἱμάτων ἐβάφη αὐτῶν τὸ ἔδαφος, τίνες ἀπόμαχοι τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων ἐζήτησαν ἐν αὐταῖς ὑπὸ τὸ μέλαν τοῦ καλογήρου ῥάσον ὀλίγην ἀνάπαυσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ ἐχθρικοῦ ξίφους τετρωμένου αὐτῶν σώματος, ὀλίγην γαλήνην τῆς ὑπὸ τῆς πατρίου συμφορᾶς διαβιβρωσκομένης αὐτῶν ψυχῆς.

Τίς θὰ δυνηθῇ ποτε νἀναπαραστήσῃ τὰς κραυγὰς φρίκης, αἵτινες ἠκούσθησαν ἐν τοῖς κρησφυγέτοις ἐκείνοις ἀπὸ τοῦ στόματος γυναικῶν καὶ παίδων πολιορκουμένων; Τίς θὰ κατορθώσῃ νἀνεύρῃ τὰ στοιχεῖα, ὅπως ἀντηχήσῃ καὶ πάλιν ἔναυλος εἰς τὰ ὦτα τοῦ ἀναγνώστου

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἡμερολογίῳ Κ. Σκόκου τοῦ ἔτους 1898 σ. 75 κ. ἑ. καὶ ἀνετυπώθη ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἑστίᾳ τῆς 25 Νοεμβρίου 1897.

ὁ πρὸς τὸν θεὸν αἶνος τῶν ἐν τοῖς ἡσυχαστηρίοις ἐκείνοις ἀνελπίστου σωτηρίας τυχουσῶν παρθένων καὶ τῶν νηπίων;

Μόνον περὶ μιᾶς τῶν τριῶν ἐκείνων μονῶν, τῆς μονῆς τῶν Καλογράδων, εἶμαι εἰς θέσιν νὰ παράσχω σήμερον ἱστορικάς τινας εἰδήσεις, ὀφειλομένας εἰς προφορικὰς παραδόσεις, προθύμως ἀνακοινωθείσας μοι ὑπὸ τοῦ Κρητὸς διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας κ. Παύλου Ζολινδάκη, καὶ εἰς τὴν παρ' ἐμοῦ ἐν ἔτει 1876 ἀνακάλυψιν ἱστορικοῦ ἐγγράφου περὶ ταύτης τῆς μονῆς ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ ἀγγλικοῦ Ὀξωνίου.

Ἡ μονὴ ἱδρύθη ἐπὶ τῶν Βυζαντίνων βασιλέων κατὰ χρόνον ἄγνωστον ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Ἐπὶ δὲ τῆς βενετοκρατίας καὶ τουρκοκρατίας ἐχρησίμευεν ὡς ἄσυλον τῶν παρθένων, ὧν ἡ τιμὴ διέτρεχε κινδύνους ὑπὸ τῶν δυναστῶν, καὶ μέγα ἦτο ἐπὶ τουρκοκρατίας τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐτῇ μοναζουσῶν, ἀνερχομένων μέχρις ἑκατόν, ὧν ἑκάστη εἶχε πέντε ὑποτακτικάς. Κατὰ δὲ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα κατεστράφη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀτιμασάντων καὶ εἶτα φονευσάντων τὰς πλείστας τῶν καλογραιῶν. Ἦτο δ' ἔρημος μέχρι τοῦ 1840, καὶ τὰ κτήματ' αὐτῆς ἐνέμετο ἡ ἑτέρα προμνημονευθεῖσα μονή, ἡ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ἡ ἐπιλεγομένη μὲν τοῦ Γουβερνέτου, κειμένη δ' ἐν Ἀκρωτηρίῳ.

Μετὰ δὲ τὸ 1840 τρεῖς μοναχαὶ ἀνήγειραν ἰδίᾳ δαπάνῃ τρία τῶν καταστραφέντων κελλίων, ἐν οἷς καὶ κατῴκησαν, λειτουργούμεναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἥτις δὲν εἶχε κρημνισθῇ. Τὸ δὲ παράδειγμα τῶν πρώτων ἐκείνων ἀνοικιστριῶν τῆς μονῆς ἠκολούθησαν βραδύτερον καὶ ἄλλαι, οὕτω δὲ μέχρι τοῦ 1880 ὁ ἀριθμὸς τῶν μοναζουσῶν ἀνῆλθε μέχρι τῶν εἴκοσι. Ὀλίγῳ δὲ βραδύτερον ἡ ἐπισκοπὴ Χανίων, εἰς ἧς τὴν δικαιοδοσίαν ὑπάγεται ἡ μονή, κατεσκεύασε περὶ τὰ κελλία καὶ τὴν ἐκκλησίαν δι' ἐράνων περίβολον. Ἔκτοτε δ' αὐξάνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν καλογραιῶν, εἰς ἃς ἤρχισαν ἀπό τινων ἐτῶν προστιθέμεναι καὶ δόκιμοι.

Καὶ τὰ μὲν κτήματα τῆς ἀρχαίας μονῆς ἐξακολουθεῖ νεμομένη ἡ μονὴ Γουβερνέτου, μόνον δὲ κτῆμα τῆς μονῆς τῶν Καλογράδων, ὅπερ καρποῦνται αὐταὶ αἱ μοναχαί, εἶνε ὁ περὶ αὐτὴν ἐλαιών. Οὕτω δέ, στερούμεναι προσόδων ἀξίων λόγου, συντηροῦνται διὰ τῆς ἰδίας ἑαυτῶν ἐργασίας, τὰ δὲ προϊόντα τῆς πλεκτικῆς, ὑφαντικῆς καὶ λοιπῆς χειροτεχνίας φιλοτίμως ἀγοράζονται ἐν Χανίοις χάριν βοηθείας τῶν καλογραιῶν. Συμπληροῦνται δὲ τὰ πρὸς ζωάρκειαν αὐτῶν διὰ συνδρομῆς

ἀλεύρων καὶ ἄλλων τροφίμων, ἀποστελλομένων κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς ἐξ ἐράνων τῶν Χανιωτῶν ἐπιμελείᾳ τοῦ ἐπισκόπου, διὰ συνεισφορῶν τῶν οἰκογενειῶν τῶν μοναζουσῶν καὶ διὰ μικρᾶς χορηγίας τῆς μονῆς τοῦ Γουβερνέτου.

Ἀλλ' αἱ γυναῖκες αἱ ἐνδυόμεναι τὴν μοναχικὴν στολὴν ἐν τῇ μονῇ τῶν Καλογράδων εὑρίσκουσιν ἐν αὐτῇ τὴν ἐπιδιωκομένην ψυχικὴν γαλήνην περισσότερον τῶν ἐν ἄλλαις γυναικείαις μοναῖς τῆς Ἀνατολῆς μοναζουσῶν; Τὸ πρᾶγμα εἶνε λίαν ἀμφίβολον. Ἡ γυνὴ μένει πάντοτε γυνή, οὐδὲ δύναται ἡ καλογηρικὴ καλύπτρα νὰ ἄρῃ τῆς γυναικείας καταλαλιᾶς τὸν πειρασμὸν καὶ τὰ σκάνδαλα. Εἰς τοιοῦτον ἐπεισόδιον ἀναφέρεται τὸ ἔγγραφον τοῦ χειρογράφου τοῦ Ὀξωνίου (Baroccianus 216, φ. 59-60).

Εἶνε ἀντίγραφον, κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα γεγραμμένον, ἐγγράφου πιθανῶς συγχρόνου, κατὰ τὴν αὐτὴν ἑκατονταετηρίδα ἀποσταλέντος εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Δυστυχῶς λείπουσιν ἀπὸ τοῦ ἀντιγράφου οὐ μόνον τῶν εἰς τὸ πατριαρχεῖον ἀναφερομένων καλογραιῶν αἱ ὑπογραφαὶ ἢ οἱ τὰς ἀγραμμάτους αὐτῶν δηλοῦντες σταυροί, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου τὸ ὄνομα, ἐξ οὗ ἐν ἐλλείψει πάσης χρονολογίας θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν τὸν χρόνον τῶν ἐν τῇ μονῇ τῶν Καλογράδων σκανδάλων.

Θεωρῶ δὲ περιττὸν νὰ μηκύνω ματαίως τὸν λόγον παλιλλογῶν περὶ τῶν σκανδάλων τούτων, ἅτινα ὁ ἀναγνώστης δύναται αὐτὸς νὰ μάθῃ ἐκ τοῦ παρατιθεμένου αὐτολεξεὶ κειμένου.

Τῷ ἄκρῳ ἀρχιερεῖ αἱ ἐν τῇ τῆς Χαλέπας σεβασμίᾳ μονῇ μονάζουσαι δουλικῶς ἀναφέρομεν.

Ἐδεξάμεθα τὴν παρὰ τῆς ἄκρας σου ἀρχιερωσύνης πεμφθεῖσαν ἡμῖν συνοδικὴν ἀπόφασιν, ἣν καὶ ἀσπασάμεναι ταῖς κεφαλαῖς ἡμῶν ἐπεθήκαμεν. Ἔδει γὰρ ἡμᾶς τοῦτο ποιῆσαι καὶ τὴν προσήκουσαν εὐπείθειαν ἐπιδεῖξαι· ἀλλ' οὐκ εἰς τέλος ἐχρῆν σιωπῆσαι καὶ τὰς καθ' ἡμῶν κατεσκευασμένας κατηγορίας μὴ ἀνασκευάσαι. Διὸ καὶ φαμὲν τάδε· μὴ ἂν εἴημεν τοσοῦτον ἀνόητοι, ὥστε περιφρονεῖν τοῦ τῶν ἡμετέρων ψυχῶν συμφέροντος, ὅπερ ἐξ ἀρχῆς ἀγαπήσασαι ἠρνησάμεθα κόσμον καὶ τὰ ἐν κόσμῳ ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων καὶ

πρὸς αὐτὸ μόνον ἀφορῶμεν καὶ αὐτὸ μόνον φανταζόμεθα, οὗ καὶ τυχεῖν ἀδιαλείπτως εὐχόμεθα.

Ὁ γὰρ ἡμᾶς ἐνδύσας τὸ τῆς μοναδικῆς πολιτείας σχῆμα Σαββάτιος ἦν ὁ ἀσκητικώτατος, ὅς θνήσκων παρέδωκεν ἡμᾶς Νεοφύτῳ τῷ μακαρίτῃ. Οὗτος δ' αὖ πληρῶν τὸ τῆς θνητῆς φύσεως κοινὸν χρέος παρέδωκεν ἡμᾶς Ἰωακεὶμ ἰδίῳ μαθητῇ ἀνδρὶ πράῳ καὶ σώφρονι. Ὧν δὴ τὰς παραγγελίας βεβαίως φυλάσσουσαι ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας, μένομεν ἐν τῇ τούτων ἐπαινετῇ ὑποταγῇ μέχρι τῆς σήμερον, τηροῦσαι τὸν τῆς ἀληθινῆς τάξεως κανόνα ἀπαράθραυστον. Καὶ ζώσης μὲν τῆς πρώην ἡμῶν καθηγουμένης, διήγομεν βίον ἡσύχιον ἐν εἰρηνικῇ καταστάσει, ὅτι καὶ αὐτὴ τὴν ὁμοίαν μεθ' ἡμῶν ἔσωζε τάξιν. Θανούσης δ' ἐκείνης διεδέξατο τὴν προστασίαν τῆς ἡμετέρας μονῆς ἡ νῦν καθηγουμένη κυρία Ὑπομονή, ἥτις, συνάξασα τάς τε θυγατέρας καὶ τὰς παιδίσκας τῶν αὐτῆς συγγενῶν, ἐνέδυσεν αὐτὰς τὸ τῶν μοναζουσῶν ἔνδυμα, καὶ εὑροῦσα ἱερομόναχόν τινα ἔπηλυν, ὅν οὐκ ἴσμεν πόθεν ἐστὶ, πνευματικὸν ἐφ' ἁπάσας κατέστησε. Τοῦτον καὶ ἡμᾶς ἔχειν πνευματικὸν ἀναγκάζει τὰ μάλιστα καὶ καταδυναστεύει τυραννικῶς ἀρνήσασθαι τὸν τῆς ἀληθινῆς τάξεως κανόνα. Ἡμῶν δὲ μὴ θελουσῶν ὑπεῖξαι τῷ αὐτῆς ἀπρεπεῖ ἐπιτάγματι ἀδίκως κατηγόρησε πρὸς τὴν ἄκραν σου ἀρχιερωσύνην, μὴ γράψασα τὴν ἀληθῆ αἰτίαν, ἀλλὰ ψευδολογησαμένη ἔλεξε τὰ μὴ ἀληθῆ, ὅτι αἱ δέκα τῶν ἄλλων διαχωρισθεῖσαι πνευματικοὺς ἔχουσι τέσσαρας.

Ὅρα πανουργίαν γυναικὸς ἀπανθρώπου! Ἔγραψε γὰρ τὸ μὴ ἀληθὲς, ἵνα εἰς ὀργὴν καθ' ἡμῶν κινήσῃ τὴν ἄκραν σου ἀρχιερωσύνην· ὃ καὶ πεποίηκε. Δοὺς γὰρ πίστιν τοῖς ὑπ' αὐτῆς λεγομένοις, ἀφορισμῷ ἡμᾶς καθυπέβαλες ὡς σκανδαλοποιούσας καὶ σχισματοπραττούσας. Ἀλλὰ μὴ γένοιτο, λόγε Χριστὲ, εἶναι ἡμᾶς τοιαύτας. Ἡμεῖς οὖν οὐδέποτε εὑρέθημεν αἴτιαι σκανδάλου ὅτι τῶν ἐκκλησιαστικῶν συνάξεων οὐκ ἐχωρίσθημέν ποτε, ἀλλ' ἀεὶ μετὰ πασῶν εἰρηνικῶς τε συναγόμεθα καὶ ἡσύχως· ἀλλ' οὐδὲ τὸ ἀντίδωρον

τοῦ πνευματικοῦ αὐτῶν ἀποστρεφόμεθα, ἀλλ᾽ εἰρηνεύομεν εὐγνωμόνως ἐν πάσαις, καίπερ ὑφ᾽ ἁπασῶν οὖσαι ὑβρισμέναι καὶ ἀπεςκορακισμέναι. Τὸ δὲ αἴτιον ὅτι ἀπερχόμεθ᾽ ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ ὅπου ὁ ἡμέτερος μένει πνευματικὸς ἐξομολογούμεναι τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. Τούτου μόνου ἕνεκα κεκίνηκεν ἡ καλὴ καθηγουμένη καὶ ἔτι κινεῖ πάντα λίθον κατὰ τὴν παροιμίαν.

Ἀλλὰ ταῦτα καὶ τοιαῦτα ποιοῦσα οὐδέποτε παρακινήσεται ἡμᾶς παραβῆναι ὃν ἐξ ἀρχῆς ἐλάβομεν ἐπαινουμένης τάξεως κανόνα, καὶ ταῦτα γραῦς οὔσας καὶ τὴν ἐσχάτην ἡλικίαν φθασάσας. Ὅθεν παρακατατιθέμεθα τῇ σῇ ἱερᾷ ἐξουσίᾳ πᾶν τὸ τῆς ἡμῶν ὑποθέσεως. Τοῦτο δὲ διορθώσων, εὖ πράξειας, παναγιώτατε.

Δὲν ἔχομεν τὰ στοιχεῖα νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς λεπτομερείας τοῦ σκανδάλου, ὅπερ διέρρηξε τὴν εἰρήνην τῆς μονῆς, καὶ ἐξεύρωμεν διὰ τῶν χρόνων τὴν ἀλήθειαν. Τίς εἶχε δίκαιον, ἡ καθηγουμένη κυρία Ὑπομονὴ ἢ αἱ δέκα ἀνώνυμοι αἱ παραπονούμεναι πρὸς τὸν πατριάρχην; Διατί ἐφόβιζεν αὐτὰς τόσον ἡ ἐξομολόγησις τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν πρὸς τὸν ἐκλεκτὸν τῆς ἡγουμένης πνευματικὸν καὶ ἐπέμενον νὰ ἔχωσι τὸν ἰδικόν των;

Καὶ ἦτο οὗτος πράγματι ὁ εἷς ἐκεῖνος, πρὸς ὃν ἀπήρχοντο, ὅπου ἔμενε, χάριν ἐξομολογήσεως τῶν ἁμαρτιῶν, ἢ τέσσαρες, ὡς ἰσχυρίζετο ἡ Ὑπομονή; Ἦτο αὐτὸ μόνον τὸ ὅλον σκάνδαλον, τὸ ὅλον σχίσμα τῆς μικρᾶς μοναχικῆς πολιτείας τῶν καλογραιῶν τῆς Χαλέπας; Ἴσως θὰ ἐλύομεν ὅλα τὰ προβλήματα, ἂν ἠδυνάμεθα νὰ ὑπογράψωμεν τὴν βεβαίωσιν τῶν ἀναφερομένων, ὅτι ἦσαν γραῖαι καὶ εἶχον φθάσει τὴν ἐσχάτην ἡλικίαν.

Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ πρὸς ἀποδοχὴν τοῦ γεγονότος τούτου ὡς ἀληθοῦς ἡ δυςκολία ἣν ἔχουσιν αἱ γυναῖκες νὰ ὁμολογῶσι τὴν ἡλικίαν αὐτῶν; Διὰ τί νὰ ἐξαιρεθῶσιν αἱ μοναχαί; Πτωχαὶ καλογραῖαι τῆς Χαλέπας, ὑπέστητε βεβαίως δευτέραν θυσίαν μετὰ τὴν τῆς ἡμέρας, καθ᾽ ἣν περιεβλήθητε τὸ ράσον, τὴν ὥραν καθ᾽ ἣν ἐνυπογράφως ὡμολογεῖτε, ὅτι εἶσθε γραῖαι, καὶ ταῦτα μόνον καὶ μόνον ὅπως ἐξακολουθῆτε ἐξομολογούμεναι εἰς τὸν ἀρεστόν σας πνευματικόν, Ἰωακεὶμ τὸν μαθητὴν τοῦ Νεοφύτου.

ΚΥΠΡΙΑΚΑ ΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ[1]

Τῇ 10 τοῦ παρελθόντος Ἰουλίου ὁ σὶρ Γάρνετ Οὐόλσλευ ἀπεβιβάσθη εἰς Λευκωσίαν μετὰ στρατιᾶς ἀγγλικῆς καὶ κατέλαβε τὴν νῆσον Κύπρον. Κατέσχε δὲ ἡ Ἀγγλία κατὰ τὰ φαινόμενα τὴν νῆσον ὑπὸ ὅρους τινὰς ἀναγραφέντας ἐν τῇ μετὰ τῆς Τουρκίας ἰδιαιτέρᾳ συνθήκῃ· ἀλλ' οἱοσδήποτε καὶ ἂν εἶνε ὁ ἐξωτερικὸς τύπος τῆς κατοχῆς, ἡ Κύπρος εἶνε ἤδη κτῆσις ἀγγλική, οἱ δὲ Κύπριοι ὑπήκοοι τῆς Βικτωρίας, τῆς ἀνάσσης τῆς Ἀγγλίας καὶ αὐτοκρατείρας τῶν Ἰνδιῶν. Μετὰ τριακοσίων δ' ἐτῶν ἀσιατικὴν καταδυναστείαν ἔρχεται πάλιν λαὸς εὐρωπαϊκὸς νὰ συνεχίσῃ τὴν ποικίλην καὶ πολύπλοκον ἱστορίαν τῆς νήσου. Περίεργον δὲ εἶνε, ὅτι τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς αἰφνιδίας καταλήψεως τῆς Κύπρου ὑπὸ Ἄγγλων παρουσιάζεται τὸ δεύτερον ἤδη ἐν τῇ ἱστορίᾳ, διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν προχωροῦντος τοῦ λόγου, ἤδη περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος κατελήφθη ἡ Κύπρος ἐξαίφνης ἐπὶ βραχὺν χρόνον ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ῥιχάρδου. Ἀλλ' ὁπόσας ποικίλας μορφὰς καὶ περιέργους ἐσθῆτας κτητόρων εἶδεν ἡ γῆ τῆς Κύπρου ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐμφανίσεως δύναται νὰ μάθῃ ὁ ἀναγνώστης διεξερχόμενος τὴν βραχεῖαν ταύτην σημείωσιν.

Τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς ἱστορίας τῆς νήσου καλύπτει, ὡς πάντοτε σχεδὸν συμβαίνει ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὁ μῦθος καὶ αἱ ἀσαφεῖς διηγήσεις· ἐκ δὲ τῆς Γραφῆς μανθάνομεν, ὅτι κατεῖχον αὐτὴν οἱ ἔκγονοι τοῦ Χεθίμ (Κιττίμ). Πρῶτοι δὲ βέβαιοι κάτοικοι τῆς Κύπρου ὑπῆρξαν οἱ Φοίνικες, λαὸς ἐμπορικὸς καὶ βιομηχανικός, οἵτινες ἐνωρὶς κατέλαβον τὴν νῆσον ταύτην, ἧς εἵλκυεν αὐτοὺς ὁ πολὺς πλοῦτος, δι' ὃν ἤδη πρότε-

[1] Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Περὶ Κύπρου ἐν τῇ Ἑστίᾳ 1878 σ. 705 κ. ἑ. καὶ ἐν ἰδίῳ τεύχει τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑστίας ὑπ' ἀρ. 8.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ρον ἐγινώσκετο. Οἱ δὲ Φοίνικες ἀνέπτυξαν τὰς δυνάμεις τῆς γῆς· καὶ τὰ μὲν ὑλομανοῦντα δάση παρέσχον ἀξιολογωτάτην ξυλείαν, τὰ δὲ μέταλλα πλοῦτον πολύν. Ἰδίως ὁ χαλκὸς τῆς Κύπρου ὑπῆρξε καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα γνωστὸς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςτε νὰ ὀνομασθῇ ἀπὸ ταύτης τῆς νήσου τὸ μέταλλον ἐν πολλαῖς τῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, διότι καὶ τὸ cuivre τῶν Γάλλων καὶ τὸ copper τῶν Ἄγγλων καὶ τὸ Kupfer τῶν Γερμανῶν εἶνε παραφθορὰ τῆς λέξεως [aes] cyprium· ἀλλὰ καὶ ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἀλλαχοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καλεῖται ἔτι καὶ σήμερον κυπρὶ τὸ χαλκοῦν κωδώνιον, ὅπερ οἱ ποιμένες ἐξαρτῶσιν ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ τῶν προβάτων. Οὐδὲ ἦσαν τὰ ξύλα καὶ ὁ χαλκὸς ὁ μόνος πλοῦτος τῆς νήσου, ἀλλ' ἐξῆγον αὐτόθεν οἱ Φοίνικες ἄλλα πολλά· τοσαύτην δ' ἀφθονίαν προϊόντων εἶχεν ἡ νῆσος, ὥςτε δὲν φαίνεται ὑπερβολικὸν τὸ λόγιον ἀρχαίου τινὸς Ῥωμαίου, ὅςτις εἶπεν, ὅτι ἡ Κύπρος δύναται νὰ ναυπηγήσῃ, νὰ ὁπλίσῃ καὶ νὰ φορτώσῃ τελείως πλοῖον χωρὶς μηδὲν νὰ ζητήσῃ παρ' ἄλλου τόπου. Οὕτως οἱ Φοίνικες πλουτοῦντες αὐτοὶ ἀνέπτυσσον καὶ τὰς δυνάμεις τῆς νήσου. οἱ δὲ πρῶτοι αὐτῶν σταθμοί, ἔνθα βραχὺν χρόνον μένοντες ἐτέλουν τὰς ἐμπορικὰς αὐτῶν συναλλαγάς, ἔγειναν κατ' ὀλίγον ἐμπόρια πολύκοσμα, ἀκμάζουσαι πόλεις· τὸ Κίτιον ἐπὶ τῆς νοτίας ἀκτῆς τῆς νήσου ηὐξήθη δι' αὐτῶν, καὶ φοινικικαὶ πόλεις ἱδρύθησαν νέαι, ἡ Πάφος, ἡ Ἀμαθοῦς, τὸ Ἰδάλιον. Ἀλλ' οἱ Φοίνικες δὲν ἦσαν μόνον λαὸς φίλεργος καὶ φιλοκερδής· ὡς οἱ Ἑβραῖοι, μεθ' ὧν ἔχουσι κοινὸν τὸ γένος καὶ παρεμφερῆ τὴν γλῶσσαν, εἶχον μεγίστην ἐμμονὴν εἰς τὴν φυλετικὴν διαφορὰν καὶ εἰς τὰ ἤθη καὶ τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων. Ὁ Φοῖνιξ δὲν προςελάμβανεν εὐχερῶς τὰ ἤθη τῶν τόπων ὅπου ἐγκαθιδρύετο, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον αὐτὸς εἰςῆγεν εἰς τοὺς περιοίκους τὰς ἐφευρέσεις τῆς παλαιᾶς Ἀσίας, τὰς τέχνας καὶ τοὺς θεούς του. Μετὰ μὲν τῶν πλουσίων ὑφασμάτων εἰςῆγε τὰ σταθμά του, μετὰ δὲ τῶν μικροτεχνημάτων τῆς συρίας τέχνης τὴν θεὰν Ἀστάρτην, μετὰ δὲ τῆς Ἀστάρτης τἀγάλματα αὐτῆς καὶ τὰ ἄλλα ἔργα τῆς φοινικικῆς γλυπτικῆς.

Ἀλλ' οἱ Φοίνικες ὑπῆρξαν κατὰ τὴν Μεσόγειον οἱ διδάσκαλοι καὶ συμπλωτῆρες, ἔπειτα δὲ οἱ συναγωνισταὶ καὶ ἀντίπαλοι λαοῦ εὐγενοῦς καὶ μεγάλου, ὅςτις πολλὰ παραλαβὼν παρ' ἄλλων διεμόρφωσεν ἰδιορρύθμως, ἀναπτύξας καὶ καλλύνας τὰ δανεισθέντα. Ὁ λαὸς δὲ

ούτος ἦσαν οἱ Ἕλληνες, οἵτινες ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ αὐτῶν ἱστορίᾳ πολλαχῶς εὑρίσκονται ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Φοίνικας. Οἱ Ἕλληνες παραλαμβάνουσι παρὰ τῶν Φοινίκων τὴν νομισματικὴν μονάδα τῶν Βαβυλωνίων, ἀλλ' αὐτοὶ πρῶτοι χαράσσουσι νόμισμα, παραλαμβάνουσι τὴν γραφὴν καὶ τὰ γράμματα, ἀλλὰ ταῦτα μὲν καλλύνουσιν, εἰς δὲ τὴν γραφὴν εἰςάγουσι πρῶτοι τὴν ἀληθῆ ζωὴν, προςθέτοντες τὴν πνοὴν, τὰ φωνήεντα· παραλαμβάνουσι τὴν συρίαν Ἀστάρτην, ἀλλ' αὐτοὶ διαμορφοῦσιν αὐτὴν εἰς Ἀφροδίτην. Οἱ Φοίνικες ἀπήντησαν ταχέως, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, οὕτω καὶ ἐν Κύπρῳ τὸν ἀνταγωνισμὸν τῶν Ἑλλήνων, μετὰ δὲ τὰ Τρωικὰ μάλιστα ἀνεπτύχθησαν παρὰ τὸ Κίτιον, τὴν Πάφον, τὴν Ἀμαθοῦντα καὶ τὸ Ἰδάλιον πόλεις ἑλληνικαὶ ἄξιαι λόγου. Ὁ μὲν Τεῦκρος, ἐκδιωχθεὶς ἐκ Σαλαμῖνος ὑπὸ τοῦ πατρός, ἱδρύει κατὰ τὰς ἀνατολικὰς ἀκτὰς τῆς νήσου τὴν Σαλαμῖνα, ὑπ' ἄλλων δὲ μητροπόλεων κτίζονται ἡ Νέα Πάφος παρὰ τὴν ὁμώνυμον φοινικικὴν πόλιν, ἡ Κερύνεια, τὸ Κούριον. Πόλις μετὰ πόλιν κτίζονται παρὰ τῶν Ἑλλήνων· παρελθόντος δὲ τοῦ χρόνου ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἁπλοῦται καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον, καὶ ἡ ἀσιανὴ θεὰ τῶν Φοινίκων ἔγεινεν ἤδη ἡ ὡραία ἀφρογενὴς θεά, ἡ μήτηρ τοῦ ἔρωτος, ἡ Κύπρις, ἥτις ἔχει οἱονεὶ ἄθυρμα αὐτῆς τὴν εὐώδη νῆσον. Τότε δὲ μάλιστα ἤρχισεν ἡ ἀκμὴ τῆς νήσου, ἀλλ' ἐπεκράτησε καὶ ἐν Κύπρῳ ὁ αὐτὸς χωρισμὸς τῶν δυνάμεων, ὅςτις εἶνε γνωστὸς καὶ διὰ τὸν λοιπὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν κόσμον. Οὕτω καὶ ἐν Κύπρῳ ὑπῆρξαν ἐννέα μικρὰ βασίλεια, τὸ Κίτιον, ἡ Σαλαμίς, ἡ Ἀμαθοῦς, τὸ Κούριον, ἡ Νέα Πάφος, ἡ Κερύνεια, ἡ Λάπηθος, οἱ Σόλοι καὶ οἱ Χύτροι. Τὰ βασίλεια δὲ ταῦτα ηὐτύχησαν, κατ' ὀλίγον δ' ἀνεπτύχθησαν ἐκτάκτως τὸ ἐμπόριον, ἡ ναυτιλία, ἡ γεωργία καὶ αἱ τέχναι τῆς νήσου. Ἐκ τῶν κέδρων καὶ ἐλατῶν τῶν δασῶν ἐναυπηγοῦντο πλοῖα ἰδιόρρυθμα, οἱ δ' ἐλαφροὶ ἐκεῖνοι κέρκουροι ἦσαν γνωστοὶ εἰς τοὺς ναυτιλλομένους, καὶ οἱ Κύπριοι ναυπηγοὶ προςεκαλοῦντο καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς Σεμιράμιδος, τῆς βασιλίσσης τῶν Ἀσσυρίων. Τότε δὴ ἡ νῆσος ὑπῆρξε τοσοῦτον ἰσχυρὰ διὰ τὸν στόλον αὐτῆς, ὥςτε καὶ ἐθαλασσοκράτει τριάκοντα καὶ τρία ἔτη ἀπὸ τοῦ 976-943 π. Χ., τὰ πλοῖα αὐτῆς ἐξώρμουν ἀπὸ τριάκοντα λιμένων καὶ ἡ νῆσος ἐξέπεμπεν ἀποικίας εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἰσχυρὸν στόλον ἔχουσα ἡ Κύπρος δὲν ἠδυνήθη πάντοτε νὰ σωθῇ ἀπὸ τῶν

ἰσχυρῶν γειτόνων, οἵτινες ἠπείλουν αὐτὴν διὰ τὸ ἐπίζηλον τῆς θέσεώς της. Οὕτω δ' ἠναγκάσθη νὰ ὑποταχθῇ εἰς τοὺς Ἀσσυρίους. Ἀλλ' ἡ κατάκτησις αὕτη, καίπερ ἀφεῖσα ἴχνη τινὰ ἐπὶ τῆς νήσου, ὑπῆρξε παροδική· ἡ δὲ Κύπρος, ἐπανελθοῦσα εἰς τὴν κτῆσιν Ἑλλήνων, ἔγεινε μετά τινας πάλιν αἰῶνας κτῆμα ἄλλων δεσποτῶν. Ἦσαν δ' οὗτοι οἱ Αἰγύπτιοι, ὧν ὁ βασιλεὺς Ἄμασις κατέκτησεν αὐτὴν τῷ 550 πρὸ Χριστοῦ. Ἀλλ' ἡ αἰγυπτιακὴ ἀρχὴ διήρκεσε μόνον εἴκοσι καὶ πέντε ἔτη· τῷ δὲ 525 οἱ Κύπριοι ὑπετάγησαν ἐθελουσίως εἰς τοὺς Πέρσας, ἵνα σωθῶσιν ἀπὸ τῶν Αἰγυπτίων, καὶ προσεκάλεσαν τὸν Καμβύσην. Οὕτω δὲ ἡ Κύπρος ἔγεινε μέρος τῆς πέμπτης περσικῆς σατραπείας, οἱ δ' ἐννέα βασιλεῖς ἔγειναν ὑπήκοοι τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ ἡ νῆσος ἐξηκολούθει ὑπὸ τὴν περσικὴν ἀρχὴν προβαίνουσα εἰς τὰς τέχνας καὶ τὸν πλοῦτον. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἦτο μόνη φροντὶς τῶν Κυπρίων ἡ ὑλικὴ εὐημερία, ἀπεπειράθησαν πολλάκις νὰ ἐλευθερωθῶσιν ἀπὸ τοῦ περσικοῦ ζυγοῦ· μέχρι δὲ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ῥωμαίων ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἱστορίας, ἐπὶ πέντε σχεδὸν αἰῶνας, οἱ Κύπριοι ἐδράττοντο πάσης δυνατῆς εὐκαιρίας, ἵνα τύχωσι τῆς ἐλευθερίας, καὶ ὁ βίος αὐτῶν ὑπῆρξε πάλη διηνεκὴς μεταξὺ τῆς κατηναγκασμένης θεραπείας τῶν ξένων δεσποτῶν καὶ τῶν ἐθελουσίων ὑπὲρ αὐτονομίας ἀγώνων. Καὶ συμμετέχει μὲν τῆς ἀποστασίας τῶν Ἰώνων κατὰ τῶν Περσῶν πᾶσα ἡ νῆσος πλὴν τῆς Ἀμαθοῦντος, ἀλλ' ἔπειτ' ἀναγκάζεται νὰ στείλῃ ἑκατὸν πεντήκοντα μακρὰς νῆας ἐπικούρους τῶν Περσῶν. Τίς δὲν γινώσκει ἔπειτα τοὺς ἀγῶνας τῶν Ἀθηναίων πρὸς κατάκτησιν τῆς νήσου καὶ τίς δὲν ἐνθυμεῖται τὸν θάνατον τοῦ Κίμωνος κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Κιτίου; Τίς δὲν ἤκουσεν ἀπὸ τῶν βάθρων ἔτι τοῦ σχολείου, ὅτ' ἐδιδάσκετο τοὺς λόγους τοῦ Ἰσοκράτους, τὸ ὡραῖον ὄνομα τοῦ ἀγαθοῦ τῆς Σαλαμῖνος βασιλέως Εὐαγόρου, ὅςτις τοσοῦτον ὑπῆρξε φιλέλλην καὶ φιλαθήναιος, ὥστε νὰ στηθῇ ὁ ἀνδριὰς αὐτοῦ ἐξ εὐνοίας ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐν τῇ ἀγορᾷ; Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὑπετάχθη ἡ νῆσος ὑπὸ τῶν Περσῶν μέχρι τῆς ἐν Ἰσσῷ μάχης (333 π. Χ.), ὅτε οἱ Ἕλληνες τῆς Κύπρου ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐβοήθησαν αὐτῷ διὰ μηχανῶν καὶ πλοίων εἰς τὴν ἅλωσιν τῆς Τύρου, ἐκδικούμενοι οὕτω μετὰ αἰῶνας πολλοὺς τὴν Φοινίκην ἐκείνην, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ μεγάλη ἀντίπαλος τῶν Ἑλλήνων καὶ κατὰ τὴν Κύπρον, ὡς πολλαχοῦ τῆς Μεσογείου. Οὐδὲ

περιωρίσθησαν οἱ Κύπριοι εἰς μόνην ταύτην τὴν ἐπικουρίαν, ἀλλ' ὁ μὲν βασιλεὺς τοῦ Κιτίου ἐδωρήσατο εἰς τὸν νεαρὸν ἥρωα μάχαιραν θαυμαστὴν, Κύπριοι δὲ ἄνδρες ἠκολούθησαν τὸν ναύαρχον τοῦ Ἀλεξάνδρου Νέαρχον κατὰ τὸν περίπλουν τοῦ περσικοῦ κόλπου. Ἐπῆλθον ἔπειτα οἱ φιλόνεικοι χρόνοι τῶν στρατηγῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ πολλὴ ἐπεκράτησεν ἐν αὐτοῖς ἔρις περὶ τῆς Κύπρου, ἕως ἔγεινε κύριος τῆς νήσου Πτολεμαῖος ὁ Λάγου τῷ 306 π. Χ. Τότε δ' ἀπώλεσεν ἡ νῆσος ὑπὸ τοὺς Λαγίδας τῆς Αἰγύπτου τὴν σκιὰν τῆς προτέρας αὐτονομίας, τοὺς βασιλεῖς αὐτῆς καὶ τὰς προνομίας, ἔγεινε δὲ κτῆμα τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἡγεμόνων Οἱ βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου ἐπεκλήθησαν καὶ βασιλεῖς τῆς Κύπρου, ἰδιαίτερος δὲ ἄρχων ἐστέλλετο εἰς τὴν Σαλαμῖνα καλούμενος στρατηγὸς καὶ ναύαρχος καὶ ἀρχιερεὺς ὁ κατὰ τὴν νῆσον. Ἀλλ' ἡ δεσποτικὴ τῶν Λαγιδῶν δυναστεία καὶ αἱ ἔριδες μετὰ τῶν Σελευκιδῶν τῆς Συρίας ἐπήνεγκον τέλος τὴν κατάκτησιν τῆς νήσου ὑπὸ τῆς Ῥώμης, ἐπελθοῦσαν δι' αἰφνιδίου καὶ βιαίου ψηφίσματος τῆς ρωμαϊκῆς συγκλήτου, ὅπερ κατηγορήθη δεινῶς καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαίων. Συνέβησαν δὲ ταῦτα τῷ 59 π. Χ.

Οὕτως ἡ Κύπρος μετὰ μακρὰν περίοδον ἐτῶν, μεταμείψασα δόξαν μετὰ δόξαν καὶ δεσπότην μετὰ δεσπότην, ἔγεινε κτῆμα ρωμαϊκόν. Περὶ δὲ τῆς ρωμαϊκῆς ἐξουσίας ὀλίγα ἀρκοῦσιν, ἀφ' οὗ ὑπῆρξαν οἱ εἰπόντες, ὅτι διὰ τὴν Ἑλλάδα αὕτη δὲν διέφερε πολὺ τῆς τουρκικῆς δυναστείας. Ὡς δὲ ἡ κατάκτησις τῆς νήσου ὑπῆρξεν αἰφνιδία ἁρπαγὴ, οὕτως ἡ πρώτη πρᾶξις τῶν Ῥωμαίων ἐν τῇ νήσῳ ὑπῆρξεν αἰσχρὰ ἀπεμπόλησις τῶν δημοσίων θησαυρῶν. Τίς δὲ ὁ διαπράξας τὸ ἄδικον ἔγκλημα; Ὁ δίκαιος Κάτων! Χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἀγγεῖα, πορφυρᾶ ὑφάσματα, πολύτιμοι λίθοι, πολυτελῆ σκεύη ἐπωλήθησαν ἐσπευσμένως ἐν αὐτῇ τῇ νήσῳ, ἐν δὲ τῇ ἀγορᾷ τῆς Ῥώμης θριαμβευτικῶς ἐπέδειξεν ὁ Κάτων τὰ κιβώτια τὰ περιέχοντα τὸ τίμημα τῆς ἀνομίας, 250000000 περίπου σημερινῶν δραχμῶν. Τὸ ποσὸν τοῦτο περέχει ἰδέαν μικρὰν τοῦ μεγάλου ἐν τῇ ἀρχαιότητι πλούτου τῆς νήσου, πλούτου προελθόντος μὲν τὸ πρῶτον ἐκ τῶν φυσικῶν προϊόντων τῆς νήσου, προξενήσαντος δ' εἶτα εὐμάρειαν τοῦ βίου καὶ διαφθορὰν οὐ μικράν. Ἡ διαφθορὰ δὲ αὕτη ηὐξήθη ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν Ῥωμαίων ἐπαισθητῶς, καὶ κατ' ὀλίγον ἐξέλιπεν ἀπὸ τῆς ψυχῆς τῶν Κυ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

πρίων τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας καὶ ἡ δύναμις τῆς αὐτενεργείας. Ῥωμαῖος ἀνθύπατος, ἑδρεύων ἐν Πάφῳ, διῴκει τὴν νῆσον, ἀλλὰ σπάνιοι ὑπῆρξαν διοικηταὶ φιλάνθρωποι καὶ ῥέκται, οἷος ὁ Κικέρων, οἱ δὲ πλεῖστοι ἦσαν πλεονέκται φιλόχρυσοι, μόνον σκοπὸν ἔχοντες τὸν χρηματισμόν. Βραδύτερον δὲ μόνον ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ἡ νῆσος εὐτυχής, ὅτε οἱ καλλίτεροι τῶν πρώτων αὐτοκρατόρων ἐφρόντιζον περὶ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν τεχνῶν. Ἀλλ' εἶχεν ἤδη ἐκλίπει ἡ λάμψις ἡ πολλὴ καὶ ὁ πολύναυς στόλος καὶ ἡ πληθὺς τῶν ἀγαλμάτων· δὲν ὑπῆρχεν Εὐαγόρας φιλέλλην βασιλεύς, οὐδὲ ὥρμουν πρὸ τοῦ Κιτίου τριήρεις ἀθηναϊκαί. Ἑβραῖοι μεταλλευταὶ ἐξώρυσσον τὸν χαλκὸν τῶν μεταλλείων ὑπὸ τὴν φρούρησιν Ῥωμαίων δορυφόρων. Ἡ ἀποικία δὲ αὕτη ηὔξανε καθ' ἑκάστην· τέλος δ' ἡμέραν τινὰ ἀφίχθησαν εἰς τὴν Πάφον, ἀνθυπατεύοντος τοῦ Παύλου Σεργίου, δύο Ἰουδαῖοι, οἵτινες δὲν ἦλθον νὰ λάβωσιν, ἀλλὰ νὰ δώσωσι, δὲν ἐζήτουν χαλκόν, ἀλλὰ διένεμον χρυσόν. Ἐν τῇ γῇ τῆς Κύπριδος ἐλάλουν περὶ Ἰησοῦ καὶ τῶν διδαγμάτων αὐτοῦ ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας, ἀλλ' ἡ νέα θρησκεία διεδόθη καὶ ἐστερεώθη κατὰ μικρὸν καὶ μετ' ἀγῶνας πολλοὺς καὶ αἱματηρούς. Τέλος δ' ὅμως ὑπερίσχυσεν ὁ χριστιανισμὸς ἐν τῇ νήσῳ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςτε ἱδρύθησαν περὶ τὰς τριάκοντα ἐπισκοπάς, ὧν προΐστατο δίκην μητροπόλεως ἡ Κωνσταντία, ἤτοι ἡ παλαιὰ Σαλαμίς. Διεδόθη δὲ ἡ νέα θρησκεία μετὰ τῶν αὐτῶν καὶ ἀλλαχοῦ ἐξωτερικῶν τύπων· καὶ ἐπληρώθησαν μὲν αἱ ἀκταὶ καὶ αἱ ἀκρώρειαι τῆς νήσου ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων καὶ εἰκόνων θαυματουργῶν, καὶ ἐφαίδρυναν τὰς ἐρημίας αὐτῆς πανηγύρεις χριστιανικαί, ἀλλὰ δὲν ἐξέλιπε τελείως ἡ ἀνάμνησις τοῦ παρελθόντος, παρὰ δὲ τὴν Παναγίαν τοῦ Κύκκου καὶ τὴν Τροοδίτισσαν καὶ τὴν Χρυσορογιάτισσαν λατρεύεται, ὡς λέγουσιν, ἡ Παναγία ἡ Ἀφροδίτισσα. Ἀλλ' ἡ μιγὰς αὕτη ἁγία δὲν εἶνε φαιδρά, ὡς ἡ Κύπρις καὶ ἡ Παφία, ἀλλὰ στυγνή τις καὶ ἔχει τοὺς ὀφθαλμοὺς μεστοὺς μελαγχολίας, ὡς τις εἰκὼν ἱστορηθεῖσα ὑπὸ Λουκᾶ τοῦ Ἀποστόλου, κατὰ τὴν κοινὴν δοξασίαν.

Ἐν ᾧ δὲ κατ' ὀλίγον ἐν τῇ πίστει τοῦ λαοῦ ἡ Ἀφροδίτη μετεμορφοῦτο εἰς τὴν Ἀφροδίτισσαν, ἐγίνετο καὶ ἄλλη οὐχ ἧττον σπουδαία μεταβολή· μετὰ τὸν χωρισμὸν δῆλα δὴ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἡ ἀνατολικὴ βασιλεία ἔγεινε κατὰ μικρὸν ἑλληνική, καὶ ἡ Κύπρος διῳκεῖτο ὑπὸ τῶν Βυζαντίνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἐκκλησια-

στικῶς μὲν ἐξηρτᾶτο μέχρι τινὸς ἐκ τῆς Ἀντιοχείας, εἶτα δ' ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἕως τῷ 690 ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β' ἀνεγνωρίσθη τὸ αὐτοκέφαλον τῆς μητροπόλεως τῶν Κυπρίων, ἥτις μετωνομάσθη Νέα Ἰουστινιανούπολις πρὸς τιμὴν αὐτοῦ. Πολιτικῶς δὲ διῳκεῖτο ἡ νῆσος ὑπὸ στρατηγῶν, οἵτινες οὔτε καλλίτεροι οὔτε χειρότεροι ἦσαν τῶν συνήθων ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Βυζαντίνων ἀρχόντων. Διὰ τοῦτο δ' ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ τῆς βυζαντιακῆς ἀρχῆς δὲν ἔλειψαν οὔτε καταπιέσεις τῶν ἐγχωρίων ὑπὸ τῶν στρατηγῶν οὔτ' ἐπαναστάσεις αὐτῶν τε καὶ τοῦ λαοῦ κατὰ τῆς μητροπόλεως. Ἀλλὰ τὸ κυριώτατον ἐπεισόδιον τῆς ἱστορίας τῆς νήσου ἐπὶ τῶν Βυζαντίνων ὑπῆρξαν αἱ συνεχεῖς ἀπόπειραι τῶν Ἀράβων πρὸς κατάκτησιν τῆς Κύπρου. Ἤρξατο δὲ ὁ τολμηρὸς οὗτος λαὸς ἀπειλῶν τὰ ὅρια τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ βασιλέως Ἡρακλείου· ὅτε δὲ σὺν τῷ χρόνῳ ἔγειναν κύριοι τῆς Αἰγύπτου, τῆς Σικελίας, τῆς Ἱσπανίας, καὶ ἤκμαζον αἱ τέχναι αὐτῶν καὶ τὰ γράμματα ἀπὸ τοῦ Βαγδατίου μέχρι τῆς Κορδύβης, δὲν ἠδύναντο νὰ μείνωσιν ἔξω τῆς περιοχῆς τῶν κατακτήσεων αὐτῶν αἱ ἑλληνικαὶ νῆσοι. Ὡς εἰκὸς δὲ ἡ Κύπρος διὰ τὴν θέσιν αὐτῆς καὶ τὸν πλοῦτον εἵλκυεν αὐτοὺς εἴπερ τις καὶ ἄλλη. Ἀπὸ δὲ τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος μεσοῦντος μέχρι τοῦ δεκάτου δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ Κύπρος κατεκτᾶτο ἐναλλὰξ παρὰ τῶν Ἀράβων καὶ πάλιν ἐπανήρχετο εἰς τοὺς Ἕλληνας. Οὕτω δὲ προβληματικὴ καὶ κινδυνώδης εἶχε καταστῆ διὰ τοὺς Βυζαντίνους ἕνεκα τῆς ἐπιμονῆς τῶν Ἀράβων ἡ κατοχὴ τῆς Κύπρου, ὥςτε ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς ὁ Β' τῷ 688 ἀπεπειράθη νὰ συνοικίσῃ τοὺς Κυπρίους πανοικεὶ κατὰ τὸν Ἑλλήςποντον. Ἀλλὰ καὶ παρὰ πάντας τοὺς κλονισμοὺς διὰ τῆς παραδόξου δυνάμεως ἣν ἤντλει τὸ βυζαντιακὸν κράτος ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ σπάγχνων, πάντοτε ἀπειλούμενον ἀλλὰ καὶ πάντοτε ἀναβιοῦν, ἀπεσοβήθη ὁ κίνδυνος, καὶ ἡ Κύπρος ἔμεινε τέλος ὑποχείριος εἰς τοὺς Βυζαντίνους, σωθεῖσα ἀπὸ τῶν Μωαμεθανῶν.

Ἀλλ' ἤδη ἐπήρχοντο κίνδυνοι νέοι κατὰ τοῦ ταλαιπώρου κράτους, ὅπερ, ἀμυνθὲν κατὰ τῶν ἀπίστων, δὲν ἠδυνήθη νὰ σωθῇ ἀπὸ τῶν ὁμοπίστων, οἵτινες ἐνεδύθησαν τὸν σταυρὸν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ τάφου τοῦ Σωτῆρος.

Μετὰ μακρὰς ἀταξίας, αἵτινες ἐπήνεγκον τὴν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς Κύπρου αὐτογνώμονα ἀνάβασιν Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ, καταγο-

μένου ἐκ τοῦ οἴκου τῶν ὁμωνύμων αὐτοκρατόρων, Ῥιχάρδος ὁ Λεοντόθυμος ἐκστρατεύων κατὰ τῆς Παλαιστίνης προςωρμίσθη τῷ 1191, ὑπὸ τρικυμίας ἀναγκασθείς, εἰς τὴν Κύπρον. Θελήσας δὲ ὁ Ἰσαάκιος νἀντιταχθῇ αὐτῷ διὰ τῶν ὅπλων τῆς ἀπάτης καὶ τῶν τοῦ πολέμου ἐπέσυρε τὴν ὀργὴν τοῦ γενναίου Ἄγγλου καὶ ἡττήθη αἰσχρῶς παρὰ τὴν Λεμησσόν. Ἡ δὲ νίκη αὕτη ὑπῆρξεν ἀφορμὴ τῆς κατακτήσεως ἁπάσης τῆς νήσου ὑπὸ τῶν μετὰ τοῦ Ῥιχάρδου, ἐν οἷς καὶ Γουίδων ὁ Λουσινιανός, ὅςτις καὶ ἐκυρίευσε τὴν Ἀμμόχωστον καὶ τὸ φρούριον τῆς Κερυνείας. Συνέτεινε δ' εἰς τὴν εὐχερῆ ταύτην ὑπὸ τῶν ξένων κατάκτησιν τῆς νήσου ἡ ἀπέχθεια τῶν Κυπρίων κατὰ τοῦ ὁμογενοῦς τυράννου Ἰσαακίου. Ἀλλὰ βραχὺν μετὰ ταῦτα χρόνον τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα, ἐξεγερθὲν καὶ πάλιν, προεκάλεσεν ἐπανάστασιν κατὰ τῶν ἀλλογενῶν, ἐν ᾧ μόλις ἤδη εἶχεν ἀποχωρήσει ἐκ τῆς νήσου εἰς Συρίαν ὁ τῆς Ἀγγλίας βασιλεύς, σύρων μεθ' ἑαυτοῦ δέσμιον τὸν πρώην ἄρχοντα τῆς νήσου. Καὶ ἡ μὲν ἐπανάστασις ἐκείνη κατεβλήθη ταχέως, ἀλλ' ἡ ἔνδειξις τοῦ φρονήματος τῶν Κυπρίων ἔπεισε τὸν Ἄγγλον μονάρχην νὰ μεριμνήσῃ περὶ τῆς νέας αὐτοῦ κτήσεως, καὶ ἐπώλησε τὴν νῆσον εἰς τοὺς Ναΐτας ἀντὶ 1 350 000 δραχμῶν περίπου.

Καὶ οἱ μὲν Ναῖται δὲν ἠδυνήθησαν νὰ μείνωσι μακρὸν χρόνον ἐν Κύπρῳ διὰ τὴν ὠμότητα αὐτῶν καὶ τὴν ἀντίστασιν τῶν ἰθαγενῶν. Ἀλλὰ ταχέως εὗρεν ὁ Ῥιχάρδος ἀντικαταστάτην αὐτῶν, τὸν Γάλλον ἱππότην Γουίδωνα Λουσινιανόν, ὅςτις ἠγόρασεν ἐπὶ τῷ αὐτῷ τιμήματι τὴν νῆσον.

Ἐπὶ τρεῖς σχεδὸν αἰῶνας ἦρξε τῆς νήσου ὁ οἶκος τῶν Λουσινιανῶν. Πολλοὶ τῶν ἡγεμόνων κατέστησαν ἀγαπητοὶ εἰς τοὺς λαοὺς αὐτῶν, καίτοι δὲν συνεβιβάζετο πάντοτε τὸ συμφέρον τοῦ δυναστεύοντος οἴκου μετὰ τῆς θελήσεως τῶν ὑπηκόων. Οἱ Λουσινιανοὶ ἀνήγειραν πανταχοῦ τῆς νήσου πύργους καὶ φρούρια πρὸς ἄμυναν ἀπὸ τῶν ξένων ἐπιδρομέων καὶ ἀσφάλειαν κατὰ τῶν ἐγχωρίων, διὰ συνετῆς δὲ διοικήσεως ἔφθασε τὸ κράτος αὐτῶν εἰς μεγίστην ἀκμήν, μάλιστα ἀπὸ τοῦ 1285 μέχρι τοῦ 1373, ἰδίως δὲ ὑπὸ τοὺς βασιλεῖς Ἐρρῖκον Β', Οὔγωνα τὸν Δ', Πέτρον τὸν Α'. Ἡ Σμύρνη καὶ ἡ Ἀλεξάνδρεια ἐκυριεύθησαν τότε ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς Κύπρου, καὶ οἱ ἐμῖραι τῶν συριακῶν παραλίων ἐπλήρονον φόρους εἰς τὸ ἀκμαῖον κράτος.

Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ περιληφθῶσιν ἐν τῇ βραχείᾳ ταύτῃ πραγμα-

τεία, ἥτις περιλαμβάνει μόνον συνοπτικῶς τὴν ἱστορίαν τῆς νήσου, αἱ τύχαι τῆς Κύπρου ἐπὶ τοῦ οἴκου τῶν Λουσινιανῶν, περὶ ὧν τρίτομον μακρὰν συγγραφὴν ἐδημοσίευσεν ὁ Γάλλος λόγιος Mas-Latrie, καὶ τὰς ὁποίας περιγράφουσι διὰ μακρῶν οἱ ἐγχώριοι κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας χρονογράφοι, οὓς ἐξέδωκεν ὁ φιλόπονος κ. Σάθας. Ἂς ἀρκεσθῶσι δ' οἱ ἀναγνῶσται εἰς τὴν ἑξῆς βραχεῖαν, ἀλλ' ἀξιόλογον περιγραφὴν τῆς καταστάσεως τῆς Κύπρου ἐπὶ τῶν Λουσινιανῶν, ἣν παρενείρει εἰς τὸ περὶ Κύπρου ἀξιόλογον αὐτοῦ σύγγραμμα ὁ Γερμανὸς καθηγητὴς v. Löher.

Ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ἡ νῆσος εἶχεν ἀποβῆ τὸ κυριώτατον κέντρον τοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἐμπορίου. Αἱ πραγματεῖαι αἱ ἐρχόμεναι ἐκ τῆς Ἰνδίας εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἐκ τῆς ἐνδοτέρας Ἀσίας εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Συρίας καὶ αἱ μεταβιβαζόμεναι ἀπὸ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Ἀνατολὴν συνήγοντο ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν Κύπρῳ, ἀντηλλάσσοντο δ' ἐνταῦθα πρὸς ἀλλήλας ἢ μετεκομίζοντο ἐντεῦθεν εἰς ἀπώτερα μέρη. Ὅσῳ δὲ περισσότεραι πόλεις ἔπιπτον ἐκεῖ πέραν εἰς χεῖρας μουσουλμανικὰς καὶ ἔχανον τοὺς Χριστιανοὺς αὐτῶν κυρίους, τόσῳ περισσότεροι ἔμποροι καὶ βιομήχανοι ἔφευγον εἰς Κύπρον καὶ τόσῳ μᾶλλον ηὔξανε τῆς νήσου ταύτης ἡ ἐμπορικὴ σημασία. Αἱ πόλεις Λεμησσός, Πάφος, Κερύνεια ἔγεμον ἐμπόρων καὶ τραπεζιτῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, Δαμασκοῦ, Βηρυτοῦ καὶ Ἀλεξανδρείας, ἐκ Βενετίας, Πίσης, Γενούης, Βαρκελῶνος καὶ Μασσαλίας. Δὲν ὑπῆρχε καθ' ἅπασαν τὴν Μεσόγειον ἐμπόριον σπουδαιότερον τῆς Ἀμμοχώστου. Ἔδιδε δὲ ζωὴν ἀπαύστως εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Κύπρου καὶ τὸ ῥεῦμα τῶν προσκυνητῶν τῶν μεταβαινόντων εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον ἢ ἐρχομένων ἐκεῖθεν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ γεωργία, ἡ κηπευτικὴ καὶ ἡ βιομηχανία ἠσκοῦντο ὑπὸ ἐπιμελῶν ἀνδρῶν, ἐπληθύνθησαν τὰ πλούτη, ἀλλὰ σὺν αὐτοῖς καὶ ἡ τρυφὴ καὶ ἀνηθικότης εἰς βαθμὸν ἀπίστευτον.

Ἔχομεν ἐξεικόνισιν τῆς Κύπρου τῶν τότε χρόνων ὑπὸ Λουδόλφου τοῦ ἐκ Sudheim, ὅστις ἐπὶ πέντε ἔτη περιηγήθη ἐν τῇ Ἀνατολῇ, τῷ δὲ 1350 ἔγραψε τὸ ἄριστον ὁδοιπορικὸν τοῦ αἰῶνος ἐκείνου . . . «Ἡ Κύπρος, γράφει, εἶνε ἡ εὐγενε-

στάτη καὶ ἐνδοξοτάτη τῶν νήσων, ἀλλὰ καὶ ἡ πλουσιωτάτη, οὐδεμία δ' ἄλλη ἐξισοῦται πρὸς αὐτὴν, εἶνε δὲ καὶ περὶ πάντα τἀγαθὰ εὐφορωτέρα πάσης ἄλλης. Ὡς λέγεται ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ, ἡ Κύπρος κατῳκήθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἰάφεθ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Νῶε. Διακρίνεται μεγάλως πασῶν τῶν ἄλλων χωρῶν διὰ τὸ ὕψος αὐτῆς, περιβάλλεται δὲ ὑπὸ πασῶν τῶν παραλίων πόλεων, δῆλα δὴ τῶν τῆς Αἰγύπτου, Συρίας, Ἀρμενίας, Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος, ὡς ὑπὸ ζώνης. Εἰς πάσας ταύτας τὰς πόλεις δύναταί τις νὰ καταπλεύσῃ τὸ πολὺ μετὰ μίαν ἡμέραν. Ἡ Νικωσία (Λευκωσία) εἶνε ἡ πρωτεύουσα. Κεῖται δ' ἐν μέσῃ τῇ Κύπρῳ ὑπὸ τὰ ὄρη ἐν χώρᾳ πεδινωτάτῃ καὶ ἐν κλίματι ὑγιεστάτῳ. Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ πόλει κατοικοῦσιν ἕνεκα τῆς πραότητος καὶ τοῦ ὑγιεινοῦ τοῦ ἀέρος ὁ βασιλεὺς τῆς Κύπρου καὶ πάντες οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἄλλοι μεγιστᾶνες τοῦ βασιλείου· καὶ πάντες δὲ οἱ ἄλλοι ἡγεμόνες, κόμιτες, εὐγενεῖς καὶ βαρῶνοι καὶ ἱππόται κατοικοῦσι τὸ πλεῖστον ἐνταῦθα, ἐπιδιδόμενοι ὁσημέραι εἰς τοὺς ἀγῶνας, τὰς ἱπποδρομίας καὶ ἰδίως τὰ κυνηγέσια· διότι ὑπάρχουσιν ἐν Κύπρῳ αἴγαγροι, ὧν ὅμοιοι δὲν εὑρίσκονται ἀλλαχοῦ τοῦ κόσμου. Θηρῶνται δὲ τούτους διὰ λεοπαρδάλεων, ἄλλως δὲ δὲν δύνανται νὰ συλληφθῶσιν. Ὑπάρχουσι δ' ἐν Κύπρῳ ἄρχοντες, εὐγενεῖς, βαρῶνοι, ἱππόται καὶ οἰκοκύριοι πλουσιώτεροι τῶν ἀλλαχοῦ τῆς γῆς οἰκούντων, ἐπειδὴ ὁ ἔχων αὐτόθι προσόδους 3 000 φλορινίων (36 000 φράγκων περίπου) θὰ ἐθεωρεῖτο ἔχων ὀλιγώτερα τοῦ ἔχοντος ἀλλαχοῦ τρία μάρκα. Δαπανῶσι δ' ὅμως πᾶσαν αὐτῶν τὴν περιουσίαν εἰς τὰ κυνηγέσια Οὕτω δὴ ἐγνώρισα κόμιτά τινα τῆς Ἰόππης ἔχοντα πλέον ἢ πεντακόσια λαγωνικὰ, ἕκαστον δὲ ζεῦγος κυνῶν ἔχει κατ' ἔθος ἴδιον ὑπηρέτην καθαρίζοντα αὐτοὺς, λούοντα καὶ μυρίζοντα, τοῦθ' ὅπερ θεωρεῖται ἐκεῖ ἀναπόφευκτον διὰ τοὺς θηρευτικοὺς κύνας. Ὁμοίως ἔχει τις εὐπατρίδης τοὐλάχιστον δέκα ἕως δώδεκα ἱέρακας ἀπαιτοῦντας ἰδίας δαπάνας καὶ ὑπηρεσίας. Ἐγνώρισα δ' ἐν Κύπρῳ πολλοὺς εὐγενεῖς καὶ ἱππότας, οἵτινες θὰ ἠδύναντο εὐχερέστερον νὰ διατηρή-

σωσι καὶ διαθρέψωσι διακοσίους ἐνόπλους πλὴν τῶν κυνηγῶν καὶ ἱερακοτρόφων αὐτῶν. Καὶ δή, ὅταν ἐξέρχωνται ἐπὶ θήραν, κατασκηνοῦσι πολλάκις ἐπὶ μῆνα ὅλον ἐν τοῖς δάσεσι καὶ ἐπὶ τῶν ὀρέων καὶ μεταίρουσιν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, σχολάζοντες περὶ κύνας καὶ ἱέρακας καὶ φέροντες μεθ' ἑαυτῶν πάντα τἀναγκαῖα καὶ τὰς προςηκούσας τροφὰς ἐπὶ καμήλων καὶ κτηνῶν».

Μετὰ ταῦτα διηγεῖται ὁ περιηγητὴς πῶς πάντες οἱ ἄρχοντες οὗτοι καὶ κύριοι μετέβησαν εἰς Κύπρον ἐκ τῆς Ἁγίας Γῆς καὶ ὅτι ἕνεκα τῆς ἐν Κύπρῳ συρροῆς πραγματειῶν καὶ προςκυνητῶν ἐκ πάσης τῆς γῆς ἀκούει τις αὐτόθι ἀπὸ πρωίας μέχρις ἑσπέρας ὀψὲ θρύλους καὶ νέα, καὶ πᾶσαι αἱ γλῶσσαι εἶνε καταληπταὶ καὶ λαλοῦνται καὶ διδάσκονται ἐν ἰδίοις σχολείοις. Ἀλλ' ἡ πλουσιωτάτη πόλις ἦτο ἡ Ἀμμόχωστος. Πολίτης τις τῆς πόλεως ταύτης ἠρραβώνισέ ποτε τὴν θυγατέρα του, ἥτις εἶχε κοσμήματα τῆς κεφαλῆς οὕτω πλούσια, ὥςτε οἱ μεθ' ἡμῶν ἐλθόντες Γάλλοι ἱππόται τὰ ἐξετίμησαν ὡς πολυτιμότερα πάντων τῶν κειμηλίων τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας. Ἔμπορος δέ τις τῆς πόλεως ταύτης ἐπώλησεν εἰς τὸν σουλτάνον σφαῖραν χρυσῆν, σύμβολον τῆς ἀρχῆς, κεκοσμημένην διὰ μόνων τεσσάρων πολυτίμων λίθων, ἑνὸς ἄνθρακος, ἑνὸς μαργαρίτου, ἑνὸς σαπφείρου καὶ ἑνὸς σμαράγδου, ἀντὶ 60000 φλορινίων (730000 φράγκων), καὶ ὅμως ἐζήτει κατόπιν νὰ ἐξαγοράσῃ τὸ αὐτὸ κειμήλιον ἀντὶ 100000 (1230000 φράγκων), τοῦθ' ὅπερ δὲν κατώρθωσεν ... Ἔν τινι φαρμακείῳ τῆς πόλεως ταύτης ὑπάρχει πλειοτέρα ξυλαλόη παρ' ὅσην θὰ ἠδύναντο νἀπαγάγωσι πέντε ἁμάξια. Περὶ δὲ τῶν ἀρωμάτων σιγῶ, διότι ταῦτα εἶνε οὕτω κοινὰ αὐτόθι ὅσον ὁ ἄρτος παρ' ἡμῖν καὶ ἀντὶ ὁμοίως μικρῶν τιμῶν πωλοῦνται. Ἀλλ' οὐδὲν τολμῶ πλέον νὰ εἴπω περὶ πολυτίμων λίθων καὶ χρυσοϋφάντων ἐνδυμάτων καὶ ἄλλου πλούτου, διότι τὰ τοιαῦτα θὰ ἦσαν παρ' ἡμῖν ἄπιστα καὶ ἀνήκουστα.

Διὰ τοιούτων χρωμάτων ἐξεικονίζει ὁ λιτὸς Γερμανὸς κληρικὸς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἀκμὴν τῆς νήσου κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα. Ἀληθὲς

δ' εἶνε ὅτι ἡ ἐποχὴ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ λαμπροτάτη διὰ τὴν Κύπρον. Ἔκτοτε δ' οὔτε συμφοραὶ ἔλειψαν, ἐν αἷς καὶ ἡ τῷ 1473 ὑπὸ τῶν Γενουηνσίων κατάληψις τῆς Ἀμμοχώστου, οὔτ' ἐβράδυνε νὰ ἐπέλθῃ κατ' ὀλίγον ἡ παρακμή, ἕως ἡ Βενετία ἐζήτησεν ἐπωφελουμένη δεξιῶς τὰς περιστάσεις καὶ τὴν ὑπάρχουσαν διχόνοιαν νὰ κατακτήσῃ τὴν νῆσον. Ὡς ὄργανον δὲ ταύτης τῆς ἀποκτήσεως ἐξελέχθη ὑπὸ τῆς βενετικῆς συγκλήτου ἡ ὡραία θυγάτηρ τοῦ εὐπατρίδου Κορνάρου Αἰκατερίνη, ἥτις, στεφθεῖσα μετὰ τοῦ βασιλέως Ἰακώβου, μετὰ τὸν τούτου ὕποπτον θάνατον ἠναγκάσθη ὑπὸ τῆς πολιτείας νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτὴν τὴν γλυκεῖαν νῆσον. Καὶ διὰ μὲν τὴν ἱστορίαν ἡ Αἰκατερίνη Κορνάρου εἶνε ὅ τι ὑπῆρξε καὶ διὰ τὴν σύγκλητον τῆς Βενετίας, τὸ ὄργανον τῆς κατακτήσεως τῆς Κύπρου ὑπὸ τῶν Βενετῶν· διὰ δὲ τὴν μυθιστορίαν, τὴν ποίησιν καὶ τὴν γραφικὴν ἡ κόρη αὕτη τῆς βενετικῆς πολιτείας, ἡ ὡραιοτάτη γυνὴ τοῦ αἰῶνος, ὑπῆρξε τὸ ἀντικείμενον ἀξιολόγων καλλιτεχνημάτων, δι' ὧν παριστάνονται αἱ δραματικαὶ περιπέτειαι τοῦ βίου τοῦ ὡραίου τούτου θύματος σκοπῶν μοχθηρῶν ἀλλοτρίας φιλοδοξίας.

Οὕτως ἡ Κύπρος ἔγεινε τῷ 1489 κτῆμα βενετικόν, ἡ δὲ σημαία τοῦ βασιλείου ἐπὶ ὑψηλοῦ ἱστοῦ ἐστήθη ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Ἁγίου Μάρκου ὡς καὶ ἡ σημαία τῆς Κρήτης καὶ ἔπειτα ἡ τοῦ Μορέως. Ἔκτοτε ποικίλας ὑπέστησαν τύχας τὰ τρία ταῦτα βασίλεια τῆς βενετικῆς ἀρχῆς· ὁ μὲν Μορέας εἶνε ἀπὸ ἡμίσεος ἤδη αἰῶνος ἐλεύθερος, ἡ δὲ Κρήτη στενάζει ἔτι ὑπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ἡ Κύπρος εἶνε κτῆσις ἀγγλική, ἀλλ' οἱ τρεῖς ἱστοὶ ὑψοῦνται ἔτι ὡς πάντοτε ἐν τῇ μεγάλῃ πλατείᾳ καὶ σμήνη τιθασῶν περιστερῶν περιίπτανται τὰ σήματα τῆς παλαιᾶς δόξης τῆς πόλεως, ἥτις ἐγήρασεν, ἐν ᾧ ἀναθάλλουσιν ἄλλαι πόλεις καὶ ἄλλα κράτη, τότε ἀνάξια λόγου. Τοιαύτη ἡ μοῖρα τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων.

Ἐπὶ τῆς βενετοκρατίας ἐξέπεσεν ἡ Κύπρος οὐσιωδῶς· ἐξέλιπεν ὁ ἱπποτικὸς ἐκεῖνος χαρακτήρ, ὃν περιεβάλλοντο οἱ κάτοικοι ἐπὶ τῶν Λουσινιανῶν, οὓς δὲν ἐθεώρει, ἐν τέλει μάλιστα τῆς ἀρχῆς αὐτῶν, ὁ Κύπριος ὡς ξένους, ἀλλ' οἱονεὶ δυναστείαν ἐθνικήν. Διῳκεῖτο δὲ ἡ Κύπρος ἐπὶ Βενετῶν οἱονεὶ μέγας ἀγρὸς μεμισθωμένος εἰς καλλιεργητάς· ἐστέλλοντο δὲ αὐτόσε τρεῖς διοικηταί, δύο ταμίαι καὶ εἷς προνοητής, ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν χιλίους Ἀλβανούς, καὶ ἡ νῆσος ἦτο διηρημένη εἰς δώ-

δεκα τμήματα, ἐν ἑκάστῳ δὲ τούτων στρατιωτικὸς ἀρχηγὸς ἐφρόντιζε περὶ τῆς τάξεως καὶ ἡσυχίας. Οὕτω δὲ διοικουμένη ἀπέφερεν ἡ νῆσος εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον τῆς Βενετίας περὶ τὰ 12500000 φράγκων καθαρὸν ἐτήσιον κέρδος.

Ἀλλὰ κατ' ὀλίγον ηὔξησεν ἡ δύναμις τοῦ τουρκικοῦ κράτους. τῷ δὲ 1570 ἑκατοντακισχίλιοι Τοῦρκοι ἐπολιόρκησαν ἐπὶ ἑπτὰ ἑβδομάδας τὴν Λευκωσίαν, ἔνθα μόλις ὑπῆρχον 10000 ἐνόπλων. Ἡ πόλις τέλος ἐκυριεύθη, ἑβδομάδα δὲ ὅλην ἐξηκολούθησεν ἡ σφαγὴ καὶ ἡ δῄωσις. Ὑπὲρ τὰς εἴκοσι χιλιάδας Χριστιανῶν ἐσφάγησαν, τὰ δὲ λάφυρα ὑπῆρξαν μυθώδη. Τὰ πολυτιμότατα τῶν λαφύρων μετὰ χιλίων εὐγενῶν παρθένων ἐπεβιβάσθησαν εἰς τὰ πλοῖα ὡς φόρος πρὸς τὸν σουλτάνον, ἕτοιμα νὰ πλεύσωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν· ἀλλὰ τότε, ὡς ἀναφέρεται, γενναία Ἑλληνὶς κόρη, διεισδῦσα μέχρι τῆς πυριτιδαποθήκης τοῦ πλοίου, ἐφ' οὗ εἶχεν ἐπιβιβασθῆ, ἔθηκε πῦρ. Ἡ φλὸξ ἐπήδησε ζωηρά, πυρπολοῦσα καὶ τὰ δύο ἄλλα πλοῖα, καὶ αἱ κόραι αἱ προωρισμέναι ὡς φόρος πρὸς τὸν σουλτάνον ἔγειναν εὐγενὴς φόρος θυσίας ὑπὲρ τῆς ἰδέας τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Λευκωσίας ἡ κατάκτησις τῆς λοιπῆς νήσου δὲν ἦτο δυσχερής. Ἀλλὰ τὸ ὀχυρὸν φρούριον τῆς Ἀμμοχώστου δὲν παρεδίδετο· παρῆλθον ἑβδομάδες, μῆνες, ἓν ἔτος καὶ πλέον, ἀλλ' ὁ γενναῖος Βενετὸς φρούραρχος Βραγαδῖνος ἀνθίστατο εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ σερασκιέρη Μουσταφᾶ. Τέλος ἔπεσεν ἡ Ἀμμόχωστος γενναίως, ὁ δὲ Βραγαδῖνος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ὑπέστησαν θάνατον μαρτύρων. Τὸ οἰκτρὸν τέλος τοῦ γενναίου Βενετοῦ περιγράφει διὰ τῶν ἑξῆς συγκινητικώτατα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Κύπρου, τῇ ἐκδοθείσῃ τῷ 1788, ὁ Κύπριος ἀρχιμανδρίτης Κυπριανός. Τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν, 7 Αὐγούστου (1571), ἀνέβη εἰς τὴν Ἀμμόχουστον ὁ ὑπερήφανος Μουσταφᾶς ὡς νικητὴς μετὰ δόξης καὶ θριάμβου, περικυκλούμενος ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ στρατεύματος, ἐν μέσῳ μιᾶς ἀγχολογῆς ἀκαταπαύστου τῶν πυροβόλων καὶ μουσικῶν ὀργάνων, καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνόσιον προσευχήν του εἰς τὴν ἐκεῖ Ἁγίαν Σοφίαν προετοιμασθεῖσαν, ἐπρόσταξε καὶ ἐκρέμασαν τὸν ἄθλιον Λουρέντζον Τιέπολον, εὐγενῆ Βενετζιάνον Καπετὰν τῆς Πάφου, εἰς τὴν ἀντέναν μιᾶς τῶν γαλέρων, καὶ τὸν κυβερνήτην τοῦ ἱππι-

κοῦ στρατεύματος. Τῇ 17, ἀξιοθρήνητος ἡμέρα παρασκευὴ, ἀφ' οὗ ἐπέστρεψεν ἀπὸ τὸ τζαμὶ, ἐπρόσταξε καὶ ἐφέρθη σιδηροδέσμιος ἔμπροσθεν παντὸς τοῦ στρατεύματος ὁ τρισάθλιος Μαρκαντώνιος Μπραγαδῖνος, τραματισμένος, κατάστικτος ἀπὸ πληγὰς, ἐλεεινὸν τοῖς ὁρῶσι θέαμα. Ἐπρόσταξεν αὐτὸν νὰ φέρῃ εἰς τοὺς ὤμους ἀπὸ μίαν σπυρίδαν γέμάτην χῶμα εἰς ὅλας τὰς σειρὰς τῶν κανονίων ἄνω, καὶ διερχόμενος ἀπ' ἔμπροσθέν του νὰ σκύπτῃ ἕως γῆς νά τον προσκυνῇ ὡς νικητήν του· εἶτα ἔφερον τὸν ταλαίπωρον εἰς τὴν θάλασσαν, τὸν ἔβαλαν ἐπάνω εἰς μίαν καθέκλαν καὶ μὲ μίαν κορῶναν εἰς τοὺς πόδας του, ὕψωσαν αὐτὸν εἰς τὴν γαλέραν τοῦ καπετάνου τῆς Ῥόδου· δείχνοντές τον εἰς ὅλον τὸ στράτευμα, ἡ βοὴ τῶν ἐνεμπαικτικῶν φωνῶν τῶν βαρβάρων γιανιτζάρων ἐνέπλησε τὸν ἀέρα. Ἐκεῖθεν ἀποκρεμάσαντες ἔφερον τὸν δύστηνον εἰς τὴν πλατεῖαν, τὸν ἐγύμνωσαν, τὸν ἐκαβαλλίκευσαν ἐπάνω εἰς μίαν ἀγελάδα ἀνδιάντροπα, καὶ μὲ τοὺς ἤχους τῶν τυμπάνων τὸν ἐπεριτριγύρισαν τὴν πόλιν φωνάζοντες καὶ ὑβρίζοντες· εἶτα τὸν ἔρριψαν εἰς τὴν γῆν καὶ σκληρῶς τὸν ἔγδαρεν ὡς ζῶον ἕνας καταραμένος Ἑβραῖος. Ὑπόφερε μὲ ἀνδρείαν καὶ σταθερότητα μαρτυρικὴν ὁ ἀθλητὴς Μπραγαδῖνος, ὑβρίζων καὶ καταπτύων τὴν βαρβαρότητα καὶ τὴν ἄθεσμον θρησκείαν των. Τὸ δέρμα του μετὰ ταῦτα ἐγέμισαν ἄχυρα, καὶ κρεμασθὲν εἰς μίαν ἀντέναν τῆς γαλέρας, περιῆλθε πᾶσαν τὴν παραθαλασσίαν τῆς Συρίας εἰς ἔνδειξιν τῶν θηριωδῶν ἀνδραγαθημάτων τοῦ βαρβάρου ἐκείνου γένους, καὶ εἰς καταφρόνησιν τῶν Χριστιανῶν. Τὸ δὲ σῶμά του ἔτεμον εἰς μέρη, καὶ ἐπρόσταξε νὰ κρεμάσουν εἰς κάθε σειρὰν κανονίων ἕνα μέρος· καὶ τὸ δέρμα μὲ τὰς κεφαλὰς τῶν ἀνδρείων Ἕκτορος Βαγλιῶνε καὶ λοιπῶν ἐστάλθη εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Μετὰ τὴν ὠμὴν ταύτην ἐγκαίνισιν τῆς ἐν Κύπρῳ τουρκοκρατίας τί νὰ εἴπωμεν πλέον περὶ τῆς θλιβερᾶς ταύτης περιόδου, ἥτις διήρκει μέχρι τῆς χθὲς καὶ πρώην; Ἐν τῷ παλατίῳ τῶν δογῶν ἐν Βενετίᾳ ὑπάρχει ἐζωγραφημένη σειρὰ εἰκόνων τῶν δογῶν πάντων· μία μόνη λείπει εἰκὼν, καὶ ἐκεῖ μέλας πέπλος ἐζωγραφημένος φέρει τὴν ἐπιγρα-

φὴν τήνδε· locus Marini Faledri decapitati pro criminibus (θέσις Μαρίνου Φαλιέρου καρατομηθέντος διὰ τὰ αὐτοῦ ἐγκλήματα). Ὅμοιόν τι δύναται νὰ πράττῃ ὁ ἱστορῶν τὰ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ὅταν φθάνῃ εἰς τὴν μοιραίαν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας. Ἐπιρρίπτομεν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα ἀντὶ πάσης ἐξιστορήσεως μέλαινα πέπλον ἐπὶ τῆς ἐν Κύπρῳ τουρκοκρατίας. Τί γὰρ καὶ νὰ διηγηθῶμεν; Τὴν κατάπτωσιν τοῦ φρονήματος τῶν Κυπρίων ἢ τὴν ἐρήμωσιν τῶν δασῶν ἢ τὴν παραμέλησιν τῆς καλλιεργείας ἢ τὴν ἔκπτωσιν τῶν ἁλατοπηγείων ἢ τὴν ἐπελθοῦσαν διαφθορὰν καὶ αὐτοῦ τοῦ κλίματος καὶ τὴν πληθὺν τῶν νοσημάτων; Δὲν ἀρκεῖ νὰ δείξῃ τὴν παρακμὴν τῆς νήσου ἡ σπουδαία ἐλάττωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων, ὅστις ἐπὶ μὲν τῶν Λουσινιανῶν ὑπερέβαινε τὸ ἥμισυ ἑκατομμύριον, νῦν δὲ, ὑπὸ ἄλλων ἄλλως ὁριζόμενος, φαίνεται ἀνερχόμενος τὸ πολὺ εἰς 180000; Ἡ εἰκὼν εἶνε θλιβερά· ἂς καλυφθῇ μᾶλλον διὰ μέλανος πέπλου καὶ ἂς τεθῇ ἡ ἐπιγραφὴ pro criminibus.

Ὁποῖόν τι δὲ τὸ μέλλον τῆς Κύπρου νῦν, ὅτε ἄλλοι πάλιν ξένοι, λαὸς ναυτικὸς, ἐμπορικὸς καὶ βιομηχανικὸς, οἱονεὶ οἱ Φοίνικες τῶν νεωτέρων χρόνων, κατέλαβον τὴν ἑλληνικωτάτην νῆσον; Ἐν τῷ ἀνταγωνισμῷ τῶν Ἄγγλων καὶ τῶν Ἑλλήνων θὰ νικήσῃ τὸ στοιχεῖον τὸ ἑλληνικὸν καὶ θὰ ὑπερευδοκιμήσῃ τοὺς ὑπερβορείους ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ, ἐν ᾗ ἄλλοτε ὑπερτέρησε τῶν Ἀσιανῶν; Εὐχηθῶμεν τοῦτο καὶ ἐλπίσωμεν ὅτι θὰ γείνῃ πρᾶγμα ἡ εὐχὴ ἡ ἐκφρασθεῖσα πρὸς τὸν νῦν Ἄγγλον διοικητὴν τῆς Κύπρου ὅτ' ἐπεσκέφθη τὴν Λεμησσόν· Ἔχομεν δι' ἐλπίδος, εἶπεν ἡ προϋπαντήσασα αὐτῷ ἐπιτροπεία, ὅτι ἡ Ἀγγλία θὰ ἀκολουθήσῃ τὸ ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις καθιερωθὲν παράδειγμα.

ΠΕΡΙ ΟΛΙΓΩΝ ΚΑΤΕΣΤΡΑΜΜΕΝΩΝ ΣΕΛΙΔΩΝ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΟΥ ΙΣΤΟΡΙΑΣ. [1]

Πολὺς γίνεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ λόγος περὶ τῶν ζημιῶν ἃς ὑπέστη ἡ ἀρχαία τέχνη καὶ φιλολογία ἕνεκα τοῦ φανατισμοῦ τῶν μοναχῶν. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθεῖς αὗται αἱ μομφαί, ἀλλὰ δὲν στεροῦνται ὑπερβολῆς τινος. Συστηματικὴ καταστροφή, ἐθελούσιος ἀφανισμὸς τῶν ἀρχαίων κτιρίων καὶ τῶν κλασικῶν συγγραφῶν σπανίως μόνον συνέβη· αἱ δ' ἐπελθοῦσαι βλάβαι ἀναφέρονται κυρίως εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ὑλικοῦ τῶν μνημείων πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς νέας θρησκείας καὶ τῆς νέας φιλολογίας. Ναοί τινες τῶν ἀρχαίων θεοτήτων μετεποιοῦντο εἰς ἐκκλησίας χριστιανικῶν ἁγίων, πολλαὶ δὲ τῶν μεσαιωνικῶν ἐκκλησιῶν οὐ μόνον τὴν θέσιν ἀρχαίων ναῶν δεικνύουσιν, ἀλλὰ καὶ διασώζουσιν ἐκείνων λίθους, στύλους, ἀνάγλυφα, ἐπιγραφάς. Οἱ παλίγκτιστοι οὗτοι ναοὶ ἐπέχουσιν ἀκριβῶς τὴν θέσιν τῶν παλιμψήστων χειρογράφων. Ὡς ἐπὶ τῶν θεμελίων ναοῦ τινος τοῦ Ποσειδῶνος ἀνῳκοδομήθη ἐκκλησία τις τοῦ Ἁγίου Νικολάου, οὕτως ἐπὶ περγαμηνοῦ κώδικος τοῦ Στράβωνος ἐπεγράφοντο μετὰ τὴν ἔκπλυσιν ᾠδαὶ τοῦ Ψαλτῆρος. Πολλάκις δ' ἔχομεν διπλοῦν χριστιανικὸν μνημεῖον ἐπὶ ἀρχαίων θεμελίων καὶ διπλῆν νεωτέραν γραφὴν ἐπὶ παλαιᾶς περγαμηνῆς. Ὡς δ' ὁ ἄγγλος Mullooly κατώρθωσε νὰ μελετήσῃ καὶ χωρίσῃ ἀπ' ἀλλήλων τὰ ἐπάλληλα οἰκοδομικὰ στρώματα τῆς ἐν Ῥώμῃ περιέργου ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Κλήμεντος, οὕτως ὁ Göschen ἠδυνήθη πρῶτος νἀναγνώσῃ τὰς ἀλλήλαις ἐπικειμένας γραφὰς τοῦ παλιμψήστου κώδικος τοῦ Ῥωμαίου νομοδιδασκάλου Γαΐου. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ, ὅτι ἡ νέα αὕτη κτίσις τῶν οἰκοδομημάτων καὶ ἡ νέα

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ περιοδικῷ Ἑστίᾳ 1881 Τόμ. Α' σ. 406-408.

διάξεσις τῶν χειρογράφων ἐγίνετο πάντοτε ἐκ φανατισμοῦ κατὰ τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τῆς θρησκείας, τῆς τέχνης καὶ τῶν γραμμάτων αὐτοῦ. Οὐ σπανίως εὑρίσκομεν κλασικὰς συγγραφὰς γεγραμμένας ἐπὶ διεξεσμένων ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων. Πρὸς τὴν μεταποίησιν ἢ μᾶλλον ἀνανέωσιν ἦγε πολλάκις ἁπλῶς καὶ μόνον ἡ σπάνις τοῦ ὑλικοῦ, ὅπερ εὑρίσκοντες πρὸς τὰς νέας ἀνάγκας ἕτοιμον παρελάμβανον οἱ Χριστιανοὶ Ἕλληνες.

Ὑπῆρξαν ὅμως καὶ τὰ φανατικὰ πνεύματα, οἱ μισόκαλοι καλόγηροι, οἱ ἀποκλειστικοὶ λάτραι τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας ἢ μᾶλλον οἱ τυφλοὶ καὶ ἀβέλτεροι ὀπαδοὶ τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῆς τύπων, ἐξ ὧν προῆλθε βλάβη δεινὴ εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν ἐξωτερικὴν καὶ θύραθεν θεωρηθεῖσαν γραμματείαν, τήν τε τῆς ἀρχαιότητος καὶ τὴν κοσμικὴν τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἐν τῇ ἐν Σέρραις μονῇ τοῦ Προδρόμου, ἥτις διεφύλασσε σὺν τοῖς ἄλλοις τὴν βιβλιοθήκην τοῦ πολλοῦ πατριάρχου Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, οἱ μοναχοὶ διηγοῦντο τῷ παρ' ἡμῖν καθηγητῇ κ. Πανταζίδῃ, ὅτι πρό τινων δεκαετηρίδων μόλις κατὰ τὴν αὐτόθι σωζομένην παράδοσιν ἕνεκεν ἐλλείψεως χώρου ἐχωρίσθησαν ἐκ τῶν χειρογράφων τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀπὸ τῶν κοσμικῶν, καὶ ἐκεῖνα μὲν διεφυλάχθησαν, ταῦτα δ' ἐκάησαν. Καὶ ἐδεικνύετο εἰς τὸν ἐκπεπληγμένον θεατὴν ὁ τόπος τῆς αὐλῆς, ἔνθα ἐλέγετο ἀναφθεῖσα ἡ μοιραία πυρά.

Ἄλλο παράδειγμα ἐπ' αὐτοφώρῳ, οἱονεὶ εἰπεῖν, συλληφθὲν καὶ ἀναισχύντως ἐξομολογούμενον θέλω νἀναφέρω σήμερον ἐνταῦθα δι' ὀλίγων, μαρτυροῦν τὴν εἰς ἀεὶ ἀπώλειαν ὀλίγων, πάντως πολυτίμων σελίδων τῆς πατρίου ἱστορίας. Τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα τῶν παρελθόντων αἰώνων σπανίως ποτὲ περιέχουσι πίνακα τῶν περιεχομένων, καὶ ἂν δ' ἐμπεριέχωσιν, εἶνε οὗτος ἀτελὴς καὶ ἀνάξιος πίστεως. Εἰς τὸν ἐρευνητὴν ἐπιβάλλεται πάντοτε ἡ ὑποχρέωσις νὰ ἐξετάσῃ τὰ χειρόγραφα φύλλον πρὸς φύλλον. Μία τῶν σπανίων ἐξαιρέσεων χειρογράφου περιέχοντος πίνακα εἶνε ὁ ὑπ' ἀριθμὸν 493 [1] κῶδιξ τῆς ἁγιορειτικῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων. Εἶνε δὲ τοῦτο χειρόγραφον ἐπὶ χάρτου σχήματος τετάρτου, συνιστάμενον ἐκ φύλλων 218, καὶ περιέ-

[1] Τοῦ λόγου ὄντος περὶ ἀθωνικῶν χειρογράφων ὁ ἀριθμὸς ἐννοεῖται τεθεὶς ὑπ' ἐμοῦ κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1880 γενομένην κατάταξιν.

χει λόγους καὶ συγγραφὰς πατέρων, ὧν ἡ ἀπαρίθμησις δὲν ἐνδιαφέρει τοὺς ἀναγνώστας. Μετὰ χαρᾶς καὶ ἀνυπομονησίας εὗρον, μόλις ἀνοίξας τὸν κώδικα, σημειούμενα ἐν τῷ προτασσομένῳ πίνακι καὶ τὰ ἑξῆς ὡς περιεχόμενα ἐν αὐτῷ· Θάνατος Σουλτὰν Ἰμπραῒμ, βασιλεία Σουλτὰν Μεχμέτ. Πόλεμος τοῦ Μωρέως. Ἀνυπομόνως ἔστρεψα τὰ φύλλα, ἵνα εὕρω καὶ ἀναγνώσω, πρὶν γείνῃ ἡ τακτικὴ τοῦ κώδικος περιγραφή, τὴν διήγησιν ταύτην περὶ τῆς ἁλώσεως τοῦ Μορέως ὑπὸ τῶν Βενετῶν. Ἀλλ' ἐν τῇ ὡρισμένῃ θέσει τοῦ βιβλίου, ἔνθα ἔμελλε νὰ περιέχηται αὕτη, τί εὗρον ἀντὶ τῶν ἀναμενομένων ἀγνώστων ἴσως καὶ νέων ἱστορικῶν εἰδήσεων; Τῶν φύλλων ἐσώζετο μόνη ἡ πρὸς τῇ ῥάχει τοῦ χειρογράφου ἐνίων ᾤα, ἦσαν δ' ἐπιμελῶς διὰ κοπίδος ἐξῃρημένα, καὶ μόνον ἐσώζετο μικρὸν μέρος ἐκ τοῦ τέλους τῆς ἱστορικῆς διηγήσεως, οὗ κάτωθεν ἤρχιζε νέον κεφάλαιον, ἐκκλησιαστικός τις λόγος ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἐπλήρουν τὸ χειρόγραφον. Ἡ πρώτη σκέψις μου ἐπὶ τῇ θέᾳ τῆς βαρβάρου ἐκείνης κολοβώσεως ὑπῆρξεν, ὅτι ἐσυλήθησαν ἴσως τὰ φύλλα ἐκεῖνα ὑπό τινος τῶν πολλῶν ἐπιδρομέων τῶν ἁγιορειτικῶν βιβλιοθηκῶν, οἵτινες πολλάκις εἶχον ἐν χερσὶ μᾶλλον ἑτοίμην τὴν κοπίδα ἢ πρόχειρον τὴν γραφίδα. Ἀλλ' ὄχι. Ἐν τῷ περιθωρίῳ ἐφρόντισεν ὁ δράστης νὰ δηλώσῃ ἑαυτὸν καὶ μονονουχὶ ἠθέλησε νἀποσπάσῃ τὰ ἐπιφωνήματα φιλευλαβοῦς θαυμασμοῦ διὰ τὴν ὡραίαν του πρᾶξιν. Ἀνέγνων δ' ἐκεῖ ἀνορθόγραφα τὰ ἑξῆς· είς τὸ παρὸν βιβλίον εὑρέθησαν καὶ είδήσεις τῶν βασιλέων καὶ πολέμων· διὰ τοῦτο θείῳ ζήλῳ κινούμενος ἔκοψα αὐτοὺς τοὺς λόγους καὶ τοὺς ἔκαψα. Ἀπορῶ είς τὴν ἀγνωσίαν τοῦ καλλιγράφου πῶς ἕνωσε μὲ τὰ θεῖα λόγια τὰ ἐξωτερικά. Θεῖος ζῆλος ἦτο λοιπὸν ἡ ἀφορμὴ τῆς ἐκκοπῆς. Ἀλλὰ δὲν ἐφρόνησα ταῦτα οὔτ' ἐγὼ οὔτε ὁ ἀναγνώστης βεβαίως. Ἱκανὸν δὲ χρόνον πρὸ ἡμῶν χεὶρ ἀγνώστου φιλοκάλου ἐρευνητοῦ τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος ἐξέφρασε κάτωθεν τῆς ἀνωτέρω παρατεθείσης ὁμολογίας τοῦ ἐνζήλου καλογήρου τὴν προσήκουσαν ἀγανάκτησιν δι' ἐκφράσεως ἁρμοδίας, ἣν τὸ κατ' ἐμὲ ὑπογράφω μὲ ὅλα τὰ σωστά μου· Τὸν ψυχρόν σου τὸν καιρὸν ἀσεβέστατε τῶν ἀνθρώπων.

Ἐν δὲ τῷ περισωθέντι στενῷ περιθεωρίῳ ἑνὸς τῶν ἀποκοπέντων φύλλων προσέθηκε πιθανῶς ὁ αὐτός· Κατηραμένη ἡ χεὶρ ἡ κόψασα ταῦτα τὰ φύλλα. Ὦ τῆς ἀνοίας καὶ ἀμαθείας τοῦ τριςαθλίου.

Οὕτως ἕνεκεν ὑπερβάλλοντος θείου ζήλου κατεστράφησαν ὀλίγαι σελίδες τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας, ἃς καὶ ἀγνοῶν δύναμαι νὰ καλέσω πολυτίμους ἕνεκα τῆς σπάνιος τῶν παρ' ἡμῖν τοιούτων χρονικῶν. Καὶ τίς μὲν ὁ συντάξας τοῦτο ἀγνοοῦμεν, ὡς εἰκός, ὡς καὶ τίνας λεπτομερείας περιεῖχον τἀπολεσθέντα φύλλα, τοῦτο δὲ μόνον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, κρίνοντες ἐκ τοῦ ῥυθμοῦ τῆς γραφῆς, εἰκάζομεν, ὅτι τὸ χειρόγραφον ἀντεγράφη ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Ἰωσὴφ τοῦ ἐκ Σινώπης, ὅςτις καὶ ἄλλους πολλοὺς κώδικας τῆς ἰβηριτικῆς βιβλιοθήκης ἀντέγραψε. Καὶ ἡ μὲν ἱστορικὴ ἐκείνη διήγησις ἀπώλετο ἀνεπιστρεπτεί, ἀφ' οὗ ὁ εὐλογημένος ἐκκοπεὺς ἐφρόντισε καὶ νὰ καύσῃ τὰ φύλλα κατὰ τὴν ῥητήν του ὁμολογίαν, ὥςτε ἡμεῖς ἐπάθομεν σχεδὸν τὸ πάθημα τοῦ ἥρωος τοῦ Ἀπολωλότος χειρογράφου τοῦ Freytag, ὅςτις, ἀφ' οὗ πολὺ ἐμόχθησε καὶ πολλὰ εἶδε καὶ ἔπαθε βαίνων ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ κώδικος τοῦ περιέχοντος τἀπολωλότα βιβλία τῶν Ἱστοριῶν τοῦ Τακίτου, κατέληξεν εἰς τὸ νὰ εὕρῃ . . . μόνον τὰ ξύλινα ἐξώφυλλα αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν πλὴν τῶν ἐξωφύλλων τοῦ σταχωτοῦ συνήντησεν, ἐν ᾧ ἐζήτει τὸ χειρόγραφον, τὴν ὡραίαν, μεθ' ἧς ἔμελλε νὰ συνδεθῇ διὰ τῶν δεσμῶν τοῦ ἔρωτος καὶ τοῦ γάμου, ἡμεῖς δ' ἀντὶ τούτου εὕρομεν . . . μόνον τὸν θεῖον ζῆλον τοῦ καταστροφέως καὶ τὸ ἑξῆς μικρὸν ἀπόσπασμα, δι' οὗ ἐπερατοῦτο τὸ χρονικόν, διασωθὲν χάριν τοῦ αὐτοῦ θείου ζήλου, ἵνα μή, ἀφανιζομένου καὶ τούτου, συναφανισθῇ κανεὶς ἀσκητικὸς λόγος Ἰωσὴφ τοῦ Βρυεννίου. Τὸ διεσώσαμεν ὡς διδακτικὸν ἐπισφράγισμα τῆς ἄνω ἐκτεθείσης μικρᾶς ἱστορίας· [ἀρχιστρα]τήγου, τὸν ἐξοχώτατον Δομένικον Μοτζενίγον, ἄνδρα ἐμπειρότατον τοῦ πολέμου, ἐλπίζοντας ἀπὸ τὴν μεγάλην του θαυμαστὴν φρόνησιν ὅτι θέλει κάμει πολλὰ καὶ μεγάλα ἀνδραγαθήματα εἰς τιμὴν τῆς πατρίδος του καὶ παντελῆ ἀφανισμὸν τῶν ἀπίστων Ἀγαρηνῶν, καὶ διατί εὑρίσκεται εἰς αὐτὸν μία θαυμασιωτάτη ἐμπειρία εἰς τὰ τοῦ πολέμου καὶ διατὶ θέλει πολεμήσει κρατῶντας τὰ σκῆπτρα τῆς βασιλείας ἕνας τοσοῦτον εὐτυχέστατος πρίγγηψ ὁ Μουρεζίνης.

ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΠΡΩΤΟΜΑΡΤΥΡΕΣ [1]

Ἡ Μακεδονία δὲν ἀντήχησε τὸ πρῶτον ἐφέτος ὑπὸ τοῦ κρότου τῶν ὅπλων ἑλληνικῶν ἀρματωλικῶν ὁμάδων, διεκδικουσῶν τὰ ἐν τῇ ἐνδόξῳ χώρᾳ πατροπαράδοτα δίκαια τοῦ ἑλληνισμοῦ. Οὐδὲ διετρανώθη τὸ ἑλληνικὸν φρόνημα τὸ διαπνέον τὴν μακεδονικὴν χώραν τὸ πρῶτον κατὰ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα διὰ τῆς ἀνδρείας τῶν Ἁγιορειτῶν, τῶν ἀνδραγαθημάτων τῆς Κασσάνδρας καὶ τῶν θυσιῶν τῆς Ναούσης.

Πολὺ πρὸ τοῦ 1821 συνεσείσθη ὁ Ὄλυμπος καὶ ἐκινήθη ἡ Μακεδονία ὑπὸ τῆς ἀνδραγαθίας Ἑλλήνων ἀρματωλῶν. Ἡ δημοτικὴ ποίησις ἔρρανε τὰ ὡραιότατα τῶν ἀνθέων της εἰς τὴν μνήμην τῶν γενναίων, οἵτινες ἀντέστησαν θαρραλέοι πρὸς τὴν βίαν τοῦ κατακτητοῦ. Ὅταν ποτὲ γραφῇ πλήρης ἡ ἱστορία τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως ἐκείνης τοῦ ὑποδούλου ἔθνους διὰ τῶν ἀρματωλῶν, σελίδας ὅλας θὰ πληρώσῃ ὁ μακεδονικὸς ἀρματωλισμός. Πόσοι αὐτῶν, μακρὰν τῶν οἰκείων ἀγωνιζόμενοι πρὸς τοὺς Τούρκους, δὲν θὰ ἐπανέλαβον τὴν παράκλησιν τοῦ Γέρω Ζήδρου·

Παρακαλῶ τὴ συντροφιὰ κι' ὅλα τὰ παλληκάρια
νά μου 'γνοιαστοῦν τὸ σπίτι μου, τὴ δόλια μου γυναῖκα,
νά μου κυττάζουν τὸ παιδί, τὸ μαῦρο τὸ Δημήτρη,
'ποῦνε μικρὸ κι' ἀνήλικο κι' ἀπὸ κλεφτιὰ δὲν ξέρει.

Ἡ μοῦσα τοῦ λαοῦ ἀναπαρέστησε τοὺς ἡρωικοὺς ἐκείνους προμάχους τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, ὧν ἕκαστος ἠδύνατο νὰ προστήσῃ εἰς ἑαυτὸν πρόγραμμα, ὡς ὁ Νάννος,

τριῶ μερῶ περπατησιὰ νὰ 'πάρωμε μιὰ νύχτα.

[1] Ἐδημοσιεύθη τελευτῶντος τοῦ 1896 ἐν τῷ Μακεδονικῷ Ἡμερολογίῳ τοῦ 1897 σ. 61-71.

Μόνον ἡ νεοελληνικὴ λέξις λεβεντιὰ δύναται νἀναπαραστήσῃ τὸν μετὰ χάριτος ἡνωμένον παλληκαρισμόν, τὴν μετὰ θαυμασίου ἡρωισμοῦ γλαφυρὰν εὐσωμίαν ἀνδρῶν οἷος ὁ Λάππας, ὁ πρώην ψυχογυιὸς τοῦ Ζήδρου. Ὅτε ὁ ψυχοπατέρας αὐτοῦ ἐπὶ τῷ γάμῳ τοῦ υἱοῦ

ἐκάλεσε τὴν κλεφτουριὰ, τὰ δώδεκα πρωτᾶτα,
τὸν Λάππα δὲν ἐκάλεσε, τὸ μαῦρο ψυχοπαῖδι.
Ὅλοι πηγαίνουν κέρασμα κριάρια μὲ κουδούνια
κι' ὁ Λάππας πάγει ἀκάλεστος μὲ ζωντανὸ ἀλάφι.

Θὰ ἦτο μακρὸς ὁ κατάλογος τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἀθλησάντων ἁρματωλῶν τῶν μετὰ τῶν ἐν Ἠπείρῳ, Θεσσαλίᾳ καὶ τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι συμπαρασκευασάντων τὸν μέγαν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα. Οἱ ἐνδοξότατοι δ' αὐτῶν παρουσιάζονται καθ' οὓς χρόνους ἐν Ἠπείρῳ ἄρχων ὁ Ἀληπασσᾶς ἐθεώρει ὕβριν πᾶσαν μὴ προσχώρησιν ἁρματωλοῦ εἰς αὐτόν. Καὶ ὅμως εἶνε γνωστὴ ἡ ἐπιγραμματικὴ ἀπάντησις τοῦ Λιάκου.

—«Προσκύνα, Λιάκο, τὸν πασσᾶ, προσκύνα τὸν βεζύρη,
πρῶτος νὰ εἶσ' ἁρματωλὸς, δερβέναγας νὰ γείνῃς.»
Κι' αὐτῆνος ἀποκρίθηκε μαντᾶτα καί του στέλνει·
—«Ὅσῳ 'νε ὁ Λιάκος ζωντανὸς, πασσᾶ δὲν προσκυνάει·
πασσᾶ 'χει ὁ Λιάκος τὸ σπαθὶ, βεζύρη τὸ τουφέκι.»

Ἀρκείτω δὲ πρὸς ἔνδειξιν τῆς μεγάλης ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐπαναστάσεως ἐνισχύσεως τῶν ἁρματωλῶν τῆς Μακεδονίας τὸ γεγονός, ὅτι, ἐν ᾧ ἐν προτέροις χρόνοις τὰ μακεδονικὰ ἁρματωλίκια ἦσαν μόνον πέντε, ὁ Ὄλυμπος, ἡ Βέρροια, τὰ Σέρβια, τὰ Γρεβενὰ καὶ ἡ Μηλιὰ, ἔπειτα ἐδιπλασιάσθησαν, αὐξηθέντα εἰς δέκα.

Ἀλλὰ καθ' οὓς χρόνους οἱ πρῶτοι τῆς Μακεδονίας ἁρματωλοὶ ἐνέσπειρον τὸν τρόμον εἰς τοὺς Τούρκους καὶ παρίσταντο ὡς πρόμαχοι τῆς ἐθνικῆς ἰδέας ἐν ταῖς φάραγξι τῆς μακεδονικῆς πατρίδος, μακρὰν αὐτῆς ἐμαρτύρουν ἤδη φιλοπάτριδες τῆς ἑλληνικῆς Μακεδονίας γόνοι, ἐν τοῖς πρώτοις ὑπογράψαντες διὰ τοῦ ἰδίου αὐτῶν αἵματος τὸν ὅρκον περὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ δουλεύοντος γένους.

Εἶνε οἱ πρωτομάρτυρες τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας οἱ τασσόμενοι περὶ Ῥήγαν τὸν Βελεστινλῆν, μεθ' οὗ καὶ συνεστραγγαλίσθησαν ἐν Βελιγραδίῳ. Ὁ Ῥήγας δὲν δύναται νὰ ἐννοηθῇ ἄνευ αὐτῶν, διότι ὑπῆρ-

ξαν οἱ παρ' αὐτοῦ μυηθέντες, οἱ μετ' αὐτοῦ συνεργασθέντες, οἱ μετ' αὐτοῦ συμμαρτυρήσαντες.

Ὅτε ὁ Ῥήγας μετέβη εἰς Βιέννην τῷ 1796, ἐκλέξας τὴν πόλιν ἐκείνην ὡς κέντρον τῆς συνεννοήσεως αὐτοῦ πρὸς τοὺς Πανέλληνας καὶ τῆς παρασκευῆς καὶ ἐκτυπώσεως τῶν ἐντύπων, ἅτινα ἔπρεπε κατὰ τὸ σχέδιον αὐτοῦ νὰ προηγηθῶσι τοῦ ἐπιχειρηθησομένου μεγάλου ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως ἀγῶνος, εὑρέθη ἐν μέσῳ ὁμίλου νεαρῶν ἐμπόρων καὶ σπουδαστῶν διατριβόντων ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ πόλει. Οὐδ' εἶνε ἄπορον, ὅτι ἐσχετίσθη καὶ μετὰ Μακεδόνων, διότι τὸ μέγιστον μέρος τῆς ἐν Βιέννῃ ἑλληνικῆς παροικίας ἀπετέλουν μέχρις αὐτῶν τῶν μέσων τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος Μακεδόνες, ὧν τινες μάλιστα ἦσαν καὶ ὑπήκοοι αὐστριακοί, μεγάλαι δ' ἄλλως ἦσαν αἱ μετὰ τῆς Αὐστρίας ἐμπορικαὶ σχέσεις τῆς Μακεδονίας ἐπὶ τουρκοκρατίας. Καὶ ἑλληνικὸν δὲ τυπογραφεῖον ὑπῆρχεν ἐν Βιέννῃ, τὸ τῶν ἐκ Σιατίστης Μακεδόνων ἀδελφῶν Πούλιου, ἐν ᾧ ἐξετυπώθη ὁ ὑπὸ τοῦ συνεργάτου τοῦ Ῥήγα Κωνσταντίνου Σακελλαρίου μεταφρασθεὶς πρῶτος τόμος τοῦ Ἀναχάρσιδος τοῦ ἀββᾶ Βαρθελεμῦ καὶ ὁ Ἠθικὸς τρίπους τοῦ Ῥήγα, ἐδημοσιεύτο δὲ καὶ ἑλληνικὴ ἐφημερίς. Καὶ ἡ δημοτικὴ δὲ προπαιδεία τοῦ Ῥήγα μετὰ δύο ἐν αὐτῇ ἐπαναστατικῶν ᾀσμάτων ἔμελλε νὰ ἐκτυπωθῇ παρὰ τῷ Μαρκίδῃ Πουλίῳ.[1]

Ὁποία δὲ ἡ συνεργασία τῶν ἐν Βιέννῃ φιλελευθέρων Μακεδόνων μετὰ τοῦ Ῥήγα κατεφάνη εὐθὺς ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν κατὰ τὰ τέλη Νοεμβρίου 1797 σύλληψιν αὐτοῦ ἐν Τεργέστῃ καὶ ἀπαγωγὴν εἰς Βιέννην.

Μεταξὺ τῶν πέντε, οἵτινες συνελήφθησαν τῇ 13 Δεκεμβρίου, ἅτε θεωρούμενοι ὡς ὕποπτοι ἐπὶ συνεργίᾳ μετὰ τοῦ Ῥήγα, ἦτο πλὴν τοῦ Γεωργίου Πούλιου, τοῦ ἑτέρου τῶν ἀδελφῶν τῶν διευθυνόντων τὸ ἑλληνικὸν τυπογραφεῖον, καὶ ὁ Παναγιώτης Ἐμμανουὴλ ἐκ Καστορίας, ἄγαμος, ἐτῶν εἰκοσιδύο, πρώην καταστιχάριος παρὰ τῷ Χίῳ ἐμπόρῳ Ἀργέντῃ κατὰ τὰ πρακτικὰ τῆς ἀνακρίσεως. Καθείρχθησαν δὲ καὶ οὗτοι μετὰ τοῦ Ῥήγα καὶ τοῦ Κορωνιοῦ ἐν ταῖς φυλακαῖς τῆς ἐν Βιέννῃ ἀστυνομίας.

[1] Ἴδε τὴν περὶ τῶν ἐνταῦθα ἐκτιθεμένων μακρὰν ἔκθεσιν καὶ τὰς ἱστορικὰς δικαιολογίας ἐν τῇ συγγραφῇ μου Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ῥήγα καὶ τῶν σὺν αὐτῷ συμμαρτυρησάντων. Ἐν Ἀθήναις 1891.

Μετ' ὀλίγας δ' ἡμέρας προεφυλακίζοντο καὶ ἄλλοι ὕποπτοι, ἐν οἷς καὶ Μακεδόνες, ὁ Ἰωάννης Ἐμμανουὴλ, ἐτῶν εἰκοσιτεσσάρων, ἄγαμος, φοιτητὴς τῆς ἰατρικῆς, πρεσβύτερος ἀδελφὸς τοῦ προμνημονευθέντος Παναγιώτου, ὁ Θεοχάρης Γεωργίου Τορούντζιας, ἐκ Σιατίστης, ἄγαμος, ἐτῶν εἰκοσιδύο, ἔμπορος, ὁ ἐκ Κοζάνης Κωνσταντῖνος Δούκας καὶ ὁ ἐκ Καστορίας Γεώργιος Θεοχάρης.

Καὶ ὁ μὲν τελευταῖος, ὢν ὑπήκοος αὐστριακὸς, ἐσώθη διὰ τῶν παρὰ τῇ αὐστριακῇ αὐλῇ ἐνεργειῶν τῆς Γερμανίδος συζύγου του, καὶ μόνον ἐξωρίσθη, φυγὼν εἰς Φραγκφούρτην, ἔπειτα δ' εἰς Λειψίαν, ἔνθα καὶ ἀπέθανε τῇ 19 Ἰουλίου 1843 ἐν ἡλικίᾳ ἐτῶν ὀγδοήκοντα καὶ ἓξ ὡς πρόξενος τῆς ἤδη ἀπελευθερωθείσης Ἑλλάδος. Τούτου δ' υἱὸς ἦτο ὁ Νικόλαος Θεοχάρης ὁ τῷ 1843 ὑπουργὸς γενόμενος καὶ σύζυγος τῆς παρὰ τῇ βασιλίσσῃ Ὄλγᾳ μεγάλης κυρίας, τῆς κυρίας Ἑλένης Θεοχάρη. Εἰς Σαξονίαν δ' ἐξωρίσθησαν καὶ οἱ ἀδελφοὶ Πούλιοι, οἵτινες ἦσαν αὐστριακοὶ ὑπήκοοι, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας, ὅστις, ὢν ὑπήκοος Ῥῶσος, ἔφυγεν εἰς Λειψίαν, ἔνθ' ἀπέθανε τῷ 1814 ἐν ἡλικίᾳ ἐτῶν ἑξήκοντα καὶ ἑνός.

Ἀλλὰ δὲν ἐσώθησαν ὁμοίως ἐκεῖνοι τῶν Μακεδόνων συνεργῶν τοῦ Ῥήγα ὅσοι ἦσαν ὑπήκοοι Τοῦρκοι. Οὗτοι ἐνόουν, ὅτι οὐδὲν ἠδύνατο νὰ σώσῃ αὐτοὺς, ὅτι ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις εἶχε λόγους ἰσχυροὺς νὰ φανῇ ἀρεστὴ εἰς τὴν Πύλην, ἐκδίδουσα αὐτοὺς εἰς αὐτὴν, ἂν εὑρίσκοντο ἔνοχοι στάσεως ἐναντίον τοῦ ἐν Τουρκίᾳ καθεστῶτος. Ἀλλ' οἱ εὔτολμοι ἐκεῖνοι νεανίαι, οἵτινες μετὰ θαυμασμοῦ καὶ ἀγάπης ἦσαν προσηλωμένοι εἰς τὸν πρεσβύτερον Ῥήγαν ὡς ἀρχηγὸν, οἱ μεγάλοι ἐκεῖνοι πατριῶται, ὧν τὰ σχέδια καὶ ὁ Θούριος τοῦ Ῥήγα εἶχον ἐξάψει τὸ φρόνημα, δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐγκαταλίπωσιν ἐν ταῖς ὥραις τοῦ κινδύνου τὸν ἐλευθερωτήν. Θαρραλέοι οὐδὲν ἀπέκρυψαν πρὸ τοῦ Βιενναίου ἀνακριτοῦ, καὶ αἱ καταθέσεις αὐτῶν εἶνε αὐτόχρημα ἐπιγράμματα πατριωτισμοῦ καὶ συμπλήρωμα τοῦ μεγάλου προγράμματος τοῦ Ῥήγα, ὅπερ ἀπαραμείωτον ἠθέλησεν ὁ πρωτομάρτυς νὰ τηρήσῃ μέχρι τοῦ τάφου.

Πῶς νὰ ἐγκαταλίπωσιν ἐκεῖνον, μεθ' οὗ συνειργάζοντο δραστηρίως ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ γένους; Πῶς νἀρνηθῇ ὁ Παναγιώτης Ἐμμανουὴλ, ὅτι αὐτὸς εἶχεν ἀναγνώσει νύκτωρ κρύφα καὶ ἐν παραβύστῳ ἐν τῷ κοιτῶνι τοῦ Χίου Ἀργέντη τὴν ἐπαναστατικὴν προκή-

ρυξιν τοῦ Ῥήγα εἰς ἐπήκοον τῶν ἄλλων ἑταίρων, συγκινῶν καὶ συγκινούμενος; Πῶς νὰ μὴ ὁμολογήσωσιν οἱ Μακεδόνες συνεργοὶ τοῦ ἐλευθερωτοῦ, ὅτι ἤδη τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1796 ἤκουσαν τὸ πρῶτον μετὰ τὸ μεσημβρινὸν ἄριστον ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Χίου πατριώτου τὸν Ῥήγαν παίζοντα ἐπὶ τοῦ αὐλοῦ τὸν Θούριον καὶ συγκινοῦντα διὰ τοῦ περὶ τὴν τράπεζαν χοροῦ αὐτοῦ τοὺς μυστικοὺς δαιτυμόνας τοῦ θιάσου ἐκείνου τοῦ ὀνειρευομένου Ἑλλάδα ἐλευθέραν; Πῶς ἠδύναντο νὰ λησμονήσωσί ποτε ὁ Ἰωάννης Ἐμμανουὴλ καὶ ὁ Τορούντζιας τὴν κρίσιμον ἡμέραν, καθ' ἣν ὁ Ῥήγας ἐνέβαλε κρύφα εἰς τὴν χεῖρα αὐτῶν ἔν τινι καφενείῳ καὶ ἔν τινι πλατείᾳ τῆς Βιέννης τὰ πρῶτα ἀντίτυπα τῆς ἐθνεγερτικῆς προκηρύξεως, ἅτινα, αὐτὸς ἐπιστατήσας ἐπὶ δύο ὅλας νύκτας ἐν τῷ τυπογραφείῳ τοῦ Πούλιου ὑπὸ τὸ φῶς τῶν λύχνων ἐν μέσῳ φόβου καὶ τρόμου, ὡς εἰ ἐπετέλει ἔργον σκότιον, εἶχε παραλάβει ὑγρὰ ἀκόμη ἀπὸ τῶν πιεστηρίων;

Μνήμονες τῶν συγκινητικῶν ἐκείνων ἐπεισοδίων, τῶν ἐνθουσιωδῶν καὶ μυστικῶν αὐτῶν ἐλπίδων, ἀντιμέτωποι τοῦ μαρτυρίου, ὅπερ προσεμειδία ἤδη εἰς αὐτούς, δὲν ἐπτοήθησαν νὰ ὁμολογήσωσι τὰ πάντα εἰς τὸν ἀνακριτήν.

Ἰδοὺ δι' ὁποίων εὐπαρρησιάστων λόγων ὁμολογοῦσιν οἱ ἀδελφοὶ Ἐμμανουὴλ τὴν συμμετοχήν των εἰς τὰ σχέδια τοῦ Ῥήγα κατὰ τὸ ἐπίσημον πρωτόκολλον τῆς ἀνακρίσεως.

Ὀλιγώτερον εὐσθενὴς εἶνε ὁ νεώτερος τῶν ἀδελφῶν, ὁ Παναγιώτης, ὁ ἔμπορος, ὅςτις καὶ καταθέτει, ὅτι πολλάκις ἔκαμε λόγον περὶ τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Ἑλλάδος μεταξὺ φίλων ἐν τῇ κατοικίᾳ τοῦ Ἀργέντη, ὅτι ηὐχήθη νὰ ἐπέλθῃ τοιαύτη ἕνεκα τῆς μεγάλης πιέσεως καὶ τῆς τυραννίας τῶν Τούρκων, μάλιστα δὲ καὶ ὅτι ἐξεφράσθη, ὅτι μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐλευθερίας θὰ μεταβῇ πάραυτα εἰς τὴν πατρίδα του· ἀλλ' ἀρνεῖται, ὅτι ἐκήρυξε, καθ' ἃ διισχυρίζεται ὁ Ἄμοιρος, ὅτι εἶνε πρόθυμος νὰ συντελέσῃ τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν ἐπανάστασιν καὶ νὰ συμμετάσχῃ αὐτῆς.

Μετὰ παρρησίας δὲ καὶ σθένους προσήκοντος εἰς ἐπιστήμονα καὶ λάτρην τῶν Μουσῶν ἀποκρίνεται εἰς τὸν ἀνακριτὴν ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης, ὁ φοιτητὴς τῆς ἰατρικῆς, ἐρωτώμενος περὶ τῆς ἐπαναστατικῆς προκηρύξεως τοῦ Ῥήγα, ὅτι τὸ περιεχόμενον αὐτῆς ἀποσκοπεῖ

εἰς ἐπανάστασιν ἐν Ἑλλάδι, καὶ διὰ τοῦτον τὸν λόγον αὕτη εὐηρέστησεν εἰς αὐτὸν, ἐπειδὴ ὀφείλει νὰ ὁμολογήσῃ εἰλικρινῶς, ὅτι τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἐπιθυμεῖ ἐκ βάθους τῆς καρδίας του, καθ' ὅτι ἡ πατρίς του διὰ τόσων αἰώνων στενάζει ὑπὸ τὸν βαρβαρώτατον καὶ τυραννικώτατον ζυγὸν τῶν Τούρκων, τοῦ καθολικοῦ τῶν Ἑλλήνων ἀσπόνδου ἐχθροῦ.

Πόσον προςεγγίζει ἡ κατάθεσις αὕτη τοῦ εὐσθενεστάτου Μακεδόνος πρὸς τὴν μεγάλην ὁμολογίαν τοῦ Ῥήγα, καταθέσαντος, ὅτι πάντοτε ἐπεθύμει τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ καὶ δὴ ὅτι μετὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς του τοῦτο ἔχει ὡς πρῶτον πόθον, νὰ ἴδῃ ἐκδιωκομένους τοὺς Τούρκους ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος, ἐπειδὴ προετίμα νὰ ἔχῃ κυρίαρχον τὸν διάβολον μᾶλλον παρὰ τοιοῦτον τύραννον οἷος ὁ Τοῦρκος.

Οἱ συνεργοὶ ἀπεδεικνύοντο ἐκ τῶν ἀνακρίσεων, ἐμαρτυροῦντο ἐκ τῶν καταθέσεων οὐχ ἧττον συνένοχοι τοῦ μεγάλου ἐλευθερωτοῦ. Εἶχεν ἀποδειχθῇ πασιφανῶς, ὅτι οἱ φυλακισθέντες ἐσκόπουν τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας. Ἔγκλημα καθοσιώσεως δεινόν, ἀφ' οὗ οὐδεὶς ἐφαντάσθη νὰ σώσῃ αὐτούς.

Μετὰ βραχὺν χρόνον, περατωθεισῶν τῶν μετὰ τῆς Πύλης διαπραγματεύσεων τῆς αὐστριακῆς κυβερνήσεως, ἥτις ἐζήτει καὶ ἔλαβεν ὡρισμένα ἀνταλλάγματα τῆς ζητηθείσης ἐκδόσεως τῶν ἐνόχων, Αὐστριακὸς ἀνθυπολοχαγὸς μετὰ ἐμπίστων ὑπαξιωματικῶν καὶ στρατιωτῶν καὶ Τούρκου ἀκολούθου τῆς ἐν Βιέννῃ τουρκικῆς πρεσβείας παρέλαβε τὴν πρωίαν τῆς 16 Ἀπριλίου 1798 ἐκ τῶν φυλακῶν τῆς ἐν Βιέννῃ ἀστυνομίας ὀκτὼ δεσμίους. Ἦσαν Ῥήγας ὁ Βελεστινλῆς, οἱ Χῖοι Ἀργέντης καὶ Κορωνιός, ὁ Ἠπειρώτης ἰατρὸς Νικολίδης, ὁ Κύπριος Καρατζᾶς καὶ οἱ τρεῖς Μακεδόνες, ὁ Σιατιστεὺς Θεοχάρης Τορούντζιας καὶ οἱ δύο ἐκ Καστορίας ἀδελφοὶ Ἰωάννης καὶ Παναγιώτης Ἐμμανουήλ.

Τὴν 22 Ἀπριλίου ἡ συνοδία ἔφθασε διὰ ξηρᾶς εἰς Σεμλῖνον. Τὴν δ' ὑστεραίαν, ἀποπλεύσαντες διὰ τοῦ Δουνάβεως, ἔφθασαν τὴν 28 Ἀπριλίου εἰς Βελιγράδιον, καὶ τὴν ἐπομένην παρεδίδοντο ὑπὸ τοῦ Αὐ-

στριακοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ κατ' ἄνδρα εἰς τὸν καϊμακάμην Βελιγραδίου ἐπὶ ἀποδείξει, ὡς πρόβατα ἐπὶ σφαγήν.

Τὴν δὲ 17 Ἰουνίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ συνταγματάρχης Schertz ἔγραφεν ἐκ Σεμλίνου εἰς τὸ ἐν Βιέννῃ ὑπουργεῖον τῶν στρατιωτικῶν τὰ ἑξῆς·

Ὁ καϊμακάμης Βελιγραδίου ἔλαβε τὴν παρελθοῦσαν ἑβδομάδα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως φιρμάνιον, καθ' ὃ ἐν μεγίστῃ μυστικότητι τὴν τρίτην μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ φιρμανίου ἡμέραν διέταξε νύκτωρ τὸν στραγγαλισμὸν πάντων τῶν ὀκτὼ καθειργμένων Ἑλλήνων, μετὰ δὲ τὴν τέλεσιν τῆς πράξεως ἐνήργησε νὰ διαδοθῇ, ὅτι εἶχον ἀποδράσει ἅπαντες ἐκ τῆς φυλακῆς, καὶ δὴ ἔστειλεν ἄνδρας πρὸς δῆθεν καταδίωξιν αὐτῶν ἀνὰ τὰς λεωφόρους.

Ἡ βραχεῖα ἀλλ' ἐπίσημος αὕτη σημείωσις δηλοῖ τὸ τραγικὸν τέλος τὸ ἐπελθὸν τὴν 11 ἢ 12 Ἰουνίου 1798. Ποιητικοὶ θρῦλοι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ περιέβαλον δι' αἴγλης ἀλησμονήτου τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου πρωτομάρτυρος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ μὴ λησμονῶμεν τοὺς μετ' αὐτοῦ στραγγαλισθέντας παρὰ τὰ ὕδατα τοῦ κυανοῦ Δουνάβεως, μὴ λησμονῶμεν τοὺς μετ' αὐτοῦ συναθλήσαντας Μακεδόνας. Καὶ, ὅταν ἐπικλώσῃ ἡ μοῖρα τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Καστορίας καὶ τῆς Σιατίστης, ἂς στήσῃ ἡ ἐλευθέρα Μακεδονία εὐγνώμων στήλην μνημόσυνον εἰς τοὺς μεγάλους αὐτῆς πατριώτας, τοὺς ἐκ Καστορίας ἀδελφοὺς Ἐμμανουὴλ καὶ τὸν ἐκ Σιατίστης Θεοχάρην Τορούντζιαν, τοὺς Μακεδόνας πρωτομάρτυρας τῆς πανελληνίου ἐλευθερίας.

Η ΔΗΜΗΤΣΑΝΑ ΚΑΙ Η ΣΧΟΛΗ ΑΥΤΗΣ [1].

Ἂν θελήσωμεν νἀναμετρήσωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἱστοριογραφίας, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι σπάνιαι μὲν εἶνε αἱ μεγάλαι καὶ καλαὶ ἅμα συγγραφαὶ περὶ τῆς ὅλης ἑλληνικῆς ἢ τῆς καθολικῆς ἱστορίας καὶ αἱ καθ' ὅλου ἱστορικαὶ μεγαλογραφίαι, πολὺ δὲ ἀφθονώτεραι αἱ ἐπιτυχεῖς περὶ ὡρισμένων προςώπων, ἐποχῶν ἢ τόπων μονογραφίαι.

Τὸ φαινόμενον εἶνε καὶ φυσικὸν ἅμα καὶ εὐχάριστον. Φυσικὸν μέν, διότι καὶ εὐκολωτέρα εἶνε ἡ περὶ μικρόν τι θέμα ἀσχολία καὶ ἀμεσωτέρα ἡ περὶ τὰς ἱστορικὰς πηγὰς διατριβή. Τοῦ λόγου δὲ ὄντος περὶ ἱστορικῶν μονογραφιῶν, ἐχουσῶν ἀντικείμενον τὴν ἐξιστόρησιν τῶν τυχῶν τῆς ἰδίας τοῦ γράφοντος πατρίδος, προςεπέρχεται καὶ ὁ λόγος, ὅτι διαθρύπτεται ἡ φιλοτιμία τοῦ πραγματευομένου τὰ κατὰ τὴν γενέτειραν, ἧς τὸ μὲν μεγαλεῖον καὶ ἡ δόξα οἱονεὶ ἀντανακλᾶται ἐπὶ πάντα τὰ τέκνα αὐτῆς, αἱ δὲ συμφοραὶ εἶνε οὕτως εἰπεῖν οἰκεῖα τοῦ συγγραφέως κακά.

Εὐχάριστον δὲ εἶνε τὸ φαινόμενον, διότι διὰ τῶν ἱστορικῶν μονογραφιῶν προπαρασκευάζεται καὶ προκαθαίρεται ἡ ὕλη, ἥτις μέλλει νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὸν καθολικώτερα ἐπιβαλλόμενον καὶ ἀπὸ ὑψηλοτέρας σκοπιᾶς ἐπισκοποῦντα τὴν ἱστορίαν, μάλιστα τὴν τοῦ ἰδίου ἔθνους. Καὶ τοῦτο διότι ἐν ἡμῖν εἰς τὰς τύχας ἰδίων ἑλληνικῶν πατρίδων ἢ προςώπων τῆς ἐθνικῆς δράσεως συμμετασχόντων ἀναφέρονται αἱ πλεῖσται τῶν δημοσιευομένων μονογραφιῶν.

Ἀλλαχοῦ αἱ τοπικαὶ μονογραφίαι εἶνε πολὺ περισσότεραι ἢ παρ'

[1] Ἐδημοσιεύθη, ὡς τὸ ἑπόμενον ἄρθρον, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐν ἔτει 1897 ἐκδόσεως τοῦ περὶ Δημητσάνης βιβλίου τοῦ κ. Τάκη Κανδηλώρου ἐν τῷ Νεολόγῳ Κωνσταντινουπόλεως (Ἀθηνῶν) τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1897.

ἡμῖν, διότι συμπροάγουσι ταύτας μερικὰ κληροδοτήματα καὶ διαγωνίσματα, ἱστορικοὶ κατὰ χώρας σύλλογοι καὶ εἰδικαὶ καὶ περιοδικαὶ συγγραφαί. Ταῦτα δὲ πάντα λείπουσιν ἐν Ἑλλάδι, μίαν δὲ καὶ μονάκριβον ἔχομεν τοιαύτην ἑταιρείαν, τὴν ἐν Ἀθήναις Ἱστορικὴν καὶ ἐθνολογικήν, ἧς τὸ Δελτίον εἶνε τὸ μόνον παρ' ἡμῖν ἱστορικὸν περιοδικόν, καὶ τοῦτο ἀραιῶς ἐκδιδόμενον δυστυχῶς ἕνεκεν ἐλλείψεως ἐπαρκῶν πόρων.

Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἄλλο γενεσιακὸν αἴτιον ἱστορικῶν μονογραφιῶν, ἡ ὕπαρξις καλῶς συγκεκροτημένων καὶ πλουσίων ἀρχείων. Τὸ δόγμα τοῦ μεγάλου Γερμανοῦ ἱστορικοῦ Ranke, ὅτι ἡ ἱστορία ἄρχεται ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουσι γραπτὰ μνημεῖα, ἐξελέγχεται ἀληθέστατον ὑπὸ τῶν πραγμάτων. Ἀλλὰ καὶ ἀρχείων ἡμεῖς ἱστορικῶν ὡς τὸ πλεῖστον στερούμεθα δι' οὓς λόγους θὰ ἐκθέσωμεν ἄλλοτε, ἐξαιρουμένων τῶν τῆς Ἑπτανήσου καὶ τῶν ἐν Ἀθήναις συλλογῶν, αἵτινες, μόλις τὰ τελευταῖα ἔτη ἱδρυθεῖσαι, εὑρίσκονται μέχρι τοῦδ' ἐν καταστάσει νηπιώδει. Εὐνόητον λοιπὸν εἶνε πῶς, ὑπαρχόντων ἀρχείων τῶν Ἰονίων νήσων, καὶ ἡ Κέρκυρα καὶ ἡ Ζάκυνθος καὶ ἡ Κεφαλληνία ἔχουσι νὰ ἐπιδείξωσιν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἤδη τοῦ αἰῶνος ἱστοριοδίφας ἀδιαλείπτως περὶ τὰ πάτρια ἀσχολουμένους ἐν συνεχείᾳ ἀποτελούσῃ οἱονεὶ σχολήν τινα ἱστορικήν. Ταύτης ἱδρυτὴν μετὰ προηγουμένας καὶ ἄλλας ἀποπείρας δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸν ἀείμνηστον Κερκυραῖον Ἀνδρέαν τὸν Μουστοξύδην.

Ἀλλ' ἔχουσιν αἱ ἱστορικαὶ μονογραφίαι καὶ μεγάλους κινδύνους. Ὁ Droysen συνείθιζε νὰ λέγῃ ἐν τοῖς περὶ ἱστορικῆς μεθόδου καὶ τέχνης μαθήμασιν αὐτοῦ, ὅτι τὸ ἀδέκαστον τοῦ ἱστορικοῦ, ἡ πολυθρύλητος ἱστορικὴ ἀμεροληψία εἶνέ τι μέχρι τινὸς μόνον δυνατὸν ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν. Αὐτὴ ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἱστορικοῦ ἡμῶν θέματος, ἔλεγεν, ἐλέγχει ἤδη τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ ἐνδιαφέρον, ἄρα τὴν μεροληψίαν. Μεροληπτικοὶ λοιπὸν εἴμεθα σχεδὸν πάντοτε, ἡ δ' ἀληθὴς ἱστορικὴ ἀμεροληψία εἶνε τὸ κρίνειν δικαίως περὶ τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων. Ὁ δὲ κίνδυνος οὗτος εἶνε ἀκόμη μεγαλείτερος, ὅταν πρόκειται περὶ προσώπου, ὅπερ βιογραφοῦμεν ἐξ ἰδίας ἐπιβολῆς ἢ κατὰ παραγγελίαν συγγενοῦς, ἢ περὶ τῆς ἐξιστορήσεως τῶν τυχῶν τῆς γενετείρας. Τὸν μὲν βιογραφούμενον ὑπάρχει φόβος μὴ ὑπερεξάρωμεν ἐκ φιλοπροσωπίας, τὴν δὲ γενέτειραν μὴ μεγαλοποιήσωμεν ἐξ ὑπερβολῆς ἀγά-

πης, συμφερόντων, ἕξεων, ἀναμνήσεων εἰς αὐτοὺς τοὺς παιδικοὺς χρόνους ἐχουσῶν τὰς ῥίζας. Τὸ ἐλάχιστον ἐν αὐτῇ εἶνε δι' ἡμᾶς προςφιλές, ἀλλ' εἶνε πολλάκις ἐντελῶς ἀδιάφορον διὰ τοὺς ἄλλους ἢ ἄσημον διὰ τὴν καθ' ὅλου ἔρευναν.

Ἐπιθυμοῦντες δὲ νὰ εὕρωμεν τὴν γενέτειραν ἐν συνεχείᾳ οὕτως εἰπεῖν ἱστορικῇ, πάσχομεν πολλάκις τὸ λεγόμενον περὶ τοῦ ἄλλως μεγάλου ἱστορικοῦ Ἐφόρου τοῦ Κυμαίου, ὅςτις ἐθεώρει ἀναγκαῖον πολλαχοῦ τῆς καθολικῆς του ἱστορίας νἀποδώσῃ τὸν ὀφειλόμενον εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα φόρον διὰ τῆς ἐπῳδοῦ Ἐν τούτῳ δὲ τῷ χρόνῳ Κυμαῖοι ἡσυχίαν ἦγον.

Τοὺς σκοπέλους τούτους ὑπεξέφυγεν ἐπιτυχῶς ὁ συγγραφεὺς τῆς ἀγγελλομένης ἐνταῦθα μονογραφίας κ. Κανδηλῶρος. Ἐβοήθησε δ' αὐτὸν εἰς τοῦτο μάλιστ' αὐτὸ αὐτοῦ τὸ θέμα, ἡ ἱστορία τῆς Δημητσάνης, πόλεως ἧς ἡ ἐν τοῖς χρόνοις τῆς τουρκοκρατίας καὶ τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ ἀγῶνος ἱστορία, καὶ σεμνῶς δι' αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἐκτιθεμένη ἄνευ ῥητορικῶν ὑπερβολῶν ἐμπνεομένων ὑπὸ τοπικῆς φιλοπατρίας, ἠδύνατο νὰ μεταβάλῃ πᾶσαν περὶ αὐτῆς μονογραφίαν εἰς ἐγκώμιον δόξης τῆς γενετείρας.

Ὁ συγγραφεὺς ἀνήκει εἰς τάξιν νεαρῶν δικηγόρων, ἀπὸ τῶν βάθρων τοῦ Πανεπιστημίου ἐν αἷς ἡμέραις ἐπεβάλλετο ἀκόμη εἰς τοὺς φοιτητὰς τῆς νομικῆς σχολῆς ἡ ἀκρόασις τῆς ἱστορίας ἀποκομισάντων τὴν ἀγάπην πρὸς τὰς ἱστορικὰς ἐρεύνας καὶ μετὰ ζήλου ἀσχολουμένων περὶ τὴν πάτριον ἱστορίαν. Δὲν εἶνε δ' ὁ πρῶτος ἐπιλαμβανόμενος τῆς ἐξετάσεως τῶν κατὰ τὴν Δημητσάναν. Ἤδη πεντήκοντα πρὸ αὐτοῦ ἔτη ὁ μακαρίτης καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Εὐθύμιος Καστόρχης ἐδημοσίευσεν ἀξίαν λόγου μελέτην Περὶ τῆς ἐν Δημητσάνῃ ἑλληνικῆς σχολῆς καὶ περὶ τῶν καθιδρυτῶν καὶ πρώτων αὐτῆς διδασκάλων, ἐν ᾗ ἅπτεταί πως καὶ τῆς ἀρχαιοτέρας τῆς πόλεως ἱστορίας. Ἔπειτα δὲ ὁ Οἰκονόμος ἐν τοῖς Ἱστορικοῖς τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ πρὸ εἰκοσιπενταετίας ὁ ἐκ τῶν διδασκάλων τῆς Δημητσαναίας σχολῆς Ἱερώνυμος Βογιατζῆς ἱκανὰ ἔγραψαν περὶ τῆς πόλεως. Ἀλλὰ τὸ θέμα τοῦ κ. Κανδηλώρου εἶνε γενικώτερον, ἡ ὅλη ἱστορία τῆς Δημητσάνης. Μετὰ πολλῆς δ' ἐπιμελείας ἠρύσθη τὴν ὕλην αὐτοῦ ἔκ τε τῶν γνωστῶν πηγῶν καὶ

βοηθημάτων καὶ ἐκ τέως ἀγνώστων προφορικῶν παραδόσεων καὶ ἐγγράφων.

Μόνον τὸν συγγραφέα ἐνδιαφέρει ἡ ὑπόδειξις μικρῶν τινων παραπτωμάτων γλωσσικῶν ἢ πραγματικῶν, διαφυγόντων τὸν κάλαμον αὐτοῦ, καὶ πεποίθαμεν, ὅτι περιερχόμενα εἰς γνῶσιν αὐτοῦ θὰ φροντίσῃ νἀποφεύγῃ ἐν τῷ μέλλοντι. Εἶνε ἄδικον διὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ ἀπαυθαδισμὸς καὶ ψευδοσοφίας πρὸς τὸ κοινὸν ἐπίδειξις νὰ καταλέγωνται ἐν ἐφημερίσιν ὀλίγα λάθη συγγραφέως τινὸς ἀκανθολογούμενα ἐκ περισσείας καλῶν σελίδων, καὶ ταῦτα πρὸς κακισμὸν τοῦ γράφοντος, μόνον πικρίας ποτιζομένου ἀντὶ τῶν μόχθων οὓς ὑπέστη. Δυστυχῶς δὲ μόνον οὗτος ὁ τρόπος τῆς βιβλιοκρισίας ἐπικρατεῖ παρ' ἡμῖν. Ἀλλ' ἐλπίζω καὶ ἐν τούτῳ νὰ νεωτερίσῃ σὺν τῷ χρόνῳ ὁ τύπος.

Δύο τινὰ μόνον θὰ παρατηρήσω ἐνταῦθα, ἐπειδὴ ἀναφέρονται εἰς ἁμαρτάδας εἰς ἃς πολλοὶ περιπίπτουσι καὶ αἵτινες πρέπει κατὰ μικρὸν νὰ ἐπανορθωθῶσιν. Ὁ συγγραφεὺς λέγει, ὅτι ἐντὸς σπηλαίου μίαν ὥραν μακρὰν τῆς Δημητσάνης σώζεται ἔτι τὸ τέλος τῆς ἐξιτήλου ἐπιγραφῆς ΕΤΟΣ Α. Χ. ΡΛΒ΄. Στηριζόμενος εἰς ταύτην τὴν μαρτυρίαν, παραδέχεται ὅτι ἀπὸ τοῦ 132 ἀπὸ Χριστοῦ οἱ ἐν Ἀχαΐᾳ διδάξαντες μαθηταὶ τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου εἰςεχώρησαν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ὠχυρώθησαν εἰς τοὺς βράχους τοῦ Δουσίου, κτίσαντες ἀπέναντι τῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου καὶ τὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου. Ἀλλὰ τὸ τεκμήριον οὐδαμῶς εἶνε ἀσφαλές, ἐπειδὴ ἡ μνημονευομένη ἐπιγραφὴ ἁπλούστατα ἢ εἶνε παρανεγνωσμένη ἢ εἶνε νοθεία χρόνων μεταγενεστέρων. Καὶ τοῦτο διότι ὄχι μόνον τὸν δεύτερον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα δὲν ἐγίνετο χρῆσις τοῦ σωτηρίου ἔτους ἐν τῇ χρονολογίᾳ, ἀλλὰ καὶ μέχρις αὐτοῦ τοῦ δεκάτου πέμπτου, ὅτε εἰςήχθη παρ' ἡμῖν ἡ κατὰ Χριστὸν χρονολογία, οἱ Βυζαντῖνοι ἠρίθμουν τὰ ἔτη ἀπὸ κτίσεως κόσμου. Πᾶσα πρὸ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος χρονολογία κατὰ Χριστὸν εἶνε ἢ αὐτόχρημα κακῶς ἀνεγνωσμένη ἢ ἀναγωγὴ νεωτέρα ἐκ τῆς κατὰ ἔτη κοσμογενείας μετρήσεως ἢ πλάσμα χρόνων μεταγενεστέρων. Ἐξαιροῦνται δὲ μόνον ειδικαί τινες περιστάσεις, καὶ αὗται μόλις εἰς τὸν δωδέκατον αἰῶνα καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν ἀναφερόμεναι, περὶ ὧν οὐ τοῦ παρόντος. Κατὰ ταῦτα καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Βογιατζῆ ἀναγραφομένη χαλκογραφία ἡ ἀπὸ τοῦ 963 χρονολογουμένη εἶνε λίαν ὕποπτος ἀναντιρρήτως.

Τὸ δὲ ἄλλο ἁμάρτημα εἶνε μὲν μικρόν, ἀλλὰ θέλω νά το ἀναγράψω, ἅτε ἀναφερόμενον εἰς τὴν μέθοδον, καὶ ἐπειδὴ βλέπομεν αὐτὸ συχνὰ ἐν ὁμοίοις τοπογραφικοῖς βιβλίοις. Ἐθεώρησε δῆλα δὴ ἀναγκαῖον ὁ συγγραφεὺς νἀνακοινώσῃ ἐν τοῖς λεγομένοις περὶ τῆς σημερινῆς πόλεως αὐτολεξεὶ πάντα τὰ ὑπὸ ξένων καὶ ἡμετέρων συγγραφέων ῥηθέντα περὶ αὐτῆς, καὶ δὴ μεταγράφει τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Στεφάνου Ξένου, τοῦ ξένου Baedeker, τοῦ Γ. Παρασκευοπούλου καὶ τελευταίου τοῦ Pouqueville. Οὕτω συναναφύρονται εἰς τὸ αὐτὸ τέσσαρες συγγραφεῖς διαφόρων χρόνων καὶ ἀνίσου ἀξίας, ὧν ὁ Γαλάτης περιηγητὴς καὶ ὁ Γερμανὸς Λόλλιγκ, διότι οὗτος εἶνε ὁ παρὰ τῷ ἐκδότῃ περιηγητικῶν ὁδηγῶν Baedeker περιγράψας τὰ κατὰ τὴν Ἑλλάδα, δὲν ἔπρεπε νὰ ταχθῶσιν εἰς τὴν αὐτὴν μοῖραν πρὸς τὸν Ἕλληνα μυθιστοριογράφον καὶ τὸν περιοδεύοντα δημοσιογράφον. Ἄλλως δὲ πᾶσαι αὗται αἱ βραχεῖαι περιγραφαὶ οὐδὲν περιέχουσι τὸ νέον τὸ μὴ ἤδη εἰρημένον διὰ μακρῶν μάλιστα παρὰ τοῦ συγγραφέως, καὶ ἡ μνεία αὐτῶν οὐδὲν προσθέτουσα ἔγεινεν ἀτόπως, ὡς τοῦτο καὶ ἐν ἄλλαις ὁμοίαις συγγραφαῖς βλέπομεν, ἐκ μόνου τοῦ λόγου τῆς φιλαρέσκου ἐκείνης εὐχαριστήσεως, ἣν αἰσθάνονται οἱ κάτοικοι μικρῶν πόλεων, ὅτι τὸν τόπον αὐτῶν ἐπεσκέφθησαν ἢ ἐπήνεσαν καὶ κύριοι ἐλθόντες ἐκ τῆς πρωτευούσης ἢ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Ἡ Δημητσάνα δὲν εἶνε ἔνδοξος διὰ τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἱστορίαν. Τοῦτο μόνον γινώσκομεν περὶ αὐτῆς ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις, ὅτι ἦτο κατῳκημένη, ὡς ἐμφαίνουσιν ἀρχαῖα λείψανα, ὧν τὰ πλεῖστα τῶν κινητῶν συναπόκεινται νῦν ἐν τῷ μικρῷ μουσείῳ τῆς πόλεως. Τούτου τὸν κατάλογον ἐδημοσίευσαν τῷ 1879 ὁ Milchhoefer ἐν ταῖς Mitteilungen des athenischen Instituts καὶ τῷ 1891 ἐν τῷ Journal of Hellenic studies ὁ Ἄγγλος G. Richards. Ἀλλ' οὐδὲ κἂν τίς ἡ μικρὰ ἀρκαδικὴ πόλις ἡ κειμένη ἔνθα νῦν ἡ Δημητσάνα ἔχει διαλευκανθῆ. Μέχρι τινὸς ἐνομίζετο, ὅτι ἦτο ἡ Θεισόα, ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη ἀπερρίφθη· καὶ κατὰ τῆς ἔπειτα δὲ προταθείσης Διποίνης ὑπάρχουσιν ἀντιρρήσεις ἄξιαι λόγου. Καὶ ἡ γνώμη, ὅτι ἦτο ἡ ἀρχαία Τευθὶς μετ' ἐνδοιασμοῦ ἐξηνέχθη ὑπὸ τοῦ Λόλλιγκ ἐν τῇ Τοπογραφίᾳ τῆς Ἑλλάδος. Τὸ πόλισμα θὰ μείνῃ πιθανῶς ἀνώνυμον μέχρι τῆς εὑρέσεως τυχὸν ἐπιγραφῆς γνωριζούσης ἡμῖν τὸ ὄνομα τὸ ἀρχαῖον. Ἀλλὰ καὶ τοῦ

νέου ὀνόματος ἡ ἀρχὴ καὶ σημασία παραμένει ἄγνωστος. Μόνον δὲ τοῦτο εἶνε μεμαρτυρημένον, ὅτι τὸ νέον ὄνομα τῆς πόλεως παρουσιάζεται ἤδη τῷ 963 μ. Χ.

Ἀναφέρεται δὲ τοῦτο ἐν σιγιλλίῳ τοῦ πατριάρχου Πολυεύκτου, δι' οὗ ἀνηγορεύθη σταυροπηγιακὴ ἡ μονὴ τῆς Παρθένου, ἣν ἀνήγειρεν ἐκ βάθρων πλησίον τῆς Δημητσάνης, ἀνηκούσης τότ' ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Λακεδαιμονίας, ὑποκειμένην εἰς τὴν μητρόπολιν Πατρῶν, ὁ Ἰωάννης Λαμπαρδόπουλος. Ὁ ἀνὴρ οὗτος δὲν ἦτο τῶν τυχόντων, τὴν δὲ παίδευσιν αὐτοῦ ἐλέγχουσι τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτασηκρῆτις, ἤτοι ἀρχιγραμματέως ἐξ ἀπορρήτων τοῦ ἐνδόξου αὐτοκράτορος Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ, καὶ τὸ ἐπώνυμον Φιλοσόφου, οὗ ἠξιώθη. Ἔχει δὲ τὸ οἰκογενειακὸν αὐτοῦ ὄνομα, Λαμπάρδης, καὶ τοῦτο τὸ περίεργον, ὅτι εἶνε τῶν ἀρχαιοτάτων τῶν ἐκφερομένων μετὰ τῆς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις συνηθεστάτης ἐν τοῖς πελοποννησιακοῖς ὀνόμασι καταλήξεως πουλος (πουλλος ;).

Μετὰ τῆς ἱδρύσεως τῆς μονῆς ταύτης ὑπὸ τοῦ Φιλοσόφου, οὗ οἱ ἀπόγονοι εἶνε οἱ Λαμπάρδαι καὶ οἱ Φιλοσοφόπουλοι τῆς Δημητσάνης, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἄρχεται τῆς πόλεως ἡ μέση ἱστορία. Καὶ ἄγνωστοι μὲν εἶνε αἱ τύχαι τῆς μονῆς ἐν λεπτομερείᾳ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ τοὺς ἔπειτα χρόνους· ἀλλὰ τοῦθ' ὅπερ προςδίδει εἰς αὐτὴν αἴγλην εἶνε ἡ ἐν αὐτῇ δωρεὰν παρεχομένη διδασκαλία, ἥτις ἀνέδειξεν αὐτὴν μετὰ τὴν ἅλωσιν ἓν τῶν κυριωτάτων κέντρων τῆς ἑλληνικῆς παιδείας πολὺ πρὶν, φωτιζομένου κατὰ μικρὸν τοῦ ἔθνους, συσταθῶσιν αἱ περιφανεῖς σχολαὶ αἱ δίκην φαεινῶν πυρσῶν μεταλαμπαδεύσασαι τὸ φῶς τῆς παιδείας εἰς τὸν δουλεύοντα ἑλληνισμόν. Ἀπὸ τῆς σχολῆς ἐκείνης, ἐφ' ὅσον ὑφίστατο ἐν αὐτῇ τῇ μονῇ καὶ μετὰ τὴν μετάθεσιν αὐτῆς εἰς τὸ κέντρον τῆς πόλεως διὰ τοῦ ἐν Σμύρνῃ πλουτήσαντος ἐμπόρου Γεωργίου Γούνα, ἐφωτίζετο οὐ μόνον ἡ Πελοπόννησος, ἀλλὰ καὶ ὅλη σχεδὸν ἡ Ἑλλάς. Ἀπὸ δὲ τοῦ 1764, ὅτε πρῶτοι ἐδίδαξαν ἐν τῇ νέᾳ σχολῇ ὁ Γούνας, ὡς μοναχὸς μετονομασθεὶς Γεράσιμος, καὶ ὁ ὑπ' αὐτοῦ ἐκπαιδευθεὶς καὶ εἰς μοναχὸν καρεὶς Ἀγάπιος ὁ Λεονάρδος, ἄρχεται νέον στάδιον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Δημητσάνης ὡς πνευματικῆς τροφοῦ τοῦ δουλεύοντος γένους.

Εἰς ἔτι δὲ μείζον' ἀκμὴν ἀνῆλθεν ἡ σχολὴ καὶ μετ' αὐτῆς ἡ πόλις

μετὰ τὸν ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1769 ἐπελθόντα σάλον διὰ τοῦ Ἀγαπίου Ἀντωνοπούλου. Τριακόσιοι νέοι, ἐξ ἁπασῶν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, οὐδ' αὐτῆς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐξαιρουμένης, συνέρρεον καθ' ἕκαστον ἔτος παρὰ τοὺς πόδας τοῦ σοφοῦ διδασκάλου καὶ τῶν βοηθῶν αὐτοῦ. Διδάσκαλοι καὶ μαθηταὶ ἐφιλοτιμοῦντο νὰ καλλωπίσωσι καὶ πλουτίσωσι τὴν σχολὴν καὶ αὐξήσωσι τὴν ἀξίαν λόγου αὐτῆς βιβλιοθήκην διὰ δωρεῶν ἐντύπων καὶ χειρογράφων. Πολλοὶ δὲ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀποφοιτώντων ἵδρυον ἑτέρας ἀλλαχοῦ σχολάς, οἱονεὶ ἀποικίας καὶ ἀφιδρύματα τῆς γεραρᾶς Δημητσαναίας μητροπόλεως.

Ἀλλὰ τὸ δυνάμενον νὰ καταδείξῃ εἴπερ τι καὶ ἄλλο τὴν ἐκπαιδευτικὴν σημασίαν καὶ τὸν πανελλήνιον χαρακτῆρα τοῦ ἐν τῷ σκότει τῆς δουλείας φάρου ἐκείνου τῆς μεσοχρονίου ἑλληνικῆς παιδείας εἶνε τὸ μέγα πλῆθος τῶν εἰς τἀνώτατα τῆς ἐκκλησίας ἀξιώματ' ἀνελθόντων τροφίμων τῆς σχολῆς ἐν τῇ μονῇ τοῦ Φιλοσόφου καὶ τῆς διαδεχθείσης αὐτήν. Τούτων οἱ πλεῖστοι εἶνε γεννήματά τε καὶ θρέμματ' αὐτῆς τῆς Δημητσάνης. Ὁ κατάλογος τῶν ἱεραρχῶν τούτων τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἀπετελεῖτο ἐκ πεντήκοντα καὶ δύο ἐν τῇ συγγραφῇ τοῦ Καστόρχη, σήμερον δὲ μετὰ τὰς πληρεστέρας ἐρεύνας τοῦ κ. Κανδηλώρου ἀνεβιβάσθη εἰς ἑβδομήκοντα.

Μεταξὺ δὲ τῶν ἑβδομήκοντα τούτων ἀποστόλων τῆς μεγάλης ἰδέας, ὡς ὀρθῶς ἀποκαλεῖ αὐτούς, τέσσαρες μὲν εἶνε πατριάρχαι Ἱεροσολύμων, ὁ Γερμανός, Σωφρόνιος ὁ Δ', Θεοφάνης ὁ Καράκαλλος καὶ Παΐσιος ὁ Λαμπάρδης, δύο δὲ οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι, ὁ Κύριλλος Καράκαλλος καὶ ὁ πάντων ὀνομαστότατος Γρηγόριος ὁ Ε' ὁ μέγας πατριάρχης ὁ διὰ τοῦ ἁγίου αἵματος ἐγκαινίσας τὸν ἱερὸν ἀγῶνα. Πλὴν δ' αὐτῶν ἑξήκοντα καὶ τέσσαρας ἀνέδειξεν ἀρχιερεῖς ἡ Δημητσάνα καὶ ἡ σχολὴ αὐτῆς, ὧν ὑπερέχει Γερμανὸς ὁ Παλαιῶν Πατρῶν ὁ μαχητὴς καὶ ἱστοριογράφος τοῦ μεγάλου ἀγῶνος.

Οὕτως ἡ Δημητσάνα δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἡ κατ' ἐξοχὴν πατρὶς τῶν ἱεραρχῶν. Ἀλλ' αἱ πρὸς τὸ γένος ὑπηρεσίαι τῆς πόλεως δὲν εἶνε μόνον ἐκπαιδευτικαί. Ἡ Δημητσάνα δὲν ἔσπειρε μόνον πατριάρχας καὶ ἀρχιερεῖς εἰς τὰ πέρατα τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Ὄχι ὀλιγώτερον ἐθνικὴ ὑπῆρξεν ἡ δρᾶσις τῆς πόλεως ὡς πυριτιδοποιείου τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας μαχομένων Ἑλλήνων.

Η ΠΥΡΙΤΙΣ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΣΑΝΗΣ[1]

Δημητσανίτικη μπαρούτι εἶνε παροιμιακὴ ἔκφρασις γνωστοτάτη μέχρι καὶ τῆς σήμερον πρὸς δήλωσιν πυρίτιδος κακῆς. Πρὸς τὴν ἔκφρασιν δὲ ταύτην δύναται νὰ συνδεθῇ ὅλη τῆς πόλεως ἡ ἐπὶ τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τῆς τουρκοκρατίας καὶ κατὰ τὰ ἔτη τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως ἱστορία. Ἀληθῶς ἡ Δημητσάνα ἦτο κατὰ πάντας ἐκείνους τοὺς χρόνους τὸ μέγα τῆς Ἑλλάδος πυριτιδοποιεῖον. Πυρῖτις καὶ γράμματα εἶνε οἱ δύο μεγάλοι πυρσοί, δι' ὧν ἡ Δημητσάνα εἴπερ τις καὶ ἄλλη τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἀνέφλεξε τὸν σπινθῆρα τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ἐν τοῖς περιωνύμοις τῆς πόλεως πυριτιδομύλοις κατασκευαζομένη πυρῖτις ἦτο ἀρίστη, νοθευομένη μόνον διὰ τοὺς Τούρκους, παρ' ὧν καὶ προῆλθε τὸ περιφρονητικὸν λόγιον περὶ τῆς πυρίτιδος τῆς Δημητσάνης. Συνδέεται δ' ἡ ἀκώλυτος παρασκευὴ τῆς πυρίτιδος ὡς καὶ τῆς παιδείας ἡ πρόοδος πρὸς τὰ προνόμια, ὧν ἠξιώθη ἡ Δημητσάνα διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Δημητσανιτῶν μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1718 συνθήκην τοῦ Πασσάροβιτς, δι' ἧς ἡ τέως ἐπὶ τριακονταετίαν βενετοκρατηθεῖσα Πελοπόννησος ἔγεινε καὶ πάλιν ἕρμαιον τῶν Τούρκων. Ὡς βακούφιον τῆς σουλτανομήτορος βαλιδὲ καὶ κατόπιν ὡς ἰδιοκτησία τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τεμένους συνεισέφερεν εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ταμεῖον καὶ ἔπειτα εἰς τὸ στέμμα μόνον τὸ εὐτελὲς ποσὸν χιλίων κατ' ἔτος γροσίων. Ἦτο τὸ μόνον βάρος ὅπερ ὑπεμίμνησκε τοὺς Δημητσανίτας τὸν διὰ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ἐπαχθῆ τοῦ βαρβάρου ζυγόν. Ἄλλως ἡ πόλις δύναται νὰ θεωρηθῇ μείνασ' ἀδούλω-

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Νεολόγῳ Κωνσταντινουπόλεως (Ἀθηνῶν) τῆς 14 καὶ τῆς 21 Δεκεμβρίου 1897.

τος. Οὐδεὶς Τοῦρκος εἶχε τὸ δικαίωμα ἐγκτήσεως ἐν Δημητσάνῃ, οὐδεὶς εἶχε τὴν ἄδειαν νὰ διέλθῃ ἔφιππος ἐκ τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς ἐδάφους. Καὶ ἂν δέ ποτε φιλοχρήματος Μωαμεθανὸς εἰςπράκτωρ ἀπετόλμα νὰ πιέσῃ τοὺς κατοίκους, σουλτανικὰ φιρμάνια ἠπείλουν κατ' αὐτοῦ οὐ μόνον παῦσιν, ἀλλὰ καὶ θάνατον.

Ὑπὸ τοιούτων στεγαζομένη προνομίων ἤκμαζεν ὁσημέραι μᾶλλον ἡ ἤδη εἰς ἐπισκοπὴν καὶ ἔπειτα μεσοῦντος τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος εἰς ἀρχιεπισκοπὴν προβιβασθεῖσα Δημητσάνα, εἰς ἣν νέαν αἴγλην προςέθηκεν ἡ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1769 νέαν ζωὴν λαβοῦσα σχολή. Ὀλίγα δ' ἔτη πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης παρουσιάζεται ὁ πρῶτος μάρτυς, ὃν τεσσαράκοντα καὶ πλέον ἔτη πρὸ τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ Δημητσάνα, ὁ ἐπίσκοπος τῆς πόλεως καὶ ἔπειτα μητροπολίτης Λακεδαίμονος Ἀνανίας ὁ Λαμπάρδης, ὁ ἔγγονος τοῦ Συντύχου ἐκείνου, ὃν αὐτοὶ οἱ Τοῦρκοι, τιμῶντες τὸν μέγα δυνάμενον οἶκόν του, εἶχον ἀναδείξει Μοραγιάννην, ἤτοι προεστῶτα ἁπάντων τῶν δημογερόντων τοῦ Μορέως. Καὶ ἐν μὲν αὐτῇ τῇ Δημητσάνῃ ἡ Βρύσις τοῦ Δεσπότη ὑπομιμνήσκει τοὺς κατοίκους τὸν ἀγαθὸν ἐπίσκοπον· ἐν δὲ τῇ μητροπόλει τῆς Σπάρτης μέχρις αὐτοῦ τοῦ 1833 ἐφαίνοντο ἐπὶ τῶν τοίχων τὰ ἴχνη τῶν αἱμάτων τῶν ἀναβρυσάντων ἐκ τοῦ τετράκις ὑπὸ τοῦ ξίφους τοῦ Τούρκου δημίου παρ' αὐτὴν τὴν θύραν τῆς μητροπόλεως πληγέντος μάρτυρος ἱεράρχου.

Ἀλλ' ἡ μεγίστη ὑπηρεσία ἣν ὁ Ἀνανίας προςήνεγκεν εἰς τὴν δουλεύουσαν πατρίδα, ἀνταξία τοῦ μαρτυρικοῦ του θανάτου, εἶνε ἡ χάριν τῆς παρασκευαζομένης ἐπαναστάσεως ἐπιμέλεια τῆς ἱδρύσεως τῶν πυριτιδομύλων τῆς Δημητσάνης. Ἀλλ' ἡ ἀποτυχία τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης τοῦ 1769 καὶ αἱ ἐξ αὐτῆς προκληθεῖσαι σφαγαὶ καὶ δηώσεις ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν ἐπήνεγκον καὶ ἐν Δημητσάνῃ πλὴν ἄλλων δεινῶν καὶ τῶν πυριτοδομύλων τὴν κατασκαφήν.

Παρῆλθον ἔτη δύςπονα, καθ' ἃ καὶ αὐτὴ ἡ προνομιοῦχος Δημητσάνα ᾐσθάνθη μέχρις αὐτῶν αὐτῆς τῶν προαστείων βαρὺ τὸ βῆμα τοῦ Τούρκου κατακτητοῦ. Ἓν τῶν συγκινητικῶν ἐπεισοδίων τῆς ἱστορίας τῶν κατὰ τῆς βαρβάρου δυναστείας μαχομένων κλεφτῶν καὶ ἁρματωλῶν, ὁ θάνατος τῶν Κολοκοτρωναίων, συνδέεται πρὸς τὴν οὐ μακρὰν τῆς Δημητσάνης κειμένην μονὴν τῶν Αἱμυαλῶν.

Ἀλλ' ἤρχισεν ὑποφώσκουσα ἡ ἠὼς τῆς ἐλευθερίας. Ὑπὸ τῆς μεγάλης τοῦ Ῥήγα φωνῆς ἠλεκτρισθεῖσα καὶ ὑπὸ τοῦ ἐθνικοῦ μαρτυρίου τοῦ Βελεστινλῆ παραδειγματιζομένη, προηλείφετο ἡ μεγάλη Ἑλλὰς πρὸς τὸν μέγαν ἀγῶνα διὰ μυστικῶν συνεννοήσεων, διὰ τῆς Φιλικῆς ἑταιρείας, δι' ἐθνικῶν ᾀσμάτων, διὰ τῆς παρασκευῆς ἐφοδίων πολεμικῶν.

Ἡ Δημητσάνα πρωτοστατεῖ καὶ κατὰ τοὺς τέσσαρας τούτους τρόπους τοῦ ἀγῶνος. Ἐκ μὲν Τεργέστης ὁ ἐν αὐτῇ ἡσυχάζων πρώην Μεθώνης Ἄνθιμος ὁ Καράκαλλος προβαίνει τῷ 1800 εἰς μυστικὰς περὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ γένους συνεννοήσεις πρὸς τὸν διδάσκαλον τῆς Δημητσαναίας σχολῆς Ἀγάπιον, ἔξαλλον γενόμενον ὑπὸ χαρᾶς ἐπὶ ταῖς πρὸς αὐτὸν ἀνακοινώσεσι καὶ ἀπὸ τῆς θείας προνοίας ἀπεκδεχόμενον τὴν πλήρωσιν τῶν ἐθνικῶν πόθων. Ἐν δὲ τῇ ποιήσει ἐθνικῶν ᾀσμάτων ἐφάμιλλος τοῦ Ῥήγα ἀναδεικνύεται ὁ ἐν Κισνοβίῳ διαμένων καὶ ἐν τῷ ῥωσικῷ στρατῷ ὑπηρετῶν Παναγιώτης Ἀνδρόνικος, ὅςτις ἀπὸ τῶν σκυθικῶν πάγων βροντοφωνεῖ πρὸς τοὺς Ἕλληνας τὸ γνωστότατον καὶ ἐπὶ μακρὸν πεπλανημένως εἰς τὸν Ῥήγαν προσγραφόμενον ἐγερτήριον

Ὦ παιδιά μου
ὀρφανά μου
σκορπισμένα 'δῶ καὶ 'κεῖ,
διωγμένα
κ' ὑβρισμένα
ἀπ' τὰ ἔθνη πανοικεί.

Ὁ δὲ δεῖπνος ὁ μυστικός, ὃν προανήγγειλεν ὁ ἔνθους Δημητσανίτης ποιητὴς ἐν τῇ δευτέρᾳ τοῦ ᾄσματός του στροφῇ, ἐτελεῖτο μετ' ὀλίγα ἔτη ὑπὸ τῶν Δημητσαναίων Φιλικῶν ἐν τῇ ὡραίᾳ αἰθούσῃ τοῦ οἴκου τοῦ δημογέροντος Ἀθανασίου Ἀντωνοπούλου. Ἐν αὐτῷ ὁ Παπαφλέσσας ἐμύει τοὺς ἐνθέρμους τῆς Δημητσάνης πατριώτας τὰ τῆς Φιλικῆς ἐκείνης ἑταιρείας, ἧς ἄλλος Δημητσανίτης, ὁ Παναγιώτης Σέκερης, ὑπῆρξε τῶν πρώτων καὶ θερμοτάτων ὀπαδῶν.

Ἡ αἴθουσα δ' ἐκείνη τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου διατηρεῖται θαυμασίως εἰςέτι, στεγαζομένη διὰ πολυτελεστάτης χρυσεπιγλύφου ὀροφῆς ἐκ σκαλιστοῦ καὶ πολυχρώμου ξύλου, καὶ ἐπὶ πολὺ ἦτο τὸ ἀληθὲς προσκύνημα τῶν διαφόρων στρατηγῶν. Οὕτως ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης, καίτοι κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1859 ἦτο ἀρχηγὸς ἀντιθέτου συνδυασμοῦ, ἔσπευσε νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν πολιτικὸν ἀντίπαλον Ἀντώνιον Ἀθ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ἀντωνόπουλον, καὶ γονατίσας ἠσπάσθη τὸ ἔδαφος τῆς ἱστορικῆς αἰθούσης. Εἰς τοὺς ἐκπλήκτους δὲ καὶ φοβηθέντας παραφροσύνην συνυποψηφίους εἶπεν, ὅτι εὐλαβὴς σιγὴ ἁρμόζει ἐν τῇ αἰθούσῃ ἐκείνῃ, ἥτις πρώτη ἤκουσε τὸ μέγα μήνυμα, ὅπερ, ἐκεῖθεν σκορπισθὲν καὶ θριαμβεῦσαν, κατέστησε τὴν Ἑλλάδα ἐλεύθερον βασίλειον, ἐκλέγον ἤδη ἀντιπροσώπους.

Ἀλλ' ἡ μεγίστη εἰς τὸν παρασκευαζόμενον ἀγῶνα ὑπηρεσία, ἣν παρέσχεν ἡ Δημητσάνα, ὑπῆρξεν ἡ ἀνίδρυσις τῶν ἀπὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1769 κατηρειπιωμένων μύλων τοῦ ἱεράρχου Ἀνανίου καὶ ἡ κατὰ μικρὸν μεταβολὴ τῆς πόλεως εἰς μέγα ἐργοστάσιον πυρίτιδος, ὅπλων καὶ σφαιρῶν. Ὀφείλεται δὲ τὸ μέγα τοῦτο ἔργον εἰς δύο ὑπὸ τοῦ Φιλικοῦ Ἀναγνωσταρᾶ μυηθέντας ἀδελφοὺς Δημητσανίτας, μεγαλεμπόρους ἐν Ὕδρᾳ, τοὺς Σπηλιωτοπούλους. Οἱ δύο ἀδελφοί, διαλύσαντες τὸ ἐν τῇ νήσῳ ἐμπορικὸν αὐτῶν κατάστημα, ἔσπευσαν εἰς τὴν πάτριον πόλιν, ὅπως ἐπὶ τῇ προφάσει μικροῦ ἐμπορίου πυρίτιδος παρασκευάσωσι τὰ ἐφόδια τοῦ μεγάλου ἀγῶνος.

Μετ' οὐ πολὺ ἡ Δημητσάνα μετεβάλλετο ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν διδύμων Ἡφαίστων εἰς χαλκεῖον πολέμου. Χιλιάδες ὀκάδων νίτρου καὶ θείου ἐκομίζοντο κατὰ μικρὸν ὑπὸ Δημητσανιτῶν ἀγωγέων νύκτωρ εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀπεθηκεύοντο εἰς τὰ ὑπόγεια τῶν Σπηλιωτοπούλων. Δύο τῶν μεγάλων πυριτοδομύλων τοῦ Ἀνανίου ἐπισκευασθέντες εἰργάζοντο ἀπαύστως· κλίβανοι, κτισθέντες διὰ τὸ ἀσκανδάλιστον δίκην ἀφιερωμάτων ἐν τοῖς προαυλίοις τῶν ἐκκλησιῶν, ἐχρησίμευσαν εἰς χύσιν μολύβδου. Τὰ ὑπόγεια τῶν Σπηλιωτοπούλων μετεβλήθησαν εἰς χυτήρια σφαιρῶν καὶ ὁπλοστάσια, καὶ ἀπὸ τῶν οἴκων τῶν Δημητσανιτῶν ἀντήχει ὁ κτύπος ἰγδίων κατὰ προπατορικὴν αὐτῶν τέχνην παρασκευαζόντων πυρῖτιν. Καὶ ἐξεπλήσσοντο μὲν οἱ τυχὸν ἐκ τῆς πόλεως σπανίως διαβαίνοντες πρόκριτοι Τοῦρκοι, ἀλλὰ τὴν ἔκπληξιν αὐτῶν διέλυον δικαιολογίαι εὐλογοφανεῖς καὶ δῶρα πειστικώτερα.

Ἀλλ' αἴφνης ἡ μεγάλη ἐκείνη ἀποθήκη ὑλικοῦ πολέμου διέτρεξε μικρὸν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων ἐκ τῆς προδοσίας προσωπικοῦ ἐχθροῦ τῶν Σπηλιωτοπούλων, νωθοῦς πρὸς τὸν ἐθνικὸν σκοπὸν τῆς παρασκευῆς ἢ ἀγνοοῦντος τὰ κατ' αὐτόν. Τοῦρκοι ἀνακριταὶ ἐστάλησαν ἐκ Τριπόλεως.

Ἀλλ' οἱ Σπηλιωτόπουλοι εἶχον προειδοποιηθῇ ὑπὸ τοῦ ἐν Τριπό-

λει διερμηνέως Σταυράκη Ἰωβίκη. Οἱ ἀγάδες ἔφθασαν εἰς τὴν πόλιν μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου. Ἁβρὸν δὲ καὶ πλούσιον δεῖπνον παρατεθὲν εἰς αὐτοὺς καὶ φαιδρυνθὲν ὑπὸ τῶν λογοπαιγνίων καὶ βωμολοχιῶν τοῦ πρακτικοῦ ἰατροῦ Εὐθυμίου Μπόκα, λαλοῦντος ἀπταίστως τὴν τουρκικήν, ἔτρεψε τοὺς βαρεῖς ὑπὸ τοῦ γέλωτος καὶ τοῦ οἴνου Τούρκους ἐπὶ τὸν ὕπνον. Ἐν ᾧ δὲ ἡδέως ἐκοιμῶντο οἱ ἀνακριταί, διὰ νυκτὸς ὅλη ἡ Δημητσάνα εὑρίσκετο ἄγρυπνος ἐπὶ ποδός. Ἄνδρες καὶ γυναῖκες, νεάνιδες καὶ παιδία ἐξήγαγον ἐν σοβαρᾷ σιωπῇ, πλήρει μυστηρίου, ἐκ τῶν ὑπογείων τῶν Σπηλιωτοπούλων, ἐν οἷς εὑρίσκοντο αἱ μέγισται τῶν ἀποθηκῶν, χιλιάδας ὅλας σάκκων πυρίτιδος, θείου, νίτρου καὶ μολύβδου, καὶ ἀπέκρυψαν αὐτοὺς εἰς μεμακρυσμένους ληνοὺς καὶ ἀπόκρημνα σπήλαια τῆς περιχώρου. Δι' ἀναλόγου δὲ δόλου καὶ πάλιν ἔπειτα τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1821 ἠπατήθησαν οἱ Τοῦρκοι οἱ σταλέντες χάριν καταστροφῆς τῶν μύλων, οὓς εὗρον, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐν τῇ πόλει παρουσίας των, μεταβεβλημένους εἰς ἀχυρῶνας.

Αἱ ὑπηρεσίαι ἃς παρέσχον εἰς τὸν μετ' οὐ πολὺ ἀρξάμενον ἀγῶνα τὰ οὕτω διασωθέντα ἐφόδια πολέμου καὶ τὰ κατασκευασθέντα καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν αὐτοῦ εἶνε δυςυπολόγιστα ἀληθῶς. Ἄνευ τῆς Δημητσάνης πλέον ἢ ἅπαξ τὸ ὅπλον τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας μαχομένου Ἕλληνος θὰ ἔμενεν ἄχρηστον, μὴ ἐπισκευαζόμενον, ἄνευ πυρίτιδος, ἄνευ σφαίρας, ἄνευ φυσιγγίου. Οἱ μῦλοι ηὐξήθησαν εἰς δεκατέσσαρας, οἵτινες διὰ διηνεκοῦς ἐργασίας παρῆγον ἡμέρας καὶ νυκτὸς τριακοσίας μέχρι πεντακοσίων ὀκάδων ἀρίστης πυρίτιδος καθ' ἑκάστην. Καὶ τὸν μὲν ἀναγκαῖον διὰ τὴν πυρίτιδα ἄνθρακα παρεσκεύαζον οἱ Δημητσανῖται κατὰ χώραν ἐξ ἐλελισφάκου, τὸ δὲ θεῖον καὶ τὸ νίτρον ἐξωρύσσετο ἐν τοῖς ἄντροις τῆς Μονεμβασίας καὶ τοῦ Ἕλους. Ἐπιλιπόντος δὲ τοῦ μολύβδου, κατὰ πρότασιν τοῦ ἑτέρου τῶν ἀδελφῶν Σπηλιωτοπούλων ἀφῃρέθησαν αἱ μολύβδιναι στέγαι τῶν ἐν Ἄργει καὶ Πάτραις τουρκικῶν μενδρεσέδων, αἵτινες καὶ ἐτάκησαν εἰς θανατηφόρους σφαίρας ἐν τοῖς χυτηρίοις τῆς Δημητσάνης. Ὅλη ἡ Πελοπόννησος, ἡ Στερεά, ἡ Θεσσαλία, ἡ Κασσάνδρα, ὁ Ἄθως, αὐτὴ ἡ Κρήτη ἐφωδιάζοντο ἐκ Δημητσάνης. Κατ' ἐπίσημον πίνακα, διασωθέντα, ἐντὸς ἑνὸς καὶ μόνου ἔτους εἰς μόνην τὴν Πελοπόννησον ἐστάλησαν παρὰ τῶν Σπηλιωτοπούλων 3510 ὀκάδες σφαιρῶν, 13106 ὀκάδες πυρίτιδος καὶ 804320 φυσίγγια ἕτοιμα.

Τοιαύτη κατανάλωσις ἐπήνεγκε τέλος τὴν ἐξάντλησιν. Δὲν ὑπῆρχε χάρτης διὰ τὰ φυσίγγια, δὲν ὑπῆρχε χρῆμα πρὸς προμήθειαν τῶν πρώτων ὑλῶν. Τὸ πλεῖστον τῶν ἀποστελλομένων ἐφοδίων δὲν ἐπληρόνετο ὑπὸ τῶν ὀπλαρχηγῶν, ὑπογραφόντων ἁπλῶς ὁμοιόμορφον χρεωστικὴν ἀπόδειξιν, ὁμολογοῦσαν τὴν ἄνευ ἀμοιβῆς παραλαβὴν διὰ νά τους χρησιμεύσῃ ἐν καιρῷ ζητήσεως καὶ ἐξετάσεως ὡς ἀπόδειξις πρὸς τὸ Γένος καὶ τὴν Πατρίδα. Δὲν ὑπῆρχε δὲ χρῆμα, διότι πλὴν πυρίτιδος καὶ σφαιρῶν καὶ φυσιγγίων ἡ Δημητσάνα ἔστελλεν ἱματισμὸν καὶ ὑποδήματα καὶ ἱμάντας καὶ φυσιγγιοθήκας εἰς τοὺς μαχομένους, ταῦτα πάντα παρασκευαζόμενα ἐκ τῶν δερμάτων τῶν δι' εἰςφορᾶς συλλεγομένων, καὶ ἐτροφοδότει δὲ πολλάκις δι' ἄρτων ἐν τοῖς κλιβάνοις τῶν ἐκκλησιῶν ἀμισθὶ ὑπ' ἀνδρῶν ζυμουμένων, τὰ ἑλληνικὰ στρατόπεδα.

Ἡ παῦσις τοιούτων γενναίων χορηγιῶν ἐκ τῆς μεστῆς ἐθελοθυσίας πόλεως ἐνέβαλε τὰ στρατόπεδα εἰς ἀγωνίαν. Ἀλλ' ἤρκεσεν ἓν ἐπίσημον ἔγγραφον τῆς Πελοποννησιακῆς γερουσίας ἐκ Τριπόλεως, ὑπογεγραμμένον τῇ 12 Ἰουλίου 1822 ὑπὸ τοῦ ἀντιπροέδρου Ἀσημάκη Φωτήλα, πρὸς τὸν Νικόλαον Σπηλιωτόπουλον, ὅπως ἐξάψῃ τὴν φιλοπατρίαν τῶν Δημητσανιτῶν. Ἡ πατρὶς ἐξέπεμπε δι' αὐτοῦ τὴν γοερὰν κραυγὴν Ἄλλην ἐλπίδα δὲν ἔχομεν, καὶ ὅταν δὲν προφθάσῃς, ἐχάθημεν ὅλοι ἐπίσης. Ἡ Δημητσάνα ἤκουσε τῆς πατρίδος τὴν φωνήν. Τὰ κειμήλια τὰ κεκρυμμένα ἐν τοῖς ἀδύτοις τῶν οἴκων παρέσχον τὸ ἐλλεῖπον χρῆμα, καὶ τὰ ἔντυπα καὶ τὰ χειρόγραφα τῆς πλουσίας βιβλιοθήκης ἔδωκαν τὸν λείποντα διὰ τὰ φυσίγγια χάρτην. Οἱ μύλοι, τὰ χυτήρια, τὰ ὁπλοστάσια ἤρχισαν πάλιν τὸ ἔργον των, ἐξακολουθῆσαν μέχρι τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ἰβραΐμη, καί, ὅτε ὁ ἥλιος ἐφώτισεν ἐλευθέραν μετὰ τοσαύτας θυσίας τὴν Δημητσάναν, πεντακόσιοι μόλις τόμοι εἶχον ἐναπολειφθῆ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς σχολῆς ἐκείνης, ἥτις εἶχεν ἐμπνεύσει τόσην φιλοπατρίαν.

Ἡ πυρῖτις τῆς Δημητσάνης ἦτο περιζήτητος ἰδίως ἀπὸ τῆς μάχης τοῦ Βαλτετσίου, ὅτ' ἐδοκιμάσθη ἡ ἀρίστη αὐτῆς ποιότης κατ' ἀντιπαραβολὴν πρὸς τὴν νενοθευμένην πυρῖτιν, ἣν οἱ Δημητσανῖται ἐξαναγκασθέντες εἶχον παρασκευάσει χάριν τῶν Τούρκων. Ἔξαλλοι ἐξ ὀργῆς μετὰ τὴν μάχην οἱ Τοῦρκοι ἐκάλεσαν τοὺς πυριτοδοποιούς, καὶ ἐζήτησαν λόγον περὶ τῆς ἀστοχίας τῶν σφαιρῶν αὐτῶν. Δὲν

πταίομεν ἡμεῖς, ἀγᾶ μου, ἀπήντησαν πονηρότατα οἱ Δημητσανῖται. Τὸ μπαροῦτι εἶνε μοῦστος ἀκόμη καὶ δὲν κόβει. Ἔπρεπε νά τ' ἀφήσετε ὀλίγους μῆνας διὰ νὰ γείνῃ· δὲν πταίομεν ἡμεῖς, ἀγᾶ μου. Ἔκτοτε οἱ Τοῦρκοι ἐκάλεσαν Δημητσανήτικη μπαροῦτι τὴν πυρῖτιν τὴν εὐτελῆ.

Ἀλλὰ μὲ τὴν γνησίαν τῆς Δημητσάνης πυρῖτιν ἀγωνισθεὶς ἐνίκησεν ὑπὲρ ἐλευθερίας μαχόμενος ὁ ἑλληνισμός, ἔχων τεταγμένους εἰς τὰς φάλαγγας αὐτοῦ καὶ γενναίους Δημητσανίτας ὁπλαρχηγούς, οἷοι ὁ Γεώργιος Ἀνδρόνικος, ὁ Νικόλαος Κοντογόνης, ὁ Ἀνδρέας Παπαδιαμαντόπουλος, ὁ Βασίλειος Ἀναγνωστόπουλος καὶ οἱ ἀδελφοὶ Σπηλιωτόπουλοι, ὧν τινες ἔπεσον ἡρωικῶς μαχόμενοι. Οὐδὲ πρέπει νὰ λησμονήσωμεν μεταξὺ τῶν μαχητῶν τῆς πατρίδος τὸν ἐργασθέντα ὑπὲρ αὐτῆς διὰ τοῦ ὅπλου ἅμα καὶ τοῦ καλάμου, τὸν Δημητσανίτην στιχουργὸν Τσοπανάκον, τὸν τοξεύοντα μὲν τοὺς Τούρκους διὰ τῶν δημητσανικῶν του σφαιρῶν, φαιδρύνοντα δὲ τὰ στρατόπεδα διὰ τῶν ἀστείων του δημωδῶν στιχουργημάτων. Δύσμορφος καὶ κυφός, ἐξάπτων ἐν ταῖς μάχαις τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν ἀγωνιζομένων καὶ ἅμα δηκτικῶς ἀποτολμῶν νὰ μυκτηρίζῃ τοὺς πάντας ἦτο κρᾶμα Θερσίτου ἅμα καὶ Τυρταίου. Καὶ εἰρωνεύετο μὲν ὁ κυφὸς ποιητὴς τὸν στρατηγὸν Νικηταρᾶν, ἀποστείλαντ' αὐτῷ χάριν παιδιᾶς ἵππον κολοβόν, διὰ τῶν γνωστῶν στίχων

Το δῶρο σου Νικηταρᾶ
εἶν' ἄλογο χωρὶς οὐρά.
Κ' ἢ μοῦ στέλνεις τὸ κριθάρι
ἢ σοῦ στέλνω τὸ τομάρι.

Ἔστρεφε δὲ τῆς Μούσης του τὴν εἰρωνείαν καὶ καθ' ἑαυτοῦ, ὅτε, ζωννύμενος ἐν τοῖς στρατοπέδοις λέπενον, χόρτον, ἀντὶ σπάθης, ἔψαλλε χλευαστικῶς

Γιὰ 'δέτ' αὐτὸ τὸ λέπενο
πόσον μοῦ φέρνει ἔπαινο.

Τοιαύτη ἡ ἱστορία τῆς Δημητσάνης, ἧς οἱ σημερινοὶ κάτοικοι, τοῦ Κερδῴου ὀπαδοὶ καὶ τοῦ χρυσίου ἐν τῇ ξένῃ ζητηταί, ἂς μὴ λησμονῶσιν οἵας εἰς αὐτοὺς ἐπιβάλλουσιν ὑποχρεώσεις τοῦ μεγάλου παρελθόντος αἱ ἀναμνήσεις.

ΣΥΡΡΑΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΛΑΡΡΥΤΑΙ [1]

Οἱ Καλαρρύται κεῖνται κατὰ τὸ ὄρος Πολύαινον, ἀπέναντι τοῦ Συρράκου, ὅπερ, ὡς δίδυμον ἀδελφὸν, μόνον ἀσπλαγχνία πολιτικὴ δύναται νὰ χωρίσῃ τοῦ ἄλλου δι' αὐθαιρέτου γραμμῆς, ἐν ᾧ καὶ ἡ ἱστορία του τὸ ἑνόνει καὶ ἡ φυσική του θέσις τὸ συνδέει. Οἱ κάτοικοι τῶν δύο χωρίων, ὡς καὶ τῆς περιχώρου, ἦσαν μὲν βλαχικῆς καταγωγῆς, ἀλλ' ἐξελληνίσθησαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςτε οὐδεὶς βεβαίως σκέπτεται νὰ μὴ θεωρήσῃ Ἕλληνας ἐκ τῶν γνησιωτέρων τὸν Κωλέττην καὶ τόσους ἄλλους πολιτικοὺς, λογίους, εὐεργέτας τῆς κοινῆς πατρίδος. Τὰ δύο δίδυμα χωρία δὲν ἔχουσιν ἱστορίαν παλαιὰν, οὐδ' ἀναφέρονται ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Ἀλλὰ συνεκεντρώθη εἰς αὐτὰ τόση ζωὴ ἐπὶ ὀλίγους αἰῶνας, ὥςτε ἀναπληροῦται δι' αὐτῆς ἡ ἔλλειψις μακραίωνος σειρᾶς περιπετειῶν. Δὲν εἶχε δίκαιον ὁ Pouqueville λέγων, ὅτι οἱ ἠπειρωτικοὶ βράχοι, αἱ φάραγγες, τὰ προαιώνια δάση, τὰ δροσερὰ σπήλαια ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῇ τῇ πατρίδι τῶν ἡμιθέων, τέκνων τῆς Ἑλλάδος;

Τὰ εὗρεν ἐκεῖ χαριτωμένα, πλούσια, εὐνομούμενα μὲ ἰδιάζοντα τύπον ἐθνικοῦ βίου, ἑλληνικώτατα, καί τα ἠγάπησε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος ὁ Γάλλος φιλέλλην, μετὰ στοργῆς περιγράψας αὐτά. Τὸν συγκινεῖ καὶ αὐτὸς ὁ ἦχος τῶν κωδώνων ὁ ἐρχόμενος ἐκ τῶν Καλαρρυτῶν, τὸν μαγεύει ἡ συνένωσις τῶν χαρίτων ἐκεῖ τῆς φύσεως τῆς Ἀνατολῆς ἡνωμένης μετὰ τῆς σοβαρότητος τῶν καλλονῶν τῆς πατρίου χλωρίδος, καὶ ἔνδακρυς ἀνεπόλησεν ἐκεῖ τοὺς παιδικοὺς αὐτοῦ χρόνους. Εὑρίσκετο εἰς τὸ βάθος τοῦ κρημνοῦ ὅπου ῥέει ὁ ποταμὸς τῶν

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῆς 28 Ἰουνίου 1881 καὶ ἐν τῷ περιοδικῷ Ἑστίᾳ τοῦ 1881, Τόμ. ΙΒ' σ. 440-442.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Καλαρρυτῶν, οὗ ἀπετέλουν καταρράκτας τὰ διαυγῆ ὕδατα, καὶ ἐχρειάσθη νὰ στρέψῃ πολὺ ὑψηλὰ τοὺς ὀφθαλμούς, ὅπως ἀνακαλύψῃ οὐρανογείτονα τὴν ὡραίαν ὁμώνυμον κώμην.

Ἡ κωμόπολις αὕτη ἠρίθμει τῷ 1815 περὶ τὰς διακοσίας οἰκογενείας ἐγκατεστημένας ἐν θέσει ἁρμοδιωτέρᾳ μᾶλλον εἰς φωλεὰς ἀετῶν καὶ γυπῶν παρὰ εἰς φιλησύχους καὶ καλλιτεχνικοὺς κατοίκους, διακρινομένους διὰ τὰς τέχνας αὐτῶν καὶ τὴν φιλονομίαν. Ἀλλ' ἡ ἀπομόνωσις ἐκείνη ἐν τόπῳ οὕτως ὀχυρῷ ἐκ φύσεως ἀνέπτυξε παρ' αὐτοῖς τὸ αἴσθημα τῆς ἀνεξαρτησίας, καὶ ἡ ἀσφάλεια, ὡς ἀγαθὸν καρπόν, τὸ τῆς φιλοπονίας καὶ μελέτης. Τὸ κατ' ἀρχὰς οἱ κάτοικοι ἦσαν ποιμενικοί, καὶ αὐτοὶ κατεβίβαζον εἰς τὰς ἀγορὰς τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου τὰ προϊόντα τῶν γειτονικῶν ὀρέων· παρ' αὐτῶν δὲ ἠγόραζε καὶ αὐτὴ ἡ Γαλλία τὰ δέρματα. Ἀλλά, μὴ περιορισθέντες εἰς τοῦτο, βαθμηδὸν ἥψαντο καὶ τῆς ὑφαντικῆς, ἐξάγοντες καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τὰ ἔργα τῶν χειρῶν των· ἡ δὲ φιλοπονία καὶ οἰκονομία αὐτῶν ἐπέφερε τὸ θαυμάσιον ἀποτέλεσμα τοῦ ἐκτάκτου πλουτισμοῦ των, καὶ ἐντὸς ἡμίσεος αἰῶνος, ἀπὸ τοῦ 1810 καὶ ἑξῆς οἱ Καλαρρυτιῶται μετὰ τῶν Συρρακιωτῶν, τῶν Μετσοβιτῶν καὶ τῶν κατοίκων τοῦ Ἀσπροποτάμου καὶ τοῦ Ζαγορίου, κατέλαβον, ὡς διὰ νέων ἀποικιῶν, τὰς ἀκτὰς τῆς Μεσογείου, ἱδρύοντες ἐμπορικοὺς οἴκους ἐν Νεαπόλει, Λιβούρνῳ, Γενούῃ, Σαρδινίᾳ, Μελίτῃ, Βενετίᾳ, Τεργέστῃ, Ἀγκῶνι καὶ Ῥαγούζῃ. Ὁ Pouqueville λέγει ῥητῶς, ὅτι εὗρεν ἐν Καλαρρύταις ἐμπορικὴν κίνησιν ἁμιλλωμένην πρὸς τὴν τῶν κυριωτέρων ἐμπορικῶν πόλεων τῆς Εὐρώπης· τὰ σπουδαιότερα δ' ἐμπορεύματα ἦσαν οἱ βάμβακες τῆς Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας, ἐξαγόμενοι εἰς Αὐστρίαν, αἱ μέταξαι τῆς Ἀγυιᾶς καὶ τοῦ Βόλου, τὰ δέρματα λαγωῶν, ἄρκτων καὶ ἄλλα γουναρικά, ἐξαγόμενα εἰς τὸ βασίλειον τῆς Νεαπόλεως, ἔνθ' ἀντηλλάσσοντο πρὸς χρυσᾶ νήματα, τοῦθ' ὅπερ ὑπῆρξεν ἡ κυριωτάτη βάσις τοῦ πλουτισμοῦ τῆς κωμοπόλεως.

Ἀλλ' οἱ μεγάλοι ἐμπορικοὶ οἶκοι δὲν περιωρίζοντο εἰς τὴν χρηματολογίαν· ἐπροστάτευον δὲ παντοειδῶς τὰ γράμματα, τὰς τέχνας καὶ τὴν κατωτέραν βιομηχανίαν. Ἐν τοῖς οἴκοις τῆς Ἰταλίας ἐφιλοξενοῦντο φιλοτίμως ἐπὶ μακρὸν χρόνον οἱ ἐν τῇ ξένῃ σπουδάζοντες Ἠπειρῶται. Καὶ τοιαύτης εὐγενοῦς φιλοξενίας ἀναμνήσεις ἐγλύκαινον τὸ γῆρας διδασκάλων τοῦ ἔθνους οἷοι ὁ Ἀσώπιος καὶ ὁ Φιλητᾶς.

Οἱ περιηγηταὶ διηγοῦνται, ὅτι εὑρίσκοντο ἐν Καλαρρύταις καὶ ἐν Συρράκῳ πολλοὶ οἱ ὁμιλοῦντες ξένας γλώσσας καὶ ἔχοντες βιβλιοθήκας πλουσίας γαλλικῶν καὶ ἰταλικῶν βιβλίων, ἐπαρκούσας εἰς πᾶσαν μελέτην περὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας.

Ἐκ δὲ τῶν τεχνῶν ἰδίως ἤκμασεν ἐν Καλαρρύταις ἡ χρυσοχοϊκή, ἥτις ἔφθασεν εἰς σπάνιον βαθμὸν τελειότητος· στολίσματα εὐαγγελίων, δίσκοι, εἰκόνων ὁλόχρυσα περιθεώρια, μετάλλια, περιδέραια καὶ πάντα τὰ κομψοτεχνήματα τῆς τορευτικῆς τῶν πολυτίμων μετάλλων εἶχον ἰδιαιτέραν ἀξίαν ἐξερχόμενα ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου περιωνύμου Καλαρρυτιώτου καλλιτέχνου. Ἰδίως φημίζεται ὁ Ἀθανάσιος Τσιμούρης ὁ ἀρχιχρυσοχόος τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ. Τίς οἶδε πόσα κοσμήματα στολίσαντα τὰ στήθη, τοὺς ἁβροὺς βραχίονας καὶ τὸ μέτωπον τῆς Βασιλικῆς καὶ τῆς Κυρα-Φροσύνης ἦσαν ἔργα τῶν χειρῶν του. Μοναδικὸς εἰς τὴν σφυρηλασίαν ἦτο ἄλλος, ὁ Δημήτριος Παπαγεωργίου, τοῦ ὁποίου ἕκαστος κτύπος τοῦ σφυρίου ἐστοίχιζεν ἓν φλωρίον, ὅταν προέκειτο νὰ δώσῃ τὸν ἀέρα τῶν ἀργυρῶν μεγάλων δίσκων καὶ τῶν σινίων. Ἠπόρησαν οἱ κάτοικοι τῶν Ἰωαννίνων, ὅτε, καλέσαντες αὐτόν, ἵνα παράσχῃ ταύτην τὴν ὑπηρεσίαν δι' εὐρὺν δίσκον προωρισμένον διὰ τὸν σατράπην, ἤκουσαν τὸ βαρὺ αἴτημά του· μάτην τῷ εἶπον ἱκετεύοντες, ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ζωῆς των, καὶ προσέφερον αὐτῷ, ἐν συνόλῳ προεκτιμῶντες τὴν ἐργασίαν του, μεγάλα ποσά. Ὁ τεχνίτης ἐπέμενεν· ἀλλ' ἤρκεσαν τρεῖς μόνον θαυματουργοὶ κτύποι του, ἵνα ἐπέλθῃ τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα. Καὶ λέγεται εἰπὼν τότε, ὅτι δὲν ἤθελε τὸ πολὺ χρῆμα τῶν ἀδελφῶν του, ἀλλὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀξίας τῆς τέχνης του.

Εἰς τὴν τοιαύτην χρυσόπλεκτον φωλεὰν δὲν εἶχε πατήσει τὸν πόδα του Τοῦρκος· ὀλίγαι ἑκατοστύες γροσίων πληρονόμεναι εἰς τὴν βαλιδὲν ἦσαν ὁ μόνος φόρος. Ἀλλ' ὅτε ἡ γαμψῶνυξ τυραννία τοῦ Ἀλῆ ἐξηπλώθη ἐπὶ τὴν Ἤπειρον, μόνον τὸ πόλισμα τῶν Καλαρρυτῶν ἐπλήρονε φόρον ἐτήσιον πεντήκοντα χιλιάδων γροσίων καὶ ἄλλας πολλὰς ὑφίστατο χρηματικὰς θυσίας. Καὶ ὅμως διηγεῖται ὁ Pouqueville συγκινῶν ἡμᾶς· Παρ' ὅλην ταύτην τὴν δυστυχίαν, ἐπειδὴ ἔχουσιν αὐτοδιοίκησιν καὶ μόνον τὸ φάσμα Τούρκου διοικητοῦ, τοῦ λεγομένου σούμπαση, ὅστις οὐδὲν τολμᾷ νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀποινεὶ κατὰ τῶν ἐθίμων αὐτῶν, παραμυθοῦν-

ται. Εἶνε κύριοι τοῦ σώματος αὐτῶν· ἡ οἰκονομία, ἀρχὴ τοῦ πλούτου, καὶ ἡ δραστηριότης συγκρατοῦσιν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐλπίδι μέλλοντος καλλιτέρου. Ὄντες ἀρκετὰ φιλοπόλιδες, ὥςτε νὰ μεταχειρίζωνται ἐλάχιστα μόνον εἴδη ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐν τοῖς ἐργοστασίοις τῆς πόλεως αὐτῶν κατασκευάζουσι τοὺς σοφάδες καὶ τοὺς τάπητας τοὺς ἀποτελοῦντας τὰ κυριώτερα σκεύη τοῦ οἴκου των. Αἱ γυναῖκες αὐτῶν, ὑπείκουσαι εἰς προαιωνίους ἀπαραβάτους νόμους κατὰ τῆς πολυτελείας, ὀφείλουσι νὰ φορῶσιν ἐνδύματα ἐγχωρίου ἐργασίας, καὶ μόνον κόσμημα περισσότεχνον ἐπιτρέπονται αὐταῖς τὰ μεταξωτὰ μανδυλάκια, φορούμενα κατὰ τὰς ἐπισήμους ἡμέρας, ἀπαγορεύονται δ' εἰς αὐτὰς ῥητῶς τὰ κοσμήματα, τὰ χρυσᾶ νήματα, τὰ σάλια καὶ τὰ γουναρικὰ τὰ ἐν χρήσει κατὰ τὴν ὑπόλοιπον Ἀνατολήν. Οἱ ἐπιτρέποντες εἰς τὰς συζύγους των περισσὰ κοσμήματα θεωροῦνται ἀτιμασθέντες· ἂν δέ τις ἐνδυθῇ τὸ χρυσοκέντητον καὶ πολυέξοδον ἀλβανικὸν ἔνδυμα, ἂν παρεκτραπῇ τῆς οἰκογενειακῆς αὐταρκείας, θεωρεῖται ὡς ἀμφιβόλου διαγωγῆς καὶ ἀποβάλλει τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν συμπολιτῶν. Τοιοῦτοι εἶνε οἱ θεσμοὶ τοῦ λαοῦ τούτου.

Τί ἀπέγεινε, ποῦ ἐξηλείφθη, πῶς διεσκορπίσθη ὅλον αὐτὸ τὸ ἁρμονικὸν σύμπλεγμα τῆς φιλοπονίας, τῆς καλλιτεχνίας καὶ τοῦ πλούτου; Ἔγειναν ἅρπαγμα τοῦ ἀνέμου κατὰ τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ὁ Ἀλῆς, τὴν παραμονὴν τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως, ἐβύθισε τοὺς ὄνυχάς του εἰς τὴν ὀρεσίκτιστον αὐτὴν φωλεάν, ἵνα ἀπαγάγῃ πλουσίους ὁμήρους, δεσμεύων τὸ μέλλον τῆς Ἠπείρου. Ἡ δημοτικὴ ποίησις ἔψαλε καὶ ἐδῶ τὸν Γιάννην Λάμπρον, ὃν ὁ Χουσεῒν ἔσυρεν εἰς τὴν ἀγχόνην, ὅτε ἠκούσθη ἡ βοὴ τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως, μεθ' ἑνὸς ἄλλου θύματος τῆς ἀποστασίας. Ἔκτοτε εἶδον τοὺς Καλαρρυτιώτας ἀπάτριδας ἡ Κέρκυρα, ἡ Ζάκυνθος, ἡ Χαλκίς, αἱ Πάτραι, αἱ Ἀθῆναι καὶ μεμονωμένους τινὰς ἐνιαχοῦ αἱ λαμπραὶ πόλεις τῆς Εὐρώπης. Παντοῦ δὲ ὅπου εὑρέθησαν, διέσωσαν ἀκεραίας τὰς τῆς πρώτης των κοιτίδος παραδόσεις, καὶ ἐπέδωκαν εἰς ὅλα τὰ ἔργα, καὶ συνεισήνεγκον εἰς τῆς κοινῆς πατρίδος τὰς ἀνάγκας ἀκαταπαύστως εἴτε διὰ τοῦ πλουσίου ὀβολοῦ, προϊόντος τῆς ἀκουράστου ἐργασίας των, καθ' ἃ καὶ πάντα τὰ τέκνα τῆς εὐ-

άνδρου Ἠπείρου, εἴτε διὰ τῆς πολιτικῆς περινοίας των, ἧς τηλαυγὲς κορύφωμα παρίσταται ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὁ πολιτικώτατος ἐκεῖνος ἀνὴρ ὁ ἐκ τοῦ γείτονος Συρράκου ὁρμώμενος, ὁ Ἰωάννης Κωλέττης, εἴτε διὰ τῆς ἐπιστήμης των, ἥτις ἀντιπροσωπεύεται καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

Ἀλλ' ἰδοὺ εἰς τοὺς Καλαρρύτας φέγγει καὶ πάλιν τὸ γαλήνιον φῶς τῆς ἐλευθερίας, καὶ τὸ σύννεφον παρῆλθε φερόμενον πρὸς βορρᾶν καὶ μέλλον νἀφήσῃ μετ' ὀλίγον ἐλεύθερον καὶ τὸν ὁρίζοντα τῆς Πρεβέζης, τοῦ Σουλίου, τῶν Ἰωαννίνων καὶ πέραν ἀκόμη. Ὡς δὲ πρὸς στιγμὴν ἐκπτοηθεῖσαι περιστεραὶ δὶς καὶ τρὶς περιφέρονται ἐπὶ τῶν πτερύγων διακορπιζόμεναι καὶ, παρελθόντος τοῦ φόβου, ὅλαι ὁμοῦ ἐπανακάμπτουσιν εἰς τὸ πρῶτον μέρος, ἀνὰ μίαν κατακαθήμεναι πάλιν, οὕτω καὶ τῆς Ἠπείρου πολλὰ τέκνα ἤδη θεωροῦσιν ὡς μίαν μόνην στιγμὴν τοὺς παρελθόντας ἐκείνους χρόνους τοῦ διασκορπισμοῦ των, εὐελπιζόμενα καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἀκόμη δούλους συμπολίτας τὴν ἐλευθερίαν, ἀφ' οὗ ἐγνώρισαν τί σημαίνει δούλη πατρίς.

ΠΥΛΟΣ ΚΑΙ ΝΑΒΑΡΡΙΝΟΝ[1]

Ἡ Ἑλλὰς ἐφάνη πρὸς στιγμὴν ἀναπνέουσα τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἡ ἐν Τροιζῆνι Ἐθνικὴ συνέλευσις ἐψήφισε τὸν Μάρτιον τοῦ 1827 τὴν πρόσκλησιν τοῦ Καποδιστρίου ὡς κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος. Ἐξ ὅλων ἐτῶν ἀγῶνες καὶ θυσίαι καὶ μαρτύρια ἐφαίνοντο ἐξεγείραντα πλέον τὴν προσοχὴν καὶ τὴν συμπάθειαν τῶν κραταιῶν τῆς γῆς, καὶ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀνεμένοντο μῆνας ἤδη ὅλους τἀποτελέσματα τῆς ἐνεργείας τοῦ Κάννιγκος ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐξ ὅλων ἐτῶν φιλοπατρίας αἴγλη, δυστυχῶς ἐπισκοτισθεῖσα συχνότερον τοῦ δέοντος ὑπὸ ἀμαυρᾶς φιλαυτίας καὶ διχονοίας, ἐφαίνετο μέλλουσα νὰ συγκεντρωθῇ ἐπ' ἀγαθοῖς οἰωνοῖς εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἐξ Ἑλβετίας μετακλήτου Μεσσίου. Πλὴν ἀλλ' ὅμως τὰ δεινὰ τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶχον λήξει. Αὐτὴ μὲν ἡ συνέλευσις τῆς Τροιζῆνος ἔληξεν ἐν διχονοίᾳ ὡς εἶχε γεννηθῇ ἐν δυστοκίᾳ, νέα δὲ νέφη κατεκάλυψαν πρὸ τῆς ἀναβαλλομένης καταβάσεως τοῦ Κυβερνήτου τὸν ὁρίζοντα τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἱερὰ τῶν Ἀθηνῶν ἄκρα ἔπεσε μετὰ τὸν ἡρωικὸν τοῦ Καραϊσκάκη θάνατον· ἐν ᾧ δ' ἔναυλον εἶχον ἀκόμη οἱ Ἕλληνες τὸ φοβερὸν ἄκουσμα, ἡ μὲν βροτοκτόνος ἔρις ἐδίχαζε καὶ πάλιν τοὺς προμάχους τῆς πατρίδος ἐν Ναυπλίῳ καὶ Ἄργει, ὁ δὲ Ἰβραΐμης νικῶν καὶ καίων διέσχιζε τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐπυρπόλει τὴν Μεσσηνίαν.

Ἐν μέσῳ δὲ τῶν νέων τούτων δεινῶν ἡ τῇ 24 Ἰουνίου ὑπὸ τῶν πληρεξουσίων τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ῥωσίας ἐν Λονδίνῳ ὑπο-

[1] Ἐδημοσιεύθη τῇ 8 Ὀκτωβρίου 1890 ἐν τῇ Ἀκροπόλει ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *8 Ὀκτωβρίου 1827 - 8 Ὀκτωβρίου 1890* ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῶν ἀποκαλυπτηρίων τοῦ μνημείου, ὅπερ ἤγειρεν ἡ γαλλικὴ Κυβέρνησις ὑπὲρ τῶν ἐν τῇ ναυμαχίᾳ τοῦ Ναβαρρίνου πεσόντων Γάλλων ναυτῶν. Ἀνετυπώθη δὲ τῇ 29 Δεκεμβρίου 1893 ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἀθηνῶν Ἑλλάδι.

γραφεῖσα συνθήκη, ψηφίζουσα τὴν μεσιτείαν τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων πρὸς κατάπαυσιν τοῦ μακροῦ πολέμου, παρέδιδε καὶ πάλιν τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου. Εἰ μὲν εἶνε δυνατόν, κηρύξατε διὰ σαλπίγγων τὴν εἰρήνην, εἰ δὲ μή, ἐπιβάλετε αὐτὴν διὰ πυροβόλων, ἔγραφεν ὁ Κάννιγκ πρὸς τοὺς ἐν Σμύρνῃ σταθμεύοντας ναυάρχους τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, τὸν Κοδριγκτῶνα καὶ τὸν Δεριγνῦν. Οἱ Ἕλληνες ἀγαλλιῶντες ἐδέξαντο τὸ κήρυγμα, διότι κατεῖχεν αὐτοὺς ἡ ἐνδόμυχος ἐλπίς, ὅτι ἡ ἑαυτῶν προθυμία καὶ ἡ τῆς Πύλης ἀντίστασις πρὸς τὰ κελεύσματα τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀνακτοβουλίων ἔμελλον νὰ φέρωσι τέλος εἰς τὴν ποθητὴν ἀπελευθέρωσιν. Οἱ Ἕλληνες δὲν ἠπατῶντο. Ἡ Πύλη ὑπεδύθη πρὸς ὥραν κατ' ἀνάγκην τὴν ἀλωπεκῆν, ἀλλὰ, γαυριῶσα ἐπὶ ταῖς τελευταίαις αὐτῆς ἐπιτυχίαις, παρεσκεύαζε τὴν λεοντῆν. Τελευτῶντος δὲ ἤδη τοῦ Ἰουλίου 1827 ἐξέπλεεν ἐκ τοῦ λιμένος τῆς Ἀλεξανδρείας ἰσχυρὸς αἰγυπτιακὸς στόλος, τεθεὶς ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ-Ἀλῆ εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ σουλτάνου. Πρὶν δ' ἡ εὐρωπαϊκὴ διπλωματία προφθάσῃ νὰ κωλύσῃ τὸν ἀπόπλουν τοῦ στόλου, οὗτος εὑρίσκετο ἤδη ἐν τῷ λιμένι τῆς Πύλου, σπεύσας πρὸς τὸν τὴν Μεσσηνίαν κατέχοντα Ἰβραΐμην.

Τὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν εἶχον γενναίως ἐκδικήσει πλὴν τοῦ Κανάρη καὶ τοῦ Ἀποστόλη τὰ γενναῖα τέκνα τῆς Ὕδρας καὶ τῶν Σπετσῶν. Τοὺς φωλεοὺς λοιπὸν ἐκείνους τῶν θαλασσομάχων τοὺς ἀκατανικήτους ἐσκόπει νὰ καταστρέψῃ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος, καὶ τότε ἡ Πύλη θὰ ἠδύνατο μετὰ θάρρους νὰ περιφρονήσῃ τοὺς Ἕλληνας καὶ ἀδιαφορήσῃ περὶ πάσης τῶν μεγάλων δυνάμεων ἀπειλῆς, παρουσιάζουσα ἤδη καταπεπνιγμένην τὴν ἀποστασίαν τῶν Ἑλλήνων.

Ἀλλ' ἐν ᾧ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος παρεσκευάζετο νὰ ἐκπλεύσῃ ἐκ τοῦ λιμένος τῆς Πύλου, οἱ δύο ναύαρχοι ἐγκαίρως φθάσαντες ἀρχομένου τοῦ Σεπτεμβρίου παρέστησαν εἰς τὸν Ἰβραΐμην τὰ κατὰ τὰς συνθήκας, καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν ἀμηχανοῦντα νὰ ὑποσχεθῇ, ὅτι θὰ ζητήσῃ νέας παρὰ τοῦ σουλτάνου διαταγάς. Ὁ λόγος τῆς τιμῆς τοῦ Ἰβραΐμη, ὅτι μέχρι τῆς ἀφίξεως τῶν νέων τούτων διαταγῶν ὁ στόλος δὲν θὰ ἐκπλεύσῃ ἐκ τοῦ λιμένος τῆς Πύλου, ἤρκεσεν εἰς τοὺς δύο ναυάρχους, ὅπως ἀποσυρθῶσιν, ὁ μὲν Κοδριγκτὼν εἰς Ζάκυνθον, ὁ δὲ Δεριγνῦ εἰς Ἐλαφοννήσια, ἀφ' οὗ ἀφῆκαν ἑκάτερος μίαν πρόσκοπον φρεγάτταν. Ἀλλ' ἡ ὑπόσχεσις τοῦ Αἰγυπτίου δὲν ἐτηρήθη. Οἱ δὲ δύο

ναύαρχοι καὶ ὁ ἐν τῷ μεταξὺ μετὰ τοῦ ῥωσικοῦ στόλου ἀφιχθεὶς Χάϋδεν, ἰδόντες, ὅτι μοῖρα τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου εἶχεν ἐκπλεύσει πρὸς τὰς Πάτρας, ἐκανονιοβόλησαν μὲν αὐτὴν καὶ ἠνάγκασαν νὰ ἐπιστρέψῃ, ἀπεφάσισαν δὲ χάριν ἀσφαλείας νὰ παραφυλάξωσι τὸν Ἰβραΐμην, εἰςπλέοντες εἰς αὐτὸν τὸν λιμένα τῆς Πύλου.

Τὰ ἠρεμαῖα τοῦ λιμένος ὕδατα ἐνόμιζον οἱ ναύαρχοι ἀσφαλῆ ὅρμον κατὰ τῆς ἔξω κυμαινομένης θαλάσσης. Οὐδέποτε δὲ ἠδύναντο νὰ φαντασθῶσιν, ὅτι ἡ τουρκικὴ ἀφροσύνη ἔμελλε νὰ θρασυνθῇ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςτε ὁ τουρκικὸς στόλος νὰ ἐπιτεθῇ ἐναντίον τῶν ἀναλαβόντων τὴν ἐκτέλεσιν τῶν εἰρηνοποιῶν ἀποφάσεων τῆς Εὐρώπης. Καὶ μέχρι μέν τινος οἱ Αἰγύπτιοι εἶδον τεταραγμένοι, ἀλλ' ἐν εἰρήνῃ τὸν εἰς τὸν λιμένα εἴςπλουν τῶν εὐρωπαϊκῶν πλοίων, τὰ δὲ τουρκικὰ φρούρια τὰ ἐκ τῶν ἑκατέρωθεν ἀκτῶν ὀχυροῦντα δὲν ἔδειξαν σημεῖον ζωῆς. Μέχρι τινὸς ἠδύνατο νὰ νομισθῇ, ὅτι ἐν τῷ ἀσφαλεῖ τῆς Πύλου λιμένι ἐτελοῦντο ἀσκήσεις μετακινήσεων τοῦ συμμαχικοῦ στόλου. Ἀλλ' ὅτε ἡ γαλλικὴ ναυαρχὶς Σειρὴν προχωρήσασα ἔστη μεταξὺ τριῶν αἰγυπτιακῶν φρεγαττῶν, ἡ ἐν ταῖς τάξεσι τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου παρατηρουμένη κίνησις ἐδείκνυεν, ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι δὲν ἦσαν διατεθειμένοι νὰ δεχθῶσιν ἤρεμοι τὴν ἐνσφήνωσιν τῶν ἐχθρικῶν πλοίων ἐν μέσῳ τῆς ἰδίας αὐτῶν γραμμῆς.

Αἴφνης τουφεκισμὸς ἀντηχήσας ἐκ πυρπολικοῦ αἰγυπτιακοῦ ἔπληξε θανασίμως τὸν ἀξιωματικὸν Φιτζρόϋ τῆς ἀγγλικῆς φρεγάττας Δαρτμούθης. Τὸ σημεῖον τῆς πάλης εἶχε δοθῇ. Μετ' οὐ πολὺ ὁ λιμὴν ὅλος ἀντήχει ἐκ τῶν ἑκατέρωθεν ῥιπτομένων κανονιοβολισμῶν, καὶ τὸν φοβερὸν τῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης κανονίων δοῦπον ἐπηύξανεν ὁ τρόμος τῶν ἀπὸ τῶν φρουρίων ἀντηχούντων πυροβόλων.

Δὲν ἦτο πρώτη φορά, καθ' ἣν τὰ ὕδατα τῆς Πύλου ἐταράσσοντο ὑπὸ τῆς βοῆς ἀνθρωποκτόνου ναυμαχίας. Ἀπὸ τοῦ 425 π. Χ., ὅτε, καταλαβὼν τὸ ἔρημον χωρίον ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων Δημοσθένης ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, εἶχε μεταβάλει τὸν ἔρημον ἐκεῖνον ὅρμον καὶ τὴν ἀπέναντι Σφακτηρίαν εἰς θέατρον πολέμου, οὗ τὰς δάφνας ἐπέπρωτο ἐπὶ τέλους νὰ δρέψῃ ὁ Κλέων, δεκάκις τοὐλάχιστον κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα τῶν αἰώνων εἶχεν ἀντηχήσει ἐκεῖ τῆς μάχης ἡ ἰαχή. Ἐν τῇ φορᾷ τῶν αἰώνων ἡ πατρὶς τοῦ ὁμηρικοῦ Νέστορος εἶχε μεταβάλει κλῆσιν. Ἡ Πύλος εἶχε γείνει Ζόγκλον,

καὶ τὸ Ζόγκλον εἶχε δεχθῆ ἔπειτα τὸ ὄνομα τῶν φοβερῶν ἐκ τῆς ἱσπανικῆς Ναβάρρας ἐπιδρομέων τῶν καταλαβόντων αὐτὸ κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα τελευτῶντα. Πολύτροποι ὑπῆρξαν ἔκτοτε τοῦ έντεῦθεν ἐπικληθέντος Ναβαρρίνου αἱ τύχαι. Τὸ φρούριον αὐτοῦ εἶδεν ἀλληλοδιαδόχως ἀγωνιζομένους περὶ τῆς κατοχῆς του Ὀθωμανοὺς καὶ Μελιταίους ἱππότας, Βενετοὺς καὶ Ῥώσους, Ἕλληνας καὶ φιλέλληνας. Ἀλλ' οὐδεὶς τῶν πολλῶν πρὸ τοῦ Ναβαρρίνου ἀγώνων ὑπῆρξεν ἐνδοξότερος καὶ σημαντικώτερος τῆς μεγάλης ναυμαχίας τῆς 8 Ὀκτωβρίου 1827.

Οἱ ἀπὸ τῶν παραλίων λόφων τῆς Πύλου ὡς ἀπὸ θεάτρου περισκοποῦντες τὸν ναυτικὸν ἀγῶνα εἰκοσακισχίλιοι Τοῦρκοι καὶ Αἰγύπτιοι στρατιῶται ἠδύναντο κατὰ τὴν πρώτην τῆς ναυμαχίας ἀρχὴν νὰ ἐλπίσωσιν ἐπὶ τὴν νίκην τῆς Πύλης. Ὀγδοήκοντα καὶ δύο πολεμικὰ πλοῖα, φέροντα ὑπὲρ τὰ δισχίλια κανόνια, ἐπάλαιον ἀνέχοντα τὴν σημαίαν τῆς ἡμισελήνου, ἐν ᾧ τὸν συμμαχικὸν στόλον ἀπετέλουν μόνον εἴκοσι καὶ ἕξ, ὧν τὰ κανόνια δὲν ὑπερέβαινον τὰ χίλια διακόσια ἑβδομήκοντα καὶ ἕξ. Ἀλλὰ τὸν συμμαχικὸν στόλον ἐνέπνεεν ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου, καὶ καθίστανεν ὑπέρτερον ὁ ἀνώτερος ἀριθμὸς τῶν δικρότων, ἡ μείζων πολεμικὴ ἐμπειρία, τὸ μέγεθος τῆς δεξιότητος καὶ εὐψυχίας. Ἐντὸς τεσσάρων καὶ μόνον ὡρῶν ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος εἶχε καταστραφῆ πλὴν εἴκοσι μόνον δρομώνων καὶ παρώνων, ἑξακισχίλιοι δὲ περίπου Τοῦρκοι καὶ Αἰγύπτιοι εἶχον βάψει διὰ τοῦ αἵματός των τὴν θάλασσαν ἢ ἐπλανῶντο ἐπὶ τῶν ὑδάτων πτώματα ἀποτετυμπανισμένα.

Οἱ ναυμάχοι τοῦ Ναβαρρίνου εἶχον μεταβάλει εἰς ἀληθῆ περὶ τοῦ μέλλοντος προφητείαν τοὺς δυσοιώνους λόγους τοῦ Μεχμὲτ-Ἀλῆ, εἰπόντος πρὸ δύο μηνῶν εἰς τὸν ἀπεσταλμένον τῆς Ἀγγλίας, ζητοῦντα νὰ πείσῃ αὐτὸν ὅπως ἀποσύρῃ ἐκ τῆς Πελοποννήσου τὸν πρόγονόν του Ἰβραΐμην· Εἶμαι πιστὸς θεράπων τῆς Πύλης καὶ Τοῦρκος· πάντες οἱ ἀξιωματικοί μου, στρατιῶται καὶ θεράποντες εἶνε καὶ αὐτοὶ πιστοὶ εἰς τὸν σουλτάνον. Ἔχω λοιπὸν ἀπόφασιν νὰ θυσιάσω πλοῖα, ἄνδρας, ὅπλα καὶ αὐτὸν ἐν ἀνάγκῃ τὸν υἱόν μου χάριν τοῦ μεγάλου κυρίου.

Πλοῖα, ἄνδρες, ὅπλα ἐθυσιάσθησαν ἀληθῶς ὑπὲρ τοῦ μεγάλου κυρίου ἐν ἐθελοθυσίᾳ ἀξίᾳ πάσης τιμῆς διὰ τοὺς ἡττημένους. Ἀλλ' ἐσώθη ὁ υἱὸς τοῦ ἰσχυροῦ βαλῆ τῆς Αἰγύπτου, ὅστις, ἐπανελθὼν τὴν

ὑστεραίαν τῆς ναυμαχίας εἰς Ναβαρρῖνον ἐκ τῶν περιχώρων, ἅτινα ἐδῄου, εὗρε ναυάγια ἀντὶ τοῦ ὑπερηφάνου πατρικοῦ στόλου.

Ὡς θεϊκὸν ἔργον ἐπανηγύρισεν ἡ Ἑλλὰς τὴν ἀκουσίαν νίκην τῶν ναυάρχων, ἥτις ἐγίνετο ἀφετηρία νέων διαπραγματεύσεων τῶν δυνάμεων καὶ τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου τῶν Ῥώσων πρὸς τὴν Τουρκίαν, μὴ ἐνδίδουσαν καὶ μετὰ τὴν ἐν Ναβαρρίνῳ πανωλεθρίαν. Οἱ ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων ἐστέφθησαν τέλος ὑπὸ τῆς ἐπιτυχίας, καὶ εὐρωπαϊκαὶ συνθῆκαι συνεπλήρωσαν τὸ ἔργον τῶν πρὸ τοῦ Ναβαρρίνου πυροβόλων. Δικαίως λοιπὸν ἠδυνήθη νὰ γράψῃ ὁ Jurien de la Gravière, ὅτι ἀπὸ τῆς ναυμαχίας τοῦ Ναβαρρίνου πολὺ μᾶλλον ἢ ἀπὸ τῶν συνθηκῶν τῶν προηγηθεισῶν αὐτῆς ἢ μεθεπομένων ὁμολογεῖται ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ στέφανος τῆς ἐλευθερίας, ὃν δίκην ἀναδόχων ἐπέθηκαν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τῆς Ἑλλάδος αἱ μεγάλαι δυνάμεις, δὲν ἦτο στέφανος νυμφικὸς ἀνθέων καὶ μύρτων συνειλεγμένων ἐν τοῖς ἄνθῶσι τῆς Εὐρώπης, ἀλλ' ἦτο πολὺ μᾶλλον αὐτὸς ὁ ἀκάνθινος στέφανος τοῦ μαρτυρίου καὶ τῶν ἀγώνων, ὃν ἀνέσυρον αἱ προστάτιδες ἐκ τῆς τέφρας καὶ τῶν ἐρειπίων. Ἡ Ἑλλὰς εἶχεν ἀξιωθῆ τῆς ἐλευθερίας διὰ τοῦ αἵματος καὶ τῶν θυσιῶν της, ὡς ὀφείλουσι νὰ πράττωσι τὰ ἔθνη τάξιοῦντα θέσιν ἔντιμον ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἀλλ' ἡ ναυμαχία τοῦ Ναβαρρίνου ὑπῆρξεν οἱονεὶ ἀντικατοπτρισμός τις τῶν ἀγώνων, οὓς ἀπῄτησεν ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν Ἑλλήνων. Ἡ δ' Ἑλλάς, καταθέτουσα σήμερον τὸν στέφανόν της ἐπὶ τοῦ μνημείου τῶν ἐν Πύλῳ πεσόντων φιλελλήνων, τιμᾷ ἑαυτὴν καὶ τὸ ἴδιον ἑαυτῆς ἔργον, ἀλλὰ συνάμα καὶ στεφανόνει εὐγνώμων τοὺς συναρωγούς της, διότι ἡ μὲν συνείδησις τοῦ ἰδίου ἔργου εἶνε καθῆκον, ἀλλὰ τοῦ καθήκοντος τούτου τὸ εὐγενέστατον κόσμημα εἶνε ἡ εὐγνωμοσύνη.

Ο ΝΑΥΑΡΧΟΣ ΠΡΟ ΤΗΣ ΝΑΥΑΡΧΙΑΣ [1]

Κατὰ τὸν ἔκπλουν ἀπὸ τοῦ μεγάλου τοῦ Πειραιῶς λιμένος παρὰ τὸ ἀκρωτήριον τὸν Ἄλκιμον ἐγείρονται δύο ἀπέριττοι τάφοι, οὓς βρέχει τῆς Σαλαμῖνος τὸ κῦμα. Ἡ μήτηρ γῆ καλύπτει ἐκεῖ τὰ ὀστᾶ δύο μεγάλων τῆς Ἑλλάδος θαλασσομάχων, οὓς χωρίζουσι μὲν αἰῶνες ἀπ' ἀλλήλων πολλοί, ἀλλ' ἑνόνει κοινὴ τῶν Πανελλήνων λατρεία. Εἶνε οἱ τάφοι τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ Θεμιστοκλέους [2], καὶ τοῦ Ἀνδρέου Μιαούλη. Πρὶν ἢ ἐμφανισθῇ εἰς τὸν πολιτικὸν ὁρίζοντα τῶν Ἀθηνῶν ὁ υἱὸς τοῦ Νεοκλέους, οἱ Ἀθηναῖοι ναυτίλοι ἔβλεπον δῃούμενα τὰ παράλια τῆς Ἀττικῆς ὑπὸ τῶν τολμηρῶν θαλασσοπόρων τῆς Αἰγίνης. Ἀλλ' ὅτ' ἀνεφάνη ἐκεῖνος, καὶ ὁ γόνιμός του λόγος ἔπεισε τοὺς συμπολίτας νὰ μεταβάλωσι τὰς λαυρεωτικὰς γλαῦκας εἰς θαλασσίους δελφῖνας, ἡ γηραιὰ κυρία τῶν θαλασσῶν, ἡ Φοινίκη, ἣν ἔταξεν ὁ Ξέρξης ἐν τῷ στενῷ τῆς Σαλαμῖνος ἀντιμέτωπον τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Ἀμεινίου, ᾐσθάνθη ὀξὺ εἰς τὰ πλευρὰ τῶν νηῶν της τὸ ἔμβολον τῶν ἀττικῶν τριήρων. Πρὶν δ' ἐμφανισθῇ ὁ Μιαούλης ὡς φωτεινὸν μετέωρον, κατὰ τὴν ἠῶ τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας, οἱ Ἕλληνες ναῦται εἶχον ἤδη ἐπιδείξει τὸν ἡρωισμὸν καὶ τὴν τόλμην των, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ κυρίως ἔμαθον πῶς νὰ πολεμῶσι κατὰ θάλασσαν τοὺς Τούρκους, καὶ μετὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ συνδέεται ἐμμέσως καὶ ἀμέσως ἡ ναυτικὴ κατὰ τὸν ἀγῶνα εὐδοκίμησις τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλ' ὑπάρχει μεγάλη τις διαφορὰ μεταξὺ

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῆς 23 Ἀπριλίου 1889 ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἀποκαλυπτηρίων τοῦ ἐν Σύρῳ ἀνδριάντος τοῦ ναυάρχου Μιαούλη.

[2] Ὅτ' ἐγράφοντο ταῦτα, δὲν εἶχον γείνει αἱ ἀνακαλύψεις καὶ ἔρευναι τοῦ κ. Ἰακώβου Δραγάτση, δι' ὧν ἐκλονίσθη ἡ γνώμη περὶ τῆς παρὰ τὸν τάφον τοῦ Μιαούλη θέσεως τοῦ τάφου τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ κατέστη πιθανὴ ἡ ἰδέα, ὅτι οὗτος ἔκειτο ἐπὶ τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς παρὰ τὸ ἀκρωτήριον τὸ νῦν λεγόμενον Κράκαρι.

Θεμιστοκλέους καὶ Μιαούλη. Ὁ ἐν Σαλαμῖνι νικητὴς τὴν νίκην ἐκείνην δὲν ἐχρεώστει εἰς μόνην τὴν ἀνδρείαν του καὶ φιλοπατρίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν δόλον, καὶ ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα μονονοὺ πατασσόμενος ὑπὸ τοῦ Εὐρυβιάδου. Ὁ δὲ Μιαούλης ὑπῆρξε τοιοῦτος, ὥςτε, χωρίς ποτε νὰ ἔχῃ ἐπίσημον δίπλωμα διορισμοῦ ὡς ναύαρχος τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων, ἠδυνήθη ἐπὶ ἓξ ὅλα ἔτη διὰ τῆς μεγάλης μετριοφροσύνης του, διὰ τοῦ ἀπτοήτου πρὸς τοὺς κινδύνους χαρακτῆρός του, διὰ τῆς γλυκείας πρὸς τοὺς συναδέλφους τῶν ἄλλων ναυτικῶν νήσων προςηνείας νὰ θεωρῆται καὶ ἀναγνωρίζηται ἐκεῖνος, ὁ ναύαρχος τῆς Ὕδρας, ναύαρχος ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Καὶ δικαίως εἶπε περὶ αὐτοῦ Σπετσιώτης ἱστοριογράφος, ὅτι μήτε τὸν ἐχθαίροντο, μήτε τὸν ἐφθόνουν οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ.

Ἀλλ' ὁποία τις ἦτο λοιπὸν ἡ γοητεία, ἣν ἐξήσκει ὁ ἡλιοκαὴς Ὑδραῖος ἐπὶ τοὺς συγχρόνους; Ὁποία ἡ δύναμις, δι' ἧς ἐσαγήνευε τοὺς δεξιοὺς ἐκείνους κυβερνήτας τῶν νησιωτικῶν ὁλκάδων, οὓς μακροχρόνιοι ἀγῶνες πρὸς τὰ κύματα τῆς θαλάσσης καὶ τὴν πειρατείαν εἶχον παρασκευάσει διὰ τὴν πεπρωμένην ὥραν ὡς θαρραλέους τριηράρχους τοῦ μαχομένου ἑλληνισμοῦ; Ἡ Ὕδρα ἐγίνωσκε καλῶς τὸν ἄνδρα, ὃν ὁ φιλόπατρις τῶν Ὑδραίων Κύκλωψ εἶχε διακρίνει καλῶς διὰ τοῦ μόνου ὀφθαλμοῦ του ὡς προωρισμένον ἐπὶ τὴν ναυαρχίαν. Οὐδ' ἦτο ὁ Κουντουριώτης ὁ μόνος ἑτερόφθαλμος ὁ προοιωνιζόμενος τοῦ Ὑδραίου πλωτάρχου τὸ μέλλον. Οὐχ ἧττον αὐτοῦ εἶχε θαυμάσει τοῦ Ἀνδρέου τὴν μεγαλοψυχίαν ὁ θαλάσσιος τῶν Ἄγγλων ἥρως, ὁ Νέλσων, ὅτε παρέστη πρὸ αὐτοῦ αἰχμάλωτος ὁ νεαρὸς τῆς Ὕδρας γόνος, τολμηρῶς πλέων εἰς τὰ παράλια τῆς γαλλικῆς συμμαχίας, ἀποκεκλεισμένα ὑπὸ τῶν Ἄγγλων, καὶ ἐπισιτίζων αὐτά. Ὄχι τοῦ κύματος ὁ κίνδυνος, ἀλλ' ὁ μέγιστος τῶν ἐχθρῶν τοῦ ναυτιλλομένου, ἡ γαλήνη, παρέδωκε τὸν Ὑδραῖον πλοίαρχον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Βρεττανοῦ ναυάρχου. Τί ἄλλο ἦτο δι' αὐτὸν ὁ θρασὺς Ἕλλην νεανίας ὁ ἀποτολμῶν νὰ διασχίσῃ τὸν ἀποκλεισμὸν ἢ πειρατὴς καὶ τίς ἄλλη ἡ εἰς αὐτὸν προςήκουσα τιμωρία πλὴν τοῦ θανάτου; Καὶ ὅμως τὸ γιγάντειον τοῦ ναυτίλου σῶμα καὶ πολὺ μᾶλλον αὐτοῦ ἡ τόλμη καὶ τὸ ἀπτόητον πρὸ τοῦ ἐπικειμένου θανάτου ἐκίνησαν τὸν θαυμασμὸν τοῦ Ἄγγλου, ὅςτις ἐδώρησεν εἰς τὸν Μιαούλην τὴν ζωήν.

Ἡ Ὕδρα ἐγίνωσκε καλῶς πάντα ταῦτα, καὶ πολλὰ εἶχον νὰ διη-

γῶνται τῆς βραχώδους νήσου τὰ τέκνα περὶ τοῦ πολυκυμάντου βίου τοῦ ἀτρομήτου υἱοῦ τοῦ Δημητρίου Βώκου, ὅστις ἀπὸ παιδὸς ἀκόμη εἶχεν ἐθισθῆ εἰς τῆς θαλάσσης τὸν βίον. Ὡς τόσοι ἄλλοι ὑδρογενεῖς τῆς Ὕδρας βλαστοί, ἠδύνατο νὰ ἐπαναλάβῃ ὁ υἱὸς τοῦ Βώκου τοὺς ὡραίους στίχους τοῦ Γουλιέλμου Μύλλερ·

Ich war ein kleiner Knabe, stand fest kaum auf den Bein,
da nahm mich schon mein Vater mit in das Meer hinein,
und lehrte leicht mich schwimmen an seiner sicheren Hand,
und in die Fluthen tauchen bis nieder auf den Sand.

Ὁ μικρὸς Ὑδραῖος τοῦ φιλέλληνος Γερμανοῦ ποιητοῦ δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ὡραιότερον πρότυπον τοῦ ἀνηλίκου ἐκείνου ναυτόπαιδος, ὅστις ἔμελλεν ἡμέραν τινὰ νὰ μετονομασθῇ Μιαούλης. Καὶ διηγοῦντο οἱ Ὑδραῖοι τὴν ὀργὴν τῆς φιλοτιμίας του, ὅτε, δεκαεξαέτης ὢν μόλις, ἀπήτησε παρὰ τοῦ πατρός, οἰκουροῦντος ἤδη ἐκ τοῦ γήρατος, τὴν εἰς αὐτὸν ἀνάθεσιν τῆς κυβερνήσεως τοῦ πλοίου του.

Ἀλλὰ πόσον ἐχάρη ὁ πρεσβύτης, ὅτε ὁ παράτολμος παῖς ἐπανέφερεν ἐκ Νικαίας πλῆρες χρυσοῦ τὸ πλοῖον, ὅπερ μετὰ μεγάλης δυσκολίας εἶχεν ἐμπιστευθῆ εἰς αὐτὸν μεστὸν σίτου. Ἀλλὰ καὶ ἄλλα πολλὰ περὶ τοῦ τολμηροῦ θαλασσοπόρου ἐγίνωσκον οἱ Ὑδραῖοι. Ἐκάκιζον μὲν αὐτὸν διὰ τὸν τρόπον μεθ' οὗ κατώρθωσε μέρος τῆς πατρικῆς περιουσίας νὰ κρατήσῃ ἐπ' ἰδίῳ λογαριασμῷ χάριν τῶν ταξειδίων του, ἀλλ' ἠναγκάζοντο νὰ ὁμολογήσωσιν, ὅτι, ὅτε τὰ κέρδη ἤρχισαν ἄφθονα, ἐφάνη τιμιώτατος ἐν τῇ πρὸς τὸν πατέρα συναλλαγῇ, ἐπιστρέψας τὸ ποσὸν ἐκεῖνο, ὅπερ ὑπῆρξε τοῦ πλούτου αὐτοῦ ἡ ἀφετηρία. Εἶνε πολλὰ τὰ ἀνέκδοτα περὶ τῆς βαθμιαίας ἐξελίξεως τῆς περιουσίας τοῦ ἐμπόρου, μεθ' ἧς συμβαδίζει ἡ αὔξησις τῆς ναυτικῆς ἐμπειρίας καὶ τὸ μέγεθος τοῦ πλοίου τοῦ ναυβάτου. Μεθ' ἕκαστον σχεδὸν μέγαν καὶ ἐπικερδῆ πλουν τὰ ἐκ τῆς ἐμπορίας ὀφέλη κατατίθενται εἰς ἀγορὰν νέου μεγαλειτέρου πλοίου. Καὶ πάντων μὲν πολυτελέστατον καὶ μέγιστον εἶνε τὸ ναυπηγηθὲν ἐν Βενετίᾳ ὑπὸ Ἕλληνος ἐμπειροτέχνου, τὸ λαμπρότατον τῶν ὑδραϊκῶν σκαφῶν. Ἡ χωρητικότης αὐτοῦ ἦτο σχεδὸν πεντακοσίων τόννων, ὁ δ' ἐφοπλισμὸς αὐτοῦ αὐτόχρημα πολεμικός, διότι ἔφερεν εἰκοσιδύο πυροβόλα καὶ πλήρωμα ἑκατὸν πέντε ναυτῶν. Ἔκτακτος δὲ ἦτο ἡ διασκευὴ καὶ ἡ πολυτέλεια τοῦ ἐν αὐτῷ δωμα-

τίου τοῦ Μιαούλη ὡς πλοιάρχου, διακεκοσμημένου ἀφειδῶς διὰ ξύλου μαγονικοῦ, γέμοντος λαμπρῶν καθρεπτῶν, ἀναπαυτικῶν ἀνακλίντρων καὶ ἐπίπλων ἐξ ὁλοσηρικοῦ. Ἀργυρᾶ δὲ ἦσαν ὅλα τῆς τραπέζης τὰ σκεύη. Μόνον τὸ πλοιαρχικὸν δωμάτιον μετὰ τῶν σκευῶν τούτων εἶχεν ἀξίαν τριάκοντα χιλιάδων δραχμῶν, τὸ δὲ ὅλον σκάφος περὶ τὰς τριακοσίας χιλιάδας. Ἀλλὰ τοῦ μεγαλοπρεποῦς τούτου πλοίου πολυτιμότερον εἶνε διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους τὸ ὀθωμανικὸν ἐκεῖνο σκάφος, ὅπερ πολὺ πρότερον εἶχεν ἀγοράσει ἐν Χίῳ, διότι τὸ ὄνομα τοῦ πλοίου ἐκείνου Μιαοὺλ παρέσχεν εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Βώκου τὸ ἐπώνυμον Μιαούλης, ὑφ' οὗ ἐπεσκιάσθη ἡ οἰκογενειακή του κλῆσις καὶ ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἐδοξάσθη. Καὶ τοιαύτη μὲν εἶνε πιθανώτερον ἡ ἱστορικὴ γένεσις τοῦ ὀνόματος τοῦ Μιαούλη, ἀλλ' ὁ ἑλληνικὸς λαός, οἱονεὶ μὴ θέλων νἀποδεχθῇ τὴν ἐκ τοῦ τουρκικοῦ σκάφους ὀνομασίαν αὐτοῦ, ἔπλασε τὴν ποιητικὴν ἐκείνην παρετυμολογίαν, καθ' ἣν Μιαούλης ἐκλήθη ὁ κυβερνήτης ἐκ τῆς παρακελεύσεως πρὸς τοὺς ἐρέτας μία οὖλοι.

Ὅτε δὲ τὸ κήρυγμα τῆς ἐλευθερίας ἠκούσθη εὐφρόσυνον ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, ὁ Μιαούλης μετὰ θάρρους ἠδύνατο νὰ προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ εἰς τὸ ἔθνος. Τριάκοντα καὶ πέντε ὅλα ἔτη ἐκ τῶν πεντήκοντα καὶ δύο ὅσα ἠρίθμει ὁ βίος του, ὅτ' ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις, εἶχε διανύσει ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης. Ἀποσυρθεὶς δὲ ἀπὸ πενταετίας ἤδη ἐκ τοῦ προσφιλοῦς αὐτῷ στοιχείου ὡς μεγαλέμπορος ἀποικιακῶν εἰδῶν, ἔζη μεταξὺ τῶν ἀγαπώντων αὐτὸν Ὑδραίων συμπολιτῶν ἐν τῇ ἀπολαύσει τοῦ πλούτου ὃν εἶχε συγκομίσει. Ὁ οἶκος αὐτοῦ ἦτο πλούσιος, καὶ μεσταὶ οἴνου αἱ ἀποθῆκαι. Λατρεύων δὲ τὸν Βάκχον μετὰ τὸν Ποσειδῶνα, ἐν μέσῳ τοῦ οἴνου καὶ τῶν καπνῶν τῆς σύριγγός του ἀνεμιμνήσκετο τὰς ἡμέρας, καθ' ἃς ἀτρόμητος διέσχιζε τὰς θαλάσσας, ἔφευγε τοὺς πειρατάς, ἐκινδύνευε νὰ καταποντισθῇ καὶ ἐσώζετο ὡς ἐκ θαύματος, ἐπάλαιε πρὸς τὰ κύματα καὶ πρὸς τὰς ὑφάλους, περιεφρόνει τὰς καταιγίδας καὶ ἔβαινεν ἀτρόμητος πρὸς τὸν κίνδυνον, περιέπιπτεν αἴφνης εἰς πενίαν καὶ ἐπλούτει ἐκ νέου.

Τὸν ἄνδρα λοιπὸν ἐκεῖνον, ὅστις εἶχε γνωρίσει ἐκ τοῦ πλησίον καὶ τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ βίου τὰς θυέλλας, τὸν παράτολμον ἐκεῖνον ναυβάτην, ὅστις ἐγίνωσκεν ὅλα τῶν κυμάτων τὰ μυστήρια καὶ τὴν τέχνην τοῦ ἄρχειν, ἀνεγνώρισεν ὁ Λάζαρος Κουντουριώτης ὡς τὸν ναυ-

τικὸν ἡγεμόνα τῆς Ὕδρας, τῆς βασιλίδος τῶν ναυτικῶν νήσων. Εἰς ἐκείνου τὴν ἐπιμονὴν χρεωστεῖται ἡ ἀνάδειξις αὐτοῦ ὡς ναυάρχου, καί, εἰς τῶν δαιμονίων ὑπὲρ πατρίδος λόγων τοῦ μεγάλου συμπολίτου τὴν πειθὼ ὑποκύψας, ἔχυσε τὸν οἶνον τῶν ἀποθηκῶν του, ἔθραυσε τὰς καπνοσύριγγάς του, καὶ ἀντ' αὐτῶν ἔλαβε διὰ πρώτην φορὰν ἐν τῷ βίῳ ἀνὰ χεῖρας τὸν κάλαμον, ὅπως χαράξῃ μετὰ κόπου τὸ ὄνομά του,

ἀνδρέας μιαούλης

ὑπὸ τὰς διαταγάς, δι' ὧν ἔμελλε νὰ διευθύνῃ τὸν ναυτικὸν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων. Δὲν ἐχρειάζετο πλειότερόν τι, οὐδὲ μεγαλειτέρα σοφία γραμμάτων, διότι ὁ ἀγράμματος ἐκεῖνος στόλαρχος, ὅςτις πρότερον κατὰ τοὺς ἐμπορικούς του πλόας διηύθυνε τὸ πλοῖόν του παρακολουθῶν ἐπὶ τοῦ χάρτου τὴν γραμμὴν αὐτοῦ διὰ στιγμάτων ἐκ κηροῦ, εἶχεν ἀντὶ πάσης ἀπὸ τῶν βιβλίων παιδείας τὴν πεῖραν τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ βίου, ἣν ἐπεστέγαζε θέλησις ἀκράδαντος καὶ φιλοπατρία ἀκλόνητος, καθ' ἧς ἐθραύετο πᾶσ' ἀντίστασις, ὡς ποτε τὸ πλοῖόν του εἶχε συντριβῆ κατὰ τῶν ὑφάλων τῆς Ταρίφης.

Ἡ Σύρος, καλοῦσα σήμερον τὸν ἑλληνισμὸν εἰς τἀποκαλυπτήρια τοῦ ὁμοιώματος τοῦ ναυάρχου, δὲν τιμᾷ μόνον τὸν πρὸ τῶν Πατρῶν εἰς τὸν πρῶτον ἐκ τοῦ συστάδην ναυτικὸν ἀγῶνα προκαλέσαντα τοὺς Τούρκους καὶ τὸν νικητὴν τοῦ Γέροντος καὶ τὸν πρὸ τῆς Μεθώνης γενναῖον ἐκδικητὴν τοῦ Τσαμαδοῦ καὶ τὸν τροφοδότην τοῦ Μεσολογγίου καὶ τὸν ἀρηίφιλον ἀντίπαλον τοῦ Καρααλῆ καὶ τοῦ Καραμεχμέτ, τοῦ Ἰβραίμη καὶ τοῦ Χοσρέφη, ἀλλὰ γεραίρει συγχρόνως διὰ τῆς ἀναστυλώσεως τῆς ἀρρενωπῆς μορφῆς τοῦ Ὑδραίου ναυάρχου τὸν τύπον Ἕλληνος κυβερνήτου καὶ ναύτου κατὰ τὰς ἡμέρας, καθ' ἃς ἡ θάλασσα τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους οἱονεὶ ἐλησμόνησεν, ὅτι εἶχέ ποτε θεὸν τὸν Ποσειδῶνα, καὶ οἱ ἐνάλιοι δαίμονες ἔστησαν ἔκπληκτοι πρὸ τῶν ἀνικήτων οἰακοστρόφων τῆς Ὕδρας, τῶν Ψαρῶν, τῶν Σπετσῶν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ο ΜΑΡΚΟΣ ΜΠΟΤΖΑΡΗΣ ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΟΣ [1]

Ἐν αἷς ἡμέραις ἡ προσοχὴ σύμπαντος τοῦ Ἑλληνικοῦ εἶν' ἐστραμμένη εἰς τὰ διαδραματιζόμενα ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις πολλαχῶς συζητοῦνται καὶ σχολιάζονται αἱ ἐθνικαὶ σχέσεις τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν, ἐπίκαιρον θεωρῶ νὰ παρουσιάσω εἰς τοὺς ἀναγνώστας ὡς λεξικογράφον ἄνδρα, οὗ ἀΐδιος εἶνε ἡ μνήμη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων ὡς πολεμιστοῦ. Πρόκειται περὶ τοῦ Μάρκου Μπότζαρη.

Τίς θὰ ἠδύνατό ποτε νὰ φαντασθῇ, ὅτι ὁ ὁπλοχαρὴς Σουλιώτης, ὅστις, ὡς οἱ πλεῖστοι τῶν ἡρώων τοῦ μεγάλου ἀγῶνος, περιωρίζετο συνήθως εἰς τὴν ὑπογραφὴν τῶν ὑπὸ τοῦ γραμματικοῦ συντασσομένων ἐπιστολῶν, σπανίως δὲ καὶ μετὰ κόπου ἐχειρίζετο τὴν γραφίδα, δύναται νὰ καταλάβῃ θέσιν, πλὴν τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους, καὶ ἐν τῇ νέᾳ ἡμῶν γραμματολογίᾳ; Καὶ ὅμως ὁ Μπότζαρης εἶνε συγγραφεύς, καὶ δὴ λεξικογράφος.

Ὅτι ὁ Μάρκος Μπότζαρης ἦτο ἀπαίδευτος, εἶνε γνωστόν. Τὸ δεικνύει ἡ ἐνταῦθα παρατιθεμένη πανομοιότυπος ὑπογραφὴ αὐτοῦ. Δὲν ἠδύνατο νὰ εἶνε καλλιτέρα, ἀφ' οὗ ὁ ἥρως μόνον ὀλίγην ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν εἶχε διδαχθῆ κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ὑπὸ τοῦ μεγάλου καλογήρου Σαμουὴλ, τοῦ ἥρωος τοῦ Κουγκίου, ὅστις εἶνε ζήτημα ἂν ἠπίστατο καὶ πλειότερα τῶν διδαχθέντων. Γεννηθεὶς ὁ Μάρκος περὶ τὸ 1788, εὑρέθη ἠναγκασμένος νὰ καταλίπῃ μετὰ τῶν οἰκείων καὶ πλείστων ὅσων συμπολιτῶν τὴν πατρίδα μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1803 ἐκνίκησιν τῶν Σου-

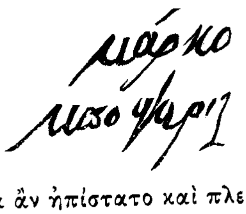

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἑστίᾳ ἐν τῷ φύλλῳ τῶν Χριστουγέννων 1895.

λιωτῶν ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ, ὅτε τινὲς μὲν αὐτῶν εὗρον ἄσυλον ἐν Πάργᾳ, τινὲς δὲ κατέφυγον εἰς τὰς Ἰονίους νήσους.

Ὁ Μπότζαρης εὑρίσκετο μεταξὺ τούτων ἐν Κερκύρᾳ, ὅτε διῆλθε τῷ 1809 ἐκ τῆς νήσου ὁ τῷ 1805 διορισθεὶς γενικὸς πρόξενος τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως ἐν Ἰωαννίνοις Φραγκῖσκος Pouqueville. Εἶνε γνωστὴ ἡ ἐν Ἠπείρῳ δρᾶσις τοῦ φιλέλληνος τούτου Γαλάτου, ὅστις εἶνε τῶν συντελεσάντων εἴπερ τις καὶ ἄλλος εἰς τὴν ἐν τῇ Δύσει ἀνάπτυξιν τῆς γνώσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς πρὸς αὐτὴν ἀγάπης. Ὁ Pouqueville εὑρίσκετο εἰς θέσιν νὰ γινώσκῃ τοὺς Σουλιώτας καὶ τὸ γενναῖον αὐτῶν ἔργον, δὲν ἠμέλησε δὲ πάντως κατὰ τὴν εἰς τὴν νῆσον ἐπίσκεψιν νὰ ἴδῃ ἐκ τοῦ πλησίον τοὺς ἐπιφανεστέρους τῶν φυγάδων. Καὶ δὲν δυνάμεθα μὲν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν ἡμῖν πηγῶν νὰ κρίνωμεν εἰς ὁποίας τυχὸν συνεννοήσεις ἦλθε πρὸς τοὺς Σουλιώτας. Ἀλλ' οἱονεὶ βλέπομεν αὐτὸν διὰ τῆς φαντασίας συνεργαζόμενον μετ' αὐτῶν. Δὲν εἶχε κορυφωθῆ βεβαίως ἀκόμη ἡ ἀπιστία καὶ ὠμότης τοῦ Ἀλῆ πρὸς τοὺς Σουλιώτας. Ὁ ἀνὴρ, περὶ οὗ προφητικῶς ἔγραφεν ὁ Pouqueville τῷ 1820, ὅτι σπείρας καταιγίδας θὰ θερίσῃ τρικυμίας, δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐκδηλώσει ὅλην του τὴν πρὸς τὸν γενναῖον σουλιωτικὸν λαὸν θηριωδίαν. Ἀλλ' αἱ σχέσεις τοῦ Ἀλῆ πρὸς τοὺς Σουλιώτας ἦσαν ἐνδεδειγμέναι διὰ σημείων αἵματος ἤδη τῷ 1809. Ὁ δὲ Pouqueville ὁ ἐκ τοῦ πλησίον γινώσκων τὰ πράγματα καὶ προῃσθάνετο καὶ ἔβλεπεν ὁποία ἡ μέλλουσα πορεία τῶν Σουλιωτῶν ἀπέναντι τοῦ Ἀλῆ, ὁποῖον τὸ μέλλον αὐτῶν ἐν τῷ μεγάλῳ ἐθνικῷ ἀγῶνι τῶν Ἑλλήνων, ἐν ᾧ τὸ Σοῦλι ἔμελλε διὰ τῶν ἡρώων του ἐν ἡμέραις συμφορᾶς καὶ ὀδύνης νὰ ἀποπλύνῃ πανηγυρικῶς τὰ αἵματα, δι' ὧν εἶχον βαφῆ ὑπὸ τοῦ Τεπελενλῆ οἱ μετέωροί του βράχοι. Τοιαύτας σκέψεις φέρει εἰς τὸν νοῦν τὸ ἐν τῇ Ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων ἀποκείμενον χειρόγραφον τεῦχος, ἐν ᾧ περιλαμβάνεται καὶ τὸ ἑλληνοαλβανικὸν τοῦ Μπότζαρη λεξικὸν, γραφὲν παρ' αὐτοῦ ἰδίᾳ χειρὶ ὑπὸ τὰ ὄμματα τοῦ Pouqueville.

Τὸν χειμῶνα τοῦ 1876 μελετῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων τὰ πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν μέσων αἰώνων τοῦ ἑλληνισμοῦ σχετιζόμενα χειρόγραφα, εὗρον ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ παραρτήματος τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων (Supplement Grec 251) ἀναγεγραμμένον καὶ τὸν κώδικα τὸν περιέχοντα τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος λεξικόν. Καὶ τότε μὲν

ἕνεκα συρροῆς πολλῆς ἄλλης ἐργασίας μόνον ἐπὶ βραχὺ ἠδυνήθην νὰ ἐπισκοπήσω τὸ χειρόγραφον· ἀλλὰ σήμερον εὑρίσκομαι εἰς εὐχάριστον θέσιν, δυνάμενος νἀνακοινώσω ἱκανὰ περὶ αὐτοῦ χάρις εἰς τὰς συμπληρωματικὰς εἰδήσεις, ἅς μοι ἀπέστειλε κατ' αἴτησίν μου προθύμως τῷ 1892 ὁ τότ' ἐν Παρισίοις διατρίβων φιλόλογος ἰατρὸς κ. Γ. Κωστομοίρης καὶ εἰς τὴν εὐγενῆ προθυμίαν τοῦ διευθυντοῦ τοῦ τμήματος τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων κ. Ἐρρίκου Omont, φροντίσαντος περὶ τῆς φωτογραφήσεως τῆς πρώτης σελίδος τοῦ λεξικοῦ, ἧς πανομοιότυπον καταχωρίζω ἐνταῦθα.

Τὸ εἰρημένον χειρόγραφον, τασσόμενον σήμερον εἰς τὰ ἀλβανικὰ τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων ὑπ' ἀριθμὸν 1, εἶνε χαρτῷον, σύγκειται δ' ἐκ 244 σελίδων εἰς μικρὸν μὲν ὄγδοον ἀπὸ τῆς σ. 25 μέχρις 136, εἰς μέγα δὲ ὄγδοον ἀπὸ σ. 137 μέχρι τέλους. Σημειωτέον, ὅτι τὸ χειρόγραφον ἄρχεται ἀπὸ τῆς 25 σελίδος, μὴ ὑπαρχουσῶν τῶν 24 πρώτων. Τοῦ χειρογράφου τούτου τὸ μὲν δεύτερον μέρος, ἀπὸ τῆς σ.136 κ.ἑ., περιλαμβάνει συλλογὴν θεματογραφιῶν ἑλληνοαλβανικῶν καὶ βραχὺ γαλλοαλβανικὸν γλωσσάριον, εἶνε δὲ γεγραμμένον ὑπ' ἀνδρὸς λογίου καὶ ὀρθογράφου. Ἀλλὰ δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τούτου τοῦ μέρους. Τὸ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς μέρος εἶνε τὸ πρῶτον, τὸ περιλαμβάνον τὸ λεξικὸν τοῦ Μπότζαρη. *Ce lexique est écrit de la main de Marc Botzari à Corfou 1809 devant moi. Pouqueville*, ἤτοι Τὸ λεξικὸν τοῦτο ἐγράφη διὰ χειρὸς τοῦ Μάρκου Μπότζαρη ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1809 ἐνώπιόν μου, βεβαιόνει ἐνυπογράφως ὁ Pouqueville ὁ καὶ δωρησάμενος τὸ χειρόγραφον μετὰ δέκα ἔτη τῷ 1819 εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων κατ' αὐτόγραφον αὐτοῦ δήλωσιν.

Λεξικὸν τὴς Ρομαϊκοὶς, καὶ Αρβανητηκοὶς Απλὴς ἐπιγράφει ὁ Μπότζαρης τὸ ἔργον αὐτοῦ. Εἶνε δὲ τοῦτο δίστηλον καθ' ἑκάστην σελίδα, χωριζομένην διὰ γραμμῆς καθέτου. Καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ στήλῃ ὑπάρχουσιν αἱ ἁπλαῖ ἑλληνικαὶ λέξεις, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ αἱ ἀλβανικαί, γεγραμμέναι δι' ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἐν τῇ ἀρχῇ δ' ἑκάστης σελίδος φέρεται ἡ ἐπιγραφὴ ΛΕΞΙΚΟΝ ἢ ΛΕΞΙΚΟΝ ΔΙΓΛΟΣΣΟΝ ἢ ΔΙΓΛΩΣΣΟΝ.

Ἰδοὺ ἡ πρώτη σελὶς κατὰ πιστὴν μεταγραφὴν τῆς ἡμετέρας φωτοτυπίας.

Ηγουμὲνη	επαραι. καλογρέβετ
μοναστὴριον	μαναστὴρ
ἀγγαλνάζο ὀλὴγον	αγγαλνας πάκ
αφήνω	αλνἄτζε
κάτω καὶ ὕψηλὰ	ρηπὸς ελάβρτ
αρκετὰ	σιοῦμ
ἡγούμενος	γουμέν
φτήνηα	μούχτ
Κατηκὸ σ εκλησὶα	βὴντ κλήσε
Κατηκὼ	βὴντ
Κὲγω	εντu ἔκη
Κακοί σινήθηα	ηλὴη, ζακὸν
αρηθμοιτηκοὶ	λογορὴ
φόρεμα	πὲτκη
σκολὴον	σκολήω

Ἰδοὺ καὶ μία ἄλλη σελὶς τοῦ Λεξικοῦ, ἡ 69.

λαβοματηὰ	ληαβόμα
πληγὶ	πηἄκα
πληγὶ	γερὰ
σίδερο ζημιὰ	χὲκουρ ντὲμ
ἄγρηος	ὑ ἔκρε
ἀγριᾶδα	κρέσελε
σταματίσετε	κεντρούατε
τήποτες	φάρε
σταματό, κρατό	Κηντρουτὲ ἐμπὰ
βεβεοσίνη	βουκουφλὲη
βέβεος, ἄβρηον	βουκούφ, νὲστρ.
καρπερὸ καλοκὲρι	μπολέκ, βὲερα
σχισμαίνον	τζηα ἄρε
ἑορτὴ ὅς τόσον	ἐκρὲμτε, ἐνή
χερὸς ὕδρὸνο	βάλε, ἐντρίσα
βρόμα κακοὶ	βρόμι κέκε
ἡποςτατηκὸν	μουλκοὶ
αδίνατος	ὑπάφουκί
φλόγα	φηάμα

Τελευτᾷ δὲ τὸ Λεξικὸν ἐν σ. 136 ὧδε·

χορηάτης, ὀκνὸς	φισατάρ, τεμπέλ
ἤσκοιος	χὲ
βράχος καὶ λεοντάρι	σκέμπ, ἐ λοντάρ
ρέβγομαι	γκρομεσίτ.

Ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης ἐκ τῶν ἀνωτέρω παραθέσεων, οὐδὲν σύστημα ὑπάρχει ἐν τῇ καταγραφῇ τῶν λέξεων. Ἡ κατάταξις δὲν εἶνε οὔτε ἡ ἀλφαβητικὴ οὔτε ἄλλη τις. Ὁ λεξικογράφος ἔγραψε τὰς λέξεις ὡς ἐπήρχοντο αὐτῷ κατὰ νοῦν, ἐκτὸς ἂν ὑποθέσωμεν, ὅτι, ἔχων ἐνώπιον ἑαυτοῦ καὶ ἑλληνικόν τι κείμενον, ἐλάμβανεν ἐξ αὐτοῦ κατ' ἐκλογὴν λέξεις, ὧν ἀπέναντι ἐσημείονε τὴν ἀλβανικὴν μετάφρασιν.

Εἰς τὴν μελέτην τῶν Ἀλβανολόγων ἀπόκειται τὸ τῆς ἐμῆς σημειώσεως ὅλως ξένον θέμα περὶ τοῦ εἰς ὁποίαν διάλεκτον τῶν ἀλβανικῶν ἀντιστοιχοῦσι τἀλβανικὰ τοῦ Μπότζαρη. Πιστεύω, ὅτι δὲν προτρέχω ἐκφράζων τὴν πιθανότητα, ὅτι αὕτη εἶνε ἡ τοσκικὴ ἡ περαιτέρω διαμορφωθεῖσα ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις. Ὅταν δ' ἀναλογισθῶμεν ὁπόσον βραδέως ἤρχισε, κατὰ τὸ δεύτερον μόλις ἥμισυ τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, ἡ μελέτη ταύτης τῆς διαλέκτου καὶ ἡ προςπάθεια πρὸς μόρφωσιν γραπτοῦ λόγου τῶν Ἀλβανῶν διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Reinhold, τοῦ Hahn, τοῦ Χριστοφορίδου, τοῦ Κουπιτώρη, τῶν ἀδελφῶν Ναοὺμ καὶ Σαμῆ Μπέη καὶ τοῦ Γουσταύου Meyer, θὰ χαρῶμεν βεβαίως δυνάμενοι νὰ προςθέσωμεν εἰς τὰς γλωσσολογικὰς ἐκείνας μελέτας καὶ τὴν ἀφελῆ ταύτην, ἀλλὰ πολύτιμον, πολὺ δὲ ἀρχαιοτέραν συμβολὴν τοῦ μεγάλου Σουλιώτου.

Ἀλλ' ἡ σημασία τοῦ ἔργου τοῦ Μπότζαρη δὲν εἶνε μόνον φιλολογική. Πολὺ μείζων εἶνε ἡ βαρύτης, ἣν τὸ ἁπλοῦν ἐκεῖνο λεξικὸν ἔχει ὑπὸ ἔννοιαν ἐθνικήν. Ὁ Σουλιώτης ᾐσθάνετο, ὅτι, εἴ τι εἶχεν ἐν ἑαυτῷ παιδεύσεως, ἦτο ἑλληνικόν. Ἡ γλῶσσα δ' ἐκείνη τοῦ ἔθνους, μεθ' οὗ εἶχε συζυμωθῆ ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς ὁ ἀλβανισμός, εἶχεν ἀποβῆ ἡ κρατοῦσα γλῶσσα τῶν Σουλιωτῶν. Δὲν ἔγραφε λοιπὸν ὁ Μπότζαρης τὸ ἄλλως ἀνεπαρκὲς λεξικόν του, ὅπερ ἐκτυπούμενον δὲν θὰ πληρώσῃ πλείονας τῶν τεσσαράκοντα σελίδων εἰς ὄγδοον σχῆμα, ὅπως διδάξῃ τοὺς ὁμοπάτριδας τὴν ἑλληνικήν. Τοῦτο θὰ ἦτο ὅλως περιττὸν διὰ τοὺς διγλώσσους Ἑλληνοαλβανοὺς τῶν σουλιωτικῶν ὀρέων, οἵτινες,

ὡς οἱ πλεῖστοι τῶν ἐξελληνισθέντων καὶ μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπὲρ κοινοῦ ἀγῶνος συμπραξάντων Ἀλβανῶν, εἶχον μίαν μὲν καὶ τὴν αὐτὴν ἐθνικὴν ἰδέαν, διπλῆν δὲ τὴν γλῶσσαν, καθ' ἃ ὁ δικέφαλος ἀετὸς τοῦ Βυζαντίου ὁ ἔχων δύο μὲν κεφαλάς, ἀλλὰ σῶμα ἕν.

Ἄλλος λοιπὸν ἦτο ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἔννοια τοῦ λεξικογραφικοῦ συντάγματος τοῦ μέλλοντος προμάχου τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Θὰ ἦτο πολὺ πεζὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι κατέγραφε λέξεις εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχε δίκην παρέργου φιλολογικῆς ἀσχολίας ἢ χάριν εὐχαριστήσεως κενοσπούδου περιεργείας τοῦ Pouqueville. Δὲν ἐφιλοδόξει βεβαίως δάφνας συγγραφικὰς ὁ μετὰ κόπου σύρων τὴν γραφίδα ἐπὶ τοῦ χάρτου καὶ ἑτοιμαζόμενος νὰ κονίσῃ τὸ ξίφος ὑπὲρ πατρίδος. Εἰς τὴν πατρίδα ταύτην, ὑπὲρ ἧς ἔμελλε νὰ θυσιασθῇ, ἤθελε νὰ παράσχῃ ὄχι μόνον τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ὡς στρατιώτης, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀσθενῆ κάλαμον, προπαρασκευάζων διὰ τῆς διαδόσεως στοιχειωδῶν τινων καὶ ἀναγκαίων γνώσεων τῆς ἀλβανικῆς παρὰ τοῖς Ἕλλησι μᾶλλον ἢ τῆς ἑλληνικῆς παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς τὴν μέλλουσαν νικηφόρον συνεννόησιν καὶ σύμπραξιν Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν ἐν τῷ ἐθνικῷ ἀγῶνι. Ὁ δὲ Pouqueville, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ αὐτόπτης μάρτυς τῆς συντάξεως τοῦ λεξικοῦ, τίς οἶδεν, ἂν δὲν ἔμελλε νὰ εἶνε καὶ ὁ μεσίτης τῆς τοιαύτης αὐτοῦ χρησιμοποιήσεως διὰ καταλλήλου δημοσιεύσεως. Καὶ διὰ τίνας μὲν λόγους τὸ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Γαλάτου φιλέλληνος παραδοθὲν χειρόγραφον ἔμεινεν ἀνέκδοτον, ἂν ὀρθῶς ἡρμήνευσα τὴν ἐπὶ σκοπῷ ἐκτυπώσεως χάριν πολιτικῶν καὶ ἐθνικῶν λόγων παρασκευὴν αὐτοῦ, δὲν γινώσκω. Ἐκθάπτων δ' αὐτὸ ἐκ τῆς λήθης, εὔχομαι μὲν τὴν ταχεῖαν αὐτοῦ ἔκδοσιν ὑπὸ γνώστου τινὸς τῆς ἀλβανικῆς, ἐλπίζω δέ, ὅτι ἡ δημοσίευσις αὐτοῦ θὰ συντελέσῃ ὁπωσδήποτε εἰς τὴν στενοτέραν σύσφιγξιν τῶν ἀδελφικῶν δεσμῶν, οἵτινες ἀπ' αἰώνων ἤγαγον εἰς κοινοπραγίαν καὶ κοινὴν ἀνάδειξιν Ἕλληνας καὶ Ἀλβανούς.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

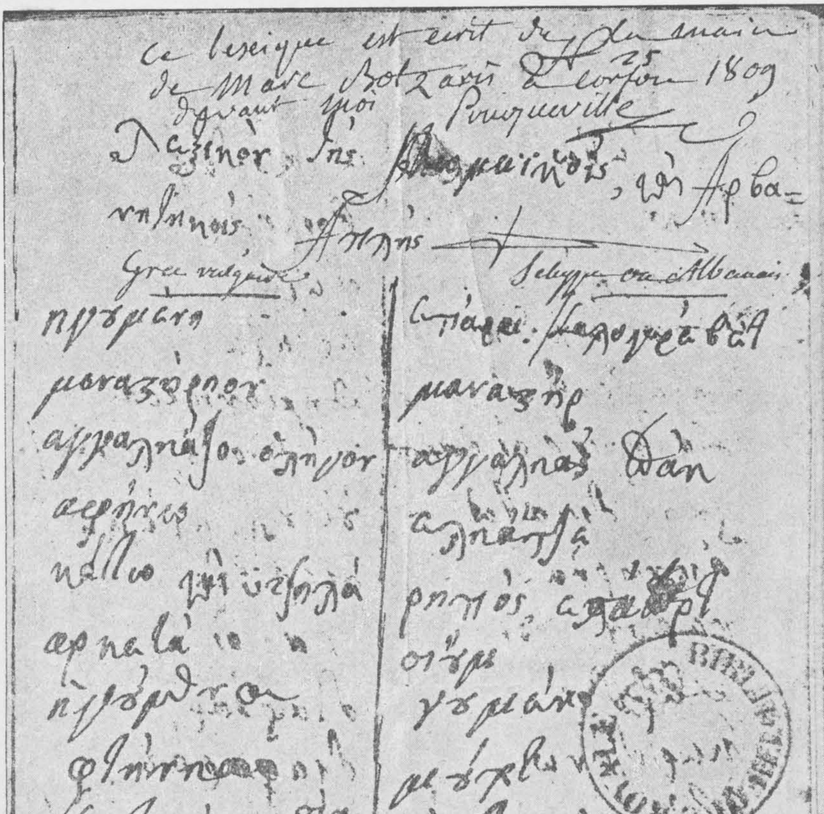

ΠΑΝΟΜΟΙΟΤΥΠΟΝ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΣΕΛΙΔΟΣ
ΤΟΥ ΑΥΤΟΓΡΑΦΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ ΤΟΥ ΜΑΡΚΟΥ ΜΠΟΤΖΑΡΗ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ο ΓΕΡΟΣ ΤΟΥ ΜΟΡΙΑ[1]

Δὲν ὑπῆρξε παμπελοποννησιακὴ μόνον ἡ πανήγυρις τῶν ἀποκαλυπτηρίων τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη ἡ τελεσθεῖσα τῇ 23 Ἀπριλίου ἐν Ναυπλίῳ, ἀλλὰ μετὰ τῶν κατ' αὐτὴν παραστάντων ἐν τῇ πρώτῃ πρωτευούσῃ τῆς ἀπελευθερωθείσης Ἑλλάδος συνεώρτασε τὸ ἔθνος ὅλον, προσφέρον ὀφειλόμενον φόρον εὐγνωμοσύνης πρὸς ἕνα τῶν κυριωτάτων δημιουργῶν τῆς νέας τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας.

Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἀληθῶς δὲν ἐξέχει μόνον ἐν αὐτῷ τῷ ἀγῶνι μεταξὺ τῶν συναγωνιστῶν ἐπ' ἀνδραγαθίᾳ, στρατηγικῇ δεξιότητι καὶ πατριωτικῇ συνέσει, ἀλλ' ἔχει καὶ τοῦτο τὸ ἰδιάζον, ὅτι εἴπερ τις καὶ ἄλλος δικαιοῦται νὰ ταχθῇ εἰς τοὺς ὀλίγους ἐκείνους, ὧν ὁ οἶκος ὅλος διὰ μακροτάτων ὑπηρέτησε τὴν πατρίδα καὶ ἐν τοῖς χρόνοις τῆς πικρᾶς δουλείας. Συνδέονται δὲ κατὰ ταῦτα δι' αὐτοῦ αἱ λαμπραὶ ἡμέραι τοῦ ἱεροῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος πρὸς τὴν φιλοπατρίαν καὶ τὸν ἡρωισμὸν γενεῶν ὅλων ἐργασθεισῶν ἐν μέσῳ μυρίων δεινῶν καὶ μετ' ἐθελοθυσίας καθαιμαχθεισῶν ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἰδέας ἐν τοῖς βαρυπότμοις χρόνοις, καθ' οὓς ἐστέναζε τὸ ἔθνος δοῦλον. Ἡ ἡρωοτόκος μήτηρ τοῦ Γέρου τοῦ Μοριᾶ διηγεῖτο, ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1762, καθ' ὃ συνεζεύχθη μετὰ τοῦ πατρὸς τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη Κωνσταντίνου, μέχρι τοῦ 1806 ἐφονεύθησαν μαχόμενοι πρὸς τὸν κατακτητὴν ἑβδομήκοντα Κολοκοτρωναῖοι. Αὐτὸς δὲ ὁ ἥρως ἔλεγεν, ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ ἐφονεύθησαν ἀδέλφια καὶ ἐξαδέλφια ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Κολοκοτρωναίων δώδεκα.

Ἑκατὸν λοιπὸν περίπου θυμάτων ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πατριᾶς ἐξεδίκει τὸ αἷμα ὁ γενναῖος ἀγωνιστής, ἑκατὸν ἡρώων συνεκέντρονεν ἐν ἑαυτῷ τὸν ἡρωισμόν, ἑκατὸν ἐλευθερωτῶν ἀντιπρόσωπος, ὁ ἁπάντων μέγιστος, εἶνε ὁ ἀνίκητος, ὃν ἔστησεν ἐκεῖ ἐπὶ βάθρου ὑψηλοῦ

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τοῖς Παναθηναίοις Τόμ. Β' (1901) σ. 42-43.

ἔφιππον ἡ ἐθνικὴ εὐγνωμοσύνη, διότι ἄνευ ἵππου δὲν δύναται νὰ φαντασθῇ τοὺς Κολοκοτρωναίους ἡ παράδοσις τοῦ ἔθνους.

Τὰ πάντα ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, καὶ φύτρα καὶ γέννησις καὶ βίος καὶ ἀγῶνες, ἔχουσι τύπον ἐθνικόν, καὶ ἐνθυμίζουσι τοὺς χρόνους καὶ τὴν δίαιταν ἐκείνων, οἵτινες, ἀνακτήσαντες τελείαν τὴν συνείδησιν τῶν πρὸς τὴν πατρίδα ὑποχρεώσεων, ὑπερεμάχησαν τῆς ἀπελευθερώσεως αὐτῆς ἀπὸ τοῦ καταθλιπτικοῦ ζυγοῦ τῶν Ἀγαρηνῶν διὰ πάσης δυνάμεως τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς. Οἱ προπάτορες τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, ὀρεσίβιοι σκύμνοι τῆς ἐλευθερίας, ἧς λέων ἐπιφυλάσσετο ὑπὸ τῆς μοίρας νἀναδειχθῇ ὁ Θεόδωρος, μὴ δυνάμενοι νὰ ζήσωσι βίον ἐλεύθερον ἐν ταῖς δυναστευομέναις πόλεσιν, ἐτράπησαν ἐπὶ τὰ ὄρη, πολεμοῦντες τὸν τύραννον καὶ προδιδάσκοντες τοὺς ἔτι ἐπτοημένους ὁμοφύλους ὁποῖα ἦσαν τὰ δίκαια αὐτῶν, ὁποῖος ὁ βίος, ὃν ὤφειλε νὰ μετέλθῃ αὔριον τὸ ἔθνος ὅλον, ἂν ἤθελε νὰ παύσῃ δουλεῦον. Αἱ κατὰ τῶν ἀγάδων ἐνέδραι αὐτῶν, ἡ φυγὴ αὐτῶν καὶ δίωξις, αἱ ἐπιτυχίαι καὶ ἡ θανάτωσις ὑπῆρξαν τὰ προεόρτια τῆς παλιγγενεσίας ἐν Πελοποννήσῳ. Αἱ δὲ ἀναμνήσεις τῶν ἀνδραγαθιῶν τῶν Κολοκοτρωναίων καὶ ἡ μάχιμος ἀλκὴ τῆς πατριᾶς ἐκείνης, ἧς οἰκία ἀπέβησαν οἱ βουνοὶ τῆς χερσονήσου, ὑπῆρξαν τὸ στρατιωτικὸν σχολεῖον, ἐν ᾧ ἐθήτευσεν ἐπὶ μακρὸν ὁ μέγας στρατηγὸς πρὶν ἢ σημάνῃ ἡ σάλπιγξ ἡ καλέσασ' αὐτὸν μεταξὺ τῶν πρώτων εἰς τὸν ὑπὲρ πάντων ἀγῶνα.

Πόσα δὲν εἶχον ἴδει οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ πεντηκοντούτου ἀνδρός, εἰς ὃν ἐπέκλωθεν ὁ θεὸς τῆς Ἑλλάδος τὴν μεγάλην ἐντολὴν νὰ πρωτοστατήσῃ κατὰ τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα ἐν Πελοποννήσῳ; Οὐδὲ μίαν εἶχε γνωρίσει ἡμέραν ἀναπαύσεως καὶ τρυφῆς ἀφ' ἧς ἡμέρας ἐγεννᾶτο τὴν 3 Ἀπριλίου τοῦ 1770 ὡς τέκνον τῆς φύσεως ὑπό τι δένδρον τῶν πατρίων ὀρέων. Ἰδοὺ πῶς αὐτὸς διηγήθη τὸ εἰδύλλιον τῆς γεννήσεως μὲ τὴν ἀφελῆ γλῶσσαν τοῦ βουνοῦ, ἣν διετήρησεν ὁ γέρων καὶ ὅτε τὸ ἀπελευθερωθὲν ἔθνος περιέβαλεν αὐτὸν διὰ δικαίων τιμῶν, ὑπαγορεύων εἰς τὸν Τερτζέτην τὴν Διήγησιν συμβάντων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, τὰ πλήρη ζωῆς καὶ δυνάμεως ἀπομνημονεύματα ἐκεῖνα, ἐν οἷς συνοψίζονται οἱ ἴδιοι αὐτοῦ ἀγῶνες, ἐγκατοπτρίζοντες τὴν εἰκόνα τῶν παθημάτων καὶ ἀνδραγαθιῶν ἑξήκοντα ἓξ ὅλων ἐτῶν (1770-1836).

Ἐγεννήθηκα εἰς τὰ 1770, Ἀπριλίου 3, τὴν δευτέραν τῆς

Λαμπρῆς. Ἡ ἀποστασία τῆς Πελοποννήσου ἔγεινε εἰς τὰ 1769. Ἐγεννήθηκα εἰς ἕνα βουνὸ, εἰς ἕνα δένδρον ἀποκάτω εἰς τὴν παλαιὰν Μεσσηνίαν, ὀνομαζόμενον Ῥαμοβοῦνι. Ὡραία δὲ δημώδης παράδοσις μυθεύει, ὅτι τὸ βρέφος ἐθήλασεν ὀρεία αἲξ πλησίον τῆς πηγῆς τῆς ῥεούσης παρὰ τὸ δένδρον, οὗ οἱ κλῶνες ἐσκίασαν τὴν γέννησιν τοῦ μέλλοντος ἥρωος. Ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ παιδὸς αὐξανομένου εἶδε περὶ αὐτὸν συμφορὰς καὶ διώξεις, θανάτους καὶ μαρτύρια τῶν οἰκογενῶν, καὶ εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, τοῦ βουνογεννημένου, ἐνεφυσήθη ἄληκτον τὸ μῖσος πρὸς τὴν τυραννίδα. Κολοκοτρωνέϊκες ἁμαρτίες ἐπέβαλον εἰς αὐτὸν τὴν ἐκδίκησιν, καὶ δεκαεπταέτης ὁπλαρχηγὸς, εἰκοσαέτης νεόγαμος διέτρεχε τὰ ὄρη ἐναλλὰξ κλέφτης καὶ ἁρματωλὸς, ἕως τῷ 1807 μετέβη εἰς Ζάκυνθον, τέσσαρας πλέον ἔχων μόνον περὶ αὐτὸν ὀπαδούς. Οὐδ' ἡσύχασεν ἐκεῖ, ἀλλ' ἡ ἐν Ἑπτανήσῳ διατριβὴ συνδέεται πρὸς θαλασσίας ἐκστρατείας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, πρὸς ἐξαίρετον προαγωγὴν ἐν τῷ στρατιωτικῷ σταδίῳ ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν τὴν Ἑπτάνησον κατεχόντων Γάλλων καὶ ἐν ὑπηρεσίᾳ ὑπὸ τοὺς ἔπειτα καταλαβόντας αὐτὴν Ἄγγλους. Ἁρματωλὸς καὶ κλέφτης, καταδρομεὺς κατὰ θάλασσαν καὶ λοχαγὸς ὑπὸ τοὺς Ἄγγλους, ἰδοὺ τὰ διάφορα στάδια, ἅτινα διῆλθεν ὁ Κολοκοτρώνης πρὶν ἢ φθάσῃ ἡ εὐλογημένη ὥρα τοῦ 1821. Ἀλλὰ καὶ ἐν Ζακύνθῳ διαμένων οὔτ' ἐλησμόνει τὴν Πελοπόννησον, οὔτ' ἐλησμονεῖτο ἐν αὐτῇ. Ἀναβαίνων ἐπί τινος σκοπιᾶς τῆς νήσου, ἐδείκνυεν εἰς τὸν υἱὸν τὴν ἀπέναντι ἁπλουμένην δούλην χερσόνησον, καὶ δακρύων ηὔχετο νὰ ἔλθῃ ταχέως ἡ ὥρα, καθ' ἣν ὤφειλε νὰ σπεύσῃ εἰς αὐτὴν ἐλευθερωτής.

Αἱ Καλάμαι καὶ ἡ Καρύταινα, τὸ Φανάρι καὶ τὸ Βαλτέτσι, αἱ Πάτραι, ἡ Τρίπολις καὶ πρὸ πάντων τὰ Δερβενάκια θὰ ἠδύναντο, ὥς ποτε αἱ ἑπτὰ πόλεις αἱ διαφιλονεικοῦσαι τὴν γέννησιν τοῦ Ὁμήρου, νὰ διεκδικήσωσι τὴν τιμὴν, ὅτι εἰς ἕκαστον τῶν χώρων ἐκείνων ἀνήκει πλειότερον ἢ εἰς πάντα ἄλλον ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Ἀλλ' εἶνέ τι πλέον, εἶνε ὁ Γέρος τοῦ Μοριᾶ· εἶνέ τι πλέον, εἶνε ὁ στρατηλάτης, οὗ σύνθημα ἦτο Φωτιὰ καὶ Τσεκοῦρι. Εἶνε ὁ μέγας ἀπόγονος γενεᾶς ὅλης ἡρώων, εἶνε ὁ μαχητὴς ὁ ἐπὶ τεσσαράκοντα ὅλα ἔτη παρασκευάσας καὶ ἐξαγιάσας διὰ τοῦ ὅπλου του τὴν ἐλληνικὴν ἐλευθερίαν, εἶνε ὁ μέγας ἐλευθερωτής. Γονυπετήσατε πρὸ τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη.

ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟΝ ΤΟΥ ΒΥΡΩΝΟΣ ΕΝ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΩ[1]

Ἡ ἱστορία τῶν λαῶν δὲν διδάσκεται ἀπὸ μόνων τῶν βιβλίων καὶ ἐν μόνοις τοῖς σχολικοῖς ἑδράνοις. Τὰ διδάγματα δ' αὐτῆς, ἵνα ζῶσιν ἀληθῶς καὶ εἰςδύωσι μύχια εἰς τὰ σπλάγχνα τῶν ἐθνῶν, πρέπει νὰ θηλάζωνται ἀπ' αὐτῆς τῆς πρώτης νεότητος ὡς ἀπὸ μυρίων κρουνῶν. Ὁ βίος τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, οἱ ἆθλοι αὐτῶν καὶ αἱ πρὸς τὰ ἔθνη εὐεργεσίαι πρέπει νὰ γίνωνται, εἰ δυνατὸν, προςιτὰ εἰς τὰ ὄμματα τοῦ παιδὸς ὡς εἰκὼν καὶ εἰς τὰ ὦτα τοῦ πρεσβύτου ὡς ἀνάμνησις ἀπωτάτη. Ἡ ἱστορία, ἵνα ζῇ, διατηροῦσα μὲν τὴν γνῶσιν τοῦ παρελθόντος καὶ τὴν πρὸς τἀγαθὰ εὐγνωμοσύνην, ἁδρύνουσα δὲ διὰ τοῦ μεγαλοποιοῦ αὐτῆς παραδείγματος καὶ παροτρύνουσα εἰς ἀρετὴν τοὺς ἐπιγενεστέρους, πρέπει νὰ γίνηται οὕτως εἰπεῖν ὁρατὴ καὶ ἀκουστή. Εἰς τοῦτο δὲ πλὴν τῆς ἐν τοῖς σχολείοις καὶ ἀπὸ τοῦ βιβλίου διδασκαλίας δύνανται τὰ μάλιστα νὰ συντείνωσιν αἱ καλαὶ τέχναι. Δι' αὐτῶν παρέχεται εἰς τὰς σκιὰς τοῦ παρελθόντος αἷμα καὶ σὰρξ, δι' αὐτῶν οἱ ἄνδρες τῆς ἱστορίας οἱονεὶ ἀναζῶσι, καὶ αἱ σκηναὶ τῶν ἀποιχομένων χρόνων δύνανται νὰ θερμάνωσιν ἡμᾶς καὶ νὰ ζωογονήσωσιν. Ἡ ποίησις πρέπει μεγαληγοροῦσα νὰ χρωματίζῃ τὸ παρελθὸν διὰ τοῦ γοητευτικοῦ αὐτῆς χρωστῆρος· ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ νὰ παρέχωσιν ἡμῖν ζωηρὰ, εὐκίνητα, ἐπαγωγὰ ἀντίγραφα τῆς ἱστορικῆς ζωῆς.

Εὐτυχεῖς αἱ πόλεις, ἐν αἷς ὑπομιμνήσκονται αἱ ἀρεταὶ τῶν προγόνων ἐν μὲν τοῖς θεάτροις διὰ μεγαλοπρεπῶν δραμάτων, ἐν δὲ ταῖς πλατείαις δι' εὐγλύπτων ἀνδριάντων τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, ἐν δὲ τοῖς μουσείοις διὰ καλλιτεχνικῶν εἰκόνων τῶν προγονικῶν ἀνδραγαθιῶν, ἐπὶ δὲ τῶν οἰκογενειακῶν σκευῶν διὰ τῆς γλαφυρᾶς παραστάσεως τοῦ

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Ἑσπέρῳ Ἔτ. Α' (1881-2) σ. 67-69.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

παρελθόντος. Παραστήσατε τότε τὸν παῖδα ἢ τὸν ἄνθρωπον τοῦ λαοῦ ἐνώπιόν τινος ἐκείνων τῶν ἀνδριάντων, πρὸ μιᾶς τῶν εἰκόνων ἐκείνων, καὶ ὀνομάσατε ἁπλῶς αὐτῷ τὸν ἄνδρα ἢ τὴν μάχην. Ἡ ἐπίκλησις ἐκείνη θὰ ὁμοιάζῃ πρὸς τὴν σάλπιγγα τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου ζωγράφου, ὅςτις ἐνεθουσίασε τὰ παριστάμενα πλήθη, ἐπιδεικνύων αὐτοῖς τὴν ὑπ' αὐτοῦ γραφεῖσαν εἰκόνα μάχης, ἀφ' οὗ πρῶτον διέταξε νὰ σαλπίσωσι τὸ ἐμβατήριον.

Οἱ ἀνδριάντες δὲν εἶνε μόνον κόσμημα τῶν πόλεων καὶ ζῶσα τῆς ἱστορίας διδασκαλία, ἀλλὰ καὶ δεῖγμα τῆς εὐγνωμοσύνης τῶν πολιτῶν. Οὐδεὶς δ' ἐξευτελίζεται τιμῶν τὸν εὐεργέτην, οὐδ' εἶνε δεῖγμα ταπεινῆς ψυχῆς ἡ πρὸς τοὺς ἀληθῶς μεγάλους τιμή. Οἱ δ' ἐκ τοιούτων λόγων ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἀνεγειρόμενοι ἀνδριάντες καθίστανται οἱονεὶ ὀρόσημά τινα πνευματικῶς ἐκδηλοῦντα τὴν εὐγενῆ ἐπὶ τὰ μεγάλα ἔργα τῶν ἐθνῶν σταδιοδρομίαν.

Τοιοῦτος εἶνε ὁ ἀνδριάς, ὃν ἐγείρει ἡ ἑλληνικὴ εὐγνωμοσύνη εἰς τὸν Βύρωνα πεντήκοντα ἔτη καὶ ὑπερέκεινα μετὰ τὸν εὐγενῆ αὐτοῦ θάνατον.

Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νἀναγράψωμεν τὸν βίον τοῦ δαιμονίου ποιητοῦ, οὐδὲ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ μεγάλου φιλέλληνος.

Ἠγάπησε τὴν Ἑλλάδα ἀγνοουμένην ἀκόμη καὶ περιφρονουμένην· ὅτε δ' αἱ θύελλαι τῆς θερμῆς αὐτοῦ καρδίας ἠνάγκαζαν αὐτὸν νὰ ἐπιζητήσῃ ἐν τῇ περιοδείᾳ θυμηδίαν, εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔφερον αὐτὸν τὰ βήματά του τῷ 1809. Καὶ ἀνύψου μὲν αὐτὸν τὸ μέγα παρελθὸν τῆς χώρας καὶ ἔθελγον αὐτὸν τἀθάνατα μνημεῖα τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ μᾶλλον εἵλκυεν αὐτὸν ἡ καλλονὴ τῶν τοπείων, καὶ προεκάλει τὸ διάφορον αὐτοῦ ἡ κατάστασις τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος. Βλέπων τὰς Ἀθήνας ἀνεφώνει· Ὁ οὐρανός σου εἶνε πάντοτε ἐπ' ἴσης κυανοῦς, οἱ βράχοι σου ἐπ' ἴσης ἀπότομοι, τὰ ἄλση σου ἐπ' ἴσης δροσερὰ, καὶ οἱ ἀγροί σου ἀναθάλλουσι, καὶ ἐνωριμάζει ἡ ἐλαία ὡς καθ' οὓς χρόνους σοὶ προςεμειδία ἡ Ἀθηνᾶ. Ὁ Ὑμηττὸς σοὶ ἀποτίνει ἀκόμη τὸν γλυκύν του φόρον, τὸν τοῦ μέλιτος, ἡ δὲ μέλισσα, φαιδρὰ καὶ ἐλευθέρα φερομένη ἐπὶ τῶν πτερύγων τῶν ἀνέμων τοῦ ὄρους σου, ἐνιδρύει ἀκόμη τὴν εὐώδη αὐτῆς κυψέλην. Ὡς ἄλλοτε, ὁ Ἀπόλλων χρυσόνει διὰ τῶν πυρῶν του τὰ μακρά σου θέρη,

καὶ ὑπὸ τὰς ἀκτῖνας αὐτοῦ λευκανθίζουσι τὰ μάρμαρα τοῦ Πεντελικοῦ. Ἡ τέχνη, ἡ ἐλευθερία, ἡ δόξα παρῆλθον, ἀλλ' ἡ φύσις εἶνε ἀκόμη ὡραία.

Ὅτι δὲ δὲν ἦτο ἀναίσθητος οὔτε πρὸς τῆς ἐμπνου ἑλληνικῆς καλλονῆς τὰ θέλγητρα, ἀποδεικνύει τὸ ἐρωτικὸν αὐτοῦ αἴσθημα πρὸς τὴν Μαριάνναν Μακρῆ, ἥτις ὡς κόρη τῶν Ἀθηνῶν ἀπηθανατίσθη ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ἐν τῷ γνωστῷ ποιήματι The maid of Athens, οὗ ἑκάστη στροφὴ τελευτᾷ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπῳδὸν Ζωή μου σᾶς ἀγαπῶ. Ἀλλ' ἐξαγόμενον τῆς περιοδείας ἐκείνης δὲν ἠδύνατο νὰ εἶνε διὰ τὴν εὐαίσθητον τοῦ ποιητοῦ ψυχὴν ἄλλο παρὰ τὴν πεποίθησιν ἥτις ἐνεχαράχθη ἐν τῷ ἀλησμονήτῳ αὐτοῦ στίχῳ

't is Greece, but living Greece no more

ἤτοι·

Εἶν' ἡ Ἑλλὰς, ἀλλὰ Ἑλλὰς δὲν εἶνε πλέον ζῶσα.

Πλὴν ἀλλ' ὅτε μετὰ δεκαπέντε ἔτη ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, δὲν ἦτο τὸ ἐξῆς νεκρά. Δὲν ἦτο πλέον ἡ ἀξιοθέατος χώρα, ἣν ἐπεσκέπτοντο μόνον χάριν τῶν ἀρχαίων αὐτῆς μνημείων οἱ φιλοθεάμονες περιηγηταὶ καὶ οἱ περίεργοι φιλάρχαιοι.

Εἶχον παρέλθει τρία ἔτη καὶ ὑπερέκεινα ἀφ' ὅτου περιβεβλημένη κράνος καὶ κραδαίνουσα τὸ δόρυ εἶχεν ὁμοιότητα πρὸς τὴν πάνοπλον Ἀθηνᾶν. Εἶχον ἤδη τελεσθῆ μεγάλαι ἀνδραγαθίαι, εἶχον γείνει θυσίαι αἱματηραί, εἶχον συγκινήσει τὴν Εὐρώπην θάνατοι ἔνδοξοι. Εἶνε μὲν ἀληθὲς, ὅτι οἱ ὁμηρικοὶ ἥρωες τῶν ὁπλοχαρῶν ἐκείνων χρόνων πολλάκις, ἀντὶ νὰ περιβάλλωνται τὴν λεοντῆν πρὸς τοὺς ἀλλοφύλους, ἠρκοῦντο εἰς τὴν πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς καὶ συναγωνιστὰς ἀλωπεκῆν· ἀλλ' ὅμως ἐν ἐκείνῳ τῷ λαβυρίνθῳ τῶν ἀγώνων καὶ τῶν ἐρίδων, τῆς πάλης καὶ τῶν στάσεων, ἐκυοφορεῖτο ἡ ἀναγέννησις τῆς Ἑλλάδος.

Ὁποία διαφορὰ μεταξὺ τῆς πρώτης ἐκείνης ἐπισκέψεως τοῦ Βύρωνος εἰς Μεσολόγγιον τῷ 1809 καὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ μεταβάσεως αὐτόσε τῷ 1824. Ποιούμενος ὁ φίλος αὐτοῦ ποιητὴς Θωμᾶς Μιοὺρ ἐν τοῖς βιογραφικοῖς περὶ Βύρωνος ἀπομνημονεύμασι λόγον περὶ τῆς πρώτης ἐκείνης ἐπισκέψεως λέγει· Ἐνταῦθα εἶνε ἀδύνατον νὰ μὴ σταματήσωμεν καὶ νὰ μὴ ἀναμνησθῶμεν ἐν ὀλίγοις τῆς ἐπι-

σκέψεως, ἣν ὁ Βύρων ἐποιήσατο εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν μετὰ δεκαπέντε ἔτη, ὅτε, εὑρισκόμενος ἐν τῇ ἀκμῇ τοῦ βίου, ἐν ὅλῃ τῇ δόξῃ τῆς φήμης αὐτοῦ, ἦλθε νἀποθάνῃ, ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῆς χώρας, ἣν νῦν διέτρεχεν ὡς νεανίας καὶ ὡς ξένος. Ἂν δαίμων ἠδύνατο νὰ προείπῃ αὐτῷ τότε τὰ γεγονότα ἅτινα ἔμελλον νὰ πληρώσωσι τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα, ἂν ἠδύνατο νὰ ἐπιδείξῃ αὐτῷ ἀφ' ἑνὸς μὲν τοὺς ἀναμένοντας αὐτὸν θριάμβους, τὴν δύναμιν, ἣν ἡ μεγαλοφυία αὐτοῦ ἔμελλε νἀποκτήσῃ ἡμέραν τινὰ ἐπὶ τὰς καρδίας, ὑψοῦσα αὐτὰς ἢ καταβάλλουσα, φωτίζουσα αὐτὰς ἢ κατασκιάζουσα, ἀφ' ἑτέρου δὲ πάντας τοὺς πόνους τοὺς συνδεδεμένους μετὰ τοιούτου δώρου, τὴν ἐξάντλησιν, τὴν κόπωσιν τῆς ψυχῆς, τοὺς ἀγῶνας τῆς φαντασίας, τὴν φαγέδαιναν ἐκείνην τῆς διηνεκοῦς ἐσωτερικῆς φλογός, ἥτις, ἐν ᾧ θαμβόνει τοὺς ἄλλους, καταλυμαίνεται τὸν ἔχοντ' αὐτήν, τὸν φθόνον, ὃν τοιαύτη ἀνύψωσις ἐξεγείρει ἐν τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τὴν ἐκδίκησιν, δι' ἧς τιμωροῦσιν ἐκεῖνον ὅςτις ἀναγκάζει αὐτοὺς νὰ βλέπωσιν ὑψηλά, ἂν ἐγίνωσκε πάντα ταῦτα, ἤθελε προςδεχθῆ τὴν δόξαν ἐπὶ ὅροις τοιούτοις; Δὲν ἤθελε μᾶλλον κρίνει, ὅτι ἡ πληρωμὴ ἦτο ὑπέρμετρος καὶ ὅτι τοιοῦτος ἐφ' ὅρου ζωῆς ἀγὼν κατὰ κόσμου ἀγνώμονος θὰ εὕρισκε μικρὰν τὴν ἀνταμοιβὴν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀθανασίᾳ τῇ παρακολουθούσῃ τὸ ὄνομ' αὐτοῦ;

Ἀλλ' ὅμως αὐτὸς ὁ εὐγενὴς θάνατος προςέθηκε νέαν αἴγλην εἰς τὸν στέφανον τοῦ ποιητοῦ. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ ὡραίου, μεγαλοδώρου, φιλέλληνος λόρδου καὶ ἡ γενναία αὐτοῦ καὶ πρακτικὴ ἐνέργεια ἐν Μεσολογγίῳ ἔδωκαν κατὰ τοὺς ὀλίγους μῆνας τῆς αὐτόθι παρουσίας του ζωὴν καὶ ἐλπίδας, χαρὰν καὶ ἐνίσχυσιν εἰς τοὺς ὑπὲρ πατρίδος ἀθλοῦντας. Ἡ δὲ ἡμέρα τοῦ θανάτου αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀληθὴς ἡμέρα πένθους διὰ τοὺς Μεσολογγίτας.

Τίς δὲν εἶχεν ἀκούσει εὐθὺς ἀμέσως, ὅτι ὁ λόρδος, καταληφθεὶς τῇ 28 Μαρτίου κατὰ τὴν συνήθη αὐτῷ ἱππασίαν ὑπὸ βροχῆς ῥαγδαίας καὶ ἀσθενήσας ὑπὸ σφοδροῦ πυρετοῦ, ἔμενε κλινήρης;

Τίς δὲν ἠρώτα περὶ τῆς δεινουμένης αὐτοῦ ἀσθενείας, καὶ εἰς τίνα δὲν εἶχον ἐμποιήσει ἐντύπωσιν ἰσχυρὰν οἱ τελευταῖοι λόγοι τοῦ φιλέλληνος

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Ἄγγλου πρὸς τὸν ἰατρὸν αὐτοῦ, μάτην ἐπιμένοντα νά τον φλεβοτομήσῃ; Δὲν δέχομαι, εἶπε, νὰ χύσω οὐδὲ σταγόνα τοῦ αἵματός μου ἐπὶ τῆς κλίνης· πρόθυμος εἶμαι νὰ χύσω αὐτὸ ὅλον ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης.

Ἦτο δευτέρα ἡμέρα τοῦ Πάσχα ἡ θλιβερὰ ἐκείνη ἑβδόμη Ἀπριλίου, καθ' ἣν ἀπέθανεν ὁ Μυλόρδος, καὶ τὸ Μεσολόγγιον ὅλον δὲν ἐπάσχασεν, οὐδ' ἐχόρευσεν, οὐδ' ἐχάρη τὸ ἔτος ἐκεῖνο. Ἕκαστος δὲ τῶν τριάκοντα ἑπτὰ κανονιοβολισμῶν, οἵτινες ἐδήλουν τὰ ἰσάριθμα ἔτη τῆς βραχείας ζωῆς τοῦ ἀποπτάντος, προεκάλει νέον νυγμὸν εἰς τὴν καρδίαν τῶν Μεσολογγιτῶν. Ἡ κηδεία αὐτοῦ ταριχευθέντος ἐτελέσθη λαμπρὰ τῇ δεκάτῃ Ἀπριλίου, βασταζομένου τοῦ λειψάνου ὑπὸ Ἑλλήνων στρατηγῶν καὶ τῶν οἰκείων τοῦ ποιητοῦ. Ἐν δὲ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐψάλη μετὰ συγκινήσεως ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία. καὶ ἀπενεμήθησαν τῷ νεκρῷ αἱ νενομισμέναι τιμαί, ἐκφωνηθέντος λόγου ἐπικηδείου ὑπὸ τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη. Καὶ τὸ μὲν σῶμα αὐτοῦ συνῳδὰ τῇ θελήσει τοῦ ποιητοῦ ἐστάλη εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἵνα ταφῇ ἐν τῷ προγονικῷ κοιμητηρίῳ, ἡ δὲ πόλις τοῦ Μεσολογγίου ἐκράτησεν αὐτοῦ τὰ σπλάγχνα, κατατεθέντα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος.

Τὸν Βύρωνα δὲν ἔκλαυσε μόνη ἡ πόλις, ἣν ἐξελέξατο ὡς κέντρον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ ἐν ᾗ ἐπέπρωτο προώρως νἀποθάνῃ, ἀλλ' ἐθρήνησεν αὐτὸν ἅπασα ἡ σύγχρονος Ἑλλὰς εὐγνωμονοῦσα, ἐν δὲ τῇ ἱστορίᾳ τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ ἀγῶνος τὸ ὄνομ' αὐτοῦ ἀνεγράφη μετ' ἰδιαζούσης εὐγνωμοσύνης.

Ὅτε δὲ τὸ ἔθνος ἤρξατο κατ' ὀλίγον ἐπιθεωροῦν τοὺς παλαιοὺς αὐτοῦ λογαριασμούς, σπεύδει ἤδη ἐν τοῖς πρώτοις νὰ τιμήσῃ δι' ἰδίου μνημείου τὸν μέγαν φιλέλληνα. Ἡ δὲ πρωτοβουλία ὀφείλεται εἰς τὸν πρὸ δεκαπενταετίας περίπου ἱδρυθέντα ὑπὸ φιλομούσων νέων φιλολογικὸν σύλλογον, ὅστις ἐτίμησεν ἑαυτὸν ἐκλέξας τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ. Δὲν θὰ φθονήσωσι δὲ οἱ Μεσολογγῖται, ὅτι τὴν ἐπιβαλλομένην εἰς τὸν δῆμον αὐτῶν ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν Βύρωνα ἀνέλαβον καὶ ἐξετέλεσαν οἱ νεαροὶ ἑταῖροι τοῦ ὁμωνύμου συλλόγου, ὅστις καὶ ἄλλα ἔπραξεν ἀγαθὰ ἐν τῷ τόπῳ, φιλοτίμως συνεργαζόμενος ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναπλάσεως πολλῶν τῶν παρ' ἡμῖν κα-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

κῶς ἐχόντων μετὰ τοῦ ὀλίγον πρεσβυτέρου συλλόγου Παρνασσοῦ καὶ ἄλλων γεραιτέρων σωματείων.

Ὁ σύλλογος ἀπὸ δεκαετίας περίπου συνέστησεν ἰδίαν ἐπιτροπείαν καὶ προεκάλεσε τὰς συνδρομὰς τῶν ὁμογενῶν, καὶ μόνον τούτων, πρὸς ἵδρυσιν μνημείου εἰς τὸν Βύρωνα ἐν Μεσολογγίῳ. Ἀλλ' ἕνεκα τῶν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη πολλῶν ἀναγκῶν τῆς πατρίδος αἱ συνεισφοραὶ προέβησαν βραδέως, ὥςτε μόλις περὶ τὰς δεκαὲξ χιλιάδας δραχμῶν συνήχθησαν μέχρι τοῦδε. Γενομένου δὲ διαγωνισμοῦ, ἠρίστευσε τὸ σχέδιον τοῦ ἐν Σύρῳ γλύπτου Βιτάλη, ὅςτις ἀπό τινος κατατάσσεται ἐν τοῖς φιλοτιμοτέροις τῶν παρ' ἡμῖν καλλιτεχνῶν. Ὁ δὲ ἀνδριὰς ποιηθεὶς θέλει στηθῆ μετὰ βραχὺν χρόνον ἐν Μεσολογγίῳ. Ὁ γλύπτης παρέστησε τὸν ποιητὴν ὄρθιον, διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς δεικνύοντα τὴν χώραν ὑπὲρ ἧς ἐμόχθησε καὶ ἔνθ' ἀπέθανε, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατοῦντα δέλτον, ἐνέχουσαν ἴσως τὰ ᾄσματα τοῦ Child-Harold, ἐν οἷς ἐξυμνεῖται ἡ ἑλληνικὴ γῆ. Οὕτω δ' ἐκδηλοῦται διὰ τῶν δύο τούτων σημείων ὁ διπλοῦς λόγος τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸς τὸν Βύρωνα ὡς ποιητὴν, ὅςτις ἔψαλε τὴν πατρίδα, καὶ ὡς φιλέλληνα ὑπὲρ αὐτῆς καὶ ἐν αὐτῇ θανόντα. Ἐπὶ δὲ τοῦ βάθρου θὰ ἐπιγραφῇ τοῦ καθηγητοῦ κ. Δημητρίου Σεμιτέλου τὸ ἐπίγραμμα τόδε·

Βρεττανίης ὁμότιμον ἄρθρει στὰς, ξεῖνε, Βύρωνα,
  ὃν πέρι κῆρι φίλευν Μνημοσύνης θύγατρες·
Τῶν δ' εὐεργεσιῶν μνῆστιν σῴζοντες ἀγήρω
  Ἕλληνες στῆσαν λάϊνον ἐξ ἐράνου.
Εὖτε γὰρ Ἑλλὰς ἐτείρετ' ἐλευθερίης ἐν ἀέθλῳ
  ἤλυθε θαλπωρὴ χάρμα τε μαρναμένοις.

Η Α' ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ [1]

Ἀπολαύοντες σήμερον τῆς ἐλευθερίας, σπεύδομεν νὰ ἑορτάσωμεν τὴν πρώτην τοῦ ἀνατέλλοντος νέου ἔτους ἡμέραν ὡς ὅλοι οἱ εὐρωπαϊκοὶ λαοί, διδόντες δῶρα ὀλίγον ἀκριβὰ καὶ λαμβάνοντες εὐχὰς ἔτι ἀκριβοτέρας. Αἱ ὑποχρεώσεις ἡμῶν ὡς πολιτῶν καὶ ὡς μελῶν τῆς κοινωνίας, αἱ ἐπίσημοι δοξολογίαι καὶ παρουσιάσεις, αἱ συγγενικαὶ καὶ φιλικαὶ ἐπισκέψεις μόλις που ἀφίνουσιν εἰς ἡμᾶς καιρὸν νὰ ἐπιδοθῶμεν εἰς τὸν στενὸν ἀλλ' εὐφρόσυνον τῆς οἰκογενείας κύκλον, νὰ ἴδωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἀναγεννωμένους ἐν τοῖς τέκνοις ἡμῶν καὶ νὰ συγκαταβῶμεν ἔστω ἐπὶ στιγμὰς ὀλίγας μετ' αὐτῶν εἰς τοὺς πανευδαίμονας ἐκείνους τῆς παιδικῆς ἡλικίας χρόνους, ὅτε ἡ πρώτη Ἰανουαρίου ἦτο ἡμέρα λήψεως δώρων καὶ ἐκχύσεως χαρᾶς, ἐν ᾧ σήμερον ἀποδεχόμεθα αὐτὴν ὡς σταθμὸν τοῦ βίου, καθ' ὃν ἀναμετροῦμεν τὰ ἔτη ὅσα παρῆλθον καὶ αἰσθανόμεθα ὁσημέραι ἐπαχθέστερον τὸ βάρος αὐτῶν. Ἀλλ' εἶνε ἆρά γε ἐπ' ἴσης εὐτυχεῖς πάντες ἐκεῖνοι οἵτινες ἔχουσι μόνον παρελθόν; Ποῦ δὲ θὰ ταχθῶμεν ἡμεῖς, ὅσων ἐν τῇ πλάστιγγι τοῦ βίου ὁ δίσκος τοῦ μέλλοντος ἤρχισεν ἤδη νὰ γίνηται ἐλαφρότερος τοῦ δίσκου τοῦ παρελθόντος;

Ἐκεῖνοι ὅσοι ἔχουσιν ἀκόμη τὸ μέλλον ὅλον δι' ἑαυτούς, μεστὸν ὀνείρων χρυσῶν, ἅτινα τίς εἶδεν ἂν δὲν θὰ διαλυθῶσιν ὑπὸ πνοῆς ἀνέμων ἀντιξόων, ἐκεῖνοι ὅσοι πλανῶνται ἀκόμη αἰθεροβάμονες ἐν κόσμῳ φανταστῆς εὐδαιμονίας δὲν θὰ κατέλθωσι βεβαίως σήμερον ἀπὸ τῆς αἰθερίας σφαίρας, ὅπου φέρουσιν αὐτοὺς ἀκούραστοι τῆς πρώτης νεότητος αἱ πτέρυγες.

Τὸ ἀνάγνωσμα τοῦτο εἶνε προωρισμένον δι' ἐκείνους, ὅσοι, μόνην

[1] Ἐδημοσιεύθη τῇ 1 Ἰανουαρίου 1889 ἐν τῷ περιοδικῷ Ἑστίᾳ Τόμ. ΚΖ' σ. 1-4.

χαρὰν ἔχοντες τὴν ἀναπόλησιν τοῦ παρελθόντος, εὐχαρίστως δύνανται νὰ συνδέσωσι κατὰ ταύτην τὴν ἡμέραν πρὸς τὰς ἰδίας ἑαυτῶν ἀναμνήσεις τὴν ἀναπαράστασιν παλαιῶν ἑορτῶν τῆς πρώτης Ἰανουαρίου, ἃς ἐπανηγύρισε τὸ ἔθνος κατὰ τὰς πρώτας τῆς ἀνεξαρτησίας του ἡμέρας.

Αἰῶνας ὅλους εἶχε παρέλθει ἡ πρώτη Ἰανουαρίου ἐν τῇ πατρίῳ ἡμῶν γῇ ἀνελεύθερος καὶ στυγνή. Ἦτο ἑορτὴ τῆς ἐκκλησίας μόνον καὶ τοῦ οἴκου. Ἐπὶ μακρὰν σειρὰν περιτελλομένων ἐνιαυτῶν ἤρχετο ὁ Ἅϊ-Βασίλης ἀπὸ τῆς Καισαρείας βαστάζων

κόλλαν καὶ χαρτί, χαρτὶ καὶ καλαμάρι

φέρων δῶρα καὶ εὐχὰς εἰς τοὺς οἴκους, ἀλλὰ μόνην τὴν ἐλευθερίαν μὴ φέρων. Εἶχε παρέλθει τοσοῦτος χρόνος ἀπὸ τῆς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἀνεξαρτησίας, ὥστε ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐφαίνετο λησμονήσας αὐτὴν καὶ μὴ ἀξιῶν καὶ αὐτὴν μιᾶς κἂν εὐχῆς ἐν τοῖς ᾄσμασι δι' ὧν ἐψάλλετο ἡ ἀρχηχρονιά. Δὲν γινώσκω τοὐλάχιστον οὐδ' ἓν τοιοῦτο δημῶδες ᾆσμα, ἐν ᾧ νὰ ἐκφράζηται ὁ πόθος τῆς ἀπελευθερώσεως ἐν μέσῳ τῶν πολλῶν εὐχῶν πρὸς τὸν αὐθέντην καὶ τὴν κυράν. Ἡ ἰδέα τῆς ἀναστάσεως τοῦ γένους ἁρμοδιώτερον συνεδέετο πρὸς τὴν ἡμέραν τῆς Λαμπρᾶς, ἥτις εἶχεν οὕτως εἰπεῖν καὶ συμβολικήν τινα σημασίαν διὰ τὸ δοῦλον ἔθνος καὶ μετεῖχε μυστηριωδῶν πόθων καὶ ὀνείρων. Ἀλλὰ τίς δύναταί ποτε νὰ φαντασθῇ, ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ νέου ἔτους, τὸν ἐπίσημον ἐκεῖνον σταθμὸν πάσης ἰδιωτικῆς καὶ δημοσίας ἀναμνήσεως, ἦτο δυνατὸν νὰ λησμονῆται τελείως τὸ μέγα ὄνειρον;

Τίς οἶδε ποσάκις, μάλιστα κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, ἐξῆλθε τῶν χειλέων τῶν ὑπὸ τὸν ζυγὸν Ἑλλήνων ἡ γλυκεῖα καὶ εὔελπις εὐχὴ Καὶ τοῦ χρόνου ἐλεύθεροι, ὁμοία πρὸς τὴν προσφώνησιν τῶν Ἑλλήνων ναυτίλων, οἵτινες ἀπευθύνουσι πρὸς ἀλλήλους ἐν ὥραις πανηγυρικαῖς καὶ ἐπισήμοις τὸ τρυφερὸν ἐκεῖνο καὶ πολυσήμαντον καὶ νόστου μεστὸν Καλὴν πατρίδα!

Ἀλλ' ἦλθε τέλος ἡ μεγάλη ἡμέρα, ἣν ἐκύησαν αἰῶνες ὅλοι πόνων καὶ ἀγωνίας. Τὸ ἔθνος ἔδραξε τὰ ὅπλα, καὶ οἱ βράχοι τῆς Ἑλλάδος ἀντελάλησαν τὴν κλαγγὴν τῶν ὅπλων. Ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀγῶνος κατ' αὐτὸ τὸ πρῶτον αὐτοῦ ἔτος συνήρχετο τὴν 20 Δεκεμβρίου 1821 ἐν Ἐπιδαύρῳ ἡ πρώτη τῶν Ἑλλήνων Ἐθνικὴ

Συνέλευσις. Γνωστὸν εἶνε, ὅτι κύριον ἔργον τῆς Συνελεύσεως ἐκείνης ὑπῆρξεν ἡ σκέψις περὶ πολιτεύματος ἁρμόζοντος εἰς τὸ ἀναστὰν καὶ ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἐλευθερίας ἀγωνιζόμενον ἔθνος, ὅπερ, καίπερ ἀσύντακτον ὂν μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου, εἶχεν ἐπιτελέσει θαύματ' ἀνδρείας, μόνον πολίτευμα καὶ μόνον ὁδηγὸν ἔχον τὴν φιλοπατρίαν.

Τὸ κήρυγμα τῆς ἐλευθερίας εἶχεν ἤδη ἀντηχήσει ἀπὸ μηνῶν ἀνὰ τὰ ὄρη καὶ τὰς κοιλάδας τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος, ἐξενεχθὲν ὑπὸ τοῦ βροντοφωνοτάτου τῶν κηρύκων, τοῦ καρυοφυλλίου.

Καὶ διατυπώσεις δ' ἔγγραφοι τῶν ἀξιώσεων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους δὲν εἶχον λείψει, ἀλλ' οὐδεμία αὐτῶν πρὸ τῶν ἡμερῶν τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ Συνελεύσεως εἶχε τύπον ἐπίσημον καὶ γενικόν, ἦσαν δὲ μᾶλλον πράξεις τοπικῶν σωματείων, μὴ φέρουσαι χαρακτῆρα πανελλήνιον. Διὰ τοῦτο λοιπὸν ὡς πρώτη καὶ ἐπίσημος διαβεβαίωσις τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ προκήρυξις ἐκείνη τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ ἡ ἐκδοθεῖσα τὴν 1 Ἰανουαρίου 1822.

Ἡ προκήρυξις αὕτη εἶνε σύντομος, ἀλλὰ πολυσήμαντος. Τὸ κήρυγμα ἔχει ἀναλογίαν τινὰ καὶ δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Jefferson συνταχθεῖσαν καὶ κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1776 ὑπὸ τῆς ἀμερικανικῆς συνόδου δεκτὴν γενομένην προκήρυξιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς.

Ἀλλ' ἐν ᾧ τὸ ἔγγραφον τοῦ Jefferson εἶνε μακρὰ καὶ εὔγλωττος δικαιολογία τῆς ἀπὸ τῆς Ἀγγλίας ἀποσχίσεως τῶν Ἀμερικανῶν, βραχὺ καὶ ἀξιωματικὸν εἶνε τὸ κήρυγμα τῶν κατὰ τὰς νοσηρὰς ἀκτὰς τῆς Πιάδας συνηθροισμένων παραστατῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὀλίγαι λέξεις ἤρκεσαν εἰς τὸν ἄγνωστον ἡμῖν συντάκτην τῆς ἐθνικῆς ἐκείνης προκηρύξεως τῶν Ἑλλήνων, ὅστις δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι εἶνε αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος ἢ ὁ Θεόδωρος Νέγρης, ὅπως ἐκφράσῃ ἐνώπιον θεοῦ καὶ ἀνθρώπων τὰ φυσικὰ δικαιώματα τοῦ ἔθνους ἐπισφραγισθέντα ὑπὸ τῶν θυσιῶν δι' ὧν ἀπέσεισε τὸν ἐπὶ αἰῶνας βαρύνοντ' αὐτὸ βαρβαρικὸν ζυγόν.

Ἐν ὀνόματι τῆς ἁγίας καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος.

Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, τὸ ὑπὸ τὴν φρικώδη Ὀθωμανικὴν δυναστείαν, μὴ δυνάμενον νὰ φέρῃ τὸν βαρύτατον καὶ

ἀπαραδειγμάτιστον ζυγὸν τῆς τυραννίας, καὶ ἀποσεῖσαν αὐτὸν μὲ μεγάλας θυσίας, κηρύττει σήμερον διὰ τῶν Νομίμων Παραστατῶν του, εἰς Ἐθνικὴν συνηγμένων Συνέλευσιν, ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ Ὕπαρξιν καὶ Ἀνεξαρτησίαν.

Ἐν Ἐπιδαύρῳ, τῇ α' Ἰανουαρίου ἔτει ͵αωκβ' καὶ α' τῆς Ἀνεξαρτησίας.

Ἡ πρᾶξις αὕτη τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, ἥτις ἀμέσως κατόπιν, τελοῦσα τὸ ἔργον, δι' ὃ συνήχθη, ἐψήφισεν ὁμοφώνως τὸ εἰς αὐτὴν ὑπὸ τῆς ἐκλεχθείσης ἐπιτροπείας ὑποβληθὲν σχέδιον προσωρινοῦ πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος, εἶνε κατὰ ταῦτα ἡ πρώτη ἐπίσημος καὶ πανελλήνιος κήρυξις τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Εἰς τὴν 25 Μαρτίου, τὴν ἡμέραν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, ἣν εὐοιώνως ὁ ἑλληνισμὸς ἀπεδέχθη ὡς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀγῶνος, προςετέθη ἡ 1 Ἰανουαρίου, ἡ πρώτη ἡμέρα τοῦ ἀνατέλλοντος νέου ἔτους, τοῦ πρώτου ὅπερ ἐχαιρέτισαν ἐλεύθεροι οἱ ἀντιπρόςωποι τοῦ ἑλληνισμοῦ οἱ συνελθόντες ὅπως παράσχωσιν εἰς τὴν μαχομένην πατρίδα ὕπαρξιν καὶ κῦρος, πολίτευμα καὶ διοίκησιν.

Αἱ δύο ἡμερομηνίαι ἔχουσι λοιπὸν ὁμοίαν σημασίαν, καὶ ἑκατέρα τούτων θὰ ἠδύνατο νὰ διαμφισβητήσῃ τὸ δικαίωμα αὐτὴ μᾶλλον νὰ θεωρῆται ὡς ἡ ἀντιπροςωπεύουσα τὴν ἔναρξιν τῆς ἀνεξαρτησίας. Ἡ ἀμφιετηρὶς τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας θὰ ἠδύνατο νὰ τελῆται ἀδιαφόρως τὴν 1 Ἰανουαρίου ἢ τὴν 25 Μαρτίου κατὰ τὴν διάφορον ὑπὸ τοῦ ἔθνους ἐκτίμησιν τῶν δύο τούτων ἐπισήμων ἡμερῶν. Καὶ ἡμεῖς μὲν ἑορτάζομεν, ὡς γνωστόν, τὴν ἀμφιετηρίδα τῆς ἀνεξαρτησίας τὴν 25 Μαρτίου. Συνεπληρώθη δὲ ἤδη ὁλόκληρος πεντηκονταετία ἀπὸ τοῦ χρόνου καθ' ὃν καθιερώθη ἡ ἡμέρα αὕτη ὡς ἡμέρα ἐθνικῆς ἑορτῆς. Διάταγμα τοῦ βασιλέως Ὄθωνος, συνυπογεγραμμένον ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γ. Γλαράκη καὶ ἐκδεδομένον τὴν 15 Μαρτίου 1838, διαλαμβάνει τὰ ἑξῆς· Ἐπὶ τῇ προτάσει τῆς Ἡμετέρας ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως Γραμματείας θεωρήσαντες ὅτι ἡ ἡμέρα τῆς 25 Μαρτίου, λαμπρὰ καθ' ἑαυτὴν εἰς πάντα Ἕλληνα διὰ τὴν ἐν αὐτῇ τελουμένην ἑορτὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς

Θεοτόκου, εἶνε προσέτι λαμπρὰ καὶ χαρμόσυνος διὰ τὴν κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν ἔναρξιν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, καθιεροῦμεν τὴν ἡμέραν ταύτην εἰς τὸ διηνεκὲς ὡς ἡμέραν ἐθνικῆς ἑορτῆς, καὶ διατάττομεν τὴν διαληφθεῖσαν Ἡμετέραν Γραμματείαν νὰ δημοσιεύσῃ καὶ ἐνεργήσῃ τὸ παρὸν Διάταγμα.

Καὶ τοιαύτη μὲν εἶνε ἡ ἀρχὴ τοῦ πανηγυρισμοῦ τῆς 25 Μαρτίου ὡς ἡμέρας τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ Διατάγματος τοῦ πρώτου τῆς Ἑλλάδος βασιλέως δὲν ἔμενεν ἀνεόρταστος ἡ ἀμφιετηρὶς τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, ἥτις ἐπανηγυρίζετο καὶ κατ' αὐτὰ ἤδη τὰ ἔτη τῶν ἀγώνων. Ἡ μόνη δὲ διαφορὰ εἶνε, ὅτι ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἡ πανήγυρις ἐτελεῖτο τὴν πρώτην Ἰανουαρίου ὡς ἐπέτειον τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἡ ἀνεξαρτησία τῶν Ἑλλήνων προεκηρύχθη ἐπισήμως ὑπὸ τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ Συνελεύσεως, ἥτις ἔδωκεν εἰς τὸ ἔθνος τὸ πρῶτον ἐλεύθερον πολίτευμα.

Δὲν ἔχομεν πολλὰς εἰδήσεις περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν οἱ πάπποι ἡμῶν ἑώρταζον τὴν ἐθνικὴν ταύτην ἡμέραν. Πολλάκις ἡ ἀγωνία τοῦ πολέμου, ἡ συγκίνησις τῶν μαχῶν, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ αὐτῶν τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων ἡ διχόνοια ἐδηλητηρίαζον τὴν χαρὰν ἐπὶ τῇ ἀναμνήσει τῶν ἡμερῶν καθ' ἃς οἱ πρόκριτοι τοῦ ἔθνους συνῆλθον κατὰ τὰ παράλια τῆς Ἐπιδαυρίας ἐν ἐνθουσιασμῷ ἐξάλλῳ, δακρύοντες καὶ ἀσπαζόμενοι ἀλλήλους ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ, ὅτι εἶνε ἀντιπρόσωποι λαοῦ ἀποσείσαντος τὸν κλοιὸν τῆς δουλείας, ἐντεταλμένοι νὰ σκεφθῶσι περὶ τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ ὀργανισμοῦ οὐχὶ ὑπὸ τὴν μάστιγα τῆς βαρβάρου δεσποτείας, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς ἰδίας ἑαυτῶν φιλοπατρίας ὡς μέλη καὶ πατέρες πολιτείας ἐλευθέρας. Ἀλλ' ὁσάκις ἡ δεξιὰ τοῦ Ὑψίστου εἶχεν εὐλογήσει τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα, ὁσάκις συνέπιπτεν ὀλίγας πρὸ τῆς πρώτης Ἰανουαρίου ἡμέρας νἀποσοβηθῇ ὡς ἐκ θαύματος κίνδυνος βαρὺς, εὐοίωνος ἀνέτελλεν ἡ πρώτη τοῦ νέου ἔτους ἡμέρα, καὶ ἐγκαρδιώτεραι ἀπενέμοντο ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς αἱ εὐχαὶ τῶν πιστῶν πρὸς τὸν Σωτῆρα, εἰς ὃν ἐχρεώστει ὁ ἑλληνισμὸς οὐ μόνον τὴν ἐθνικήν του ἀνεξαρτησίαν τὴν κυρωθεῖσαν διὰ τοῦ ψηφίσματος τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ συνελεύσεως, ἀλλὰ καὶ τὰς προσφάτους νίκας. Κατὰ τοιαύτας ποτὲ περιστάσεις μετ' ἰδιαζούσης λαμπρότητος ἐπανηγυρίζετο ἡ ἀμφιετηρὶς τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας.

Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ ὅροι, οἵτινες τὴν ἑορτὴν τῆς ἀμφιετηρίδος καθίστανον πανηγυρικωτέραν, ἰδίως ἐν Μεσολογγίῳ. Φοβερὰ ὑπῆρξε τελευτῶντος τοῦ 1822 ἡ πολιορκία τῆς ἐνδόξου πόλεως. Ἕνδεκα ὅλας χιλιάδας ἀνδρῶν ἦγον μεθ' ἑαυτῶν ὁ Ὀμὲρ Βριώνης καὶ Ῥεσὶδ πασσᾶς πολιορκοῦντες τὸ Μεσολόγγιον κατὰ γῆν, ἐν ᾧ ὁ Ἰουσοὺφ πασᾶς ἀπέκλειε τὴν πόλιν ἀπὸ θαλάσσης. Μόλις ἑξακόσιοι ἦσαν οἱ ὑπερασπισταὶ τῶν χθαμαλῶν χωματίνων τειχῶν τῆς πόλεως, ὧν ὁ περίβολος εἶχεν ἀνάγκην πρὸς ἄμυναν τετρακισχιλίων τουλάχιστον μαχητῶν. Ἡ γενναία πόλις, ἥτις μόλις δι' ἕνα μῆνα εἶχε τροφάς, ἤθελε πάντως πέσει, συνεπιφέρουσα τὴν πτῶσιν ἁπάσης τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, ἧς ἦτο τὸ καρτερικὸν προπύργιον, ἂν οἱ Τοῦρκοι δὲν ἔχανον πολύτιμον χρόνον εἰς ἀνωφελεῖς διαπραγματεύσεις, διχαζόμενοι ὑπὸ ἀμφιγνωμίας, ἣν προεκάλει τὸ φιλοχρήματον τῶν Ἀλβανῶν τοῦ Ὀμὲρ πασσᾶ, οἵτινες, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ κέρδος ἐποφθαλμιῶντες, ἀπῄτουν αὔξησιν μισθοῦ καὶ δικαίως ἀπεκάλουν σαράφην των τὸ πολιορκούμενον Μεσολόγγιον.

Ἡ τοιαύτη χρονοτριβὴ ἔδωκεν εὐκαιρίαν εἰς τὸν Πετρόμπεην, τὸν Ζαίμην καὶ τὸν Δεληγιάννην νὰ λύσωσι μεσοῦντος τοῦ Νοεμβρίου τὴν κατὰ θάλασσαν πολιορκίαν, ἐπιβαίνοντες πλοίων ὑδραϊκῶν καὶ νὰ εἰςέλθωσιν εἰς τὸ Μεσολόγγιον μετὰ χιλίων Πελοποννησίων καὶ ἐπαρκῶν τροφῶν. Ἐνισχυθέντος δ' οὕτω τοῦ Μεσολογγίου, παρῆλθεν ὅλος μὴν ἀπραξίας τοῦ Ὀμέρ, ὅςτις, μόλις ὅτε ἤρχισαν ἐπιλείποντα ἐν τῷ στρατῷ τῶν πολιορκητῶν τὰ τρόφιμα, ἀπεφάσισε τὴν ἔφοδον, ὁρισθεῖσαν διὰ τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων. Ἀλλ' ὅτε ἦλθεν ἡ τεταγμένη ὥρα, οἱ πολιορκούμενοι δὲν εὑρέθησαν ἀμέριμνοι καὶ παραδεδομένοι εἰς τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν χρέη, ὡς ἀνέμενεν ὁ πασσᾶς. Ὁ ἐξ Ἰωαννίνων Γιάννης Γούναρης, ὅςτις ἠκολούθει τὸν Ὀμὲρ ὡς κυνηγός του, ἀνακαλύψας τὸ μυστικὸν τῆς ἐφόδου, εἶχε προδώσει αὐτὸ εἰς τοὺς Ἕλληνας τοῦ Μεσολογγίου. Θαρραλέοι προεχώρησαν καὶ ἀνύποπτοι οἱ Ἀλβανοί, ὅτε φοβερὸν πῦρ ἀντήχησε παρὰ τῶν κεκρυμμένων Ἑλλήνων. Ἐσπευσμένη ὑπῆρξεν ἡ φυγὴ τῶν Τούρκων, οἵτινες μετὰ τέσσαρας ἡμέρας ἠναγκάζοντο ἕνεκα τῆς εἰδήσεως περὶ τῆς βοηθείας, ἣν ἡτοιμάζετο νὰ παρέξῃ εἰς τὸ Μεσολόγγιον ὁ Ὀδυσσεύς, νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα φεύγοντες εἰς τὴν Ἤπειρον.

Ἡ πρώτη Ἰανουαρίου τοῦ 1823 ὑπῆρξε διὰ τοὺς Μεσολογγίτας

πολὺ φαιδροτέρα τῆς θλιβερᾶς ἡμέρας τῶν Χριστουγέννων καθ' ἣν ἔμελλε νὰ γείνῃ ὁ ὑπὲρ τῶν ὅλων ἀγών. Τὸ Μεσολόγγιον ἐπανηγύρισε κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὴν πρώτην ἐπέτειον τῆς προκηρύξεως τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ὑπὸ τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ Συνελεύσεως μετὰ διπλῆς χαρᾶς, διότι ἑώρταζε συγχρόνως τὴν ἀπαλλαγήν του ἀπὸ διμήνου στενοχώρου πολιορκίας. Συνηνώθησαν λοιπὸν ἐν τῷ μέλλοντι αἱ δύο ἑορταὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς πρώτης Ἰανουαρίου, καὶ ὡς φαιδρὰ ἀπήχησις τῆς χαρᾶς, ἥτις κατὰ τὴν πρώτην τοῦ νέου ἔτους ἡμέραν ἐπεκράτει ἐν Μεσολογγίῳ, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν αἱ λέξεις δι' ὧν τὰ Ἑλληνικὰ Χρονικὰ ἐχαιρέτιζον τὴν 1 Ἰανουαρίου 1825· Ὁ συνεχὴς τῶν κανονίων κρότος, ἔγραφεν αὐθημερὸν ἡ ἐφημερὶς τοῦ φιλέλληνος Μάγερ, καὶ τοῦ λαοῦ ὅλου αἱ χαρμόσυνοι φωναὶ ἀνήγγειλαν σήμερον τὴν ἐνιαύσιον πανήγυριν τῆς καθιερώσεως τοῦ ἡμετέρου πολιτεύματος ἐπὶ τῆς πρώτης ἐν Ἐπιδαύρῳ Συνελεύσεως. Τὰ αἰσθήματα ἑκάστου πατριώτου διηγέρθησαν ζωηρότατα, στοχαζομένου, ὅτι ὁ ἴδιος κρότος, ὅστις διακηρύττει τὰ πολιτικὰ δίκαιά του, τοῦ ἀνακαλεῖ συγχρόνως εἰς τὴν μνήμην τὴν αἰσχρὰν καὶ ἄτιμον τοῦ Ὀμὲρ πασᾶ φυγὴν, συμβᾶσαν μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀξιομνημονεύτου πολιορκίας τῆς πόλεως ταύτης κατὰ τὸ 1822 ἔτος.

Τὸ ἄρθρον τῶν Ἑλληνικῶν Χρονικῶν πολλὰ συνετὰ ἀναγράφει, ἐκ τῆς ἑορτῆς ταύτης λαμβάνον ἀφετηρίαν. Ἡ ὁμόνοια ἰδίως, ἧς δυστυχῶς τὴν ἔλλειψιν πολλάκις ᾐσθάνθη κατὰ τὰ πολυώδυνα ἐκεῖνα ἔτη ὁ ἀγωνιζόμενος ἑλληνισμός, παρέχει ἀφορμὴν σκέψεων εἰς τὸν ἀρθογράφον, καὶ ὁ κάλαμός του συντρίβεται εἰς ἀνάθεμα κατὰ τῶν ἀνδρῶν, ὅσοι μὲ τὰ αἰσχρὰ πάθη ἢ μὲ τὰς δοξομανεῖς κλίσεις των ζητοῦν νὰνατρέψουν τὸ μέγα ἔργον, θεμελιωμένον καὶ στηριγμένον μὲ τὸ ἀκριβὸν αἷμα τῶν ἀδελφῶν καὶ τέκνων μας! Ὡραῖος δὲ εἶνε καὶ ὁ ἐπίλογος τοῦ ἄρθρου, συνοψίζων ἐν ἐκφράσεσι διαυγοῦς καὶ πεφωτισμένης φιλοπατρίας τοὺς πόθους τῶν ἀνδρῶν, ὧν μόνον κέντρον πρὸς δρᾶσιν ἦτο τοῦ ἔθνους ἡ εὐδαιμονία. Οἱ Ἕλληνες διὰ τῆς ἀδελφικῆς ἑνώσεως καὶ τῆς πρὸς τὴν πατρίδα ἀφοσιώσεώς των ἔθεσαν Νόμους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ κυβερνῶνται· ὅστις λοιπὸν ἢ κρυφίως διὰ διαφόρων

σπουδαρχικῶν τεχνασμάτων, ἢ φανερὰ καὶ ἐνόπλως ἤθελεν ἐγερθῆ κατ' αὐτῶν, πρέπει ν' ἀποκλείεται ἀπ' ὅλα τὰ καλά, ὅσα ἡ κοινὴ συγκατάθεσις ἀπεφάσισε νὰ μοιράζωνται ἐπίσης εἰς καθένα πολίτην· καὶ κηρύττομεν τρανότατα, ὅτι τὸ πρῶτον χρέος ἑκάστου πατριώτου εἶνε νὰ κατατρέχῃ πλέον παρὰ τοὺς Τούρκους αὐτοὺς πάντα, ὅςτις, ἢ ἀπὸ πάθη ἢ ἀπὸ ἄλλας αἰτίας κινούμενος σπεύδει νὰ κλονίσῃ τῆς κοινῆς εὐδαιμονίας τὰ θεμέλια.

Συγκινοῦσιν ἡμᾶς ἀληθῶς σήμερον, ἀναγινώσκοντας ταῦτα, τοῦ γράφοντος αἱ πατριωτικαὶ σκέψεις. Ἀλλ' οὐχ ἧττον συγκινεῖ ἡμᾶς ἡ ἀφελὴς διήγησις περὶ τοῦ συνεχοῦς τῶν κανονίων κρότου καὶ τῶν χαρμοσύνων φωνῶν τοῦ λαοῦ τοῦ Μεσολογγίου ὅλου, πανηγυρίζοντος τὴν ἀμφιετηρίδα τῆς προκηρύξεως τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ὁμὲρ Βριώνη ἀπαλλαγῆς. Μεταξὺ τῶν τηλεβόλων ἐκείνων εὑρίσκοντο πάντως καί τινα ἐκ τῶν δεκατεσσάρων ἐκείνων, ἅτινα εἶχεν ἡ πόλις ἐπὶ τῶν ἀνωχύρων τειχῶν της, ὅτε ἠμύνετο κατὰ τοῦ Ὁμὲρ Βριώνη, εὑρίσκοντο πάντως καί τινα ἐκ τῶν δέκα τῶν κυριευθέντων κατὰ τὴν ἐπαίσχυντον φυγὴν τῶν περὶ τὸν πασσᾶν, τινὰ τέλος ἐξ ἐκείνων ἅτινα ἔμελλον ἔπειτα νὰ ἠχήσωσι κατὰ τὴν κηδείαν τοῦ Βύρωνος καὶ ὅτε ἡ πόλις ἠγωνίζετο λιπόψυχος τὸν ἔσχατον τῶν ἀγώνων.

Ἔθνη προωρισμένα καὶ θέλοντα νὰ ζήσωσι δὲν πρέπει νὰ λησμονῶσι τὰς ἑορτάς, ἀλλ' οὐδὲ τὰς ὀδύνας τοῦ παρελθόντος. Αἱ ἑορταὶ ἡμερῶν παρῳχημένων δύνανται πολλάκις νὰ διαχύσωσι χαρὰν ἐν ἡμέραις παρούσης ἐθνικῆς θλίψεως, ὡς αἱ ὀδύναι τῆς χθὲς δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ἀντὶ διδάγματος καὶ νουθεσίας ἐν μέσῳ ἐπιλήσμονος εὐφροσύνης τῶν συγχρόνων.

ΤΟ ΠΑΛΑΤΙΟΝ ΤΟΥ ΜΠΑΡΜΠΑΓΙΑΝΝΗ [1]

Εὐλαβὴς ἐτέλεσε τὴν προπαρελθοῦσαν Κυριακὴν ἡ Κέρκυρα τἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντος τοῦ μεγάλου αὐτῆς πολίτου, ὅςτις ἀναπαύεται ἐν τῷ ἡσύχῳ σεμνείῳ τῆς Πλατυτέρας ὑπὸ ἀπέριττον λίθον, ὑπομιμνήσκοντα καὶ διὰ τῆς ἐξωτερικῆς αὐτοῦ ἁπλότητος τὴν ὅλην περὶ τὸν βίον σεμνότητα τοῦ Κυβερνήτου. Ἁπλοῦς εἶνε ὁ τάφος, ὡς λιτὸς ὑπῆρξεν ὁ βίος καὶ ἀφελὴς ἡ δίαιτα τοῦ Καποδιστρίου. Οὐδένα κενὸν μεγαλείου ὄγκον, οὐδεμίαν ἐπίδειξιν καὶ λάμψιν φέρει ὁ τάφος ἐκεῖνος, καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ ὁ θεατὴς λησμονεῖ τὸν ἄρχοντα τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἐνθυμεῖται μόνον τὸν ἀγαθὸν Μπαρμπαγιάννην, ὡς ἐκάλεσε τὸν ἄνδρα ἀγαπητικῶς ὁ ἑλληνικὸς λαός, μετ' εὐγνωμοσύνης ἀποβλέπων εἰς τὴν φιλελεήμονα ὄψιν τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ αἰγιναίου ὀρφανοτροφείου, εἰς τὴν πατρικὴν φιλοστοργίαν τοῦ κτίστου τῶν σχολείων, τοῦ εἰςηγητοῦ τῆς γεωργίας, τοῦ προστάτου τῆς πενίας καὶ ὀρφανίας.

Ἄπορον ἀληθῶς εἶνε πῶς τὸ ποιητικὸν τοῦτο καὶ γλυκὺ ὄνομα τοῦ Μπαρμπαγιάννη δὲν ἔμεινε προςκεκολλημένον εἰς τὸ ἵδρυμα ἐκεῖνο, ἐν ᾧ ὁ αἰγιναῖος λαὸς ἔβλεπεν ἐν πλήρει τῇ δράσει τῆς φιλοπατρίας καὶ ἀγαθοεργίας τὸν ἀγαθὸν Κυβερνήτην. Λέγω τὴν ἐν Αἰγίνῃ κατοικίαν καὶ τὸ διοικητήριον τοῦ Καποδιστρίου. Οἱ Αἰγινῆται γινώσκουσι τὸν οἶκον ὑπὸ ἄλλο ὄνομα. Τὸ πρῶτον τοῦτο παλάτιον τῆς νέας Ἑλλάδος καλεῖται Κυβερνεῖον. Εἶνε ἴσως ἡ ἐπίσημος αὐτοῦ ἐπωνυμία ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς εἰργάζετο καὶ ἕδρα ἐν αὐτῷ ὁ Κυβερνήτης.

Τὸ ὄνομα γινώσκουσιν οἱ πλεῖστοι τῶν Αἰγινητῶν· ἀλλ' ὀλίγοι βεβαίως ἔχουσι συνείδησιν, ὅτι ὁ οἶκος ἐκεῖνος ἔχει ἱστορίαν καὶ ὅτι εἶνε κειμήλιον τῆς πόλεώς των. Ὅτ' ἐπεσκέφθην τὸ παλάτιον τοῦ Μπαρ-

[1] Ἐδημοσιεύθη 26 Ἀπριλίου 1887 ἐν τῷ περιοδικῷ Ἑστίᾳ Τόμ. ΚΓ' σ. 265-268.

μπαγιάννη· ἅς μοι ἐπιτραπῇ νὰ καλέσω οὕτω τὸ σεβαστὸν ἐρείπιον· καὶ εἶπον εἰς τὴν θυρωρὸν, ἅμα εἰςελθὼν εἰς τὸν πυλῶνα, Αὐτὸ λοιπὸν εἶνε τὸ σπίτι τοῦ Καποδιστρίου; ἔλαβον τὴν ἀπάντησιν· Ὁ Ἠλίας ἴσως τὸν ἐγνώρισεν· ἐμεῖς ἤλθαμεν ἀργότερα· δὲν γνωρίζω αὐτὸν ὁποῦ μου λέγεις. Ἐφάνη εἰς αὐτὴν νέον τι καὶ ἄγνωστον καὶ ἀπροςδόκητον τὸ ὄνομα τοῦ διευθύναντος τὰς τύχας τῆς Ἑλλάδος ἐκ τοῦ οἴκου ἐκείνου, οὗ ἡ αὐλὴ ἐχρησίμευεν εἰς αὐτὴν, ἵν' ἁπλόνῃ τὰ νεόπλυτα ἀσπρόρρουχα τοῦ ἁπλοϊκοῦ συμβίου, ὅςτις εἶνε τώρα ὁ διάδοχος τοῦ Καποδιστρίου ἐν τῷ Κυβερνείῳ.

Ὁ διάδοχος τοῦ Καποδιστρίου δὲν κυβερνᾷ τὴν Ἑλλάδα ἐκ τοῦ ἀνωτέρου ὀρόφου τοῦ παλατίου, ἀλλ' ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ κυβερνᾷ τὸν πενιχρόν του οἶκον, περιοριζόμενον εἰς τὰ ἐξ ἀριστερῶν τῷ εἰςερχομένῳ ἰσόγεια δωμάτια τοῦ Κυβερνείου. Δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τὸν φύλακα ἐκεῖνον θυρωρὸν τοῦ παλατίου, πολὺ δ' ὀλιγώτερον νὰ ὀνομάσωμεν αὐτὸν ξεναγόν. Ἡ μὲν θύρα εἶνε ἀναπεπταμένη εἰς πάντας τοὺς ἀνέμους καὶ πολὺ περισσότερον εἰς τοὺς σπανίους ἐπισκέπτας. Ὁ δὲ Ἠλίας οὐδὲν ἔχει νὰ δείξῃ ἐκ τοῦ παλαιοῦ μεγάρου τοῦ Κυβερνήτου, οὐδὲν νὰ ἐξηγήσῃ, οὐδεμίαν ἰδιαιτέραν αἴθουσαν νἀνοίξῃ, οὔτε νὰ ἑρμηνεύσῃ εἰκόνας ἢ σκεύη. Ὁ ξένος δὲν ἔχει ἀνάγκην ἑρμηνέως, ὅπως περιεργασθῇ τὸ πρῶτον παλάτιον τῆς νέας Ἑλλάδος.

Τὰ κατ' αὐτὸ εἶνε ἁπλᾶ, ἁπλούστατα. Καὶ ἕνα μόνον ὀφθαλμὸν ἂν ἔχῃ ὁ ἐπισκεπτόμενος, θὰ ἴδῃ ὅ τι ἔχει νὰ ἴδῃ, ἐρήμωσιν καὶ ἐρείπια. Καὶ φεύγων δὲν θὰ πιστεύῃ, ὅτι εἶδεν ἀληθῶς ὅ τι πράγματι εἶδεν.

Ἡ ἐκ τῆς ὁδοῦ καμαρωτὴ εἴςοδος, ἧς πρὸς τἀριστερὰ εὑρίσκονται τὰ δωμάτια τοῦ φύλακος, ἄγει εἰς μεγάλην αὐλὴν δισχιλίων περίπου πήχεων. Ὀλίγος εἶνε ὁ χῶρος ὃν διαφιλονεικεῖ εἰς τὴν κνίδην πρασιὰ λαχανικῶν, καλλιεργουμένων ὑπὸ τῶν κατοίκων τοῦ ἰσογαίου. Ἂν ἦσαν τοὐλάχιστον γεώμηλα, ὁ εἰςερχόμενος εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἠρειπιωμένου ἐκείνου κτιρίου θὰ ἐνόμιζεν, ὅτι ἐφυτεύθησαν ἐπίτηδες εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐπιμελείας καὶ τῆς ἀγάπης, μεθ' ἧς ὁ Καποδίστριας ἠγωνίσθη νὰ διαδώσῃ, ἅμα κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν καλλιέργειαν τοῦ φυτοῦ τούτου. Πόσα δείγματα τῆς φροντίδος αὐτοῦ ταύτης διασώζουσιν αἱ ἐπιστολαί του!

Εἰς τὸν ἄνω ὄροφον τῆς οἰκοδομῆς ἄγει κλίμαξ μαρμαρίνη. Ὡραία εἶνε ἡ θέα ἀπὸ τῆς κλίμακος ταύτης, ἥτις νῦν εἶνε πολλαχοῦ κατε-

στραμμένη. Βεβαίως ὁ Κυβερνήτης, κατερχόμενος αὐτὴν, θὰ ἵστατο πολλάκις, ὅπως ρίψῃ τὸ βλέμμα εἰς τὰ πρὸς τὰ δεξιὰ ὄρη, τὴν Μητρόπολιν καὶ τὸ προςφιλὲς αὐτοῦ κτίσμα, τὸ Ὀρφανοτροφεῖον, ἢ ἐντρυφήσῃ εἰς τὰς ἐξ ἀριστερῶν ἐν ἀπόπτῳ φαινομένας κλιτύας, ἐν αἷς κρύπτεται ἡ μονὴ, εἰς τὰ πυρίκαυστα βουνὰ τῶν Μεθάνων, εἰς τὰ νῶτα τῆς γλαυκῆς θαλάσσης.

Ὁ ἄνω ὄροφος τοῦ Κυβερνείου συνέκειτο ἐκ δωματίων ἐννέα καὶ ἑνὸς διαδρόμου. Ἡ δ' αἴσθησις ἣν ἐμποιεῖ ἡ ἐπίσκεψις αὐτῶν εἶνέ τι πλέον ἢ ἀλγεινή.

Ὁ οἶκος ἐχρησίμευσε μετὰ τὴν κρητικὴν ἐπανάστασιν μέχρι τοῦ 1873 ὡς ἄσυλον ἑκατοστύων Κρητῶν προςφύγων. Ἂν ὁ Καποδίστριας ἔζη, ἡ φιλεύσπλαγχνος ψυχή του ἤθελε χαρῆ, ὅτι ὁ οἶκος αὐτοῦ ἔγεινεν ἱερὸν τῆς φιλανθρωπίας, ἀλλ' ἂν ἔβλεπε καὶ τὴν ἐρειπίωσιν, εἰς ἣν περιήγαγε τὴν σεμνὴν ἐκείνην στέγην ὁ συνωστισμὸς τῶν πενομένων καὶ ἀπατρίδων τέκνων τῆς μάρτυρος νήσου, τὸ ἐν αὐτῷ ἔμφυτον αἴσθημα τῆς εὐνομίας καὶ τῆς τάξεως ἤθελεν ἐξαναστῆ, καὶ ὁ ἀγαθὸς Μπαρμπαγιάννης ἤθελεν αἴφνης ἐκτραπῆ ὀργίλος εἴς τινα τῶν ἐκφράσεων ἐκείνων, αἵτινες ἐπεδείκνυον ὁπόσον ἐπαθαίνετο ἐκ τῆς περὶ αὐτὸν ἐπαναστατικῆς ἀκοσμίας τῶν κυβερνωμένων, Πλεῖστοι τῶν τοίχων ἔχουσι καταρρεύσει καθ' ὁλοκληρίαν, καὶ φαίνονται τὰ ὑποβαστάζοντά ποτε τὸν πηλὸν ξύλα κεκαυμένα· ἀλλαχοῦ λείπει αὐτὴ ἡ στέγη. Αἱ ὕελοι τῶν παραθύρων εἶνε τεθραυσμέναι. Ἐν τῷ ἀκαθάρτῳ, ἐνιαχοῦ διερρωγότι πατώματι εἶνε συνεσωρευμένα ἀλλαχοῦ ξύλα, ἀλλαχοῦ ἄχυρα καὶ παλαιὰ ὑποδήματα καὶ σαπρία καὶ κόπρος. Ἡ ἀράχνη ὑφαίνει ἀκώλυτος ἁπανταχοῦ τὸν ἱστόν της, μόνη δεσπότις ἐν μέσῳ τῆς ἀγρίας ἐκείνης ἐρημώσεως[1].

Καὶ ὅμως ὁποία ἡ ἀντίθεσις τοῦ ἐλεεινοῦ παρόντος πρὸς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς περιέβαλλε τὰ δώματα ἐκεῖνα ὡς ἀγαθός τις δαίμων ἡ οἰκουρὸς στοργὴ τοῦ Κυβερνήτου. Δὲν ἦτο κτίριον πολυτελὲς βεβαίως τὸ Κυβερνεῖον, ἀλλὰ διακρίνει πᾶς τις μεθ' ὁποίας ἐπιμελείας καὶ φιλοκαλίας ἅμα εἶχε διακοσμήσει αὐτὸ ὁ Καποδίστριας. Φαίνονται ἀκόμη αἱ διὰ τῶν μελιταίων λεγομένων πλακῶν λιθοστρώσεις τοῦ δαπέδου,

[1] Τὸ Κυβερνεῖον ἐπεσκευάσθη μετὰ τὸν χρόνον καθ' ὃν ἐγράφη τὸ ἄρθρον τοῦτο, καὶ εἶνε σήμερον ἱκανῶς εὐπρεπὲς, χρησιμεῦον ὡς σχολεῖον καὶ ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον τῆς Αἰγίνης.

αἵτινες ἐνιαχοῦ προςλαμβάνουσι τύπον καλλωπιστικώτερον καὶ εἶνε διατεθειμέναι ἐπὶ τὸ καλλιτεχνικώτερον. Τὴν δ' ἐν κομψότητι ἅμα καὶ ἁπλότητι διασκευὴν τοῦ ἱδρύματος δεικνύει αὐτὸ τὸ γραφεῖον τοῦ Κυβερνήτου, εὐτυχῶς διασωζόμενον καλλίτερον τῶν ἄλλων δωματίων. Κεῖται τοῦτο ἀριστερὰ τῷ εἰςερχομένῳ. Τὸ ὀρόφωμα διασώζει τὰ ξύλινα αὐτοῦ φατνώματα, ποικιλλόμενα ἐν τῷ μέσῳ τῆς αἰθούσης διὰ μεγάλου ῥόδακος. Σώζεται ἀκόμη ὁ κρίκος, ἐξ οὗ ἐκρεμάννυτο πιθανῶς ὁ λαμπτὴρ ὁ φωτίζων τὰς ὑπὲρ τοῦ ἔθνους ἀγρυπνίας τοῦ ἄρχοντος. Τὰ δὲ παράθυρα φέρουσιν ἔξωθεν καφάσια κατὰ τὸν τρόπον τῆς τουρκικῆς οἰκοδομίας.

Ἡ εἴσοδος εἰς τὸ δωμάτιον τοῦτο φέρει ἀληθεῖς συγκινήσεις. Ἀλλ' ὁπόσον συγκινητικώτερον θὰ ἦτο, ἂν ὁ οἶκος διετηρεῖτο εὐσταλὴς καὶ ὡς ἥρμοζεν, ἂν εἰς τὸ γραφεῖον τοῦτο ἤθελον συγκεντρωθῆ ὡς κειμήλια ἅπαντα τὰ σωζόμενα ἔπιπλα καὶ ἐνδύματα τοῦ Κυβερνήτου καὶ πᾶσα ἀνάμνησις τοῦ ἀνδρὸς δυναμένη νὰ δώσῃ ζωὴν εἰς τοὺς ἀφώνους ἐκείνους τοίχους.

Ὁ πενιχρὸς οἰκίσκος, ἐν ᾧ ὁ Σχίλλερος ἔγραψε τὸ Εἰς τὴν χαρὰν λυρικὸν αὐτοῦ ποίημα, δεικνύεται εὐλαβῶς εἰς τοὺς περιηγητὰς ἐν τῷ Gohlis παρὰ τὴν Λειψίαν, καὶ φυλάσσονται ἐν αὐτῷ ὡς προσκυνήματα ἡ τράπεζα τοῦ ποιητοῦ καὶ ὀλίγα αὐτόγραφά του καὶ ἐντὸς πλαισίου ἐκτεθειμένον ἓν ἐσωκάρδιον τοῦ λυρῳδοῦ. Ὁπόσον ἀξιώτερον θέας θὰ ἦτο τὸ σεμνὸν γραφεῖον τοῦ πρώτου ἄρχοντος τῆς ἐλευθέρας ἑλληνικῆς πολιτείας, ἐν ᾧ ἔγραψε τοσαῦτα χρυσᾶ ῥήματα καὶ ἠγρύπνησε τοσαύτας ἀγωνιώδεις νύκτας ἐργαζόμενος ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τῆς πατρίδος.

Ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Κυβερνείου εὕρηται ἐγκεχωσμένος σιδηροῦς ἄκμων, ὅςτις οὐχ ἧττον τοῦ κτιρίου, τὸ ὁποῖον δι' ὀλίγων περιέγραψα, συνδέεται ἀμέσως πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς νέας Ἑλλάδος. Ὁ σίδηρος ἐκεῖνος εἶνε τὸ μόνον σωζόμενον λείψανον τῶν μηχανῶν τοῦ νομισματοκοπείου τοῦ Κυβερνήτου. Ἐκεῖ λοιπὸν ἐκόπτοντο οἱ φοίνικες καὶ τὰ χαλκᾶ νομίσματα τῆς πρώτης ἐλευθέρας ἑλληνικῆς πολιτείας. Ἡ κάμινος, ἐν ᾗ ἐτήκετο τὸ μέταλλον, ἔκειτο ἐν τοῖς ἰσογείοις τοῦ Κυβερνείου, ἐκεῖ ὅπου τώρα κατοικεῖ ὁ κλητήρ. Ἡ μόνη ἱστορικὴ παράδοσις ἡ ζωογονοῦσα τὸ ἐρείπιον εἶνε ἡ περὶ τοῦ φούρνου ὁποῦ ἐχύναν τὸ μπακίρι.

Ἀλλ' ὁ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ αἰγιναίου Κυβερνείου σωζόμενος ἐκεῖνος ἄκμων τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ νομισματοκοπείου ἔχει παλαιὰν καὶ περίεργον ἱστορίαν. Εἶνε τὸ τελευταῖον λείψανον τῶν μηχανημάτων τοῦ νομισματοκοπείου τοῦ τάγματος τῶν Ἱπποτῶν τῆς Ῥόδου. Καθιδρύων ὁ Καποδίστριας τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, εἶχεν ἀποστείλει τὸν φίλον αὐτοῦ Α. Κοντόσταυλον εἰς Μελίτην, ὅπως ἐξαργυρώσῃ τὸ ὑπὸ τῆς ρωσικῆς κυβερνήσεως διὰ συναλλαγματικῶν πληρωτέων εἰς Λονδῖνον σταλὲν εἰς τὸν Κυβερνήτην ἥμισυ ἑκατομμύριον ρουβλίων. Ἐκεῖθεν δ' ἐκόμισεν ὁ Κοντόσταυλος εἰς Αἴγιναν καὶ τὰ πρὸς ἐκκοπὴν νομισμάτων μηχανήματα τῶν Ἰωαννιτῶν, οἵτινες μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Ῥόδου ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμάνου, πλανηθέντες ἐπί τινα ἔτη, εἶχον τέλος ἐγκαταστῆ τῷ 1530 εἰς τὴν Μελίτην, παραχωρηθεῖσαν αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου τοῦ πέμπτου. Ἠγόρασε δ' αὐτὰ ὁ Κοντόσταυλος ἀντὶ τοῦ εὐτελοῦς τιμήματος ἑκατὸν λιρῶν στερλινῶν. Οὕτω δὲ ταὐτὰ ἐργαλεῖα, δι' ὧν εἶχον χαραχθῆ ἐν Ῥόδῳ νομίσματα ὑπομιμνήσκοντα τὴν ὑπὸ ξένων δεσποτῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας κατοχὴν τῆς ἑλληνικωτάτης νήσου, ἐχρησίμευσαν, ὅπως κοπῶσιν οἱ φοίνικες καὶ οἱ ὀβολοὶ τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, καὶ δὴ ἐν αὐτῇ ἐκείνῃ τῇ νήσῳ, ὅπου, ἀρχομένου τοῦ ἑβδόμου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος, εἶχον κοπῆ κατὰ τὴν παράδοσιν ἐπὶ Φείδωνος τὰ πρῶτα νομίσματα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, αἱ περιώνυμοι αἰγιναῖαι χελῶναι[1].

Οὐδεμία ἀναμνηστικὴ ἐπιγραφὴ ἔξωθεν τοῦ Κυβερνείου διδάσκει ἡμᾶς τὸν χρόνον καθ' ὃν ἐκτίσθη. Οὐδὲ τοῦτο κἂν γινώσκομεν, ἄν, ὅπερ πιθανώτερον, ᾠκοδομήθη ἐπίτηδες ἢ διεσκευάσθη ὡς διοικητήριον, καταλλήλως παλαιοτέρα τις, ἤδη ὑπάρχουσα οἰκία. Ἡ Αἴγινα δὲν εἶνε πόλις παλαιά. Καθ' ὃν χρόνον ἔστησεν ἐκεῖ τὴν ἕδραν τῆς διοικήσεως ὁ Κυβερνήτης τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1828, ἡ Αἴγινα μόλις ἠρίθμει τριῶν δεκάδων βίον, καὶ αἱ μεγάλαι ἐν αὐτῇ οἰκίαι ἦσαν πάνυ ὀλίγαι. Ἡ Αἴγινα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας δὲν ἔκειτο ἐκεῖ ὅπου εἶνε τώρα συνῳκισμένη ἡ πόλις κατὰ τὰς βορειανατολικὰς ἀκτὰς τῆς νήσου παρὰ τὴν θέσιν ὅπου ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις. Οἱ Αἰγινῆται μόλις τελευτῶντος τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, ὀλίγα μόνον ἔτη πρὸ τοῦ 1800, ἤρχισαν καταβαίνοντες εἰς ἐκεῖνον τὸν αἰγιαλὸν ἐκ

[1] Τὸ λείψανον τοῦτο τοῦ αἰγιναίου νομισματοκοπείου καθ' ὑπόδειξίν μου κατώρθωσε νὰ λάβῃ ἡ Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἑταιρεία, ἧς νῦν κοσμεῖ τὸ μουσεῖον.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τῆς ἐγκαταλειφθείσης Παληαχώρας, ἧς σώζονται τὰ ἐρείπια ἐν μέσῳ πλήθους ἐκκλησιῶν μίαν καὶ ἡμίσειαν περίπου ὥραν ἀπὸ τῆς σημερινῆς πόλεως κατὰ τὴν ὁδὸν τὴν ἐξ αὐτῆς ἄγουσαν εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς. Τὰ πρῶτα δὲ κτίρια τὰ κτισθέντα κατὰ τὴν σημερινὴν παραλίαν ὀλίγον πρὸ τοῦ 1880 ἦσαν κατὰ τὰς διηγήσεις Αἰγινητῶν γερόντων τρία μαγαζεῖα, τὸ τοῦ Ν. Λογοθέτου, τὸ τοῦ Μιχαλάκη Μοίρα καὶ τὸ τοῦ Λιμπεροπούλου. Πλὴν δὲ τούτων ὑπῆρχεν ἤδη κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ ὁ οἶκος τῆς δημογεροντίας. Τῷ δὲ 1802 ἔκτισεν ὁ Σπυρίδων Μαρκέλλος, πάππος τοῦ ἐξ Αἰγίνης πρώην βουλευτοῦ, τὸν καὶ νῦν σωζόμενον πυργοειδῆ αὐτοῦ οἶκον, βορείως δ' αὐτοῦ σχεδὸν συγχρόνως ἔκτισεν ὁ κτήτωρ τοῦ μαγαζείου Λιμπερόπουλος οἶκον, καὶ πλὴν τῶν δύο τούτων ᾠκοδομήθη ὁ οἶκος τοῦ ἰατροῦ Θωμᾶ Ζωγράφου. Οὗτοι ἦσαν οἱ πρῶτοι οἰκισταὶ τῆς Αἰγίνης ἀρχομένου τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος. Κατ' ὀλίγον δὲ ἤρχισαν οἰκοδομοῦντες καὶ ἄλλοι οὕτως, ὥςτε κατὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Καποδιστρίου ἡ Αἴγινα ἠδύνατο νὰ ῥηθῇ ὅτι εἶχεν ὄψιν πόλεως. Ἀλλ' ὀλίγοι ὅμως ἦσαν αἱ μεγαλοπρεπεῖς οἰκίαι τῆς νέας μητροπόλεως τῆς Ἑλλάδος, ὧν ἐπιφανέστεραι ἡ τοῦ Τρικούπη καὶ ἡ τοῦ Κοντοσταύλου. Ὁ δὲ Καποδίστριας, γράφων τῇ 27 Ἰανουαρίου 1828 πρὸς τὸν στρατηγὸν Ἀδὰμ εἰς Κέρκυραν, ἔλεγεν αὐτῷ· λυποῦμαι, στρατηγέ μου, ὅτι δὲν δύναμαι νὰ προςφέρω εἰς τὸν γραμματέα σας οὐδὲν τερπνὸν ἐν ταύτῃ τῇ νήσῳ, ὧν καὶ ἐγὼ κατεσκηνωμένος ἐν κοινῇ καὶ ἴσῃ καὶ μόνῃ ἀπολαύσει τῇ τοῦ καλοῦ ἀέρος καὶ θερμοκρασίας ἡδίστης[1]. Ὁ δὲ Νικόλαος Δραγούμης διηγεῖται ἐν ταῖς Ἱστορικαῖς αὐτοῦ Ἀναμνήσεσιν, ὅτι πλὴν τῶν κατεχόντων τὰς τρεῖς ἢ τέσσαρας μεγαλοπρεπεστέρας οἰκίας οἱ λοιποὶ ἐνεφώλευον, ὡς ἀληθεῖς διάδοχοι τῶν Μυρμηδόνων, εἰς ἰσόγαια, κλίνην ἔχοντες τὸ χῶμα καὶ ἔπιπλα τὰ δερμάτινα δισάκκια, τοὺς πιστοτάτους τούτους συντρόφους τῶν συμφορῶν αὐτῶν καὶ περιπλανήσεων, κρεμάμενα ἀπὸ μακρῶν ξυλίνων ἥλων ἐπὶ μαυρωπῶν τοίχων, καὶ σκεύη τραπέζης πινάκια βαναυσουργῆ, ἐστερημένα χειλέων καὶ ὀδοντωτά, εἰς ἃ μετέχεον ἀνυπόμονοι ἀπὸ κοχλαζούσης διώτου χύτρας φακᾶς ἢ φασήλους. Καὶ

[1] Ἐπιστολαὶ Ι. Α. Καποδίστρια, ἑλλ. μετάφρασις Μιχαὴλ Γ. Σχινᾶ. Ἀθήνησιν. Τόμ. Α' σ. 299.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ὅμως, προςθέτει, ἦσαν πανευδαίμονες καὶ ἐμακάριζον ἑαυτούς, διότι τότε πρῶτον μετὰ τοσαῦτα ἔτη ἔτρωγον ἀκαταδίωκτοι καὶ ἀδάκρυτοι τὸν ἄρτον αὐτῶν.

Δὲν γινώσκομεν ἀκριβῶς τὸν χρόνον καθ' ὃν κτισθέντος τοῦ Κυβερνείου ἱδρύθη ἐν Αἰγίνῃ ἀξιοπρεπὴς ἕδρα τῆς διοικήσεως, ἐν ᾧ συγχρόνως ἡ πόλις ἐκοσμεῖτο ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου διὰ τοῦ Ὀρφανοτροφείου καὶ τῶν δημοτικῶν σχολείων, ἅτινα μέχρι τῆς σήμερον ὑφιστάμενα μαρτυροῦσι τρανῶς τὸν ὑπὲρ τῶν κοινῶν πραγμάτων ζῆλον αὐτοῦ. Ἀλλὰ βεβαίως καὶ μετὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ παλατίου δὲν ἀπέβη τοῦτο τὸ κέντρον τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῆς πρωτευούσης. Τοὐλάχιστον βλέπομεν, ὅτι τῷ 1829, πανηγυριζομένης τῆς κατὰ τὸν μῆνα Μάϊον ἀνακτήσεως τοῦ Μεσολογγίου, τὸ ἐθνικὸν εὐτύχημα ἑωρτάσθη ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Τρικούπη δι' εὐθυμίας, ἣν μετὰ μεγίστης χάριτος διηγεῖται ὁ Δραγούμης, περιγράφων τὴν ὑπέροχον ἐμφάνειαν τῆς οἰκοδεσποίνης καὶ τὸν ὑπὸ τοὺς ἤχους τοῦ Φλογαΐτου χορὸν καὶ τὰ ᾄσματα τοῦ κιθαρῳδοῦ Σκούφου καὶ τὴν ἐμμελῆ τοῦ Κοκκινάκη κιθαρῳδίαν. Πολυτελέστερος δὲ τῆς ὑπουργικῆς ἑορτῆς ὑπῆρξεν ὁ ἐν τῷ εὐρεῖ καὶ κομψῷ οἴκῳ τοῦ Ἀλεξάνδρου Κοντοσταύλου πρὸς τιμὴν τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ Μαιζὼν τελεσθεὶς χορός, δι' ὃν καὶ ἔντυποι εἶχον διανεμηθῆ προςκλήσεις. Ἀλλ' ἂν ὁ οἶκος τοῦ ἀγάμου Κυβερνήτου δὲν διεκρίνετο διὰ τὴν παρεχομένην ἐν αὐτῷ ψυχαγωγίαν εἰς τοὺς ἀστοὺς τῆς Αἰγίνης, οἱ ἔγκριτοι τῶν τότε Ἑλλήνων ἐγίνωσκον καλῶς, ὅτι ἐν αὐτῷ δὲν ἐχαλκεύετο μόνον τὸ νόμισμα, ὅπερ ἔφερεν ὡς σύμβολον τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος τὸν φοίνικα, ἀλλὰ καὶ παρεσκευάζετο ἐν ἀγῶνι πνευματικῆς ἐνεργείας ἡ ἀνάπλασις τῆς ἐκ τῶν δεσμῶν τῆς δουλείας λυτρωθείσης πατρίδος ὑπὸ τὴν φιλόπατριν διοίκησιν τοῦ Καποδιστρίου.

Σήμερον οὐδὲν ἐνθυμίζει ἐν Αἰγίνῃ τὸν Κυβερνήτην. Μόνη ἡ Κυβέρνησις, μεταπλάσασα εἰς φυλακὰς τὸ εὐρὺ Ὀρφανοτροφεῖον, ἐσεβάσθη τὸν ἔξωθι αὐτοῦ ἀναμνηστικὸν ἐπὶ λίθου πίνακα τὸν μαρτυροῦντα, ὅτι τὸ μέγα ἐκεῖνο οἰκοδόμημα ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου. Ἀλλ' ἡ δημοτικὴ ἀρχή, χρίουσα ἐκ νέου τὴν δημοτικὴν σχολὴν τὴν ὑπ' ἐκείνου κτισθεῖσαν, ἀφῆκε τὸν χρωστῆρα τοῦ κονιατοῦ νὰ ἐπικαλύψῃ ἀπειροκάλως καὶ αὐτὸν τὸν λίθον, ἐφ' οὗ ἐπεγράφετο τὸ ὄνομα τοῦ φίλου τῆς παιδείας κτίστου. Τὸ δὲ Κυβερνεῖον κινεῖ,

ὡς εἴδομεν, τὸν οἶκτον τοῦ ἐπισκέπτου. Ἡ φιλοτιμία τῶν Κερκυραίων ἂς διδάξῃ τοὺς Αἰγινήτας. Ἂν ὁ Καποδίστριας εἶνε τῆς Κερκύρας υἱός, ἀλλὰ τῆς Αἰγίνης δύναται νὰ ὀνομασθῇ πατὴρ καὶ οἰκιστής. Ἂς δείξωσιν, ὅτι αἰσθάνονται ὁποῖα κειμήλια ἐκ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἐγκλείει ἡ νῆσος αὐτῶν, καὶ ἂς μεταβάλωσιν εἰς προςκύνημα τῶν Ἑλλήνων ὅ τι σήμερον εἶνε θέαμα ἀνάξιον ἀνδρῶν ἐλευθέρων.

ΘΗΒΑΙ ΚΑΙ ΛΕΒΑΔΕΙΑ [1]

Χαίρω, ὅτι ἤρχισε καὶ παρ' ἡμῖν ἡ συναίσθησις, ὅτι παρίσταται ἀνάγκη νὰ μὴ λησμονῶμεν τὴν πάτριον ἱστορίαν, ἐξ ἧς πολλὰ δυνάμεθα νἀρυώμεθα διδάγματα. Εὔχομαι δὲ μόνον, ὅπως ἡ εἰς αὐτὴν προςφυγὴ γίνηται διαρκῶς καὶ ἐν συνεχείᾳ πρὸς ὄφελος ἐθνικόν.

Ἡ τιμητικὴ ἐντολὴ τοῦ θηβαϊκοῦ λαοῦ μοὶ ἐπιβάλλει τὸ καθῆκον νὰ δημοσιεύσω διὰ βραχέων ἀπάντησιν εἰς τὸ ὑποβαλλόμενόν μοι ἐρώτημα χωρὶς νὰ ἔχω μήτε τὴν ἀξίωσιν νὰ ἐξαντλήσω ἔστω καὶ ἄποθεν θέμα περὶ οὗ πλεῖστα ὅσα ἠδύναντο νὰ γραφῶσιν ὑπὸ ἱστορικὴν ἔποψιν, μήτε τὴν ἐπιθυμίαν νἀναμιχθῶ ὁπωσδήποτε εἰς τὴν διχάζουσαν δύο ἀδελφὰς πόλεις ἔριν, ἧς εὔχομαι ταχεῖαν τὴν λύσιν.

Εἶνε ἀναντίρρητον, ὅτι, ἂν ἀναμετρήσωμεν τὴν ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις ἱστορίαν τῆς Βοιωτίας ἡ ἐπὶ τῷ μαντείῳ τοῦ Τροφωνίου ὀνομαστὴ Λεβάδεια δὲν ἔχει οὔτε τὴν ἱστορικὴν σημασίαν οὔτε τὴν δόξαν τῶν Θηβῶν. Αἱ Θῆβαι πρωτοστατοῦσιν ἀληθῶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Βοιωτίας καὶ ἡγεμονεύουσι τῶν Βοιωτῶν. Ἀλλὰ πρωτεύουσα τῆς χώρας ὑπὸ τὴν νεωτέραν ἔννοιαν τῆς λέξεως δὲν ὑπῆρξαν αἱ Θῆβαι, οὐδὲ ἠδύναντο νὰ εἶνε ἕνεκα τοῦ αὐτονόμου χαρακτῆρος τοῦ βίου τῶν ἀρχαίων ἑλληνίδων πόλεων. Ἡ ὑπὸ τὰς Θήβας ἕνωσις τῆς Βοι-

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῇ 15 Ἰουνίου 1899, γινομένης ἐν τῇ Βουλῇ τῆς συζητήσεως τοῦ νομοσχεδίου περὶ τῆς νέας διοικητικῆς διαιρέσεως, πρὸς ἀπάντησιν τοῦ ἑξῆς τηλεγραφήματος ἐκ Θηβῶν· Ἐξ ὀνόματος τοῦ θηβαϊκοῦ λαοῦ παρακαλεῖσθε, ὅπως εὐαρεστούμενος δηλώσητε ὑπὸ τὴν ἰδιότητά σας ἀπόψε εἰς τὴν Ἑστίαν καὶ αὔριον εἰς τὰς λοιπὰς ἐφημερίδας ποία πόλις ὑπῆρξεν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον ἡ πρωτεύουσα τῆς Βοιωτίας καὶ ἄν ποτε ἐχρημάτισε τοιαύτη ἡ πόλις Λεβάδεια. Ἐκφράζομεν ἐκ τῶν προτέρων ἰσόβιον εὐγνωμοσύνην Ἐπαρχίας. Ἐξ ὀνόματος τοῦ θηβαϊκοῦ λαοῦ (Ἕπονται πλεῖσται ὑπογραφαί).

ωτίας δὲν εἶνε ἀποτέλεσμα διοικητικῆς ἑνότητος, ἀλλὰ προϊὸν ἐπικρατήσεως τῶν Θηβαίων ἐν τῷ ὑπ' αὐτῶν διεξαγομένῳ ἀγῶνι περὶ ἡγεμονίας, ἀγῶνι ἐν ᾧ ἔχουσι δεινοὺς ἀντιπάλους οὐ μόνον ἐκτὸς τῆς Βοιωτίας, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς αὐτῆς τῆς Βοιωτίας, μάλιστα τοὺς Πλαταιεῖς, τοὺς Θεσπιεῖς, τοὺς Ὀρχομενίους. Ἀλλ' ἡ νίκη τῶν θηβαϊκῶν ὅπλων ἄγει εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς θηβαϊκῆς ἡγεμονίας, καὶ ἐπιφέρει ἐν ταῖς λαμπραῖς ἡμέραις τοῦ Πελοπίδου καὶ τοῦ Ἐπαμεινώνδου τὴν δόξαν ἐκείνην, ἥτις ἀγλαΐζει τὰς Θήβας οὐ μόνον ἐν αὐτῇ τῇ Βοιωτίᾳ, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα μέχρι τῆς Μακεδονίας πρὸς βορρᾶν καὶ τοῦ Εὐρώτα πρὸς νότον. Ταῦτα δὲ μέχρι τῶν ἡμερῶν καθ' ἃς Θηβαῖοι μετὰ τῶν Ἀθηναίων ἐξεπροσώπουν τὴν νοτιωτέραν Ἑλλάδα ἐν Χαιρωνείᾳ ἀντιμέτωποι τοῦ Φιλίππου, καὶ μετ' οὐ πολὺ αἱ Θῆβαι διὰ τῆς πυρπολήσεως αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐξέτινον δίκην τῆς ἀπὸ τῶν Μακεδόνων ἀποστασίας.

Περὶ δὲ τῶν χρόνων τῆς ῥωμαιοκρατίας δὲν δύναται οὔτε περὶ Θηβῶν οὔτε περὶ Λεβαδείας νὰ γείνῃ ἴδιος λόγος, διότι Θηβαῖοί τε καὶ Λεβαδεῖς ἡμιλλῶντο περὶ τῆς πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς τῆς ἡμέρας κολακείας. Πρέπει μόνον νὰ ἐξαιρέσωμεν τοὺς ἀγῶνας ἐκείνους τῶν χρόνων τοῦ πρώτου μιθραδατικοῦ πολέμου, καθ' οὓς Θηβαῖοι μετ' Ἀθηναίων συναγωνιζόμενοι διὰ τῶν αἱματηρῶν αὐτῶν θυσιῶν διεξεδίκουν τὴν ἑλληνικὴν ἰδέαν καὶ ἐνώπιον τοῦ Ῥωμαίου κατακτητοῦ.

Ἐν δὲ τοῖς βυζαντιακοῖς χρόνοις ὑπήγετο καὶ ἡ Βοιωτία εἰς τὸ λεγόμενον Θέμα Ἑλλάδος τὸ διαδεχθὲν μέρος τῆς ἐπὶ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων ἐπαρχίας Ἀχαΐας. Ἀλλ' ἀσαφεῖς εἶνε αἱ περὶ αὐτοῦ καὶ τῶν τυχὸν διοικητικῶν ὑποδιαιρέσεων αὐτοῦ περισωζόμεναι εἰδήσεις. Αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ συγγραφεὺς Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος δὲν ἔχει ἰδίας ἐκ τῶν βυζαντιακῶν ἀρχείων πηγὰς περὶ τῶν κατὰ τὸ θέμα τοῦτο, ἀλλὰ στηρίζεται εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Συνεκδήμου τοῦ Ἱεροκλέους, συγγραφέως ζήσαντος ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἣν ἐν ἐπιτομῇ ἐπαναλαμβάνει. Ἐν δὲ τῷ καταλόγῳ τῶν ἑβδομήκοντα ἐννέα πόλεων τοῦ θέματος ἃς ἀναγράφει ὁ Ἱεροκλῆς εὑρίσκομεν τὰς Θήβας λεγομένας μητρόπολιν Βοιωτίας, καθ' ἃ τὰς Ἀθήνας μητρόπολιν Ἀττικῆς καὶ τὴν Κόρινθον μητρόπολιν πάσης Ἑλλάδος. Κατὰ πόσον δὲ θεωρητέον, ὅτι πράγματι αἱ Θῆβαι ἦσαν ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις πρωτεύουσα τῆς ὅλης Βοιωτίας ὑπὸ διοικητικὴν ἔννοιαν,

καθ' ἃ αἱ 'Αθῆναι ἦσαν ἡ πρωτεύουσα τοῦ τοὐλάχιστον ἐν τοῖς ἔπειτα χρόνοις λεγομένου ὁρίου 'Αθηνῶν, δὲν γινώσκομεν[1], διότι δὲν εὑρέθησαν εἰδήσεις ἢ μολυβδόβουλλα ἰδίων ἀρχόντων τῶν Θηβῶν, οἷα εὑρέθησαν ἰδίων κριτῶν, προνοητῶν, ἀρχόντων καὶ δρουγγαρίων τῶν 'Αθηνῶν. Μόνον δὲ πρωτοσπαθάριόν τινα ἐν Θήβαις γινώσκομεν, ἀνακαινίσαντα τὴν ἐκκλησίαν τοῦ 'Αγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. 'Εκκλησιαστικῶς δ' ὅμως εὑρίσκομεν τὰς Θήβας ἐχούσας μητροπολιτικὴν ἕδραν, ἧς ἡ τάξις ἦτο ἄλλοτε ἄλλη ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ. Ἄλλως δὲ ῥητέον, ὅτι ὑπὸ πολιτικὴν καὶ ἀπογραφικὴν ἔποψιν οἱ νεώτεροι ἱστοριογράφοι μικρὰν προςγράφουσιν ἀξίαν εἰς τὰς ἐν πολλοῖς ἀσυστάτους εἰδήσεις τοῦ 'Ιεροκλέους περὶ τοῦ θέματος 'Ελλάδος.

Αἱ Θῆβαι παρουσιάζονται ἰσχυρότεραι καὶ ἐνδοξότεραι ἐν τοῖς χρόνοις τῆς φραγκοκρατίας. Πλουσία βιομηχανία ἀναπτύσσεται ἐν αὐταῖς, καὶ 'Ιουδαῖοι ζητηταὶ τοῦ κέρδους καθιδρύονται ἐν τῇ πόλει. 'Ιδρυθέντος δὲ τοῦ μεγακυράτου τῶν 'Αθηνῶν ὑπὸ τὸν γαλλικὸν οἶκον τῶν Δελαρὸς, αἱ Θῆβαι γίνονται ἡ πρωτεύουσα τῆς 'Αττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας ἐπὶ τῆς ξένης ἐκείνης κυριαρχίας, καὶ μεγαλοπρεπὲς κτίζεται ἐν τῇ πόλει τὸ ἀνάκτορον τῶν Σαιντομέρ. 'Αλλ' οἱ Φλωρεντῖνοι 'Ατζαϊῶλαι μεταφέρουσιν ἔπειτα τὴν ἕδραν του δουκάτου των εἰς τὰς 'Αθήνας.

'Εν δὲ τοῖς χρόνοις τῆς τουρκοκρατίας Θῆβαι καὶ Λεβάδεια ἔχουσι μὲν ἴδιον ἑκατέρα βοεβόδαν καὶ καδῆν τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου, ἀλλὰ κυριαρχεῖ πασιφανῶς ἡ Λεβάδεια, ὑπερευδοκιμοῦσα τὰς λοιπὰς πόλεις τῆς Βοιωτίας ἐπὶ τοσοῦτον, ὥςτε μάλιστα οἱ Βενετοὶ ἐξ αὐτῆς ὠνόμασαν σχεδὸν ὅλην τὴν Στερεὰν 'Ελλάδα.

Μετὰ δὲ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ βασιλείου ἡ ἀρχαία Βοιωτία διῃρέθη τὸ πρῶτον εἰς δύο διοικήσεις, τὴν τῆς Θηβαΐδος, ἔχουσαν πρωτεύουσαν τὰς Θήβας, καὶ τὴν τῆς Βοιωτίας, ἧς πρωτεύουσα ἀνεδείχθη ἡ Λεβάδεια ('Εφημ. Κυβερν. παλαιᾶς ἐκδόσεως, 1836 σ. 325). Εἶτα δὲ τῷ 1838 αἱ δύο διοικήσεις ἡνώθησαν εἰς μίαν, τὴν τῆς Θηβαΐδος καὶ Βοιωτίας μὲ πρωτεύουσαν τὴν Λεβάδειαν ('Εφημ. Κυβερν. 1838 σ. 121). 'Η δὲ νέα αὕτη διαίρεσις ἴσχυσε μέχρι καὶ τοῦ 1845, ὅτε καθιδρύθη ἡ νῦν ἰσχύουσα νομαρχιακὴ διαίρεσις.

---

[1] Ἴδε ὅριον Θηβῶν παρὰ Μιχαὴλ 'Ακομινάτῳ Τόμ. Α' σ. 308, 10.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Η ΠΡΟΟΔΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΕΝΑΤΟΝ ΑΙΩΝΑ[1]

Θὰ ἤρκει πρὸς ἀπόδειξιν τρανὴν τῆς προόδου τῆς ἱστοριογραφίας κατὰ τὸν λήξαντα αἰῶνα ἡ ἀπαρίθμησις τῶν ὀνομάτων τῶν κυριωτάτων ἱστοριογράφων τῆς καθ' ἡμᾶς ἑκατονταετηρίδος. Macaulay, Buckle, Carlyle, Thiers, οἱ ἀδελφοὶ Thierry, Mignet, Michelet, Lavisse, Ranke, Niebuhr, Gervinus, Mommsen, Treitschke, Giesebrecht, Waitz, Jaffé, Maurenbrecher, Wattenbach, von Sybel, Gregorovius, Cantù, Amari εἶνε ὀνόματα σεβαστά, ὧν ἕκαστον ἐνδεικνύει ἴδιον σταθμὸν ἐν τῇ σταδιοδρομίᾳ τῆς ἱστοριογραφίας.

Οὐδ' ἔγκειται μόνον ἡ πρόοδος τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος ἐν τῇ ἀναδείξει μεγάλων συγγραφέων, καλλιτεχνῶν τῆς ἱστορικῆς τέχνης, ὧν αἱ συγγραφαὶ εἶνε αὐτόχρημ' ἀπόλαυσις διὰ τοὺς ἀναγινώσκοντας· ἀλλά, τοῦθ' ὅπερ καιριώτατον, συμπροήχθη μετὰ τῆς ἱστορικῆς τέχνης καὶ ἡ κριτικὴ ἐπιστήμη, καὶ ἐτέθησαν ἀσφαλῆ θεμέλια μεθοδικωτέρας ἐξετάσεως τῶν πηγῶν, ἀγούσης εἰς ἐμπέδωσιν τῶν ἱστορικῶν γνώσεων καὶ κάθαρσιν τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως.

Ηὐρύνθη δὲ καὶ ὁ ἱστορικὸς ὁρίζων διὰ τῆς ἐν τῷ ἡμετέρῳ αἰῶνι ἐπεκτάσεως καὶ αὐξήσεως τῆς ἐπικοινωνίας, δι' ἧς ἐμελετήθησαν ἀκριβέστερον αἱ χῶραι ἐν αἷς ἔδρασεν ὁ ἄνθρωπος, διὰ τῶν εὐρυτάτων ἀνασκαφῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν μελετῶν, διὰ τῆς προόδου τῆς γλωσσολογίας, διὰ τῆς εὐρύτητος ἣν προσέλαβεν ἡ λαογραφία, διὰ τοῦ φωτὸς ὅπερ ἐπέχυσαν αἱ οἰκονομολογικαὶ ἔρευναι, διὰ τῆς ἀναπτύξεως ἢ καὶ ἐν μέρει δημιουργίας τῶν ἐπικουρικῶν τῆς ἱστορίας ἐπιστημῶν.

Ἰδίᾳ δὲ ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα εὐγνώμονες οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν γι-

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Σκρὶπ τῆς 1 Ἰανουαρίου 1901, ἐν ᾧ φύλλῳ καὶ ἄλλα πολλὰ ἐγράφησαν τοιαῦτα ἀρθρίδια ὑπ' ἄλλων περὶ τῶν ἐν ἄλλοις κλάδοις τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης προόδων.

γαντιαίαν ἀνάπτυξιν, ἣν προςέλαβεν ἡ φιλολογία ὡς ἐπιστήμη διαφωτίζουσα τὸν βίον τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν, ἄρα καὶ τὸν τῶν ἡμετέρων προγόνων. Συγγραφαὶ περὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας οἷαι αἱ τοῦ Grote, Curtius, Busolt, Meyer, Droysen, Holm, Arnold καὶ πολλαὶ ἄλλαι θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ γεννηθῶσιν ἄνευ τῆς λεπτομεροῦς ἐξερευνήσεως τῶν καθ' ἑκάστας ἐκφάνσεων τοῦ ἀρχαίου βίου, αἵτινες ὑπῆρξαν τὸ θέμα περισπουδάστων φιλολογικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν μελετῶν, ὧν θὰ ἦτο μακρὰ ἐνταῦθα ἡ ἀπαρίθμησις.

Μεγίστη δ' εὔρυνσις τοῦ ἱστορικοῦ θεάτρου ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὰς τελευταίας μάλιστα δεκάδας τοῦ λήξαντος αἰῶνος δικαίωσις τοῦ Βυζαντίου. Ἄνδρες οἷοι ὁ Finlay, ὁ Bury, ὁ Rambaud, ὁ Schlumberger, ὁ Kondakoff, ὁ Ouspenski ὁ Wassiliewski, ὁ Zinkeisen, ὁ Hopf, ὁ Gfrörer καὶ ἐσχάτως ὁ Krumbacher, ὁ Brockhaus καὶ ὁ Strzygofski συνετέλεσαν εἰς διαφώτισιν καὶ ἀνύψωσιν τῆς βυζαντιακῆς ἱστορίας, τέχνης καὶ λογοτεχνίας.

Καὶ ἡ ἐπ' αἰσίοις δὲ κατὰ τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ λήξαντος αἰῶνος ἐπελθοῦσα ἀναγέννησις τοῦ τέως δουλεύοντος ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία ἀξίων λόγου ἱστορικῶν συγγραφῶν ἀρκτῴων καὶ ἑσπερίων ἱστοριογράφων πραγματευθέντων τὰ κατὰ τὸν ἡμέτερον ἱερὸν ἀγῶνα, οἷαι αἱ τοῦ Thiersch, Gordon, Prokesch von Osten, Finlay, Mendelssohn-Bartholdy καὶ ἄλλων.

Τέλος δὲ καὶ παρ' ἡμῖν σὺν τῇ ἀναγεννήσει τοῦ τεταπεινωμένου ὑπὸ τὸν ζυγὸν ἔθνους ἀνέθαλεν ὑπὸ τὴν πνοὴν τῆς ἐλευθερίας ἐν τῇ πατρίδι τοῦ Ἡροδότου καὶ Θουκυδίδου, τοῦ Ξενοφῶντος καὶ τοῦ Πολυβίου ἡ σεμνὴ τῆς Κλειοῦς μοῦσα. Ὑποφῆται δ' αὐτῆς οἷοι ὁ Κούμας, ὁ Περραιβός, ὁ Μουστοξύδης, ὁ Ζαμπέλιος, ὁ Σκαρλᾶτος Βυζάντιος, ὁ Σχινᾶς, ὁ Τρικούπης, ὁ Φιλήμων, ὁ Παπαρρηγόπουλος, ὁ Σάθας, ὁ Ῥενιέρης, ὁ Πασπάτης, ὁ Καλλιγᾶς, ὁ Ῥωμανός, ὁ Πολίτης, ὁ Χατζιδάκις, ὁ Καρολίδης, ὁ Μηλιαράκης ἔδειξαν εἰς πολλοὺς φιλοτίμους ἐν τοῖς νεωτέροις ἐρευνητὰς τὰς ὁδοὺς τῆς μελέτης τῆς ἐθνικῆς καὶ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Θὰ ἐθεώρουν δὲ τιμήν μου, ἂν καὶ οἱ ἐμοὶ μόχθοι ἔδιδόν μοι τὸ δικαίωμα νὰ συγκαταλεχθῶ εἰς τὴν χορείαν ταύτην τῶν ὀτρηρῶν μελετῶν τῆς ἐνδόξου ἱστορίας καὶ τοῦ μακροῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΖΑΜΠΕΛΙΟΣ [1]

Τῇ 10 τοῦ παρελθόντος Αὐγούστου ἐξέπνευσεν ἐν Zug τῆς Ἑλβετίας ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος. Θανὼν ἐν τῇ ξένῃ, εἰς ἣν εἶχε φύγει ἀπὸ ἐτῶν ἤδη πολλῶν, δὲν ἔτυχεν ἐν τῇ πατρίδι τοῦ οἰκείου θρήνου· καὶ ὅμως ὑπῆρξε τῶν μάλιστα διακεκριμένων τοῦ ἔθνους λογογράφων.

Ἐπιφυλασσόμενος νὰ λάβω τὸν Ζαμπέλιον προσεχῶς θέμα ἰδίου λόγου, χαράσσω ἐνταῦθα ὁσίας δίκην ὀλίγας τινὰς περὶ τοῦ ἀποπτάντος λογίου γραμμὰς μνημοσύνους.

Ὁ Σπυρίδων ἦτο υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Ζαμπελίου, ὅςτις ἐν τοῖς πρώτοις ἐτραγῴδησε παρ' ἡμῖν τὰ κλέα καὶ τὰ δεινὰ τοῦ ἔθνους ὡς ἔνθερμος μιμητὴς τοῦ Ἀλφιέρη περί τε τὸν ῥυθμὸν τοῦ στίχου καὶ τὴν δραματικὴν χρῶσιν καὶ πλοκήν. Πατρόθεν εἶχε λοιπὸν ἀποκτήσει τὴν ἔμφυτον ποιητικὴν τάσιν, ἣν διέσωσεν, ὅτε ἀνδρωθεὶς ἐτράπη ἐπὶ τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἔθνους. Πᾶσαν δὲ τὴν συγγραφικὴν αὐτοῦ τέχνην χαρακτηρίζει πάλη τις τῆς ἐπικρατούσης φαντασίας καὶ τῆς ἐπιθυμίας πρὸς σοβαρὰν καὶ νήφουσαν ἐπιστημονικὴν διαπραγμάτευσιν τῶν ὑπ' ὄψιν θεμάτων.

Ἐν τῷ κυριωτάτῳ αὐτοῦ ἔργῳ, ταῖς Βυζαντιναῖς μελέταις (ἐν Ἀθήναις, 1857), ἀπεπειράθη νὰ εὕρῃ τὴν ἑνότητα τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους, νὰ εἰςδύσῃ εἰς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, νἀναδείξῃ δι' ἱστορικῆς καὶ φιλοσοφικῆς ἀνασκαφῆς τὸν Ἕλληνα ὑπὸ τὸν Ῥωμαῖον. Ἡ μέθοδος αὐτοῦ μέχρι τινὸς μόνον εἶνε ἡ αὐστηρῶς ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἐπιβαλλομένη· κυρίως δὲ ἀγαπᾷ ὁ Ζαμπέλιος ἀφορμώμενος ἀπὸ γενικωτέρων τινῶν, θεωρητικῶν, ἐκ τῶν προτέρων ἱδρυμένων, ἀρχῶν, καὶ ζητεῖ νὰ ἐμπεδώσῃ ὑπὸ τὸ νέον ὄνομα τῆς ἱστοριονομίας

[1] Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν τῇ Ὥρᾳ τῆς 7 Σεπτεμβρίου 1881, καὶ ἀνετυπώθη ἐν τῷ Δελτίῳ τοῦ περιοδικοῦ Ἑστίας τῆς 13 Σεπτεμβρίου 1881.

δόγματα τῆς φιλοσοφικῆς ἐξετάσεως τῆς ἱστορίας. Ἔχει δέ, εἰρήσθω καὶ τοῦτο, ἐν τῷ καθ' ὅλου ἐθνικῷ αὐτῆς σκοπῷ ἡ συγγραφὴ αὕτη τάσιν τινὰ ἀποδεικτικήν. Ἄλλως δὲ τὸ ἔργον τοῦτο, καὶ ὅταν δὲν πείθῃ, πάντως ὅμως ἑλκύει, διδάσκει καὶ ἐνίοτε δεσμεύει τὸν ἀναγνώστην.

Τὸν αὐτὸν δὲ φιλοσοφικὸν τρόπον τῆς ἐρεύνης εὑρίσκομεν καὶ ἐν τῇ μακρᾷ καὶ περισπουδάστῳ εἰςαγωγῇ, ἣν προέταξεν ὁ Ζαμπέλιος τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθείσης συλλογῆς Ἄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος (Ἐν Κερκύρᾳ, 1852), ἔνθα ἐξετάζει τὴν γέννησιν καὶ διάδοσιν τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως καὶ γλώσσης μετὰ τὴν παρακμὴν τῆς ἀρχαίας δόξης ἐν σχέσει πρὸς τὰς τύχας καὶ περιπετείας τοῦ ἔθνους ἐν τοῖς μέσοις αἰῶσιν. Εὐφάνταστος δὲ καὶ ἐν πολλοῖς πρωτότυπος εἶνε ἡ ἰδιαιτέρα αὐτοῦ μελέτη Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδῶ (Ἐν Ἀθήναις, 1859), ἐν ᾗ ἀποπειρᾶται νὰ ἑρμηνεύσῃ τοὺς λόγους, δι' οὓς τὸ νεώτερον ἑλληνικὸν ᾆσμα παρέλαβε χαρακτηριστικῶς τὴν θρηνώδη ταύτην ὀνομασίαν ἐν ταῖς ἡμέραις, καθ' ἃς δίκην μοναχοῦ κεκαρμένου ἐνήστευε τὴν φαιδρὰν τῆς ἀρχαιότητος θρησκείαν καὶ τὴν πανηγυρικὴν ἐλευθερίαν.

Πολλαὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ Ζαμπελίου περὶ τῆς δημοτικῆς ἡμῶν ποιήσεως καὶ γλώσσης δύνανται νὰ θεωρηθῶσι τὴν σήμερον αὐτόχρημα αὐθαίρετοι ἢ ἀπηρχαιωμέναι μετὰ τὴν ἐπέκτασιν τῶν περὶ αὐτῆς μελετῶν. Ἀλλ' οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονηθῇ, ὅτι εἶνε τῶν πρώτων παρ' ἡμῖν ἐπιδοθέντων εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν αὐτῆς ἐξέτασιν. Πρὸς τοῖς ἄλλοις γνωστὸν εἶνε, ὅτι ἐκ χειρογράφων ἐν βιβλιοθήκαις τῆς Δύσεως ἀποκειμένων ἀντέγραψε πολύτιμον τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ποιήσεως ὕλην, ἣν παρεχώρησεν ἔπειτα εἰς τὸν μακαρίτην Μαυροφρύδην, εὐγνωμόνως ἀναφέροντα τὴν γενναίαν ταύτην δωρεὰν ἐν τῷ προλόγῳ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντων Μνημείων τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης.

Ἀποβαλὼν δὲ τὸν μανδύαν τοῦ φιλοσόφου, ἐνεδύθη πολλῷ μᾶλλον τὴν τήβεννον τοῦ ποιητοῦ ἐν τῇ συγγραφῇ δύο ἔργων, ἅτινα βάσιν ἔχουσι τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης ἐπὶ βενετοκρατίας, λέγω τὰ Ἱστορικὰ σκηνογραφήματα (Ἀθήνησιν, 1800), καὶ τοὺς Κρητικοὺς γάμους (Ἐν Ταυρίνῳ, 1871). Ἡ ὑπόδουλος καὶ τὰ δεσμὰ τῆς ξενοκρατίας βαρέως φέρουσα Κρήτη συνεκίνησε τὴν καρδίαν τοῦ Σπυρίδωνος Ζαμπελίου βαθύτατα· ἐπεβάλετο δὲ νὰ μεταδώσῃ τοῖς συμπο-

λίταις τὴν συγκίνησιν ταύτην πλήρη. Πρὸς τοῦτο δ' ἐθεώρησε λυσιτελέστερον τὸν τύπον τοῦ διηγήματος. Καὶ ἐν μὲν τοῖς Ἱστορικοῖς σκηνογραφήμασιν ἵσταται μετέωρος μεταξὺ ἱστορίας καὶ μυθιστορίας, ὡς ὁ Ἡρακλῆς ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Προδίκου, καὶ ἀκολουθεῖ τῇ ἱστορίᾳ πολλῷ μᾶλλον, διὰ χαρακτῆρος γραφικοῦ εἰκονίζων τὴν φιλοπατρίαν τοῦ Ψαρομιλίγγου καὶ περιγράφων τοῦ μεγάλου οἴκου τῶν Καλλεργῶν τὰς θυσίας, ἀλλὰ καὶ τὰς προδοσίας. Τοὺς δὲ Κρητικοὺς γάμους συγγράφων φέρεται ἀκατασχετώτερος πρὸς τὴν ἤδη ἐκλεχθεῖσαν κατωφέρειαν, καὶ τερψιμυθεῖ τὸ ἐξῆς ὡς γέρων. Ἀλλ' ἐπιστρεφόμενος συνεχῶς, ἵνα συλλέξῃ ἱστορικά τινα ψήγματα, καὶ σκορπίζων αὐτὰ εἰς τὸν κόλπον τοῦ ἀναγνώστου ἐν μέσῳ τῆς μυθοπλαστίας, τὸν μὲν φιλίστορα λυπεῖ διὰ τὴν ἀπροσδόκητον ἀνάμιξιν τῆς μυθικῆς ὕλης, τὸν δὲ φιλόμυθον ἀνιᾷ διὰ τοῦ ὄχλου τῶν ἱστορικῶν παρεκβάσεων. Καὶ ὅμως δὲν ἀμφιβάλλω, ὅτι ἀμφότεροι κλείουσι μετὰ λύπης τὸ χανδὸν ἀναγνωσθὲν βιβλίον.

Ἄς το εἴπω καθαρά· ὁ Ζαμπέλιος εἰς ἐλαχίστας ἐπεδόθη ἀρχειακὰς μελέτας καὶ ἥκιστα προσέτρεξεν εἰς τὰς πρώτας πηγάς, κυρίως δ' ἐβασίσθη εἰς τὴν Ἱερὰν Κρήτην τοῦ Κορνηλίου καὶ τὰς παρὰ τῷ Ἄγγλῳ Pashley μνημονευομένας ἐκθέσεις. Βλέποντες δ' ὅμως οἵαν ζωὴν ἐνέπνευσε καὶ οἷον χρῶμα ἔδωκεν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς βενετοκρατουμένης Κρήτης, λυπούμεθα, ὅτι δὲν ἐνεκαρτέρησεν εἰς τὴν συστηματικὴν καὶ αὐστηρῶς γεγραμμένην ἱστορίαν τῆς νήσου ἐπὶ τῶν Βενετῶν, ἥτις θὰ ἦτο ἔργον μέγα, ἀντάξιον τοῦ νευρώδους αὐτοῦ καλάμου. Ἀλλ' ὁ Ζαμπέλιος ἦτο φύσει εὐεπίφορος πρὸς τὴν μυθοπλαστίαν, διὸ καὶ ἰταλιστὶ ἔτι συνέγραψε τὰς Ἀναμνήσεις μοναχῆς, μυθιστορίαν τυχοῦσαν ἐπανειλημμένων ἐκδόσεων παρὰ τῷ Barbèra ἐν Ταυρίνῳ.

Εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας ἀναφέρεται τὸ φυλλάδιον Καθίδρυσις πατριαρχείου ἐν Ῥωσσίᾳ (Ἐν Ἀθήναις, 1859), ἐν ᾧ ἀνετύπωσε τὸ ποίημα τοῦ Ἐλασσῶνος Ἀρσενίου τὸ πραγματευόμενον τὴν καθίδρυσιν τοῦ ἐν Μόσχᾳ πατριαρχείου τῷ 1588, προτάξας διδακτικωτάτην ἱστορικὴν εἰσαγωγήν. Τὸ ποίημα δὲ τοῦτο εἶχεν ἐκδοθῆ πρότερον ἀθλίως ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τοῦ Ταυρίνου, παραγνωρισθὲν ὑπὸ τῶν πρώτων ἐκδοτῶν, οἵτινες ἐδημοσίευσαν αὐτὸ ἐν συνεχείᾳ ὡς ἔργον ἐν πεζῷ λόγῳ συντεταγμένον

Τὴν δ' ἱστορίαν μετὰ τῆς γλωσσολογίας ἀνέμιξεν ἐν τοῖς Ἰταλοελληνικοῖς (ἐν Ἀθήναις, 1868), ἑνὶ τῶν ἀρίστων συγγραμμάτων του, εἰς ὃ ὑπόκειται ὡς βάσις ἡ μελέτη τῶν ἐν τῷ ἀρχείῳ τῆς Νεαπόλεως καὶ ἄλλαις συλλογαῖς τῆς κάτω Ἰταλίας ἀποκειμένων ἑλληνικῶν περγαμηνῶν τῶν μέσων αἰώνων. Ἐν τῇ ἀξιολόγῳ ταύτῃ συγγραφῇ, ἐν ᾗ συνεκέντρωσε τὰ πορίσματα μεγάλης ἐρεύνης, ἐπεβάλετο νἀποδείξῃ τὴν ἐπὶ τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἐξελλήνισιν τῆς κάτω Ἰταλίας ἐπίδρασιν τῶν ἕνεκα τῆς εἰκονομαχίας ἐκ Βυζαντίου φυγαδευθέντων. Τὸ ἔργον τοῦτο οὐ μόνον ὡς ἱστορικὸν τιμᾷ τὸν Ζαμπέλιον, καίτοι δὲν δύνανται εὐχερῶς νὰ γείνωσι δεκτὰ πανθ' ὅσα διισχυρίζεται, ἀλλὰ καὶ ὡς γραφογνώστην, δείξαντα τὴν σημασίαν καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐρεύνης τῶν ἑλληνικῶν δημοσίων γραμμάτων καὶ ἰδιογράφων περγαμηνῶν τῆς μεσαιωνικῆς Ἰταλίας συγχρόνως σχεδὸν πρὸς τὰς συγγραφὰς καὶ δημοσιεύσεις Ἰταλῶν ἐπιφανῶν λογίων, οἷοι ὁ Trinchera, ὁ Spata, οἱ Βενεδικτῖνοι τῆς Κάβας καὶ τοῦ Κασίνου ὄρους.

Τελευταῖον δ' ἔργον, εἰς ὃ ὁ Ζαμπέλιος ἀφιέρωσε τὰ ἔσχατα τοῦ βίου ἐν τῇ παρὰ τὸ Λιβοῦρνον, κατὰ τὸ Antignano, ὡραίᾳ αὐτοῦ ἐπαύλει, εἶνε μέγα ἐτυμολογικὸν λεξικὸν, ἐν ᾧ ἐζήτει νὰ δείξῃ τὴν συγγένειαν τῶν ἑλληνικῶν ῥιζῶν πρὸς τὰς ῥωμανικὰς καὶ κελτικάς. Τοῦ ἐτυμολογικοῦ τούτου λεξικοῦ ἐξεδόθη μέχρι τοῦδε εἷς μόνον, ὁ πρῶτος, τόμος, ἐν Παρισίοις τῷ 1789 ὑπὸ τὸν τίτλον Parlers Grecs et Romans· ἔτυχε δὲ ψυχροτάτης ὑποδοχῆς ὑπὸ τῶν εἰδημόνων, οἵτινες ἔψεξαν καὶ μονονοὺ κατεγέλασαν αὐτοῦ. Τὴν ἀποτυχίαν δὲ ταύτην θὰ ἠδύνατο νἀποφύγῃ, ἂν ὑπελόγιζεν ἁρμοζόντως ἐν τῷ τέρματι τοῦ βίου τὰς δυνάμεις, ἃς ἀπῄτει ἔργον τοιοῦτον ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν ἡ γλωσσολογία βαίνει ταχεῖα ὡςεὶ ὑπὸ πτερύγων φορουμένη. Ἡ ἐπιμονὴ δὲ αὐτοῦ πρὸς τὸ ἔργον τοῦτο, τὸ συγγενὲς μέν πως, ἀλλὰ καὶ ἀφ' ἑτέρου ξένον πρὸς τὰς συνήθεις αὐτοῦ μελέτας, ἐνθυμίζει ἡμῖν τὰ μετριώτατα ζωγραφήματα ἀνδρὸς ἄλλως ἐν τῇ γλυπτικῇ ἐπιφανοῦς, ὅςτις ὡς γλύπτης μὲν ἦτο ὁ Κανόβας ὁ ποιήσας τὸ μνημεῖον τῆς Χριστίνης καὶ πλεῖστα ἄλλα ἀριστοτεχνήματα, ὡς ζωγράφος δὲ ἦτο ὁ πρωτόπειρος δόκιμος ὁ γράψας τὰς ἀπειροτέχνους εἰκόνας τὰς φυλασσομένας ἐν τῷ Museo Civico τῆς Βενετίας.

Ἐκτιμῶντες δὲ τὸν Σπυρίδωνα Ζαμπέλιον καθ' ὅλου ὡς ἱστοριογράφον, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἐνόησε πολλάκις βαθέως

τοὺς παλμοὺς τοῦ ἔθνους, ὅτι ἠδυνήθη νὰ παραστήσῃ ζωηρότατα ἐποχὰς ὅλας διὰ χρωστῆρος ζωντανοῦ καὶ πρωτοτύπως, ὅτι ἔκρινε τὰ πάθη τὰ διακατέχοντα τὰς ψυχὰς τῶν ἡρώων του ὡς ψυχολόγος. Εἶνε δὲ κρίμα, ὅτι ἔφερεν αὐτὸν ἡ φαντασία ἀνερμάτιστον ὁτὲ μὲν εἰς τῆς φιλοσοφίας τἄβατα ὕψη, ὁτὲ δὲ εἰς τοὺς λαβυρινθώδεις μυχοὺς τῆς γλωσσολογίας, ἐν ᾧ ἄλλως κατά γε τὴν βαθύτητα τῶν συλλογισμῶν, τὴν πρωτοτυπίαν τοῦ πνεύματος, τὴν δύναμιν τοῦ καλάμου, τὴν γενικότητα τοῦ νοῦ, προςὸν τοῦ ἱστοροῦντος ἀπαραίτητον, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐξοχώτατος ἐν ἡμῖν τῆς Κλειοῦς ὑποφήτης.

Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ [1]

Ἂν τὸ εὐαγγελικὸν ῥητὸν Οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος ἐφαρμοσθῇ εἰς τὰ ἔθνη, θὰ εὕρωμεν περὶ τοῦτο μάλιστα διαφέροντας τοὺς κατὰ φύσιν ζῶντας ἀγρίους τῶν πεπολιτισμένων λαῶν, ὅτι ἐκεῖνοι μὲν ἄνευ ἀναμνήσεων καὶ ἐλπίδων μέλλοντος βιοῦσιν ἐφ' ἡμέραν, ἀμνημονοῦντες τῆς χθὲς καὶ ἀφροντιστοῦντες περὶ τῆς αὔριον, μόλις που δὲ περὶ παρόντος τινὸς ἐφημέρου ἐπιεικῶς μεριμνῶντες, οἱ δ' ἐξηυγενισμένοι λαοὶ καλλύνουσι μὲν ὡς εὐσχημότατα τὸ παρὸν, διὰ δὲ τῆς ζωηρᾶς ἀναπαραστάσεως τῶν ἐν τῷ παρελθόντι τυχῶν διδάσκονται καὶ ποδηγετοῦνται πρὸς τὸ μέλλον, ὅπερ προσπαθοῦσιν ὡς εὐκρινέστατα νὰ προδιαγράψωσι.

Μνήμη καὶ ἐλπὶς εἶνε ἡ συνωρὶς ἡ σύρουσα τὸ ἅρμα τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐντεῦθεν πηγάζουσι τἀληθῆ δῶρα τῆς ζωῆς, τὰ κάλλη τοῦ λόγου καὶ τῆς τέχνης, ἡ ἀγάπη τῆς δόξης καὶ ὁ στέφανος τῆς νίκης. Δὲν εἶχον ἄρα ἄδικον οἱ ἀρχαῖοι πλάσσοντες τὰς Μούσας θυγατέρας τῆς Μνημοσύνης. Εἶνε λοιπὸν ἀδελφαὶ ἡ Κλειὼ καὶ ἡ Πολύμνια, ἡ ποίησις καὶ ἡ ἱστορία. Ἀντιμάχονται μέν ποτε καὶ ἔχουσιν οὐ σπανίως αὐτόχρημα ἀντίθετον τὸν δρόμον, ἀλλὰ πολλάκις ἔχουσι τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ τὸ αὐτὸ τέλος, διαφυλάττουσαι εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τὸ παρελθὸν ὡς γνήσιαι τῆς Μνημοσύνης θυγατέρες. Καὶ ἡ μὲν ἱστορία ἐπιτελεῖ τὸ ἔργον σοβαρευομένη καὶ ἀδέκαστος, οὐδὲ παρεκκλίνουσα τῆς εὐθείας. Εἶνε ἀμειδὴς Νέμεσις μᾶλλον ἢ συμπαθὴς Ἀθηνᾶ, διὰ τοῦ λευκοῦ κυάμου ἀθωόνουσα τὸν Ὀρέστην. Ἀλλοία ἡ ποίησις· βαίνει χαρίεσσα, ἀνθοστεφὴς, παρατρεπομένη ἐνίοτε τῆς ὁδοῦ τοῦ ἀληθοῦς χάριν τοῦ ὡραίου. Πειρᾶται πάντοτε νὰ μειδιᾷ, ὅταν

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ περιοδικῷ Ἑστίᾳ τοῦ 1879 Τόμ. Η' σ. 555 κ. ἑ.

δέ ποτε ἀναγκασθῇ νὰ δακρύσῃ, ὁμοιάζει πρὸς τὴν κόρην ἐκείνην τοῦ μύθου, ἥτις ἐδάκρυε μαργαρίτας.

Ἡ δὲ συνένωσις τῆς ποιήσεως καὶ τῆς ἱστορίας ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἀνδρί, ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἔργῳ, ὅσον εἶνε εὐχάριστος, διότι ὑπογλυκαίνει μὲν τὴν αὐστηρότητα τῆς ἱστορίας, καθιστᾶ δὲ σπουδαίαν τὴν ποίησιν, ἄλλο τόσον εἶνε καὶ ἐπισφαλής, διότι κινδυνεύει ἡ μὲν ἱστορία, ὑπερκοσμηθεῖσα ὑπὸ τῶν ποιητικῶν ἀνθέων, νὰ καταστῇ ἀπαραγνώριστος, ἡ δὲ ποίησις, καταθέσασα τὸν ἐλαφρὸν αὐτῆς πέπλον, νὰ ὑποδυθῇ τὸν βαρὺν μανδύαν τῆς Κλειοῦς. Δυνατὸν νὰ συμβῇ, ὥςτε ποιητὴς ἱστορῶν ἢ ἱστορικὸς ποιῶν νὰ μὴ εἶνε οὔτε ἱστοριογράφος ἀξιόπιστος οὔτε ποιητὴς θυρσοφόρος. Διὰ ταῦτα πρέπει νὰ ἐξετασθῇ τῶν συνενούντων τὰς δύο Μούσας ἡ ἱστορικὴ καὶ ἡ ποιητικὴ δύναμις χωριστά. Δὲν εἶνε δὲ σπάνιοι ἄνδρες ποιηταὶ ἀντλήσαντες τὴν ποιητικὴν αὐτῶν ὕλην ἐκ τῆς ἱστορίας ἢ ἱστορικοὶ ποιητικῶς πραγματευθέντες τὸ ὑποκείμενον αὐτῶν.

Τῶν δὲ παρ' ἡμῖν ποιητῶν ἐκεῖνος ὅςτις σχεδὸν μόνος ἠσχολήθη περὶ τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν εἶνε ὁ Βαλαωρίτης. Συνέχεται δὲ τοῦτο μετ' αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως τῶν ποιήσεων αὐτοῦ καὶ μετὰ τῆς ἐποχῆς, ἧς τὴν ἐξύμνησιν ἀνέλαβε μετ' ἀγάπης· λέγομεν δὲ τοὺς χρόνους τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος καὶ τὴν ἀμέσως αὐτῶν προηγηθεῖσαν περίοδον τῶν μαρτυρίων.

Ἡ περὶ τὴν ἱστορίαν τῶν χρόνων τούτων ἐνδιατριβὴ τοῦ Βαλαωρίτου ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἰδέας ἣν εἶχε σχηματίσει περὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς ποιήσεως παρ' ἡμῖν. Θεμέλιον τῆς νέας ἑλληνικῆς ποιήσεως, ἔγραφεν ἐν τῷ προλόγῳ τῆς Κυρᾶς Φροσύνης, πρέπει νὰ εἶνε ἡ πιστὴ ἐξιστόρησις τῶν παθημάτων καὶ τῶν μαρτυρίων τοῦ ἔθνους, ἡ διηνεκὴς τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὸν ξενισμὸν πάλη .... Ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων πρέπει νἀνιχνεύσωμεν καὶ τὴν ἀληθῆ πηγὴν τῆς ἡμετέρας ποιήσεως, ἥτις, πρὶν ἢ μεταβληθῇ εἰς λυρικὴν ἢ δραματικήν, ὀφείλει νὰ λάβῃ ἡρωικήν, τουτέστιν ἐπικὴν μορφήν· λέγων δὲ ἐπικήν, ἐννοῶ τὴν ποίησιν, ἥτις ἀνεξαρτήτως ἰδιαιτέρων τινῶν κανόνων στηρίζεται κυρίως εἰς τὴν ἱστορίαν, προτίθεται δὲ σκοπὸν αὐτῆς τὴν ἐξύμνησιν σημαντικοῦ τινος γεγονότος ἀναγομένου εἰς ἡρωικοὺς χρόνους, μυστη-

ριωδῶς περικεκαλυμμένους ὑπὸ τῆς νεφελώδους παραδόσεως καὶ τῆς ἀμυδρᾶς ἀπομνημονεύσεως τῶν χρονογράφων καὶ τῶν γερόντων.

Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ θεωρίαν ἐμμένει πιστῶς καὶ ὀκτὼ ἔτη βραδύτερον, γράφων ἐν τοῖς Προλεγομένοις τοῦ Διάκου τὰ ἑξῆς· Ἡ δημοτικὴ ἑλληνικὴ ποίησις, ἐκ τῶν μυχῶν τῆς ἱστορίας ἐκπορευομένη, κυρίως προτίθεται τὴν ἀκριβῆ ἀφήγησιν τῶν γεγονότων, περικοσμοῦσα μὲν καὶ χρωματίζουσα αὐτὰ ποικιλοτρόπως πρὸς ἐκφανεστέραν τοῦ θέματος διατράνωσιν, ἀλλ' οὔτε τὴν παραμόρφωσιν τῆς ἀληθείας ἀνέχεται, οὔτε τὴν ἀποσιώπησιν, ὅταν δι' αὐτῶν καταστρέφωνται αἱ βάσεις ἐφ' ὧν ἐγείρονται οἱ ἰδανικοὶ αὐτῆς πύργοι....Ἱστορία λοιπὸν τουτέστιν ἀλήθεια εἶνε ἡ κυριωτέρα βάσις τῆς ἐθνικῆς ποιήσεως, καὶ ὀδυνηρὸν καὶ ἀξιοδάκρυτον εἶνε ὁσάκις ἐκ τῶν περιστάσεων τῆς ἐποχῆς ἢ τῆς ὀλιγωρίας τῶν χρονογράφων τινὰ ἐκ τῶν σημαντικωτέρων γεγονότων ἐκτίθενται ἀνακριβῶς καὶ συγκεχυμένως.

Ἐπὶ τῶν βάσεων τούτων ἐστήριξεν ὁ Βαλαωρίτης τὴν πολυετῆ πνευματικὴν αὐτοῦ ἐργασίαν. Ἐν ἑκάστῳ τῶν ἔργων αὐτοῦ ἐνηγκαλίζετο ἡ ποίησις τὴν ἱστορίαν, ὡς πλάτανον γηραιὰν κισσὸς ἀειθαλής. Τὸ δὲ τοπίον ἔνθα μάλιστα βλαστάνει τὸ γραφικὸν τοῦτο σύμπλεγμα εἶνε ἡ γῆ τῆς Ἠπείρου.

Ἐπειδὴ ἡ Ἤπειρος, ἔγραφε προοιμιαζόμενος ἐν τῇ Κυρᾷ Φροσύνῃ, εἴτε ἕνεκεν τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως, εἴτε ἕνεκεν τῆς φύσεως τῶν τέκνων αὐτῆς, ὑπῆρξεν ἡ ἀκρόπολις, τὸ ἱερὸν βῆμα, ἔνθα ὁ νέος Ἕλλην ἠδυνήθη νὰ προφυλάξῃ ὡς ἄρτον προθέσεως τὴν ἰδέαν τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ καὶ τὰς ἐλπίδας τοῦ μέλλοντος, τὸ κατ' ἐμὲ ἔκρινα εὔλογον πρὸς τὸ παρὸν ἐκεῖ νὰ ἀνασκάψω πρὸς ἀνεύρεσιν νέων ποιητικῶν ἐμπνεύσεων καὶ θέματος περιέχοντος στοιχεῖα ἱκανὰ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ ὃν προεθέμην.

Ἴσως μὲ ἕλκουσι πρὸς τὴν Ἤπειρον τὰ ὀστᾶ τῶν προγόνων, ἴσως συνείθισα ἐκ νεαρᾶς μου ἡλικίας νὰ βλέπω ὑψούμενον ἐνώπιόν μου τὸν γηραιὸν Πίνδον ὡς προσφιλῆ

σκιὰν τείνουσαν πρὸς ἐμὲ τὴν χεῖρα· ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ ἀρνηθῶ ὅτι, καὶ ἂν εἷς μόνος παλμὸς ἀπομείνῃ ἐν τῇ καρδίᾳ μου, θέλω ἀφιερώσῃ αὐτὸν εἰς τὴν Ἤπειρον.

Οἱ λόγοι οὗτοι ἐξηγοῦσιν ἐπαρκῶς τὴν ἐν τῷ νῷ καὶ τῇ καρδίᾳ τοῦ Βαλαωρίτου γεννηθεῖσαν διπλῆν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐξιστορήσῃ ἅμα καὶ ἐξυμνήσῃ τοὺς ἄθλους τῶν προδρόμων τῆς ἐπαναστάσεως ἡρώων, γινόμενος ὁ ἱστοριογράφος αὐτῶν ἅμα καὶ ὁ ὑμνῳδός.

Ἀπὸ τῆς Λευκάδος ἔβλεπε τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ Ἤπειρον, ὧν τὰ ὄρη ὑπῆρξαν τὸ κρησφύγετον τῶν ἁρματωλῶν· ἐν Λευκάδι, ἥτις ἀποτελεῖ οἱονεὶ φυσικήν τινα συνέχειαν τῆς ἠπειρωτικῆς ἐκείνης γῆς καὶ ἥτις ὑπῆρξε τὸ τελευταῖον τῶν ἀγωνιστῶν ἐκείνων χαράκωμα, διετηρεῖτο ζωηρὰ ἡ ἀνάμνησις τῶν ἡρωικῶν ἄθλων. Ἐν Λευκάδι, ἔνθα πολλάκις κατέφευγον οἱ ἁρματωλοί, διετηροῦντο ἐν τῷ ἀρχείῳ πολλὰ ἄξια λόγου ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, παρορμῶντα εἰς μελέτας ἱστορικάς. Οὕτως ἡ φαντασία ὑπεδαύλιζε τὴν μελέτην, ἡ δὲ ἱστορικὴ ἀναδίφησις ἔδιδεν ὑπόστασιν καὶ ζωὴν εἰς τὰ πλάσματα τῆς θερμῆς τοῦ ποιητοῦ φαντασίας. Ἡ ἀλληλεπίδρασις οὐδαμοῦ ἠδύνατο νὰ εἶνε ζωηροτέρα· οὐδαμοῦ μᾶλλον ἢ ἐν Λευκάδι ἠδύνατο νἀναθάλῃ ὁ διφυὴς βλαστὸς τῆς ἱστορικῆς καὶ ποιητικῆς ἅμα ἐξυμνήσεως τῶν προεορτίων τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος.

Ὁ Βαλαωρίτης, τυχὼν ἐν τῇ εὐφόρῳ ἐκείνῃ πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἱστοριογραφίαν γῇ, δὲν ἠμέλησε τοῦ χρέους αὐτοῦ. Γόνος ὢν οἴκου ἁρματωλικοῦ, ᾐσθάνετο ἰδιαιτέραν τινὰ ἀγάπην πρὸς τὰς περιπετείας τῶν ἡρακλείων ἄθλων τῶν προδρόμων τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος· τὴν δὲ ζωηρὰν αὐτοῦ φαντασίαν ὑπεδάμασέ πως ἡ παντοειδὴς αὐτοῦ παιδεία καὶ ὁ πρὸς τὴν ἱστορίαν ἔρως οὕτως, ὥστε δὲν περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν ποιητικὴν παράστασιν τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀλλὰ μετὰ μεγάλης ἐπιμονῆς ἀπεπειράθη νὰ στηρίξῃ τὴν ποίησιν αὐτοῦ εἰς τὸ στερεὸν ὑπόβαθρον τῆς ἱστορίας.

Καὶ δὴ ὑπεβλήθη ὁ Βαλαωρίτης εἰς πάντας τοὺς ἀγῶνας τοῦ ἐπιστήμονος ἱστορικοῦ, οὐδαμῶς ὀκνήσας πρὸς τὸ ἐπίπονον ἔργον τῆς ἐξερευνήσεως ἐποχῆς σκοτεινῆς καὶ μόλις ἀσαφῶς γνωστῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ διπλῇ ἐνεργείᾳ τοῦ ἱστορικοῦ του σταδίου ὡς ἱστοριοδίφης τε καὶ ἱστοριογράφος ἀντελήφθη τοῦ ἔργου του ποιητικῶς. Καὶ ἀναδιφῶν καὶ ἱστοριογραφῶν μετὰ προτιμήσεως ἠσχολήθη περὶ τὴν ανα-

παράστασιν προσώπων μᾶλλον ἢ γεγονότων, καὶ δὴ τοιούτων ἐν οἷς ἐμφανίζεται ἰδιάζων τις τύπος, ἐν οἷς ἀπεικονίζεται ἰδιαίτερός τις χαρακτήρ. Ἔχει δὲ καὶ τὴν δύναμιν ὁ Βαλαωρίτης νὰ παριστάνῃ ζωηρότατα τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐκλεχθέντας ἄνδρας καὶ διὰ τῆς γραφίδος αὐτοῦ νὰ ἐμποιῇ αὐτοῖς οἱονεὶ τὴν καθαρότητα τῶν γραμμῶν ἀττικοῦ ἀναγλύφου. Οἱ ἄνδρες, ὧν ἐπελάβετο ἡ γραφὶς ἢ ἡ μοῦσα τοῦ Ἀριστοτέλους, βαίνουσιν ὑψοῦ οἱονεὶ εὔγλυπτοι ἀνδριάντες ἐπὶ βάθρων εὐσχήμων. Δυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν, ὅτι αἱ σελίδες ἐκεῖναι τῶν σημειώσεων τῆς Φροσύνης καὶ τοῦ Διάκου ἔνθα ἐξιστοροῦνται οἱ ἆθλοι καὶ περιγράφεται ὁ χαρακτὴρ τῶν κυριωτάτων πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἁρματωλῶν, ἀποτελοῦσιν ἡρῷον καλλιμάρμαρον, εὐλαβῶς ἀνεγερθὲν ὑπὸ λογάδος ἑλληνικῆς διανοίας. Ἐκ δὲ τῆς ζωηρᾶς καὶ εἰκονικῆς παραστάσεως τῶν καθ' ἑκάστους ἡρώων προέρχεται παρὰ τῷ Βαλαωρίτῃ, ὡς εἰκός, καὶ ἡ ἰσχυρὰ ἐκείνη ἀντίθεσις καὶ σύγκρουσις χαρακτήρων ἀντιμαχομένων, οἵαν εὑρίσκομεν ἑκασταχοῦ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. Ἀλλ' οἱ δύο οὗτοι ἰδιάζοντες τύποι τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης καὶ ἱστοριογραφίας τοῦ Βαλαωρίτου, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἀκριβὴς καὶ διακριτικὴ παράστασις τῶν ἀνδρῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ σύγκρουσις τῶν ἀντιμαχομένων χαρακτήρων, εἶνε ἐξαιρέτως ποιητικαὶ ἀρεταί, καὶ διὰ τοῦτο εἶπον ἀνωτέρω, ὅτι ποιητικῶς ἀντελήφθη τοῦ ἱστορικοῦ του ἔργου ὁ Βαλαωρίτης.

Ἐπιλαβόμενος δ' ἐρευνῶν ἱστορικῶν περὶ ἐποχῆς ἀτελέστατα γνωστῆς καὶ ἀσαφοῦς, ὁποίας τινὰς εἶχε πηγάς; Ἱστορικός τις ἐξ ἐπαγγέλματος δὲν θὰ ἐπεχείρει εἰς τὸ ἔργον ἄλλως ἢ ὡς ἔπραξεν ὁ ἡμέτερος ποιητής. Τὸ χάος ἐκεῖνο τεσσάρων εἰδῶν πηγαὶ ἠδύναντο νὰ διαφωτίσωσι. Πρῶτον μὲν ἡ στοματικὴ παράδοσις, μάλιστα ἐν αὐτοῖς τοῖς τόποις ἔνθα διεδραματίσθησαν τὰ γεγονότα, ὧν ἐπρόκειτο ἡ ἐξερεύνησις ἢ ἔνθα ἔζησαν οἱ ἥρωες τῶν ἱστορηθησομένων πράξεων ἢ ἔκγονοι αὐτῶν. Δεύτερον δ' ἡ εἰς τὰς ἁρματωλικὰς πράξεις ἀναφερομένη δημώδης ποίησις, πλούσιον γέννημα τοῦ εὐφαντάστου ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τρίτον δὲ ἡ ἐξιστόρησις τῶν γεγονότων παρ' ἐγχωρίων χρονογράφων καὶ ἱστορικῶν ἢ τὰ ὑπομνήματα ἀλλογενῶν περιηγητῶν.

Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ πηγαὶ ἐνεῖχόν τι τὸ ἐπισφαλὲς καὶ ἀβέβαιον. Ἡ μὲν φαντασία τοῦ λαοῦ ὑπερμεγεθύνει τὰ γεγονότα, ἡ δὲ προφορικὴ παράδοσις εἶνε ἀσταθής, συχνὰ ὑποθωπεύουσα τὰς πράξεις

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

καὶ δεκαζομένη ὑπὸ προςωπικῶν συμπαθειῶν, ἡ δὲ παρ' ὁμοφύλων τε καὶ ἀλλογενῶν ἑτοίμη ἤδη ἐξιστόρησις τῶν πραγμάτων ὑπόκειται πολλάκις καὶ αὕτη εἰς παντοίας παρανοήσεις καὶ παραμορφώσεις τῆς ἀληθείας, ἐφ' ὅσον δὲν στηρίζεται εἰς τὸ τέταρτον εἶδος πηγῶν, τῶν ἀσφαλεστάτων καὶ βεβαιοτάτων. Εἶνε δ' αὗται αἱ ἔγγραφοι μαρτυρίαι, τὰ ἐν ἀρχείοις φυλασσόμενα ἐπίσημα δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ ἔγγραφα, καὶ ταῦτα οὐχὶ παραλαμβανόμενα ἀνεξελέγκτως, ἀλλὰ δοκιμαζόμενα καὶ χρησιμοποιούμενα συνῳδὰ πρὸς τοὺς κανόνας τῆς ἱστορικῆς κριτικῆς. Χαίρομεν δὲ, ὅτι ἡ θερμὴ διάνοια τοῦ Βαλαωρίτου πρὸς οὐδένα τῶν δρόμων τούτων ἀπώκνησε, καὶ ὅτι δὲν ἠχθέσθη τὸ πονηρὸν καὶ πολλάκις ἐπαχθὲς ἔργον τῆς ἀκριβοῦς ἱστορικῆς ἀναδιφήσεως. Αὕτη μόνη ἠδύνατο νὰ παράσχῃ εἰς τὰ ἔργα αὐτοῦ τὸν χρωματισμὸν ἐκεῖνον τῆς ἀκριβείας, τὴν ποίησιν ἐκείνην τῆς ἀληθείας, ἐφ' ᾗ διαπρέπουσιν ἐξόχως. Ἀπεδείχθη δ' ἐπιφανῶς διὰ τῶν ἔργων τοῦ Βαλαωρίτου, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ἐπίμοχθος ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις καὶ τοῖς ἀρχείοις ἀναστροφὴ, ἥτις παρ' ἡμῖν οὐδ' αὐτοῦ τοῦ ἱστοριογράφου ἐθεωρήθη πάντοτε προςὸν ἀπαραίτητον, δύναται νἀποβῇ χαρίεσσα ἐνασχόλησις καὶ αὐτοῦ τοῦ μεγαλεπηβόλου ποιητοῦ.

Ἵνα συλλέξῃ τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ὕλην ὁ Βαλαωρίτης δὲν περιωρίσθη εἰς τὴν ἁπλῆν μελέτην τῶν περὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἱστορικῶν ἔργων τοῦ Τρικούπη, Φιλήμονος, Περραιβοῦ καὶ Σπηλιάδου, οὔτε εἰς τὴν ἐπιμελῆ ἀνάγνωσιν τοῦ Pouqueville καὶ ἄλλων ἀλλογενῶν, οὐδ' εἰς μόνην τὴν συλλογὴν παντοίων δημοτικῶν κλεφτικῶν ᾀσμάτων. Ἡ Λευκὰς, ἥτις εἶχεν ὑπάρξει τὸ τελευταῖον προπύργιον τῶν ἁρματωλῶν καὶ ἐν ᾗ ἐσώζοντο πλεῖσται αὐτῶν ἀναμνήσεις, ἡ γείτων Ἀκαρνανία, ἧς ἕκαστος δρυμὸς ἔσωζεν ἔτι τὰ ἴχνη τῆς διαβάσεως αὐτῶν, παρεῖχεν αὐτῷ πλείστας ἀφορμὰς πρὸς συναγωγὴν εἰδήσεων περὶ τῶν ὡραίων ἐκείνων χρόνων. Ἄοκνος ἐπὶ ἔτη πολλὰ εἰςήρχετο πανταχοῦ ἔνθα ἠδύνατο νὰ μάθῃ τι περὶ τῆς ἀγαπητῆς αὐτῷ ἐποχῆς, ἠκροᾶτο παντὸς γέροντος ὅςτις διεφύλαττεν ἐν τῇ μνήμῃ ἆθλόν τινα τῶν ἡρώων, ἔσπευδεν ἁπανταχόσε ἔνθα ἤλπιζε νὰ ἴδῃ ἓν ὅπλον, νὰ θαυμάσῃ ἓν κειμήλιον τῆς μακραίωνος ἐκείνης ἱερᾶς λειτουργίας τοῦ ἔθνους, ἠγάπησε τέλος θερμότατα καὶ αὐτὰς ἀκόμη τὰς λέξεις τοῦ λαοῦ, ὅσαι εἰς τὰ ὦτά του προςήρχοντο ὡςεὶ μυστηριώδεις ἀποκαλύψεις τοῦ παρελθόντος. Ποιητικώτατα περιγράφει τὴν περίστασιν, καθ' ἣν τὸν χει-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

μῶνα τοῦ 1865, ἀναπαυόμενος ἐν Ἀκαρνανίᾳ λυμαινομένῃ ὑπὸ τῆς ληστείας, ἐκ μακρᾶς κυνηγεσίας μετὰ φίλων θαρραλέων ἐντὸς πενιχρᾶς καλύβης, ἠκροάσατο ἐκεῖ, ὑπὸ τὰς ἀκτινοβολήσεις τοῦ σπινθηρακίζοντος πυρὸς καὶ παρὰ τὰ λείψανα τοῦ καταβρωθέντος ἀμνοῦ τῶν περὶ τοῦ ἀρματωλοῦ Ἀμπελογιάννη φημηγοριῶν (légendes) τοῦ ἀκαρνανικοῦ λαοῦ [1]. Τὴν αὐτὴν δ' ἐπιμονὴν ἐπεδείξατο καὶ ἐν τῇ ἐξερευνήσει τοῦ ἐν Λευκάδι ἀρχείου.

Οὐδεμία ἴσως χώρα τῆς Εὐρώπης ἔχει ὅσην ἡ Ἑλλὰς ἀτυχίαν περὶ τἀρχεῖα. Ἂν ἀληθεύῃ τὸ ἐπ' ἐσχάτων ῥηθὲν ὑπὸ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ, ὅτι ἔθνος στερούμενον ἀρχείων στερεῖται ἱστορίας, εὑρισκόμεθα ἡμεῖς εἴπερ τι καὶ ἄλλο ἔθνος οἱ περὶ τοῦτο δυστυχέστατοι. Τὰς πολλὰς αἰτίας τῆς ἐλλείψεως ταύτης περὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἀρχείων παρ' ἡμῖν προτίθεμαι νὰ ἐξετάσω ἀλλαχοῦ διὰ μακρῶν, ἐνταῦθα δὲ μόνον ἂς σημειώσω μετ' ἄλγους τὴν ἀσύγγνωστον ἀκηδίαν ἀρχόντων τε καὶ ἰδιωτῶν περὶ τὴν συλλογὴν τῶν εἰς τὴν πάτριον ἱστορίαν ἀναφερομένων ἐγγράφων καὶ τὴν περιποίησιν τῶν σωζομένων τοὐλάχιστον ἀξιολόγων ἀρχείων τῆς Ἑπτανήσου. Ἐν τούτοις ἀξίαν μνήμης θέσιν κατέχει καὶ τὸ ἀρχεῖον τῆς Λευκάδος· χαίρομεν δὲ, ὅτι οὐκ ὀλίγον ἐν αὐτῷ ἐμελέτησεν ὁ Βαλαωρίτης τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρματωλῶν, ἐκδοὺς ἐξ αὐτοῦ ἔγγραφα σπουδαῖα ἐν τῇ Κυρᾷ Φροσύνῃ [2] καὶ τῷ Διάκῳ [3].

Τοιοῦτος ὁ τρόπος τῆς ἱστορικῆς ἐργασίας τοῦ Βαλαωρίτου. Τὰ δὲ πορίσματα τῶν τοιούτων αὐτοῦ μελετῶν ἐξέθηκεν ἐν ταῖς προεισαγωγαῖς καὶ ταῖς σημειώσεσι τῶν ποιήσεων αὐτοῦ. Ἐμπνευσθεὶς δὲ ὑπὸ τῆς αἴγλης τῶν λαμπρῶν ἐκείνων ἡμερῶν καὶ ἱστορικῶς παρασκευασθεὶς πρὸς τὴν ποιητικὴν αὐτῶν ἐπεξεργασίαν, ποίαν στάσιν ἔλαβεν ὡς ποιητὴς ἀπέναντι τῆς ἱστορίας; Ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν, ἀναγκαίαν ἐθεώρει τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν· ἡ ἱστορικὴ παράδοσις ὑπῆρχεν ἡ πυξὶς ἡ ὁδηγοῦσα αὐτὸν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους. Ἀλλ' ἡ τήρησις τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας δὲν ἦτο πάντοτε δυνατὴ, ἠναγκάζετο δέ ποτε ὁ ποιητὴς νἀποστατήσῃ αὐτῆς. Ἀλλὰ τοὺς μὲν ἀναχρονισμοὺς ἀπέφευγε κατὰ τὸ δυνατὸν, ἐλαχίστην μόνον αὐτῶν ποιούμενος χρῆσιν, ὅτε ἦτο ἀνάγκη νὰ μὴ παραλείψῃ γεγονότα δυνά-

[1] Θανάσης Διάκος ἐν ἐκδ. 6' τοῦ 1891 Τόμ. Α' σ. 382 κ. ἑ.
[2] Ἐκδ. 6' τοῦ 1891 Τόμ. Β' σ. 156-165 καὶ 215-232.
[3] Ἐκδ. 6' τοῦ 1891 Τόμ. Β' σ. 205 κ. ἑ.

μενα καὶ ἀκτῖνα φωτὸς νὰ ἐπιπέμψωσιν εἰς τὴν ζοφώδη ἐκείνην ἐποχήν. Ὁπόσον δ' ἐπεζήτει τὸν συμβιβασμὸν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας πρὸς τὰς ἐμπνεύσεις τὰς ποιητικὰς δεικνύει μάλιστα ὁ ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Διάκου γινόμενος μακρὸς λόγος περὶ τῆς ἡμέρας τοῦ θανάτου τοῦ ἥρωος. Ἐκ παραδόσεως καὶ ἄλλων πηγῶν γνωρίσας ὡς τοιαύτην ἡμέραν τὴν 14 Ἀπριλίου καὶ ἐπὶ ταύτης τῆς βάσεως ἐρειδόμενος, εἶχε συνδυάσει τὸ μαρτύριον τοῦ Διάκου πρὸς ἄλλα σύγχρονα δυστυχήματα, καὶ δὴ μάλιστα πρὸς τὴν ἀπαγχόνισιν τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου. Ἀλλὰ κατόπιν, πεισθεὶς περὶ τῆς ἀκριβεστέρας χρονολογίας τῆς 23 Ἀπριλίου, ζητεῖ ὁπωσδήποτε νὰ συμβιβάσῃ τὴν ποιητικὴν ἔμπνευσιν μετὰ τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας, πιστεύσας θεμιτὸν νὰ συμπεριλάβῃ ἐν τῷ ᾄσματι ἐκείνῳ καὶ τὸν θάνατον τοῦ Πατριάρχου καθ' ὅσον πρόκειται περὶ γεγονότος τετελεσμένου μὲν πρὸ δεκατριῶν ἡμερῶν, ἀλλὰ μήπω συμπεπληρωμένου.

Ὁμοίως δὲ προςπαθεῖ νὰ δικαιολογήσῃ καὶ ἄλλας τινὰς ἐνίοτε ἐν τῇ ποιήσει ἱστορικὰς παραβάσεις. Οὕτως ἐπιλαβόμενος, ἕνεκα τῆς ἐμφύτου ἐν αὐτῷ δυνάμεως τῶν ἀντιθέσεων, τοῦ Ὀμὲρ Βριώνη ὡς ἀνταγωνιστοῦ τοῦ Διάκου, παριστάνει αὐτὸν καὶ ὡς ἐκ νέου προτείνοντα εἰς τὸν ὁπλαρχηγὸν τῆς Λεβαδείας τὰς ἀπορρήτους ὁμολογίας ἃς πρότερον εἶχε συνδέσει μετὰ τοῦ Ὀδυσσέως. Καὶ ἐν τῇ Κυρᾷ Φροσύνῃ δὲ ὑποκαθιστάνει εἰς τὸν θεῖον τῆς νέας Γαβριήλ, τὸν οὐχὶ ἰσχυρῶς βαστάσαντα τὴν ποιμαντορικὴν ῥάβδον, τὸν Ἄρτης Ἰγνάτιον, ἄνδρα γνωστὸν ἐν πάσῃ τῇ ἑλληνικῇ γῇ διὰ τὴν ἁγνότητα τῶν ἠθῶν καὶ τὴν καρτερίαν, ἣν ἔδειξε διώκων τὴν μεγάλην περὶ ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως ἰδέαν. Ἀλλ' εἰς τὰ τοιαῦτα προβαίνει σπανίως καὶ μετ' ἐπιφυλάξεως, μόνον ὅταν ἐπιβάλλωνται ὑπὸ δεινῆς ποιητικῆς ἀνάγκης.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ ἱστορικαὶ ἔρευναι τοῦ Βαλαωρίτου, τοιαύτη ἡ ἱστορικὴ αὐτοῦ ἀντίληψις καὶ ἡ πρὸς τὴν ποίησιν σχέσις αὐτῆς. Ἀσχοληθεὶς περὶ τὴν ἱστορίαν χρόνων ἀδιεξόδων, ᾐσθάνθη πολλαχῶς τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξετάσεως τῶν ἐπιζώντων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης λειψάνων καὶ τῆς ἐξερευνήσεως τῶν ἀρχείων, ἐκφράζει δὲ πολλάκις τὴν θλῖψίν του, ὅτι ἡ νέα γενεὰ ἀμελεῖ τῶν τοιούτων ἐρευνῶν. Δυστυχῶς, λέγει ἐν τῷ παραρτήματι τῆς Κυρᾶς Φροσύνης, ἡ ἱστορία τῶν χρόνων ἐκείνων διαμένει εἰσέτι σκοτεινὴ καὶ μόνον

ἐν παρόδῳ διαμνημονεύονται τὰ τότε γενόμενα. Ἡμεῖς δὲ, περιφρονοῦντες τὴν ἀνάγνωσιν τῶν πολλαχοῦ διεσπαρμένων ἀνεκδότων ἡμῶν χρονικῶν, ὑβρίζομεν τοιουτοτρόπως τὴν μνήμην ἀνδρῶν, οἵτινες τοσαῦτα ὑπὲρ τοῦ ἔθνους μοχθήσαντες καὶ τοσαῦτα παθόντες, οὐδὲ τὴν ἡμέραν ηὐτύχησαν νὰ ἴδωσι τῆς προςδοκωμένης ἀπολυτρώσεως.

Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ δικαίως ἐπιφωνεῖ· Πάντα τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην γενόμενα γινώσκουσιν οἱ ἐπιζήσαντες. Θαυμάζω μόνον πῶς οὐδεὶς μέχρι τοῦδε ἠθέλησε ν'ἀσχοληθῇ διαφωτίζων τὰς ἡμέρας, καθ' ἃς ἐν πάσῃ τῇ Ἠπείρῳ ὥςπερ τις ὑπόγειος δύναμις ἐφαίνετο ὑποσείουσα τὸ κράτος τῶν Ὀθωμανῶν καὶ ἀγγέλλουσα τὴν ὥραν τῆς ἀνεγέρσεως. Μετ' οὐ πολὺ, τουτέστιν ὅταν ὁ λίθος τοῦ τάφου καλύψῃ καὶ τοὺς ὀλίγους ἐκείνους, οἵτινες αὐτόπται τῶν γεγονότων δύνανται εἰςέτι νὰ μαρτυρήσωσιν ἀντὶ ἐπισήμων ἐγγράφων, μετ' οὐ πολὺ, λέγω, πυκνὴ ὁμίχλη θέλει καλύψῃ καὶ ὀνόματα καὶ πράγματα. Κενὸν μέγα θέλει ὑπάρχει ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ· θέλει ἐλλείπει ὁ πρόλογος ὁ διασαφῶν τὸν κατὰ τὸ 1821 ἐθνικὸν ἀγῶνα. Θέλουσι στερηθῆ μνημοσύνων οἱ καὶ πρότερον παθόντες ὑπὲρ τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, καθ' ἧς ἐμάχοντο τότε πᾶσαι καὶ ἐπιχθόνιοι καὶ ὑποχθόνιοι δυνάμεις.

Χαίρομεν εὑρίσκοντες τοὺς ὀρθοὺς τούτους λόγους γεγραμμένους ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ. Πόσον θὰ ἐπεθυμοῦμεν νὰ εἰςδύσῃ ἡ πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν ἀγάπη αὐτοῦ καὶ ἡ περὶ αὐτῆς ἐνδελεχὴς μέριμνά του εἰς τὰ σπλάγχνα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐπ' ἴσης βαθέως ὅσον καὶ ἡ ποίησίς του. Ἂς καταβληθῇ ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων ἡ δέουσα φροντὶς περὶ τῶν ἱστορικῶν ἀρχείων τοῦ κράτους, ἂς εἰςαχθῶσιν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ἀσκήσεις ἱστορικαί, ἂς διαδοθῇ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν περιφρονουμένην ἱστορικὴν ἀναδίφησιν καὶ ἡ ἀγάπη τῆν ἱστοριογραφίας, καὶ τότε θὰ πεισθῶσιν οἱ πολλοί, ὅτι φυσικώτατον ἦτο νἀγαπήσῃ τὴν ἱστορίαν ἡ ποιητικὴ διάνοια τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου, ἐπειδὴ ἡ περὶ τὴν πάτριον ἱστορίαν διατριβὴ μετέχει πολλῷ ποιήσεως, ὡς ἡ ἀκραιφνὴς ποίησις μετέχει πολλάκις ἱστορικῆς ἀληθείας.

Ο ΚΑΛΛΙΓΑΣ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ [1]

Ἂν θελήσωμεν νὰ συνοψίσωμεν τὰ πολλὰ δικαίως ῥηθέντα ὑπὸ τοῦ τύπου, θρηνοῦντος τὴν ἀπώλειαν τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ, εἰς ὀλίγας μόνον λέξεις, θὰ ἐπιγράψωμεν ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ τὸ βαρυσήμαντον ἐπίγραμμα Ὑπῆρξεν ἐν πᾶσι τέλειος ἀνήρ.

Καὶ ἄλλοι μὲν ἐνεκωμίασαν καὶ θὰ ὑμνῶσιν ἐπὶ μακρὸν τὸν νομομαθῆ, τὸν δικηγόρον, τὸν πολιτευτήν, τὸν τραπεζίτην. Εἰς ἐμὲ δ' ἐπιτραπήτω νὰ πραγματευθῶ ἐνταῦθα δι' ὀλίγων μίαν ὄψιν τοῦ βίου τοῦ μεταστάντος, περὶ ἧς μόλις που ἔγεινε λόγος ἐν ταῖς ἐφημερίσιν. Ἡ δ' ἐξέτασις τοῦ Καλλιγᾶ ὡς ἱστορικοῦ θὰ προσθέσῃ πάντως καὶ μίαν νέαν ἀπόδειξιν περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς γνώμης, ὅτι ὑπῆρξε τέλειος ἐν πάσῃ αὐτοῦ ἀσχολίᾳ.

Νομομαθὴς οἷος ὁ Καλλιγᾶς δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ τρέψῃ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν μελέτην τῆς βυζαντιακῆς ἱστορίας. Ἀλλ' ἡ μελέτη αὕτη δὲν περιωρίσθη παρ' αὐτῷ εἰς ἐπικουρικὸν μόνον βοήθημα τῶν περὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου μελετῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ μετεβλήθη σὺν τῷ χρόνῳ εἰς ἔρευναν αὐτοτελῆ, εἰς ἰδιάζουσαν οὕτως εἰπεῖν πνευματικὴν ἀσχολίαν, εἰς εἰδικὴν ἱστοριογραφίαν περὶ διαφόρων ἐποχῶν καὶ θεμάτων ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους. Ἐπεδόθη δ' εἰς τὸ ἔργον μετὰ τῆς αὐτῆς εὐσυνειδησίας καὶ ὀξυνοίας, τῆς αὐτῆς κριτικῆς εὐφυΐας, ἐφ' ᾗ διέπρεψεν ἐπί τε τῆς πανεπιστημιακῆς καθέδρας καὶ τοῦ βήματος τοῦ κοινοβουλίου.

Τὴν φιλίστορα τάσιν τοῦ πνεύματος τοῦ Καλλιγᾶ ἐνωρὶς ἤδη διατρανοῖ ἡ ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν ἐκ Γερμανίας ἐπιστροφὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένη καὶ ἐν τῷ περιοδικῷ Ἐρανιστῇ κατὰ τὰ ἔτη 1842 καὶ 1843

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἑστίᾳ τῆς 29 καὶ 30 Σεπτεμβρίου 1896.

δημοσιευθεῖσα μετάφρασις τῆς ἐπιφανοῦς μονογραφίας τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ Ranke περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ βενετοκρατίας. Ἀλλ' εἰς τὴν ἀναδίφησιν τῆς ἱστορίας ἤγαγεν αὐτὸν κυρίως τὸ πρῶτον ἡ μελέτη τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου, καὶ διὰ ταῦτα ἡ πρώτη αὐτοῦ πρωτότυπος ἱστορικὴ συγγραφὴ δεικνύει αὐτὸν εὑρισκόμενον οἱονεὶ ἐν μεταιχμίῳ μεταξὺ τοῦ ῥωμαϊκοῦ καὶ βυζαντιακοῦ κόσμου. Εἶνε δ' αὕτη ἡ περιλάλητος μελέτη Περὶ δουλοπαροικίας παρὰ Ῥωμαίοις καὶ Βυζαντίοις καὶ περὶ φορολογικῶν διατάξεων. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ πρωτολείου τούτου τῶν ἱστορικῶν μελετῶν τοῦ Καλλιγᾶ, δημοσιευθέντος τὸ πρῶτον ἐν τῇ Πανδώρᾳ τῷ 1859, μαρτυρεῖται ἐπαρκῶς ὑπὸ τῆς μεταγενεστέρας διπλῆς αὐτῆς ἐκδόσεως, ἐν τῇ Θέμιδι τοῦ 1865 καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ Μελέται καὶ λόγοι, ἐν ᾧ αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς συνήθροισε τῷ 1882 ἀξιοσπουδάστους ἱστορικὰς μονογραφίας καὶ τοὺς κυριωτάτους τῶν κοινοβουλευτικῶν αὐτοῦ λόγων. Ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον τῆς ἐν Ἑλλάδι τριπλῆς ἐκδόσεως ἀποδεικνύει τὴν σημασίαν τῆς ἱστορικῆς ταύτης μελέτης ἡ τιμὴ ἧς αὕτη ἔτυχεν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος παρὰ τοῖς ἐρευνηταῖς, ἰδίως δ' ἐν Ῥωσίᾳ, ἔνθα ἐπ' ἐσχάτων ἄνδρες οἷοι ὁ Σκαμπαλανόβιτς, ὁ Βασίλιεφσκης καὶ ὁ Οὐσπένσκης ἐπεδόθησαν εἰς μελέτας περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ἐν πλήρει ἀναγνωρίσει τῶν ἐπιστημονικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ προδραμόντος αὐτοὺς Καλλιγᾶ. Ἀληθῶς ἡ μελέτη αὕτη εἶνε πολύ τι πλέον ἢ ὅ τι ὑπόσχεται ἡ ἐπιγραφὴ αὐτῆς. Ὁ συγγραφεύς, ἐπιβαλλόμενος νὰ πραγματευθῇ τὴν γένεσιν καὶ ἱστορίαν τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐναπογράφων παρὰ τοῖς Βυζαντίνοις, τὸ μὲν θέμα τοῦτο ἀνέπτυξεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν μετὰ περισσῆς σοφίας καὶ πλούτου γνώσεων καὶ κριτικῆς, ἀνήχθη δ' ἐξ αὐτοῦ εἰς καθολικὴν ἐξέτασιν τῆς γεωργικῆς καὶ οἰκονομικῆς τῶν Βυζαντίνων καταστάσεως ἐν σχέσει πρὸς τὴν στρατολογίαν καὶ τὴν φορολογίαν, καὶ διεφώτισεν οὕτως ὄχι μόνον σελίδας πολλὰς τῆς βυζαντιακῆς ἱστορίας, ἀλλ' ἀπόψεις ὅλας τοῦ βυζαντιακοῦ βίου τέως ἐν πολλοῖς ἀνεξερευνήτους.

Ἡ δὲ μελέτη τῶν βυζαντιακῶν πραγμάτων ἤγαγεν αὐτὸν ἐν δευτέρᾳ τινὶ μελέτῃ, τῇ Περὶ τῆς στάσεως τοῦ Νίκα ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἥτις ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον τῷ 1868, εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν μακαρίτην Κωνσταντῖνον Παπαρρηγόπουλον. Ἀμφοτέρωθεν ἀνεπτύχθησαν γνώσεις πλούσιαι καὶ δηκτικὴ εὐφυΐα, συμπαρασύρασα ἀμφοτέ-

ρους ἐν τῇ ὁρμῇ τοῦ ἀγῶνος εἰς πειρακτικὰς ἐκφράσεις ἐναντίον τοῦ ἀντιπάλου. Ἀλλὰ τὰ ἔτη ἤμβλυναν τὴν ἀκωκὴν τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, καὶ ὁ Καλλιγᾶς, ἀναδημοσιεύσας ἐν ταῖς Μελέταις καὶ Λόγοις τὴν μελέτην, ἀπήλειψε πᾶσαν περίοδον καὶ φράσιν ὑπομιμνήσκουσαν τῶν νεωτέρων αὐτοῦ χρόνων τὴν δριμύτητα. Καὶ ταῦτα ἐν ᾧ ἡ μελέτη αὕτη κύριον αὐτῆς κέντρον καὶ ἀφετηρίαν εἶχε τὴν καταπάλαισιν τῶν περὶ τοῦ πολυκρότου ἐκείνου γεγονότος τῆς βυζαντιακῆς ἱστορίας γνωμῶν τοῦ Παπαρρηγοπούλου. Ἀλλὰ καὶ ὡς νῦν ἔχει ἡ διατριβή, ἀφῃρημένη τοὺς ὀδόντας τῆς ἀντεγκλήσεως, εἶνε περισπούδαστον ἀνάγνωσμα, ἐν ᾧ πολλὰ εὑρίσκει τὰ νέα ὁ μελετῶν τὴν βυζαντιακὴν ἱστορίαν καὶ μετὰ τὴν ἐξαίρετον μονογραφίαν τοῦ εἰδικῶς πραγματευθέντος τὰ κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Νίκα Γερμανοῦ ἱστορικοῦ Schmidt.

Ἡ δὲ μικρὰ μονογραφία τοῦ Καλλιγᾶ ἡ ἐπιγραφομένη Ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδος μετὰ πολλῆς κριτικῆς ὀξυνοίας καὶ εὐσυνειδήτου ἐρεύνης τῶν πηγῶν ἐξετάζει τὴν κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἁλώσεως τοῦ Βυζαντίου ἀπόπειραν ἐκείνην τοῦ 1438 περὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Τὸ θέμα τοῦτο εἶχεν εἰδικῶς πραγματευθῇ πρὸ τοῦ Καλλιγᾶ ἐν ἰδίῳ βιβλίῳ ὁ Ῥῶσος Βασίλειος Ποππὼφ, οὗ τὴν συγγραφὴν εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς ὡς καὶ τὰς ἐν τῷ μεταξὺ δημοσιευθείσας περὶ τοῦ Βησσαρίωνος μονογραφίας τοῦ Γάλλου Vast καὶ τοῦ ἐγγόνου καὶ ὁμωνύμου τοῦ μεγάλου Γκαῖτε.

Ἀλλ' ἡ μελέτη τῶν πηγῶν καὶ ἡ ἔμφυτος πρωτοτυπία τοῦ Καλλιγᾶ παρέχει εἰς αὐτὸν πλήρη ἀνεξαρτησίαν ἀπέναντι τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν, καὶ ἡ διακρίνουσα αὐτὸν ὀξύνοια συντελεῖ εἰς νέαν καὶ αὐτάρκη διαφώτισιν τῶν κατὰ τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον. Τὴν ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ ἱστορικὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ συγγραφέως μαρτυροῦσιν αὐτὰ τὰ παρ' αὐτοῦ λεγόμενα. Τὸ κατ' ἐμὲ, λέγει, ἀπέβλεψα εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῆς οἰκτρᾶς τῶν Παλαιολόγων πολιτικῆς, οἵτινες, δίκην ἐπαίτου, περισαίνοντες τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς, προςήνεγκον ὁλοκαύτωμα τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὅσια, ὅπως ἐκλιπαρήσωσιν ἀρωγὴν πρὸς διάσωσιν τοῦ καταδυομένου σκάφους τῆς πολιτείας, ἀντὶ δὲ ν' ἀποτρέψωσι τὸν φοβερὸν καὶ ἐπὶ αἰῶνας θρηνούμενον ὄλεθρον, αὐτὸν μὲν ἐπε-

τάχυναν, τῶν δὲ νομιζομένων σωτήρων τοὺς φιλοδόξους σκοποὺς ἐξυπηρέτησαν.

Ἂν εἰργάζοντο εἰς ἐξέγερσιν τῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους, ἂν ἐξῆπτον αὐτὸ μέχρι φανατισμοῦ πρὸς πᾶσαν αὐταπάρνησιν ὑπὲρ πάτρας, τὴν ὥραν τοῦ ἐσχάτου κινδύνου εὕρισκον νὰ παρατάξωσι γενναῖα στήθη πρὸς ἀνδρικὴν ἄμυναν, μὴ θραυομένην διὰ τῆς ἀπιστίας τῶν ἐν Γαλατᾷ Γενουηνσίων καὶ ἅμα τραυματισθέντος τοῦ ἀναντικαταστάτου Ἰουστινιάνη· συνεβίβαζον δὲ ἀξιοπρεπέστερον τὰ τοῦ σχίσματος, καθ' ἣν ὥραν ἡ Παποκρατία ὡς σανίδος πρὸς σωτηρίαν ἐπελάβετο τῆς ἑνώσεως.

Οὐδὲν ἔθνος σώζεται διὰ μόνης ἐξωτερικῆς ἀρωγῆς. Τοῦτο τοὐλάχιστον τὸ σκληρὸν μάθημα διδασκόμενοι, ἀρκούντως ἀμειβόμεθα ἐκ τοιαύτης μελέτης, καθ' ὃν χρόνον ἀποδυόμεθα εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς εἰς ἀκέραιον ἀποκαταστάσεως τοῦ κατακερματισθέντος Ἑλληνισμοῦ.

Μεγάλοι λόγοι, ἀποδεικνύοντες τὰ ὀρθὰ ἐκ τῆς ἱστορίας πορίσματα τοῦ ἄλλως ἥκιστα εἰς ψευδοφιλοσοφικοὺς ἱστορικοὺς δογματισμοὺς φιληδοῦντος Καλλιγᾶ, ἀλλὰ καὶ μαρτυροῦντες, ὅτι δὲν ἐτύφλονε τὴν διαυγῆ αὐτοῦ διάνοιαν ψευδοπατριωτικὸς σωβινισμός.

Ἡ δὲ μονογραφία Περὶ τοῦ τυπικοῦ τῆς Βυζαντίου αὐλῆς, ἥτις ἐπ' ἴσης τὸ μὲν πρῶτον ἐξεδόθη τῷ 1868, ἀνεδημοσιεύθη δὲ τῷ 1882 ἐν ταῖς Μελέταις καὶ Λόγοις, φέρει ἀλλοῖον χαρακτῆρα τῶν ἄλλων αὐτοῦ ἔργων. Ἐν αὐτῇ δὲν ἐκτίθενται τὰ πορίσματα πολυπλόκου ἱστορικῆς ἀναδιφήσεως, ὡς ἐν ταῖς λοιπαῖς αὐτοῦ μελέταις, ἀλλ' εἶνε μᾶλλον δημοποίησις τῶν ἐκ τῆς μελέτης τῶν Βυζαντίνων συγγραφέων, ἰδίως δὲ τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, διδαγμάτων περὶ τῆς αὐλικῆς ἱεραρχίας καὶ τῆς βασιλείου τάξεως ἐν Κωνσταντινουπόλει. Οὕτως ὁ Καλλιγᾶς ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ ἐπεχείρησεν, ἔτι πρὶν ἢ γείνῃ τραπεζίτης, νὰ κόψῃ εἰς νομίσματα καὶ θέσῃ εἰς κοινὴν κυκλοφορίαν τὸν ἄπεφθον χρυσὸν τῆς ἐπιστήμης, ὅπως ἐπαναλάβωμεν τὸ ῥηθὲν περὶ τοῦ μεγάλου ἐρευνητοῦ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, τοῦ Ἄγγλου ἱστοριογράφου καὶ τραπεζίτου Γρότε.

Ὑπολείπεται νὰ ἐκθέσωμεν τὰ περὶ τοῦ μακροτάτου καὶ σπουδαιοτάτου τῶν ἱστορικῶν ἔργων τοῦ Καλλιγᾶ, τοῦ δυστυχῶς τελευταίου

ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευθέντος τῷ 1894. Εἶνε δὲ τοῦτο αἱ Μελέται βυζαντινῆς ἱστορίας ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς τελευταίας ἁλώσεως (1205-1453). Ἐπὶ μακρὰς δεκαετηρίδας διὰ συντόνου μελέτης τοῦ βυζαντιακοῦ κόσμου παρασκευασθεὶς καὶ μέχρι γήρως οὐ μόνον τὰς πηγὰς μελετῶν, ἀλλὰ καὶ παρακολουθῶν μετὰ ζήλου ἀδιαπτώτου πᾶσαν νέαν ἔρευναν παρ' ἡμῖν τε καὶ ἐν τῇ ξένῃ εἰς τὰ βυζαντιακὰ πράγματ' ἀναφερομένην, εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἠδύνατο νὰ διίδῃ τὰ κενὰ ἐν τῇ ἀναδιφήσει τῆς βυζαντιακῆς ἱστορίας. Συνεῖδεν ὁ Καλλιγᾶς ἐν τῇ χαρακτηριζούσῃ αὐτὸν ὀξυνοίᾳ, ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη αἱ πρὸς τὸν βυζαντιακὸν κόσμον διαθέσεις τῆς Δύσεως μετετράπησαν ἄρδην. Οἱ σοφοὶ τῆς ἀρκτῴας καὶ ἑσπερίας Εὐρώπης ἔπαυσαν περιφρονοῦντες καὶ μισοῦντες τοὺς Βυζαντίνους, καί, ἂν δὲν θαυμάζωσιν αὐτοὺς αὐτόχρημα, ἀλλ' ἤρχισαν δικαιοῦντες καὶ ἀγαπῶντες αὐτούς. Ἡ βυζαντιακὴ γραμματεία, ἡ τέχνη, ἡ ἱστορία τοῦ Βυζαντίου μελετῶνται ἀπό τινων ἐτῶν μετὰ ζήλου, ὃν εὐχῆς ἔργον εἶνε νὰ μιμηθῶμεν καὶ ἡμεῖς, παρ' οἷς εἰς τὰ δάκτυλα μετροῦνται ἀκόμη οἱ βυζαντινολόγοι. Ἀλλὰ συνεῖδεν ὁ Καλλιγᾶς καὶ ὅτι αἱ πλεῖσται τῶν κατὰ τοὺς νέους χρόνους μελετῶν τῆς βυζαντιακῆς ἱστορίας ἐτράπησαν εἰς τοὺς χρόνους τῆς φραγκοκρατίας ἢ ἐξόχους τινὰς βασιλεῖς τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς. Τοὺς δ' αἰῶνας τῆς παρακμῆς, τὴν μακρὰν ἀγωνίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τῆς ἁλώσεως τοῦ Βυζαντίου ὑπὸ τῶν Φράγκων μέχρι τῆς μοιραίας ἐκπολιορκήσεως ὑπὸ τοῦ πορθητοῦ, ταῦτα πάντα ἔβλεπε παραμεληθέντα ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν.

Εἰς τούτους λοιπὸν τοὺς χρόνους ἐνεβάθυνε τὸ ὀξὺ βλέμμα τοῦ Καλλιγᾶ, καὶ προϊὸν τῆς μελέτης αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ τελευταία περισπούδαστος συγγραφή. Ὄχι ἡ ὑπὸ τῶν Φράγκων καταδυνάστευσις, ἣν ἐν παρόδῳ μόνον ἐπραγματεύθη, εἶνε τὸ θέμα τὸ ἑλκῦσαν τὴν προσοχὴν τοῦ Ἕλληνος βυζαντινολόγου, ἀλλ' ἡ ἐξέτασις τῶν τυχῶν αὐτοῦ τοῦ πρὸς τὴν διάλυσιν βαίνοντος κράτους καὶ ἡ ἔρευνα τοῦ πολυπλόκου μίτου τῶν ματαίων αὐτοῦ πρὸς διάσωσιν ἀποπειρῶν καὶ τῶν ἀστόχων διπλωματικῶν σχέσεων πρὸς τοὺς ξένους, οἵτινες, ἀντὶ νὰ δίδωσι χεῖρα βοηθείας εἰς τὸν ναυαγοῦντα, συνετέλουν μᾶλλον εἰς τὸ ταχύτερον αὐτοῦ ναυάγιον. Οὐδὲ προσέσχε τὸν νοῦν εἰς μόνους τοὺς ἄρχοντας, ἀλλ' ἐζήτησε νὰ μελετήσῃ καὶ τοὺς ἀρχομένους, καὶ δὲν ἠρκέσθη νὰ παραστήσῃ δίκην παθολόγου τὴν φθινάδα νόσον τοῦ μελλο-

θανάτου, ἀλλ' ἠγωνίσθη οἱονεὶ τις φυσιολόγος νὰ ἐξετάσῃ τὸν ὀργανισμὸν τοῦ σώματος ἐκείνου, ὅπερ προώριστο νὰ πάθῃ ἀνιάτως καὶ ἐκλίπῃ ἐν μέσῳ καταστροφῆς φοβερᾶς. Τοιοῦτον ἔργον ὀξύνου ἐρευνητοῦ καὶ εὐμεθόδου παρατηρητοῦ οἷος ὁ Καλλιγᾶς ἐπέτυχεν, ὡς εἰκός, ἄριστα, οὐδὲ δύναται καὶ ἄποθεν νὰ παρομοιασθῇ πρὸς τὰ ὀψιγενῆ τέκνα γονέων παρηλίκων· ἀπ' ἐναντίας δ' εἶνε τὸ κορύφωμα τῆς φαεινῆς ἐργασίας πνεύματος γονιμωτάτου, ἐπιρρωσθέντος ὑπὸ τῶν μακρῶν ἐτῶν βίου ἀφιερωθέντος ὅλου εἰς τὴν ἔρευναν. Ἓν μόνον ἔχει ἐλάττωμα δυστυχῶς ἀνεπανόρθωτον, ὅτι ὑπῆρξε τὸ τελευταῖον ἱστορικὸν ἔργον τοῦ Καλλιγᾶ.

Ἡ δὲ καθ' ἕκαστον ἐξέτασις τῶν ἱστορικῶν συγγραμμάτων τοῦ Καλλιγᾶ διαφωτίζει μὲν πληρέστατα τὸν τρόπον τῆς κριτικῆς αὐτοῦ ἐργασίας, ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ ὅμως πρὸς γενικὸν χαρακτηρισμὸν τῆς καθ' ὅλου ἱστορικῆς αὐτοῦ ἀντιλήψεως καὶ τῆς ἐπιβολῆς αὐτοῦ ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ. Αὕτη διαλευκαίνεται μὲν ὑπὸ τῆς ἐν τῷ καθ' ὅλου μελέτης τῶν ἱστορικῶν αὐτοῦ ἔργων, ἀλλὰ διασαφηνίζεται καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως, οἱονεὶ θέλοντος νὰ παραστήσῃ εἰς τὸν ἀναγνώστην τὰ ἐλατήρια, ἀφ' ὧν ὡρμᾶτο.

Ἱστορία, λέγει αὐτός, δὲν εἶναι μόνον ἡ ξηρὰ ἀπαρίθμησις συμβάντων, κατὰ χρονολογικὴν διαδοχήν, ἄνευ δεσμοῦ καὶ ἀλληλουχίας, ἡ ἀνάβασις καὶ κατάβασις ἡγεμόνων, αἱ ἐπιδημίαι, αἱ ἐπιδρομαὶ ἀλλοεθνῶν καὶ ὅσα ἄλλα ἔκτακτα συντελοῦσι πρὸς διαστολὴν ἐποχῶν καὶ περιόδων.

Ἡ ζωηρὰ εἰκὼν τῆς πάλης ἰδεῶν καὶ φρονημάτων, τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἀποτελούντων τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἠθικὴν διάπλασιν τοῦ ἀνθρώπου στοιχείων, ἡ ἐν τῇ τύρβῃ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν φιλοτιμιῶν κατόπτρισις τοῦ τελικοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν φέρεται ἀνεπαισθήτως ἡ κοινωνία, καὶ τοῦ διέποντος νόμου τὴν μεταξὺ αἰτίας καὶ ἀποτελεσμάτων ἀλληλουχίαν, ἡ ἐξέλιξις τοῦ πολυπλόκου τούτου δράματος καὶ τῶν περιπετειῶν αὐτοῦ, ποτὲ μὲν μὴ δεικνύοντος ποσῶς τὴν ἐπικειμένην λύσιν, ποτὲ δὲ προβάλλοντος αὐτήν, στιβαρῶς προβαίνουσαν καὶ ὡς ὑπὸ σιδηρᾶν ἀνάγκην, ταῦτα εἶναι τὸ διδακτικὸν τῆς ἱστορίας θέαμα.

Ἀλλὰ διὰ νὰ ἐκτεθῇ ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν πλῆ-

ρες καὶ ἐναργὲς τὸ θέαμα τοῦτο, ἀπαραίτητον εἶναι νὰ εἰςδύσωμεν εἰς τὸ πνεῦμα ἑκάστης ἐποχῆς, ὡς εἰς τὸ ἐργαστήριον, ἐν ᾧ κατασκευάζεται ἡ ἀκατέργαστος ὕλη, καὶ ἀφ' οὗ ἐκεῖ σπουδάσωμεν ὅλους τοὺς μοχλοὺς τοὺς κινοῦντας τὰ τοῦ δράματος κύρια πρόςωπα καὶ τὰ πλήθη, νὰ ἐξέλθωμεν πάλιν περιεργαζόμενοι τὴν ποικίλην σκηνογραφίαν, διὰ νὰ ἀνεύρωμεν ἀκριβῶς τὸν οἰκεῖον χρωματισμὸν, οὐχὶ πρὸς συρραφὴν εἰκόνος ἀψύχου, ἐκ παντοίου ἐράνου, κέντρωνος συμφορητοῦ, συγχέοντος τὸν νοῦν ἡμῶν, ἀλλὰ πρὸς παράστασιν τοῦ ἐμψύχου δράματος, ἐλευθέρως κινουμένου, προβαίνοντος ζωηρῶς ἀπὸ πλοκῆς εἰς πλοκὴν καὶ ἀπὸ περιπετείας εἰς περιπέτειαν, μέχρι τῆς ἐπωδύνου καταστροφῆς.

Τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος τοῦ ἔργου ἡμῶν εἶνε μόνον ἐφικτὸν διὰ τῆς σπουδῆς τῶν ἠθῶν καὶ τῶν ἐθῶν, ἅτινα ἀπαρτίζουσι τὴν περιβάλλουσαν τὴν κοινωνίαν ἀτμοσφαῖραν. Ἐκ ταύτης ἀντλεῖ ἕκαστον ἄτομον ὃν ἀναπνέει ἀέρα, καὶ ἐν αὐτῇ ζῇ, εἴτε εἶναι πλούσιος, εἴτε εἶναι πένης, εἴτε ἡγεμὼν, εἴτε στρατηλάτης, εἴτε προκινδυνεύει ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης, εἴτε ἐν τῷ ταμείῳ αὐτοῦ διευθύνει τοὺς οἴακας τῆς πολιτείας ὡς πολιτικὸς σύμβουλος, εἴτε ἐν ταῖς θεωρητικαῖς αὐτοῦ μελέταις ζητεῖ νὰ διατυπώσῃ τὸ ὑπάρχον, παραβάλλων αὐτὸ πρὸς τὸ περὶ τοῦ ἀληθοῦς ἴνδαλμα, ὅπερ κυοφορεῖ ἐν τῇ ἰδίᾳ κεφαλῇ, εἴτε ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ἑρμηνεύει τὰ θεῖα, εἴτε ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτοῦ ζητεῖ νὰ πλάσῃ, ὅπερ ἐπλάσθη πρὸ αὐτοῦ, κατὰ μίμησιν τοῦ πλάστου.

Ὡς ἔλεγεν ὁ Λίβιος, ὑπάρχουσιν ἤθη πολιτειῶν, ὡς ὑπάρχουσιν ἤθη ἀτόμων[1].

Ἀλλαχοῦ δὲ λέγει ὁ Καλλιγᾶς· Ὅσον ἔνεστι ἀπέφυγον ἀφηρημένας σκέψεις καὶ κρίσεις σχοινοτενεῖς, διότι θεωρῶ, ὅτι τὰ ἑκάστοτε μαρτυρούμενα αὐθεντικῶς ἀφ' ἑαυτῶν προκαλοῦσι τὴν ἡμέραν κρίσιν, ὅταν τηρῆται ὁ ἱστορικὸς εἱρμὸς,

[1] Περὶ τοῦ τυπικοῦ τῆς Βυζαντίου αὐλῆς ἐν Μελέταις καὶ λόγοις σ. 307-308.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

εἰς ὃν πρὸ πάντων ἀπέβλεψα, ἀπέχων πάσης ἄλλης ἀξιώσεως[1].

Τὰ δύο ταῦτα χωρία χαρακτηρίζουσιν ἐπαρκῶς τὰς περὶ ἱστοριογραφίας ἰδέας τοῦ Καλλιγᾶ, αἵτινες στηρίζονται εἰς τὴν ὀρθὴν ἱστορικὴν ἀντίληψιν καὶ κριτικήν, οἵαν ἀπὸ τοῦ Ranke εἰςηγησαμένου ἀνέδειξεν ὁ νεώτερος κόσμος, οἱονεὶ ἐπιστρέφων εἰς τὰ δαιμόνια διδάγματα τοῦ Θουκυδίδου. Ἡ δὲ βυζαντιακὴ ἱστορία μόλις ἐπ' ἐσχάτων ἤρχισεν ἐξεταζομένη ἀπὸ τοιαύτης ἀπόψεως καὶ διὰ τοιαύτης μεθόδου. Διὰ ταῦτα πᾶς ὁ ὑπὸ τοιοῦτον πνεῦμα ἐρευνῶν τοὺς βυζαντιακοὺς χρόνους παρέχει μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην. Ὁ δὲ Καλλιγᾶς, διακριθεὶς μεταξὺ τῶν τοιούτων ἐρευνητῶν, κατέκτησε θέσιν ἐπιφανῆ, δυνάμενος νὰ ταχθῇ εἰς τὴν πρώτην τάξιν μετὰ τῆς πεντάδος τῶν παρ' ἡμῖν διαπρεπῶν ἱστοριογράφων, τοῦ Χριστοφόρου Περραιβοῦ, τοῦ Σπυρίδωνος Ζαμπελίου, τοῦ Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου, τοῦ Μάρκου Ῥενιέρη καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Πασπάτη, εἰς οὓς οὐδεὶς τῶν ἱστοριοδιφῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ὧν ἡγοῦνται ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας καὶ ὁ Ἰωάννης Ῥωμανός, δικαιοῦται νἀρνηθῇ τὴν δάφνην τῆς Κλειοῦς.

---

[1] Μελέται Βυζαντινῆς ἱστορίας σ. ε'.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΣΠΑΤΗΣ.– ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΩΜΑΝΟΣ. – ΤΑΣΣΟΣ ΔΗΜ. ΝΕΡΟΥΤΣΟΣ[1]

Βαρύτατα ὑπῆρξαν τὰ τραύματα, ἅτινα ὑπέστη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου Σακκελίωνος[2] ἡ Ἱστορικὴ καὶ ἐθνολογικὴ ἑταιρεία. Τὰ ὀνόματα καὶ μόνα τῶν ἀνδρῶν, ὧν νεοσκαφὴς χαίνει ὁ τάφος, δεικνύουσι τὴν ἀπώλειαν ἐργατῶν πολυτίμων ἐν τῷ σταδίῳ τῆς μελέτης τῆς μεσοχρονίου ἡμῶν ἱστορίας, οὐδ' εἶνε εὔκολον ν᾽ἀναπληρωθῶσιν εὐκόλως ἐπιστήμονες οἷοι ὁ Ἀλέξανδρος Πασπάτης, ὁ Ἰωάννης Ῥωμανός, ὁ Τάσσος Νεροῦτσος. Καὶ οἱ τρεῖς εἶνε γνωστότατοι εἰς πάντας τοὺς περὶ τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ διατρίβοντας, καὶ τῶν τριῶν τὰ ὀνόματα ἔχει συνειθίσει ἀπὸ ἐτῶν νὰ βλέπῃ ὁ ἀναγνώστης τοῦ ἀνὰ χεῖρας Δελτίου ἐν ταῖς στήλαις αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο δὲ ἡ πικρὰ ἀπώλεια δι' ἡμᾶς τοὺς συνεργάτας αὐτῶν εἶνε εἴπερ τις καὶ ἄλλη αἰσθητή.

Ὁ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΣΠΑΤΗΣ ἐγεννήθη ἐν Χίῳ τῷ 1814. Καταλιπὼν δ' ὀκταέτης ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος τὴν πατρίδα καὶ τυχὼν τῆς προστασίας φιλανθρώπων Ἀμερικανῶν, ἐσπούδασε τὰ ἐγκύκλια μαθήματα καὶ κατόπιν τὴν ἰατρικὴν ἐν Ἀμερικῇ, Ἰταλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ. Ἐπιστρέψας δὲ τῷ 1839 ὡς διδάκτωρ τῆς ἰατρικῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν, μεταξὺ μετερχόμενος τὸν ἰατρόν, ἐπεδόθη εἰς τὰς ἱστορικὰς καὶ τοπογραφικὰς ἐκείνας μελέτας, αἵτινες κατέστησαν αὐτὸν εἰδικώτατον γνώστην τῶν βυζαντιακῶν πραγμάτων. Ἡ ἱστορία τοῦ Βυζαντίου καὶ ἰδίως ἡ τοπογραφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶνε ἡ εἰδικότης τοῦ Πασπάτη, εἰ καὶ οὐχ ἧττον ἐπιφανῆ θέσιν κατέ-

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας Τόμ. Δ' σ. 205-210.

[2] Ἴδε ἀνωτέρω σ. 315 κ. ἑ.

λαβεν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ διὰ τῆς ἐξερευνήσεως τῆς γλώσσης τῶν Ἀθιγγάνων τῆς Ἀνατολῆς. Ἦσαν δ' αἱ τοπογραφικαὶ περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔρευναι, καθ' ὃν χρόνον ἤρχισεν ἐπιδιδόμενος εἰς αὐτὰς ὁ Πασπάτης, πεδίον σχεδὸν παντελῶς παρθένον μετὰ μακρὰν πάροδον ἐτῶν, καθ' ἃ εἶχον ἀσχοληθῆ περὶ αὐτὰς, ἐπὶ τῶν Βυζαντίνων συγγραφέων ἰδίως ἐρειδόμενοι, ὁ Γύλλιος, ὁ Βανδούρης καὶ ὁ Δουκάγγιος, καὶ μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν εὐοιώνων περὶ Κωνσταντινουπόλεως συγγραφῶν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίου καὶ τοῦ Σκαρλάτου Βυζαντίου.

Ἐν δὲ τῷ νεαλεῖ τῆς ἐρεύνης ἐνέκειτο ἡ σημασία τῶν τοπογραφικῶν μελετῶν τοῦ Πασπάτη, ἀλλὰ καὶ οἱ κίνδυνοι οὓς εἶχε νἀντιμετωπίσῃ. Δικαιοσύνης δ' ἔργον ἐπιτελοῦντες, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ὁ ζῆλος αὐτοῦ καὶ ἡ ἐπιμονὴ ὑπερέβαλον τὰς πλείστας τῶν παρουσιαζομένων δυσκολιῶν οὕτως, ὥστε αἱ συγγραφαὶ αὐτοῦ μόνον συμπληρώσεων καὶ διορθώσεων δέονται, οἵας ἀναγκαίως παρέχει καὶ μέλλει νὰ παράσχῃ ἀκριβεστέρα ἔρευνα τῶν καθ' ἕκαστα καὶ κριτικὴ τῆς ὁσημέραι ἐπερχομένης νέας ὕλης ἀνακάθαρσις· κατὰ δὲ τἆλλα χαρακτηρίζουσιν ἀληθῆ σταθμὸν προόδου ἐν τῇ μελέτῃ τῆς τοπογραφίας καὶ ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου. Τοιοῦτον χαρακτῆρα φέρουσι τὰ ἔργα αὐτοῦ, τὸ ὑπόμνημα Περὶ τοῦ γραικικοῦ νοσοκομείου τῶν Ἑπτὰ Πύργων (Ἐν Ἀθήναις, 1862), αἱ Βυζαντιναὶ μελέται (Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1877), τὰ Βυζαντινὰ ἀνάκτορα (Ἐν Ἀθήναις, 1885), ἡ Πολιορκία καὶ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Ἐν Ἀθήναις 1890), εἰς ἃ προςθετέον τὸ Χιακὸν γλωσσάριον (Ἐν Ἀθήναις, 1888). Ἀλλ' αἱ εἰς ἴδια βιβλία ἐκδοθεῖσαι συγγραφαὶ αὗται δὲν εἶνε τὰ μόνα ἔργα τοῦ Πασπάτη, ὅςτις, φιλοπονώτατος ὑπάρξας δι' ὅλου τοῦ βίου, πλεῖστα καὶ ἄλλα ἐδημοσίευσεν ἔν τε τῷ περιοδικῷ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, τῷ Παρνασσῷ καὶ ἄλλοις περιοδικοῖς συγγράμμασι. Καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ δὲ Δελτίῳ ἐδημοσιεύθησαν ὑπ αὐτοῦ Βραχεῖαι σημειώσεις περὶ ὑποδημάτων (Τόμ. Β΄ σ. 325-329). Συνεπληροῦτο δὲ ὁ ἐπιστημονικὸς βίος τοῦ πολυτίμου ἀνδρὸς διὰ τῆς καθημερινῆς αὐτοῦ διατριβῆς περὶ τὰ ἔργα τῆς ἐκπαιδεύσεως, τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς περὶ τῶν καθ' ὅλου ἐθνικῶν πραγμάτων μερίμνης. Ἔν τε Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ἀθήναις, ὅπου διέπρεψεν ἀγαπώμενος καὶ τιμώμενος ἀπὸ τοῦ 1882 μέχρι τοῦ θανάτου, συμβάντος τῇ 12 Δεκεμβρίου 1891, μετέσχεν ἀκαταπόνητος καὶ ἐν τοῖς πρώτοις

ἡγέταις πάντοτε τασσόμενος πλείστων ὅσων ἐκπαιδευτικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν ἱδρυμάτων, ἅτινα εὐλογοῦσι μὲν τὴν μνήμην του, θρηνοῦσι δὲ δικαίως τὴν ἀπώλειάν του. Καὶ ἡ ἡμετέρα δ' ἑταιρεία ἐφ' ἱκανὸν ηὐτύχησε μὲν νὰ ἔχῃ αὐτὸν σύμβουλον ἐν τῷ διοικητικῷ συμβουλίῳ ἐκ τῶν δραστηριωτάτων, καὶ πρόεδρον δ' ἀνεκήρυξεν αὐτὸν τῷ 1887. Ἀλλὰ δυςτυχῶς ἕνεκα τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἐργασιῶν ἐστερήθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἔτους ἐκείνου τῆς πολυτίμου αὐτοῦ συνεργασίας, μὴ θελήσαντος ἕνεκα τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἐργασιῶν νἀναλάβῃ τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ τιμητικὴν ἐντολήν. Ἀλλὰ δὲν ἐκωλύθη ὅμως ὁ Πασπάτης ὑπὸ τῶν ἄλλων αὐτοῦ ἔργων νἀγαπᾷ οὐχ ἧττον καὶ προστατεύῃ τὴν ἑταιρείαν μέχρι θανάτου.

Ὁ δὲ ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΩΜΑΝΟΣ ἐγεννήθη μὲν τῇ 2 Μαρτίου 1836, ἀπέθανε δὲ τῇ 24 Μαρτίου 1892. Ὢν γέννημα καὶ θρέμμα τῆς Κερκύρας, ἐν ᾗ αἱ ἱστορικαὶ μελέται διὰ τὴν ὕπαρξιν παλαιοῦ ἀρχείου καὶ τὴν μέχρι τῆς ἑνώσεως διατήρησιν τῆς ἀκαδημίας εὗρον ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Μουστοξύδου ἔδαφος πρόσφορον καὶ δὲν ἔπαυσάν ποτε μετὰ συνεχείας καλλιεργούμεναι, ἐπεδόθη εἰς αὐτὰς μετὰ μακρὰν παρασκευὴν καὶ ἐν ἡλικίᾳ ὡρίμῳ. Οὐκ ὀλίγον δ' εἰς τὴν ἔμφυτον αὐτῷ φιλομάθειαν καὶ τὴν φιλολογικὴν αὐτοῦ παραγωγὴν συνετέλει ἡ γνωριμία μετὰ πάντων σχεδὸν τῶν τὴν Ἑλλάδα ἐπισκεπτομένων ἀλλογενῶν λογίων, οἵτινες, διαβαίνοντες ἐκ Κερκύρας, ἔσπευδον κατὰ τὸν πρῶτον αὐτῶν ἐκεῖνον ἐν Ἑλλάδι σταθμὸν νὰ γνωρίσωσι τὸν προσηνῆ καὶ φιλόξενον ἐπὶ μακρὰ ἔτη γυμνασιάρχην τῆς Κερκύρας, ὅςτις ἦτο ἡ ζῶσα τῆς νήσου ἱστορία καὶ εἷς τῶν εὐγενεστάτων τύπων Ἕλληνος λογίου. Ἐν τοῖς πρώτοις δὲ γνωρίσας τὸν γνωστὸν μεσαιωνοδίφην Κάρολον Χὸπφ, ἐκ τῆς μετ' ἐκείνου γνωριμίας ἀφωρμήθη εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ συγγραφήν, ἥτις παρέχει καὶ τρανότατον δεῖγμα τῆς ἀξιοζήλου μετριοφροσύνης τοῦ Ρωμανοῦ. Μεταφράσας ἐκ τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος τῆς ὑπὸ τοῦ Χὸπφ ἐν τῇ Γενικῇ ἐγκυκλοπαιδείᾳ τοῦ Ersch καὶ Gruber ἐκδεδομένης τὰ περὶ τοῦ αὐθέντου Λευκάδος Γρατιανοῦ Ζώρζη, προέταξε τῆς μεταφράσεως μακροτάτην ἱστορικὴν μελέτην περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι φραγκοκρατίας καὶ τῶν Παλατίνων κομίτων Οὐρσίνων, αὐθεντῶν Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου, ἔργον ὑγιεστάτης ἱστορικῆς κριτικῆς καὶ ζηλευτῆς πολυμαθείας, ὅπερ ἀμέσως

ἀνέδειξε τὸν συγγραφέα ἕνα τῶν πρωτεργατῶν τῆς παρ' ἡμῖν μεσαιωνοδιφικῆς ἐπιστήμης. Ἀλλ' ὅμως, ἐν ᾧ τὸ μὲν μεταφρασθὲν ἀπόσπασμα τοῦ Χὸπφ συνέκειτο ἐκ δέκα καὶ τριῶν ἐν ὅλῳ σελίδων, ἡ δὲ πρωτότυπος τοῦ Ῥωμανοῦ συγγραφὴ σχεδὸν ἐκ τριακοσίων, ὁ μετριόφρων συγγραφεὺς ἐπὶ τοῦ τίτλου τοῦ βιβλίου ὡς κύριον μὲν ἔργον ἐδήλωσε τὴν βραχεῖαν ἐκείνην τοῦ Χὸπφ συμβολήν, τὴν δὲ ἰδίαν ἑαυτοῦ μακρὰν συγγραφὴν ὑπεσήμανεν ἁπλῶς ὡς προεισαγωγικὴν μελέτην. Ἡ δὲ μακρὰ ἀπὸ μεγάλης παρασκευῆς ἀσχολία τοῦ Ῥωμανοῦ περὶ τὴν μεσοχρόνιον ἱστορίαν τῆς Κερκύρας καὶ τὰς ἐπὶ τῶν Ἀνδηγαυῶν τύχας τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἣν προωδοποίει διὰ συχνῶν εἰς τὰ ἰταλικὰ ἀρχεῖα ἐπισκέψεων κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας τῶν διακοπῶν, δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Ῥωμανὸν τὴν ἔκδοσιν ἄλλης ἐν βιβλίῳ συγγραφῆς. Ἀλλ' ἱκαναὶ ὅμως ἔχουσι γραφῆ παρ' αὐτοῦ μονογραφίαι ἐν τῇ Πανδώρᾳ, τῷ Παρνασσῷ, τῇ Ἑστίᾳ, τῷ Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ καὶ ταῖς κερκυραϊκαῖς ἐφημερίσιν, ὧν κατάλογον πλήρη θὰ δημοσιεύσωμεν ἄλλοτε. Διὰ τῶν ἔργων δὲ τούτων διαλευκαίνονται πλεῖστα ὅσα ζητήματα τῆς ἱστορίας τῆς Κερκύρας, δι' ὧν οἱονεὶ παρεσκευάζετο κατὰ τμήματα ἡ παρ' αὐτοῦ συγγραφὴ μεγάλης ἱστορίας τῆς νήσου κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, μέλλουσα νὰναδείξῃ τὸν Ῥωμανὸν ἐντιμότατον διάδοχον τοῦ Μουστοξύδου Ἐκ δὲ τῶν ἐν τῷ Ἐγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ συμβολῶν αὐτοῦ ἐξαίρομεν τὸ περὶ Αἰγύλων (Ἀντικυθήρων) μακρὸν ἄρθρον, ἀρίστην περὶ τῆς νησῖδος ταύτης εἰδικὴν μονογραφίαν. Ἐν δὲ τῷ Δελτίῳ τῆς ἡμετέρας ἑταιρείας ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Ῥωμανοῦ Ἀνδηγαυικὸν δίπλωμα τοῦ Ταραντίνου ἡγεμόνος Φιλίππου τοῦ Β' (Τόμ. Β' σελ. 587-608) καὶ μελέτη περὶ Βουθρωτοῦ (Τόμ. Γ' σελ. 548-559). Τέλος δὲ κατέλιπεν ὁ Ῥωμανὸς ἀνέκδοτον καὶ ἑτοίμην ἤδη πρὸς τύπωσιν Ἱστορίαν τῶν δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου, ἧς τὴν δημοσίευσιν προθύμως ἔμελλε νὰναλάβῃ ἡ ἡμετέρα ἑταιρεία, ἀλλ' ὑπεχώρησεν εἰς τὴν εὐλαβῆ ἐπιθυμίαν τῶν ἀδελφῶν τοῦ μεταστάντος, θελόντων διὰ τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς νὰ στήσωσιν εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἀλησμονήτου νεκροῦ μνημεῖον διαρκέστερον μαρμαρίνου[1].

[1] Ἐξεδόθη ἔκτοτε ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Περὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου ἱστορικὴ πραγματεία Ἰωάννου Α. Ῥωμανοῦ νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδομένη ἐπιμελείᾳ τῆς ἑαυτοῦ οἰκογενείας. Ἐν Κερκύρᾳ. 1895». Τοῦ βιβλίου προτάσσεται μακρὰ περὶ τοῦ Ῥωμανοῦ βιογραφικὴ καὶ βιβλιογραφικὴ εἰσαγωγὴ τοῦ κ. Λαυρεντίου Βροχίνη.

Ὁ δὲ ΤΑΣΣΟΣ ΝΕΡΟΥΤΣΟΣ ἐγεννήθη τῷ 1826 ἐν Ἀθήναις. Νεαρὸς δὲ τὴν ἡλικίαν παραληφθεὶς ὑπὸ τοῦ φιλέλληνος βασιλέως τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ἐξεπαιδεύθη ἐν Μονάχῳ, ὅπου ἠξιώθη τῷ μὲν 1845 τοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος τῆς φιλοσοφίας διὰ διατριβῆς ἐτυμολογικῆς γερμανιστὶ γραφείσης περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν ῥωμαϊκῶν θεοτήτων, εἶτα δ' ἔλαβε καὶ δίπλωμα ἰατροῦ. Μεταβὰς δ' εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐξήσκησε μετὰ μεγάλης ἐπιτυχίας τὸ ἰατρικὸν ἐπάγγελμα ἀπὸ τοῦ 1851 μέχρι πρό τινων ἐτῶν, ὅτε ἡ ἀπώλεια τοῦ μόνου αὐτοῦ υἱοῦ καὶ ἡ κατατρύχουσα αὐτὸν ποδάγρα ἠνάγκασαν νἀποσυρθῇ ἰδιωτεύων εἰς Ῥάμλιον, ὅπου καὶ ἀπέθανε τῇ 10 Αὐγούστου 1892.

Ἡ ἐν Αἰγύπτῳ μακρὰ αὐτοῦ διαμονὴ ἐν χρόνοις, καθ' οὓς διὰ τῶν ἀνασκαφῶν αἱ αἰγυπτιακαὶ μελέται λαβοῦσαι μεγάλην ὤθησιν προσείλκυσαν τὴν προσοχὴν τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου, ἐγέννησε καὶ τοῦ Νερούτσου τὸ πρὸς αὐτὰς ἐνδιαφέρον. Διὸ μετ' ἐπιμελείας ἐτράπη ἐπὶ τὴν μελέτην τῶν ἱερογλυφικῶν, καρποὶ δὲ τῶν τοιούτων αὐτοῦ αἰγυπτιολογικῶν ἐρευνῶν εἶνε διάφοροι μονογραφίαι, δημοσιευθεῖσαι ὑπ' αὐτοῦ ἰδίως ἐν τῇ Πανδώρᾳ καὶ τῷ Ἀττικῷ Ἡμερολογίῳ. Καὶ περὶ τὴν τοπογραφίαν δὲ τῆς ἀρχαίας Ἀλεξανδρείας κατέγεινεν ἀνενδότως ἐπὶ μακρὰ ἔτη, τῶν δὲ μελετῶν αὐτοῦ τούτων πόρισμα ὑπῆρξε τὸ γαλλιστὶ γραφὲν αὐτοῦ ἔργον L'ancienne Alexandrie, ἐκδοθὲν μὲν ἐν Παρισίοις τῷ 1888, τυχὸν δὲ ἀμερίστου ἐκτιμήσεως ὑπὸ τῶν ἐπαϊόντων.

Ἀλλ' οὐχ ἧττον προσφιλὴς ἀπέβη ὁ Νεροῦτσος εἰς τοὺς περὶ τὴν μεσοχρόνιον ἱστορίαν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ἀσχολουμένους διὰ τῆς περὶ τὰ εἰς αὐτὴν ἀναγόμενα θέματα διατριβῆς. Ἐπ' ἐσχάτων μόλις ἐπὶ τὰς τοιαύτας μελέτας τραπείς, ἐν μὲν τῷ δεκάτῳ τόμῳ τοῦ Παρνασσοῦ ἐδημοσίευσε διατριβὴν περὶ τοῦ ἐν Σικελίᾳ ἑλληνισμοῦ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, ἐν δὲ τῇ Ἑστίᾳ μελέτην περὶ τῶν ἐν Βενετίᾳ λεόντων τῶν ἐκ τοῦ Πειραιῶς. Ἀλλὰ τὸ Δελτίον τῆς καθ' ἡμᾶς ἑταιρείας ἐτίμησεν ἰδίως ὁ Νεροῦτσος ὡς ὄργανον πρὸς δημοσίευσιν τῆς κυριωτήτης τῶν μεσαιωνικῶν αὐτοῦ συγγραφῶν, εἰς ἣν ἐπὶ μακρὸν ἠσχολήθη. Εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν εἶνε γνωστόταται τοῦ γηραιοῦ ἤδη συγγραφέως Αἱ χριστιανικαὶ Ἀθῆναι, ὧν τὸ μὲν πρῶτον μέρος ἐδημοσιεύθη

ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ [1], ἐν δὲ τῷ παρόντι τεύχει [2] περιλαμβάνεται τὸ δεύτερον μέρος τὸ πραγματευόμενον τὴν ἐκκλησίαν Ἀθηνῶν ἐπὶ φραγκοκρατίας. Καὶ εἰς μὲν τὸν συγγραφέα δὲν ἐπεφυλάσσετο ἡ εὐχαρίστησις νὰ ἴδῃ συντετελεσμένην τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ ἔργου τούτου, ὁ δὲ γράφων ταύτας τὰς γραμμὰς εἶχε τὸ θλιβερὸν καθῆκον νὰ συνεχίσῃ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν τυπογραφικῶν διορθώσεων τοῦ ἔργου τοῦ πολυτίμου συνεργάτου καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Δυστυχῶς οὕτω μένει ἀτελὲς τὸ ἔργον τοῦτο, οὗ τὸ τρίτον καὶ τελευταῖον μέρος, τὸ διαλαμβάνον τὰ κατὰ τὰς Χριστιανικὰς Ἀθήνας ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἔμελλεν ὁ συγγραφεὺς νὰ στείλῃ πρὸς δημοσίευσιν, ὡς ἔγραφεν ἡμῖν τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1892, διὰ τὸ δέκατον τέταρτον τεῦχος τοῦ Δελτίου. Διὰ ταῦτα ἡ Ἱστορικὴ καὶ ἐθνολογικὴ ἑταιρεία αἰσθάνεται ἔτι θλιβερωτέραν τὴν ἀπώλειαν τοῦ συναδέλφου, ὃν κατέλαβεν ὁ θάνατος ἐργαζόμενον καὶ ἐν ταῖς τελευταίαις αὐτοῦ ὥραις ὑπὲρ τοῦ Δελτίου τούτου.

---

[1] Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας Τόμ. Γ' σ. 5-107.
[2] Αὐτόθι Τόμ. Δ' σ. 51-204.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΙΜΟΛΕΩΝ ΦΙΛΗΜΩΝ [1]

Ὁ θάνατος εὗρεν αὐτὸν ἐν αὐτῷ του τῷ γραφείῳ. Ἐκεῖ, πλησίον τῆς τραπέζης ἐφ' ἧς ἔγραφεν ἀκόμη τὴν προτεραίαν, ἵστατο ἡ κλίνη ἥτις ἐδέχθη ἐκλελυμένον τὰς τελευταίας ὥρας τὸ σῶμα τὸ ἐκτάκτως ἐνεργόν, τραυλίζουσαν τὴν γλῶσσαν τὴν εὔρουν καὶ ἠδυλάλον, παράλυτον τὴν χεῖρα ἥτις ἐκράτει ἀόκνως τὸν κάλαμον ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη. Καὶ ὁ ὀφθαλμὸς ἐκεῖνος ὁ τόσον γλυκύς, διαυγὴς ἀκόμη μέχρι τῆς λοισθίας μοιραίας ὥρας, ἐθώπευεν ἀκόμη ὀλίγας στιγμὰς πρὶν ἢ σβεσθῇ αἴφνης τὰς θήκας ἐκείνας πέριξ, ἐφ' ὧν ἵσταντο παρατεταγμένα τὰ γνώριμα βιβλία, φίλοι παλαιοί, σύντροφοι τῆς νεότητος, συνοδοὶ τοῦ ἀρχομένου γήρατος, ἑταῖροι μελετηρῶν ἡμερῶν, συνόμιλοι τῶν μακρῶν νυκτῶν.

Ἓν τέταρτον ἀκόμη πρὶν ἢ ἐκλίπῃ ἡ λάμψις ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ φυγαδευθῇ ἀπὸ τοῦ σώματος ἡ ψυχή, μοὶ ἔδωκε τὰς τελευταίας φιλικὰς παραγγελίας περὶ τοῦ ἔργου, ὅπερ κατέλιπε παρ' ὀλίγας σελίδας τετελεσμένον. Ἦτο φανερόν, ὅτι ἐλυπεῖτο ἀποχωριζόμενος αὐτοῦ. Αἱ χεῖρές του ἐκινοῦντο σπασμωδικῶς φυλλομετροῦσαι τὰς σελίδας τῶν χειρογράφων, ἐφ' ὧν μοι ἐδείκνυε λειπούσας τὰς σημειώσεις. Καὶ ὁ ὀφθαλμός του ἔχυνε τὰς τελευταίας του ἀκτῖνας μετὰ γλυκύτητος ἀφάτου ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου τοῦ Fustel de Coulanges, ὡς τὸ ἄψυχον βιβλίον νὰ ἦτο ψυχὴ ζῶσα, ἐπὶ τῶν τελευταίων τυπογραφικῶν δοκιμίων, ἅτινα ἔφερον ἀκόμη νωπὰ τὰ ἴχνη τῶν διορθώσεων, ἃς εἶχεν ἐπιθεωρήσει πρὸ ὀλίγων μόλις ὡρῶν. Εἶχον τόσην ἀγαθότητα, τόσην ἀθωότητα αἱ τελευταῖαι ἐκεῖναι στιγμαὶ τοῦ θαλεροῦ γέροντος, ὅςτις ἀπέθνησκεν ἐν τοσούτῳ, ὅςτις ἔπαυσε λαλῶν μετ' οὐ

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ἐθνικῇ ἀγωγῇ Τόμ. Α' ἀρ. 3 τῆς 1 Ἀπριλίου 1898 σ. 33-37.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

πολύ, καὶ ὅμως ἐνεποίει τὴν αἴσθησιν κλινήρους ἀκάκου παιδίου παίζοντος μὲ τἀθύρματά του, τὸ χάρμα τῶν ἀθώων του σκέψεων. Ὁπόσον εὐτυχὴς ὁ μελλοθάνατος ἐκεῖνος, ὅστις δὲν ἐκάλεσε τὸν συμβολαιογράφον φιλάργυρος μέχρι τῆς τελευταίας ὥρας διὰ νὰ ὑπαγορεύσῃ διαθήκην περὶ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ ὁμολογιῶν, ἀλλ' ἐμήνυσεν εἰς τὸν φίλον διὰ νὰ δείξῃ εἰς αὐτὸν ποῦ εἶχε φθάσει ἡ ἐργασία τῆς χθὲς καὶ μεταδώσῃ τὰς τελευταίας του θελήσεις περὶ τοῦ ἔργου τῆς αὔριον.

—Ναί, εἶπον, παραμυθῶν τὸν θνήσκοντα. Ἀπὸ τῆς αὔριον θὰ ἐργασθῶμεν ὁμοῦ. Θέλω νά σε ἀνακουφίσω ἀπὸ τῶν μόχθων, διότι δὲν πρέπει νὰ κουράζησαι διὰ νὰ θεραπευθῇς ταχέως.

Ματαία ἀπόπειρα παραμυθίας.

—Ὅλα μάτην, ἐψέλλισε μετὰ κόπου. Ἐγὼ θνήσκω. Φρόντισον σύ.

Ἡ συναίσθησις ἐκείνη τοῦ θανάτου, ὅστις ἤρχετο, ἤρχετο πράγματι γοργὸς καὶ ἀμείλικτος μετ' ὀλίγην ὥραν, ἦτο ἡ μόνη ἀπαισιοδοξία τοῦ Τιμολέοντος Φιλήμονος Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἦτο προάγγελος τοῦ θανάτου. Ὁ βίος αὐτοῦ εἶχε λήξει εὐθὺς ὡς ἔπαυσε νὰ αἰσιοδοξῇ.

Ἀληθῶς αἰσιοδοξία καὶ δραστηριότης, ἄκρα φιλοπονία καὶ ἀμνησικακία εἶνε τὰ χαρακτηρίζοντα τὸν Τιμολέοντα Φιλήμονα. Τὰς ἀρετὰς ταύτας δύναται νἀναγνωρίσῃ πᾶς τις ἔν τε τῷ ἰδιωτικῷ καὶ τῷ δημοσίῳ αὐτοῦ βίῳ.

Τοῦ Τιμολέοντος Φιλήμονος ὁ βίος ὑπῆρξεν οὕτω πολυμερὴς καὶ ἡ δρᾶσις αὐτοῦ οὕτω ποικίλη, ὥστε δὲν εἶν' ἐξ ἐκείνων οἵτινες δύνανται εὐκόλως νὰ λησμονηθῶσι παρ' ἡμῖν. Ὡς δημοσιογράφος, ὡς λόγιος, ὡς πολιτευόμενος, ἐπὶ πολλὰ ἔτη πρόεδρος τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου Ἀθηνῶν καὶ δήμαρχος ἀφῆκεν ἴχνη τῆς διαβάσεώς του πολλὰ καὶ πολλάκις ζηλευτὰ, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ θὰ κριθῇ δικαίως, ἴσως δὲ δώσῃ ἀφορμὰς καὶ κατακρίσεις ἔν τισιν εἰς τοὺς αὐστηροτέρους. Ἐν τῷ δημοσιογραφικῷ του σταδίῳ ὡς καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῷ πολιτικῷ εἶνε προφανὲς ὅτι ὑπάρχουσιν ἀντιφάσεις, ἐκπλήττουσαι ἐνίοτε τὸ πρῶτον. Ἀλλ' ἡ ὀρθὴ τῶν τοιούτων παλινῳδιῶν ἑρμηνεία συντελεῖ καὶ αὐτὴ εἰς μείζονα ἐκτίμησιν τῶν προσόντων ἅτινα ἐστόλιζον τὴν ψυχήν του. Ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἦτο ἀληθῶς κρᾶμα ἀγαθότητος μετεχούσης εὐπιστίας, μῖγμα ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἀφοσιώσεως εἰς τοὺς νέους πόθους τοὺς πλημμυροῦντας ἑκάστοτε τὴν ὑπὸ τῆς περισσῆς δραστηριότητος τῇδε κἀκεῖσε φερομένην καρδίαν αὐτοῦ, εἰς τοὺς νέους ὁρίζον-

τας τοὺς διανοιγομένους πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, νευρικῆς ὀδύνης ἐπὶ τῇ τυχὸν ἀποτυχίᾳ ταχείας ἐκπληρώσεως τῶν ὅσα προςεδόκα παρ' ἄλλων, τέλος δὲ ἀμνησικάκου ἐπιστροφῆς εἰς τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο παρελθὸν ὅπερ εἶχε καταδικάσει, εὐθὺς ὡς ἐπείθετο, ὅτι ὁ νέος κόσμος πρὸς ὃν ἐστρέφετο πρὸς ἀνάπαυσιν τῶν πόθων τῆς ψυχῆς του δὲν ἦτο ἱκανὸς νἀναπληρώσῃ τὸ ἰδεῶδες, πρὸς ὃ ἔβαινε χθιζὰ καὶ πρώιζα δι' ἄλλων ὁδῶν.

Ἡ δὲ ζήτησις αὕτη τοῦ ἰδεώδους εἶνε ἡ ἐπεξηγοῦσα οὐ μόνον τὰς ἐν τῷ πολιτικῷ καὶ δημοσιογραφικῷ βίῳ ἀντιφάσεις τοῦ Φιλήμονος, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ ἐκείνη, εἰς ἣν χρεωστοῦμεν ἀρίστας αὐτοῦ ἐπιτυχίας, αἵτινες δὲν εἶνε μόνον τῶν ἀγώνων τοῦ θανόντος λαμπρὰ ἐπίστεψις, ἀλλὰ καὶ μεγάλη αὐτοῦ εἰςφορὰ εἰς τὴν καθ' ὅλου παρ' ἡμῖν κοινωνικὴν πρόοδον καὶ εἰς τὴν ἐθνικὴν προαγωγήν. Ἀνὴρ τοῦ γραφείου, ἀπὸ τῆς περισσῆς αὐτοῦ πολυμαθείας χειριζόμενος τὸν κάλαμον μετὰ μεγάλης εὐκολίας, θὰ καταλίπῃ μνήμην ἀνεπίληστον ὡς δημοσιονόμος διὰ τοῦ παραμονίμου καὶ ἀπὸ τῶν ἐντυπώσεων καὶ ἀντεγκλήσεων τῆς ἡμέρας ἀπηλλαγμένου μέρους τοῦ μακροῦ δημοσιογραφικοῦ αὐτοῦ ἔργου, διὰ τῆς συγγραφῆς Ὁ δήμαρχος, τοῦ ἀνεκδότου συγγράμματος Περὶ δημοτικοῦ συμβουλίου, τῆς ὅσον οὔπω ἐκδιδομένης μεταφράσεως τοῦ Ἄστεως τοῦ Fustel de Coulanges. Καὶ ἤδη μὲν αὕτη ἡ πνευματικὴ παραγωγὴ καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶνε ἀναξία λόγου. Ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσωμεν ὁπόσον εἶνε τὸ πλῆθος τῶν ζητημάτων, ἅτινα ὁ εὔκολος αὐτοῦ κάλαμος ἐπραγματεύθη ἐν τῷ Αἰῶνι. Ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ἐκπλήσσεταί τις ἐπὶ τῇ φιλοπονίᾳ, μεθ' ἧς εἰργάσθη ὁ Φιλήμων καθ' ἅπαντα τὸν βίον, ῥίπτων ἔστω καὶ ἓν μόνον βλέμμα εἰς τὸ πλῆθος τῶν ὑπ' αὐτοῦ καταλειφθέντων χειρογράφων καὶ φακέλων, εἰς οὓς ἐναπεταμίευσε τὸ ἔργον πεντηκονταετοῦς σχεδὸν ἐργασίας.

Πρωτότυπα καὶ μεταφράσεις, πολιτικὴ ὕλη καὶ ἱστορικὰ μελετήματα, πεζὰ καὶ ποιήσεις εἶνε ἡ πνευματικὴ αὐτοῦ κληρονομία, ἡ μόνη ἣν κατέλιπε. Διότι καὶ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῇ, ὅτι ὁ φιλόκαλος ἐκεῖνος ἀνήρ, οὗ τὴν κομψότητα ἐδείκνυε καὶ αὐτὸ τὸ ἐξωτερικόν, μετ' ἰδιαζούσης στοργῆς διέτριβεν ἐν ὥραις σχολῆς οὐ μόνον περὶ τὴν στιχουργίαν, ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτὴν τὴν ζωγραφικήν.

Ἡ δ' ἐπιτυχία ἡ στέψασα τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ φιλολογικὴν αὐτοῦ ἐργασίαν γεννᾷ σχεδὸν αἴσθημα λύπης, ὅτι ὁ Φιλήμων, σαγηνευ-

θεὶς ὑπὸ τῶν σειρήνων τῆς πολιτικῆς, ἀπεσπάσθη ἀπὸ τοῦ κυρίου αὐτοῦ προορισμοῦ, ἐν ᾧ μάλιστα θὰ διεκρίνετο ὡς ἐργάτης τῶν γραμμάτων καὶ κόσμημα τῆς νομικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου.

Ἀληθῶς αἱ δάφναι αἱ κοσμοῦσαι τὴν κεφαλὴν τοῦ ὡραίου νεκροῦ προήρχοντο μάλιστα ἐκ τῆς σφαίρας τῶν γραμμάτων καὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ ἐθνικῆς προόδου. Ἴσως λησμονηθῇ ὁ βουλευτής, ἴσως λησμονηθῇ ὁ δήμαρχος· τοὐλάχιστον ὁ τάφος ἀνέπαυσεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν πικριῶν, ἃς πολλάκις ᾐσθάνθη βλέπων περὶ ἑαυτὸν τὴν ἐγκατάλειψιν καὶ τὴν ἀγνωμοσύνην πλήθους εἰθισμένου εἰς ἄλλους τρόπους τοῦ πολιτεύεσθαι παρ' ἡμῖν. Ἀλλὰ δὲν θὰ λησμονηθῶσι βεβαίως ποτὲ αἱ ὑπηρεσίαι ἃς παρέσχεν ὁ Φιλήμων εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ τὸ ἔθνος ἐκτὸς τῆς πολιτικῆς σφαίρας, ἔνθα διὰ τῆς ἀκαταπονήτου αὐτοῦ δραστηριότητος καὶ τῆς πειθοῦς τοῦ ἐνθουσιασμοῦ του κατώρθωσε νὰ δώσῃ πραγματικὴν ὑπόστασιν καὶ ζωὴν εἰς τὰ ἰδεώδη τῆς πατριωτικῆς του καρδίας.

Τὴν ἰδεώδη δὲ ταύτην τάσιν, ἀφ' ἧς πλεῖστα ὅσ' ἀπέρρευσαν ἀγαθά, εὑρίσκομεν ἀναπόσπαστον ἀπ' αὐτοῦ καὶ ὡς βουλευτοῦ καὶ ὡς δημάρχου.

Ἀρκοῦσι πρὸς ἀπόδειξιν τούτου δύο καὶ μόνα παραδείγματα. Τὸ ἕτερον αὐτῶν ἀναφέρεται εἰς ἀνάμνησίν μου προσωπικήν. Ὅτε πρὸ εἴκοσιν ἐτῶν ἀπεφάσισα νὰ μεταβῶ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος πρὸς μελέτην τῆς μεστῆς ἀναμνήσεων καὶ ὑπὸ ἐθνικὴν ἔποψιν σπουδαιοτάτης ἐκείνης χερσονήσου καὶ καταγραφὴν τῶν ἐν ταῖς μοναῖς ἀποκειμένων χειρογράφων θησαυρῶν, ὁ Φιλήμων μετὰ θέρμης καὶ ἐνθουσιασμοῦ, ὢν τότε βουλευτής, παρέστη ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς Βουλῆς τῇ 5 Δεκεμβρίου 1878 αὐθόρμητος συνήγορος τῆς προθέσεώς μου, καί, ἐπιδείξας τὴν ἐθνικὴν σημασίαν τοῦ ἐγχειρήματος, κατώρθωσε νὰ περιβάλῃ ἡ Βουλὴ διὰ τοῦ ἠθικοῦ αὐτῆς κύρους τὴν ἀποστολήν μου.

Ἐκ δὲ τῶν ἐπὶ τῆς δημαρχίας αὐτοῦ γενομένων θὰ ὑπομνήσω ἐκεῖνο, ὅπερ, ἀγνοούμενον ἢ λησμονηθὲν ἴσως ὑπὸ τῶν πολλῶν, δεικνύει τὸ πεπολιτισμένον τῆς ψυχῆς καὶ τὸ ὀνειρῶδες τοῦ χαρακτῆρος τοῦ δημάρχου τῶν Ἀθηνῶν ἐκείνου, εἰς ὃν ἐπεφυλάσσετο νὰ ξενίσῃ τόσους ἐπιφανεῖς ξένους ἐν ταῖς πολυκινήτοις ἡμέραις τῶν γάμων τοῦ Διαδόχου, ἀλλὰ καὶ νὰ πεισθῇ, ὅτι τῶν ἐπὶ γῆς κλήρων ὁ βαρύτατος εἶνε τὸ ἄρχειν τῶν Ἀθηναίων, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἐπιβολῶν ἡ δυ-

ναμένη εὐκολώτατα νἀγάγῃ εἰς ἀποτυχίαν εἶνε τὸ δημαρχεύειν ἐν τῇ πόλει τῆς Ἀθηνᾶς. Οἵας δ' ἐφαντάζετο ὁ Φιλήμων τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ δημάρχου τῶν Ἀθηναίων μαρτυρεῖ ἡ ἀπόφασις αὐτοῦ περὶ ἱδρύσεως δημοτικοῦ μουσείου, περιλαμβάνοντος τὰ τεκμήρια τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς πόλεως καὶ παρέχοντος ἀναδρομικὴν εἰκόνα τῶν τυχῶν αὐτῆς. Ἡ δ' ἐπὶ τῆς δημαρχίας αὐτοῦ γενομένη ἔναρξις τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ὡραίου τούτου σχεδίου εἶνε τρανὴ ἀπόδειξις ὁποῖος εὐγενὴς στολισμὸς τοῦ δημαρχείου θὰ ἦτο πλουτιζόμενον σὺν τῷ χρόνῳ τὸ μουσεῖον ἐκεῖνο, οὗ κατέθηκεν ὁ Φιλήμων τὰς βάσεις. Σχέδια τῆς πόλεως ἀπὸ τῆς ἀναβιώσεως αὐτῆς ὡς πρωτευούσης τοῦ ἐλευθέρου βασιλείου, ἀντίγραφα εἰκόνων τῶν τουρκοκρατουμένων Ἀθηνῶν, ἐξεικονίσεις τῶν μνημείων ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς δουλείας ἀπεκάλυψαν μίαν γωνίαν τοῦ παρελθόντος τῆς πόλεως, ἥτις εἰς τὸν Φιλήμονα εἶχεν ἀναθέσει τὴν διοίκησιν τῶν τυχῶν αὐτῆς. Τί δ' ἔπραξεν ὁ φιλόμουσος δήμαρχος ὑπὲρ τούτου τοῦ μουσείου, ἀπὸ τίνων αἰτίων ὡρμήθη πρὸς ἵδρυσιν αὐτοῦ καὶ οἷον ἐφαντάζετο αὐτὸ ἐν τῷ μέλλοντι σαφῶς ἐξέθηκεν ἐν τῷ Αἰῶνι τῆς 30 Δεκεμβρίου 1889.

Ἀλλ' ἡ δρᾶσις τοῦ Φιλήμονος ἐκείνη ἥτις εἴπερ τι καὶ ἄλλο διατρανόνει τὴν ἀλήθειαν, ὅτι πολιτευόμενος δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν μόνον τὸ πρὸ ποδῶν, ἀλλ' ἀπεσκόπει εἰς τὴν καθολικὴν ὠφέλειαν καὶ ἐπεδίωκεν ἔργον ἐκπολιτισμοῦ τοῦ ἔθνους εἶνε ἡ ἵδρυσις τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς. Τὸ δ' ἔργον τοῦ Φιλήμονος ὡς ἐφόρου τῆς Βουλῆς ἱδρύοντος τὴν Βιβλιοθήκην ἐκείνην εἶνε αὐτὸ καὶ μόνον ἄξιον μνείας ἀνεπιλήστου. Δὲν ὑπερβάλλω δὲ τὰ πράγματα λέγων ἵδρυσιν τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς. Ἀληθῶς ἀπὸ τοῦ Φιλήμονος καὶ διὰ τοῦ Φιλήμονος ἡ Βιβλιοθήκη αὕτη ἀνῆλθεν εἰς ἣν σήμερον κατέχει περιωπήν, παρέχουσα μεγίστας ὑπηρεσίας εἴς τε τὸν πολιτικὸν ἡμῶν βίον καὶ τὴν δημοσιογραφίαν καὶ τοὺς ἐργάτας τῶν γραμμάτων. Ὀλίγοι ἴσως εὑρίσκονται οἱ ἐνθυμούμενοι τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς καθ' οὓς χρόνους αὕτη, διευθυνομένη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Τερτζέτη, κατεῖχε μικρὸν οἴκημα ἐν τῇ ὁδῷ Βουλῆς καὶ περιελάμβανεν ὀλίγας θήκας τόμων, ὑπὸ σπανίων ἐπισκεπτῶν ἀνοιγομένων. Ἡ ἄνευ συστήματος καὶ ὀλίγον χρήσιμος συλλογὴ ἐκείνη βιβλίων ἦτο οἱονεὶ καταδεδικασμένη εἰς ἀφάνειαν, καὶ τὸ κατάστημ' αὐτῆς ἐλάμβανε ζωὴν μόνον τὴν 25 Μαρτίου ἑκάστου ἔτους, ὅτε ὁ γηραιὸς αὐτῆς βιβλιοφύλαξ συνείθιζε νὰ καλῇ

μικρὸν ὅμιλον φίλων ἐπιλέκτων, ὧν ἐπειρᾶτο νἀναζωπυρῇ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα διὰ ζωηρῶν ἀναμνήσεων τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος, δι' ἐνθουσιωδῶν λόγων περὶ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως, φιλοτεχνουμένων εἰς τὴν δημώδη γλῶσσαν, ἧς ὁ Τερτζέτης ὑπῆρξε φιλόκαλος σμιλευτής. Ἀλλά, θανόντος τοῦ Τερτζέτη, ἔπαυσεν ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς οὖσα καὶ τοῦτο κἄν, ἡ ἐθνικὴ λέσχη τῆς ἐπετείου τοῦ ἀγῶνος, καὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν ἀνδρῶν ἐπιμελῶς μὲν φυλασσόντων τὰ κεκτημένα, ἀλλ' οὐδεμίαν λαβόντων περὶ ἀναγεννήσεως τοῦ καθιδρύματος πρωτοβουλίαν, ἐνάρκα καὶ ἐλησμονήθη.

Ἀπὸ τῆς νάρκης δὲ ταύτης ἀνεγέννησε τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς εἰς νέαν ζωὴν ὁ Τιμολέων Φιλήμων. Τὰ δὲ κυριώτατα ἔτη τῆς ἀναβιώσεως ταύτης ὑπῆρξαν τἀπὸ τοῦ 1875 μέχρι τοῦ 1886. Ἡ Βιβλιοθήκη μετεκομίσθη εἰς μίαν τῶν αἰθουσῶν τοῦ Βουλευτηρίου, ἡ Βουλὴ ἐψήφιζε κατ' ἐπανειλημμένας συνόδους τὰς ζητουμένας παρὰ τοῦ ἀκαμάτου ἐφόρου πιστώσεις καὶ ἀπεδέχετο τὰ προτεινόμενα πρὸς πλουτισμὸν καὶ διοίκησιν τῆς ὁσημέραι αὐξανομένης Βιβλιοθήκης μέτρα. Ἡ δὲ αὔξησις ἦτο τεραστία καὶ γοργοτάτη. Ἐν ᾧ, ἀρχομένου τοῦ 1876, οἱ τόμοι ἠριθμοῦντο μόλις εἰς πεντακισχιλίους, τελευτῶντος τοῦ 1877 ἀνήρχοντο ἤδη εἰς εἰκοσακισχιλίους, ἐξαιρουμένων τῶν κατατεθειμένων ἐν ταῖς ἀποθήκαις, οἵτινες ὑπερέβαινον τοὺς πεντακισχιλίους. Μετὰ ἓν δὲ μόλις ἔτος ἡ Βιβλιοθήκη ἠρίθμει τόμους περὶ τοὺς τεσσαρακοντακισχιλίους. Τελευτῶντος δὲ τοῦ 1879 ὁ ἀριθμὸς τῶν συνηγμένων ἐν τῷ νέῳ ἱδρύματι τόμων ὑπερέβαινεν ἤδη τὰς ἑβδομήκοντα χιλιάδας. Ἡ μία τὸ πρῶτον καταληφθεῖσα αἴθουσα ἐνωρὶς δὲν ἐπήρκει πρὸς τοποθέτησιν τῶν βιβλίων· προσετέθησαν ἄλλαι ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην· κατελήφθησαν τὰ ὑπόγεια· αἱ θῆκαι ἔπαυσαν πληροῦσαι τοὺς πέριξ τοίχους τῶν αἰθουσῶν, ἀλλ' ἐχώριζον πλέον αὐτὰς μέσας, μόλις ἀφίνουσαι στενοὺς διαδρόμους ἐν μέσῳ τῶν δωματίων.

Οἱ παρακολουθήσαντες τὴν οὕτως εἰπεῖν αὐτόματον γέννησιν τοῦ νέου ἐκείνου πνευματικοῦ κέντρου δὲν θὰ λησμονήσωσι βεβαίως ποτὲ τὴν ἐν αὐτῷ κίνησιν καὶ ζωήν, τὸ ἄνοιγμα τῶν κιβωτίων τῶν στελλομένων παρὰ τῶν κυβερνήσεων τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν καὶ ἐξ Ἀμερικῆς, παρὰ τῶν βιβλιοπωλῶν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν ἐμπόρων τῆς Δύσεως, παρὰ φιλομούσων δωρητῶν, τὰς ἀπολαύσεις ἃς ἐγέννα εἰς

τοὺς μελετητὰς ἢ ἄφιξις νέων πολυτίμων ἀγορῶν ἢ δωρεῶν, ἡ πρόςκτησις σπανίων ἢ νεοφανῶν βιβλίων, ἡ συρροὴ τῶν βιβλιοδετῶν, ἐρχομένων πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν συγχρόνως μετὰ πυρετώδους δραστηριότητος παρεχομένων παραγγελιῶν. Ἡ ἐπίσκεψις τῆς βιβλιοθήκης ἐν ἐκείνοις τοῖς πολυκινήτοις χρόνοις ἐνθύμιζεν αὐτόχρημα τὰς σκηνὰς τῶν ἡμερῶν τῆς Ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων ἐν Ἰταλίᾳ. Ἐνόμιζέ τις, ὅτι εὑρίσκετο ἐν τῇ μεσαιωνικῇ Φλωρεντίᾳ, ἐν Ῥώμῃ ἢ ἐν Βενετίᾳ. Καὶ ἐν μέσῳ τοῦ πολυδαιδάλου ἐκείνου λαβυρίνθου, τῆς ζωηρᾶς ἐκείνης εἰκόνος τὸ κέντρον κατεῖχε δίκην ἄλλου τινὸς Λαυρεντίου Μεδίκου πρόςχαρος, γελαστός, ἀκτινοβολῶν ὑπὸ χαρᾶς ἐπὶ τῇ ἐπιτυχίᾳ τῆς δημιουργίας, ἀεικίνητος ὁ Τιμολέων, μετὰ στοργῆς ἐπιδεικνύων εἰς τοὺς προςερχομένους φιλοβίβλους τὰ νέα προςκτήματα, ἀναγινώσκων τὰς ἐπιστολὰς τῶν γενναίων δωρητῶν, εὐλογῶν τὸν Κούπαν, τὸν Σάθαν, τὸν Κορωνιόν, τὸν Ζαρίφην, τὸν Τοπάλην, τοὺς Βαλαωρίτας, τὸν Χωρέμην, τὴν χήραν τοῦ Σοφοκλέους Οἰκονόμου, τὸν Βαλλιάνον, τοὺς ἀδελφοὺς Μελᾶ καὶ Ψυχάρη, τὸν Αἰμίλιον Τυπάλδον καὶ τόσους ἄλλους. Ἐν μέσῳ δὲ τοῦ νεοκτήτου πλούτου τοῦ ἱδρύματος εἴπερ τινὰ καὶ ἄλλα ἦσαν ἐπιδείξεως ἄξια αἱ συλλογαὶ τῶν πολιτικῶν καὶ ἱστορικῶν ἔργων, τὸ ἀναγνωστήριον τῶν ξένων περιοδικῶν καὶ ἡ πλουσιωτάτη συλλογὴ τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων, εἰς ἣν μετ' ἰδιαζούσης στοργῆς ἠσχολεῖτο ὁ ἱδρυτὴς καὶ ἔφορος τῆς Βιβλιοθήκης. Ἀλλὰ καὶ χειρόγραφα μεσαιωνικὰ καὶ ἔγγραφα τοῦ ἀγῶνος πολυάριθμα προςεπήρχοντο εἰς τοὺς θησαυροὺς ἐκείνους, ὧν ἕνα ἕκαστον ἐπεδείκνυεν ὡς ἴδιον μετὰ φιλοστοργίας γεννήτορος, ὅστις ἔχαιρε φανταζόμενος ἑαυτὸν οἱονεὶ τὸν πατέρα τῆς πολυμελεστάτης ἐκείνης οἰκογενείας, μὲ τὴν ὁποίαν ἡ γενναιοδωρία τῶν Πανελλήνων ἐφιλοτιμεῖτο νὰ εὐτυχίζῃ τὸν ἄτεκνον ἐκεῖνον δημιουργὸν πνευματικοῦ καὶ ἐθνικοῦ πλούτου. Μετὰ τῆς αὐτῆς δὲ πολυζήλου μερίμνης μεθ' ἧς ἐπλούτιζε τὴν Βιβλιοθήκην ἐφρόντιζε φιλοκάλως καὶ περὶ τῆς κομψῆς καὶ πολυτελοῦς ἀμφιάσεως τῶν προςκτημάτων, ὑπάρξας ὄχι μόνον ἱδρυτὴς τοῦ νέου τούτου μεγάλου πνευματικοῦ κέντρου, ἀλλὰ καὶ ὁ κυριώτατος εἰσηγητής, εἰς ὃν ὀφείλεται ἡ ἀνάπτυξις τῆς φιλοκαλίας τῶν βιβλιοδετῶν τῶν Ἀθηνῶν.

Τὴν αὐτὴν δὲ πυρετώδη δραστηριότητα καὶ τὸν αὐτὸν ζῆλον ἀπέδειξεν ὁ Φιλήμων καὶ κατὰ τὴν ἵδρυσιν ἄλλου κέντρου ἔχον-

τος μέγαν προορισμὸν καὶ ἐκπληροῦντος μεγάλην ἐθνικὴν ἀνάγκην. Ὀλίγοι ἴσως εἶνε οἱ γινώσκοντες, ὅτι ἐκεῖνος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος πρόεδρος, εἰς ὃν ἀνέθηκαν τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας οἱ ἱδρύσαντες αὐτὴν τῷ 1883. Τεταγμένος ἐν τοῖς πρώτοις παρὰ τὸ πλευρὸν αὐτοῦ ὡς ἀντιπρόεδρος τῆς ἑταιρείας, δὲν θὰ λησμονήσω ποτὲ τὴν ἀγάπην μεθ' ἧς ἀόκνως εἰργάζετο. παρορμῶν πάντα εὔπορον εἰς ὑποστήριξιν τοῦ νεοφανοῦς ἔργου, ἐπιστέλλων πρὸς τοὺς ἐν τῇ ξένῃ φιλοπάτριδας Ἕλληνας, ὑποστηρίζων διὰ παντὸς τρόπου τὸν εὐγενῆ τοῦ νέου σωματείου ἀγῶνα ἐν αἷς ἡμέραις δὲν ὑπῆρχον πολλοὶ οἱ ἐννοοῦντες καὶ προάγοντες τὸν σκοπὸν αὐτοῦ. Οἵων δ' ἐνεφορεῖτο αἰσθημάτων, καταδεικνύουσιν αἱ λέξεις δι' ὧν ἐπρολόγισε σαφηνίζων τῆς ἑταιρείας τὸν σκοπὸν κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ πρώτου τεύχους τοῦ Δελτίου αὐτῆς. Ἡ Ἑταιρεία, ἔλεγεν, ἀνέλαβε τὸ ἔργον τῆς περισυναγωγῆς πάντων τῶν μνημείων τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐκλείψεως αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἐλευθέρου κόσμου καὶ καθ' ἃς ἡμέρας ἐτέλει τὸ ἑλληνικὸν Γένος δοῦλον ταύτῃ ἢ ἐκείνῃ τῇ ξένῃ κατακτήσει. Οὐδὲν ξένον τῇ μελέτῃ ἡμῶν ἐκ τῶν ἀφορώντων εἰς τὸν καθ' ὅλου βίον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἴτε τὸν κατ' οἶκον, εἴτε τὸν κατ' ἐκκλησίαν, εἴτε τὸν κατὰ τοὺς ποικίλους κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης ἐργασίας. Δέον ἵνα περισυναχθῇ καὶ αὐτὸ τὸ σμίκριστον λείψανον καὶ αὐτὸ τὸ περιφρονούμενον θρύμμα τῆς ἐκλιπούσης ὑπάρξεως, διότι πολλάκις ἡ λύσις σπουδαιοτάτων ἀποριῶν καὶ θεμελιωδῶν προβλημάτων ἤρτηται ἀπὸ τῆς διασώσεως ἑνὸς ἀσημάντου λειψάνου. Ἡ ἐπιστήμη ἀπὸ ἑνὸς ὀστοῦ πολλάκις ἀνῳκοδόμησεν ὁλόκληρον ζῷον ἐκλιπόν. Ὁ μαργαρίτης εὕρηται ἐν τῷ βορβόρῳ, εἰς τὰ ἔγκατα δὲ τὰ σκοτεινὰ τῆς γῆς τὰ πολύτιμα μέταλλα.

Ἅπαντα τὰ μέχρι τοῦδε εἰρημένα δεικνύουσιν, ὅτι ὁ Φιλήμων ἐπεδίωκεν ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ τὴν ἐκτέλεσιν ἐθνικῶν ἰδεωδῶν καὶ τὴν ἐκπλήρωσιν πνευματικῶν τῆς κοινωνιας ἀναγκῶν, κατορθόνων διὰ τοῦ ζήλου αὐτοῦ νὰ φέρῃ εἰς αἴσιον πέρας ὅσα πᾶς τις ἄλλος ἤθελε θεωρήσει ἀνέφικτα.

Ἀλλὰ τὸ κορύφωμα τῆς τοιαύτης αὐτοῦ ἐνεργείας ἐπέθηκε διὰ τῆς

συμμετοχῆς εἰς τὸ ἔργον τῆς τελέσεως τῶν διεθνῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων. Εἶνε πρόςφατος ἀκόμη ἡ μνήμη τῶν δισταγμῶν καὶ τῆς ἀμφιταλαντεύσεως, ἥτις προηγήθη τῆς τελέσεως αὐτῶν, τῶν δυςχερειῶν καὶ τῶν μόχθων, οἵτινες ἀπητήθησαν πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτῶν. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἔθνους ὅλου ἐδονήθη ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ τοῦ μεγάλου ἐκείνου θεάματος· ἡ φιλοτιμία ὅλου τοῦ ἑλληνισμοῦ συνεδέθη πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἐπιτυχοῦς αὐτῶν διεξαγωγῆς. Διὰ τοῦτο εἰς ὅλον τὸ ἔθνος ἀνήκει ἡ τιμὴ τῆς ἐπιτυχίας. Ἀλλὰ τὸ ἔθνος δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα μόνον νὰ ἐπιζητῇ τοὺς ὑπευθύνους ἐθνικῶν συμφορῶν, ἔχει δὲ καὶ τὸ καθῆκον νἀναμιμνήσκηται τῶν πρωτεργατῶν τῶν ἐπιτυχιῶν αὐτοῦ. Προκειμένου δὲ περὶ τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, οὐδεὶς δικαιοῦται νὰ λησμονήσῃ, ὅτι εἰς τέσσαρας ἄνδρας ἐκ τῶν πολλῶν ἐργασθέντων ὀφείλεται μάλιστα ἡ ἀποδοχὴ τῆς εὐθύνης ἐπὶ τῇ τελέσει αὐτῶν καὶ ἡ τιμὴ ἐπὶ τῇ ἐπιτυχίᾳ. Οὗτοι δὲ εἶνε ὁ Διάδοχος τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου, ὁ Γεώργιος Ἀβέρωφ, ὁ Δημήτριος Βικέλας καὶ ὁ Τιμολέων Φιλήμων. Τούτων ὁ Βικέλας ὑπῆρξεν ἐν τῇ ἐγνωσμένῃ αὐτοῦ φιλοπατρίᾳ ὁ κρίκος ὁ συνδέσας τὴν Δύσιν μετὰ τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐν τῇ εὐοιώνῳ αὐτοῦ αἰσιοδοξίᾳ ἐπιμείνας εἰς τὸ νὰ δεχθῶμεν τὴν ἐπιβολήν, ἣν διὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ προςέφερεν εἰς ἡμᾶς ἡ Δύσις. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπέθηκεν εἰς τὸ ἔργον τὴν αἴγλην τοῦ θρόνου καὶ τὴν ὁρμὴν φιλοτιμίας νεανικῆς συνδυαζομένης πρὸς μέριμναν ἡγεμόνος. Ὁ Ἀβέρωφ ἐπέχυσε τὰς εὐλογίας τῆς ἠπειρωτικῆς του καρδίας, καὶ ἐνεύρωσε τὸ ἔργον διὰ τῆς γενναίας δωρεᾶς πλούτου ἐντίμως κτηθέντος καὶ συγκινουμένου πρὸς πᾶσαν πατριωτικὴν σκέψιν. Ὁ δὲ Φιλήμων τέλος ὡς γενικὸς γραμματεὺς τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων ὑπῆρξεν ὁ μοχλὸς ὁ τὰ πάντα κινῶν, τὸ πνεῦμα τὸ τὰ πάντα φωτίζον καὶ ἡ καρδία ἡ τὰ πάντα αἰσθανομένη. Εἰς τὸ γραφεῖον αὐτοῦ συνεκεντροῦντο ὅλα τὰ νήματα τῆς πολυπλόκου ἐργασίας, εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπετυποῦντο ὅλαι αἱ συγκινήσεις. Ὑπῆρξαν στιγμαὶ ἀμφιβολίας καὶ κοπώσεως δι' ἅπαντας τοὺς ἐργασθέντας. Μόνος ἐκεῖνος διετήρησεν ἀμείωτον μέχρι τῆς ἐσχάτης ὥρας τὴν γαλήνην του καὶ τὴν αἰσιοδοξίαν, τὴν πίστιν τὴν ἀκράδαντον εἰς τὰς δυνάμεις τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ εἰς τὴν φιλοτιμίαν καὶ αὐτοθυσίαν τῶν τέκνων τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ἡ ἐπιτυχία ἐδικαίωσε τὰς ἐλπίδας του,

καὶ ἡ νίκη ἔστεψε τοὺς ἀγῶνάς του. Ἄνευ ὑπερβολῆς δικαιούμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὑπῆρξε τῶν νέων Ὀλυμπιονικῶν ὁ πρῶτος.

Ἀλλ' ἡ ἐπιτυχία καὶ ἡ νίκη δὲν ἀπεκοίμιζον αὐτόν. Ἐν μέσῳ τοῦ πυρετοῦ τῆς ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Βουλῆς ἐργασίας του ὄνειρον αὐτοῦ ἦτο ἡ ἀνέγερσις μεγαλοπρεποῦς μεγάρου πρὸς ἐναπόθεσιν τῶν θησαυρῶν οὓς συναπεκόμισε. Τὸ ὄνειρον ἐκεῖνο, ὅπερ ὁ εὐτυχῶν νὰ βλέπῃ τὰ ὄνειρά του πραγματοποιούμενα ἰδεολόγος ἐκεῖνος θὰ ἠδύνατο νὰ πραγματώσῃ ποτέ, ἐσβέσθη ὑπὸ τῆς φορᾶς τῶν πολιτικῶν πραγμάτων. Μετὰ δὲ τὴν ἀλησμόνητον μέθην τῶν ἡμερῶν τοῦ Σταδίου νέον ὄνειρον ἐπλήρωσε τὴν ψυχὴν τοῦ φαντασμαγοροῦντος, ἡ οἰκοδόμησις Ὀλυμπιακοῦ μεγάρου καὶ ἡ τακτικὴ κατὰ τετραετίαν τέλεσις τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων ἐν ταῖς Ἀθήναις, μεταβαλλομέναις εἰς διεθνὲς κέντρον ἀπολαύσεων πανηγυρικῶν. Τὸ ὄνειρόν του ἀνέκοψαν τοῦ ἔθνους ἄλλαι ἐπιβλητικώτεραι ἀνάγκαι καὶ συμφοραί. Ἀλλ' αἱ ἰδέαι δὲν θνήσκουσι, καί, ἂν ἴδωμεν μεταβαλλομένην ποτὲ καὶ ταύτην αὐτοῦ τὴν τελευταίαν φαντασμαγορίαν εἰς ὕπαρξιν αἰσθητήν, τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὸ ἔθνος θὰ ἐνθυμηθῇ νὰ καταθέσῃ στέφανον εὐγνωμοσύνης ἐπὶ τοῦ τάφου ἐκείνου, ὅςτις τὸ ἠγάπησε θερμῶς, ἐκείνου ὃν ἐθάψαμεν θρηνοῦντες, ἐστεμμένον μὲ νωπὰς ἀκόμη τὰς δάφνας τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων.

ΛΕΟΠΟΛΔΟΣ ΡΑΓΚΕ
('Επὶ τῇ ἐνενηκονταετηρίδι αὐτοῦ) [1]

Πρὸ ὀλίγων ἐτῶν μετ' ἀπορίας ἀλλὰ καὶ ἐνθουσιασμοῦ ἤκουσαν οἱ φιλίστορες, ὅτι ὁ Λεοπόλδος 'Ράγκε μελετᾷ νὰ ἐκδώσῃ Παγκόσμιον ἱστορίαν. Μετ' ἀπορίας ἠκούσθη τὸ ἄγγελμα, καθ' ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἦτο ἤδη ὑπέργηρως, καὶ οἱ φίλοι τῶν ἱστορικῶν μελετῶν ἐναγωνίως διεμέτρουν τὰς πολυτίμους στιγμὰς τοῦ ἐπιφανοῦς πρεσβύτου. Ἆρα θὰ ἔχῃ, ἔλεγον, τὰς δυνάμεις νὰ περατώσῃ τὸ ἔργον; Ἆρα θὰ προφθάσῃ νὰ θέσῃ τὸν κολοφῶνα εἰς τὸν μακρὸν αὐτοῦ ἐπιστημονικὸν βίον; Μετ' ἐνθουσιασμοῦ δ' εὐέλπιδος ἐγένετο δεκτὴ ἡ ἀγγελία, καθ' ὅτι ὁ Λεοπόλδος 'Ράγκε ἄνευ ὑπερβολῆς δύναται νὰ ὀνομασθῇ ὁ ἐπιφανέστατος τῶν ἱστοριογράφων τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος, τὸν ὁποῖον ἐδίδαξε καὶ ἔτερψεν ἀπὸ νεότητος διὰ συγγραφῶν ἐξόχων· καὶ διὰ τοῦτο ἐπιστεύετο δικαίως, ὅτι παρὰ τοιούτου ἀνδρὸς προσεδοκᾶτο οἱονεὶ τὸ στεφάνωμα ὑπερπεντηκονταετοῦς ἱστοριογραφίας. Τὸ ἔργον ἤρξατο δημοσιευόμενον. Ὁ πρῶτος τόμος ἐξῆλθε τῶν πιεστηρίων ἐν ἔτει 1881. Πῶς ἀντιλαμβάνεται τῆς Παγκοσμίου ἱστορίας ὁ 'Ράγκε ἐδίδαξεν ἡμᾶς ἐν τῷ προλόγῳ ὃν προέταξεν εἰς τὴν συγγραφήν, ἐν ᾧ εἶνε διακεχυμένη ἀξιοθαύμαστος πρεσβυτικὴ γαλήνη μετὰ τῆς ἀνθηρότητος ἐκείνης τῆς νεανικῆς, ἥτις ἔχει ἰδιάζουσαν χάριν ἀπαντωμένη εἰς τοὺς γέροντας. Τὰ ῥόδα ἔχουσι διπλῆν ἀξίαν ὅταν προβάλλῃ ἡ ἐρυθρὰ αὐτῶν στεφάνη ἐν τῷ μέσῳ τῶν χιόνων.

Ὁ 'Ράγκε, ὡς ἐν τούτῳ τῷ προλόγῳ ἀποφαίνεται, δὲν θεωρεῖ ἔργον τοῦ ἱστοριογράφου τὸ νὰ λύσῃ τὸ μέγα καὶ δυσεπίλυτον πρόβλημα τῆς θείας δημιουργίας, τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν θεὸν καὶ τὴν φύσιν. Ἡ γῆ, ἄρχεται, ἐγένετο οἰκήσιμος καὶ κατῳκήθη· οἱ λαοὶ ἐχωρίσθησαν καὶ ἦλθον εἰς ποικίλην πρὸς ἀλλήλους ἐπι-

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ περιοδικῷ 'Εστίᾳ τοῦ 1886 Τόμ. ΚΑ' σ. 10-14.

κοινωνίαν· κατεῖχον τὰς ἀρχὰς τοῦ πολιτισμοῦ πολὺν χρόνον πρὶν ἢ εὑρεθῇ ἡ γραφή· ἀλλ' εἰς ταύτην μόνην ἀναφέρεται ἡ ἱστορία. Μόνον ἐκεῖνο δύναται αὕτη νὰ ἐπιχειρήσῃ ὅ τι δύναται νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς μέσων. Πῶς ἠδύνατο νὰ θαρρήσῃ ὁ ἱστοριογράφος νἀποκαλύψῃ τὸ μυστήριον τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου, τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν θεὸν καὶ τὴν φύσιν; Τὰ προβλήματα ταῦτα ὀφείλομεν νἀναθέσωμεν εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην καὶ συγχρόνως εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἀντίληψιν. Ἀλλ' ἂν ἡ ἐπίλυσις τῶν τοιούτων προβλημάτων δὲν εἶνε ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ, ὁ Ῥάγκε εἴπερ τις καὶ ἄλλος γινώσκει ποῦ δέον νὰ στρέψῃ οὗτος τὴν προςοχὴν αὐτοῦ, ὁποία ἡ ἐπιβολὴ τοῦ ἱστοροῦντος, ὁποία ἡ μέθοδος τοῦ ἱστοριοδίφου καὶ ὁποία ἡ τέχνη τοῦ ἱστοριογράφου. Δι' ὀλίγων μεγάλων γραμμῶν ἀνακεφαλαιόνει τὴν ἱστορικὴν κίνησιν τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων, καθ' ἃς τὰ μνημεῖα τῶν προϊστορικῶν χρόνων ἐμελετήθησαν καὶ κατενοήθησαν πληρέστερον, καθ' ἃς ἐν τοῖς ἐρειπίοις πόλεων ἐκλιπουσῶν ἀνεκαλύφθησαν οἰκοδομαὶ ἔχουσαι ἀναγεγραμμένας ἐν τοῖς τοίχοις αὐτῶν τὰς πράξεις τῶν ποτὲ ἰσχυροτάτων ἡγεμόνων τοῦ κόσμου, καθ' ἃς ἀπανταχοῦ ἐπελήφθησαν τῆς μελέτης τῆς ἀρχαιότητος οἱονεὶ μετ' εὐσεβείας. Πᾶν νέον εὕρημα χαιρετίζεται ὡς εὐτυχὴς ἀνακάλυψις, λέγει ἀξιωματικῶς ὁ ἐπιφανὴς ἱστοριογράφος, ἐπισκοπῶν διὰ τοῦ πρεσβυτικοῦ αὐτοῦ βλέμματος καὶ τῆς ἰσχυρᾶς διανοίας τοὺς καρποὺς ἀκαταπονήτων πνευματικῶν ἐργαστηρίων, ὧν σύνθημα εἶνε ἡ ἔρευνα καὶ ἡ διηνεκὴς μελέτη. Τῆς γενικῆς ἱστορίας ἔργον δὲν εἶνε ἡ ἔκθεσις τῆς ἱστορίας τῶν διαφόρων λαῶν, ἀλλ' ἡ ἀναγνώρισις τοῦ συσχετισμοῦ αὐτῶν, ἡ ἀπόδειξις τῆς πορείας τῶν μεγάλων γεγονότων, ἥτις συνδέει καὶ κατέχει ὅλους τοὺς λαούς. Ἐν δὲ τῇ ἀναπτύξει τοῦ πολιτισμοῦ περιλαμβάνονται ὁ θρησκευτικὸς καὶ ὁ πολιτικὸς βίος, αἱ βάσεις τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Ἡ παγκόσμιος ἱστορία δὲν δύναται νἀφορμηθῇ ἀπὸ λαῶν αἰωνίως ἠρεμησάντων, ἀλλ' ὀφείλει νὰ καταδείξῃ τὴν ἐπ' ἀλλήλους ἐπενέργειαν τῶν λαῶν καθ' ὅσον παρουσιάζονται οἱ μὲν μετὰ τοὺς δὲ καὶ ἀποτελοῦσι μετ' ἀλλήλων σύνολον ζωντανόν. Ὑπάρχει ἱστορική τις ζωή, κινουμένη καὶ μεταδιδομένη ἀπὸ ἑνὸς ἔθνους εἰς ἄλλο, ἀπὸ ἑνὸς συστήματος λαῶν εἰς ἄλλο. Ἐκ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν διαφόρων λαϊκῶν συ-

στημάτων ἐξεπήγασεν ἡ γενικὴ ἱστορία, ἐν τούτῳ τῷ ἀγῶνι αἱ ἐθνότητες ἀπέκτησαν συναίσθησιν ἑαυτῶν. Ὑπάρχουσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἔθνη μεγάλα καὶ ἰδιόρρυθμα, ἅτινα δὲν εἶνε πλάσματα μόνον τῆς χώρας ἣν οἰκοῦσι καὶ τῆς φυλῆς εἰς ἣν ἀνήκουσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν μεγάλων ἱστορικῶν περιπετειῶν. Ἀλλ' ἡ ἐξέτασις καὶ ἡ κατανόησις τοῦ γενικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς ἰδιαζούσης πορείας τῶν ἐπικρατεστάτων ἐθνῶν μόνον κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἱστορικῆς κριτικῆς δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ. Μόνον κριτικῶς ἐξηρευνημένη ἱστορία δύναται νὰ θεωρηθῇ ἱστορία. Τὸ βλέμμα μένει πάντοτε ἐστραμμένον πρὸς τὰ γενικά. Ἀλλ' ἐκ τῶν ψευδῶν προϋποθέσεων ἐξάγονται πορίσματα ψευδῆ. Ἡ κριτικὴ ἔρευνα ἐξ ἑνός, ἐξ ἑτέρου δὲ ἡ συγκεφαλαιωτικὴ κατανόησις ὑποστηρίζουσιν ἀλλήλας.

Τοιαῦται αἱ βάσεις τῆς Παγκοσμίου ἱστορίας τοῦ Ῥάγκε, ἧς, ἀκαταπονήτως ἐργαζόμενος, ἐξέδωκεν ἤδη ἓξ τόμους. Ὁ τελευταῖος αὐτῶν, ἐκδοθεὶς πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν, ἐξικνεῖται μέχρι τῆς διαλύσεως τοῦ φραγκικοῦ κράτους τοῦ Μεγάλου Καρόλου καὶ τῆς θεμελιώσεως τοῦ γερμανικοῦ κράτους κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα.

Ἡ δημοσίευσις τοῦ τελευταίου ἐκδοθέντος τούτου τόμου τῆς μεγαλοπρεποῦς συγγραφῆς, ἐν ᾗ ὁ γηραιὸς διδάσκαλος ἀπεθησαύρισε τὰ πορίσματα τῶν ἱστορικῶν ἐργασιῶν ὁλοκλήρου τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος, συνέπεσε μετὰ τῆς τελέσεως τῆς ἐνενηκονταετηρίδος αὐτοῦ. Ὁ απανταχοῦ γῆς ἐπιστημονικὸς κόσμος κατέθηκεν εἰς τοῦ σεμνοῦ τῆς Κλειοῦς ὑποφήτου τοὺς πόδας τοῦ σεβασμοῦ αὐτοῦ τὸν περισσὸν καὶ ἄδολον φόρον. Ἂς ἐπιτραπῇ καὶ εἰς ἡμᾶς ὅ τι ἐπεβάλλετο, ἂς ἐπιτραπῇ νὰ στείλωμεν ἀπὸ τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἰλισσοῦ εἰς τῆς Σπρέας τὰς ὄχθας θαυμασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης εἰλικρινοῦς ἐπιφώνησιν πρὸς τὸν ἄνδρα, ὅςτις ἓξ ἤδη ἐτῶν δεκάδας καὶ ὑπερέκεινα κρατεῖ ἄσβεστον τὴν ἱστορικὴν δᾷδα, φωτίζων τῶν αἰώνων τὰ λαβυρινθώδη σκότη.

Στεφανοῦμεν τοὺς ἥρωας καὶ θρηνοῦμεν τοὺς μάρτυρας· δοξάζομεν τὰς μεγάλας πόλεις καὶ οἰκτείρομεν τὰ ἄδοξα ἔθνη· μεγαλοποιοῦμεν τοὺς νικητὰς καὶ καταπτύομεν τοὺς προδότας· θαυμάζομεν τοὺς ποιητὰς καὶ τοὺς καλλιτέχνας καὶ μελετῶμεν τὸν βίον τῶν πολιτευομένων. Ἀλλὰ μὴ λησμονῶμεν τοὺς μεγάλους διδασκάλους τῆς ἱστορίας. Ἐκεῖνοι περιβάλλουσι τοὺς σκελετοὺς τῶν ἀποιχομένων σάρκας καὶ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ζωήν· ἐκεῖνοι ἀνεγείρουσι τὰς ἠρειπιωμένας πόλεις· ἐκεῖνοι ὡς ἄλλοι ἔνθεοι πλάσται παρέχουσιν εἰς τοὺς βωβοὺς νεκροὺς τοῦ παρελθόντος τῆς λαλιᾶς τὸ χάρισμα· ἐκεῖνοι ἀναπλάσσουσιν ἐκ θρυμμάτων ἀρχαῖα μέγαρα, ἐκ ῥακῶν παλαιᾶς πορφύρας, ἐξ ὀλίγων συντριμμάτων τὸν θρόνον τῶν παλαιῶν νόμων· ἐκεῖνοι πλέκουσιν ἐξ ἀμαράντων τῶν ἡρώων καὶ νικητῶν τοὺς στεφάνους· ἐκεῖνοι ἐκφέρουσι κατὰ τῶν τυράννων καὶ προδοτῶν τὴν ἀλησμόνητον κατάραν τῆς ἱστορίας· ἐκεῖνοι καταρρίπτουσι τὰ ἀπατηλὰ προσωπεῖα ψευδοῦς μεγαλείου καὶ ἀνορθοῦσιν εἰς περίοπτον ὕψος ἄλλοτε μὲν ἠγνοημένους, ἄλλοτε δὲ παρεγνωρισμένους μεγάλους ἄνδρας. Ζητηταὶ τῆς ἀληθείας ὄντες, ὁτὲ μὲν εὑρίσκουσιν αὐτὴν τεθαμμένην εἰς ἀποκεκρουσμένων μαρμάρων τεμάχη, ὁτὲ δ' ἐξάγουσιν αὐτὴν εἰς τὸ φῶς τοῦ κόσμου ἐξ ἀμυδρῶν καὶ εὐρωτιώντων ἐγγράφων. Μελετῶντες δὲ τὰ μυστήρια τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ζητοῦσι νὰ εὕρωσι τὰ ψυχικὰ ἐλατήρια τῶν δρώντων ἐν τῇ ἱστορίᾳ προσώπων καὶ κατανοήσωσιν οὕτω τὰς μεγάλας πράξεις καὶ τὰ περιφανῆ ἔργα, δι' ὧν ἐμεγαλύνθησαν τὰ ἔθνη ἢ κατέπεσον οἱ λαοί.

Εἷς τῶν μεγάλων ἱστοριογράφων εἶνε ὁ Λεοπόλδος Ῥάγκε. Γεννηθεὶς τῇ 10/21 Δεκεμβρίου 1795 ἐν μικρᾷ πόλει τῆς Θυριγγίας καὶ ἐν μὲν τῷ περιωνύμῳ γυμνασίῳ τῆς Schulpforta σπουδάσας τὰ γυμνασιακὰ μαθήματα, ἐν δὲ τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Λειψίας περὶ τὴν θεολογίαν καὶ φιλολογίαν παιδευθείς, διωρίσθη μετὰ τὸ πέρας τῶν ἀκαδημαϊκῶν αὐτοῦ σπουδῶν τὸ πρῶτον καθηγητὴς ἐν τῷ γυμνασίῳ τοῦ παρὰ τὸν Ὄδερον Φραγκοφουρτίου. Δημοσιεύσας δ' ἐν ἔτει 1824 τὴν πρώτην αὐτοῦ ἱστορικὴν συγγραφήν, τὴν Ἱστορίαν τῶν ῥωμανικῶν καὶ γερμανικῶν ἐθνῶν ἀπὸ τοῦ 1494 μέχρι τοῦ 1535, ἐκλήθη ἀμέσως τὸ ἐπιὸν ἔτος ὡς καθηγητὴς τῆς ἱστορίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου, ἐν ᾧ ἐξηκολούθησε διδάσκων μετὰ μικρῶν τινων διακοπῶν ἐπὶ τεσσαράκοντα ὅλα ἔτη μέχρι τοῦ 1865. Ἔκτοτε δὲ ζῇ ὡς ἰδιώτης[1], συγγράφων μὲν ἱστορικὰ ἔργα, τετιμημένος δὲ διὰ τῶν ἐνδείξεων τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς ἀγάπης οὐ μόνον τῆς Γερμανίας, ἀλλὰ καὶ τῶν πλείστων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, ἐν οἷς καὶ ἡ Ἑλλάς, ἧς ἡ κυβέρνησις ἐκόσμησε τὸ στῆθος αὐτοῦ διὰ τοῦ σταυροῦ τῶν ταξιαρχῶν τοῦ Σωτῆρος ἀπὸ τῆς 9 Νοεμβρίου 1861.

[1] Ὁ Ῥάγκε ἀπέθανε βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἄρθρου τούτου τῇ 11 Μαρτίου 1886.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Δὲν πρόκειται νἀναλύσωμεν ἐνταῦθα τὰς ἱστορικὰς συγγραφὰς τοῦ Λεοπόρδου Ῥάγκε, οὐδὲ κἂν νἀπαριθμήσωμεν αὐτάς. Ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ ἐν ἔτει 1872 ἀρξαμένη νέα ἔκδοσις τῶν Ἁπάντων αὐτοῦ περιλαμβάνει μέχρι τοῦδε τεσσαράκοντα καὶ ὀκτὼ τόμους, εἰς οὓς πρέπει νὰ προσθέσωμεν τοὺς ἓξ μέχρι τοῦδε ἐκδοθέντας τόμους τῆς Παγκοσμίου ἱστορίας. Αἱ πλεῖσται τῶν συγγραφῶν τοῦ Ῥάγκε ἀναφέρονται εἰς τὴν γερμανικὴν ἱστορίαν· ἀλλὰ πλὴν αὐτῆς μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου καὶ τῆς αὐτῆς μαθήσεως ἐπραγματεύθη διαφόρους ἐποχὰς τῆς γαλλικῆς καὶ ἀγγλικῆς, αὐστριακῆς καὶ ἱσπανικῆς, βενετικῆς, τουρκικῆς καὶ σερβικῆς ἱστορίας. Ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ ἑλληνιστὶ μετεφράσθησαν δύο μόνον, ἡ Ἱστορία τῆς σερβικῆς ἐπαναστάσεως, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Κωνσταντίνου Ν. Κωστῆ ἐν παραρτήματι τοῦ ΙΒ′ καὶ τοῦ ΙΓ′ τόμου τῆς Πανδώρας τῷ 1862, καὶ οἱ Βενετοὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἔργον δημοσιευθὲν ἑλληνιστὶ ἐν τῷ Ἐρανιστῇ τοῦ 1842 καὶ 1843 καὶ τοῖς αὐτοῖς τόμοις τῆς Πανδώρας κατὰ μετάφρασιν τοῦ κ. Παύλου Καλλιγᾶ. Καὶ τὴν μὲν ἱστορίαν τῆς σερβικῆς ἐπαναστάσεως ἔγραψεν ὁ Ῥάγκε τῷ 1829, στηριχθεὶς εἰς ἔγγραφα καὶ ἀνακοινώσεις Σέρβων συμμετασχόντων τοῦ κατὰ τῶν Τούρκων πολέμου, οὓς ἐγνώρισεν ἐν Ἰταλίᾳ. Τὴν συγγραφὴν δὲ ταύτην δικαίως ἀπεκάλεσεν ὁ Γερμανὸς ἱστοριογράφος Niebuhr τὸ ἄριστον ἔργον περὶ συγχρόνου γεγονότος, ὅπερ ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ Γερμανία καὶ ἐφ' ᾧ δύναται νὰ ἐναβρύνηται. Οἱ δὲ Βενετοὶ ἐν Πελοποννήσῳ εἶνε συμβολὴ ἀρίστη εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς διοικήσεως τῆς Πελοποννήσου μετὰ τὴν βενετικὴν κατάκτησιν. Τὸ ἔργον τοῦτο συνέγραψεν ὁ Ῥάγκε ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνεκδότων, ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλυφθεισῶν ἐκθέσεων τῶν Βενετῶν προνοητῶν τοῦ Μορέως. Αἱ ἐκθέσεις αὗται καὶ μετὰ τὴν ἀξιόλογον συγγραφὴν τοῦ Ῥάγκε, δημοσιευθεῖσαν τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 1835, ἔμειναν ἀνέκδοτοι ἐπὶ ἥμισυν ὅλον αἰῶνα, καὶ μόλις ἐπ' ἐσχάτων ἤρξαντο δημοσιευόμεναι[1].

[1] Ἴδε τὴν ἔκθεσιν τοῦ καταστιχωτοῦ Μαρίνου Μιχιὲλ δημοσιευθεῖσαν τῷ 1884 ἐν τοῖς Ἱστορικοῖς μελετήμασι Σπυρ. Π. Λάμπρου σ. 173 κ. ἑ. καὶ τὴν τοῦ γενικοῦ προνοητοῦ Ἰακώβου Κορνὲρ ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος (Τόμ. Β′ σ. 282 κ. ἑ.). Ἔκτοτε δ' ἐξέδωκα τὰς λοιπὰς ἐκθέσεις τῶν Βενετῶν προνοητῶν τῆς Πελοποννήσου ἐν τῷ αὐτῷ Δελτίῳ Τόμ. Ε′ σ. 228-251, 425-567, 605-823. Περιελήφθησαν δ' αὗται καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ μου Ἐκθέσεις τῶν Βενετῶν γενικῶν προνοητῶν τῆς Πελοποννήσου νῦν τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ἀρ-

Διὰ τῆς ἀνακαλύψεως καὶ μελέτης τούτων τε καὶ ἄλλων οὐχ ἧττον σπουδαίων ἐκθέσεων καὶ ἐγγράφων ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Βενετίας καὶ ἄλλων πόλεων τῆς Ἰταλίας, ἔπειτα δὲ καὶ ἐν ἄλλοις ἀρχείοις τῆς βορείου Εὐρώπης ὁ Ῥάγκε ἀνέῳξε νέας ὁδοὺς εἰς τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν, ἐπιφανῶς ἀποδείξας τὴν σημασίαν ἣν ἔχει ἡ ἐξ αὐτῶν τῶν πηγῶν μελέτη τῆς ἱστορίας καὶ ἐν τῷ πνεύματι τούτῳ μορφώσας σχολὴν ὅλην ἱστοριογράφων.

Ἡ νεωτέρα ἱστοριογραφία εἶνε τέχνη συγχρόνως καὶ ἐπιστήμη· στηρίζεται μὲν εἰς τὴν λεπτομερῆ καὶ μεθοδικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν καθ' ἕκαστα, ἀλλὰ δύναται ἅμα καὶ ὀφείλει νὰ αἴρηται εἰς τὸ ὕψος καὶ τὸ κάλλος πνευματικῆς δημιουργίας. Χαρακτηριστικώτατα ἐκφράζει τὴν διπλῆν ταύτην ἐπιβολὴν τῶν ἱστορικῶν συγγραφῶν ὁ Ῥάγκε. Ὅταν, λέγει, ποιητικόν τι ἔργον συνενόνῃ διανοητικὴν ὕλην καὶ εἶδος καθαρὸν, πᾶς τις εὐχαριστεῖται. Ὅταν συγγραφή τις ἐπιστημονικῆς πολυμαθείας ἔχει ἐπεξειργασμένην τὴν ὕλην αὐτῆς καὶ σαφηνίζῃ αὐτὴν ἐκ νέου, οὐδεὶς ἀπαιτεῖ τι πλειότερον. Ἀλλὰ τοῦ ἱστορικοῦ τὸ ἔργον εἶνε συγχρόνως καλολογικὸν καὶ πολυμαθὲς, ἡ δὲ ἱστορία εἶνε συγχρόνως τέχνη καὶ ἐπιστήμη. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ὀφείλει νὰ ἐκπληροῖ ἁπάσας τὰς ἀπαιτήσεις τῆς κριτικῆς καὶ πολυμαθείας ὥς τι ἔργον φιλολογικὸν, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ὀφείλει συγχρόνως νὰ παρέχῃ εἰς τὰ εὐπαίδευτα πνεύματα τὴν αὐτὴν ἀπόλαυσιν, ἣν καὶ τὸ ἐπιτυχέστατον καλολογικὸν προϊόν. Καὶ ἠδύνατο μέν τις ἴσως νἀποδεχθῇ, ὅτι ἡ καλλονὴ μόνον ἐπὶ ζημίᾳ τῆς ἀληθείας δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ. Ἂν δὲ τοῦτο ἦτο ἀληθὲς, ἡ ἰδέα τῆς συνενώσεως ἐπιστήμης καὶ τέχνης ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλειφθῇ καὶ νὰ κηρυχθῇ ψευδής. Ἀλλ' ἐγὼ εἶμαι πεπεισμένος περὶ τοῦ ἐναντίου, καὶ φρονῶ, ὅτι οἱ ὑπὲρ τῆς εὐμορφίας καταβαλλόμενοι ἀγῶνες αὐξάνουσι μάλιστα τὸν ζῆλον τῆς ἐρεύνης. Ἐπειδὴ τίνα ἄλλην ἔχει βάσιν ἡ παράστασις παρὰ τὴν ζωντανὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων, ἥτις μόνον διὰ βαθείας καὶ τελειοτά-

χείων τῆς Βενετίας ἐκδιδόμεναι, οὗ τὰ μὲν τεύχη Β'-Γ' ἐξεδόθησαν Ἀθήνησι τῷ 1900, τὰ δὲ τεύχη Α' καὶ Δ' ἐκδοθήσονται προσεχῶς πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ὅλου μετὰ μακρᾶς εἰσαγωγῆς καὶ τῶν ἀναγκαίων πινάκων.

της ζητήσεως δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ; Εἶδος μέγα καὶ ἐλεύθερον δύναται νὰ ἐκπηγάσῃ ἐκ τελείως κατανοηθείσης ὕλης.

Ὁποῖαι δ' αἱ βάσεις τῆς ἱστορικῆς μεθόδου ἧς ὁ Ῥάγκε ἐποιήσατο χρῆσιν, σαφηνίζει αὐτὸς ἐκεῖνος ἐν τῇ Ἀγγλικῇ ἱστορίᾳ δι' ὀλίγων γραμμῶν, αἵτινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν οὕτως εἰπεῖν ὡς τὸ πρόγραμμα τῆς σημερινῆς ἱστοριογραφίας. Κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρόνους αἱ ἱστορικαὶ μελέται ἐτράπησαν εἴπερ ποτὲ εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τῶν πρωτοτύπων μνημείων τοῦ παρελθόντος ἐκ πάντων τῶν αἰώνων. Ἡ κατανόησις τῶν ἀσσυριακῶν καὶ αἰγυπτιακῶν μνημείων, ἡ συλλογὴ τῶν ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν ἐπιγραφῶν, ἡ ἔκδοσις τῶν ἐγγράφων καὶ φιλολογικῶν μνημείων τῶν μέσων αἰώνων, ἡ διεξερεύνησις τῶν νεωτέρων ἀρχείων, αἱ μελέται αὗται, ὅσον καὶ ἂν εἶνε διάφορα τὰ ἀντικείμενα, οἱ τρόποι τῆς ἐρεύνης καὶ αὐταὶ αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις αἱ πρὸς αὐτὰς ἀναγκαῖαι, ἔχουσιν ἅπασαι τὸν αὐτὸν σκοπόν, τὴν ἀποτίναξιν τῶν κρατουσῶν παραδόσεων, τὴν κατανόησιν τοῦ εἰς τὸν βίον ἀμέσως προσήκοντος ἢ ἐξ αὐτοῦ ἐκπηγάζοντος, τὴν οἱονεὶ ἐξ αὐτοψίας γνῶσιν τοῦ παρελθόντος ὡς εἰ ἦτο παρόν.

Ἀπὸ τοιούτων ἀρχῶν ἀφορμώμενος ὁ Ῥάγκε ἐπεβάλετο νὰ παραστήσῃ τὴν ἱστορίαν τῶν ἀνθρώπων. Ἐκ τῶν κατακομβῶν, ὅπου κεῖνται τεθαμμένα τὰ μαρτύρια τῆς ἀνθρωπίνης ἐργασίας, ἀνέλαβε νὰ εἰκονίσῃ τὸ παρελθόν. Ἐκ τῶν ἐγγράφων, ἅτινα ἐγεννήθησαν τελουμένων τῶν πράξεων, προσεπάθησε νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν ψυχὴν τῶν ἐργατῶν τῆς ἱστορίας. Καὶ ὅπως, ὅταν ἀνασκάπτηται ὁ κεχωσμένος χῶρος ἀρχαίου ἱεροῦ ἢ πόλεως παλαιᾶς, προβαίνει ἀπὸ τῆς μακραίωνος ταφῆς εἰς τὸ φῶς τώρα μὲν τεμάχιον ἀναγλύφου, τώρα δὲ σπόνδυλος κίονος, ὁτὲ μὲν τὸ θεμέλιον λαμπρᾶς οἰκοδομῆς, ὁτὲ δὲ τμῆμα στήλης ἐγγραμμάτου, καὶ κατ' ὀλίγον συγκολλῶνται τὰ ἀποσπάσματα, συνδυάζονται τὰ εὑρήματα καὶ ἄρχεται κατανοούμενον τὸ ὅλον καὶ ζωογονουμένη ἡ νεκρόπολις, οὕτω διὰ τῆς ἐπιμόνου καὶ μακρᾶς ἱστορικῆς ἐργασίας ἀναθάλλει τὸ παρελθὸν καὶ φωτίζεται ἡ ἱστορία. Λαοὶ καὶ ἔθνη, κράτη καὶ πολιτεύματα, πολιτεία καὶ ἐκκλησία, ἄρχοντες καὶ ἀρχόμενοι λαμβάνουσι τὴν προσήκουσαν αὐτοῖς θέσιν, καὶ διὰ

μέσου τοῦ πλήθους βαίνουσιν οἱ μεγάλοι ἄνδρες ὑψηλοὶ ὡς ἐπὶ καλοβάθρων.

Ἐπὶ τοιούτων βάθρων στηρίξας ὁ Ῥάγκε τὰ ἱστορικὰ αὐτοῦ ἔργα, ἐμεγαλούργησε, διαφωτίσας μὲν τὸ παρελθόν, ἐκ δὲ τῆς ἐξιστορήσεως αὐτοῦ ἐξαγαγὼν μεγάλα διδάγματα, ἅτινα δίκην ἀξιωμάτων περισυλλεγόμενα διδάσκουσι καὶ φρονηματίζουσιν, ἐνθουσιάζουσιν ἢ παραμυθοῦσιν. Ὁ Ῥάγκε δεικνύει, ὅτι τὸ εὐγενὲς εἶνε καὶ μένει πάντοτε εὐγενές, ὅσον καὶ ἂν καλύψωσιν αὐτὸ αἱ ἐπήρειαι τῶν χρόνων· δεικνύει, ὅτι τὸ μέγα μένει πάντοτε μέγα καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀποτυχίᾳ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ παραγνωρίσει. Τὸν μέγαν ἄνδρα δὲν παρατηροῦμεν μόνον ὅταν εἶνε παρών· τὴν ἀξίαν αὐτοῦ ἐννοοῦμεν πολλάκις τότε μᾶλλον, ὅτε εἶνε κενὴ ἡ θέσις ἣν κατεῖχεν ἐκεῖνος.—Ἡ εὐτυχία μόνη δὲν ἀποτελεῖ τοὺς μεγάλους ἄνδρας. Μάχαι δύνανται νὰ κερδηθῶσι καὶ δι' ἁπλῆς συμπτώσεως ἢ διὰ μονομεροῦς μόνον ἀρετῆς. Ἐν τῇ ἐπιμονῇ εἰς μέγαν ἀγῶνα ἐν μέσῳ ἐναντιοτήτων καὶ κινδύνων μορφοῦται ὁ ἥρως. Συγγραφεύς, ὅςτις ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀνθρωπίνων ἠθῶν εἰς τοιαῦτα πορίσματα, εἶνε φυσικὸν ὅτι λατρεύει τὸ ἰδεῶδες, ὅτι ἐνθουσιᾷ πρὸ τοῦ δικαίου, ὅτι κατανοεῖ ὀρθῶς τὸν προορισμὸν καὶ τὸ καθῆκον τῆς ἰσχύος καὶ τὰς αἰτίας τῆς ἀδυναμίας. Ὑπάρχουσι, λέγει, πόλεμοι πολυειδεῖς καὶ πολυειδὴς ἡρωισμός· ἀλλ' ὁ ἐπιφανέστατος τῶν ἐπαίνων ἀνήκει εἰς ἐκείνους, οἵτινες εἰς τὸν πολιτισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος διὰ νικηφόρων ὅπλων ἀνέῳξαν νέας ὁδοὺς καὶ ἐν ἐπιφανεῖ θέσει κατίσχυσαν τῆς βαρβαρότητος. Ἐκ τούτου προέρχεται συχνὰ ἡ δυστυχία μικρῶν χωρῶν, ὅτι συνεσταλμέναι ὡς ἔν τινι κοιλάδι, ἐχούσῃ περιωρισμένον τὸν ὁρίζοντα, δὲν δύνανται νὰ ὑψωθῶσιν εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν γενικῶν πραγμάτων, ἐξ ὧν ἐξήρτηται τὸ πᾶν. Ἄνευ ὅπλων δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ φαντασθῶμεν οὐδεμίαν πρᾶξιν πολυτελείας τινὸς πρὸς τὰ ἔξω, ἀλλ' οὐδ' ἰσχυρὰν ὕπαρξιν τοιαύτης τινὸς καθ' ἑαυτήν. Ὁ βίος τῆς ἀνθρωπότητος κινεῖται καὶ δρᾷ ἐν φυσικαῖς ἐχθροπραξίαις τῶν λαῶν καὶ κρατῶν πρὸς ἄλληλα. Τί εἶνε πᾶσα δύναμις; Τοιαύτη τις λαϊκὴ κοινωνία, πρὸς ἐπίθεσιν καὶ ἄμυναν ἐξ ἴσου ἐξησκημένη.—Ἐν μεγάλαις κρισίμοις στιγμαῖς

εἶνε ἀναγκαῖον ὅπως ἰσχυροὶ ἄνδρες ἀναλαμβάνωσιν ἐπιχείρησίν τινα ὡς ἴδιον ἑαυτῶν ἀγῶνα. — Ἡ ἰσχὺς τῆς μοναρχίας ἔγκειται εἰς τὴν ταὐτότητα τῶν συμφερόντων τοῦ μονάρχου καὶ τῶν συμφερόντων τοῦ ἔθνους.

Εὐτυχεῖς οἱ μεγάλοι λαοί, ὧν ἐν τῷ κύκλῳ γεννῶνται ἄνδρες οἷοι ὁ Ῥάγκε, μεγαλυνόμενοι ὑπ' αὐτῶν, ἀλλ' οὐχ ἧττον αὐτοὶ μεγαλύνοντες ἐκείνους. Ὁποία τιμὴ διὰ τὴν πατρίδα, ὅταν ἄνδρες τοιοῦτοι λέγωσι περὶ αὐτῆς· Εὐεργεσία τῆς τύχης εἶνε ὅταν τις ἔχῃ πατρίδα, ἥτις παιδεύει αὐτὸν δι' εὐγενῶν ἠθῶν, τρέφει διὰ μεγάλων ἀναμνήσεων καὶ συγχρόνως παρέχει εἰς τὸν βίον αὐτοῦ σύμμετρον θέατρον ἐνεργείας. Ὑπὸ συγγενῶν στοιχείων περικυκλούμενος αὐξάνει. Ἄνευ πολλῆς ζητήσεως, στερήσεως καὶ ἀμφιταλαντεύσεως περιβάλλουσιν αὐτὸν αἱ φυσικώταται σχέσεις· ἔχει στερεὸν ἔδαφος ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Ἀλλ' ἄνδρες τοιοῦτοι δὲν ἀνήκουσι μόνον εἰς τὴν φύσασαν· ἀνήκουσιν ἐν μέρει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ὅλην, ἣν ἐδίδαξαν καὶ ἔτερψαν, ἣν ἐθέρμαναν καὶ φρονηματίζουσι. Τοιοῦτοι ἄνδρες εἶνε ἄξιοι νὰ τυγχάνωσι παγκοσμίου εὐλογίας, καθ' ὅτι ἀνήκουσιν εἰς τὰς διεθνεῖς ἐκείνας φύσεις, περὶ ὧν αὐτὸς ὁ Ῥάγκε εἶπεν, ὅτι εἶνε ἀναγκαῖαι νὰ ὑπάρχωσιν, ὅπως μεταφυτεύσωσι τὸν πολιτισμὸν ἀπὸ τῆς μιᾶς τῶν χωρῶν εἰς τὴν ἄλλην.

ΕΡΝΕΣΤΟΣ ΚΟΥΡΤΙΟΣ [1]

Παρὰ τὰς ὄχθας τῆς Σπρέας σεμνὴν θὰ τελέσωσι σήμερον ἑορτὴν οἱ φίλοι τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, πανηγυρίζοντες τὴν ὀγδοηκοστὴν γενέθλιον τοῦ Ἐρνέστου Κουρτίου. Ἀλλ' ἡ ἀμφιετηρὶς δὲν θὰ περιορισθῇ εἰς τὸν πατριαρχικὸν ἐκεῖνον οἶκον ἐν τῇ ὁδῷ τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἀποστόλου Ματθαίου, ἀλλ' ἡ χαρὰ τοῦ πρεσβύτου, δεχομένου τῆς εὐγνωμοσύνης τῶν μαθητῶν αὐτοῦ τὰ δῶρα, θἀντηχήσῃ καὶ μακρὰν, καὶ ἡ ἀκτινοβολία τῆς ἑορτῆς θὰ θερμάνῃ πολλὰς καρδίας πολὺ πέραν τῶν συνόρων τοῦ Βερολίνου. Ἰδίως δὲ εἶνε δίκαιον τὸ θαλερὸν τοῦ ἑορτάζοντος πρεσβύτου γῆρας νὰ ἐφελκύσῃ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου τὰς εὐχὰς, ὡς ἐγκαίρως ἡ σημερινὴ ἡμέρα προεκάλεσε καὶ παρ' ἡμῖν τὴν φροντίδα τῶν μαθητῶν καὶ θαυμαστῶν αὐτοῦ εἰς ἔνδειξιν τῆς ὀφειλομένης πρὸς τὸν ἄνδρα τιμῆς.

Καὶ πρὸ δέκα ἤδη ἐτῶν οἱ ἐν Γερμανίᾳ μαθηταὶ καὶ φίλοι τοῦ Κουρτίου ἐθεώρησαν χρέος αὐτῶν ἐπὶ τῇ ἑβδομηκονταετηρίδι αὐτοῦ νὰ ἐπιδείξωσι τὴν πρὸς τὸν ἄνδρα τιμὴν κατὰ τὰ παρὰ Γερμανοῖς ἐν τοιούτοις ἰωβιλαίοις εἰωθότα διὰ τῆς εἰς αὐτὸν ἀφιερώσεως τόμου περιέχοντος ἀξιολόγους συμβολὰς εἰς τὴν φιλολογίαν καὶ ἀρχαιολογίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἔτι δὲ πανηγυρικώτερος ὑπῆρξεν ὁ τρόπος, καθ' ὃν οἱ Γερμανοὶ τοῦ Κουρτίου θιασῶται εἶχον ἀποφασίσει νὰ ἑορτάσωσιν ἐφέτος τὴν ὀγδοηκοστὴν αὐτοῦ γενέθλιον. Ἡ προτομὴ τοῦ Κουρτίου, ἱδρυομένη δι' ἐράνου τῶν φίλων αὐτοῦ ἐν τῷ μουσείῳ τῆς Ὀλυμπίας ἀδείᾳ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, μέλλει νὰ δεικνύῃ εἰς ἀεὶ εἰς τοὺς ἐπισκέπτας τῆς ἱερᾶς Ἄλτεως τὴν προσηνῆ μορφὴν τοῦ ἀνδρὸς, ὅστις ηὐτύχησεν εἴπερ τις καὶ ἄλλος, ἰδὼν πραγματοποιηθὲν

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἑστίᾳ τῆς 25 Αὐγούστου 1894 ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐν Βερολίνῳ τελέσεως τῆς ὀγδοηκοστῆς ἀμφιετηρίδος τοῦ Ἐρνέστου Κουρτίου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ἐν γήρᾳ τὸ γλυκὺ ὄνειρον βίου ὅλου ἀφοσιωθέντος εἰς τὴν λατρείαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Τὴν εὐκαιρίαν δὲ ταύτην τῆς ὀγδοηκονταετηρίδος τοῦ Κουρτίου δὲν ἠδύναντο νἀντιπαρέλθωσι καὶ οἱ παρ' ἡμῖν μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ θαυμασταί, καταστήσαντες ἐπιτροπείαν, μέλλουσαν νὰ δεχθῇ πραγματείας φιλολογικάς, ἱστορικὰς καὶ ἀρχαιολογικὰς συνενωθησομένας εἰς ἓν τεῦχος, προςενεχθησόμενον εἰς τὸν ἑορτάζοντα σήμερον. Καὶ ἱκανῶς μὲν πρόθυμος ὑπῆρξεν ὁ ζῆλος τῶν προςχωρησάντων εἰς τὴν ἔκκλησιν τῆς ἐπιτροπείας, ἀλλ' ἕνεκα τῶν δυςχερειῶν, αἵτινες παρουσιάσθησαν πρὸς ταχεῖαν ἐν Ἀθήναις ἐκτύπωσιν διατριβῶν ἀποστελλομένων ἐκ διαφόρων μερῶν τῆς ἑλληνίδος γῆς, ἐκρίθη ἀναγκαία ἡ χωριστὴ δημοσίευσις αὐτῶν ὑπὸ τῶν δωρητῶν. Οὕτω δὲ ἀπὸ τῆς σήμερον μέχρι τέλους τοῦ ἔτους, οἱονεὶ παρατεινομένης τῆς ἑορτῆς, ὁ μὲν Κούρτιος θὰ ἔχῃ τὴν εὐχαρίστησιν νὰ δέχηται τὰ μνημόσυνα δῶρα εὐγνωμόνων αὐτοῦ μαθητῶν ἐξ Ἑλλάδος, παρέχεται δ' εἰς ἡμᾶς εὐχάριστος περίστασις νὰ δείξωμεν εἰς τὸν γηραιὸν διδάσκαλον κατὰ πόσον ἐκαρποφόρησαν καὶ ἐν Ἑλλάδι τὰ σοφὰ αὐτοῦ διδάγματα. Καὶ ἔτι ἐπισημότερον δ' ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη ἀπεφάσισε νὰ δηλώσῃ τὴν πρὸς τὸν ἑορταστὴν τιμὴν αὐτῆς. Ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ἐθεώρησε χρέος αὐτῆς ἅμα καὶ εὐχαρίστησιν νὰ συμμετάσχῃ τῆς σημερινῆς ἑορτῆς, διαπέμπουσα διὰ τοῦ κοσμήτορος πρὸς τὸν Κούρτιον τηλεγραφικῶς τὴν ἔνδειξιν τῆς μεγάλης αὐτῆς τιμῆς ἐφ' οἷς μακρὰ ἤδη ἔτη ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, γεωγραφίας καὶ τέχνης ἐπόνησε καὶ εὐχομένη θαλερὸν ἐν γήρᾳ τὸν εὔμουσον βίον ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἐπιστήμης.

Εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἦτο ἀληθῶς ἄξιος ὁ Κούρτιος νὰ τύχῃ τῶν τοιούτων δειγμάτων τῆς θερμῆς συμπαθείας τῶν Ἑλλήνων. Ὀλίγοι τῶν Γερμανῶν σοφῶν συνδέονται πρὸς τὴν ἡμετέραν πατρίδα διὰ δεσμῶν οὕτως ἀρρήκτων ὅσον ἐκεῖνος. Ὅσοι παρεκάθησαν παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ διδάσκοντος θὰ ἐνθυμῶνται εἰς ἀεὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν τὸν ἐξαίροντα τὴν εὐγενῆ του ψυχήν, ὅταν ἀπησχόλει αὐτὸν ἡ ἀρχαία Ἑλλάς. Καὶ τον ἀπησχόλησεν ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος κόσμος ἀληθῶς καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον. Ἡ Πελοπόννησος καὶ ἡ Νάξος αὐτοῦ, αἱ εἰς τὴν τοπογραφίαν τῶν Ἀθηνῶν ἀναφερόμεναι μελέται, ὧν κεφάλαιον ὑπῆρξεν ἡ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐκδοθεῖσα Ἱστορία τοῦ ἄστεως

τῶν Ἀθηνῶν, ἔστωσαν τρανὰ δείγματα τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὡς γνήσιος μαθητὴς τοῦ Ritter ἐνόησεν ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἑλληνικῷ κόσμῳ ἀναπόσπαστον τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐνοικοῦντος ἀνθρώπου πρὸς τὸ ἔδαφος τῆς ὑπ' αὐτοῦ οἰκουμένης χώρας. Ἡ γεωγραφία καὶ ἡ τοπογραφία μεταβάλλονται διὰ τοῦ ζῶντος αὐτοῦ καλάμου εἰς ἀληθῆ ἱστορίαν τῆς χώρας. Ὁ ἱστορικὸς ἑνοῦται πρὸς τὸν ποιητὴν ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν χωρῶν, καὶ τὰ τοπία ἀντιπαρέρχονται πρὸ ἡμῶν δίκην εἰκόνων, ἐν αἷς ζωηρὰ δρᾷ ἀκόμη καὶ κινεῖται ἡ ἀρχαιότης. Μετὰ τῆς αὐτῆς δὲ θερμότητος ἀνεζήτησεν ὁ Κούρτιος τὴν ζωὴν τῆς ἀρχαιότητος ἐν τῇ τέχνῃ, ἧς τὰ ἔργα δὲν εἶνε δι' αὐτὸν νεκρὸς συμβολισμὸς οὐδὲ σύνολον γεωμετρικῶν ἀναλογιῶν, ἀλλὰ ζῶν λείψανον τοῦ ἀρχαίου βίου, ὃν θαυμάζει καὶ ἀναζωογονεῖ. Ὁ λίθος, ὃν μετέπλασεν εἰς παράστασιν ἔντεχνον ἡ ἀρχαία σμίλη, δὲν εἶνε δι' αὐτὸν ἀπομεμονωμένον τεχνούργημα, ἀλλὰ μέλος ἀναπόσπαστον ἀπὸ τοῦ ὅλου σώματος τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ καὶ ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων. Συνδεόμενα πάντα τὰ τμήματα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἰς ἕν, παραβαλλόμεναι ἅπασαι αἱ ἐμφανίσεις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου πρὸς ἀλλήλας, συναποτελοῦσιν ἓν ὅλον καὶ ἐξηγοῦνται δι' ἀλλήλων. Τοιοῦτον εἶνε τὸ τὰς συγγραφὰς τοῦ Κουρτίου διαπνέον πνεῦμα. Ἐνδεικτικωτάτη δὲ τῆς τάσεως αὐτοῦ ταύτης εἶνε ἡ παραβολή, ἧς συνήθως ἐποιεῖτο χρῆσιν ἐν τοῖς μαθήμασί του, ἀποκαλῶν τοὺς ἀρχαίους δακτυλιολίθους ἐπιγράμματα τῆς ἀρχαίας τέχνης. Ἡ γραμματολογικὴ εἰκὼν προώριστο νὰ συντελέσῃ εἰς σαφηνισμὸν τῶν μικρῶν καλλιτεχνημάτων, ὡς ἡ περιγραφὴ τῆς ἑλληνίδος γῆς, ἡ κατανόησις τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ἡ ἀπόλαυσις τῆς γλώσσης τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν λογοτεχνημάτων αὐτῶν παρίστανται ἐν τῷ πνεύματι αὐτοῦ ὡς παράγοντες πρὸς συντέλεσιν τῆς μεγαλογραφίας, ἣν ἀποτελεῖ ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Ἀπὸ τοιούτων δ' ἀληθῶς ἐφοδίων ἀνέλαβε τὴν ἀναπαράστασιν τῶν ἱστορικῶν ἐκείνων περιπετειῶν ἐν τῇ τριτόμῳ ἐκείνῃ Ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος, ἧς ἀπαράμιλλος παραμένει ἡ καλλιτεχνικὴ ἐπεξεργασία καὶ ἡ ζωηρότης τῶν εἰκόνων. Πολλοὶ μετὰ τὸν Κούρτιον ἐπεχείρησαν νὰ συγγράψωσιν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, πολλαὶ τῶν θεωριῶν αὐτοῦ ἀπηρχαιώθησαν ὑπὸ τῆς νεωτέρας ἐρεύνης, ἀλλ' ἡ ἐπιβολὴ τοῦ ἔργου ἐκείνου καὶ ἡ γοητεία διατηροῦσιν ἀκόμη ὅλην αὐτῶν τὴν δύ-

ναμιν ἅμα καὶ καλλονὴν, καὶ ὁ ἀναγνώστης τοῦ Κουρτίου δὲν θὰ παύσῃ ποτὲ τρεπόμενος εἰς τὸν πολυθέλγητρον ἐκεῖνον ἑλληνικὸν κόσμον, ὃν ὁ ἀριστοτέχνης συγγραφεὺς παριστάνει ὡς ἴδιόν τινα, ὡς κόσμον τῶν ἑαυτοῦ προγόνων.

Ἀλλὰ δὲν εἶνε μόνον οἱονεὶ πρόγονοι τοῦ Κουρτίου οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες. Ἀπὸ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος κατέβη εἰς τὴν νέαν, ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως εἶδε γεννωμένας τὰς νέας Ἀθήνας, καὶ, μακρὸν ζήσας ἐν τῇ νεότητι ἐν μέσῳ τῶν νέων Ἑλλήνων, ἠγάπησεν αὐτοὺς ὡς ἀδελφοὺς, καθ' ἃ τοὺς ἀρχαίους ἐλάτρευσε δίκην πατέρων. Τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν δύναται νὰ καυχηθῇ, ὅτι ἔσχε τὸν δεινὸν ἱστορικὸν, γεωγράφον καὶ ἀρχαιολόγον μεταξὺ τῶν ἀκροατῶν του ἐν αἷς ἡμέραις ἐδίδασκεν ὁ Ῥόσσιος τὴν ἀρχαιολογίαν. Ἐν Ἀθήναις ἐξέμαθε τὴν νέαν γλῶσσαν τῶν Ἑλλήνων, ἣν ἄριστα λαλεῖ καὶ νῦν ἀκόμη μετὰ δεκαετηρίδας ὅλας. Ἀλλ' αἱ Ἀθῆναι ἦσαν ἄλλως ἁπλῆ μόνον δι' αὐτὸν ἀφετηρία πρὸς ἐπίσκεψιν καὶ γνῶσιν τῆς ὅλης ἑλληνικῆς γῆς, ἣν ἐγνώρισε καὶ ἠγάπησεν ὡς ὀλίγοι, δὲν λέγω τῶν ἀλλογενῶν, ἀλλ' αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων. Ὁδοιπορῶν διὰ τῆς Πελοποννήσου συνεσχέτισε τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα μετὰ τῆς νέας, καὶ περιγράφων τὴν Νάξον δὲν περιωρίσθη εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλ' ἔφθασε μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Οὔτε ἡ ἅλωσις τῆς Κορίνθου ὑπὸ τοῦ Μομμίου, οὔτε ἡ πτῶσις τοῦ Βυζαντίου ἀπετέλεσάν ποτε δι' αὐτὸν φραγμοὺς χωρίζοντας τὴν Ἑλλάδα εἰς χρονικὰ τμήματα, ἀλλ' ὁ ἑλληνισμὸς παρέστη πάντοτε ἑνιαῖος ἐν τῇ μεγάλῃ του ψυχῇ. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ πολλάκις ἐν τοῖς πανηγυρικοῖς πανεπιστημιακοῖς λόγοις, οὓς ἀπὸ μακρῶν ἐκφωνεῖ σχεδὸν καθ' ἕκαστον ἔτος, ὁ εὔγλωττος ἀκαδημαϊκὸς ῥήτωρ εὑρίσκει τὴν εὐκαιρίαν νὰ λαμβάνῃ θέματα ἐκ τοῦ βίου τῆς νέας Ἑλλάδος ἢ νὰ συσχετίζῃ τὸν νέον ἑλληνισμὸν μετὰ τοῦ ἀρχαίου. Καὶ οὐδεὶς ἴσως ὡς αὐτὸς, ἀναπολῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος τὴν δόξαν καὶ τὰς χώρας καὶ τὰ ὀνόματα, ἀφίνει ἑλληνοφιλῶς νὰ φέρηται ἡ ἔτι ἐν γήρᾳ ζωηρά του φαντασία εἰς τῆς νέας Ἑλλάδος προσφιλεῖς γωνίας, πρὸς ἃς συνδέουσιν αὐτὸν γλυκεῖαι παλαιῶν ἡμερῶν ἀναμνήσεις. Πῶς νὰ λησμονήσῃ τὴν νέαν Νάξον, ὅταν αὐτὴν ἔχῃ ὡς σκηνὴν ἓν τῶν ὡραιοτάτων ποιημάτων τοῦ πρό τινος μόνον θανόντος φίλου του ποιητοῦ Geibel, εἰς τὸν Κούρτιον ἀφιερώσαντος τοὺς στίχους

τοὺς ἀπηχοῦντας ἀναμνήσεις ὡραίων νεανικῶν ἡμερῶν, ἃς ὁμοῦ διῆλθον ἐν τῇ θελκτικῇ νήσῳ;

Μετὰ μακρὰν περίοδον ἐτῶν ἦτο προωρισμένον εἰς τὸν Κούρτιον νὰ κατέλθῃ πρὸ εἰκοσαετίας καὶ πάλιν εἰς τὴν Ἑλλάδα δίκην νικητοῦ, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν ἔργου, ὅπερ ἐπὶ μακρὸν εἶχεν ὀνειροπολήσει, τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ὀλυμπίας. Μέγας μαθητής του, ὁ ἔπειτα αὐτοκράτωρ Φρειδερῖκος, παρεῖχεν εἰς τὸν σοφὸν ἀρχαιολόγον τὸ μέγα δῶρον ὡς ἀμοιβὴν βίου ὅλου ἀφιερωμένου εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἑλλάδος. Τὸ ὄνειρον ἔγεινε πρᾶγμα, καὶ ἐκ τῶν ἄμμων τοῦ Κλαδέου ἀποκαθαρθεῖσαν ἐφώτισε καὶ πάλιν ὁ ἑλληνικὸς ἥλιος τὴν ἱερὰν Ἄλτιν, οἵαν ἐφαντάζετο ἐν ὀνείροις ὁ σοφὸς, καὶ προςεμειδίασεν εἰς τὸν Ἕλληνα Γερμανὸν ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους καὶ ἔπτη ἀπὸ τῶν νεφῶν πρὸς αὐτὸν ἡ Νίκη, ἡ Νίκη τοῦ Παιωνίου.

Δικαίως λοιπὸν ἐν τῇ Ὀλυμπίᾳ θὰ στηθῇ ἡ προτομὴ τοῦ ἀνδρὸς τοῦ νοσταλγήσαντος ἔτη μακρὰ πρὸς τὴν Ἄλτιν. Καὶ ἡμεῖς δὲ σήμερον ἐκ τῆς Ὀλυμπίας πρέπει νὰ προςκομίσωμεν εἰς τὸν ἑορτάζοντα τῆς ἐπιστήμης μύστην καὶ τῆς Ἑλλάδος φίλον τὸ πολυτιμότατον τῶν δώρων. Μὲ κότινον ἀπὸ τῶν ὄχθων τοῦ πατρῴου Ἀλφειοῦ στέψωμεν τοὺς πρεσβυτικοὺς κροτάφους τοῦ θαλεροῦ Ὀλυμπιονίκου.

ΦΕΡΔΙΝΑΝΔΟΣ ΓΡΗΓΟΡΟΒΙΟΣ [1]

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γρότε καὶ τοῦ Δρόϋζεν οὐδενὸς τῶν ἱστοριογράφων τῆς Ἑσπερίας ὁ θάνατος δύναται νὰ συγκινήσῃ τοὺς Ἕλληνας ὅσον ὁ τοῦ Φερδινάνδου Γρηγοροβίου, ἀποθανόντος ἐν Μονάχῳ τὸ Σάββατον, 20 Ἀπριλίου. Καὶ ταῦτα διότι ὁ Γρηγορόβιος συνεδέθη ἀρρήκτως μετὰ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας διά τε ἄλλων αὐτοῦ προτέρων ἔργων καὶ μάλιστα διὰ τῆς πρὸ δύο ἐτῶν ἐκδοθείσης διτόμου Ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας.

Ὁ Γρηγορόβιος, γεννηθεὶς τῷ 1821 ἐν Νεϊδεμβούργῳ τῆς ἀνατολικῆς Πρωσσίας, ἐσπούδασεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Ἑϊδελβέργης θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν, ἀλλ' αἱ ἐπιστῆμαι αὗται ἀπετέλεσαν μὲν λαμπρὸν τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτοῦ ἔργων πλαίσιον, δὲν ὑπῆρξαν ὅμως τὸ στάδιον ἐν ᾧ ἔμελλε νὰ διακριθῇ, ὡς οὐδ' ἡ ποίησις, περὶ ἣν οὐκ ἄνευ ἐπιτυχίας ἠσχολήθη. Ἡ δύναμις τοῦ Γρηγοροβίου ἔγκειται ἐν ταῖς ἱστορικαῖς αὐτοῦ μελέταις. Ἀλλ' ἅτε μὴ ἐξελθὼν ἔκ τινος τῶν συστηματικῶν ἱστορικῶν σχολῶν τῆς Γερμανίας, ἠδυνήθη μὲν διὰ τῆς πνευματικῆς του εὐφυΐας νὰ καρπωθῇ τὴν ἀσφαλῆ τῶν νεωτέρων χρόνων ἱστορικὴν μέθοδον, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου, μὴ δεσμευθεὶς ὑπὸ τῆς αὐστηρότητος τῆς κριτικῆς τῶν ἀκολουθούντων τὴν σχολὴν τοῦ Ῥάγκε καὶ τοῦ Βάϊτζ, ἠδυνήθη νἀφήσῃ ἐλευθέραν διέξοδον εἰς τὴν ποιητικήν του ἔξαρσιν καὶ νεωτερίσῃ οὕτως εἰπεῖν συνδυάζων τὴν πτῆσιν τῆς φαντασίας πρὸς τὴν εὐμέθοδον τῆς ἱστορίας ἀνίχνευσιν.

Ὁ Γρηγορόβιος εἶχε τὴν δύναμιν νἀναπλάσσῃ διὰ τῆς φαντασίας εἰκόνας καὶ ἐποχὰς ἐκ μικρῶν πολλάκις λειψάνων τοῦ παρελθόντος καὶ νὰ δίδῃ χρώματα καὶ ζωὴν εἰς τὰς ἱστορικάς του περιγραφὰς ἐκ τῆς

[1] Ἐδημοσιεύθη ἀνωνύμως ἐν τῷ Ἄστει τῆς 25 Ἀπριλίου 1891.

γνώσεως καὶ αὐτοψίας τῶν τόπων, ὧν ὑπῆρξε παρατηρητὴς ὀξύτατος, ἐν ᾧ συγχρόνως ᾐσθάνετο εἴπερ τις καὶ ἄλλος οὐ μόνον τὴν ποιητικὴν αὐτῶν καλλονὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν σημασίαν ὡς ἱστορικῶν παραγόντων. Διὰ τοῦτο σχεδὸν πάντοτε ἀναπόσπαστος ἀπ' ἀλλήλων εἶνε ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ ἡ τοπογραφία καὶ ἡ ἱστορία. Διὰ τοῦτο σχεδὸν πάντοτε, ἐπιχειρῶν ταξείδιόν τι, εἶχεν ἐν τῷ νῷ καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, ἢ μᾶλλον ἐξέλεγε τοὺς τόπους πρὸς οὓς μετέβαινεν ὡς προσκύνημα ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ των ἐνδιαφέροντος. Καὶ πάλιν ἐξ ἑκάστης αὐτοῦ περιοδίας ἀπέρρεε περιγραφὴ τῶν τόπων, ἧς ἀναγκαιότατον συμπλήρωμα ἦσαν αἱ ἱστορικαὶ αὐτῶν περιπέτειαι. Τοιοῦτον χαρακτῆρα φέρουσιν αἱ ποικίλαι αὐτοῦ μονογραφίαι, αἱ συλλεχθεῖσαι ἐν τῇ πεντατόμῳ συλλογῇ, ἥτις φέρει τὴν ἐπιγραφὴν Ἔτη περιοδίας ἐν Ἰταλίᾳ. Ἡ Κορσική, ἡ Σικελία, ἡ Νεάπολις, ἡ Ῥάβεννα, ἡ Ῥώμη διέρχονται ἐν ταῖς συγγραφαῖς ταύταις πρὸ ἡμῶν ὡς εἰκόνες πανοράματος γραφέντος ὑπὸ καλλιτέχνου, ὅστις γινώσκει πῶς διὰ τοῦ χρωστῆρος αὐτοῦ νὰ τέρψῃ ἢ νὰ ἐξάρῃ, νὰ φέρῃ εἰς θυμηδίαν ἢ νὰ συγκινήσῃ τὴν φαντασίαν. Καὶ ἐν αὐτῷ δὲ τῷ ἐπιφανεστάτῳ τῶν ἔργων του, τῇ ὀκτατόμῳ ἱστορίᾳ τῆς Ῥώμης ἐν τοῖς μέσοις αἰῶσι, γίνεται καταφανεστάτη ἡ ὠφέλεια, ἣν ἠρύσθη ἐκ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν τόπων, διότι τὴν Ῥώμην ἠγάπησε καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον ὡς δευτέραν πατρίδα, ἐν ᾗ διέτριψεν ἔτη ὅλα, εἰς ἣν δὲ καὶ ἔπειτα, ἀφ' οὗ χρόνου ἐγκατεστάθη ἐν Μονάχῳ, μετέβαινεν ἐπὶ πολλοὺς τοῦ ἔτους μῆνας.

Τόσον ἠγάπα τὴν Ῥώμην ὁ Γρηγορόβιος, ὥστε, καίπερ ὢν ἑταῖρος τῆς ἀκαδημίας τοῦ Μονάχου, οὐδένα τίτλον ἤθελε νὰ φέρῃ οὐδ' ἐδέχετο ἐπὶ τῆς διευθύνσεως τῶν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῶν ἄλλο τι πλὴν τοῦ ὀνόματός του, ποιῶν ἐξαίρεσιν μόνον ὡς πρὸς τὸν τιμητικώτατον δι' αὐτὸν τίτλον ἐπιτίμου πολίτου τῆς Ῥώμης, ὅστις ὑπῆρξε τὸ ὡραιότατον δι' αὐτὸν ἔπαθλον τῶν πολυετῶν του πρὸς σύνταξιν τῆς ἱστορίας τῆς Ῥώμης μόχθων. Πρὸς δὲ τὴν Ἑλλάδα συνδέεται ὁ Γρηγορόβιος ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1879, ὅτε τὸ πρῶτον ἐπεσκέφθη τὴν ἡμετέραν πατρίδα, εἰς ἣν καὶ πάλιν ἐπανῆλθε τῷ 1882. Ἡ περὶ Κερκύρας μονογραφία αὐτοῦ καὶ ἡ συγγραφὴ περὶ τῆς Ἀθηναίας αὐτοκρατείρας Ἀθηναΐδος, τῆς περικαλλοῦς συζύγου Θεοδοσίου τοῦ Β', φέρουσι τὴν σφραγῖδα τῆς ἰδιοφυίας καὶ παρέχουσι δεῖγμα τῆς δυνάμεως τῆς

γραφίδος αὐτοῦ, ἂς εἴπωμεν μᾶλλον τοῦ χρωστῆρός του, οἱ ἡμέτεροι ἀναγνῶσται δύνανται νὰ λάβωσι πεῖραν τῆς συγγραφικῆς αὐτοῦ χάριτος, διότι ἀμφότερα ταῦτα τὰ ἔργα ἔχουσιν ἐξελληνισθῆ, τὸ μὲν περὶ Κερκύρας ὑπὸ τοῦ κ. Σπυρίδωνος Παπαγεωργίου, τὸ δὲ περὶ Ἀθηναΐδος ὑπ' ἐμοῦ.

Ἀγαπήσας δ' ἔκτοτε τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας, ἱκανὰς μὲν ἐδημοσίευσε περὶ τῆς πόλεως ταύτης μονογραφίας, ἀπεφάσισε δὲ νὰ ἐπιθέσῃ τὴν κορωνίδα εἰς τὸν συγγραφικὸν αὐτοῦ βίον συγγράφων ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, ἥτις ἀπησχόλησεν αὐτὸν ἐπὶ ἓξ περίπου ἔτη, καθ' ἃ δὲν περιωρίσθη γράφων ἐπὶ τοῦ γραφείου αὐτοῦ, ἀλλ' εἰργάσθη καὶ ἐν ἀρχείοις ἰδίως ἰταλικοῖς.

Τὴν ἱστορίαν τῶν μεσαιωνικῶν Ἀθηνῶν ἐθεώρει οὕτως εἰπεῖν ὡς τὴν ἀντίτοιχον εἰκόνα τῆς ῥωμαϊκῆς του ἱστορίας. Καίτοι δὲ μεγάλη ὑπῆρχεν ἡ διαφορὰ τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῶν δύο πόλεων, τῶν Ἀθηνῶν μὴ ἐχουσῶν τὴν παγκόσμιον σημασίαν τῆς Ῥώμης κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, ἠδυνήθη ὁ Γρηγορόβιος νὰ ὑψώσῃ ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ἐξάρῃ τὸν ἀστικὸν ὅλως βίον τῶν μεσαιωνικῶν Ἀθηνῶν, ὥςτε νὰ παρασταθῇ ἡ πόλις οὐ μόνον τοπικὴν ἔχουσα σημασίαν, ἀλλ' οἱονεὶ συνδεομένη πρὸς τὴν ὅλην τῶν μέσων αἰώνων ἱστορίαν. Μετ' ἀγάπης δὲ καὶ θαυμαστῆς εἰλικρινείας παρακολουθήσας καὶ τὰς ὑπὸ Ἑλλήνων γενομένας προεργασίας, ἀπέδωκεν ἑκάστῳ τὸ ἴδιον καὶ συνεδύασεν οὕτως εἰπεῖν ἐν ἀδελφικῷ τινι ὅλῳ τὴν γερμανικὴν μετὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης.

Ὁ Γρηγορόβιος δὲν ἀνεκηρύχθη ἐπίτιμος πολίτης τῶν Ἀθηνῶν ὡς καὶ τῆς Ῥώμης. Ἀλλὰ καὶ παρὰ ταύτην τὴν παράλειψιν τὸν θάνατον αὐτοῦ ὀφείλει νὰ θρηνήσῃ μετὰ τῶν ὀλίγων αὐτοῦ ἐν Ἀθήναις προςωπικῶν φίλων καὶ θαυμαστῶν ἡ πόλις ὅλη, ἧς ὑπῆρξεν ὁ γλαφυρὸς ἱστοριογράφος. Ἀφ' οὗ δὲ ἡ δημοτικὴ ἀρχὴ ἕνεκα τῆς βραδείας εἰς Ἀθήνας ἀφίξεως τῆς ἀγγελίας τοῦ θανάτου του δὲν ἐπρόφθασε νὰ καταθέσῃ ἐπὶ τῆς σοροῦ του τὸν προςήκοντα στέφανον, δύναται νἀναπληρώσῃ τὴν ἀκουσίαν ἔλλειψιν δίδουσα δικαίως εἰς μίαν τῶν ὁδῶν τῶν Ἀθηνῶν τὸ ὄνομα τοῦ Φερδινάνδου Γρηγοροβίου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΑΡΘΡΑ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ ΚΑΙ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ [1]

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη πολλάκις ἐν ὀργανισμοῖς τοῦ νέου ἑλληνικοῦ θεάτρου χάριν τοῦ μέλλοντος μᾶλλον ἢ τοῦ παρόντος σχεδιασθεῖσιν, εἴτ' ἐν σχεδίοις γραφεῖσιν ἀνεπισήμως ὑπὸ ἰδιωτῶν φίλων τοῦ ἐθνικοῦ θεάτρου, εἴτε ὑπὸ τῶν ἀποπειραθέντων νὰ προεξοφλήσωσι τὸν διὰ φροντίδος τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως πρὸς συντήρησιν καὶ προαγωγὴν τοῦ ὑπ' Αὐτοῦ κτιζομένου θεάτρου ἐγκριθησόμενον ὀργανισμὸν ἔγεινεν ἀπόπειρα πρὸς καθορισμὸν τῆς σχέσεως μεταξὺ τῆς δραματικῆς παραγωγῆς ἐξ ἑνὸς καὶ τῆς διδασκαλίας τῶν δραμάτων ἐξ ἑτέρου. Ἀλλ' ἅπασαι ἐκεῖναι αἱ ἀπόπειραι ἤθελον πιθανῶς ναυαγήσει, κεχωρισμένας δ' ἀλλήλων ἔμελλον ἴσως νὰ ἔχωσιν ἀκόμη νῦν τὰς τρίβους δραματικοὶ συγγραφεῖς καὶ ὑποκριταί, ἂν μὴ ἡ πρό τινων ὀλίγων ἐτῶν ἀπὸ τῆς σκηνῆς ἐπιτυχία ἑνὸς κωμειδυλλίου τοῦ κ. Κορομηλᾶ μετέβαλλεν αἴφνης ἄρδην τὰς μεταξὺ τῶν συγγραφέων καὶ τῶν θιάσων σχέσεις, εἰςαχθέντων τακτῶν ποσοστῶν ὑπὲρ τῶν συγγραφέων. Τὸ πρᾶγμα ἦτο ἀληθῶς πρωτοφανές, διότι πρότερον ὀλίγοι ὑπῆρξαν οἱ εὐτυχεῖς οἱ κατορθώσαντές ποτε νὰ λάβωσιν οἱανδήποτε ἔκτακτον ἀμοιβὴν διὰ τὰ πρωτότυπα αὐτῶν ἔργα καὶ ὀλίγον περισσότεροι οἱ ἐφ' ἁπλῷ δωρεὰν εἰσιτηρίῳ ἢ γλισχροτάτῃ ἐφ' ἅπαξ δόσει χρημάτων παρέχοντες τὰς μεταφραστικὰς αὐτῶν ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἑλληνικὴν σκηνήν. Καὶ ἐν τούτοις τῶν ὀλίγων ἐκείνων, οἵτινες κατώρθονον νὰ βλέπωσι τὸ γλίσχρον χρῆμα τῶν ὑποκριτῶν εἰςερχόμενον εἰς τὸ βαλάντιον αὐτῶν, τὸ ὄνομα ἦτο μισητὸν παρὰ τοῖς σκηνικοῖς θιάσοις ὡς φιλαργύρων, ἀπομυζώντων αὐτὸ τὸ αἷμα τοῦ αὐτοκαλουμένου ἐθνικοῦ θεάτρου, ὅπερ ἐκόσμει διὰ μεγάλων ὀνομάτων σκηνὴν νομαδικὴν μᾶλλον ἢ ἐθνικήν.

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἑστίᾳ τῆς 24 Μαΐου 1894.

Ὁ ὁρισμὸς τακτῶν ποσοστῶν ὑπὲρ τῶν δραματικῶν συγγραφέων δὲν ἠδύνατο βεβαίως αὐτὸς καὶ μόνος νὰ μεταβάλῃ διὰ μιᾶς τὰ τῆς ἐθνικῆς σκηνῆς. Ἀλλ' εἶνε ὅμως ἀναντίρρητον, ὅτι ὑπῆρξε καὶ αὐτὸς εἷς τῶν παραγόντων τῆς ἐπ' ἐσχάτων παρατηρουμένης εὐοιώνου τροπῆς τοῦ παρ' ἡμῖν θεάτρου ἐπὶ τὰ βελτίω. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐνόησαν ἱκανῶς οἱ παρ' ἡμῖν ὑποκριταί, καὶ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιμονῆς αὐτῶν ὑπῆρξεν ἡ μεταξὺ ὑποκριτῶν καὶ συγγραφέων ῥῆξις ἡ ἀγαγοῦσα εἰς τὴν συγκρότησιν τοῦ Συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων δραματικῶν συγγραφέων.

Ὁ ἀρτισύστατος Σύνδεσμος εὐκόλως βεβαίως θὰ δυνηθῇ, λαμβάνων ὡς πρότυπον τὰ ἰσχύοντα ἐν ταῖς χώραις ἐν αἷς οὐ μόνον τὸ θέατρον εἶνε ἀληθῶς προηγμένον, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀναγνώρισις τῆς πνευματικῆς ἰδιοκτησίας πλήρης, νὰ προβῇ εἰς τὸν καθορισμὸν καὶ τὴν προστασίαν τῶν δικαιωμάτων τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς ἀπέναντι τῆς πλεονεξίας τῶν δραματικῶν θιάσων. Ἄλλως δ' ἐπίκειται ὁ χρόνος, καθ' ὃν θὰ καθορισθῶσι καὶ ἐπισημότερον, ὡς εἰκός, αἱ τοιαῦται σχέσεις τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς καταναλώσεως διὰ τῆς ἱδρύσεως τοῦ ἐθνικοῦ θεάτρου, ὅπερ μετ' οὐ πολὺν χρόνον θἀνοίξῃ τὰς πύλας του ἀπέναντι τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου.

Ὁ νόμος περὶ εἰςφορᾶς καὶ ζητήσεως ἀπὸ μακροῦ ἤδη εἶνε καθιερωμένος ἐν ταῖς πεπολιτισμέναις χώραις καὶ διὰ τὰ προϊόντα τῆς λογοτεχνίας καὶ τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, καὶ ἡ πνευματικὴ ἰδιοκτησία οὐ μόνον ἀναγνωρίζεται καὶ ὑπὸ νόμων ὑποστηρίζεται, ἀλλὰ καὶ προάγεται δι' εἰδικῶν συνδέσμων τῶν συγγραφέων καὶ διεθνῶν συνεδρίων. Μόνον δὲ παρ' ἡμῖν ἡ μὲν ὑπὸ τῶν πολλῶν ἀναγνώρισις τῆς πνευματικῆς ἰδιοκτησίας ἐπῆλθε βραδεῖα, ἡ δὲ ὑπὸ τῶν νόμων προστασία αὐτῆς εἶνε εἴπερ τις καὶ ἄλλη ἀνεπαρκής. Ὀλίγα παραδείγματα θὰ πείσωσι περὶ τῆς ἀληθείας τῶν λεγομένων. Πόσοι δὲν ὑπάρχουσιν ἀκόμη καὶ σήμερον οἱ οὐδεμίαν ἀμοιβὴν λαμβάνοντες παρὰ τῶν ἐφημερίδων καὶ τῶν περιοδικῶν συγγραμμάτων διὰ τὰ ὑπ' αὐτῶν γραφόμενα, ἢ μᾶλλον πόσοι εἶνε καὶ εἰς τοὺς δακτύλους μετρούμενοι οἱ ἀμειβόμενοι διὰ τὴν πνευματικὴν αὐτῶν παραγωγὴν ὑπὸ ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν; Δὲν εἶνε δὲ γνωστόν, ὅτι πλὴν πάνυ ὀλίγων αἱ πλεῖσται τῶν ἐφημερίδων καὶ τὰ πλεῖστα τῶν περιοδικῶν ἐκτὸς τακτῶν τινων συντακτῶν καὶ συνεργατῶν ζητοῦσι μὲν τὴν ἔκτακτον συνεργασίαν

καὶ ἄλλων ἔξωθεν, οὐδαμῶς δ' ἐννοοῦσι νἀμείβωσι τοὺς οὕτως ἐργαζομένους ἐνίοτε κατ' ἰδίαν αὐτῶν ἐντολήν; Δὲν εἶνε τοῦτο καθαρὰ παραγνώρισις τοῦ δικαιώματος τῆς πνευματικῆς ἰδιοκτησίας, καὶ δὲν δεικνύει τοῦτο κατάστασιν ἐν πολλοῖς ὁμοίαν πρὸς τὰ συμβαίνοντα ἐν Ἀθήναις πρὸ πεντηκονταετίας καὶ εἰκοσιπενταετίας; Ἀληθῶς τότε κατὰ τὰς πρώτας μάλιστα ἡμέρας, καθ' ἃς ἤρχισαν ἐκδιδόμεναι ἡ Μνημοσύνη, ἡ Εὐτέρπη καὶ ἡ Πανδώρα, οὐδεὶς σχεδὸν λόγος ἐγίνετο περὶ ἀμοιβῆς τῶν συνεργαζομένων συγγραφέων ἢ μεταφραστῶν, ἀλλ' εἴ τι ὑπελείπετο κέρδος ἐκ τῆς ἐκδόσεως τῶν περιοδικῶν εἰςέρρεεν εἰς τὸν κορβανᾶν τῶν ἐκδιδόντων αὐτά. Αἱ δ' ἐξαιρέσεις ἦσαν σπάνιαι καὶ τὰ κέρδη τῶν συνεργατῶν ἀνάξια σχεδὸν λόγου. Ἐνθυμοῦμαι τὴν χαράν, ἣν διηγεῖται ὅτι ᾐσθάνθη ὁ Μαρῖνος Βρετός, ὅτε ὡς πρώτην συγγραφικὴν ἀμοιβὴν ἠδυνήθη νὰ λάβῃ ποσὸν . . . τόσον μόνον, ὅσον ἤρκει ὅπως ἀγοράσῃ ψαλίδα, ἣν ἀγοράσας ἐδώρησεν εἰς τὴν ἰδίαν του μητέρα ὡς πρωτόλειον τῶν ἀπὸ τῆς πνευματικῆς του ἐργασίας κερδῶν. Καὶ πρὸ εἰκοσιπενταετίας δὲ ἀκόμη καὶ κατόπιν μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν δυσφήμως ἀνεφέροντο οὐ μόνον μεταξὺ τῶν ἐκδοτῶν, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν νεωτέρων τότε λογίων τὰ ὀνόματα συγγραφέων τινῶν, οἵτινες ἀπήτουν πάντως χρηματικὸν ἀντάλλαγμα διὰ τὴν παροχὴν τῆς ἐπιστημονικῆς ἢ λογοτεχνικῆς αὐτῶν συνεργασίας. Ἐθεωρεῖτο πολὺ φυσικὸν νὰ πληρόνηται ὁ δικηγόρος διὰ τὰς νομικάς του συμβουλὰς καὶ ὁ ἰατρὸς διὰ τὰς ἰατρικάς του ἐπισκέψεις, ἀλλὰ πολὺ παράδοξον νὰ ζητῇ ὁ λογοτέχνης ἢ ὁ συγγραφεὺς ἐπιστημονικοῦ βιβλίου ἀμοιβὴν παρὰ τοῦ ἐκδότου ἂν ὄχι διὰ τὴν παιδείαν καὶ τὴν εὐφυίαν καὶ τοὺς κόπους του, ἀλλὰ τοὐλάχιστον διὰ τὸν χάρτην καὶ τὴν μελάνην ἣν ἐξώδευε χάριν κενῆς δόξης . . . καὶ τοῦ ἐκδότου. Πρόοδος εἶχε θεωρηθῆ, ὅτι τοὐλάχιστον τὰ Καταστήματα Κορομηλᾶ ἤρχισαν πληρόνοντα ἀμοιβὴν διὰ τὸ ἐκ τῶν πιεστηρίων αὐτῶν ἐκδιδόμενον ὁμώνυμον ἡμερολόγιον εἰς εἴδη, λεξικὰ καὶ ἄλλα βιβλία, ἔπειτα δὲ προέβησαν καὶ εἰς μικρὰς χρηματικὰς χορηγίας.

Ὑπὸ τοιούτους ὅρους μόνον τὰ διδακτικὰ βιβλία καὶ τὰ λεξικὰ ἐθεωροῦντο δυνάμενα νὰ εἰσκομίσωσι χρῆμα εἰς τοὺς ἐργαζομένους, καὶ τὸ σχολεῖον ἐχρησίμευσε νὰ πλουτίζῃ ἐκδότας τινὰς καὶ βαλάντια συγγραφέων, συνήθως μετερχομένων καὶ τὸν βιβλιέμπορον. Εἶνε δὲ γνωσταὶ αἱ ἐντεῦθεν γεννηθεῖσαι καταχρήσεις, ὧν τὴν καταπολέμησιν ἐζή-

τησεν ἡ πολιτεία διὰ τῶν περὶ διδακτικῶν βιβλίων νόμων. Πλὴν δὲ τῶν βιβλιαρίων ἐκείνων, ἅτινα εἶχον τόσην μεγάλην σχέσιν πρὸς τὸν πλουτισμὸν τῶν συρραφόντων αὐτὰ καὶ τόσον μικρὰν πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν εὐσυνειδησίαν, ἡ λοιπὴ πνευματικὴ παραγωγὴ ἦτο μικρὰ, καὶ οὐδὲν ἀπέφερεν ὑλικὸν ὄφελος εἰς τοὺς ἐργαζομένους. Ἀπ' ἐναντίας δὲ ἡ ἔκδοσις παντὸς βιβλίου συνεδέετο πρὸς σειρὰν ἀπογοητεύσεων καὶ ἐξευτελισμῶν διὰ τὸν συγγραφέα. Οὗτος τότε μόνον ἀπελάμβανέ τι περίσσευμα ἐκ τῶν δαπανῶν τῆς ἐκτυπώσεως, ὅταν εὑρίσκετο γενναῖος χορηγὸς ἀνοίγων γενναιοδώρως τὸ βαλάντιόν του εἰς τὸν πολλάκις πρὸ αὐτοῦ ἐξευτελιζόμενον συγγραφέα, ὅστις ἐνόμιζεν, ὅτι ἐξοφλεῖ τὸ πρὸς τὸν εὔσχημον ἐκεῖνον δανειστὴν χρέος, ἀφιερόνων εἰς αὐτὸν τὴν συγγραφήν. Ἄλλως δὲ ἠναγκάζετο νὰ περιφέρῃ αὐτὸς ἢ διὰ τῶν φίλων του τὸν δίσκον τῆς ἐπαιτείας ὑπὸ τὸν τύπον ἀγγελιῶν, αἵτινες πολλάκις ἐπλούτιζον μόνον τοὺς ἀνταποκριτὰς τῶν συγγραφέων χωρὶς νἀφίνωσιν εἰς αὐτὸν ἐκεῖνον ἄλλο κέρδος πλὴν τοῦ ἐξευτελισμοῦ καὶ μακρᾶς, ἀλλὰ ματαίας ἀλληλογραφίας πρὸς εἴςπραξιν φανταστικῶν καθυστερουμένων.

Ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ τῆς σήμερον ἔχει προβῆ ἤδη εἰς ἅλματα αὐτόχρημα ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὀλίγα μόνον ἔτη ἀφιστάμενον ἀφ' ἡμῶν ἐκεῖνο παρελθόν. Οἱ τεχνῖται τοῦ καλάμου δὲν δύνανται μὲν νὰ συσσωρεύσωσι θησαυροὺς ὡς οἱ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ συνάδελφοί των, ἀλλ' εἶνε ἥσυχοι, ὅτι σήμερον παρακαλοῦνται καὶ ἀμείβονται, ἀντὶ νὰ παρακαλῶσι καὶ ἐξευτελίζωνται ὡς ἄλλοτε. Μεγάλως δ' εἰς τὴν τοιαύτην μεταβολὴν συνετέλεσεν ὄχι μόνον αὐτῶν τῶν συγγραφέων ἡ πρόοδος, ἀλλὰ καὶ ἡ μεγάλη προαγωγὴ τῆς μερίδος ἐκείνης τοῦ τύπου τῆς αἰσθανομένης ἀληθῶς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς βιβλιεμπορίας, μεθ' ἧς συνεδέθη ἡ ἐμφάνισις φιλοπροόδων ἐκδοτῶν, οἵτινες καὶ τὴν λογοτεχνίαν ὑπεστήριξαν καὶ αὐτὴν τὴν ἐπιστημονικὴν προαγωγὴν ἤρχισαν προστατεύοντες.

Ἡ δὲ παρατηρουμένη πρόοδος θαὐξήσῃ, ἂν ἐπέλθωσι συνεπίκουροι αὐτῆς οἱ περὶ πνευματικῆς ἰδιοκτησίας νόμοι, οἵτινες δυςτυχῶς εἶνε παρ' ἡμῖν ὅλως ἀνεπαρκεῖς.

ΑΝΑΓΚΗ ΦΟΙΤΗΤΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ[1]

Ὁ πρύτανις κ. Θ. Ἀφεντούλης ἐν τῷ λόγῳ, ὃν ἐξεφώνησε κατὰ τὴν ἐπίσημον ἐγκατάστασιν τῶν πανεπιστημιακῶν ἀρχῶν, ὑπεδήλωσε τὴν ἀνάγκην τῆς παραλλήλου πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν μόρφωσιν ἀσκήσεως τοῦ σώματος τῶν φοιτητῶν. Προέτεινε δὲ ὡς μέτρα πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ θεσμοῦ τούτου τὴν σύστασιν ἀξιοπρεποῦς γυμναστηρίου, ἐν ᾧ νὰ διδάσκηται καὶ ἡ ξιφασκία, καὶ τὴν σύνταξιν τῶν φοιτητῶν εἰς σῶμα στρατιωτικὸν ὑπὸ ἀξιωματικοὺς τοῦ στρατοῦ οὕτως, ὥςτε ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ δι' αὐτοῦ νὰ τελῆται ἡ στρατιωτικὴ θητεία τῶν ἀκαδημαϊκῶν πολιτῶν. Πιστεύομεν, ὅτι ὁ κ. πρύτανις τὸ ἐπαγωγὸν τοῦτο θέμα δὲν ἐξέλεξε μόνον ὡς ὑπόθεσιν τοῦ πρυτανικοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ πρακτικώτερον θέλει ἐνεργήσει περὶ τῶν προτάσεων αὐτοῦ, ὑποβάλλων αὐτὰς εἰς τὴν ἀκαδημαϊκὴν σύγκλητον, ἐν ᾗ δύνανται νὰ συζητηθῶσι τὰ ὑπὲρ αὐτῶν καὶ τὰ ἐναντία· ἐκ δὲ τῆς συζητήσεως ταύτης θέλουσι φωτισθῆ αἱ ἀκαδημαϊκαὶ ἀρχαί, ἂν εἶνε κατορθωτὰ καὶ σκόπιμα τὰ προτεινόμενα, ὅτε ὀφείλει νὰ γείνῃ σκέψις καὶ ἐνέργεια περὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν διὰ τῆς κυβερνήσεως. Διὰ τοῦτο δὲν ἐπεμβαίνομεν, πρὶν ἢ αἱ τοιαῦται προτάσεις συζητηθῶσι καταλλήλως ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων.

Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἐκγυμνάσεως καὶ στρατιωτικῆς ἀσκήσεως τῶν φοιτητῶν ὑπάρχει καί τι ἄλλο, οὗ ἀκροθιγῶς ἥψατο ὁ κ. πρύτανις, ὑπενθυμίζων τὰ γινόμενα ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ μεταξὺ τῶν φοιτητῶν, οἵτινες καὶ γυμναστικοὺς καὶ ὀρειβατικοὺς συλλόγους ἔχουσι καὶ εἰς ὀρχηστικὰς διασκεδάσεις ἐπιδίδονται καὶ κολυμβητικὰ καὶ κωπηλατικὰ κέντρα κέκτηνται καὶ ἐν γένει διὰ παντὸς τρόπου φροντίζουσιν, ὅπως μορφώσωσι τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν παραλλήλως πρὸς τὴν ἀπὸ τῶν ἀκαδημαϊκῶν ἑδωλίων ἀντλουμένην ἐπιστημονικὴν παίδευσιν. Οὕτω δὲ ποικίλλουσι τὰ ἔτη τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῶν προπαρασκευῆς δι' ἐλευθερίας ἀγωγῆς, ἧς αἱ ἀναμνήσεις στολίζουσιν ἔπειτα καὶ καθηδύνουσι τὰ ἔτη τῆς ἀνδρικῆς καὶ αὐτῆς τῆς πρεσβυτικῆς ἡλικίας.

[1] Ἐδημοσιεύθη ἀνωνύμως ἐν τῇ Καθημερινῇ τῆς 6 Δεκεμβρίου 1887.

Παρ' ἡμῖν λείπουσι πάντα ταῦτα, οὐδὲ θὰ ἦτο ἴσως δυνατὸν νὰ μεταχθῶσιν ὅλα εἰς τὴν πόλιν τῆς Ἀθηνᾶς ἐκ τῶν ὀχθῶν τῆς Σπρέας καὶ τοῦ Ῥήνου καὶ τοῦ Ταμέσεως. Ἀλλὰ προφανής, νομίζομεν, παρίσταται ὁπωςδήποτε ἡ ἀνάγκη συγκεντρώσεώς τινος τῶν φοιτητῶν, ἥτις ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ ἀγαθοὺς καρπούς. Ἐννοοῦμεν δὲ συγκέντρωσιν κοινωνικὴν καὶ πνευματικήν, ἀπέχουσαν τῆς περὶ τὴν πολιτικὴν τῆς ἡμέρας διατριβῆς, ἥτις πρέπει νὰ μείνῃ ξένη ἀπὸ τῆς ἀκαδημαϊκῆς νεολαίας καὶ ἀπὸ τοιούτου τινὸς κέντρου, ἅτε μόνον χωρισμὸν δυναμένη νὰ ἐπιφέρῃ, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν ποθητὴν ἕνωσιν, ἥτις λείπει ἀπὸ τοῦ Πανεπιστημίου.

Γνωρίζομεν ὅλοι πῶς ζῶσιν οἱ παρ' ἡμῖν φοιτηταί. Εἶνε γνωστόν, ὅτι πολλοὶ αὐτῶν, ἀφίνοντες τὰς ἀγκάλας τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἢ τῇ δούλῃ Ἑλλάδι γονέων, ἔρχονται ξένοι εἰς πόλιν πολυάνθρωπον, ἐν ᾗ ὀλίγους ἔχουσι γνωστούς, βαρύτερον διὰ τοῦτο αἰσθανόμενοι τὴν ἀπὸ τῶν οἰκείων ἀποξένωσιν. Καὶ ἡ μὲν ἡμέρα παρέρχεται εὐκόλως ἐν μέσῳ τῶν ἀκροάσεων καὶ τῆς ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ διατριβῆς, διὰ τοὺς ἐπιμελεῖς τῶν φοιτητῶν, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ πλεῖστον μέρος τῶν ἀκαδημαϊκῶν πολιτῶν. Ἀλλ' ἡ ἑσπέρα διέρχεται ἄχαρις. Πολλοὶ ἀναλογίζονται μετὰ τὸ δεῖπνον μετ' ἀηδίας τὴν ψυχρότητα τῶν τεσσάρων τοίχων τοῦ δωματίου των, ἀφ' οὗ ἐν Ἀθήναις δυστυχῶς ἔτι ἀκατάλληλα καὶ πενιχρὰ εἶνε τὰ δωμάτια, ἅτινα εὑρίσκουσιν οἱ φοιτηταὶ ἀντὶ τιμῆς σχετικῶς μεγάλης. Ἡ νυκτερινὴ μελέτη πολλῶν φοιτητῶν εἶνε ἀληθὴς θυσία ὑπὸ τοιούτους ὅρους. Ἐντεῦθεν εἴς τινας, τοὺς μὴ ἔχοντας φιλικὰς μάλιστα οἰκογενείας, ἐπιβάλλεται οὕτως ἐξ ἀνάγκης ἡ φοίτησις εἰς θερμά τινα κέντρα, ἔστωσαν καὶ καφενεῖα, κατάμεστα καπνοῦ καὶ θορύβου πολιτικῶν συζητήσεων. Δὲν ἀμφιβάλλομεν, ὅτι, ἂν οἱ τοιοῦτοι φοιτηταὶ εἶχον κέντρον τι ἴδιον, εἰς ὃ νὰ φοιτῶσιν, ἀναστρεφόμενοι μετ' ἀλλήλων, συνεχίζοντες τὴν πνευματικὴν αὐτῶν ἐργασίαν, ἅμα δὲ μορφούμενοι κοινωνικῶς διὰ διαφόρων μέσων, ἤθελον εὐλογήσει τοὺς παρέχοντας αὐτοῖς τοιοῦτον κέντρον.

Τὸ κέντρον τοῦτο φανταζόμεθα εὐρύτατον, εὐάερον, πολύφωτον καὶ θερμὸν οἴκημα, ἔχον πλούσιον ἀναγνωστήριον οὐ μόνον ἐφημερίδων ἑλληνικῶν καί τινων ξένων, ἀλλὰ μάλιστα ἁπάντων τῶν ἑλληνικῶν περιοδικῶν καὶ τῶν κυριωτάτων ξένων, ἐπιστημονικῶν τε καὶ εἰκονογραφικῶν. Ἔστωσαν ὡς ὑπόδειγμα τοιοῦτον ἡ ἐν Βυρτσβούργῳ Ἁρμο-

νία καὶ τὸ τῆς Ἰένης φοιτητικὸν ἀναγνωστήριον. Εἰς τοιοῦτον ἀναγνωστήριον, ἀνοικτὸν ἀπὸ τῆς πρωίας μέχρι τοῦ μεσονυκτίου, εὔκοσμον, ἀξιοπρεπὲς, εὐχαρίστως θὰ συνήρχοντο καὶ αὐτοὶ οἱ καθηγηταὶ, οἵτινες ἐπ' ἴσης στεροῦνται οἱουδήποτε μεταξύ των κέντρου. Ἐκ δὲ τῆς ἀναμίξεως ταύτης καθηγητῶν καὶ φοιτητῶν καὶ οἱ καθηγηταὶ θὰ εἶχον εὐκαιρίαν πολλαχῶς νὰ γίνωνται εὐεργετικοὶ πρὸς τοὺς ἀκροατάς των, καὶ οἱ φοιτηταὶ θἀπέκτων καὶ γνώσεις ἐγκυκλοπαιδικὰς καὶ εὐκοσμίαν καὶ κοινωνικὰς ἀρετὰς, ὧν ὁ προςπορισμὸς νῦν ἀφίνεται εἰς τὴν τύχην καὶ τὴν καλήν των θέλησιν καὶ φύσιν.

Πλὴν δὲ τοῦ ἀναγνωστηρίου τὸ κέντρον τοῦτο ὀφείλει νὰ ἔχῃ καὶ μικρὰν καθ' ἑκάστην πλουτιζομένην βιβλιοθήκην φοιτητικὴν, κατὰ σύστημα διοργανουμένην καὶ περιέχουσαν ἀνὰ τρία καὶ τέσσαρα ἢ καὶ πλείονα ἀντίτυπα τῶν συγγραμμάτων τῶν καθηγητῶν καὶ ἄλλα βιβλία, ὅσα θὰ θεωρηθῶσιν ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα πρὸς ἐπιστημονικὸν καταρτισμὸν τῶν φοιτητῶν ἁπασῶν τῶν σχολῶν. Καὶ τῆς ποιητικῆς δὲ καὶ πεζῆς λογογραφίας τῆς νέας Ἑλλάδος ἡ παραγωγὴ πρέπει νἀντιπροςωπεύηται ἐν τῇ τοιαύτῃ βιβλιοθήκῃ, ἐξ ἧς οὐδὲν θὰ ἐξέρχηται ἔξω τοῦ καταστήματος. Ἀλλὰ τὸ φοιτητικὸν τοῦτο κέντρον δὲν φανταζόμεθα ὡς μόνον ἀναγνωστικόν. Ἐν αὐτῷ δύναται νὰ γίνηται καὶ τακτικὴ διδασκαλία ξένων γλωσσῶν εἰς τοὺς βουλομένους, ἐν ἰδίαις τάξεσι, καὶ χοροῦ καὶ μουσικῆς μαθήματα, ἂν ὑπάρχῃ χῶρος, καὶ ἀναγνώσματα δὲ νυκτερινὰ τῶν καθηγητῶν καὶ ὑφηγητῶν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν. Ἀπὸ τούτου δὲ τοῦ κέντρου δύνανται νἀπορρεύσωσι καὶ ἐκδρομαὶ καὶ μακρότεραι κατὰ τὰς διακοπὰς πορεῖαι τῶν φοιτητῶν καὶ καθηγητῶν ἀνὰ ὁμάδας καὶ ἄλλα παντοῖα ψυχαγωγήματα, συντελοῦντα εἰς τὴν ἐπίρρωσιν τῆς ὑγιείας καὶ τὴν μόρφωσιν καὶ ἀγωγὴν τῶν ἀκαδημαϊκῶν πολιτῶν.

Οἱ ἀναγινώσκοντες ταῦτα θὰ εὕρωσιν ἴσως εὐθὺς ἀμέσως δύο ἀντιρρήσεις, τὴν ἔλλειψιν μέσων καὶ τὸν κίνδυνον τῆς ἀποτυχίας τοιούτου ἱδρύματος ἕνεκα τοῦ ἀψικόρου τοῦ Ἕλληνος καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλαρχίας καὶ φιλοτιμίας, ἥτις μάλιστα ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ δύναται νὰ ἐπιφέρῃ διαιρέσεις καὶ εἰς τέλος τὴν διάλυσιν. Τοὺς τοιούτους κινδύνους δύναται νἀποφύγῃ ἡ ἀκαδημαϊκὴ νεότης, ἂν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς διαταχθῶσιν ὡς δεῖ τὰ πράγματα. Φοβούμεθα καὶ ἡμεῖς, ὅτι εἰς τέλος θἀποτύχῃ τοιαύτη τις ἐπιχείρησις, ἂν λάβῃ τὸν τύπον συλλόγου,

Ἄλλως ὅμως θὰ ἔχῃ, ἂν δοθῇ εἰς τὸ κέντρον τοῦτο ἐπίσημος τύπος καθιδρύματος πανεπιστημιακοῦ, καὶ ἀπορρεύσῃ μὲν ἡ πρωτοβουλία ἐκ τῶν φοιτητῶν τῆς σήμερον, ἀλλ' ἀνατεθῇ ἀμέσως εἰς τὴν ἀκαδημαϊκὴν σύγκλητον ὁ καθορισμὸς καὶ ἡ διοργάνωσις τοῦ κέντρου ὡς μονίμου ἀκαδημαϊκοῦ θεσμοῦ.

Ἰδοὺ δὲ πῶς νομίζομεν, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐπιληφθῇ ἡ ἀκαδημαϊκὴ σύγκλητος τοῦ ἔργου. Νὰ ὁρίσῃ, ἀφ' οὗ δείξῃ τὴν πρόθυμον αὐτῆς διάθεσιν πρὸς εὐόδωσιν τοῦ ἔργου ἡ ἀκαδημαϊκὴ νεότης, ὅτι ἕκαστος φοιτητὴς κατὰ τὴν καθ' ἑξαμηνίαν ἐγγραφήν του θὰ καταθέτῃ εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ Πανεπιστημίου ἐπὶ κανονικῇ ἀποδείξει δραχμὰς πέντε ὑπὲρ τοῦ φοιτητικοῦ κέντρου. Αἱ δέκα αὗται ἐτήσιαι δραχμαὶ ἑκάστου φοιτητοῦ, τρισχιλίων ὄντων πάντων, θὰ συναποτελέσωσι τὸ ἄξιον λόγου ποσὸν 30 000 δραχμῶν κατ' ἔτος, εἰς ἃς δύνανται νὰ προστεθῶσι καὶ ἕτεραι 3 000, ὑποχρεουμένου ἑκάστου τῶν καθηγητῶν καὶ ὑφηγητῶν, οἵτινες ἐν συνόλῳ ὑπερβαίνουσι τοὺς ἑκατόν, νὰ συνεισφέρῃ καὶ αὐτὸς ἀνὰ εἰκοσιπέντε δραχμὰς ἐτησίως.

Δύναται δὲ καὶ τὸ Πανεπιστήμιον νὰ προσθέσῃ συνδρομὴν δραχμῶν δισχιλίων κατ' ἔτος. Οὕτως ἀπαρτίζεται ποσὸν 35 000 κατ' ἔτος, ὅπερ ἔσται ἐπαρκέστατον, ὅπως καὶ ἀξιοπρεπέστατον οἴκημα ἐν κεντρικῇ θέσει μισθωθῇ καὶ καταλλήλως διασκευασθῇ καὶ διατηρῆται καὶ πλουσίως φωτίζηται καὶ θερμαίνηται, ἐπαρκέστατον, ὅπως πληρόνηται ἡ συνδρομὴ τῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν, ἀγοράζωνται τὰ βιβλία, μισθόνωνται διδάσκαλοι ξένων γλωσσῶν καὶ ἐλευθερίων μαθημάτων καὶ γίνωνται τέλος πᾶσαι αἱ ἀναγκαῖαι δαπάναι πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ προγράμματος, ὅπερ ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω.

Καὶ οὕτω μὲν νομίζομεν, ὅτι οἱ πόροι τοῦ καθιδρύματος ἔσονται ἀσφαλεῖς καὶ διαρκεῖς. Πάντα δὲ ἄλλον σκόπελον, ἐξ ἀσυλλογίστου τυχὸν φιλοτιμίας ἢ διαλυτικῆς φιλαρχίας, δύναται νἀποφύγῃ ἡ ἀκαδημαϊκὴ σύγκλητος, ὁρίζουσα, ὅτι τὸ κέντρον θὰ διοικῆται καθ' ἕκαστον ἔτος ὑπὸ τοῦ ἑκάστοτε πρυτάνεως καὶ τῶν τεσσάρων κοσμητόρων.

Τοιαύτη ἡ περὶ τοῦ φοιτητικοῦ κέντρου ἰδέα ἡμῶν, ἣν παραδίδομεν εἰς τὴν πανεπιστημιακὴν νεότητα καὶ τὴν ἀκαδημαϊκὴν σύγκλητον, εὐχόμενοι τὴν ἐπ' ἀγαθῷ πραγματοποίησιν αὐτῆς.

ΣΧΟΛΙΚΗ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ[1]

Τῷ 1811 ἐν τῇ Hasenheide τοῦ Βερολίνου ἵδρυεν ὁ Jahn τὸ πρῶτον ἐν Γερμανίᾳ δημόσιον γυμναστήριον. Ἡ πρᾶξις αὕτη εἶχε θεωρηθῇ ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν μεταρρυθμίσεων ἃς εἰςῆγεν εἰς τὴν Πρωσσίαν μετὰ τὴν ἐν Τιλσίτῃ εἰρήνην Φρειδερῖκος Γουλιέλμος ὁ Γ'. Ὡςεὶ μὴ ἤρκουν αἱ πολιτικαὶ ἀναμορφώσεις, ὧν εἰςηγητὴς εἶχε γείνει ὁ βαρῶνος von Stein, καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἀναδιοργάνωσις ἡ εἰςαχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Scharnhorst, ἐθεωρήθη ἀναγκαία πρὸς πλήρη ἀνόρθωσιν τῆς ὑπὸ τοῦ ναπολεοντείου πολέμου τοῦ 1806 καὶ 1807 συντετριμμένης Πρωσσίας ἡ εἰςαγωγὴ καὶ διάδοσις τῆς γυμναστικῆς.

Μόνον διὰ ῥιζικῆς μεταβολῆς τῶν πάντων, δι' ἐνισχύσεως τοῦ σώματος καὶ ἐπιρρώσεως τῆς ψυχῆς ἦτο δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἐθνικῆς γοητείας, ἡ εἰς τὴν πρωσσικὴν βασιλείαν ἐπιστροφὴ τοῦ ἡμίσεος σχεδὸν τῶν χωρῶν αὐτῆς, ἃς εἶχεν ἀναγκασθῇ νἀποβάλῃ διὰ τῆς ἐν Τιλσίτῃ εἰρήνης. Καὶ ὁ γερμανικὸς λαὸς πληρέστατα κατενόησε τὴν σημασίαν τοῦ ἐγχειρήματος καὶ ἡ εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα εἰρηνικὴ ἀλλὰ μεγάλη συμβολὴ τοῦ πατρὸς τῆς γερμανικῆς γυμναστικῆς ἐχαιρετίσθη ἀπανταχοῦ εὐφροσύνως, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Vater Jahn ταχέως ἔγεινεν ἐν Πρωσσίᾳ ἀλλὰ καὶ τῇ λοιπῇ Γερμανίᾳ τὸ εὔφημον σύμβολον τῆς διὰ τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων ἐπιρρωσθείσης νέας Γερμανίας, ἥτις μετ' ὀλίγα ἔτη ἐξεδίκει παρὰ τὴν Λειψίαν τῷ 1813 τὴν ἐν Ἰένῃ ἧτταν τοῦ 1806.

Ἡ ἱστορία δὲν ἐπαναλαμβάνεται βεβαίως, ἀλλὰ διδάσκει ὅμως.

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Νεολόγῳ Κωνσταντινουπόλεως (Ἀθηνῶν) τῇ 30 Νοεμβρίου 1897.

Τὰ δ' ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς γερμανικῆς καὶ ἰταλικῆς παλιγγενεσίας διδάγματα πρέπει νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὸ ἡμέτερον ἔθνος εἴπερ τινὰ καὶ ἄλλα πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς ἐκ τοῦ ἀτυχοῦς πολέμου ἀποβληθείσης γοητείας καὶ παρασκευὴν τῆς μελλούσης ἐκδικήσεως. Ἀλλοίμονον εἰς τὸν ἑλληνισμόν, ἂν ἀποκαρτερῶν καὶ λιποψυχῶν παραδοθῇ ἀργὸς εἰς τῆς μοίρας τὴν φοράν, μὴ ἐπιδιώκων τὴν βελτίωσιν καὶ τὴν ἀνύψωσιν ἀπὸ τοῦ βάθους τῶν σφαλμάτων, συγχωρῶν τὸ παρελθὸν καὶ ἐν ἐνόχῳ ἀπαθείᾳ καὶ ἀδιαφορίᾳ σταυρόνων τὰς χεῖρας πρὸς τὸ μέλλον.

Ἓν δὲ τῶν πρώτων εἰς ἃ πρέπει νὰ στραφῇ τοῦ ἔθνους ἡ προσοχὴ εἶνε ἡ διάδοσις τῆς γυμναστικῆς. Εὐτυχῶς δὲ δὲν πρόκειται νὰ δημιουργηθῶσιν ἐν τούτῳ τῷ κλάδῳ τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως τὰ πάντα ἐξ ὑπαρχῆς.

Αἱ βάσεις ὑπάρχουσιν, ἀλλὰ μόνον αἱ βάσεις. Ἡ δὲ πρόσφατος ἱστορία τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων ἀπέδειξε πόσον εὐεπίφορον εἶνε τὸ ἔθνος εἰς ἀσκήσεις, αἵτινες οὐ μόνον ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις συνεβάδιζον παράλληλοι πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος καὶ συναπειργάζοντο τὴν ἁρμονίαν τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κακοδαιμονίᾳ τῶν χρόνων τῆς δουλείας ἦσαν οὐ μόνον μία τῶν ὀλίγων παιδιῶν τῶν δουλευόντων, ἀλλὰ καὶ τὸ κυριώτατον σχολεῖον τῆς παρασκευῆς πρὸς τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα.

Τὸ ἔθνος δὲν ἐφρόντισεν ἅμα τῇ συγκροτήσει τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου νὰ στρέψῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν γυμναστικὴν ἐν τῷ σχολείῳ. Ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία ἔγεινε καὶ ἐν τούτῳ ὡς ἐν ἄλλοις πολλοῖς ὁδηγὸς τοῦ κράτους. Ἀλλ' ἔλειπε τὸ σύστημα, καὶ ἐπὶ ἔτη μακρὰ δὲν ἔγεινεν ἡ γυμναστικὴ μέλημα τῆς πολιτείας διαρκές, καὶ περιωρίζετο εἰς τὴν σποραδικὴν διάδοσιν ἀσυστηματοποιήτων τινῶν διδαγμάτων, ἅτινα ἐν μέρει ὀλίγον διέφερον σχοινοβατικῶν σχηματίων. Μείζονα δὲ τάξιν ἐπειράθη νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὰ τῆς σχολικῆς γυμναστικῆς ὁ Παγών, ἀλλὰ τὸ ἔργον ἐξηκολούθησε προβαῖνον μετὰ πολλῆς δυσκολίας καὶ ἄνευ συστήματος, μόλις που συμμετεχούσης τῆς πολιτείας.

Κυρίως δὲ ἤρχισε παρ' ἡμῖν γενναιοτέρα ὤθησις περὶ τὰ τῆς σχολικῆς γυμναστικῆς πρὸ εἰκοσαετίας μᾶλλον. Ὀφείλεται δὲ αὕτη μάλιστα εἰς τέσσαρας ἄνδρας, τοὺς ὑπουργοὺς τῆς παιδείας Κωνσταντῖ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

νον Λομβάρδον, Νικόλαον Μαυροκορδάτον καὶ Δημήτριον Βουλπιώτην καὶ τὸν μακαρίτην Ἰωάννην Φωκιανόν. Διὰ τῆς ἱδρύσεως τοῦ κεντρικοῦ γυμναστηρίου, τῆς ἐκ τῶν ἐνόντων παρασκευῆς γυμναστῶν, τῆς εἰς τὰ σχολεῖα εἰςαγωγῆς τῶν ἀνοργάνων καὶ ἐνοργάνων ἀσκήσεων, τῆς ὑποχρεωτικῆς διδασκαλίας τῆς γυμναστικῆς ὡς μαθήματος κατ' ὀλίγον διαδιδομένου καθ' ἅπαν τὸ κράτος καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις ἀπὸ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μέχρι τοῦ γυμνασίου, τῆς ἐπεκτάσεως τῆς διδασκαλίας τῆς γυμναστικῆς καὶ εἰς τὰ κοράσια ἡ γυμναστικὴ ἤρχισε βαθμηδὸν ἐπανερχομένη εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἑστίαν.

Οὐκ ὀλίγον δ' ὠφέλησε καὶ ἡ παῦσις τῆς κυμάνσεως τῆς πολιτείας μεταξὺ γυμναστικῆς καὶ στρατιωτικῆς παιδεύσεως τῶν ἐν τοῖς γυμνασίοις φοιτώντων. Αἱ στρατιωτικαὶ ἀσκήσεις, εἰςαχθεῖσαι ἐπί τινα χρόνον κατὰ μίμησιν τῶν λεγομένων σχολικῶν ταγμάτων παρὰ Γάλλοις, ἀπεδείχθησαν σὺν τῷ χρόνῳ μὴ δυνάμεναι νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀληθὲς στρατιωτικὸν σχολεῖον. Οὔτε ἱκανὴ προπαιδεία διὰ τὴν ἐν τῷ στρατῷ ὑπηρεσίαν ἀπέβαινον, οὔτε εἰς παρασκευὴν τῆς ἀναγκαίας στρατιωτικῆς πειθαρχίας συνετέλουν. Καὶ ἴσως μὲν αἴτια τῆς ἀνεπαρκοῦς ἐκ τῶν στρατιωτικῶν ἀσκήσεων τῶν μαθητῶν ὠφελείας ἦσαν ὁ τρόπος καθ' ὃν αἱ ἀσκήσεις αὗται ἐτελοῦντο, ἴσως δὲ καὶ ἦτο δυνατὸν νἀποβῶσι λυσιτελέστεραι διὰ καταλλήλων μεταρρυθμίσεων. Ἀλλὰ πάντως ἡ τέλος ἐπελθοῦσα κατάργησις τῆς ψευδοστρατιωτικῆς ταύτης παιδεύσεως συνετέλεσεν εἰς ἐπίρρωσιν καὶ προαγωγὴν τῆς γυμναστικῆς μὲ τὴν παρατήρησιν, ὅτι αὕτη δὲν προσέλαβεν, ὡς ἔδει, ἐκ τῆς βραχυχρονίου διατηρήσεως τῶν στρατιωτικῶν ἀσκήσεων στρατιωτικώτερόν πως χαρακτῆρα ἐν ταῖς ἀνωτέραις τάξεσι τῶν γυμνασίων.

Ἀλλ' ἡ σχολικὴ γυμναστικὴ δὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ βαδίσῃ πρὸς τὰ πρόσω ἄνευ τῆς παρασκευῆς καταλλήλων γυμναστῶν. Μέχρι τινὸς ὁ ἀπαιτούμενος μικρὸς ἀριθμὸς διδασκάλων τῆς γυμναστικῆς ἀπηρτίζετο ἐκ τῶν ἐνόντων ἐξ αὐτοδιδάκτων ὑπὸ ἄλλων αὐτοδιδάκτων παρασκευαζομένων τε καὶ ἀναγνωριζομένων. Προσόντα δὲν ἐζητοῦντο. Μόλις δὲ τῷ 1883 καὶ 1884 ἐφρόντισε καὶ περὶ τούτου τὸ πρῶτον ἡ πολιτεία διὰ τῆς ἱδρύσεως προχείρων σχολῶν γυμναστικῆς, ἐν αἷς δημοδιδάσκαλοι κυρίως ἐκ τῶν τὰ μάλιστα κατὰ τὸν χρόνον τῶν ἐν

τοῖς διδασκαλείοις σπουδῶν αὐτῶν εὐδοκιμησάντων περὶ τὴν γυμναστικὴν ἠσκοῦντο εἰδικώτερον ἐπὶ τεσσαρακονθήμερον θεωρητικῶς τε καὶ πρακτικῶς ὑπὸ γυμναστικῶν ἀνδρῶν καὶ ἰατρῶν.

Τέλος δὲ ἤρχισεν ἀναπληρουμένη πρὸ ὀλίγων μόλις ἐτῶν ἡ ἔλλειψις εἰδικῶν διδασκαλισσῶν γυμναστικῆς. Ἡ δὲ πρωτοβουλία τοῦ τοιούτου ἔργου δὲν προῆλθεν ἐκ τῆς πολιτείας, ἀλλ' ἐξ ἰδιωτικοῦ σωματείου, τοῦ ἀρχαιοτάτου τῶν ἐν Ἑλλάδι γυμναστικῶν συλλόγων, τοῦ Πανελληνίου, συστήσαντος ἐπί τινα χρόνον σχολὴν γυμναστριῶν, ἐξ ἧς ἱκαναὶ ἐξῆλθον πτυχιοῦχοι, ἐν αἷς καὶ αἱ ἄρισται τῶν νῦν ἐν τοῖς παρθεναγωγείοις διδασκουσῶν τὴν γυμναστικήν.

Οὐδ' εἶνε μόνον ἐν τούτῳ φανερὰ ἡ ἐπὶ τὴν παρ' ἡμῖν ἐν τῷ σχολείῳ προαγωγὴν τῆς γυμναστικῆς ἐπίδρασις τῶν ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰ τελευταῖα μόλις ἔτη ἀπὸ τοῦ 1892 ἰδίως καὶ ἐξῆς ἱδρυθέντων γυμναστικῶν συλλόγων. Ἡ μεταξὺ σχολείου καὶ γυμναστικῶν συλλόγων ἀλληλεπίδρασις εἶνε τόσον καταφανής, ὥστε περιττὸς καθίσταται πᾶς περὶ αὐτῆς μακρότερος λόγος. Οἱ ἐν Ἑλλάδι γυμναστικοὶ σύλλογοι εἶνε οὐ μόνον φυτώρια διαδόσεως τῆς γυμναστικῆς ἐν ταῖς πόλεσι τοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ οἱ κυριώτατοι συναρωγοὶ τοῦ ἔργου τῆς πολιτείας, ἀναλαμβανούσης τὴν συστηματικὴν ἀνόρθωσιν τῆς γυμναστικῆς ἐν Ἑλλάδι. Ὅτι δὲ τοιαύτη εἶνε ἡ ἐπιβολὴ τῶν ἐν Ἑλλάδι γυμναστικῶν σωματείων τρανότατ' ἀπέδειξαν αἱ ἀποφάσεις, εἰς ἃς προέβη τὸ κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ μεσοῦντος ἔτους συνελθὸν συνέδριον τῶν ἑλληνικῶν ἀθλητικῶν καὶ γυμναστικῶν συλλόγων [1].

---

[1] Ἴδε ἀνωτέρω σ. 246 κ. ε.

Η ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ ΕΝ ΤΩ ΔΗΜΟΤΙΚΩ ΣΧΟΛΕΙΩ[1]

Ἀναμετροῦντες τὰ τελεσθέντα ἐν τῇ γυμναστικῇ πρὸς τὸ μέτρον ἑβδομηκονταετοῦς ἐλευθέρου βίου τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι εἶνε παρὰ πολὺ ὀλίγα. Ἀλλ' ὑπολογιζομένου τοῦ βραχέος χρόνου, καθ' ὃν καταβάλλεται γενναιοτέρα πως περὶ αὐτῆς μέριμνα κατὰ τὰ ἤδη παρ' ἡμῶν ἐν προηγουμένῳ ἄρθρῳ ἐκτεθέντα[2], τὰ γενόμενα φαίνονται ἀληθῶς πολλά. Καὶ ὅμως, ἂν θελήσωμεν νὰ εἴμεθα εἰλικρινεῖς, πρέπει νὰ εἴπωμεν καθαρὰ, ὅτι εὑρισκόμεθα ἀκόμη ἐν τῇ ἀρχῇ. Μετὰ δὲ τὰ ἐθνικὰ παθήματα τῶν τελευταίων μηνῶν ἐπιβάλλεται ἀμφότερον ἐν παντὶ κλάδῳ τοῦ ἐθνικοῦ βίου, ἥ τε ἀνομολόγησις τῆς ἀληθείας καὶ ἡ φροντὶς περὶ τῆς βελτιώσεως. Τῶν δὲ πρώτων εἰς ἃ πρέπει νὰ τραπῇ ἡ προσοχὴ εἶνε καὶ ἡ γυμναστική. Ἀλλ' ὅπως αὕτη ἀποβῇ τελεσφόρος, πρέπει νὰ ἐπιδιωχθῇ μάλιστα ἐν τῷ σχολείῳ.

Τοῦ δημοτικοῦ σχολείου αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις εἶνε, ὡς εἰκὸς, ἀνάλογοι πρὸς τὴν τρυφερὰν ἡλικίαν τῶν εἰς αὐτὸ φοιτώντων παίδων ἀμφοτέρων τῶν φύλων. Ἐπειδὴ δὲ τὸ μυικὸν αὐτῶν σύστημα δὲν εἶνε ἀκόμη ἱκανῶς ἀνεπτυγμένον, εἰς αὐτοῦ τὴν ἐπίρρωσιν πρέπει νἀπευθύνωνται αἱ πρῶται ἀσκήσεις, προσαρμοζόμεναι εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν καὶ περιοριζόμεναι εἰς τὸ προσῆκον μέτρον κατά τε τὴν διάρκειαν καὶ τὴν ἐπιβολήν. Διὰ τοῦτο πρόσφοροι διὰ τὸ δημοτικὸν σχολεῖον εἶνε μάλιστα αἱ ἀνόργανοι ἀσκήσεις. Γυμνάσια ἐπὶ μονοζύγων καὶ διζύγων εἶνε οὐ μόνον περιττὰ διὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνα ἢ τοὐλάχιστον βλαβερά. Μόνα δὲ ὄργανα ὧν δύναται νὰ γί-

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Νεολόγῳ Κωνσταντινουπόλεως (Ἀθηνῶν) 1 Σεπτεμβρίου 1897.

[2] Ἴδε ἀνωτέρω σ. 635 κ. ἑ.

νηται χρῆσις εἶνε οἱ κοντοί, ἀμφίβολον δὲ ἂν πρέπῃ νὰ δίδωνται εἰς χεῖρας τῶν παίδων καὶ κορύναι καὶ ἁλτῆρες.

Ἀλλ' ἤδη αὐτὴ ἡ ἀνόργανος γυμναστική, ἥτις εἰς τοὺς μὴ εἰδότας φαίνεται τόσον ἁπλῆ, εἶνε μεγάλης ἐπιβολῆς διὰ τοὺς μικροὺς παῖδας καὶ τὰ τρυφερὰ κοράσια. Καὶ πρῶτον μὲν καὶ μέγα αὐτῆς ὠφέλημα εἶνε τὸ ὅτι γυμναζόμενοι ἐθίζονται ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας εἰς τὴν τάξιν, τὴν πειθαρχίαν καὶ τὴν ὑποταγὴν εἰς τὰ προστάγματα τοῦ ἀσκοῦντος. Ἡ δὲ περὶ τὰς ῥυθμικὰς κινήσεις ἄσκησις ἐμβάλλει λεληθότως εἰς τὴν ψυχὴν τὴν αἴσθησιν τοῦ ῥυθμοῦ, ἣν ἔτι μᾶλλον αὐξάνει τὸ συνοδεῦον τὰς κινήσεις ταύτας ᾆσμα. Ταῦτα δὲ πάντα εἶνε γυμνασία τῶν μικρῶν ψυχῶν παράλληλος πρὸς τὴν ἐπιδιωκομένην ἐπίρρωσιν τῶν σωμάτων.

Ὡς εἰκός, οὔτε εἶνε δυνατὸν οὔτε πρέπει ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ νὰ ὑπάρχωσιν ἴδιοι γυμνασταί, ἀλλὰ τὴν γυμναστικὴν πρέπει νὰ διδάσκωσιν οἱ αὐτοὶ διδάσκαλοι, εἰς οὓς εἶνε ἀνατεθειμένη καὶ τῶν λοιπῶν ἑκάστης τάξεως μαθημάτων ἡ διδασκαλία. Ἐν τούτῳ δ' ἀπεδείχθη κατὰ μέρος ἀνεπαρκὴς ἡ περὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς γυμναστικῆς προάσκησις τῶν μελλόντων διδασκάλων ἐν τοῖς διδασκαλείοις. Ἀλλ' ἐνταῦθα δέον νὰ γείνῃ διάκρισίς τις. Ἡ γενομένη ἐφέτος διαταγῇ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας ὑπὸ ἰδίας ἐπιτροπείας παρακολούθησις τῶν ἐξετάσεων τῆς γυμναστικῆς ἐν ἅπασι τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ Πειραιῶς καὶ τινων πρωτευουσῶν νομῶν ἀπέδειξεν ὑπάρχουσαν μεγάλην διαφορὰν μεταξὺ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις τῶν ἀρρένων καὶ τοῖς τῶν θηλέων. Τὰ δημοτικὰ σχολεῖα τῶν θηλέων εἶνε πολὺ καθυπέρτερα, τοῦθ' ὅπερ παρατηρεῖται καὶ ἐν τοῖς παρθεναγωγείοις ἐν σχέσει πρὸς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως εἰς ἃ φοιτῶσιν ἄρρενες.

Αἴτιον δὲ τοῦ φαινομένου τούτου εἶνε ἡ προσοχὴ ἧς τὸ ἐν ἄλλοις παιδεύμασι καθυστεροῦν Ἀρσάκειον κατέβαλε περὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς γυμναστικῆς. Πολὺ δὲ μᾶλλον προέκοψεν ἡ γυμναστικὴ τῶν θηλέων ἕνεκα τῆς ἐπιτυχίας, μεθ' ἧς ἠσκήθησαν περὶ τὴν γυμναστικὴν ἐν ἰδίᾳ σχολῇ, ἱδρυθείσῃ πρὸς ὥραν παρὰ τοῦ Πανελληνίου Γυμναστικοῦ Συλλόγου, φιλότιμοι διδασκάλισσαι, μορφωθεῖσαι εἰς εὐδοκίμους γυμναστρίας. Αἱ γυμνάστριαι αὗται, ἐπικουρούμεναι μὲν καὶ ὑπὸ τοῦ φύσει εὐπειθεστέρου χαρακτῆρος τῶν εἰς αὐτὰς ἐμπεπιστευμένων

κορασίων, ἀλλὰ καὶ ψυχολογικώτερον τῶν ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις τῶν ἀρρένων διοικούντων προβαίνουσαι εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου αὐτῶν, δικαίως εὐηρέστησαν, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐξέπληξαν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς διδασκαλίας. Ἐνέκειτο δ' ἡ ἐπιτυχία ἰδίως εἰς τὸν δεξιὸν τρόπον, μεθ' οὗ κατώρθωσαν νὰ ἐπιστήσωσι τὴν προσοχὴν εἰς τὴν διὰ τῆς γυμναστικῆς μόρφωσιν τῆς ψυχῆς, τὴν ἐπιδίωξιν τῆς πειθαρχίας, τὴν ἔμπνευσιν τοῦ ῥυθμοῦ, τὴν ἄσκησιν τῆς φιλοκαλίας. Ἰδίως δὲ ἄρισται ὑπῆρξαν ἐνιαχοῦ αἱ κατὰ τὰς μετὰ κοντῶν ἀσκήσεις ἐπιδειχθεῖσαι γεωμετρικαὶ συνθέσεις καὶ τὰ ποικίλα σχήματα, ἐν οἷς εὐκόλως ἀνεγνωρίζετο ἡ ἐπίδρασις τῆς φροβελιανῆς μεθόδου καὶ ἐν τῇ γυμναστικῇ. Ἐν τῇ γυμναστικῇ τῶν θηλέων ἔχουσιν ἤδη κατατεθῇ παρ' ἡμῖν στερεαὶ βάσεις μείζονος ἐν τῷ μέλλοντι εὐδοκιμήσεως. Εὐχῆς δ' ἔργον εἶνε ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ μείζων διάδοσις τοῦ μαθήματος παρὰ τοῖς κορασίοις καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις; ἀφ' ἑτέρου δ' ἡ εἰς Γερμανίαν καὶ Σουηδίαν ἀποστολὴ τῶν εὐδοκιμώτερον παρ' ἡμῖν διδασκουσῶν τὴν γυμναστικήν, ὅπως διὰ συστηματικωτέρας καὶ εὐρυτέρας ἀναπτύξεως τῶν γνώσεων αὐτῶν ἀποβῇ ἔτι καρποφορωτέρα ἡ διδασκαλία καὶ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἵδρυσις μονίμου σχολῆς γυμναστριῶν. Τό γε νῦν ἔχον δ' εὐχαρίστως εἴδομεν τὴν Ἕνωσιν τῶν Ἑλληνίδων ἐκ τοῦ προχείρου μεριμνῶσαν περὶ συστάσεως τοιαύτης σχολῆς.

Ἀλλ' ὅπως ἐπιτευχθῶσιν ὅμοια ἀποτελέσματα καὶ ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις τῶν ἀρρένων εἶνε ἀνάγκη ἐνισχύσεως, μεγάλης μάλιστα ἐνισχύσεως τοῦ μαθήματος ἐν τοῖς διδασκαλείοις τῶν ἀρρένων. Εἶνε ἀνάγκη τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ἡ ἀνάθεσις τῆς τε γυμναστικῆς καὶ τῶν λοιπῶν τεχνικῶν μαθημάτων ἐν τοῖς διδασκαλείοις εἰς εἰδικοὺς ξένους διδασκάλους ἢ ἡμετέρους εἰδικῶς ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ μορφωθέντας, τοῦθ' ὅπερ, ἄλλοτε γινόμενον κατὰ κανόνας, παρεμελήθη δυστυχῶς τὰ τελευταῖα ἔτη χάριν τῆς πολιτικῆς. Εἶνε δ' ἀναγκαιότατον νὰ κατανοηθῇ καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ δημοδιδάσκαλος δὲν εἶνε μόνον διδάσκαλος τῆς γραμματικῆς καὶ τῆς ἱστορίας, τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τῆς κατηχήσεως, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τῶν τεχνικῶν μαθημάτων ὁ αὐτός, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ περὶ τὰς τοιαύτας γνώσεις ἱκανότης καὶ δεξιότης αὐτοῦ πρέπει ἐν τῇ βαθμολογίᾳ νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν πολύ, παρὰ πολύ.

Διδάσκαλοι καταγελώμενοι ὑπὸ τῶν ἰδίων μαθητῶν διὰ τὸ ἐπα-

ρίστερον τῶν κινήσεων, τὸ ἰσχνὸν τοῦ φωνήματος, τὴν ἔλλειψιν πάσης ἀκτινοβολίας τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἅπαντας τοὺς συνασκουμένους ἐπισκοποῦντος, δὲν δύνανται βεβαίως νὰ ἐμπνεύσωσιν οὔτε τοῦ ρυθμοῦ, οὔτε τῆς τάξεως, οὔτε τῆς φιλοκαλίας τὴν δύναμιν εἰς τοὺς μαθητάς, καὶ εἶνε ἄχρηστοι ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς γυμναστικῆς. Οὐδ' εἶνε μικρὸν τὸ ἐντεῦθεν κακόν, ἀλλὰ τοῦτο μὲν θὰ εἶνε καὶ ἡ τῶν σωμάτων γύμνασις κακή, τοῦτο δὲ θὰ ἐνσταλάζηται νηπιόθεν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν μικρῶν μαθητῶν ἡ ἀπολάκτισις πάσης τάξεως καὶ πάσης πειθαρχίας. Δὲν ἀπαιτοῦμεν βεβαίως παρὰ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου νὰ μορφώσῃ στρατιώτας, ἀλλὰ πρέπει ὅμως ἐν ταῖς ὥραις τοῦ μαθήματος τῆς γυμναστικῆς ἤδη ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ νὰ ἐμφυτεύηται εἰς τὰς ἁπαλὰς τῶν μαθητῶν ψυχὰς ὁ σπόρος ἐξ οὗ θὰ βλαστήσῃ τῆς αὔριον ὁ στρατιώτης. Ἀπ' ἐναντίας δὲ κακὴ γυμναστικὴ διδασκαλία ἐθίζει ἀνεπαισθήτως εἰς τὸ ἐναντίον, καὶ παρασκευάζει λιποτάκτας καὶ δειλούς.

Καὶ ἡ μὲν πολιτεία, ἀμείωτον στρέφουσα τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς γυμναστικῆς ἐν τοῖς διδασκαλείοις, θέλει παράσχει διὰ τῆς παρασκευῆς κρειττόνων αὐτῆς διδασκάλων ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ μεγίστην ὑπηρεσίαν εἰς τὸ ἔθνος. Μὴ λησμονῶμεν, ὅτι τὸ δημοτικὸν σχολεῖον εἶνε ἡ κρηπὶς τῆς ἐκπαιδεύσεως, ὅτι δὲ ἄλλως οἱ πλεῖστοι τῶν ἐν αὐτῷ φοιτώντων δὲν θἀνέλθωσιν εἰς ἀνώτερα σχολεῖα. Καὶ περὶ μὲν τοῦ σώματος καὶ τῶν μυώνων τῶν οὕτως εἰς τὸ δημοτικὸν καὶ μόνον σχολεῖον περιοριζομένων θὰ φροντίσωσιν ὁπωσδήποτε οὕτως ἢ ἄλλως ὁ ὕπαιθρος ἀήρ, ἡ φυσικὴ ἀνὰ τοὺς ἀγροὺς δίαιτα, ἡ ῥωννύουσα τὰ νεῦρα περὶ τοῦ βίου πάλη. Ἀλλ' εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον ἐναπόκειται νὰ ῥυθμίσῃ καὶ ἐπιρρώσῃ τὴν ψυχήν, κράτιστος δὲ πρὸς τοῦτο παράγων εἶνε ἡ γυμναστική.

Καὶ οἱ νῦν δ' ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις διδάσκοντες πρέπει παντὶ σθένει νὰ ἐπιδιώξωσι τὴν βελτίωσιν τῆς γυμναστικῆς αὐτῶν παιδεύσεως. Πολλοὶ ἐπιτελοῦσιν ἤδη τὸ ἴδιον καθῆκον. Μετ' εὐχαριστήσεως εἴδομεν καὶ μεταξὺ τῶν ἐνταῦθα ἐφέτος ἐπιδειξάντων τοὺς καρποὺς τῆς διδασκαλίας αὐτῶν πολλοὺς τοὺς δεξιοὺς καὶ φιλοτίμους. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἂς μὴ περιορισθῶσιν εἰς τὰ ἐπιτευχθέντα. Ἂς θεωρήσωσι τὴν μέχρι τοῦδε εὐδοκίμησιν μόνον σταθμὸν καὶ ἐγγύησιν πρὸς τοῦ μέλλοντος τὴν ἐπιτυχίαν. Μηδὲ φέρωσιν ὡς λόγον παρακωλύσεως

τοῦ ἔργου αὐτῶν καὶ ἀπογοητεύσεως τὸ ἀκατάλληλον τῶν πλείστων σχολικῶν κτιρίων, στερουμένων τοῦ ἀναγκαίου χώρου καὶ αὐλῆς, ἔστω καὶ μικρᾶς, ἐν ᾗ νὰ διδάσκηται ἡ γυμναστική.

Ἂς λάβωσι παράδειγμα τοὺς ὀλίγους ἐκείνους, οἵτινες ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους κατώρθωσαν ἐκ τῶν ἐνόντων ὅ τι ἐπεβάλλετο αὐτοῖς. Ἡ ἐπιτέλεσις τοῦ καθήκοντος εἶνε διπλῶς εὐάρεστος ὅταν προςκρούῃ εἰς δυςχερείας, διότι, ὅταν τὰ πάντα εὐροῶσι, τὸ καθῆκον μεταβάλλεται εἰς ἀπόλαυσιν ἁπλῆν. Εἶνε δὲ καιρὸς νῦν εἴπερ ποτὲ νὰ ἐννοηθῇ, ὅτι δὲν ἐπέστη διὰ τὸ ἡμέτερον ἔθνος ἀκόμη, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ἡ ὥρα τῶν ἀπολαύσεων.

ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΠΑΙΔΕΥΣΙΣ [1]

Εὐχάριστα παρατηροῦνται παρ' ἡμῖν ἀπό τινος δείγματα κινήσεως πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς γυναικείας παιδεύσεως, ἅτινα ὀφείλουσι νὰ μὴ διαλάθωσι τοὺς ἀληθῶς κηδομένους τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς.

Αὐταὶ αἱ κυρίαι τῶν Ἀθηνῶν πρὸ δύο ἐτῶν ᾐσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην ὑψηλοτέρας θρησκευτικῆς ἀγωγῆς καὶ ἐνήργησαν τὴν ὑπὸ τοῦ Παρνασσοῦ εἰςαγωγὴν θρησκευτικῶν ὁμιλιῶν κατὰ τὰς τεσσαρακοστάς, αἵτινες ὑπὸ τὴν ἠθικὴν προστασίαν τῆς Α. Μ. τῆς Βασιλίσσης, διδούσης τὸ ἀγαθὸν παράδειγμα, προςελκύουσι παμπληθεῖς τὰς κυρίας, μετ' εὐλαβείας ἀκροωμένας τῶν παρεχομένων θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν διδαγμάτων.

Ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐπ' ἐσχάτων παρατηρουμένη νέα ἀνάπτυξις τοῦ πρώην ἐπὶ μακρὰ ἔτη καχεκτικοῦ Ὠδείου ὀφείλεται οὐ μόνον εἰς τὴν δραστηρίαν ἐνέργειαν τοῦ ῥέκτου αὐτοῦ διευθυντοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐν τῷ παρ' ἡμῖν γυναικείῳ κόσμῳ ἀνάπτυξιν τοῦ μουσικοῦ αἰσθήματος.

Παράλληλος δὲ εἶνε καὶ ἡ ἀνάγκη ἣν ᾐσθάνθησαν ἐπ' ἐσχάτων αἱ παρ' ἡμῖν κυρίαι καὶ νεάνιδες νὰ μὴ μείνωσιν ἄγευστοι τῆς ζωγραφικῆς καὶ γλυπτικῆς· ἐκ δὲ τῆς τάσεως ταύτης προῆλθεν ἡ ἐγκαίνισις ἰδίου τμήματος διδασκαλίας τῶν καλῶν τούτων τεχνῶν ἐν τῇ Σχολῇ τῶν βιομηχάνων τεχνῶν διὰ ζωηρᾶς συμπράξεως τῆς φιλοκάλου τῆς σχολῆς ταύτης διευθύνσεως.

Οὐδὲ μόνον εἰς τὸ Ὠδεῖον καὶ τὸ Πολυτεχνεῖον φοιτῶσιν αἱ γυναῖκες, ἀλλ' ἀφ' ἱκανοῦ ἤδη χρόνου συμπαρακάθηνται ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ μεταξὺ τῶν φοιτητῶν καὶ φοιτήτριαι, ἐπιδοθεῖσαι εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλολογίας, τῶν μαθηματικῶν καὶ αὐτῆς τῆς ἰατρικῆς. Καὶ ἡ ἐγγραφὴ δὲ φοιτητρίας τῆς φαρμακευτικῆς προηγγέλθη.

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἑστίᾳ τῇ 5 Ἀπριλίου 1894.

Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προσθέσωμεν τὴν κατ' οἶκον παρ' Ἑλληνίδος διδάκτορος τῆς φιλολογίας ἐκ Παρισίων ἀνάπτυξιν τῶν τραγικῶν συγγραφέων εἰς κυρίας καὶ νεάνιδας τῶν Ἀθηνῶν ἐφιεμένας ἀνωτέρας παιδεύσεως καὶ τὴν παρ' αὐτῆς ἔναρξιν ἀρχαιολογικῶν ἐξηγήσεων τῶν ἀρχαίων μνημείων διὰ κυρίας.

Τέλος τὴν πολλαπλῆν ταύτην κίνησιν συμπληρόνει ἡ πάλιν παρὰ κυριῶν εἰς τὸν Παρνασσὸν ἐκφρασθεῖσα ἐπιθυμία περὶ εἰςαγωγῆς ἱστορικῶν, ἀρχαιολογικῶν, καλλιτεχνικῶν καὶ γραμματολογικῶν μαθημάτων κατὰ μεταμεσημβρινὰς ὥρας χάριν κυριῶν καὶ νεανίδων.

Εἰς τί χρεωστεῖται ἡ νέα αὕτη ἐξέγερσις τοῦ παρ' ἡμῖν γυναικείου κόσμου, ἥτις πολλὰς γεννᾷ πάντως σκέψεις, ἀλλ' εὐτυχῶς πάσας ἀγαθάς;

Εἶχε δίκαιον ὁ μακαρίτης Πασπάτης λέγων πρό τινων ἐτῶν ἐν πανηγυρικῷ τινι λόγῳ τοῦ Ἀρσακείου κατὰ τὰς ἐξετάσεις, ὅτι ἄλλοτέ ποτε οἱ ἡμέτεροι πάπποι ἐπτοοῦντο νὰ διδάξωσι γράμματα τὰς Ἑλληνίδας κόρας, νομίζοντες, ὅτι ἡ μὲν ἀνάγνωσις ἦτο περιττὴ εἰς τὰς γυναῖκας, ἡ δὲ γραφὴ ἠδύνατο νἀποβῇ καὶ βλαπτική, παρορμῶσα πρὸς ἀποστολὴν ἐρωτικῶν γραμματίων. Εὐτυχῶς οἱ χρόνοι τοιαύτης περὶ τἀγαθὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως ἀμβλυωπίας παρῆλθον ἀπὸ πολλοῦ, καὶ ἡ γυναικεία ἐκπαίδευσις ἔκαμε παρ' ἡμῖν βαθμιαῖα, ἀλλὰ μεγάλα βήματα πρὸς τὴν πρόοδον. Χρεωστεῖται δὲ ἅπασα αὕτη ἡ δρᾶσις καὶ ὁ προβιβασμὸς τῆς γυναικείας ἐκπαιδεύσεως εἰς τὴν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν, ἐπειδὴ ἡ πολιτεία μετὰ μεγάλης προσοχῆς καὶ συνετῆς ἐφεκτικότητος προέβη εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τῆς γυναικός. Ὁ θέλων ἐκ τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἡμῶν νόμων νὰ μάθῃ τὰ κατὰ τὴν γυναικείαν παρ' ἡμῖν ἐκπαίδευσιν θὰ ἐνόμιζεν, ὅτι μόνον δημοτικὰ σχολεῖα θηλέων ὑπάρχουσιν ἐν τῷ ἑλληνικῷ κράτει, διότι τοιαῦτα μόνον ἀναγνωρίζει καὶ εἰςάγει τὸ περὶ δημοτικῶν σχολείων ἰσχὺν νόμου ἐπέχον Βασιλικὸν Διάταγμα τοῦ 1834.

Ἀλλὰ κατ' ὀλίγον αὐτὸ τὸ ἔθνος ᾐσθάνθη τὴν ἀνάγκην εὐρυτέρας ἐκπαιδεύσεως τῶν κορασίων, καὶ ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία ἀνεπλήρωσε τὰς ἐν τῇ νομοθεσίᾳ τῆς πολιτείας ἐλλείψεις. Ἰδίᾳ δ' ἐν τῇ ἐνεργείᾳ ταύτῃ πρωτοστατεῖ ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ ἑταιρεία. Πολλὰ ἑκάστοτε ἐλέχθησαν ἢ καὶ ἐγράφησαν κατὰ τῆς ἑταιρείας ταύτης, τὰ πλεῖστα ἐξ ὑπερβολικοῦ ζήλου ἢ ὑπὸ ἄντικρυς πολεμίων αὐτῆς. Ὑπάρ-

χουσι δὲ καὶ οὐκ ὀλίγοι οἱ φρονοῦντες, ὅτι περὶ ἕν τι ἀληθῶς ἔσφαλεν ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ ἑταιρεία, μετατραπεῖσα εἰς κοινὸν σχολεῖον θηλέων καὶ εἰς διδασκαλεῖον, ἐν ᾧ ἡ τοιαύτη μέριμνα περὶ μορφώσεως διδασκαλισσῶν ἐπεβάλλετο εἰς τὴν πολιτείαν.

Ἀλλὰ πᾶσαι αἱ δι' οἱονδήποτε λόγον κατὰ τῆς ἑταιρείας ταύτης ἐξενεχθεῖσαι ἀντιρρήσεις ὀφείλουσι νὰ μετατραπῶσιν εἰς αἶνον, ὅταν ἀναλογισθῶμεν τοῦτο, ὅτι αὐτὴ ἐφρόντισε νὰ παρασκευάσῃ τὰς πρώτας διδασκαλίσσας καθ' ὃν χρόνον τὸ κράτος οὐδ' εἶχε κἂν μεριμνήσει περὶ τῆς τοιαύτης ἀνάγκης, ὅτι αὐτὴ πρώτη ἀνεβίβασε τὸ σχολεῖον τῶν θηλέων ἀπὸ τοῦ δημοτικοῦ εἰς τὸ ἑλληνικὸν καὶ μέχρις αὐτῶν τῶν γυμνασιακῶν τάξεων.

Ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ ἑταιρεία, φιλοτίμως προβαίνουσα εἰς τοιαύτας ἐνεργείας καὶ συνάμα κατὰ τὸ ἐνὸν μεριμνῶσα περὶ τῆς ἐν τοῖς σχολείοις τῶν θηλέων βελτιώσεως τῶν διδακτικῶν μεθόδων, ἐξεπλήρου ἀνάγκην ἐκδηλουμένην ὑπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων. Ἡ δὲ κοινωνία ὑπεστήριξε τὸ ἔργον αὐτῆς, καὶ νέα σχολεῖα μέσης ἐκπαιδεύσεως τῶν θηλέων ἐσυστήθησαν κατὰ τὸ πρότυπον ἐκεῖνο, καὶ ἡ πολιτεία, εὑρισκομένη ἐνώπιον τετελεσμένων γεγονότων καὶ συμπαρασυρομένη ὑπὸ κοινῆς ἐθνικῆς εὐχῆς καὶ τῆς εἰς πάντας αἰσθητῆς ἀνάγκης, ἀνεγνώρισε τὸ νέον καθεστὼς καὶ εἰς ἓν μόνον προέβη, εἰς τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν καθ' ἕκαστον, εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν λεπτομερειῶν, εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς παρὰ τοῦ δημοσίου ἐποπτείας.

Ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ ἑταιρεία, ἀναγκάσασα τὴν πολιτείαν νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ ἔργον αὐτῆς ἐν τοῖς καθ' ὅλου, ἐξελέγχεται τελέσασα ὀφειλὴν ἀπαιτουμένην παρὰ τῆς κοινωνίας, καὶ εἶνε ἀξία παντὸς ἐπαίνου. Ἀλλὰ τὰ πράγματα βοῶντα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι τὸ τελεσθὲν ἔργον δὲν ἀνταποκρίνεται πλέον πρὸς γεννηθείσας ἐν τῷ μεταξὺ νέας ἀνάγκας. Ἡ Ἑλληνὶς ἀπαιτεῖ νῦν ἀνωτέραν παίδευσιν. Οὐδενὸς δὲ φροντίζοντος περὶ τοῦ τοιούτου ὑψηλοτέρου σταδίου τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἣν οὔτε ἡ πολιτεία παρέχει οὔτε ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ ἑταιρεία ἀνέγραψεν εἰς τὸ πρόγραμμα αὐτῆς, ἡ γυνή, μὴ εὑρίσκουσα στέγην ἑνιαίαν σκέπουσαν τὰ νέα αὐτῆς ἰδεώδη, εἰσορμᾷ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, εἰς τὸ Πολυτεχνεῖον, εἰς τὸν Παρνασσόν, εἰς τὸ Ὠδεῖον.

Εἶνε λίαν ἐνδεικτικοὶ οἱ λόγοι οἱ ὑποδειχθέντες παρὰ τῶν κυριῶν εἰς τοὺς ἐν τῷ Παρνασσῷ γενομένους εἰσηγητὰς τῆς ψηφισθείσης κατ'

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

αὐτὰς εἰςαγωγῆς ἀνωτέρων ἱστορικῶν, ἀρχαιολογικῶν, καλλιτεχνικῶν, γραμματολογικῶν μαθημάτων διὰ κυρίας, ὧν ἔναρξις γενήσεται κατὰ τὸν προςεχῆ χειμῶνα. Ζητοῦσι μάθησιν ἀνωτέραν, ἀλλ' ἐπιθυμοῦσι συγχρόνως νἀντιδράσωσι διὰ τῆς μεταμεσημβρινῆς ταύτης διδασκαλίας εἰς τὰς ἀπό τινος εἰςαχθείσας ἀπογευματινὰς ἐκείνας διασκεδάσεις καὶ ὑπὸ τύπον ἐπισκέψεων καθ' ὡρισμένας ἡμέρας συγκεντρώσεις, αἵτινες εὐτυχῶς ἀρκετὰ ἐνωρὶς ἐκρίθησαν ἄξιαι νὰ προκαλέσωσι τὴν ἀντίδρασιν.

Οἱ λόγοι ἐκεῖνοι ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἡ παρατηρουμένη παρὰ τῷ ἐν ἡμῖν γυναικείῳ φύλῳ κίνησις δὲν εἶνε μόνον ἐκπαιδευτική, εἶνε καὶ ἠθική. Διὰ ταῦτα τὰ προςδοκώμενα ἀγαθὰ ἔσονται διττῶς ὠφέλιμα διὰ τὴν παρ' ἡμῖν κοινωνίαν, ἥτις, καίπερ νεάζουσα, λίαν ἐνωρὶς ἤρχισεν ἀποκτῶσα πολλὰς τῶν κακῶν ἕξεων τοῦ γήρατος καὶ τῆς παρακμῆς. Ἴσως ἐνυπάρχει ἐν τῇ ἀντιδράσει ἐπίδειξίς τις. Ἀλλὰ προτιμῶμεν τὴν ἐπίδειξιν, ἐν ἐπιδιώξει τοῦ ἀγαθοῦ, τῆς ψευδαλαζονείας τῆς εὐολίσθου πρὸς τὸ κακόν. Ἐκ τῆς πρὸς τὸ καλὸν ἐκπαιδευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἁμίλλης, καὶ μετ' ἐπιδείξεως ἂν γίνηται, δυνάμεθα νὰ προςδοκῶμεν καρποὺς ἀγαθούς, ἴσως καὶ γενναίους. Ἀρκεῖ μόνον δεξιὰ χειραγωγία πρὸς ἀποφυγὴν τῶν κινδύνων, οἵτινες, καὶ ἂν παραστῶσι, θὰ εἶνε τὸ πολὺ πολὺ κόμπος καὶ ἡμιμάθεια, ὄχι δὲ ὄλεθρος καὶ διαφθορὰ ὡς ἐν τῇ παρειςάκτῳ ἀπό τινος μιμήσει πάσης ὀθνείας κακομηχανίας, καθ' ἧς ἤρχισεν ἡ εὐοίωνος ἀντίδρασις.

ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΣΣΩΝ [1]

Κοινωνικὸν ζήτημα μεγίστης σημασίας ἐκτυλίσσεται καθ' ἕκαστον φθινόπωρον πρὸ τῶν ὀμμάτων τῶν παρ' ἡμῖν ἐνδιαφερομένων περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως. Λέγω τὰς ἐν τοῖς ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Κερκύρᾳ διδασκαλείοις τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς ἑταιρείας τελουμένας ἐξετάσεις τῶν ὑποψηφίων δημοδιδασκαλισσῶν. Δεκάδες νεανίδων, ἐπὶ ἑξαετίαν ὅλην μετὰ τὸ πέρας τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἐπιδοθεῖσαι εἰς ἀνωτέρας μελέτας, προσέρχονται, ὅπως τύχωσι πτυχίου διδασκαλίσσης ἐνώπιον τῆς οἰκείας ἐπιτροπείας ἣν κατὰ τὰ καθεσῶτα ἀποτελοῦσιν ἀναμὶξ τινες τῶν διδαξάντων τὰ κοράσια καὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ δημοσίου, διοριζόμενοι ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας. Καὶ ἡ μὲν Φιλεκπαιδευτικὴ ἑταιρεία ἐφρόντισε φιλοτίμως ἐπὶ δεκάδας ἤδη ἐτῶν νὰ ἐκπαιδεύσῃ τὸ γυναικεῖον παρ' ἡμῖν φῦλον, καὶ ἀνέλαβε τὴν φροντίδα τῆς μορφώσεως διδασκαλισσῶν πολὺ πρὶν ἢ τὸ κράτος σκεφθῇ ὁποίας τινὰς ἤθελεν αὐτάς. Αὐξανομένης δὲ ὁσημέραι τῆς καθολικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἔθνους καὶ τῶν σχολείων τῶν θηλέων πολλαπλασιαζομένων ἀνὰ τὸ κράτος, ἐπέστησε καὶ ἡ κυβέρνησις ἀγρυπνότερον τὸ ὄμμα, διετύπωσεν ὡρισμένας ἀξιώσεις, ἀπῄτησε παιδαγωγικωτέραν τὴν μόρφωσιν ἐκείνων, ἃς ἀναγνωρίζουσα διασπείρει εἰς τὸ βασίλειον ὡς παιδαγωγοὺς τῶν τρυφερῶν κορασίων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς κοινῆς ταύτης ἐπὶ δεκαετηρίδας συνεργασίας, διότι οὕτω πρέπει δικαίως νά την ἀποκαλέσωμεν, τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς ἑταιρείας εἶνε, ὅτι σήμερον ἔχομεν ἢ τοὐλάχιστον εἶνε κεκανονισμένον καὶ δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν διδασκαλίσσας πολὺ καλλιτέρας, πολὺ τελειοτέρας ἐκείνων, αἵτινες ἐξήρχοντο ἐκ τῶν βάθρων τοῦ

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἡμερολογίῳ Κωνστ. Φ. Σκόκου τοῦ 1891 σ. 114-123.

Ἀρσακείου ἀκόμη πρὶν καὶ τοῦτο κοσμηθῇ διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ μεγάλου τῆς ἑταιρείας εὐεργέτου. Γηραιὰ διδασκάλισσα, φέρουσα πτυχίον τῶν χρόνων, καθ' οὓς διηύθυνε τὰ τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ὁ μακαρίτης Κοκκώνης, μοὶ διηγεῖτο, ὅτι ἐφόδιον πρὸς ἀπολυτήριον ἐξέτασιν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἦσαν ὀλίγα ἑλληνικά, περιοριζόμενα κυρίως εἰς καλὴν ἀνάγνωσιν, καὶ αἱ τέσσαρες πράξεις τῆς ἀριθμητικῆς. Οὐδ' ἠδύναντο νὰ εἶνε μεγαλείτεραι αἱ ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καθ' ἣν οὐ μόνον πεπαιδευμέναι δὲν ἦσαν αἱ πλεῖσται τῶν Ἑλληνίδων, ἀλλὰ καὶ ὀλεθρία εἰς τὰς γυναῖκας ἐθεωρεῖτο ἡ παιδεία, εἰς οὐδὲν ἄλλο τάχα χρησιμεύουσα ἢ εἰς εὔκολον σύνταξιν ἐρωτικῶν ἐπιστολῶν. Καὶ τώρα; Τώρ' ἀπαιτοῦσι τὰ διατάγματα τοῦ κράτους Θουκυδίδην καὶ Ξενοφῶντα καὶ ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν καὶ φυσικὴν καὶ χημείαν καὶ φυσικὴν ἱστορίαν καὶ παιδαγωγικὴν καὶ ψυχολογίαν καὶ λογικὴν καὶ γαλλικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν καὶ κατήχησιν καὶ ἠθικὴν καὶ γεωμετρίαν καὶ ἀριθμητικὴν καὶ γυμναστικὴν καὶ μουσικὴν καὶ ἰχνογραφίαν καὶ ἐργόχειρα καὶ πρὸ πάντων ἄσκησιν περὶ τὸ διδάσκειν καὶ ἔμπρακτον αὐτῆς ἀπόδειξιν. Εἶνε μακρὸς ἀληθῶς ὁ κατάλογος, ἀλλὰ σύμφωνος πρὸς τὸν προορισμὸν ἀληθοῦς διδασκαλίσσης καὶ πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς καθ' ἡμᾶς κοινωνίας.

Περὶ ταύτας τὰς μαθήσεις ἀσχοληθεῖσαι αἱ μέλλουσαι διδασκάλισσαι προσέρχονται ἐνώπιον τῆς ἐπιτροπείας, παρ' ἧς ἀναμένουσι τὸν βαθμόν, ὅστις θὰ κανονίσῃ τὴν θέσιν αὐτῶν ἐν τῇ ἱεραρχίᾳ τῆς ὑπηρεσίας, κατὰ βαθμὸν τυγχανουσῶν καὶ μισθοῦ ἀναλόγου πρὸς τὴν τάξιν, εἰς ἣν τάσσει αὐτὰς τὸ πτυχίον οὗ ἠξιώθησαν. Διὰ τοῦτο αἱ ἡμέραι καθ' ἃς παρίστανται πρὸ τῶν ἐξεταστῶν εἶνε ἡμέραι συγκινήσεως καὶ ἀνυπομονησίας. Δὲν πρόκειται μόνον περὶ φιλοτιμίας. Ὀλίγαι, πολὺ ὀλίγαι εἶνε ἐκεῖναι, αἵτινες μετὰ τὴν ἀπολυτήριον τοῦ πέμπτου ἔτους ἐξέτασιν μένουσιν ἐν τῷ σχολείῳ, ὅπως διακούσωσι καὶ τῶν τῆς τελευταίας τάξεως μαθημάτων μόνον χάριν αὐξήσεως τῶν γνώσεων καὶ λάβωσι τὸ διδασκαλικὸν πτυχίον μόνον χάριν ἐπιδείξεως ἢ χάριν εὐχαριστήσεως ἑαυτῶν καὶ τῶν γεννητόρων. Τέκνα γονέων εὐπόρων διακρίνονται εὐκόλως ἀπὸ τῶν λοιπῶν συμμαθητριῶν αἱ ὀλίγαι ἐκεῖναι εὐνοούμεναι τῆς τύχης, αἵτινες θὰ λησμονήσωσιν αὔριον τὸ πτυχίον των εἰς τὰ βάθη τοῦ νυμφικοῦ των νάρθηκος ὑπὸ τὰ τρίχαπτα τῆς φερνῆς των. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἐκείνων

τῶν ὀλιγαρίθμων ὑποψηφίων τῆς μέσης τάξεως δὲν πρόκειται, τῶν εὐκόσμων θυγατέρων ἀπροσδεῶν ὑπαλλήλων, ἐμπόρων καὶ βιομηχάνων, οἵτινες τὸ πτυχίον προσπορίζουσιν εἰς τὰ θυγάτρια ὡς στόλισμα τῆς μετρίας προικός των ἢ σπανιώτερον ὡς ἐφόδιον δι' ἐνδεχομένην ἴσως ποτὲ καταδρομὴν τῆς τύχης. Ἡ μεγίστη συγκίνησις κατέχει τὴν τάξιν τὴν ἀριθμοῦσαν τὰς πλείστας τῶν ὑποψηφίων διδασκαλισσῶν, ἐκείνας, δι' ἃς τὸ πτυχίον ἔσται ἄρτος καὶ βίου πορισμός. Δὲν εἶνε πάντοτ' εὔκολον νὰ διακρίνῃ ταύτας ὁ ἐξεταστὴς ἐκ τῆς περιβολῆς. Ἔμφυτος φιλοκαλία ἢ ἐζητημένη ἐκ πτωχαλαζονείας ἐπίδειξις καθιστῶσιν ἐνίοτε προσομοίαν τὴν ἐσθῆτα τῆς πενομένης πρὸς τὴν τῆς εὐπορούσης. Οὐδ' ἐκ τῆς ὄψεως καθίσταται εὐχερὴς πάντοτε ἡ διάκρισις, διότι πολλάκις τὰ ῥόδα ὑγιείας περισσῆς ἐπικαλύπτουσι παρειάς, ἃς ἄλλως ἤθελε καταστήσει λιποσάρκους ἡ στέρησις ἢ τὸ σύντονον τῆς ἐν μυρίαις στενοχωρίαις μελέτης.

Οὕτω λοιπὸν εὐσταλεῖς αἱ πλεῖσται, ὡς ἑκάστη δύναται ἢ εἰξεύρει, κρύπτουσαι κατὰ τὸ φαινόμενον τὴν ἔνδειαν, ἥτις πολλάκις περιβάλλει τὸν οἶκον αὐτῶν τὸν πατρικόν, προσέρχονται πρὸ τῶν ἐξεταστῶν. Παρ' ὅλην τὴν κατέχουσαν αὐτὰς συγκίνησιν εἶνε φαιδραὶ αἱ πλεῖσται καὶ φαίνονται μὴ ἀναλογιζόμεναι τὸ μέλλον. Εἶνε αἱ τελευταῖαι ἡμέραι, καθ' ἃς παρακάθηνται εἰς τὰ αὐτὰ βάθρα μετὰ τῶν ἐπὶ ἓξ τοὐλάχιστον ὁλόκληρα ἔτη συμμαθητριῶν, φίλων τῆς χθὲς καὶ τῆς σήμερον καὶ ἀντιπάλων ἴσως τῆς αὔριον. Αὔριον θά τας χωρίσῃ ἡ ἀνάγκη τοῦ βίου. Αὔριον θὰ λάβωσιν ἐπ' ὤμων τὴν πήραν των καὶ θὰ σπεύσωσιν, ἂν μοῖρα καλή τας βοηθήσῃ, εἰς γωνίαν τινὰ τοῦ κράτους ἀπόκεντρον, ὅπως μεταδώσωσιν ὅσα ἐδιδάχθησαν χάριν γλίσχρου μισθαρίου. Πολὺ ὀλίγαι εἶνε ἐκεῖναι, ὅσαι, ἀξιούμεναι τοῦ πρώτου βαθμοῦ, θὰ δύνανται νὰ ἔχωσιν ἑκατὸν τεσσαράκοντα δραχμὰς ἢ ἔν τισιν ὀλίγαις πόλεσιν ἑκατὸν ὀγδοήκοντα κατὰ μῆνα. Αἱ ἄλλαι θὰ ἔχωσιν ἑκατόν, αἱ πλεῖσται ὀγδοήκοντα. Καὶ θὰ κερδήσωσι τὸν ἄρτον αὐτῶν ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου, πορευόμεναι πολλάκις εἰς χωρία ἀνθρώπων ἀγροίκων καὶ ἀφιλοξένων ἢ μακρὰν εἰς ἀπροσβάτους τῆς Μακεδονίας ἢ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κώμας. Μακρὰ ἠδυνάμην νὰ γράψω περὶ τῶν ταλαιπωριῶν ἃς πολλάκις ὑφίστανται, περὶ τῶν στενοχωριῶν ὑφ' ὧν περιβάλλονται, περὶ τῆς συκοφαντίας ἥτις πολλάκις ἀδίκως τὰς διαβάλλει. Ἐγνώρισα διδασκάλισσαν, ἥτις σχεδὸν

ἀπώλεσε τὰς φρένας ἔν τινι πολίσματι τῆς Πελοποννήσου ἐκ τῶν κινδύνων οὓς διέτρεξε διότι ἦτο γυνὴ καὶ μόνη. Ὑπάρχουσι δὲ πολλαί, αἵτινες, ἂν ἔγραφον τἀπομνημονεύματά των, μὴ στερούμεναι παρρησίας καὶ καλάμου, ἤθελον παράσχει ἀνάγνωσμα περίεργον ἅμα καὶ διδακτικόν. Εἶνε δὲ ἄξιον θαυμασμοῦ πῶς εἶνε τόσον ὀλίγαι αἱ ἀποπλανήσεις ὅπου εἶνε τόσον πολλοὶ οἱ πειρασμοί, πῶς εἶνε τόσον περισσὴ ἡ ἐγκαρτέρησις ἐν μέσῳ τόσων ἀπογοητεύσεων καὶ κινδύνων.

Δὲν εἶνε ἀληθῶς ἡ μοῖρα ἁπασῶν τῶν τυγχανουσῶν τοῦ διδασκαλικοῦ πτυχίου τοιαύτη ὁποίαν δι' ὀλίγων γραμμῶν ἐξεικόνισα αὐτήν. Πολὺ ἀνετώτερον ζῶσι καὶ πολὺ ὀλιγωτέρους κινδύνους ἔχουσι νὰ διατρέξωσιν ὅσαι εὑρίσκουσι θέσιν ἐν οἰκογενείαις ἔν τε τῷ κράτει καὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἢ ἐν ἰδιωτικοῖς σχολείοις ἢ ἐν παρθεναγωγείοις τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων πόλεων καὶ κωμῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἔξω κοινοτήτων. Ἀλλὰ πόσαι εἶνε αἱ τοιαῦται θέσεις; Πόσαι δ' ἐπὶ τέλους εἶνε καὶ ὅλαι αἱ ἐν δημοτικοῖς σχολείοις τοῦ κράτους θέσεις διὰ διδασκαλίσσας, ἀφ' οὗ σήμερον, καίπερ πολλῶν τοιούτων σχολείων συσταθέντων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ὑπάρχουσιν ἐν ὅλῳ ἀνὰ τὸ κράτος μόνον περὶ τὰ 250 σχολεῖα θηλέων; Ἔμαθόν ποτε τούτους τοὺς ἀριθμοὺς οἱ γονεῖς οἱ προορίζοντες τὰς θυγατέρας αὐτῶν εἰς τὸ ἐπάγγελμα τῆς διδασκαλίσσης;

Εἶμαι βέβαιος, ὅτι πολλοί, ἀναλογιζόμενοι τοὺς κινδύνους καὶ τὴν στενοχωρίαν ἣν θὰ ὑποστῇ ἡ θυγάτηρ αὐτῶν ὡς διδασκάλισσα, θἀποτραπῶσιν ἀπὸ τῆς ἰδέας νὰ παράσχωσιν εἰς αὐτὴν τοιοῦτον βίου πορισμόν, ἂν μάθωσιν, ὅτι αἱ διδασκάλισσαι ἤδη ἀπὸ ἐτῶν ἤρχισαν νὰ ὑπερπλεονάζωσι παρ' ἡμῖν. Καθ' ὅσον δὲ τὸ κακὸν τοῦτο αὐξάνει, εἶνε προφανές, ὅτι θὰ συναυξήσωσι καὶ οἱ κίνδυνοι καὶ τὸ ἐκ τῆς διδασκαλίας κέρδος θἀποβαίνῃ ὁσημέραι γλισχρότερον, καὶ εἰς αὐτὴν δὲ τὴν παιδείαν εἶνε φόβος μὴ ἐπέλθῃ ζημία μᾶλλον ἀντὶ ὠφελείας. Ὅτι δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν κατ' ἔτος ἀξιουμένων τοῦ πτυχίου νεανίδων εἶνε οὐ μόνον πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς ἐν τῷ ἔθνει γυναικείας παιδεύσεως δυσανάλογος, ἀλλὰ καὶ ὁσημέραι ἀνώτερος, τρανότατ' ἀποδεικνύει ὁ ἑξῆς ἀπογραφικὸς πίναξ τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν ἑπταετίαν ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Κερκύρᾳ διδασκαλείων τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς ἑταιρείας ἐξελθουσῶν διδασκαλισσῶν.

	Ἐξ Ἀθηνῶν	Ἐκ Κερκύρας	Τὸ ὅλον
1883	57	—	57
1884	68	—	68
1885	103	14	117
1886	98	9	107
1887	90	16	106
1888	93	13	106
1889	132	10	142
1890	95	—	95
	736	62	798

798 νέαι διδασκάλισσαι ἐντὸς ὀκτὼ ἐτῶν, ἤτοι ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν κατ' ἔτος, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἀπὸ τοῦ 1885 μόνον ἐξῆλθον διδασκάλισσαι ἐκ τοῦ ἐν Κερκύρᾳ διδασκαλείου. Διὰ νὰ ἐννοηθῇ τὸ μέγεθος τῆς δυςαναλογίας ἀρκεῖ νἀναφέρω, ὅτι ἅπασαι αἱ ἐν τῷ κράτει εἰς δημοτικὰ σχολεῖα τῶν θηλέων φοιτῶσαι μαθήτριαι ἦσαν ἐν ὅλῳ τῷ 1886 περὶ τὰς 21 900, εἰς ἃς δυνάμεθα νὰ προςθέσωμεν περὶ τὰς 5000 τὸ πολὺ φοιτώσας εἰς τὰς ἀναλόγους ὑπὸ διδασκαλισσῶν διδασκομένας τάξεις τοῦ Ἀρσακείου καὶ εἰς ἰδιωτικὰ σχολεῖα θηλέων. Κατὰ τὸ αὐτὸ δ' ἔτος αἱ ὑπὸ τοῦ δημοσίου διωρισμέναι διδασκάλισσαι ἀνήρχοντο ἐν ὅλῳ εἰς 238 [1].

Προφανὲς λοιπὸν εἶνε, ὅτι πρός τε τὸ συμφέρον αὐτῶν τῶν διδασκαλισσῶν καὶ ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἐκπαιδεύσεως πρέπει νὰ ἐλαττωθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀξιουμένων τοῦ πτυχίου. Μηδὲ νομίσῃ τις, ὅτι δὲν θέλει πάθει ἡ ἐκπαίδευσις ἐκ τῆς πληθώρας τῶν διδασκαλισσῶν. Ἀρκεῖ νἀναφέρω, ὅτι, τοσούτου ὄντος τοῦ πλήθους τῶν ἐπὶ πτυχίῳ εἰς τὰ διδασκαλεῖα φοιτωσῶν, οὔτε ἡ διδασκαλία δύναται νὰ γείνῃ οἵα θὰ ἐγίνετο ἂν ὁ ἀριθμὸς τῶν διδασκομένων ἦτο μικρότερος, οὔτε ἡ ἐπίβλεψις δύναται νὰ ὑπάρξῃ τελεία, οὔτε ἡ ἐξέτασις προςηκόντως ἐν πᾶσιν ἀκριβής, εἰ καὶ ἐπὶ δύο μῆνας καὶ πλέον ταλανίζει καὶ ταλανίζεται ἡ ἐν Ἀθήναις ἐξεταστικὴ ἐπιτροπεία. Καὶ ἔπειτα δά, ὅταν ὑπερπλεονάσῃ τὸ πλῆθος τῶν διδασκαλισσῶν, δὲν εἶνε φανερόν, ὅτι ἡ

[1] Κατὰ τὰ ἐπ' ἐσχάτων (1900) ὑποβληθέντα εἰς τὴν Βουλὴν νομοσχέδια ὁ κανονικὸς ἀριθμὸς μαθητριῶν μὲν αἵτινες ὀφείλουσι νὰ φοιτῶσιν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ὑπολογίζεται εἰς 60 100, τῶν δὲ διδασκαλισσῶν εἰς 664. Ἀλλ' ἴσως οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι εἶνε μόνον pium desiderium.

μὲν περὶ τῶν διδασκαλικῶν θέσεων πάλη θὰ λάβῃ ἀπελπιστικὰς διαστάσεις καὶ ὅτι ἡ ἐν τῇ αὐτῇ θέσει εὐεργετικὴ διὰ τὴν παιδείαν εἰς τὸ διαρκὲς διαμονὴ διδασκαλίσσης τινὸς θἀποβῇ ὅλως προβληματική, ὁ δὲ ὑπὲρ ὑπάρξεως ἀγὼν τῶν ἀτυχῶν τῶν ἐχουσῶν μὲν πτυχίον, ἀλλὰ μὴ εὑρισκουσῶν ἄρτον θὰ ἔχῃ ἐπακόλουθα θλιβερά;

Ἔγκειται λοιπὸν ἐν τῷ συμφέροντι τῶν οἰκογενειῶν, τῆς παιδείας, τῆς κοινωνίας ἡ ἐν τῷ μέλλοντι παρ' ἡμῖν ἐλάττωσις τῶν διδασκαλισσῶν. Οὐδεὶς δὲ θὰ τολμήσῃ ἀγυρτευόμενος νὰ καλέσῃ τοιαύτην τινὰ πρότασιν φωτοσβεστικήν, διότι κατέδειξα, ὅτι, ὑπαρχούσης μεγάλης δυςαναλογίας μεταξὺ τῶν διδασκουσῶν καὶ τῶν διδασκομένων, ὁ περιορισμὸς τῶν διδασκαλισσῶν εἶνε οὐ μόνον ἐκπαιδευτική, ἀλλὰ καὶ κοινωνικὴ ἀνάγκη.

Ἀλλὰ πῶς θὰ γείνῃ ἡ ἐλάττωσις; Ἂν περιμένωμεν ἀπὸ τῶν γονέων, τὸ πρᾶγμα εἶνε λίαν δυςχερές. Ἴσως οἱ γονεῖς θἀργήσωσι πολὺ νὰ πεισθῶσιν, ὅτι αἱ θυγατέρες των, ὅσαι ἔχουσιν ἀνάγκην βιοποριστικοῦ τινος ἔργου, θὰ εἶνε πολὺ εὐτυχέστεραι τρεπόμεναι ἐπ' ἄλλα μᾶλλον ἢ ἐπὶ τὴν σχολικὴν ἕδραν. Πολλοὶ δὲ ἴσως καὶ διαθρύπτονται ὑπὸ τῆς ἰδέας, ὅτι ἐντιμότερον εἶνε τὸ ἔργον τῆς διδασκαλίσσης ἄλλων ἔργων οὐχ ἧττον προςηκόντων εἰς τὴν γυναῖκα. Φόβος δὲ ὑπάρχει, ὅτι δὲν θὰ πεισθῶσιν ἴσα ἴσα ἐκεῖνοι, ὧν αἱ θυγατέρες διὰ πᾶν ἄλλο ἐπλάσθησαν ἢ διὰ τὸ ἐπίπονον καὶ ἄλλως ὑψηλὸν ἔργον τῆς παιδαγωγοῦ, πρὸς ὃ ἀπαιτεῖται καὶ φύσις δεξιὰ καὶ μελέτη μακρὰ καὶ καρτερία ἀκοίμητος. Διὰ ταῦτα λοιπὸν τὴν ἐλλάτωσιν πρέπει νἀναλάβῃ αὐτὴ ἡ κυβέρνησις ὡς ὕψιστος ἐπόπτης τῆς τ' ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς εὐεστοῦς. Τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας πρέπει νὰ μεριμνήσῃ, ὅπως κατ' ἔτος ἐξέρχωνται ὀλιγώτεραι, ἀλλ' ἅμα καὶ καλλίτεραι διδασκάλισσαι.

Τοῦτο δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ κατὰ δύο τρόπους. Εἷς τρόπος θὰ ἦτο αὐστηρότης ὅλως ἔκτακτος κατὰ τὴν ἐκ τῶν διδασκαλείων ἀπόλυσιν τῶν προςερχομένων εἰς πτυχιακὰς ἐξετάσεις. Νόμος τις ἢ διάταγμα κανονίζον τὰ τῶν ἐξετάσεων ἐπὶ βάσεων δρακοντείων, τοιούτων, ὥςτε μόλις τὸ ἥμισυ ἢ καὶ ὀλιγώτερον τῶν νῦν ἀπολυομένων νὰ τυγχάνῃ τοῦ πτυχίου, ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἐπιφέρῃ τὴν σκοπουμένην ἐλάττωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πτυχιούχων. Ἀλλὰ τοιαύτη λύσις τοῦ ζητήματος ἤθελεν ὁμοιάζει ὀλίγον πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν

ἔστησε τὸ ᾠὸν ὁ Κολόμβος ἢ καθ' ὃν ἔκοψεν ὁ Ἀλέξανδρος τὸν Γόρδιον δεσμόν. Θὰ εἶνε δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῇ προσηκόντως καὶ νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ μακρὸν τοιοῦτός τις νόμος; Θὰ εἶνε εὔκολον νὰ εὑρεθῇ ἐπιτροπεία τοσοῦτον ἀνεπιεικὴς καὶ ἀσυμπαθής, ἐκ καθήκοντος βύουσα τὰ ὦτα πρὸς τὴν φωνὴν τῆς φιλανθρωπίας καὶ τοὺς περὶ αὐτὴν λυγμούς, ὅπως καταδικάσῃ καθ' ὁλοκληρίαν δεκάδας κορασίων, ἀπὸ τοῦ ὑστερήματος τῶν γονέων ἐν μυρίαις στενοχωρίαις ἐπὶ ἑξαετίαν ὅλην παρασκευαζομένων διὰ νὰ λάβωσι τὸ πτυχίον, καὶ ῥίψῃ τὰ δύστηνα ἐκεῖνα καὶ μέλλοντος ἐστερημένα πλάσματα εἰς τὴν ὁδὸν ἢ μᾶλλον εἰς τὴν ἀγοράν;

Τοιαύτη λύσις τοῦ προβλήματος τῆς ἐλαττώσεως τῶν διδασκαλισσῶν θὰ ἦτο κατὰ ταῦτα οὐ μόνον ἀνέφικτος, ἀλλὰ καὶ πλημμελής. Ἀλλ' ὑπολείπεται ὁ ἄλλος τρόπος, πολὺ εὐκόλως δυνάμενος νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ πολὺ φιλανθρωπότερος. Ἐννοῶ τὴν αὐστηροτάτην εἰσιτήριον ἐξέτασιν τῶν ἐφιεμένων νὰ μετέλθωσι τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα, συνδεομένην πρὸς ὁρισμὸν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εἰσαγομένων ἐπὶ τούτῳ εἰς τὰ διδασκαλεῖα καθ' ἕκαστον ἔτος. Ἂς ὁρισθῇ, ὅτι αἱ ἓξ κατώτεραι τάξεις τοῦ παρθεναγωγείου συναποτελοῦσι τὸ ἀστικὸν σχολεῖον, ἐν δὲ τῇ μετὰ ταῦτα ἀνωτέρᾳ γυναικείᾳ παιδεύσει ἂς χωρισθῇ ἴδιον τμῆμα διδασκαλείων προωρισμένων διὰ τὴν παρασκευὴν διδασκαλισσῶν. Ἀλλ' ἂς ὁρίζηται συγχρόνως κατ' ἔτος ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπὸ τοῦ ἀστικοῦ σχολείου δικαιουμένων νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὰ διδασκαλεῖα θηλέων, ἀριθμὸς ἀνάλογος πρὸς τὰς ἑκάστοτε πραγματικὰς ἀνάγκας τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ γυναικείου παρ' ἡμῖν φύλου, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἀρρένων νηπίων. Ἂς γίνωνται δ' αὐστηραὶ εἰσιτήριοι ἐξετάσεις, ὅπως καθ' ἕκαστον ἔτος μόνον αἱ ἄρισται τῶν μαθητριῶν λαμβάνωσι τὸ δικαίωμα νὰ μορφωθῶσιν ὡς διδασκάλισσαι. Ἡ πεῖρα τῶν τοιούτων ἐξετάσεων ἐπ' εἰσαγωγῇ ὡρισμένου ἀριθμοῦ μαθητῶν εἰς τὰς στρατιωτικὰς καὶ ναυτικὰς σχολὰς ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ μέτρον τοῦτο εἶνε ἄριστον. Ἐφαρμοζόμενον δὲ εἰς τὰ διδασκαλεῖα τῶν θηλέων ἔσται ἀναντιρρήτως πρόξενον πολλῶν ἀγαθῶν. Δὲν θὰ ἐπιφέρῃ μόνον τὴν ἀναγκαίαν ἐλάττωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν διδασκαλισσῶν, ἀλλὰ καὶ θὰ συντελέσῃ εἰς μόρφωσιν διδασκαλισσῶν τελειοτέρων, διότι μόνον αἱ ἄρισται ἐκ πολλῶν μαθήτριαι θὰ γίνωνται δεκταί. Οἱ δὲ γονεῖς τῶν ἀποκλειομένων ἀπὸ τοῦ ἐπιπόνου καὶ πλήρους κινδύνων καὶ εὐθύνης

διδασκαλικοῦ ἔργου οὐδὲν θὰ ἔχωσι δικαίωμα νὰ δυςανασχετῶσι, διότι αἱ θυγατέρες αὐτῶν, εἰς ὅσας ἡ ἀποτυχία ἐν ταῖς εἰςιτηρίοις ἐξετάσεσι θὰ φράξῃ διὰ παντὸς τὴν ὁδὸν τοῦ διδασκαλικοῦ πτυχίου, θὰ εἶνε ἀκριβῶς ἐκεῖναι, αἵτινες ὑπὸ τοὺς σημερινοὺς ὅρους ἐπιμένουσαι εἰς τὴν ἀπόκτησιν αὐτοῦ γίνονται κακαὶ διδασκάλισσαι, ἄρα καὶ ἀτυχέστεραι ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ. Περὶ τῶν τοιούτων κορασίων, ἐχόντων ἡλικίαν νεαρὰν ἕνδεκα ἕως δεκατριῶν ἐτῶν, θὰ δύνανται οἱ γεννήτορες νὰ σκεφθῶσιν ἐνωρὶς καὶ ὡρίμως, ὅπως προςπορίσωσιν εἰς αὐτὰ ἄλλον πόρον ζωῆς, ὅςτις πάντως θὰ καταστήσῃ αὐτὰ εὐτυχέστερα ἢ μέτριον διδασκαλικὸν πτυχίον.

Ἀλλά, θὰ εἴπῃ τις, ἐπὶ τίνα καὶ ὁποῖα λοιπὸν ἔργα νὰ τραπῶσι τὰ κοράσια ἐκεῖνα, ὅσα ἡ διὰ τοιούτων μέτρων ἐπιτυγχανομένη ἐλάττωσις τῶν διδασκαλισσῶν θἀναγκάσῃ νὰ σκεφθῶσιν ἄλλως περὶ τοῦ μέλλοντος; Τοιαύτη ἐρώτησις ἤθελεν ὑπενθυμίσει εἰς ἡμᾶς τὰς ἀνοήτους θρηνῳδίας τῶν ἁμαξηλατῶν ὅπου στρωννύονται σιδηροδρομικαὶ ὁδοὶ ἢ τροχιαὶ ἱπποσιδηροδρόμου. Πολλὰ τὰ δεινὰ κοὐδὲν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει. Ὁ ἄνθρωπος εἶνε εὐμήχανος καὶ πολυμήχανος, ὅταν δύναται καὶ θέλει νὰ ἐργασθῇ. Εἶνε τάχα ἐντιμότερον πτωχή τις νέα νὰ διάγῃ βίον ἐναγώνιον, ἐξαρτωμένη ἀπὸ τοῦ δημάρχου, ἀπὸ ἀξέστων γονέων τῶν εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς ἀνατεθειμένων κορασίδων, χωρὶς πολλάκις μηδεμίαν νὰ προςφέρῃ εἰς τὴν παιδείαν ὑπηρεσίαν, μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ ἔχῃ τὴν τιμὴν νὰ καλῆται κυρὰ δασκάλα; Εἶνε τοῦτο ἐντιμότερον τῆς τύχης ἡσύχου ῥαπτρίας ἢ κεντητρίας, ἀπὸ μόνης τῆς βελόνης καὶ τῆς ψαλίδος της ἐξαρτωμένης; Λοιπὸν νὰ γείνωσιν ὅλαι ῥάπτριαι; Καὶ δὲν φοβεῖσθε τότε ὑπερπλεονασμὸν ῥαπτριῶν, ὅσον καὶ ἂν εἶνε τώρα ἀνεπαρκεῖς; Καὶ δὲν εἶνε φωτοσβεστικαὶ τοιαῦται λέξεις; Πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Οὐδεὶς εὖ φρονῶν δὲν θὰ συνομολογήσῃ, ὅτι πολλῷ μᾶλλον ἀξία ἐκτιμήσεως εἶνε εὐπαίδευτος ῥάπτρια κακῆς διδασκαλίσσης. Θὰ εἶνε δὲ πάντως καὶ εὐτυχεστέρα. Ἔπειτα δὲ δὲν πρόκειται νὰ λάβωσιν ὅλαι εἰς χεῖρας τὴν ψαλίδα. Ὑπάρχουσι πολλαὶ ἔντιμοι βιομηχανίαι, ἐν αἷς κοράσια ἀποπερατώσαντα μάλιστα τὸ ἀστικὸν σχολεῖον δύνανται οὐ μόνον νὰ εὐδοκιμήσωσιν, ἀλλὰ καὶ νὰ διακριθῶσι. Τὰ ἐμπορικὰ καταστήματα τῆς πρωτευούσης, ποριζόμενα ἐκ τῆς Ἑσπερίας ἄπειρα εἴδη, ἅτινα ἠδύναντο νὰ κατασκευάζωνται ἐνταῦθα ὑπὸ γυναικῶν,

δύνανται βεβαίως νὰ ὑποδείξωσι πολὺ καταλληλότερον ἐμοῦ πολλὰς ἐργασίας εἰς τοιαύτας περισσὰς ἢ μᾶλλον περιττὰς διδασκαλίσσας τοῦ μέλλοντος. Χάριν παραδείγματος ἡ ἀθυρματοποιία, ἡ τριχαπτοποιία, ἡ χαρακτική, ἡ βιβλιοδετικὴ καὶ ἡ πλαισιοποιία, ἡ κεντητικὴ καὶ ποικιλτική, ἡ κατασκευὴ τεχνητῶν ἀνθέων καὶ πυξίδων ἐκ χαρτονίου, ἡ ἀνθοδεσία δύνανται βεβαίως νὰ παχύνωσι πολλὰς κόρας ἃς σήμερον ἰσχναίνει τὸ πτυχίον διδασκαλίσσης. Ἔπειτα δὲ διὰ τί ἐν ταῖς πολυανθρωποτέραις πόλεσι τῆς Ἑλλάδος νὰ μὴ ἐργάζωνται αἱ γυναῖκες ἐν τοῖς ἐμπορικοῖς καταστήμασι, κρατοῦσαι τὰ βιβλία τῶν γονέων, ἀδελφῶν ἢ συζύγων ἢ ἄλλως χρήσιμοι γινόμεναι, ὡς γίνεται τοῦτο ἁπανταχοῦ τῆς Εὐρώπης; Τέλος δὲ καὶ αὐτὴ ἡ πολιτεία ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰς γυναῖκας ἐν τοῖς ταχυδρομείοις τοὐλάχιστον καὶ τοῖς τηλεγραφείοις, ὡς φαίνεται τοὐλάχιστον νὰ ἔγεινε σκέψις. Ἂν δὲ λάβωμεν πάντα ταῦτα ὑπ' ὄψιν, δυνάμεθα νὰ πεισθῶμεν, ὅτι διὰ τῆς ἐλαττώσεως τῶν διδασκαλισσῶν οὐ μόνον ἡ παιδεία θέλει ὠφεληθῇ, ἀλλὰ καὶ πολλαὶ ἐνδεεῖς κόραι θὰ γείνωσιν εὐτυχέστεραι.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλαι σκέψεις ἐπέρχονται περὶ τῶν παρ' ἡμῖν διδασκαλισσῶν, ὅπως αὐξάνῃ κατ' ὀλίγον ὁ ἀριθμὸς τῶν κατὰ τὰς ἀνωτέρω προτάσεις εἰςακτέων εἰς τὰ διδασκαλεῖα. Ἀναντιρρήτως, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, αἱ σήμερον ἀξιούμεναι τοῦ πτυχίου εἶνε ἀσυγκρίτως ἀνώτεραι τῶν παλαιοτέρων διδασκαλισσῶν. Ἀλλ' ὅμως πολλὰ δύνανται καὶ πρέπει ἀκόμη νὰ γείνωσιν. Αἱ διδασκάλισσαι ἐξέρχονται μὲν κατηρτισμέναι περὶ τὰ μαθήματα τἀναγεγραμμένα ἐν τοῖς προγράμμασιν, ἀλλ' ὅμως αἱ πλεῖσται στεροῦνται γενικωτέρας τινὸς μορφώσεως, οἵα στολίζει τὰς πλείστας τῶν ἐκ τῆς Ἑλβετίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Γερμανίας μετακαλουμένων παιδαγωγῶν. Ὀλίγισται ἔχουσιν ἐξ οἰκογενειακῆς ἀνατροφῆς ἢ ἀπὸ μελέτης καὶ νοήμονος ἀναγνώσεως ἰδιάζουσαν τὴν ἀνάπτυξιν, διακρίνουσαν αὐτὰς ἀπὸ τῶν συναδέλφων. Εἰς τὰ δάκτυλα μετροῦνται ὅσαι ἔχουσι τελείαν γνῶσιν ξένης τινὸς γλώσσης, ἐνδιαφέρον περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν μνημείων τῆς ἡμετέρας χώρας, ζῆλον πρὸς ἀπαρτισμὸν ζῳολογικῶν ἢ βοτανικῶν συλλογῶν, ἀγάπην τῆς ποιήσεως καὶ τῆς φιλολογίας ἐν γένει, μόρφωσιν εἰδικὴν περὶ τὴν μουσικὴν ἢ τὴν γυμναστικὴν ἢ τὴν ζωγραφικήν. Καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν πρωτοβαθμίων διδασκαλισσῶν λείπουσι λοιπὸν ἀληθεῖς παι-

δαγωγοὶ κατὰ τὴν εὐρεῖαν σημασίαν τῆς λέξεως. Καὶ ὅμως πόσαι οἰκογένειαι ἑλληνικαὶ ἐνταῦθά τε καὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἔχουσιν ἀνάγκην τοιούτων οἰκοδιδασκάλων! Εἶνε καιρὸς νὰ γείνῃ σκέψις πῶς διὰ τῆς μορφώσεως τοιούτων συμπολιτίδων παιδαγωγῶν θὰ γείνῃ ὁσημέραι μᾶλλον περιττὴ ἡ μετάκλησις ξένων. Εὐρὺ στάδιον θἀνοιχθῇ εἰς τὰς νεάνιδας τῆς πατρίδος, ὅταν θὰ ἔχωμεν ὄχι μόνον διδασκαλίσσας τῆς τεχνολογίας, τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τῆς γεωγραφίας, ἀλλὰ καὶ εἰδικὰς διδασκαλίσσας ξένων γλωσσῶν, τῆς ᾠδικῆς, τῆς μουσικῆς, τῆς ζωγραφικῆς, τῆς γυμναστικῆς, τῶν ἐργοχείρων καὶ ἐμπείρους νηπιαγωγοὺς καὶ παιδαγωγούς, εἰς ἃς νὰ δυνάμεθα θαρροῦντες νὰ ἐμπιστευθῶμεν τὴν καθ' ὅλου παίδευσιν τῶν ἡμετέρων θυγατέρων. Ἤδη ἤρχισαν εὐτυχῶς νἀναφαίνωνται καὶ παρ' ἡμῖν ὀλίγαι τινὲς τοιαῦται. Τὰ κέρδη ἅτινα συγκομίζουσι καὶ ἡ κοινὴ εὐλογία ἧς ἀξιοῦνται ἔστωσαν ἀπόδειξις τῆς ὑπαρχούσης ἀνάγκης τοιούτων παιδαγωγῶν καὶ εἰδικῶν διδασκαλισσῶν. Ἤδη δὲ τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας ᾐσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ κανονίσῃ δι' ἰδίου Βασιλικοῦ Διατάγματος ἐν ἔτει 1886 τὰ προσόντα τῶν διδασκαλισσῶν τῶν ἐργοχείρων. Εὐχηθῶμεν, ὅπως ταχέως παραστῇ ἡ ἀνάγκη ἄλλων Βασιλικῶν Διαταγμάτων ὁριζόντων τὰ προσόντα ἄλλων εἰδικοτήτων. Τοιοῦτοι θεσμοὶ ἔσονται δεῖγμα ἀληθοῦς προόδου τῆς γυναικείας παρ' ἡμῖν παιδεύσεως, ἀλλὰ καὶ δεῖγμα προόδου τοῦ ὅλου ἔθνους, διότι ὁ ἐξευγενισμὸς τῆς γυναικὸς εἶνε ἡ βάσις τοῦ ἐξευγενισμοῦ ἐκείνων, οὓς αὕτη θὰ θρέψῃ διὰ τοῦ γάλακτός της ὡς μήτηρ.

ΑΙ ΝΕΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΣΣΑΙ [1]

Ἀνεγράφη ἐν ταῖς ἐφημερίσιν, ὅτι ἑκατὸν ὀγδοήκοντα ὑπῆρξαν ἐφέτος αἱ ὑποψήφιοι διδασκάλισσαι αἱ ἐν τοῖς διδασκαλείοις τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς ἑταιρείας μορφωθεῖσαι καὶ προσελθοῦσαι κατὰ νόμον εἰς πτυχιακὰς ἐξετάσεις πρὸ τῆς πρὸς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας διορισθείσης εἰδικῆς ἐπιτροπείας.

Ἑκατὸν ὀγδοήκοντα! Ὁ ἀριθμὸς αὐξάνει ἀπό τινος καθ' ἕκαστον ἔτος, καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ προΐδῃ, ποῦ θέλει φθάσει. Τὸ φαινόμενον εἶνε πολὺ περίεργον. Αἱ ἐκ τοῦ Ἀρσακείου ἀποφοιτῶσαι πτυχιοῦχοι ἑκάστου ἐνιαυτοῦ εἶνε τριπλάσιαι καὶ ἐπέκεινα τῶν ἀρρένων δημοδιδασκάλων πάντων τῶν διδασκαλείων τοῦ κράτους, πενταπλάσιαι δὲ καὶ ἑξαπλάσιαι τῶν ἐκ τῆς ναυτικῆς σχολῆς τῶν δοκίμων ἀπολυομένων σημαιοφόρων καὶ τῶν ἐκ τῆς στρατιωτικῆς σχολῆς τῶν Εὐελπίδων ἐξερχομένων ἀνθυπολοχαγῶν. Βεβαίως δὲ εἶνε ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν παρὰ πολὺ καθυπέρτερος τῶν ἐκ τῆς τηλεγραφικῆς σχολῆς ἀποφοιτώντων τηλεγραφητῶν, οὗ δὲν ἔχομεν πρόχειρον τὸν ὑπολογισμόν. Φυσικώτατα ἔπρεπέ τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ τῆς τοιαύτης δυσαναλογίας, ὅτι τὸ ἐπάγγελμα διδασκαλίσσης εἶνε ἐν Ἑλλάδι ἀνετώτερον καὶ μᾶλλον ἐπιζήτητον τῶν τοῦ δημοδιδασκάλου, τοῦ ἀξιωματικοῦ τῆς ξηρᾶς ἢ τῆς θαλάσσης, τοῦ τηλεγραφητοῦ, διὰ νὰ περιορισθῶμεν εἰς ταῦτα, καὶ ὅτι διδασκαλισσῶν θέσεις ὑπάρχουσι πολὺ ἀφθονώτεραι ἢ ἀξιωματικῶν καὶ τηλεγραφητῶν. Ἂν δέ τις θελήσῃ νἀντιτάξῃ, ὅτι ἡ δυσαναλογία προέρχεται ἐκ τούτου, ὅτι μόνη ἀνοικτὴ εἰς τὸ θῆλυ γένος πύλη ὑπαλληλίας εἶνε ἡ ἐκ τοῦ Ἀρσακείου, θὰ πεισθῇ, πιστεύομεν, ἐκ τῶν κατωτέρω ῥηθησομένων, ὅτι καὶ τοῦτο κατὰ μέρος μόνον εἶνε ἀκριβές.

Ἀλλ' εἶνε ἀληθές, ὅτι αἱ θέσεις τῶν διδασκαλισσῶν εἶνε τόσον ἄφθονοι; Τὰ δημοτικὰ σχολεῖα τῶν θηλέων ἀνέρχονται ἐν Ἑλλάδι εἰς 400

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Νεολόγῳ Κωνσταντινουπόλεως (Ἀθηνῶν) τῆς 23 Αὐγούστου 1897.

καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν αὐτοῖς διδασκουσῶν εἰς 623. Ἀλλὰ θὰ εἴπῃ ὁ ἀναγνώστης, ὅτι λησμονῶ τὸ Ἀρσάκειον καὶ τὰ ἐν Ἀθήναις καὶ λοιπαῖς πόλεσι τοῦ βασιλείου ἰδιωτικὰ παρθεναγωγεῖα, πρὸ πάντων δὲ τὰ σχολεῖα τῆς ὑποδούλου Ἑλλάδος καὶ τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων καὶ τὰς οἰκοδιδασκάλους. Ἀλλ' ἡ ἀντίρρησις αὕτη δὲν μεταβάλλει πολὺ τὰ πράγματα. Σημασίαν θὰ εἶχε μόνον ὁ ἀριθμὸς τῶν πολλῶν διδασκαλικῶν θέσεων ἐν τῇ ὑποδούλῳ Ἑλλάδι, ἂν δὲν ἦτο γνωστόν, ὅτι ὡς τὸ πολὺ ἐν ταύταις προτιμῶνται αἱ ἀπόφοιτοι τῆς Παλλάδος Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Ζωγραφείων διδασκαλείων. Αἱ οἰκοδιδάσκαλοι εἶνε πολὺ ὀλίγαι, διότι οἱ πλεῖστοι τῶν ἐν Ἑλλάδι οἰκούντων ἀποστέλλουσι τὰς θυγατέρας εἰς τὰ σχολεῖα, αἱ δὲ τῶν ἔξω κοινοτήτων ἀριθμοῦνται εἰς τοὺς δακτύλους. Τοῦτ' αὐτὸ δὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῶν ἰδιωτικῶν παρθεναγωγείων. Ὥςτ' ἐν τῷ συνόλῳ κατὰ προςέγγισιν τὰς ἐν ἐνεργείᾳ διδασκαλίσσας ἐκ τῶν φερουσῶν πτυχίον ἀθηναϊκὸν δὲν δυνάμεθα, πιστεύω, νὰ ὑπολογίσωμεν εἰς περισσοτέρας τῶν ἑπτακοσίων. Ἀλλὰ παραγωγὴ ἑκατὸν πεντήκοντα μέχρι διακοσίων διδασκαλισσῶν κατ' ἔτος ἀπαιτεῖ πρὸς τοποθέτησιν πασῶν τῶν ἀπολυομένων ἀνανέωσιν τοῦ προςωπικοῦ κατὰ τὸ τέταρτον τοὐλάχιστον ἐντὸς ἐνιαυτοῦ, τοῦθ' ὅπερ παντελῶς ἀδύνατον.

Εἶνε ἀληθές, ὅτι πᾶσαι αἱ λαμβάνουσαι πτυχίον δὲν εἶνε προωρισμέναι νὰ ἐξασκήσωσι τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα. Ἀλλ' εἶνε πολὺ ὀλίγαι ἐκεῖναι ὅσαι τὸ πτυχίον, τὸ ἐπιστέφον τὰς σπουδὰς αὐτῶν, κατακρύπτουσιν ὡς κειμήλιον παρθενικῆς ἐπιμελείας μεταξὺ τῶν τριχάπτων τῆς μελλούσης αὐτῶν προικός. Ἐγγὺς τῶν ὑπὸ τῶν χρυσῶν ὀνείρων τῆς εὐμαρείας λικνιζομένων παρθένων παρακάθηνται ἐπὶ τῶν αὐτῶν θρανίων αἱ ὠχραὶ κόραι τοῦ λαοῦ, ὧν ὁ ἀπλανὴς ὀφθαλμὸς ἐμφαίνει τὴν περὶ τοῦ ἀγνώστου μέλλοντος ἀνησυχίαν. Δι' αὐτὰς τὸ πτυχίον εἶνε τῆς αὔριον ὁ ἄρτος. Χάριν τοῦ ψωμισμοῦ θὰ λάβωσι τὴν πήραν ἐπ' ὤμων, ἀκολουθούμεναι ὑπὸ τῆς γηραιᾶς μητρός, πολλάκις μόναι, θὰ κτυπήσωσι δειλαὶ τὸ ρόπτρον τῆς θύρας τῶν ἰσχυρῶν, θὰ διαβῶσιν ὄρη καὶ θὰ πλεύσωσι θαλάσσας μέχρις οὗ φθάσωσιν εἰς τὸ προορισθὲν δι' αὐτὰς σχολεῖον, ἔπειτα δέ, θρασυνόμεναι ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, θὰ ζητήσωσι νὰ παραγκωνίσωσιν ἄλλας, ἴσως ἱκανωτέρας αὐτῶν, πάντως δ' ἐπ' ἴσης ὡς αὐταὶ παλαιούσας ἐν τῷ βίῳ καὶ χάριν τοῦ βίου. Αἱ πλεῖσται θὰ ὑποστῶσι πικρὰς ἀπογοητεύσεις, θὰ μείνωσι μακρὸν

χρόνον ἀργαὶ ἄνευ τοῦ μισθοῦ τῆς ἐπαγγελίας, καί, ἂν εὐτυχήσωσι νὰ ζήσωσιν ἀνενόχλητον βίον ἐν τῇ γωνίᾳ ἡσύχου τινὸς χωρίου ἄνευ μεταθέσεων καὶ παύσεων, μακρὰν πειρασμῶν καὶ συκοφαντιῶν, πενιχρὰ σύνταξις θὰ ἐνθυμίζῃ εἰς αὐτὰς γηρασάσας, ὅτι ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν περιεμβόμβει τὰ ὦτα αὐτῶν ἡ κραυγὴ νέων παρθενικῶν γενεῶν προςφωνουσῶν τὴν κυρὰν δασκάλαν. Ὀλίγαι δέ, πολὺ ὀλίγαι εἶνε ἐκεῖναι, αἵτινες, ὑπὸ ἐξαιρέτου πεπροικισμέναι εὐφυΐας καὶ ὑποβοηθούμεναι ὑπὸ τύχης ἐκτάκτου, θὰ διακριθῶσιν ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει, προάγουσαι τὰς μαθητρίας ἐν τῇ ὁδῷ τῆς μαθήσεως καὶ προαγόμεναι ἐν μέσῳ τῆς κοινῆς εὐφημίας, ἢ θὰ ἐγκαταλίπωσι τὸ διδασκαλικὸν στάδιον μετ' ὀλίγα ἔτη, ὅπως πήξωσιν ἰδίαν ἑστίαν.

Δὲν εἶνε λοιπὸν ὁ εὔκολος πορισμὸς τοῦ ἄρτου, οὐδ' ἡ ἀφθονία τῶν θέσεων, οὐδ' ἡ αὔξησις τῶν γνώσεων ὡς κόσμημα καὶ συντέλεσις τῆς ἀνατροφῆς, οὐδ' ἡ συναίσθησις τῆς μεγάλης ἐθνικῆς ἐντολῆς, ἥτις συμπαρομαρτεῖ εἰς τὸ ἔργον τῆς διδασκαλίσσης, δὲν εἶνε ταῦτα τὰ αἴτια τὰ στοιβάζοντα ἐπὶ ἔτη μακρὰ εἰς τὰ ἑδώλια τοῦ Ἀρσακείου τὰς κορασίδας μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν θὰ ἐγκαταλίπωσιν αὐτὸ συναποκομίζουσαι τὸ πολυφίλητον πτυχίον.

Ὄχι! Τὰς πλείστας ὠθεῖ εἰς τὰς πύλας τοῦ Ἀρσακείου πλάνη τῶν γονέων καὶ πλάνη αὐτῶν ἐκείνων, ἄλλας ἁπλῆ μίμησις, ἄλλας ψευδοφιλότιμος περιφρόνησις ἄλλων ἐπαγγελμάτων, εἰς ἃ ἠδύναντο νὰ ἐπιδοθῶσι μετὰ μείζονος ἐπιτυχίας, μετὰ μείζονος κέρδους, εὐτυχίζουσαι τοὺς περὶ αὐτὰς καὶ εὐτυχοῦσαι. Πλεῖσται εἰσέρχονται ὀνειροπολοῦσαι διὰ νὰ πεισθῶσιν ἐξερχόμεναι, ὅτι προορίζονται πρὸς τὴν ἀτυχίαν.

Ἡ σωτηρία πρέπει νὰ ἐπέλθῃ ἔξωθεν, νὰ ἐπιβληθῇ ἄνωθεν. Εἶνε μεμαρτυρημένον, εἶνε σαφές, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν καθ' ἕκαστον ἔτος ἀπολυομένων πτυχιούχων εἶνε δυσανάλογος πρὸς τὰς ὑπαρχούσας ἀνάγκας. Πρέπει λοιπὸν νὰ φροντίσῃ περὶ τοῦ περιορισμοῦ αὐτὴ ἡ πολιτεία.

Ὁ δὲ τρόπος εἶνε διπλοῦς. Καὶ πρῶτον μὲν πρέπει νὰ ληφθῇ φροντὶς περὶ τῆς πολλαπλασιάσεως καὶ συμπληρώσεως τῶν ἀνωτέρων παρθεναγωγείων τῶν σκοπὸν ἐχόντων τὸ παρέχειν ἀνωτέραν παίδευσιν καὶ μόρφωσιν εἰς τὰς νεάνιδας. Εἶνε πολὺ πεπλανημένη ἡ ἰδέα τῶν πατέρων ὅσοι θεωροῦσιν, ὅτι τελεία μόρφωσις τῶν θυγατέρων αὐτῶν εἶνε ἡ ἀπολήγουσα εἰς τὸ διδασκαλικὸν πτυχίον. Τὸ πτυχίον τοῦτο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

δὲν εἶνε διὰ πᾶσαν κόρην, ἀπ' ἐναντίας δὲ χάριν αὐτοῦ ἀποφοιτῶσιν ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν παρθεναγωγείων αἱ κόραι ἐστερημέναι πλείστων ἄλλων γνώσεων ἀναγκαιοτάτων, καί, τὸ χείριστον, μὴ ἔχουσαι τὴν καθ' ὅλου μόρφωσιν ἀνάλογον πρὸς τὴν παίδευσιν.

Ἡ ἵδρυσις τοιούτων παρθεναγωγείων, ἀπηλλαγμένων τῆς ἰδέας τοῦ πτυχίου, ὁ ἐν αὐτῷ τῷ Ἀρσακείῳ χωρισμὸς τῶν ἀνωτέρων τάξεων εἰς τάξεις ἀνωτέρου παρθεναγωγείου καὶ τάξεις διδασκαλείου θὰ ἐλαττώσῃ ἤδη, ὡς εἰκός, τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐφιεμένων πτυχίου. Εἰς τὰ διδασκαλεῖα θὰ φοιτῶσι μόναι αἱ μέλλουσαι διδασκάλισσαι. Ἀφ' οὗ δὲ γείνῃ οὗτος ὁ χωρισμός, καθῆκον τῆς πολιτείας εἶνε νὰ μεριμνήσῃ περὶ παραγωγῆς διδασκαλισσῶν ἀναλόγου πρὸς τὰς ἀληθεῖς ἀνάγκας. Ἂς ὑπολογισθῇ πόσαι εἶνε αἱ ἀληθῶς ἀναγκαῖαι νέαι διδασκάλισσαι κατ' ἔτος ἐν μέτρῳ ὡς εὐρυτάτῳ, καὶ ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἂς τεθῇ ὡς βάσις τῆς κατ' ἔτος εἰς τὰ διδασκαλεῖα εἰςόδου ὡρισμένων κορασίδων διὰ διαγωνισμοῦ, ὡς γίνεται διὰ τὸ ναυτικὸν σχολεῖον καὶ τὴν σχολὴν τῶν Εὐελπίδων. Θὰ ἔχωμεν οὕτως ὀλιγωτέρας τὰς διδασκαλίσσας, ἀλλὰ περισσοτέρας τὰς καλὰς καὶ περισσοτέρας τὰς εὐτυχεῖς.

Μηδέ τις ἀντείπῃ, ὅτι τοιοῦτον μέτρον ἔσται σκληρόν, μηδ' ἐρωτήσῃ τί θὰ γείνωσιν αἱ λοιπαὶ αἱ κριθησόμεναι κατὰ τὸν εἰςιτήριον διαγωνισμὸν ἀνάξιαι ἐπιδιώξεως διδασκαλικοῦ πτυχίου Κόραι ἕνδεκα καὶ δώδεκα ἐτῶν, οἷαι αἱ ἀπορριφθησόμεναι, θὰ τραπῶσιν εὐκόλως καὶ ἀνωδύνως ἐπὶ ἄλλα ἔργα, ἐπ' ἴσης προςήκοντα εἰς τὴν γυναικείαν φιλοπονίαν καὶ ἀμεσώτερον ἴσως ἄγοντα εἰς τὴν εὐτυχίαν. Θὰ γείνωσιν εὐτυχεῖς ῥάπτριαι, δεξιαὶ νοσοκόμοι, θὰ πολλαπλασιάσωσι τὴν εὔωνον κατασκευὴν ἀνθέων, τριχάπτων καὶ κυτίων, θὰ μετέλθωσιν ἔντιμα γυναικεῖα ἐπιτηδεύματα προάγοντα τὴν ἐθνικὴν βιομηχανίαν καὶ προβιβάζοντα τὴν οἰκιακὴν εὐδαιμονίαν. Στέλλουσαι δὲ τὰ τέκνα των εἰς τὸ γειτονικὸν σχολεῖον, ἐν ᾧ θὰ εὐδοκιμῇ ἡ μετ' αὐτῶν κατὰ τὸν διαγωνισμὸν ἐπιτυχοῦσα ἀντίζηλος καὶ νῦν διδασκάλισσα, θὰ εὐγνωμονῶσι μὲν διὰ τὴν ὑπ' αὐτῆς παρεχομένην εἰς τὰ τέκνα των διδασκαλίαν, θὰ ὁμολογῶσι δ' ἐν τῇ εὐτυχίᾳ των εὐγνωμοσύνην καὶ πρὸς ἐκείνους, ὅσοι, κρίναντες ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ ἀναξίας διὰ τὸ διδασκαλικὸν ἔργον, ἀνέῳξαν εἰς αὐτὰς τὰς τρίβους καινῆς εὐδαιμονίας ἄνευ πτυχίου.

ΣΧΟΛΙΚΑ ᾈΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΟΙΗΜΑΤΑ [1]

Φεγγαράκι μου λαμπρό,
φέξε μου νὰ περπατῶ
νὰ πηγαίνω 'ς τὸ σχολειὸ,
νὰ μαθαίνω γράμματα,
τοῦ θεοῦ τὰ θάμματα.

Ἀμφιβάλλω ἂν πλὴν τοῦ πενταστίχου τούτου ᾀσματίου τοῦ συνδεομένου ἀμέσως πρὸς τὴν τύχην τοῦ ὑποδούλου ἑλληνισμοῦ ἡ τουρκοκρατουμένη Ἑλλὰς ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἄλλο σχολικὸν ᾆσμα. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν εἶνε πανθομολογούμενον, ὅτι τὰ σχολικὰ ἡμῶν ᾄσματα εἶνε ἀνεπαρκῆ καὶ πτωχά. Καὶ ὅμως τὸ σχολεῖον ἔχει μεγίστην ἀνάγκην ᾀσμάτων, ἅτινα καὶ τὴν ἀρρύθμιστον τῶν παίδων φωνὴν κανονίζουσι καὶ τοῦ ῥυθμοῦ τὴν ἔννοιαν φιλοκάλως ἐμποιοῦσιν, εἴπερ τι δὲ καὶ ἄλλο παιδαγωγικώτατα ἐθίζουσι τὸν μικρὸν μαθητὴν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ, τὸν πρὸς τὴν φύσιν θαυμασμὸν, τὴν πρὸς τοὺς οἰκείους στοργὴν, τὴν πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπην.

Τὸ σχολεῖον δύναται νἀντλήσῃ τὰ ποιήματα τὰ προορισθησόμενα νὰ ᾄδωνται ὑπὸ τῶν παίδων ἔκ τε τοῦ ὅλου θησαυροῦ τῆς ποιητικῆς παραγωγῆς τοῦ ἔθνους καὶ ἐξ ἰδίας δημιουργίας εἰδικῶν σχολικῶν ποιητῶν, χάριν αὐτοῦ τοῦ σχολείου ποιούντων. Ἡμεῖς δ' αὐτόχρημα σχολικοὺς ποιητὰς δὲν ἔχομεν. Τὰ συνήθως ἐν τοῖς σχολείοις ἡμῶν ᾀδόμενα ποιήματα σπανιώτατα ἐποιήθησαν χάριν αὐτοῦ τοῦ σχολείου ἐπίτηδες, ἀλλὰ καὶ ταῦτα ὑπὸ ποιητῶν ἢ καὶ ἁπλῶν στιχουργῶν, ἐφ' ἁπλῆς παραγγελίας ἢ ἄνευ τῆς προσηκούσης ἐξ ἑνὸς μὲν ποιητικῆς δυνάμεως, ἐξ ἑτέρου δὲ ψυχολογικῆς προπαρασκευῆς ποιησάντων

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Νεολόγῳ Κωνσταντινουπόλεως (Ἀθηνῶν) τῆς 19 Ὀκτωβρίου 1897.

ἢ καὶ ἁπλῶς μεταφρασάντων ποιημάτια σχολικά. Τὰ δὲ πλεῖστα τῶν ἐν τοῖς σχολείοις ἄνευ ᾄσματος ἀπαγγελλομένων ἐξελέχθησαν μετὰ κόπου ἐκ τῶν ποιητικῶν σελίδων γνωστῶν ποιητῶν, οἵτινες ἔτυχε νὰ ποιήσωσι καὶ στίχους προςαρμοζομένους εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, οἱ πλεῖστοι δὲ οὐδ' εἶχον κἂν κατὰ νοῦν, ὅτι τοιοῦτος ἔμελλε νὰ εἶνε τῶν ποιητικῶν αὐτῶν δημιουργημάτων ὁ προορισμός.

Τὴν πρώτην τάξιν ἀποτελοῦσι κυρίως τὰ ᾄσματα τοῦ Βλάχου καὶ τοῦ Κατακουζηνοῦ. Ὁ Βλάχος ἔλαβε τὴν ἐντολὴν νὰ γράψῃ ποιημάτια διὰ τὸ σχολεῖον, τὰ πλεῖστα, νομίζω, κατὰ μετάφρασιν καὶ πρὸς ὡρισμένον μέτρον ἑτοίμων ἤδη ξένων ᾀσμάτων, καὶ ἐπετέλεσε τὸ ἀνατεθὲν εἰς αὐτὸν ἔργον μετὰ τῆς ἐγνωσμένης αὐτοῦ περισσῆς φιλοκαλίας. Ἀλλὰ τᾀσμάτια ἐκεῖνα εἶνε τἄριστα τῶν παρ' ἡμῖν ἀκόμη σήμερον ἐν τοῖς σχολείοις ᾀδομένων, εἶνε, καθ' ὅσον εἶνε πρωτότυπα, ἡ ἀπόρροια περισσεύματος τῆς στιχουργικῆς δυνάμεως καὶ εὐστροφίας τοῦ ποιητοῦ αὐτῶν, δὲν εἶνε δὲ δημιουργήματα μούσης ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ σχολείου ἀρυομένης τὴν ἔμπνευσιν. Τὰ δὲ τοῦ Κατακουζηνοῦ εἶνε ἐπίμοχθα ἐπιτηδεύματα στιχοπλόκου ὑποψύχρου, μόνην ἀρετὴν ἔχοντα τὴν καρτερίαν μεθ' ἧς ἐφιλοτεχνήθησαν, ἀλλὰ μὴ δυνάμενα νὰ ἐμβάλωσι κέντρον εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ταῦτ' ᾀδόντων μαθητῶν. Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ τρίτη πηγὴ σχολικῶν ᾀσματίων, ἡ καὶ κυρίως ἐπικρατοῦσα ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις τῶν θηλέων, εἰς ἃ εἰςήχθησαν ἐκ τῶν διδασκαλείων τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς ἑταιρείας, ἔνθα ἐδιδάχθησαν αὐτὰ αἱ μέλλουσαι διδάσκαλοι.

Εἶνε δὲ σχεδὸν ἅπαντα προςηρμοσμένα εἰς μέλη γερμανικά, ὡς καὶ τὰ πλεῖστα τῶν προηγουμένων, διότι Γερμανὸς ἀνὴρ ἦτο ὁ ἐπὶ μακρὰ ἔτη διδάσκων τὴν ᾠδικὴν ἐν τῷ Ἀρσακείῳ. Τῶν ποιημάτων τῆς συλλογῆς ταύτης, τῶν πλείστων σχεδὸν κατωτέρων παντὸς λόγου, οὐδὲ μνεία θὰ ἔπρεπε νὰ γείνῃ, ἂν δὲν ἐπεβάλλετο χάριν αὐτῆς τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ ἡ ἐκ τῶν σχολείων τῶν θηλέων πανηγυρικὴ αὐτῶν ἔξωσις, χωρὶς κἂν νὰ στεφθῶσι διὰ ῥόδων, ὡς συνεβούλευεν ὁ Πλάτων περὶ τῶν ποιητῶν.

Τῆς δ' ἑλληνικῆς δημώδους μάλιστα μουσικῆς ἐπειράθη νὰ κάμῃ χρῆσιν χάριν τοῦ σχολείου ἐπιτυχέστερον ἢ ἐν τῇ μελῳδήσει χορικῶν τῶν ἀρχαίων δραμάτων ὁ Ἰωάννης Σακελλαρίδης, διὰ δὲ τοῦ διδασκαλείου Ἀθηνῶν ἤρχισαν εἰςαγόμενα τοιαῦτά τινα ᾀσμάτια εἰς τὰ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

δημοτικὰ σχολεῖα τῶν ἀρρένων. Ἡ ἀρχὴ εἶνε πάντως καλὴ καὶ τὸ πρᾶγμα ἄξιον μελέτης, ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ ἡ ἐπιτυχὴς ἐφαρμογὴ δημωδῶν μελῳδιῶν, πρέπει δὲ καὶ οἱ μελοποιούμενοι στίχοι νὰ εἶνε κατάλληλοι διὰ τοὺς παῖδας.

Τέλος πρέπει νὰ γείνῃ ἐνταῦθα μνεία καὶ τῆς ἐν Ὀδησσῷ ἐκδεδομένης συλλογῆς σχολικῶν ᾀσματίων μετὰ τῶν οἰκείων μουσικῶν σημείων ὑπὸ τοῦ Μάλτου διὰ τὴν μείζονα φιλοκαλίαν μεθ' ἧς ἐκ τοῦ ὑπάρχοντος ὑλικοῦ, πλουτισθέντος πως μάλιστα, ἔγεινεν ἡ ἐπιλογὴ τῶν παιδικῶν ποιηματίων. Νέον δ' ἐν αὐτοῖς εἶνε ὡς τὸ πλεῖστον τὸ μέλος.

Καὶ τοιαῦτα μὲν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τᾀδόμενα ἐν τοῖς σχολείοις. Ὁποῖα δέ τινα τἀπαγγελλόμενα ποιήματα ἐχαρακτηρίσαμεν ἤδη ἀνωτέρω. Καλοὶ στίχοι τοῦ Βιζυηνοῦ, τοῦ Πολέμη, τοῦ Σουρῆ, τοῦ Δημητρίου Καμπούρογλου, ἴσως λησμονῶ καὶ κανένα ἄλλον, εἶνε τὰ ἐπιλεκτότατα τῶν εἰς τοὺς παῖδας ὑπὸ τῶν διδασκάλων παρεχομένων ποιηματίων. Ἀλλὰ καὶ τούτων πολὺ ὀλίγα ἐποιήθησαν ἐπίτηδες διὰ τὸ σχολεῖον.

Ἄλλοτ' ἐν ἡμέραις ἐπιδεικτικῶν ἐξετάσεων, ὧν ὁ μωρὸς πανηγυρισμὸς δὲν ἐξέλιπε δυστυχῶς ἀκόμη καθ' ὁλοκληρίαν, ἡ ἐκλογὴ τῶν πρὸς ἐπίδειξιν ἀπαγγελλομένων ἐγίνετο ὑπ' αὐτῶν τῶν διδασκάλων. Τεμάχια δραμάτων, ἀπαίσιοι διάλογοι, μακροσκελεῖς στιχουργίαι, ὅλως ἀκατάλληλοι διὰ τοὺς πτωχοὺς παῖδας, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς πλείστους τῶν γονέων αὐτῶν, ἐξεκραυγάζοντο ἀπὸ τοῦ ὕψους τινὸς θρανίου ἐν μέσῳ τοῦ ἱδρῶτος τῶν κυνικῶν καυμάτων τοῦ περιρρέοντος τοὺς δυστήνους ἀκροατὰς ὑπὸ παιδαρίων ἐπιδεικτιώντων μετὰ στόμφου περισσοῦ, ἄνευ τέχνης οὐδεμιᾶς. Ὁ Παράσχος, ὁ εἶπερ τις καὶ ἄλλος τῶν παρ' ἡμῖν ποιητῶν ἀκαταλληλότατος διὰ παιδικὴν ἀπαγγελίαν, ἦτο μάλιστα ὁ ἐκλεκτὸς τῶν διδασκάλων, καὶ οἱ μακροί του δεκαπεντασύλλαβοι ἐξεχύνοντο κατὰ τῶν ὤτων τῶν ἀκροωμένων. Ἐνθυμοῦμαί ποτε, εἶνε δεκαεπτὰ περίπου ἔτη, νήπιον ἀπαγγέλλον. Τί;

Ἰδοὺ τὸ Ἄντρον τῶν Νυμφῶν, ἰδοὺ τὸ μονοπάτι
ὁπου̃ ἐκείνη μιὰ φορὰ μαζί μου ἐπερπάτει.

Οἱ διδάσκαλοι ἐνόμιζον χρέος των νὰ κινήσωσι διὰ τῶν μικρῶν πι-

θήκων τὰ δάκρυα τῶν εἰς τὰς ἐξετάσεις παρισταμένων γονέων, καὶ αἱ μητέρες ἐδάκρυον ἀληθῶς. Ὀλίγοι δὲ ἦσαν δυστυχῶς ἀκόμη οἱ γελῶντες ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ ἀντιπαιδαγωγικῇ μωρίᾳ, ἧς θύματα ἦσαν καὶ διδάσκαλοι καὶ παῖδες καὶ γονεῖς, ἀλλ' οὐχ ἧττον τῶν ἄλλων οἱ ποιηταὶ ὧν διεστρεβλοῦντο τὰ ποιήματα.

Ἀλλ' ἐπῆλθε τέλος ἀρχὴ βελτιώσεως. Εἰς δύο δὲ ἅμα παραλλήλους ἐνεργείας χρεωστεῖται αὕτη, εἰς τὴν τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας καὶ εἰς τὴν τῆς Διαπλάσεως τῶν Παίδων. Καὶ τὸ μὲν ἄριστον τοῦτο παιδικὸν περιοδικὸν συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὴν δημιουργίαν σχολικῶν ποιημάτων, καταβιβάσαν τὴν μοῦσαν τῶν ποιητῶν ἡμῶν μέχρι τοῦ σχολείου. Δυστύχημα μόνον εἶνε, ὅτι τινὲς αὐτῶν, δυνάμενοι νὰ μορφωθῶσιν εἰς ἀρίστους σχολικοὺς ποιητάς, ὑπῆρξαν τοιοῦτοι μόνον ὅτε ἔγραφον διὰ τὴν Διάπλασιν. Ἐξ αὐτῆς δ' ἐσταχυολογήθησαν δικαίως τὰ πλεῖστα τῶν νῦν ἐν τοῖς σχολείοις ἀπαγγελλομένων.

Τὸ δὲ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, αἰσθανθὲν τὴν ἀνάγκην νὰ περιορίσῃ τὴν αὐθαίρετον καὶ ἀφιλόκαλον ὑπ' αὐτῶν τῶν διδασκάλων ἐκλογὴν τῶν εἰς τοὺς παῖδας παραδιδομένων ποιημάτων, συνέδεσε τὸν περιορισμὸν τοῦτον πρὸς τὸν διὰ νόμου τὸ πρῶτον ἐπιβληθέντα διαγωνισμὸν τῶν διδακτικῶν βιβλίων. Ἀπῃτήθη λοιπὸν σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ Ἀνθολογία σχολικῶν ποιημάτων. Ἀλλὰ τὸ ἔργον ἦτο πολὺ δυσχερές. Τότε κατὰ πρῶτον κατενοήθη ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ προβλήματος τούτου τὸ πενιχρὸν καὶ ἀνεπαρκὲς τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ποιητικῆς παραγωγῆς ἐν σχέσει πρὸς τὸ σχολεῖον.

Ἐκ τῶν τεσσάρων μεγάλων κύκλων, εἰς οὓς δύνανται νὰ διαιρεθῶσι τὰ σχολικὰ ποιημάτια, τὸν τῆς θρησκείας, τὸν τῆς φύσεως, τὸν τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ βίου καὶ τὸν τῆς πατρίδος, ἰδίως διεκρίνοντο διὰ τὴν πτωχείαν αὐτῶν οἱ δύο πρῶτοι. Ἡ παντοδυναμία τοῦ θεοῦ καὶ ἡ χαρὰ τῶν θρησκευτικῶν ἑορτῶν, τὰ μεγάλα θεάματα τῆς φύσεως καὶ αἱ καλλοναὶ τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος δὲν εἶχον ψαλῇ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν διὰ χορδῶν δυναμένων νὰ θίξωσι τὰς ψυχὰς τῶν παίδων. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ οἶκος καὶ ἡ στοργὴ τῶν ὁμαίμων καὶ τῶν διαφόρων τοῦ οἴκου ἔργων ἡ ποικιλία δὲν εἶχον παρασταθῇ δι' εἰκόνων καταλλήλων εἰς τοὺς παιδικοὺς ὀφθαλμούς. Τέλος δὲ καὶ διὰ τὴν παράστασιν τοῦ μεγάλου ὁράματος τῆς πατρίδος ἐν μικρογραφίᾳ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

προςιτῇ εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν παίδων δὲν εἶχον εὑρεθῇ τὰ κατάλληλα χρώματα.

Τῆς δ' ἀνεπαρκείας ταύτης ἔσχον πλήρη συνείδησιν οἱ ὑποβαλόντες τότε εἰς τὸν διαγωνισμὸν τὰς καλλιτέρας τῶν ἀνθολογιῶν, οἵτινες καὶ ἀνωμολόγησαν τὰς δυςχερείας, εἰς ἃς προςέκρουσαν κατὰ τὴν περισυλλογὴν τῶν διὰ τὸ σχολεῖον προςφυεστέρων ποιηματίων. Ἡ δὲ διάγνωσις τοῦ κακοῦ ἦτο, ὡς εἰκός, τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν προςδοκωμένην βελτίωσιν. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ μεγάλη διαφορὰ τῆς βραβευθείσης συλλογῆς, τῆς τοῦ κ. Κουρτίδου, ἀπὸ τῶν λοιπῶν συνυποβληθεισῶν. Τούτων οἱ συλλογεῖς δὲν εἶχον οἱ πλεῖστοι ὄχι μόνον τὴν ἀναγκαίαν πρὸς τὸ ἔργον τῆς ἐπιλογῆς τῶν προςηκόντων ποιηματίων ψυχολογικὴν καὶ παιδαγωγικὴν μόρφωσιν, ἀλλ' οὔτε κἂν τὰ στοιχεῖα τῆς ἀπαιτουμένης φιλοκαλίας. Ἀρκεῖ δὲ ὡς δεῖγμα τῶν μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου, καὶ παρῆλθον ἔκτοτε μόνον δέκα ἔτη, κρατουσῶν ἰδεῶν περὶ τοῦ ποιοῦ τῶν ποιημάτων, ἅτινα δυνάμεθα νὰ παραδώσωμεν ἀφόβως εἰς τοὺς παῖδας, ἡ μνεία δύο στιχουργημάτων ἀντιστοίχων, ἅτινα ἔφερον τὰς ἐπιγραφὰς Ὁ ρουμτζῆς καὶ Ὁ ρακιτζῆς. Ἐν τῷ ἑνὶ αὐτῷ ἐξεθειάζετο τὸ ρακίον, ἐν δὲ τῷ ἑτέρῳ ἐξήροντο κατ' ἀντιπαραβολὴν αἱ ἀνώτεραι ἀρεταὶ τοῦ ρουμίου! Πᾶν σχόλιον εἶνε περιττόν.

Εἶπον, ὅτι παρῆλθον ἔκτοτε δέκα ἔτη. Οἱ διδάσκαλοι, ἐθισθέντες εἰς τὰ κατ' ἐπιλογὴν ἀνωτέραν ἐπιβληθέντα εἰς αὐτοὺς ἐπί τινα χρόνον ἐκλεκτότερα ποιήματα, ἐδιδάχθησάν πως καὶ τὴν τέχνην νὰ διακρίνωσι καὶ μόνοι τὰ προκριτέα. Ἀλλ ἡ παραγωγὴ σχολικῶν ποιημάτων ἔμεινεν ἔκτοτε στάσιμος. Εἶνε ἀνάγκη νέου κέντρου. Ὁποῖόν τι τοῦτο κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην, θὰ ἐκθέσωμεν προςεχῶς[1].

---

[1] Τὸ ἄρθρον, ἐν ᾧ ἐξετίθετο ἡ γνώμη μου περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν δέον νὰ ἐπιληφθῶσιν οἱ σχολικοὶ ποιηταὶ τῆς ἰδέας τοῦ θεοῦ, τῆς φύσεως καὶ τοῦ οἴκου, ἀπωλέσθη ἐν τοῖς γραφείοις τοῦ Νεολόγου, ἐν ᾧ ἐδημοσιεύθησαν τὰ λοιπὰ ἄρθρα ταύτης τῆς σειρᾶς τἀνατυπούμενα ἐνταῦθα.

Η ΠΑΤΡΙΣ ΕΝ ΤΩ ΣΧΟΛΙΚΩ ΑΣΜΑΤΙ [1]

Περὶ θεοῦ θὰ παραδεχθῶσι μετ' εὐκολίας βεβαίως οἱ ἀναγνῶσται πάντες, ὅτι εἶνε ἔννοια δυςεπίληπτος διὰ τὴν παιδικὴν διάνοιαν, καὶ ὅτι ὁ παῖς πρέπει νὰ ἐθισθῇ εἰς αὐτὴν κατ' ὀλίγον, μεταγόμενος καὶ μεταρσιούμενος εἰς τὸν ἀόρατον ἀπὸ τῶν ὁρατῶν ἐνδείξεων τῆς θείας μεγαλοδυναμίας. Ἀλλ' ἴσως δὲν θὰ εἶνε ἐπ' ἴσης πρόθυμοι νὰ πεισθῶσιν ἅπαντες, ὅτι ἐπ' ἴσης δυςνόητος εἶνε ἡ ἔννοια τῆς πατρίδος διὰ τοὺς παῖδας, καὶ θἀντιτάξωσι τὴν ἀντίρρησιν, ὅτι οὐδὲν εὐνοητότερον τῆς πατρίδος, ἀφ' οὗ ἐν αὐτῇ γεννώμεθα καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν.

Ἀλλὰ διὰ νὰ πεισθῇς, φίλε ἀναγνῶστα, ὅτι ἀπατᾶσαι πιστεύων τὸν παῖδα δυνάμενον ἄνευ δυςχερείας οὐδεμιᾶς νὰ κατανοήσῃ τί εἶνε ἡ πατρίς, ἐρωτῶ σέ, τὸν ἐν ἡλικίᾳ, τὸν ψηφοφοροῦντα κατὰ τὸ σύνταγμα καὶ στρατεύσαντα ἴσως ὑπὲρ πατρίδος ἢ ἀποστείλαντα εἰς τὸν πόλεμον, ἂς εἴπω ὀρθότερον εἰς τὸν στρατόν, τὰ τέκνα σου, τὸν φορολογούμενον ὑπὸ τῆς πολιτείας καὶ τακτικῶς ἀναγινώσκοντα τὸν πατριωτικὸν τύπον, καὶ παρακαλῶ νά μοι ἀπαντήσῃς τί εἶνε πατρίς, τί εἶνε Ἑλλάς.

Διὰ πολλούς, δὲν πρέπει νά το κρύπτωμεν, πατρὶς εἶνε ἡ γενέτειρα. Μέχρις αὐτῆς καὶ τοῦ ἐδάφους αὐτῆς ἡ ἀγάπη των, ἡ στοργή των, ἡ φιλοδοξία των. Μία τοιαύτη μικρὰ πατρὶς à la Gulliver μὲ τείχη λιλλιπούτεια, μὲ δήμαρχον ἢ ὁπωςδήποτε καλούμενον ἄλλον ἄρχοντα μικροσκοπικόν, διὰ λεπτεπιλέπτων σφαιριδίων ἐκλεγόμενον, μὲ μικρούς, πολὺ μικροὺς φόρους, μὲ μικροτάτας, πανσμίκρους ὑποχρεώσεις, εἰ δὲ δυνατὸν ἄνευ φόρων καὶ ὑποχρεώσεων, μακρὰν πάσης ἐνοχλήσεως ἐκ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ πέραν, μὲ πολλὰ καφενεῖα καὶ πολλὰς απο-

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Νεολόγῳ Κωνσταντινουπόλεως (Ἀθηνῶν) τῆς 16 Νοεμβρίου 1897.

λαύσεις, ἰδοὺ ἡ πατρὶς διὰ πολλούς, σωστὰ Ἄβδηρα. Τὴν ἰδέαν ταύτην θἀπεκόμιζέ τις ἐκ τῶν ὑπαιθρίων καὶ τῶν ἐν τοῖς καφενείοις συζητήσεων τῶν τελευταίων μηνῶν, ἀκούων τοὺς λόγους πολλῶν στωμύλων ἀγορητῶν καὶ ἐξάγων τὸ τριπλοῦν αὐτῶν ἀπόσταγμα. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον ἰδεῶδες πατρίδος οὐδὲν ἀτυχούσης ἅτε οὐδὲν ἀποτολμώσης καὶ οὐδεμίαν πρὸς οὐδένα ἐχούσης ὑποχρέωσιν δὲν πληροῖ μόνον τὴν κεφαλὴν τῶν μέχρι τοῦ μή μου ἅπτου εἰρηνοφίλων, ἀλλὰ δυστυχῶς καί τινων τῶν παρ' ἡμῖν πολιτευομένων, ὡς φαίνεται, καί τινων δὲ ἀρθρογράφων, ὧν τὰ ἄρθρα ξενισθέντα ὑπό τινων ἐφημερίδων ἐξένισαν τοὺς ἀναγνώστας.

Διὰ πάντας τοὺς εἰρημένους πατρὶς θὰ ἐσήμαινε τὸν τόπον ἐν ᾧ τις γεννᾶται μοιραίως διὰ νἀποθάνῃ μοιραιότερον, πρὸς μόνας τὰς σειρῆνας τῆς ἀπολαύσεως ἔχων ἀνοικτὰ τὰ ὦτα, ἄλλως δ' ἐπιμελῶς βεβυσμένα διὰ πυκνοῦ κηροῦ πρὸς πᾶσαν φωνὴν τῆς ἱστορίας, πρὸς πᾶσαν βοὴν τῶν νεκρῶν, πρὸς πάντα στεναγμὸν τῶν ἐκεῖ πέραν ἀλυτρώτων. Πατρίς, θὰ ἦτο ἡ ἀπάντησις τῶν τοιούτων, εἶνε τὸ ἐγώ, Ἑλλὰς δ' εἶνε ἡ ἐγώπολις. Οἱ πολῖται τοιαύτης πατρίδος δέχονται καὶ ἐπιζητοῦσι μάλιστα νὰ εἶνε μεγαλοπολῖται πατρίδος εὐτυχούσης διὰ νὰ πλουτῶσιν εὐκολώτερον καὶ ἀπολαύωσιν ἀνετώτερον, ἀλλὰ προκειμένου περὶ πατρίδος ἐπιβαλλούσης καθήκοντα ἢ ἀτυχούσης προτιμῶσι νὰ εἶνε καὶ μένωσιν ἐγωπολῖται.

Πρὸς τοιαύτας στενάς, ἀφιλοπάτριδας, πεπλανημένας δόξας δὲν θὰ ἐπιχειρήσω βέβαια νἀντιτάξω ἐπὶ τὸ διδασκαλικώτερον ἴδιον ἢ δάνειον ὁρισμὸν τῆς ἀληθοῦς πατρίδος. Ἀλλ' ἀπαντᾷ ἀντ' ἐμοῦ ἡ ἱστορία ἡ ἑλληνικὴ πάντων τῶν αἰώνων. Οὐδ' αὐτὴν θὰ ἐπαναλάβω ἐνταῦθα. Ἀλλὰ δὲν ἔρχονται ἀμέσως εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἀναγνώστου οἱ στίχοι τοῦ Αἰσχύλου, ἐν οἷς ἡ ἐλευθέρωσις τῆς πατρίδος εἶνε συνώνυμος πρὸς ἀγῶνα ὑπὲρ ἐλευθερώσεως τοῦ ἐδάφους τοῦ πατρίου, τῶν γυναικῶν καὶ παίδων, τῶν ἑδῶν τῶν θεῶν, τῶν τάφων τῶν προγόνων, ἀγῶνα ὑπὲρ τῶν ὅλων; Δὲν ἀπαντᾷ ὁ Ἰσοκράτης, λέγων, ὅτι τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα δὲν εἶνε μόνον τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας καὶ μᾶλλον Ἕλληνες καλοῦνται οἱ τῆς παιδεύσεως τῆς ἑλληνικῆς ἢ οἱ κοινῆς φύσεως μετασχόντες;

Οὐδ' εἶνε ἡ ἔννοια τῆς πατρίδος ἡ ὑποκρυπτομένη ἐν τοῖς αἰσχυλείοις στίχοις διάφορος τῆς ἐννοίας τῆς Ἑλλάδος τῆς μεγαλοποιουμένης

ἐν τῇ ἰσοκρατείῳ ῥήσει. Ἐν μέσῳ τῶν δύο τούτων ἐκφράσεων κυμαίνεται ἤ μᾶλλον ἄθροισμ' αὐτῶν εἶνε ἡ πατρίς. Ταύτην συναποτελοῦσιν οἱ τὴν αὐτὴν καταγωγὴν ἔχοντες, τὴν αὐτὴν γλῶσσαν λαλοῦντες, ἐνίοτε δὲ καὶ μετ' ἀλλογλώσσων κοινὰς ἐχόντων τὰς ἱστορικὰς τύχας καὶ ὁμοίαν τὴν παίδευσιν καὶ τὸν βίον συναδελφωθέντες, οἱ τὴν αὐτὴν θρησκεύοντες θρησκείαν, οἱ τὸ αὐτὸ ἔχοντες περιπετειῶδες παρελθὸν καὶ διὰ κοινῶν θυσιῶν καὶ αἱμάτων ὑπερασπισθέντες τὸ ἔδαφος ἐκεῖνο, ἐν ᾧ οἰκοῦντες συνηυτύχησαν ἤ συνεδυστύχησαν, ἐδοξάσθησαν ἤ ἔπαθον ἀγωνιζόμενοι ὡς ἓν ὅλον, ὡς μία μεγάλη καὶ ἑνιαία οἰκογένεια ἐναντίον τοῦ ἐθνικοῦ ἐχθροῦ.

Μετὰ τῆς τοιαύτης πατρίδος συνυπακούεται ἡ λατρεία τῶν προγόνων καὶ ἡ θερμὴ στοργὴ πρὸς ἀδελφοὺς δουλεύοντας καὶ ἀπῳκισμένους, ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν γενέτειραν καὶ πᾶν ὅ τι μετὰ τῶν προγονικῶν τάφων καὶ τοῦ πατρικοῦ οἴκου περικλείει αὕτη ὡραῖον ἤ φίλιον, μέγα ἤ ἔνδοξον, ἄξιον δαφνῶν ἤ δακρύων, καυχήσεως καὶ μεγαλοφροσύνης ἤ ἀγώνων, μόχθων καὶ θυσιῶν. Μεγάλαι ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος, σοβαραὶ ὑποχρεώσεις τοῦ παρόντος, ἐπιβλητικὰ καθήκοντα πρὸς τὸ μέλλον τοιαῦται εἶνε αἱ ἀπολαύσεις, τοιοῦτοι οἱ ὅροι τῆς οὕτως ἐννοουμένης πατρίδος.

Αὐτὴν τὴν πατρίδα πρέπει νὰ γνωρίσωσιν οἱ παῖδες ἐν τῷ σχολείῳ, προαλειφόμενοι εἰς πολίτας αὐτῆς. Πείθεσαι τώρα, ἀναγνῶστα, ὅτι δὲν εἶν' εὔκολον τὸ πρᾶγμα; Εἶνε ἡ παιδικὴ διάνοια δεκτὴ τοσούτων ἐννοιῶν ἀφῃρημένων, τοιαύτης ἐπιβολῆς, ὁμοίων μεγάλων κηρυγμάτων; Ὁ ποιητὴς ὅστις ἤθελε τολμήσει νὰ παρουσιάσῃ εἰς τὸν παῖδα ἐν ᾄσματι σχολικῷ τὴν πατρίδα κατὰ τρόπον αἰσχύλειον, κατὰ τρόπον ἰσοκράτειον ἤθελεν ὑποστῇ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἱεροκήρυκος τῶν Παρισίων. Ἐννοῶ δὲ τὸν ἱεροκήρυκα ἐκεῖνον, ὅστις ἐχειροκροτήθη μὲν ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαζομένων ἐν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ, ὅτε, ἑπόμενος εἰς τὴν συμβουλὴν τοῦ ἀστρονόμου Ἀραγῶ ἐπέδειξεν εἰς τοὺς ἀκροατὰς τὰ θαύματα τῆς θείας παντοδυναμίας ἐμπράκτως δι' ἀριθμῶν ἐκ τῆς ἀστρονομίας εἰλημμένων καὶ διηγούμενος τὰ θαυμάσια τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ἔβλεπε πρὸ τῆς ἐπιτυχίας ταύτης ἐρημουμένην τὴν ἐκκλησίαν, ὅτε ὡμίλει περὶ θεοῦ μετὰ περισσῆς θεολογικῆς σοφίας καὶ μετὰ παραπομπῶν εἰς χωρία τῆς Γραφῆς καὶ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Οὕτω καὶ τὰ βάθρα αὐτὰ τοῦ σχολείου, ἐκείνου, ἐν ᾧ θὰ

ἠκούοντο πατριωτικὰ ᾄσματα ἀκατανόητα θὰ κατελαμβάνοντο ὑπὸ νυσταγμοῦ, ἂν δὲν ἔμενον ὅλως κενὰ ὑπὸ τῶν μικρῶν λιποτακτῶν.

Διὰ τοῦτο καὶ ὁ σχολικὸς ποιητὴς ᾀσμάτων πατριωτικῶν πρέπει νὰ πράξῃ ὅ τι ὁ ἱεροκῆρυξ ἐκεῖνος, νἀφήσῃ κατὰ μέρος τὰς ἀποδείξεις, τὰ ἐπιχειρήματα, τοὺς συλλογισμούς. Εἶνε τροφὴ δύςπεπτος διὰ τὸν παῖδα. Οὐδὲ δύναται ὁ ἀνήλικος μέλλων πολίτης νὰ ἐννοήσῃ τὰς μεγάλας ἀναμνήσεις καὶ τὰς μεγάλας ὑποχρεώσεις, ἀφ' οὗ δὲν ἀντιλαμβάνονται αὐτῶν καὶ πολλοὶ τῶν μεγάλων. Τὰ περὶ πατρίδος σχολικὰ ᾄσματα δὲν πρέπει νὰ εἶνε πατριωτικαὶ μεγαλογραφίαι, πρέπει νὰ εἶνε μικρὰ εἰδύλλια. Ἡ πατρὶς ἐν τῇ γενετείρᾳ, ἡ γενέτειρα ἐν τῷ πατρικῷ οἴκῳ, αἱ θῆκαι τῶν προγόνων ὑπονοούμεναι διὰ τῶν τάφων τῶν πατέρων, ἡ φωνὴ τῶν νεκρῶν ἀπηχοῦσα δίκην φωνῆς ζώντων, οἱ ἀόρατοι ὑπόδουλοι εἰκονιζόμενοι ὡς ὁρατοὶ ἀδελφοί, αἱ μακρὰν ἀλύτρωτοι ἑλληνικαὶ πατρίδες ἀντικατοπτριζόμεναι ἐν τῇ πρὸ ὀφθαλμῶν εἰκόνι τοῦ ἐλευθέρου ἐδάφους, τὸ χθὲς παρουσιαζόμενον ὡς σήμερον, τὸ μέλλον εἰκονιζόμενον ὡς ἐνεστώς, τοιαύτη ἔστω ἡ ἐπιβολὴ τοῦ πατριωτικοῦ ποιητοῦ ἐν τῷ σχολείῳ. Ἡ θυσία πρέπει νὰ ἐπέχῃ τὸν τόπον κοινῆς στοργῆς, ἡ ὑποχρέωσις πρέπει νὰ λαμβάνῃ χροιὰν ἀσχολίας ἐθάδος καὶ εὐκόλου, τὸ ἔκτακτον πρέπει νὰ προςλαμβάνῃ τὸν τύπον τακτικοῦ καὶ φυσικοῦ. Οὐδὲ προςήκουσιν εἰς τὴν παιδικὴν φαντασίαν μεγάλαι ἱστορικαὶ πινακογραφίαι μαχῶν πολυνέκρων, ἀλλ' ἐπεισόδια μικρῶν ἀγώνων ἐκπροσωπούντων τοὺς μεγάλους, μονομαχίαι ἐν μικρῷ πλαισίῳ ἀντὶ συνθέσεων γιγαντιαίων. Ἡ πατρὶς καὶ ἡ ἔννοια αὐτῆς πρέπει νὰ κατατμηθῇ οὕτως εἰπεῖν εἰς πολλὰ εὐσύνοπτα τεμάχια, ἅτινα θὰ δυνηθῇ κατὰ μικρὸν νὰ συγκολλήσῃ αὐτὸς ὁ παῖς, συναπαρτίζων τὴν ὅλην εἰκόνα, ὡς οἱ χάρται ἐκεῖνοι, οὓς χάριν παιδιᾶς οἱ βιβλιοπηγοὶ τῶν ἀθυρματοπωλῶν κατατεμαχίζουσιν εἰς μικρὰ τετράγωνα πρὸς ἀνασύνθεσιν τοῦ ὅλου ὑπὸ τῶν παίδων.

Νέας δ' ὑποχρεώσεις εἰς τοὺς μέλλοντας νἀναλάβωσι τὴν σύνταξιν σχολικῶν πατριωτικῶν ποιημάτων ἐπιβάλλει ὁ τελευταῖος ἀτυχὴς πόλεμος. Μέχρι τοῦδ' ἐν τῷ σχολείῳ ἡ ἀγωνιζομένη πατρὶς ἀντεπροσωπεύετο μόνον ὑπὸ τῶν νικῶν καὶ τῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος. Ἀλλ' εἰς τὸ 1821 πρέπει νὰ προστεθῇ τὸ 1897. Καὶ τῆς μὲν μεγάλης ἐπαναστάσεως αἱ εἰκόνες πρέπει νὰ μεταβληθῶσιν, ὄχι διότι ἠμαύρωσεν αὐτὰς ὁ ῥύπος τῆς ἐφετεινῆς ἀδοξίας, ἀλλὰ διότι καὶ

ἐκεῖναι ἔφερον τύπον μεγαλαυχίας καὶ καυχησιολογίας λίαν ἀντιπαιδαγωγικὸν καὶ προσοχθίζοντα τὴν ψυχήν. Ὁποῖοι δὲ πρέπει νὰ εἶνε οἱ στίχοι οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ 1897;

Πρὶν ἢ δώσω τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημά μου τοῦτο, ἐπιτραπήτω νὰ εἴπω δύο λέξεις περὶ τῶν ποιητικῶν καὶ ζωγραφικῶν ἔργων τῶν Γάλλων καὶ Γερμανῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν γαλλογερμανικὸν πόλεμον, οἷα ἐγνώρισ' αὐτὰ ἐν ἐκθέσεσι καὶ συλλογαῖς παρ' ἀμφοτέροις τοῖς ἔθνεσιν ὀλίγα μόλις ἔτη μετὰ τὸ πέρας τοῦ πολέμου. Οἱ μὲν Γάλλοι, καίπερ ἡττηθέντες, μετ' αὐταρεσκείας καὶ οὐκ ἄνευ τινὸς ἀγερωχίας ἐζωγράφουν καὶ ἔψαλλον ὡς τὸ πλεῖστον τὰς σπανίας σκηνὰς νίκης ἢ ἐπιτυχίας. Ἡ ἀμφίρροπός πως μάχη τῆς Gravelotte, αἱ ἀνδραγαθίαι τῶν Ζουάβων, ὁ ἡρωισμὸς τῶν ἡττωμένων, ἡ πρὸ ἀκροατῶν ἐκπληττομένων διήγησις τῶν ἰδίων ἄθλων ὑπὸ τῶν μαχητῶν, ἰδοὺ τὰ συνήθη θέματα τῆς ποιήσεως καὶ τῆς ζωγραφίας. Ἂν ὡς μόναι πηγαὶ τῆς ἱστορίας τοῦ γαλλογερμανικοῦ πολέμου εἶχον περισωθῆ τοιαῦτα ποιήματα καὶ ζωγραφήματα, ἐξαιρουμένων ποιημάτων οἷα τὰ τοῦ Deroulède, οἱ μεταγενέστεροι θὰ ἠδύναντο νὰ πλανηθῶσιν εἰκάζοντες, ὅτι οἱ Γάλλοι ὑπῆρξαν οἱ νικηταί.

Ὅλως δὲ τὸ ἐναντίον ἤθελε πιστεύσει ὁ ἐπισκοπῶν τὰς ποιήσεις καὶ τὰς ζωγραφίας τῶν Γερμανῶν. Οἱ ζωγράφοι καὶ ποιηταὶ ἐξεικόνιζον κατ' ἐπικράτησιν τὰς αἰθούσας τῶν νοσοκομείων, τὴν ἀγωνίαν τοῦ τραυματίου, τὴν ἐν ὥρᾳ ὑψίστου κινδύνου στρατολογίαν τῶν τελευταίων ἡλικιῶν, πρεσβυτῶν κεκυφότων ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ἐτῶν μὲ δρέπανα καὶ σκέπαρνα ἀντὶ ὅπλων, χιονοσκεπῆ πεδία μάχης μετὰ νεκρῶν καὶ τραυματιῶν ἀγωνιώντων, τὴν ἅμα τῷ λυκαυγεῖ ἐκ τῆς ἀγκάλης τῆς συζύγου ἀπὸ τῆς τραπέζης, ἐφ' ἧς ἀτμίζει ἀκόμη τὸ κύπελλον τοῦ ἑωθινοῦ πόματος, ἀπόσπασιν τοῦ λοχαγοῦ, οὗ ὁ λόχος διερχόμενος τὴν ὁδὸν φαίνεται διὰ τῆς ἡμιανοίκτου θύρας, τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἡλιοκαοῦς στρατηλάτου εἰς τὸν οἶκον, ἐν ᾧ ἀναμένει αὐτὸν πιστὴ ἡ σύζυγος καὶ γελόεν τὸ ἐν τῷ μεταξὺ αὐξηθὲν τέκνον.

Ὁποτέρους πρέπει νὰ μιμηθῇ ἡ ἐθνικὴ ἡμῶν ποίησις, ψάλλουσα τὸν ἀγῶνα τοῦ 1897, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐθνικὴ ζωγραφία ἐξ αὐτοῦ ἀρυομένη τὰς ἐμπνεύσεις; Τῶν ἡττημένων Γάλλων τὴν ἔπαρσιν ἢ τῶν νικηφόρων Γερμανῶν τὴν συγκινητικὴν μετριοφροσύνην, ἣν μία καὶ μόνη εἰκοσιπενταετία ἤρκεσε πρὸς ζημίαν βεβαίως τοῦ χαρακτῆρος τοῦ γερ-

μανικοῦ ἔθνους νὰ μεταβάλῃ εἰς ἀφόρητον κόμπον μεγαλομανίας; Ἄνευ ἀντιρρήσεως οἱ ἡττημένοι ἡμεῖς πρέπει νὰ ἐπιδείξωμεν ἀπερικάλυπτον τὴν ἧτταν. Ὅμως τὰ ἐν τῇ ὁμολογίᾳ αὐτῆς κρατοῦντα καὶ διαφαινόμενα αἰσθήματα δὲν πρέπει νὰ εἶνε ἡ ἀπογοήτευσις καὶ δυσθυμία, ἀλλ' ἡ ἐπίδειξις τῆς συμφορᾶς τῶν ἐκπατριζομένων Θεσσαλῶν, ἡ ψυχικὴ ἀγωνία τοῦ ἀξιωματικοῦ, ἀναγκαζομένου νὰ ὑποχωρήσῃ, ὁ πόνος τοῦ ναύτου βλέποντος ἀπράκτου ἐνώπιόν του ἀνυπεράσπιστα ὑπὸ τοῦ πολεμίου τὰ ἐχθρικὰ ἐδάφη, ἡ ὀδύνη τῶν φυγάδων, ἡ ταπείνωσις τῆς ἐθνικῆς σημαίας, τοῦ τραυματίου τὸ διπλοῦν τραῦμα, τραῦμα τοῦ σώματος θεραπευόμενον καὶ τραῦμα ἀνίατον τῆς ψυχῆς, ἀναλογιζομένης, ὅτι μάτην ἔρρευσεν ἀπὸ τῆς πληγῆς τὸ αἷμα, ὁ μετάμελος ἐπὶ τῷ παρελθόντι καὶ ἡ δίψα τῆς ἐν προσεχεῖ μέλλοντι ἐκδικήσεως τῆς ὑβρισθείσης ἐθνικῆς τιμῆς.

Ὡραῖά τινα ποιήματα τοῦ Πολέμη καὶ τοῦ νεαροῦ, ἀλλ' εὐοιώνους ἀπαρχὰς τῆς ποιητικῆς του μούσης ἐπιδείξαντος Παπαντωνίου, μαρτυροῦσιν, ὅτι οἱ νεώτεροι ἡμῶν ποιηταὶ ᾐσθάνθησαν καὶ δύνανται νὰ εὕρωσι τὸν προσήκοντα τρόπον, καθ' ὃν πρέπει νἀποτυπωθῶσιν εἰς στίχους αἱ ἀναμνήσεις τοῦ ὀδυνηροῦ πολέμου. Ἓν καὶ μόνον εὐχόμεθα, τὸ αὐτὸ μέτρον νὰ εὕρωσιν ἐν τῷ πατριωτικῷ ποιήματι οἱ σχολικοὶ ποιηταὶ τῆς αὔριον. Οὕτω καὶ μόνον ἐν τῷ ἐπιβαλλομένῳ νέῳ σταδίῳ καθολικοῦ ἀνακαινισμοῦ τῆς πατρίδος θὰ συντελέσῃ καὶ τὸ σχολεῖον εἰς τὴν μόρφωσιν νέας γενεᾶς, ἥτις θὰ δυνηθῇ νἀναλάβῃ τὸν μέγαν καὶ νικηφόρον ἀγῶνα, ἐν ᾧ θὰ βασιλεύῃ ἡ ἀληθὴς φιλοπατρία καὶ θὰ πρυτανεύῃ ἡ ἐθνικὴ ἰδέα.

ΣΧΟΛΕΙΑ ΚΑΙ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ [1]

Μετὰ τὰ ἐδωδιμοπωλεῖα καὶ ζαχαροπλαστεῖα, τὰ καφενεῖα καὶ ἑστιατόρια ἦλθεν ἡ σειρὰ τῶν σχολείων. Δικαίως. Διὰ τοιούτων ἐπιθεωρήσεων ἡ ἀστυνομικὴ ἀρχὴ μεταβάλλεται, ὡς προσήκει, ἀπὸ ἁπλῆς ἀγορανομίας εἰς ἀστυνομίαν. Χαίρομεν δὲ ἰδόντες, ὅτι ἡ δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀστυιάτρων ἔκθεσις περὶ τῶν ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἰδιωτικῶν ἐκπαιδευτηρίων ἀγαθὰ ὡς τὸ πλεῖστον ἀνακοινόνει εἰς τὸ κοινὸν περὶ αὐτῶν καὶ πολλὰς κατευνάζει ἀνησυχίας τῶν γονέων τῶν εἰς αὐτὰ ἐμπιστευομένων τὰ ἴδια τέκνα. Καὶ περὶ μὲν τοῦ παιδαγωγικοῦ μέρους ἄλλως μεριμνᾷ ἡ πολιτεία, φροντίζουσα ἑκάστοτε περὶ ἐπιθεωρήσεως τῶν σχολείων ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἐκπαιδευτικῶν νόμων. Ἀλλ' οὐχ ἧττον τῆς εἰς τοὺς παῖδας καὶ τὰς κόρας παρεχομένης πνευματικῆς τροφῆς ἀξία ἐξετάσεως εἶνε ἡ ὑλικὴ φροντὶς ἡ καταβαλλομένη περὶ τοῦ σώματος καὶ ἡ μέριμνα περὶ τῆς ὑγιείας αὐτῶν. Τοῦτο δὲ καὶ μόνον ἦτο τὸ ἔργον τῶν ἀστυιάτρων, εἰς ὃ περιωρίσθη ἡ ἐπιθεώρησις αὐτῶν, ἧς ἐδημοσιεύθησαν τὰ πορίσματα. Ἡ ἔκθεσις αὐτῶν περιλαμβάνει τὰ περὶ εὐαέρου ἢ μὴ καὶ περὶ καθαριότητος τῶν αἰθουσῶν παραδόσεων καὶ τῶν κοιτώνων, τὰ περὶ κλινῶν καὶ κλινοστρωμνῶν, τὰ περὶ μαγειρείου καὶ μαγειρικῶν σκευῶν, τὰ περὶ τροφίμων καὶ συσσιτίου, τὰ περὶ λουτήρων καὶ ἀποχωρητηρίων. Ὁμολογοῦσι δὲ οἱ ἀστυίατροι πλὴν τινων ἐξαιρέσεων, ὧν ῥητῶς μνημονεύουσιν, ὅτι εὗρον ἐν τοῖς πλείστοις καλῶς ἔχοντα τὰ πράγματα καὶ ἰδίως εὐάερα τὰ ἀκροατήρια καὶ ὑγιεινοὺς τοὺς κοιτῶνας. Τοῦτο εἶνε τόσῳ μᾶλλον εὐάρεστον καθ' ὅσον, ὡς γνωστόν, οὐδὲν σχεδὸν τῶν κτιρίων, ἐν οἷς εὕρηνται τὰ ἰδιωτικὰ ἐκπαιδευτήρια τῆς πρωτευούσης, εἶνε εἰδικῶς πρὸς σχολικὸν σκοπὸν ᾠκοδομημένον πλὴν τμημάτων τινῶν τοῦ Ἀρσακείου. Τὴν μεγάλην ταύτην ἔλλειψιν προσεπάθησαν, ὡς φαίνεται, ἐκ τῶν ἐνόντων νὰ ἀναπληρώ-

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἑστίᾳ τῆς 13 Δεκεμβρίου 1894.

σωσιν οἱ διευθύνοντες τὰ ἐκπαιδευτήρια, καὶ εἶνε διὰ ταῦτα ἄξιοι ἐπαίνων. Ἀλλὰ δὲν ἐφρόντισαν ὁμοίως καὶ πάντες, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἀστυιατρικῆς ἐπιθεωρήσεως, νὰ ἔχωσιν ἐν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις αὐτῶν τὴν προςήκουσαν εὐρυχωρίαν ἐν τοῖς κοιτῶσιν ἢ ταῖς αἰθούσαις τῶν παραδόσεων. Διὰ ταῦτα πλέον ἢ ἅπαξ γίνεται ἐν τῇ ἐκθέσει λόγος περὶ πυκνώσεως ἢ συμπυκνώσεως μαθητῶν ἢ κλινῶν.

Ἡ παρατήρησις εἶνε ὀρθοτάτη· πιστεύομεν δ' ὅτι οἱ ἀστυίατροι δὲν περιωρίσθησαν εἰς ταύτην τὴν γενικὴν σημείωσιν ἁπλῶς, ἀλλ' ὑπέδειξαν ὡρισμένως εἰς τὰς οἰκείας διευθύνσεις τῶν σχολείων, ἐν οἷς τὰ τοιαῦτα παρετηρήθησαν, ὁποῖος ὁ ἀνώτατος ὅρος τῆς φοιτήσεως μαθητῶν εἴς τινα τάξιν ἢ τῆς ἐγκοιμήσεως αὐτῶν ἔν τινι κοιτῶνι. Τὰ τοιαῦτα ἔχει μαθηματικῶς ὑπολογίσει ἡ σχολικὴ ὑγιεινὴ τῆς σήμερον μετὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ κατὰ κυβικὰ μέτρα ἀναγκαίως ἀναλογοῦντος εἰς ἕκαστον μαθητὴν ἀέρος. Καὶ ὁ ὅρος δὲ εὐάερος, οὗ γίνεται χρῆσις ἐν τῇ ἐκθέσει, πιστεύομεν, ὅτι ἐγράφη μεθ' ὑπολογισμὸν τοῦ ἀνθρακικοῦ ὀξέος τοῦ περιεχομένου ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ τῶν δωματίων, ὅπως μὴ ὑπερβαίνῃ τὸ ἐπιτρεπόμενον ἀνεκτὸν ποσόν, οὗ πέραν ἄρχεται τὸ ἐπιβλαβὲς εἰς τὴν ὑγιείαν. Εὐάερα βεβαίως ἐκλήθησαν ἐκεῖνα τὰ ἀκροατήρια καὶ οἱ κοιτῶνες, ὅσων ὁ ἀερισμὸς τελεῖται ἐπαρκῶς καὶ κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ὑγιεινῆς, οὐχὶ δ' ἁπλῶς τὰ μεγάλα καὶ περιέχοντα πολὺν ἀέρα ἀνεξαρτήτως τῆς ἀναλογίας τῶν ἐν αὐτοῖς διδασκομένων ἢ κοιμωμένων.

Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀγαθὰ ἀπεκδεχόμεθα ἐκ τῶν τοιούτων ἀστυιατρικῶν ἐπισκέψεων, ἂν μάλιστα λαμβάνηται ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας ἡ προςήκουσα μέριμνα περὶ βελτιώσεως τῶν παρατηρουμένων ἐν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις ἀτελειῶν, ἐπιτραπήτω ἡμῖν νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προςοχὴν τῶν ἀστυιάτρων κατὰ μέλλουσαν τυχὸν ἐπιθεώρησιν εἴς τιν' ἀντικείμενα οὔπω ἐξετασθέντα, καθ' ὅσον τοὐλάχιστον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῆς δημοσιευθείσης ἐκθέσεως. Εἶνε δὲ ταῦτα τέσσαρα κυρίως, τὸ ζήτημα τοῦ νυκτερινοῦ φωτισμοῦ τῶν ἐκπαιδευτηρίων, τὸ τοῦ τρόπου τῆς σαρώσεως τῶν αἰθουσῶν ἰδίως τῶν παραδόσεων, τὸ τῆς κατασκευῆς τῶν θρανίων καὶ τὸ τῆς τοποθετήσεως αὐτῶν.

Οὐδὲν εἴδομεν λεγόμενον ἐν τῇ ἐκθέσει περὶ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ ποσοῦ τοῦ φωτισμοῦ τῶν ἐκπαιδευτηρίων κατὰ τὴν νύκτα, ἐν ᾧ πλεῖ-

στα ὅσα ζητήματα ἰδίως τῆς ὑγιεινῆς τῶν ὀφθαλμῶν συνδέονται πρὸς τοῦτο τὸ ζήτημα.

Ὁμοίως σπουδαίως πρέπει νὰ ἐξετασθῇ τὸ ζήτημα τοῦ τρόπου, καθ' ὃν σαρόνονται τὰ πατώματα, ἰδίως ἐν ταῖς αἰθούσαις τῶν παραδόσεων καὶ τοῖς μελετητηρίοις, ὅπως μὴ διὰ κονιοποιήσεως τῶν πτυέλων μαθητῶν πασχόντων, ἰδίως δὲ τῶν ἐχόντων ἀρχὰς φθίσεως οὔπω δεδηλωμένης, ἐπέρχηται ὁ κίνδυνος τῆς μεταδόσεως φθοροποιῶν μικροβίων.

Εἴπερ τι δὲ καὶ ἄλλο σπουδαιότατον εἶνε τὸ ζήτημα τῆς κατασκευῆς τῶν θρανίων ἐν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις, ζήτημ' ἀπασχολοῦν σπουδαίως πάντοτε τοὺς παιδαγωγοὺς καὶ τοὺς περὶ τὴν σχολικὴν ὑγιεινὴν ἀσχολουμένους. Ἐν ταῖς σχολικαῖς ἐκθέσεσι τἀντικείμενα τὰ μᾶλλον ἐφελκύοντα τὴν προσοχὴν εἶνε πάντοτε τὰ θρανία, διότι θρανίον ἀντιπαιδαγωγικῶς κατεσκευασμένον, μὴ ἔχον τὸ προσῆκον σχῆμα καὶ ὕψος ἀνάλογον πρὸς τὸ σῶμα τοῦ μαθητοῦ εἶνε ἡ κυριωτάτη ἀφορμὴ τῶν πλείστων σχολικῶν νόσων, ἰδίως τῶν εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, τὴν σπονδυλικὴν στήλην καὶ τὴν λεκάνην ἀναφερομένων. Εἶνε δὲ τοῦτο τὸ ζήτημα ἰδίως σπουδαιότατον διὰ τὰ σχολεῖα τῶν θηλέων. Καὶ διὰ τοῦτο εἶχε δίκαιον ἡ ἐπιτροπεία ἡ κατὰ τὸν Ἰούλιον ἐφέτος προστᾶσα τῶν ἐξετάσεων τῶν ἀπολυομένων διδασκαλισσῶν, γράψασα περὶ τῶν θρανίων τῶν ἐξωτερικῶν διδασκαλείων τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς ἑταιρείας τάδε· Τοῦ λόγου δὲ ὄντος περὶ καλλιγραφίας καὶ ἰχνογραφίας, δέον νὰ ἐπιστηθῇ ἡ προσοχὴ τοῦ Συμβουλίου τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς ἑταιρείας εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς κατασκευῆς καταλλήλων διὰ τὰ μαθήματα ταῦτα τραπεζῶν καὶ θρανίων. Ἐν τῇ παρασκευῇ τῶν ἰχνογραφημάτων καὶ καλλιγραφημάτων κατὰ τὰς ἐξετάσεις παρετηρήσαμεν μετὰ λύπης νὰ κύπτωσι καὶ νὰ κυρτῶνται ὑπὲρ τὸ δέον αἱ ἐξεταζόμεναι. Τοῦτο προέρχεται μὲν καὶ ἐξ ἀκατανοήτου ἀνεπιστασίας τῶν τὸ μάθημα τοῦτο διδασκόντων, μὴ φροντιζόντων κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μαθήματος τῆς ἰχνογραφίας καὶ καλλιγραφίας περὶ τῆς στάσεως τῶν μαθητριῶν, προέρχεται δὲ καὶ ἐκ τῶν ὅλως ἀκαταλλήλων θρανίων. Ταῦτα εἶνε τοὐλάχιστον ἐν τοῖς δυσὶ τμήμασι τοῦ ἐξωτερικοῦ διδασκαλείου ἀπρόσφορα πρὸς διδα-

σκαλίαν τῶν εἰρημένων μαθημάτων μέσα. Ὁπόσα δὲ τὰ κακὰ τὰ δυνάμενα νὰ προέλθωσιν ἐκ τούτων εἶνε φανερόν. Ἡ σκολίωσις καὶ ἡ μυωπία εἶνε ἴσως τὰ ὀλιγώτερον δεινὰ ἐπακολουθήματα τοιαύτης ἀστόργου καταδίκης εἰς θρανία ἀκατάλληλα, παλαιὰ καὶ παρὰ πάντας τοὺς κανόνας τῆς παιδαγωγικῆς καὶ ὑγιεινῆς κατεσκευασμένα [1].

Καὶ ἡ τοποθέτησις δὲ τῶν θρανίων εἶνε ἀξία ἰδίας προσοχῆς ἐν τοῖς σχολείοις. Ὡς ἐκ πείρας γινώσκομεν, οἱ πλεῖστοι τῶν διδασκάλων ἀγνοοῦσι καὶ αὐτὸν τὸν στοιχειωδέστατον τῶν ὑγιεινῶν κανόνων, ὅτι τὸ φῶς πρέπει νὰ ἔρχηται ἐξ ἀριστερῶν, ἰδίως διὰ τὸν γράφοντα, ὅπως μή, ἐρχόμενον ἐκ δεξιῶν, ἐπιρρίπτῃ τὴν σκιὰν τῆς γραφίδος καὶ τῆς αὐτὴν κρατούσης χειρὸς ἐπὶ τὸν χάρτην. Ὡς εἰκὸς δέ, πολὺ ὀλεθριώτερον εἶνε τὸ ἐκ τῶν ὄπισθεν ἐρχόμενον φῶς, ἅτε ἐπιπροσθοῦντος τοῦ ὅλου σώματος, ὅπερ σκιάζει τό τε ἀναγνωστικὸν βιβλίον καὶ τὰ λοιπὰ πρὸ αὐτοῦ ἀντικείμενα. Διὰ τὴν ἄγνοιαν τοῦ κανόνος τούτου παρετηρήσαμεν ἐν ἐπιθεωρήσει σχολείων πλειστάκις τὰ θρανία κάκιστα τοποθετημένα, ὥστε τὸ φῶς νὰ ἔρχηται ἐκ δεξιῶν ἢ ἐκ τῶν ὄπισθεν.

Καὶ ὅμως ἡ τήρησις τοῦ κανόνος τούτου εἶνε οὕτως ἀναγκαία καὶ ἐπιβλητική, ὥςτε καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐκπαιδευτηρίου ἢ τῶν ἐν αὐτῷ αἰθουσῶν παραδόσεων οἱ διευθυνταὶ δημοσίων τε καὶ ἰδιωτικῶν ἐκπαιδευτηρίων πρέπει νὰ προςέχωσιν εἰς αὐτόν. Ἀρκεῖ δὲ πολλάκις καὶ μόνον τὸ ἀσυμβίβαστον τῆς τοποθετήσεως τῶν θρανίων ἐν τῇ τάξει συμφώνως πρὸς τοῦτον τὸν κανόνα πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν προτεινομένων διὰ τὸ ἐκπαιδευτήριον κτιρίων, ἅτινα πρέπει νὰ θεωρῶνται διὰ τοῦτο ἀκατάλληλα ὡς ἄγοντα εἰς βεβαίαν βλάβην τῶν ὀφθαλμῶν τῶν μαθητῶν.

Καὶ πεποίθαμεν μέν, ὅτι μέλλουσαι ἐκθέσεις τῶν ἀστυιάτρων θὰ φωτίσωσι τοὺς ἁρμοδίους καὶ περὶ τῆς τηρήσεως ἢ μὴ τῶν τοιούτων ὑγιεινῶν κανόνων ἐν τοῖς ἰδιωτικοῖς ἐκπαιδευτηρίοις τῆς πρωτευούσης, ἀπεκδεχόμεθα δὲ καὶ παρὰ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας τὴν βελτίωσιν τῶν ἐν τοῖς τοιούτοις κακῶς ἐχόντων ἔν τε τοῖς ἰδιωτικοῖς, ἀλλὰ καὶ τοῖς δημοσίοις σχολείοις.

---

[1] Ἔκθεσις τοῦ προέδρου τῆς ἐπιτροπείας Σπυρ. Π. Λάμπρου.

ΠΑΙΔΙΑ ΘΕΑΤΡΙΖΟΜΕΝΑ [1]

Ἔτριψα προχθὲς τοὺς ὀφθαλμούς, ἀναγνοὺς ἐν ταῖς ἐφημερίσιν, ὅτι εἷς τῶν φιλανθρωπικῶν συλλόγων τῆς πρωτευούσης ἔμελλε νὰ ἐνεργήσῃ δημοσίᾳ παράστασιν καλλιτεχνικήν, ὡς ἠγγέλλετο, πρὸς εἴςπραξιν χρημάτων ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ, ὃν προτίθεται. Οἱ δὲ ὑποκριταὶ δὲν ἔμελλον νὰ εἶνε τῶν συνήθως ἀναβαινόντων τὰ ἰκρία τῆς σκηνῆς, ἀλλὰ παιδία, μικροὶ μαθηταὶ καὶ ἀνήλικοι μαθήτριαι ἑνὸς τῶν παρθεναγωγείων τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ αἱ ἐφημερίδες, δημοσιεύουσαι ἄνευ μεταβολῆς, ὡς πολλάκις, τὴν σταλεῖσαν ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων ἀγγελίαν, ἐφαίνοντο παροτρύνουσαι τὸ κοινὸν νὰ παραστῇ εἰς τὸ ὡραῖον θέαμα, καὶ δὲν εὑρέθη καμμία νὰ ῥήξῃ κραυγὴν κατὰ τοῦ ἀτόπου.

Καὶ δὲν ἦτο ἀτοπώτατον ἐκεῖνο ὅπερ ἐνήργουν καὶ οὕτω διεφήμιζον οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἢ μᾶλλον αἱ ἐνδιαφερόμεναι, ἡ κυρία ἡ διαθέτουσα τὸ παρθεναγωγεῖον καὶ αἱ κυρίαι αἱ διοικοῦσαι τὸ ἄσυλον; Πῶς δὲν ἦλθεν εἰς τὸν νοῦν οὐδὲ μιᾶς τῶν δευτέρων τούτων νἀποκρούσωσι μετ' ἀγανακτήσεως τὸ προταθὲν εἰς αὐτὰς ὑπὸ τῆς παρθεναγωγοῦ, ἐπειδὴ βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι ἐκεῖναι εἶνε αἱ τὸ πρῶτον ἐπινοήσασαι τὴν ἑορτήν; Ἐν τῇ προκειμένῃ περιστάσει δὲν ἐχαρίζετο ἡ διευθύντρια τοῦ σχολείου εἰς τὸ ἄσυλον, ἀλλ' αἱ ἄλλαι φιλάνθρωποι δέσποιναι αἱ διοικοῦσαι τὸ ἄσυλον ὑπεχώρουν εἰς τὴν διαφημιστικὴν ἐπίδειξιν τοῦ σχολείου.

Ἀλλὰ ποῦ ἐνέκειτο τὸ ἄτοπον, θὰ εἴπῃ ὁ ἀναγνώστης; Δὲν εἶνε ἀπ' ἐναντίας ὡραῖον νὰ βλέπῃ τις τρυφερὰ κοράσια καὶ ἀναύξητα παιδία συντελοῦντα διὰ τῶν παιδικῶν αὐτῶν μόχθων εἰς ἔργον φιλάν-

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἡμερολογίῳ Κωνστ. Φ. Σκόκου τοῦ 1896 σ. 23-26.

θρωπον; Καὶ δὲν ἦτο ὡραία ἡ θέα τῶν νεαρῶν ὑποκριτῶν ἀγωνιζομένων διὰ τῆς παιδικῆς των ἀφελείας νὰ τέρψωσι τοὺς θεατάς; Ἴσως ὑπῆρξάν τινες οὕτω σκεφθέντες καὶ μεταβάντες εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν καὶ εὐεργετικὴν ἐκείνην παράστασιν. Δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω τὸ πρᾶγμα, διότι οὔτε παρέστην εἰς τὸ θέαμα, οὔτε πρέπον θεωρῶ νὰ συντελῶμεν διὰ τῆς παρουσίας ἡμῶν εἰς τοιαῦτα ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις ἀντιπαιδαγωγικὰ ἐπινοήματα διδασκαλικῆς ἀσκεψίας. Δὲν ἀμφιβάλλω ὅμως, ὅτι διὰ τοὺς ἔχοντας νοῦν καὶ καλλαισθησίαν τὸ θέαμα ὑπῆρξε πάντως ἀηδὲς μᾶλλον ἀντὶ καλλιτεχνικοῦ καὶ βλαπτικώτατον ἀντὶ εὐεργετικοῦ.

Μόνον μωροὶ γονεῖς ἐδικαιοῦντο νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τἀνήλικα αὐτῶν τέκνα νὰ παρουσιασθῶσιν ἐν τρυφερᾷ ἡλικίᾳ δημοσίᾳ ἀντιδιαλεγόμενα καὶ μωρολογοῦντα, ἀκκιζόμενα καὶ ψευδεπιδεικτιῶντα ἔστω καὶ χάριν φιλανθρωπικοῦ σκοποῦ. Τὸ ὀλίγον κέρμα, ὅπερ διὰ τοιούτων μέσων εἰςεπράχθη, ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ αὐτόχρημα ἀφιλάνθρωπον πρὸς τὰ μικρὰ ἐκεῖνα ὄντα, ἅτινα ὁ μὲν θεὸς ἐμόρφωσεν εἰς ἀνθρώπους, ἡ δὲ σχολικὴ ἐπίδειξις δὲν ὤκνησε νὰ μεταβάλῃ εἰς πιθήκους. Πάντες οἱ γονεῖς, ὅσοι ἔχομεν τέκνα καὶ ἀγαπῶμεν αὐτὰ μὲ ὅλον τῆς ψυχῆς ἡμῶν τὸ φίλτρον, μειδιῶμεν εὐφροσύνως εἰς πᾶσαν αὐτῶν κίνησιν, χαιρετίζομεν γηθόσυνοι τὸ πρῶτόν των ψέλλισμα, οἱονεὶ κομπάζομεν ἐπὶ τῇ παιδικῇ αὐτῶν εὐφυίᾳ καὶ ἀναπτύξει. Ἀλλὰ το πράττομεν καθ' ἡμᾶς αὐτούς, μὴ παρακεντοῦντες τὴν ψευδεπίδειξιν αὐτῶν, ἀφίνοντες αὐτὰ ἐν ὅλῃ τῇ παιδικῇ των ἀφελείᾳ, μὴ ταράττοντες τοὺς παιδικούς των κύκλους, μὴ νοθεύοντες τῆς μικρᾶς αὐτῶν ἡλικίας τὴν ἁπλότητα καὶ τὰς χαράς, μὴ μεταμορφόνοντες αὐτὰ εἰς μικρομεγάλους. Ἔξω τῆς φυσικῆς χάριτος, ἔξω τῆς πατρικῆς ἡμῶν καρδίας, αἱ κινήσεις αὐτῶν εἶνε γελοῖαι, οἱ λόγοι των μωροί, αἱ νηπιάζουσαι πράξεις αὐτῶν δὲν κινοῦσι πολὺ τὸ ἐνδιαφέρον. Εἰς τὰ παιδία τῶν ἄλλων, ἐκτὸς ἂν ἐπιβάλληται ἡμῖν νὰ παιδαγωγήσωμεν αὐτά, δὲν εὑρίσκομεν ἣν εἰς τὰ ἡμέτερα χάριν. Ὅ τι τὸ γέννημα τῶν ἡμετέρων σπλάγχνων λέγει ἢ πράττει, ἀνεχόμεθα ἢ καὶ θαυμάζομεν, καὶ μωρὸν ἂν εἶνε. Ἀλλὰ δὲν βλέπω κανένα λόγον νὰ θαυμάζωμεν ἢ κἂν νὰνεχώμεθα ἐπιδεικνυόμενον τὸ μωρόν, τὸ αὐτόχρημα παιδικόν, τὸ νηπιάζον εἰς τὰ παιδία τῶν ἄλλων. Εἶνε συγκατάβασις ἐπιβαλλομένη ἐνίοτε ὑπὸ κοινωνικῶν λόγων, ἀλλὰ ψευδής, κατὰ βάθος ψευδής.

Διὰ τί λοιπόν μας καλεῖτε νὰ θαυμάσωμεν τὴν μωρίαν τῶν εὐφυῶν παιδίων, τῶν enfants terribles, ὧν τὴν ἀνατροφὴν ἐνεπιστεύθησαν εἰς ὑμᾶς οἱ γονεῖς αὐτῶν; Καλέσατε αὐτοὺς τοὺς γονεῖς των ἐντὸς τῶν τεσσάρων τοίχων τοῦ σχολείου σας, καλέσατε τὸ πολὺ καὶ τοὺς συγγενεῖς των, εἰ καὶ αἱ τοιαῦται ἐπιδεικτικαὶ ἐξετάσεις ἔχουσιν ἀπὸ πολλοῦ ἤδη καταδικασθῆ ὀρθῶς ὑπὸ τῆς παιδαγωγικῆς. Ἀλλά, πρὸς θεοῦ, διὰ τί τοιαύτη δημοσία πανήγυρις νηπίων; Εἶνε καλλιτεχνικὴ ἀπόλαυσις; Τὸ πιστεύετε ἀληθῶς; Εἴσθε πολὺ συγκαταβατικαί, κυρίαι μου, πρὸς θέαμα προσοχθίζον πάντα, ἔστω καὶ ἀπώτατα συνδεόμενον πρὸς τὰς καλλιτεχνικὰς ἀπολαύσεις. Καὶ θέλετε λοιπὸν νὰ κροτήσωμεν τὰς χεῖρας, βλέποντες τὸ παρασκευασθὲν παρ' ὑμῶν θέαμα; Ἀλλὰ δὲν ἐννοεῖτε, ὅτι πᾶσα κίνησις τῶν χειρῶν πρὸς ἐπικρότησιν τῶν ἀθώων ἐκείνων ὑπάρξεων κινεῖ ἐν τῇ εὐπλάστῳ αὐτῶν καρδίᾳ μυρία ἀνάρμοστα πρὸς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν αἰσθήματα καὶ πάθη; Θὰ κομπορρημονήσωσι, θἀποβάλωσι κατὰ μικρὸν τὸ ἄρωμά των τὸ παιδικόν, τὸ αἰσχυντηλὸν ἐκεῖνο ἐρύθημα τῆς αἰδοῦς, τὸν ἄριστον τῆς νηπίας ἡλικίας κόσμον, θὰ καταληφθῶσιν ὑπὸ ζηλοτυπίας πρὸς τοὺς συμπαίκτορας τοὺς παρευδοκιμοῦντας αὐτοὺς ἐν τῇ δημοσίᾳ ἐκείνῃ ἐπιδείξει, θὰ καταληφθῶσιν ὑπὸ μεγαλομανίας, θὰ γείνωσιν ἀναιδῆ, ἀφ' οὗ τα ἔπεισαν, ὅτι δύνανται οὕτως ἄνευ αἰδοῦς καὶ ἀνασκοπῆς νἀντιμετωπίζωσιν ἑκατοστύας ἡλικιωμένων θεατῶν, ὧν ἐνώπιον θεατρίζονται τἀνήλικα, ἅτινα ἔπρεπε νὰ μένωσιν ἄναυδα καὶ ἐντροπαλὰ ἐνώπιον συνελεύσεως μεγάλων.

Ἀλλὰ θἀντιτείνητε, ὅτι ἡ συναίσθησις τοῦ ἀγαθοῦ ὅπερ προξενοῦσι διὰ τῶν κόπων των θὰ ἐμποιήσῃ εἰς τὴν ψυχὴν αὐτῶν ὁρμὰς γενναίας. Καὶ τοῦτο ψευδές, οὕτω γινόμενον. Εἶνε ἀστοχωτάτη καὶ βλαπτικὴ ἡ μετ' ἐπιδείξεως φιλανθρωπία. Ἂς μάθωσι νὰ ἐλεῶσιν ἐν κρυπτῷ καὶ παραβύστῳ, χωρὶς νά το διατυμπανίζωσι διὰ τῶν ἐφημερίδων ἐν ἡλικίᾳ, καθ' ἣν τὸ ὄνομα τῶν παιδίων ἐν κοινωνίᾳ μὴ πεσούσῃ δὲν πρέπει νὰ τυπόνηται, τὸ δὲ τῶν κορασίδων μολύνεται δημοσιευόμενον. Εἶνε ἄτοποι, παρὰ πολὺ ἄτοποι καὶ ἀντιπαιδαγωγικαὶ αὗται αἱ ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων μεταμορφώσεις τῶν κορασίδων εἰς μικρὰς quêteuses μὲ ἰδίαν στολήν, μὲ ἴδιον πρόγραμμα, μὲ ἰδίας προετοιμασίας καὶ ἀκκισμούς. Εἶνε πολὺ ὀλεθρία διὰ τὸ μέλλον αὕτη ἡ συναίσθησις, ὅτι μειδιῶσιν ἐκ παρασκευῆς, ὅπως δῆθεν εὐεργετήσωσι,

καὶ τὸ μειδίαμά των πληρόνεται· ὅτι χαριεντίζονται χάριν φιλανθρωπίας, ἀμειβομένης διὰ κερματίων· ὅτι ἐγκαταλείπουσι τὸν κόλπον τῆς μητρὸς καὶ τὰ γόνατα τοῦ πατρὸς διὰ νὰ εὐφυολογήσωσι δημοσίᾳ, διὰ νὰ πιθηκίσωσι τοὺς μεγάλους καὶ τὰς μεγάλας ἐπὶ μισθῷ. Μὴ ἐμβάλλητε εἰς τὸν νοῦν τρυφερῶν παρθένων, ὅτι δύνανται νὰ γείνωσιν ὤνιοι ἔστω καὶ χάριν ἑνὸς ἀσύλου. Φιλανθρωπία, φιλανθρωπία, ὁπόσα κακὰ διαπράττονται ἐπ' ὀνόματί σου. Ἄφες, φιλανθρωπία, τὰ παιδία νὰ εἶνε παιδία. Θὰ εἶνε τοῦτο τὸ ἀληθῶς φιλανθρωπότατον τῶν ἔργων σου.

ΔΗΜΟΣΙΑΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑ ΠΑΡ ΗΜΙΝ [1]

Ὁ διεξερχόμενος τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας χάριν πέντε δημοσίων βιβλιοθηκῶν θὰ εὕρῃ ἐν αὐτῷ ἀναγεγραμμένας πιστώσεις, τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῆς, τῆς ἐν Κερκύρᾳ, τῆς ἐν Ζακύνθῳ, τῆς ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ τῆς ἐν Ἀνδριτσαίνῃ. Προσθετέα δ' εἰς ταύτας καὶ ἡ βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς, ὑπὲρ ἧς ἴδιοι ἀναγράφονται ἑκάστοτε πόροι ἐν τῷ εἰδικῷ αὐτῆς προϋπολογισμῷ. Ἀλλ' ἤθελε μεγάλως ἀπατηθῆ ὁ νομίζων, ὅτι αὗται καὶ μόναι εἶνε αἱ δημόσιαι βιβλιοθῆκαι τοῦ κράτους ὅλου, καὶ πρέπει ἐκτὸς τούτων νὰ διαστείλωμεν τὰς δημοσίας βιβλιοθήκας τὰς ὑπὸ τῆς πολιτείας συντηρουμένας καὶ τὰς ἀνηκούσας εἰς δήμους ἢ ἑταιρείας ἢ καὶ δημόσια καθιδρύματα, οἷον γυμνάσια ἢ ἑλληνικὰ σχολεῖα, ὑπὲρ ὧν δὲν δαπανᾷ μὲν τὸ κράτος, ἀλλ' αἵτινες εἶνε οὐχ ἧττον δημόσιαι ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν, ἅτ' ἐπιτρεπομένης δημοσίᾳ τῆς χρήσεως αὐτῶν εἰς τὸ κοινόν.

Τοιαῦται βιβλιοθῆκαι οὐκ ὀλίγαι ὑφίστανται ἐν Ἑλλάδι. Καὶ βιβλιοθῆκαι μὲν γυμνασίων ἢ ἑλληνικῶν σχολείων ἄξιαι ἰδίας μνείας εἶνε, ὅσον ἐγὼ οἶδα, ἡ τοῦ γυμνασίου Σύρου καὶ ἡ τῶν ἑλληνικῶν σχολείων Κορθίου ἐν Ἄνδρῳ, Μηλεῶν καὶ Πορταριᾶς ἐν τῷ Πηλίῳ, συνιστάμεναι ἐκ παλαιῶν συλλογῶν βιβλίων, κληροδοτηθεισῶν εἰς ταῦτα τὰ καθιδρύματα καὶ περιεχουσῶν ἄξια λόγου ἀρχαιότερα βιβλία, ἐν οἷς καὶ παλαιότυποι ἐκδόσεις Ἑλλήνων συγγραφέων. Ἐξαίρετος δὲ δημοτικὴ βιβλιοθήκη εἶνε ἡ ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ Ἄνδρου ἀποκειμένη ἡ ἀνήκουσ' ἄλλοτέ ποτε εἰς τὸν Θεόφιλον Καΐρην καὶ ἡ ἀρχαία βιβλιοθήκη τῆς Δημητσάνης. Τῶν δ' ἐν Ἀθήναις εἰς συλλόγους ἢ ἑταιρείας ἀνηκουσῶν μνημονευτέον ἰδίᾳ τῆς τοῦ Φιλο-

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ἐθνικῇ Ἀγωγῇ τῆς 15 Ἰουλίου 1901 σ. 209 - 213.

λογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ, τῆς τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας, ἥτις ἤρχισεν εἰδικώτερον συμπληρουμένη διὰ βιβλίων ἀναγομένων εἰς τὸν ἱερὸν ἀγῶνα, τὴν τουρκοκρατίαν καὶ τὴν καθ' ὅλου μεσοχρόνιον ἡμῶν ἱστορίαν, καὶ τῆς τῆς Ἑταιρείας τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ. Ἡ δὲ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας εἶνε, καθ' ἃ δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τοῦ ἐκδοθέντος αὐτῆς καταλόγου, λίαν ἀτελὴς καὶ ἀνεπαρκὴς πρὸς τὴν καθ' ὅλου παρ' ἡμῖν ἀρχαιολογικὴν κίνησιν. Ἀλλὰ τὴν ἀνεπάρκειαν αὐτῆς ἀναπληροῦσιν αἱ ἀρχαιολογικαὶ ὡς τὸ πλεῖστον βιβλιοθῆκαι τῶν ἐν Ἀθήναις ξένων ἀρχαιολογικῶν ἱδρυμάτων, μάλιστα δὲ ἡ τῆς Γαλλικῆς σχολῆς καὶ ἡ τοῦ Γερμανικοῦ ἰνστιτούτου. Ἡ δὲ τῆς Ἀγγλικῆς εἶνε καὶ κατὰ τοῦτο ἀξία ἰδίας μνείας, ὅτι ἐπ' ἐσχάτων ἐπλουτίσθη διὰ τῆς εἰς αὐτὴν περιελθούσης βιβλιοθήκης τοῦ μακαρίτου ἱστοριογράφου Φίνλαϋ, ἥτις εἶνε ἰδιαζόντως πλουσία βιβλίων ἀναφερομένων εἰς τὸν ἀγῶνα.

Οὐδαμῶς ἀξιῶ, ὅτι ὁ κατάλογος οὗτος τῶν παρ' ἡμῖν ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν δημοσίων βιβλιοθηκῶν εἶνε πλήρης. Λανθάνουσι πάντως καὶ ἄλλαι τινὲς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ἀνήκουσαι εἰς ἀρχαίους διδασκάλους τοῦ γένους ἢ εἰς φιλομαθεῖς συλλέκτας καὶ περιελθοῦσαι μετὰ τὸν θάνατον αὐτῶν εἰς δημόσια καθιδρύματα. Ἀλλὰ δὲν ἔγεινέ ποτε φροντὶς νὰ συλλεχθῶσιν ἐν συνόλῳ αἱ προσήκουσαι στατιστικαὶ εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι βιβλιοθηκῶν. Παρατηρεῖται δὲ ἀπό τινος καὶ ἐν τοῖς γυμνασίοις τοῦ κράτους κίνησίς τις, τινῶν γυμνασιαρχῶν φιλοτιμουμένων ναὐξήσωσι τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν αὐτοῖς βιβλίων καὶ ἐπιδιωκόντων τοῦτο ἐν ἐλλείψει πόρων διὰ τοῦ μόνου δυνατοῦ εἰς αὐτοὺς τρόπου, δι' ἐγκυκλίων καὶ γραμμάτων πρὸς τοὺς παρ' ἡμῖν συγγραφεῖς, παρ' ὧν ἀπεκδέχονται τὴν δωρεὰν ἀποστολὴν τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν. Καὶ ἐπαρχιακοὶ δὲ σύλλογοι νεωστὶ ἱδρυθέντες καθ' ὅμοιον τρόπον ἀγωνίζονται τὸν καλὸν ἀγῶνα, ὧν ἀρκοῦμαι ἀναφέρων τὸν Ἴναχον τοῦ Ἄργους καὶ τὸν Γυμναστικὸν Σύλλογον Βουρβούρων τῆς Κυνουρίας. Αἰσθητὴ δὲ κατ' ἀντίθεσιν τῶν ἰδιωτικῶν τούτων ἐνεργειῶν εἶνε ἡ ἀφροντισία τῶν μεγάλων δήμων τοῦ κράτους, οὐδ' αὐτοῦ τοῦ τῶν Ἀθηναίων ἐξαιρουμένου, οἵτινες ἢ παντελῶς στεροῦνται δημοτικῆς βιβλιοθήκης ἢ κέκτηνται σποραδικά τινα μόνον ἀντίτυπα τῶν βιβλίων τῶν ἄνευ συστήματος εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν ἀγοραζομένων ἑκάστοτε χάριν τῶν γραφόντων μᾶλλον ἢ χάριν τῶν γραφομένων.

Δὲν εἶνε ὁ σκοπός μου σήμερον νὰ ὑποδείξω τοὺς τρόπους τῆς βελτιώσεως τῶν κακῶς ἐχόντων. Ἀρκεῖ ἡ κατάδειξις τοῦ γεγονότος, ὅτι τὸ βιβλίον δὲν εἶνε, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ἱκανῶς διαδεδομένον. Ἂν ἁπανταχοῦ δύναται νὰ ῥηθῇ, ὅτι ἡ ἐφημερὶς ἐνίκησε τὸ βιβλίον, τὸ δόγμα τοῦτο ἰσχύει πολὺ μᾶλλον παρ' ἡμῖν. Ἡ ἐφημερὶς κατώρθωσε τέλος νὰ διαδοθῇ, ἀλλ' ὄχι καὶ τὸ βιβλίον. Εἰ δέ τις ἤρχισε κίνησις καὶ ὡς πρὸς τὰ βιβλία, τὰ παρεχόμενα εἰς τὰ πλήθη οὔτε τὰ ἄριστα εἶνε βεβαίως οὔτε τὰ προσήκοντα πρὸς παίδευσιν καὶ διαπαιδαγώγησιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Δὲν εἶνε δὲ πάντως ἐξ ἐκείνων ἅτινα δύνανται αὐτὰ νὰ κατευθύνωσι τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν πρὸς τὸ ὑψηλόν, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ὡραῖον, ἀλλ' ἐκ τῶν θεραπευόντων ὡς τὸ πλεῖστον χυδαῖα ἔμφυτα ἢ μακαρίως θυόντων εἰς τὰς προλήψεις, τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν ἀφιλοκαλίαν τοῦ ὄχλου. Διὰ τοῦτο πᾶς τις πρέπει νὰ χαιρετίσῃ μετὰ χαρᾶς τὴν σύστασιν τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων καὶ εὐχηθῇ τὴν ταχεῖαν αὐτοῦ εὐδοκίμησιν καὶ τὴν διάδοσιν τῶν δημοσιεύσεων αὐτοῦ χάριν ἐπιτεύξεως σκοπίμου καὶ ἀπὸ συστήματος ἐγκυκλοπαιδικῆς ἀλλὰ καὶ ἐθνικῆς ἅμα διαπαιδαγωγήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Εἰς ὑψηλοτέρας δὲ πνευματικὰς ἀνάγκας ἀνταποκρίνεται ἡ ὑπὸ χορηγοῦ γενναιοτάτου καὶ φιλογενεστάτου δι' ἁδρῶν δαπανῶν ἱδρυθεῖσα καὶ συντηρουμένη Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ. Ταύτης σκοπὸς εἶνε, ὡς γνωστόν, ἡ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς γλῶσσαν μετοχέτευσις ἐκκρίτων ἀριστουργημάτων τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱστορίαν, τὴν ἀρχαιολογίαν, τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰς φιλολογικὰς ἐπιστήμας καθ' ὅλου λαμβανομένας, μὴ ἀποκλειομένων καὶ τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν, αἵτινες ἤρξαντο κατὰ μικρὸν συμπεριλαμβανόμεναι εἰς τὸ πρόγραμμ' αὐτῆς μετὰ καὶ τῆς ἐκδόσεως ἐξαιρέτων τινῶν πρωτοτύπων συγγραφῶν.

Ἡ Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ οὐ μόνον τῶν ὑψηλοτέρας παρ' ἡμῖν τυγχανόντων παιδεύσεως φιλαναγνωστῶν τὴν φιλομάθειαν προώρισται πάντως νὰ κορέσῃ, ἀλλὰ καὶ εἰδικώτερον νἀναπτύξῃ τὸν νοῦν καὶ κεντήσῃ τὴν πρὸς τὸ ἐργάζεσθαι ἐπιστημονικῶς φιλοτιμίαν ἐκείνων τῶν παρ' ἡμῖν νεαρῶν φιλολόγων, ὅσοι δὲν ἔχουσι τὴν εὐτυχίαν νὰ γινώσκωσι ξένας γλώσσας. Διπλῶς βλέπει ὁ δύο κατέχων γλώσσας καὶ τριπλῶς ὁ τρεῖς. Παρῆλθον οἱ χρόνοι, καθ' οὓς παγκόσμιος γλῶσσα τῆς ἐπιστήμης ἦτο ἡ λατινική, καὶ ὁ Ἕλλην φιλόλογος ὁ γινώσκων

πλὴν τῆς ἰδίας γλώσσης ἐπαρκῶς καὶ τὴν λατινικὴν ἠδύνατο νὰ ἐργασθῇ αὐτοτελῶς. Ἄνευ τῆς γερμανικῆς καὶ τῆς γαλλικῆς τοὐλάχιστον ὁ ἐπιστήμων δὲν δύναται σήμερον νὰ εἶνε ἐπιστήμων. Τοῦτο πρέπει νὰ κατανοήσωσι καλῶς καὶ ἐνστερνισθῶσιν οἱ νεώτεροι ἡμῶν φιλόλογοι· ἀπερχόμενοι δ' ἐκ τῶν πανεπιστημιακῶν βάθρων πρέπει νὰ συναποκομίζωσι μετὰ τοῦ διπλώματος καὶ τὴν γνῶσιν τῶν δύο τούτων γλωσσῶν.

Λέγω δὲ ταῦτα περὶ τῶν θελόντων νὰ ἐργασθῶσι πράγματι καὶ διακριθῶσιν, εἰ καὶ μετὰ θλίψεως ἀναγκάζομαι νὰ ὁμολογήσω, ὅτι τοιοῦτοι εἶνε πάνυ ὀλίγοι.

Συνήθως λέγομεν περὶ τῶν λειτουργῶν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, ὅτι ἐργάζονται καλῶς, ἂν ἐπιτελῶσιν εὐσυνειδήτως τὸ ἐπιβεβλημένον αὐτοῖς ὑπὸ τῆς πολιτείας καθῆκον ἐν τῷ γυμνασίῳ ἢ τῷ ἑλληνικῷ σχολείῳ. Βεβαίως τὸ ἔργον δὲν εἶνε μικρόν. Ἐθνικὴ εὐγνωμοσύνη ὀφείλεται εἰς τοὺς ἐνθέους παιδαγωγοὺς τοὺς διανοίγοντας πρὸς τὴν παιδείαν τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν παραδιδομένων εἰς αὐτοὺς νέων, τοὺς διαπλάσσοντας τὰς καρδίας αὐτῶν, τοὺς διαμορφοῦντας αὐτοὺς εἰς ἄνδρας εὐπαιδεύτους, εἰς πολίτας ἔχοντας ἐπίγνωσιν τῶν πρὸς τὴν κοινωνίαν καὶ τὸ ἔθνος μεγάλων αὐτῶν ὑποχρεώσεων. Ὁποία χαρὰ καὶ ὁποία καύχησις δικαία διὰ τοὺς πλαστουργοὺς ἐκείνους πνευμάτων καὶ καρδιῶν τὸ νὰ δύνανται νὰ ἐπιδείξωσι μεταξὺ τῶν ἰδίων μαθητῶν, μεταξὺ τῶν δημιουργημάτων τῶν μόχθων καὶ τῆς ἀφοσιώσεως αὐτῶν τιμίους ἐργάτας τῆς ἐθνικῆς εὐημερίας, στρατιώτας μέχρι θυσίας ἀφοσιουμένους εἰς τὴν σημαίαν τῆς πατρίδος, πολιτευτὰς ὑψοῦντας τὸ ἔθνος εἰς εὐτυχίαν, ἐπιστήμονας δοξάζοντας ἑαυτοὺς καὶ προάγοντας τὴν ἐπιστήμην. Τοιοῦτοι ἱεροφάνται τῆς παιδείας, ἀνασκοποῦντες παρελθὸν μακρὸν καὶ πολλάκις, ὡς ἔχουσι τὰ παρ' ἡμῖν δυστυχῶς, ἡμέρας δεινῶν ἀντιξόων ἀνέμων, κυμαινόντων αὐτοὺς ἐν τῇ ἐπιτελέσει τοῦ καθήκοντος, δύνανται, δύνανται βεβαίως, καμπτόμενοι ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ἐτῶν, νὰ εἴπωσιν αὐταρέσκως Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου δέσποτα.

Θὰ εἴμεθα ὑπερόχως ἄδικοι, ἂν δὲν ὡμολογοῦμεν, ὅτι δὲν λείπουσιν εὐτυχῶς καὶ παρ' ἡμῖν οἱ τοιοῦτοι μύσται τοῦ καθήκοντος, οἱ τοιοῦτοι ἐμπνευσμένοι λειτουργοὶ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, οἵτινες, ἐρωτώμενοι ὁποῖον ὑπῆρξε τὸ ἔργον αὐτῶν, δύνανται μετὰ συνειδήσεως ἀνα-

πεπαυμένης νὰ ἐπιδείξωσι τοὺς ἰδίους μαθητὰς καὶ τὸ ἔργον ἐκείνων. Ὑπήρξαμεν παιδαγωγοὶ καὶ μόνον παιδαγωγοί· ἀνεθρέψαμεν χάριν τοῦ οἴκου, χάριν τῆς κοινωνίας, χάριν τῆς πολιτείας, χάριν τῆς πατρίδος γενεὰς ὅλας. Ἐφωτίσαμεν, καταναλισκόμενοι ἡμεῖς δίκην λαμπάδος. Ὑπολαμβάνετε μικρὸν τὸ ἔργον ἡμῶν;

Ὄχι, μυριάκις ὄχι. Ἀλλ' ὁ καθηγητής, ἀλλ' ὁ τέλειος διδάσκαλος δὲν ὀφείλει νὰ διδάσκῃ διὰ μόνου τοῦ λόγου καὶ τοῦ ἰδίου παραδείγματος, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ καλάμου. Εἶνε ἀληθές, ὅτι τὸ τοιοῦτον εἶνε ὑποχρέωσις μάλιστα τῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου ὅπερ ἔχει τὸν διπλοῦν σκοπὸν οὐ μόνον τῆς μεταδόσεως, ἀλλὰ καὶ τῆς προαγωγῆς τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ὁμολογητέον, ὅτι ἡ ἀνάγκη τῆς προαγωγῆς τῆς ἐπιστήμης δὲν ἐπιβάλλεται εἰς μόνον τὸ Πανεπιστήμιον, εἶνε δ' ἐπ' ἴσης καθῆκον καὶ τῶν λειτουργῶν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Τοῦτο εἶνε αὐτονόητον, διδάσκει δὲ καὶ ἡ πεῖρα τῶν γινομένων ἐν τοῖς ξένοις γυμνασίοις, ἅτινα περιλαμβάνουσι καὶ τὰς παρ' ἡμῖν τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀποτελούσας τάξεις. Δὲν ἐπιβάλλεται βεβαίως εἰς μόνους τοὺς καθηγητὰς τοῦ Πανεπιστημίου τὸ προάγειν τὴν ἐπιστήμην. Μόνον οἱ καθηγηταὶ τῆς φιλολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἔχουσι τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐργάζωνται φιλολογικῶς, οἱ τῆς ἱστορίας ἱστορικῶς, οἱ τῶν φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν ἐπιστημῶν νὰ ἐργάζωνται προάγοντες τὰς ἐπιστήμας ταύτας; Ἀλλὰ μία χελιδὼν ἔαρ οὐ ποιεῖ, καὶ κατὰ τοιοῦτον τρόπον τὸ ἔαρ τῆς ἐπιστήμης οὐδέποτε θὰ ἐπεφαίνετο ἐν Ἑλλάδι. Θὰ ἦτο οὐ μόνον ἄδικον, ἀλλὰ καὶ ἀνεπαρκὲς νὰ μείνωμεν ἐστερημένοι συνεργατῶν καὶ βοηθῶν.

Ὑπάρχουσι μεταξὺ τῶν λειτουργῶν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως πολλοί, οἵτινες ἴσως ὑποκριθῶσιν, ὅτι δὲν ἐννοοῦσι τὰ λεγόμενα παρ' ἡμῶν. Θὰ εἴπωσιν ἴσως, ὅτι δύνανται νὰ ἐπιδείξωσι πλεῖστα ὅσα ἐπιστημονικὰ ἔργα, ἐγχειρίδια λογικῆς, χρηστομαθείας, ἱστορικὰς συγγραφάς, ἐκδόσεις Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων...... χάριν τῶν ὑπ' αὐτῶν διδασκομένων παίδων. Ὅτ' ἐν ἔτει 1882 ἐψηφίσθη ὁ πρῶτος περὶ διδακτικῶν βιβλίων νόμος, μία τῶν κατ' αὐτοῦ ἀντιρρήσεων τῶν βιβλιοπαραγωγῶν, ὧν οἱ πλεῖστοι δυστυχῶς δὲν ἀνῆκον εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐνθέων παιδαγωγῶν, περὶ ὧν ἔγεινεν ἀνωτέρω λόγος, ἦτο, ὅτι διὰ τοῦ νόμου ἐκείνου σὺν τοῖς ἄλλοις περιεστέλλετο ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐπιστημονικὴ παραγωγή. Οὕτως ἀπεκάλουν τὴν συγγραφήν, ἥτις διὰ τοὺς

πολλοὺς ἦτο ἁπλῆ συρραφὴ, διδακτικῶν βιβλίων. Εἶνε δὲ λίαν λυπηρὸν, ὅτι πρὸ δεκαὲξ ἐτῶν ἠδύνατο καὶ νὰ ἐκστομισθῇ κἂν, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἐπιστεύετο ἀληθῶς ὑπὸ τῶν ὀρθῶς φρονούντων, ἡ δεινὴ ἐκείνη σύγχυσις μεταξὺ ἐπιστημονικῶν καὶ διδακτικῶν βιβλίων. Ὄχι ὅτι τὰ διδακτικὰ βιβλία ἀποσχοινίζονται ἢ ἐπιτρέπεται νἀποσχοινίζωνται τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλὰ τὸ ἐπιστημονικὸν ἐν αὐτοῖς εἶνε μόνον ἡ χάριν τῆς μαθητιώσης νεολαίας παιδαγωγικὴ ἐφαρμογὴ τῶν πορισμάτων τῆς μαθήσεως, εἰς ἣν ἕκαστον βιβλίον ἀναφέρεται. Οὐδεὶς δ' ἀπαιτεῖ ἢ δύναται ἢ καὶ ἐπιτρέπεται κἂν ἴσως νἀπαιτήσῃ, ὅπως ὁ συντάσσων βιβλίον διδακτικὸν παρέχῃ ὡς πρὸς τὴν ὕλην τὰ πορίσματα ἰδίων ζητήσεων, τὰ διδάγματα ἰδίων ἐρευνῶν. Ἀπ' ἐναντίας δὲ τοῦ διδακτικοῦ βιβλίου κανὼν καὶ προορισμὸς εἶνε νὰ μεταλαμπαδεύῃ εἰς τοὺς παῖδας κατὰ τρόπον παιδαγωγικὸν καὶ εὐνοήτως τὰ κοινῶς παραδεδεγμένα πορίσματα τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν.

Ἂς ἐξακολουθῶσι λοιπὸν συγγράφοντες, ὅσοι τῶν λειτουργῶν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως θέλουσι, βιβλία διδακτικά. Εἶνε καὶ τοῦτο χρήσιμον, εἶνε καὶ τοῦτο ἀναγκαῖον, ἀρκεῖ νὰ εἶνε πρεηκόντως καὶ ἐν ἐπιγνώσει τοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν προορίζονται, συντεταγμένα τὰ βιβλία ταῦτα.

Καλὸν διδακτικὸν βιβλίον εἶνε αὐτόχρημα ὑπηρεσία πρὸς τὸ ἔθνος, μάλιστα παρ' ἡμῖν, ἐν οἷς ἐπικρατοῦσι τὰ κακὰ διδακτικὰ βιβλία τὰ γραφόμενα χάριν μόνου τοῦ κέρδους. Ἀλλ' ἂς μὴ ἔχωσιν ὅμως τὴν ἀξίωσιν καὶ τὴν καύχησιν οἱ εἰς ταῦτα ἐπιδιδόμενοι, ὅτι ἡ ἐργασία αὐτῶν αὕτη δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ ἐπιστημονική.

Ἀλλὰ πῶς θέλετε, — θἀπαντήσωσιν ἴσως οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις λειτουργοὶ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως — νὰ προαγάγωμεν ἡμεῖς τὴν ἐπιστήμην, ἀφ' οὗ ἡμεῖς μὲν ἐν ταῖς πλείσταις ἕδραις γυμνασίων ἢ ἑλληνικῶν σχολείων δὲν ἔχομεν βιβλιοθήκας δημοσίας, καθ' ἃ ἀποδεικνύεται τοῦτο καὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρω γραφέντων, ἀκούομεν δὲ πολλάκις καὶ ὑμᾶς τοὺς ἐν Ἀθήναις παραπονουμένους περὶ τῆς ἀνεπαρκείας τῶν αὐτόθι βιβλιοθηκῶν; Ἡ ἀντίρρησις εἶνε ἀληθῶς τῶν σπουδαιοτάτων. Ὁ μὴ κεκτημένος βιβλία ἐπιστημονικὰ στερεῖται αὐτῶν τῶν κυριωτάτων ὀργάνων πρὸς προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης. Γινώσκομεν δὲ, ὅτι δυστυχῶς πολὺ ὀλίγοι τῶν παρ' ἡμῖν κέκτηνται ἢ δύνανται νὰ κέκτηνται αὐτοὶ ἰδίας βιβλιοθήκας. Διὰ δὲ τοὺς τοιούτους ἀπαραίτη-

τον ἐφόδιον θὰ ἦτο χάριν ἐπιστημονικῆς ἐργασίας ἡ ὕπαρξις δημοσίας βιβλιοθήκης ἐν ᾧ τόπῳ διαβιοῦσιν.

Ἀλλ' εἶνε ἀπολύτως ἀδύνατος ἄνευ βιβλίου πᾶσα ἐπιστημονικὴ ἐργασία; Εἶνε τὸ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις διδάσκειν κώλυμα ἀνυπέρβλητον πρὸς προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης;

Τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν παρουσιάζεται μόνον παρ' ἡμῖν. Ἤδη δὲ τῷ 1889 ἔγεινε λόγος περὶ αὐτοῦ καὶ ἐν Γαλλίᾳ ἐν τῷ Συνεδρίῳ τῶν ἐπιστημονικῶν ἑταιρειῶν (Congrès des sociétés savantes) τῷ συνελθόντι ἐν τῇ Σορβόννῃ. Εἶνε δυνατὴ ἡ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἐργασία; ἠρώτησεν ἐπιστήμων καὶ ἐρευνητὴς δεινότατος, ὁ Ἐρνέστος Ῥενάν. Καὶ ἀπήντησεν ὡς ἑξῆς αὐτὸς εἰς τὸ παρ' ἑαυτοῦ προταθὲν ἐρώτημα· Τὸ ἥμισυ τοὐλάχιστον τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου δύναται νὰ τελεσθῇ διὰ τῆς ἐν τῷ γραφείῳ ἐργασίας . . . Πολλοὶ κλάδοι μελετῶν δύνανται νὰ θεραπευθῶσιν ὅλως ἰδιωτικῶς καὶ ἐν τοῖς μάλιστ' ἀποκέντροις τόποις.

Καὶ παρ' ἡμῖν δὲ ὁμοία ἀπόκρισις δύναται νὰ δοθῇ εἰς τὸ ἐρώτημα. Καὶ βεβαίως μὲν εὐκταία εἶνε ἡ διάδοσις καὶ αὔξησις τῶν δημοσίων βιβλιοθηκῶν καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις. Βεβαίως εἶνε ἀνάγκη καὶ καιρὸς νὰ νομοθετηθῇ καὶ παρ' ἡμῖν εἰδικὴ ἄδεια εἰς τὴν Ἐθνικὴν βιβλιοθήκην καὶ τὴν τῆς Βουλῆς νὰ ἐξαποστέλλωσιν ἐπὶ δανεισμῷ βιβλία ὑπὸ ἰδίους ὅρους καὶ ἐγγυήσεις καὶ ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν εἰς τοὺς ἐργαζομένους. Μὴ τὴν σήμερον, ἐξαιρουμένων ὀλίγων μόνον βιβλιοθηκῶν, οἷαι ἡ τοῦ Βατικανοῦ, ἡ τοῦ Βρεττανικοῦ μουσείου, ἡ Λαυρεντιακή, ἡ τοῦ παρὰ τὴν Μαδρίτην Ἐσκουριάλου καὶ ἄλλαι τινές, δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὰς λοιπὰς νὰ ἐξάγωσιν οὐ μόνον ἔντυπα βιβλία, ἀλλὰ καὶ χειρόγραφα εἰς ἄλλας πόλεις καὶ χώρας;

Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τοιούτων εὐκολιῶν πάλιν εἶνε δυνατὴ ἡ περὶ ἐπιστημονικὰ ἔργα ἀσχολία μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Κερκύρας, αἵτινες κέκτηνται τὰς ὁπωςδήποτε πλουσιωτέρας τῶν ἐν Ἑλλάδι δημοσίων βιβλιοθηκῶν. Ὑπάρχουσιν ἔρευναι αἵτινες δύνανται νὰ παρασκευασθῶσιν ἄνευ βιβλίων, ἄνευ πολλῶν τοὐλάχιστον βιβλίων. Τίς δύναται νἀρνηθῇ, ὅτι κατὰ τοιοῦτον τρόπον δύνανται νὰ τελεσθῶσιν ἢ παρασκευασθῶσι τοπογραφικαὶ μελέται, λαογραφικαὶ ἔρευναι, ἐπιγραφικαὶ καὶ ἄλλαι ἀρχαιολογικαὶ ἐργασίαι, γλωσσικαὶ μονογραφίαι, ἱστορικαὶ διατριβαί;

Οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις θέλοντες νὰ ἐργασθῶσιν ἐπιστημονικῶς ἠδύναντο ἄριστα νὰ καταγείνωσι περὶ τὴν λύσιν τοπογραφικῶν τινων ζητημάτων, περὶ τὴν συλλογὴν δημοτικῶν τινων ᾀσμάτων, παροιμιῶν, παραμυθίων καὶ ἄλλης λαογραφικῆς ὕλης καὶ τὴν ἐπεξεργασίαν αὐτῶν συνῳδὰ πρὸς τοὺς σημερινοὺς κανόνας τῆς ἐπιστήμης, περὶ τὴν παρατήρησιν καὶ ταξινόμησιν γλωσσικῶν φαινομένων τῶν κατὰ τόπους ἑλληνικῶν διαλέκτων καὶ ἀπαρτισμὸν διαλεκτικῶν γλωσσαρίων, περὶ τὴν διόρθωσιν κακῶς ἐκδεδομένων Βυζαντίνων συγγραφέων[1], περὶ τὴν ἀναγραφὴν τῶν χειρογράφων τῶν μονῶν καὶ ἄλλων ἀρχείων, περὶ τὴν παρασκευὴν πρὸς ἔκδοσιν ἐγγράφων τῆς τουρκοκρατίας καὶ τῆς ἐπαναστάσεως, περὶ τὴν ἀντιγραφὴν ἐπιγραφῶν καὶ περιγραφὴν νεοφανῶν ἢ λανθανόντων ἀρχαίων μνημείων, περὶ τὴν καταμέτρησιν καὶ περιγραφὴν μεσαιωνικῶν ἐκκλησιῶν, φρουρίων, πυλῶν, τειχῶν καὶ ἄλλων κτιρίων καὶ ἔκδοσιν τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν. Ἰδοὺ κατάλογος μακρὸς, ἀναγκάσας με εἰς πολύστιχον περίοδον λόγου, ἥτις ἠδύνατο νἀποβῇ ἔτι μακροτέρα διὰ προσθήκης πολλῶν ἄλλων ἐπιστημονικῶν θεμάτων ἀναφερομένων εἰς ἐρεύνας ἀντιστοιχούσας εἰς τὸ φιλολογικὸν καὶ ἱστορικὸν τμῆμα τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, εἰς ἃ καὶ μόνα περιορίζομαι ἐνταῦθα.

Εἶνε ταῦτα ὀλίγα καὶ δὲν δύνανται πάντα νὰ διεξαχθῶσιν ἄνευ βιβλίων ἢ ἄνευ τοὐλάχιστον πολλῶν βιβλίων ὑπὸ ἀνδρῶν κεκτημένων δίπλωμα διδάκτορος, παρακολουθησάντων τὰ εἰδικὰ φροντιστήρια τῶν καθηγητῶν τῆς φιλολογίας, τῆς ἀρχαιολογίας, τῆς ἱστορίας;

Ἀλλ' εἷς κίνδυνος, ὁμολογῶ, θὰ ὑπῆρχε καὶ ἐν ταῖς τοιαύταις ἐρεύναις. Εἶνε δυνατὸν νὰ περισυλλεχθῇ γλωσσικὴ καὶ λαογραφικὴ ὕλη ἤδη γνωστὴ καὶ ἐξητασμένη, νὰ περιγραφῶσι μνημεῖα πρὸ πολλοῦ ἀκριβῶς μεμελετημένα, νἀναγραφῶσι χειρόγραφα ἤδη περιγεγραμμένα, νὰ ἐκδοθῶσιν ἔγγραφα ἤδη ἐκτετυπωμένα, ἐπιγραφαὶ ἤδη πρὸ πολλοῦ γνωσταὶ καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἀλλὰ, καὶ ἐξαιρουμένων τῶν περιπτώσεων, καθ' ἃς αἱ δεύτεραι φροντίδες σοφώτεραι, δὲν ὑπάρχει

[1] Ἐπιτραπήτω νὰ εἴπω μόνους τοὺς Βυζαντίνους συγγραφεῖς, ὧν ἡ διόρθωσις καὶ καθ' ἑαυτὴν εὐκολωτέρα εἶνε ἕνεκα τῆς κακῆς ποιότητος τῶν πλείστων ἐκδόσεων καὶ πολλὰς τὰς εὐκολίας παρέχει εἰς Ἕλληνα λόγιον καὶ δὲν ἐπιβάλλει συνήθως τὴν ἀνάγκην μακρῶν ζητήσεων μὴ ἔγειναν ἤδη αἱ προταθησόμεναι διορθώσεις ὑπ' ἄλλων, ὡς τοῦτο συμβαίνει ὡς πρὸς τοὺς δοκίμους συγγραφεῖς.

φόβος μὴ τοιαῦται ἐργασίαι ἀποβῶσιν ἄσκοποι καὶ περιτταί, ἂν οἱ ἐρευνηταὶ προβῶσιν εἰς αὐτὰς μετὰ μικρᾶς μόνον παρασκευῆς καὶ ὄχι ὅλως ἀνερμάτιστοι. Καθηγητὴς διαμένων ἐν Αἰγίῳ ἀποφασίζει νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν ἀντιγραφὴν καὶ μελέτην τῶν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ καὶ τοῖς περιχώροις περισωζομένων ἀρχαίων ἐπιγραφῶν. Εἶνε ὀλίγων ἡμερῶν μόνον ἐργασία, ὅταν θὰ διαμένῃ ἐν Ἀθήναις χάριν τῶν θερινῶν διακοπῶν, ὡς δὰ γίνεται συνήθως, νἀναβῇ καὶ τὴν κλίμακα τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης ἀντὶ μόνης τῆς τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας καὶ προπαρασκευάσῃ ἐκ τοῦ Corpus inscriptionum Graecarum τὰς στοιχειώδεις πρὸς τὸ ἔργον οὗ ἐπιλαμβάνεται σημειώσεις, ὅπως γινώσκῃ τί τὸ ἤδη γνωστὸν καὶ πῶς ἐξεδόθη καὶ ὑπεμνηματίσθη καὶ τίνα τὰ δεόμενα ἀναθεωρήσεως καὶ ἐπανορθώσεως, διακρίνῃ δ' ἔπειτα ἀπὸ τούτων εὐκόλως τὰ νέα καὶ ἄγνωστα. Ὁ καθηγητὴς τῶν Καλαβρύτων δύναται νὰ μάθῃ εὐκολώτατα, ὅτι τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου δὲν ἔχομεν κατάλογον τῶν χειρογράφων. Ὁ σχολάρχης ἢ ἑλληνοδιδάσκαλός τινος τῶν παρὰ τὴν Κυλλήνην δήμων δύναται εὐκόλως νὰ μάθῃ, ὅτι τοῦ φρουρίου Χλεμουτσίου δὲν ἔχομεν ἄλλην περιγραφὴν μετὰ τὴν πρὸ πεντηκονταετίας σχεδὸν ἐπιτροχάδην γενομένην ὑπὸ τοῦ Buchon. Ὁ γυμνασιάρχης Ζακύνθου καὶ ὁ σχολάρχης Ἰθάκης καὶ Κυθήρων δύνανται ἐν αὐτῇ τῇ νήσῳ, ἐν ᾗ διαμένουσι, μετὰ τῆς μεγίστης εὐχερείας νὰ μάθωσι τίς σειρὰ ἐγγράφων τῶν ἐν ταῖς νήσοις ἐκείναις ἀρχείων δὲν ἔχει μελετηθῇ καὶ δύναται νἀγάγῃ εἰς πορίσματ' ἄξια προσοχῆς. Ἔστωσαν ταῦτα ὀλίγα παραδείγματα εἰκῇ εἰλημμένα. Ἀλλὰ καὶ γενικώτεροι ὁδηγοὶ δὲν λείπουσιν. Οἱ θέλοντες νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς τοπογραφικὰς ἐρεύνας δύνανται μετ' ὠφελείας πολλῆς νἀναγνώσωσι τὸν Ὁδηγὸν τῶν τοπογραφικῶν μελετῶν τοῦ κ. Ἀντωνίου Μηλιαράκη, βιβλιάριον ἄνευ ἀξιώσεων ἐκδοθέν, ἀλλ' ἀξιολογώτατον διὰ τὰς παρ' ἡμῖν ἀνάγκας. Χρησιμώτατον δὲ καθ' ὅλου πρὸς τὰς τοιαύτας ἐρεύνας εἶνε τὸ σύντομον βιβλίον τοῦ Σολομῶντος Reinach *Conseils aux voyageurs archéologues en Grèce et dans l'Orient hellénique*, οὗ θὰ ηὐχόμην τὴν παρ' ἡμῖν μετάφρασιν μετὰ τῶν ἀναγκαίων συμπληρωμάτων [1]. Τέλος δὲ τίς τῶν διδακτόρων τῶν νεωτέρων χρόνων δύ-

[1] Πρὸ μικροῦ ἐξέδωκα ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ Μαρασλῆ τὴν Εἰσαγωγὴν εἰς τὰς ἱστορικὰς μελέτας τῶν ἐν τῇ Σορβόννῃ καθηγητῶν *Langlois* καὶ *Seignobos*, προσαρμόσας αὐτὴν

ναται νὰ παραπονεθῇ, ὅτι δὲν ἔχει ἐκ τοῦ Πανεπιστημίου τἀπαιτούμενα πρὸς τοιαύτας μελέτας ἐφόδια ἢ δὲν εὗρε πρόθυμον τὸν καθηγητὴν, εἰς οὗ τὴν ἁρμοδιότητα ἀναφέρεται τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκλεχθὲν θέμα, νὰ παράσχῃ εἰς αὐτὸν πᾶσαν ἀναγκαίαν ὁδηγίαν;

Ἡ ἐργασία δύναται οὕτω νὰ παρασκευασθῇ ἄριστα καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, νἀναθεωρηθῇ δ' ἔπειτα, συνταχθῇ καὶ συμπληρωθῇ κατὰ διαμονήν τινα ἐν Ἀθήναις ἐφ' ἅπαξ ἢ ἐκ διαλειμμάτων. Ὁ ἐπιστήμων ὁ ἀληθῶς τοιοῦτος δύναται ἀξιόλογα, ἂν θέλῃ, νὰ ἐργασθῇ καὶ ἐν ἐπαρχιακαῖς πόλεσι, καὶ ἐν χωρίοις ἀκόμη, καθ' ὃν τρόπον ἐργάζεται ὁ ἐν ἀποδημίᾳ ἐπιστημονικῇ παρασκευάζων τὸ ἔργον αὐτοῦ ἱστορικὸς ἢ ἀρχαιολόγος, ὅστις ἔπειτα τὴν ὕλην ταύτην ἐπεξεργάζεται παρὰ τὰς θήκας πλουσίας βιβλιοθήκης ἔν τινι τῶν κέντρων τῆς ἐπιστήμης.

Συμπλήρωσις δὲ ἅμα καὶ εὐχάριστος διασκέδασις ἀπὸ τῶν παιδαγωγικῶν μόχθων δύναται νὰ εἶνε ἡ περὶ τὴν φωτογραφικὴν ἐνασχόλησις τῶν διατριβόντων ἐν ταῖς ἐπαρχίαις περὶ ἱστορικὰς καὶ ἀρχαιολογικὰς μελέτας, δυναμένων νἀναπαραστήσωσι χάριν ἑαυτῶν καὶ τῶν ἄλλων τοὺς τόπους, τὰ μνημεῖα ἢ τὰ χειρόγραφα, περὶ ὧν ἠσχολήθησαν. Ἔχει δ' ἀποβῇ τὴν σήμερον, ὡς γνωστὸν, οὐ μόνον τὸ φωτογραφεῖν εὐχερέστατον, ἀλλὰ καὶ ἡ τιμὴ τῶν προχείρων φωτογραφικῶν μηχανημάτων, οἷα τὰ λεγόμενα Kodak, μικροτάτη.

Οὐδὲ δύναται νὰ λεχθῇ ὡς δικαιολογία ἡ ἔλλειψις χρόνου, διότι καὶ μετὰ τὴν εὐσυνειδητοτάτην ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος τῆς διδασκαλίας, καὶ ἂν ἀφθονωτάτην παράσχωμεν τὴν ἀνάπαυσιν ἐκ τῶν μόχθων τῶν διδασκόντων, περισσεύουσιν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις πλεῖσται ὧραι πρὸς ἐπιστημονικὰς ἐργασίας διὰ τοὺς εἰθισμένους εἰς τὸ ἐργάζεσθαι, ἀφ' οὗ μάλιστα χρόνου οἱ νόμοι περιέστειλαν ἐπὶ πολὺ τὴν ἰδιωτικὴν διδασκαλίαν.

Μηδὲ ῥηθήτω, ὅτι ἀνόνητος ἤθελεν ἀποβῇ ἡ τοιαύτη ἐπιστημονικὴ ἀσχολία, ἐπειδὴ δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθῶσι τὰ ἐξ αὐτῆς παραγόμενα. Τὸ τοιοῦτον εἶνε ἡ δικαιολογία τῶν ὀκνηρῶν. Δὲν φαντάζομαι παραγομένους ἀμέσως τόμους ὀγκώδεις, ὧν δύσκο-

πρὸς τὰς παρ' ἡμῖν ἀνάγκας, βιβλίον πρακτικώτατον καὶ χρησιμώτατον, οὗ τὴν ἀνάγνωσιν συνιστῶ εἰς τοὺς λειτουργοὺς τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως τοὺς θέλοντας νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς ἱστορικὰς ἐρεύνας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

λος ἡ ἔκδοσις. Πρόκειται περὶ μονογραφιῶν, περὶ πραγματειῶν, περὶ διατριβῶν κυρίως, ὧν ἡ δημοσίευσις ἐν τοῖς παρ' ἡμῖν περιοδικοῖς εἰς οὐδεμίαν ἤθελε προςκρούσει δυςχέρειαν, ἀπ' ἐναντίας δὲ καὶ ἐπιζητεῖται ἐνίοτε ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν αὐτῶν.

Ἂς πιστευθῶ καὶ ἂς ἀκουσθῶ, διότι δὲν προτείνω οὔτε ἀκατόρθωτα οὔτε δυςχερῆ. Εἶμαι δὲ βέβαιος, ὅτι πόρισμα τῆς τοιαύτης ἀποβολῆς παντὸς ὄκνου θὰ ἦτο τὸ νὰ προκύψῃ σὺν τῷ χρόνῳ φάλαγξ ὅλη ἐρευνητῶν ὁσημέραι προαγομένων καὶ προαγόντων τὴν ἐν Ἑλλάδι νεάζουσαν ἐπιστήμην ἐπὶ τιμῇ μὲν ἑαυτῶν, πρὸς ὠφέλειαν δὲ τοῦ ἔθνους.

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΣΣΑ ΤΩΝ ΑΜΠΕΛΑΚΙΩΝ [1]

Ὁ καταπλέων διὰ τῆς Εὐκαιρίας εἰς τὸν Ναύσταθμον ἢ ὁ κατὰ γῆν πορευόμενος ἀπὸ τοῦ Κερατσινίου εἰς τὸ Πέραμα εὐκόλως διακρίνει λευκάζοντας ἐπὶ τῆς νήσου Σαλαμῖνος τοὺς οἰκίσκους τῶν Ἀμπελακίων. Εἶνε τὸ κομψὸν χωρίον τὸ κείμενον παρὰ τοὺς ἀνεμομύλους, ὧν κάτωθεν προςορμίζονται τὰ πορθμεῖα τὰ διατηροῦντα τὴν συγκοινωνίαν μεταξὺ τῆς ἀττικῆς ἀκτῆς ἀπὸ τῶν προπόδων τοῦ Κορυδαλλοῦ εἰς τὴν ἱστορικὴν νῆσον καὶ μεταβιβάζοντα ἀνθρώπους ἀναμὶξ καὶ ζῷα. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀνεμομύλων ἐκείνων, τῶν γραφικῶς ἐπιστεφόντων τὸ πρὸς ἀνατολὰς τῶν Ἀμπελακίων ὕψωμα, καὶ αὐτῆς τῆς κωμοπόλεως ἔκειτο ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς δόξης τῶν Ἀθηναίων ἡ περικλεὴς Σαλαμίς, ἧς φερώνυμος ἦτο ἡ νῆσος, ἐν ᾧ ἐν χρόνοις ἀρχαιοτέροις, ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Αἴαντος καὶ τοῦ Σόλωνος, ἡ πόλις Σαλαμὶς ἔκειτο κατὰ τὰ νότια παράλια τῆς νήσου τὰ βλέποντα πρὸς τὴν Αἴγιναν.

Ἔχω πολλὰς καὶ ὡραίας ἀναμνήσεις ἀπὸ τοῦ κόλπου ἐκείνου, οὗ τὴν θάλασσαν, πολλάκις ἰδὼν ἐκ τοῦ πλησίον, ἅπαξ μόνον εἶδον τρικυμιώδη. Συνήθως δὲ γαληνιᾷ ἀρρίκνωτος ἢ ῥυτιδοῦται τὸ ἀπόγευμα μόνον ὑπὸ αὔρας λαμβανούσης ἐνίοτε διαστάσεις ἀνέμου. Εἶνε ὁ ἄνεμος ὁ γνωστὸς εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, ὅςτις συνετέλεσε περισσότερον παντὸς στρατηγήματος αὐτοῦ εἰς τὴν ἧτταν τοῦ στόλου τῶν Περσῶν, ὅτε, σφοδρότερος τοῦ συνήθους πνεύσας, συνέχυσε τοὺς Φοίνικας πρώτους, ἀγνοοῦντας τὰ ὕδατα καὶ τὰς πνοὰς τοῦ κόλπου, ἃς ἐγίνωσκον ἄριστα οἱ Ἀθηναῖοι.

Καὶ ὅμως οἱ πρόγονοι τῶν Φοινίκων ἐκείνων τῶν τελείως ἀγνοούντων τότε τὰς θαλάσσας τῆς νήσου ἐγίνωσκον πάντα ὅρμον καὶ πᾶσαν

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Ἐθνικῇ ἀγωγῇ τῆς 15 Ὀκτωβρίου 1902.

γωνίαν καὶ πᾶν κρησφύγετον τοῦ κόλπου ἐκείνου. Μακρὰν πλέοντες
ἀπὸ τῆς στενῆς αὐτῶν πατρικῆς γῆς εἰς τοὺς αἰγιαλοὺς τῆς Ἑλλάδος
πρὸς ἀναζήτησιν τῶν ἑλληνικῶν προϊόντων, εἱλκύσθησαν καὶ εἰς τὴν
νῆσον τοῦ Αἴαντος ὡς προφυρευταὶ ὑπὸ τοῦ ἄλλως ἀφανοῦς κογχυλίου
τοῦ παράγοντος τὸν πολύτιμον βαφικὸν ὀπὸν τῆς πορφύρας. Ἴσως οἱ
ἰθαγενεῖς ἀντέστησαν τὸ πρῶτον εἰς τοὺς δίκην πειρατῶν ληιζομένους
τὰ ἑλληνικὰ πελάγη καὶ ἀποβαίνοντας εἰς τὰς ἀκτάς· ἴσως τῆς ἐπι-
διωκομένης ἀνταλλαγῆς τῶν προϊόντων, ἥτις ἔμελλεν ἔπειτα νὰ εὐο-
δωθῇ ἐπὶ αἰῶνας μακρούς, προηγήθησαν ἀγῶνες αἱματηροί. Ἀλλ'
ἐπῆλθε τέλος ἡ συνδιαλλαγή, ἡ εἰρήνη, καὶ τῆς εἰρήνης ταύτης τὸ
ὄνομα ἔμεινεν ἐπὶ τῆς νήσου. Ἡ Σαλαμὶς τῆς Ἀττικῆς, καθ' ἃ ἡ
Σαλαμὶς τῆς Κύπρου, καθ' ἃ ἡ ἱερὰ Σαλὼμ, τὰ Ἱεροσόλυμα, τῆς
Παλαιστίνης, σημαίνει τόπον εἰρήνης. Τὸ ὄνομα δὲν προέρχεται οὔτε
ἐκ τοῦ σάλος οὔτε ἐκ τοῦ ἅλς, ἁλός, ὡς ἠτυμολόγουν παίζοντες οἱ
ἀρχαῖοι. Πλὴν δὲ τοῦ ὀνόματος καὶ οἱ μῦθοι, οἱ ἀρχαιότατοι τῶν μύ-
θων προσέρχονται συνεπίκουροι, πείθοντες ἡμᾶς, ὅτι ἐν χρόνοις παναρ-
χαίοις ἡ Ἀνατολὴ εἶχε θέσει τὸν πόδα καὶ ἐπιβάλει τὴν ἐπίδρασιν
αὐτῆς ἐπί τε τὰς παραλίας τῆς Σαλαμῖνος καὶ ἐπὶ τὰς ἀπέναντι
ἀκτὰς τῆς Ἀττικῆς.

Καὶ ἐνθυμοῦμαι λοιπὸν πάντοτε, ὁσάκις διαπλέω τὸν κόλπον ἐκεῖ-
νον, τὸν μυθικὸν βασιλέα Κυχρέα καὶ τὸν Κυχρεῖον ὄφιν καὶ τὸν Κυ-
χρεῖον πάγον καὶ τὸ Ἡράκλειον τῆς ἀπέναντι ἀττικῆς ἀκτῆς, τὸ
ἐνθυμίζον τὸν Τύριον Ἡρακλέα, τὸν Μελκάρθ. Καί μου ἔρχεται εἰς
τὸν νοῦν ἡ ἀνάμνησις τοῦ σωροῦ τῶν διατετρημένων πορφυρευτικῶν
κογχυλίων, τοῦ λειψάνου ἐκείνου ἀρχαίου φοινικικοῦ πορφυρείου, ὅπερ
ἀνεκάλυψα ἐπὶ τῆς ἐν τῷ κόλπῳ νησῖδος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἀναγ-
κασθεὶς νὰ διατρίψω ἐν τῷ λοιμοκαθαρτηρίῳ αὐτῆς ὀλίγας ἡμέρας τὸ
φθινόπωρον τοῦ 1884. Εἶνε ἀληθινὰ ὡραῖον, συλλογίζομαι, ὅταν με
ῥιπίζῃ ἔκτοτε ἡ αὔρα τοῦ σαλαμινίου κόλπου, νὰμείβηται πάντοτε
καὶ ἡ κατηναγκασμένη ἀργία διὰ μιᾶς ἔστω καὶ μικρᾶς ἀνακαλύψεως.
Ἔπειτα ἐνθυμοῦμαι τὰς νησῖδας Φαρμακούσσας τῶν ἀρχαίων, ἃς
συνεσχέτιζον οἱ νεώτεροι πρὸς τὰς Κυράδας, αἵτινες κεῖνται ἐγγὺς τοῦ
παρὰ τὸν Σκαραμαγκᾶν ἐκ δυσμῶν εἴσπλου τοῦ κόλπου, ἕως ὁ Γερ-
μανὸς Λόλλιγκ ἀπέδειξεν, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι Κυράδες λανθάνει τὸ μὴ
παραδοθὲν ὑπὸ τῶν συγγραφέων ἀρχαῖον ὄνομα Χοιράδες. Καὶ διὰ τί

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ὄχι, ἀφ' οὗ ὀρθῶς παρετήρησεν, ὅτι ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Σαλαμῖνος καὶ περὶ αὐτὸν ἔχομεν σωζόμενα καὶ ἄλλα μόνον διὰ τῆς μέχρι τοῦδε περισώσεως μεταδοθέντα ἀρχαῖα ὀνόματα, τὴν Λέρον, τὴν Ἀταλάντην; Καὶ ἐν ᾧ γοργὴ διαυλακόνει τὰ ὕδατα ἡ ἀτμάκατος, πλέουσα πρὸς τὸν Ναύσταθμον ἐντεῦθεν τοῦ Ἀράπη, οὐ μακρὰν τοῦ ἀρχαίου Σκιραδίου, τοῦ ἐκλιπόντος ναοῦ τῆς Σκιράδος Ἀθηνᾶς, φαντάζομαι τὸν κατ' ἐναντίαν διεύθυνσιν ἀπὸ τῆς Ἐλευσῖνος βραδὺν ἐπὶ λέμβου πλοῦν τοῦ γεωγράφου Στράβωνος, παραπλέοντος τὰς ἀκτὰς καὶ ἀναγράφοντος τὸ ἀκρωτήριον τὴν Ἀμφιάλην, τὰς Φαρμακούσσας, αἵτινες ἀντὶ τῶν Κυράδων εἶνε ὁ Ἅγιος Γεώργιος καὶ σκόπελός τις ἐγγὺς αὐτοῦ, καὶ τὰ λατόμια ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τῆς Ἀττικῆς, ταὐτὰ ἐκεῖνα λατόμια, ἅτινα βλέπει τώρα ὁ περιπατητὴς εὐθὺς παρὰ τὸ παράπηγμα τοῦ Περάματος. Ὁ Ἀμασεὺς γεωγράφος ἀναβιῶν σήμερον δὲν θὰ ἐξεπλήσσετο βλέπων ἀντὶ τοῦ Σκιραδίου καὶ τοῦ Ἡρακλείου ἐπὶ τῆς Σαλαμῖνος καὶ τῆς ἀπέναντι παραλίας ναΐσκους τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ καὶ μονὰς χριστιανικῶν ἁγίων, ἐπειδὴ, ὅτε παρέπλεε τὰς ἀττικὰς ἀκτὰς, εἶχεν ἤδη γεννηθῇ ὁ Σωτὴρ καὶ ἐπλησίαζεν ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἔμελλε νὰ διηγηθῇ εἰς τὸν ὀλίγον μεταγενέστερον αὐτοῦ Πλούταρχον ὁ ναύκληρος ἐκεῖνος, ὅτι ἤκουσε φωνῆς ἀγγελλούσης τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου Πανός. Ἀλλὰ θὰ κατελάμβανε τὸν Ἕλληνα γεωγράφον ἴλιγγος αὐτόχρημα, ἂν ἔβλεπε τὴν θάλασσαν ἀφρίζουσαν περὶ τὸ ἀτμοκίνητον σκάφος ἀντὶ τοῦ γδούπου τῶν ὑδάτων πλησσομένων ὑπὸ τῶν καθίδρων τῆς μικρᾶς του λέμβου ἐρετῶν. Νέοι θεοὶ, ἀλλὰ καὶ νέαι δυνάμεις, θὰ ἐξεφώνει κατάπληκτος ὁ Στράβων.

Ἀλλὰ δὲν περιπολοῦσι τὸν νοῦν μου ἀρχαῖαι μόνον ἀναμνήσεις, ὅταν ἀναλογίζωμαι τὴν Σαλαμῖνα. Οὐχ ἧττον γλυκεῖα εἶνε ἡ ἀναπόλησις ὑπηρεσιακοῦ μου πλοῦ εἰς τὴν ἔνδοξον νῆσον ὅστις με ἀντήμειψε πλουσίως.

Παρῆλθον ἔκτοτε ἔτη πολλὰ, ἀλλὰ ζωηρὰ μένει ἀκόμη ἐν τῇ μνήμῃ μου ἡ ἐνθύμησις τοῦ πλοῦ ἐκείνου, τοῦ μόνου τρικυμιώδους ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Σαλαμῖνος. Ἤμην γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τῶν δημοτικῶν σχολείων τοῦ κράτους, καὶ ἐθεώρησα χρέος μου νὰ παραστῶ τῷ 1883 εἰς τὰς ἐξετάσεις τοῦ ἐν τοῖς Ἀμπελακίοις τῆς Σαλαμῖνος σχολείου τῶν θηλέων.

Ἡ ἐπίσκεψις δὲν ἦτο κοινή τις. Δὲν προέκειτο περὶ συνήθους παρ-

θεναγωγείου, ἀλλ' ἐθνικὸς λόγος ἐφείλκυε τὴν προσοχήν μου ἰδιαζόντως εἰς τὸ σχολεῖον ἐκεῖνο. Εἶνε γνωστόν, ὅτι ἡ Σαλαμὶς κατῳκήθη, πάντως περὶ οὓς χρόνους καὶ ἡ ἀπέναντι ἀκτὴ τῆς Ἀττικῆς καὶ ἡ Ἐλευσίς, ἤτοι τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα, ὑπὸ ἀλβανοφώνων γεωργῶν. Καὶ τὰ μὲν ἑλληνικὰ φρονήματα τῶν ἐπηλύδων τούτων ἐποίκων οὐδεὶς δύναται νὰ διαμφισβητήσῃ. Ὁ ἱερὸς ἀγὼν εἶνε τρανὴ ἀπόδειξις τῆς συζυμώσεως ταύτης Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν· καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν δὲ τοῦ βασιλείου οἱ ἀλβανόφωνοι γεωργοὶ καὶ ναυτίλοι ἀπεδείχθησαν ἄριστα συντηρητικὰ στοιχεῖα, ἔχοντα πάσας τὰς ἀρετὰς καὶ πάσας τὰς κακίας τῶν ἑλληνοφώνων συνοίκων. Ἀλλὰ παρὰ τὴν συνταύτισιν ταύτην τῶν τυχῶν καὶ τὴν συγχώνευσιν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος περίεργος εἶνε ἡ ἐμμονὴ τῶν ἀλβανοφώνων εἰς τὴν διατήρησιν τῆς πατρίου γλώσσης ἐπὶ πέντε ὅλους αἰῶνας καὶ πλέον διὰ μυρίων περιπετειῶν. Ἡ τοιαύτη συντηρητικότης οὔτ' ἐκ λόγων πολιτικῶν, οὔτ' ἐκ φυλετικῆς ἀντιπράξεως προέρχεται. Καὶ ὅμως ἐμμένουσιν εἰς τὸ ἰδίωμα τῶν πατέρων. Ὁ δὲ λόγος εἶνε κυρίως τὸ παλαιότροπον καὶ ἐν μέρει δυςμαθὲς τῆς Ἀλβανῆς γυναικός, ἥτις δυςχερῶς φέρεται πρὸς νέα διδάγματα καὶ ἤθη. Καθ' ἃ δὲ συμβαίνει καὶ παρὰ τοῖς βλαχικοῖς ἐν Ἑλλάδι πληθυσμοῖς, ἐφ' ὅσον δὲν διαδίδεται ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἰς τὰς μητέρας, ὁ οἶκος ἐξακολουθεῖ ξενίζων περὶ τὴν γλῶσσαν, καὶ ὁ ἐξελληνισμὸς δὲν ἐπέρχεται πλήρης.

Τὴν ἀνάγκην δὲ ταύτην τῆς διαδόσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης διὰ τῶν σχολείων τῶν θηλέων παρὰ τοῖς ἀλβανοφώνοις ἐνωρίτερον καὶ τῆς πολιτείας κατενόησεν ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ ἑταιρεία. Τὸ δὲ πρῶτον ἱδρύθη παρ' αὐτῆς σχολεῖον θηλέων ἐν Ἐλευσῖνι, οὗ αἱ μακραὶ περιπέτειαι, ἕως στερεωθῇ καὶ εὐδοκιμήσῃ, δεικνύουσιν, ὅτι μετ' ἀγώνων πολλῶν καὶ οὐκ ἄνευ τῆς ἀντιτάξεως ἐπιμόνου ἀδιαφορίας, εἰ μὴ ἀντιστάσεως, ἐτελεςφόρησε τὸ ἔργον. Ταὐτὰ δὲ φαινόμενα παρετηρήθησαν καὶ ἐν τοῖς ἀλβανοφώνοις χωρίοις τῆς Ἀττικῆς, ἔνθα εἶχον ἱδρυθῆ σχολεῖα θηλέων, φυτοζωοῦντα μᾶλλον ἢ ὑφιστάμενα. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἠναγκάσθην νἀποστείλω, ὅτε διηύθυνον τὸ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τμῆμα τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἔμπειρον διδασκάλισσαν, ὅπως, περιοδεύουσα ἀνὰ τὰ χωρία τῆς Ἀττικῆς, τοῦτο μὲν ἐπιθεωρήσῃ τὰ σχολεῖα τῶν θηλέων καὶ μελετήσῃ τοὺς λόγους τῆς ἀραιοτάτης εἰς αὐτὰ φοιτήσεως τῶν κορασίων, τοῦτο δὲ χρησιμεύ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ση ὡς ἀπόστολος τοῦ κηρύγματος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν κορασίων, ἅτινα οἱ Ἀλβανοὶ τῆς Ἀττικῆς ἀπηξίουν ἢ ἐδυςκολεύοντο νὰ στέλλωσιν εἰς τὸ σχολεῖον, ὅπως σὺν τοῖς ἄλλοις τυγχάνωσι τῆς συνεργίας αὐτῶν ἐν τοῖς γεωργικοῖς ἔργοις.

Οὗτοι ἦσαν οἱ λόγοι, δι' οὓς μετ' ἰδιάζοντος ἐνδιαφέροντος ἤθελον νὰ παρακολουθήσω τὴν ἐν τῷ σχολείῳ τῶν Ἀμπελακίων τελεσθεῖσαν ἐργασίαν. Τὸ σχολεῖον ἐκεῖνο ἦτο ἀρτισύστατον, καὶ ἐλειτούργει ἀπὸ ἑνὸς μόνον ἔτους. Νεαρὰ δὲ, ἄρτι τυχοῦσα τοῦ πτυχίου καὶ ἑπομένως ἄπειρος, ὡς ἐδικαιοῦτό τις νὰ εἰκάσῃ, ἦτο ἡ διδασκάλισσα. Ἀλλὰ τἀποτελέσματα τῆς διδασκαλίας τῆς σεμνῆς καὶ ὡραίας κόρης μ' ἐξέπληξαν ἀληθῶς.

Ὅτε εἰςῆλθον εἰς τὸ σχολεῖον, προςέβαλε τὴν ὄψιν μου τὸ πρῶτον ἡ διακόσμησις τῆς αἰθούσης τῶν ἐξετάσεων διὰ τῶν ἐργοχείρων τῶν μαθητριῶν. Συνήθως ὡς ἐπιθεωρητὴς ἐκίνουν τὴν ἔκπληξιν ἴσως τῶν διδασκαλισσῶν διὰ τὴν ἀδιαφορίαν ἢ μᾶλλον ἀπαρέσκειαν ἣν ἐδείκνυον πρὸς τὰ κατασκευάσματα ἐκεῖνα, ὧν ἐκεῖναι εἴχοντο μεγάλως, ἐπιδεικτιῶσαι ἐπ' αὐτοῖς. Καὶ δὲν εἶχον, νομίζω, ἄδικον, καταφανῶς ἀποδοκιμάζων τὴν τροπὴν ἣν εἶχον λάβει μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου τὰ λεγόμενα ἐργόχειρα. Ἐπεκράτει δῆλα δὴ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ μαθήματος τούτου ἐν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς εταιρείας ἡ κεντητικὴ καὶ πλεκτικὴ, τὰ δὲ χειροτεχνούμενα ὑπὸ τῶν μαθητριῶν, τῶν διδασκαλισσῶν τῆς αὔριον, ἦσαν πολλάκις μὲν εὔτεχνα, ἀλλ' ἐνίοτε ἀφιλόκαλα κατασκευάσματα, ἄχρηστα ἐν πολλοῖς πρὸς τὸν βίον καὶ τὰ πλεῖστα δυςανάλογα πρὸς τὴν κοινωνικὴν τάξιν, ἐξ ἧς συνήθως ἐστρατολογοῦντο αἱ μαθήτριαι. Ἐν ᾧ δ' ἐξετίθεντο κατὰ τὰς ἐξετάσεις τῶν διδακτηρίων τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς ἑταιρείας εἰς θέαν περίτεχνα κεντήματα καὶ λεπτεπίλεπτα ἔργα πλεκτικῆς, ἠπόρει ὁ θεατὴς βλέπων τὴν παντελῆ ἔλλειψιν ἢ τὴν ἀτέλειαν τῆς ῥαπτικῆς. Αἱ μαθήτριαι εἶχον μὲν ὁπωςδήποτε ἠσκημένους τοὺς δακτύλους περὶ τὸ κεντεῖν καὶ τὸ πλέκειν καὶ ἐπειρῶντο νὰ ἐκθαμβώσωσι τοὺς ὀφθαλμοὺς διὰ τριχάπτων καὶ παντοίων ποικιλμάτων, ἀλλ' ἦσαν ἥκιστα ἔμπειροι περὶ τὴν κοπτικὴν καὶ ῥαπτικὴν, περὶ τὸ συρράπτειν καὶ ἐπισκευάζειν (ἐμβαλλόνειν). Τὸ δὲ κακὸν μετεδίδετο καὶ εἰς τὰ σχολεῖα τοῦ κράτους, καὶ μετ' ἀγανακτήσεως εἶδον, ἐπιθεωρῶν ποτε τὸ

παρθεναγωγεῖον Ναυπλίου, ὅτι αἱ πλεῖσται τῶν μαθητριῶν τῆς ἀνωτάτης τάξεως δὲν ἠδύναντο νὰ ῥάψωσιν ἓν κομβίον ἐπενδύτου, καὶ ἤκουσα μετ' ἀπορίας, ὅτι καὶ αὐτὰς τὰς ἁπλουστάτας ἐσθῆτας ἃς περιεβάλλοντο εἶχε κατασκευάσει ἡ ῥάπτρια ἢ ἡ μοδίστα.

Παρίστατο ἀνάγκη γενναίων μεταρρυθμίσεων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν ἐργοχείρων. Ἦτο ἀναγκαιότατον νὰ διδάσκηται κατ' ἐπικράτησιν ἡ ῥαπτικὴ καὶ ἡ κοπτική, νὰ δοθῇ ἰδίᾳ προσοχὴ εἰς τὸ συρράπτειν καὶ ἐμβαλλόνειν. Ἀλλὰ τίς θὰ πιστεύσῃ, ὅτι ἐχρειάσθη μακρὸς ἀγὼν τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας, ὅτι ἐδέησε νὰ καταναλώσω πολὺν χάρτην καὶ πολλὴν μελάνην, ἕως πεισθῇ περὶ τῶν τοιούτων τὸ ἐν τοῖς τότε χρόνοις Συμβούλιον τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς ἑταιρείας; Δὲν εἶνε δ' εὐχάριστον, ὅτι ἡ μετὰ μόχθων οὐ μικρῶν ἐπιτευχθεῖσα τέλος καινοτομία ἐρριζοβόλησεν ἔκτοτε καὶ ἀποφέρει νῦν ὄχι ἀναξίους λόγου καρπούς;

Τῶν ἰδεῶν τούτων ἐμφορούμενος εὑρέθην εἰς τὴν εὐχάριστον θέσιν νὰ μὴ μορφάσω, ὅτε εἶδον ἐκτεθειμένα τὰ ἐργόχειρα τῶν μαθητριῶν τοῦ σχολείου τῶν Ἀμπελακίων. Δὲν ἔλειπον μὲν καὶ σπάνιά τινα ἔργα κεντητικῆς, ἀλλ' ἐπεκράτει ἡ ῥαπτική. Εὐθὺς λοιπὸν ἡ ἐκ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ σχολείου πρώτη αἴσθησις ὑπῆρξεν ἀγαθή, εὔελπις δὲ ἠρξάμην τῶν ἐξετάσεων.

Δὲν θὰ περιγράψω τὰς ἐξετάσεις ταύτας. Ἀρκεῖ νὰ εἴπω, ὅτι αἱ μικραί, ἀλλὰ καὶ μεγάλαι μαθήτριαι ἀνεγίνωσκον ἀπταίστως, καὶ ἀπήντων ἀπροσκόπτως ἑλληνιστὶ εἰς τὰς ἐρωτήσεις τῆς διδασκαλίσσης καὶ ἐμοῦ, ἀπήγγειλαν ἑλληνικὰ ποιημάτια ὡς τὸ πλεῖστον καλῶς ἐκλελεγμένα μετὰ φωνῆς φυσικῆς καὶ ἀπηλλαγμένης τοῦ ἀηδοῦς ἐκείνου στόμφου, τοῦ παραφθόρου στριγγίσματος ἐκείνου, ὅπερ ἐκκωφαίνει συνήθως τὰ ὦτα καὶ ταράσσει τὰ νεῦρα ἡμῶν παρισταμένων εἰς σχολικὰς ἐξετάσεις. Ἡ ἀπαστράπτουσα καθαριότης τοῦ σχολείου, ἡ εὐκρίνεια καὶ τάξις περὶ τὰς ἐρωτήσεις καὶ ἀπαντήσεις, ἡ ἀπέριττος καὶ σεμνὴ ὄψις τῶν μαθητριῶν ἀπέπνεον θερμότητα καὶ φιλοκαλίαν, ἣν ἐστεφάνου γραφικῶς τὸ ὡραῖον πλαίσιον τῶν παρακαθημένων χωρικῶν γονέων καὶ συγγενῶν, ἐνδεδυμένων ἑορτασίμως, μειδιώντων ἐξ εὐχαριστήσεως, προφανῶς πανηγυριζόντων. Ἡ ἡμέρα ἐκείνη τῶν πρώτων ἐξετάσεων τῶν κορασίδων τῶν Ἀμπελακιωτῶν ἦτο αὐτόχρημα πανήγυρις τοῦ χωρίου. Καὶ τῆς πανηγύρεως ἐκείνης ἡρωίνη ἦτο ἡ

δίκην ἀγάλματος ἀρχαίου ὡραία διδάσκαλος, ἁπλῶς ἀλλὰ κομψῶς ἐνδεδυμένη, ἧς τὴν περικαλλῆ ὄψιν καθίστανεν ἔτι ὡραιοτέραν τὸ ἐρύθημα παρθενικῆς αἰδημοσύνης καὶ ἡ συγκίνησις ἐπὶ τῇ ἐπιτυχίᾳ.

Ἔσφιγξα θερμῶς μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐξετάσεων τὴν χεῖρα τῆς ἡρωίνης τῆς ἡμέρας. Ἀλλὰ δὲν ἠρκέσθην εἰς τὰ συγχαρητήριά μου· ἤθελον καὶ νὰ διδαχθῶ παρὰ τῆς νεαρᾶς ἐκείνης διδασκάλου —Πῶς κατώρθωσας, τὴν ἠρώτησα, νὰ ἐπιτύχῃς τόσον εἰς τὸ ἔργον σου;— Δὲν ἔκαμα τίποτε, ἀπήντησεν ἐρυθριῶσα. Εἶμαι ἀκόμη ἄπειρος, καὶ ἔπειτα εἶχον πολλὰς δυσκολίας.—Αὐτὸ αἰσθάνομαι ἀκριβῶς καὶ ἐγώ, καὶ ἐπιθυμοῦν νὰ μάθω δι' ὁποίας μεθόδου ὑπερενίκησας τὰς δυσχερείας, διὰ ποίου τρόπου κατεπάλαισας τὰς ἀντιστάσεις.

Ἡ λέξις μέθοδος περιεβόμβησε τὰ ὦτα τῆς νέας κόρης δίκην κεραυνοῦ. Δὲν ἀρκοῦσιν οἱ κόποι μου, θὰ ἐσκέφθη βεβαίως, καὶ τώρα, ὅτ' ἐνόμιζον, ὅτι θὰ ἡσυχάσω, ἰδοὺ με ὑποβάλλει ὁ γενικὸς ἐπιθεωρητὴς εἰς παιδαγωγικὰς ἐξετάσεις, ὧν ἄγνωστον τἀποτέλεσμα.—Δι' ὁποίας μεθόδου; ἐψέλλισε δειλή. Ἀγνοῶ πῶς νά σας ἀπαντήσω, κύριε ἐπιθεωρητά. Ἐγὼ δὲν εἶμαι παλαιὰ διδάσκαλος διὰ νὰ ἔχω μέθοδον· ἐδῶ πρῶτον διωρίσθην· δὲν εἰξεύρω τί νὰ σᾶς εἴπω. Μή με εἰρωνεύεσθε. Ἀρκέσθητε, παρακαλῶ, εἰς ὅ τι ἠδυνήθην νὰ κάμω. Σᾶς ἐπαναλαμβάνω, ἦτο πολὺ δύσκολον τὸ ἔργον μου, καὶ διὰ τοῦτο ζητῶ συγγνώμην, ἂν δὲν ἐμείνατε εὐχαριστημένος. Τὴν πρώτην ἡμέραν, ὅτε ἦλθον εἰς τὸ χωρίον, εἶδον, ὅτι οἱ γονεῖς ἦσαν ἐντελῶς ἀπρόθυμοι νὰ στείλωσι τὰ κοράσιά των εἰς τὸ σχολεῖον. Ἐχρειάσθη νὰ κρούσω πολλὰς θύρας, νὰ παλαίσω πρὸς πολλὴν ἀδιαφορίαν, νὰ ἴδω πολλοὺς μορφασμοὺς μητέρων καὶ ἀκούσω πολλὰς ἀγροικίας πατέρων, ἕως ἀνοίξω τὸ σχολεῖον. Καὶ ὅταν ἀνεῴχθησαν αἱ πύλαι του, εἶδον μόνον τρία τέσσαρα κοράσια περὶ ἐμέ.

—Καὶ πῶς ἠρχίσατε τὴν ἐργασίαν; εἰς τίνα γλῶσσαν; γινώσκετε ἀλβανικὰ ἢ ὡμίλουν ἐκεῖναι ἑλληνιστί;

—Οὔτ' ἐγὼ λαλῶ ἀλβανιστὶ οὔτ' ἐκεῖναι ἐγίνωσκον τὰ ἑλληνικά. Παρουσίασα εἰς αὐτὰς τὸ ἀλφαβητάριον. Ἀλλὰ πῶς νὰ συνεννοηθῶ μετ' αὐτῶν; Ἐκτὸς τούτου εἶδον, ὅτι ἦσαν ἕτοιμοι νἀποσκιρτήσωσι.

—Πῶς λοιπὸν τὰς συνεκρατήσατε; Ἐπαναλαμβάνω, ποίαν μέθοδον μετεχειρίσθητε;

—Κύριε ἐπιθεωρητά, σᾶς παρακαλῶ καὶ πάλιν, μὴ περιμένετε παρ'

ἐμοῦ τόσον σοφὰ πράγματα Ἰδοὺ τί ἔκαμα. Ἀφῆκα τὸ βιβλίον καὶ ἐπῆρα τὴν βελόνην· εἶπα εἰς αὐτὰς νὰ φέρωσι καὶ αὐταὶ ὀλίγον χασὲν, κλωστὴν καὶ βελόνας, καὶ ἠρχίσαμεν νὰ ῥάπτωμεν. Εἰργάζοντο μετὰ πολλοῦ ζήλου. Ἐν ᾧ δ' ἐδίδασκον αὐτὰς τὸ ῥάπτειν, ἔδειξα τὴν βελόνην καὶ τὴν κλωστὴν καὶ εἶπον εἰς τὰ κοράσια τὰς ἑλληνικὰς λέξεις. Αὐταὶ ὑπῆρξαν αἱ πρῶται, ἃς ἔμαθον παρ' ἐμοῦ.

— Καὶ ἔπειτα ;

— Τὴν ὑστεραίαν ἦλθον καὶ αἱ μητέρες τῶν τριῶν ἢ τεσσάρων πρώτων κορασίων, καὶ ἔγειναν καὶ αὐταὶ μαθήτριαί μου περὶ τὸ ῥάπτειν. Τὸ πρᾶγμα διεδόθη εἰς τὸ χωρίον, καὶ ἡ βελόνη καὶ ἡ κλωστὴ εἵλκυσαν προσηλύτους κόρας, ἐνίοτε δὲ καὶ μητέρας Ἐν ᾧ δ' ἐῤῥάπτομεν, ἐμάνθανον ὁσημέραι περισσοτέρας λέξεις, καὶ μετ' ὀλίγον παρουσίασα εἰς αὐτὰς καὶ πάλιν τὸ κεκρυμμένον ἀλφαβητάριον.

— Ὥςτε τὸ πρῶτον ἀλφαβητάριόν σας ὑπῆρξεν ἡ ῥαπτική ;

— Εἰπέτε το, ὅπως θέλετε. Τὸ βέβαιον εἶνε, ὅτι δὲν ἔπαυσά ποτε νὰ διανέμω τὰς ὥρας τῆς διδασκαλίας μεταξὺ ἀναγνώσεως καὶ ῥαπτικῆς, καὶ, πρὶν παρέλθῃ πολὺς χρόνος, εἶδον, ὅτι αἱ μαθήτριαί μου ὡμίλουν ἑλληνιστὶ καὶ ἔῤῥαπτον ἐντέχνως μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου.

— Ἰδοὺ λοιπὸν ἡ παιδαγωγική σας μέθοδος, δι' ἣν εἶσθε ἀξία θερμῶν συγχαρητηρίων.

Σήμερον τὰ Ἀμπελάκια εἶνε τελείως ἑλληνικά. Ἐνθυμοῦνται ἄρα αἱ σήμερον ἑλληνόγλωσσοι μητέρες ἑλληνογλώσσων τέκνων μετὰ εἴκοσιν ὅλα ἔτη, αἱ μαθήτριαι τῆς ἑλληνοπρεποῦς διδασκάλου, ὅτι αἱ πρῶται ἑλληνικαὶ λέξεις αἵτινες ἀντήχησαν εἰς τὰ παιδικά των ὦτα ὑπῆρξαν ἡ βελόνη καὶ ἡ κλωστή ;

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος . . . . Σελ. ε΄

ΛΟΓΟΙ ΕΘΝΙΚΟΙ

Ἐπὶ τῇ ἑβδομηκονταετηρίδι τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας (1891) . . . . » 3
Ἡ ἑορτὴ τῶν Ἐλευθερίων (1899) . . . . » 14
Ἐπὶ τῇ εἰκοστῇ πέμπτῃ Μαρτίου (1900) . . . . » 29
Ἐπὶ τῇ εἰκοστῇ πέμπτῃ Μαρτίου (1901) . . . . » 39
Ἐπὶ τῇ εἰκοστῇ πέμπτῃ Μαρτίου (1902) . . . . » 53
Λόγος πρὸς τοὺς φοιτητὰς κατὰ τὰ Ἀρμενικὰ . . . . » 66

ΛΟΓΟΙ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΙ

Λόγος πρὸς Ἠπειρώτας . . . . » 75
Ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ ἑορτῇ τῆς Φιλανθρωπικῆς τῶν Ἠπειρωτῶν ἀδελφότητος . » 84
Ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς ἀδελφότητος Κονίτσης τῆς Ἠπείρου. » 92

ΛΟΓΟΙ ΚΡΗΤΙΚΟΙ

Ἐπὶ τῇ εἰκοσιπενταετηρίδι τῆς ὁλοκαυτώσεως τοῦ Ἀρκαδίου . . . . . » 99
Σελίδες ἐκ τῆς κρητικῆς δουλείας . . . . » 108
Ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Κρήτης . . . . » 119

ΛΟΓΟΙ ΖΑΚΥΝΘΙΑΚΟΙ

Ἐπὶ τοῖς σεισμοῖς τῆς Ζακύνθου . . . . » 127
Σολωμὸς καὶ Σιμωνίδης . . . . » 131

ΛΟΓΟΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟΙ

Εἰςιτήριος εἰς τὸ μάθημα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας . . . . » 145
Εἰςιτήριος εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς γενικῆς ἱστορίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ . . . . » 174
Ἐναρκτήριον μάθημα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς . . . . » 192
Οἱ εὐεργέται καὶ καθηγηταὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου . . . . . . » 209
Ἐπὶ τοῖς ἐγκαινίοις τῆς φοιτητικῆς λέσχης . . . . » 231

ΛΟΓΟΙ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΟΙ

Ἐπὶ τοῖς ἐγκαινίοις τοῦ γυμναστηρίου τοῦ Πανελληνίου Γυμναστικοῦ Συλλόγου. . . . . » 241

Προςφώνησις τῶν ἀντιπροςώπων τῶν ἑλληνικῶν Γυμναστικῶν συλλόγων ἐν τῷ πανελληνίῳ Γυμναστικῷ συνεδρίῳ . . . . Σελ. 247

ΛΟΓΟΙ ΔΙΑΦΟΡΟΙ

Ἀθῆναι καὶ χριστιανισμός . . . . » 257
Ἐπὶ τῇ εἰκοσιπενταετηρίδι τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ . . . » 266
Ὀλλανδία καὶ Ἑλλάς. . . . . » 283
Ἑλλὰς καὶ Ῥωμανία. . . . . » 288

ΛΟΓΟΙ ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΙ ΚΑΙ ΕΠΙΜΝΗΜΟΣΥΝΟΙ

Ἐπιτάφιος ἀποχαιρετισμὸς εἰς Ἀνδρέαν Μάμουκαν. . . . . » 299
Ἐπικήδειος ἀποχαιρετισμὸς εἰς Κωνσταντῖνον Παπαρρηγόπουλον . . . » 303
Κατὰ τὴν στέψιν τῶν μνημείων Καρόλου Λενορμὰν καὶ Καρόλου Ὀτφρεΐδου Μυλλέρου . . . . » 308
Ἐπικήδειος ἀποχαιρετισμὸς εἰς Ἰωάννην Σακκελίωνα . . . . » 315
Ἐπιμνημόσυνος εἰς Γεώργιον Ἀβέρωφ . . . . » 318
Λόγος ἐπιμνημόσυνος εἰς Κωνσταντῖνον Κρυστάλλην . . . . » 325

ΑΡΘΡΑ ΕΘΝΙΚΑ

29 Μαΐου 1453 . . . . » 333
Ἐθνικαὶ ἐλπίδες καὶ ὄνειρα . . . . » 338
Ὁ πρωτομάρτυς . . . . » 347
25 Μαρτίου 1894 . . . . » 351
25 Μαρτίου 1900 . . . . » 355
25 Μαρτίου 1901 . . . . » 360
Ἡ κληρονομία τῶν πεσόντων . . . . » 364
Τὰ Ἐλευθέρια τῆς Κρήτης. . . . . » 367
Ἐθνικὴ ψυχή . . . . » 376
Ἀνδριάντες. . . . . » 380
Ἑλλὰς καὶ Βυζάντιον . . . . » 384
Φωνὴ τῆς Ἠπείρου . . . . » 388
Ἡ φωνὴ τῶν ζώντων καὶ ἡ βοὴ τῶν νεκρῶν. . . . . » 391
Ἀόρατος Μακεδονία . . . . » 393
Ὁ λόγος τοῦ Διαδόχου . . . . » 397
Ἀνάστασις . . . . » 400
Ἕλληνες καὶ Βούλγαροι . . . . » 404
Ἐπὶ τοῖς σεισμοῖς τῆς Μεσσηνίας (1886). . . . . » 407

ΑΡΘΡΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Δύο λέοντες . . . . » 411
α'. Ὁ λέων τῆς Λυκέρνης σ. 411. — **β'**. Ὁ λέων τῆς Χαιρωνείας.
α'. Ἐν τῇ ἀρχαιότητι σ. 417. - β'. Ἐν τοῖς νέοις χρόνοις σ. 422.
393 - 1896 . . . . » 430
Μαραθώνιος δρόμος . . . . » 432
α'. Ψυχολογία τοῦ Μαραθωνίου δρόμου σ. 433. — **β'**. Ὁ Μαραθώ-

νιος ἄγγελος σ. 434.—γ'.'Η ὁδὸς τοῦ Μαραθωνίου ἀγγέλου σ. 437.—δ'. Χαίρετε καὶ χαίρομεν σ. 439. — ε'.'Ο ψευδὴς Μαραθωνοδρόμος σ. 440.—ς'.'Η ἀργυρᾶ φιάλη τοῦ Μαραθῶνος σ. 442.—ζ'.Ταχεῖς ἡμεροδρόμοι τῆς ἀρχαιότητος σ. 444.—η'. Θαυμασταὶ πορεῖαι ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις σ. 449.

Ἑλληνορωμαϊκαὶ ἔρευναι ἐν Αἰγύπτῳ . . . . Σελ. 454
Ἐπιθαλάμια ἱστορήματα. . . . . » 461
Ἑλλὰς καὶ Σερβία . . . . » 466
Ἡ ἐν Χαλέπᾳ μονὴ τῶν Καλογραιῶν. . . . . » 473
Κυπριακὰ ἱστορήματα . . . . » 478
Περὶ ὀλίγων κατεστραμμένων σελίδων τῆς πατρίου ἱστορίας . . . . . » 493
Μακεδόνες πρωτομάρτυρες . . . . » 497
Ἡ Δημητσάνα καὶ ἡ σχολὴ αὐτῆς. . . . . » 504
Ἡ πυρῖτις τῆς Δημητσάνας. . . . . » 511
Συρράκον καὶ Καλαρρύται . . . . » 518
Πύλος καὶ Ναβαρρῖνον. . . . . » 523
Ὁ ναύαρχος πρὸ τῆς ναυαρχίας . . . . » 528
Ὁ Μάρκος Μπότζαρης λεξικογράφος . . . . » 533
Ὁ γέρος τοῦ Μοριᾶ . . . . » 539
Τὸ μνημεῖον τοῦ Βύρωνος ἐν Μεσολογγίῳ . . . . » 542
Ἡ α' Ἰανουαρίου καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐλευθερία . . . . » 548
Τὸ παλάτιον τοῦ Μπαρμπαγιάννη. . . . . » 556
Θῆβαι καὶ Λεβάδεια. . . . . » 564
Ἡ πρόοδος τῆς ἱστοριογραφίας κατὰ τὸν δέκατον ἔνατον αἰῶνα . . . . » 567
Σπυρίδων Ζαμπέλιος . . . . » 569
Ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ὡς ἱστορικός. . . . . , . » 574
Ὁ Καλλιγᾶς ὡς ἱστορικός . . . . » 583
Ἀλέξανδρος Πασπάτης.—Ἰωάννης Ῥωμανός.—Τάσσος Δημ. Νερούτσος. » 591
Τιμολέων Φιλήμων . . . . » 597
Λεοπόλδος Ῥάγκε. . . . . » 607
Ἐρνέστος Κούρτιος . . . . » 616
Φερδινάνδος Γρηγορόβιος . . . . » 621

ΑΡΘΡΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ ΚΑΙ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΑ

Πνευματικὴ ἰδιοκτησία . . . . » 627
Ἀνάγκη φοιτητικοῦ κέντρου. . . . . » 635
Σχολικὴ γυμναστική. . . . . » 635
Ἡ γυμναστικὴ ἐν τῷ δημοτικῷ σχολείῳ . . . . » 641
Γυναικεία παίδευσις . . . . » 644
Τὸ μέλλον τῶν διδασκαλισσῶν. . . . . » 648
Αἱ νέαι διδασκάλισσαι . . . . » 658
Σχολικὰ ᾄσματα καὶ ποιήματα . . . . » 662
Ἡ πατρὶς ἐν τῷ δημοτικῷ ᾄσματι. . . . . » 667
Σχολεῖα καὶ ἀστυνομία. . . . . » 673
Παιδία θεατριζόμενα. . . . . » 677

Δημόσιαι βιβλιοθῆκαι καὶ ἔρευνα παρ' ἡμῖν . . . . Σελ. 681
Ἡ διδασκάλισσα τῶν Ἀμπελακίων . . . . » 692

ΠΑΝΟΜΟΙΟΤΥΠΑ

Ὑπογραφὴ Ἀνδρέου Μιαούλη . . . . » 532
» Μάρκου Μπότζαρη. . . . . » 533
Πανομοιότυπον τῆς πρώτης σελίδος τοῦ αὐτογράφου Λεξικοῦ τοῦ Μάρκου Μπότζαρη . . . . » 538

ΔΙΟΡΘΩΤΕΑ

Ἐν σελ. 167 στ. 14 ἀντὶ *lower* γράφε *low*
» » 321 » 1 » *βασιλευούση* γράφε *λευούση*
» » 333 ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀντὶ *1454* γράφε *1453*

0 0 1 0 0 6 0 7 4 3
Βιβλιοθήκη Πανεπ. Κρήτης